

काव्यमाला. ७०.

श्रीसोमदेवसूरिविरचितं

यशस्तिलकम् ।

श्रीश्रुतसागरसूरिकृतया व्याख्यया समेतम् ।

पूर्वखण्डम् ।

जयपुरमहाराजाभितमहामहोपाध्यायपण्डितदुर्गाग्रसादतनयेन
पं० केदारनाथशर्मणा, मुम्बापुरवासिपणशीकरोपाह्व-
लक्ष्मणशर्मात्मजवासुदेवशर्मणा च संशोधितम् ।

द्वितीयं संस्करणम् ।

तच्च

मुन्वय्यां

तुकाराम जाँवजी थेष्टिभिः

सीये निर्णयसागराख्यमुद्रणयन्त्रालये स्थायसाक्षरैर्मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

शकः १८३८, ख्रिस्ताब्दः १९१६.

(अस्य ग्रन्थस्य पुनर्मुद्रणादिविषये सर्वथा निर्णयसागरमुद्रणयन्त्रालयाधिपते-
रेवाधिकारः ।)

मूल्यं सपादत्रयं रुप्यकत्रयम् ।

काव्यमाला ।

श्रीसोमदेवसूरिविरचितं
यशस्तिलकचन्द्रकाव्यम् ।

श्रीधुवसागसूरिकृतया चन्द्रिकाव्यया व्याख्यया समेतम् ।

प्रथम आध्यासः ।

श्रियं कुवलयानन्दप्रसादितमहोदयः ।
देवचन्द्रप्रभः पुण्याज्जगन्मानसवासिनीम् ॥ १ ॥
श्रियं दिश्यास वः श्रीमान्यस्य संदर्शनादपि ।
भवेत्प्रैलोनवलक्ष्मीणां जन्तुः कन्तु निकेतनम् ॥ २ ॥

विशानन्दिनमानन्दप्रदं सोमप्रभं जिनम् ।

प्रणम्य संप्रवक्ष्यामि यशस्तिलकचन्द्रिकाम् ॥

श्रियमिति । चन्द्रप्रभो देवः श्रियं पुण्यात् लक्ष्मीं करोतु । कर्मभूतचन्द्रप्रभो
देवः । कुवलयानन्दप्रसादितमहोदयः कुवलयं पृथ्वीमण्डलं तस्य आनन्दाय प्रसादितः
प्रसन्नीकृतः महान् अहमवरहित उदयो येन स तपोक्तः । कर्मभूतां श्रियम् । जग-
न्मानसवासिनीम् जगदेव मानसं जगन्मानसं तत्र वसतीत्येवंगीला जगन्मानसवा-
सिनी तां तपोक्तम् । उपमालंकारः ॥ १ ॥

श्रियमिति । स चन्द्रप्रभो देवो यो युष्मभ्यं श्रियमभ्युदयनिःश्रेयसलक्षणोप-
लक्षितां लक्ष्मीं दिश्यात् [सः] अतिपर्ययतु । कर्मभूतचन्द्रप्रभो देवः । श्रीमान् । वाया-
भ्यन्तरसमवसरणकेवलज्ञानादिलक्ष्मीर्विशते यस्य स भवति श्रीमान् । यः स्वयं श्रीमान्
भवति स भवेन्मयः श्रियं दातुं समर्थ इत्यर्थः । स कः । यत्तदोर्निलसंवन्धान् यस्य
भगवतः संदर्शनादपि अवलोकनमात्रादपि सम्पत्त्वादपि च जन्तुर्विघ्नीलोभ्यलक्ष्मीणां
भरणेन्द्रनरेन्द्रेन्द्रसंपदां कन्तु मनोहरं निकेतनं मन्दिरं भवति । अतिशयालंकारः ॥ २ ॥

श्रियं देयात्स वः कामं यस्योन्मीलति केवले ।

त्रैलोक्यमुत्सवोदारं पुरमेकमिवामवत् ॥ ३ ॥

यस्याङ्घ्रिनखनक्षत्रविजृम्भाय नभस्यते ।

नमज्जगद्वयीपालकुन्तलभोगडम्बरः ॥ ४ ॥

बालारुणायते यस्य पादद्वितयमण्डलम् ।

प्रह्वत्रिविष्टपाधीशकिरीटोदयकोटिषु ॥ ५ ॥

नखोज्जृम्भकराभोगकेसरं यत्कमद्वयम् ।

नम्रामरवधूनेत्रदीर्घिकास्त्वमुजायते ॥ ६ ॥

यत्पदस्मृतिसंगाराद्भुवनत्रयनायकाः ।

वाग्मनोदैवसिद्धीनां सिद्धादेशादिवेशते ॥ ७ ॥

श्रियमिति । भगवान् चन्द्रप्रभो देवः वो गुणभ्यं श्रियमभ्युदयोदय[स]लक्षणो-
पलक्षिता लक्ष्मीं देयात् ददातु । कथम् । कामं यद्येष्टं तृप्तिपर्यन्तम् । स वः । यत्तदोर्नि-
त्यसंबन्धात् यस्य भगवत्चन्द्रप्रभस्य केवले केवलज्ञाने उन्मीलति प्रादुर्भवति । तत्र
लौक्यमेकं पुरमिवैकनगरमिवामवत् बभूव । एकत्र मिलितमित्यर्थः । कथंभूतं त्रैलो-
क्यम् । उत्सवोदारमुत्सवेन महोत्सवेन उदारमस्तिमनोहरमतिशयेन वितरज्जकम् ॥ ३ ॥

यस्येत्यादि पञ्चभिः श्लोकैः कुलकम् । तत्रान्वयश्लोके तस्मै जिनेन्द्राय पुन-
पुनर्नमः इति क्रियाकारकसंबन्धः । यस्य जिनेन्द्रस्य अङ्घ्रिनखनखनविजृम्भाय नमज-
गद्वयीपालकुन्तलभोगडम्बरो नभस्यते अङ्घ्रिनखा एव नक्षत्राणि अतिनिर्मलत्वान्
तेषां विजृम्भाय प्रसूते प्रसरणाय नमन्तो नम्रीभवन्तो ये जगद्वयीपाला धरणेन्द्रनरे-
न्द्रेन्द्रावयस्तेषां कुन्तलभोगडम्बरः कुन्तलविखाराद्योपो नभस्यते नम इवाचरति
चमत्करोति ॥ ४ ॥

बालेति । गौडीया रीतिः । यस्य भगवतो जिनेन्द्रस्य पादद्वितयमण्डलं चरण-
शुगलविम्बं कर्तुंभूतं प्रह्वत्रिविष्टपाधीशकिरीटोदयकोटिषु बालारुणायते प्रह्व नम्रीभूता
ये जगद्वयीष्टपाधीशाल्लेषां किरीटानि मुकुटानि तान्येव उदय उदयाचलस्य को-
टिषु अग्रेषु बालारुणायते बालभास्कर इवाचरति । उपमालंकारः ॥ ५ ॥

नखेति । अम्युजमिवाचरति । नम्राः प्रह्वीभूताः या अमरवचः क्षत्रीप्रभृतयो
देवाद्गनास्त्रासां नेत्राण्येव दीर्घिका जलमृतवापिकाः सास्त्रयोकास्त्रासु । कथंभूतं य-
ज्जृम्भयम् । नखोज्जृम्भकराभोगकेसरम् नखानां उज्जृम्भाः प्रसरणशीला ये कराः
प्रिणालोपमभोग आद्योपः स एव केसरानि किञ्चला वसिन् तत्तयोक्ताम् । उप-
मालंकारः ॥ ६ ॥

यदिति । यत्पदस्मृतिसंगारात् यस्य भगवतो जिनेन्द्रस्य पदयोः स्मृतिरनुचि-

तस्मै सत्कीर्तिपूर्ताय विश्वदृशैरुमूर्तये ।

नमः शमसमुद्राय जिनेन्द्राय पुन पुन ॥ ८ ॥

अपि च ।

भूर्भुव स्वस्त्रय यत्र वेलाचलकुलायते ।

अपाराय नमस्तस्मै जिनबोधपयोधये ॥ ९ ॥

किं च ।

मतेः सृतेर्नाज सृजति मनमश्चक्षुरपरं

यदाश्रित्यात्माय भवति निखिलज्ञेयविषय ।

विद्यतेरत्यन्तैर्भरितभुग्नाभोगविभवैः

स्फुरत्तत्त्व ज्योतिस्तदिह जयतादक्षरमयम् ॥ १० ॥

न्तन तस्या सभार प्राचुर्यं स तथोक्तस्तस्मात् । भुवनत्रयनायका धरणेन्द्रनरेन्द्रदे-
वेन्द्रा वाय्वनोदेवमिहोनाम् । सिद्धिशब्द प्रत्येकमभिसवध्यते । तेनायमर्थ — वा-
क्सिद्धिमन सिद्धिर्देवसिद्धिस्तामा तथोक्तान्, ईशते स्वामिनो भवन्ति । कस्मात् । १० उल्ले-
क्षते—सिद्धादेशादिव । अयमय एव भवति । नैमित्तिकं वयन सिद्धादेश उच्यते तस्मा-
दिव । इत्यनेन नीतिशास्त्रोक्त सिद्धिर्नय भवति । उत्प्रेक्षालार उपमालकारी वा ॥ ७ ॥

तस्मा इति । तस्मै त्रिभुवनप्रसिद्धाय जिनेन्द्राय जिनाना गणधरदेवादीनामिन्द्र-
स्वामी जिनेन्द्रस्तस्मै जिनेन्द्राय पुन पुनर्वारं वारं नमो नमस्फागोऽस्तु । कथभूताय
तस्मै । सत्कीर्तिपूर्ताय सती अवाधिता या कीर्ति पुण्यगुणानुकीर्तनं तथा पूर्तं परि-
पूणं स तथोक्तस्तस्मै । पुन कथभूताय तस्मै । विश्वदृशैरुमूर्तये विश्वदृशनी एका
अद्वितीया केवलज्ञानलक्षण मूर्ति स्वरूप यस्य स तथोक्तस्तस्मै । पुन कथभूताय ।
शमस्य उत्तमधमाया वरमक्षयस्य वा समुद्र तथोक्तस्तस्मै । अतिरालंकार ॥ ८ ॥

अपि च इदानीं केवलज्ञानं स्तूयते—भूर्भुव इत्यादि । तस्मै जिनबोधपयोधये
नमः । जिनबोध केवलज्ञानं स एव पयोधि समुद्र अपर्यन्तत्वात् गुणरत्नसमु-
द्रत्वाच्च स तथोक्तस्तस्मै । कस्मै । यस्मिन् केवलनिबोधपयोधौ भूर्भुव स्वस्त्रय भु
पृथ्वीलोक भुव अधोलोक स्व ऊर्ध्वलोकस्तेषां त्रय भूर्भुव स्वस्त्रय वेलाचलकुलायते
वेलाचला समुद्रविकृतिताटनपर्वतास्तेषां कुलं समूहो वेलाचलकुलं वेलानलकुलमिवा-
चरति वेलाचलकुलायते । कथभूताय जिनबोधपयोधये । अपाराय लोकालो-
कव्यापकत्वात् पर्यन्तरहिताय । उपमालंकार । रूपकालंकार ॥ ९ ॥

अपि च इदानीं श्रुतज्ञानं स्तूयते—मतेरित्यादि । तद्विषयधरदेवादीनां श्रुतवेव-
दिना प्रसिद्धमक्षरमय ज्योति श्रुतज्ञानमिहास्मिन् यशस्तिलकनाम्नि अन्धकारभे जयतात्

सर्वज्ञकल्पैः कविभिः पुरातनैरवीक्षितं वस्तु किमस्ति संप्रति ।

ऐदंयुगीनस्तु कुशाग्रधीरपि प्रवक्ति यत्तत्सदृशं स विस्मयः ॥ ११ ॥

कृतीः परेषामविलोकमानस्तदुक्तिवक्तापि कविर्न हीन ।

कृतेक्षणो राजपथेन सम्यक्प्रयानिव प्रत्युत विस्मयाय ॥ १२ ॥

कृत्वा कृतीः पूर्वकृता. पुरस्तात्प्रत्यादरं ताः पुनरीक्षमाण. ।

तथैव जल्पेदथ योऽन्यथा वा स काव्यचोरोऽस्तु स पातकी च ॥ १३ ॥

सर्वोत्कर्षेण वर्तताम् । तस्मै अस्माकं नमस्कार इत्यर्थः । तत्किम् । यत् श्रुतज्ञाननक्षरमय ज्योतिर्ज्ञानमाधिल्य सेवित्वा ग्रन्थतोऽर्थतश्च आधिल्य अनुशील्य पुन पुनरभ्यस्य अय योगिना प्रत्यक्ष आत्मा जीवो मनस आत्मन अपरमद्वितीय चक्षुर्लोकन सृजति । अयमारमा (किंतु) निखिलज्ञेयविषयश्च भवति लोकालोकस्वरूपज्ञापको भवति । अपरं कथंभूत अक्षरमय ज्योति । स्फुरत्तत्त्व स्फुरन्ति चमत्कुर्वन्ति तत्त्वानि जीवादिद्रव्याणि यस्मिन् ज्योतिषि तत्तपोक्तम् । कै कृत्वा स्फुरत्तत्त्वम् । विवर्तैर्नरकादिपर्यायै । कथंभूतैर्विवर्तैः । अत्यन्तैः पर्यन्तरहितैः । नतैरित्यर्थः । अपरं कथंभूतैर्विवर्तैः । भरित पूरित सपूरित भुवनस्य त्रैलोक्यस्य आभोगविभवो विस्तारविभवस्वरूपो यैस्ते भरितभुवनभोगविभवस्तैस्तपोक्तं । द्रव्याणां पर्यायाणां च स्वरूपकमित्यर्थः । जात्यलकार । अतिशयालकार ॥ १० ॥

सर्वज्ञकल्पैरित्यादि । पुरातनैः कविभिः चिरंतनाचार्यैः गौतमस्वामिसमन्त-भद्राकल्हदेवविद्यानन्दिभिश्चिरंतनाचार्यैः अवीक्षितं वस्तु अनवलोकितं वस्तु अविज्ञात पदार्थं किमस्ति । अपि तु न किमप्यस्ति । कथंभूतैः पुरातनैः कविभिः । सर्वज्ञकल्पैः सर्वज्ञादीपदपरिममासौ सर्वज्ञसमानैरित्यर्थः । 'ईषदसमाप्तौ कल्पयेद्दृश्यदेशीयर' इति वचनात् । ऐदंयुगीनस्तु कवि अस्मिन् युगे भव ऐदंयुगीन दुःखमयकालोत्पन्न संप्रति कलौ काले कुशाग्रधीरपि कुशाग्रवत् दर्भाभवत् तीक्ष्ण धीर्बुद्धिर्यस्येति स त-थोक्त अतिसूक्ष्मयुद्धि यत्तत्सदृशं प्रवक्ति चिरंतनाचार्यमदृशं ब्रूते काव्ये क्वते न विस्मय आश्चर्यं वर्तते । आक्षेपालकार ॥ ११ ॥

कृतीरित्यादि । परेषामपरकवीनां कृती काव्यानि अविलोकमानोऽनिरक्षमाण सन् तदुक्तिवक्ता अपि चिरंतनाचार्यैकाव्यार्थवक्ता कविर्हानो न भवति, किंतु दृष्ट एव भवति । कृतेक्षण उत्पादितचक्षुः पुमान् राजपथेन । फारकाणां विषक्षितत्वादाधारेऽपि तृतीया । रात्रिमार्गेण सम्यक् अस्तत्तितया प्रयानिव गच्छन् । इवशब्दः पाद-पुरणार्थः । प्रत्युत विशेषेण विस्मयाय आश्चर्यार्थं भवति । आक्षेपालकारः ॥ १२ ॥

कृत्येत्यादि । स कवि काव्यचोरोऽस्तु भवतु । न केवलं काव्यचोरः स कवि. पापवाच्य भवतु । स कः । यः कवि पूर्वकविकृताश्चिरंतनाचार्यैर्निष्पादिता कृती.

असहायमनादर्शं रत्नं रत्नाकरादिव ।

मत्तः काव्यमिदं जातं सतां हृदयमण्डनम् ॥ १४ ॥

उक्तयः कविताकान्ताः सूक्तयोऽवसरोचिताः ।

युक्तयः सर्वशास्त्रान्तास्तस्य यस्यात्र कौतुकम् ॥ १५ ॥

किंचित्काव्यं श्रवणसुभगं वर्णनोदीर्णवर्णं

किंचिद्वाच्योचितपरिचयं हृद्यमत्कारकारि ।

अत्रासूयेत्क इह सुकृती किं तु युक्तं तदुक्तं

यद्व्युत्पत्त्यै सकलविषये स्वस्य चान्यस्य च स्यात् ॥ १६ ॥

काव्यानि पुरस्तादप्रतः कृत्वा पश्चात् प्रत्यादरपूर्वकं यथा भवन्त्येवं ताः । पुनर्वारंवार-
भीक्ष्माणोऽवलोकमानः सन् तथैव जल्पेत् अन्यथा वा जल्पेत् जल्पति रचयति ।
उपमालकारः ॥ १३ ॥

असहायमित्यादि । इदं काव्यं यशस्तिलकनामधेयं काव्यं यशोधरमहा-
राजनामधेयचरितं च मत्तः श्रीसोमदेवाचार्याज्ञातमुत्पन्नम् । कथंभूतमिदं का-
व्यम् । असहायमद्वितीयं सहायरहितं च । अपरं कथंभूतमिदं काव्यम् । अनादर्शं
उपनिबन्धसामान्यनपेक्षकम् । अपरं कथंभूतम् । सतां विद्वज्जनानां हृदयमण्डनं हृ-
द्यस्थलविभूषणप्रायम् । कलात्मिकमिव । रत्नाकरात् समुद्रात् रत्नखनेन रत्नमिव माणि-
क्यमिव । उपमालकारः ॥ १४ ॥

उक्तय इत्यादि । अत्रास्मिन् काव्ये यस्य पुरुषस्य कौतुकं विनोदो वर्तते तस्य
पुरुषस्य उक्तयः काव्यकरणे नवीनार्थोद्भावना भवन्ति । कथंभूताः उक्तयः । क-
विताकान्ताः नवीनकाव्यकरणे मनोहराः । तथा—अवसरोचिताः प्रस्तावयोज्याः सूक्तयः
सुभाषितानि भवन्ति । तथा—सर्वशास्त्रान्ता अवज्ञानपर्यन्ताः सर्वशास्त्रसंबन्धिन्य-
स्तर्कव्याकरणच्छन्दोलंकारसिद्धान्तस्यादित्यादयस्त्युक्तयो विचारणीयाश्च भवन्ति ।
अस्य शास्त्रस्य फलसूचनप्रायोऽतिशयालंकारः ॥ १५ ॥

किंचिदित्यादि । किंचिद्विनक्षितं वक्तुमिष्टं काव्यं वर्णनोदीर्णवर्णं सद्गुणनया उ-
त्कटा वर्णा अक्षराणि यस्मिन् वाक्ये तत्तथोक्तम् । श्रवणसुभगं कर्णानृतप्रायं शब्ददम्ब-
रत्वात् कर्णहृषदं भवति । किंचिदपरं काव्यं वाच्योचितपरिचयं सदर्थबहुलतया
हृद्यमत्कारकारि भवति सतां प्रीतिकरं भवति । अर्थबहुलत्वात् । अस्मिन्शब्दादम्बर-
नहिते काव्ये इह अस्मिन् संसारे को विद्वान् अत्रातूयेत् कोपं कुर्यात् । अपि तु न
कथिदित्यर्थः । क्रोधात् असूयेत् कोपं कुर्यात् । शब्दादम्बरकाव्यकोपः कर्तुं न युज्यते ।
किंविशेषमाह—[तत्र] उक्तं काव्यं युक्तं तत् काव्यं स्वस्य चान्यस्य सकलविषय इह
अस्मिन् संसारे व्युत्पत्त्यै स्याद्भवेत् । अत्राप्याक्षेपालंकारः ॥ १६ ॥

आजन्मसमभ्यस्ताच्छुष्कात्तर्कातृणादिव ममात्माः ।
 मतिगुरभेरभवदिदं सूक्तिपथः सुकृतिनां पुण्यैः ॥ १७ ॥
 वाच एव विशिष्टानामनन्यसमवृत्तयः ।
 स्वस्मातिशायिनं हेतुमाहुः कान्ता लता इव ॥ १८ ॥
 वागर्थः कविसामर्थ्यं त्रयं तत्र द्वयं समम् ।
 सर्वेषामेव वक्तृणां तृतीयं भिन्नशक्तिकम् ॥ १९ ॥
 लोको युक्तिः कलादृष्टन्दोऽलंकाराः समवागमाः ।
 सर्वसाधारणाः सद्भिर्नीर्यमार्ग इव स्मृताः ॥ २० ॥

अर्थो नाभिमतं शब्दं न शब्दोऽर्थं विगाहते ।

स्त्रीवृन्दमिव मन्दस्य दुनोति कविता मनः ॥ २१ ॥

दुर्जनानां विनोदाय बुधानां मतिजन्मने ।

मध्यस्थानां न मौनाय मन्ये काव्यमिदं भवेत् ॥ २२ ॥

सुकविकथामाधुर्यप्रबन्धसेवातिवृद्धजाज्यानाम् ।

पितुमन्दकन्दलीप्विव भवतु रुचिर्मद्विधोक्तिषु बुधानाम् ॥ २३ ॥

न गद्यं पद्यमिति वा सतां कुर्वीत गौरवम् ।

किंतु किंचित्संवेद्यमन्यत्सुखमिव स्त्रियाः ॥ २४ ॥

तथा व्याकरणादिशास्त्रं जैनेन्द्रादिक सर्वैरपि पठ्यते, न तत्र दोषः कोऽप्यस्ति ।
उपमालंकारः ॥ २० ॥

अर्थ इत्यादि । कविता कवीन्द्रलं मन्दस्य जटस्य कवेर्मनो दुनोति । अर्थोऽभि-
मतं न शब्दम्, शब्दोऽर्थं न विगाहते प्रवेशं न करोति । मन्दस्य नर्पुसकस्य स्त्रीवृन्दमिव ।
यथा स्त्रीवृन्दं भोक्तुं न शक्नोति तथा च अनुभवितुं न शक्नोति । उभयशक्तिरहिगलात् ।
उपमालंकारः ॥ २१ ॥

दुर्जनानामित्यादि । अहं एवं मन्ये । कवमिति चेत् । इदं काव्यं इदं प्रत्यक्षी-
भूतं यशस्तिलकनाम काव्यं दुर्जनानां मिथ्यादृष्टीनां विनोदाय कौतुकोत्पादनाय भवेत्
भविष्यति । मध्यस्थानां मिथ्यधर्माणां मौनाय न भविष्यति । तेऽपीदं पठिष्यन्ति इत्यर्थः ।
अतिशयालंकारः ॥ २२ ॥

सुकवीत्यादि । मद्विधोक्तिषु अहं सोमदेवसूरिः आचार्यः विधः प्रकारो येषां
ते मद्विधाः मद्विधानामुक्तयः शास्त्राणि मद्विधोक्तयस्तासु । बुधानां विद्वज्जनानां रुचिर-
मिलापः । शब्देति यावत् । भवतु संजायताम् । कथंभूतानां बुधानाम् । सुकविकथामाधु-
र्यप्रबन्धसेवातिवृद्धजाज्यानाम् शोभनाः कवयः व्यासश्रीहर्षमाधकादिदासादयस्तेषां कथाः
शास्त्राणि तत्र योऽसौ माधुर्यप्रबन्धः कर्णामृतप्रायरचना तस्याः सेवा आस्वादनं तथा
अतिवृद्धं अतिप्रकपमागतं जाड्यं जडत्वं येषां ते तथोक्तास्तेषाम् । मद्विधोक्तिषु कास्ति-
व । पितुमन्दकन्दलीप्विव निम्बतरुपङ्गवेधिव । यथा मधुरमास्तादयन् पुमान् कण्ठे
जाड्यवान् भवति, तद्विनाशार्थं निम्बपत्राणि कटुकान्यपि भक्षयति, तद्वत्क्षणे तस्य कण्ठ-
जडता विनश्यति, तथेदं यशस्तिलककाव्यम् अधीयानानां मूर्खत्वं विनश्यति इति
भावः । उपमालंकारः ॥ २३ ॥

न गद्यमित्यादि । इदं काव्यं गद्यमिति च भणित्वा पद्यमिति वा भणित्वा सतां
विद्वज्जनानां गौरवमादरं न कुर्वन्ति । किंतु किं तर्हि भणित्वा गौरवं कुर्वन्ति इत्याह ।
अस्मिन् काव्ये किंचित् पूर्वं अनिर्वचनीयं अन्यत् अपरं सुखं परमानन्दसङ्गं वर्तते ।

त एव कवयो लोके येषां वचनगोचरः ।

सपूर्वोऽपूर्वतामर्थो यात्यपूर्वः सपूर्वताम् ॥ २५ ॥

ता एव सुकवेर्वाचस्तिरश्चामपि याः श्रुताः ।

भवन्त्यानन्दनिप्यन्दामन्दरोमाश्चहेतवः ॥ २६ ॥

न चैकान्तेन वक्रोक्तिः स्वभावास्यानमेव वा ।

बुधानां प्रीतये किं तु द्वयं कान्ताजनेष्विव ॥ २७ ॥

अबुधेऽप्युक्तियुक्तिज्ञे कवीनामुत्तमो महान् ।

गुणाः किं न सुवर्णस्य व्यज्यन्ते निकपोपले ॥ २८ ॥

वचनं भूतं सुखम् । स्वसर्वेषां आत्मनोपानुभवनीयम् । श्रिया इव । यथा श्रियाः भुज्य-
मानाया यमुक्तं वचनं उक्तिगोचरे वचनगोचरे परं चरणाद्यात्मनोपानुवृत्तजातं सुखं न
भवति, किं तु अन्यत् स्वसर्वेषां सप्तमधागुक्षणं सुखं भवति । उपमालंकारः ॥ २४ ॥

त एवेत्यादि । लोके संप्रदारे त एव पुराणाः वचनः वध्यन्ते । येषां पुराणानां
वचनगोचरः सपूर्वः सर्वलोकाप्रसिद्धार्थः अपूर्वतां याति प्राप्नोति । अपूर्वः अर्थः अप्र-
सिद्धः अर्थः सपूर्वतां याति अनुभूतनिष्ठ चमत्करोति । अतिरसात्मकः ॥ २५ ॥

ता एवेति । ता एव सुकवेर्वाचो भवन्ति याः श्रुता आकर्णिता गताः निरश्वा-
मपि पद्मनामपि [आसतां तावन्मनुष्या] आनन्दनिप्यन्दामन्दरोमाश्चहेतवो भवन्ति ।
आनन्दः परमानन्दलक्षणं साम्यं तस्य निप्यन्दः क्षरणम् आनन्दनिप्यन्दश्चामन्दो नि-
विडो योऽती रोमाघो रोमद्वर्षणं आनन्दनिप्यन्दामन्दरोमाधी तयोर्हेतवः कारणानि भ-
वन्ति । अतिरसालंकारः ॥ २६ ॥

अवक्तापि स्वयं लोकः कामं काव्यपरीक्षकः ।
 रसपाफानभिज्ञोऽपि भोक्ता वेत्ति न किं रसम् ॥ २९ ॥
 वृथा वक्तुः श्रमः सर्वो निर्विचारे नरेश्वरे ।
 प्राज्यमोज्यविधिः कः स्यात्तृणत्वादिनि देहिनि ॥ ३० ॥
 यः पार्थिवत्वसामान्यान्माणिक्याश्मसमागमः ।
 पार्थिवः पार्थिवो नूनं वृथा तत्र कवेः श्रमः ॥ ३१ ॥
 अङ्गनावद्भिरोऽगण्याः प्रायेणान्यपरिमहात् ।
 स्वयं विचारश्च न्यो हि प्रसिद्धा रज्यते जनः ॥ ३२ ॥
 यः स्वयं कवते नैव यश्चोक्तौ मूढधीश्वरः ।
 मरणादपि दुःखाय काव्यकीर्तिस्तयोः पुरः ॥ ३३ ॥

अवक्तापीत्यादि । लोकः स्वयं अवक्तापि अकविरपि कामं यथेष्टं काव्यपरी-
 क्षको भवति काव्यगुणदोषज्ञायकः स्यात् । अमुमेवार्थं आक्षेपेण द्रष्टव्यं—रसपाफान-
 भिज्ञोऽपि शर्करापाफस्य अभिज्ञायकोऽपि भोक्ता आस्तादकः पुमान् किं रसं न वेत्ति ।
 अपि तु वेत्त्येव । अयमुक्तिनामा आक्षेपालंकारः ॥ २९ ॥

वृथेत्यादि । निर्विचारे नरेश्वरे विचाररहिते राजनि वक्तुः कवेः सर्वोऽपि परिश्रमः
 [किं पुनः स्त्रोकोऽप्यायातः] वृथा निरर्थको निष्फलो भवति । तृणत्वादिनि पाषाणवर्षि
 देहिनि पशौ प्राज्यमोज्यविधिः प्रचुरप्लुतभोजनविधानं कः स्यात् । अपि तु न कश्चिदपि
 स्नादित्यर्थः । अयमप्याक्षेप एव ॥ ३० ॥

य इत्यादि । यः पार्थिवो नरेन्द्रः पार्थिवत्वस्य सामान्यात् मानिक्याश्मसमागमो
 भवति ननु मायिषोपरहितभावात् । तत्र पार्थिवे राजनि कवेः कवीन्द्रस्य सर्वोऽपि
 श्रमः काव्यरचनाप्रयासो वृथा फलशून्यवति अन्तर्गट्ठ स्यात् । रूपकालंकारः ॥ ३१ ॥

अङ्गनावदित्यादि । गिरो वाप्यः प्रायेण बहुलतया अन्यपरिमहात् विद्वद्भनस्त्री-
 कारादगण्या माननीया भवन्ति एतत् साध्रं एते विद्वांसः पठन्ति, इदं साध्रं मिथितं
 भवतीति काव्यं मानयन्ति । किंयत् । अङ्गनावत् । एषा स्त्री अनेन राजा परीक्ष्यता
 वर्तते तर्हि एषा स्त्री अतीव रुचिरा ममिष्यतीति मन्यते । अमुमेवार्थान्तरन्यासेन
 द्रष्टव्यं—हि यस्मात् कारणात् जनो लोकः स्वयं आत्मना विचारश्च न्योऽपि निर्विक्रो-
 ऽपि प्रसिद्धा वृत्ता रज्यते राजं करोति । अर्धान्तरन्यासालंकारः ॥ ३२ ॥

य इत्यादि । यः पुमान् स्वयं आत्मना नैव कवते न नवीनं काव्यं करोति, यद्य
 पुमान् उर्ध्वं परकीयसाधे मूढधीश्वरः व्याख्यानकर्ता न भवति, तयोर्द्वयोः पुण्ययोः

अन्त सार भवेद्रत्नं नहि क्वच च सुन्दरम् ।

यथा तथा कृपे काव्यमकृपेक्ष विभाव्यताम् ॥ ३४ ॥

नि सारस्य पदार्थस्य प्रायेणादम्भरो महान् ।

न हि स्वर्णे ध्वनिस्तद्वक्ते यादवप्रजायते ॥ ३५ ॥

काव्यकथामु त एव हि कर्तव्या साक्षिण समुद्रसमा ।

गुणगोमन्तनिदपति दोषमल ये बहिर्ध्व कुर्वन्ति ॥ ३६ ॥

आत्मस्थितेर्ध्वस्तु विचारणीय न जातु आत्यन्तरतमयेण ।

दुर्यर्णेनिर्यर्णेविधौ बुधानां सुवर्णवर्णस्य गुथानुगम्य ॥ ३७ ॥

पुर अत्र काव्यमीति काव्यप्रमाण मरणादपि दुस्त्य भवति दुःखीमिति स्वाह ।
आपस्तम्ब ॥ ३३ ॥

अन्त सारमित्यादि । यथा रत्न अन्त सारं भवेत्, तथा च बहिर्बाह्ये शुद्धं
मनोहरं भवेत्, तथा यथासत्य कृपे शुद्धेरेकदेशे कृपे काव्य विभाव्यताम् । विभाव्य
तामिति यावत् । उपमास्तम्ब ॥ ३४ ॥

नि सारस्येत्यादि । नि सारस्य विचार्य पदार्थस्य बहुधा प्रायेण बहुधाया
महान् गुणैर आदम्बर आदोष प्रजायते उपपद्यते । स्वर्णं कनके तादृक् तादृशो
ध्वनि एतदो न प्रजायते लोपयते, यादव स्वर्णे बले ध्वनिविहीनविशेष प्रजायते
उपपद्यते । वचम् । हि एतन्मिति शेषः । दृष्टान्तावधार ॥ ३५ ॥

काव्यकथामित्यादि । काव्यकथामु काव्यपरिभाषा तु एव गुणैः साक्षिण
प्रमाणं वर्तव्या करणीया । त के । ये समुद्रसमा भवन्ति महामोघगुण्या भवन्ति ।
ये साक्षिणो गुणगम्य औदार्य दिगुणैरनुमदम् आत्मस्थिते निदपति धरन्ति, ये च
साक्षिणो दोषं काव्यं बहिर् कुर्वन्ति विभाव्यताम् । वचम् । हि एतन्मिति शेषः ।
उपमास्तम्ब ॥ ३६ ॥

गुणेषु ये दोषमनीषयान्धा दोषान्गुणीकर्तुमये शते वा ।

श्रोतुं कवीनां वचनं न तेऽर्हाः सरस्वतीद्रोहिषु कोऽधिकारः ॥ ३८ ॥

अयं कविर्नैव कविः किमत्र हेतुप्रयुक्तिः कृतिभिर्विधेया ।

श्रोत्रं मनश्चात्र यतः समर्थं वागर्थयो रूपनिरूपणाय ॥ ३९ ॥

कवितायै नमस्तस्यै यद्रसोल्लासिताशयाः ।

कुर्वन्ति कवयः कीर्तिलतां लोकान्तसंश्रयाम् ॥ ४० ॥

निद्रां विदूरयसि शास्त्ररसं रुणत्ति

सर्वेन्द्रियार्थमसमर्थविधिं विधत्से ।

चेतश्च विभ्रमयसे कविते पिशाचि

लोकस्तथापि सुकृती त्वदनुग्रहेण ॥ ४१ ॥

गुणेष्वित्यादि । गुणेषु औदार्यसमताकान्त्यादिषु ये पुरुषाः दोषमनीषया खण्डितादिदोषयुष्ठा अन्धाः निर्विधेयिनो भवन्ति, अथवा दोषान् खण्डितव्यस्तसंयन्धादिदोषान् गुणीकर्तुं ईशते अंगुणान् गुणीकर्तुं समर्था भवन्ति, ते पुरुषाः कवीनां शु-
कवीनां वचनं वाक्यं श्रोतुमाकर्णितुमर्हा योग्या न भवन्ति । शुक्तोऽयमर्थः । सरस्वती-
द्रोहिषु सरस्वतीं हंसान्ति ते सरस्वतीद्रोहिणस्तेषु । भारतीभक्तकेविलस्यैः । कोऽधि-
कारः । श्रोतुं न कथिदधिकारो नियोग इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥ ३८ ॥

अयमित्यादि । अयं कविः सत्कविर्भवति । एष प्रत्यक्षीभूतः कविर्न भवति ।
कृतिभिर्विद्वद्भिः अत्र अस्मिन् काव्यशास्त्रे हेतुप्रयुक्तिर्हेतुप्रयोगो विचारो विधेया किम् ।
अपि ॥ न विधेयेत्यर्थः । यतः यस्मात् कारणात् वागर्थयोः रूपनिरूपणाय स्वरूपवि-
ज्ञानाय श्रोत्रं श्रुतिर्मनश्चित्तं च समर्थं वर्तते । यथासंख्यालंकारः ॥ ३९ ॥

कवितायै इत्यादि । तस्यै जगत्प्रसिद्धायै कवितायै नमः नमस्कारो भवतु । तस्यै
कस्यै । यद्रसोल्लासिताशयाः कवयः यस्याः कविताया रसोऽनुरागः यद्रसः यद्रसेन उल्लासितो
श्रुदि प्रापितः आशययित्तं येषां तथोक्ताः यदनुरागवार्धितचित्ताः कवयः विद्वांसः कीर्तिलतां
कीर्तिरेव सता वल्ली स्वर्गादिफलदायिका कीर्तिलता तां कीर्तिलतां लोकान्तसंश्रयां त्रिलो-
क्यपर्यन्तव्यापिनी कुर्वन्ति विदधति । अतिशयवद्रूपकालंकारश्चात् संकरोपमालंकारः ४०

निद्रामित्यादि । हे कविते हे पिशाचि हे व्यन्तरि, त्वं निद्रां विदूरयसि स्वप्नं
विनाशयसि । शास्त्ररसं रुणत्ति प्रतिबन्धिका भवसि । सर्वेन्द्रियार्थं स्पर्शनरसनप्राणनयुः-
श्रोत्राणामिन्द्रियाणामर्थं स्पर्शरसरूपगन्धशब्दादिकं असमर्थविधिं निर्वलविधानं विधत्से
करोषि । तथा चेतस्य मनो विभ्रमयसे भ्रान्तिमुत्पादयसि । एतावदोपवती भवती त्वं
वर्तसे । तथापि लोकः त्वदनुग्रहेण त्वत्प्रसादेन सुकृती पुण्यवान् भवतीति । विपमा-
लंकारो निद्रास्तुतिर्वा ॥ ४१ ॥

कृतमतिविस्तरेण ।

अस्ति सत्त्विहैव सकलाश्चर्यैकपात्रे भरतक्षेत्रे चतुर्वर्गमार्गणोपकरण-
प्रसूतः समस्तप्रशस्तमहीवलयालंकरणभूतः सुरलोकमनोरयाविधेयो यौधेयो
नाम धाम संपदो जनपदः ।

यत्र महानृपतय इव गोमण्डलवन्तः, चक्रवर्तिश्रिय इव महिषीसमा-
कुलाः, भरतप्रयोगा इव सगन्धर्वाः, सुगतागमा इवाविकल्पप्रधानाः का-

कृतमतिविस्तरेणेत्यादि । अतिविस्तरेण कृतं पूर्णं अतिवर्णनयात्मम् ॥

अत्र निधयेन इहैव भरतक्षेत्रे जम्बूद्वीपसंबन्धिनि भरतक्षेत्रे । न तु धातकील-
ण्डपुष्करार्धसंबन्धिनि । यौधेयो नाम जनपदोऽस्ति विद्यते । कर्मभूते भरतक्षेत्रे ।
सकलाश्चर्यैकपात्रे यथोक्तविशेषणविशिष्टे सकलानि समग्राणि आश्चर्याणि केवलज्ञानो-
त्पत्त्याविकृतबुद्ध्यलानि तेषां एकमद्वितीयं पात्रं तत् तथोक्तम् तस्मिन् । कर्मभूतो यौ-
धेयो नाम देशः । चतुर्वर्गमार्गणोपकरणप्रसूतः चत्वारश्च ते वर्गाश्च धर्मार्थकाममोक्षलक्ष-
णास्तेषां मार्गणोपकरणानि जिनप्राज्ञादजिनप्रतिमादीनि तेषां प्रसूतं उत्पत्तिर्यत्र स तथो-
क्तः । अपरं कर्मभूते यौधेयो नाम देशः । समस्तप्रशस्तमहीवलयालंकरणभूतः समस्तानि
परिपूर्णानि प्रशस्तानि प्रशंसनीयानि महीवलयाणि पृथ्वीमण्डलानि तेषां अलंकरणभूतः
आभरणसरसः । अपरं कर्मभूतो यौधेयः । यथोक्तविशेषणविशिष्टः सुरलोकमनो-
रयाविधेयः सुरलोकस्य स्वर्गस्य मनोरयाः अभिलाषाः अविधेयाः अकर्तव्या यस्मिन्
देशे स तथोक्तः । भूयः कर्मभूतोऽपि यौधेयः । संपदो धाम लक्ष्म्याः नन्दिरम् ॥

यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे प्रागाः सन्तीति क्रियाकारकसंबन्धः । कर्मभूताः प्रागाः ।
गोमण्डलवन्तः गावः सुरभयो मण्डलाः क्षुतकास्ते विद्यन्ते येषु प्राग्नेषु ते गोमण्डल-
वन्तः । क इव । महानृपतय इव महामण्डलेश्वरा इव । यथा महानृपतयो गोमण्डल-
वन्तः पृथ्वीमण्डलसंयुक्ता भवन्ति । पुनः कर्मभूता प्रागाः । महिषीसमाकुला महि-
षीभिर्गर्दरीभिः समाकुलाः संयुक्ताः । का इव । चक्रवर्तिश्रिय इव सार्वभौमलक्ष्म्य
इव । यथा चक्रवर्तिश्रियो महिषीसमाकुलाः षट्महदेवीभिः समाकुलाः सहिता
भवन्ति । पुनः कर्मभूता प्रागाः । सगन्धर्वा अश्वसंयुक्ताः । क इव । भरतप्रयोगा इव
संजीतशास्त्राणीव । यथा भरतप्रयोगाः सगन्धर्वा गन्धर्वैः सहिता भवन्ति । पुनः कर्म-
भूता प्रागाः । अविकल्पप्रधानाः अवीनां कल्पाः समूहाः प्रधाना मुख्या येषु प्राग्नेषु
तेऽविकल्पप्रधानाः । क इव । सुगतागमा इव बौद्धशास्त्राणीव । यथा सुगतागमाः अवि-
कल्पमानस्वर्गपुण्यपापप्रकृतयश्च भवन्ति । तथा च वक्ष्यति—‘जाह्नं नैव परो न कर्म-
भिरिह प्रायेण बन्धः क्वचिद्रोका प्रेत्य न तत्फलस्य च भवेदित्यं स बीक्षो यदि ।
कस्मादेव तपःसमुपगतमनावैत्यादिकं बन्दते किं वा तत्र तपोऽस्ति केवलमसौ धूर्तर्जो

मिनीनितम्बा इव करभोरवः, श्रुतय इवाजसंजनितविस्ताराः, श्रमणा इव जातरूपधारिणः, बृहस्पतिनीतय इवादेवमातृकाः, भागवता इव प्रतिपन्न-
कृष्णभूमयः, सांख्या इव समाश्रितप्रकृतयः, हरमौलय इव सुलभजलाः,
संकर्षणरणकेलय इव हलबहुलाः, ब्रह्मवादा इव प्रपञ्चितारामाः, महायो-
गिन इव क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठाः, सलिलनिधय इव विद्रुमच्छन्नोपशत्याः, स्वर्गव-

यधितः ॥ पुनः कथंभूता प्रामा । करभोरवः करभैरुद्रैः उरवो गरिष्ठाः । क इव । कामिनी-
नितम्बा इव । यथा कामिनीनां नितम्बाः कटिपद्माद्भागाः करभोरवः करमस्येव उद्रस्येव
उरवः सद्योनि येषां नितम्बानां ते करभोरवः । पुनः कथंभूता प्रामाः । अजसंज-
नितविस्ताराः अजैश्छागैः संजवितः सम्यक् प्रणीतो विस्तारो येषु ते अजसंजनित-
विस्ताराः । का इव । श्रुतय इव । यथा श्रुतयो वेदाः अजेन ब्रह्मणा संजनितविस्तारा
भवन्ति । अपरे कथंभूताः प्रामाः । जातरूपधारिणः सुवर्णधारिणः । क इव । श्रम-
णा इव । यथा श्रमणाः जातरूपधारिणो भवन्ति । पुनः कथंभूताः प्रामाः । अदेव-
मातृकाः नदीजलनिष्पन्नस्योपजीविनः । का इव । बृहस्पतिनीतय इव । यथा
बृहस्पतिनीतयश्चात्राकशास्त्राणि देवं सर्वज्ञादिविशेषं न मन्यन्ते । पुनः कथंभूता प्रामाः ।
प्रतिपन्नकृष्णभूमयः प्रतिपन्ना अङ्गीकृता कृष्णा श्यामवर्णा क्षेत्रभूमिर्हलोपजीवैर्वेषु ते
तथोक्ताः । क इव । भागवता इव वैष्णवा इव । यथा भागवताः कृष्णभूमिं द्वारव-
तीक्षेत्रं पद्मासं सेवन्ते । पुनः कथंभूता प्रामाः । समाश्रितप्रकृतयः समाश्रिता अङ्गी-
कृता प्रकृतिः अष्टादशभेदभिन्ना हलजीविकादिका प्रकृतिः प्रजा यैस्ते तथोक्ताः । क
इव । सांख्या इव । यथा सांख्याः समाश्रितप्रकृतयो भवन्ति समाश्रिता प्रधानापर-
नामा बहुधातापरनामा षत्तुविंशतिभेदभिन्ना सत्त्वरजस्तमोप्रकृतिका ज्ञानवती च-
त्तुविंशतिभेदभिन्ना यैस्ते । पुनः कथंभूता प्रामाः । सुलभजलाः सुलभानि जलानि
उदकानि येषु ते तथोक्ताः । क इव । हरमौलय इव श्रीमहादेवमुकुटानीव । यथा हर-
मौलयः सुलभजला जडयन्तो भवन्ति । हलयोर्द्वयम् । अथवा हरमौलयो गङ्गाधरत्वाद
सुलभजलाः । उक्तं च—‘स्त्रीषु धन्याश्च गङ्गैव परमोगोपगा प्रिया । रत्नमालेव सोढासं
प्रियते गुर्भिर्धनुना ॥’ पुनः कथंभूता प्रामाः । हलबहुलाः हर्षैर्मित्रैर्वहुलाः हलबहुलाः ।
क इव । संकर्षणरणकेलय इव । यथा संकर्षणरणकेलयः संकर्षणस्य बलमद्रस्य
रणकेलयः संप्रामश्रीढाः हलबहुलाः सीरबहुलाः भवन्ति । उभयपक्षेपि वा हलबहुलाः ।
पुनः कथंभूता प्रामाः । प्रपञ्चितारामाः प्रपञ्चिताः विस्तारं नीता आरामा उपवनानि
येषु ते तथोक्ताः । क इव । ब्रह्मवादा इव । यथा ब्रह्मवादा वेदान्तवादाः प्रपञ्चितो
विस्तारं नीत आरामो विद्या येषु ब्रह्मवादेषु ते प्रपञ्चितारामाः । पुनः कथंभूता प्रामाः ।
क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठाः क्षेत्रज्ञानां हलाजीवानां प्रतिष्ठा शोभा येषु ते तथोक्ताः । क इव । महा-
योगिन इव । यथा महायोगिनो गौतमस्वामिप्रकृतयः क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठाः भवन्ति आत्मनि
तद्गीना भवन्ति । पुनः कथंभूता प्रामाः । विद्रुमच्छन्नोपशत्याः विविधैर्द्रुमैर्विभिः पक्षि-

सतय इवातिथिप्रार्थनमनोरथाः, गगनमार्गा इव नक्षत्रद्विजराजिनः, कल-
त्रकुचकुम्भा इव भर्तृकरसंवाधसहाः, सुरेश्वरसेना इव स्वाम्यनुरक्ताः,
सौराज्यदिवसा इव निष्कण्टकमहीभागाः, वियदापगाप्रवाहा इव विगतो-
पलसीमानः, सकलजगन्निर्माणप्रदेशा इव सर्वजीविनः, सुहृद इव च
परस्परप्रेमाभिजात्याः कुकुटसंपात्याः सन्ति ग्रामाः ।

भिर्वा उपलक्षितानि इमानि तैरुपानि आप्छदितानि उपलक्ष्यानि प्रामान्तिका येषु ते
तथोक्ताः । क इव । सलिलनिधय इव समुद्रा इव । यथा सलिलनिधयो विदुषैः प्रवा-
हैरुपशोषयन्ता भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । अतिथिप्रार्थनमनोरथाः अतिथीनां
मुनीनां प्रापूर्णवानां वा प्रार्थने याचने मनोरथा अभिलाषाः येषां ते तथोक्ताः । का इव ।
स्वर्गवसतय इव । यथा स्वर्गवसतयः स्वर्गभवनानि अतिथिप्रार्थनमनोरथाः कुशानन्दना-
भ्यर्थनमनोरथाः भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । नक्षत्रद्विजराजिनः शत्राघ राजपुत्रा
द्वितीयं प्राप्नुयः तैर्न राजन्ते शोभन्ते इत्येवंशीला नक्षत्रद्विजराजिनः । क इव । गगन-
मार्गा इव । यथा आकाशमार्गाः नक्षत्राभिनीप्रश्रुतिभिर्दिग्देध पक्षिभिश्च राजन्त इत्येवं-
शीलाः । पुनः कथंभूताः ग्रामाः । भर्तृकरसंवाधसहाः मनुनरेन्द्रस्य करस्य भागधेयस्य
संपार्थं पीडां सहन्ते भर्तृकरसंवाधसहाः । क इव । कलत्रकुचकुम्भा इव । यथा कल-
त्राणां कमनीयकामिनीनां कुचकुम्भाः स्वनकलताः भर्तृकरसंवाधसहाः पत्युः पानिसे-
मदक्षमाः भवन्ति । पुनः कथंभूता ग्रामाः । स्वाम्यनुरक्ताः स्वामिनि पालके राक्षि
अनुरक्ता अनुरागिनः प्रीतिमन्तः ॥ इव । सुरेश्वरसेना ॥ । यथा सुरेश्वरसेना इन्द्र-
देवानि स्वाम्यनुरक्ताः तारकमारण्यं कार्तिरेयानुरक्ताः भवन्ति । पुनः कथंभूता
ग्रामाः । निष्कण्टकमहीभागाः निष्कण्टकाः बदरक्षरिहिरुदीरहिता महीभागा भूमि-
प्रदेशाः येषां ते तथोक्ताः । क इव । सौराज्यदिवसा इव । यथा सौराज्यदिवसाः शोभन-
मरेन्द्रसमुच्छ्रान्त्यादिना निष्कण्टकभूमिभागाः सुप्रशस्तुदितभूमिप्रदेशा भवन्ति । पुनः
कथंभूता ग्रामाः । विगतोपलसीमानः पाषाणरहितसीमानः । क इव । वियदापगाप्र-
वाहा इव । यथा वियदापगाप्रवाहा गङ्गानदीप्रवाहाः विभिर्हिंसारसचक्रवाकादिमिर्गताः
प्राप्ताः उपलानां गण्डशैलानां सीमानो येषु ते विगतोपलसीमानः । पुनः कथंभूता ग्रामाः ।
सर्वजीविनः सर्वे राजतापराज्यादिभिर्जीव्यन्ते उपजीव्यन्ते सर्वजीविनः । क इव । सक-
लजगन्निर्माणप्रदेशा इव । यथा सकलजगन्निर्माणप्रदेशाः सकलस्य रामस्यस्य जगतोऽप्यो-
मप्योर्ध्वनिर्माणप्रदेशाः निर्माणप्रदेशाः सर्वजीविनश्चातुर्गण्डिकादिभिर्गताः भवन्ति ।
कथंभूता ग्रामाः । परस्परप्रेमाभिजात्याः परस्परमन्योन्व्यं प्रेम्णा जेहेन अभिजात्या
मनोहराः । क इव । सुहृद इव यथा सुहृदोऽभीष्टवर्गाः परस्परं प्रेमयन्तो भवन्ति । प्रकार
उक्तगमुचकारः । परस्परं कथंभूताः । कुकुटसंपात्याः कुकुटेष्टाभ्यर्देः उष्टीय सम्यक्
प्राप्यन्ते । कुकुटसंपात्याः सन्ति ग्रामाः । श्रेय उक्तगमुचकारः ॥

अपि च विकचकर्णोत्पलस्पर्धितरलेक्षणाः केलितालकणत्कनकमयकङ्कणाः
सरसनखराजिविच्छुरितभुजमण्डलाः काञ्चिकोल्लासवशदर्शितोरुस्थलाः सैर-
संजल्पनसैरविम्बाधराः कर्णकण्डूमिपोद्वलितकक्षान्तराः पृथुनितम्बवश-
स्त्वललट्टहगतिविक्रमाः सहजशृङ्गाररसभरितमुखविभ्रमाः पीनकुचकुम्भ-

अपि च विकचकर्णोत्पलस्पर्धितरलेक्षणा इत्यादि । यत्र यस्मिन् यौ-
धैयदेशे शालिवन्नेषु शालिक्षेत्रेषु यान्त्यो गच्छन्त्यः गोपिकाः गोपाङ्गनाः हलाजी-
वनायाः पान्यसार्धेषु पथिकसमूहेषु क्षणं मुहूर्तमेकं नयनोत्सवं नेत्रानन्दं कुर्वन्ते
सृजन्ति । पुनः पथाश्विर दीर्घकालमामरणपर्यन्तं तार्प विप्रलम्भसंभवसंतापमु-
पाचिन्वते पुष्टिं नयन्तीति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूता गोपिकाः । विकचकर्णो-
त्पलस्पर्धितरलेक्षणाः विकचानि विकसितानि उत्फुल्लानि यानि कर्णोत्पलानि कर्ण-
मण्डलकुण्डलानि तैः सह स्पर्धन्ते उपमां धरन्तीत्येवंशीलानि तरङ्गानि चप-
लानि कर्णान्तविभ्रान्तानि च तानि ईक्षणानि लोचनानि यासां गोपिकानां तास्तथोक्ताः ।
अपरं कथंभूता गोपिकाः । केलितालकणत्कनकमयकङ्कणाः केल्या क्रीडया योऽसौ
तालः परस्परकरताडनं तेन कणन्ति शब्दं कुर्वन्ति यानि कनकमयानि सुवर्णपटितानि
कङ्कणानि करवलयानि यासां तास्तथोक्ताः । पुनः कथंभूता गोपिकाः । सरसनखरा-
जिविच्छुरितभुजनण्डलाः सरसाः सान्द्राः प्रियवताः याः नखराजयो नखक्षतभ्रेणय-
स्त्राभिर्विच्छुरितानि मण्डितानि भुजमण्डलानि वा वस्तीप्रदेशा यासां तास्तथोक्ताः ।
अपरं कथंभूता गोपिकाः । काञ्चिकोल्लासवशदर्शितोरुस्थलाः काञ्चिकाः कटिमेखलास्ता-
सामुल्लासवशेन उभयनकरणात् दर्शितानि प्रकटीकृतानि उरःस्थलानि वक्षःस्थलप्रदेशा
यानिस्तास्तथोक्ताः । भूयोऽपि कथंभूता गोपिकाः । सैरसंजल्पनसैरविम्बाधराः
सैर संजल्पनेन यथेष्टं परस्परसंभाषणेन सैरा ईपदाससहिता बिम्बाधराः पङ्कगुण्डिके-
रीफलाकारा अधरा दन्तच्छन्दा यासां तास्तथोक्ताः । पुनश्च किंविशिष्टा गोपिकाः ।
कर्णकण्डूमिपोद्वलितकक्षान्तराः कर्णकण्डूमिवेष श्रवणखर्जनचलेन उद्वलितानि दर्शि-
तानि कक्षान्तराणि बाहुमूलानि यानिस्तास्तथोक्ताः । पुनरपि किंविशिष्टा गोपिकाः ।
पृथुनितम्बवशस्त्वललट्टहगतिविक्रमाः पृथ्वो विस्तीर्णा ये नितम्बाः कटिपथाद्रागा-
स्त्वद्वयेन स्खलन्तः प्रस्खलन्तः प्रस्खलनं कुर्वन्तो लट्टहगतिविक्रमाः ललितगम-
नपादक्षेपाः यासां तास्तथोक्ताः । भूयोऽपि किंविशिष्टा गोपिकाः । सहजशृङ्गारर-
सभरितमुखविभ्रमाः सहजः स्वामाविभो योऽसौ शृङ्गाररसः तेन भरिताः पुष्टिं
नीता मुखविभ्रमाः वक्त्रकमलहावा यासां तास्तथोक्ताः । पुनरपि किंविशेषणविशिष्टा
गोपिकाः । पीनकुचकुम्भदर्पणुत्कण्ठकाः पीना नातिस्थूय नातिरुघा नातिदीर्घा

दर्पवृद्धत्कञ्चुकाः शालिवप्रेषु यान्त्यः क्षणं गोपिकाः पान्यसार्धेषु नयनो-
त्सवं कुर्वते यत्र तापं पुनश्चिरमुपाचिन्वते ।

स यौधेय इति ख्यातो देशः क्षेत्रेऽस्ति भारते ।

देवश्रीस्पर्धया स्वर्गः सप्ता सृष्ट इवापरः ॥ ४२ ॥

वपत्रक्षेत्रसंजातसस्यसंपत्तिवन्धुराः ।

चिन्तामणिसमारम्भाः सन्ति यत्र वसुंधराः ॥ ४३ ॥

लवने यत्र नोत्सस्य लूनस्य न विगाहने ।

विगादस्य च धान्यस्य नालं संग्रहणे प्रजाः ॥ ४४ ॥

दानेन विज्ञानि धनेन यौवनं यशोभिरायूपि गृहाणि चार्थिभिः ।

भजन्ति सांकर्यमिमानि देहिनां न यत्र वर्णाधमधर्मवृत्तयः ॥ ४५ ॥

नातिहस्ता धर्तुलाकारा मिलिता ये मुचकुम्भाः क्षनकलशास्तेषा दर्पेण युष्मामेन मुदन्ति
शतरन्धीभवन्ति कञ्चुकानि कूर्पासका यासां तास्यधोकाः । श्वारसरसप्रधानो विप्रल-
म्भसंदर्शितो जात्यलंकारः ॥

स इत्यादि । जगरप्रसिद्धो यौधेय इति नाम्ना ख्यातः प्रसिद्धो देशो भारते क्षेत्रे
भरतक्षेत्रे अस्ति विद्यते । कर्कभूतो देशः । उप्रेक्ष्ये—देवश्रीस्पर्धया इन्द्रलक्ष्म्या
ईर्ष्यायां हत्वा सप्ता प्रद्वष्टा अपरो द्वितीयः स्वर्गो देवलोकः सृष्टो निर्मित इव ।
उप्रेक्षालंकारः ॥ ४२ ॥

वपत्रेत्यादि । यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे वसुंधराः भूमयः सन्ति विद्यन्ते । कर्क-
भूताः वसुंधराः । वपत्रक्षेत्रसंजातसस्यसंपत्तिवन्धुराः उप्यन्ते वपत्राणि ननु विलम्ब-
तानि रोदन्ते रहितानि यानि क्षेत्राणि सस्याधिकरणानि तेषु संजाता उत्पन्ना या
सस्यसंपत्तिः कणसंपत् तया बन्धुराः मनोहरा यास्यास्तथोक्ताः । पुनः कर्कभूता वसु-
ंधराः । चिन्तामणिसमारम्भाः चिन्तामणिभिः समः सरसचिन्तितफलदायितात् आ-
रम्भो यातां तास्तथोक्ताः । उपमालंकारः ॥ ४३ ॥

लवने इत्यादि । यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे प्रजा लोकाः उत्सस्य बापितस्य धा-
न्यस्य सस्यस्य लवने छेदने न अलं न समर्था भवन्ति । लूनस्य छेदितस्य धान्यस्य
विगाहने मर्दने न अलं न समर्था भवन्ति । विगादस्य च मर्दितस्य धान्यस्य च संग्रहणे
श्लोकरूपे न अलं समर्था न भवन्ति । दीपकालंकारः ॥ ४४ ॥

दानेनेत्यादि । यत्र यस्मिन् यौधेयदेशे देहिनां प्राणिनां इमानि प्रत्यक्षीभू-
तानि वस्तूनि सांकर्यं मिथर्ता भजन्ति सेवन्ते । इमानि वानि । विज्ञानि धनानि दानेन
विधानेन सांकर्यं भजन्ति । धनेन वित्तेन यौवनं तार्थ्यं सांकर्यं भजति । अर्थ-

तत्र तद्विलासिनीविलासलालसमानसानाममरकुमारकाणामनालम्बे नम-
स्यवतरणमार्गचिह्नोचितरुचिभिः, उपहसितशिशिरगिरिहराचलशिखरैः, अ-
टनितटनिविष्टविकटसटोत्कटकरटिरिपुसमीपसंचारचकितचन्द्रमृगविलोच-
नरुचिविकचकुवलयोपहारिभिः, अरुणरथतुरगचरणक्षुण्णक्षणमात्रविश्रमैः,
अम्बरचरचमूविमानगतिवक्रिमविधायिभिः, अनवरतविहरद्विहायश्चरचक्र-

वशाद्विभक्तिपरिणामः । यशोभिः पुष्पगणैरयंपि जीवितानि सांकर्यं भजन्ति । चकारा-
द्रूहाणि सदनानि अर्थभिः सह सांकर्यं भजन्ति । वर्णाः प्राङ्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः,
आधमाः ब्रह्मचारियुहस्यवाचप्रस्थभिभुलक्षणाधत्तारः, तेषां धर्मदत्तन आचारप्रवृत्तयः
सांकर्यं भजन्ति । अयमपि दीपकालंकारः ॥ ४५ ॥

तत्रेत्यादि । तत्र तस्मिन् बौधेयदेशे बैलालयैः उपशोभितं राजपुरं नाम न-
गरं वर्तते इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतैश्चैलालयैः । तद्विलासिनीविलासलालसमानसा-
नाममरकुमारकाणामनालम्बे नमस्यवतरणमार्गचिह्नोचितरुचिभिः तस्य राजपुरस्य या
विलासिन्यः कमनीयकामिन्यस्तासां विलासाः कटाक्षविशेषलक्षणा लोचनचलनानि तेभ्यो
लालसानि अलम्बितानि मानसानि चित्तानि येषां ते तद्योक्तानाम् । स्वर्गं निश्चललोचन-
त्वाद । अमरकुमारकाणां अमराणां कुमारास्तेषां अनालम्बे नमसि आधाररहिते आकाशे
अवतरणमार्गचिह्नं लक्षणाय उचिता योग्या रुचिर्दासिर्वेषां बैलालयानां ते तद्योक्ता-
स्तैस्तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैलालयैः । उपहसितशिशिरगिरिहराचलशिखरैः उप-
हसितानि उज्ज्वलतया तिरस्कृतानि शिशिरगिरिर्द्विमाचलस्य हराचलस्य च कैलासस्य
शिखराणि कूटानि तैस्तैस्तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैलालयैः । अटनितटनिविष्टवि-
कटसटोत्कटकरटिरिपुसमीपसंचारचकितचन्द्रमृगविलोचनरुचिविकचकुवलयोपहारिभिः
अटनीनां कटिनीनां तटानि अटनीतटानि तेषु निविष्टा उपविष्टाः प्रासादेन सह ज-
टिता ये विकटसटोत्कटा प्रव्यक्तकन्धराः केसरोपलक्षितप्रव्यक्ताः करटिनां गजानां रि-
पवो मणिघटिता ये पद्माननास्तेषां समीपे संचारेण गमनेन चकितोः भीतो जीवस्तिह-
राद्वया विप्रलो योऽसौ चन्द्रमृगः शशाङ्कहरिणस्तस्य विलोचनवत् रुचिः शोभा येषां
तानि च तानि विकचकुवलयानि विकसितोत्पलानि तेषां उपहारः पूजा विद्यते येषां ते
उपहारिणः तैः । पुनः कथंभूतैश्चैलालयैः । अरुणरथतुरगचरणक्षुण्णक्षणमात्रविश्रमैः
अरुणस्य सूर्यस्य योऽसौ रथस्तस्य संबन्धिनो ये तुरगाः तुरङ्गगास्तेषां चरणाः पादास्तेषां
गगनगमनश्रान्तानां अक्षुण्णः परिपूर्णः क्षणमात्रं मुहूर्तमेकं विश्रमो येषु तैस्तथोक्तैः ।
पुनरपि कथंभूतैश्चैलालयैः । अम्बरचरचमूविमानगतिवक्रिमविधायिभिः अम्बरच-
राणां देवविद्याधराणां चमूनां सेनानां यानि विमानानि तेषां गतेर्यमनस्य वक्रिमाणं कु-
टिलत्वं विदधति कुर्वन्तीत्येवंशीलास्ते विधायिनस्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैलालयैः ।

संक्रान्तकामिनीकपोलभ्रमस्वेदापनोदमन्दस्यन्दपताकाञ्चलपल्लवैः, रचितापरा-
धविरुद्धाङ्गनाचरणानतनिलिम्पकवनीपकनिकायकृतकैतवालोकेनकुतूहलि-
तलजितसितसिद्धयुवतिभिः, अतिसविधसंचरत्सुरसुन्दरीकरचापलविलुप्त-
केतुकाण्डचित्रैः, अनेकध्वजस्तम्भस्तम्भिकोत्तम्भितमणिमुकुरमुखावलोकनके-
लिकलदिवौकः स्फलितरयविमानवाहनसंवाधानुबन्धिभिः, अप्रसरत्तचयनि-
चितकाञ्चनफलशविसरदविरलकिरणजालजनितान्तरिक्षलक्ष्मीनिवासविचि-

अनवरतविहरद्विहायधरचक्रसंक्रान्तकामिनीकपोलभ्रमस्वेदापनोदमन्दस्यन्दपताकाञ्चल-
पल्लवैः अनवरतमहर्निशं विहरन्तः पर्वटन्तो ये विहायधरा विद्याभरास्तेषां चक्राणि
समूहास्तेषु संश्रान्तः उत्पन्नो योऽसौ कामिनीनां कपोलेषु ध्रुमस्वेदः स्वेदसंश्रान्धी स्वेद-
स्वस्थापनोदो विनाशस्तदर्थं मन्दस्यन्दा [अ] बहुलचलना पताकाञ्चलपल्लवा येषु तैस्त-
योक्तैः । पुनरपि कथंभूतैथैस्साल्यैः । रचितापराधविरुद्धाङ्गनाचरणानतनिलिम्पकव-
नीपकनिकायकृतकैतवावलोकनकुतूहलितलजितसितसिद्धयुवतिभिः रचितः प्रकटिपतो
योऽसावपराधस्तेन विरुद्धः योऽपि प्राप्ता या अत्रवाः कमनीयकामिनीस्तार्ता चरणेषु
चरणकमलेषु आनता मनीभूता ये निलिम्पका देवास्तेषां वनीपका अत्राक्षणाभ्याः । सु-
तिपाठका इत्यर्थः । तेषां निजावः समूहस्तेन कृतं विदितं कैवल्यं धूर्तत्वं तेन यद्वलो-
कनं निरीक्षणं तेन कुतूहलिताः पूर्वनायक्यं प्राप्ताः पद्यालक्षिताक्षपां गताः पद्यालिखिता
मनाक् हलिताः सिद्धानामणिमाक्षिणोपेतानां देवविज्ञेयाणां युवतयः कमनीयकामिन्यो
येषु से सिद्धयुवतमस्तैस्त्वयोक्तैः । पुनरपि कथंभूतैथैस्साल्यैः । अतिसविधसंचरत्सुर-
सुन्दरीकरचापलविलुप्तकेतुकाण्डचित्रैः अतिसविधे अतिसमीपे संचरन्त्यो याः सुरसुन्दर्य-
स्तार्ता यत्करचापलं तेन विलुप्तानि छेदितानि केतुकाण्डानां ध्वजस्तम्भानां चित्राण्यालेभ्या-
नि येषु से तयोक्तैः । पुनः कथंभूतैथैस्साल्यैः । अनेकध्वजस्तम्भस्तम्भिकोत्तम्भितमणि-
मुकुरमुखावलोकनकेलिकलदिवौकः स्फलितरयविमानवाहनसंवाधानुबन्धिभिः अनेका
बहुला ये ध्वजस्तम्भास्तेषां स्तम्भिकाः स्तम्भोपरि लघुस्तम्भास्तामूतम्भिता बद्धा ये
मणिमुकुरा रत्नादर्शास्तेषु मुक्तायत्येकस्य पद्मविम्बनिरीक्षणस्य या केलिः क्रीडा तथा
कला मनोहरा ये दिवौकसो देवास्तेषां स्फलितरयाभि भ्रमवेगानि यानि विमानवाह-
नानि तेषां संघापां कष्टमनुग्रहन्त्यनुकुर्यन्तीत्येवंसीतास्ते अनुबन्धनस्तैस्त्वयोक्तैः ।
पुनः कथंभूतैथैस्साल्यैः । अप्रसरत्तचयनिचितकाञ्चनफलशविसरदविरलकिरणजालज-
नितान्तरिक्षलक्ष्मीनिवासविचित्रशिचयोद्भोचैः अप्रलानि नूतनानि यानि रत्नानि तेषां
चयः समूहस्तेन निविता जटिता ये काञ्चनकलशाः कनककुम्भास्तेभ्यो विसरन्ति
प्रसरन्ति निर्गच्छन्ति यानि अविरलानि अविच्छिन्नानि किरणजालानि अशुभमूहास्तेनानिता

त्रसिचयोद्भोचैः, अमृतकरातपस्पर्शद्रवचन्द्रकान्तमयप्रणालोच्छलजलजाल-
कासारसिच्यमानवियद्विहारिणीविरहवैश्वानरकर्ममर्मरशरीरयष्टिभिः अहि-
मधामधृष्णिसंघुक्षितदिनकृत्कान्तकिंपिरिपर्यन्तस्फुरत्कृशानुकणविकास्यमा-
नामरमुनिमध्याह्दीपैः, अमलकामलासारविलसत्कलहंसश्रेणिद्विगुणदु-
कूलांशुकवैजयन्तीसंततिभिः, उपरितनतलचलप्रचलाकिवालकभयपलायमा-
नजयविजयपुरपवनाशनैः, उपान्तस्तूपनिपतत्पारापतपतङ्गपङ्क्तिपुनरुक्तधूप-

उत्पादिता अन्तरिक्षलक्ष्मीनिवासस्य आकाशस्य श्रीगृहस्य विचित्रसिचयोद्भोचाः पञ्चवर्ण-
वज्रचन्द्रोपका यैस्ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । अमृतकरातपस्पर्शद्रव-
चन्द्रकान्तमयप्रणालोच्छलजलजालकासारसिच्यमानवियद्विहारिणीविरहवैश्वानरकर्ममर्म-
रशरीरयष्टिभिः अमृतकरचन्द्रस्तस्यातप उद्योतस्तस्य स्पर्शेनोच्छोपनेन द्रवन्त-
क्योतन्तो ये चन्द्रकान्ताः शशाङ्ककान्तमणयस्ताभिर्मिष्टानि प्रणालानि जलनिर्गमद्वा-
राणि तेभ्य उच्छलन्ति उत्पतन्ति यानि जलजालकानि जलसमूहास्तेषामासारो वेगव-
द्वर्पस्तेन सिच्यमाना आप्यायमाना वियद्विहारिणीनां विद्याधरीणां विरहस्य विप्रलम्भस्य
यत् वैश्वानरकर्म अग्निप्रवेशस्तेन मर्मरा अङ्गारीभूताः शरीरयष्टयोऽङ्गयष्टयो येषु चैत्या-
लयेषु ते तथोक्तास्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । अहिमधामधृष्णिसंघुक्षितदिनकृत्का-
न्तकिंपिरिपर्यन्तस्फुरत्कृशानुकणविकास्यमानामरमुनिमध्याह्दीपैः अहिमधामा थीसू-
र्यस्तस्य धृणयः किरणास्तैः संघुक्षितः प्रज्वलितो यो दिनकृत्कान्तकिंपिरिपर्यन्तः सूर्य-
कान्तमण्युपरितनभूमिमुखं तत्र स्फुरन्त उच्छलन्तो ये कृशानुकणा अमिस्तुलितास्तैर्वि-
कास्यमानाः प्रज्वाल्यमाना अमरमुनीनां सप्तशृङ्गीणां मध्याह्दीपा येषु चैत्यालयेषु ते
तथोक्तास्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । अमलकामलासारविलसत्कलहंसश्रेणिद्विगुण-
दुकूलांशुकवैजयन्तीसंततयः अमला निर्मला ये कामलासाराः स्फटिकमण्युपरितन-
भूमयस्तन विलसन्तः क्रीडन्तो ये कलहंसास्तेषां श्रेणयः समूहास्तैस्ताभिर्वा द्विगुणा द्वि-
हृक्का दुकूलांशुकवैजयन्तीसंततयः शुरुपद्दुकूलवस्त्रध्वजश्रेणयो येषु ते तथोक्तैः ।
पुनः कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । उपरितनतलचलप्रचलाकिवालकभयपलायमानजयविजयपु-
रपवनाशनैः उपरितनतलमुपरिभूमिस्तत्र चलन्तः पर्यटन्तो ये प्रचलाकिवालका मयूर-
शिखवस्त्रेभ्यो भयात् पलायमानाः शीघ्रं नश्यन्तो जयविजयपुरयोः अन्तरिक्षनगर-
विशेषयोर्ध्वं पवनाशना नागा यत्र येषु ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । उपा-
न्तस्तूपनिपतत्पारापतपतङ्गपङ्क्तिपुनरुक्तधूपधूमाडम्बरैः । उपान्तेषु समीपेषु ये स्तूपाः
शुनिमपर्यतास्तेषु निपतन्तो निर्गच्छन्तो ये पारापतपतङ्गाः कलवपशिणस्तेषां प-
ङ्क्तिभिः श्रेणिभिः पुनहृक्का दिगुणीकृता ये धूपधूमास्तेषामाडम्बरः आटोपो यत्र ते त-

सैक्रान्तकामिनीकपोलभ्रमखेदापनोदमन्दस्यन्दपताकाञ्चलपल्लवैः, रचितापरा-
धविरुद्धाङ्गनाचरणानतनिलिम्पकवनीपकनिकायकृतकैतवालोकनकुतूहलि-
तलज्जितसितसिद्धयुवतिभिः, अतिसविधसंचरत्सुरसुन्दरीकरचापलविलुप्त-
केतुकाण्डचित्रैः, अनेकध्वजस्तम्भस्तम्भिकोत्तम्भितमणिमुकुरमुखावलोकनके-
लिकलदिवौकःस्खलितरयविमानवाहनसंवाधानुबन्धिभिः, अप्रत्नरत्नचयनि-
चितकाञ्चनकलशविसरदविरलकिरणजालजनितान्तरिक्षलक्ष्मीनिवासविचि-

अनवरतविहरद्दिहायधरचक्रसंक्रान्तकामिनीकपोलभ्रमखेदापनोदमन्दस्यन्दपताकाञ्चल-
पल्लवैः अनवरतमहर्निशं विहरन्तः पर्यटन्तो ये विहायधरा विद्याधरास्तेषां चक्रामि
समूहास्तेषु संक्रान्तः उत्पन्नो योज्यो कामिनीनां कपोलेषु धमखेदः खेदसंघन्धी खेद-
स्वस्यापनोदो विनाशस्तदर्थं मन्दस्यन्दा [अ] बहुलचलना पताकाञ्चलपल्लवा येषु तैस्त-
योक्तैः । पुनरपि कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । रचितापराधविरुद्धाङ्गनाचरणानतनिलिम्पकव-
नीपकनिकायकृतकैतवालोकनकुतूहलितलज्जितसितसिद्धयुवतिभिः रचितः प्रकल्पितो
योऽसावपराधस्तेन विरुद्धाः कोपं प्राप्ता या अङ्गनाः कमनीयकामिन्यस्तासां चरणेषु
चरणकमलेषु आनता नमीभूता ये निलिम्पका देवास्तेषां वनीपका अप्राङ्गणभद्राः । सु-
तिपाटका इत्यर्थः । तेषां निकायः समूहस्तेन कृतं विहितं कैतवं धूर्तत्वं तेन यदवलोक-
नं निरीक्षणं तेन कुतूहलिताः पूर्वमाचर्य प्राप्ताः पथाज्ञचित्तास्त्रपां गताः पथारिस्तता
मनाक् हसिताः सिद्धानामणिमाविशुणोपेतानां देवविशेषाणां युवतयः कमनीयकामिन्यो
येषु ते सिद्धयुवतपत्नैस्तयोक्तैः । पुनरपि कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । अतिसविधसंचरत्सुर-
सुन्दरीकरचापलविलुप्तकेतुकाण्डचित्रैः अतिसविधे अतिसमीपे संचरन्त्यो याः सुरसुन्दर्य-
स्तासां यत्करचापलं तेन विलुप्तानि छेदितानि केतुकाण्डानां ध्वजस्तम्भानां चित्राण्यालेख्या-
नि येषु ते तयोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । अनेकध्वजस्तम्भस्तम्भिकोत्तम्भितमणि-
मुकुरमुखावलोकनकेलिकलदिवौकःस्खलितरयविमानवाहनसंवाधानुबन्धिभिः अनेका
बहुला ये ध्वजस्तम्भास्तेषां स्तम्भिकाः स्तम्भोपरि लघुस्तम्भास्तासूतम्भिता बद्धा ये
मणिमुकुरा रत्नादर्शास्तेषु मुखावलोकनस्य वक्रविम्बनिरीक्षणस्य या केलिः क्रीडा तथा
कला मनोहरा ये दिवीकसो देवास्तेषां स्खलितरयाणि भ्रमवेद्यानि यानि विमानवाह-
नानि तेषां संवापां कश्चनपुण्यन्त्यनुकुर्वन्तीत्येवंशीतास्ते अनुबन्धिधनसौस्तयोक्तैः ।
पुनः कथंभूतैश्चैत्यालभ्यैः । अप्रत्नरत्नचयनिचितकाञ्चनकलशविमरदविरलकिरणजालज-
नितान्तरिक्षलक्ष्मीनिवासविचित्रसिचयोक्तैः अप्रत्नानि नूतनानि यानि रत्नानि तेषां
चयः समूहस्तेन निचिता जडिता ये काञ्चनकलशाः कनककुम्भास्तेभ्यो विसरन्ति
प्रसरन्ति निर्गच्छन्ति यानि अविरलानि अविच्छिन्नानि किरणजालानि अंशुसमूहास्तैर्जनितानि

त्रसिचयोहोचैः, अमृतकरातपस्पर्शद्रवच्चन्द्रकान्तमयप्रणालोच्छलज्जलजाल-
कासारसिच्यमानवियद्विहारिणीविरहवैश्वानरकर्ममर्मरशरीरयष्टिभिः अहि-
मधामधृष्णि संधुक्षितदिनकृतकान्तकिंपिरिपर्यन्तस्फुरत्कुशानुकणविकासमा-
नामरमुनिमध्याह्दीपैः, अमलकामलासारविलसत्कलहंसश्रेणिद्विगुणदु-
कूलांशुकवैजयन्तीसंततिभिः, उपरितनतलचलप्रचलाकिबालकभयपलायमा-
नजयविजयपुरपवनाशनैः, उपान्तस्तूपनिपतत्पारापतपतङ्गपङ्क्तिपुनरुक्तधूप-

उत्पादिता अन्तरिक्षलक्ष्मीनिवासस्य आकाशस्य धीगृहस्य विचित्रसिचयोहोचाः पञ्चवर्ण-
वल्लचन्द्रोपका यैस्ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अमृतकरातपस्पर्शद्रव-
चन्द्रकान्तमयप्रणालोच्छलज्जलजालकासारसिच्यमानवियद्विहारिणीविरहवैश्वानरकर्ममर्म-
रशरीरयष्टिभिः अमृतकरचन्द्रस्वस्यातप उद्योतस्वस्य स्पर्शेनोच्छोषनेन द्रवन्त-
व्योतन्तो ये चन्द्रकान्ताः सशाङ्कान्तमणयस्ताभिर्निर्गृह्यान्ति प्रणालानि जलनिर्गमद्वा-
राणि तेभ्य उच्छलन्ति उत्पतन्ति यानि जलजालकानि जलसमूहास्तेषामासारो वेगव-
द्वर्पस्तेन सिच्यमाना आप्यायमाना वियद्विहारिणीनां विद्यापतीणां विरहस्य विप्रलम्भस्य
यत् वैश्वानरकर्म अग्निप्रवेष्टस्तेन मर्मरा अङ्गारीभूताः शरीरयष्टयोऽङ्गयष्टयो येषु चैत्या-
लयेषु ते तथोक्तास्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अहिमधामधृष्णि संधुक्षितदिनकृतका-
न्तकिंपिरिपर्यन्तस्फुरत्कुशानुकणविकासमानामरमुनिमध्याह्दीपैः अहिमधाना धीसू-
र्यस्तस्य धृष्णयः किरणास्तैः संधुक्षितः प्रज्वलितो यो दिनकृतकान्तकिंपिरिपर्यन्तः सूर्य-
कान्तमण्युपरितनभूमिमुखं तत्र स्फुरन्त उच्छलन्तो ये कुशानुकणा अग्निस्फुलिङ्गास्तैर्वि-
कासमानाः प्रणाल्यमाना अमरमुनीनां सप्तऋषीणां मध्याह्दीपा येषु चैत्यालयेषु ते
तथोक्तास्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अमलकामलासारविलसत्कलहंसश्रेणिद्विगुण-
दुकूलांशुकवैजयन्तीसंततिभिः अमला विमैला ये कामलासाराः स्फटिकमण्युपरितन-
भूमयस्तत्र मिलान्तः क्रीडन्तो ये कलहंसास्तेषां श्रेणयः समूहस्तैस्ताभिर्वा द्विगुणा द्वि-
रुक्ता दुकूलांशुकवैजयन्तीसंततयः शुकुपट्टदुकूलवस्त्रजश्रेणयो येषु ते तथोक्तैः ।
पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । उपरितनतलचलप्रचलाकिबालकभयपलायमानजयविजयपु-
रपवनाशनैः उपरितनतलमुपगृहीस्तत्र चलन्तः पर्यटन्तो ये प्रचलाकिबालका भयूर-
शिशवस्तेभ्यो मयात् पलायमानाः शीघ्रं नश्यन्तो जयविजयपुरयोः अन्तरिक्षनगर-
विशेषयोर्धेयं पवनाशना नागा यत्र येषु ते तथोक्तैः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । उपा-
न्तस्तूपनिपतत्पारापतपतङ्गपङ्क्तिपुनरुक्तधूपधूमाडम्बरैः । उपान्तेषु समीपेषु ये स्त्वाः
कृत्रिमपर्वतास्तेषु निपतन्तो निर्गच्छन्तो ये पारापतपतङ्गाः कलरवपक्षिणस्तेषां प-
ङ्क्तिभिः श्रेणिभिः पुनरुक्ता द्विगुणीकृता ये धूपधूमास्तेषामाडम्बरः आदोपो यत्र ते त-

धूमाड्मयरैः, अतिनिकटविटङ्गोपविष्टशुकशावसंदिग्धमानहरितारुणमणिभिः,
 इतस्ततोविदूरतरचरचापच्छदमूर्च्छदतुच्छच्छायाच्छाद्यमानमेचकरचनैः,
 अनिललयप्रेङ्खोलनकलकण्टिकिणीजालवाचालपालिष्वजध्वानारब्धविद्या-
 धरबधूद्वेष्टितविधिभिः, अनवधिसुधाप्रधावद्दामसंदिग्धस्वर्धुनीप्रवाहैः, प्रफु-
 ल्लस्तवकैरिवान्तरिक्षवृक्षस्य, श्वेतदीपसृष्टिभिरिव रोदःकोटरस्य, शिखण्डम-
 ण्डनपुण्डरीकानीकैरिव नमोदेवतायाः, पुष्पपुञ्जोपार्जनक्षेत्रैरिव त्रिभुवन-

तर्कोक्तः । वानेया हि कपोता धूसरा भवन्ति । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयेः । अतिनिकट-
 विटङ्गोपविष्टशुकशावसंदिग्धमानहरितारुणमणिभिः अतिनिकटे अतिसमीपे ये विटङ्गाः
 पक्षिविधामार्यं बहिर्निर्गतानि काष्ठानि सेपूपविद्याः स्थिता ये शुक्रशावाः कीरषालका-
 स्तेषां [स्थित्या] संदिग्धमाना भ्रान्तिमागता हरितारुणमणयो हरितवर्णा अरुणवर्णाध-
 मणयो येषु ते तर्कोक्तः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयेः । इतस्ततोविदूरतरचरचापच्छदमू-
 र्च्छदतुच्छच्छायाच्छाद्यमानमेचकरचनैः इतस्ततो यत्रतत्रातिदूरतरे निकटे श्रान्तः
 पर्यटन्तो ये चापा आसपक्षिणः । परम्यपरनामानो जलकाका इति यावत् । तेषां
 उदाः पत्राणि तेषां मूर्च्छन्ती निर्गच्छन्ती अनुच्छा प्रचुरा या छाया कान्तिहाया
 आच्छाद्यमाना लुप्यमाना मेचकरचनानां कृष्णमणिपट्टना येषु ते तर्कोक्तः । पुनः कथं-
 भूतैश्चैत्यालयेः । अनिललयप्रेङ्खोलनकलकण्टिकिणीजालवाचालपालिष्वजध्वानारब्ध-
 विद्याधरबधूद्वेष्टितविधिभिः अनिलो वातस्तस्य लयः सेस्तेषां विलासो वा तेन यत्प्रे-
 ङ्खोलनं कम्पनं तस्मात् वसं मयुरं यथा भवत्येवं कृष्णल्यः सम्प्रायमानाः किंविष्यः
 धुरप्रपिडकास्त्यासी आठानि समूहास्तीर्त्वावालाः सन्द्वन्तो ये पालिष्वजाधिहपताका-
 स्तेषां प्थानैः सन्दैष्टारब्धः प्रकरितो विद्याधरबधूभिर्विश्वरक्तमनोयकामिनीभिश्चै-
 तविधिर्नर्तनं विसं प्यान येषु ते तर्कोक्तः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयेः । अनवधिसुधा-
 प्रधावद्दामसंदिग्धस्वर्धुनीप्रवाहैः अनवधि अमयादीभूतं यत् सुधायाद्यूर्णस्य प्रधाव-
 द्दाम प्रसरतेऽस्तेन संदिग्धः संदिहं आपितः स्वर्धुनीप्रवाह आकाशगङ्गाप्रवाहो यैस्ते
 तर्कोक्तः । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयेः । प्रफुल्लस्तवकैरिवान्तरिक्षवृक्षस्य आकाशतद्व-
 रस्य प्रफुल्लस्तवकैरिव विकसितबुभुमगुच्छैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयेः । श्वेतदीपसृ-
 ष्टिभिरिव रोदःकोटरस्य उज्ज्वलदीपारचनैरिव उज्ज्वलैः.....(?) । [पुनः कथंभूतैश्चै-
 त्यालयेः ।] शिखण्डमण्डनपुण्डरीकानीकैरिव नमोदेवतायाः आकाशदेवतायाः शिख-
 ण्डमण्डनपुण्डरीकानीकैरिव मत्स्यमण्डनश्वेतमत्स्यमण्डनैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्या-
 लयेः । पुष्पपुञ्जोपार्जनक्षेत्रैरिव त्रिभुवनमव्यजनस्य त्रिभुवनस्थितमव्यजीवगमूहस्य
 [सुहृत्सु] सुदायस्त्रोपार्जनसस्याधिकरैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयेः । विन्दरीवि-
 ष्ममरैरिव विद्याधराचारस्य आकाशसमुद्रस्य केनरासिसमूहैरिव । पुनः कथंभू-

भव्यजनस्य, डिण्डीरपिण्डमण्डलैरिव विहायःपारावारस्य, अट्टहासविलासै-
रिव व्योमव्योमकेशस्य, स्फटिकोत्कीर्णक्रीडाकुत्कीलैरिव ज्योतिर्लोकस्य,
ऐरावतकुलकलभैरिवानङ्ग(न्त)वनस्य, समन्तादुत्सर्पतानेकमाणिक्यरुचितरं-
ङ्गप्रसरेण परिकल्पयद्भिरिव विनेयजनानां त्रिदशवेश्मनिवेशारोहणाय सो-
पानपरम्पराम्, अशेषस्य जगतः परलोकावलोकनोचितभावसंभारसारस्य
संसारसागरोत्तरणपोतपात्रैरिव, विचित्रकोटिभिः कूटैर्घटनाश्रयां श्रियमुद्बुद्धि-
द्भिश्चैत्यालयैरपरैश्चाभ्रंलिहैरुत्तोरणमणिमरीचिपिञ्जरितामरभवनैर्महाभा-
गभवनैरुपशोभितं राजपुरं नाम नगरम् ।

तैश्चैत्यालयैः । अट्टहासविलासैरिव व्योमव्योमकेशस्य [आकाशशंकरस्य] उद्बुद्धासप्र-
सरैरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । स्फटिकोत्कीर्णक्रीडाकुत्कीलैरिव ज्योतिर्लोकस्य
चन्द्रसूर्यग्रहतारकालोकस्य स्फटिकैरुत्कीर्णाष्टदृष्टिभ्यां ये क्रीडापर्वतास्तैरिव । पुनः क-
थंभूतैश्चैत्यालयैः । ऐरावतकुलकलभैरिवानङ्ग(न्त)वनस्य आकाशारण्यस्य ऐरावतकु-
लोत्पन्नगजबालकैरिव । किं कुर्वद्भिश्चैत्यालयैः । समन्तादुत्सर्पतानेकमाणिक्यरुचित-
रङ्गप्रसरेण परिकल्पयद्भिरिव विनेयजनानां त्रिदशवेश्मनिवेशारोहणाय सोपानपरम्प-
राम् समन्तात्सर्वत्रोत्सर्पतोर्व्यं गच्छता अनेकानि बहुलानि माणिभ्यानि रत्नानि तेषां
रुचयो दीप्तयस्तासां तरङ्गप्रसरेण कलोलमिसरेण कृत्वा विनेयजनानां भव्यप्राणिनां
त्रिदशवेश्मनिवेशारोहणाय स्वर्गस्थानचढनाय सोपानपरम्परामारोहणध्रेणीं परिकल्पय-
द्भिरिव रुचयद्भिरिव । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । अशेषस्य जगतः परलोकावलोकनो-
चितभावसंभारसारस्य संसारसागरोत्तरणपोतपात्रैरिव अशेषस्य विश्वस्य जगतो ज-
गति स्थितासन्नभव्यजीवसमूहस्य । संसरन्ति पर्यटन्ति प्राणिनो यस्मिन्निधि संसारः ।
'अकर्तैरिव च कारके संज्ञायाम्'..... । संसार एव समुद्रः । अनन्तभवेरप्यप्राप्तपार-
त्वात् । तस्य तरणमुन्मज्जनं पारप्रापणं तदर्थं पोतपात्रैरिव जलयानपात्रैरिव । कथंभू-
तस्य जगतः । परलोकावलोकनोचितभावसंभारसारस्य परलोकस्य सर्वैकर्मक्षयलक्षणस्य
मोक्षस्यावलोकनं तत्र गमनम् । [नहि गमनमन्तरेण मोक्षो निरीक्ष्यते ।] तस्मिन्नुचितो
योग्यो योऽसी भावः परमधर्मानुरागलक्षणभक्तिस्तस्य संसारः समूहस्तेन सारमतिशय-
वत् तस्य तपोक्तस्य । पुनः कथंभूतैश्चैत्यालयैः । विचित्रकोटिभिः कूटैर्घटनाश्रया
श्रियमुद्बुद्धिः कूटैः शिखरैः श्रियं शोभासुद्बुद्धिः । कथंभूतैः कूटैः । विचित्र-
कोटिभिः विचित्राः पञ्चविधमाभिन्त्यजटिताः कोटयोऽप्राणि दे(ये)षां कूटानां ते
विचित्रकोटयस्तैः । कथंभूतां श्रियम् । घटनाश्रयायनेकरचनासंबन्धिनीम् । अपरैश्चा-
भ्रंलिहैरुत्तोरणमणिमरीचिपिञ्जरितामरभवनैर्महाभागभवनैरुपशोभितम् । न केवलं
चैत्यालयैरुपशोभितं राजपुरं नाम नगरं वर्तते, किन्त्वपरैष्य महाभागभवनैर्लक्ष्मीवत्पु-

आदाय सर्वसारं विधिना दर्शयितुमस्य लोकस्य ।
 अमरपुरीलक्ष्मीमिव मन्ये. सृष्टं प्रयत्नेन ॥ ४६ ॥
 यत्र यमोऽप्यसमर्थः प्रमवेत्कुत एव तत्र रिपुलोकः ।
 धूलिस्पर्शभयादिव मन्ये प्राकारनिर्माणम् ॥ ४७ ॥
 परिखावलयालंकृतमाभाति समन्ततः पुरं रम्यम् ।
 आयसनिगडनिबद्धं सुरहरणभयादिव जनेन ॥ ४८ ॥

किं च ।

सौधमूर्धसु यत्रोच्चैः कुम्भाः काञ्चनकल्पिताः ।
 भान्ति सिद्धवधूदत्ताः शेषाः सिद्धार्थका इव ॥ ४९ ॥

रूपमन्दिरेरूपशोभितं वर्तते । कथंभूतैर्महाभागभवनैः । अभ्रंलिहैधुम्बितमेघपटलैः ।
 अपरं कथंभूतैर्महाभागभवनैः । उत्तुङ्गतोरणमग्निसरीचिपिञ्जरितामरभवनैः उत्तुङ्गतानि
 अत्युन्नतानि यानि तोरणानि द्वाराणि तेषां मणीनां मरीचयः किरणास्तैः पिञ्जरितानि
 पीतीकृतानि अमरभवनानि देवविमानानि यैस्तानि तपोकैः । उत्प्रेक्षादिसंकरालंकारः ॥

आदायेति । मन्ये अहमेवं जानामि । अस्य लोकस्य मध्यलोकस्थितमनुभ्यसमू-
 हस्य अमरपुरीलक्ष्मीं स्वर्गलोकशोभां दर्शयितुमिव अवलोकयितुमिव इदं नगरं विधिना
 मङ्गला प्रयत्नेन सावधानतया सृष्टं निष्पादितम् । किं कृत्वा । पूर्वं सर्वसारं आदाय
 सर्वोत्कृष्टं वस्तु पृहीत्वा । उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ४६ ॥

यत्रेति । यत्र यस्मिन् राजपुरे यमोऽपि धर्मराजोऽपि असमर्थः भङ्क्तुं समर्थो न
 भवति, तत्र तस्मिन्नगरे रिपुलोकः शत्रुसमूहः कुत एव कस्मादेव भङ्क्तुं प्रमवेत् समर्थो
 भवति । यदि यमोऽपि नगरभञ्जने समर्थो न वर्तते, तर्हि रिपुभयात्प्राकारः किमर्थं नि-
 र्मितो वर्तते [इत्यत आह—] मन्ये अहमेवमुत्प्रेक्षे—धूलिस्पर्शभयादिव मा मैतन्नगरं
 राजः प्राप्नोति इत्यभिप्रायेण प्राकारनिर्माणं वर्तते । आक्षेपोत्प्रेक्षालंकारी ॥ ४७ ॥

परिखेति । परिखायाः खाताया घलयेन मण्डलेनालंकृतं शोभितं पुरं राजपुरं स-
 मन्ततः सर्वत्र आभाति शोभते । कथंभूतं पुरम् । रम्यमतिमनोहरम् । अपरं कथंभू-
 तम् । उत्प्रेक्षते—जनेन लोकेन सुरहरणभयादेवताचोत्साह्या आयसनिगडनिबद्धमिव
 सोहस्रलया निगडितमिव । उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ४८ ॥

किं चेति । अस्ति कथिदिशेषः ॥

सौधेति । यत्र यस्मिन्नगरे सौधमूर्धसु राजमवनशिखरेषु काञ्चनकल्पिताः
 कनकनिर्मिताः कुम्भाः कलशा उच्चैरतिशयेन भान्ति शोभन्ते । अत्रोत्प्रेक्षते—सिद्धा-
 र्थकाः पीतसर्वपोद्गवाः शेषा आशिक्षा इव । कथंभूताः शेषाः । सिद्धानां देव-

ब्रह्मा विलासिनीर्यत्र विनिर्माय न यौवने ।

मनोविभ्रमभीत्येव व्यधाहोचनगोचराः ॥ ५० ॥

यत्र स्मरस्मयध्वंसियुवलोकविलोकनात् ।

बभार सर्वदा लक्ष्मीं पुराणपुरुषो हृदि ॥ ५१ ॥

यत्कान्तकामिनीसङ्गभयादिव नगात्मजा ।

विवेश हरदेहार्धं तद्रक्षणपरायणा ॥ ५२ ॥

यत्र चानवरतप्रसाधितालकचामरोपचारैः, अलिकाङ्गणरङ्गशृङ्गारितभूल-

विशेषाणां वधूभिः कमनीयकामिनीभिर्दत्ता आरोपितास्ते सिद्धवधूदत्ताः । उपमा-
लंकारः ॥ ४९ ॥

ब्रह्मेति । यत्र यस्मिन्नगरे ब्रह्मा सृष्टिकर्ता विलासिनीः कमनीयकामिनीर्विनिर्माय
सद्मा यौवने विलासिनीनां तास्ये सति लोचनानां गोचरान् न व्यधात् न चकार ।
किमिति । उत्प्रेक्षते—मनोविभ्रमभीत्येव चित्तस्खलनभयेनेव । श्लेषालंकारः ॥ ५० ॥

यत्रेति । यत्र यस्मिन्नगरे स्मरस्मयध्वंसियुवलोकविलोकनात् स्मरः कंदर्पस्तस्य
स्मयो रुमगर्वस्तं ध्वंसन्ति तिरस्कुर्वन्तीत्येवंशीलाः स्मरस्मयध्वंसिनस्तो च ते युवलो-
कास्तक्षणपुरास्तेषां विलोकनाभिरीक्षणात्पुराणपुरुषः भीमारायणो लक्ष्मीं ध्रियं सर्वदा
सर्वकालं हृदि हृदयस्थले बभार धृतवान् । द्वैतुगर्भितोत्प्रेक्षालंकारः ॥ ५१ ॥

यदिति । नगात्मजा पार्वती परमेश्वरी हरदेहार्धं श्रीमहादेवव्यभिचारभयतत्परा ।
विष्टा । किमर्थम् । कथंभूता नगात्मजा । तद्रक्षणपरायणा श्रीमहादेवव्यभिचारभयतत्परा ।
कस्मात्तद्रक्षणपरायणा । यत्कान्तकामिनीसङ्गभयादिव यस्य नगरस्य संवन्धिन्यः कान्ता
अतिमनोहरा याः कामिन्यः स्त्रियस्तासां सङ्गभयात् । ताभिः सह व्यभिचरतीत्यर्थः ।
उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ५२ ॥

यत्र चेत्यादि । यत्र च यस्मिन्नगरे मनसिजमहाराजनन्दनः कामदेववृष-
कुमारः । महाराजस्य नन्दनो महाराजनन्दनो महानृपकुमारः । मनसिजः कंदर्पस्तस्य (एव)
महाराजनन्दनः यनादिषीडाप्रियत्वान्मनसिजमहाराजनन्दनो निजाराधनसरसेष्वपि
आत्मााराधनसरागेष्वपि उत्सवदिवसेषु धावणकृष्णतृतीयाफाल्गुनशुक्लत्रयोदशीदिवसेषु
मदनोत्सवदिनेषु परपुरपुरेष्ठीणामपरनगरस्त्रीणामर्हणसु आराधनासु परिचयं सङ्गं न
चकार न कृतवान् । कथंभूतो मनसिजः । पौराज्जनाजनैस्तत्प्रगरस्त्रीसमूहैर्विनोदमान
श्रीडां कार्यभाण इव । कथंभूतैः पौराज्जनाजनैः । अनवरतप्रसाधितालकचामरोप-
चारैः अनवरतं निरन्तरं प्रसाधित उपदोक्षितः अलकचामराणां कुन्तलप्रकीर्णकाना-
मुपचारः सेवा यैस्ते तथा तैः । अपरं कथंभूतैः पौराज्जनाजनैः । अलिकाङ्गणरङ्गशृङ्गा-
रितभूलताकोटिभिः अलिकाङ्गणरङ्गो ललाटपट्टकवर्णनभूमिस्तत्र शृङ्गारिताः सम्बिकृता

ताकोटिभिः, उपसर्पितविलासविकासविरलविलोकविलोचनलीलाकमलैः, सं-
कल्पितकपोललावण्यमधुसमागमैः, विस्फारितामृतकान्तबिम्बाधररसैः, संज-
नितस्तरसारालापकर्णपूरैः, उदारहारनिर्झरोचितकुचक्रीडाचलविहारसंपादि-
भिः, स्तनमुकुलमृणाललीलावलिवाहिनीविहितजलकेलिविभ्रमैः, प्रदर्शितम-
नोद्दंसावासनाभीवलभिगमैः, प्रकटितचेतोवासनिवासशासनमसीलिखितलि-

भूलताकोटयधितीकोटयो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराज्जनाजनैः । उपसर्पित-
विलाससंक्रासाविरलविलोकविलोचनलीलाकमलैः विलासो नेत्रशोभा तस्य विकास उ-
त्कृष्टतनूनां तेनाविरलविलोकोऽपिच्छिन्नविलोकनं तेवोपलक्षितानि यानि विलोचनानि ने-
त्राणि तान्देव लीलाकमलानि उपसर्पितानि उपदोक्तानि विलासविकासविरलविलोक-
विलोचनलीलाकमलानि यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराज्जनाजनैः । संकल्पितक-
पोललावण्यमधुसमागमैः कपोलानां लावण्यं तदेव मधुमयम् । शीबलकारणात् । अथवा
तदेव मधुसमागमो वसन्तागमनम् । कामसहायकारिणात् । कपोललावण्यमधुसमागमः ।
संकल्पितः सम्यग्प्रचितः कपोललावण्यमधुसमागमो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः
पौराज्जनाजनैः । विस्फारितामृतकान्तबिम्बाधररसैः अमृतवद पीयूषवद कान्तः म-
नोहरः । सुखादुत्थात् । स चासी बिम्बाधररसः पक्वतिन्दुरेयसमानाधस्तनीयानां रसः
पुण्येष्टलघितनिर्वासः अमृतकान्तबिम्बाधररसः । विस्फारितः प्रचुरीकृतो विशेषेण पा-
यितः अमृतकान्तबिम्बाधररसो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराज्जनाजनैः । संज-
नितस्तरसारालापकर्णपूरैः स्मरेण कामेन सारः सारीभूतो योऽसावालापः संभाषणं स
एव कर्णपूरः कर्णाभरणं श्रवणावर्तनः । हृदयसौख्यकारित्वात् । स्तरसारालापकर्णपूरैः ।
संजनितः सम्यगारोपितः स्तरसारालापकर्णपूरैः यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराज्ज-
नाजनैः । उदारहारनिर्झरोचितकुचक्रीडाचलविहारसंपादिभिः उदारा अतिमनोहरा
ये हारा मुक्ताफलमालास्त एव निर्झराः । पानीयप्रवाहास्तैश्चिता योग्यता नीता ये कु-
चक्रीडाचलाः स्तनक्रीडापर्ययाः । कठिनौघतमुणत्वात् । तेषु विहारः पर्यटनं संपादयन्ति
स्तदादयन्तीत्येवंशीलास्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराज्जनाजनैः । स्तनमुकुलमृणा-
ललीलावलिवाहिनीविहितजलकेलिविभ्रमैः स्तना एव मुकुलाः स्तनमुकुलालेपाः...
.....आवृत्य उदरेच्छास्त एव काहिन्यो नयस्तत्र विहितः कृतो जलकेलिविभ्रमो
जलक्रीडाविलासो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराज्जनाजनैः । प्रदर्शितमनोद्दंसावास-
नाभीवलभिगमैः प्रदर्शितः प्रकटीकृतो मनोद्दंसावासनिमित्तं नाभीवलभिगमैः सुन्द्रीपञ्चर-
मंथ्यो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराज्जनाजनैः । प्रकटितचेतोवासनिवासशासन-
मसीलिखितलिपिस्पर्धमानसोमराजिभिः चेतोवासः कामदेवस्तस्य निवासो वपतिका

पिस्पर्धमानरोमराजिभिः, विस्तारितसमस्तसुखसाम्राज्यचिह्नजघनसिंहासनैः,
संचारितोरुदलीकाण्डकाननैः, चरणनखसंपादितरतिरहस्यरत्नदीपविरचनैः
पौराङ्गनाजनैर्विनोदमान इव मनसिजमहारांजनन्दनो निजाराधनसरसेष्व-
भ्युत्सवदिवसेषु न परपुरपुरंघ्रीणामर्हणासु परिचयं चकार ।

तत्र [चास्ति] समस्तामहीमहिलाशिखण्डमण्डनकरे पुरे सुकृतिनो हरि-
वंशजन्मनः प्रचण्डदोर्दण्डमण्डलीमण्डनमण्डलाग्रखण्डितारातिप्रकाण्डस्य
चण्डमहासेनस्य नृपतेः सूनुः पराक्रमापहसितनृगनलनहुपमरतभगीरथम-
गदचो मार(रि)दत्तो नाम राजा ।

तन्निमित्तं यत् शासनं लेख्यं तस्य संयन्धिनी या मसोलिखितलिपिभिर्भाजनलिखिताक्षर-
यिन्यासस्तया स्पर्धमाना तदुपमां धरन्ती या रोमराजी रोमावलिः चेतोवासविवासशास-
नमसीलिखितलिपिस्पर्धमानरोमराजिः । प्रकटिता लोचनगोचरीकृता चेतोवासविवास-
शासनमसीलिखितलिपिस्पर्धमानरोमराजिर्येस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गना-
जनैः । विस्तारितसमस्तसुखसाम्राज्यचिह्नजघनसिंहासनैः समस्तसुखं परिपूर्णं तच्च
तत्साम्राज्यं चक्रवर्तिलं च तस्य विह्वमभिज्ञानं यमघनसिंहासनं तरङ्गीकृत्यवित्तरं(!)
विस्तारितमुपकृतं समस्तसुखसाम्राज्यचिह्नजघनसिंहासनं येस्ते तथा तैः । पुनः क-
थंभूतैः पौराङ्गनाजनैः । संचारितोरुदलीकाण्डकाननैः केन वायुना दस्यते विदार्यते
कदली, कदलीनां काण्डानि स्कन्धास्तेषां काननानि वनावि । समूहा इत्यर्थः । ऊरव एव
चण्डा.....कान्येव कदलीकाण्डकाननानि । स्पर्शादेव सुखशीतलोत्पादकत्वात् । संचारि-
तानि उपकृतानि ऊरुकदलीकाण्डकाननानि येस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पौराङ्गना-
जनैः । चरणनखसंपादितरतिरहस्यरत्नदीपविरचनैः चरणानां नखाः पुनर्नखास्तैः संपादिता
निष्पादिता रतेः संभोगस्य यद्रहस्यं गोप्यतत्त्वं तदुरयोतनं रत्नदीप[शिखा]विरचना
माणिक्यप्रदीपकल्पनावृष्टिर्येस्ते तथा तैः । संकरालंकारः ॥

तत्रेत्यादि । तत्र पुरे मार(रि)दत्तो नाम राजा वर्तते । कथंभूते पुरे । समस्त-
महीमहिलाशिखण्डमण्डनकरे समस्ता परिपूर्णा या मही पृथ्वी सेव महिला कमनी-
यकामिनी । पुरुषस्य संसारसुखहेतुत्वात् । तस्याः शिखण्डस्य मस्तकस्य मण्डनकरं
तिलकरचनाविधायकं तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूतो मार(रि)दत्तो नाम राजा । चण्ड-
महासेनस्य नृपतेर्नरेन्द्रस्य सूनुः पुत्रः । कथंभूतस्य चण्डमहासेनस्य । सुकृतिनः पूर्वो-
पार्जितविशिष्टपुण्यस्य । पुनः कथंभूतस्य चण्डमहासेनस्य । हरिवंशजन्मा वृषभजि-
न्महासामन्तहरिकान्तनरेन्द्रस्य वंशे कुले जन्मोत्पत्तिर्यस्य स हरिवंशजन्मा तस्य
हरिवंशजन्मनः । पुनः कथंभूतस्य चण्डमहासेनस्य । प्रचण्डदोर्दण्डमण्डलीमण्डनम-

ः स बालकाल एव लब्धलक्ष्मीसमागमः, कुलवृद्धानां च प्रतिपन्नपितृवन-
तपोवनलोकत्वादसंजातविद्यावृद्धगुरुकुलोपासनः, समानशीलव्यसनचरित्रैर्न-
र्मसचिवपुत्रैः परिवृतः, समाविर्भवता च तार्तीयिकेन वयसा निरङ्कुशतां नीय-

गङ्गाप्रखण्डितारातिप्रकाण्डस्य प्रचण्डो बलवत्तरो योऽसौ दोर्दण्डो बाहुदण्डस्तस्य [मण्डली
तस्या] मण्डनमलंकरणभूतो योऽसौ मण्डलाग्रः खड्गस्तेन खण्डितो द्विधावृत्तोऽरातिप्रकाण्डः
शत्रुस्कन्धभेदकः । प्रीतेत्यर्थः । येन सः तथा स तस्य । पुनः कथंभूतो मार(रि)दत्तः ।
पराक्रममापहृषितमृगनलनहुपभरतमगीरयभगदत्तः मृगय मृगनामा नृपतिः, नलश्च दम-
यन्तीपतिः, नहुषश्च नहुषनामा यादवनरेन्द्रः, भरतश्च वृषभजिग्रन्दनः, मगीरयश्च
सगरपुत्रः, भगदत्तश्च नृपतिविशेषः, मृगनलनहुपभरतमगीरयभगदत्ताः, पराक्रमेण
यलवत्तया अपहृषितास्तिरस्कृता मृगादयो येन स तथोक्तः ॥

[स इत्यादि ।] यथोक्तविशेषणविशिष्टः स मार(रि)दत्तो राजा कदाचित्कस्मिंश्चिदेव
वास्तरे रामजैर्हस्तिभिः सह चिबौड कौडा चकार इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथं-
भूतः । बालकाल एव लब्धलक्ष्मीसमागमः बालकाल एव कौमार्यादधस्तने च लब्ध-
लक्ष्मीसमागमः लब्धः प्राप्तः लक्ष्म्या राजलक्ष्म्याः समागमः समागमनं येन स तथोक्तः ।
पुनरपि कथंभूतः । कुलवृद्धानां च प्रतिपन्नपितृ[वन]तपोवनलोकत्वादसंजातविद्यावृद्ध-
गुरुकुलोपासनः विषया शास्त्रेण यद्वदं महत्सं[प्राप्तं] तद्वृद्धं शास्त्रनिपुणमहया-
दिसमूहः तस्योपासनं सेवनं धात्रसंग्रहः विद्यावृद्धगुरुकुलोपासनम्, असेजातमनुरपन्नं
विद्यावृद्धगुरुकुलोपासनं यस्य स तथा । कस्मादसेजातविद्यावृद्धगुरुकुलोपासन इ-
त्याह—कुलवृद्धानां कुलमहापुरुषाणां च प्रतिपन्नपितृ[वन]तपोवनलोकत्वात् । पितृव-
नलोकश्च तपोवनलोकश्च पितृ[वन]तपोवनलोकौ, [प्रतिपन्नी यमिकर्माकृती पितृवनतपो-
वनलोकौ याम्यां तौ प्रतिपन्नपितृवनतपोवनलोकौ,] तयोर्भावः प्रतिपन्नपितृ[वन]तपो-
वनलोकत्वम्, तस्मात्प्रतिपन्नपितृ[वन]तपोवनलोकत्वात् । केचित्कुलवृद्धाः पितृवनलोकं
गताः इमंशानं प्राप्ताः । गता इत्यर्थः । केचित्कुलवृद्धास्तपोवनलोकं गताः । संसारदेहभोग-
विरक्तहारीणां प्राप्ता इत्यर्थः । तेन कारणेन विद्यावृद्धगुरुकुलोपासनं तस्य न उजा-
तम् । यदि गुरुकुलोपासनं तस्य न संजातं तर्हि स कीदृशः संजात इत्याह—नर्म-
सचिवानां भगवानां पुत्रास्तैः परिवृतो वेष्टितः । कथंभूतैर्नर्मसचिवपुत्रैः । समानशी-
लव्यसनचरित्रैः शीलं च दुष्टस्वभावः, व्यसनं चेत्यागमनादिवम्, चरित्रं च दुष्टाचारः,
शीलव्यसनचरित्राणि, समानानि मार(रि)दत्तनरेन्द्रस्य च शीलव्यसनचरित्राणि येषां ते
तथा सैः । अपरं हि क्रियमाणः । समाविर्भवता सम्मयत्रादुर्भवता तार्तीयिकेन वयसा
यौवनेन । तृतीयमेव तार्तीयिकं तेन तार्तीयिकेन । निरङ्कुशतां नीयमानः निरगलतां
प्राप्तिमाणाः । अपरं [स] कथंभूतः मार(रि)दत्तः । स्वर्गपरिच्छिद्यतवीरपरिकरविधिः स्वर्ग

मानः, कदाचित्सयंपरिगृहीतवीरपरिकरविधिः, उभयकटकंदरान्योन्याभिमुखनिनीनमदशौर्यश्रीवेणिदण्डानुकारिणा दानद्रवेण श्यामलितकपोलभित्तिभिः, मदमदिरामोदस्वादोन्मदमधुकरारावपुनरुक्तद्विण्डिमादम्बरैः, क्रोधानलज्वालाकराललोचनाचरितसकलदिवपालसाध्वसैः, अनुरूसारथिरथोन्माथमिथोदस्तहस्तनिष्ठुरनिष्ठभूतवमधुपाथः प्रवाहप्लावितसुरसदनैः, करावलेपभय-

स्वयमेव परिगृहीतः स्वीकृतः [वीर]परिकरविधिः शिरस्त्राणवारधानोरध्वाणादिविधिर्येन स तथोक्तः । कथंभूतैः सामजैः । उभयकटकंदरान्योन्याभिमुखनिनीनमदशौर्यश्रीवेणिदण्डानुकारिणा दानद्रवेण श्यामलितकपोलभित्तिभिः दानद्रवेण मदजलेन श्यामलिताः श्यामलीकृताः कृष्णीकृताः कपोलभित्तयः कटा येषां ते श्यामलितकपोलभित्तयस्तैस्तथोक्तैः । कथंभूतेन दानद्रवेण । उभयकटेत्यादि । उभयौ(भौ) वामदक्षिणौ कटौ गण्डौ तयोः कंदरो मध्यप्रदेशस्तत्रान्योन्याभिमुखनिनीने परस्परसंमुखमुपविष्टे ये मदः शौर्यश्रीश्च तयोर्वेणिदण्डौ संयतकुन्तलकलापौ तावनुकरोति तत्सदृशो भवतीत्येवंशीलः स तथोक्तस्तेन । अपरं कथंभूतैः सामजैः । मदमदिरामोदस्वादोन्मदमधुकरारावपुनरुक्तद्विण्डिमादम्बरैः मदो दानं स एव मदिरा । विह्वलकारित्यात् । तस्या आमोदो वृद्ध्यापी परिमलस्तस्यास्वादेन पानेनोन्मदा हर्षवन्तो ये मधुकरा भ्रमरास्तेपामारावः शब्दस्तेन पुनरुक्तो, द्विगुणीकृतस्तिरस्कृतो वा द्विण्डिमादम्बरः पटहशब्दो येषां सामजानां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । क्रोधानलज्वालाकराललोचनाचरितसकलदिवपालसाध्वसैः क्रोधः क्रोप एवानलोऽग्निः । वेहघंतापकारकत्वात् । तस्य ज्वालाः फीलास्ताभिः करालानि रीद्राणि ग्रानि लोचनानि नेत्राणि तैराचरितमुत्पादितं सकलानां दिक्पालानामिन्द्रादीनां शत्रुनरेन्द्राणां वा साध्वसं भयं यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । अनुरूसारथिरथोन्माथमिथोदस्तहस्तनिष्ठुरनिष्ठभूतवमधुपाथः प्रवाहप्लावितसुरसदनैः अनुरसरुणनम्मा सारथिः [सुतो यस्य स] श्रीसूर्यस्तस्य योरथो व्योमयानं तस्योन्माथामाध.पातिनाय मिर्यः परस्परमुदस्ता क्षिप्ताः । अत्र मिथःशब्देन ...यानिर्दिष्टस्य निलत्वात् । 'यैसपमाश्वद्रुवमीक्षेतोर्हन्' इति आशाधरेण दर्शनात्(?) । ये हस्ताः शुष्णादण्डास्तेषां निष्ठुरो निर्दयो योऽसौ निष्ठभूतवमधुकरदीर्घवमनं ॥ एव पाथो जलं तस्य प्रवाहेण पूरेण प्लावितानि क्षालितानि सुरसदनानि देवविमानानि यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । करावलेपभयभ्रस्यदाशकरदि-

. १. 'मिथो' मूल०.

१. 'मिथोऽन्योन्यं रहस्यमि' इत्यमरव्याख्यातुभिः सान्तस्त्वोदन्तत्वयोरङ्गीकारात्. 'मिथोदस्त' इत्यत्र संपिडुर्लभः । 'विण्डं दबाद्गवाशिरं,' 'सर्वं वदति ते कलादस्तत्वं नीरजस्तमाः' इत्यादिप्रयोगदर्शनेन 'सान्ता अप्यदन्ताः' इत्यङ्गीकारेणादन्तत्वाङ्गीकारेण समाधानं प्रमाणान्तरोपलभ्यते चेयम्.

अस्यदाशाकरद्विष्टै , प्रधावजवकम्पितघरणिदेवतै , चरणन्यासनमद्भूगोलक-
[भार]दलितशेषफणावल्यै , प्रत्यक्पुर पक्षभ्रमिप्रारम्भविजृम्भितप्रमञ्जनज-
नितकुलशैलशिखरविषटनै , कटकण्डूयनविनोदभग्नमहामहीरुहनिवहै , स-
मस्तसत्त्वसंमर्दातुच्छोच्छलच्छोणितच्छटाविच्छिन्नोपहारसतर्पितमदपुरुषै ,
मन सु धृतसंहारसमयैरिव , दृष्टिषु कृतकालामिद्वैरिव , दशनेषु विनिवे-
शितविशसनकर्मभिरिव , करेषु निहितवधक्रियोपायैरिव , पादेषु संपादित-

घटै करणां शुण्डादण्डानामवलेप संचारस्तस्माद्भयेन अस्यन्त आशाकरदिनां दि-
ग्गजेन्द्राणां घटा घटना यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै सामनै । प्रधावजवकम्पि-
तघरणिदेवतै प्रधावो वेगयद्भग्न तस्य जवेन वेगेन कम्पिता वेपिता घरणिदेवता
भूमेरधिष्ठातृदेवता यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै सामनै । चरणन्यासनमद्भूगो-
लक[भार]दलितशेषफणावल्यै चरणानां पादानां न्यासेनारोपणेन नमन् नम्रीभवन्
योऽसौ भूगोलकस्तस्य भारेण दलितानि चूर्णितानि चूर्णीकृतानि शेषफणावलयाणि घर-
णेन्द्रभोगमण्डलानि यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै सामनै । प्रत्यक्पुर पक्षभ्रमि-
प्रारम्भविजृम्भितप्रमञ्जनजनितकुलशैलशिखरविषटनै प्रत्यक् पद्याद्भाग , पुर भग्न-
भाग , पक्षो यामदक्षिणपार्श्वे प्रत्यक्पुर-पक्षास्तेषां भ्रमिभ्रमण तस्य प्रारम्भो रचनादि-
कर्म तेन विजृम्भित प्रसृत योऽसौ प्रमञ्जनो वायुस्तेन जनितमुपादित कुलशैलशि-
खराणां कुलपर्वतकूटानां विषटन प्रोटन यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै सामनै ।
कटकण्डूयनविनोदभग्नमहामहीरुहनिवहै कटानां गण्डस्थलानां कण्डूयनविनोदेन
दार्जुस्फुटनेन भग्नाधूर्णीकृता महामहीरुहाणां महारक्षाणां निवहा समूहा यैस्ते तथा
ते । पुन कथभूतै सामनै । समस्तसत्त्वसंमर्दातुच्छोच्छलच्छोणितच्छटाविच्छिन्नो-
पहारसतर्पितमदपुरुषै समस्तसरवानां सबजीवानां संमर्देन चूर्णाकरणेन अतुच्छ-
बहुलमुच्छलदुःपतच्छोणित दृष्टिरे तस्य च्छटा धारास्तासामविच्छिन्नोपहारोऽस्तण्ड-
पूजन तेन संतर्पितास्तुतिं नीता मदपुरुषा राक्षसा यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै
सामनै । मन सु धृतसंहारसमयैरिव मन सु चित्तेषु धृत आरोपित संहारसमय-
प्रलयकालो यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै सामनै । दृष्टिषु कृतकालामिद्वैरिव
दृष्टिषु लोचनेषु कृतो धृत कालामिद्वै प्रलयकालश्चो यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै
सामनै । दशनेषु [वि]निवेशितविशसनकर्मभिरिव दशनेषु द-तेषु [वि] निवेशितमा-
रोपित वि-सनकर्म हिंसाकर्म यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै सामनै । करेषु नि-
हितवधक्रियोपायैरिव करेषु शुण्डादण्डेषु निहित आरोपितो वधक्रियोपायो हिंसा
बहुदुःखा यैस्ते तथा ते । पुन कथभूतै सामनै । पादेषु संपादितवज्रसंपातैरिव

वज्रसंपातैरिव, बालधिपु च नियुक्तयमदण्डैरिव, निजमदगन्धानुबन्धवाधि-
तापरद्विरदमदप्रभेदैः, स्यन्दनवेदमुपतिष्ठमानैः, नरशिरोदर्शं प्रधावद्भिः, तुर-
गालोकं पुरः प्रतिभासमानैः, सपत्नद्विपमदगन्धाग्रायं प्रक्षुभ्यद्भिः, प्रतिपक्षे-
भमणिरवश्चावं संरम्भमाणैः, क्रमेलकविषयं विनिरुन्धद्भिः, छत्रगोचरं प-
रिलुम्पमानैः, प्रलयकालानिलचलिताचलकुलविभीषणैः, प्रतिकरिशङ्कयेव

पादेषु वरणेषु संपादित उत्पादितो वज्रसंपातोऽन्तर्निपातो यैस्ते तथा तैः । पुनः
कथंभूतैः सामजैः । बालधिपु च विनियुक्तयमदण्डैरिव बालधिपु पुच्छेषु च नि-
युक्त आरोपितो यमदण्डो यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । निजमदगन्धा-
नुबन्धवाधितापरद्विरदमदप्रभेदैः । निजमदगन्धेन स्वकीयदानपरिमलेन अनुबन्धेन
सततप्रवृत्त्या बाधितः पीडितोऽपरद्विरदमदप्रभेदोऽन्यगजमदो यैस्ते तथा तैः । पुनः
कथंभूतैः सामजैः । स्यन्दनवेदमुपतिष्ठमानैः स्यन्दनस्य रथस्य यद्देदनं ज्ञानम् । [‘विदेः
साकल्यं नम् ।’] तदुपलक्ष्यीकृत्योपतिष्ठमानैर्ग्रहीतुमागच्छद्भिः । पुनः कथंभूतैः सामजैः ।
नरशिरोदर्शं प्रधावद्भिः नरशिरो मनुष्यशिरो रक्षा प्रधावद्भिर्वेगवत्तयागच्छद्भिः ।
‘हृषो नम् साकल्ये’ । पुनः कथंभूतैः सामजैः । तुरगालोकं पुरः प्रतिभासमानैः तुर-
गमालोक्य तुरगरथव्याप्तिपुरःसरं वेदीप्यमानैः । सामजैः किं कुर्वद्भिः । सपत्नद्विप-
मदगन्धाग्रायं प्रक्षुभ्यद्भिः सपत्नानां शत्रूणां संबन्धितां द्विपानां गजानां मदगन्धा-
ग्रायं यथा भवत्येवं मदगन्धमाग्रायं मदगन्धस्वाग्रायं पूर्वं वा मदगन्धमाग्रायं । ‘द्वि-
तीयायां च’ इत्यनेन नमप्रत्ययः परीप्सायाम् । प्रक्षुभ्यद्भिः प्रचलद्भिः । अपरं किं
कुर्वणैः सामजैः । प्रतिपक्षेभमणिरवश्चाव संरम्भमाणैः प्रतिपक्षाणां शत्रूणामिमानां
हस्तिनां मणिरवश्चाव यथा भवत्येवं संरम्भमाणैः कोपम[व]द्भिः । अपरं किं कुर्वद्भिः
सामजैः । क्रमेलकविषयं विनिरुन्धद्भिः क्रमेलकानामुष्ट्राणां विषयं गोचरं विनिरु-
न्धद्भिः विरोधेणातिशयेन रुन्धद्भिः स्त्रीकुर्वद्भिः । उष्ट्राणां स्थानमस्त्रीकुर्वद्भिरित्यर्थः ।
पुनः किं कुर्वणैः सामजैः । छत्रगोचरं परिलुम्पमानैः । छत्रगोचरमातपवारणविषयं
परिलुम्पमानैः । छत्राणि त्रोटयद्भिरित्यर्थः । (पुनः कथंभूतैः सामजैः । मणीनां पादा-
रोपितलोहचक्राणां शब्दानां श्रवणपूर्वं परिसमन्ताच्छेदयद्भिः ।) पुनः कथंभूतैः सा-
मजैः । प्रलयकालानिलचलिताचलकुलविभीषणैः प्रलयकालः कल्पान्तकालस्तस्य सं-
बन्धी अनिलो वातस्तेन चलितान्युद्वायितानि यानि अचलकुलानि पर्वतप्रमूहास्तद्व-
द्विभीषणास्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सामजैः । प्रतिकरिशङ्कयेव गिरिकलीजाललि-

१. अस्य मूलं तु मूलपुस्तकेऽसदुपलब्धे नैवोपलभ्यते । टीकायां तु पुस्तकद्वयेऽप्यु-
पलभ्यतेऽयं पाठः । एकलिन्तटीकपुस्तके मूलमध्येऽसन्नेव इतिचिह्नं दत्वाधोभागे
टीकासमानाकार एव पाठः पूरितः । नवीनलिखितसटीकपुस्तके तु टीकासमानाकार एव
पाठो मूलमध्य एव लिखित उपलभ्यते.

गिरिकलीलालितमहाशिलाशकलनिष्पिष्टगण्डशैलैः, करनिष्पेपणपाति-
तसालवनैः, दन्तकोटिसमुत्पाटितपुरकपाटैः, स्वकीयमलविजिज्ञापयिषयेव
रविरथेपाडम्बर रदेषु शेष पुष्करेषु मन्दराचल शरीरेषु महापगा. कोशक-
टस्रोत सु सूर्य लोचनेषु तारागणं बिन्दुषु चन्द्र नखेषु पवन च तर मृ दधानै ,
विटपिभङ्गवदवधीरिताधोरणप्रणिधिभि , विसतन्तुवज्रुटितवल्लिकै , वीरणप्र-
रोहवत्पर्यस्तवाहरिकै , लताप्रतानवदुन्मथितबन्धनै , नलदण्डवत्प्रमर्दिताला-

तमहाशिलाशकलनिष्पिष्टगण्डशैलैः प्रतिकरिणा शत्रुगजाना शङ्खयेव गिरिकलीला क
न्दुवक्षीबा तद्वत् ललितानि उद्भूतानि महाशिलानां शकलानि खण्डानि तैर्निष्पिष्टा-
वर्णाकृता गण्डशैला क्षुद्रपर्वता यैस्ते तथा तै । पुन कथभूतै सामजै । करनि-
ष्पेपणपातितसालवनै । कराणा क्षुद्रादण्डाना निष्पेपणेन आस्फालनेन पातितानि
मूलादुन्मूलितानि सालवनानि छालवृक्षवनानि यैस्ते तथा तै । पुन किं कुशगै
(कीदृशै) सामजै । दन्तकोटिसमुत्पाटितपुरकपाटै । दन्तकोटिभिर्दन्ताग्रै कृत्वा स-
मुत्पाटितानि अध पातितानि नगरकपाटानि नगरद्वारकपाटानि यैस्ते तथा तै । पुन
किं कुशगै सामजै । स्वकीयमलविजिज्ञापयिषयेव निजपराक्रम ज्ञापयितुमिच्छयेव
रविरथेपाडम्बर रवे श्रीसूर्यस्य रथस्य या इषा दीर्घकाष्ठ तस्या आडम्बरमादोष रदेषु
दन्तमुसलेषु दधानैर्धरद्भि । शेष नाग पुष्करेषु क्षुद्रादण्डेषु दधानै । मन्दराचल
मेखपर्वत शरीरेषु कायेषु दधानै । महापगा गङ्गायमुनानमैदाया नदी कोशकटस्रो-
त मृ कोशो मेदूरध्र वटो गण्डस्थल तयो स्रोत सु तत्र मदप्रवाहेषु दधानै । सूर्य
भास्वरं लोचनेषु नेत्रेषु दधानै । तारागण नक्षत्रमण्डल बिन्दुषु मदबिन्दुषु दधानै ।
चन्द्र शशाङ्कमण्डल नखेषु विशतिनखेषु दधानै । पवन नभस्वन्त च समुच्चये तर मृ
वेगेषु दधानै । समुच्चयदीपकालकार । पुन कथभूतै सामजै । विटपिभङ्गवदवधी-
रिताधोरणप्रणिधिभि विटपिना गृहाणा भङ्गवज्रोदवदवधीरिता अवगणिता आधो-
रणानां हस्तिपवाना प्रणिधयो याचनानि वा अङ्गुष्ठप्रयोगा यैस्ते तथा तै । पुन
किंभूतै सामजै । विसतन्तुवज्रुटितवल्लिकै पथिनीरुन्दभागोपमसूत्रवज्रुटिता भ-
ङ्गमापिता वल्लिका मृद्वला यैस्ते तथा तै । पुन कीदृशै सामजै । वीरणप्ररोहवत्प-
र्यस्तवाहरिकै वीरणप्ररोहवदुशीरतृणाङ्कुरवन् पर्यस्ता अध-पातिता वाहरिका आ-
लानलम्भा यैस्ते तथा तै । पुन किंभूतै सामजै । लताप्रतानवदुन्मथितबन्धनै
लताप्रतानवदुन्मथितवदुन्मथितानि शतखण्डकृतानि बन्धनानि वरप्रादीनि यैस्ते
तथा तै । पुन कीदृशै सामजै । नलदण्डवत्प्रमर्दितालानलसम्भ । नलदण्डवदुन्म-
ण्डवत् पोटमलवत् कमलदण्डवत् प्रमर्दितावर्णाकृता आलानलसम्भा गजलम्भा यैस्ते
तथा तै । पुन कीदृशै सामजै । मृणालजालवद्विधितार्गले मृणालजालवत् प-

नस्तम्भैः, मृणालजालवद्विषटितार्गलैः, कुमुदकाण्डवदुन्मूलितनिकाचैः, मुख-
पटामोगवदवगणितकरेणुभिः, परमाणुवल्लोचनगोचरादपि दूरतरसंचरचारैः,
कर्णतालपवनपरिक्षिप्तदिगन्तघनसंघैः, गगनाग्राणोत्कृणितकरसूत्कारकम्पित-
ब्रह्मलोकैः, पांशुप्रमाथोन्मथितमार्तण्डमण्डलैः, पद्मोपदेहदुर्दिनीकृतनभोभा-
गैः, जलावगाहपलायितजलदेवतैः, कामचारविहारवित्रासितवनदेवीसंदोहैः,
उल्लङ्घितबलवेगवीथीपरिमाणैः, शाक्यशासनप्रमाणैरिव सकलजगच्छून्यता-
मानेतुं प्रवृत्तिसहजैः सामजैः सह चिक्रीड ।

यिनीकन्दसमूहवत् विषटिता भङ्गमानीता अर्गलाः पिण्डकाञ्चानि यैस्ते तथा तैः ।
पुनः किंभूतैः सामजैः । कुमुदकाण्डवदुन्मूलितनिकायैः (चै) कुमुदकाण्डवच्छेतो-
त्पलनालवत् उन्मूलिता उत्पादिता निकाया (चा) गगनबन्धना यैस्ते तथा तैः । पुनः
किंभूतैः सामजैः । मुखपटामोगवदवगणितकरेणुभिः मुखपटामोगवत्कनिमसिहमु-
स्तालेपवदवगणिता अवहेलिताः करेणवोऽपरगजा यैस्ते तथा तैः । पुनः कर्मभूतैः
सामजैः । परमाणुवल्लोचनगोचरादपि दूरतरसंचरचारैः परमाणुवल्लोचनगोचरादपि
नेत्रविपयादपि दूरतरं अतिविप्रकृष्टं संचरन्तो वेष्टयन्तधारा वीरपुरुषा यैस्ते तथा
तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । कर्णतालपवनपरिक्षिप्तदिगन्तघनसंघैः कर्णतालानां
कर्णतालपत्राणां पवनेन वातेन परिक्षिप्ताः उद्वायिता दिगन्तेषु घनसंघा मेघपटलानि
यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । गगनाग्राणोत्कृणितकरसूत्कारकम्पितब्रह्म-
लोकैः गगनाग्राणायाकाशगन्धोपादानाय उत्कृणिता बक्रीकृता ये कराः शुण्डादण्डा-
स्तेषां सूत्कारेण शब्दविशेषेण कम्पिता वेपिता ब्रह्मलोका अन्तरिक्षनगरानि यैस्त
तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । पांशुप्रमाथोन्मथितमार्तण्डमण्डलैः पाण्डुप्रमाथेन
धूलिप्रक्षेपेण उन्मथितं उपरिक्षिप्तं मार्तण्डमण्डलं सूर्यविमानं यैस्ते तथा तैः । पुनः
कर्मभूतैः सामजैः । पद्मोपदेहदुर्दिनीकृतनभोभागैः पद्मस्य कर्दमस्य उपदेहो दृढिस्तया
दुर्दिनीकृतो नभसो भागः प्रदेक्षो यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । जलाव-
गाहपलायितजलदेवतैः जलावगाहेन नदीसरोवरादिजलविलोडनेन पलायिता दूरं ना-
शिता जलदेवता यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः । कामचारविहार[वि]त्रासित-
वनदेवीसंदोहैः कामचारविहारेण खेच्छया पर्यटनेन [वि]त्रासिता गमं प्रापिता गीति-
मापिता वनदेवीना व्यन्तरीणा संदोहाः समूहा यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सा-
मजैः । उल्लङ्घितबलवेगवीथीपरिमाणैः उल्लङ्घितानि उत्फालेन मापितानि बलवेगेन
पृष्ठा वीथ्याः परिमाणानि प्रधावद्गुनिर्देष्टव्या यैस्ते तथा तैः । पुनः कीदृशैः सामजैः ।

कदाचित्कोणकोटिकलकन्दुकाम्बरचारणापरिस्वलितदिग्देवताविमान-
मण्डलो दुष्टाधैः सह प्रीतिं बन्ध ।

कदाचिन्निजभुजपराक्रमव्यायोधितासरा(र)लजलव्यालो महासरसीनाम-
णीसि विजगाहे ।

कदाचिद्दोर्दण्डदलितदुर्दमशार्दूलः कुत्कीलकुहराप्रायिवूकधूत्कारधोरा-
स्तरण्यानीपु विजहार ।

कदाचिन्निपुद्धायासितप्रबलवेतालः पूतनाकरोड्ढमरडमरुकारवभैरवाः
क्षपामु पितृवनावनीः संचचार ॥

शाक्यशासनप्रमाजैरिव बौद्धसमयरात्रैरिव सचलं जगत् सर्वं जगत् पृथ्वीमण्डलं शू-
न्यतामानेनुमुद्रासतां प्रापयितुं प्रवृत्तिसहजैवेष्टिते स्वभावो देवां ते तथा सैः । संक-
रालंकारः ॥

कदाचिदिति । स मारिदत्तो राजा कदाचित्कस्मिन्निदवसरे पु(रु)ष्टाधैः सह क-
रटपोटकैः साथं प्रीतिं प्रेम बन्धं यद्वान् भ्राति स्म । कथंभूतः सः । कोणकोटिक-
लकन्दुकाम्बरचारणापरिस्वलितदिग्देवताविमानमण्डलः कोणो मूलच(व)क्रकाष्ठयष्टि-
स्तस्य कोटिरप्रं तथा कलकन्दुकस्य अम्बरचारणा गगन्नयनमाकाशप्रोपणं तथा प-
रिस्वलितानि अवष्टब्धानि दिग्देवतानां विमानमण्डलानि व्योमयानसमूहा येन स तथा ॥

कदाचित्कस्मिन्निदवसरे महासरसीनां महासरोवराणामर्णानि जलानि दिग्गगाहे
यिलोडयामास । कथंभूतः सः । निजभुजपराक्रमव्यायोधितासरा(र)लजलव्यालः
निजौ क्षकीयौ भुजौ बाहुदण्डौ तयोः पराक्रमेण बलवत्तया व्यायोधिता विविधे बुद्धं
फारिता असरा(र)ला महान्तो(वक्राः) जलव्याला मकरादयो जलजन्तवो येन स तथा ॥

कदाचित्कस्मिन्निदवसरे अरण्यानीपु महारण्येषु विजहार पर्यटनं चकार । स
कथंभूतः । दोर्दण्डदलितदुर्दमशार्दूलः दोर्दण्डेन बाहुदण्डेन दलितः मृत्यु नीता मृ-
त्पिण्डीकृता दुर्दमा बलवत्तयाः शार्दूल व्याप्रतिहादवी येन स तथा । कथंभूतास्तरण्या-
नीपु । कुत्कीलकुहराप्रायिवूकधूत्कारधोरासु कुत्कीलानां पर्वतानां कुहराणि विवराणि
जिप्रतिष्ठ गन्धं गृह्णन्तीत्येवमीत्याः कुत्कीलकुहराप्रायिण्ये न वे घूका उद्धृष्टशिण-
स्तेषां घूत्कारैः रंश्चन्द्रेषोरा भयानकास्तास्तया तामु ॥

कदाचित्कस्मिन्निदवसरे क्षपामु रात्रिषु पितृवनावनीः श्मशानभूमिकाः संचचार
पर्यटितवान् । स कथंभूतः । निपुद्धायासितप्रबलवेतालः । निपुद्देन बाहुयुदेनायासिता
दमिताः प्रबलाः प्रबण्डा वेताला भूताविष्टमृतकशरीराणि येन स तथा । कथंभूताः
पितृवनावनीः । पूतनाकरोड्ढमरडमरुकारवभैरवाः पूतनानां राक्षसीनां करोषु हस्तेषु
उग्रमरा उत्कटा ये डमरुका डकास्तेषामारवाः खन्दास्तैर्भैरवा भयानकास्ताः ॥

कदाचिदसहायसाहसः साध्वर्यशौर्यनिर्जितविनतदुर्वारवीरावतारभूपाल-
चूडामणिमरीचिप्रसरसरस्ताण्डवितचरणकमलः शत्रुक्षत्रियकलत्रनेत्रापाङ्गस-
ङ्गोलोलजाञ्जलिपातानामात्मानं पात्रतां निनाय ॥

कदाचित्तैर्यत्रिकातिशयविशेषविजितगन्धर्वलोकः खलतिकलतालयर-
ङ्गेषु वनदेवतानां समार्जं नर्तयामास ॥

कदाचिदान्ध्रीणामलकधल्लरीविजृम्भणजलधरः, चोलीषु मूलतानर्तनमल-

कदाचित्कस्मिन्निदिवसरे शत्रुक्षत्रियकलत्रनेत्रापाङ्गसङ्गोलोलजाञ्जलिपातानामात्मानं
पात्रतां निनाय शत्रुक्षत्रियाः सपन्नराजपुत्रास्तेषां कलत्राणि यौवनमद-
वलयः स्त्रियस्तासां नेत्राणां स्नेहनागामपाङ्गसङ्गेन कदाद्यासङ्गेन कदाक्षसंगत्या उल्लोला
उत्कट्या छाजाजलय आद्रतण्डुलप्रसृतयस्तासां पाताः पातनानि तेषां (आत्मानं निज-
शरीरं) पात्रताममग्रतां निनाय नीतवान् नयति स । कथंभूतः सः । असहायसा-
हसः अद्वितीयान्धृतकर्मा । पुनः कथंभूतः । साध्वर्यशौर्यनिर्जितविनतदुर्वारवीरावता-
रभूपालचूडामणिमरीचिप्रसरसरस्ताण्डवितचरणकमलः साध्वर्यं चतुरचित्तचमत्कारकारकं
यच्छौर्यं यत्नं तेन पूर्वं निर्जिता भङ्गं प्रापिताः पश्चाद्विनता नञ्जीभूता ये दुर्वारवीरा-
वतारभूपालाः । दुःखेन महता कष्टेन वारयिषुमशस्या दुर्वाराः । वीरेषु सुमदेष्वव-
तारो जन्म येषां ते दुर्वारवीरावताराः ते च ते भूपाला राजानस्तेषां चूडामणयः
शिरोरत्नानि तेषां मरीचयः किरणास्तेषां प्रसरो व्याप्तिः स एव सरस्ताङ्गास्तत्र ता-
ण्डवितं चरणकमलं पादपद्मं येन स तथा ॥

कदाचित्कस्मिन्निदिवसरे खलतिकलतालयरङ्गेषु वनदेवतानां समार्जं नर्तयामास ।
खलतिकं नाम वनानि तस्य लतालया लतामण्डपास्तेषां रङ्गेषु नर्तनभूमिषु वनदे-
वतानां कान्तारदेवतानां समार्जं समूहं नर्तयामास नृत्त्यं कारितवान् । स कथंभूतः ।
तैर्यत्रिकातिशयविशेषविजितगन्धर्वलोकः तैर्यत्रिकं गीतनृत्यवादित्रशास्त्रं तस्यात्रि-
शयविशेषधातुर्यातिशयस्तेन विजिता भङ्गं प्रापिता गन्धर्वलोकाः कलत्रवाक्चमूदा येन
स तथा ॥

स मारि(१)दत्तः कदाचित्कस्मिन्निदिवसरे कामक्रीडया स्मरं कन्दर्पं विद्वन्वयामास
तिरश्चकार । कथंभूतः सः । आन्ध्रीणां तिलिङ्गदेशवनितानां अलकधूर्णविजृम्भण-
जलधरः अलकाधूर्णकुन्तलास्त एव वल्लर्यो मञ्जयो वल्लपो वा तासां विजृम्भणे उल्लासने
जलधरो जीमूतसदृशः । पुनः कथंभूतः । चोलीषु चोलदेशवनितासु मूलतानर्तने स्ति-

१. 'खलतिकलेलतालयर' मूल०. २. 'विजृम्भमाण' मूल०.

१. अस्मिन् भवति कदाचित्कस्मिन्निदिवसरे 'शत्रुक्षत्रिय' इत्यतः प्रागप्ये योग्यः.

यानिलः, केरलीनां नयनदीर्घिकाकेलिकलहंसः, सिंहलीपु मुखकमलमकरन्द-
पानमधुकरः, कर्णाटीनां कुचकलशविलासपल्लवः, सौराष्ट्रीपु वलिवाहिनी-
विनोदकुञ्जरः, कम्बोजीनां नाभिवलभिगर्भसंभोगभुजङ्गः, पल्लवीपु नित-
म्बस्थलीखेलनकुरङ्गः, कलिङ्गीनां चलनकिसलयोत्सवपुष्पाकरः [स] स्मरं
विडम्बयामास ॥

कदाचिदुन्निद्रारविन्दमकरन्दविम्बकोल्लोलजलकेलिवापिकेषु, माकन्दम-

ह्नीवलीनर्तने मलयानिलध्वन्दाचलवातसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । केरलीनां दक्षि-
णपथदेशविशेषोपाणां नयनदीर्घिकाकेलिकलहंसः नयनानि नेत्राणि तान्येव दीर्घिका
वाप्यो वापिकाः । कान्तिजलसंभृतत्वात् । तासु केलिकरणे क्रीडाविधाने कलहंसो राजहं-
ससदृशः । पुनः कथंभूतः सः । सिंहलीपु लङ्काद्वीपवनितासु मुखकमलमकरन्दपानम-
धुकरः मुखान्येव कमलानि सहस्रपत्राणि । सौरभगुणविराजमानत्वात् । तेषां मकरन्दपाने
पुष्परसास्वादे मधुकरो भ्रमरसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । कर्णाटीनां वनवासदेशयो-
यिता कुचकलशविलासपल्लव कुचा एव कलशाः । शृङ्गाररसभृतत्वात् । तेषां विलासे शो-
भाविधाने पल्लवः प्रवालसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । सौराष्ट्रीपु गिरिनारिसौराष्ट्रियो-
पित्सु वलिवाहिनीविनोदकुञ्जरः वलय उदरनिभज्ञास्त एव वाहिन्यो नयः । कान्तिजल-
संभृतत्वात् । तासां विनोदे क्रीडाकरणे कुञ्जरो यूयनायसदृशः । पुनः कथंभूतः सः ।
कम्बोजीनां पृथ्गुण्डकमनीयकामिनीनां नाभिवलभिगर्भसंभोगभुजङ्गः नाभ्यस्तुन्दि-
कास्ता एव वलययः पटलाधारवंशपत्राणि तासां गर्भसंभोगे मध्यप्रदेशक्रीडने भुजङ्गो
नागेन्द्रसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । पल्लवीपु नितम्बस्थलीखेलनकुरङ्गः पल्लवीपु पल्लव-
देशवनितासु नितम्बाः स्त्रीकटिपद्माद्रागास्त एव स्थल्य उन्नतप्रदेशास्तन खेलने क्री-
डाकरणे कुरङ्गः वस्तुरिकामृगसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । कलिङ्गीनां चलनकिसलयो-
त्सवपुष्पाकरः कलिङ्गीनां कोटिशिलादेशस्त्रीणां चलनाः पादास्त एव किसलयानि पल्लवाः ।
कोमलतादरणवर्णत्वाच्च तेषामुत्सवे उत्पासने पुष्पाकरो वसन्तसदृशः । शृङ्गाररसप्रधा-
नत्वात् । उपमादिसकरालंकारः ॥

स मारि(र)त कदाचिन्मधुमासवासरेषु वसन्तर्तुदिनेषु कामाधमधर्मचारितां का-
मस्य कंदर्पस्याश्रमो निवासभूमिः । स्मरमन्दिरमित्यर्थः । तस्य संबन्धिनी या धर्मचा-
रिता संभोगक्रीडा तामाश्रयेदे प्राप्तवान् । इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतेषु मधु-
मासवासरेषु । उन्निद्रारविन्दमकरन्दविम्बकोल्लोलजलकेलिवापिकेषु उन्निद्राण्युत्फुल्लानि
विकृष्टितानि च तानि भरमिन्दानि कमलानि तेषां मकरन्दः पुष्परसस्तस्य विम्बकानि
मण्डलानि तैरुपलक्षितमुल्लोलमुत्फुल्लोलं यज्जलं तस्य संबन्धिन्यः । केलिवापिकाः क्रीडादी-
र्घिका येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । माकन्दमञ्जरीजालका-

जरीजालकावलोकनोल्लासितविलासिमानसेषु, मलयाचलावनीवनप्रसूनसौ-
रभोजुमरमरुदुद्भूयमानमकरध्वजध्वजदुकूलेषु, कामिनीमुखमदिरोन्मादित-
वकुलकाननेषु, विलासिनीविलोकितामृतसंतर्प्यमाणकुरवकतरुषु, रमणीम-
णिमञ्जीरशिञ्जितमुखरचरणास्फालनसनाथाशोकशाखिषु, परिमलमिलन्मि-
लिन्दसंदोहदूषितपट्पदातिथिपादेषु, कदम्बकुसुमधूलिधूसरधराष्ट्रेषु, क-
न्दरकलापसंचरदतिचतुरविकिरनखमुखावल्लभ्यमानवल्लरीशरीरेषु, का-

वलोकनोल्लासितविलासिमानसेषु माकन्दानामाप्रतहणां मधुर्यो वल्लर्यस्तासां जालकानि
समूहास्तेषामवलोकनेनोदीक्षणेनोल्लासितानि आनन्दं प्रापितानि विलासिनां कामुकानां
मानसानि चित्तानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । मलयाचलाव-
नीवनप्रसूनसौरभोजुमरमरुदुद्भूयमानमकरध्वजध्वजदुकूलेषु मलयाचलध्वन्दनगिरिस्तस्या-
वनी भूमिलत्र गहनं चन्दनतरुवनं तस्य प्रसूनानि पुष्पाणि तेषां सौरभं सौगन्ध्यं
तेनोद्भूत उत्कटो योऽसौ मरुद्वातस्तेनोद्भूयमानानि कम्पमानानि मकरध्वजस्य कामदे-
वस्य ध्वजदुकूलानि केतुवलाणि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु ।
कामिनीमुखमदिरोन्मादितवकुलकाननेषु कामिनीनां मुखानि वक्त्राणि तेषां या मदिरा
मयं तयोन्मादितानि विशोकीकृतानि वकुलकाननानि मञ्जुलवनानि येषु ते तथा तेषु ।
पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । विलासिनीविलोकितामृतसंतर्प्यमाणकुरवकतरुषु
विलासिनीनां तरुणदोषितां विलोकितावन्यवलोकनानि तान्येवामृतानि पीयूषाणि । जीव-
नदायकत्वात् । तैः संतर्प्यमाणाः संप्रीयमाणाः कुरवकतरवो येषु ते तथा तेषु । पुनः
कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । रमणीमणिमञ्जीरशिञ्जितमुखरचरणास्फालनसनाथाशोक-
शाखिषु रमणीनां कमनीयकामिनीनां ये मणिमञ्जीरा रत्नराचितनूपुराणि तेषां शिञ्जि-
तानि शब्दानि(ः) तैर्मुखरा वाचाद्यै चरणाः पादास्तेषामास्फालनेन ताडनेन सनाथा
मिकाव प्राप्ता भशोकशाखिनो येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु ।
परिमलमिलन्मिलिन्दसंदोहदूषितपट्पदातिथिपादेषु परिमलेन सौरभेण मिलन्त
एकत्रीमवन्तो ये मिलिन्दा भ्रमरस्तेषां संदोहैः समूहैर्दूषिताः कृष्णवर्णीकृताः पट्प-
दातिथिपादपाथम्पकट्टा येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कद-
म्बकुसुमधूलिधूसरधराष्ट्रेषु कदम्बानां कदम्बवृक्षाणां कुसुमानि प्रसवस्तेषां धूलिभो
रजोभिर्धूसराणि ईषत्पाण्डुराणि धराष्ट्रानि भूमिमण्डलानि येषु ते तथा तेषु । पुनः
कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कन्दरकलापसंचरदतिचतुरविकिरनखमुखावल्लभ्यमानवल-
लीशरीरेषु कन्दरकलापेषु गुहासमूहेषु संचरन्तः प्रविशन्तो ये रतिचतुरविकिराः पा-
रापतपक्षिणस्तेषां नैर्मुखैषावल्लभ्यमानानि पुष्पमानानि वल्लीषां शरीरानि काया

यानिलः, केरलीनां नयनदीर्घिकाकेलिकलहंसः, सिंहलीषु मुखकमलमकरन्द-
पानमधुकरः, कर्णाटीनां कुचकलशविलासपल्लवः, सौराष्ट्रीषु वलिवाहिनी-
विनोदकुञ्जरः, कम्बोजीनां नाभिवलभिगर्भसंभोगभुजङ्गः, पल्लवीषु नित-
म्बस्वलीखेलनकुरङ्गः, कलिङ्गीनां चलनकिसलयोत्सवपुष्पाकरः [स] सरं
विडम्बयामास ॥

कदाचिदुन्निद्रारविन्दमकरन्दविम्बकोल्लोलजलकेलिवापिकेषु, माकन्दम-

ह्रीवह्नीनर्तने मलयानिलध्वन्दाचलवातसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । केरलीनां दक्षि-
णपदेशविशेषोपायां नयनदीर्घिकाकेलिकलहंसः नयनानि नेत्राणि तान्येव दीर्घिका
वाप्यो वापिकाः । कान्तिजलसंभृतत्वात् । तासु केलिकरणे क्रीडाविधाने कलहंसो राजहं-
ससदृशः । पुनः कथंभूतः सः । सिंहलीषु लङ्काद्वीपवनितासु मुखकमलमकरन्दपानम-
धुकरः मुखान्येव कमलानि सहस्रपत्राणि । सौरमणुगविराजमानत्वात् । तेषां मकरन्दपाने
पुष्परसास्वादे मधुकरो भ्रमरसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । कर्णाटीनां धनवासदेशनौ-
वितां कुचकलशविलासपल्लवः कुचा एव कलशाः । शृङ्गाररसभृतत्वात् । तेषां विलासे शो-
भाविधाने पल्लवः प्रवालसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । सौराष्ट्रीषु गिरिनारिहीराष्ट्रियो-
पित्सु वलिवाहिनीविनोदकुञ्जरः वलय उदरत्रिमङ्गास्त एव बाहिन्यो नयः । कान्तिजल-
संभृतत्वात् । तासां विनोदे क्रीडाकरणे कुजरो यूथनायसदृशः । पुनः कथंभूतः सः ।
कम्बोजीनां बृहन्मुष्टकमनीयकामिनीनां नाभिवलभिगर्भसंभोगभुजङ्गः नाभ्यस्तुन्दि-
कास्ता एव दलभयः पटलाधारवंशपत्राणि तासां गर्भसंभोगे मध्यप्रदेशक्रीडने भुजङ्गो
नागेन्द्रसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । पल्लवीषु नितम्बस्वलीखेलनकुरङ्गः पल्लवीषु पल्लव-
देशवनितासु नितम्बाः स्त्रीकटिपद्माङ्गागास्त एव स्वल्प उन्नतप्रदेशास्तत्र खेलने क्री-
डाकरणे कुरङ्गः कस्तुरिकामृगसदृशः । पुनः कथंभूतः सः । कलिङ्गीनां चलनकिसलयो-
त्सवपुष्पाकरः कलिङ्गीनां कोटिशिलादेशस्त्रीणां चलनाः पादास्त एव किसलयानि पल्लवाः ।
कोमलत्वाददृग्गवर्णत्वाच्च तेषामुत्सवे उल्लासने पुष्पाकरो वसन्तसदृशः । शृङ्गाररसप्रधा-
नत्वात् । उपमादिसंकरालंकारः ॥

स नारि(र)तः कदाचिन्मधुमासवासरेषु वसन्तर्तुदिनेषु अमाश्रमधर्मचारितां का-
मस्य कंदर्पस्वाग्रयो निवासभूमिः । स्मरमन्दिरमित्यर्थः । तस्य संबन्धिनी या धर्मचा-
रिता संभोगक्रीडा तामाश्रयेदे प्राप्तवान् । इति त्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतेषु मधु-
मासवासरेषु । उन्निद्रारविन्दमकरन्दविम्बकोल्लोलजलकेलिवापिकेषु उन्निद्रायुत्फुल्लानि
विकसितानि च तानि भरमिन्दानि कमलानि तेषां मकरन्दः पुष्परसस्वाद्य विम्बकानि
मण्डलानि तैश्चलक्षितमुल्लोलमुत्कल्लोलं यवर्त्त तस्य संबन्धिम्यः केलिवापिकाः क्रीडादी-
र्घिका येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । माकन्दममग्रीजालका-

ञ्जरीजालकावलोकनोद्भासितविलासिमानसेषु, मलयाचलावनीवनप्रसूनसौ-
रभोज्ज्वलमरुदुद्भूयमानमकरध्वजध्वजदुकूलेषु, कामिनीमुखमदिरोन्मादित-
वकुलकाननेषु, विलासिनीविलोकितामृतसंतर्प्यमाणकुरवकतरुषु, रमणीम-
णिमञ्जीरशिञ्जितमुखरचरणास्फालनसनाथाशोकशाखिषु, परिमलमिलन्मि-
लिन्दसंदोहदूषितपद्मदातिथिपादेषु, कदम्बकुसुमधूलिधूसरधरापृष्ठेषु, क-
न्दरकलापसंचरद्रतिचतुरविकिरनस्रमुखावल्लिख्यमानवल्लीशरीरेषु, का-

वलोकनोद्भासितविलासिमानसेषु माकन्दानामामतरुणां मञ्जर्यो यत्पर्यस्तासां जालकानि
समूहास्तेषामवलोकनेनोदीक्षणेनोद्भासितानि आनन्दं प्रापितानि विलासिनां कामुकानां
मानसानि चिन्तानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । मलयाचलाव-
नीवनप्रसूनसौरभोज्ज्वलमरुदुद्भूयमानमकरध्वजध्वजदुकूलेषु मलयाचलाध्वन्द्वनगिरिस्तस्या-
वनी भूमिस्तत्र यद्गन्तं चन्दनतरुणं तस्य प्रसूनानि पुष्पाणि तेषां सौरभं सौगन्ध्यं
तेनोद्भूतं उत्कटं योऽसौ महद्भातस्तेनोद्भूयमानानि कम्पमानानि मकरध्वजस्य कामदे-
वस्य ध्वजदुकूलानि केतुवलाणि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु ।
कामिनीमुखमदिरोन्मादितवकुलकाननेषु कामिनीनां मुखानि यत्राणि तेषां यामदिरा
मयं तयोन्मादितानि विशोकीकृतानि वकुलकाननानि मञ्जुलवनानि येषु ते तथा तेषु ।
पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । विलासिनीविलोकितामृतसंतर्प्यमाणकुरवकतरुषु
विलासिनीनां तरुणयोषितां विलोकिताव्यवलोकनानि तान्येवामृतानि पीयूषाणि । जीव-
नदायकत्वात् । तैः संतर्प्यमाणः संप्रीयमाणाः कुरवकतरवो येषु ते तथा तेषु । पुनः
कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । रमणीमणिमञ्जीरशिञ्जितमुखरचरणास्फालनसनाथाशोक-
शाखिषु रमणीनां कमनीयकामिनीनां ये मणिमञ्जीरा रत्नप्रचितनूपुराणि तेषां शिञ्जि-
तानि शब्दानि(ः) तैर्मुखरा वाचला ये चरणाः पादास्तेषामास्फालनेन ताडनेन रानाभा
विकासं प्राप्ता अशोकशाखिनो येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु ।
परिमलगिलन्मिलिन्दसंदोहदूषितपद्मदातिथिपादेषु परिमलेन सौरभेण मिलन्ता
एकत्रीभवन्तो ये मिलिन्दा ध्रमरास्तेषां संदोहैः समूहेर्दृष्टिताः कृष्णवर्णाकृताः पद्म-
दातिथिपादपादधम्पकरा येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कद-
म्बकुसुमधूलिधूसरधरापृष्ठेषु कदम्बानां कदम्बरक्षाणां कुसुमानि प्रसवस्तेषां धूलिभी
रजोभिर्धूसराणि ईपत्पाण्डुराणि धरापृष्ठानि भूमिमण्डलानि येषु ते तथा तेषु । पुनः
कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कन्दरकलापसंचरद्रतिचतुरविकिरनस्रमुखावल्लिख्यमानवल्ली-
शरीरेषु कन्दरकलापेषु गुहासमूहेषु संब्रन्तः प्रविशन्तो ये रतिचतुरविकिराः पा-
रापतपक्षिणस्तेषां नखैर्मुषैश्चावल्लिख्यमानानि वृम्ब्यमानानि वल्लीणां शरीराणि काया

न्तारकुहरविहरत्कोकिलकुलकोलहलोत्थापितानङ्गव्यालव्याकुलितकामुकेषु,
 प्रोषितयोषिद्विरहाशुशुक्षणिसंधुक्षिषु, मनसिजाजकवटंकारद्रवदध्वन्यहृदयेषु,
 दिवाप्यभिसारिकाजनानामन्धतमसप्रसाधिषु, धीराणामपि प्रणयिनीप्रणति-
 हेतुषु, मानिनामपि प्रियतमाप्रसादनदैन्यनिर्नादेषु शूराणामपि बल्लभाचा-
 ढुकारकारणेषु, यमिनामपि रतिरसावह्वयतनेषु, पुष्पचापशरप्रसारसारेषु,
 मधुमासवासरेषु कामाश्रमधर्मचारितामाप्रपेदे ॥

येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । कान्तारकुहरविहरत्कोकिलकुल-
 कोलाहलोत्थापितानङ्गव्यालव्याकुलितकामुकेषु कान्तारकुहरेषु उद्यानविषयेषु मध्येषु
 विहरन्तः पर्यटन्तो ये कोमलाः पुंस्कोमलास्तेषां कुत्सनि समूहास्तेषां कोलाहलः कल-
 कलरागद्वन्द्वोत्थापितः प्रकटीकृतोऽनङ्ग एव व्यालः बन्दर्पकालसर्पः । अचेतनो(नतो)-
 त्पादकत्वात् । तेन व्याकुलिता विहलीकृताः कामुकाः स्त्रीलम्पटपुराया येषु ते तथा तेषु ।
 पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । प्रोषितयोषिद्विरहाशुशुक्षणिसंधुक्षिषु प्रोषितयोषितः
 परदेराप्राप्तभर्तुकाः स्त्रियस्यासौ विरहो विनदम्भः स एव आशुशुशुक्षणिर्भ्रान्तः । शरीर-
 र्चतापकारकत्वात् । तं संधुक्षयन्ति प्रदीपयन्तीलेवंशीलास्ते तथा तेषु । पुनः कथं-
 भूतेषु मधुमासवासरेषु । मनसिजाजकवटंकारद्रवदध्वन्यहृदयेषु मनसिजः कामस्यसा-
 जकवटं धनुस्तस्य टंकारः शब्दस्तेन द्रवन्ति नश्यन्ति क्षियन्ते अप्यन्यानां पथिकानां
 हृदयानि यित्तानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । दिवाप्यभिसा-
 रिकाजनानामन्धतमसप्रसाधिषु दिवापि दिवसेऽपि रात्रौ चापि अभिसारिकाजनानां
 परपुराणलम्पटश्रीसमूहानामन्धतमसप्रसाधिषु अन्धतमसमन्धकारं प्रसाधयन्तीदेवं-
 शीलांक्षी तथा तेषु । अन्धकारकारकेष्वित्यर्थः । 'अवनमसमन्धतमसं प्यान्तमन्धकारं
 च' इति हलायुधः । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । धीराणामपि योगीश्वराणामपि ।
 अपिसाध्यात्मनारायणमपि । प्रणयिनीनां स्त्रीणां प्रणतेः पादपतनस्य हेतवः कारणानि
 येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । मानिनामपि प्रियतमाप्रसादनद-
 न्यनिर्नादेषु मानिनामपि अभिमानवतामपि । अपिसन्तापिर्मानानामपि । प्रियतमानां
 स्त्रीणां प्रसादनेषु प्रगभीकरणेषु यदैन्यमकिञ्चित्कं याचकत्वं तस्य निनादाः(नि) दैत्ये
 तथा तेषु त्रितममप्रासादनदैन्यनिर्नादेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । शूराणामपि
 बल्लभाचाढुकारकारणेषु शूराणामपि महत्प्रमटलसमटकोटिमटयनामपि । अपिसाध्यात्म-
 माशिवर्चकानामपि । वन्द्यानां प्रियतमस्त्रीणां चाढुकारस्य सिप्यामुतेः कारणानि हेतु-
 भूतान्ये तेषु वन्द्याचाढुकारकारणानि तेषु । पुनः कथंभूतेषु मधुमासवासरेषु । यमिना-
 मपि रतिरसावह्वयतनेषु यमिनाम् । अपिसाध्यात्म अमृतानामपि । रतेः संभोगश्रीशयाः

नाभि , भुजपञ्जरपरान्तिकान्तारत्तानाभि , अधराधरीकृतवालप्रवालाभि ,
कपोलतलेह्रस्वेदनलमञ्जरीजालकुसुमितावतसपल्लवाभि , चिकुरकान्ति-
कलुपितसत्तच्छदच्छायाभि , अलङ्कारीकृतचनस्यतिविभूतिभिर्युवतिभि सह
प्रमदवनेषु रेमे ॥

कदाचिन्मरुतमणिविनिर्मितमूलासु, कद्वेल्लोपलसपादितभिचिभङ्गि-
कासु, काञ्चनोपरचितसोपानपरम्परासु, मुक्ताफलपुलिनपेशलपर्यन्तासु, करि-

विडम्पितप्रसूनस्तवयाभि सन्धाना विसारैर्विभ्रितास्त्रिरस्त्रिता प्रसूनस्तवका पुष्प
शुष्का याभिस्तास्तथा ताभि । पुन कथभूताभियुवतिभि । भुजपञ्जरपरान्तिकान्तारत्ता
नाभि भुजपञ्जरैर्बाहुचनानाभि परान्तिकस्त्रिरस्त्रिता कान्तारस्यवनस्य तानो दीपय याभि
स्तास्तथा ताभि । पुन कथभूताभियुवतिभि । अधराधरीकृतवालप्रवालाभि अधरै
र्विन्धोष्टैरधरीकृतास्त्रिरस्त्रिता वालप्रवाला योमलपल्लवा याभिस्तास्तथा ताभि । पुन
कथभूताभियुवतिभि । कपोलतलेह्रस्वेदनलमञ्जरीजालकुसुमितावतसपल्लवाभि क
पोलतलेषु गण्डस्थलेषु सन्ति उदयमानानि यानि स्वेदकलानि तान्येव मञ्जरीनाम्नाभि
वलरीसमूहास्ते कुसुमिता पुष्पसयुक्ता इता अवतसपल्लवा कर्णपूरप्रनाला याभि
स्तास्तथा ताभि । पुन कथभूताभियुवतिभि । चिकुरकान्तिकलुपितसत्तच्छदच्छा-
याभि चिकुराणां पेशानां कातिभि दृष्णतेजोभि सलुपितास्त्रिरस्त्रिता अपमान
मिपमीकृता सत्तच्छदानां विषमच्छदानां शारदक्षणां शोभा याभिस्तास्तथा
ताभि । सकरालकार ॥

मकरमुखमुच्यमानवारिभरितामोगासु, कर्पूरपारीदन्तुरतरङ्गसंगमासु, दुग्धो-
दधिवेलाखिव चन्दनधवलासु, वनस्थलीष्विव सकमलासु, शिशिरशैलशि-
लाखिव मृगमदामोदमेदुरमध्यासु, कण्ठीरवकण्ठपीठेष्विव सकेसरासु, वि-
रहिणीशरीरयष्टिष्विव मृणालवलयिनीषु, मन्त्रवादोक्तिष्विव विविधयन्त्रश्ला-
घिनीषु, वसन्तलताखिव विचित्रपल्लवप्रसूनफलस्फा[रस्फा]रार्पिकासु गृह-

चमाद् । तेः पेशला अतिमनोहराः पर्यन्ताः प्रान्तदेशा यासां तास्तथा तासु । पुनः
कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । *करिमकरसुरासुच्यमानवारिभरितामोगासु करिणां कृत्रिम-
हस्तिनां तथाविध(धानां) मकराणां जलचराणां [च] मुखैर्मुच्यमानं स्रज्यमानं गङ्गारि
जलं तेन भरिताः पूरिता आमोगा वित्तारा यासां तास्तथा तासु । इत्यनेन विशेष-
णेन गृहवापिकानां कृत्रिमत्वं सूचितमित्यर्थः । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । कर्पूर-
पारीदन्तुरतरङ्गसंगमासु कर्पूरपारीभिर्हिमवालुकाश्लकाभिर्दन्तुर सप्ततस्तारङ्गसंगमः
कागोलरंगतिर्यासां तास्तथा तासु । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । दुग्धोदधिवेलाखिव
चन्दनधवलासु । यथा दुग्धोदधिवेला क्षीरसागरजलविकृतयक्षन्दनवद्वला भवन्ति ।
वापिकास्तु चन्दनेन धवलाः । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । वनस्थलीष्विव सकम-
लासु । सह कमलैः कमलपुष्पैर्जलैर्वा वर्तन्ते सकमलास्तासु । काखिव । वनस्थलीष्विव ।
यथा वनस्थल्यः कमलैर्भृंगैः सह वर्तन्ते । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । शिशिरशैल-
शिलाखिव मृगमदामोदमेदुरमध्यासु मृगमदस्य कस्तूरिकायाः आमोदः परिमलत्वेन
मेदुराः स्निग्धा मध्वप्रदेशा यासां तास्तथा तासु । काखिव । शिशिरशैलो हिमाचलपर्यन्त-
स्तस्य शिला दृपदो..... । यथा हिमाचलस्य शिलाः कस्तूरिकापरिमलसहिता भवन्ति ता-
खिव । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । कण्ठीरवकण्ठपीठीष्विव सकेसरासु । सह केसरैः कदनी-
रजन्मकुमुदैर्वर्तन्त इति सकेसरास्तासु । काखिव । कण्ठीरवकण्ठपीठीष्विव । यथा कण्ठीरव-
कण्ठपीठः सिंहाणां प्रसन्नकण्ठः सकेसराः केसरसहिता भवन्ति । पुनः कथंभूतासु गृहदी-
र्घिकासु । विरहिणीशरीरयष्टिष्विव मृणालवलयिनीषु । मृणालवलयानि कमलकन्दा विद्यन्ते
धासु तास्तथा तासु । काखिव । विरहिणीशरीरयष्टिष्विव । यथा विरहिणीनां पिप्रलब्ध-
स्त्रीणां शरीरयष्टयः शरीरफाश मृणालवलयसहिता भवन्ति । शरीरस्य परितापसंयुक्त-
साच्छीतोपचाराय कमलमृणालसहिता भवन्ति । पुनः कथंभूतासु गृहदीर्घिकासु । म-
न्त्रवादोक्तिष्विव विविधयन्त्रश्लाघिनीषु । विविधैर्नानाप्रकारैर्यन्त्रैर्वसनालिकारिभिः श्ला-
घिन्यः मुलास्तास्तथा तासु । काखिव । मन्त्रवादोक्तिष्विव । यथा मन्त्रवादस्योजयो
वचनानि अनेकयन्त्राभि(णां) सिद्धचक्रादीनां कल्पिका भवन्ति । पुनः कथंभूतासु गृह-
दीर्घिकासु । वसन्तलताखिव विचित्रपल्लवप्रसूनफलस्फा[रस्फा]रार्पिकासु । पद्माश्च बुभु-
क्षानि प्रसूनानि च कुसुमानि फलानि च जातीफलदीनि विचित्रानि नानाप्रकारानि च

दीर्घिकासु करेणुभिः करीव कामिनीभिः परिवृतो जलक्रीडामुखमन्वभूत् ॥

अन्तर्लीनसत्त्व शरीरीवातूल इव रजस्तमोबहुलोऽपि, चण्डानिल इव व्यसनेषु बद्धप्रीतिरपि, वनगज इव कामचारप्रवर्तनोऽपि, धनुग्रह इवावगणितमन्त्रिलोकोऽपि, रविरिव कुवलयानवेक्षणोऽपि, वसन्त इव विजात्यानन्द-

तानि पञ्चप्रमूनफलानि तेषां स्फारः प्राचुर्ये तेन स्फारः प्रचुरोऽयं पूजा यतते यामु तास्तथा ताडु । कास्त्रिष । वसन्तलतास्त्रिष । यथा वसन्तलता वसन्तनुशास्त्रावपथ निचित्रपञ्चप्रमूनफलस्फारा भवन्ति । सकरालकार ॥

स मारिदत्त स्वस्य दैवायत्तावतारमिव स्वस्य आत्मनः दैवायत्तावतारा देव समधि अवतारा कल्याणपरम्परामाचक्षते कल्याणश्रेणी सूचितवान् । अहं मनुष्यो न भवामि देशोऽहम् इति मन्यते स्म । इति क्रियाकारकसंबन्धः । स कथंभूतः । अन्तर्लीनसत्त्व शरीरीवातूल इव रजस्तमोबहुलोऽपि । रामसी प्रकृतिः । 'अहं राजा' इत्यहंकारवान् इति रजः । रजस्य तमस्य दैन्यलक्षणताभ्यां बहुलोऽपि प्रचुरोऽपि सन्नन्तर्लीनसत्त्व अन्तर्मनसि अन्तरात्मनि वा लीनः तन्मयता गतः सत्त्व पुष्पपरिणामः प्रसन्नता यस्य सोऽन्तर्लीनसत्त्वः । क इव शरीरीवातूल इव । यथा रात्रिसंबन्धी वातुले यातमण्डली अन्तर्लीनसत्त्वो मध्यप्रविष्टपिशाचो भवति । एवगुणविशिष्टोऽप्यामानः देवावतारं मानितवान् । सत्त्वरजस्तमोलक्षणं यथा— वदननयनादिप्रसन्नता सत्त्वगुणेन स्यात् । रजोगुणेन तोषः । स चानन्दपयायः । तत्रिज्ञानि स्फूर्त्यादीनि तमोगुणेन दैन्यं गन्त्यते । 'हा देव नष्टोऽस्मि वधितोऽस्मि' इत्यादि वदनपि छाद्यतानेत्रसंकोचनादिव्यश्रुतीयं दैन्यं तमोगुणलिङ्गम् इति । पुनः कथंभूतः । चण्डानिल इव व्यसनेषु बद्धप्रीतिरपि [आमानः देवः ज्ञातवान्] । व्यसनानि वाग्दण्डपाशेनैर् अर्धदूषणं पानं स्त्री मृगया सूतं चेति राक्षसं व्यसनानि तेषु बद्धप्रीतिः । क इव । चण्डानिल इव । यथा चण्डानिलः प्रचण्डवातः विविधेष्वसनेषु क्षेपणेषु बद्धप्रीतिर्भवति । पुनः कथंभूतः । वनगज इव कामचारप्रवर्तनोऽपि [आमानः देवायत्तः ज्ञातवान्] कामचारेषु स्वेच्छाचारेषु प्रवर्तनं यस्य स कामचारप्रवर्तनः । क इव । वनगज इव । यथा वनगजः कामचारप्रवर्तनो भवति । पुनः कथंभूतः । धनुग्रह इवावगणितमन्त्रिलोकोऽपि अवगणितोऽनादृतो मन्त्रिलोकः सचिबल्लोको येन स तथा [आमानः देवायत्तः ज्ञातवान्] । क इव । धनुग्रह इव । यथा धनुग्रहोऽस्माप्यपिशाचविशेषो मन्त्रिलोकमवगणयति । पुनः कथंभूतः । रविरिव कुवलयानवेक्षणोऽपि [आमानः देवायत्तः ज्ञातवान्] । गदासमुच्चयप्रशस्त्याहंसेमाधनाद्यु च वर्तमानोऽप्यपिशादोऽत्र गर्हाया ज्ञातव्यः । सवत्रापि गर्हाया ज्ञातव्यः । कुवलयस्य पृथ्वीवत्यस्य अनयेक्षणमवीक्षणं यस्य स कुवलयानवेक्षणः । क इव । रविरिव । यथा रविः धीमास्वरः कुवलयानामुपलानामवेक्षणं न करोति । पुनः कथंभूतः । वसन्त इव

नोऽपि, हुमार्दन इव विदूरितकमलोत्सवोऽपि, पारिपुङ्ख इवानात्मनीनवृत्तिरपि,
 कमलीव दोषागमरुचिरपि, कांदिशीक इवानवस्थितक्रियोऽपि, प्रतिपचन्द्र
 इव दुर्दर्शोऽपि, चक्रवाक इव वारवनिताप्रियोऽपि, रथचरणनाभिदेश इवा-
 क्षासक्तोऽपि, शर्पकारातिरिव मधुलब्धविजृम्भणोऽपि, जलव्याल इवाच्छोद-
 विजात्यानन्दमोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । विजातीनां मीचजातीनामानन्दं
 यस्मात् इति विजात्यानन्दनः । क इव । वसन्त इव । यथा वसन्तो विशिष्टानां जाती-
 पुष्पाणामानन्दं करोति । पुनः कथंभूतः । हुमार्दन इव विदूरितकमलोत्सवोऽपि [आ-
 त्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । कस्य आत्मनो मलं पापं कमलं तत्र उत्सव उद्यमो यस्य स
 कमलोत्सवः । विपूरितो निकटीकृतः कमलोत्सवो येन स निवूरितकमलोत्सवः । क इव ।
 हुमार्दन इव । यथा हुमार्दनो हेमन्तः कमलानां पद्मपुष्पाणामुत्सवं विदुरयति हिमेन
 दग्धानि करोति । पुनः कथंभूतः । पारिपुङ्ख इवानात्मनीनवृत्तिरपि [आत्मनि देवत्वं
 ज्ञातवान्] । आत्मने हिता आत्मनीना । हितार्थेषु चतुर्था । 'सप्तपदादिभ्य इत्' । न
 आत्मनीना न आत्महिता वृत्तिराजीविका यस्य सोऽनात्मनीनवृत्तिः । क इव । पारि-
 पुङ्ख इव । यथा पारिपुङ्खो बौद्ध आत्मनोऽस्तित्वं न मानयति । परिपुङ्खस्य राशोऽपह्नं
 पुमान्पारिपुङ्खः । पुनः कथंभूतः । कमलीव दोषागमरुचिरपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञात-
 वान्] । दोषागमेषु पापशास्त्रेषु रुचिर्यस्य सः । क इव । कमलीव । यथा कमली चन्द्रमा
 दोषागमे रात्र्यागमे रुचिमान्भवति । पुनः कथंभूतः । कांदिशीक इवानवस्थितक्रियोऽपि
 [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । न अवस्थिता न्यायमार्गे क्रिया यस्य सोऽनवस्थितक्रियः ।
 क इव । कांदिशीक इव । यथा कांदिशीको भयद्रुतः पुमान् स्थिरक्रियो न भवति ।
 पुनः कथंभूतः । प्रतिपचन्द्र इव दुर्दर्शोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । दुःखेन मूढता-
 कटेन द्रष्टुमशक्यो दुर्दर्शः । सेवागतलोकानां दर्शनं न ददातीत्यर्थः । क इव । प्रतिपचन्द्र
 इव । यथा प्रतिपचन्द्रो दुर्द्ये दर्शः अमवास्यानिकटवर्ता यस्य भवति स दुर्दर्शः । पुनः
 कथंभूतः । चक्रवाक इव वारवनिताप्रियोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञातवान्] । वारवनिता
 वारे सेवाक्रमे मुख्या वनिता वारवनिता चेद्याः प्रिया यस्य स वारवनिताप्रियः । क इव ।
 चक्रवाक इव । यथा चक्रवाकपक्षी वारां पानीयानामवनिः भूमिस्तस्यास्ता लक्ष्मीः शोभा
 प्रिया वाग्मा यस्य सः । पुनः कथंभूतः । रथचरणनाभिदेश इवाक्षासक्तोऽपि [आत्मनि देवत्वं
 ज्ञातवान्] । अक्षाणामिन्द्रियाणां मुखे आसक्तो लम्पटोऽपि । क इव । रथचरणनाभिदेश
 इव । यथा रथचरणस्य शकटचक्रस्य नाभिदेशः पीडिकाप्रदेशः अक्षासक्तः फीलकसहितो
 भवति । पुनः कथंभूतः । शर्पकारातिरिव । मधुलब्धविजृम्भणोऽपि [आत्मनि देवत्वं ज्ञात-
 वान्] मधुनि मये लब्धं प्राप्तं विजृम्भणं प्रवृत्तयेन स मधुलब्धविजृम्भणः । क इव ।
 शर्पकारातिरिव । यथा शर्पकारातिः कन्दर्पो मधुनावसन्तेन लब्धविजृम्भणो भवति । पुनः

नाभिरतोऽपि, विगतविपद्वाक्षसीसमागम स्वस्य दैवायत्तावतारामिव कल्याणपरम्परामाचक्षे ॥

एव तस्य धरोद्धारकुलशिखरिण करिण इव स्वच्छन्दाचारपरागकलुपिता निजवशलक्ष्मीमुपयच्छमानस्य, क्षणमिन्द्रियाणामानन्दजननीमसुरवृत्तिं वीरकलावतारामिवात्मनि सकल्पयत्, परब्रेह च परिणामदारुण मृगयादिव्यसनमेव खलु क्षत्रपुत्राणां कुलधर्म इति मन्यमानस्य, मरुपु पथिकस्येव

कथंभूत । जलव्याल इवाच्छोदनाभिरतोऽपि [आत्मनि देवत्व ज्ञातवान्] । अ(आ)च्छोदने मृगयाया अभि समन्ताद्गत अ(आ)च्छोदनाभिरत । क इव । जलव्याल इव । यथा जलव्यालो मकरादिक [आसमन्तात्] अच्छस्य निमलस्य उदस्य पानीयस्य नामी मध्य रतो भवति । पुन कथंभूत । विगतविपद्वाक्षसीसमागम विगतो विनष्टो विपद्वाक्षस्या समागम आगमन यस्य स विगतविपद्वाक्षसीसमागम । सकलालंकार श्लेषोपमालंकारश्च ॥

एवममुना प्रकारेण तस्य भारिदत्तस्य निजवशलक्ष्मीमुपयच्छमानस्य उपादत्त स्त्री कुवत सत कतिनिरसवत्सरा क्रियन्तो वर्षा व्यतिचक्रमुर्व्यतिक्रामन्ति स्म । निगता इत्यर्थ । इति क्रियाकारकसंबन्ध । तस्य कथंभूतस्य । धरोद्धारकुलशिखरिण धराया पृथिव्या उद्धारणकार्याय कुलपवतस्य । यथा कुलशिखरी कुलपवतो धरामुद्धरति । कस्येव । करिण इव धूमनाभस्येव । यथा करी गजेन्द्रो बिजवशलक्ष्मीं स्वकीयवशप्रदेश शोभामुपादत्ते स्वीकरोति । कथंभूता निजवशलक्ष्मीम् । स्वच्छ द्वाचारपरागकलुपिता स्वच्छन्दाचार स्पेच्छाचरण स एव परागो धूलि । शरारस्य जीवस्य च मालिन्यकारिवात् । तेन कलुपिता निमला ताम् । यथा स्वच्छ द्वाचारी बभौ निजवशलक्ष्मीं निजपृष्ठशोभा धूत्वा कलुपितां धून्तितां धरति । पुनश्च तस्य धौभारिदत्तस्य किं कुवत । असुरवृत्ति मृगयादिव्यसनक्रिया राक्षसाचारमायनि निजचिते वीरकलावतारामिव सकल्पयतो विचारयत् । कथंभूतामसुरवृत्तिम् । क्षणमिन्द्रियाणामानन्दजननीं क्षण स्तोककालमिन्द्रियाणां नेत्रादीनामानन्दजननीं कालुष्योपादिकाम् । पुन किं पुत्रांगस्य तस्य नरेदस्य । इति मन्यमानस्य । इतीति किम् । मृगयादिव्यसनमापेक्षादिक्रियादुराचार एव प्रवर्त्तनीभूत खलु निजयन क्षत्रपुत्राणां राजपुत्राणां कुलधर्मं कुलाचार इति । कथंभूत मृगयादिव्यसनम् । परब्रेह च परिणामदारुण परत्र आगामिनि भवे इह च अस्मिन्नन्मनि परिणामदारुण परिणामे विपाके सति दारुणमतिदुःखजनकम् । पुनश्च किं कुवत-स्तस्य नरेदस्य सवत्सरा व्यतिचक्रमु । मनोविग्रमहेतुषु कथास्वतितृप्यत मनोविग्रमहेतुषु चित्तभ्रातितकारणभूतासु कथासु क्षात्रेषु व्यतितृप्यत । कस्येव । मरुपु पथिकस्येव । म्रियन्ते प्राणिनो येषु तृप्या इति मरवो महस्थलभूमय । पथिकस्येव अप्वन्य

मनोविभ्रमहेतुषु कथास्तितृप्यतः, परिपाकगुणकारिणीं क्रियामकल्पस्येव
परोपरोधादुपपन्नानस्य, सत्पुरुषगोष्ठीविषादप्यनिष्टतरां परिगणयतः, चेतोवि-
जृम्भणकरमनुचरं चतुरप्याप्ततरमवेक्षमाणस्य, वितथस्तुतिमुखरेषु चिन्ताम-
णेरिव फलतः, सकलजनसाधारणेऽपि स्वदेहे त्रिकमतदीक्षितस्येव देवभूयेना-
भिनिविशमानस्य, निजाजीवनपरैरपायेषु नीयमानस्याप्यरण्यवारणस्येवाचे-
ततः, खलालापानिलगलितहितोपदेशावतंसस्य, चन्दनतरोरिव दुर्जनाहिव्यू-
हितत्वादूरतरोत्तरकल्याणायहलोकस्य कतिचित्संवत्सरा व्यतिचक्रमुः ॥

स्येव । यथा—मह्यु पथियो मनोविभ्रमहेतुषु कथास्तितृप्यति अतिवृष्णां करोति ।
पुनः किं पुर्वाणस्य तस्य । परिपाकगुणकारिणीं परिपाके उदये गुणं करोतीत्येवंशीला
तथा तां क्रियामाचाट् परोपरोधादपरेषां खलत्कारेण साक्षेपेण उपपन्नानस्य सेवमानस्य ।
यस्येव । अस्त्यस्येव । यथा अकल्पो रोगी औषधेन गुणकारिणीं क्रिया परैरपामा-
क्षेपेण सेवते वटुकमप्यौषधं भुङ्क्ते, न शास्त्रदृष्ट्या । पुनस्तस्य किं कुर्यतः । सत्पुरुषगोष्ठीं
पुण्यपुरपत्रं विषादपि ह्याल्यहलादपि अनिष्टतरां विद्वेषवरां परिगणयतो जानतः । पुनः
किं पुर्वाणस्य । चेतोविजृम्भणकरं पापप्रवर्तनकरम् अनुचरं सेवकं वमुरपि जनका-
दपि आप्ततरं हितकरमवेक्षमाणस्य ज्ञायमानस्य(?) (जानतः) । पुनः किं कुर्यतः ।
वितथस्तुतिमुखरेषु चिन्तामणेरिव फलतः असत्सत्त्वव्यवधालेषु उपपेषु चिन्तारत्न-
नि(स्ये)व फलं ददानस्य । अपरं किं पुर्वाणस्य । सकलजनसाधारणेऽपि सर्वलोकसमानेऽपि
स्वदेहे निजशरीरे देवभूयेन देवत्वेन अभिनिविशमानस्य अभिनिवेशं पुर्वाणस्य अभि-
प्रायं विदधानस्य । कस्येव । त्रिकमतदीक्षितस्येव । यथा त्रिकमतदीक्षितः श्रीमहावेच-
दीक्षासहितः पुमान् निजदेहो देवभूतो देवत्वं प्राप्त इत्यभिनिवेशमभिप्रायं करोति ।
'भुवो भावे' इति ययनादयम् । पुनः किं कुर्यतः । निजाजीवनपरैरपारण्यवारण-
पुरैरपायेषु मृत्युस्थानेषु नीयमानस्यापि प्राप्यमाणस्यापि अचेततः अजानतः । क-
स्येव । अरण्यवारणस्येव । यथा अरण्यवारणो विन्ध्यवनगजो निजाजीवनपरैः पुर्ये-
रपायेषु नीयमानोऽपि वारिस्थानेषु प्राप्यमाणोऽपि न चेतति न जानाति । अपरं कथंभू-
तस्य । खलालापानिलगलितहितोपदेशावतंसस्य खलानां दुर्जनानामालापानां एवानिलो
वातः । पिण्डपीडाकरणत्वात् । तेन गलितोऽघ पातित[हित] उपदेशावतंसः इहपरलोकहि-
तधर्मोपदेशा(स एवा)वतंसः वर्णपूरावतंसो यस्य स तथा तस्य । अपरं कथंभूतस्य ।
दूरतरोत्तरकल्याणायहलोकस्य दूरतरं विप्रकृष्टमुत्तरन्तो नश्यन्तः कल्याणायहलोकाः
शुभकारिजना यस्मादिति तथा तस्य । लोपः कस्यात् । दुर्जनाहिव्यूहितत्वात् । दुर्जना
अहितवारिणो लम्बा(?) लघनकरा ओनास्त एवाहयः सर्पाः । प्राणहारित्वात् । तैर्व्यूहितो

स पुनरेकदा नृपतिरात्मराजधान्यामेव चण्डमारिदेवतायाः पुरतः सकलसत्त्वोपसंहारात् स्वयं च सकललक्षणोपपन्नमनुष्यमिथुनवधाद्विधाधरलोकविजयिनः करवालस्य सिद्धिर्भवतीति वीरभैरवनामकाकुलाचार्यकादुपश्रुत्य खेचरीलोकलोचनावलोकनकुतूहलितचेतास्तथैव प्रतिपन्नतदाराधनविधिः, अकालमहानवमीमहमिपसमाहृतसमस्तसामन्तामात्यजानपदः, प्रलयकालक्षुभितसप्तार्णवरवधोरानकस्थानाविर्भावितभुवनान्तरसंचरद्देवतामदः, ससंरम्भमम्बरतलादिलायाः पातालमूलादिगन्तरालेभ्यश्च विभावय्यां तमःसंत-

वेष्टितस्तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात् । कस्येव । चन्दनतरोरेव । यथा चन्दनतरोः संपवेष्टितस्त्याक्कल्याणकरो लोको दूरमुत्सरति । सकलालकारः ॥

स इति । राजमत्प्रसिद्धो नृपतिर्मारिदत्तमहाराजः पुनरेकदा पञ्चादेकस्मिन्प्रस्तावे तन्मिथुनाय मनुष्ययुगलनिमित्तं दण्डपाशिचमटान् कोटपालकिंकरान् चण्डकर्मकोटपालमुन्मटान् आदिदेश आदेशं दत्तवान् । इति क्रियाकारकसंबन्धः । किं कृत्वा । पूर्वनामराजधान्यामेव राजपुरनगर्यामेव वीरभैरवनामकाचार्याककुत्सितशिष्यात् कुलाचार्यकात् इति ईदृशमुपदेशमुपभुज्य आकर्ष्य । इतीति किम् । चण्डमारिदेवतायाः पुरतः सकलसत्त्वोपसंहारात् सर्वजीवयुगलमारणपूजनात् स्वयमात्मना च सकललक्षणोपपन्नमनुष्यमिथुनवधात् मारणात् विधाधरलोकविजयिनो विधाधरलोकाधकस्य करवालस्य रात्रस्य सिद्धिर्भवति इति । स नृपतिः कथंभूतः । खेचरीलोकलोचनावलोकनकुतूहलितचेता खेचरीलोकस्य विधाधरीसमूहस्य लोचनानां नेत्राणामवलोकने निरीक्षणे खेचरीलोकधरीरभोगकरणेषु कुतूहलितचेता विनोदितमनाः । तथैव तेनैव जीवयुगलवधप्रकारेण प्रतिपन्नतदाराधनविधिं अङ्गीकृतदेवतापूजनविधिः । अपरं कथंभूतो नृपतिः । अकालमहानवमीमहमिपसमाहृतसमस्तसामन्तामात्यजानपदः अकालमहानवमीमहमिपेण चैत्रशुक्लनवमीदिवसपूजामिपेण सनाहृता आकारिताः समस्ताः समप्राः सामन्ता देशपतयो राजानः, अमालाश्च मन्त्रिणः, जानपदाश्च लोका येन स तथोक्तः । अपरं कथंभूतः । प्रलयकालक्षुभितसप्तार्णवरवधोरानकस्थानाविर्भावितभुवनान्तरसंचरद्देवतामदः प्रलयकालसंचन्निघ्नः क्षुभिताः क्षोभं प्राप्ता ये सप्तार्णवाः सप्त समुद्रालेषां खवच्छब्दवत् ये धोरानकस्थाना रौद्रवादिप्रशब्दास्त्रीराविर्भावितः प्रकटीकृतो भुवनान्तरेषु धृष्वीमण्डलेषु संचरन्तीना देवतानां मदो हर्षो येन स तथोक्तः । किं कृत्वा । पूर्वं तदेवतायतनं चण्डमारीदेवताप्रासादमुपगम्य आगच्छ । न केवलं तदेवतायतनमुपगम्य, किन्तु तत्पादपीठोपकण्ठे उपविश्य चण्डमारीदेवताचरणसिंहासनसमीपे उपविश्य स्थित्वा च । कथंभूतं तदेवतायतनम् । ससंरम्भं साटोपं यथा भवत्वेवं अम्बरतलादन्तरिक्षमण्डलात्, इलाया भूमिमभ्यात्, पातालमूलादपोलोकमुभ्यात्, दिगन्तरालेभ्यश्चतुर्दिग्विदिगम्य आविर्भवन्तीभिः प्रवदीभवन्तीभि-

तिभिरिवाविर्भवन्तीभिः, गतिवेगविगलज्जटाजालाक्षिप्यमाणमहाप्रहमाहक्षो-
भरुषितगगनगामिलोकाभिः, परस्परसंघट्टस्फुटत्स्वद्वारकोटिघटितघण्टाटंकृ-
ताकर्णनावतीर्णनटचारदजनितवैलक्ष्याभिः, कपर्दनिर्दयसमर्दनिर्मोदालगर्द-
गलगुहास्फुरत्स्फुटकारस्फारितललाटलोचनानलज्वालग्लपितादितिमुतनिके-
तनपताकाभोगाभिः, शिखण्डमण्डनोद्गमरनरशिरःश्रेणिपर्यन्तभ्रान्तप्रवृद्धगृ-
द्धनिरुद्धब्रध्नीधितिप्रबन्धाभिः, श्रवणभूषणभुजङ्गजिह्वाल्लिख्यमानकपोलतल-

महायोगिनीभिर्महाव्यन्तरीभिर्देवताभिरापूर्वमाणपरिसरं परिपूर्णमाणप्रमाणम् । कथमा-
विर्भवन्तीभिः । विभावयौ रात्रौ तमःसंततिभिरिव । यथा रात्रौ तमःसंततयोऽन्ध-
कारधेणय आविर्भवन्ति । कथंभूताभिर्योगिनीभिः । गतिवेगविगलज्जटाजालाक्षिप्यमा-
णमहाप्रहमाहक्षोभरुषितगगनगामिलोकाभिः गतेर्वेगो गतिवेगो गतेस्तपुकार्षं तेन विगल-
न्ति मुक्तानि भवन्ति यानि जटाजालानि केससमूहास्तैराक्षिप्यमाणास्तिरस्कृतायमाना ये
महाप्रहा रव्यादयो महाप्रह्राहाद्य पिशाचास्तेषां क्षोभेण चलनेन रुषिताः कोपं प्रापि-
ता गगनगामिलोका विद्याधरा यामिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । परस्पर-
संघट्टस्फुटत्स्वद्वारकोटिघटितघण्टाटंकृताकर्णनावतीर्णनटभारदजनितवैलक्ष्याभिः परस्पर-
मन्योन्यं योऽसौ संघट्टो भटगेडकस्तेन स्फुटन्ति सतयण्भीभवन्ति यानि खट्वाङ्गानि
खट्वादेशास्तेषां कोटिषु अग्रेषु घटिताः संयद्धा घण्टा नादिन्यस्तासां टंकृतानां टंकार-
शब्दानामाकर्णनेन ध्वजेनावतीर्ण आकाशे समागतो योऽसौ नटभारदः । संप्रामभ्रान्त्यु-
त्पन्नप्रहर्षसात् । तस्य जनितमुत्पादितं वैलक्ष्यं निष्प्रतिपत्तिस्त्वं यामिस्तास्तथा ताभिः ।
पुनः कथंभूताभिर्योगिनीभिः । कपर्दनिर्दयसमर्दनिर्मोदालगर्दगलगुहास्फुरत्स्फुटकारस्फारि-
तललाटलोचनानलज्वालग्लपितादितिमुतनिकेतनपताकाभोगाभिः कपर्दस्य सर्पवद्ध-
जटाजूटस्य योऽसौ निर्दयसमर्दो दयारहितपीडनं तेन निर्मोदा हर्परहिता ये अलगर्दाः
सर्वविशेषास्तेषां गलगुहाभ्यः कण्ठविवरेभ्यः स्फुरन्तो निर्यन्तो ये पूरकाराः शब्द-
विशेषास्तैः स्फारिताः प्रसूरीकृता या ललाटलोचनानामनलज्वाला वैधानरदीलास्ताभि-
र्ग्लपितो भस्मीकृतोऽदितिमुतस्य श्रीभास्करस्य संवन्धिनो निकेतनस्य विमानस्य
पताकामोगो ध्वजानामाटोषो यामिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । शिखण्ड-
मण्डनोद्गमरनरशिरःश्रेणिपर्यन्तभ्रान्तप्रवृद्धगृद्धनिरुद्धब्रध्नीधितिप्रबन्धाभिः शिखण्ड-
मस्तकस्य मण्डनानि आमरणभूतानि यानि उद्गमराणि अतिभयानयानि नरशिरांसि
भगुष्यमुज्जानि तेषां धेणयः समूहास्तेषां पर्यन्तेषु भ्रान्तेषु भ्रान्ता मण्डलिता ये प्रवृद्ध-
गृद्धा महागृध्रपक्षिणस्तैर्निरुद्ध आत्छादितो प्रप्रस्य श्रीसूर्यस्य दीधितिप्रबन्धः किरण-
समूहो यामिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । श्रवणभूषणभुजङ्गजिह्वाल्लिख्यमान-

लिखितरक्तपद्माभिः, इतरेतरस्खलनमत्सराविर्भूतोद्भटभ्रुकुटिभीषणमुखमुक्त-
स्फीतफेत्कारभयपलायमानहिमकरहरिणपरित्राणोच्चालितनक्षत्रनिकराभिः,
वियद्विहाराश्रयश्रमप्रसारितासरालरसनापसारितसुरापगापय स्पर्शप्रकोपितस-
सर्पिभिः, अतिवाटप्ररूढदष्टाङ्गुराग्रलम्बनसघातनिर्जितवराहवेपविष्णुसमुद्भू-
तधराशोभाभिः, सनादरोद क्रोडक्रीडकमाक्रान्तिमुखरघर्षरकघोरघोषभी-
षितानिमिषपरिपद्भिः, दिवापि कीकसोत्कटकोटीरकीर्णकेशावकाशतया तार-

कपोलतललिखितरक्तपद्माभिः श्रवणानां शब्दग्रहाणां भूषणानि आमरणभूता ये भुजगा
रेल्लिङ्गानास्तेषां जिह्वाभी रसनाभिराश्रितमान्यास्वाद्यमानानि कपोलतलेषु गण्डस्थलेषु
लिखितानि रक्तपद्माणि रश्मिरपघ्रावलयो यासां तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । इतरेतर
स्खलनमत्सराविर्भूतोद्भटभ्रुकुटिभीषणमुखमुक्तस्फीतफेत्कारभयपलायमानहिमकरहरिणप-
रित्राणोत्ताजितनक्षत्रनिकराभिः इतरेतराणां परस्परानां स्खलनेन गतिभङ्गकरणेन योऽनौ
मत्सरो द्वेपलेनाविर्भूता प्रकटीभूता उद्भटा महाटोषा या भ्रुकुटयो भ्रूमहालाभिर्भीषणानि
भयानकानि यानि मुक्ताणि तेभ्यो मुक्ता प्रकटीभूता प्रकटीभूता स्फीता प्रचुरा ये फेत्का-
रा शब्दालेभ्यो भयाङ्गीते पलायमाना शीघ्र नश्यन् योऽसौ हिमकरस्य चन्द्रमसो हरिण
कुत्रस्तस्य परित्राणे रक्षणे उत्तालित उत्सुकीकृतो वक्षत्रविकरध्वान्द्रायणीसमूहो याभि-
स्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । वियद्विहाराश्रयश्रमप्रसारितासरालरसनापसारि-
तसुरापगापय स्पर्शप्रकोपितससर्पिभिः वियद्विहाराश्रयश्रम आकाशगमनसङ्घी योऽसौ
खेद शरीरखेदस्तेन प्रसारिता प्रकटिता सुखाद्बहिर्निगता असराला अपर्यन्ता या र-
सना जिह्वा तयापसारित गलहस्तित यत् सुरापगाया पय आकाशगङ्गाजल तस्य स्प-
र्शान् क्षुपनेन प्रकोपिता कोप प्रापिता सप्तर्षयो मरीच्यप्रिप्रवृतयो याभिस्तास्तथा
ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । अतिवाटप्ररूढदष्टाङ्गुराग्रलम्बनसघातनिर्जितवराहवेपविष्णु
समुद्भूतधराशोभाभिः अतिवाटमतिशयेन यादृक् प्ररूढा सुखाद्बहिर्निगता या दष्टा तस्या
अङ्गुरो नवोद्भिन्नस्तस्याग्रे प्राप्ते लग्न स्थितो योऽसौ धनसघातो मेघसमूहस्तेन निर्जिता
वराहवेपसमुद्भूतधराशोभा याभिस्तास्तथा ताभिः । वराहवेपेन विष्णुना मिल दृष्ट्येन
धरा पृथ्वी उद्भूता [तस्या] शोभा महायोगिनीभिर्निर्जितेत्यर्थः । पुनः कथंभूताभिः ।
सनादरोद क्रोडक्रीडकमाक्रान्तिमुखरघर्षरकघोरघोषभीषितानिमिषपरिपद्भिः सनादा
सशब्दा रोद क्रोडे क्रीडकमाक्रान्तिर्गोवाभूमिमध्ये क्रीडतो रममाणा ये क्रमा पादा
स्तेषामाक्रान्तिर्व्योम्निस्तथा सुरारा वाचाला ये घर्षरका शुषुर्मालास्तेषां घोरो भयानको
योऽसौ घोष शब्दस्तेन भीषिता भय प्रापिता अनिमिषाणां देवानां परिपत्समूहो याभि-
स्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । दिवापि कीकसोत्कटकोटीरकीर्णकेशावकाशतया
तारकितमिव व्योम निर्मापयन्तीभिः दिवापि दिवसेऽपि व्योमाकाशं तारकितमिव ता

कितमिव ज्योतिर्मापयन्तीभिः, सकलस्य जगतः क्षयक्षपाभिरिवातिदारुणदी-
र्घदेहाभिर्महायोगिनीभिरापूर्यमाणपरिसरम्, [अपि च] कचिन्नृत्यदुत्तरलता-
लवेतालकुलविडम्ब्यमानडाकिनीताण्डवाडम्बरम्, कचिद्भ्रूभङ्गाभीलमृतनि-
र्भस्तिस्तफपिक्षपाचरभरभज्यमानाभ्यर्णभूरुहम्, कचित्करोड्ढमरडमरुकरवल-
यखेलत्कपालिनीत्रिशूलवल्गननिर्भिन्नद्रवदुत्तंसचन्द्रामृतपानपरचकोरकामि-
नीकर्तुरीक्रियमाणककुभाभोगम्, कचिदुन्माथप्रमाथसार्थकदर्थ्यमानपिथुरा-

रकास्युक्तमिव निर्मापयन्तीभिः रचयन्तीभिः । कथा । कीकसानामहन्तामुत्क्रान्ति-
...त्यकानि कौदीराणि मुकुटानि तेषु कीर्णां विस्मिताः प्रसारिता ये केशाः कुन्तलास्ते-
ष्ववकाशतया प्रसारतया । पुनः कथंभूताभिः । अतिदारुणदीर्घदेहाभिः अतीयासक्त्यो दीर्घ-
आयतो देहः शरीरं यासां तास्तथा ताभिः । कामिरिव । सकलस्य जगतः क्षयक्षपाभि-
रिव । सकलस्य जगतः पृथ्वीमण्डलस्थितलोकस्य क्षयक्षपाभिः प्रलयकालरात्रिमिरिव ।
यथा प्रलयकालक्षपाः सकलस्य जगतोऽतिदारुणा अत्यसह्या दीर्घस्वरूपा भवन्ति ।
अपि च । अपराणि विशेषणानि दीयन्ते । कथंभूतं देवतायतनम् । कचित्प्रनृत्यदुत्तरलता-
लवेतालकुलविडम्ब्यमानडाकिनीताण्डवाडम्बरम् कचित्कस्मिन्निधितस्थाने प्रनृत्यन्ति नर्तनं
पुन्यन्ति उत्तरलतालानि उत्कटकरताडनानि यानि वेतालकुलानि वेतालादिष्टमृतकसमूहा-
स्तर्विडम्ब्यमानः कदर्थ्यमानो डाकिनीनां शाकिनीनां ताण्डवाडम्बरो घातुनर्तनाटोपो यत्र
तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचिद्भ्रूभङ्गाभीलमृतनिर्भस्तिस्तफपिक्षपाचरभरभज्यमानाभ्य-
र्णभूरुहम् कचित्कस्मिन्निधितस्थाने भ्रूभङ्गेन भ्रुकुटिवन्धेनाभीला भयानका ये भूता व्यस्तर-
विशेषास्तेर्निर्भस्तिता निर्घातिता ये कपिक्षपानरा वानररूपराक्षसास्तेषां भरेण भारेण भ-
ज्यमानाः स्वयमेव भङ्गं प्राप्नुवन्तोऽभ्यर्णभूरुहाः समीपतरवो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथं-
भूतम् । कचित्करोड्ढमरडमरुकरवलयखेलत्कपालिनीत्रिशूलवल्गननिर्भिन्नद्रवदुत्तंसचन्द्रा-
मृतपानपरचकोरकामिनीकर्तुरीक्रियमाणककुभाभोगम् । कचित्कस्मिन्निधितस्थाने करोडु हस्ते-
पूडमरा अतिभयानका डमरुका ढङ्कानामवादित्राणि तेषां रवस्य शब्दस्य लयेन साम्यतया
खेलन्त्यो रमणाणां याः कपालिन्यो व्यन्तरीयोभिन्यस्तारां त्रिशूलवल्गनेन त्रिशूलोच्छलनेन
निर्भिन्नादिछद्रिता द्रवन्तः क्षरन्त्यो ये उत्तंसचन्द्रा मुकुटशशिनस्तेषां संबन्धीनि यान्य-
मृतानि पीयूषवर्षणानि तेषां पाने आस्वादने परास्तपरा याधकोरकामिन्यो जीवन्ती-
ववनितास्ताभिः कर्तुरीक्रियमाणा विचित्रवर्णं विधीयमानाः ककुभाभोगा दिग्मण्डलानि
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचिदुन्माथप्रमाथसार्थकदर्थ्यमानपिथुरार्पितजरु-
धमन्थरकपालशकलम् कचित्कस्मिन्निधितस्थाने उन्माथा हिराका ये प्रमाथाः पिशाचा-
स्तेषां सार्थः समूहः कदर्थ्यमाना ये पिथुरा राक्षसास्तेरर्पितानि दत्तानि यानि जरूयानि
आद्रमांसानि तैर्मन्थराणि मन्दममनानि । मृतानीत्यर्थः । कपालशकलानि शरावख-

पित्तजरूपमन्थरकपालशकलम्, कचित्संघुक्षितक्षुदक्षुण्णाकाङ्क्ष्वाङ्गराक्षसक्षि-
प्यमाणयक्षरक्षितक्षेत्रनिक्षिप्तवनदेवतापोतम्, [कचित्तरक्षुरक्षोदरावदार्यमाण-
पुराणास्थिप्रसम्,] कचित्कौशिकपलाशतुण्डखण्ड्यमानावानाजिनवैजयन्ती-
कम्, क्वचिच्छार्दूलदानववदनविदूयमानचिरच्छिन्नच्छगलगलजालजटिलतो-
रणमालम्, कचित्कासरासुरसुरप्रचारचूर्ण्यमानकरङ्गप्राकारम्, कचित्करिरूप-
कोणपकरालकरविहीर्यमाणजीर्णचर्मविनिर्मितवितानम्, कचित्पुरुदशोनिशा

पटानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्संघुक्षितक्षुदक्षुण्णाकाङ्क्ष्वाङ्गरा-
क्षसक्षिप्यमाणयक्षरक्षितक्षेत्रनिक्षिप्तवनदेवतापोतम् क्वचित्कौशिकस्थितस्थाने संघुक्षिता
उदीपिता या क्षुद्रबुधुशया तया अक्षुण्णाकाङ्क्षा परिपूर्णधृता येषां ते च ते च्वाङ्ग-
राक्षसाः पाकरूपराक्षसास्तैः क्षिप्यमाणाः प्रेर्यमाणा यक्षरक्षितक्षेत्रे धनदराक्षितस्थाने
निक्षिप्ता निर्मुक्ता धनदेवतापोता वनदेवतानां शालया यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथं-
भूतम् । क्वचित्कौशिकपलाशतुण्डखण्ड्यमानावानाजिनवैजयन्तीकम् क्वचित्कौशिक-
स्थाने कौशिकरूपेण धूर्वरूपेण ये पलाशा राक्षसास्तेषां तुण्डैश्चक्षुभिः खण्ड्यमाना
चूर्ण्यमाणा आवानाजिनस्य तुण्डचर्मणो वैजयन्ती पताका यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः
कथंभूतम् । क्वचिच्छार्दूलदानववदनविदूयमानचिरच्छिन्नच्छगलगलजालजटिलतोरणमा-
लम् क्वचित्कौशिकस्थाने शार्दूलदानवानां श्यामवेपथे राक्षसानां वदनैर्मुखाविदूयमा-
नानि चूर्ण्यमाणानि चिरच्छिन्नानि वृद्धद्वेषिदारितानि छगलगलजालानि वस्तुमुण्ड-
समूहास्तेषां अटिलाभिर्जट्याभिरुपलक्षिता तोरणमाला वन्दनमाला यत्र तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतम् । क्वचित्कासरासुरसुरप्रचारचूर्ण्यमानकरङ्गप्राकारम् क्वचित्कौशिक-
स्थाने कासररूपेण महिषरूपेण येऽमुता दानवास्तेषां राक्षसां शपानां प्रचारेण
प्रकृता चूर्ण्यमानाः शतखण्डीमिदमात्रं करङ्गप्राकारं शुष्कपत्रशरीरदुर्गो यत्र तत्त-
थोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्करिरूपकोणपकरालकरविहीर्यमाणजीर्णचर्मविनि-
र्मितवितानम् क्वचित्कौशिकस्थाने करिरूपेण गजवरूपेण ये कोणपा अक्षपा राक्षसा-
स्तेषां करालवरूपतुण्डादङ्गैर्विहीर्यमाणानि विक्षिप्यमाणानि जीर्णचर्मभिर्विनिर्मि-
तानि शुष्कचर्मरचितानि वितानानि चन्द्रोपकानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभू-
तम् । क्वचित्पुरुदशोनिशाचरखरनखरशिखोद्विद्यमानाद्यानशोभितदत्तभित्तिपद्याट्टलम्
क्वचित्कौशिकस्थाने पुरदश स्वरूपिणो भाज्यारूपिणो ये निशाचरा राक्षसास्तेषां
खरनखरास्त्रीक्ष्णनखास्तेषां शिखाभिर्मण्डलित्यमानानि आद्यानानि शुष्कानि शो-
भितदत्ताणि स्थिरवृत्तानि भित्ते संवन्धीनि पद्याट्टलानि स्थानका यत्र तत्तथोक्तम् ।

स्वरनखरशिखोल्लिख्यमानाश्यानशोणितदत्तभित्तिपञ्चाङ्गुलम्, कचिदखर्वग-
वोद्गूर्णगोमायुनैगमे(कपे)यजुप्यमाणपानपात्रासवनिपकर्परम्; कचित्साधक-
लोकनिजशिरोदद्यमानगुग्गुलरसम्, कचिन्नरव्यालप्रबोधितस्त्रीयशिरावलिप्र-
दीपम्, कचिन्महासाहसिकात्मरुधिरधारापानप्रसाद्यमानरुद्रम्, कचिन्महाव-
तिकवीरकयविक्रीयमाणस्ववपुर्लूनवक्षूरम्, कचिचीक्ष्णपुरुषापकृष्टस्त्रीयात्र-
यद्गदोलनतोप्यमाणमातृमण्डलम्, कचित्परुषमनीपमनुप्यात्मीयतरसाहुति-

पुनः कथंभूतम् । कचिदखर्वगवोद्गूर्णगोमायुनैकपेयजुप्यमाणपानपात्रासवनिपकर्परम्
कचित्कस्मिंश्चित्स्थाने अखर्वो वृहद् गवोऽङ्गकारो येषां ते अखर्वगवः । अतिशयेन इपंवन्त
द्व्यर्धः । अखर्वगवर्वाश्च ते उद्गूर्णा उत्तमपराः, अथवा अखर्वगवोद्गूर्णाः, अथवा
अखर्वगवै उद्गूर्णा उत्तमाः, ते च ते गोमायवः शृगालरूपेण नैकपेया राक्षसास्तेजुप्य-
माणानि आखाद्यमानानि पानस्य मयस्य पात्रभूता ये आसवनिषा नयधदास्तेषां कर्प-
राणि शकलानि भिन्नानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचित्साधकलोकनिज-
शिरोदद्यमानगुग्गुलरसम् कचित्कस्मिंश्चित्स्थाने साधकलोकैर्मन्त्रसाधकलोकैर्निजशिरसि
आत्ममस्तके दद्यमानो जाज्वल्यमानो गुग्गुलस्य क्षेत्रपालधूपस्य रसो निर्यासो
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचिन्नरव्यालप्रबोधितस्त्रीयशिरावलिप्रदीपम्
कचित्कस्मिंश्चित्स्थाने नरव्यालैर्दुष्टपुरुषैः प्रबोधिताः प्रज्वालिताः स्त्रीयशिरावलीनां
निजनसाधेयानां प्रदीपा यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचिन्महासाहसिकात्मरु-
धिरधारापानप्रसाद्यमानरुद्रम् कचित्कस्मिंश्चित्स्थाने महासाहसिकैरात्मरुधिरस्य निज-
रक्तस्य धारापानेन प्रसाद्यमानः प्रसन्नोक्रियमाणो रुद्रः धीमहादेवो यत्र तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतम् । कचिन्महाप्रतिकवीरकयविक्रीयमाणस्ववपुर्लूनवनवक्षूरम् कचित्कस्मि-
न्मिजशरीरस्य लूनवक्षूरं छेदितमांसं यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचिचीक्ष्ण-
पुरुषापकृष्टस्त्रीयात्रयद्गदोलनतोप्यमाणमातृमण्डलम् कचित्कस्मिंश्चित्स्थाने तीक्ष्ण-
पुरुषैर्निर्देयपुरुषैरपकृष्टान्युदराद्दहिनिष्कालितानि स्वकीयान्यात्मीयानि अश्रवन्नाग्नि
पुरीतस्महास्तेषु दोलनेन प्रेङ्खनेन तोप्यमाणमानन्दमानं मातृमण्डलं मातृसमूहो यत्र
तत्तथोक्तम् । उक्तं च—‘माझी माहेशरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । बाराही च
तमेन्द्राणी चामुण्डा संत मातरः ॥’ इत्यादि । पुनः कथंभूतम् । कचित्परुषमनीप-
मनुप्यात्मीयतरसाहुतिहूयमानरुद्रजिह्वम् कचित्कस्मिंश्चित्स्थाने परुषा कारुण्यरहिता
मनीषा बुद्धिर्येषां ते परुषमनीषास्ते च ते मनुप्याश्च वैरात्मीयतरसाहुतिभिर्निजमांसाहु-
तिभिर्हूयमानः संतर्प्यमाणः सप्तजिह्वोऽग्निर्वत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । यम-

हूयमानससजिह्वम्, यमस्यापि कृतशङ्कातड्ढम्, महाकालस्यापि विहितसाध्व-
सोद्रेकम्, समस्तसत्त्वसंहारायतनं देवतायतनमुपगम्योपविश्य च तत्पादपी-
ठोपकण्ठे कीनाशनगरमार्गानुकारिणा करार्पितेन तरवारिणा प्रकम्पितसु-
रासुरलोकस्तन्मिथुनाय दण्डपाशिकभटानादिदेश ॥

अत्रान्तरे भगवानमरचूडामणिमयूखशेखरितचरणनखशिखोल्लेखपरिधिः,
सुदत्तापरनामनिधिः, अनाश्वान्, आश्चर्यपर्यायाचा(च)र्यचातुर्योद्भूतभावना-

स्यापि कृताशङ्कातड्ढम् आस्ता सामान्यो श्लोकः, यमस्यापि कृतो विहितः शङ्कातड्ढो येन
तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । महाकालस्यापि विहितसाध्वसोद्रेकम् महाकालस्यापि
ह्रस्वस्यापि विहितः साध्वसस्य भयस्योद्रेक उत्कर्षता येन तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।
समस्तसरवसंहारायतनम् समस्तानां सरवानां प्राणिनां संहारस्य प्रलयकालस्य
आयतनं गृहम् । कथंभूतः स मारिदत्तः । तरवारिणा सर्वधारेण स्वप्नेन प्रकम्पितो
भयं प्रापितः सुरासुरलोको देवदानवलोकसमूहो येन स तथा । कथंभूतेन तरवारिणा ।
कीनाशनगरमार्गानुकारिणा कीनाशस्य यमस्य यन्मरं पतनं तस्य मार्गस्य पथोऽनुक-
रोति उपमां धरतीत्येवंशीलः स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन तरवारिणा । करार्पितेन
हस्तोद्भूतेन । उद्गमितेनेत्यर्थः ॥

प्रभावप्रकम्पितायातविनतवनदेवतोचंसप्रसूनमकरन्दस्मन्ददुर्दिनीकृतकम्,
सकलसिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनपदार्थसार्थसमर्थनातिशयविशेषसाक्षाद्भवत्सर

य(त) सिन्ध्या मचातुर्यं दाक्षिण्यं तस्मादुद्धृता उपपन्ना या भावना कर्मात्मनोभेदविज्ञानं
तस्याः प्रभावेण पूर्वं प्रकम्पिता आकम्पं प्रापिताः पञ्चादायाता आगतास्तदनन्तरं वि-
नता नन्नीभूता या वनदेयता कान्तारदेवतास्तासामुत्तंसानि मुकुटानि तेषां प्रसूनानि
पुष्पाणि तेषां मकरन्दं पुष्परसस्तस्य स्यन्दद्व्योतनं तेन दुर्दिनीकृतौ तिमिरीकृतौ कमौ
पादपद्मौ यस्य स तथोक्तः । पुनरपि कथंभूतः । सकलसिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनपदार्थ-
सार्थरामर्थनातिशयविशेषसाक्षाद्भवत्सरस्वतीकरणीडाकमलकरिपतसपर्यः सकलाश्च ते
सिद्धान्ता जिनजैमिनीयकपिलकणचर[गीतम]चार्याकशाक्यप्रणीतशास्त्राणि त 'एव
समर्थतीर्थस्तस्य प्रार्थनं याचनं येषां ते सकलसिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनास्त एव च ते
पदार्थाः । जिनसिद्धान्ते—जीवाश्रयवन्धनिर्जराभोक्षास्तत्त्वं पुण्यं पापं चेति नव
पदार्थाः । जैमिनीयसिद्धान्ते—नित्येभ्यो वेदवाक्येभ्य एव तत्त्वनिश्चयः । तत्र चोद-
नालक्षणोऽर्थो धर्मस्तत्त्वम् । कपिलसिद्धान्ते—सत्त्वरजस्वम.साम्बावस्था प्रवृत्तिः,
प्रवृत्तेर्महान् महतोऽहकारः, अहंकारात्पञ्च तन्मात्राणि एकादश चेन्द्रियाणि, तत्र—
शब्दतन्मात्रादाकाशम्, रूपतन्मात्रात्तेजः । गन्धतन्मात्रात्सृष्ट्वी, रसतन्मात्रादापः,
स्पर्शतन्मात्राद्वायुः, स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुश्चोत्राणि पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि, पात्रपाणिपाद-
पायूपस्थानि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि, एकादश मनश्चेति । अमूर्तधैतन्यरूपोऽकर्ता भोक्ता
च पुरुषः, 'मूलप्रवृत्तिरविकृतिर्महदाद्या प्रवृत्तिविकृतयः सप्त । षोडशकश्च विकारो
न प्रवृत्तिर्न विकृतिरपुरुषः ॥' प्राग्वन्धयत्प्रवृत्तिपुरुषयोगात्पञ्चविंशतितत्त्वज्ञानं मोक्ष-
मार्गाः । प्रवृत्तिपुरुषविवेकदर्शनानिर्मुक्ताया प्रवृत्तौ पुरुषस्य स्वरूपावस्थानं मोक्षः ।
सत्त्वरजस्तमसीणि तत्त्वानि, पञ्च तन्मात्राणि इत्यष्ट । पञ्च पृथिव्यादय इति त्रयोदश ।
एकादशेन्द्रियाणीति चतुर्विंशतिः, ततः पुरुषः । एवं कपिलसिद्धान्ते पञ्चविंशतिपदार्थाः ।
कणचरसिद्धान्ते—[द्व्यशुण्कर्मसामान्यविशेषसमवायाभावाः सप्त पदार्थाः । गीतमसि-
द्धान्ते—] षोडश पदार्थाः । तथाहि—प्रमाणम्, प्रमेयम्, सहाय, प्रयोजनम्, दृष्टा-
न्तः, सिद्धान्तः, अवयवः, तर्कः, निर्णयः, वादः, जल्पः, वितण्डा, हेत्वाभासः, छलम्,
जातिः, निग्रहस्थानं, चेति । चार्वाकसिद्धान्ते—देवो(१) नास्ति मोक्ष इति । पृथिव्यप्तेनो-
वायव्येति चत्वारः पदार्थाः । शाक्यसिद्धान्ते—दुःखसमुदायनिरोधमोक्षमार्गरूपाणि
चत्वारि आर्यसत्त्वानि चत्वारः पदार्थाः । तेषां पदार्थानां सार्थं समूहस्तस्य समर्थना-
तिशयो विचारोत्कर्षस्तस्य विशेषोऽतिशयविशेषस्तस्मात्साक्षाद्भवन्ती स्तोचनानां गोचरं
सेवायमाना या सरस्वती त्रिलोचना मयूराहिनी तस्याः करवीडाकमलं निजहस्त-
मीडाकमलं तेन कल्पिता वृत्ता सपर्यां पूजा यस्य स तथोक्तः । अपरं कथंभूतो

स्वतीकरक्रीडाकमलकल्पितसपर्यः, चतुर्दधिरोधःसविधवनविनिपण्णकिंनरी-
यदनविरोचनविकासमानयशःकुशेशयावंतंसितजलदेवतासमाजः, समस्तसम-
यानवद्यविद्याविदग्धबुधप्रकाण्डपुण्डरीकमण्डलीमार्तण्डः, कृत्स्नदिगन्तविश्रा-
न्तविश्रुतशिष्यश्रेणिसमीरपथप्रथमानकीर्तिकलहंसीनिवासीकृतनिखिलभुवना-
भोगः, शुद्धाभिसंधिसमाधिबिधुविशेषोन्मेषनिर्विपीकृतविषविषमदोषकटुप-

भगवान् । चतुर्दधिरोधःसविधवनविनिपण्णकिंनरीयदनविरोचनविकासमानयशःकुशे-
शयावंतंसितजलदेवतासमाजः चत्वारश्च सौ उदयपथ समुद्रास्तेषां [रोधसत्त्व-
टस्य] सविधानि निवृत्तानि यानि बनानि तेषु विनिपण्णा उपविष्टाः किंनर्यथामुग्धसु-
ग्यास्त्रासां वदनानि मुखान्येव विरोचनाः शंसूर्याः । महाप्रकाशत्वात् । तैर्विकासमानानि
स्फुटीक्रियमाणानि विक्रवीक्रियमाणानि यशःकुशेशयानि पुण्यगुणकीर्तनकमलानि तैर-
वतंसितः कर्णपूरीकृतो जलदेवतासमाजः समुद्रजलदेवतासमूहो यस्य स तपोक्तः । पुनः
कथंभूतो भगवान् । समस्तसमयानवद्यविद्याविदग्धबुधप्रकाण्डपुण्डरीकमण्डलीमार्तण्डः
समस्ताः समग्रा ये समयाः शासनानि शिनशाखानादिशाखाणि तेषां संबन्धिनि अनवद्या
निरवद्या वा विद्या ह्यनं तस्यां विदग्धानि चतुराणि यानि बुधप्रकाण्डानि प्रकाशविद्वांसस्ता-
न्येव 'पुण्डरीकाणि श्वेतकमलानि । [यशःकीर्तिपरिमलविराजितत्वात्, शुचमपुकर-
सेवितस्याच्च ।] तेषां मण्डली समूहस्तस्य विकासकरणे मार्तण्डः [मृतपञ्चाया अपलं
पुमान् मार्तण्डः] । श्रीमास्कर इत्यर्थः । पुनः कथंभूतो भगवान् । कृत्स्नदिगन्तविधान्त-
विधुतशिष्यश्रेणिसमीरपथप्रथमानकीर्तिकलहंसीनिवासीकृतनिखिलभुवनभोगः कृत्स्नदि-
गन्तेषु सर्वदिक्प्रान्तेषु मिथान्ताः स्थिता ये विधुतशिष्याः विद्यातद्भुतज्ञानसंयु-
क्तान्तेवासिनस्तेषां श्रेणिः समूहः स एव समीरपथः आकाशस्तत्र प्रथमाना विस्तरन्ती
व्याप्तवती वा कीर्तिः पुण्यगुणकीर्तनं सैव कलहंसी राजहसी । [नयप्रमाणलक्षणोभयप-
क्षशुद्धत्वात् ।] तया निवासीकृतो निखिलस्य भुवनस्य समस्तपृथ्वीमण्डलस्य आभोगो
विस्तारो यस्य स तथा । पुनः कथंभूतो भगवान् । शुद्धाभिसंधिसमाधिबिधुविशेषोन्मे-
षनिर्विपीकृतविषविषमदोषकटुपविषयविषधरः शुद्धो रागद्वेषमोहादिरहितो योऽसावभि-
संधिमनोमिप्रायस्तत्र तेनोपलक्षितो वा योऽसौ समाधिर्ध्यानविशेषः स एव बिधुविशेष-
श्चन्द्रमाप्रकारः । [मोक्षायुतधारवर्षित्वात् ।] तस्य उन्मेष उदयस्तेन निर्विपीकृतो विषर-
हितविहितो विषविषमदोषबलुपविषयविषधरो येन विषवद्वालाहलवत् विषमस्तीव्रतरौ
योऽसौ दोषः पापकर्म तेन बलुपः कदमलीभूतो योऽसौ विषयः स्पर्शोदितमूहः स एव
विषधरः सर्पो येन स तथा । उक्तं च—'वर्चोऽहं विपयिणां मदनायुधस्य नाडीप्रणो
विषमनिर्दूतिपर्येतस्य । प्रच्छन्नपादुक्मनत्रमहाहिरन्ध्रमाहुर्वुंवा जघनरन्ध्रमिदं शुंक्त्वाः ॥'

विषयविषयः, प्रसंख्यानपविषावकष्टानुत्थानमन्मथमददरिद्रितरुद्रसरवि-
जयः, अरजस्तमोबहुलोऽप्याततगुणधर्मधरः, अकिंचनोऽपि रत्नत्रयनिवासः,
अविभूषणोऽपि सुवर्णालंकारः, अविषमलोचनोऽपि संपन्नोमासमागमः, अकू-

अपरं च कथंभूतः । प्रसंख्यानपविषावकष्टानुत्थानमन्मथमददरिद्रितरुद्रसरविजयः
प्रसंख्यानं धर्मशुद्ध्याने तदेव पविषावको वज्राग्निः [कर्मणां दाहपाचनकारकत्वात्]। येन
शुद्धो भस्मीकृतोऽनुत्थानं यथा भवत्येवं पुनरुज्जीवनं यथा न भवत्येवं योसौ मन्मथमदः
कंदर्प[दर्प]स्तेन दरिद्रितोऽकिंचनीकृतस्तिरस्कृतो रुद्रस्य श्रीमहादेवस्य सरविजयः कन्दर्प-
निर्जयो येन स तथा । मुदत्तः कथंभूतः । अरजस्तमोबहुलोऽप्याततगुणधर्मधरः । ननु
यो रजस्तमोबहुलो न भवति स आततगुणधर्मधरः आरोपितप्रत्यक्षाचापधरः कथं भ-
वति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—रजः पापं तमोऽज्ञानम्, न तु धूल्यन्धकारः, न रजस्त-
मोबहुलः अरजस्तमोपहुलः । अपि निश्चयेन आतता विस्तीर्णमेदा ये गुणाः धर्मश्च चरित्रं
रत्नत्रयं च उत्तमक्षमादिकश्च दशविधः तं धरतीति आततगुणधरः । उक्तं च—‘रयणत्तयं
च धम्मो यमादिभावो य दहविहो धम्मो । चरितं यत्तु धम्मो जीवाणं य रक्खणो धम्मो ॥
[धम्मो वत्थुसहावो यमादिभावो य दहविहो धम्मो । रत्तत्तवं च धम्मो जीवाणं य
रक्खणं ह्वे धम्मो ॥] अपरं कथंभूतः । अकिंचनोऽपि रत्नत्रयनिवासः अकिंचनोऽपि द्रि-
द्रोऽपि रत्नत्रयनिवासः माणिक्यत्रयनिवासः कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—
अकिंचनः नास्ति किंचन धनमस्येति अकिंचनो निर्ग्रन्थाचार्यवर्यः । अपि निश्चयेन रत्नत्रयनि-
वासः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रमन्दिरम् । अपरं कथंभूतः । अविभूषणोऽपि सुवर्णालंकारः न
विद्यते भूषणानि आभरणानि यस्येति स अविभूषणः । ननु यो विभूषणः अपि निश्चयेन सुवर्णो
राजकुलं तस्मालंकारः वा सुवर्णस्य कनकस्य अलंकाराणि आभूषणानि यस्य स सुवर्णालंकारः
कनकाभरणः राजकुलशृङ्गारः कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अः सर्वत्रोऽर्हन्
स विभूषणं मण्डनं यस्य स अविभूषणः । अपि निश्चयेन सुवर्णो राजकुलं पुण्यगुणकीर्तन-
लक्षणं यशश्च सोऽलंकारो मण्डनं यस्येति सुवर्णालंकारः । पुनः कथंभूतः । अविषमलोच-
नोऽपि संपन्नोमासमागमः अविषमलोचनः अत्रिलोचनः । ननु यः अत्रिलोचनः स संपन्नो-
मासमागमः स परिपूर्णपार्वतीसंभोगः कथम् । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अविषमलोचनः
विषस्य हाहाहलस्य मा लक्ष्मीर्ययोस्ते विषमे ते च ते लोचने विषमलोचने, न विद्येते
विषमलोचने यस्य स अविषमलोचनः । अकूरुर्दृष्टिर्लघुः । रागद्वेषरहितसमदर्शी ।
अथवा शास्त्रोक्तलोचनसंयुक्तः । लोक् लोच्य गत्यर्थत्वात् । तस्य धातोः प्रयोगत्वादन्वय-
लघुमिति भवति । अपि निश्चयेन संपन्ना परिपूर्णा वा उमा कीर्तिः समथ समताप-
णामः सर्वजीयेषु साम्यं आगमथ सिद्धान्तो यस्येति संपन्नोमासमागम एव । पुनः

प्पोऽपि सुदर्शनविराजित*, असद्वत्सृष्टोऽपि जातरूपप्रिय, अशुद्धनयनीतिर-
पि महाभागचरित, अकठिनवृत्तिरपि क्षमास्वभाव, अव्यालहृदयोऽपि निय-
मितकरणग्राम, उदयाचलस्तपस्तपनस्य, कौमुदीचन्द्र करुणामृतनिश्च्योत-
स्य, मानसप्रदेश सरस्वतीवारलाया, प्रभवपर्वत प्रशममन्दाकिनीप्रवाहस्य,

भूत । अहृणोऽपि सुदर्शनविराजित । ननु य अकृष्ण नारायणो न भवति स सुदर्शन-
नाम्ना चक्रेण विराजित कथं भवति । विरुद्धम् । परिह्रियते—अकृष्ण अपापकमा सुदर्श-
नेन शोभनाकारेण सम्यग्दर्शनेन सद्भावालोकेनभावेण अहितमतेन वा सुदर्शनवत् मेह
विशेषवत् विशेषेण राजित सुदर्शनविराजित । पुन कथंभूत । असद्वत्सृष्टोऽपि जातरू-
पप्रिय असद्वत्सृष्ट अविरामाना सङ्गे परिग्रहे सृष्टा वाञ्छा यस्य सोऽप्यसृष्ट । ननु
य परिग्रहसृष्टारहित स जातरूपप्रिय धनरूपप्रिय कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परि-
ह्रियते—असत्पु कर्ममलकलङ्कारहितेषु सिद्धेषु सृष्टा वाञ्छा यस्येति असद्वत्सृष्ट । अपि
निधयेन जातरूपप्रिय नमरूपप्रिय इति गुद्धम् । पुन कथंभूत । अशुद्धनयनीतिरपि महा-
भागचरित । ननु य अशुद्धनयनीतिरन्यावृत्ति स महाभागचरित पुष्परमेश्वर कथम् ।
विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—परस्परसंक्षेपो वस्तुधर्मनिरूपणप्राय अगुद्धनय तत्र नीति
प्रतिर्यस्य स अशुद्धनयनीति । अपि निधयेन (महती) महाभावा महोद्योत तया गच्छति
(तत्) चरित चरण यस्य स महाभागचरित । पुन कथंभूत । (अ)कठिनवृत्तिरपि क्षमास्व-
भाव । ननु य (अ)कठिनवृत्ति (अ)कठोरस्वभाव क्षमास्वभाव कथम् । विरुद्धमेतत् । प-
रिह्रियते—(अ)कठिनवृत्तिरपि (अ)कठिना गृहस्थाना अपीडनकरी अक्षमप्रणयनगर्तपूरणगो-
चारिभ्रामरवृत्तिरा नीमिका आहारो यस्य सोऽ(अ)कठिनवृत्ति । अपि निधयेन क्षमास्वभाव
सर्पप्राणिषु अक्षोभस्वरूप । पुन कथंभूत । अव्यालहृदयोऽपि नियमितकरणग्राम न
व्याल सर्पो हृदये कण्ठे यस्य स अव्यालहृदय यो महादेवो नास्ति स त्रिपुरदाहसहित
कथम् । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अव्यालमदुष्ट हृदय मनो यस्य ॥ अव्यालहृदय ।
अपि निधयेन नियमितो वशीकृत करणग्राम इन्द्रियसमूहो येन स । अपर
कथंभूत । उदयाचलस्तपस्तपनस्य उदयाचल उदयगिरि । तप एव तपन श्रीसूर्य । त्रि-
भुवनशोतवारितात् । तस्य । पुन कथंभूत । कौमुदीचन्द्र करुणामृतनिश्च्योतस्य काति
क्षीपूर्णभासीचन्द्र करुणैव दयेव अमृत जलामरणहारीवात् तस्य निश्च्योत स्वरण क्षरण
तस्य । पुन कथंभूत । मानसप्रदेश सरस्वतीवारलाया मानसस्य सरोवरविशेषस्य
प्रदेशस्तद्रूपि । सरस्वती सैव वारला परमा महसमायो । येन (नय) प्रमाणोभयपक्षगुद्धत्वात् ।
[तस्या] । पुन कथंभूत । प्रभवपर्वत प्रशममन्दाकिनीप्रवाहस्य प्रभवपर्वतो हिमाचल ।

१ अत्र 'कठिन' इत्येव पाठ साधीयान् । आदाकवार केनचित्प्रक्षिप्त इति बोध्यम्

२ 'नियमितकरण' इति ख पुस्तकस्य पाठ

उत्पत्तिक्षेत्रं सौजन्यबीजस्य, उदाहरणं गम्भीरतायाः, निदर्शनमौदार्यस्य,
प्रसूतिस्थानं महिम्नः, प्रत्यादेशोऽभिध्यायाः, निधिर्धैर्यस्य, आकरावनिश्च
सर्वगुणमणीनाम् ।

यस्य च सकलसत्त्वसंचरणसकोचिनि, शिशिरकणमञ्जरीजालजयविजृ-
म्भमाणानिलकुले, सकलजगच्चण्डव्यथावेपथुस्फारिणि, विरसरसदयशदेशक-

प्रशम एव उपशम एव मन्दाकिनीप्रवाह* गङ्गानदीप्रवाह* । सर्वेषां सतापनिवारकत्वात् ।
तस्य प्रशममन्दाकिनीप्रवाहस्य । पुनः कथंभूतः । उत्पत्तिक्षेत्रं सौजन्यबीजस्य निष्पत्तेः
सस्याधिकरणम् । सौजन्यमदुर्जनत्वं तस्य बीजं अङ्कुरहेतुस्तस्य सौजन्यबीजस्य । पुनः
कथंभूतः । उदाहरणं गम्भीरतायाः । उदाहरणं दृष्टान्तवचनं गम्भीरतायाः । पुनः कथंभूतः ।
निदर्शनमौदार्यस्य निदर्शनं दृष्टान्तभूत औदार्यस्य दातृत्वस्य । उक्तं च—‘क्रियती
सप्तसहस्री क्रियती लक्षा च कोटिरपि क्रियती । औदार्योऽनतमनसा रजवती वसुमती
क्रियती ॥’ पुनः कथंभूतः । प्रसूतिस्थानं महिम्नः प्रसूतिस्थानं जन्मभूमिः महिम्नो
माहात्म्यस्य । पुनः कथंभूतः । प्रत्यादेशोऽभिध्यायाः प्रत्यादेशो निषेधरूपः । अभिध्यायाः
परस्वविषयस्पृहायाः । पुनः कथंभूतः । निधिर्धैर्यस्य निधिरक्षयं निधानं धैर्यस्य । धैर्यं
प्रतिधैर्यं समीरयतीति धीर, धीरस्य भावो धैर्यं तस्य धैर्यस्य । पुनः कथंभूतः ।
आकरावनिश्च सर्वगुणमणीनाम् आकरावनिः रोहणाचलसिंहलादिद्वीपभूमिः । सर्वे च ते
गुणाः सर्वगुणा औदार्यशौर्यगाम्भीर्यधैर्यादयस्त एव मणवो रत्नानि । त्रिभुवनोद्घोत-
कारकत्वात् । तेषां सर्वगुणमणीनाम् । समुच्चयालंकारः ॥

यस्य चेति । यस्य च भगवतो हेमन्ते शीतकाले विभावयो रानयो विभान्ति
गच्छन्तीति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूते हेमन्ते । सकलसत्त्वसंचरणसकोचिनि सक-
लानां सत्त्वानां प्राणिवर्गाणां संचरणं पर्यटनं सकोचयतीत्येवंशीलं सकलसत्त्वसंचरणस-
कोची तस्मिन् सकलसत्त्वसंचरणसकोचिनि । अपरं कथंभूते हेमन्ते । शिशिरकणमञ्जरी-
जालजयविजृम्भमाणानिलकुले शिशिरस्य हिमस्य कणाध्रूणानि तेषां मञ्जर्यो वज्र्यस्तासां
जालानि समूहास्तोपा जयस्त्रिरस्कारस्तस्मिन् विजृम्भमाणं अनिलकुलं वातसमूहो यस्मिन्
हेमन्ते स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । सकलजगच्चण्डव्यथावेपथुस्फारिणि स-
कलस्य जगतः जगति स्थितजन्तुजातस्य समूहस्य चण्डव्यथा तीव्रवेदना वेपथुः कम्पनं च
स्फारयति प्रवुरीकरोतीत्येवंशीलं स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । विरसरसद-
यशदेशकदशनवीणे विरसं यथा भवत्येवं रसन्ति शब्दायमाना अवशाना परवशाना देश-
कानां पथिकानां दशनवीणा दन्ततन्त्री यस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । विलमूलको-

‘दशनवीणे, विलमूलकोट्यकुटीसकुचितालगर्दपरिपदि, हिमपृषतपलिताङ्कुरि-
तकुटहारिकाकुन्तलकलापे, मृगयूथरोमन्थसामर्थ्यरुद्धर्धिनि, प्रालेयलवमुक्ता-
फलितकरटिरिपुरोमभागे, ब्रजपालविलासिनीकपोलविधुवैशद्यशातिनि, हला-
जीवजायापदपद्मलावण्यलोपिनि, वनेचरवनिताधरदलकान्तिकर्शिनि, मुनि-
कामिनीकरकिसलयकृततरङ्गसङ्गे, द्विजकण्ठकुण्ठताविधायिनि, विप्रलब्धपु-

ट्यकुटीसकुचितालगर्दपरिपदि विलमूलमेव कोटर जीर्णतरुदरम् । अवकाश(दान)दायि-
त्वात् । तदेव कुटी एव तन्मभवत्तदहं स न सञ्चिता सकोच प्राप्त अलगर्दपरिपद् सर्प-
समूहो यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । हिमपृषतपलिताङ्कुरितकुटहारि-
काकुन्तलकलापे । (हिमस्य शिशिरस्य पृषता बिन्दवस्ते पलिता करितापङ्कुरिता पलित-
तकुटहारिकुलकलापे) हिमस्य शिशिरस्य पृषता बिन्दवस्ते पलिताङ्कुरिता पलितकचा-
ङ्कुरसहिता कृता कुटहारिकाणा षट्हारिचेटिराना कुन्तलरस्याप्यवशसमूहो यस्मिन्
स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । मृगयूथरोमन्थसामर्थ्यरुद्धर्धिनि मृगयूथानां
हरिणसमूहानां रोमन्थवर्धितचर्वणं तस्य सामर्थ्यं बलं कदर्थयति पीडयति हस्तेर्बन्दील
स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । प्रालेयलवमुक्ताफलितकरटिरिपुरोमभागे
प्रालेयस्य हिमस्य ये लवा कणास्तेर्मुक्ताफलितो मुक्ताफलसहित इत करटिरिपूणां
सिंहानां रोमभागे एकन्धवेत्तरप्रदेशो यत्र स तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । ब्रजपा-
लविलासिनीकपोलविधुवैशद्यशातिनि ब्रजपालावा यो कुलिकानां वा पिलासिन्धो गोपात-
नास्तासां कपोलानि गणस्थलान्येव विधवध-द्रमसत्तेषां वैशद्यं शुद्धं क्षातयति विध-
वस्यल्लेखशीलं स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । हलाजीवजायापदपद्मलावण्य-
लोपिनि हलाजीवानां वपैराणां जावानां आर्याणां पदा एव चरणा एव पद्मानि कमलानि ।
कोमलविराजमानत्वात् । तेषां लावण्यं कान्तिविशेषं दृश्यते विनाशयतीत्येवंशीलस्तथा
तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । वनेचरवनिताधरदलकान्तिकर्शिनि वनेचरा अर-
ण्यवाण्डालस्तेषां वनिता कमनीयकामिन्यः । ‘वनिता जनितात्यधैरागमाया वा[१]प्रो-
पिति’ इत्याभिधानात् । तासामधरा ओष्ठस्त एव दलानि पर्णानि । [दन्तानामाच्छा-
दकत्वात् ।] तेषां कान्तीर्लावण्यानि दृशति तन्मूकरोतीत्येवशीलं ॥ तथा तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते हेमन्ते । मुनिकामिनी करकिसलयकृततरङ्गसङ्गे मुनीनां आम्यर्षाणां कामि-
न्यस्तपस्तिन्यस्तासां करा हस्तास्त एव किसलयानि पट्वा । अरुणत्वकोमलत्वगुणविराज-
मानत्वात् । तेषु कृतो निहितस्तरङ्गसङ्गो लहरीसगतिर्धेनः ॥ तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते
हेमन्ते । द्विजकण्ठकुण्ठताविधायिनि द्विजानां ब्राह्मणानां कण्ठेषु गलकन्दलीमध्येषु कुण्ठता
क्रियासु मन्दता निदधातीत्येवशीलं स तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते । विप्रलब्धपु-

रन्ध्रीस्तनभारजनितजानुसंवाधे, कुचकुहरोपसर्पणरतपोतखेदितबालवतीचे-
तसि, विदूरितरम्भोरूमूषणामिलापे, सहस्रसमिधुनघनालिङ्गनादेशिनि, नि-
रन्तरमुल्लसन्तीभिः करतलपरामर्शसुखविलोपनसूचीभिरिव तनूरुहराजिभिः
कण्टकितानि कुर्वन्ति शबरसहचरीवक्षोजमण्डलानि, शिथिलयति दुर्विघ-
कुटुम्बेषु जरत्कन्थापटञ्चराणि, नर्तयति पथिकेषु पाणिपल्लवानि, विरच-
यति दयितोदवसितमनुसरन्तीनामभिसारिकाणामरालपक्ष्माग्रलभैस्तुपारा-
सारशीकरैर्ललितशौक्तिकेयशुक्तिपुटस्पर्धानि विलोचनानि, सतानयति ता-

रन्ध्रीस्तनभारजनितजानुसंवाधे विप्रलब्धा विधोष प्राप्ता याः पुरन्ध्र्यः जियस्तासा स्तन-
भारजनिता उत्पादिता जानूनामघोवतां संवाधा इ खं येन स तथा तस्मिन् । उक्तं च—
'यस्यां वृत्तीं प्रिय प्रेम्ण दृष्ट्वा सकेतमेव वा । कुतश्चित्कारणामैति विप्रलब्धान् सा
स्मृता ॥' पुनः कथंभूते हेमन्ते । कुचकुहरोपसर्पणरतपोतखेदितबालवतीचेतसि कुच-
कुहरे स्तनयोर्मध्ये उपसर्पणं प्रवेक्षस्तन रतस्तत्परो योऽसौ पीतो बालकस्तेन खेदितं
दुःखं प्रापितं बालवतीनां चेतो मनो यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते ।
विदूरितरम्भोरूमूषणामिलापे विदूरितो निषिद्धो रम्भोरभिः कमनीयकामिनीभिर्मूषणानां
मुक्ताकलायाभरणानामिलापः प्रीतिर्यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते हेमन्ते ।
सहस्रसमिधुनघनालिङ्गनादेशिनि सहस्रानामेकशय्यायां सुप्तानां मिधुनानां स्त्रीपुरुष-
शुगलानां धनालिङ्गनं घनमाश्लेषणमादिशत्यादेशं करोतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् ।
पुनः किं कुर्वन्ति सति हेमन्ते । निरन्तरमुल्लसन्तीभिः करतलपरामर्शसुखविलोपनसूची-
भिरिव तनूरुहराजिभिः कण्टकितानि कुर्वन्ति शबरसहचरीवक्षोजमण्डलानि । शबर-
सहचरीवक्षोजमण्डलानि तनूरुहराजिभिः कण्टकितानि कुर्वन्ति सति । शबराणां भि-
टानां सहचरीणां भार्याणां वक्षोजमण्डलानि स्तनयुगलानि तनूरुहराजिभिः कृत्वा क-
ण्टकितानि कण्टकेपेतानि कुर्वन्ति विदधति सति । कथंभूताभितनूरुहराजिभिः ।
निरन्तरमविच्छिन्नं उल्लसन्तीभिरुल्लसन्तीभिः । अपरं कथंभूताभिः । करतलपरामर्शेन
हस्ततलस्पर्शेन सुखविलोपने शातनिवारणे सूचीभिरिव आयसतीक्ष्णाग्रसूचिकभिरिव ।
पुनश्च किं कुर्वन्ति सति हेमन्ते । शिथिलयति दुर्विघकुटुम्बेषु जरत्कन्थापटञ्चराणि ।
दरिद्रजनपरिजनेषु जरत्कन्थापटञ्चराणि जीर्णकन्धटिका जीर्णवस्त्राणि शिथिलयति
शतरण्टीकुर्वन्ति सति । अपरं किं कुर्वन्ति सति हेमन्ते । नर्तयति पथिकेषु पाणिपल्लवानि ।
पथिकेषु पथिकेषु पाणिपल्लवानि करतलसलयानि नर्तयति चम्पयति सति । अपरं किं
कुर्वन्ति सति हेमन्ते । विरचयति दयितोदवसितमनुसरन्तीनामभिसारिकाणामरालपक्ष्मा-
ग्रलभैस्तुपारासारशीकरैर्ललितशौक्तिकेयशुक्तिपुटस्पर्धानि विलोचनानि । अभिसारि-

पसीनामूरुपर्यन्तपाटलपटलकारिषु बृहद्भानुषु स्पृहयालुताम्, ध्वानयति पव-
र्णलयमनोहराणि गर्भरूपलपनेषु पटहवाद्यानि, मन्दयति चण्डरोचिषोऽपि
तेज स्फुरितिमानम् ।

अपि च यत्रातिशिशिरभरात्

कान्ते कोक्कुटुम्बिनी न कुरुते प्राप्तेऽपि चाटुक्रियां

हंसश्चक्षुपुटान्तरालविगलज्जम्बालफस्तिष्ठति ।

वाणा कान्तार्थेन सकेतस्थानं यान्तीना स्त्रीणां अरालपद्माग्रलम्बै बकलोचनरोमाग्रलम्बै-
नुपारासारशोकरैर्हंसमूहकृणै कृत्वा ललितशौकिकेयशुक्तिपुटस्पर्धानि । ललितानि
पर्यन्त(इ)स्थितानि शौकिकेयानि मुक्ताफलानि यासां शुक्तीनां मुक्तास्फोटानां पुटै-
सह स्पर्धन्ते उपमा धरन्तीस्त्रेवशीलानि ललितशौकिकेयशुक्तिपुटस्पर्धानि विलोच-
नानि नेत्राणि विरचयति कुर्वन्ति सति । कथभूतानामभिसारिकाणाम् । दयितोदबसितं
प्रियमन्दिरमनुसरन्तीनां गच्छन्तीनाम् । उक्तं च—‘कान्तार्थिनी तु या याति सकेतं
साभिसारिका’ । कथंभूतेनुपारासारशोकरै । अरालपद्माग्रलम्बै । अरालानि बक्राणि
पद्माणि नेत्ररोमाणि तेषामग्रेषु ग्रान्तेषु लम्बा सुगतास्ते तथा वै । पुन किं कुर्वन्ति सति
हेमन्ते । संतानयति तापसीनामूरुपर्यन्तपाटलपटलकारिषु बृहद्भानुषु स्पृहयालुताम् ।
तापसीनां तापसस्त्रीणां बृहद्भानुषु अग्निषु स्पृहयालुता भद्रालुता संतानयति विस्तार-
यति सति । कथभूतेषु बृहद्भानुषु । ऊरुपर्यन्तपाटलपटलकारिषु ऊरुपर्यन्तेषु सक्रियप्रा-
न्तेषु । स्तरमन्दिरसमीप यावत् । पाटलानां श्वेतरङ्गानां लङ्कानां पटलानि समूहान्
कुर्वन्तीस्त्रेवशीलस्ते तथा तेषु । अपरं किं कुर्वन्ति सति हेमन्ते । ध्वानयति पवर्णलयम-
नोहराणि गर्भरूपलपनेषु पटहवाद्यानि । गर्भरूपलपनेषु गर्भरूपाणां शिद्यतां लपनेषु
मुखेषु पटहवाद्यानि ध्वानयति सति । कथभूतानि पटहवाद्यानि । पवर्णलयमनोहराणि
पपपपेति पुन पुन जनस्य लयः साम्यं ध्वजकलेन मनोहराणि चेतोऽनुरागानि ।
अपरं किं कुर्वन्ति सति हेमन्ते । मन्दयति चण्डरोचिषोऽपि तेज स्फुरितिमानम् ।
चण्डरोचिषोऽपि धीभास्वरस्यापि तेज स्फुरितिमानं तेजसः स्फुरितं स्फुरण तेज स्फुरि-
तम्, तेन स्फुरितस्य भावलेन स्फुरितिमा । ‘पृथ्वादिभ्य इमन्निच्वा’ इत्यनेन सूत्रेण
भावे इमन्प्रत्ययः । ‘उष्ट्रेष्वानन्द’ इति सूत्रेण इमन्यय(१)पुलिङ्गता । तं तेज स्फुरितिमानं
मन्दयति मन्दं लोकां करोतीति मन्दयन्, तस्मिन् मन्दयति सति ।

अपि च । विज्ञेयार्थमाह—यत्र यस्मिन् हेमन्ते अतिशिशिरभरात् अति-
शयशीतात् । कान्तेत्यादि । कोक्कुटुम्बिनी चक्रवाकी कान्ते चक्रवाके निज-
भर्तरे प्राप्तेऽपि सति प्रमातृसमये आगतेऽपि सति चाटुक्रियां मिथ्यागुतिहरणं न
कुरुते ॥ विदधाति । [यत्रातिशिशिरभरात्] इत्यं श्वेतयष्टपक्षी चक्षुपुटान्तरालवि-

कृच्छ्रात्कुञ्जरहस्तवर्तितचयः पांसुः पुनः शीर्यते

भर्तृणां शयनं न मुञ्चति परं कोपेऽपि योपिजनः ॥ ५३ ॥

सिंहः संनिहितेऽपि सीदति गजे शीर्यत्कमस्पन्दनो

मध्याद्देऽपि न जातशष्पकवलः प्रायः कुरङ्गीपतिः ।

वत्सः कुण्ठितकण्ठनालवलनः पातुं न शक्तः स्तनं

वक्रं नैति विभातकर्मकरणे पाणिर्द्विजानामपि ॥ ५४ ॥

पन्नैः स्तम्भतलप्ररूढविरसप्रायैर्मृगाणां रतिः

क्षोणीधूलनकेलयोऽपि विकिरैस्त्यक्ताः प्रभातागमे ।

गलजम्बालकस्तिष्ठति चक्षुषुदन्तरालात् श्रोत्रिषुटमध्यात् विगलत् अधःपतत् जम्बालकं शैबलं यस्य स चक्षुषुदन्तरालविगलजम्बालकः स्तिष्ठति । जम्बालं चक्षुः न शक्नोतीत्यर्थः । [यत्रातिशिशिरभरात्] कुञ्जरहस्तवर्तितचयः पांसुः धूली पुनः पश्चात् कृच्छ्रात् अतिकष्टेन शीर्यते अधः पतति । कथंभूतः पांसुः । कुञ्जरहस्तवर्तितचयः कुञ्जरेण हस्तिना हस्तेन मुण्डादण्डेन वर्तितः कृतध्वयो राशिर्यस्य पांसोः स कुञ्जरहस्तवर्तितचयः । कुञ्जरमुण्डादण्डे[नाम]लमो धूलीसमूहो न शीर्यते । कष्टेन अधः पततीत्यर्थः । [पुनश्च यत्रातिशिशिरभरात्] योपिजनो वनितालोकः भर्तृणां शयनं पतीनां शय्यां परं उत्कृष्टं [यथा भवेत् तथा] कोपेऽपि क्रोधे कृतेऽपि सति न मुञ्चति न त्यजति । दीपकालंकारः ॥ ५३ ॥

सिंह इत्यादि । [यत्र नीहारकालागमे] गजे हस्तिनि संनिहितेऽपि निकटवर्तिन्यपि सिंहः सीदति प्रमुक्षितस्तिष्ठति । गजं मारयित्वा न भक्षयति इत्यर्थः । कथंभूतः सिंहः । शीर्यत्कमस्पन्दनः शीर्यत् अव्यापारं भवत् क्रमाणां चरणानां स्पन्दनं चलनं यस्य स शीर्यत्कमस्पन्दनः । अतिशिशिरगरादिति पूर्वोक्तं संबन्धनीयम् । [यत्र नीहारकालागमे] कुरङ्गीपतिः कृष्णसारो मृगः मध्याद्देऽपि सूर्ये लुप्तार्धे प्राप्तेऽपि बाललाटंतपेऽपि प्राप्ते बाहुत्वेन जातशष्पकवलो न वर्तते । जात उत्पन्नः शष्पाणां बालनृणानां कवलो प्राप्ते यस्येति स जातशष्पकवलः । [यत्र नीहारकालागमे] वत्सस्तर्णरुः स्तनं पातुं पयोधरं धयि[धा]तुं न शक्नो न समर्थो वर्तते । कथंभूतो वत्सः । कुण्ठितकण्ठनालवलनः कुण्ठितं मन्दक्रियं कण्ठनालस्य गलनालस्य चलनं गमनं चेष्टितं यस्य स कुण्ठितकण्ठनालवलनः । [यत्र नीहारकालागमे] द्विजानां प्राङ्गणानामपि । आस्तां[सतां] तावत् क्षत्रवनि[णि]जः । पाणिः करः विभातकर्मकरणे संध्यावन्दनकाले क उपस्थादिविधाने वक्रं मुखं न एति नावच्छति । अयमपि दीपकालंकारः ॥ ५४ ॥

पन्नैरित्यादि । [यत्र नीहारकालागमे] मृगाणां कुरङ्गाणां पन्नैः पणैः करणभूतैः

फोफ शुष्कमृणालजालचरणन्यासै प्रिया वीक्षते

वक्रप्रान्तविधूनिते च कमले हस पद न्यस्यति ॥ ५५ ॥

हसी चञ्चुपुटान्तरार्पितविसच्छेदात्स्वर सिध्यते

भूमिस्तकरा करेणुरवशक्षीरस्वनी ताम्यति ।

प्रातडिम्बविचेष्टितुण्डकलनाग्नीहारकालागमे

हस्तन्यस्तफलद्रवा च शवरी बाष्पातुर रोदिति ॥ ५६ ॥

रतिवर्षेण वर्तते । कथभूते पद्मे । स्वम्यतलेषु ग्रीवादीनां प्रकाण्डप्रदेशेषु प्रह्ला
उत्पन्ना विरसप्राया नीरसत्वानि येषां पत्राणां तानि स्वम्यतलप्रह्लादविरसप्रायाणि तै-
स्तया । अतिशीतपीडिततया मुखचलनशर्करभावाद् पत्राप्येन चरन्ति, स्वम्वचर्षेण
कर्तुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । [यत्र नीहारकालागमे] निकिरैः पक्षिभिश्चटकादिपतनैः
प्रभातागमे सूर्योदये क्षोणीधूलनकेल्योऽपि त्यक्त्वा । क्षोण्या धूलन लोटन तस्य केल्यै
ग्रीवा क्षोणीधूलनकेलयः । [यत्र नीहारकालागमे] कोकश्चक्रक गुप्त्रमृणालजाल-
चरणन्यासै कृत्वा प्रियां चक्रवातीं वीक्षते अवलोकयति । शुष्काणि आवानानि
मृणालानि पद्मिनीकन्दास्त्वेषां जालानि समूहास्तेषु चरणन्यासां पादारोपणानि गुष्कमृ-
णालजालचरणन्यासास्तैः । [यत्र नीहारकालागमे] हस भेतमरुपक्षी कमले पद्मे पद
चरण न्यस्यति आरोपयति । कथभूते कमले । वक्रप्रान्तविधूनिते वक्रस्य मुखस्य
प्रान्तेन चक्ष्वग्नेन विधूनिते कम्पिते ॥ ५५ ॥

हसीत्यादि । [यत्र नीहारकालागमेऽतिशिशिरभरात्] हसी हसमायां वरटेत्यप-
रनाग्नी रारं गाढ अतिशयेन सिध्यते दुःखिनी भवति । कस्मात् । चञ्चुपुटान्तरार्पित
विसच्छेदाद् चञ्चुपुटान्तरेषु मुखमध्ये हसेन लेहेन अपिंते योऽसौ विसच्छेदः पद्मि-
नीकन्दखण्डधमुपुगान्तरार्पितविसच्छेदस्तस्यात् । [अपरं यत्र नीहारकालागमे]
करैर्गुणैकामिनी अवशक्षीरस्वनी परवशक्षीरस्वनी ताम्यति दुःखिनी भवति । तस्या
द्विकृत्स्न स्तन शीतपीडित पातु न शक्नोति यतः । कथभूता करेण । भूमिस्त-
करा भूमौ लक्ष्य पातित कर गुण्डादण्डो यया सा तथा । [अपरं यत्र नीहारकाला-
गमे] शवरी भिन्नमायां बाष्पातुरं यथा भवत्येव अधुपातकृष्ट यथा भवत्येव रोदिति
रोदन करोति । कथभूता शवरी । हस्तन्यस्तफलद्रवा हस्ते कापुटे न्यस्त आरोपितो
भूत फलद्रव द्राक्षादिफलरसो यया सा हस्तन्यस्तफलद्रवा । शवरी कस्माद्रोदिति ।
प्रातः प्रभाते डिम्बस्य निजबालकस्य विचेष्टि चलनादिक्रियारहित तुण्ड मुख तस्य
कलनात् । कलनादिक्रियारहित तुण्ड मुख तस्य मृतोऽयमिति संभावनाद् रोदन
करोति । दीपकालकार ॥ ५६ ॥

अहोऽर्धेऽपि तरङ्गचारि करिणो गृह्णन्ति रोषःस्थिता
जिह्वाप्राद्वलनालमेति न पयः सिंहे सत्पुणेऽपि च ।

एणानामधरान्तराललुलितास्तिष्ठन्ति पाथःकणाः

पूर्वोत्थातविशुष्कपल्लवगतः पोत्री च मुक्ताशनः ॥ ५७ ॥

किं च ।

शून्याः पदैः कररुहां रमणीकपोलाः

कान्ताधरा न दशनक्षतकान्तिभाजः ।

स्वच्छन्दकेलिपु रता वनिता न यत्र

काले परं जनितकुङ्कुमपङ्करागे ॥ ५८ ॥

यत्र च ।

लीलाविलासविरलैर्नयनासिताब्जैः

स्पर्शासुत्साधरदलैर्वदनारविन्दैः ।

अहोऽर्धेत्यादि । [यत्र नीहारकालागमे अतिशिशिरमरात्] करिणो गजाः अहो-
ऽर्धेऽपि मध्याह्नेऽपि मध्याह्नसमयेऽपि रोषःस्थितास्तटे स्थितास्तरङ्गचारि कलौतजलं
गृह्णन्ति पिबन्ति । [यत्र नीहारकालागमे] सत्पुणेऽपि च तृषितेऽपि च सिंहे हर्षक्षे पयः
पानीयं जिह्वाप्रात् रसनाप्रात् गलनालं गलच्छिद्रं प्रति नेति ॥ गच्छति । जिह्वामे एव
तिष्ठतीत्यर्थः । [यत्र नीहारकालागमे] एणानां मृगाणां अधरान्तराललुलिता ओष्ठमध्य-
स्थिताः पाथःकणाः जलकणाः तिष्ठन्ति । कण्ठाधो न गच्छन्तीत्यर्थः । [पुनर्यत्र नीहार-
कालागमे] पोत्री च अरण्यशृङ्गरथ पूर्वोत्थातविशुष्कपल्लवगतः रान् मुक्ताशनो भवति ।
मुक्ताध्वयतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥

किं च । अस्ति विशेषः । शून्या इत्यादि । यत्र काले शिशिरकाले रमणीकपोलाः
स्त्रीणां गण्डस्थलानि कररुहां नयनां पदैर्नयनसुतैः शून्या वर्तन्ते । यत्र काले कान्ता-
धराः स्त्रीणां दन्तच्छदाः दशनक्षतकान्तिभाजो न वर्तन्ते । दशनक्षतानां दन्तक्षतानां
दन्तसंनिवृत्तानां कान्तिभाजो रक्तवायुष्का न वर्तन्ते । यत्र काले वनिता अत्युत्पादि-
तरागाः स्त्रियः स्वच्छन्दकेलिपु यथेष्टक्रीडासु रता रमणपरा न वर्तन्ते । कथंभूते काले ।
परं केवलं जनितकुङ्कुमपङ्करागे जनित उत्पादितः कुङ्कुमपङ्के अश्वीरजन्मकसरकर्दमे
रागः प्रीतिर्येन स तथा तस्मिन् । कुङ्कुमपङ्क उपलब्धभावो भवति यस्मात् ॥
हेललंकारः ॥ ५८ ॥

यत्र चेत्यादि । यत्र नीहारकाले मुकुतिनः पुण्यवन्तः पुरुषाः स्त्रीभिः कमनीय-
कामिनीभिः मुरते संयोगक्रीडायां सखेदाः सुगमये दुःखिताः कृताः । कैः । नयना-

रोमाञ्चकण्टकितटैः कुचकुञ्जलैश्च

स्त्रीभिः कृताः सुकृतिनः सुरते सखेदाः ॥ ५९ ॥

तत्रानवरतमन्तःप्रवर्धमानध्यानधैर्यधनंजयावधूतहिमसमयप्रत्यूहव्यूहस्या-
तिनिवातसौधमध्यसमध्यासिन इव स्थण्डिलशायिनो हेमन्ते विहितविरहि-
जनदुर्लभविभातसमागमाः मुखेन विमान्ति विभावयः ।

यस्य च दावदाहद्विगुणितप्रतापातपैस्तपनोपलक्षैर्लज्जिताश्लोच्छलन्-

सिताम्बैः मेघनीलोत्पलैः । कथंभूतैर्नयनास्तिताम्बैः । लीलाविलासविरलैः लीला-
विलास उत्फुल्लोचनत्वं तेन विरलैः । पेलवैः । कुचैरित्यर्थः । अपरं कैः कृत्वा सखेदाः
कृताः । वदनारविन्दैः मुखमण्डलैः । कथंभूतैः । स्पर्शानुयाधरदलैः स्पर्शेन अमुखानि
कर्षयत्वाद् अपरदलानि रदवासांसि येषां मुखारविन्दानां तानि तथा तैः । अपरं कैः ।
कुचकुञ्जलैः स्ननकलिकाभिः । कथंभूतैः कुचकुञ्जलैः । रोमाञ्चकण्टकितटैः रोमाञ्चेन
रोमहर्षणेन कण्टकीनि कण्टकसहितानि तटानि प्रस्थप्रदेशा येषां तानि तथा तैः ।
हेतुरममलंकारः ॥ ५९ ॥

तथेत्यादि । तत्र तस्मिन् हेमन्ते शिशिरकाले यस्य भगवतः विभावयों रात्रयः
मुखेन अनायासेन विमान्ति अतिक्रामन्ति । यस्य कथंभूतस्य । स्थण्डिलशायिनः
चतुष्पथस्थितस्य । (अप्रावकाशे उद्भवस्य आकाशस्येव) । अतिनिवातसौधमध्यसम-
ध्यासिन इव । अतिनिवातः शीतरहितो योऽसौ सौधमध्यो राजसदनमध्यस्थं सम्यक्
अप्यान्ते तस्मिन् तिष्ठतीत्येवंशीलः स तथा तस्य । अपरं कथंभूतस्य । अनवरतं निरन्तरं
अन्तःप्रवर्धमानध्यानधैर्यधनंजयावधूतहिमसमयप्रत्यूहव्यूहस्य । अन्तर्धेतुनि प्रवर्धमानं
वृद्धिं गच्छत् यज्जानं यर्मप्यानं तत्र वदैव अकातरत्वं नियतरत्वं तदेव धनंजयोऽग्निः ।
पापधर्मणा दादकारकत्वात् । तेन अवधूतः स्फोटितः हिमसमयस्य शीतकालस्य
प्रत्यूहव्यूहो विप्रसमूहो येन स तथा तस्य । कथंभूता विभावयः । विहितविरहिजनदु-
र्लभविभातसमागमाः । विहितो निर्मापितो विरहिजनानां विप्रलब्धमानुषाणां दुर्लभः
अमुत्प्राप्तो विभातसमागमः प्रभातव्यागमनं यायु तास्तथा ॥

यस्येत्यादि । यस्य च भगवतः श्रीमुदत्ताचार्यस्य तेषु सर्वलोचप्रसिद्धेषु तपतपन-
केतुषु श्रीष्मकालदिवसेषु । तप इति अकारान्तः शब्दो श्रीष्मकालवाची । तस्य
तपस्य श्रीष्मकालस्य तपनः श्रीसूर्यस्तस्य केतवः तपतपनकेतवः । दिवसा
इत्यर्थः । तेषु तपतपनकेतुषु । श्रीष्मकालदिवसेष्वित्यर्थः । परमानन्दस्यन्दमुपापयोधिना ।

परमानन्दो निजशुद्धबुद्धैकसमात्मध्यानसमुत्पन्नसौख्यं परमानन्द उच्यते, तस्य
 स्यन्दः क्षरणं प्रवाहः स एव मुधापयोधिरभृतसमुद्रः । जरामरणनिवारकत्वात् । परमा-
 नन्दस्यन्दमुधापयोधिना आत्मध्यानसमुत्पन्नमुत्पन्नसमुद्रासृतसमुद्रेण कर्तृभूतेन परिश्रविताप-
 यनस्य परिश्रवितः आपितोऽपघनः क्षरीरं यस्य स परिश्रवितापघनस्यस्य परिश्रवितापघ-
 नस्य मय्याहसमया यान्ति गच्छन्ति [इति किवाकारकसंबन्धः] । तस्य कथंभूतस्य ।
 विकर्तनकरमूलविलप्रशिखशिखरिशिरःश्रितस्य । विकर्तनः श्रीभास्करस्य कराः कि-
 रणाक्षेपां मूलं उत्पत्तिस्थानम् । धीसूर्यविन्यमिलयैः । तत्र विलम्बा समीपकर्तनी
 शिरसा शिखरं यस्येति विकर्तनमूलविलप्रशिखः स चासौ शिखरी पर्वतस्तस्य शिरशूलिका
 तत्र श्रित आश्रितो विकर्तनकरमूलविलप्रशिखशिखरिशिरःश्रितस्तस्य तथोक्तस्य ।
 परं कथंभूतस्य भगवतः । प्रलम्बितभुजलतावुगलस्य । प्रलम्बितं दीर्घमुक्तं भुजयोर्बाह्वोर्ल-
 तावुगलं वल्लीयुग्मं येन स प्रलम्बितभुजलतावुगलस्तस्य तथोक्तस्य । अपरं कथंभूतस्य
 यस्य भगवतः । परमयूखखेदिखेदितमुत्तमजलस्य । परमयूखः धीसूर्यसं खेदमति
 निजप्रतापेन दुःखमुत्पादयति इति परमयूखखेदि तादृशं खेदितं सूर्यसंमुख प्रेरितं मुख-
 मण्डलं मुखचिम्नं येन स तथा तस्य । अपरं कथंभूतस्य यस्य भगवतः । मनोगोचराति-
 चारितपथर्थाध्वर्योत्तरचरलोकस्य । मनोगोचरात् वितसंबन्धात् अतिचारिणी अति-
 क्रमणशीला । मनसो गम्यतायाः अतीकान्ताः कस्यचिन्मनसि न संमातीत्यर्थः । ईदृ-
 ग्विधा या तपधर्मा तपध्वरणं तथा आध्वर्यितः अत्यद्भुतं प्रापितः उत्तरलोको देवविद्या-
 घरसमूहो येन स तथा तस्य । कथंभूतेन परमानन्दस्यन्दमुधापयोधिना । परिपूर्णसमा-
 धिचन्द्रोदयविजृम्भितेन । परिपूर्णः पूर्णिमाचन्द्रवत् संपूर्णः स चासौ समाधिधेतोनिरो-
 धनम् । धर्मशुद्धध्यानद्वयमिलयैः । स एव चन्द्रः समुद्रनवनीतम् । संसारपंतापनिवार-
 कत्वात् । तस्य उदये प्रादुर्भावे सति विजृम्भितः उद्वेलः संज्ञातः स तथा तेन । परमान-
 न्दस्यन्दमुधापयोधिना किं कुर्वता । घनधर्मजलच्छटेन बहिरुद्ग्रहता । निबिडप्रस्पेदजल-
 निपेण बहिर्वाक्षे क्षरीराद्वाख्ये उद्ग्रहता निर्गच्छता । केन । उत्प्रेक्षते—पुनरन्तरपर्या-
 स्तापकाशेनेव । पुनर्विजृम्भणादनन्तरं अन्तर्धेतसि अपर्यास्तावकाशेनेव न पर्याप्तः न
 प्राप्तः अवकाशः स्थानं येन परमानन्दमुधास्यन्दपयोधिना स अन्तरपर्यास्तावकाशस्तेन ।
 यस्य भगवतः कथंभूतस्य । यज्ञधारागृहं उपागतस्येव । मेघवर्षावन्दिर उपागतस्येव ।
 क्रीडन् सति अन्धतृप्तमया यान्तीति प्रत्ये “कालमावयोः सप्तमी” इति वचनात्
 ‘यद्भावो भावः’ इति वचनात् अत्र भावे सप्तम्यन्तानि विशेषणानि ज्ञातव्यानि ।
 गगनति संपूर्णध्वर्यसंयुक्ते गगन्निमालिनि श्रीभास्करे करैः किरणैः कृत्वा सकलानपि
 रसान् पृथ्वीरसान् प्रसिप्तुं अवसिते उच्यते सति । कथंभूते गगन्निमालिनि । विरविसर्ग-
 समयसंप्रक्षितजठरजातवेदक्षीव ।जठरः स चासौ जात-
 वेदा अमिस्तासिप्रिव । कथंभूतेः करैः । दावदाहद्विगुणितप्रतापातपैः । दावदाहेन
 दावानलप्रज्वलनेन द्विगुणितौ पुनरुक्तीकृतौ प्रतापातपौ उष्णताप्रकाशौ येषां ते तथा

विरलस्फुलिङ्गसङ्गसंतापितस्थलजलजराजिभिस्तस्मूलविलार्धविनिर्गताशीवि-
षविषधरवदनोद्ग्रीर्णगाढगरलानलज्वालाकरालप्रकाशप्रसरैर्विरहदहनदह्यमान-
महिलाश्वासानिलपुनरुक्तोष्णबन्धैरुपार्जितजगज्जातज्योतिःसारैरिव काशा-
नवकणगर्भनिर्भरैरिव च करैश्चिरविसर्गसमयसंधुक्षितजठरजातवेदसीव
सकलानपि रसान्प्रसितुमवसिते भगवति गमस्त्रिमालिनि, परागप्रसरधू-
सरितसमस्तदिगन्तरालाभिर्वातूलवृत्तिभिर्जगतो जनिताङ्गहारे परिसर्पति
समन्ताभट इव सर्वकपे मरुति, सुवि दिवि दिशि विदिशि च वैश्वानर-

तैः । पुनः कथंभूतैः । तपनोपलशैलशिलाशिलोच्छलदविरलस्फुलिङ्गसङ्गसंतापितस्थल-
जलजराजिभिः । तपनोपलाः सूर्यकान्तमणयस्तेषां शैलाः पर्वतास्तेषां शिला प्रस्तरा-
स्वासां शिलाभेभ्यः उच्छलन्ताः उत्पतन्ताः अविरला अविच्छिन्ना ये स्फुलिङ्गा अग्निकणा-
स्तेषां सङ्गेन संतापिता उपतापिताः स्थलजलजानां स्थलकमलानां राजयः धेनवो यैस्ते
तथा तैः । पुनः कथंभूतैः करैः । तस्मूलविलार्धविनिर्गताशीविषविषधरवदनोद्ग्रीर्ण-
गाढगरलानलज्वालाकरालप्रकाशप्रसरैः । तरुणां वृक्षाणां मूलेषु यानि पिलानि बिल-
च्छिद्राणि तेभ्यः अर्धविनिर्गताः सामिप्रादुर्भूता ये आसीविषविषधराधधुर्विपभुजगा-
स्तेषां वदनैर्मुखैरुद्ग्रीर्णा उद्गन्ता या गाढगरलानलज्वालास्तीमविषवैश्वानरफीलास्त्राभिः
कराला अतिरीदाः प्रकाशप्रसराः प्रयोतप्रवृत्तयो योनयो येषां ते तथा तैः । अपरं
कथंभूतैः । विरहदहनदह्यमानमहिलाश्वासानिलपुनरुक्तोष्णबन्धैः । विरहदहनेन विप्र-
लम्भाग्निना दह्यमाना भस्मीक्रियमाणाः या महिलाः यमनीयकामिन्यलासां श्वासानिलैः
निश्वासायातैः पुनरुक्तो द्विगुणीकृत उष्णबन्धो मन्त्रपन्थो येषां ते तथा तैः । पुनः
कथंभूतैः । उपार्जितजगज्जातज्योतिःसारैरिव । उपार्जितं स्वीकृतं जगज्जातस्य त्रिमु-
वनसमुद्भूतस्य ज्योतिःसारं तेजस्तत्त्वं यैस्ते यथा तैरिव यथार्थैः । उपमालङ्कारः । पुनः
कथंभूतैः करैः । काशानवकणगर्भनिर्भरैरिव च । कुशानोर्वैश्वानरस्येमे काशानवास्ते च
ते कणा लेशास्तेषां गर्भेण आपानेन निर्भरा अद्वितीयास्ते तथा तैरिव यथार्थैः ।
उपमालङ्कारः । पुनश्च कस्मिन् सति यान्ति मध्याह्नसमयाः । परागप्रसरधूसरितसमस्त-
दिगन्तरालाभिर्वातूलवृत्तिभिर्जगतो जनिताङ्गहारे परिसर्पति समन्ताभट इव सर्वकपे
मरुति । समन्तात्सर्वत्र मरुति वाते परिसर्पति प्रसरति सति । कथंभूते मरुति ।
वातूलवृत्तिभिः वातमण्डलीभिः प्रवृत्तिभिः कृत्वा जगतो लोकस्य जनिताङ्गहारे उत्पा-
दितशरीरविशेषे शरीरशेषे वा । कथंभूताभिर्वातूलवृत्तिभिः । परागप्रसरधूसरितसमस्त-
दिगन्तरालाभिः परागस्य धूलेः प्रसरेण प्रवर्तनेन धूसरितानि ईषत्पाण्डुरीकृतानि सम-
स्तानि समप्राणि दिगन्तरालानि दिव्यण्डलानि याभिस्तास्तथा ताभिः । मरुति कथं-
भूते । नट इव नट्यचार्यो यथा । नटः अङ्गहारे अङ्गविशेषं जनयति । पुनरपि कथं-

सृष्टय इव दृष्टिपथमवतरति विष्वद्रीचिलोके, विनिर्मितमुर्मुरोपहारास्त्रिव
दुःस्पर्शप्रचारासु सर्वतः शर्करिलाखिलासु विरोचनचूर्णकीर्णेष्विव नखं-
पचपांसून्माधितातिथिषु पथिषु, वितप्यमानमूषाशुपिरेष्विव तन्निवासिवि-
लासिलोकपरितापकरेषु सौधविवरेषु, प्रलयकालप्रायकपातभीतास्त्रिव पाता-
लमूलनिलीयमानतनुलतासु लेलिहानवनितासु, समाचरितपञ्चाभिसाधन-

भूते महति । सर्वेकथे पापाणानपि तापयति सर्वेकथः तस्मिन् । अपरं कस्मिन्सति
यान्ति मध्याह्नमयाः । भुवि दिवि दिशि विदिशि च वैश्वानरसृष्टय इव दृष्टिपथमव-
तरति विष्वद्रीचिलोके । विष्वद्रीचि सर्वस्मिन् लोके जगति दृष्टिपथं लोचनमार्गमव-
तरत्यागच्छति सति । कथंभूते विष्वद्रीचिलोके । भुवि पृथिव्याम्, दिवि आकाशे, दिशि
पूर्वस्यां दक्षिणस्यां पश्चिमायां उत्तरस्यां च विदिशि च प्रतिदिशि अग्निः कोण-नैर्ऋत्य-
कोण-वायुकोण-ईशानकोणलक्षणायां प्रतिदिशि, वैश्वानरसृष्टय इव अमिरचिता इव ।
पुनश्च कासु सतीषु । विनिर्मितमुर्मुरोपहारास्त्रिव दुःस्पर्शप्रचारासु सर्वतः शर्करिला-
खिलासु । शर्करिलासु शर्करोपलसहितासु इलासु भूमिषु सर्वतः सर्वत्र दुःस्पर्शः महता
कष्टेन ह्यप्रदुमशानयः प्रचारः पादारोपणं यासु ता दुःस्पर्शप्रचारास्तासु । [अपरं] कथंभूतासु
इलासु । विनिर्मितमुर्मुरोपहारास्त्रिव विनिर्मित उत्पादितः संज्वलितः मुर्मुराणां अमा-
राणां उष्णामीनां वा उपहाराः पूजा यासां तास्तथा तासु । अपरं केषु सासु । विरो-
चनचूर्णकीर्णेष्विव नखंपचपांसून्माधितातिथिषु पथिषु । पथिषु मार्गेषु सरसु । कथं-
भूतेषु पथिषु । नखंपचपांसून्माधितातिथिषु नखान् पचन्तीति नखंपचाः । 'मितनख-
परिणामेषु पचः' इति साधुः । इदं विधाभिः पांसुभिर्धूलैर्भिरुन्माधिता मृत्युमानीता
अतिथयो भवन्ता येषु ते तथा तेषु । अपरं कथंभूतेषु पथिषु । विरोचनचूर्णकीर्णेष्विव
विरोचनचूर्णेन अग्निसमिधेन कीर्णेष्विव । पुनश्च केषु सासु । वितप्यमानमूषाशुपिरेष्विव
तन्निवासिविलासिलोकपरितापकरेषु सौधविवरेषु । तेषु सौधेषु निवसन्तीति तन्नि-
वासिनो विलासिनो भोगिनो लोकास्तेषां परितापं संतापं कुर्वन्तीति तन्निवासिविलासि-
लोकपरितापकरास्तेषु । कथंभूतेषु सौधविवरेषु । वितप्यमानानि यानि मूषाशुपिराणि
मुषाण्युल्लालनभाजनमध्यानि तानि तेष्विव । पुनश्च कासु सतीषु । प्रलयकालप्रायकपात-
भीतास्त्रिव पातालमूलनिलीयमानतनुलतासु लेलिहानवनितासु । लेलिहानवनितासु (कु-
ण्डलिनी) कुण्डलिनीषु कथंभूतासु । पातालमूलनिलीयमानतनुलतासु पातालमूलेषु रसा-
तलाधोभागेषु निलीयमाना निवेद्यमाना प्रवेशं कुर्वन्तास्तनुलता शरीरपङ्क्त्यां यासां
तास्तथा तासु । अपरं कथंभूतासु लेलिहानवनितासु । प्रलयकालप्रायकपातभीतास्त्रिव
प्रलयकालः क्षयकालस्तासु संज्वन्ती प्रायको वज्राभिरास्य पातात् वर्षणात् भीता भवं
प्राप्तास्तासां यासु तथा । अपरं केषु सासु । समाचरितपञ्चाभिसाधनमानसानामिव

मानसानामिव महीधरतापसानां प्रवृद्धमूर्धनिर्ध्यामधूमध्यामलेषु गगन-
तलेषु, द्रुतदुर्घर्णरसरेखारुचिभिरिव मरुमरीचिनीचिभिर्वक्ष्यमानमनोव्याकु-
लेषु कमलकुलेषु, घोरघृणिघनघर्माङ्गारासारमृष्टभूगोलस्पर्शप्रकुपितेनोर्ध्वच-
लितदृशा दन्दशूकेश्वरेणापाङ्गनिष्ठभूतैः कोपकृशानुभिरिव कथ्यमानासु
जलदेवतानामावसथसरसीषु, निजनिवासकाननदबोद्रिक्वपित्तास्त्रिव दुः-
सहविदाहदेहसदोहासु वनदेवीषु, विदूरितवसन्तसमागमास्त्रिव विरहिणी-

महीधरतापसानां प्रवृद्धमूर्धनिर्ध्यामधूमध्यामलेषु गगनतलेषु । गगनतलेष्वाकाशमण्डलेषु
कथंभूतेषु सत्सु । महीधराः पर्वतास्त एव तापसा जडस्वभावत्वात् तेषां महीध-
रतापसानां प्रवृद्धो दृष्टो यतो मूर्धसु मस्तकेषु योऽर्मा निर्ध्यामधूमो बाष्पधूमस्तेन ध्या-
मलानि मलिनानि प्रवृद्धमूर्धनिर्ध्यामधूमध्यामलानि तेषु । कथंभूतानां महीधरताप-
सानाम् । उत्प्रेक्षते—समाचरितपद्माभिसाधनमानसानामिव समाचरितं पद्माभिसाधने
मानसं चित्तं यैस्ते तथा तेषाम् । अपरं कथंभूतेषु सत्सु । द्रुतदुर्घर्णरसरेखारुचिभिरिव
मरुमरीचिवीचिभिर्वक्ष्यमानमनोव्याकुलेषु कमलकुलेषु । कमलकुलेषु मृगयूधेषु । कथं-
भूतेषु सत्सु । मरुमरीचिवीचिभिः मृगतृणालहरीभिर्वक्ष्यमानानि यानि मनासि चित्तानि
तैर्व्याकुलानि किंकर्तव्यतामूढानि मरुमरीचिवीचिभिर्वक्ष्यमानमनोव्याकुलानि तेषु ।
कथंभूताभिर्मरुमरीचिवीचिभिः द्रुतमुत्कलितं यत् दुर्घर्णं रूप्यं तस्य रस तस्य रेखा-
वत् रुचि शोभा यासां तास्तथा ताभिर्यथा । कथंभूतासु सतीषु । घोरघृणिघनघर्माङ्ग-
ारासारमृष्टभूगोलस्पर्शप्रकुपितेनोर्ध्वचलितदृशा दन्दशूकेश्वरेणापाङ्गनिष्ठभूतैः कोपकृशानु-
भिरिव कथ्यमानासु जलदेवतानामावसथसरसीषु । जलदेवतानां जलदेवीनां आवम-
थसरसीषु गृहसरोवरेषु । कथंभूतासु । दन्दशूकेश्वरेण नागराजेन अपाङ्गनिष्ठभूतं कटा-
क्षोद्गान्तैः कोपकृशानुभिः क्रोधाभिभिः कथ्यमानास्त्रिव तप्यमानास्त्रिव । कथंभूतेन
दन्दशूकेश्वरेण । घोरघृणे. श्रीभारसरस्य घनस्त्रीप्रतरो योऽसौ घर्म आतपः स एव
अङ्गारासार अङ्गारवर्षणं तेन मृष्टं सतापितो योऽसौ भूगोले भूमिपिण्डस्तस्य स्पर्शात्
फणाप्रप्रज्वालनत्वात् प्रकर्षेण कुपितस्तेन तथोक्तेन । अपरं कथंभूतेन दन्दशूकेश्वरेण ।
ऊर्ध्वचलितदृशा ऊर्ध्वमुपरिभागं चलित्वा संचलिता दृशो द्विसहस्रलोचनानि यस्य
स(तेन) ऊर्ध्वचलितदृशा । अपरं कामु सतीषु । निजनिवासकाननदबोद्रिक्वपित्ता-
स्त्रिव ॥ सहविदाहदेहसदोहासु वनदेवीषु । वनदेवीषु कथंभूतासु । इ सहवि-
दाहा असहनीयसतापा देहसदोहानां शरीरसमूहानां यासां तास्तथा तासु ।
[अपरं] कथंभूतासु । निजनिवासकाननदवेन आत्मीयगृहवनदावानलेन उद्रिक्तं
अधिकम्पितं पित्तमायुयांसां तास्तथा तासु । इव यथार्थं । अपरं कामु सतीषु ।
विदूरितवसन्तसमागमास्त्रिव विरहिणीकपोलमर्मरच्छदासु सतावनपद्मिषु । सता-
वनपद्मिषु बन्नीवनध्रेणिषु कथंभूतासु । विरहिणीकपोलमर्मरच्छदासु विरहि-

कपोलमर्मरच्छदासु लतावनपक्षिपु, कृतकृष्णवर्त्मकर्मस्त्रिव पत्रपाण्डुपु पाद-
पेषु, स्वकीयकोशकोटरप्रसूताना कलहंसकुटुम्बिनीना चिन्ताज्वरकरेषु क्ष-
यामयमन्देष्टिव परिम्लायत्सु दैर्घिकेयकान्तारेषु, करेणुरोत्तम्भितकमलि-
नीदलातपत्रोपचर्यमाणवारणेषु वनसर सु, दृढदंष्ट्रोत्पाटितपुटकिनीदरकुह-
रविहरद्वराहासु कासारवसुंधरासु, कठोराष्टीलपृष्ठकमठनिलैठलुठत्पाटीन-

शोना पतिविद्युक्ताना स्त्रीणा कपोलवन् गण्डस्थलवन् मर्मरा शुष्काश्छदा पत्राणि
यासा तास्तथा तासु । पुनरपि कथभूतासु । विदूरितो विप्रकृष्ट गतो वसन्तसमागमो
वसन्तर्तुसमागम आगमन आसा तास्तथा तासु । इव यथार्थे । अपर कथभूतेषु सत्सु ।
कृतकृष्णवर्त्मकर्मस्त्रिव पत्रपाण्डुपु पादपेषु । पादपेषु पृष्ठेषु कथभूतेषु । पत्रपाण्डुपु
पत्रेषु पाण्डुपु शुक्लाद्ये तथा तेषु । पुन कथभूतेषु । कृत विहितं कृष्णवर्त्मकर्म अग्नि-
प्रवेशो यैस्ते तथा तेषु । इव यथार्थे । अग्निप्रवेश कृत्वा निर्गतेभ्यस्तथ । अपरं केषु
सत्सु । स्वकीयकोशकोटरप्रसूताना कलहंसकुटुम्बिनीना चिन्ताज्वरकरेषु क्षयामय-
मन्देष्टिव परिम्लायत्सु दैर्घिकेयकान्तारेषु । दैर्घिकेयकान्तारेषु कमलनेषु किं कु-
र्यत्सु सत्सु । परिम्लायत्सु परि समन्तात् म्लायत्सु शुष्यत्सु सत्सु । अपर कथभू-
तेषु । उत्प्रेक्षते—क्षयामयमन्देष्टिव क्षयामयेन राजरोगेण मन्देष्टिव रोगेष्टिव ।
अपर कथभूतेषु । कलहराकुटुम्बिनीना राजहसीना चिन्ताज्वरकरेषु चिन्ताज्वरविधा-
यिषु । कथभूताना कलहंसकुटुम्बिनीनाम् । स्वकीयकोशकोटरप्रसूतानाम् स्वकीयेषु
कोशकोटरेषु कमलमध्यकोटरेषु प्रसूताना जातपत्न्यानाम् । अपरं केषु सत्सु । क-
रेणुरोत्तम्भितकमलिनीदलातपत्रोपचर्यमाणवारणेषु वनसर सु । वनसर सु उद्यान-
सरोवरेषु अटवीतडागेषु । कथभूतेषु सत्सु । करेणुभिर्हस्तिनीभि करे शुष्कादण्डै-
रुत्तम्भितानि उद्यतितानि याभि कमलिनीदलातपत्राणि पद्मिनीपत्रच्छदानि तैरप-
चर्यमाणाद्याया प्राप्यमाणा वारणा हस्तिनी येषु ताभि तथा तेषु । अपर काम सतीषु ।
दृढदंष्ट्रोत्पाटितपुटकिनीदरकुहरविहरद्वराहासु कासारवसुंधरासु । कासारवसुंधरासु सरो-
भूमिषु । कथभूतासु सतीषु । दृढदंष्ट्रभिर्बलवतीभिर्दोढाभिस्त्याटिता उन्मूलिता या
पुटनिन्य कमलिन्यस्तासा दरकुहरेषु छिद्रविहरेषु विहरन्त पर्यटन्तो विलोकन्तो
वराहा अरण्यशूकरा यासु तास्तथा तासु । अपरं केषु सत्सु । कठोराष्टीलपृष्ठकमठ-
निलैठलुठत्पाटीनक्षोभकलुपवारिषु विरेयेषु । विरेयेषु हृदयेषु (हृदये) कथभूतेषु सत्सु ।
कठोर वज्रप्रार्य अष्टौल गभो मध्यप्रदेशो यस्य पृष्ठस्य तेनोपलक्षिता ये कमठा कूर्म-
राजास्तेषा निलैठनेन प्रेरणेन लुटन्तो यत्र तत्र पत्र(त)न्तो ये पाटीना सहस्रदंष्ट्रिणो
मात्स्यास्तेषां क्षोभेण सचलनेन बलुयाभि अनच्छानि चारीणि जलानि येषा विरेयाणा ते

क्षोभकलुपवारिषु विरेयेषु, महानोकहगहनावगाहदोहदेषु नखायुधेषु, ज-
रति सौरभेयेषु दर्पे, सर्वेति गर्वरेषु गर्वे, गलन्तीषु पुष्पधयेषु धृतिषु,
नाडिधमेषु नगौकसां गलनालेषु, कथाशेषासु योषिता कामकेलिषु, ज्व-
लदारद्रदारुदारुणासु दीर्घाहनिदाघनिर्गलज्जलासु जन्मिना शरीरयष्टिषु, म-
रुम्यलेप्विव देवसातेषु, प्रधावधरणिष्विव स्रोतस्विनीषु, धान्वनधरारन्ध्रे-
ष्विव प्रधिषु, चुलकोञ्जुलम्पनोचितेष्विव जलधिषु, सहारसमयदिवसेष्विव
प्रशान्तजन्तुसचारेषु यत्नसु च,

तथा तेषु । पुनश्च केषु सत्सु । महानोकहगहनावगाहदोहदेषु नखायुधेषु । नखायुधेषु
सिंहव्याघ्रादिपीवेषु । कथभूतेषु । महान्तो गुरवो अनोकहा वृक्षास्तोषा गहनानि व-
नानि तेषामवगाहे प्रवेशे दोहदानि मनोरथानि येषां ते तथा तेषु । अपर कस्मिन्
सति । जरति सौरभेयेषु दर्पे । सौरभेयेषु वृषभेषु दर्पे मदे जरति शतखण्डीभवति
सति । अपरं कस्मिन् सति किं भवति सति । सर्वेति गर्वरेषु गर्वे । गर्वरेषु महि-
देषु गर्वे मदे खर्वति हस्तीभवति सति । अपरं कस्मिन्सति किं भवति सति । गलन्तीषु
पुष्पधयेषु धृतिषु । पुष्पधयेषु भ्रमरेषु धृतिषु सतोपेषु गलन्तीषु नश्यन्तीषु स-
तीषु । अपरं । नाडिधमेषु नगौकसा गलनालेषु । नगौकसां पक्षिणां गलनालेषु नाडि-
धमेषु उच्छ्वासान् कुर्वन्तु सत्सु । अपरं । कथाशेषासु योषिता कामकेलिषु । योषितां
कमनीयकामिनीनां कामकेलिषु रतिनीडासु कथाशेषासु निवृत्तव्यापारासु । पुन कथभू-
तासु । ज्वलदारद्रदारुदारुणासु दीर्घाहनिदाघनिर्गलज्जलासु जन्मिना शरीरयष्टिषु । जन्मिना
प्राणिना शरीरयष्टिषु कायवाष्टीषु । कथभूतासु । दीर्घाहनिदाघनिर्गलज्जलासु दीर्घाणि
आयतानि अहानि दिवसानि यस्येति दीर्घाह । 'राजन् अहन् सति' इति अप्रत्ययान्तो
निपात । दीर्घाह्यासौ निदाघश्च उष्णकालत्वेन निर्गलन्ति निश्च्योतन्ति । जलानि
चासां याम्नां वा । कथभूतासु शरीरयष्टिषु । ज्वलदारद्रदारुदारुणासु ज्वलन्ति आर्द्राणि
सरसानि राजसानि यानि दारुणि काष्ठानि तद्वत् दारुणा अशक्यस्पर्शास्तास्तथा तासु ।
मरुम्यलेप्विव देवसातेषु । देवसातेषु अगाधसरोवरेषु कथभूतेषु । [मरु]म्यलेषु इव
वनभूमिष्विव । शुष्केष्वित्यर्थः । प्रधावधरणिष्विव स्रोतस्विनीषु । स्रोतस्विनीषु नदीषु
कथभूतासु । प्रधावधरणिष्विव बाह्यालीप्रदेशेष्विव । यत्र गताश्वा शीघ्रगतिं कार्यन्ते
सा प्रधावधरणिष्विव । धान्वनधरारन्ध्रेष्विव प्रधिषु । प्रधिषु कूपेषु कथभूतेषु । धा-
न्वनधरारन्ध्रेष्विव धन्वन इव धान्वनी सा चासी घरा धान्वनधरा तस्या रन्ध्राणि
तेषु धान्वनधरारन्ध्रेषु मरुम्यलभूमिच्छिद्रेष्विव । उद्वरहितेष्विति भावः । चुलकोञ्जु-
लम्पनोचितेष्विव जलधिषु । जलधिषु समुद्रेषु कथभूतेषु । चुलकोञ्जुलम्पनोचितेष्विव

येषु च—

‘मार्तण्डश्चण्डतापस्तपति मरुभुवामग्निसात्त्वं दधानः

कामं व्योमान्तराणि स्थगयति किमपि द्योति धावत्पुरस्तात् ।

ऊर्ध्वं निर्ध्यामवीचीचयमिव विसृजत्येतदाशान्तरालं

ममाज्ञानिभ्रगानां पयसि च करिणः काथयन्वाति वातः ॥ ६० ॥

चुलुकैः करपुटैरुत्तुलुम्पनं उच्छृण्वन् तस्मिन् उचितेषु योग्येषु । अपजलेष्वित्यर्थः ।
संहारसमयदिवसेष्विव प्रशान्तजन्तुसंचारेषु वर्त्यंषु । वर्त्मसु मार्गेषु । कथंभूतेषु ।
प्रशान्तजन्तुसंचारेषु प्रशान्तो निरुतो जन्तूनां प्राणिनां संचारः प्रवेशो येषु तांनि
प्रशान्तजन्तुसंचाराणि तेषु । पुनः कथंभूतेषु । संहारसमयदिवसेष्विव प्रलयकाला-
वसरदिनेष्विव । संहारसमये प्राणिनां संचारो न भवति ॥

येषु च तपस्तपनकेतुषु विलासिभिः कामुकैः पुरुषैः भूहवन्भूमयो वृक्षवनधरणयः
समध्यास्यन्ते सन्ध्याग्राभीयन्ते । कथंभूता भूहवन्भूमयः । विलासिनीनां मनोहरस्त्रीणां
चिकुरलोचनायलोकनामृतहरिणमनोहराः । चिकुराणि कुटिलाणि यानि लोचनानि
नेत्राणि तेषां अवलोकनं निरीक्षणं तदेवामृतं सुधा । शरीरसंतापनिवारकत्वात् । तस्य
हरिणवत् सारिणीवत् नीकवत् कृत्रिमनदीवत् मनोहराधितानुरागिकाः । अपरं कथं-
भूता भूहवन्भूमयः । कुचचूचुकप्रभास्यपश्यामलितपर्यन्तरूपयः । कुचचूचुकानां स्तना-
भ्रगाम् । ‘चूचुकं तु स्तनाग्रं स्यात्’ इति वचनात् । तेषां प्रभास्तेजालि ता एव शष्पाणि
कोमलतृणानि तैः श्यामलिताः श्यामवर्णाकृताः पर्यन्तरूपयोऽभि समन्तात् प्रदेशा यासां
तास्तथा । कथंभूतैः विलासिभिः । इति अमुना प्रकारेण । मागधबुधप्रतिषोभितमध्याह-
न्यैः । मागधबुधैर्नटाचार्यपण्डितैः प्रतिबोधिता मध्याह्नसेष्या येषां विलासिनां ते
तथा तैः । अपरं कथंभूतैर्विलासिभिः । सुकृतावन्यैः । सुकृतेन पूर्वभवपुण्येन अवन्त्यैः
सफलैः । इतीति क्रिम् । मार्तण्ड इत्यादि पञ्च वृत्तानि व्याख्येयानि । तथाहि—मार्त-
ण्डश्चण्डतापस्तपति मरुभुवामग्निसात्त्वं दधानः । मार्तण्डः त्र्यसूर्यः तपति तापं करोति ।
कथंभूतो मार्तण्डः । चण्डतापः अतितीव्रपर्मः । मार्तण्डः किं कुर्वाणः । मरुभुवां
धन्वभूमीनां अग्निसात्त्वं अग्निमयत्वं दधानः कुर्वाणः । कामं व्योमान्तराणि स्थगयति
किमपि द्योति धावत्पुरस्तात् । काममतिशयेन किमपि अनिर्वचनीयं द्योति वस्तु सतेज-
स्कन्धवस्तु कर्तुंभूतं व्योमान्तराणि गगनमण्डलानि स्थगयति क्षम्यति । किं कुर्वन्
द्योतिवस्तु । पुरस्तात् अग्रतो धावन् शीघ्रगतिं कुर्वन् । ऊर्ध्वं निर्ध्यामवीचीचयमिव
विसृजत्येतदाशान्तरालम् । एतत्प्रलक्ष्मीभूतं आशान्तरालं दिग्गण्डलं कर्तुंभूतं ऊर्ध्व-
माज्ञानोपरि निर्ध्यामवीचीचयं वाष्पलहरीसमूहं विसृजतीव प्रेषयतीव । ममाज्ञानि-
भ्रगानां पयसि च करिणः काथयन्वाति वातः । वातः वायुः वाति प्रवर्तते । किं

मध्याह्नेऽहाय वाहाश्चटुलतरखुरास्तोयमार्गं त्यजन्ति

स्यानायानेतुमीशाः पयसि कृतरतीन्हस्तिनो नैव मिण्ठाः ।

शोपोत्तुण्डः शिखण्डी विमृशति शिशिरान्कन्दरद्रोणिदेशा-

न्स्वेच्छं कच्छेषु चेमाः कमलदलतलं वारलाः संश्रयन्ति ॥ ६१ ॥

आसीनप्रचलायितैः करिपतिः क्षोणीप्ररन्ध्रद्रुम-

स्कन्धालम्बितकन्धरः किमपि च ध्यायन्मुहुस्तिष्ठति ।

निद्रामुद्रितलोचनो हरिरपि ग्रीष्मेषु माध्यंदिनी-

मद्रिद्रोणिदरादरार्पितवपुर्वेलामतिक्रामति ॥ ६२ ॥

वैन् । निम्नगतां पयसि नदीनां जलमध्ये मग्नान् मुद्रितकायान् करिणो गजान्
क्वापयन् क्वययन् । अष्टावशेषजलवदुत्कालम्यधित्यर्थः ॥ समुच्चयालंकारः ॥

मध्याह्नेत्यादि । मध्याह्ने दिवसस्य मध्यवेलायां वाहा अथाः अहाय वेगेन तोयमार्गं
जलमार्गं त्यजन्ति मुशन्ति । कर्षभूता वाहाः । चटुलतरखुराः चटुलतरा अत्युत्तालाः
खुराः शफा येषां ते तथोक्ताः । मिण्ठाः पोताराः पयसि जलमध्ये कृतरतीन्
विहितरागान् हस्तिनो गजान् स्यानाय हस्तिनीशालायै आनेतुं प्रापयितुं नैव ईशाः समर्था
भवन्ति । शिखण्डी मयूरः शिशिरान् शीतलान् कन्दरद्रोणिदेशान् कन्दरस्य गुहायाः
द्रोणिदेशाः पर्वतसंधिप्रदेशास्तान् विमृशति विचारयति । अग्न्येषत् इत्यर्थः । कर्षभूतः
शिखण्डी । शोपोत्तुण्डः शोपेण शरीरपरितापेन उत्तुण्डः ऊर्ध्वमुखः । वारलाः हंसवधूटिका
इमाः प्रसशीभूताः कमलदलतलं पुटकिनीपत्राधोभायं संश्रयन्ति आश्रयन्ति । केषु ।
कच्छेषु मयेकदेशेषु । क्वमाश्रयन्ति । स्वेच्छं शयेष्टम् । निजेच्छानुसारेणेत्यर्थः ॥
अयमपि समुच्चयः ॥

आसीनप्रचलायितैरित्यादि । करिपतिः आसीनप्रचलायितैः कृत्वा आसीन
एव उद्भिन्नोऽपि सन् प्रचलायितैर्धूर्णितैः कृत्वा किमपि अनिर्वचनीयं मुहुर्ध्यायन् पुनः
पुनश्चिन्तयन् तिष्ठति । कर्षभूतः सन् तिष्ठतीत्याह—क्षोणीप्ररन्ध्रद्रुमस्कन्धालम्बित-
कन्धरः । क्षोणीप्रस्य पर्वतस्य रन्ध्रे विवरे योऽसौ द्रुमो वृक्षस्तस्य स्कन्धः प्रकाण्डः शा-
खावधि काष्ठं तत्र आलम्बिता आरोपिता कन्धरा ग्रीवा येन स तथोक्तः । हरिरपि पद्मा-
ननोऽपि । अपिनाय्दात् व्याघ्रादिकोऽपि । निद्रामुद्रितलोचनः निद्रया मुद्रिते क्षम्पिते लो-
चने यस्य स तथा सन् । ग्रीष्मेषु गर्मेषु माध्यंदिनी मध्याह्नसंबन्धिनीं वेलां कालम् अतिक्रा-
मति । कर्षभूतो हरिः । अद्रेः पर्वतस्य द्रोणिः संधिप्रदेशस्तत्र दरं ईयत् यथा भवत्येवं
आदरेण तत्परतया अर्पितं आतोषितं वपुः शरीरं येन सः ॥ अयमपि समुच्चयालंकारः ॥

किं च ।

गण्डस्थलीषु सलिलं न जलाशयाना-

मम्भःस्रुतिः कुचनगेषु न वाहिनीनाम् ।

नाभीदरेषु वनितासु जलं न वार्धौ

नीवीलतोऽसति शुष्यति यत्र लोकः ॥ ६३ ॥

सुदुर्लभरसोऽप्येष सरसाधरपङ्कजः ।

तत्करोति च तद्द्वेष्टि चित्रं धर्मसमागमः ॥ ६४ ॥

इति मागधबुधप्रतिबोधितमध्याह्नसंध्यैः सुकृतावन्ध्यैर्विलासिभिर्विलासि-
नीनां चिकुरलोचनावलोकनामृतहरिणमनोहराः कुचचुक्रमभाशम्पदयाम-
लितपर्यन्तवृत्तयः समध्यास्यन्ते भूरुहवनभूमयः, तेषु तपस्तपनकेतुषु विक-
र्तनकरमूलविलम्बशिखशिखरिशिरःश्रितस्य प्रलम्बितमुजलतायुगलस्य ख-
रमयूलखेदिखेदितमुखमण्डलस्य मनोगोचरातिचारितपश्चर्याश्रयितखचर-
लोकस्य परिपूर्णसमाधिचन्द्रोदयविजृम्भितेन परमानन्दसन्दसुधापयोधिना
पुनरनन्तरमन्तरपर्यासावकाशेनेव घनधर्मजलच्छलेन बहिरुद्ब्रह्मता परिष्ठा-
वितापघनस्य यन्त्रधारागृहमुपागतस्येव यान्ति मध्याह्नसमयाः ॥

येन च पयोधरोन्नतिजनितजगद्गलयनीलनिचलेषु, निचलसनाथगृप-

किं च विशेषं वर्णयति—गण्डस्थलीष्वित्यादि । गण्डस्थलीषु कपोलमह-
भूत्युच्चेषु सलिलं जलं वर्तते, न जलाशयानां तटापानां जलमस्ति । अम्भः-
स्रुतिर्जलस्रवणं कुचनगेषु स्तनपर्वतेषु वर्तते, न वाहिनीनां नदीनामम्भःस्रुतिरस्ति ।
वनितासु कमनीयकामिनीषु नाभीदरेषु तुन्दिकाष्ठेषु जलं वर्तते, न वार्धौ समुद्रे
जलमस्ति । नीवीलता वनितानामिलेव श्लोकव्याप्तवत्त्वव्यवहारे उल्लसति आसोच्छ्वास
करोति । वर्णते इत्यर्थः । यत्र येषु तपस्तपनकेतुषु लोकः शुष्यति आवानो भवति ॥
अतिशयालंकारः ॥

सुदुर्लभरस इत्यादि । धर्मसमागम उष्णनालगमः तद्वत्सु करोतीति तत्र कार्यं
द्वेष्टि न करोति चित्रं आश्चर्यमेतत् । कथंमूलो धर्मसमागमः । सुदुर्लभरसोऽपि सन् सर-
साधरपङ्कजः सजलौष्टप्रवालः ॥ अयमप्यतिशयः ॥

येनेत्यादि । येन च श्रीसुदत्ताचार्येण तत्र तेषु वारिवाहवासरेषु वारिवाहस्य
मेघस्य वासरा दिवसा वाहवासरालेषु मेघदिवसेषु तस्मिन्निवासिना सता शर्वर्यो रा-

तिचापसंपादिषु, संपादितखरदण्डसण्डाडम्बरसण्डनेषु, सण्डितविलासि-
नीमनोरथपरिपन्थिषु, परिपन्थिपरिपदुत्साहदुहेषु, दुहिणवाहनस्थितिप्रभे-
दिषु, प्रभिन्नगजगर्जनोर्जितपर्जन्याविच्छिन्नस्वनदु सहेषु, दु सहविरहशि-

प्रभो नीयन्ते निर्गमयन्ते । इति क्रियाकारकस्य च । अत्र वासरशब्द 'क्रोडे दिव-
सवासरी' इति वचनात् यद्यपि न्युसकलिङ्गे वतते, तथाप्यत्र पुलिङ्ग विवक्षित इति
ज्ञातव्यम् । वासरशब्दस्य विशेषणानि पुलिङ्ग सूचितत्वात् । येन कथभूतेन । निर-
न्तरयोगोपयोगनिमग्नमनस्वारेण । निरन्तरमविच्छिन्न योगोपयोगे ध्यानचिन्ताया निमग्नो
दृष्टितो मनस्सारक्षिताभोगो यस्य स तथा तेन । अपर कथभूतेन येन । विहि-
तवनदेवतारक्षाधिकारेणेव । विहित आचरितो वनदेवताना कान्तारदेवताना रक्षाया
प्रतिपालनस्य अधिकारो नियोगो यस्य स तथा तेन । इव यथार्थे । कथभूता शर्वर्य ।
निष्ठिलस्य समस्तस्य जगतः पृथ्वीमण्डलस्य तमस्काण्डसण्डितनिपशरीरदशनदृश्य
तमस्काण्डेन अन्धकारसमूहेन सण्डिता विलोपिता निपशरीरस्य आत्मकायस्य दर्श-
नश्रुतिरबलोकनश्रुतिर्याभि शर्वरीभस्यास्तयोक्ता । अपरं कथभूता शर्वर्य । अभि-
सारिकाजनमनोऽपत्यपोषणगर्भस्य अभिगारिकाजनाना कान्तार्थिनीसङ्केतका कामु-
कङ्क्षीसमूहाना मनास्येव अपत्यानि घालका अज्ञानमनस्कत्वात् तेषां पोषणे प्रतिपा-
लने समर्थाकरणं गमय महिषीसमाना । कथभूतेषु वारिवाहवासरेषु । पयोधरोन्न-
तिजनितजगद्रूलमनीलनिचलेषु । पयोधराणां मेघानां उन्नत्या आडम्बरेण जनित
उत्पादितो जगद्रूलस्य, पृथ्वीमण्डलस्य नीलनिचल कृष्णवर्णनिचोलक कमुषो मैत्रे
तथा तेषु । पुन कथभूतेषु वारिवाहवासरेषु । निचलसनाथनृपतिचापसंपादिषु ।
निचलसनाथानि प्रावरणवस्त्रसंहितानि नृपतीना नरेन्द्राणां चापानि धनुषि संपादयन्ती
ह्येवशीलास्तथा तेषु । पुन कथभूतेषु । संपादितखरदण्डसण्डाडम्बरसण्डनेषु । संपा-
दितमुत्पादित सज्जनित खरदण्डसण्डाना कमलवनानां आडम्बरस्य शोभाया आटोपस्य
वा सण्डन विध्वंसन मैत्रे तथा तेषु । पुन कथभूतेषु । सण्डितविलासिनीमनोरथपरिप-
न्थिषु । सण्डितानां पत्न्या मानमग्न प्रापितानां विलासिनीना स्त्रीणां मनोरथानां दोहदानां
परिपन्थिन शत्रवस्त्रे तथा तेषु । उक्तं च—'निद्रारूपायमुकुलीकृतताम्रनेत्रो नारी
नखत्रणविचूर्णितसयगात्र । यस्या कुनोऽपि दृष्टमेति पति प्रभाते सा सण्डितेति वयिता
कविभिः पुराणे ॥' अपरं कथभूतेषु । परिपन्थिपरिपदुत्साहदुहेषु । परिपन्थिना शत्रूणां
परिपत्त समुद्रस्य उत्साहमुद्यम दृष्टाति विनाशयन्तीति चे तथा तेषु । पुन
कथभूतेषु । दुहिण(दुहिण)वाहनस्थितिप्रभदिषु । दुहिण(दुहिण)वाहनानां हसनां स्थितिं
मानससरोवरनिवासं प्रभिदति विधटय तीक्ष्णवशीलास्ते तथा तेषु । पुन कथभूतेषु ।
प्रभिन्नगजगर्जनोर्जितपर्जन्याविच्छिन्नस्वनदु सहेषु प्रभिन्ना मद प्राप्ता । 'प्रभिन्नो गर्जितो

स्विसंधुक्षणविधायिसु, विहितनिकामकरकासारशार्दूलबलविनासनेषु, विशं-
सनावसरसरत्समीरसूत्कारचण्डेषु, चण्डकरकरालिमविलोपिषु, विलुप्तहिम-
धामदीधितिप्रसरेषु, प्रसरत्पूरपय.पादपनिर्मूलिषु, निर्मूलितजटतटहानोक-
हस्खलितकूलकपवाहिनीप्रवाहेषु, प्रवाहपतद्वारावारिगिरिशिखरशीर्णताम-
साधिषु, प्रसाधितान्धकारश्यामलाखिलदिगन्तेषु, दिगन्तरधरदरोद्दीर्णजल-

मेत ' इति वचनात् । ते च ते गजा करिणस्तेषां गर्जनेन घन्देन ऊर्जिता अप्रतिहतव्या-
पाराः । [द्विगुणीभूतगर्जना इत्यर्थः ।] ते च ते पर्जन्या वारिवाहास्तेषामविच्छिन्नैः निर-
न्तरैः स्वनं शब्दैः दुःसहा दुःखेन महता कष्टेन सोढुमशक्या ये वासरास्ते तथा तेषु ।
पुनः कथभूतेषु । दुःसहविरहशिसिधुक्षणविधायिसु । दुःखेन महता कष्टेन सोढुमशक्यो
योऽसौ विरहो विप्रलम्भः स एव शिरीः सप्तजिह्वो दाहयतापकारकत्वात् तस्य
संधुक्षणसुदीपनं विदधति कुर्वन्तीत्येवंशीला ये च ते तथा तेषु । पुनः कथभूतेषु ।
विहितनिकामकरकासारशार्दूलबलविनासनेषु । विहितं कृतं विक्रममतिशयेन करका-
सारेण करकट्टना शार्दूलानां व्याघ्राणामष्टपञ्चानां वा बलस्य पराक्रमस्य विनासनं
निरासनं यैस्ते तथा तेषु । पुनः कथभूतेषु । विशंसनावसरसरत्समीरसूत्कारचण्डेषु ।
विशंसनावसरे प्रलयकारे सरन् प्रवर्तमानो योऽसौ समीरो वायुस्तस्य सूत्कारेण
शब्दविशेषेण चण्डा बलवत्तरास्ते तथा तेषु । पुनः कथभूतेषु । चण्डकरकरा-
लिमविलोपिषु । चण्डकरस्य श्रीसूर्यस्य योऽसौ करालिमा शैद्व्यं तीव्रतापत्वं तं विलु-
म्पन्ति विच्छेदं कुर्वन्तीत्येवशीलास्ते तथा तेषु । पुनः कथभूतेषु । विलुप्तहिम-
धामदीधितिप्रसरेषु । विलुप्तोऽदृशं प्रापितो विष्वसितो हिमधात्र चन्द्रस्य दीधितौना
प्रसरं प्रवर्तमानो यैस्ते तथा तेषु । पुनः कथभूतेषु । प्रसरत्पूरपय पादपनिर्मूलिषु । प्रसरन्
प्रवर्तमानो योऽसौ पूरो नदीप्रवाहस्तस्य पयसा जलेन पादपान् दृक्षान् निर्मूलयन्ति
समूलकाप कपन्त उपाटयन्त्यथ पातयन्ति इत्येवशीलास्ते तथा तेषु । पुनः कथ-
भूतेषु । निर्मूलितजटतटहानोकहस्खलितकूलकपवाहिनीप्रवाहेषु । निर्मूलिता निर्मूलकार्यं
कपिता जटा मूलानि येषां ते निर्मूलितजटास्ते च ते तटहानो अनोकहात्सटोत्पन्नदृक्षालैः
स्खलिता अवष्टम्भिता कूलकपवाहिनीनां निजतटाथ पातिका[ना] नदीनां प्रवाहा
जलपूरा येषु ते तथा तेषु । पुनः कथभूतेषु । प्रवाहपतद्वारावारिगिरिशिखरशीर्ण-
ताप्रसाधिषु प्रवाहेण अविच्छिन्नतया पतन्ति या धारास्तासां वारिभिर्जले गिरि-
शिखराणां पर्वतमल्लकानां शीर्णतां शतखण्डत्वं प्रसाधयन्ति कुर्वन्तीत्येवशीलास्ते
तथा तेषु । पुनः कथभूतेषु । प्रसाधितान्धकारश्यामलाखिलदिगन्तेषु । प्रसाधितं कृतं
यदन्धकारं तिमिरं तेन श्यामला मलिना अखिलदिग्भन्ता सर्वदिग्गण्डानि येषु ते

प्लावितदन्तिपोतेषु, पोतसंभावनाकुलकुरङ्गीवीविताशाविनाशपिशुनतडिह-
ण्डसंघट्टेषु, सैषद्वमुखरवारिवाहवपुर्मण्डनासण्डलकोदण्डविलोकनाध्वन्य-
त्तरासज्जिषु, सज्जिताजकावकामकर्कशदशेषु, दिवमवनिमाशाः पातालानि
च जलसाज्जनयत्सु,

यत्र च—

मेघोद्गीर्णपतत्कठोरकरकासारत्रसत्सिन्धुरे

पूरप्लावितकूलपादपकुलमुम्यत्सरित्पाथसि ।

तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । दिगन्तरघरद्वोद्गीर्णजलप्लावितदन्तिपोतेषु । दिगन्तरेषु
दिग्गण्डलेषु ये घटाः पर्वतास्तेषां दशः कन्दरास्तेद्वोर्णानि उद्गन्तानि यानि
जलानि उदकानि तैः [तेषु] प्लाविता निमज्जिता दन्तिनां हस्तिनां पोताः शिवा-
यधिक्षा येषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । पोतसंभावनाकुलकुरङ्गीवीवि-
ताशाविनाशपिशुनतडिहण्डसंघट्टेषु । पोतानां मृगशिशूनां संभावना धारणं रक्षणं तत्र
आकुला विह्वलीभूता याः कुरङ्गाः मृगस्त्रासां जीवितस्य प्राणधारणस्य आशा
इच्छा तस्याः विनाशोऽपलभ्ये पिशुनानि यानि तडिहण्डानि विद्युतां यष्टयस्तेषां
सैषद्वो भटभट्टको येषु वारिवाहवासरेषु ते तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । सैष-
द्वमुखरवारिवाहवपुर्मण्डनासण्डलकोदण्डविलोकनाध्वन्यत्तरासज्जिषु । सैषद्वेन परस्परनिष्ठ-
रप्रहारेण मुखरा वाचाळा ये वारिवाहा मेघास्तेषां वपुर्मण्डनं कायभ्रंशारः यदासण्डल-
कोदण्डं इन्द्रधनुस्तस्य विलोकने अध्वन्यानां पथिकानां स्वरां येरवरणं सम्यगस्ति कार-
यन्तीत्येवंशीलाले तथा तेषु । पुनः कथंभूतेषु । सज्जिताजकावकामकर्कशदशेषु । सज्जितं
प्रत्ययं यत् आजवावं धनुस्तेन कामस्य कन्दपस्य कर्कशा उत्कटा दशा अवस्था
येषु वारिवाहवासरेषु । किं कुर्वन्तु । दिवं आकाशं अवनिं भूमिं आशा अग्रे दिशः
पातालानि च धरामूलानि जलसात् जलमयानि संपन्नजलानि वा जनयन्तु कुर्वन्तु ॥

यत्र चेत्यादि । यत्र च वारिवाहकाले हिम्भवती कुरङ्गी बालवती शिशुमती
भृगी कं देशं कमपि प्रदेशं आश्रयन्तु आश्रयं करोतु । कोऽपि प्रदेशो जलरहितो नास्ति
यत्र कुरङ्गी तिष्ठती (ऐदि)त्यर्थः । वारिवाहस्य काले कथंभूते । मेघोद्गीर्णपतत्कठोरकर-
कासारत्रसत्सिन्धुरे । मेघेन मेघपां वारिदंरुद्गीर्णा उद्गन्ताः पतन्तोऽधः पतन्तो भूमी
पिच्छन्तः षठोराः कर्कशा दृष्टप्राया ये करकाः वर्षोपलाः तेषामासारेण वेगवद्-
वेगेन प्रस्रन्तो मयं कुर्वन्तः सिन्धुरा गजेन्द्रा यस्मिन् ॥ तथा तस्मिन् । पुन-
रपि कथंभूते काले । पूरप्लावितकूलपादपकुलमुम्यत्सरित्पाथसि । पूरेण जलोदासेन प्रा-

१-२. 'सैष्ट' इति सटीकपुस्तकम्; पाठः. ३. 'वराहवपु' मूल.

१-२-३-४. 'सैष्ट' इति सटीकपुस्तकम्; पाठः.

अम्भश्छण्डसमीरणाश्रयशिवाफेत्कारताम्यन्मृगे

काले सूचिमुखाग्रमेघतिमिरप्रायःक्षपासज्जिनि ॥ ६५ ॥

भूयःपयःपुवनिपातितश्चैलशृङ्गे

पर्जन्यगर्जितवितर्जितसिंहपोते ।

सौदामनीयुतिकरालित्तसर्वदिक्के

कं देशमाश्रयतु डिम्भवती कुरङ्गी ॥ ६६ ॥

किं च—

स्त्रीणां कुचोष्मपटलैरजडावतारः

संयुक्षितः पुनरयं नयनानलेन ।

यत्राधरामृतयुताहुतिचण्डितार्चिः

संकल्पजन्मविटपी परमुत्पकाशः ॥ ६७ ॥

चित्तानि मन्त्रितानि यानि कूलपादपकुलानि तद्वत्क्षसगृहास्तैः शुभ्यन्ति उत्पतन्ति
सरिता नदीनां वाधाति जलानि यस्मिन् काले स पूरक्षवितकूलपादपकुलशुभ्यन्तरि-
त्प्रायास्तस्मिन् तथा । भूयोऽपि कथंभूते काले । अम्भश्छण्डसमीरणाश्रयशिवाफेत्कार-
ताम्यन्मृगे । अन्मोमिः पानीयैश्छण्डाः प्रचण्डास्तस्मादनयमर्था ये समीरणा वातास्तोपां
आश्रयेण वातताडनेन ये शिवानां शृगालानां शृगालीनां वा फेत्काराः शब्दपिशोषास्तै-
स्ताम्यन्तो निर्जलप्रदेशमाकाङ्क्षन्तो मृगा हरिणा यस्मिन् काले स तथा तस्मिन् । अपरं
कथंभूते काले । सूचिमुखाग्रमेघतिमिरप्रायःक्षपासज्जिनि । सूचीनां पटभेदिनीनां मुलाग्रै-
रप्रभागीभेदं विदारणीयमतिस्पन्दत्वात् अतिमिरमन्धकारं तत्प्रायस्तेन संयुक्तः क्षपानां
रात्रीणां सङ्गः संगतिर्विद्यते यस्य स तथा तस्मिन् । अपरं कथंभूते काले । भूयः पय-
ःपुवनिपातितशैलशृङ्गे । भूयसां प्रचुराणां पयसां जलानां श्रवैरुत्पतनैर्निपातितानि निर्लोपि-
तानि शैलानां पर्वतानां शृङ्गाणि शिखराणि यस्मिन् काले स तथा तस्मिन् । अपरं
कथंभूते काले । पर्जन्यगर्जितवितर्जितसिंहपोते । पर्जन्यानां मेघानां गर्जितैः शब्दविशेषै-
र्वितर्जिता निर्भस्मिताः सिद्धानां हयंक्षाणां घोटाः विश्रवो यस्मिन् काले स तथा तस्मिन् ।
पुनरपि किंविशिष्टे काले । सौदामनीयुतिकरालित्तसर्वदिक्के । सौदामनीनां शतहृदनां
युतिभिरोजोभिः करालिता सौद्रीकृताः सर्वाः समस्ता दिशो हरितो यस्मिन् काले स तथा
तस्मिन् । 'नदीददन्ताच्छेपाद्वा' बहुमीदृशः कः । उत्कृष्टक्षण आशेषालंकारः । युग्मम् ॥

किं च अस्ति पश्चिद्विशेषः । स्त्रीणामित्यादि । यत्र यस्मिन् वारिषाहस्य काले
संकल्पजन्मविटपी चन्दर्पशृङ्गः परं केवलं उत्पद्यतः उत्कृष्टवेजा वर्धते । कथंभूतः
संकल्पजन्मविटपी । स्त्रीणां मनोहरवनितानां कुचानां स्रजानां ऊष्मपटलैरुष्णतासमूदेः

अपि च—

धाराशरासारभरेण मेघः कोदण्डचण्डः सह मन्मथेन ।

वालाबला सेति च सिन्धुरुद्धश्चिन्ताकुलस्तिष्ठति यत्र पान्थः ॥ ६८ ॥

तत्र वारिवाहवासरेषु तरुमूलनिवासिना निरन्तरयोगोपयोगनिमग्नमन-
स्कारेण विहितवनदेवतारक्षाधिकारेणेव नीयन्ते निखिलस्य जगतस्त-
मस्काण्डस्वण्डितनिजशरीरदर्शनवृत्तयोऽभिसारिकाजनमनोऽपत्यपोपणगर्वर्यः
शर्वर्यः ॥

यस्य च भगवत्स्तत्क्षणक्षरत्क्षीरडिण्डीरपिण्डपाण्डुरैरपर्याप्तव्याप्तिभिर्भ्य-

अजडावतारो जलामनरहितः । पुनर्भूयोऽपि अयं संकल्पजन्मविटपो नवनानलेन स्त्रीणा
लोचनामिना, संघुक्षितः लक्ष्मीपितः । पुनः कथंभूतः संकल्पजन्मविटपी । अधरामृतघृताहु-
तिचण्डितार्चिः । स्त्रीणा अधरा दन्तच्छदा एवामृतं कामुकानां अतिप्रदानहेतुत्वात् तदेव
घृताहुतिः आज्याहुतिराज्यह्वने तथा चण्डिताः प्रचण्डीकृताः अचिपो ज्वाला यस्येति
रा अधरामृतघृताहुतिचण्डितार्चिः । घृतस्य तेजलक्ष्मीपनहेतुत्वात् 'तेजो वै घृतम्'
इत्यथमेघवचनात् । हेतुलंकारगमितदीपकालंकारः ॥

अपि च अस्ति वृद्धिद्विशेषः । धारेत्यादि । यत्र यस्मिन् वारिवाहस्य काले इति
अमुना प्रकारेण पान्थः पथिकः चिन्ताकुलः चिन्तयापि स्मृत्या आकुलः किंकर्तव्यतामूढ-
स्तिष्ठति अस्तिष्ठति । इति निम् । मेघस्तावत् कोदण्डचण्डो वर्तते । कोदण्डेन देवेन्द्रधनुषा
चण्डः प्रचण्डो बद्धाटोप कोदण्डचण्डः । केन कृत्वा । धाराशरासारभरेण । धारा जनच्छ-
टाला एव शरा घाताः पथिकानां मर्मविदारणहेतुत्वात् तेषामासारा वेगवद्वर्पास्तेषां भरो
अविशयस्तेन तयोक्तेन । मेघः कथंभूतः । सह सार्धम् । केन सह । मन्मथेन मकरकेतुना ।
सा विवक्षिता बाला नवयौवना मम भार्या अथवा बलहीना वर्तते । कथंभूतः पान्थः ।
सिन्धुरुद्धः नैर्मदायनदीरुद्धः । राहोकिरलंकारः ॥

यस्य चेत्यादि । यस्य च भगवत्स्तत्क्षणक्षरत्क्षीरडिण्डीरपिण्डपाण्डुरैरपर्याप्तव्या-
प्तिभिः यतोभिः भगवत्तद्विदमशेषं भुवनं अमुलभमस्यदीर्घं वित्तं सर्वदर्शनं भविष्यतीति
कृताशङ्क इव प्रजापतिः पुरैव प्रदीपकलिकानिकरपेशलानि शेषफणानु प्रभावन्ति रत्नानि ।
प्रजापतिर्गङ्गा पुरैव पूर्यमेव शेषफणानु धरणेन्द्रमुखद्वारेषु सहस्रफणानामुपरितनभागेषु ।
प्रभावन्ति तेजस्तन्ति रत्नानि भागिकयानि व्याघ्रकारेति विद्यापदं गद्यप्रान्ते वर्तते ।
प्रजापतिः कथंभूत इति उत्प्रेक्षते—इति अमुना प्रकारेण कृताशङ्क इव विहितभी-
तिरिव । यस्य कृताशङ्कः । इतीति निम् । यस्य श्रीमुदत्ताचार्यस्य भगवतो ज्ञानाति-

शोभिः संमृतमिदमशेषं सुवनमसुलभमसादीयं सितं सर्गदर्शनं भविष्यतीति
 कृताशङ्क इव प्रजापतिः पुनैव प्रदीपकलिकानिकरपेशलानि शेषफणालु
 प्रभावन्ति रत्नानि, निरन्तरज्वलज्वालाजालप्रकाशपिष्टातकनिकीर्णककु-
 प्सीमन्तिनीसीमन्तपर्यन्तानि क्षीरोदधिमध्येषु बडवानलमण्डलानि, मधु-
 मक्षयिलासिनीविलोचनाडम्बरविडम्बीनि हेरम्बगुरुशिरसि जटावल्कलानि,
 कपर्दिनितम्बिनीस्तनाडम्बरितमृगमदपद्मभङ्गसुभगानि गोमिनीपतिश्यालव-

शायकतः यशोभिः पुण्यगुणकीर्तनलक्षणैः ह्युद्भूयशोभिः इदं प्रत्यक्षभूतं अशेषं समग्रं
 भुयनं प्रेलोक्यं संशृतं व्याप्तं असदीयमस्माकं सितं शुद्धं सर्गदर्शनं असुलभं बुद्ध्यार्थं
 भविष्यति वरस्यंतीति कारणात् । कथंभूतैर्यशोभिः । तत्क्षणक्षरक्षीरडिण्डीरपिण्डपा-
 ण्डुरैः । तत्क्षणं तत्कालं क्षरत् अपःपतत् यत्क्षीरं बुध्नं तस्य त(य)त् डिण्डोरपिण्डं
 केनपिण्डलद्रव्यं पाण्डुरैः शुद्धवर्णैः । अपरं कथंभूतैर्यशोभिः । अपर्याप्तव्याप्तिभिः न
 पर्याप्ता न समाप्ति गता व्याप्तिः प्रसारो येषां यशसा तानि अपर्याप्तव्याप्तीनि तैस्त-
 थोक्तैः । कथंभूतानि रत्नानि । प्रदीपकलिकानिकरपेशलानि । प्रदीपानां कलिकाः
 शिखास्तासां निकरः समूहः तद्रूपेशलानि मनोहराणि । पुनश्च प्रजापतिः किं चकार ।
 क्षीरोदधिमध्येषु क्षीरसागरगर्भेषु बडवानलमण्डलानि व्यधादिति क्रियापदम् । इत्येवमी-
 र्धानलसमूहाधकारैस्त्वर्थः । कथंभूतानि बाडवानलानि । निरन्तरज्वलज्वालाजालप्रकाश-
 पिष्टातकनिकीर्णककुप्सीमन्तिनीसीमन्तपर्यन्तानि । निरन्तरमहर्निशं ज्वलन्ति अज्वलन्ति
 यानि ज्वालाजालानि कीलसमूहास्तेषां प्रकाश उद्योतः स एव पिष्टातकः सिन्दू-
 रादिधूर्गै र्तेन निकीर्णं व्याप्ताः ककुप्सीमन्तिनीनां दिग्बनितानां सीमन्तपर्यन्ताः
 केशमार्गपर्यन्तवसनानि यैर्यडवानलमण्डलैरत्नानि । मधुमक्षयिलासिनीविलोचनाडम्बर-
 विडम्बीनि हेरम्बगुरुशिरसि जटावल्कलानि । प्रजापतिः पुनः किं व्यधात् । हेरम्बस्य
 लम्बोदरस्य गुरु पिता श्रीमहादेवस्तस्य शिरसि मस्तके जटावल्कलानि व्यधात् जटाः
 सलमकेशास्त एव वल्कलानि वृक्षलवः बलवत्तरत्वात् । कथंभूतानि जटावल्कलानि
 इत्याह—मधु मयं तेन मत्ताः विह्वलीभूता या विलासिन्यः कमनीयकामिन्यस्ताता
 विलोचनानि नेत्राणि तानि विह्वल्यन्ति तिरस्कुर्यन्ति उपमां धरन्तीति तानि । जटानां
 शोणत्वात् । अभिज्ञानमेतत् । कपर्दिनितम्बिनीस्तनाडम्बरितमृगमदपद्मभङ्गसुभगानि
 गोमिनीपतिश्यालवपुषि कुरङ्गाकृतिलञ्छनमहासि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् ।
 गोमिनी लक्ष्मीस्तस्याः पतिर्भर्ता श्रीनारायणस्तस्य श्यालो मैथुनधन्द्रस्तस्य वपुषि
 (कुरङ्गाकृति शरीरे चन्द्रमण्डले) कुरङ्गाकृतिलञ्छनमहासि व्यधात् कुरङ्गाकृति मृगाकारं

पुषि कुरङ्गाकृतिलाञ्छनमहासि, सततसुररंमणीकरविकीर्यमाणसिन्दूरपरा-
गपिञ्जराणि मुनासीरकरिकुमुदपुण्डरीकेषु शिर पिण्डकुम्भस्थलानि, प्र-
कामपीतपीडितमुक्तसहचरकरपल्लवपवनविनिवाप्यमानविद्याधरीविम्बाधरा-
कृतीनि शिशिरशिस्ररभृति धातुशृङ्गाणि, कुबेरपुरकामिनीकुचचूचुकप-
टलदयामलानि ललितापतिशैलमेखलासु तमालतरुवनानि, निजनाथाव-
सथपथप्रस्थानपरिणतरतिचरणशिञ्जानहिज्जीरमणितमनोहराणि हसपरिप्लु

यन्नाञ्छन चिह्न तस्य महासि तेषां व्यधात् । कथभूतानि कुरङ्गाकृतिलाञ्छनमहासि
इत्याह—कपदी श्रोमहादेवस्तस्य नितम्बिनी भार्या पार्वती तस्या स्तनी बक्षोजौ तयो-
राडम्बरितो विस्तारितो मृगमदपद्मभ्रमर कस्तुरिकातिरकरचना तद्गतमुभयानि मनोहराणि ।
सततसुरतरुणीकरविकीर्यमाणसिन्दूरपरागपिञ्जराणि मुनासीरकरिकुमुदपुण्डरीकेषु शि-
र पिण्डकुम्भस्थलानि । प्रजापति पुनश्च किं व्यधात् । मुनासीरो देवैर्द्रस्तस्य करी-
रेरावत स कुमुदश्च नैर्ऋत्यदिग्गज ॥ च पुण्डरीकश्च अग्निदिग्गजश्च [तेषु] मुनासी-
रकरिकुमुदपुण्डरीकेषु शिर पिण्डकुम्भस्थलानि व्यधात् मस्तकपिण्डेषु कुम्भस्थलानि
व्यधात् । कथभूतानि शिर पिण्डकुम्भस्थलानि इत्याह—सतत निरन्तर सुरतरुणीनां
देवकन्यानां करा हस्तास्तैर्विकीर्यमाणो निक्षिप्यमाणो योऽसी सिन्दूरपरागो नागार्भधू-
त्किं तेन पिञ्जराणि गोरोचनवर्णानि । प्रकामपीतपीडितमुक्तसहचरकरपल्लवपवनविनि-
वाप्यमानविद्याधरीविम्बाधराकृतीनि शिशिरशिस्ररभृति धातुशृङ्गाणि । प्रजापति पुनश्च
किं व्यधात् । शिशिरशिस्ररभृति हिमाचलपर्यन्ते धातुशृङ्गाणि गैरिकशिस्रराणि
व्यधात् । कथभूतानि धातुशृङ्गाणि इत्याह—प्रकाममतिशयेन पूर्वं पीता पश्चात्पीडिता
स्तदनंतरं मुक्ता सहचराणां भर्तृणां करपल्लवपवने पाणिप्रवालवायुभिर्विनिवाप्य-
माना आप्यायमाना ये विद्याधरीणां विद्यारामिनीनां स्त्रीणां विम्बाधरा पद्मविन्दस-
मानोष्ठास्तेपामाकृतय आकारा येषां तानि तथा । कुबेरपुरकामिनीकुचचूचुकपटलदया-
मलानि ललितापतिशैलमेखलासु तमालतरुवनानि । प्रजापति पुनश्च किं व्यधात् ।
ललितापतिशैलमेखलासु ललितापतिशैल वैराग्यपर्वतस्तस्य भेरालासु कटिनीषु तमा-
लतरुणां कालस्कण्डकाणां वनाणि विपिनानि व्यधात् । कथभूतानि तमालतरुवनानि ।
कुबेरस्य धनदस्य पुरं नगरमलकानामकं तस्य वासिन्यो नवयौवना श्रियस्ताद्या
कुचानां चूचुकानि स्तनाग्राणि तेषां पटञ्जलं प्रत(स)रञ्जलं दयामलानि कृष्णवर्णानि तानि
तथा । निजनाथावसथपथप्रस्थानपरिणतरतिचरणशिञ्जानहिज्जीरमणितमनोहराणि हसप-

१ 'तरुणी' टीकापाठ

१ इत् प्रभृति 'कुबेरपुर' इत्यत्र प्राक्तनपाठ भूतान्वयत्वो लेशकप्रमादज आदर्श-
पुस्तकेषु २. कोष्ठकांतरगतपाठो लेशकप्रमादेन भ्रष्टोऽस्माभिः पूरितः ।

शब्दितानि, कलिन्दकन्याकल्लोलजलदयामायमानोर्मिणि मन्दाकिनीस्रो-
तसि पयांसि, द्विरदरदफलकमपीलिखितलिपिस्पर्धानि सरस्वतीनिटिलतटेषु
कुन्तलजालानि, रजनिरसरक्ततन्तुसंतानापहासीनि सितसरसिजकोशेषु
केसराणि, कम्बुकुलमान्ये च पाञ्चजन्ये कृष्णकरपरिग्रहनिरवधीनि व्यधा-
दहानि ॥

यस्य च सुजन्मनः प्रगुणतरुणिमोन्मेपमनोहारिणी यथादेशनिवेशित-
परिणयप्रवणगुणप्रोतमणिविभूषणा निसर्गात्प्रागल्भ्यवती स्वयंवरवरणार्ध-

रिपस्तु शब्दितानि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् । हंसपरिपस्तु हंससमूहेषु शब्दितानि
शब्दानि(न्) व्यधात् । कथंभूतानि शब्दितानि । निजनायस्य कंदर्पस्य योऽसौबाव-
स्यो गृहं तस्य पत्न्या मार्गस्तस्मिन्प्रस्थानं गमनं तस्मिन् परिणता व्यावृत्ता यासौ रतिः
कंदर्पभार्या तस्याधरणौ पादौ तयोर्विषये शिञ्जानाः शब्दायमाना ये हिंजीरा नूपुरास्तेषां
मणितानि कामक्रीडावसरे कूजितानि तद्वन्मनोहराणि चित्तानुरजकाणि तानि तथा ।
कलिन्दकन्याकल्लोलजलदयामायमानोर्मिणि मन्दाकिनीस्रोतसि पयांसि । प्रजापतिः पुनः किं
चकार । मन्दाकिनीस्रोतसि गङ्गाप्रवाहे पयांसि जलानि व्यधात् । गङ्गाजलानि कथंभूतानि ।
कलिन्दकन्यायाः यमुनायाः कल्लोलजलानि लहयुर्दुकानि तैः श्यामायमाना श्यामीर्ऋतमाणा
ऊर्मयो लहयौ येषां तानि तथा । द्विरदरदफलकमपीलिखितलिपिस्पर्धानि सरस्वतीनिटिल-
तटेषु कुन्तलजालानि । प्रजापतिः पुनश्च किं चकार । सरस्वतीनिटिलतटेषु भारतीमस्त-
कतटेषु कुन्तलजालानि [केससमूहान् चकार । कथंभूतानि कुन्तलजालानि ।] द्विरदस्य
हस्तिनो रदफलके दन्तपङ्के मध्या लिखिता वर्तिता या लिपिरक्षरविन्यासस्तौ स्पर्धन्ते
तिरस्कृवंति इत्येवंशीलानि तानि तथा । रजनिरसरक्ततन्तुसंतानापहासीनि सितसरसि-
जकोशेषु केसराणि । प्रजापतिः पुनश्च किं व्यधात् । सितसरसिजकोशेषु श्वेतकमलमध्येषु
केसराणि किञ्चत्कान् व्यधात् । केसराणि कथंभूतानि । रजनिर्हीरजा । विलासिनीहरिद्रेति
यावत् । तस्या रसो निर्यासस्तेन रक्तो रञ्जितो योऽसौ तन्तुसंतानः सूत्रसमूहस्तमपट-
सन्ति तिरस्कृवंति इत्येवंशीलानि तानि तथा । कम्बुकुलमान्ये च पाञ्चजन्ये
कृष्णकरपरिग्रहनिरवधीनि व्यधादहानि । प्रजापतिश्च पुनः किं चकार । पाञ्चजन्ये पञ्चजनः
रागुद्रस्तस्मिन् भवः पाञ्चजन्यः दक्षिणावर्तचक्रस्तस्मिन् बहानि दिनानि व्यधाचकार ।
कथंभूते पाञ्चजन्ये । कम्बुकुलमान्ये कम्बुनां शङ्खानां कुलमन्ववायस्तस्मिन् मान्ये पूज-
नीये । अहानि कथंभूतानि । कृष्णस्य श्रीनारायणस्य करपरिग्रहे हस्तस्त्रीकारस्तस्मिन्
निरवधीनि निर्मयादानि कृष्णकरपरिग्रहनिरवधीनि । अन्तर्दोषकालंकारः ॥

यस्य च सुजन्मनः प्रगुणतरुणिमोन्मेपमनोहारिणी यथादेशनिवेशितपरिणयप्रवणगुण-
प्रोतमणिविभूषणा निसर्गात्प्रागल्भ्यवती स्वयंवरवरणार्थमादिष्टेव कीर्तिपतिवरा भुवनान्त-

मादिष्टेव कीर्तिपतिवरा भुवनान्तराणि विहरन्ती 'जरठ जराजनितजव-
स्खलन कमलासन, न खलु समर्थस्त्वं मे निखिलनगनगरसागरविहारकु-

राणि विहरन्ती 'जरठ जराजनितजवस्खलन कमलासन, न खलु समर्थस्त्वं मे निखिल-
नगनगरसागरविहारकुतूहलिन्याः सहचरकर्माणि कर्तुम्' इति पितामहम् । यस्य च श्री-
मुद्रस्ताचार्यस्य मुजग्मनः पुण्यावतारस्य कीर्तिपतिवरा कीर्तिकन्या भुवनान्तराणि सर्वाणि
जगन्ति विहरन्ती पर्यटन्ती अपापि क्वचित् स्थितिं स्थानं न यथाति कस्मिंश्चिदपि
स्थाने स्थितिं न करोति । किंतु सर्वेषु भुवनेषु पर्यटत्येव इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथं-
भूता कीर्तिपतिवरा । प्रगुणतरुणिमोन्मेषमनोहारिणी प्रगुणो अजिज्ञो अमदः स
चासीत् तदपिमा सारम्भं तस्य उन्मेषः प्रादुर्भावः तस्य मनोहारिणी (चिन्तामुरसिका ।
अत्र गुणाधनुरशीतिलक्षलक्षणाः ते व्यङ्ग्याः मनोहारिणी) विषयकपायमनोव्यापाररहि-
तेति व्यङ्ग्यम् । अपरं कथंभूता कीर्तिपतिवरा । यथादेशनिवेशितपरिणयप्रवणगुणप्रोक्तमणि-
विभूषणा । यथादेशं शरीरावयवान् अनतिवन्ध्य निवेशितानि परिणयप्रवणानि विवाहानु-
भूलानि विवाहयोग्यानि गुणैर्दशकैः प्रोता ये गणयो रत्नानि तैरवलक्षितानि विभूष-
णानि सुवर्णाभरणानि यस्याः सा तथा । अत्र व्यङ्ग्यम् । यथादेशं आदेशातिरुमेण
उपन्यासस्य परिपाठ्या निवेशिता आरोपिता उपन्यस्ताः परि समन्तात् ये नया विन्मला-
देशा'(!)न् न(य)ति सकलादेशं प्रमाणं विकलादेशो नयः(१)' इति वचनात् तेषु
प्रवणा अनुभूता ये गुणा अविवक्षितपदार्थाः । 'विवक्षितो मुप्य इतीष्यतेऽन्यो गुणोऽवि-
'वक्ष्यो न निरामकन्ये' इति वचनात् । न मे [त ए]व गणयो रत्नानि विभूषणानि
शोभाजनयानि आभरणानि यस्याः कीर्तिः सा तथा । पुनश्च कथंभूता कीर्तिपतिवरा ।
नितर्गात् स्वभावेन, ननु शिक्षितनया । प्रायत्न्यवती परचित्तप्रसादनकुरालतावती इदं वि-
शेषणं तु उभयत्र समानम् । कथंभूता कीर्तिपतिवरा । सार्यपरवरणार्थमादिष्टेव स्वयं आ-
त्मभावस्य पत्युः वरणार्थं आदिष्टेव प्रेरितेव । अत्र व्यङ्ग्यम् । शोभनो अयः शुभावहो विधिः
स्वयं तत्पथभावत्येवं क्रियाविशेषणत्वात् द्वितीयेकवचनं कर्तुं सकलं च वरस्य अवर्गा-
देवैरणार्थं स्वीकरणार्थं कीर्तिरादिष्टा । 'कीर्तिमान् पूज्यते लोके परमेश्वरश्च मानवः' इति
वचनात् । कीर्तिपतिवरा किं कुर्वती । इति अमुना प्रकारेण पितामहे प्रमाणं न वरया-
मीत्यनेन चलिता । इतीति किम् । अरे जरठ जरठ अतिवृद्धं न वरयामीत्यनेन चलिता ।
इतीति किम् । अरे जरठ अतिवृद्ध, अरे जराजनितजवस्खलन जरया विघ्नसय जनि-
मुत्पादितं जवस्य वेगस्य स्खलनं वेगमग्नौ यस्य स जराजनितजवस्खलनः तस्य संबोधनं
क्रियते हे जराजनितजवस्खलन । हे कमलासन, खलु विधयेन त्वं समर्थो न भवसि मे
मम सहचरकर्माणि कर्तुं सहैव पर्यटितुं समर्थो न भवसि अतिवृद्धत्वात् । कथंभूतायाः
मे । निखिलनगनगरसागरविहारकुतूहलिन्याः । नयाश्च पर्वताः नगराणि पत्तनानि सागराश्च

तूहलिन्याः सहचरकर्माणि कर्तुम्' इति पितामहम्, 'अहल्यापतिपरिमह-
स्वलितजातयुवतिमुद्राचरानेकवीक्षण क्षतकरण पौलोमीरमण, नार्हसि
प्रणयकलहकुपितायाः करजराजिपाटनप्रदानदण्डेनानुनयनानि विधातुम्'
इति वृद्धावस्यन्दिनम्, 'उडुमरपाण्डुरोगवश हुताश, नावकाशः स्वरुचि-

क्षीरादयो नगनगरसागराः, निरिच्छाश्च ते नगनगरसागराः समुद्रगिरिपुरसमुद्रास्तेषां
विहारे पर्यटनाय कुतूहलं कौतुकं विद्यते यस्याः सा तथा तस्याः । अत्र व्यङ्ग्यम् । अतिरु-
द्धत्वे विहाराभावे च कमलाया लक्ष्म्या आसने स्त्रीकरणे कीर्तिर्न भवतीति । पुनः कथं-
भूता कीर्तिपतिवरा । अहल्यापतिपरिमहस्वलितजातयुवतिमुद्राचरानेकवीक्षण क्षतकरण
पौलोमीरमण, नार्हसि प्रणयकलहकुपितायाः करजराजिपाटनप्रदानदण्डेनानुनयनानि वि-
धातुमिति वृद्धावस्यन्दिनम् । वृद्धावस्यन्दिनमिति अमुना प्रकारेण अनभिनन्दन्ती
अस्त्रापमाना तिरस्कृष्यतीत्यर्थः । हे अहल्यापतिपरिमहस्वलितजातयुवतिमुद्राचर अह-
ल्यायास्तापस्याः पतिर्भर्ता गौतमश्चपित्तस्य परिग्रहो अहल्या तस्मात् स्फलितात् प्रह-
र्षसंभजनदोषात् जाता उत्पन्ना युवतिमुद्रा [सहस्र] भगलक्षणा पूर्वं यस्य सोहल्यापति-
परिमहस्वलितजातयुवतिमुद्राचरस्तत्संबुद्धौ तथोक्त हे गौतमशापेन सहस्रभगशरीर ।
हे अनेकवीक्षण गौतमशापेन संजातसहस्रलोचन । हे क्षतकरण सर्वाङ्गयोनिस्तात्
रहिततिष्ठाकार । हे पौलोमीरमण हे पुलोमपुत्रीभर्तः पितृसमानश्चशुरपातक । त्वमिति
पूर्वोक्तमेव ग्राह्यं तैनायमर्थः । हे पौलोमीरमण देवेन्द्र, त्वं मे मम अनुनयनानि मानवानि,
प्रसन्नोकराणि विधातुं कर्तुं न अर्हसि न योग्यो भवसि । केन कृत्वा । करजराजिपाटन-
प्रदानदण्डेन कृत्वा करजा मम नरास्तेषां राजिः श्रेष्ठितया पाटनेन नरैश्चूर्णप्रदानेन
दण्डेन दोषेन कृत्वा अनुनयनानि कर्तुं न शक्नोमि । दण्डरहितत्वात् सर्वाङ्गभगाकारत्वात् ।
कथंभूताया मे । प्रणयकलहकुपितायाः क्रोधयुद्धकोपं प्राप्तायाः । अत्र व्यङ्ग्यम् । यः
परस्त्रीलम्पटो भवति युवत्याकारं धृत्वा परस्त्रियं गच्छति, कुपितं पिना अनेकज्जीविलो-
कने क्षतकरणः अङ्गविकृतो भवति, शशुरमारकथं स्यात्, प्रकृष्टानां नयानां स्यादस्त्री-
स्यादीनां सप्तभक्तानां कलहे युद्धे विवादे सति कोपं करोति, युक्त्वा मिथ्यावादिनं न
चारयति । कलहवचनश्रेष्ठिभिर्निग्रहस्थानं न करोति, अनुमतानि नयनानि परस्पर-
पेक्षत्वात् नमात् (नि) न विदधाति, वृद्धावस्यन्दी सप्तमपातुद्रावको भवति तस्य की-
र्तिर्न भवति इति भावः । उडुमरपाण्डुरोगवश हुताश, नावकाशः स्वरुचिपिरचितकान्त-
स्त्रीकारायाः परिणयनस्रज इति जातवेदसम् । कीर्तिपतिवरा पुनश्च किं बुध्ती ।
जातवेदसं अग्निं इति अमुना प्रकारेण अनभिनन्दन्ती अस्त्रापमाना निर्मत्तयन्तीत्यर्थः ।
इतीति किम् । हे उडुमरपाण्डुरोगवश उत्कटपाण्डुरोगपराधीन । हे हुताश हुतमश्वातीति
हुताशस्तस्य संवोधनं हे अग्ने, त्वं मे परिणयनस्रजः स्वयंवरमाख्यायाः अवकाशः स्थानं
न भवति । कथंभूतायाः मे । स्वरुचिपिरचितकान्तस्त्रीकारायाः स्वरुच्या निजप्रदया

विरचितकान्तस्त्रीकाराया परिणयनसज्ज' इति जातवेदसम्, 'अनपराध-
जनप्रसनलालसमानस वातापिरिपुदिगन्तवास, न स्थानमनङ्गरसनिर्भरम-
रितहृदयाया केलिकल्हानाम्' इति दशलोचनम्, 'उत्पणशल्यशिराशेष-
शरीरपरिकर निशाचर, न पदमिन्दीवरमृणालकोमलभुजलताया सरभसा-

विरचित कृत कातस्य भर्तुं स्त्रीकारो अङ्गीकारो यथा सा तथा तस्या । अत्रापि
व्यङ्ग्यमस्ति । य पुमान् पाण्डुरोगी भवति तस्य दीक्षाया अभावात् कीर्तिर्न भवति । दूषि-
तशरीरत्वात् । अनु च यदीयते पाणिपुटे पिण्डे मुच्यते तत्सर्वमश्नाति कस्यचिद्भ्रमो
प्रत न करोति तस्य यत्ने कीर्तिर्न भवति । तथा स्वस्मिन् आमस्वरूपे रुच्या सम्य
उद्दर्शनेन कातस्य परमनङ्गण स्त्रीकारं न करोति तस्य अनेकान्तनयेषु अपिर्नीतस्य
यत्ने कीर्तनं भवतीति भाव । अनपराधजनप्रसनलालसमानस वातापिरिपुदिगन्तवास
न स्थानमनङ्गरसनिर्भरभरितहृदयाया केनिकल्हानामिति दशलोचनम् । कीर्तिपतिवरा
पुनश्च किं कुर्वती । इति अमुना प्रकारेण दशलोचनं यम अनभिन्दती अश्वाघमाना
निर्भरयती । इतीति निम् । अरे अनपराधजनप्रसनलालसमानस अनपराधस्य नि
दोषस्य जनस्य लोपस्य प्रमने क्वचिद्वरणे लालस अत्याकाहु मानस चित्त यस्य स
तस्य संबोधनं हे तथा । अरे वातापिरिपुदिगन्तवास वातापिन इत्यत्रानुदैत्यविशेषस्य
रिपु शत्रुरागत्य इत्यर्थस्तस्य दिग दक्षिणाशा तस्या अन्ते अवसाने वासो निवासो यस्य
रा तस्य संबोधनं हे वातापिरिपुदिगन्तवास । मे केनिकल्हानां कामजीडाया कलहाना
युद्धात् । त्व अवशास स्थानमेव न भवति । कथभूताया मे । अनङ्गरसनिर्भरभरितहृदयाया
अनपराधेन कामरागेण निर्भरं गाढ भरित परिपूर्णं हृदयं मनो यस्या सा तथा तस्या ।
अत्रापि व्यङ्ग्यं वर्तते । य पुमान् अपराधरहितं मनुष्यं कवलयति प्रसितं गिन्तु
मिच्छति सा पुमान् सापराधं यथ मुच्यति, य पुमान् दक्षिणस्या दिशि दैत्यमक्षकस्य
भीषे निवासं करोति स साधून् यथ मुच्यति, यथ अनङ्गानां पिङ्गानामुपरि रागवान्
तस्य कीर्तिर्न भवति इति भाव । उत्पणशल्यशिराशेषशरीरपरिकर निशाचर, न
पदमिन्दीवरमृणालकोमलभुजलताया सरभसाङ्गिनानामिति कैवसेयम् । कीर्तिपतिवरा
किं कुर्वती । इति अमुना प्रकारेण कैवसेयं कैवस्या अपत्यं नैकृतं राक्षसं अनभिन्द-
तीति । इतीति निम् । हे उत्पणशल्यशिराशेषशरीरपरिकर उत्पणानि उक्कटानि यानि
शल्यानि अस्थिनि शिरास्य नदारवस्त्राभिद्वलक्षितो अशेषं समग्रं शरीरस्य कायस्य
परिकरं परिच्छदो यस्य तस्य संबुद्धिः हे तथा । अरे निशाचर निशाया रात्रौ
चरति पथदति स निशाचरस्य संबुद्धिः । मे मम सरभसाङ्गिनानां वेगेनोपगूह-
नानां पदस्थानं त्वं न भवति । कथभूताया मे । इन्दीवरमृणालकोमलभुजलताया
इन्दीवरे नीलोत्पल तस्य मृणालो गाल्फद्रत्नं कोमले मुकुमारे भुजलते बाहुवायो
यस्या सा तथा तस्या । अत्रापि व्यङ्ग्यं वर्तते । य पुमान् मायामिथ्यानिर्जनशल्यत्र

लिङ्गनानाम्' इति कैकसेयम्, 'उदीर्णोदकोदरगदगलितसुरतव्यवसाय सागरालय, न क्षमश्चिरपरिचितकामसूत्रायाः काकिलादिकरणोदाहरणानाम्' इति प्रचेतसम्, अतिविदितचापलकुलप्रसूत वात, न दयितः स्थिरनायक-

यमण्डितकायो भवति, अनु च निशाचरो रात्रिभोजी भवति, तस्य कीर्तिर्न भवति । उदीर्णोदकोदरगदगलितसुरतव्यवसाय सागरालय, न क्षमश्चिरपरिचितकामसूत्रायाः काकिलादिकरणोदाहरणानामिति प्रचेतसम् । कीर्तिपतिवरा किं कुर्वती । प्रचेतसं वरुणं अनभिनन्दन्ती अश्लाघमाना । इतीति किम् । हे उदीर्णोदकोदरगदगलितसुरतव्यवसाय उदीर्ण उत्कट उद्भिक्तो योऽसौ उदकोदरगदो जलोदरव्याधिलेन गलितो विनष्टः सुरतस्य मैथुनस्य व्यवसायो व्यापारो यस्य स तथा संशुद्धिः । अरे सागरालय सागरः समुद्र आलयो गृहं यस्य स तस्य संशोधने । काकिलादिकरणोदाहरणानां मम त्वं क्षमः समर्थो न भवति परावर्तितदेहयोदम्पत्योरपि(भि) प्रयोगः काकिलमुच्यते, तदादियेषां चुम्बनभूषणआवर्तननिवर्तनप्रवेशदीनां तानि काकिलादिकरणानि च, तानि उदाहरणानि दृष्टान्तवचनानि तेषां काकिलादिकरणोदाहरणानां त्वं क्षमः समर्थो न भवति । कथंभूतायाः मे । चिरपरिचितकामसूत्रायाः चिरं दीर्घकालं परिचितं परिचयोऽभ्यासः कामसूत्रे कुक्कोकादिशास्त्रे यस्याः सा तथा तस्याः । अत्र व्यक्षयम् । यस्योदकोदरव्याधिना पुनः पुनर्जल(नग)रोगेण व्याख्याने क्रियमाणेऽपि उदकपानं न भवति, तथा च शोभनरतं निजात्मानुरागो यस्य न भवति, अनु च सागरस्य स्वामीविषयस्य आलयो भवति निर्मन्यो न स्यात्, कामं अतिशयेन जिनसूत्रे परिचयो न भवति, प्रगतिप्रणष्टचेताश्च विषयव्यापृतचित्तश्च भवति, तस्य कीर्तिर्न भवति इति भावः । अतिविदितचापलकुलप्रसूत वात, न दयितः स्थिरनायकसमागमाधिभ्याः प्रीतिविलसितानामिति नभस्वन्तम् । कीर्तिपतिवरा पुनश्च किं कुर्वती । इत्यमुषां प्रकारेण नमस्वन्तं वायुं अनभिनन्दन्ती अश्लाघमाना । इतीति किम् । हे अतिविदितचापलकुलप्रसूत अतिशयेन विदितं विदयातं चापलं चापलत्वं यस्य कुलस्य तत् अतिविदितचापलकुलं तस्मिन् प्रसूतः संजातः तस्य संशोधनं हे अतिविदितचापलकुलप्रसूत । हे वात वायो, त्वं मे प्रीतिविलसितानां प्रेमप्रवृत्तीनां दयितः प्रियो न भवसि वल्लभो न भवसि । कथंभूतायाः मे । स्थिरनायकसमागमाधिभ्याः स्थिरस्य निधयस्य नायकस्य भर्तुः समागमः प्राप्तिसुखसार्धिभ्याः प्रयोजनवत्याः । उक्तं च—'अञ्जु जि आया कति गया मिहस दह दकिराटणेह । वन्धिणरहि जिजुं पढड जिणसासन कटपेह ॥' अत्र व्यङ्ग्यम् । यः पतिचापलकुलप्रसूतो भवति नदयितपा(टा)दि कुलजन्मा भवति, अनु च स्थिरो न भवति, समस्य समतापरिणामस्य आगमः सिद्धान्तो अध्यात्मशास्त्रस्य अर्थो न भवति, तस्य कीर्तिर्न

समागमार्थिन्याः प्रीतिविलसितानाम्' इति नमस्वन्तम्, अनवरतमधुपान-
परिच्युतमतिप्रकाश वितेश, न गोचरश्चतुरोकिमुधारसास्वादविस्फुरित-
श्रवणाञ्जलिपुटायाः सहालापगोष्ठीनाम्, इति नलकूबरपितरम्, 'अनुचित-
चितोपकण्ठपीठ शितिकण्ठ, न भाजनममलिनचरित्रायाः पृथुजघनसिंहास-
नारोहणानाम्' इति कृत्तिवाससम्, 'अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख चण्डम-
यूख, न प्रभुः प्रसभपुण्यप्रभावलभ्यसंभोगायाः करसंवाहनमुखानाम्' इति

भवति इति भावः । अनवरतमधुपानपरिच्युतमतिप्रकाश वितेश, न गोचरश्चतुरोकिमु-
धारसास्वादविस्फुरितश्रवणाञ्जलिपुटायाः सहालापगोष्ठीनामिति नलकूबरपितरम् । कीर्ति-
पतिवरा पुनश्च किं कुर्वती । इत्यमुना प्रकारेण नलकूबरपितरं धनदं अनभिनन्दन्ती
अस्त्रापयन्ती । इतीति रिम् । अरे अनवरतमधुपानपरिच्युतमतिप्रकाश अनवरतं
निरन्तरं मधुपानं मयास्वादनं तेन परिच्युतः परिश्रये मतिप्रकाशो बुद्धिचमत्कारो
यस्य स तथा तस्य सखोपनं हे अनवरतमधुपानपरिच्युतमतिप्रकाश । हे वितेश
गुह्येश्वर, त्वं मे सहालापगोष्ठीनां गोचरो विषयो यम्यो न भवति मया सह सार्धं
आलापो निषोभापणं तस्य गोष्ठ्यो नानोक्तिस्थानानि सहालापगोष्ठ्यस्वासा सहाला-
पगोष्ठीनाम् । कथंभूतायाः मे चतुरोकिमुधारसास्वादविस्फुरितश्रवणाञ्जलिपुटायाः चतु-
रोक्त्यधतुरालापाः । वमोक्त्य इत्यर्थः । ता एव मुधारसः पीयूषप्रवाहः तदास्वादने तदनु-
भवने विस्फुरिती श्रवणाञ्जलिपुटी कर्णाञ्जलिपुटी यस्याः सा तस्याः । अत्रापि व्यञ्जनी-
यम् । यो यतिरन्तर्निवृत्ततक्षितवन्मयपायी भवति तस्य बुद्धिप्रकाशो न भवति, चतु-
राणां विदुषा उक्तिरवास्वादाय विस्फुरितो ना श्रवणेषु दिग्गम्येषु अञ्जलिपुटं न य-
भाति तस्य कीर्तिर्न भवति । अनुचितचितोपकण्ठपीठ शितिकण्ठ, न भाजनममलिनचरि-
त्रायाः पृथुजघनसिंहासनारोहणानामिति कृत्तिवाससम् । कीर्तिपतिवरा पुनश्च किं
कुर्वती । इत्यमुना प्रकारेण कृत्तिवाससं श्रीमहादेव अनभिनन्दन्ती अस्त्रापयन्ती ।
इतीति रिम् । अरे अनुचितचितोपकण्ठपीठ अनुचिता अयोग्या या चिता मृतकानि-
हत्या उपकण्ठे समीपे पीठभासने यस्य स तस्य सखोपनम् । हे शितिकण्ठ नीलम्रीच, त्वं
मे पृथुजघनसिंहासनारोहणानां भाजनं पानं न भवति पृथु विस्तीर्णं यत् जघनं
स्त्रीव्याघ्रप्रमागस्तदेव सिंहासनं हरिषिष्ठं तस्यारोहणानाम् । कथंभूताया मे । अमलिन-
चरित्रायाः निर्मलाचारयाः । अत्रापि व्यञ्जयम् । योऽनुचिताशयविग्रस्थाने उपतिष्ठन्
स्वाध्यायादिकं करोति वण्टे वण्टय भवति, यस्य च चारित्र्ये अतीचारो लालगीति,
यस्य पृथुजघनानां सिंहासनासनेषु पर्वतारिस्थानेषु आरोहणं निवास न करोति वन-
वासी न भवति, तस्य कीर्तिर्न भवति । अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख चण्डमयूख, न प्रभु-
प्रसभपुण्यप्रभावलभ्यसंभोगायाः करसंवाहनमुखानामिति हरिसंवाहनमुखानाम् । कीर्तिप-

हरितवाहवाहनम्, 'अक्षयक्षयामयसशयितजीवितं बुधतात्, न शरणमग-
णितसुखसौभाग्यभाषितजन्मलज्जाया प्रबन्धनिधुवनविधीनाम्' इति नि-
शादर्शम्, 'अवतानकालायसतलिकाकृतिखलतिमस्तरुदेशं हृषीकेश, न स-
मीपमदयफचग्रहहिलविग्रहायाः कुटिलकुन्तलाविलविलोचनचुम्बनानाम्'

तिवरा पुनश्च किं कुर्वती । इत्यमुना प्रकारेण हरितवाहवाहनं हरितां शुम्भधरमान-
वर्णां वाहा अश्वा वाहनं युग्यं यस्य स तं श्रीसूर्यं अनभिनन्दन्ती अश्लाघयन्ती । इतीति
किम् । अरे अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख अनिष्टमनभिलषितं यत् कुष्ठं पापरोगं तस्य
श्वेन पूयादिनां द्रुता नष्टा चरणनखा पादपुनर्भवा यस्य स तस्य संबोधनं हे
अनिष्टकुष्ठद्रुतचरणनख ! चण्डास्तोत्रतरा मयूरा किरणा यस्मेति स चण्डमयूरास्य
संबोधनं हे चण्डमयूर ! त्वं मे मम करसवाहनमुखानां हस्ताभ्यां णदमर्दनशातानां
प्रभु स्वामी न भवसि । कथंभूताया मे । प्रसभपुण्यप्रभावलभ्यसभोगाया प्रसभस्य
विशिष्टस्य पुण्यस्य शुभकर्मणः प्रभावेण माहात्म्येन लभ्यं प्राप्य सभोगो निधुवनमुखं
यस्या सा तथा तस्या । अत्र व्यङ्ग्यम् । यं कुर्वी भवति तस्य चरणं चारित्रं नजमा-
नमपि न भवति, मधुरवाग्यैर्लोकानां मुखं न ददाति तस्य कीर्तिर्न भवति । अक्षयक्ष-
यामयसशयितजीवितं बुधतात्, न शरणमगणितसुखसौभाग्यभाषितजन्मलज्जाया प्रब-
न्धनिधुवनविधीनामिति निशादर्शम् । कीर्तिपतिवरा पुनश्च किं कुर्वती । इति अमुना
प्रकारेण निशादर्शं चन्द्रं अनभिनन्दन्ती अश्लाघमाना । इतीति किम् । अरे
अक्षयक्षयामयसशयितजीवितं अक्षयोऽविनश्वरो योऽसौ क्षयामय क्षयरोगक्षेप-
सशयितं सदैव प्रापितं जीवितमायुर्मस्य स तस्य संबोधनं हे अक्षयक्षयामयसश-
यितजीवित ! हे बुधतात् बुधस्य रौहिणेयस्य तात् तस्य संबोधनं हे बुधतात् । त्वं
मे प्रबन्धनिधुवनविधीनां शरणं न भवसि प्रबन्धेन धीर्यसम्भवेन निधुवनं मैयुन
तस्य विभयं कारणानि प्रबन्धनिधुवनविधयस्तेषां शरणं गृहं न भवसि । कथं-
भूताया मे । अगणितसुखसौभाग्यभाषितजन्मलज्जाया अगणितं अमर्यादाभूतं य-
त्सुखं सौभाग्यं भाषितं आदिष्टं जन्मलज्जे उत्पत्तिमुहूर्ते यस्या सा तस्या । अत्र
व्यङ्ग्यम् । यो मुनिः क्षयवान् रोगवान् यच्छति, यस्य सशयितजीवितं आहारप्राप्तौ यस्य
सदेहो भवति, परल्लिख्य पुत्रं चोत्पादयति, प्रबन्धानां महापुरुषादिशास्त्राणां निधुवनवि-
धीन् वाचनादिविधीन् न जानाति, निशायां रात्रौ दोषवाद्यं दृश्यते, तस्य कीर्तिर्न भवति ।
कीर्तानसत्त्वा मुखं सौभाग्यं न प्राप्नोति । अवतानकालायसतलिकाकृतिखलतिमस्तरुदेशं
हृषीकेश, न समीपमदयफचग्रहहिलविग्रहायाः कुटिलकुन्तलाविलविलोचनचुम्बना-
नामिति मुकुन्दम् । कीर्तिपतिवरा पुनश्च किं कुर्वती । इति अमुना प्रकारेण मुकुन्दं
श्रीनारायणं अनभिनन्दन्ती अश्लाघयन्ती । इतीति किम् । अरे अवतानकालायसत-

इति मुकुन्दम्, 'अविरलगरलोहसल्लपनजाल भुजङ्गमलोकपाल, न संगमा-
गमनमनल्पकल्पसंकल्पितप्राणितायास्तुण्डीराधरामृतानाम्' इति कुम्भी-
नसप्रभुं चानभिनन्दन्ती, महमरीचिवीचिनिचयवक्ष्यमाना मृगाङ्गनेव,

लिकाकृतिखलतिमस्तकदेश अवताना अधोमुखा या कालायसस्य लोहस्य तलिका
कटाहिका तदाकृत्वा तदारारेण खलस्या छुप्तकेशिकटाह्या उपलक्षितो मस्तकदेशः
शिरःप्रदेशो यस्य पुराणपुरुषत्वात् स तथा तस्य संवोधन हे अवतानकालायसतलि-
काकृतिखलतिमस्तकदेश हे हृषीकेश हे नारायण । त्वं मे कुटिलकुन्तलामिलविलोचन-
बुम्बनाना समीप निकटवर्ती न भवति कुटिलाः पृदाकुसर्पवत् वधीभूता मे कुन्तला,
वेद्यास्तौराविले मिलिते विलोचने नयने तयोद्युम्वनानि वक्षसयोगाः तेषां तथोक्तानाम् ।
वधेभूताया मे । अदयवक्षप्रहप्रहिलविप्रहाया अदयं दयारहितं यथा भवति तथा
वक्षप्रहे हस्ताद्वयेन कुन्तलप्राहे प्रहिलो अतिनिर्वन्धो विप्रहः शरीरं यस्या ना तथा
तस्या । अत्र व्यङ्ग्यम् । यो मुनिवार्धक्ये खल्वाटमस्तकः सन् दीक्षावान् न भवति,
तारुणेन तपो न गृह्णाति, हृषीकेशिन्द्रियैः प्रभूतो योजितो भवति, केशोरपाटने लेश-
परणे रङ्गवकुर्वी पातयति, विशिष्टलोचलुचने अद्भुततर्जनीप्रहणे समर्थो न भवति
तस्यापि कीर्तिर्न भवति । अविरलगरलोहसल्लपनजाल भुजङ्गमलोकपाल, न संगमागमनम-
नल्पकल्पसंकल्पितप्राणितायास्तुण्डीराधरामृतानामिति कुम्भीनसप्रभुम् । कीर्तिपतिवरा
पुनश्च किं कुर्वती । इत्यमुना प्रकारेण कुम्भीनसप्रभु धरणेन्द्र नागराजं अनभिनन्दन्ती
अश्वाघदन्ती । इतीति विम् । अरे अविरलगरलोहसल्लपनजाल अविरलेन अविच्छिन्नेन
गरलेन विषेण उल्लसत् उग्रमन् रूपनजालं सहस्रफणगण[न]मुखसमूहो यस्य स तथा
तस्य संवोधन विधीयते । हे अविरलगरलोहसल्लपनजाल । हे भुजङ्गमलोकपाल हे शेष-
माग । त्वं मे तुण्डीराधरामृतानां तुण्डीरं पञ्चविम्बफल तथाकारौ यावधरौ दन्तवाससी
तयोरमृतानि पीयूषापानकानि तेषां तुण्डीराधरामृतानां संगमागमनं संगमं प्राप्तिर्न
भवति । कथंभूताया मे । अनल्पकल्पसंकल्पितप्राणिताया अनल्पकल्पेपु असह्ये-
मप्रलयकालपर्यन्तेषु संकल्पितं नैमित्तिकैरादिष्टं प्राणितं जीवितं यस्या सा तथा
तस्या । अत्र व्यङ्ग्यम् । यो मुनिर्मथुरभाषी न भवति, मुखात् विषवत्कुदुकानि वचनानि
वर्पति, अनु च भुजङ्गमलोकान् धासुकान् पालयति, तस्यापि कीर्तिर्न भवति । कीर्ति-
पतिवरा केव अद्यापि स्थितिं न वभाति । मृगाङ्गनेव मृगभार्येव । वयंभूता मृगाङ्गना ।
महमरीचिवीचिनिचयवक्ष्यमाना महमरीचिनिर्मृगतृणा तस्या वीचय, फलोलास्तासा
निचय, समूहलोचन वक्ष्यमाना प्रतार्यमाणा । पुनश्च कीर्तिपतिवरा केव स्थितिं न
वभाति । [वेमुमतीपतेमतिरिव वमुमती पृथ्वी तस्या, पते राशो मतिर्बुद्धिरिव ।]

१. आदरीपुलकेषु ■ 'मुनेर्मनीषव बुद्धिरिव बुद्धिर्वच' इति पाठ भासीदिति तं
रेखकप्रमादजं सत्या घोषनया पूरितोऽन्माभिः.

पदप्रत्यवसितस्य वसुमतीपतेर्मतिरिव, निखिलमलविलयोऽनीलितान्तरा-
लोकलोचनस्य मुनेर्मनीषेव, च न कचिदद्यापि वध्नाति स्थितिम् ॥

यस्य च सुकृतिनस्तपस्तपनकरकाशमीरकेसरारुणितस्तुतिमुखरसुरयो-
पिदलकवलयादा विदितादुदयाचलदरीसदोहादचलदरीसदोहवदमृतापगाप्र-
वाहापहसितयश फेनपटलपाण्डुरोपलान्तरालदेशादा सेतुबन्धमेखलाकुलकु-
हरान्मेखलाकुलकुहरनिनीनकिन्नरीगणगीयमानदयादमनियमनामगुचिपञ्च-

कथभूतस्य वसुमतीपते । पदप्रत्यवसितस्य राज्यभ्रष्टस्य । पुनश्च कीर्तयतिवरा केव
स्थितिं न वध्नाति । मुनेर्मनीषेव योगिनो बुद्धिरिव । केवलज्ञानमिवेत्यर्थः । कथभूतस्य
मुने । निखिलमलविलयोऽनीलितान्तराललोकलोचनस्य निरालम्ब्य वे गलात्रिपष्टिप्रकृत
यस्त्रेया मिलये विनाशे उन्मीलितान्तरालः प्रादुर्गूत अन्तराललोकलोचन केवलज्ञान यस्य स
तथा तस्य । उपमात्पदरान्तर्द्विषयालम्कार ॥

यस्य च श्रीमुदयान्तर्गस्य सुकृतिनो विशिष्टपुण्यवदो विशिष्टविदुषो वा गुणविभूति-
ताभिः गुणप्रसरान् जनपदगोप्यो अनेकदेशस्थितगोपात्रना गायन्ति गान कुर्वन्ति ।
एव गायन्ति । आ मर्यादीन्त्य अभिव्याप्य वा । 'आन् मर्यादाभिमिथ्यो' पर्यपाद्योगे
पश्यमी भवति इति ज्ञातव्यम् । यस्मात् । उदयाचलदरीसदोहात् पूर्वदिशिस्थितो
दयाचलगिरिः गुहासमूहात् । कथभूतात् उदयाचलदरीसदोहात् । तपस्तपनकरकाशमीर-
केसरारुणितस्तुतिमुखरसुरयोपिदलकवलयात् तपो द्वादशविध तदेव तपन श्रीसूर्य
स्त्रिभुवनद्योतकारकत्वात् तस्य वरा निरणास्त एव काशमीरकेसराणि वादीरुदेशाद्गु-
मानि तैररुणितानि रञ्जितानि रदितानि स्तुतिमुखराणां स्तपनवाचालायां सुरयोपिता
देववल्भानां अलकवलयाणि मस्तप्राप्रितचूर्णकुन्तलमण्डलानि यस्मिन्मुदयाचलदरी
सदोहे स तथा तस्मात् । [पुन कथभूतात्] उदयाचलदरीसदोहात् । विदितात्
त्रिभुवनमिख्यात्वात् । पुनश्च जनपदगोप्यो गुणविभूतिमानि कथ गायन्ति । आ
मर्यादीन्त्य अभिव्याप्य वा । यस्मात् । आ सेतुबन्धमेखलाकुलकुहरात् सेतुबन्धो
नाम दक्षिणदिग्पर्येतस्य मेखला कटिन्वस्तासा कुल समूहस्य कुहर विरर
गुहेत्यर्थस्तस्मात् । कथभूतात् सेतुबन्धमेखलाकुलकुहरात् । अचलदरीसदोहवदमृताप-
गाप्रवाहापहसितयश फेनपटलपाण्डुरोपलान्तरालदेशान् अचल सेतुबन्धनाम पर्येतस्य
दर्यो गुहास्तासा सदोहवत् अमृतापगाप्रवाहा गगनलमपूरस्तानपहसन्ति तिरस्तुर्नन्ति
इत्येवंशीलानि यानि यथासि पुण्यगुणकीर्तनानि तेषां (१) फेनपटलानि डिण्डीरमण्ड-
लानि तद्वत् पाण्डुरां शुद्धवर्णां उपलान्तरालदेशां शिलानामभ्यन्तरप्रदेशां यस्मिन्
सेतुबन्धमेखलाकुलकुहरे तत्तयोक्तं तस्मात् । पुनश्च जनपदगोप्यो गुणविभूतिमानि

मादिगीतवाचाटकन्दरादा मन्दरधराधरनितम्बाद्धराधरनितम्बाडम्बरसप्त-
पथप्रस्थानमन्थरितगतिर्कीर्तिमन्दाकिनीतरङ्गदन्तुरदरवदनाचा तुहिनशैल-
चूलिकाचक्रवालातुहिनशैलचूलिकाचक्रवालविलासीनि गायन्ति गुणविभू-
म्भितानि जनपदगोप्यः ॥

स भगवान्पुण्यपानीयवर्षी कोऽप्यपूर्वः पर्जन्य इव विनतप्रिनेयजनसस्य-
प्रसराः पुरस्थानीयद्रोणमुखकार्वटिकसंग्रहनिगमग्रामविश्वभराः समभिन-

कथं गायन्ति आ अभिव्याप्य आ मयांशीकृत्य । कस्मात् मन्दरधराधरनितम्बात्
अस्त्राचलपर्वततटात् । कथंभूतात् मन्दरधराधरनितम्बात् । मेखलाकुलकुहरनि-
लीनकिन्नरीगणगीयमानद्यादमनियमनामशुचिपथमादिगीतवाचाटकन्दरात् मेखलाना
वटिनोना कुलानि समूहाः तेषां कुहराणि विहराणि तेषु निलीना उपविष्टा या किन्नर्यो
देवाङ्गनामिशेषास्त्रासा गणै समूहै गीयमानानि गान प्रस्थानीयमानानि दया कादर्थ्यं
दमो जितेन्द्रियत्वं नियमाश्च पथ महाव्रतानि रात्रिमोजनवर्जनपट्टानि नाम च धीमु-
दत्ताचार्य इति तै शुचीनि पवित्राणि यानि पयमान्त(दि)रागगीतानि तैर्वाचाटा वाचालाः
कन्दरा गुहा यस्य मन्दरधराधरनितम्बस्य स तथा तस्मात् । पुनश्च जनपदगोप्यो
गुणविभूम्भितानि कथं गायन्ति । आ मयांशीकृत्य अभिव्याप्य वा । कस्मात् । आ
तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालात् तुहिनशैलो हिमाचलपर्वतस्तस्य चूलिकाचक्रवाल शिखराणा
मण्डलं तस्मात् तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालात् । कथंभूतात् तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालात् ।
धराधरनितम्बाडम्बरसप्तपथप्रस्थानमन्थरितगतिर्कीर्तिमन्दाकिनीतरङ्गदन्तुरदरवदनात्
धराधरस्य हिमाचलपर्वतस्य ये नितम्बास्तटानि तेषामाडम्बर आटोपस्त्रास्त्रिन् स्थपुट
उत्थनीचो थोऽसौ पन्था मार्गस्तस्य प्रस्थानेन प्रयाणेन मन्थरिता मन्दगमना गतिर्गमनं
यस्या सा चासी कीर्ति पुण्यगुणवर्णनं सैव मन्दाकिनी गङ्गानदी त्रैलोक्यमार्गप्रयगामि-
त्वात् तस्यास्त्राङ्गा कण्डोला स्यादस्त्रीलादिलक्षणास्त्रैर्दन्तुराणि जनतदन्तानि दरवदनानि
गुहाभिराणि यस्य तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालस्य तथा तस्मात् । कथंभूतानि गुणविभू-
म्भितानि । तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालविलासीनि तुहिनशैलो हिमाचलपर्वतस्तस्य
चूलिका शिखराणि तासा चक्रवालेषु मण्डलेषु मिलसन्ति उत्पन्तीस्त्रैर्वशीलानि तानि
तथोक्तानि चमार । उक्तसमुच्चयार्थलंकारः ॥

स जगत्प्रविद्धो भगवान् इन्द्रादीनामाराम्यो ज्ञानातिशयत्वात् उद्यान राजपुरनगर-
सयधि उद्यान [नन्दन]वनमपश्यत् ददर्श इति क्रियाकारकसन्ध्यः । स भगवान्
नि पुष्पाणि सन् वनमपश्यत् । विहरमाण पर्यटन कुर्वाण । किं कुर्वन् विहरमाणः ।
पुरस्थानीयद्रोणमुखकार्वटिकसंग्रहनिगमग्रामविश्वभरा समभिनन्दयन् पुरं परिखावप्र-
शोदिकाप्रवादादिसमन्वित रात्राधिष्ठितं च स्थानीयं च अष्ट[शत]ग्रामप्रतिबद्धं नगर-

न्दयन्विहरमाणः, प्रणतसकलदिवपालमौलिमण्डनीभवचरणनखरलोत्करः,
कैश्चिचरणकरणनयनिरूपणगुणहारविहितहृदयभूषणैः कैश्चित्समस्तश्रुतधरो-
द्धरणधृतादिपुरुषधिपणैः कैश्चित्पुराणपुरुषचरितविचारचातुरीयशुचिवचन-
सुमनोविनिर्मितावतंसभूषितमव्यश्रोत्रैः कैश्चिदात्मेतरतर्ककर्मशोदकवितर्का-

विशेषः, श्रेणसुखं च शत्रुःशतप्रानप्रतिबद्धम्, पावटिकं च द्विशतप्रानप्रतिबद्धम्, संप-
हृत् दशप्रानप्रतिबद्धः, निगमप्रानमाद्य भक्तप्रानाः कथ्यन्ते तेषां संवन्धिष्यो विश्वंभरा
भूमयस्ताः कर्मतापत्राः समभिनन्दयन् आनन्दं प्रापयन् । कथंभूताः विश्वंभराः ।
विनतयिनेयजनसत्स्यप्रसराः विनता नम्रीभूता ये विनेयजना भव्यप्राणिनस्त एव सस्यानि
धान्यानि तेषां प्रसरो व्याप्तिर्वासु पुरादेविश्वंभरास्तु तास्तथा । स भगवान् कथंभूतः ।
पुण्यपानीयवर्षा पुण्यमेव पानीयं जलं असृतं जगतां जीवनत्वात् तदुपैति क्षरतीत्ये-
वंशीलः पुण्यपानीयवर्षा । कोऽपि अनियेवनीयोऽपूर्वोऽभिनवः पर्जन्य इव मेघ-
सदृशः । स भगवान् अपरं कथंभूतः । प्रणतसकलदिवपालमौलिमण्डनीभवचरणनख-
रलोत्करः प्रणताः नम्रीभूताः सकलाः समग्रा ये दिग्गवा राजानन्तेषां मौलयः
किरीटानि 'चूडाकिरीटकेद्याथ संयता मौलयस्तथा' इति वचनात् तेषां मण्डलीभवन्
चरणनखरलोत्करो यस्य चरणयोर्नखा एव रत्नानि तेषामुत्करः समूहः ॥ तथोक्तः । ॥
भगवानपरं कथंभूतः । भूरिभिः प्रचुरैः पारासरेभिस्तपस्विनीगिरपरेण अनुचानेन साध्वे
प्रवचने अधीतिना धम्मसंघेन ऋषिमुनिमन्त्रनगरलक्षणेन उपास्यमानपादमूलः सै-
व्यमानपादमूलाधोभायः । कथंभूतैः पारासरेभिः । कैश्चिद्विद्वक्षितैः चरणकरणनयनि-
रूपणगुणहारविहितहृदयभूषणैः चरणकरणं च सम्यक्चारित्रानुष्ठानं नयनिरूपणं
च नयचक्षुषाविवरणं गुणाद्य ज्ञानध्यानादयस्त एव हारा मुक्तावल्परत्नविहितानि
अनुष्ठितानि हृदयभूषणानि वक्षस्थलमण्डलानि तेषां पारासरेणो सै तथा तैः । पुनश्च
कैश्चिद्विद्वक्षितैः । समस्तश्रुतधरोद्धरणधृतादिपुरुषधिपणैः समस्तं समग्रं यच्छ्रुतं शास्त्रं द्वाद-
शाङ्गलक्षणं तदैव घरा भूमिर्धरः पर्वतो वा तदुद्धरणे तदुधालने धृता आत्मन्यारोपिता
आदिपुरुषस्य श्रीनारायणस्य वृषभजिनस्य वा धिपणा बुद्धिर्यैः पारासरेभिस्तै तथा
तैः । अपरं कैश्चिद्विद्वक्षितैः पुराणपुरुषचरितविचारचातुरीयशुचिवचनसुमनोविनि-
र्मितावतंसभूषितमव्यश्रोत्रैः पुराणपुरुषास्त्रीर्यैश्चकवर्तवलयवामुदेवास्त्रिपष्टिलक्षणास्तेषां
चरितानि ऐतिह्यानि पुराणानि तेषां विचारो भिवरणं तस्य वा चातुरीया चतुरता
तथोपलक्षितानि शुचिवचनानि पूर्वापरविरोधरहितानि वचनानि तान्येव सुमनसः
पुष्पाणि तैर्विनिर्मितानि रचितानि खड्गंतसानि कर्णामरणानि तैर्युपितानि गृह्यारितानि
मन्त्रानां रत्नत्रययोग्यानां पुरुषाणां धोत्राणि शब्दग्रहा यैस्तै तथा तैः । अपरं
कैश्चिद्विद्वक्षितैः । आत्मेतरतर्ककर्मशोदकवितर्ककर्मिस्त्वमानभुवनाद्ययशःप्रपन्नैः आ-

कैविकास्यमानभुवनाशयशतपत्रै कैश्चिन्नव्यानव्यकाव्योपदेशकच्छस्त्रच्छ-
न्दोञ्छनागच्छदतुच्छच्छेकच्छात्रच्छन्नव्याख्यानमण्डपानीकै कैश्चिदैन्द्रजै-
नेन्द्रचान्द्रापिस(श)लपाणिनीयाद्यनेकव्याकरणोपदिश्यमानशब्दार्थसन्धवै-
दग्धीसरित्क्षालितिशिष्यशेमुषीपदविन्यासावनीकैरपरैश्च तत्तद्विद्यानवद्यम-
तिमन्दाकिनीप्रवाहावगाहगौरितान्तेवासिमानसवास प्रसरे सितसिचयैरिव
परिमुपितकपायकालुष्यैश्चित्रार्पितद्विपैरिव मदरहितै कोकनदफाननैरिव प्र-

त्मन आर्हतमतस्य हतरेषा जैमिनिकपितृकणचरचार्याकशाभ्याना [च] ये तर्का प्रमा-
णशास्त्राणि तेषा कश्चोदकं विषमतरोत्तरविचारस्तस्य वितर्को निवरण स एवार्क
श्रीसूर्य प्रमेयदमलानन्दकारित्वात् तेन विकास्यमानाणि स्फुटीक्रियमाणानि भुवनस्य
त्रैलोक्यस्य आशयशतपत्राणि हृदयकमलानि ये पारासरिभिस्त तथा ते । अपर
कैश्चिद्विवक्षितै । नव्यानव्यकाव्योपदेशकच्छस्त्रच्छन्दोञ्छनागच्छदतुच्छच्छेकच्छात्रच्छ-
न्नव्याख्यानमण्डपानीकै नव्यानि च आपुनिकानि च अनव्यानि च चिरतनानि यानि
काव्यानि साहित्यानि तेषामुपदेशो व्याख्यान स एव कथं पुष्पवाटिका तस्य स्त्रच्छ
न्दोञ्छन यथेष्टावचयस्तदधमागच्छन्तो ढांकमाना अतुच्छ बहुला छेदा दक्षनरा ये
छात्रा अन्तेवासिनस्तै छान्नि व्याप्तानि व्याख्यानमण्डपानीकानि व्याख्यानस्थान
समूहा येषा पारासरिणा ते तथा ते । पुनश्च कैश्चिद्विवक्षितै । ऐन्द्रपैनेन्द्रचान्द्रा-
पिस(श)लपाणिनीयाद्यनेकव्याकरणोपदिश्यमानशब्दार्थसन्धवैदग्धीसरित्क्षालितिशिष्य
शेमुषीपदविन्यासावनीकै ऐन्द्र इन्द्रण कविना कृतम्, चन्द्रेण कविना कृत चान्द्रम्,
आपिशक्तिविना कृतमापिशलम्, पाणिनीय च पणिपुत्रकविरचितम्, ताणि आदिर्येषा
शाकटायनामरकादाहृदादीनां तानि च अनेकान्यद्वसराणि बहुसरयानि वा यानि
व्याकरणानि तैरुपदिश्यमानो विधीयमानो योऽसौ शब्दार्थयो सन्धस्तस्य वैदग्धी
चातुर्यता तैव सरित् गङ्गानदी तथा क्षालिता निमलीकृता शिष्याणा विद्यायिना शेमुष्या
गुप्ते पदविन्यासभूमिर्य पारासरिभिस्त तथा ते । अपरैश्च पारासरिभि उपास्यमान-
पादमूढ । कथमूर्तरपरै पारासरिभि । तत्तद्विद्यानवद्यमतिमन्दाकिनीप्रवाहावगा-
हगौरितान्तेवासिमानसवास प्रसरे रामिस्ताभिर्गगत्प्रसिद्धाभिर्ज्योतिर्मन्त्रायुर्वेदस्त्रीपुरुष
रत्नपरीक्षागणमशालिहोत्रादिभि विद्याभि शास्त्रैरनवद्या अकम्पला स्फुरद्रूपा या
मतिर्बुद्धि शैव मन्दागिनी गङ्गानदी त्रैलोक्यमलप्रक्षालनसमर्थत्वात् तस्या प्रवाहा
पूरास्तेषामवगाहेन विलोटेन गौरिता उज्ज्वलीकृता अन्तेवासिना शिष्याणा मानस-
वास प्रसरा मनोवत्प्रविहारा ये पारासरिभिस्त तथा ते । अपरै कथमूर्ते पारास-
रिभि । परिमुपितकपायकालुष्यै परिमुपित दूरमुचित कपायनालुष्य प्रोधमानमाय-

तिपन्नमित्रभावे विश्वभरेश्वरैरिव प्रणीतविग्रहदण्डैरमराङ्गैरिव परित्यक्तदोषै
कामिनीजनैरिव प्रकटितपरलोकागमकामैर्नीतिशास्त्रैरिव प्रकाशितशमयोग-
तीर्थोद्योगैरनङ्गभोगैरिव निरुपलेपैर्धनसमयदिवसैरिव विदूरितरजोभिरखि-

लोभपाप यैस्ते तथा ते । अपर कथभूते । सितसिचयेरिव स्रुतवस्त्रैरिव । यथा सित
सिचया हरीतरुविभीतकादिकपायरहिता भवन्ति । अपर कथभूते पारासरिभि ।
मन्दरहितै शानपूजाकुलनास्तिवल्खापतेयरूपतयोपलक्षणाष्टाविधम्वरहितै । अपर कथ-
भूते । चित्रार्पितद्विपैरिव यथा चित्रलिखितद्विपा मन्दरहिता पानरहिता भवन्ति ।
अपर कथभूते । प्रतिपन्नमित्रभावे प्रतिपन्नोऽङ्गीकृतो मित्रभावो विश्वप्राणिमैत्र्य यैस्ते
तथा ते । कैरिव । कोकनदकाननैरिव रक्तकमलवनैरिव । यथा कोकनदकाननानि अङ्गीकृत-
सूर्यभावानि भवन्ति । अपर कथभूते । प्रणीतविग्रहदण्डे प्रणीत सम्यगनुष्ठितो विग्र-
हदण्ड कायकृशो यैस्ते तथा ते । भूयश्च कथभूते । विश्वभरेश्वरैरिव यथा विश्वभरेश्वर
चक्रवर्तिभि विग्रह युद्ध दण्डश्च सैन्यचालन प्रणयन्ति कुर्वन्ति न सुमध्यादिक
विदधति । भूय कथभूते । परित्यक्तदोषे परित्यक्ता परिहृता दोषा व्रतास्तीचारा
यैस्ते तथा ते । कैयभूते । अमराङ्गैरिव । यथा अमराणा देवानामङ्गानि शरीराणि
परित्यक्तदोषाणि वातपित्तश्लेष्मरहितानि भवन्ति । भूयश्च किविशिष्टे । प्रकटि
तपरलोकागमकामै प्रकटित स्फुटीकृत परलोकागमे दशाधायलक्षणमोक्षशाले काम
प्रीतिर्यैस्ते तथा ते । भूयश्च कथभूते । कामिनीजनैरिव यथा कामिनीना वेश्याना
जना समूहा परलोकागमे कामुक्जनागमे काम कन्दर्प प्ररुच्यति । अपर कथभूते ।
प्रकाशितशमयोगतीर्थोद्योगे प्रकाशित प्रकटीकृत शमे सर्गक्षये योगे च ध्यान
शाले तीर्थे च ऊर्णयता(उज्जयन्त्या)दौ उद्योगो उद्यमो यैस्ते तथा ते । अपर कथ-
भूते । नीतिशास्त्रैरिव यथा नीतिशास्त्राणि राजराट्त्वान्ता शमे क्षेमहेतौ योगे च
अलङ्घ्यत्वात् तीर्थेषु च सेनापत्याद्यष्टादशतीर्थेषु उद्योगमुद्यम प्रकाशयन्ति । उक्त
च—‘सेनापतिगणको राजश्रेष्ठो दण्डाधिपे मन्त्री महत्तरो बलवत्तरधत्वारो दण्डधत्तु-
रङ्गवल पुरोहितोऽमाल्यो महामाल्यधेल्यष्टादश राज्ञा तीर्थं भवति’ । अपरं कथभूते ।
निरुपलेपैर्निष्पापै निष्परिग्रहैवा । कैयभूते । अनङ्गभोगैरिव यथा अनङ्गभोग यान्ताशधि
स्वारे कर्दमादुपलेपो न रमते । अपर कथभूते । विदूरितरजोभि विदूरीवे निराहते
रजसी शानदर्शनापरणवर्मणी चपन्ता वा यैस्ते तथा ते । कैरिव । धनसमयदिवसैरिव
यथा धनसमयदिवसा मेषकालदिनानि रजोरहिता भूतिविवर्जिता भवति । अपर कथ-

लट्ठीपदीपैरिव तमोपहचरितैर्महाबाहिनीप्रवाहैरिव वीतस्पृहाप्रवृत्तिभिः
 स्रुसुमैरिव निसर्गगुणप्रणयिभिः कुमारश्रमणमनोभिरिवासंजातमदनफ-
 लसङ्गैर्निखिलभुवनमद्रान्तरायनेमिभिर्मूलोत्तरगुणोदाहरणभूमिभिर्धर्मामृतव-
 र्पजनितजगदानन्दैः समस्तचारितालताकन्दैश्चित्रशिखण्डिमण्डलीस्तूयमा-
 नपुण्याचरणैरन्याचयीकृतकुसुतिसर्गावतरणैर्भूरिभिः पारासरिभिरपरेण चा-

भूतैः । तमोपहचरितैः अज्ञानविनाशापाचारैः । कैरिव । अखिललट्ठीपदीपैरिव यथा अखिल-
 लट्ठीपदीपाः श्रोतृसंस्तमोपहचरिता ध्वान्तविष्वङ्गका भवन्ति । अपरं कथंभूतैः । वीतस्पृहा-
 प्रवृत्तिभिः वीता विनष्टा स्पृहाया विषयाभिलापस्य प्रवृत्तिः प्रवर्तनं येषां ते तथा तैः ।
 कैरिव । महाबाहिनीप्रवाहैरिव यथा महाबाहिनीप्रवाहाः वीतस्पृहाधैतन्यरहिता भव-
 न्ति । पुनः कथंभूतैः । निसर्गगुणप्रणयिभिः निसर्गेण स्वभावेन गुणेषु शाब्देषु प्रणयः प्री-
 तिविद्यते येषां ते तथा तैः । कैरिव । स्रुसुमैरिव यथा स्रजा पुष्पमालानां कुसुमानां पुष्पाणां
 गुणेषु सन्तुषु निसर्गेण प्रणयो रचना भवति । पुनः कथंभूतैः । असंजातमदनफलसङ्गैः
 असंजातोऽनुत्पन्नो मदनफलस्य अपत्यलक्षणस्य सङ्गः संगतिर्वेषां ते तथा तैः । घालज-
 क्षमत्तैरित्यर्थः । कैरिव । कुमारश्रमणमनोभिरिव यथा कुमारश्रमणानां कुमारदीक्षितानां
 मनानि हृदयानि मदनफलसङ्गरहितानि रागफलमङ्गरहितानि भवन्ति । करे विद्याह-
 कंठगन्धभावात् । पुनः कथंभूतैः । निखिलभुवनमद्रान्तरायनेमिभिः निखिलस्य
 समस्तस्य भुवनस्य पृथ्वीमण्डलस्य भद्रस्य गुणपद्मनवलधर्मसुरासमूहस्य अन्तरायस्य
 विप्रस्य रागने नेमिभिर्धकयारासदृशैः । पुनः कथंभूतैः । मूलोत्तरगुणोदाहरणभूमिभिः ।
 मूलगुणाः—पञ्चमहाप्रतानि पञ्चमितयः पञ्चेन्द्रियनिरोधः शेषश्च पञ्चवश्यवानि च
 निरम्बरत्वं च अज्ञानं भूमिशयनं दन्तप्रक्षालनाभावः स्थितमोजनं एकभक्तं च । उत्तर-
 गुणः—उत्तमधमादयो दण्डीलसहस्राणि द्वाविंशतिपरीराहजयध । तेषां उदाहरणस्य
 दृष्टान्तवचनस्य भूमयः पृथ्वीमण्डलानि । तत्पुरुषोऽत्र समासः । स्थानभूतैरित्यर्थः । अपरं
 कथंभूतैः । धर्माभूतवर्पजनितजगदानन्दैः धर्मो धर्मोपदेशः ॥ एव अमृतवर्षः पीयूषवर्षणं
 तेन जनितं उत्पादितो जगतां जगति स्थितमव्यजीवानां आनन्दः परममुत्तमं यत्ने तथा तैः ।
 पुनः कथंभूतैः । समस्तचारितालताकन्दैः समस्तचारिता समानधर्मता सैव लता वष्टी
 स्वर्गमोक्षफलदायि(य)वत्त्वात् तस्याः कन्दैर्मूलसदृशैः । पुनः कथंभूतैः । चित्रशिरा-
 ण्डिमण्डलीस्तूयमानपुण्याचरणैः चित्रशिखण्डिनः ‘मरीचिरक्षिरा अग्निः पुलस्त्यः
 पुलहः वज्रः । वशिष्ठयेति एतैरेवेयाचित्रशिखण्डिनः ॥’ इतिश्लोकव्यथितास्तेषां मण्डली
 श्रेणिरुया इत्यमानानि श्लाघ्यमानानि पुण्याचरणानि पवित्राचारा येषां ते तथा तैः ।
 अपरं कथंभूतैः । अन्याचयीकृतकुसुतिसर्गावतरणैः अन्याचयीकृतं अप्रधानीकृतं
 कुसुतिसर्गस्य विध्यामार्गस्य अवतरणमुत्पत्तिर्यत्ने तथा तैः । सर्वत्र दिवसे तस्मिन्नेव

नूचानेन श्रमणसंघेनोपास्यमानपादमूलः, तत्रैव दिवसे तदेव पुरमनुसिसीर्षुः,
घनघोरानकस्वनाकर्णनादुपयुक्तमनःप्रणिधानः, सतीष्वपि नगरे महतीपु
वसतिपु पौराणामतीव प्राणिवधे संरब्धा बुद्धिरित्यवधिना बोधेनावबुद्ध्यावधी-
रितपुरप्रवेशः, पूर्वस्यां च दिशि निवेशितचक्षुःप्रकाशः; सुरसुरभिलपनलता-
प्रभागमिव समशिरदेशाभोगम्, मृतसिक्तोदयमिव स्निग्धदलवलयम्, इन्द्र-
नीलकुत्कीलमिव लोचनोल्लासिलीलम्, अन्योन्यविभवसंभावनोद्भटाशयमिव

आगमनदिपटे चैत्रमहानवमीदिवसे तदेव पुरं नगरं अनुसिसीर्षुर्नुसर्तुमिच्छुः ।
पुनः कथंभूतो भगवान् । घनघोरानकस्वनाकर्णनात् घनाः प्रचुरा घोरा भयानका
आनकानां पटहानां स्वनाः शब्दास्तेषामाकर्णनात् श्रवणात् उपयुक्तमनःप्रणिधानः
उपयुक्तं प्रेरितं मनसधितस्य प्रणिधानं चिन्तनं विचारणं येन स तथोक्तः । अपरं
कथंभूतः । सतीष्वपि विद्यमानास्त्रिपि नगरे नगरमध्ये महतीपु नृहतीपु वसतिपु चैत्यालयेषु
अवधीरितपुरप्रवेशः अवधीरितो अनादतः पुरस्य नगरस्य प्रवेशो येन ॥ तथोक्तः ।
किं कृत्वा । पूर्वं अवधिना बोधेन अवधिज्ञानेन इति अमुना प्रकारेण अवयुज्य हात्वा ।
इतीति किम् । पौराणां नगरीकृतां बुद्धिमतिः प्राणिवधे जीववधे अतीवातिशयेन
संरब्धा प्रारब्धा वर्तन्ते । अपरं कथंभूतः । पूर्वस्यां दिशि च ऐन्द्र्यां ककुभि निवे-
शितचक्षुःप्रकाशः आरोपितलोचनतेजस्कः । समुच्चालंकारः ॥ स भगवानिति ।
स भगवान् पूर्वस्यां दिशि उद्यानं (तन्दन)वनं अपश्यदवलोकते स्म । इति
क्रियाकारकसंयन्धः । कथंभूतमुद्यानम् । समशिरदेशाभोगम् समो भिन्नत्वरहितः
शिरदेशस्य चूलिकाप्रदेशस्य आभोगो विस्तारो यस्य उद्यानस्य तत् समशि-
रदेशाभोगम् । पुनश्च कथंभूतं उद्यानम् । उत्प्रेक्षते—सुरसुरभिलपनलताप्रभाग-
मिव सुराणां देवानां सुरभयो गायः सुरभयः कामधेनवस्तातां लपनैर्मुलैर्लङ्घयित्वा
चर्वितोऽप्रभागः शिरभोगो यस्य तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतम् । स्निग्धदलवलयम्
स्निग्धानि चिक्कणानि दलानां पर्णानां वलयानि मण्डनानि यस्य तत्तथोक्तम् । अपरं कथं-
भूतमुद्यानम् । उत्प्रेक्षते—अमृतसिक्तोदयमिव अमृतेन सुधया सिक्त उक्षित उदय उत्प-
त्तिर्यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । लोचनोल्लासिलीलम् लोचनानां नेत्राणामुल्लासिनी
आमन्दजननी लीला शोभा यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । उत्प्रेक्षते—
इन्द्रनीलकुत्कीलमिव इन्द्रनीलो नाम भविर्मेघवर्णो भवति तस्य कुत्कीलः पर्वतस्त्वद्भूत् ।
पुनः कथंभूतम् । परस्परव्यतिकरितकिशलयम् परस्परमन्योन्यं व्यतिकरितानि संमी-
लितानि किशलयानि पल्लवा यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । उत्प्रेक्षते—
अन्योन्यविभवसंभावनोद्भटाशयमिव अन्योन्यस्य परस्परस्य विभवस्य धनस्य सं-
भावनया दर्शनेन उद्भट उत्कट आशयोऽभिप्रायो यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः

परस्परव्यतिकरितकिशलयम्, अखिलविष्टोत्पत्तिस्थानमिव गर्भितप्रसूतप्र-
वर्धमानमहीरुहार्मकावस्थानम्, अनङ्गमुनिमण्डलीविहितसहसवासानुरोध-
मिव निर्दलितनिखिलावाधम्, इतरेतरश्रीमत्सरितमिव सकलर्तुशोभासरम्भो-
चितम्, अम्बरचरवसनवासकृतकुतूहलमिव गगनतलोच्छलकुलपरिमलम्,
असमशरोद्यावदिवसमिव प्रसवपरागपिष्टातकितदिग्देवतासीमन्तसत्तानम्,

कथभूतम् । गर्भितप्रसूतप्रवर्धमानमहीरुहार्मकावस्थानम् गर्भिता अङ्कुरिता प्रसूता
उत्पन्ना प्रवर्धमाना रुद्धिं गच्छन्तो महीरुहाणां वृक्षाणां ये अर्भवा बालका लघुवृक्षा-
स्तेषामवस्थान स्थितियेत्रं तत्तथोक्तम् । पुन कथभूतम् । उत्प्रेक्षते—अखिलवि-
ष्टोत्पत्तिस्थानमिव यथा अखिलस्य समस्तस्य विष्टपस्य पृथ्वीमण्डलस्य उत्प-
त्तिस्थानं गर्भितप्रसूतप्रवर्धमानं भवति । पुन कथभूतम् । निर्दलितनिखिलावा-
धम् निर्दलिता दूरीकृता निखिलस्य लोकस्य आवाधा इत्येनं तत्तथोक्तम् । पुन.
कथभूतम् । उत्प्रेक्षते—अनङ्गमुनिमण्डलीविहितसहसवासानुरोधमिव अनङ्गस्य आकाश-
स्य स्वस्थितौ ये मुनयः सप्तपथ आकाशचारणा वा मुनयस्तेषां मण्डली भेषित्वया
सह विहितं कृतं सहसंवासं सगतिस्तस्य अनुरोध आग्रहो यस्य तत्तथोक्तम् । मुनयो
यथा परेषां बाधां निराकुर्यन्ति, तथेदं वनमपि । पुन कथभूतम् । सकलर्तुशोभासरम्भो-
चितं सत्तत्ता समग्रा ये ऋतवो वसन्तादिष्वङ्कृतवस्तेषां शोभा पुष्पफलाङ्कुरादिप्रकृता
तस्या हरम्भ आरम्भस्त्योचितं योग्यम् । पुन कथभूतम् । उत्प्रेक्षते—इतरेतरश्रीम-
त्सरितमिव इतरेतरस्य परस्परस्य या श्री शोभा तस्या मत्सरित सु(हृ)मद्वेदसहितमिव ।
पुन कथभूतम् । गगनतलोच्छलकुलपरिमलम् गगनतले आकाशमण्डले उच्छलन्
उत्पतन् फुलानां प्रसूनानां परिमलो यथो यस्य तत्तथोक्तम् । पुन कथभूतम् । उत्प्रे-
क्षते—अम्बरचरवसनवासकृतकुतूहलमिव अम्बरचराणां देवानां वसतानां वज्राणां
वासेषु परिमलेषु कृतं मिहितं कुतूहलं विनोदो येन तत्तथोक्तम् । पुन कथभूतम् । प्रसव-
परागपिष्टातकितदिग्देवतासीमन्तसत्तानम् प्रसूनानां परागो रजस्त्वेन मिष्टतकितं, पट-
वासचूर्णाद्विहृतो दिग्देवताणां हरिद्वक्पूनां सीमन्तसत्तानं केशमार्गसमूहो येन तत्त-
थोक्तम् । पुन कथभूतम् । उत्प्रेक्षते—असमशरोद्यावदिवसमिव असमशरस्य कन्दर्पस्य
उद्यावदिवसमिव महोत्सवदिनमिव । अपरं कथभूतमुच्यते । प्रसूनमञ्जरीभिः पुष्पवाङ्मयी-
भिरुपचितो जटित उपरितनमिल्लासो यस्य तत्तथोक्तम् । कथभूताभिः प्रसूनमञ्जरीभिः ।
पद्मवपुस्तन्त्रागुमिर्गताभिः पद्मवानां निश्चलानां पुन पद्मवपुया प्रवालपोदनानि तेषां
मन्त्रादेभ्यो मध्येभ्यो विनिर्गता प्रादुर्भूतास्तथा ताभिः । उत्प्रेक्षते—अनिमिषयोधिता
मुत्पन्नग्रीवा अलिनतटव्यलितहसनखगुक्तिमिरिव अलिनतटेषु कलाटपटेषु कुञ्चलिता
पोदयिता ये हृष्टा, पाण्यस्तेषां नखगुक्तिमिरिव पुनर्भवमुच्चारकोटैरिव । कथभूतानां

अशिशिरकरप्रणामप्रणयिनीनामगमविटपान्तरितवपुषामनिमिषयोपितामलि-
कतटपुष्पलितहस्तानखशुक्तिभिरिव पल्लवपुट्यन्तरालविनिर्गताभिः प्रसूनम-
ञ्जरीभिरुपचितोपरितनविस्तारम् । आसन्नतरामरापगाभिपेकसगमाद्गलद्भिः
कल्मषलवैरिव मधुकरकुलैरुत्कलपितवहिः प्रकारम्, उज्ज्वलजपापुष्पसपादि-
तचलिमीशानमौलिमिव परिणतनागरङ्गसगतशिखम्, अमिनयागमप्रस्तार-
मिव तालनहुलव्यवहारम्, घनायतनमिव मन्दारायतनम्, जीमूतवाहनच-

अनिमिषयोपिताम् । अशिशिरकरप्रणामप्रणयिनीनाम् अशिशिरकरस्य श्रीमुखस्य
प्रणामेषु नमस्कारेषु प्रणयिन्य स्नेहिन्यस्तासां तथोक्तानाम् । अपरं कथंभूतानां
अनिमिषयोपिताम् । अगमविटपान्तरितवपुषाम् अगमना वृक्षाणां विटपेषु कटप्रदे-
शेषु अन्तरितानि गुप्तानि येषु शरीराणि यासां तास्तथा तासाम् । पुनरपि कथंभूत
सद्यानम् । आसन्नतरामरापगाभिपेकसगमाद्गलद्भिः कल्मषलवैरिव मधुकरकुलैरुत्कलपित
वहिः प्रकारम् । मधुकरकुलैर्भ्रमरसमूहैरुत्कलपित कृष्णवर्णकृतो वहिः प्रकारो बाह्यप्रदेशो
यस्य तत्तथोक्तम् । कथंभूतै मधुकरकुलैः । गलद्भिः कल्मषलवैरिव पापकणैरिव नद्य
द्भिः पापलेशैरिव । कस्मात् गलद्भिः । आसन्नतरामरापगाभिपेकसगमादिव आसन्नतरा
निकटवर्तिनी या अमरापगा आवाप्तगङ्गा तस्या अभिपेकसगमात् इव ज्ञानसगमात् इव ।
इत्येक्षेक्षायाम् । पुन कथंभूतम् । ईशानमौलिमिव महेश्वरमुकुटमिव । कथंभूतम् ।
उज्ज्वलजपापुष्पसपादितचलिम् उज्ज्वलानि विकशितानि यानि जपापुष्पाणि ओ
कृष्णपाणि (यानि वनकुसुमानि) तै सपादित उपादितो यति पूजा यस्य ईशानमौले
तत्तथोक्तम् । आदिष्टलिङ्गत्वादन सुलभम् । परिणतनागरङ्गसगतशिखम् परिणतानि पक्वानि
नागरङ्गाणि मुच्यन्ति फलानि तै उयता सयुक्ता शिखा अग्न यस्य तत्तथोक्तम् । अपर
कथंभूतम् । तालवहुलव्यवहारम् तालानां ताडनप्रकाराणां बहुल प्रचुरो व्यवहार प्रवर्तन यत्र
यस्य वा तत्तथोक्तम् । पुन उल्लेख्यते—अमिनयागमप्रस्तारमिव यथा अमिनयागमस्य
भरतशास्त्रस्य प्रस्तारस्तारवहुलव्यवहारो भवति हृतविलम्बितप्रवर्तनो भवति । पुन
कथंभूतम् । मन्दारायतनम् मन्दाराणां पारिजातवृक्षाणां आयतन स्थानं तत् ।
पुन उल्लेख्यते—घनायतनमिव घनस्य नैघस्य आयतन आकाशमिव । यथा घनायतनं
मन्दस्य शनैश्चरस्य आरस्य मञ्जलस्य च आगतन स्थानं भवति । पुन कथंभूतम् ।
नागवल्लीविभवसुन्दरम् नागवल्लीनां ताम्बूलतानां विभवेन घनेन सुन्दर मनोहरम् ।
पुन उल्लेख्यते—जीमूतवाहनचरितावतारमिव यथा जीमूतवाहनस्य विद्याधरविशेषस्य
चरितस्य चरित्रस्य अवतार कथासंबन्धो नागवल्लीनां सर्पप्रेषीनां विभवेन सुन्दरो
भवति । जीमूतवाहनेन किल दयालुतया गरुडस्य निजशरीरं भक्षितुं दत्तम्, नागास्तु
रक्षिता, एषा लीलिकी कथा वर्तते, सा जीमूतवाहनचरित्रात् ज्ञातव्या । पुन कथंभूतम् ।

रितावनारमिव नागवल्लीविभवसुन्दरम्, मदनायुधसदनमिव सनसमानवा-
 णासनम्, मकरध्वजाराधनप्रसाधितगात्रैर्मयूरवर्हानपत्रैरिव पूगतरभिः श्याम-
 लितदिवपालनिलयम्; अपि च कचिदक्षोलजालनिर्जितस्वर्जरूपफलपचेलिम-
 तारुणितदिविजविमानचन्द्रनालम्, कचिल्लवलीदलोद्गमरडम्बरसुम्बितज-
 न्दीरामरालम्, कचिदश्वत्थोत्थानपदार्थितकपित्थत्कन्धम्, कचित्तमेरुविरा-
 जितराजादनासीननुरमुन्दरीगणगीयमानमनसिजविजयप्रबन्धम्, कचित्स्वे-

चरायतरणपतरसंतानकुम्पलसंवलितपारिजातलतान्तम्, कचित्परमतपधर-
णोपार्जितैः सुकृतैरिव महाफलप्रदायिभिः पनसपादपैरुपपृतपर्यन्तम्,
कचिद्वनलक्ष्मीस्तनमिवात्मीयकान्तिजनितनीलहरिद्वदनमुद्यानमपश्यत् ॥

किं च—

यद्वृन्तगलितैः पुष्पैरुपहारमुपाहरत् ।

तारोद्भासिनमःशोभां विभर्त्यावालभूमिषु ॥ ६९ ॥

यत्प्रान्तपल्लवोद्भासिप्रसूनच्छन्नसंचयम् ।

दधातीन्दुमणिद्योतिपद्मरागाचलश्रियम् ॥ ७० ॥

तानकुम्पलसंवलितपारिजातलतान्तम् कचित्कस्मिंश्चित् प्रदेशे खेचराणां विद्या-
भराणां अपतरणेन आगमनेन पतन्ति झुटन्ति संतानकुम्पलानि वृक्षपिशोपपल्लवास्तैः
संवलितानि मिथितानि पारिजातानां नमेदृशाणां लतान्तानि पुष्पाणि यत्र तराधो-
क्तम् । पुनः कचित्कस्मिंश्चित्प्रदेशे पनसपादपैरुपपृतपर्यन्तम् पनसपादपैः कण्टकि-
फलवृक्षैरुपपृतपर्यन्तम् उपपृतो व्यासः पर्यन्तः पुरस्ताद्भूमिर्यस्य तत्तपोक्तम् ।
कथंभूतैः पनसपादपैः । महाफलप्रदायिभिः महान्ति बृहन्ति फलानि प्रददति अयच्छन्ती-
होवंशीला महाफलप्रदायिनस्तैः । पुनः कथंभूतैः पनसपादपैः । सुकृतैरिव तीर्थंकरनामोपा-
र्जनदर्शैः विदिष्टपुण्यैरिव । यथा सुकृतानि महाफलप्रदायिनि भवन्ति । कथंभूतैः
सुकृतैः । परमतपधरणोपार्जितैः परमतपधरणं इच्छानिरोधलक्षणं तैनोपार्जितैः स्वीकृ-
तैः । पुनः कथंभूतैः । कचित्कस्मिंश्चित्प्रदेशे आत्मीयकान्तिजनितनीलहरिद्वदनम् आत्मी-
यकान्त्या निजकामतेजसा जनितमुत्पादितं नीलं कृष्णवर्णं हरिद्वदनं दिङ्मण्डलं येन
तत्तपोक्तम् । अपरं कथंभूतम् । वनलक्ष्मीस्तनमिव वनध्रीकुचमिव वनलक्ष्मीस्तनं
आत्मीयकान्त्या उपपादितदयामलितदिग्गदनं भवति । उभ्रेक्षारितंकरालंकारः ॥

किं च अस्ति विशेषः । यद्वृन्तगलितैरित्यादि । यदुद्यानं वृन्तानि प्रसवपद्धानि
तेभ्यो गलितानि अधःपतितानि तैर्वृन्तगलितैः पुष्पैः प्रसूनैः उपहारं पूजां धीमुदत्ता-
नार्यमुद्दिश्य उपाहरत् कुर्वद्भर्तते । यद्वनं आलवालभूमिषु वृक्षपेननस्थानभूमिषु
तारोद्भासिनमःशोभां ताराभिधान्दायणीभिर्द्वाराणि उद्भासनशीलं यत्तमः आकाशं
तस्य शोभां उपमां विभर्ति धरति । यदुद्यानं इन्दुमणिद्योतिपद्मरागाचलश्रियं
दधाति इन्दुमणयमन्द्रकान्तमणयस्त्वैद्योतते शोभते इत्येवंशीलः इन्दुमणिद्योति
स चाद्यौ पद्मरागमणिपर्वतः तस्य श्रियं शोभां दधाति । तत्कारणमार्जितं विशेषणमाह—
यदुद्यानं कथंभूतम् । प्रान्तपल्लवोद्भासिप्रसूनच्छन्नसंचयम् प्रान्तपल्लवेषु वज्रप्रवालेषु
उल्लसन्तीत्येवंशीलानि प्रान्तपल्लवोद्भासीनि तानि च तानि प्रसूनानि पुष्पाणि तैश्छन्नः

यत्र च मधुकरकुटुम्बिनीनिकुरम्बाडम्बरचुम्ब्यमानमकरन्दकदम्बस्तम्ब-
विलम्बितनिजनितम्बिनीविम्बाधरपानपरवशविलासिनि, सुरतसुखोन्मुख-
मुखरपरिखेलत्सखीसखानेकस्वगप्रेङ्खन्नखमुखावलिह्यमानफलितशिखरैः स-
मीपशाखिभिः स्खलितप्रसह्यानमखसमुखीनवैखानसमानसे, वितवस-
हचरोपरचितकरवाद्यलयलास्यमानमधुमत्तसीमन्तिनीसमालोकनकुतूहलमिल-

सङ्गत सचय समूहोऽपचयो वा यस्य उद्यानस्य तत्तथोक्तम् । उपमालंकारः ॥
यत्र च यस्मिन् उद्याने सुन्दरीचनन सह स्त्रीजनेन सह कामिनो विलासिन पुरपा-
रमन्ते क्रीडा कुर्वन्ति इति । क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूते यत्र यस्मिन्नुद्याने ।
मधुकरकुटुम्बिनीनिकुरम्बाडम्बरचुम्ब्यमानमकरन्दकदम्बस्तम्बविलम्बितनिजनितम्बिनी
विम्बाधरपानपरवशविलासिनि मधुकरा भ्रमरास्तेषां कुटुम्बिन्यो भ्रमर्यस्तासां निकुर-
म्बेण आडम्बरेण आद्योपतया शब्दगर्जितया वा चुम्ब्यमानः आस्वाद्यमानो योऽसी-
मकरन्दकदम्बस्तम्बः । मकरन्दस्य पुष्परसस्य कदम्बः समूहस्य स्तम्बो गुल्मः स
विलम्बितः अनुकृतः उपमानमानीयमानो निजनितम्बिनीनां स्वकीयकमनीयकामि-
नीनां विम्बाधरः पङ्क्तिन्दुकैरीषलसमानोष्ठः तस्य पाने आस्वादाने परवशा नापवन्तः
पराधीना विलासिनः कामिनो यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते उद्याने । सुरत-
सुखोन्मुखमुखरपरिखेलत्सखीसखानेकस्वगप्रेङ्खन्नखमुखावलिह्यमानफलितशिखरैः समी-
पशाखिभिः स्खलितप्रसह्यानमखसमुखीनवैखानसमानसे समीपशाखिभिर्निकटव-
र्तिभिर्दृष्टैः स्खलितप्रसह्यानं विषटितध्यानं मखसमुखीनवैखानसमाना तापसाना मानस-
मन्त्रे यशोः समुत्थाना तत्परा ये वैखानसास्त्वपस्विनो धानप्रस्थालेषा मानसं चित्तं
मखसमुखीनवैखानसमानसं यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूते समीपशाखिभिः ।
सुरतमुखे रतिव्रीहासीत्ये उन्मुखा बद्धोत्कण्ठा मुखरा वाचाला परि समन्तात्खेलन्तो
रममाणा सखीसखा निजपक्षिणीभिः सयुक्ता अनेका नानाप्रकारा ये 'विशेषपदकोपल-
क्षिता यगा पक्षिणस्तेषां प्रेङ्खन्ति प्रचलन्ति यावि नन्तुमुखाणि तैः अवलिरयमा-
नानि चुप्यमानानि फलितशिखराणि फलवद्ग्राभिः येषां समीपशाखिनां ते तथोक्तास्तैः ।
पुनश्च कथंभूते यस्मिन्नुद्याने । वितवसहचरोपरचितकरवाद्यलयलास्यमानमधुमत्त-
सीमन्तिनीसमालोकनकुतूहलमिलद्गन्धदेवताभरामुमककुम्भविटपिनि कितवसहचरैर्धूर्तम-
र्तुभिरपरचितः निर्मितः यत्करवाद्य हस्ततालस्तस्य लयेन क्रियासाम्येन लास्यमाना नर्त-
माना या मधुमत्तसीमन्तिन्यो मदे(यि)न मत्ता ब्रह्मिण्यास्तां समालोकनकुतूहलेन
निरीक्षणविनोदेन मिलन्त्य एकत्रीभवन्त्यो या वनदेवता व्यन्तर्यस्तासां भरेण भुजा

द्वन्द्वदेवताभराभुमककुम्भविटपिनि, वटविटपविटद्वसकटकोटरोपविष्टवाचा-
टशुकपेटकपट्यमानेन विटविकटरताटोपचाटुपाटवेन विघटमानमुनिम-
न कपाटपुटसधिवन्धे, विकिरकुलकलहवशविशीर्यमाणकुरवकतरुमुकुरमु-
क्ताफलितवितर्दिकावलिकर्मणि, चपलकपिसपातलुप्तमानभराभिर्निर्मरवि-
अगारम्भसश्रमाभिर्भासिनीभि परिरभ्यमाणनिमृतसरसापराधवह्मभे, भुजमू-
लपुलकवितरणरतकान्तकैतवान्तरायितयुवतिपुष्पावचितिनि, सरलद्रुमस्त-

त्रोटिता प्रकुम्भविटपिनि अजुंनटक्षा यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपर कथभूते उद्याने ।
वटविटपविटद्वसकटकोटरोपविष्टवाचाटशुकपेटकपट्यमानेन विटविकटरताटोपचाटुपा-
टवेन विघटमानमुनिमन कपाटपुटसधिवन्धे विटाना वासुकाना विकट प्रव्यक्त प्रस्फुटो
योऽसौ रताटोप कामबीडाधम्बरस्तास्मिन् चाटुपाटव मिथ्यास्तुतिपटुत्वे तेन विघटमान
उद्धमानो मुनीना ग्रामधीणा मन कपाटपुटस्य चित्सारयुगलस्य सधिवन्ध श्लेषो
यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथभूतेन विटविकटरताटोपचाटुपाटवेन । वटस्य व्यग्रो
भट्टस्य विटप शाखा कटप्रस्तस्य विटद्व पञ्चोनताग्रभागस्तस्य स्रष्ट सको-
वसहितो योऽसौ कोटर दालास्थितगर्भस्थान तत्र उपविष्ट स्थित वाचादाना
बहुगर्भावांशुकाणा रक्ततुण्डाना यत्पेटक समूह तेन पट्यमान उच्चरद्गीयमान यद्
विटविकटरताटोपचाटुपाटव तत्तथोक्तं तेन । अपर कथभूते उद्याने । विकिरकु-
लकलहवशविशीर्यमाणकुरवकतरुमुकुरमुक्ताफलितवितर्दिकावलिकर्मणि विकिराणा प-
क्षिणा यल्लुल समूहस्तस्य कलहो बुद्ध तस्य वशेन हेतुना विशीर्यमाणानि व्रुव्यन्ति
यानि कुरवकतरो श्लेष्मालानट्टस्य मुकुराणि बालकुञ्जव्यनि तैर्मुक्ताफलित मुक्ता
फलसयुक्त वितर्दिकावलिकर्म वेदिकापूजाविधान यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपर
कथभूते उद्याने । चपलकपिसपातलुप्तमानभराभिर्निर्मरविप्रभारम्भसश्रमाभिर्भासिनी-
भि परिरभ्यमाणनिमृतसरसापराधवह्मभे भासिनीभि कोपनकलत्रै परिरभ-
माण आलिङ्ग्यमानो निमृतो मौनवान् विनीतस्य सरसापराधस्तत्कालकृतपञ्चमादोष
एव विशेषपञ्चदृष्टयविशिष्टो बह्वभो यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथभूताभिर्भासि-
नीभि । चपलस्य रूपैर्वागरस्य उपातेन आगमनेन ह्यतो विनाशितो मानभरक्षितस
मुत्पन्ननेत्यदिशयो यासा भासिनीना तात्त्वथोक्तास्ताभि । अपर कथभूताभिर्भासि-
नीभि । निर्मर गाढ यथा मवस्त्रेव योऽसौ विप्रभारम्भो मर्कटभूक्षपप्रारम्भस्तस्याद्
सश्रयो भय यासा तात्त्वथोक्तास्ताभि । अपर कथभूते उद्याने । भुजमूलपुलकवित
रणरतकान्तकैतवान्तरायितयुवतिपुष्पावचितिनि भुजमूले बाहुमूले यत्पुलकवितरण
सञ्चन्दपदनस्ययोगस्तास्मिन् रतस्तपरो योऽसौ कान्तो भर्ता तस्य कैतवेन कपटेन अन्त-
रायिता अन्तराय प्रापिता युवतीना अतिमनोहरस्त्रीणा पुष्पावचिति कुसुमचुम्बन यत्र

यत्र च मधुकरकुटुम्बिनीनिकुरम्बाडम्बरचुम्ब्यमानमकरन्दकदम्बस्तम्ब-
विलम्बितनिजनिजितम्बिनीविम्बाधरणपरवशविलासिनि, सुरतसुखोन्मुख-
मुखरपरिखेलस्तस्वीसस्थानेकखगप्रेङ्खन्नखमुखावलिख्यमानफलितशिररै, स-
मीपशाखिभि स्खलितप्रसस्थानमखसमुखीनवैखानसमानसे, कितवस-
हचरोपरचितकरवाद्यलयलास्यमानमधुमत्तसीमन्तिनीसमालोकनकुतूहलमिल-

सुरत सचय समूहोऽपचयो वा यस्य उद्यानस्य तत्तथोक्तम् । उपमालकार ॥
यत्र च यस्मिन् उद्याने सुन्दरीजनेन सह स्त्रीजनेन सह कामिनो विलासिन पुष्पा
रमन्ते मीढा कुवन्ति इति । क्रियाकारकसम्बन्ध । कथमूते यत्र यस्मिन् उद्याने ।
मधुकरकुटुम्बिनीनिकुरम्बाडम्बरचुम्ब्यमानमकरन्दकदम्बस्तम्ब विलम्बितनिजनिजितम्बिनी
विम्बाधरणपरवशविलासिनि मधुकरा भ्रमरास्तेषां कुटुम्बिन्यो भ्रमर्यस्तासां निकुर
म्येण आडम्बरेण आटोपतया दम्बगर्जितया वा चुम्ब्यमान आस्त्रायमानो योऽर्थो
मकरन्दकदम्बस्तम्ब मकरन्दस्य पुष्परसस्य कदम्ब समूहस्य स्तम्बो गुह्य स
विलम्बित अनुकृत उपमानमानीयमानो निजितितम्बिनीना स्वकीयकमनीयकामि
नीना विम्बाधर पङ्क्तिन्दुर्वेरीफलसमानोऽथ तस्य पाने आस्त्रादने परवशा नायवन्त
पराधीना विलासिन कामिनो यत्र तत्तथोक्त यस्मिन् । पुन कथमूते उद्याने । सुरत-
सुखोन्मुखमुखरपरिखेलस्तस्वीसस्थानेकखगप्रेङ्खन्नखमुखावलिख्यमानफलितशिररै समी
पशाखिभि स्खलितप्रसस्थानमखसमुखीनवैखानसमानसे समीपशाखिभिर्निकटव
र्तिभिर्गृहे स्खलितप्रसस्थान विषट्ठितप्यान मखसमुखीनवैखानसमाना तापसानां मानस
मये यथे समुचीना तत्परा ये वैखानसस्तपस्विनो बानप्रस्थास्तेषां मानस चित्त
मखसमुखीनवैखानसमानस यत्र तत्तथोक्त यस्मिन् । कथमूते समीपशाखिभि ।
सुरतसुखे रविक्रीडास्तस्यै उमुखा बद्धोत्कण्ठा मुखरा बावाला परि समन्तात्खेलन्तो
रममाणा स्वीसया निजपक्षिणीभि सयुक्ता अनेका नानाप्रकारा ये 'विशेषपदकोपल-
क्षिता यथा पक्षिणस्तेषां प्रेङ्खन्ति प्रचलन्ति यानि वस्तुस्तानि ते अवलित्यमा-
नानि पुष्ट्यमानानि फलितशिरराणि फलवद्ग्राणि तेषां समीपशाखिना ते समोक्तार्थे ।
पुनय कथमूते यस्मिन् उद्याने । कितवसहचरोपरचितकरवाद्यलयलास्यमानमधुमत्त-
सीमन्तिनीसमालोकनकुतूहलमितद्नदेवताभरामुमककुभधितपिनि कितवसहचरैर्धूर्तम
रैभिदपरचित निर्मित यत्करवाद्य हस्ततालस्तस्य स्त्र्येन क्रियासाम्येन लास्यमाना नर्त-
माना या म[धुन]तसीमन्तिन्यो बदे(ये)न मत्ता कामिन्यस्तासां समालोकनकुतूहलेन
निरीक्षणमिन्देन मिलन्त्य एकजीभवन्त्यो या वनदेवता ज्यन्तर्यस्तासां भरेण भुमा

द्वनदेवताभराभुमककुभविटपिनि, वटविटपविटङ्कसकटकोटरोपविष्टवाचा-
टशुकपेटकपञ्चमानेन विटविकटरताटोपचाट्टपाटवेन विघटमानमुनिम-
न कपाटपुटसधिवन्धे, विकिरकुलकलहवशविशीर्यमाणकुरवकतरुमुकुरमु-
क्ताफलितवितर्दिकावलिकर्मणि, चपलकपिसपातलुप्तमानभराभिर्निर्भरवि-
भ्रमारम्भसभ्रमाभिर्भामिनीभि परिरम्यमाणनिभृतसरसापराधवल्लगे, भुजमू-
लपुलकवितरणरतकान्तकैतवान्तरायितयुवतिपुष्पावचितिनि, सरलद्रुमस्त-

श्रोदिता ककुभविटपिनि अर्जुनदृष्टा यत्र तत्तथोक्त तस्मिन् । अपरं कथभूते उद्याने ।
षटविटपविटङ्कसकटकोटरोपविष्टवाचाट्टशुकपेटकपञ्चमानेन विटविकटरताटोपचाट्टपा-
टवेन विघटमानमुनिमन कपाटपुटसधिवन्धे विटाना वामुकाना विकट प्रव्यक्त प्रस्फुटो
योऽसौ रताटोप कामक्रीडाङ्गम्बरस्तस्मिन् चाट्टपाटव मिम्यास्तुतिपटुत्वेन विघटमान
उद्धमानो मुनीना भ्रामर्षाणा मन कपाटपुण्य चित्तररयुमलस्य सधिवन्ध ल्लेपो
यत्र तत्तथोक्त तस्मिन् । कथभूतेन विटविकटरताटोपचाट्टपाटवेन । वटस्य न्यग्रो
धट्टस्य विटप शाखा कटप्रस्तस्य विटङ्क पङ्क्तोन्ताप्रभागस्तस्य सकट सको
चराहितो योऽसौ कोटर शाखास्थितगर्भस्थान तत्र उपविष्ट स्थित वाचादाना
बहुगर्भावाचा शुकाना रक्ततुण्डाना यत्पेटक समूह तेन पञ्चमान उच्चैरद्वीयमान यत्
विटविकटरताटोपचाट्टपाटव तत्तथोक्त तेन । अपरं कथभूते उद्याने । विकिरकु-
लकलहवशविशीर्यमाणकुरवकतरुमुकुरमुक्ताफलितवितर्दिकावलिकर्मणि विकिराणा प-
क्षिणां यत्कुल समूहस्तस्य कलहो युद्ध तस्य वशेन हेतुना विशीर्यमाणानि नृव्यन्ति
यानि कुरमङ्गतरो शोणाम्भानरक्षस्य मुकुराणि बालकुल्लालनि तैर्मुक्ताफलित मुक्ता-
फलसंयुक्त वितर्दिकावलिकर्म वैदिकापूजाविधान यत्र तत्तथोक्त तस्मिन् । अपरं
कथभूते उद्याने । चपलकपिसपातलुप्तमानभराभिर्निर्भरविभ्रमारम्भसभ्रमाभिर्भामिनी-
भि परिरम्यमाणनिभृतसरसापराधवल्लगे भामिनीभि कोपनकलत्रै परिरम्य-
माण आलिङ्गयमानो निभृतो मौनवान् विनीतश्च सरसापराधस्तत्कालकृतवज्रभादोप
एव विशेषणचतुष्टयविशिष्टो वल्लभो यत्र तत्तथोक्त तस्मिन् । कथभूताभिर्भामि-
नीभि । चपलस्य कपेर्वानरस्य सपातेन आगमनेन लुप्तो विनाशितो मानभरयत्तस्य
मुत्पन्ननेत्यतिशयो यासा भामिनीना तास्तथोक्तास्ताभि । अपरं कथभूताभिर्भामि-
नीभि । निर्भरं गाढ यथा भवत्येव योऽसौ विभ्रमारम्भो भर्कटभ्रूक्षेपप्रारम्भस्तस्मात्
सन्नमो भय यासा तास्तथोक्तास्ताभि । अपरं कथभूते उद्याने । भुजमूलपुलकवित
रणरतकान्तकैतवान्तरायितयुवतिपुष्पावचितिनि भुजमूले बाहुमूले यत्पुलकवितरण
राशब्दपञ्चनखसयोगस्तस्मिन् रतस्तत्परो योऽसौ कान्तो भर्ता तस्य कैतवेन कपटेन अन्त-
रायिता अन्तराय प्रापिता युवतीना अतिमनोहरक्रीणा पुष्पावचिति कुसुमचुण्डन यत्र

म्भसभूतलताशोकवतिविनिर्मितासु पीनस्तनलिखितपद्मलान्छितोरःस्थलरम-
णसरभसोच्छलदुत्तालचलनासु लीलान्दोलासु विलसन्तीना विलासि-
नीना मुसरमणिमेखलाजालवाचालिमबहलपद्ममालसिपलवितविरहवीरुधि,
जम्बूकुञ्जकुञ्जगुञ्जत्पारापतपतद्भसदीपितमदनमददरिद्रितमुन्दरीसभोगहुत-
यहे, कदलीदलातपत्रोत्तम्भनभारभरितमर्तुमुजाभोगसभावनविकटकुचकुम्भ-

तत्तथोक्त तस्मिन् । अपर कथंभूते उद्याने । सरलद्रुमस्तम्भसभूतलताशोकवति-
विनिर्मितासु पीनस्तनलिखितपद्मलान्छितोरःस्थलरमणसरभसोच्छलदुत्तालचलनासु
लीलान्दोलासु विलसन्तीना विलासिनीना मुसरमणिमेखलाजालवाचालिमबहलपद्ममा-
लसिपलवितविरहवीरुधि लीलान्दोलासु क्रीडाप्रेक्षासु विलसन्तीना रममाणानां उत्प-
त्तननिपतनानि कुर्वाणानां विलासिनीनां नवयौवनस्त्रीणां मुखराणि वाचालानि मणिभि-
रुपलक्षितानि मेखलाजालानि रसनासमूहास्तेषां वाचालिमा वाचास्त्व शब्दबहुल-
त्वेन बहुला द्विगुणीकृता या पद्ममालसि पद्ममनाम प्रामरागविशेष सप्तम स्वर इति
वाचद् तया पङ्क्तिः विरहवीरुन् विपलम्भलता यस्मिन् तत्तथोक्त तस्मिन् । कथ-
भूतासु लीलान्दोलासु । सरलद्रुमा देवदास्तरवस्त एव स्तम्भास्तेषु सभूता भद्रा या
रुता बलपो अशोकततयथ मञ्जुलतदधेयस्तासु विनिर्मिता रचितास्त्यास्तथा तासु ।
अपरं कथंभूतासु लीलान्दोलासु पीनस्तनेषु गितितानि यानि पद्माणि पद्मवलपस्तै
लान्छितानि शोभितानि यानि उर स्थलानि वक्षोमण्डलानि तेषु विषये योऽसौ रमणरस
सभोगक्रीडारागस्तस्य रभस औत्सुक्ये तेन उच्छलत् उत्पत्तन् उत्ताला शीघ्रतरा
चलना पादा यामु लीलान्दोलासु तालया तासु । उक्तं च—“पङ्कज मयूर क्वते गाव-
रत्न (स्तु) यमभाषिण । अजादिक ॥ गान्धार त्रीश कणति मध्यमम् ॥ पुष्पसाधारणे
काले पिक क्वति पद्यम् । धैवत हेपते वाजी निपाद ब्रूते गज ॥” पुनश्च कथं
भूते उद्याने । जम्बूकुञ्जकुञ्जगुञ्जत्पारापतपतद्भसदीपितमदनमददरिद्रितमुन्दरीसभोग-
हुतयहे जम्बूकुञ्जा जम्बूतरवस्तेषां कुञ्जानि सतापिहितोदराणि तेषु गुञ्जत श-
ब्दान् कुर्वतो ये पारापतपतद्भा कलस्वनपक्षिणस्तै संदीपित सधुक्षितो योऽसौ
मदनमद यामोद्रेकस्तेन दरिद्रितस्तिरस्तुत मुन्दरीणां वनितानां सभोगहुतयहो रति
क्रीडाविधानरो यत्र तत्तथा तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । कदलीदलातपत्रोत्त-
म्भनभारभरितमर्तुमुजाभोगसभावनविकटकुचकुम्भमण्डलानामितस्ततो विहरन्तीना
रम्भोरुणामनवरतक्षणक्षणायमानमणिमञ्जीरशिञ्जिताकुलितजलकेलिदीर्घिकाकलहससदि
रम्भावद् कदलीस्तम्भवद् ऊरव पिचण्डानि यस्तां ता रम्भोरव कमनीयकामिन्य-
स्तासां रम्भोरुणा अनवरत निरन्तर क्षणक्षणायमाना शब्दायमाना ये मणिमञ्जीरा
पथविधमाणिक्यजटितकनकनूपुराणि तेषां शिञ्जितैरव्यक्तशब्दैराकुलिता विकर्तव्य-

20320

मण्डलानामितस्ततो विहरन्तीनां रम्भोरूणामनवरतक्षणक्षणायमानमणिम-
ञ्जीरशिञ्जिताकुलितजलकेलिदीर्घिकाफलहंससंसदि, रमणरतनिरतवनि-
तारतिरसोत्सेकविचलद्विकचविचकिलप्रालम्बामोदसुरभितसुभगभुजङ्गनामी-
वलभिगर्भे, तमालदलनिर्यासरसपूरितकरकिशलयपुटेन यमितनखलेखनी-
धारिणा खचरनिचयेन रच्यमानसहचरीकपोलफलकतलतिलकविचित्रपद्म-
भङ्गिनि, खलरताभियुक्तकुट्टहारिकातालतलोत्तरलतरस्तोत्थावितनिच(चु)-

तासां मूढीकृता जलकेलिदीर्घिकाणां उदकक्रीडावापिकानां कलहंससंसद् राजहंसभ्रेणि-
यंत्रं तत्तथा तस्मिन् । कथंभूतानां रम्भोरूणाम् । केन वायुना दस्यते विदीर्यते फदली
वारणधुता । अंशुमत्फलेति यावत् । तस्या दलं पर्णं तदेव आतपत्रं छत्रं तस्य उत्तममनं
उद्धरणमुचलनं तस्य भारेण गुरुतया भरितो निचितो योऽसौ भर्तुमुजाभोगः कान्तस्य
बाहुमण्डलं तस्य शोभाशनेन विनयकरणेन विकटं स्फुटीभूतं कुचकुम्भमण्डलं स्तन-
फलशाभोगो यासां तास्तथा तासाम् । अपरं कथंभूतानां रम्भोरूणाम् । इतस्ततो विह-
रन्तीनाम् यत्र तत्र पर्यटन्तीनाम् । अपरं कथंभूते उद्याने । रमणरतनिरतवनितार-
तिरसोत्सेकविचलद्विकचविचकिलप्रालम्बामोदसुरभितसुभगभुजङ्गनामीवलभिगर्भे रमण-
रतम् । उपरि स्त्री अधः पुमान् रमणरतमुच्यते । तत्र निरता व्यावृत्तव्यापारवती
या वनिता अत्यन्तोत्पादितरागा स्त्री तस्याः रतिरसोत्सेकः भोगक्रीडारागाधिक्यं तेन
विचलति श्रुत्यन् योऽसौ पिरुचानां विकसितानां विचकिलानां भोगरपुष्पाणां प्रालम्ब
आजान्वालम्बपुष्पमाला तस्य आमोदेन अतिनिर्हारिणा परिमलेन सुरभितः सुग-
न्धिकृतः सुभगभुजङ्गस्य सौभाग्यवत्कामुकपुरुषस्य नामीवलभिगर्भो यत्र नाभ्येध
वलभिः । पटलाधारो बंशपञ्जरो वलभिदृश्यते । तस्याः गर्भो मध्यप्रदेशो यत्र तत्त-
थोक्तं तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । तमालदलनिर्यासरसपूरितकरकिशलयपुटेन
यमितनखलेखनीधारिणा खचरनिचयेन रच्यमानसहचरीकपोलफलकतलतिलकविचित्र-
पद्मभङ्गिनि खचरनिचयेन विद्याधरसमूहेन रच्यमानं समर्प्यमाणं सहचरीणां विद्याध-
रीणां कपोलफलकतलेषु गण्डस्थलपट्टिकोपरि यस्तिलकं तेन विचित्रा चमत्कारकारिणी
पद्मबंधनिधनी गङ्गी पत्रावलीरचना यत्र तत्तस्मिन् । कथंभूते खचरनिचयेन । तमा-
लस्य कालस्कन्धवृक्षस्य दलानि सुगन्धपर्णानि तेषां निर्यासरसेन रसद्रवेण पूरितो भ-
रितः करकिशलयपुटो हस्तपल्लवपुटो येन स तथा तेन । अपरं कथंभूतेन खचरनिच-
येन । यमिता घटिता नखलुना समारिता या नखलेखनी पुनर्लिपिकारिणीव तां
धरतीत्वेवंशीलो विद्याधरनिचयो यमितनखलेखिनीधारी तेन तथा । अपरं कथंभूते
उद्याने । खलरताभियुक्तकुट्टहारिकातालतलोत्तरलतरस्तोत्थावितनिच(चु)लमूलविलनि-
लीनोल्लूकवाळकाढोकनाकुलकाकोलकुलकोलाइलकाइले खलस्य दुर्जनस्य रते संभोग-

लमूलविलनिलीनोल्लवार्कालोकनाकुलनाकोलकुलकोलाहलकाहले, वहल-
कोकिलप्रलापगलितलज्जस्य निसर्गादुत्तालतरसुरतसरम्भिणः पण्याङ्गनाजन-
स्य कलगलोल्लसल्लोहलोल्लपितानुलपनपरसारिकाशावसकुलकुलायकरलोप-
कण्ठजरठिताभिनवाङ्गनारतिचेतसि, माकन्दमञ्जरीमकरन्दबिन्दुस्यन्ददुर्दि-
नेन मुचकुन्दमुकुलपरिमलोलासिना प्रचलाकिकुलकलापसीमन्तोचितेन वा-
तचातकेनाचम्यमानसुरतश्रमस्त्रिखेचरीपयोधरमुखलुलितधनधर्मजलमञ्ज-

क्रीडाया अभियुक्ता नियोगिनी अधिकारिणी या कुटुहारिका जलघटबाहिका दासी
तस्यास्तादृतले काकुदमग्ये यत् उत्तरलतरं उत्सुक तरं यद्भुत शब्दस्तेन उत्सवित
उद्भावितो निच(चु)लस्य वृक्षस्य मूले अधोमार्गेण यद्विल छिद्र तस्मिन् निलीनो गुप्त
स्थितो योऽसौ उल्लवालकस्तस्यालोक्तेन दर्शनेन आकुलानि विह्वलीभूतानि यानि
काकोलकुलानि वलिभुक्समूहास्तथा कोलाहलेन कलकलशब्देन काहल अस्फुटशब्दो
[यत्र] तत्तथोक्त तस्मिन् । अपरं कथभूते उद्याने । वहलकोकिलप्रलापगलितलज्जस्य नि-
सर्गादुत्तालतरसुरतसरम्भिणः पण्याङ्गनाजनस्य कलगलोल्लसल्लोहलोल्लपितानुलपनपरसा-
रिकाशावसकुलकुलायकरलोपकण्ठजरठिताभिनवाङ्गनारतिचेतसि पण्याङ्गनाजनस्य वेद्या
जनस्य कल मधुरं गले कण्ठे उल्लसन् उल्ललन् सन् लोहलोपित अव्यक्तशब्दित तस्य
अनुलपन पुनर्जल्पन तत्र परास्तपरा ये शारिकाशावा पीतपादवालकास्तैः सकुलो
व्याप्तो योऽसौ कुलायो मालकस्तेनोपलक्षितो योऽसौ करलो वृक्षस्तस्य उपकण्ठे समीपे
जरठित प्रौढित अभिनवाङ्गनाया बालवनिताया रतिचेतः समो गच्छति यत्र उद्याने त
स्मिन् । कथभूतस्य पण्याङ्गनाजनस्य । वहल प्रचुरो योऽसौ कोकिलप्रलाप कोकिला-
नयशब्दस्तेन गलिता पलायिता लज्जा अपत्रपा यस्य तस्य । अपरं कथभूतस्य पण्या
ङ्गनाजनस्य । निसर्गात्स्वभावेन उत्तालतरं अत्युत्सुक यत् सुरत मैथुन तत् सरभृते
इत्येवशील स तस्य । अपरं कथभूते उद्याने । माकन्दमञ्जरीमकरन्दबिन्दुस्यन्ददुर्दिनेन
मुचकुन्दमुकुलपरिमलोलासिना प्रचलाकिकुलकलापसीमन्तोचितेन वातचातकेनाचम्य-
मानसुरतश्रमस्त्रिखेचरीपयोधरमुखलुलितधनधर्मजलमञ्जरीजाले सुरतस्य निधुवनस्य
श्रम खेदस्तेन सिन्धु दैन्य प्राप्ता या खेचर्यो निघार्धस्तासां पयोधरा वक्षोपास्तयां
मुखेषु अप्रेषु ललितानि लठितानि घनानि प्रचुराणि यानि धर्मजलानि प्रखेदोदकानि
तेषां मञ्जरीतालानि वल्लीसमूहा वातचातकेन मरुद्दर्शनेन आचम्यमानानि आस्वाद्य-
मानानि उपस्पृश्यमानानि सुरतश्रमस्त्रिखेचरीपयोधरमुखलुलितधनधर्मजलमञ्जरी
जालानि यत्रोद्याने तत्तस्मिन् । कथभूतेन वातचातकेन । माकन्द अलिपुत्रभिसहकार-
वृक्षस्तेषां मञ्जर्ये पुष्पवर्ण्यस्तासां मकरन्द पुष्परसस्तस्य बिन्दुस्यन्दानि विप्रदक्षर्यानि
तैर्दुर्दिनो धूसरित ■ तथा तेन । अपरं कथभूतेन वातचातकेन । मुच

रीजाले, निधुवनविधिविधुरपुरन्ध्रकाधरदलदयितदीयमानाननचपकचारि-
तदर्दरीकबीजसीधुनि, पुण्ड्रेक्षुकाण्डमण्डपसंप्राप्तिनीमिः पिङ्गपरिपद्भिश्चण्ड-
तरमुडुमरितडिण्डिमारवाकाण्डताण्डवितशिखण्डिमण्डले, मृद्वीकाफलम-
लनचटुलकामिनीकरवलयमणिमरीचिमेचकितर्किकिरातराजिनि, नालिकेर-
फलसलिलविलुप्यमानमिधुनमन्मथकलहावसानपयःपानातुच्छवाञ्छे, कन्दु-

कुन्दानां मध्यपुष्पविशेषाणां मुकुलानि कौरकाणि कलिकास्तेषां परिमलेन विम-
दौत्थगन्धेन उल्लसति उच्छललेवंशील ॥ तथा तेन । पुनः कथंभूतेन वातचात-
केन । प्रचलाकिना मयूराणां कुलानि समूहास्तेषां कलापानां पक्षसमूहानां सीमन्तेः
केशमागैश्चिता(तो) योग्यः स तथा तेन । अत्र प्रथमविशेषणेन वातस्य शीतत्वं
सूचितम् । द्वितीयेन तु विशेषणेन सुगन्धिता प्रकटिता । तृतीयेन विशेषणेन मन्दत्वं
प्रदर्शितं भवतीति ज्ञातव्यम् । अपरं कथंभूते उद्याने । निधुवनविधिविधुरपुर-
न्ध्रकाधरदलदयितदीयमानाननचपकचारितदर्दरीकबीजसीधुनि निधुवनस्य सुरतस्य
नीडायाः योऽसौ विधिः कामशास्त्रोक्तं विधानं तेन विधुराणि पीडितानि पुरन्ध्रकाणां
नवयौवनस्त्रीणां यानि अधरदलानि दन्तच्छदपल्लवानि तेषु दयितेन भर्ता दीयमानं
आरोप्यमाणं आननचपकेन मुखपानपात्रेण चारितं सयोजितं र्वर्दरीकबीजसीधु-
दाडिमबीजमयं यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । पुण्ड्रेक्षुकाण्डमण्ड-
पसंप्राप्तिनीमिः पिङ्गपरिपद्भिश्चण्डतरमुडुमरितडिण्डिमारवाकाण्डताण्डवितशिखण्डि-
मण्डले पिङ्गपरिपद्भिः कामुकसमूहैः चण्डतरं यथा भवत्येवं उडुमरिता उत्कर्षिता
डिण्डिमारवा षट्दशब्दास्तैरकाण्डे अकाले ताण्डवितं शिखण्डिना मयूराणां मण्डलं
समूहो यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूतामि पिङ्गपरिपद्भिः । पुण्ड्रः, पाण्डुवर्णास्ते
च त इक्ष्वो रसालास्तेषां काण्डमण्डपे प्रकाण्डशाल्यया सपतन्त्यागच्छन्तीत्येवंशीला-
स्तास्तथा तामि । अपरं कथंभूते उद्याने । मृद्वीकाफलमलनचटुलकामिनीकरवलयम-
णिमरीचिमेचकितर्किकिरातराजिनि मृद्वीकानां द्राक्षाणां यानि फलानि तेषां गलेन
अदने भक्षणार्थं चटुला चपलतरा ये कामिनीनां कराः पाणय तेषां वलयानि
तेषां मणयो रत्नानि तेषां मरीचयः किरणस्तेमैचमिता[नि] कर्बुरीकृता[नि] किंकिरात-
राजी कुरण्टकतरुश्रेणी यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । नालिकेरफल-
सलिलविलुप्यमानमिधुनमन्मथकलहावसानपयःपानातुच्छवाञ्छे नालिकेराणां लाङ्गलित-
रुणां यानि फलानि सस्यानि तेषां सलिलानि पानीयानि तैर्विलुप्यमाना उच्छिद्य-
माना मिधुनानां क्षीपुष्याणां मन्मथकलहावसाने कन्दर्पयुद्धपर्यन्ते पयःपानस्य जल-
पानस्य अनुच्छा प्रचुरतरा वाञ्छा यत्र तत्तथा तस्मिन् । अपरं कथंभूते उद्याने । कन्दु-

कविनोदव्याजविस्तारितविभ्रमेण तरुणजनसनिधानविवृद्धशृङ्गारमत्सरेण
 भ्रमिविभ्रमोद्भ्रान्तभासत्परिमलमिलनिर्मिलिन्दसुन्दरीसदोहमण्डितापाङ्गपातेन
 विव्वोकिनीसमाजेन यावकारणचरणपाटलितवकुलालवालभूमिनि, रजनिर-
 सपिञ्जरितकुचकलशमण्डलभिर्भहीरुहनिवहमहिलाभिरिव परिपाकपेशलफ-
 लविनतमध्याभिर्वाजपूरवल्लीभिरपराभिश्च वृक्षौषधिवनस्पतिलताभिरतिर-

कविनोदव्याजविस्तारितविभ्रमेण तरुणजनसनिधानविवृद्धशृङ्गारमत्सरेण भ्रमिविभ्रमो
 द्भ्रान्तभासपरिमलमिलनिर्मिलिन्दसुन्दरीसदोहमण्डितापाङ्गपातेन विव्वोकिनीसमाजेन
 यावकारणचरणपाटलितवकुलालवालभूमिनि विव्वोको विलासो विद्यते यासा ता
 विव्वोकिन्य । उक्तं च हलायुधेन कविना—हेलाविलासविव्वोकलीलाललित
 विभ्रमा । स्त्रीणां शृङ्गारचेशं स्युर्हावपर्यायवाचका ॥' विव्वोकिनीनां समाज
 समूहो विव्वोकिनीसमाजस्तेन यावकेन अलङ्ककेन लाक्षारसेन अरुणा अव्यक्त
 रागा मेधरणा पादास्ते पाटलिता श्वेतरक्षीकृता वकुलालवालानां केसरतर्वावा
 लानां मदगन्धिबृक्षस्थानकानां भूमियत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथभूतेन विव्वोकिनीसमा-
 जेन । कदुकविनोदव्याजेन गिन्दरिवक्रीडामिपेण विस्तारित प्रकटीकृतो विभ्रमो भू-
 क्षेपो येन स तथा तेन । अपरं कथभूतेन विव्वोकिनीसमाजेन । तरुणजनानां नवयौ-
 वनपुरुषाणां सनिधानेन उपवृष्टतया विरुद्धो विशेषेण श्रद्धं गत शृङ्गारस्य शरीर-
 मण्डनस्य मत्सर परद्वन्द्वेषो यस्य स तथा तेन । अपरं कथभूतेन विव्वोकिनीसमा-
 जेन । भ्रमिविभ्रमेण कम्पितभ्रूलपण उद्भ्रान्त उल्लसित यद्भासत् भासंरं सुखम् । 'भस
 द्भास्वरमासयो' इति वचनात् (१) । तस्य परिमलेन सौरभेण मिलन्त्य एकश्रीभवत्सो
 या मिलिन्दानां भ्रमणया सुन्दर्यो भ्रमर्यस्तासां सदोहेन समूहेन मण्डित शोभित अपा-
 ङ्गपात कटाक्षविशेषो यस्य स तथा तेन । अपरं कथभूते उद्याने । रजनिरसपिञ्जरि-
 तकुचकलशमण्डलभिर्भहीरुहनिवहमहिलाभिरिव परिपाकपेशलफलविनतमध्याभिर्वाज-
 पूरवल्लीभिरपराभिश्च वृक्षौषधिवनस्पतिलताभिरतिरमणीये धीजपूरवल्लीभि मातुलि-
 ङ्गवलीभिरतिरमणीये अतिगयेन मनोहरे । कथभूताभिर्वाजपूरवल्लीभि । परिपाकेन
 परिपचनतया पेशलानि मनोहराणि यानि फलानि तैर्विनतो विशेषेण नम्रोभूतो मध्यो
 ऽन्तराल यासां ता परिपाकपेशलफलविनतमध्यास्ताभि । अपरं कथभूताभिर्वाजपूरव-
 ल्लीभि । मदीरहाणां वृक्षाणां निवहस्य समूहस्य महिलाभिरिव भायाभिरिव । तत्का-
 रणगर्भित विशेषणमाह—कथभूताभिर्गोहिलाभि । रजनिरसेन हरिद्राश्रेणेन पिञ्जरितानि
 पीतारक्तानि पुचकलशमण्डलानि तासां तास्त्वयोक्ताभि । न केवल धीजपूरवल्लीभिर-
 तिरमणीयम्, अपि तु अपराभिश्च अन्याभिश्च वृक्षौषधिवनस्पतिलताभिरतिरमणीये
 वृक्षाय पुष्पफलसहिता आमादितरव, औषधयश्च फलपाकान्ता कदलीवृक्षादयः,

मणीये, नरखचरामराणा मिथः समोगलक्ष्मीमिव दर्शयति निखिलभुवन-
वनाना श्रियमिवादाय जातजन्मनि, रोध्रपरागवैध्यनीरन्ध्रितकेतकीरजः-
पटलनिर्मलितकपोलदर्पणेन विविधकुसुमदलविनिर्मितललामकर्मणा कुट-
जकुञ्जलोल्यणमल्लिकानुगतकुन्तलकलापेन तापिच्छगुलञ्छविच्छुरितशत-
पत्रीस्रक्सनद्वचिकुरभङ्गिना मरुबकोद्भेदविदर्भितदमनकाण्डशिशुण्डितके-
शपाशेन प्रियालमञ्जरीकणकलितकर्णिकारकेसरविराजितसीमन्तसततिना

घनस्पतयध फलिनो वृक्षा, यथाय वाङ्मयस्तास्तयोक्तानि । उक्तं च—‘फली वनस्य
विज्ञेया वृक्षा’ पुष्पकलोपणा । ओपय्य फलपाकान्ता यत्पो गुल्माश्च धीर्य ॥’
उद्याने किं कुर्वति सति । नरखचरामराणा मिथः समोगलक्ष्मीं सुरतक्रीडाश्रिय दर्शय-
सीव दर्शनं वारयतीव । कथभूते उद्याने । निखिलभुवनवनाना श्रियमिवादाय जात-
जन्मनि निखिलभुवनवनाना समस्तत्रैलोक्योद्यानाना श्रिय आदाय शोभा गृहीत्वा जात-
जन्मनीवोत्पन्नजन्मनि यथा । कथभूतेन सुन्दरीजनेन । रोध्रपरागवैध्यनीरन्ध्रितकेत-
कीरज पटलनिर्मलितकपोलदर्पणेन रोध्रस्य अर्जुनतरो । ‘गालव शावरो रोध्रस्ति
रीटस्तित्यमार्जुनी’ इत्यभिधानात् । रोध्रपरागस्य गालवतकरजसो यद्वैध्यं शुक्लता
तेन नीरन्ध्रतो निदिच्छदीकृत । सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः । स च केतकीरज पटलनिर्मलित
फैतकीरजस पटलेन समूहेन निर्मलित उद्भर्तित कपोलदर्पणो गण्डस्थलादर्शो यस्य स
तथा तेन । अपरं कथभूतेन सुन्दरीजनेन । विविधकुसुमदलविनिर्मितललामकर्मणा
विविधानि अनेकप्रकाराणि बानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां यत् पत्रैर्विनिर्मितं विशेषेण
कृतं ललामकर्मं तिलकरचना येन स तथा तेन । अपरं कथभूतेन सुन्दरीजनेन ।
कुटजकुञ्जलोल्यणमल्लिकानुगतकुन्तलकलापेन कुटजस्य इन्द्रवटृक्षस्य कुञ्जलानि मुकु-
लानि तैस्त्यगा उद्विक्ता या मल्लिका शीतभीरुपुष्पविशेषा ‘मल्लिकवेले’ इत्यादेशात्
मल्लिकापुष्पैरनुगतं संयुक्तं कुन्तलकलापं केशपाशो यस्य स तथा तेन । अपरं
कथभूतेन सुन्दरीजनेन । तापिच्छगुलञ्छविच्छुरितशतपत्रीस्रक्सनद्वचिकुरभङ्गिना
तापिच्छस्य तमालवृक्षस्य ये गुलञ्छा पुष्पस्तवकास्तैर्विच्छुरिता शोभिता शतपत्री
सेवन्तीपुष्पाणि तस्यां स्रक् माला तथा सनदा वदा चिकुरभङ्गी केशरचना यस्य ॥
तथा तेन । अपरं कथभूतेन सुन्दरीजनेन । मरुबकोद्भेदविदर्भितदमनकाण्डशिशुण्डित-
केशपाशेन मरुबकोद्भेदे सुगन्धपत्रमञ्जरीभिर्विदर्भिता गुम्फिता ये दमनकाण्डा
सुगन्धपत्रस्तम्बास्तैः शिशुण्डितो मुकुटितः केशपाशः कुन्तलकलापो यस्य स तथा
तेन । पुनः कथभूतेन । प्रियालमञ्जरीकणकलितकर्णिकारकेसरविराजितसीमन्तसततिना
प्रियालस्य क्षीरिकायास्तोर्यो मञ्जरीं वर्धयिष्यासा कणैः पुष्पकणैः वलिता संयुक्ता
ये कर्णिकारकेसरा द्रुमोत्पन्नकिजल्कास्तैर्विराजिता विशेषेण शोभिता सीमन्तसतति

चम्पकचितविकचकच(काञ्च)नारविरचितावतंसेन माघवीप्रसूनगर्भगुम्फित-
पुत्रागमालाविलासिना रक्तोत्पलनालान्तरालमृणालवलयकुलशकोटेन^(१)
सौगन्धिकानुबद्धकमलकेयूरपर्यायिणा सिन्दुवारसरसुन्दरकदलीप्रवालमेख-
लेन शिरीषवशवाणकृतजह्वालंकारचारुणा मधुकानुविद्धबन्धूकधृतनूपुरभू-
षणेन अन्यासु च तामु तामु कामदेवकिलकिञ्चितोचितासु क्रीडासु बद्धा-
नन्देन सुन्दरीजनेन सह रमन्ते कामिनः ॥

केशमार्गधेयिर्वस्य स तथा तेन । अपरं कथभूतेन सुन्दरीजनेन । चम्पकचितविकच-
काञ्चनारविरचितावतंसेन । चम्पकैर्ह्रस्वपुष्पवैधिता संयुक्ता ये विकचकाञ्चनारा विक-
सितयमलपत्रप्रपुष्पाणि । लकं च धन्वन्तरिणा—‘कोविदारे काञ्चनार’ कुशल
बुण्डली हस्ती । ताम्रपुष्पधमरको महायमलपत्रक ॥ तैर्विरचित कृत्तितोऽवतसो
मुपुटवर्णपूरो येन स तथा तेन । पुन कथभूतेन सुन्दरीजनेन । माघवीप्रसूनगर्भगु-
म्फितपुष्पागमालाविलासिना माघवी वासन्ती तस्या प्रसूनानि पुष्पाणि तेषां गर्भेषु
मध्येषु गुम्फितानि प्रथितानि । ‘पुष्पाय पुष्पसुत्र केसरो देववडम.’ इत्यभिधानात् ।
तेषां मालाया विलास कोभा मितते यस्य स तथा तेन । पुन कथभूतेन सुन्दरीज-
नेन । रक्तोत्पलनालान्तरालमृणालवलयकुलशकोटेन रक्तोत्पलस्य नाल तस्य अन्तराले
मध्ये मृणालवलय वध्मिनीवन्दकद्वयतेनाकुल संयुक्त तबोटो^(१)बाहुर्वस्य स तथा तेन ।
पुन कथभूतेन सुन्दरीजनेन । सौगन्धिकानुबद्धकमलकेयूरपर्यायिणा सौगन्धिकेषु बद्धा-
रेषु रचनमतेषु अनुबद्धानि गुम्फितानि यानि कमलानि श्वेतकमलानि तेषां केयूरस्य
बाहुभूषणरक्षस्य पश्चां संगतिर्विद्यते यस्य ॥ तथा तेन । पुन कथभूतेन सुन्दरीजनेन ।
सिन्दुवारसरसुन्दरकदलीप्रवालमेखलेन सिन्दुवार इन्द्रगुरम तस्य सरो हार तेन सुन्द-
रानि मनोहराणि यानि बद्धलीप्रवालानि लतानां बालपद्मानि तेषां मेखला वटिमेखला
यस्य ॥ तथा तेन । पुन कथभूतेन सुन्दरीजनेन । शिरीषवशवाणकृतजह्वालंकारचारुणा
शिरीषाणां वसानि शिरीषपुष्पमध्येषु गुम्फितानि यानि बाणानि क्षिण्डीपुष्पाणि तै कृतो
मिहितो मोडसो जह्वालंकार प्रसूनामरण तेन चारमनोहरत्वेन तथोक्तेन । अपरं कथ-
भूतेन सुन्दरीजनेन । मधुकानुविद्धबन्धूकधृतनूपुरभूषणेन मधुकेषु शुष्पपुष्पेषु मध्ये अनु-
विद्धानि प्रोणानि यानि बन्धूकानि बध्मिनीवकपुष्पाणि तैर्हृत कृतं नूपुरभूषण द्विजरा-
मणे येन संपातेन । अपरं कथभूतेन सुन्दरीजनेन । अन्यासु च अपरासु च तामु
तामु जगप्रणिद्रासु क्रीडासु बद्धानन्देन आनन्दसहितेन । कथभूतासु क्रीडासु । कामदे-
वकिलकिञ्चितोचितासु कामदेवस्य चन्दर्वस्य यत्किलकिञ्चितं हर्षादुचितगीतारिव्या-
मित्रं किलकिञ्चित तस्मिन्नुचिता योग्यास्तत्तथा तामु । समुच्चयात्कार ॥

तदेवमनेकलोकोत्पादितप्रत्ययायाः पुरदेव्याः सिद्धायिकायाः सर्वसत्त्वा-
भयप्रदावासरसं सरसौमनसं नामोद्यानमवलोक्य,

ब्रह्मस्त्वम्बनितम्बिनीरतिकथाप्रारम्भचन्द्रोदयाः

कामं कामरसावतारविषयव्यापारपुष्पाकराः ।

प्रायः प्राप्तसमाधिशुद्धमनसोऽप्येते प्रदेशाः क्षणा-

स्तान्तर्ध्वान्तकृतो भवन्ति तदिह स्थातुं न युक्तं यतेः ॥ ७१ ॥

इति च वितर्क्य, मनागन्तः स्तिमितमानसः प्रसरदनेकवितर्करसः स-

पुनश्च भगवान् किं कृतवान् । [सरसौमनसं] इमशानारण्यं व्यलोक्य ददर्श । इति
क्रियाकारकपदग्रन्थः । किं कृत्वा पूर्वम् । तत्पूर्वोक्तम् एवं अमुना प्रकारेण सिद्धायिकायाः
सिद्धायिकानां त्रयाः पुरदेव्या राजपुरनगरदेवतायाः सरसौमनसं नाम उद्यानं वनं
अवलोक्य । कथंभूतायाः पुरदेवतायाः । अनेकलोकोत्पादितप्रत्ययायाः अनेकेषां
लोकानां उत्पादितो जनिताः प्रत्ययो विश्वासो यथा सा तथा तस्याः । कथंभूतमुद्यानम् ।
सर्वसत्त्वाभयप्रदावासरसम् सर्वेषां सत्त्वानां प्राणिनां अभयप्रदो अभयदानदायकः
आवासरसोऽनुरागो यत्र तत्तद्योक्तं यद्योक्तविशेषणविशिष्टम् । पुनश्च किं कृत्वा पूर्व
इमशानारण्यं व्यलोक्य । इति वितर्क्य इति इदं पूर्वोक्तप्रकारं वितर्क्य पर्यालोच्य
संकल्पविकल्पं कृत्वा । इतीति किम् ।

ब्रह्मेत्यादि । एते प्रदेशाः । पूर्वोक्तोद्यानस्थानानि यतेः संबतलोकस्य क्षणात् गुह्यतो
स्थान्ते ध्वान्तकृतो भवन्ति चित्तमये रागोत्पादका भवन्ति संज्ञायन्ते । कथंभूतस्य
यतेः । प्राप्तसमाधिशुद्धमनसोऽपि प्राप्तः स्वाधीनः कृतोऽगौ समाधिः शुद्धोपयोगत्वेन
शुद्धं निर्मलं मनश्चित्तं यस्य स तथा तस्य । कथं स्थान्तर्ध्वान्तकृतो भवन्ति ।
प्रायो पाहुल्येन । कस्यापि यतेः स्थान्तर्ध्वान्तकृतो न भवन्तीत्यर्थः । तत्तत्सा-
त्कारणात् इह अस्मिन् सरागोदयोतने यतेः स्थातुं स्थितिं कर्तुं युक्तं योग्यं न
भवति । कथंभूता एते प्रदेशाः । ब्रह्मस्त्वम्बनितम्बिनीरतिकथाप्रारम्भचन्द्रोदयाः ब्रह्म-
स्त्वम्बस्य त्रैलोक्यस्य या नितम्बिन्यः कामिन्यस्तासां यतेः संभोगस्य कथाप्रारम्भो
यावत्प्रमथप्रारम्भस्तस्य [चन्द्रोदयाः चन्द्रोदयसरसाः ।] चन्द्रोदये सति रतिकथाप्रा-
रम्भो भवति । अपरं कथंभूता एते प्रदेशाः । कामं कामरसावतारविषयव्यापारपुष्पा-
कराः कामं यद्येष्टं कामरसस्य चन्द्रपरागस्य अवतारो यत्र विषयव्यापारे स कामरसा-
वतारः स चासी विषयव्यापारः मुरताभिनिवोगसदर्थं पुष्पाकराः वरान्तर्गुणदशाः ।

कथंभूतो भगवान् । मना इह यत् अन्तःस्तिमितमानसः । अम्बन्तरे निधननिर्गतः ।
अपरं कथंभूतः । प्रसरदनेकवितर्करसः प्रसरन्तो विवृम्भमाणाः अनेके वितर्कराः

कलजगदाघातपटनाधसर सर खलु इमशानवासिनमप्यानयत्यात्मनो नि-
देशभूमिम्, किं पुनर्न गोचरपतितम्, मनो हि केवलमपि स्वभावतो विपया-
टवीभवगाहते, किं पुनर्न लब्धानङ्गशृङ्गारप्रदेशम्, कथापि खलु कामिनीना
चेतो विभ्रमयति, किं पुनर्न नयनपथमुपगतस्तासां समोगसमव केलिप्रबन्ध,
करणानि तु नियमनियन्त्रितान्यपि खच्छन्द विजृम्भन्ते, किं पुनर्न प्राप्तस्व-
विषयवृत्तीनि, बोधाधिपतिराकाशेऽपि सकल्पराज्यमारचयति, किं पुनर्न
पर्यवसितवहि प्रकृति, ययोऽपि न यमस्येव मनसिजव्यापारस्य किञ्चि-

विचारानुरागा यस्य स तथा । केन प्रसरन्नेकवितर्करस । तानेवाहं—सकलजगदा-
घातपटनाधसर सर खलु इमशानवासिनमप्यानयत्यात्मनो निदेशभूमिं किं पुनर्न
गोचरपतितम् । मनो हि केवलमपि स्वभावतो विषयाटवीभवगाहते किं पुनर्न लब्धानङ्गशृ-
ङ्गारप्रदेशम् (धूर्णिगद्यमेतत्) । सर कदर्यं खलु निधयेन इमशानवासिनमपि
परेतवनस्थितमपि मनुष्य आमन स्वस्य निदेशभूमिं आदेशस्थान आनयति प्रापयति,
लब्धानङ्गशृङ्गारप्रदेश लब्ध प्राप्त अनङ्गशृङ्गारस्य कामसंबन्धिशृङ्गारस्य प्रदेशस्थान
येन स तथा त पुरुष किं पुन आमनो निदेशभूमिं नानयति । अपि त्वानयत्येव ।
द्वाकुवक्रोक्तिरियम् । कथभूत सरो यद्योक्तविशेषणविशिष्ट । सकल च तज्जगद्गैलोक्य
तस्य आघातो निष्ठुरप्रहारस्तस्य पटना रचना तस्या धसर सर्वभङ्गक । पुनश्च
किञ्चिदो वितर्क्य इमशानारण्य व्यलोक्य । कथापि खलु कामिनीनां चेतो विभ्रमयति,
किं पुनर्न नयनपथमुपगतस्तासां समोगसमव केलिप्रबन्ध कामिनीनां स्त्रीणां कथापि
वार्तापि खलु निधयेन चेतो मनो विभ्रमयति विशेष चान्वयति, तासां केलिप्रबन्ध
क्रीडाप्रपञ्च नयनपथमुपगतो विलोकित किं पुनर्न विभ्रमयति । अपि तु विभ्रमय-
त्येव । कथभूत केलिप्रबन्ध । समोगसमव दुरतोत्पन्न । पुनश्च किं वितर्क्य ।
करणानि ॥ नियमनियन्त्रितान्यपि खच्छन्द विजृम्भन्ते, किं पुनर्न प्राप्तस्वविषयवृत्तीनि
करणानि तु नेत्रादीन्द्रियाणि तु नियमनियन्त्रितान्यपि प्रतयधनैर्बद्धान्यपि खच्छन्द
निरवग्रह यथा भवत्येव विजृम्भन्ते प्रसरन्ति । प्राप्तस्वविषयवृत्तीनि लब्धनिविषयवृ-
त्तानि किं पुनर्न विजृम्भन्ते, अपि तु विजृम्भन्त एव । पुनश्च किं वितर्क्य । बोधाधि-
पतिराकाशेऽपि सकल्पराज्यमारचयति किं पुनर्न पर्यवसितवहि प्रकृति बोधाधिपतिरय-
मात्मा आकाशेऽपि शून्यस्थानेऽपि सकल्परज्य आरचयति स्थापयति, पर्यवसितवहि-
प्रकृति परेप्राप्तरूपादिलक्षणा (अ)मात्मादि, किं पुनर्न सकल्परज्यमारचयति,
धापि तु रचयत्येव । ययोऽपि न यमस्येव मनसिजव्यापारस्य किञ्चित्परिहर्तव्यमस्ति
प्रत्युतावानेधिधनेषु बहिरिव नितान्तं ज्वलति वृद्धेषु मकरध्वज मनसिजव्यापारस्य

स्परिहर्तव्यमस्ति प्रत्युताधानेऽपि न्वनेषु बहिरिव नितान्तं ज्वलति वृद्धेषु
मकरध्वजः, तच्च मनो महामुनीनामपि दुर्लभं यत्र कुलिशे घुणकीट इव
प्रभवितुं न शक्नोति विषयवर्गः, श्रूयते हि किलालक्ष्यजन्मनो दक्षसु-
तानां जलकेलिविलोकनात्तपःप्रत्यवायः, पितामहस्य तिलोत्तमासंगीतकात्,
कैवर्त्तसंगमात्पाराशरस्य, रथनेमेश्व नदीनर्तनदर्शनात् ।

अपि च—

क्षीणस्तपोभिः क्षपितः प्रवासैर्विध्यापितः साधु समापितोयैः ।

तथापि चित्रं ज्वलति सराग्निः कान्ताजनापाङ्गविलोकनेन ॥ ७२ ॥

किञ्चिदपि वयः काचिदप्यवस्था बालकुमारतरुणवृद्धलक्षणावस्थापि परिहर्तव्यं नास्ति ।
कस्येव । यमस्येव कृतान्तस्येव । यथा यमस्य किञ्चिदपि बालकुमारतरुणवर्धक्यलक्षणं
वयो न परिहर्तव्यं वर्तते । प्रत्युत विशेषेण वृद्धेषु जराजीर्णेषु मकरध्वजः कन्दर्पः
नितान्तमतिशयेन ज्वलति प्रज्वलति । क इव । आधानेषु शुष्केषु इन्धनेषु कोष्ठेषु
बहिरिव अग्निरिव । यथा शुष्केषु इन्धनेषु अभिर्नितान्तं प्रज्वलति । तच्च मनो महामु-
नीनामपि दुर्लभं दुष्प्रापं यत्र मनसि विषयवर्गः स्पृशादिषोचरसमूहः प्रभवितुं पराभवं
कर्तुं न शक्नोति न समर्थो भवति । कस्मिन् क इव । कुलिशे घुणकीट इव । यथा
कुलिशे वज्रे घुणकीटः क्षुद्रजन्तुः प्रभवितुं न शक्नोति । श्रूयते हि किलालक्ष्यजन्मनो
दक्षसुतानां जलकेलिविलोकनात्तपःप्रत्यवायः । किलेति लोकोको शास्त्रोक्तौ अद्वौ वा ।
जलक्ष्यजन्मनः श्रीमहादेवस्य दक्षसुतानां दक्षप्रनापतिपुत्रीणां जलकेलिविलोकनात्
जलक्रीडानिरीक्षणात् तपःप्रत्यवायः तपसि दोषः श्रूयते आकर्ष्यते । कथम् । हि
रुद्रमिति शेषः । पितामहस्य तिलोत्तमासंगीतकात् पितामहस्य ब्रह्मणस्तिलोत्तमायाः
स्वर्गलोकवेद्यायाः संगीतकात् गीतकात् गीतनृत्यवादिप्रसमुदायात् तपःप्रत्यवायः
श्रूयते । कैवर्त्तसङ्गमात्पाराशरस्य मत्स्यवेधपुत्रीसंयोगात् पाराशरस्य वेदव्यासजनकस्य
तपःप्रत्यवायः श्रूयते । रथनेमेश्व नदीनर्तनदर्शनात् तपःप्रत्यवायः श्रूयते । रथनेमिः
किल दिगम्बराचार्यः नदीनर्तनदर्शनात् नटपुत्रीं परिणीतवान्, पश्चात् कुम्भकारपुत्रीं
परिणीतवान्, तदनन्तरं राजपुत्रीं परिणीतवान्, पुनः पुनश्च दीक्षां गृहीतवान्, पश्चा-
न्निभिः पुत्रैः सह कुम्भकाराणां पाक्षोपसर्गस्योद्वा(?) मुक्तिं जगामेति कथाद्योरे कथा
प्रतिष्ठा वर्तते ॥

अपि च अस्ति कश्चिद्विशेषः । क्षीण इत्यादि । चित्रमाध्वयमेतत् । सराग्निः
कन्दर्पवैश्वानरः कान्ताजनापाङ्गविलोकनेन क्षीजनकटाक्षदर्शनेन तपापि ज्वलति सु-

तावत्तपो वपुषि चेतसि तत्त्वचिन्ता

कर्म हृषीकविषयः परमः शमश्च ।

यावन्न पश्यति मुखं भृगलोचनानां

शृङ्गारवृत्तिभिरुदाहृतकामसूत्रम् ॥ ७३ ॥

श्रोत्रं श्रुतो हरति वीक्षणमीक्ष्यमाण-

श्चित्तं स्मृतः कृतसमागतिरङ्गकानि ।

प्राणान्पुनः प्रणयवान्वियुतो रतिं च

लोके तथापि वनिताजन एव यत्नः ॥ ७४ ॥

तपो मृगायते पुंसां समं धीर्धैर्यलज्जितैः ।

स्त्रीणां भूचापविश्रान्तनेत्रापाङ्गशराहतेः ॥ ७५ ॥

तोऽपि जीवति । यद्यपि तपोभिरुपवासादिभिः दीणोऽतिदुर्बलः संजातः, प्रवासैः ध-
र्मक्षेत्रादिविहारकर्मभिः क्षणितः क्षयं नीतः, समाधितोर्ययमध्वानादिजलैः साधु यथा
भवत्येवं विध्यापितः दीप्तलता नीतः । स्वकातिशयालंकारः ॥

तावदित्यादि । वपुषि शरीरे तावत्कालं तपो दीक्षा वर्तते । चेतसि मनसि
तावत्कालं तत्त्वचिन्ता आत्मभावना वर्तते । हृषीकविषये इन्द्रियाणां स्पर्शादिगोचरे
परम उद्दृष्टः शम उपशमश्च वर्तते । कथम् । कामं अतिशयेन । यावत्कालं भृगलोच-
नानां स्त्रीणां पुमान् मुखं न पश्यति । कथंभूतं मुखम् । शृङ्गारवृत्तिभिः शृङ्गारमी-
काभिः उदाहृतं कामसूत्रम् उदाहरित निदर्शनसमुक्तं कृतं कामस्य वन्दर्पस्य सूत्रं
व्याकरणसूत्रम् । उपमालंकारः ॥

धोत्रमित्यादि । लोके लोकमध्ये तथापि तदपि वनिताजन एव स्त्रीजन एव
लोकस्य यज्ञस्तापस्यं वर्तते । तथापि कथम् । वनिताजनः श्रुत आकर्णितः सन् धोत्रं
धर्मे हरति चोरयति । ईक्ष्यमाणो दृश्यमानः सन् वीक्षणं छेचनं हरति । स्मृतधि-
न्तिनः सन् चित्तं मनो हरति । कृतसमागतिः आलङ्कितः सन् अङ्गकानि कोमलधा-
तुन् हरति । पुनः पश्चात् प्रणयवान्, स्नेहवान् सन् प्राणान् हरति । मारयतीत्यर्थः ।
वियुक्तो निप्रलब्धः सन् रतिं अग्रादिरतिं हरति । इत्येवं महाचोरोऽयं स्त्रीजन इति सू-
चितं भवति । दीपकालंकारः ॥

तपो मृगायत इत्यादि । पुंसां पुरुषाणां तपो दीक्षाव्रतग्रहणं मृगायते नश्यति ।
कथम् । समं सार्वभूम् । केः समम् । धीर्धैर्यलज्जितैः धीर्बुद्धिः, धैर्यं निश्चलता, लज्जितं
शपत्रपा, ते तपः कृतं मृगायते पलायते । स्त्रीणां वनिताणां भूचापविश्रान्तनेत्रापा-

तथा सङ्कचलितं च चेत् प्रासाद इव पुनः दुष्करमुद्धर्तुम्, दूरतरमुन्नतानि गिरिशिखराणीव शक्यन्ते शरीरेणा हृदयानि सुखेनैवाधस्तात्पातयितुमारोहयितु न पुनर्दुःखेनापि,

अस्ति च 'श्रेयासि बहुविघ्नानि' इति विदुषा प्रवाद, श्रुताभ्यासश्च विसतन्तुर्दन्तिनमिव प्रत्यवस्यन्तमात्मानमल न भवति निवारयितुम्, तनुच्छद इवाधीरधीषु न जायते चलतश्चित्तस्य त्राणाय देहदाहकरागम

जशराहते भुवायेव चाप धनुस्तत्र विघ्नान्ता आरोपिता ये नेत्राणाम् अपाङ्गवरा यदाक्षवाणालोपा हृतेस्ताडनात् । उपमासहोक्तिरूपकालङ्कारा ॥

तथा सङ्कचलितं च चेत् प्रासाद इव पुनः दुष्करमुद्धर्तुम् । तथा च भगवान् विचारयति—सङ्कदेवकारं चेतो मनश्चलितं विपटितं सत् पुनरुद्धर्तुं पुनरपि स्थानमा नेतु दुष्करं दुःसाध्यं भवति । क इव । प्रासाद इव । यथा प्रासादो देवसदनं राजमन्दिरं वा सङ्कचलितं सन् पुनरुद्धर्तुं दुष्करं भवति । दूरतरमुन्नतानि गिरिशिखराणीव शक्यन्ते शरीरेणा हृदयानि सुखेनैवाधस्तात्पातयितुमारोहयितु न पुनर्दुःखेनापि शरीरेणा प्राणिना हृदयानि चित्तानि दूरतरं अतिशयेन उन्नतानि विषयमुखपराङ्मुखानि सन्ति अधस्तात्पातयितुं विषयेषु लम्पटानि कर्तुं सुखेनैव अनायासेनैव शक्यते । कानीव । गिरिशिखराणीव—यथा गिरिशिखराणि पर्येतमस्तकानि अधस्तात्पातयितुं सुखेनैव शक्यन्ते । आरोहयितुं उपर्यानेतुं दुःखेनापि न पुनः शक्यन्ते बाध्यवस्यन्ते ।

अस्ति च 'श्रेयासि बहुविघ्नानि' इति विदुषा प्रवाद । विदुषा विद्वज्जनानां इति इहक् प्रवादः प्रसिद्धिश्चास्ति । इतीति किम् । श्रेयासि पुण्यकर्माणि बहुविघ्नानि भवन्ति । पापानां विघ्नो न वर्तते इत्यर्थः । तथा चोक्तम्—'श्रेयासि बहुविघ्नानि भवन्ति पापा (प्म)नामपि । अध्रेयसि प्रवृत्तानां यान्ति कापि विनायका ॥' श्रुताभ्यासश्च विसतन्तुर्दन्तिनमिव प्रत्यवस्यन्तमात्मानमल न भवति निवारयितुम् श्रुताभ्यासश्च शास्त्रानुशीलन आत्मानं चित्तं प्रत्यवस्य तं विषयमुखं प्रसमानं निवारयितुं निषेद्धं अलं सम्मथा न भवति । क इव । विसतन्तुर्देव पद्मिनीकन्दसूनयिव । यथा विसतन्तुर्दन्तिन इस्तिन प्रत्यवस्यन्तं पर्यटन्तं मदेन विपटमानं निवारयितुमशक्यं न भवति । तथा चाह विद्यानन्दि —'प्रत्यवस्यति प्रसते, वि (व्य)वस्यति उद्यमं करोति अध्यवस्यति शक्नोति । मरते व्याप्नोति' इति । तनुच्छद इवाधीरधीषु न जायते चलतश्चित्तस्य त्राणाय देहदाहकरागमः समयः । समयश्चारित्रपालन अधीरधीषु चपलचित्तेषु पुरुषेषु चलतो विपटमानस्य चित्तस्य हृदयस्य त्राणाय रक्षणाय न जायते बोध्यते । कथंभूत समयः । देहदाहकरागमः देहस्य शरीरस्य दाहकरः सतापकारक आगमः प्रारम्भो यस्य समयस्य देहदाहकरागमः । क इव । तनुच्छद इव यथा तनुच्छदस्तनुनाश

संयमः, बहिस्त्यावस्थितः पारदरस इव द्वन्द्वपरिगतः पुमान्क्षणमपि नास्ते
प्रसंख्यानक्रियासु, वृन्दमपीदं वनादानीतं करियूथमिवाद्यापि न संभवति
प्रायेण क्षान्तिनिष्ठितम्, सर्वदोषदुष्टं व्यालशुण्डालमिवामीषामपरिपक्वशि-
क्षोपदेशमिन्द्रियग्राममतिरतिरतिनापि संरक्षितुं न तरति पुरधारीलोकः ।

किं च—

तावद्गुरवो गण्यात्तावत्त्वाध्यायधीरतं चेतः ।

यावन्न मनसि वनितादृष्टिविषं विशति पुरुषाणाम् ॥ ७६ ॥

अधीरधीषु कतरेषु चरुचित्तस्य प्राणाय न जायते । कथंभूतः तनुच्छदः । देहदाह-
करागमः क्षीरोष्मकरागमः क्षीरोष्मकारकः । बहिस्त्यावस्थितः पारदरस इव द्व-
न्द्वपरिगतः पुमान्क्षणमपि नास्ते प्रसंख्यानक्रियासु । पुमानात्मा द्वन्द्वपरिगत एकान्तै
प्राप्तः प्रसंख्यानक्रियासु धर्मध्यानादिकर्मसु क्षणमपि शुद्धतमेकमपि नास्ते न तिष्ठति ।
क इव । पारदरस इव पारदद्रव इव । यथा पारदरसः सुतो बहिस्त्यावस्थितः सन् अ-
प्युपरि स्थापितो द्वन्द्वपरिगतः ओषधैः वेष्टितोऽपि क्षणमपि नास्ते । उद्धीय गच्छती-
त्यर्थः । वृन्दमपीदं वनादानीतं करियूथमिवाद्यापि न संभवति प्रायेण क्षान्तिनिष्ठि-
तम् । इह प्रत्यक्षीभूतं वृन्दं मुनिसंघोऽपि अद्यापि संयमसाधनकालेऽपि प्रायेण बाहुल्येन
क्षान्तिनिष्ठितं विषयसुखपरगच्छसं न संभवति न संगच्छते । किमिव । वनादानीतं
करियूथमिव । यथा वनादानीतं अरण्यादाहृतं करियूथं यजवृन्दं प्रायेण क्षान्तिनिष्ठितं
अद्यापि संभवति यन्धनकालेऽपि क्षमावन्न भवति । सर्वदोषदुष्टं व्यालशुण्डालमिवामी-
षामपरिपक्वशिक्षोपदेशमिन्द्रियग्राममतिरतिरतिनापि संरक्षितुं न तरति पुरधारीलोकः ।
अमीषां मुनीनां इन्द्रियग्रामं संरक्षितुं प्रतिपालयितुं विषयेभ्यो निषेधं पुरधारीलोकः
मुनिजनानां मुख्यः सूक्ष्मलोकः, अन्यत्र हस्तिपक्षः, अतिरतिरतिनापि अतिसावधानत-
यापि न तरति न शक्नोति । कथंभूतं इन्द्रियग्रामम् । अपरिपक्वशिक्षोपदेशम् न परि-
पक्वो न परिणतो न मनसि प्रविष्टः शिक्षायाः अनुप्रेक्षोपलक्षणाया उपदेशो यस्य इ-
न्द्रियग्रामस्य स तथा तम् । अपरं कथंभूतं इन्द्रियग्रामम् । सर्वदोषदुष्टम् सर्वं राग-
द्वेषमोहादिभिर्दोषैरुदीनैर्दुष्टं दूषितम् । किमिव । व्यालशुण्डालमिव यथा शुण्डालं दुष्ट-
गर्जं सर्वदोषदुष्टं अगृहीतशिक्षोपदेशं संरक्षितुं पुरधारी लोको न तरति न शक्नोति ।
उपमालंकारः ॥

किंचेति । अस्ति कथिद्विशेषः । तावदित्यादि । तावत्कालं गुरव आचार्या गण्या
माननीया भवन्ति । तावत्कालं चेतो मनः स्वाध्यायधीरतं भवति स्वाध्यायस्य
वाचनाप्रच्छिन्नानुप्रेक्षाप्रायधर्मोपदेशसलक्षणप्रकारस्य धीरभिप्रायोऽनुशीलनबुद्धिस्तत्र

तावत्प्रवचनविषयस्तावत्परलोकचिन्तनोपायः ।

यावत्तृणीविभ्रमहृतहृदयो न प्रजायेत ॥ ७७ ॥

गुरुवचनस्य हि वृत्तिस्तत्र न यत्रास्ति संगमः स्त्रीभिः ।

अत्रालापजलप्लवधिरितकर्णे कुतोऽवसरः ॥ ७८ ॥

संसर्गेण गुणा अपि भवन्ति दोषास्तदद्भुतं नैव ।

स्थितमधरे रमणीनाममृतं चेतांसि कलुषयति ॥ ७९ ॥

लटहैर्युवतिकटाक्षैर्गाढमगुरुतां जनः स्वयं नीतः ।

चित्रमिदं ननु यत्तां पश्यति गुरुचन्द्रमित्रेषु ॥ ८० ॥

रतं तत्परम् । तावत्कालं यावत्कालं पुरुषाणां मुनीनां वनितादृष्टिर्षं अवलोकनहासा
हृतं मनसि धिते न विद्यति न प्रवेदो करोति । रूपकालंकारः ॥

तावत्प्रवचनेत्यादि । तावत्कालं प्रवचनस्य तत्त्वार्थश्रोतृवार्तिकालंकारादिधा-
मस्य विषयो गोचरो भवति । तावत्कालं परलोकस्य मोक्षस्य चिन्तनोपायः साधनो-
पायो भवति । तावत्कालं तृणीविभ्रमहृतहृदयो न प्रजायेत तृणीनां
नवयौवनानां स्त्रीणां विभ्रमेः भ्रूक्षेपेहृतं चारितं हृदयं मनो यस्य पुरुषस्य तृणीविभ्रमह-
रुहृदयः पुमान् न संजायेत न प्रमयेत् । जाल्यालंकारः ॥

गुरुवचनस्येत्यादि । गुरुवचनस्य भगवत्कालदेशस्य वृत्तिः प्रवृत्तिस्तत्र तस्मिन्
पुरुषे नास्ति न भवति । तत्र कुत्र । यत्र यस्मिन् पुरुषे स्त्रीभिः सह संगमोऽस्ति
भवति । अथलाजपनजलप्लवधिरितकर्णे कुतोऽवसरः अवसानां स्त्रीणां आलापाः पर-
स्परगायणानि त एव जलानि पानीयानि तेषां प्लवः पूरत्वेन धधिरितौ अधुतीकृतौ
कर्णां शब्दप्रदौ यस्य स तस्मिन् । अवसरः कुतो भवति अपि तु न कुतोऽपि अव-
सरः । रूपकाक्षेपालंकारः ॥

संसर्गेणेत्यादि । संसर्गेण सङ्गत्वात् गुणा अपि ज्ञानविज्ञानादयोऽपि यतः दोषा
भवन्ति तदद्भुतमाश्चर्यं नैव वर्तते । रमणीनां स्त्रीणामधरे अधस्तनदन्तवातापि स्थितं
रहितं अमृतं पीयूषं चेतांसि हृदयानि कलुषयति विषमानवदचेतनानि करोति । दृष्टा-
न्तालंकारः । उक्तं च—‘गुणा चन्द्रे न पाताले न कान्ताधरपल्लवे । सुधा यथोधरा-
धीश तवारिकरपल्लवे’ ॥

लटहैरिति । लटहैर्मनोहरैर्युवतिकटाक्षैः स्त्रीणां लोचनापाङ्गदर्शनेः कर्तृभूतैर्जनो
लोकः कर्मतापन्नः गाढमतिशयेन अगुरुतां नीतो लघुत्वं प्रापितः । कथम् । स्वयं आ-
त्मनैव । ननु अहो इदं प्रलक्ष्मीभूतं चित्रं आश्चर्यम् । इदं किम् । यत् यस्मात् कार-
णात् तां युवतिं गुरुचन्द्रमित्रेषु दीक्षादाससहाय्यायिअभीष्टवर्गेण स्थितोऽपि सन् प-
श्यति विलोकते । जाल्यालंकारः ॥

तस्मात्—

द्वयमेव तप सिद्धौ बुधा कारणमूचिरे ।

यदनालोरुन स्त्रीणा यच्च सगलापनं तनो ॥ ८१ ॥

इति च विचिन्त्य, 'तदलमत्र बहुप्रत्यूहव्यूहासाद्यया निषद्यया' इति च निश्चित्य, परिक्रम्य च श्लोकमन्तरम्, सप्तजिह्वाजिह्वाज्जालाजालाहुतीकृता-
काशलावण्य इमशानारण्य व्यलोकत ॥

(स्वगतम् ।) अहह, पश्यत सकलानामप्यमङ्गलानामसमसमीहाभवन
पितृवनम् ।

यत —

कालव्यालरदाङ्कुरोद्भटभरै शल्योत्करै पूरित

कालमाहविगीर्णफेनविकलै कीर्ण शिरोमण्डलै ।

तस्मात् कारणात् । द्वयमिति । तप सिद्धौ तप प्राप्त्यर्थे द्वयमेव कारण बुधा
विद्वांस ऊचिरे प्रतिपादितवन्त । किं तन् देवद्वयम् । एक सावत् कारण यत् स्त्री-
णामनालोरुनमनिरासणम्, द्वितीय यच्च तनो शरीरस्य सगलापनं तपोभि कृशीक-
रणम् । समुच्चयालकार ॥ इति विचिन्त्य इमशानारण्य व्यलोकत । तथा च इति वि-
निश्चित्य इमशानारण्य व्यलोकत । इतीति किम् । तत्तस्मात्कारणात् अत्र निषद्यया
स्थानेनाल पूर्णम् । कथभूतया निषद्यया । बहुप्रत्यूहव्यूहा विप्रतमूहा आसाया
यत्र निषद्यायां सा तथा तथा । पुनश्च किं इत्या । पूर्वं श्लोकमस्य अन्तरं मार्गे परि-
क्रम्य गत्वा इमशानारण्य व्यलोकत । कथभूत इमशानारण्यम् । सप्तजिह्वाजिह्वाज्ज-
ालाजालाहुतीकृताकाशलावण्यम् सप्तजिह्वस्य अमरजिह्वा अङ्गुलि । उग्रतरा इत्यर्थः ।
या ज्वाला अर्धिवस्तामां ज्वालानि समूहास्तेषु आहुतीकृत वपदहतम् । धूत-
रीकृतमिदमर्थः । आकाशस्य व्योमो णवष्य कान्तिर्यत्र तत्तपोक्तम् । स्वगत आमगत
विचारमस्यार्थः । अहह, पश्यत सकलानामप्यमङ्गलानामसमसमीहाभवन पितृवनम् ।
अहह इति श्लेढ आद्यर्थे वा । पश्यत भो लोका, विलोकयत यूयं पितृवन इमशान सकला
नामपि शमप्राणामपि अमङ्गलानामप्येवामङ्गलानामसमसमीहाभवन विषमचञ्छापटम् ।

तनो तस्मात्कारणात् । कालव्यालेत्यादि । कथभूत पितृवनम् । शल्योत्करै
पूरित शल्योत्करैरक्षिराशिभि पूरित भूतम् । कथभूतै शल्योत्करै । कालव्यालरदाङ्क-
ुरोद्भटभरै कालो वनं स एव व्याले दुष्टगज । सर्वेषां सहायकारकत्वात् । तस्य रदा
दन्तास्तेषामङ्गुलं कालप्ररोहास्तेषां उद्भटो भवानको अरोप्रतिशयो येषां शल्योत्कराणां

कालव्याधविनोदपाशविवशैः केशैश्चित सर्वतः

कालोत्पातसकृत्प्रसूदचयैश्छन्न च भस्मोचयैः ॥ ८२ ॥

इतश्च यत्र—

अर्धदग्धशवलेशलालसैर्भण्डनोद्भट्टरटद्गलान्तरे ।

कालकेलिकरकौतुकोद्यतैर्विश्वकद्रुभिरुपद्रुतान्तरम् ॥ ८३ ॥

यत्र च—

श्येनकुल धूककुल द्रोणकुल श्वकुलभण्डनाद्भीतम् ।

शवपिशितप्राशवशादिवि भुवि च समाकुलं पुरतः ॥ ८४ ॥

तै तपा तै । अपरं कथभूत पितृवनम् । शिरोमण्डले शुष्मस्तकसमूहे । कपालरुन्दै-
रित्थं । कीर्णं व्याप्तम् । कथभूतै शिरोमण्डले । कालप्राहविगीर्णकेनपिकले कालो
यम स एव प्राहो मकर । सर्वेषां भक्षकत्वात् । तेन विगीर्णा उद्गीर्णा उद्गालिता ये पेना
अस्थिफास्तैर्विपलानि सदृशानि तै । यमेन पूर्वं मृतकानि भक्षितानि, पश्चादुद्गाल कृत
इत्यर्थः । अपरं कथभूत पितृवनम् । केशै कुन्तले सजेत सर्वेन चित जटित व्या-
प्तम् । कथभूतै केशै । कालव्याधविनोदपाशविवशै कालो यम स एव व्याधो
लुब्धको नग(१)मृगमारकत्वात् । तस्य विनोदपाशा श्रीडापाशास्तैर्विवशा सदृशास्ते
तपा तै । पुन कथभूत पितृवनम् । भस्मोचयैश्छन्न भक्षितरशिभिर्व्याप्तम् । चकार
लक्षसमुद्ययार्थः । भस्मोचयै कथभूतै । कालोत्पातसकृत्प्रसूदचयै कालो यम
स एव उत्पातसकृत्प्रसू अशुभनिमित्तशुक्रकाकस्तस्य उदा पक्षात्पेया यया सनूहा
शशयस्तत्तदशै । रूपकालकार ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे । यत्र श्मशानारण्ये । अर्धदग्धेत्यादि । विश्वकद्रुभिर्मृगया
कुचले कुचुरैराहृतान्तरं उपद्रव प्रापितमग्न्य वर्तते । कथभूतैर्विश्वकद्रुभि । अथ-
दग्धशवलेशलालसै अर्धदग्धाना सामिमस्मीभूताना शवाना मृतकानां लेशेषु ख-
ण्डेषु लालरा अस्त्राकाङ्क्षा येषां तै । पुन कथभूतैर्विश्वकद्रुभि । भण्डनोद्भट्टरटद्गला-
न्तरे भण्डने सुन्दे उद्गताः वदाटोपाणि रटन्ति कुत्सित शब्द कुर्वन्ति गलान्त-
राणि कण्ठमग्न्यानि येषां ते तथा तै । पुनश्च कथभूतैर्विश्वकद्रुभि । कालकेलिकरकौतु-
कोद्यतै कालस्य यमस्य केलिकराणि श्रीडाविधायकानि यानि कौतुकानि विनोदा-
स्तेषु उद्यता उद्यम प्राप्तास्ते तथा तै । जाल्यालकार ॥

यत्र च श्मशानारण्ये । श्येनकुलमित्यादि । पुरत एकस्मिन् पार्श्वे दिवि आकाशे
भुवि च भूमण्डले श्येनकुल शशादनसमूह, धूक्खल कारारिवृन्दम्, द्रोणकुल काकस-
घात, समाकुल किर्कृतव्यतामूढ वर्तते । कस्मात् । शवपिशितप्राशवशात्

इतश्च—

गृध्राघ्रातसमासकीकसरसखावोत्पथाः पादपाः

प्रेतोपान्तपतत्पतत्रिपरप्रायाः प्रदेशा दिशः ।

एते च प्रबलानिलाश्रयवशाच्छीर्यच्छिखाः सर्वत

ससर्पन्ति जरत्कपोतरुचयो धूमाश्रिताचक्रजाः ॥ ८५ ॥

इतश्च यत्र—

कालामिरुद्रनिटिलेक्षणदुर्निरीक्षाः

कीनाशहोमहुतवाहविरुक्षवीक्षाः ।

दाहद्रवच्छववपु स्फुटदस्त्रिमध्य-

प्रारब्धशब्दकठिना दहनश्रितानाम् ॥ ८६ ॥

मृतकमासमक्षणपराधीनत्वात् । कथंभूत इयेनकुल घूककुल द्रोणकुल च । श्वकुलभण्ड-
नाद्रीतम् शुना कुङ्कुराणां कुलस्य समूहस्य भण्डन परस्पर युद्ध तस्मात् श्वकुलभ-
ण्डनात् भीत भय प्राप्तम् । यथासंख्यात्सार ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे । गृध्राघ्रातेत्यादि । पादपा गृक्षा कथंभूता वर्तन्ते ।
गृध्राघ्रातसमासकीकसरसखावोत्पथाः गृध्रे-श्यामलिकाभिराघ्रातानि गृहीतानि समा-
सानि मांससहितानि यानि कीकसानि अस्थीनि तेषां रसखावेण रसवर्षणेन उत्पथा
अमार्गाः । तेषु पादपेषु सचरितुं न शक्या इत्यर्थः । तथा दिशः प्रदेशा दिङ्मण्डल-
स्थानानि कथंभूताः । प्रेतोपान्तपतत्पतत्रिपरप्रायाः प्रेतानां मृतकानां उपान्तेषु
समीपेषु पतन्त आगच्छन्तो ये पतत्रिण पक्षिणस्तैः परप्रायाः कठिनप्रायाः ।
पुनः कथंभूता गृक्षाः । प्रबलानिलाश्रयवशाच्छीर्यच्छिखाः प्रबलधासावनिलस्तस्य आ-
श्रयवशात् शीर्यच्छिखारुद्व्यच्छिखाः । (इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे) एते प्रलक्ष्मीभूताः
ताचक्रजा मृतामिसमूहसमुत्पन्ना धूमा आर्यानामाः सर्वत सर्वत्र ससर्पन्ति स-
म्यक् सरन्ति । कथंभूता धूमाः । जरत्कपोतरुचयः जरता अतिवृद्धानां कपोतानां
पारापतानां रुचिः शोभा येषां ते तथोक्ताः । समुचयाश्चार ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे यत्र श्मशानारण्ये । कालेत्यदि । चित्तानां मृतकामीनां
दहनं वैश्वानराः । कथंभूता कागामिरुद्रनिटिलेक्षणदुर्निरीक्षा कालामे प्रलयकालस्य
संबन्धी योऽसौ रुद्र श्रीमहादेवस्तस्य निटिलस्य ललाटपट्टस्य यदीक्षणं लोचनं तद्वत्
दुर्निरीक्षा अवलोकितुमशक्याः । अपरं कथंभूतात्रितामिदहनं । कीनाशस्य यमस्य
संबन्धी योऽसौ होम आहुतिदानं तस्य संबन्धी योऽसौ हुतवाहो वैश्वानरस्तद्वद्विशेषेण
रक्षा निर्दया वीक्षा अवलोकनं येषां दहनानां ते तथोक्ताः । भूयश्च कथंभूताश्रितानां

इतश्च—

सर्वदेहभृतमस्मनिकायः प्रेतचीवरकरालितकायः ।

कन्दलोत्बणवपुः पवमानः क्रीडति प्रमथनाथसमानः ॥ ८७ ॥

किं च—

अश्वच्छरीरशवशीर्णशिरोजसारः

कुप्यत्कलेवरकरङ्कहतप्रचारः ।

दग्धार्धदेहभृतकामिमयप्रवन्धो

वातः करोति ककुभोऽशुभगन्धवन्धाः ॥ ८८ ॥

दहनाः । दाहद्रवच्छवपुः स्फुटदस्त्रिमध्यप्रारब्धसन्दकठिनाः दाहेन भस्मीकरणेन द्रवन्ति क्षोतन्ति यानि शवानां मृतकानां वयंपि शरीराणि तेषां स्फुटन्ति भेदं प्राप्नुवन्ति यानि अस्थीनि हृद्गानि तेषां मध्ये अन्तरालेषु प्रारब्धा राभस्यं प्राप्ता ये शब्दाः कटरकरवातैः कठिनाः कर्णस्फोटनप्रायाः । उपमालंकारः । वसन्ततिलकाद्यन्दः ॥

इतश्च एकस्मिन् पात्रे । यत्र श्मशानारण्ये । सर्वदेहेत्यादि । पवमानो वायुः क्रीडति विहरति । कर्मभूतः पवमानः । यथोक्तविशेषणविशिष्टः प्रमथनाथसमानः श्रीमहादेवसदृशः । कर्मभूतः पवमानः प्रमथनाथश्च । सर्वदेहभृतमस्मनिकायः सर्वस्मिन् देहे विश्वस्मिन् शरीरे भृत आरोपितो मस्मनिकायो भस्मितसमूहो येन स तथोक्तः । अपरं कर्मभूतः पवमानः प्रमथनाथश्च । प्रेतचीवरकरालितकायः । प्रेतानां मृतकानां जीवैः कर्पटैः करालितो रौद्रीकृतः कायः देहो यस्य स तथा । पुनश्च कर्मभूतः पवमानः श्रीमहादेवश्च । कन्दलोत्बणवपुः कन्दल्लोत्बणमुद्रिच्छं वपुः शरीरं यस्य ॥ तथोक्तः । 'स्नाततेति रनभाद्रयुग्मम्' । उपमालंकारः ॥

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः । अश्वच्छरीरेत्यादि । यत्र श्मशानारण्ये वातो वायुः कर्मभूतः ककुभो दिशः कर्मतापत्रा अशुभगन्धवन्धाः दुर्गन्धसहिताः करोति विदधाति । कर्मभूतो वातः । अश्वच्छरीरशवशीर्णशिरोजसारः भ्रष्टान्ति पटित्वाधः पतन्ति शरीराणि तेषां शवानां तानि अश्वच्छरीराणि तानि च तानि शवाणि मृतकानि तेषां शीर्णाः शटित्वा पतित्वा ये शिरोजाः केशास्त एव सारो धनं यस्य वातस्य स तथोक्तः । पुनः कर्मभूतो वातः । कुप्यत्कलेवरकरङ्कहतप्रचारः कुप्यन्ति, कुप्यन्तं, प्राप्नुवन्ति, यानि कलेवराणि तेषां करङ्कैः शुभ्रशरीरैरस्थित्वम्भूतदेहैर्हृतो विनाशितः प्रचारो गतिर्यस्य स तथोक्तः । अपरं कर्मभूतो वातः । दग्धार्धदेहभृतकामिमयप्रवन्धः दग्धा भस्मीभूता अर्धदेहाः शरीराणि तेषां तानि दग्धार्धदेहानि तानि च तानि मृतकानि तेषां संबन्धो योऽसौ अमिश्रितो निर्बुद्धो निष्पन्नो दग्धार्धदेहभृतकामिमयः प्रवन्धो यस्य वातस्य स तथोक्तः । मधुमाधवीद्यन्दः । रूपकालंकारः ॥

इत्थं यत्र—

यान्युत्सवेषु कृतिनां कृतमङ्गलानि
वाद्यानि मोदिजनगेयनिरर्गलानि ।
तान्येव शोकवशवन्धुरबोद्धुराणि
नर्दन्ति संस्वितवतां विरसस्वराणि ॥ ८९ ॥

अपि च—

यमभुक्तिसमयपिशुनः कव्यादसमाजसंहयव्यसनः ।
जगदस्यैर्योद्धोषः परासुतूरस्वरः परुषः ॥ ९० ॥

किं च—

अचिरेण तत्कुह्वं यतो भवेत्ताजवज्रवक्त्रेशः ।
नो चेदियं दशा वो भवितेति घ्वनति शवतूरम् ॥ ९१ ॥

इत्थं यत्र एकस्मिन् पार्श्वे यत्र श्मशानागण्ये । यान्युत्सवेष्वप्यित्यादि । यानि
वाद्यानि उत्सवेषु पुत्रजन्मविवाहादिषु कृतिनां पुष्पवतां कृतमङ्गलानि संजातानि । श्रेय-
हराणि संजातानि इति शेषः । कथंभूतानि वाद्यानि । मोदिजनगेयनिरर्गलानि मोदिनो
हर्षवन्तो ये जना लोकास्तेषां गेयानि गीतानि निरर्गलानि अनिवारितानि येषु वाद्येषु
तानि तान्येव वाद्यानि संस्वितवतां संस्वितानां श्रुतकानां संबन्धीनि विरसस्वराणि
निरसशब्दानि नर्दन्ति कुत्तितान् शब्दान् कुर्वन्ति । कथंभूतानि वाद्यानि । शोकवश-
वन्धुरबोद्धुराणि शोकस्य शोचनस्य वशा नाथवन्तो ये बन्धवः कुटुम्बवर्गस्तेषां रवे
रदनैः शर्ददद्भुराणि उरदटानि । मधुमाधवीउन्दः । जाललंकारः ॥

अपि च तथैव च । यमभुक्तीत्यादि । परासुतूरस्वरो श्रुतकवादिप्रशब्दः परुषः
कर्णरघोटनप्रायतात् कठिनतरः । कथंभूतः परासुतूरस्वरः । यमभुक्तिसमयपिशुनः
यमस्य धर्मराजस्य भुक्तिसमयो भोजनकालस्तस्य पिशुनः सूचकः । अपरं कथंभूतः ।
कव्यादसमाजसंहयव्यसनः कव्यादानां राशसानां समाजः समूहः तस्य संहये आह्वाने
न्यतनं आमर्त्यमत्र परासुतूरस्वरे यस्य स तथा । मूयथ कथंभूतः । जगदस्यैर्योद्धोषः
जगत्तः संसारस्य अस्वैर्यं अयुक्त्वं तस्य उद्धोषः कुम्भा(?)पातः स तथा । आर्यो ।
रूपशालंकारः ॥

किं च अस्ति वधिरिनेयः । अचिरेणेत्यादि । अतस्तुं श्रुतकवादिनमितीदृशं
भवति सूचयति—अचिरेण शीघ्रतया । तस्मिन्नि समीचीनं कर्म हे भव्याः, यूपं कु-

इतश्च यत्र—

अस्तोकशोकवशिकाशयशीर्णशङ्कै-

लोकैश्चिताचरितबान्धवसंनिवेशैः ।

मुक्ता न कस्य हृदयं परिखेदयन्ति

बाष्पोद्भूतिस्खलितवेगवशा विलापाः ॥ ९२ ॥

इतश्च यत्र—

कलिकालकायकालाः शोकादिव दहनबान्धवक्षयजात् ।

अङ्गाराः शल्यधराः क्षयक्षपातारकाकाराः ॥ ९३ ॥

रूपं कुर्यन्तु भवन्तः । तस्मिन् । यतो यस्माच्छुभवर्मणः सकाशात् आजयजवह्नेशः संसारदुःखं न भवेत् न जायेत । नो चेत् यदि शुभं कर्म न करिष्यन्ति भवन्तस्तर्हि इयं प्रत्यक्षीभूता मृतकस्य दशा अवस्था वो युष्माकं भविता भविष्यति । उपमिव ॥

इतश्च यत्र । अस्तोकेत्यादि । लोकेर्जनेः मुक्ता उच्चैः शब्दिता विलापाः रोदनप्वनयः कस्य पुरुषस्य हृदयं मनो न परिखेदयन्ति न दुःखं जनयन्ति । अपि तु सर्वस्यापि हृदयं दुःखयन्ति । कथंभूतैर्लोकैः । अस्तोकशोकवशिकाशयशीर्णशङ्कैः अस्तोकः प्रचुरतरो योऽसौ शोकः पद्यात्तापस्तेन वशिकः क्षुब्धो योऽगावाशयवक्षितं तेन शीर्णं क्षतखण्डीभूता शङ्का शुर्वादिभवो विचारो येषां लोकानां ते तथोक्तैः । अपरं कथंभूतैर्लोकैः । चिताचरितबान्धवसंनिवेशैः चितायां मृतकामी आचरितो रचितो बान्धवस्य बन्धुवर्गस्य संनिवेशः समारोपणं वैस्ते तथोक्तैः । कथंभूता विलापाः । बाष्पोद्भूतिस्खलितवेगवशाः बाष्पाणामध्रुजलानामुद्भूतिरूपतिलपा स्खलितो अवष्टब्धो योऽसौ वेगो रयस्त्वस्य पश्चात् नाथवन्तस्ते तथोक्ताः । वरान्ततिलका । आक्षेपालंकारः ॥

इतश्च यत्र श्मशानारण्ये । कलिकालेत्यादि । अङ्गाराः सुमेराः शल्यधराः अस्थिधराः वर्तन्ते । कथंभूता अङ्गाराः । कलिकालकायकालाः कलिकालो दुःखमयका-लस्यस्य कायः स्वरूपं तद्वत् कालाः कृष्णवर्णाः । वस्मात् काला अङ्गाराः संजाताः । उत्प्रेक्षते—दहनबान्धवक्षयजात् शोकादिव दहनो वैश्वानरः ॥ च बान्धवः कुटुम्बवर्गस्य क्षये विनाशे जायते उत्पद्यते दहनबान्धवक्षयजस्तस्मात् । 'सप्तमी पश्यन्ते जनेर्दः' (?) । पद्यात्तापादिव । कथंभूता अङ्गाराः क्षयक्षपातारकाकाराः क्षयस्य प्रलयस्य रूपा रात्रिस्तस्याः संबन्धिन्यो यास्तारकाप्यान्द्रायिष्यस्तारामावारा येषां अङ्गाराणां ते तथोक्ताः । अर्पातुत्प्रेक्षालंकारः ॥

इतश्च यत्र—

दन्तोत्कीलितगुप्फकीकसकलाकीलोद्दलचालुकाः

कण्ठान्तःप्रविलम्बस्यशकलोद्गालस्खलत्कुक्षयः ।

प्रेतप्रान्तपुराणपादपपतत्प्रप्रदुष्यदृशः

प्रभ्राम्यन्त्यविशङ्कफेत्कृतिकृतिक्षीवाः शिवाः सोद्ववाः ॥ ९४ ॥

इतश्च—

कथं नामेयमनङ्गग्रहग्रहिल्लोकलोचनानन्दचन्द्रिका चेतोभवानुचर-
मानवमनोमर्कटक्रीडावनविहारवसतिर्युवतिरुड्डीनान्तरात्महंसा गण्डमण्ड-
लाद्यासवायसपक्षप्रान्तापादितावतंसा इदमवस्थान्तरमवातरत् ॥

इतश्च यत्र दन्तोत्कीलितेत्यादि । शिवाः श्वास्त्यः प्रभ्राम्यन्ति पर्यटन्ति ।
कथंभूताः शिवाः । दन्तोत्कीलितगुप्फकीकसकलाकीलोद्दलचालुका दन्तेषु दशनेषु
उत्कीलिता शुष्का वा शुष्पकीकसस कला निर्गमहृत्स्य राणा वैव कीलः शङ्कुस्तेन
उद्दलद्विदार्द्यमाणं ताड्य काउरं वासां तास्तपोक्षः । अपरं कथंभूताः शिवाः । कण्ठान्तः
प्रविलम्बस्यशकलोद्गालस्खलत्कुक्षयः कण्ठस्य गलस्य अन्तर्मध्ये प्रविलम्बं शुष्कं दाल्यस्य
अरुणः शकलं राण्यं तस्य उद्गालेन उद्गमनेन स्पलन् चलन् कुक्षिरुदरं वासां शिवानां
तास्तथा । अपरं कथंभूताः शिवाः । प्रेतप्रान्तपुराणपादपपतत्प्रप्रदुष्यदृशः प्रेतानां
मृतकानां प्रान्तेषु पुराणा जीर्णा ये पादपा वृक्षास्तेभ्यः पतन्ति खरन्ति यानि पत्रानि
छादस्यै, प्रदुष्यन्त्यो विकृतिं प्राप्नुवन्त्यो दृष्टो लोचनानि वासां ताः । अपरं कथंभूताः
शिवाः । यद्योक्तमिदमपिशिष्टाः । अविशङ्कफेत्कृतिकृतिक्षीवाः अविशङ्कं निर्भयं यथा
भक्ष्येयं या फेत्कृतिकृतिः फेत्कारकरणं तथा तस्यां वा क्षीया मत्ताः । पुनश्च कथंभूताः ।
सोद्ववाः सगर्वाः । शार्दूलविक्रीडितम् । चाललंकारः ॥

इतश्च एवमिदं पार्श्वे 'मृतां शिवं स्मराने पतितां दृष्ट्वा भगवानिति विचारयति'
(इति सोपस्कारवचनं संबन्धनीयम्) । इतीति किम् । कथं केन प्रकारेण । नामेति
संभावनायाम् । युवतिर्नक्यौवना स्त्री इदं प्रलयीमृतं अवस्थान्तरं जीवदितरां दशां
अवातरत् प्राप्ता । कथंभूता युवतिः । अनङ्गग्रहग्रहिल्लोकलोचनानन्दचन्द्रिका अनङ्गः
कन्दर्पः स एव ग्रहः पिशाचः । ल्येकानां प्राणित्यजनक्यत्वात्, चित्तविभ्रमकारित्वात् ।
तेन प्रहिला विकलमूर्तेषो ये लोकाः पञ्चमनास्तेषां लोचनानां नेत्राणां आनन्दाय
आश्वादन्तोत्पादनार्थं चन्द्रिका चन्द्रज्योत्स्ना । अपरं कथंभूता युवतिः । चेतोभवानुचर-
मानवमनोमर्कटक्रीडावनविहारवसतिः चेतोभवः कन्दर्पस्तस्य अनुचरा दशा एव

१. कसिचित्पुस्तके नास्त्यस्य पाठः. २. 'जीवितान्तरम्', 'जीवितेतरम्'.

तथा हि—

या पूर्वं स्मरकेलिचामररुचिः कर्णावतंसोत्पल-

स्त्रिष्टेन्दिन्दिरसुन्दरद्युतिरभूद्रण्डस्थलीमण्डनम् ।

सेयं कुन्तलवल्ली पितृवने वातेरिता सांप्रतं

धूलीधूसरिता दधाति विसरत्संमार्जनीचेष्टितम् ॥ ९५ ॥

ये पूर्वं कामकोदण्डकोटिप्रकटविभ्रमे ।

ते संप्रति भ्रुवौ जाते शुष्कबहूरकल्पे ॥ ९६ ॥

ये मानवा मनुष्यास्तेषां मनश्चित्तं तदेव मर्कटो वानरः । चपलस्वभावत्वात् । तस्य क्रीडावनविहाराय विनोदारण्यपर्यटनाय वसतिः स्थानम् । अपरं कथंभूता युवतिः । उद्गीनान्तरात्महंसा उद्गीनः पलायितोऽन्तरात्मा जीव एव हंसो मानसौका यस्याः सा उद्गीनान्तरात्महंसा । अपरं कथंभूता युवतिः । गण्डमण्डलावाचयायसपक्षप्रान्तापा-
दितावतंसा गण्डमण्डलं कपोलस्थलं आवासो मालकं यस्य स गण्डमण्डलावासः स चासौ वायसः काकस्तस्य पक्षप्रान्तेन पत्राग्रेण आपादितं रचितं अवतंसं कर्णपूरो यस्याः सा तथा । किमिव अवस्थान्तरं अनातरत् इत्युक्ते—तथा हि तदेवावस्थान्तरं निरूपयति । रूपकालंकारः ॥

या पूर्वमित्यादि । या कुन्तलवल्ली केशवल्ली पूर्वं जीवदवस्थायां गण्डस्थली-
मण्डनं अभूत् कपोलस्थलभूषणं संजाता । कथंभूता कुन्तलवल्ली । स्मरकेलिचामररुचिः
स्मरकेलिषु कामक्रीडासु चामररुचिः प्रकीर्णकवच्छोभिता । कन्दर्पस्य चामरं कृष्णमेव
भवति यतः । अपरं कथंभूता कुन्तलवल्ली । कर्णावतंसोत्पलस्त्रिष्टेन्दिन्दिरसुन्द-
रद्युतिः कर्णावतंसं कर्णपूरीकृतं बहुस्पलं कुवलयं तत्र स्थित्यः आलिङ्गनं प्राप्ता ये
इन्दिन्दिरा भ्रमरास्त्रयं सुन्दरा अतिमनोहरा द्युतिः शोभा यस्याः सा तथा ।
सा पूर्वोत्पलक्षणा । इयं प्रत्यक्षीभूता कुन्तलवल्ली पितृवने इमशानारण्ये वातेरिता
पातप्रेरिता सती धूलीधूसरिता च सती धूलीमिरीपत्पाण्डुरा च सती सांप्रतमिदानीं
विसरत् संमार्जनीचेष्टितं दधाति विसरन्ती प्रसरन्ती ब्रुवन्ती वा या संमार्जनी बहुकरी
तस्याचेष्टितं आचारं दधाति धरति । शादूलविकीडितम् । उपमालंकारः ॥

ये पूर्वमित्यादि । ये भ्रुवौ बिह्वौ पूर्वं जीवदवस्थायां कामकोदण्डकोटिप्रकट-
विभ्रमे कामस्य कन्दर्पस्य कोदण्डं धनुः तस्य कीटी अभ्रं तयोरेव प्रकटः स्फुटः विभ्रम
उपमा यथोक्ते तथोक्ते जाते वभूवतुः । ते भ्रुवौ संप्रति इदानीं शुष्कबहूरकल्पे जाते
शुष्कमांसवर्तिके इव जाते । वसु(!)छन्दः । उपमालंकारः ॥

ये नीलरक्तरत्नान्तचन्द्रकान्तदशे दृशी ।

ते जीर्णोदधनच्छिद्रद्रवबुद्बुदसंनिभे ॥ ९७ ॥

ये कलकेलिदोलभे मुखलक्ष्मीलतोपमे ।

ते श्रुती विचटन्नद्धवाघ्रीरन्ध्राधमस्थिती ॥ ९८ ॥

कस्तूरिकातिलरूपत्रविचित्रितथ्री-

योंऽमृन्मृगाङ्गसमकान्तिरयं कपोलः ।

सोऽय च्छर्वि वहति वायसवालमुक्तः

कोधप्रदीर्णतनुतुम्बफलोपमेयाम् ॥ ९९ ॥

ये नीलेति । ये दृशी ये लोचने [पूर्व] नीलरक्तरत्नान्तचन्द्रकान्तदशे नीले कृष्णवर्णे रक्ते कौकनदर्पछविनी ते च ते रत्ने मालिन्वये तयोऽन्ते प्राप्ते ये चन्द्रकान्ते रत्ने तयोर्दशा अवस्था ययोस्ते नीलरक्तरत्नान्तचन्द्रकान्तदशे जहाते । ते दृशी ते लोचने कथंभूते सजाते । जीर्णोदधनच्छिद्रद्रवबुद्बुदसंनिभे जीर्णे सटिते उदधने नाडि-
केरफले [ये छिद्रे] रक्ते तयोर्दधनयोर्विषये योऽसौ द्रवो दुर्गन्धनिर्वासस्मिन् यो बुद्बुदो जलस्फोटो ताम्बा संनिभे सदृशे । उपमालंकारः ॥

ये कलेति । ये श्रुती पूर्व कथंभूते जाते । कलकेलिलोलाभे कलानां त्रि(लि)-
खितपठितादीनां केलिशेले क्रीडाप्रेक्षे तयोऽरामा शोभा ययोः ध्रुवोस्ते तथोक्ते ।
अपरे कथंभूते श्रुती । मुखलक्ष्मीलतोपमे मुखस्य वक्षस्य लक्ष्मी. शोभा तस्या छते
षष्ठ्यौ तयोऽपमा सादृश्यं ययोस्ते तथोक्ते । ते श्रुती इदानीं मृदावस्थाया कथंभूते
सजाते । विचटन्नद्धवाघ्रीरन्ध्राधमस्थिती विचटन्ती स्फुटन्ती नद्या चन्दनं प्राप्ता
या वाघ्री चर्मोऽनुलस्य रन्ध्रे छिद्रं तद्द्रवमा निकृष्ट स्थितिर्व्यवस्था ययो. ध्रुवोस्ते
तथोक्ते । उपमेव वा ॥

कस्तूरिकातिलकेत्यादि । यः कपोल. कथं प्रत्यक्षीभूतः मृगाङ्गसमकान्तिः
मृगाङ्गस्य चन्द्रस्य समा कान्तिः शोभा दस्येति स तथा । कथंभूतः कपोलः । कस्तूरि-
कातिलरूपत्रविचित्रितथ्री. कस्तूरिकाया मृगमदस्य वा तिलक...पत्रावलिता तेन
विचित्रिता थ्रीः शोभा यस्येति स तथोक्तः । इत्यनेन चन्द्रस्य लावण्यं सूचितम् । ॥
जगत्प्रसिद्धोऽयं प्रत्यक्षीभूतः कपोलः वायसवालमुक्तः काकज्ञावकमक्षितः सन् अथ
द्रवानीं छर्वि शोभां वहति इति । कथंभूतां छर्वि शोभां विदधति धरति । कथंभूतां
छर्विम् । कोधप्रदीर्णतनुतुम्बफलोपमेयाम् कोधेन कुपेन प्रदीर्णा छिद्रिता कोरिता तनुः
शरीरं यस्य तस्य तच्च तनुतुम्बफलं दौर्गन्धकस्यं तेन उपमेषा उपमा प्रापणीया उपमा-
नुमाख्या या छविः सा तथा ताम् । उपमालंकारः ॥

या कामकेलीशुकतुण्डकान्ता पातुं मुखामोदमिवायताभूत् ।

सा गन्धवाहा विवरावशेषनिवेशनिर्गच्छदतुच्छपूया ॥ १०० ॥

यत्राधरेऽमृतधिया नवपल्लवाभे

कामं कृतार्थहृदयः समपादि लोकः ।

सोऽजस्रविस्रविवशस्रुतपूयपूर-

पर्यन्तवृत्तिरधरत्वमगण्यमाणात् ॥ १०१ ॥

या चन्द्ररत्नाङ्कुरसंनिवेशा मूले श्रिता शोणमणिद्रवेण ।

सा दन्तपङ्क्तिः करपत्रवक्त्रस्यावच्छविः कं न दुनोति लोकम् ॥ १०२ ॥

या कामकेलीत्यादि । या गन्धवाहा या नासिका आयता अभूत् दीर्घा सं-
जाता । किं कुर्वती आयता अभूत् । उत्प्रेक्षवे—मुखामोदं मुखकमलपरिमलं पातुमिव
गन्धोपादानं कर्तुमिव । कथंभूता गन्धवाहा । कामकेलीशुकतुण्डकान्ता कामस्य कन्द-
र्पस्य केलीद्युक्तः क्रीडाकीरस्तस्य तुण्डवन्मुखवत्कान्ता मनोहरा । सा गन्धवाहा कथंभूता
संजाता । विवरावशेषनिवेशनिर्गच्छदतुच्छपूया विवरस्य छिद्रस्य अवशेषः उद्धारो योऽसौ
निवेशः स्थानं तस्माद्विर्गच्छन् निर्गच्छत् अतुच्छं प्रचुरं पूयं नष्टहृदि तस्या
सा तथोक्ता । उत्प्रेक्षोपमालंकारः ॥

यत्राधरेत्यादि । यत्र यस्मिन् अधरे दन्तच्छदे अमृतधिया अमृतपानयुद्ध्या
कामं दयेष्टं लोकः कामुकजनः कृतार्थहृदयः कृतकृत्यमनाः समपादि जातः । कथंभूते
अधरे । नवपल्लवाभे प्रलम्प्रप्रवालसदृशे । स अधरः अगण्यमपर्यन्तं अधरत्वं निरुद्धत्वं
आणात् संप्राप्तः । कथंभूतोऽधरः । अजस्रविस्रविवशस्रुतपूयपूरपर्यन्तवृत्तिः अजस्रं
निरन्तरं विस्रमपक्कं विदग्धं विवशेन परवशेन स्रुतं निर्गलितं यत्पूयं नष्टहृदि तस्या-
पूरः प्रवाहः पर्यन्तवृत्तौ प्रान्तस्थाने यस्याधरस्य तथोक्तः । उपमालंकारः ॥

या चन्द्रेत्यादि । या दन्तपङ्क्तिर्दशनावक्तिः चन्द्ररत्नानि चन्द्रकान्तमणयस्तेषाम-
ङ्कुरा अमिनवोद्भिदस्तद्भस्मनिवेशो रचना यस्या दन्तपङ्क्तेः सा तथोक्ता । अत्र कथं-
भूता दन्तपङ्क्तिः । शोणमणिद्रवेण पद्मरामरत्नरसेन मूले अवस्थानमाये श्रिता आश्रिता
संजाता सा दन्तपङ्क्तिः कं लोकं न दुनोति । अपि सर्वलोकं संतापयतीत्यर्थः । कथंभूता
दन्तपङ्क्तिः । लोहानामुद्वेगकारणं गर्भितं विशेषणमाह—करपत्रवक्त्रस्यावच्छविः करप-
त्रस्य मृकचस्य यद्वक्त्रं मुखं तद्वत् श्यावा कर्दमाभा छविः शोभा यस्याः सा तथोक्ता ।
आक्षेपोपमालंकारः ॥

य कण्ठ कम्बुसकाश कलकोकिलनिखन ।

स विशीर्णशिरासधिर्जरत्पञ्जरता गत ॥ १०३ ॥

यौ हारनिर्झरलसन्नवपत्रकान्तौ

क्रीडाचलाविव मनोजगजस्य पूर्वम् ।

तौ पूतिपुष्पफलदुष्टदशाविदानीं

वक्षोरुहौ बलिभुजा बलिपिण्डकल्पौ ॥ १०४ ॥

लावण्याम्बुधिवीचिकोचितरुचौ हस्तौ मृणालोपमौ

कामारामलताप्रतानमुभगौ प्रान्तोल्लसत्पल्लवौ ।

यौ पुष्पास्त्रपिशाचबन्धविधुरौ लीलाविलासालसौ

तौ जातौ गतजङ्गलौ प्रविजरत्कोदण्डदण्डद्युती ॥ १०५ ॥

यः कण्ठ इत्यादि । य कण्ठो गलकन्दली पूर्वं कम्बुसकाशो नारायणकरशङ्ख
सदृश संजात । पुनश्च कथंभूत कण्ठ । कलकोकिलनिखन । कलो मधुर कोकिल
स्य निखन शब्दो यस्य कण्ठस्य स तथोक्त । स कण्ठ विशीर्णशिरासधि विशीर्णां
शटिता शिराणां नहारुणां सधि यस्य स विशीर्णशिरासधिर्दिपटितल्लसासधान सन्
जरत्पञ्जरतां जीर्णपक्षिप्रहोपमान गत प्राप्त । उपमालङ्कार ॥

यौ हरेत्यादि । यौ वक्षोरुहौ स्तनौ पूर्वं जीवदवस्थायां मनोजगजस्य कन्दर्प
शूषणावस्य क्रीडाचलाविव केलिपर्वतसदृशौ संजातौ । कथंभूतौ वक्षोरुहौ । अवलघर्मे
गमित विशेषणमाह—हारनिर्झरलसन्नवपत्रकान्तौ हारो मुक्ताफलमाला स एव निर्झरो
जलपूरनिर्गमो लसन्त्योभमान नवपत्र प्रत्यप्रपञ्चावली हारनिर्झरस्य लसन्नवपत्र ताभ्यां
कृत्वा कातौ मनोरुहौ । तौ वक्षोरुहौ इदानीं अधुना [पूति]पुष्पफलदुष्टदृशौ सन्तौ
[पूति यद्] पुष्पफल कपिरवफन तद्दुष्ट दुष्ट दशा अवस्था ययोस्तौ । कथंभूतौ ।
बलिभुजां काकानां बलिपिण्डकल्पौ काकाय बन्दिनानां यो पिण्डो भक्ष्यमासौ ताभ्यां
कल्पौ सदृशौ । उपमालङ्कार ॥

लावण्याेत्यादि । यौ हस्तौ पूर्वं कथंभूतौ जातौ । लावण्याम्बुधिवीचिकोचित
रुचौ लावण्य कातिर्लवण्यमेवाम्बुधि समुद्रलस्य वीचिका लङ्घरी तद्द्वय उचिता
योग्या इह शोभा ययोस्तौ । अपरं कथंभूतौ हस्तौ । मृणालोपमौ मृणालस्य पद्मि
नीकन्दस्य उपमा ययोस्तौ । अपरं कथंभूतौ कामारामलताप्रतानमुभगौ कामस्य
कन्दर्पस्य आराम उपवन तस्य संबन्धी योऽसौ वल्लीवित्सारस्वद्वय मुभगौ प्रीत्युपादकौ ।
अपरं कथंभूतौ हस्तौ । प्रान्तोल्लसत्पल्लवौ प्रान्तयो पर्यन्तयोऽल्लगन्तौ पल्लवौ प्रवाली
ययोस्तौ । अपरं कथंभूतौ । पुष्पास्त्रपिशाचबन्धविधुरौ पुष्पास्त्र, कन्दर्प स एव

यः कृशोऽभूत्पुरा मध्यो वलित्रयविराजितः ।

सोऽद्य द्रवद्रसो धत्ते चर्मकारदृतिद्युतिम् ॥ १०६ ॥

केलिवापीव कामस्य नामी गम्भीरमण्डला ।

यासीत्सा निर्गतान्त्रान्ता खपत्सर्पविलाविला ॥ १०७ ॥

या कामशरपुङ्खाग्रसमग्रामोगनिर्गमा ।

सार्धदग्धाजिनप्रान्तविवर्णा तनुजावली ॥ १०८ ॥

स्मरद्विपविहाराय यज्जातं जघनान्तरम् ।

तद्गल्लोदविशिन्नं जघन्यत्वमगात्परम् ॥ १०९ ॥

पिशाचो ग्रहो प्राथित्यवारितयात् तस्य बन्धविपुले बन्धनसदृशौ । अपरं कथंभूतो हस्तौ छीलाभिलासाक्षौ छीलाभिलासे कामबीडाविस्तारे अलग आलस्यं ययोस्ती तयोस्त्री । तौ हस्तौ इदानीं कथंभूता जाता । गतजगत्सं मांमरहिती सन्ती । प्रविजर-
रकोदण्डदण्डयुती प्रकर्षेण विशेषेण च जरत् जीर्णं भवत् यस्कोदण्डं धनुस्सस्य दण्डो यद्विलहत् युतिः शोभा ययोस्ती । उपमालंकारः ॥

यः कृश इत्यादि । यो मध्यो मध्यप्रदेशः पुरा पूर्वं कृशो मुष्टिमध्यसंययो-
ऽभूत् बभूव । कथंभूतो मध्यः । वलित्रयविराजितः वलित्रयेण रेताप्रवेण विशेषेण
राजितः शोभितः । स मध्यः अद्य इदानीं द्रवद्रसः प्रवहप्रबन्धमातुः सन् चर्मकार-
दृतिद्युतिं धत्ते चर्मकारस्य पादहृत्तो या दृतिधर्मप्रसेविका तस्या युतिं शोभां धत्ते धरति ।
उपमालंकारः ॥

केलिवापीत्यादि । या नामी तुन्दिका गम्भीरमण्डला अगमन् (अगाध) मध्या
भासीदृभूय । कथंभूता नामी । कामस्य कन्दर्पस्य केलिवापीप क्रीडादीर्षिकेय । सा नामी
निर्गतान्त्रान्ता राखी वक्षिर्निर्गतपुरीतत् प्रान्ता सति स्वपत्सर्पविलापिता स्वपन्तो
निशं कुर्वन्तो ये सर्पो दीर्घपृष्ठास्तेषां विलं छिद्रं तद्वत् आविला अनुच्छा जाता ।
उपमालंकारः ॥

या कामशरेत्यादि । या तनुजावली रोमरात्री कामशरपुङ्खाग्रसमग्रामोगनिर्गमा
पूर्वं जाता कामः कन्दर्पस्य राशे वानस्य पुङ्खः काण्डमूलं तस्य अग्रं प्रान्तम-
द्रत् समग्रः परिपूर्णं ग्रामोगनिर्गमः परिपूर्णताप्रादुर्भासो दक्ष्यान्नुवावल्याः सा तयोष्ठा ।
सा तनुजावलिः इदानीं कथंभूता जाता । सार्धदग्धाजिनप्रान्तविवर्णा अर्धं यान्निदग्धं
भस्मीभूतं अजिनं चर्म तस्य प्रान्तवत् पर्यन्तवत् विरुद्धो वर्णो रूपं दृष्टाः सा तयोष्ठा
जाता । उपमालंकारः ॥

स्मरद्विपेत्यादि । जघनान्तरं जघनमण्डलं स्मरद्विपविहृतप जातम् । स्मरः
कन्दर्यः स एव द्विषो गजः सर्वेसं पादकम्पात् तस्य विहृतः पर्यटनं स्मरद्विपविहाराय

या कामकलभालानस्तम्भिकेवोत्खल्लरी ।

सा श्वनिर्लेनलावण्या वानवेणुपरप्रभा ॥ ११० ॥

ये पूर्वं सरशरधी श्लक्ष्णच्छविवर्तिते सुवृत्ते च ।

कोलिकनलकाकारे ते जह्वे सांप्रतं जाते ॥ १११ ॥

यत्रालक्तकमण्डनं विरचितं यत्रालितौ नूपुरौ

यत्रासीन्नवमौक्तिकावलिकलाकान्ता नखाना ततिः ।

यत्राशोकदलोच्चयश्च समभूत्क्रीडाविहारोचित-

स्तावेरण्डजरण्डकाण्डपटलप्रस्पष्टचेष्टौ क्रमौ ॥ ११२ ॥

जातं सपन्नम् । तज्जघनान्तरं यत्तद्वेदविक्षिप्तम् गलता निर्गलता ह्रदेन पूषादिना
आर्द्रभावेन विक्षिप्त विरूपं भिन्न सत् परं उत्कृष्टं जघन्यत्वं निरुष्टत्वं अगात् जगाम ।
उपमालङ्कारः ॥

या कामकलभेत्यादि । या ऊरुवल्ली सविषलता कामकलभालानस्तम्भिका इव
संजाता । काम इन्द्रपं स एव कल्पो गजबालको लोकानां मारणहेतुत्वात् तस्य
आलानस्तम्भिका बन्धनस्तुल्यस्तम्भस्तद्वत्संजाता । सा ऊरुवल्ली इदानीं बर्धभूता सं-
जाता । श्वनिर्लेनलावण्या सती श्वनि सरामुतैर्निर्लेन समूलोत्कापितं लावण्यं का-
न्तिर्यस्या ऊरुवल्लीः सा तथा श्वनिर्लेनलावण्या सती । कीरणी जाता । वानवेणुवत्
जीर्णवशात् परा अनन्यारशी प्रभा यस्याः सा वानवेणुपरप्रभा । उपमालङ्कारः ॥

ये पूर्वमित्यादि । ये जह्वे पूर्वं चैतन्यकाले सरशरधी कामेपुषितमाने जाते ।
बर्धभूते जह्वे । श्लक्ष्णच्छविवर्तिते श्लक्ष्णया मनोहरया छव्या बान्त्या वर्तिते लिप्ते ।
पुनश्च बर्धभूते । सुवृत्ते गोपुच्छवद्गुलाकारे । ते जह्वे ते प्रवृत्ते सांप्रतमिदानीं अचै-
तन्यकाले कोलिकनलकाकारे तन्तुबायस्य कुमिन्दस्य यमलकं तन्तुमोवनोपकरणं सापिकेति
देश्याम् तस्य आकारो मूर्तिर्यथोक्तयोस्ते तथोक्ते । उपमालङ्कारः ॥

यत्रालक्तेत्यादि । यत्र यथो कमयो आलक्तकमण्डनं साक्षारसभूषणं विरचितं
निष्पादितम् । यत्र यथो कमयोर्नूपुरौ मञ्जीरौ आलितौ शब्दितौ । यथो क्रमयो न-
खानां ततिः पुनर्भवानां ध्रेणि कामाद्भुशानामावर्तिर्नवमौक्तिकावलिकलाकान्ता संजाता
नवानि प्रलम्पानि यानि मौक्तिकानि मुष्पापलानि तेषामावलिः धेनिरुस्याः कला
शोभा तद्वत्कान्ता मनोहरा । यत्र यथो क्रमयो अशोकदलोच्चयः अशोकपद्मवक्ररः
क्रीडामिहारोचितो छीलापर्यटनयोग्यः समभूत्संजातः । तौ क्रमौ एरण्डजरण्डकाण्ड-
पटलप्रस्पष्टचेष्टौ एरण्डो बातारिरुससस्य जरण्डकाण्डपटलं जीर्णस्कन्धप्रतरं प्रस्पष्ट
प्रत्यक्षीभूता चेष्टा अवस्था यथोक्तं तथोक्ती [जाती] । उपमानसमुच्चयालङ्कारः ॥

किं च—

या कौमुदीव सरसीव मृणालिनीव
लक्ष्मीरिव प्रियसखीव विलासिनीव ।

तैस्तैर्गुणैरजनि सा सुतनु प्रजाता
प्रेतावनीवनवशा विवशा वराकी ॥ ११३ ॥

यस्या केलिकलैः कलं कररुहैः सीमन्तिताः कुन्तला
यस्याश्चन्दनवन्दनं प्रणयिभिर्मालान्तरे निर्मितम् ।

यस्याश्चैणमदेन कागिभिरयं चित्रं कपोलः कृतः
सा खट्वाङ्गकरद्वक्त्रविकृतिं तत्रैव घत्तेऽद्भुतम् ॥ ११४ ॥

या मानसकलहसी नेत्रोत्पलचन्द्रिका च या जगतः ।
सा कालमहावतिना खट्वाङ्गकरकृता नीता ॥ ११५ ॥

किं च अस्ति कविद्विशेष । या कौमुदीत्यादि । या सुतनु शोभनशरीरा स्त्री
तैस्तैर्जगत्प्रसिद्धैः गुणैः कान्त्यादिभिरजनि सजाता । कीदृशी अजनि । कौमुदीव
चन्द्रज्योत्स्नेव । अपरं कथंभूता अजनि । सरसीव लावण्यरसभूतत्वात् सरसीव अगा-
धसरोवरसदृशी । अपरं कथंभूता । मृणालिनीव उत्फुल्लोच्चनमुखत्वात् पद्मिनीव । अपरं
कथंभूता । सजाता लक्ष्मीरिव स्यागुणोपेतत्वात् नारायणपत्नीव । अपरं कथंभूता ।
प्रियसखीव प्रतिपन्नतायुक्तत्वात् वल्लभजनस्नेव (१) । अपरं कथंभूता । विलासिनीव
चतुरालापोपेतत्वात् भासिनीव । सा सुतनु प्रेतावनीवनवशा सती श्मशानारण्यपरवशा
सती विवशा एकाकिनी वराकी चर्षटिका प्रजाता । उपमालङ्कारः ॥

यस्या इत्यादि । यस्या स्त्रिया कुन्तला केशा कल मनोहर यथा मनस्वेव
केलिकलैर्विद्यपुरुषैः कररुहैः नखैः कृत्वा सीमा प्रापिता । यस्या स्त्रिया प्रणयिभिः
पुरुषैः स्नेहवद्भिः पुरुषैर्मालान्तरे ललाटगण्डे चन्दनवन्दनं चन्दनेन परमोत्तमचन्दनेन
वन्दनं तिलकं निर्मितं कृतम् । यस्या स्त्रिया कामिभिः पुरुषैरेव प्रलक्ष्यभूतं कपोलो
गण्डस्थल एणमदेन कस्तूरिकारङ्गेण चित्रो मनोहरं कृतः । सा स्त्री तत्रैव कुन्तलभा-
लान्तरकपोलेषु खट्वाङ्गकरद्वक्त्रविकृतिं घत्ते खट्वाङ्गस्य इत्यादेः करद्वयस्य, वक्त्रस्य
मुखस्य, विकृतिं विकारं धरति । अद्भुतमाश्चर्यमेतम् । उपमालङ्कारः ॥

या मानसेत्यादि । या स्त्री मानसे धिते सरोवरे कलहसी रात्रदृशी जाता ।
या स्त्री नेत्रोत्पलानां लोचनकुवलयान्तां चन्द्रिका चन्द्रज्योत्स्ना निमग्नकारिणी जाता ।

यदभ्यस्यति यो लोक स भवेत्तन्मय स्फुटम् ।

प्रकामाभ्यस्तस्वदाङ्गे युक्ता स्वदाङ्गता तत ॥ ११६ ॥

लतिकेव प्रणयतरोर्या वनदेवीव केलिवनभूमे ।

सा यमनृपतिविमुक्ता फेलेव प्राश्यते पतगै ॥ ११७ ॥

जीवन्त्येषा यथैवासीत्सर्वस्य हृदयगमा ।

मृताप्यभूत्तथैवेव दुस्त्यजा प्रकृतिर्यत ॥ ११८ ॥

हसायित यदनपङ्कजहरे सरार्ते-

र्यस्या गजायितममूत्कुचकुम्भमप्ये ।

पृणायित च जघनस्थलमेतलाया

तस्या फलेवरममी निकपन्ति कङ्का ॥ ११९ ॥

कस्य । जगत जगतिस्थितकामुकजनस्य । सा स्त्री कालमहाप्रतिना यमचार्याङ्गुरणा स्वदाङ्गकरङ्गता नीता प्रापिता समुद्ययोपमालङ्कार ॥

यदभ्यस्यतीत्यादि । यो लोको यो जनो यद्वस्तु अभ्यस्यति अनुशीलयति स लोक स्फुट निश्चयेन तन्मयस्तद्वस्तुमयो भवति सञ्जायते । तत्तस्मात्कारणात् प्रकामाभ्यस्तस्वदाङ्ग जने स्वदाङ्गता युक्ता पठत एव । रूपकालङ्कार । अर्था-न्तरन्यासो वा ॥

लतिकेयेत्यादि । या स्त्री प्रणयतरो ह्येवमस्य लतिकेव बलीव सञ्जाता । या स्त्री केलिवनभूमे क्रीडास्थानभूमिकाया वनदेवीव वनदेवतासदृशी सञ्जाता । सा स्त्री पतगै काकादिभि चकुर्तै प्राश्यते भक्षयते । कीदृशी । यमनृपतिविमुक्ता फेलेव यमराजभोजनोद्धारिता फरेव मुक्तोपित(च्छिष्ट)मिव सञ्जाता । उपमालङ्कार ।

जीवन्तीत्यादि । एषा स्त्री यथैव यनैव प्रकारेण जीवन्ती सती सर्वस्य लोकस्य हृदयगमा मनोवत्तमा आसीद्भव । तथैव तनैव प्रकारेण इव स्त्री मृतापि सती तथैव हृदयगमैव अभूद्भव । यतो यस्मात्कारणात् प्रकृति स्वभावो दुस्त्यजा दुस्त्याज्या भवति । हृदयगमा मनस उद्वेगजननीत्यर्थ । अर्था-न्तरन्यासालङ्कार ॥

हसायितमित्यादि । यस्या स्त्रिया । सरार्ते पुर्यै कामपीडिते पुरुषैर्वदनपङ्कजहरे मुखमण्डले हसायित हसैरिवाचरितम् । यस्या स्त्रिया कुचकुम्भमप्ये स्तनकल-शान्तरे गजायित गजैरिवाचरितमभूद्भव । यस्या जघनस्थलमेतलाया कट्यप्रमाण-वटिन्यां पृणायित मृगैरिवाचरितमभूत् । तस्या स्त्रिया फलेवरं शरीरं अमी प्रत्यक्षी-भूता कङ्का वका निकपन्ति प्रोद्यन्ति । समुद्ययोपमालङ्कार ॥

पायं पायं मधु मधुरद्वयपूर्वमुद्वर्गभावा-

त्सारं सारं वदति च कलं या मुदा कुञ्चितभूः ।

साधैतस्मिन्नपगतमनोमर्कटत्वावनीहा

प्रेतावासे निवसति गता भोज्यभावं शिवानाम् ॥ १२० ॥

यामन्तरेण जगतो विकलाः प्रयासा

यामन्तरेण भवनानि धनोपमानि ।

यामन्तरेण हृतसंगति जीवितं च

सस्याः प्रपश्यत जनाः क्षणमेकमङ्गम् ॥ १२१ ॥

आश्लिष्टं परिचुम्बितं परमितं यद्भागौमाश्रितै-

स्तत्संसारसुखास्पदं वपुरभूदेवं दशागोचरम् ।

शीर्यन्मर्चयं पतत्पलमरं त्रयच्छिरापञ्जरं

व्यस्यत्संधिषलं गलच्चलकुलं कुप्यत्ससाजालकम् ॥ १२२ ॥

पायं पायमित्यादि । या मधुरद्वयं मनोहरलोचना स्त्री मधु मयं पायं पायं पीत्वा पीत्वा पूर्वमुद्वर्गभावात् । सारं सारं स्मृत्वा स्मृत्वा कलं मधुरं वदति च ब्रूते च । कया । मुदा हर्षेण । सा कथंभूता । कुञ्चितभूः कुटिलभ्रूमाया । सा स्त्री अथ इदानीं एतस्मिन् प्रसक्षीभूते प्रेतावासे श्मशाने निवसति तिष्ठति । कथंभूता । अनीहा निश्चेष्टा । कस्मात् । अपगतमनोमर्कटत्वात् नष्टचित्तवानरत्वात् । पुनः कथंभूता तिष्ठति । शिवानां श्मशानीनां भोज्यभावं भोजनत्वं प्राप्ता । उपमालंकारः ॥

यामन्तरेणेत्यादि । या स्त्रीयामन्तरेण विना जगतो जगति स्थितलोकस्य प्रयासाः कष्टा विकला निष्फला भवन्ति । या स्त्रीयामन्तरेण विना भवनानि गृहाणि धनोपमानि अटवीसदृशानि भवन्ति । या स्त्रीयामन्तरेण विना जीवितं प्राणितं हृतसंगति भवति मृतसदृशं भवति । हे जनास्तस्याः स्त्रियः अङ्गं शरीरं क्षणमेकं मुहूर्तमेकं यावत् तावत् प्रपश्यत अवलोकयत यूयम् । उपमालंकारः ॥

आश्लिष्टमित्यादि । यद्गुणैश्चरीरं क्षणमेकं तन्मतेमाश्रितैः पुद्गलैः रागेण कण्ड-
कितशरीरैः पुद्गलैराश्लिष्टं बाहुभ्यां ग्राहमालिङ्गितम् । यद्गुणः परिचुम्बितं वक्षसयोगमा-
नीतम् । यद्गुणः परमितं स्मरणन्दिरकामलतासयोगमानीतम् । कथंभूतं यद्गुणः । संसार-
सुखास्पदम् । आजवं जवं सातस्थानम् । तद्गुणः तच्छरीरं एवं दशागोचरं दैर्घ्य-
व्यवस्थाविषयोऽभूत् बभूव । एवं कथमिति चेत् । शीर्यन्मर्चयं शतखण्डोभयदजिनपट-
लम् । पतत्पलमरं गलन्माससारम् । त्रयच्छिरापञ्जरम् अथःपतत् तद्वाक्यबन्धनम् ।

आः, कष्टादपि कष्टतरमहो सरविलसितम् ।

इत्थमन्तर्दुरन्ताङ्गी बहिर्मधुरविभ्रमा ।

विषवल्लीव मोहाय यदेषा जगतोऽजनि ॥ १२३ ॥

अपि च—

मायासाम्राज्यवर्याः कविजनवचनस्पर्धिमाधुर्यधुर्याः

स्वप्राप्तैश्वर्यशोभाः कुहकनयमयारामरम्योत्तराभाः ।

पर्जन्यागारसारास्त्रिदिवपतिधनुर्बन्धुरांश्च स्वमावा-

दायुर्लावण्यलक्ष्म्यस्तदपि जगदिदं चित्रमत्रैव सक्तम् ॥ १२४ ॥

व्यवस्यत् संधिबलं नश्यत् संछेपसारम् । गलत्रलकुलं क्षयदस्थिसमूहम् । कुम्पारसजा-
लकं शटत् सिराकुस्सितसमूहम् । रूपकालंकारः ॥

आः कष्टादपि कष्टतरमहो सरविलसितम् । आ इति कोऽर्थः । श्रीमदत्ताचार्यश्चि-
न्तयति । अहो लोकाः, अहो आश्चर्यं वा, सरविलसितं कन्दर्पचरित्रं कष्टादपि कष्टतरं
निन्धादप्यतिशयेन निन्द्यम् ॥

इत्थमिति । यत् यस्मात् कारणात् जगति स्थितलोकस्य एषा स्त्री मोहाय
अचैतन्योत्पादनाय अजनि संजाता । कथंभूता एषा स्त्री । इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण
अन्तर्मध्ये दुरन्ताङ्गी दुष्टस्वभावशरीरा बहिर्वाहो मधुरविभ्रमा मनोहरत्वभ्रान्तयुरपादिका ।
कथंभूता । विषवल्लीसदृशा । यथा विषवल्ली अन्तर्मध्ये दुष्टस्वभावा भवति, वाद्ये तु
मुक्तादुर्भवति अचैतन्यं चोत्पादयति । उपमालंकारः ॥

अपि च तथा च । मायासाम्राज्येत्यादि । आयुर्लावण्यलक्ष्म्यः आयुश्च
जीवितकालः, लावण्यं च शरीरकान्तिः, लक्ष्मीश्च स्वपतेयम्, आयुर्लावण्यलक्ष्म्यः ।
कथंभूताः । मायासाम्राज्यवर्याः विद्याधरादिमायया कृतं यत्साम्राज्यं चक्रवर्तित्वं तद्वत्
वर्या मुख्याः । मनोहरा इत्यर्थः । अपरं कथंभूता आयुर्लावण्यलक्ष्म्यः । कविजन-
वचनस्पर्धिमाधुर्यधुर्याः कविजनानां विद्वच्चनानां ये जनाः समूहास्तेषां वचनानि
शृङ्गारादिरसबहुलानि ते सह स्पर्धते उपमां धरति यन्माधुर्यं मधुरत्वं मिष्टत्वं तस्मिन्
धुर्याः मुख्यास्तास्तथोक्ताः । पुनः कथंभूताः । स्वप्राप्तैश्वर्यशोभाः स्वप्ने निद्रायाम्
आप्तं प्राप्तं मनसा ललितं यदैश्वर्यं राज्यं तद्वत् शोभा यासामायुर्लावण्यलक्ष्मीणां
तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूताः । कुहकनयमयारामरम्योत्तराभाः कुहकनय इन्द्रजालं
क्षेपेन निर्धूतः कुहकनयमयो योऽसावाराधयमानं वनं तद्वत् रम्या अतिमनोहरा उत्तरा
उत्कृष्टतरा आभा प्रतिभासा यासां तास्तथोक्ताः । अपरं कथंभूताः । पर्जन्यागारसाराः
पर्जन्यस्य मेघपटलस्य यदागारं प्रासादस्तद्वत्सारो मनोहरत्वं यासां तास्तथोक्ताः । अपरं
कथंभूताः । त्रिदिवपतिपनुर्बन्धुराः त्रिदिवः स्वर्गस्तस्य पतिः स्वामी देवेन्द्रस्तस्य

हंहो हृदय, स्वरं दूरमन्वसरः । तदलमवस्तुनि व्यासङ्गेन । इदमिह ननु प्रस्तुतमवधार्यम्—

‘नैवात्र सन्ति यमिनामुचितावकाशाः

स्वाध्यायबन्धुरधरावसराः प्रदेशाः ।

शृन्दं महत्तपन एव तपत्युदारं

याताश्च वान्ति परितः परुषप्रचाराः ॥ १२५ ॥

किं च—

यन्मृतानामवस्थानं तत्कथं जीवतां भवेत् ।

अन्यत्र शवशीलेभ्यः को नामेहामहस्ततः ॥ १२६ ॥

धनुर्मैषपटलस्थितचापं तद्वत् बन्धुरा मनोहराः । कस्मात् । स्वभावात् प्रहस्यैव अस्मिरायात् । तदपि तथापि इदं प्रत्यक्षीभूतं जगत् पृथ्वीमण्डलस्थितलोकस्तमूहः अत्रैव आयुर्लावण्यलक्ष्मीषु सक्तमनुष्यबन्धरं वर्तते । विप्रमाधयमेतदिति शेषः । उपमालंकारः ॥

हंहो हृदय, स्वरं दूरमन्वसरः । तदलमवस्तुनि व्यासङ्गेन । इदमिह ननु प्रस्तुतमवधार्यम् । हंहो अहो हृदय आत्मन्, स्वरमतिशयेन दूरं विप्रवृष्टे अन्वसरः (आजगमि यत्पम् ।) किमिलेतावान्विचाररूपया कृत इत्यर्थः । तत्तस्मात् कारणात् अवस्तुनि आत्मातिरिक्तपदार्थे व्यासङ्गेन प्रसङ्गत्वा अलं पूर्णम् । ननु अहो हृदय, इह अस्मिन् प्रज्ञापे इदं प्रत्यक्षीभूतं प्रस्तुतं प्रज्ञावागतं सुभाषितमवधार्यं ज्ञातव्यम् । इदं किमिति चेत्—नैवात्रेत्यादि । हंहो हृदय, अत्र श्मशानारण्ये यमिनां मुनीनां उचितावकाशाः योग्यावकाशाः प्रदेशाः स्थानानि नैव सन्ति नैव वर्तन्ते । ते कथभूताः प्रदेशाः । स्वाध्यायबन्धुरधरावसराः (निरतन्ते) स्वाध्यायः वाचना-प्रवृत्तानुप्रेक्षाप्रायधर्मोपदेशलक्षणः पञ्चविधः तदर्थं बन्धुरधरा शेषशुद्धिसंयुक्तभूमि-स्वस्था अवसरः प्रज्ञापो येषु प्रदेशेषु ते तपोक्ताः । शृन्दं सद्गो गणो महत् प्रचुरत्तरं वर्तते । एव प्रत्यक्षीभूतस्तपनः श्रीमाह्वर उदारमुत्कृष्टं तपति संतापं करोति । ललाट-तपो वर्तते इत्यर्थः । याताश्च वायवः परितः समन्तात् परुषप्रचारा अतिकठिनपतिनो वान्ति समागच्छन्ति । तेनात्र स्थातुं न योग्यमिति भावः । समुषमालंकारः ॥

किञ्च अस्ति कथिद्विशेषः । यन्मृतानामित्यादि । यत् अवस्थानं मृतानां प्रेतानां वर्तते तदवस्थानं जीवतां पुरुषाणां कथं चेन प्रचारेण भवेत्तद्व्यापते । न कथमपि पेरित्यर्थः । कथम् । अन्यत्र मिना । केम्भो मिना । शवशीलेभ्यः शाकिनी-काकिनीराक्षसान् बर्जयित्वा इत्यर्थः । त एवात्र राक्षसादयस्त्रिभन्ति इत्यर्थः । तत्त-

पुनर्यावदयं दिगन्तरालेषु लोचने प्रचारयति तावदुत्तरस्यां हरिति
 राजपुरस्याविदूस्वर्तिनं मुनिमनोहरमेखलं नाम सर्वतरं पर्वतमपश्यत् ।
 यः खलु धम्मिल्लविन्यास इव नागनगरदेवतायाः, किरीटोच्छ्रय इवाटवी-
 लक्ष्म्याः, स्तनाभोग इव महीमहिलायाः, क्रीडाकन्दुक इव वनदेवतायाः,
 मातृमोदक इव दिग्बालकलोकस्य, ककुदोद्गम इव भूगोलगवेन्द्रस्य, द्वा-
 रपिधानस्तूप इव भुजङ्गभुवनस्य, यष्ट्यधिष्ठानबन्ध इव विहायोविहङ्ग-
 मस्य, त्रिविष्टपकुटनिर्माणशृत्पिण्ड इव प्रजापतिजनस्य, केलिप्रासाद इव
 ककुप्पालककन्यकानिकरस्य, गतिस्खलनलोष्ट इव कलिकालस्य, मान-

स्मात् कारणात् इह अस्मिन् स्थाने को नाम आप्रहः को नाम निर्बन्धः । न
 कश्चिन्निर्बन्ध इत्यर्थः । आशेषालंकारः ॥

पुनः पुनरपि श्मशानावलोकनादनन्तरं यावत्कालं अयं भगवान् दिगन्तरालेषु
 दिक्षुण्डलेषु लोचने द्वे नयने प्रचारयति, तावत्काल उत्तरस्यां हरिति कौबेर्या ककुभि
 पर्वतमपश्यत् । कथंभूतं पर्वतम् । राजपुरस्य नगरस्य अविदूस्वर्तिनं निकटतरम् ।
 पुनश्च कथंभूतं पर्वतम् । मुनिमनोहरमेखलनामधेयम् । पुनश्च कथंभूतं पर्वतम् ।
 सर्वतरं हस्ततरम् । यः खलु धम्मिल्लविन्यास इव नागनगरदेवतायाः यः पर्वतो
 नागनगरदेवतायाः भोगवतीपुरदेवतायाः खलु निधयेन धम्मिल्लविन्यास इव केशवूड
 ॥१॥ किरीटोच्छ्रय इवाटवीलक्ष्म्याः अरप्पधियः किरीटोच्छ्रय इव मुकुटोच्चय इव ।
 स्तनाभोग इव महीमहिलायाः पृथ्वीस्त्रियः स्तनाभोग इव कुचादोप इव । क्रीडाकन्दुक
 इव वनदेवतायाः लीलागिरिक इव । मातृमोदक
 इव दिग्बालकलोकस्य दिग्बालकलोकस्य हरिश्चिम्भसमूहस्य मातृमोदक इव मातृभिर्दत्तो
 मोदक इव । ककुदोद्गम इव भूगोलगवेन्द्रस्य भूगोलगवेन्द्रस्य पृथ्वीरीठवृषभस्य
 ककुदोद्गम ॥२॥ शक्योद्गमप्रदेश इव । द्वारपिधानस्तूप इव भुजङ्गभुवनस्य
 भुजङ्गभुवनस्य पाताललोकस्य द्वारपिधानस्तूप आवरणोच्चय इव । यष्ट्यधिष्ठानबन्ध
 ॥३॥ विहायोविहङ्गमस्य विहायोविहङ्गमस्य आकाशपक्षिणः यष्ट्यधिष्ठानबन्ध इव
 काष्ठारोपणाय स्थण्डिलमिव । त्रिविष्टपकुटनिर्माणशृत्पिण्ड इव प्रजापतिजनस्य
 प्रजापतिजनस्य विधातृलोकस्य त्रिविष्टपं त्रैलोक्यं तदेव कुटो पटो जीवनाधा-
 रस्वान् तस्य निर्माणे निष्पादने शृत्पिण्ड इव शृशिकायाः पिण्ड इव । केलिप्रासाद
 इव ककुप्पालककन्यकानिकरस्य ककुप्पालककन्यकानिकरस्य दिक्पालकन्यासमूहस्य
 केलिप्रासाद इव ग्रीडासदनमिव । गतिस्खलनलोष्ट इव कलिकालस्य कलिकालस्य दुःख-
 मयकालस्य गतिस्खलने गमनस्खलने शृत्पिण्ड इव । मानसस्त्वम् इवैकशिलापटितारम्भः

स्वम्भ इवैकशिलाघटितारम्भः, शिवशातकुम्भप्रदेश इव विदूरितदयिता-
समावेशः, अलोकाकाश इव विगतजन्तुजातावकाशः, तपश्चरणागम इव
समुत्सारितवर्षधरसमागमः, क्षप[ण]कश्रेणिरिव तपःप्रत्यवायरहितक्षोणिः,
महावृत्तप्रसार इव विस्तीर्णपादविस्तारः, समीरकुमारैर्विरचितविशुद्धिरिव
स्थाध्यायोचितः, कान्तारदेवताभिः संमार्जित इव कमनीयकन्दरः, पर्य-
न्तपादपैः संपादितकुसुमोपहारः प्रदत्तरत्नावलिरिव गुहापरिसरेषु, क्षुपावृ-
त्तोपान्तोपत्यकः पुलकित इव महानुनिसमागमात्, स्रवन्निकुञ्जनिर्क्षरजलः

एकया अराण्ड्या शिलया रूपदा घटितः कल्पितः आरम्भो रचना यस्य स ऐकशि-
लाघटितारम्भो मानस्वम्भ इव समवसरणसंयन्धो स्वम्भ इव । शिवशातकुम्भप्रदेश
इव विदूरितदयितासमावेशः विदूरितो दूरीकृतो निषिद्धो दयितानां स्त्रीणां समावेशः
प्रवेशो यत्र स तथोक्तः शिवः मोक्षस्तदेव शातकुम्भं मुनये तस्य प्रदेश इति ।
(तस्मिन्) अलोकाकाश इव विगतजन्तुजातावकाशः विगतो नष्टो जन्तुजातानां
विपीडिकादिजीवसमूहानामवकाशः प्रवेशो यस्मिन् स तथा । अलोकाकाशः प्राणिप्रवे-
शरहितो भवति । तपश्चरणागम इव समुत्सारितवर्षधरसमागमः समुत्सारितो
दूरीकृतो वर्षधरानां नपुंसकानां समागम आगमन यत्र तथा तपश्चरणागम इव दीक्षा-
प्रदणविद्वान्त इव । यथा तपश्चरणागमो नपुंसकप्रवेशनिषिद्धः । क्षप[ण]कश्रेणिरिव
तपःप्रत्यवायरहितक्षोणिः तपःप्रत्यवायेन तपोदोषेण रहितभूमिः क्षप[ण]कश्रेणिरिव
यथा क्षप[ण]कश्रेणिः अपूर्णकरणगुणस्थानादारभ्य द्वादशगुणस्थानपर्यन्तं गुणस्थानच-
तुष्टयदोषरहितभूमिकं भवति । पुनर्महावृत्त-
प्रसारः विस्तीर्णपादानां प्रत्यन्तपर्येतानां विस्तारो यस्य स तथा । महावृत्तं पट्टिघटि-
कणपादः श्लोकश्लेष प्रसार इव । यथा महावृत्तप्रसारो मयरसतजननलघुगुहप्रसारणां
महाविद्यापान् भवति । समीरकुमारैर्विरचितविशुद्धिरिव स्थाध्यायोचितः पुनः स्था-
ध्यायोचितः स्थाध्याययोग्यः समीरकुमारैः विरचिता विशुद्धिः निर्मलता यस्य स
तथोक्तः । तीर्थकरविहारभूमिरिव कान्तारदेवताभिः संमार्जित इव कमनीयकन्दरः
पुनः कमनीया मनोहास कन्दरा गुहा यस्य स तथा कान्तारदेवताभिः मनदेयताभिः
संमार्जित इव तोषित इव । क्षुपा(वृ)त्तित इव । पर्यन्तपादपैः संपादितकुसुमोपहारः
प्रदत्तरत्नावलिरिव गुहापरिसरेषु गुहापरिघरेषु गुहानां प्राङ्गणेषु पर्यन्तपादपैः पुरस्ता-
दपैः संपादितकुसुमोपहारः निष्पादितपुष्पप्रहारः । उल्लेख्यते—प्रदत्तरत्नावलिरिव वि-
श्वचन्द्रार्चन इव । क्षुपावृत्तोपान्तोपत्यकः पुलकित इव महानुनिसमागमात् । पुनरपि
वर्णनम् । पुनर्हससाधोर्हस मेदिता उपान्ये उर्मभि ऊनररहा पर्वताद्यमभूनिर्भस्य स

प्रकटितानन्दलोचनवाष्प इव सयमिसमावनाराधनात्, लयनशिलाश्लाघ्यमे-
खल परिकल्पितोशीर इव द्रव्यातिगानाम्, एवमन्यैरपि तैस्तैरयमर्पणैर्गुणै-
स्त्रिविधस्यापि कर्मन्दिबृन्दस्योत्पादितप्रीति ॥

तमुपसद्य निषद्य च निर्वर्तितमार्गमध्याह्निक्रिय स्वय तद्विवसोपात्तोप-
वास [स] समाकलय्य च परिणतकालमहर्दलमखिल ध्रमणसङ्घमात्मदेशी-
येनान्तेवासिनाधिष्ठित लोचनगोचरारामेषु ग्रामेषु विष्वाणार्थमादिदेश ॥

तथोक्त । उक्त च—‘उपल्लवादेरासन्ना भूमिरुप्यमधिलया’ । महामुनीना समागमात्
दिगम्बरगुरुसमागमात् पुलकित इव रोमायकमुकित इव । स्रवभिक्षुप्रतिपरजल प्रकटिता
नन्दलोचनवाष्प इव सयमिसमावनाराधनात् । पुन कथभूत पर्वत । स्रवभिक्षुप्रतिपर-
जल स्रवन्ति निक्षरन्ति निकृजेषु लतादिपिहितोदरेषु स्थानेषु निक्षरणां जलान्युद-
कानि यस्य स तथोक्त । संयमिनां सभवनाराधनात् प्रकटिता आनन्दस्य स्रवन्धनो
लोचनवाष्पा नेत्रजलानि येन स तथा । लयनशिलाश्लाघ्यमेखल परिकल्पितोशीर इव
द्रव्यातिगानाम् । पुन कथभूत पर्वत । लयने शिलोकीर्णगृहं शिलाभिध बृहत्पाषाणै
श्लाघ्या प्रशसनीया मेखला कटिनी यस्य स तथोक्त । द्रव्यातिगानां रागद्वेपरहितानां
परिकल्पितोशीर इव । उपप्रेक्ष्यते—उत्पादितशयनासने ॥ उक्त च—‘औशीरं धामरे
दण्डेऽप्यौशीरं शयनासने । एवमन्यैरपि विस्तीर्णत्वाप्रामुक्त्यादिभिर्गुणैस्त्वैर्मुनिजन-
प्रसिद्धैरयमर्पणै पाषोपशमवैर्गुणै त्रिविधस्यापि आचार्योपाध्यायसर्वसाधुलक्षणत्रि-
प्रकारस्यापि कर्मन्दिबृन्दस्य कर्मन्दिनां तपसिना वृन्दस्य सङ्घस्य उत्पादितप्रीति
संजनितराग ॥

स भगवान् अखिल समस्त ध्रमणसङ्घं ऋषिमुनियत्ननगरलक्षण चतुर्विध गण
लोचनगोचरारामेषु ग्रामेषु लोचनानां नेत्राणां गोचरा गम्या आरामा उपवनानि
येषां ते लोचनगोचरारामालेषु इदमिदेषु ग्रामेषु आवस्येषु विष्वाणार्थं भोजन-
निमित्त आदिदेश आदेश दत्तवान् । कथभूत ध्रमणसङ्घम् । आत्मदेशीयेन निजार्जन
सकाशात् मनाक् न्यूनेन अन्तेवासिना बृहता शिष्येण अधिष्ठित रक्षितम् । किं कृत्वा ।
पूर्वं तं पूर्वोक्त सर्वतरे उपवास गत्वा स केवल निषद्य तस्मिन् वने उपविष्ट
स्यैव । कथभूतो भगवान् । निर्वर्तितमार्गमध्याह्निक्रिय निर्वर्तिता निष्पादिता मार्गस्य
मध्याह्नस्य च क्रिया येन तथोक्त । मार्गातिचारसोधनार्थं प्रतिष्क्रमण कृत्वा देवयन्दनो
य विधायेत्यर्थ । अपरं कथभूत । तद्विवसोपात्तोपवास तद्विषये महानवमीदिवसे
उपात्त गृहीत उपवासे उपवासन येन स तथोक्त । अष्टमीदिने उपोषितवानपि
द्वितीयादिवसत्वात् नवमीदिनेऽपि उपोषितवानित्यर्थ । पुनश्च किं कृत्वा । पूर्वं अहर्दल
मध्याह्नसमय परिणतकार्क संज्ञातवेत्तं समाकलय्य परिणाय ॥

तत्र च नन्दिनीनरेन्द्रस्य यशोधरमहाराजात्मजस्य यशोमतिकुमारस्या-
 भ्रमहिण्यां चण्डमहासेनसूनुतासरित्संवर्धितस्य मारिदत्तमहीश्वरमहीरुह-
 स्यानुजन्मतालताकन्दल्यां कुसुमावल्यां सह संभूतं पूर्वभवस्मरणात्संसार-
 सुखान्यागामिजन्मदुःखाङ्कुरप्रसूतिक्षेत्राणीव मन्यमानमङ्गस्याद्यापि जिन-
 रूपग्रहणायोग्यत्वाच्चरमाचारवशमुपासकदशमाश्रितवदलं मुनिकुमारक-

तत्र च धम्मसङ्गमध्ये मुनिकुमारकयुगलं अभयकृत्यभयमतिनामधेयं देशव्रतियु-
 गलम् । तत्रैव पुरे तस्मिन्नेव राजपुरचामधेये नगरे तदर्थं विष्वाणार्यमादिष्टवान् नि-
 योगं दत्तवानित्यर्थः । इति कियाकारकसंबन्धः । किं कृत्वा । पूर्वं अवधिबोधप्रदीपेन
 अवधिज्ञानमण्डलप्रदीपेन इति अमुना प्रकारेण प्रत्यवमृश्य सम्यग्विचार्यैः कथंभूतेन
 अवधिबोधप्रदीपेन । अन्तःसंकल्पकृतानुवृत्तप्रबोधेन अन्तःसंकल्पो मनोव्यापारः स
 एव कृतानुवृत्तानर उद्योतकारकत्वात् तेन कृतो विहितः प्रबोधः प्रबलनं यस्य स
 तथोक्तः तेन । इतीति किम् । अस्मात् मुनिकुमारकयुगलात् खलु निधयेन अथ इदानीं
 अस्मिन्नेव दिने पैरपुरेश्वरदेवताना उपशमः सम्भवत् भविष्यति जनिष्यते । कस्मा-
 त्सम्यक्त्वं भविष्यति । धर्मकर्मावेशात् धर्मस्य प्राणिरक्षणलक्षणस्य यत्कर्म प्रतिपालनं
 तस्य आवेशोऽभिप्रायः धर्मकर्मावेशस्तस्मात् । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । कुसुमावल्यां
 कुसुमावलीनामधेयायां सह संभूतं यमतया संजातम् । कथंभूतायां कुसुमावल्याम् ।
 यशोमतिकुमारस्य यशोमतिकुमारनामधेयस्य महाराजस्य अभ्रमहिण्यां पद्महादेव्याम् ।
 कथंभूतस्य यशोमतिकुमारस्य । नन्दिनीनरेन्द्रस्य उज्जयिनीनगरपरमेश्वरस्य । अपरं
 कथंभूतस्य यशोमतिकुमारस्य । यशोधरमहाराजपुत्रस्य । पुनरपि कथंभूतायां कुसुमा-
 वल्याम् । मारिदत्तमहीश्वरमहीरुहस्यानुजन्मतालताकन्दल्याम् मारिदत्तनामा योऽसौ मही-
 श्वरः पृथ्वीपतिः स एव महीरुहो वृक्षः अर्थिजनवाञ्छितफलप्रदायकत्वात्, प्रजानां
 छायाकारित्वात् मारिदत्तमहीश्वरमहीरुहस्य तथोक्तस्य अनुजन्मता लघुमणि-
 नीत्वं सैव लताकन्दली वृक्षग्रभागः अनुजन्मतालताकन्दली तस्यां तथोक्तायाम् । कथं-
 भूतस्य मारिदत्तमहीश्वरमहीरुहस्य । चण्डमहासेनसूनुतासरित्संवर्धितस्य चण्डमहासेन-
 नामा वादवनरेन्द्रस्य सुनुता पुत्रत्वं सैव सरित् नदी शीलजलसंघतत्वात् तथा संव-
 र्धितः सम्यग् बुद्धिं प्रापितः तस्य तथोक्तस्य । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । पूर्वभव-
 स्मरणात् पूर्वजन्मपरिज्ञानात् संसारसुखानि इष्टस्रग्वनिताचन्दनादीनि आगामिजन्म-
 दुःखाङ्कुरप्रसूतिक्षेत्राणीव मन्यमानम् आगामिजन्म भविष्यद्भवान्तरे तस्य संबन्धीनि
 दुःखानि शरीरमानसागन्तुलक्षणानि तान्येव अङ्कुरा अभिनवोद्भिदः पुनरसातहेतु-
 त्वात् तेषां प्रसूतौ उत्पत्तौ क्षेत्राणीव सस्याधिकरणसमानानि मन्यमानं सम्यग् जा-
 नन्तम् । अपरं कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । उपासकदशां शुद्धचवस्थां अलमतिष्ठयेन

युगलम् 'अस्मात्स्वल्बघ पौरपुश्चरदेवतानां धर्मकर्मविशेदादुपशमो भविष्यति' इत्यन्तःसंकल्पकृशानुकृतप्रबोधेनावधिबोधप्रदीपेन प्रत्यवमृश्य तत्रैव पुरे तदर्थमादिक्षत् ॥

तदपि तं भगवन्तमुपसंगृह्य मनुष्यरूपेण परिणतं धर्मद्वयमिव, मर्त्यलोकावतीर्णं स्वर्गापवर्गमार्गयुगलमिव, नयनविषयतां गतं नययमलमिव, प्रदर्शितात्मरूपं प्रमाणद्वितयमिव, बहिःप्रकटव्यापारं शुभध्यानयुग्ममिव तपश्चिकीर्षया प्रतिपन्नसोदरमावं रतिसरमिथुनमिव, पुरो युगान्तरावलो-

आश्रितवद् आश्रितम् । कथंभूतो उपसङ्गदशाम् । चरमाचारवशा चरमाचार एकादशी-प्रतिमा एकादशं स्थानं तस्य वशा आवत्ता तयोक्ताम् । तर्हि लघुदीक्षा निमित्ताधितवत्, महाव्रतदीक्षा किमिति नाग्रहीदित्याह—अङ्गस्य शरीरस्य अद्यापि संजाततपः-परिहानेऽपि जिनरूपस्य निर्गन्धमुद्रायाः ग्रहणे अयोग्यत्वात् । अनुचितत्वादिति शेषः । अतिकोमलत्वात् । उपमालंकारः ॥

तदपि मुनिकुमारकयुगलमपि कर्मतापत्रं तैजसप्रसिद्धैर्बर्गरिकानुचरगणैर्दुर्गंपाल-किंकरसमूहैः कर्तुंभूतैः । नगररक्षायो नियुक्तो नागरिक-कोटपालस्तस्य अनुचराः किंकराल्लेपो गणाः समूहास्तैस्तयोक्तैः । महाभैरवं माम सज्जगत्प्रसिद्धं देवतायतनं षण्ड-मारीभवन् अंगुक्तकर्मतापत्रं जानिन्मे आनीतमिति क्रियाकारकसंबन्धो ज्ञातव्यः । कथंभूतं तन्मुनिकुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—मनुष्यरूपेण मानवाकारेण परिणतं पर्या-यान्तरमागतं धर्मद्वयमिव अनगरागारधर्मयुगलमिव । किं कृत्वा । मनुष्यरूपेण परिणतं तं जगत्प्रसिद्धं भगवन्तं धीमुदत्तानार्यं उपसंगृह्य वन्दित्वा धर्मद्वयेन भगवन्तं वन्दित्वा मनुष्यरूपं गृहीतमित्यर्थः । अपरे कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—स्वर्गा-पवर्गमार्गयुगलमिव स्वर्गं च त्रिदशावास अपवर्गं च मोक्षस्वयोर्मागयुगलं पन्थयुरनम् । कथंभूतं स्वर्गापवर्गमार्गयुगलम् । मर्त्यलोकावतीर्णं मनुष्यलोकमागतम् । अपरे कथंभूतं मु-निकुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—नययमलमिव इव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयद्वयमिव । कथं-भूतं नययमलम् । नयनविषयतां गतं लोचनगोचरतां प्राप्तम् । अपरे कथंभूतं मुनि-कुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—प्रमाणद्वितयमिव प्रत्यक्षपरोक्षलक्षणं प्रमाणद्वयमिव । कथंभूतं प्रमाणद्वितयम् । प्रदर्शितात्मरूपं प्रकटितनिजशरीरं सकलवस्तुग्राहकं प्रमाणम् । विकलस्त्वेकदेशग्राहकत्वात् । विकलदेशो नयः । पुनः कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । शुभध्यानयुग्ममिव धर्मध्यानशुद्धध्यानयुगलमिव । कथंभूतं शुभध्यानयुग्मम् । बहिः-प्रकटव्यापारं मनसो निर्गन्धं बाह्यस्फुटीभूतम् । अपरे । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् । उत्प्रेक्षते—रतिसरमिथुनमिव रतिकन्दर्पद्वन्द्वमिव । कथंभूतं रतिसरमिथुनम् । तप-श्चिकीर्षया तपस्वरणकरणेच्छया प्रतिपन्नसोदरमावं अङ्गीकृतभगिनीभातृत्वम् । मुनि-

कप्रणिधानाधारैर्दयार्द्रनयनव्यापारैरभयदानामृतमिव प्राणिषु प्रवर्षत्, सम-
न्तादुन्मुखालेखाहैश्चरणनखमयूखप्ररोहबहैर्वर्त्मनि कृतसत्त्वानुकम्पनं संयमो-
पकरणमिव पुनरुक्तवत्, परिगृहीतमहातपश्चरणभारमिव मन्दमन्दमध्वनि
विहितविहारम्, अभिमानव्ययमयाद्विभ्यदिव पुरवीधिषु निभृतजिह्वारथम्,
अतिबालिशदशमपि स्लाघनीयशीलैस्त्रापःपयोषिफलोर्लैर्वरीयसामपि शंसि-
तव्रतचेतसामाचरिताश्चर्यचित्तचमत्कारम्,

‘न दैन्यात्प्राणानां न च हृदयहरिणस्य रतये

न दर्शदङ्गानां न च करणकरिणोऽस्य मदनात् ।

विधावृत्तिः किं तु क्षतमदनचरितश्रुतविधेः

परे हेतौ मुक्तेरिह मुनिषु न खलु स्थितिरियम् ॥ १२७ ॥

श्रुताय येषां न शरीरवृद्धिः श्रुतं चरित्राय च येषु नैव ।

तेषां बलित्वं ननु पूर्वकर्मव्यापारमारोद्धहनाय मन्ये ॥ १२८ ॥

संसारवार्धेस्तरणैकहेतुमसारमप्येनमुशन्ति यस्मात् ।

तस्मान्निरीहैरपि रक्षणीयः कायः परं मुक्चिलताप्रसूत्यै’ ॥ १२९ ॥

श्लाघनीयानि प्रतानि येषां वरीयसां ते शंसितप्रताप्तेषां चेतसां मनसा आवरिताधर्थ-
चित्तचमत्कारं आचरितः कृत आद्यर्थेण अस्यद्भुतेन चित्तस्य हृदयस्य चमत्कारो
येन तत्तथोक्तम् । मुनिषु मारकयुगलं किं कुर्वत् । इति अमुना प्रकारेण विचिन्तयत्
पर्यालोचयत् विचारयत् । मीमांसमानमिलर्थः । इतीति किम् ।

न दैन्यादित्यादि । इह अस्मिन् । संसारे मुनिषु मुनिवरेषु प्राणानां उच्छ्वासादीनां
दशप्राणानां दैन्यात् रक्षणात् विधावृत्तिः आहारप्रवृत्तिः न वर्तते । यथा हृदयहरिणस्य
मनोमृगस्य रतये रत्नस्य संपोषणार्थमपि विधावृत्तिर्न च नैव वर्तते । यथा अङ्गानां
अष्टसंख्यानां दर्पात् दर्पहेतोर्वस्त्वत्करणार्थं विधावृत्तिर्न वर्तते । तथा अस्य प्रत्यक्षीभू-
तस्य करणकरिणः लिङ्गगजस्य मदनात् विधावृत्तिर्न वर्तते । किं तु एकस्मिन् कारणे
विधावृत्तिर्वर्तते । किं तत् कारणं अस्मिन् विधावृत्तिः वर्तते इत्याह—मुक्तेर्मोक्षस्य परे
उक्त्ये हेतौ कारणे विधावृत्तिर्वर्तते । कथंभूताया मुक्तेः । क्षतमदनचरितश्रुतविधेः
क्षतं विष्वक्लं मदनस्य कन्दर्पस्य चरितं आचरणं येन स क्षतमदनचरितः सर्वज्ञपीत-
रागस्तस्य धृतं दयारसप्रधानं शास्त्रं तस्य विधिरनुक्रमो यस्यो मुक्तौ सा तथा तस्याः ।
इह अस्मिन् संसारे मुनिषु यतिवरेषु इयं प्रत्यक्षीभूता स्थितिर्विधालक्षणाधारः खलु
निश्चयेन वर्तते । भग्यदीपकालंकारः ॥

श्रुतायेत्यादि । येषां पुराणां मुनीनां वा शरीरवृद्धिः कायवर्धनं श्रुताय शास्त्रा-
नुशीलनाय न भवति । येषु ॥ पुराणेषु धृतं शास्त्रं चरित्राय चारित्रप्रतिपादनार्थं
नैव भवति । तेषां पुराणां बलित्वं दृढत्वं ननु निश्चयेन पूर्वकर्मव्यापारमारोद्धहनाय
पूर्वाणि पुरा कृतानि यानि कर्माणि पापानि तेषां व्यापाराणां योगस्तस्य आरो भारीयः
तस्य उद्धहनाय अहं मन्ये जानामि । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

संसारवार्धेस्तरित्यादि । यस्मात् कारणात् एनं प्रत्यक्षीभूतं संसारमपि कायं
संसारवार्धेः संसारवार्धे संसारसमुद्रस्य तरणे चारत्रेयणे एकमद्वितीयं हेतु कारणं

इति विचिन्तयत्, तस्मान्महामुनिसमानन्दितवनदेवतामुखमण्डलाद्गण्ड-
 शैलात्रिचतुराणि निवर्तनान्यतिक्रान्तम्, आपातदुःसहैर्महापरीपहेरिव तपः
 परीक्षितुमुपातामुराकारविधिभिरघर्मप्रणिधिभिरिव . प्रतिपक्षभावनाप्रकोपम-
 पूर्तः फर्मभिरिव घर्मध्वंसप्रचलैः कलिकालचलैरिव च तैश्चानयनाय तेन
 महीक्षिता भेषितैर्नागरिकानुचरणैः परिगृह्य परस्पराचरितवक्त्रक्षणेः
 'आः, कष्टा खलु शरीरिणां सेवया जीवनचेष्टा पुरुषेषु । यस्मात्

उच्यन्ति कथयन्ति । शीर्षेकराः परे देवा इति शेषः । तस्मात् कारणान् निरीक्षेरपि निर-
 म्यरैरपि कायः शरीरं रक्षणीयः प्रतिगलनीयः । परं निधयेन मुक्तिस्तथाप्रमूये मुक्ति-
 बद्धया उत्पादनायेत्यर्थः । उपमासंस्कारः ॥

सत्यं दूरे विहरति समं साधुभावेन पुंसां

धर्मश्चित्तात्सह करुणया याति देशान्तराणि ।

पापं शापादिव च तनुते नीचवृत्तेन सार्धं

सेवावृत्तेः परमिह परं पातकं नास्ति किञ्चित् ॥ १३० ॥

सौजन्यमैत्रीकरुणामणीनां व्ययं न चेद्भृत्यजनः करोति ।

फलं महीशादपि नैव तस्य यतोऽर्थमेवार्थनिमित्तमाहुः ॥ १३१ ॥

संकल्पविकल्पास्त एव कलौलास्तरा उत्पन्नप्रच्यंसितभावात् तैर्हृत्कर्षेण लोलध्रुपलः
खान्तलिन्धुर्मन समुद्रो येषां ते तथोक्तास्तैः । इतीति किम् । आः कोपे पीडाया वा ।
शरीरिणा जीवानां पुरुषेषु मानुषेषु सेवया शुनकट्टया जीवनचेष्टा आजीवनक्रिया खलु
निश्चयेन कष्टा निन्दनीया वर्तन्ते । विमिति कष्टेति चेत्—यस्मात् कारणात् ।

सत्यमित्यादि । सत्यं सत्यवचनं दूरे विप्रकृष्टेति विहरति गच्छति । केषाम् । पुंसां ।
सेवावृत्त्या जीविना पुरुषाणां सत्यं किमेकावयेव गच्छति । नहि । एकाकी गच्छत्सत्यं
मार्गे बिभेति । [तर्हि] कथम् । समं सार्धं गच्छति । केन समम् । साधुभावेन । दक्षः कुशलौ
हितश्च साधुरुच्यते । साधोर्भावः साधुभावस्तेन साधुभावेन सह । सत्यं गच्छतीत्यर्थः ।
तथा धर्मः प्राणिरक्षणं चित्तात् हृदयात् देशान्तराणि याति परदेशान् गच्छति । धर्मः
किमेकावयेव गच्छति । नहि । एकाकी गच्छन् धर्मो मार्गे बिभेति । तेन कारणेन सह
सार्धं गच्छति । कथा । करुणया दयया सहितः । यः सेवा करोति तस्य धर्मः करुणा
नास्तीति भावः । तथा पुंसां पुरुषाणां पापं पातकं तनुते विस्तरति । कस्मात् ।
शापादिव । यथा महामुनिदत्त शापः स तथा सहस्रधा कोटिधा च विस्तरति । पापं
किमेकावयेव वर्धते । नहि । सार्धं सह । केन सार्धम् । नीचवृत्तेन चाण्डालादिकर्मणा
सह । अमुमेवार्थं अर्थान्तरन्यासेन द्रव्यति—सेवारत्ते सेवयोदरपूरणात् परमन्यत्
इह अस्मिन् सप्तारे परमुत्कृष्टं किञ्चित् किमपि पातकं नास्ति पापं न वर्तते । सद्गो-
प्त्यलंकारः । मन्दाकान्ताछन्दः ॥

सौजन्यमैत्रीत्यादि । मुजनस्य सत्पुरुषस्य भावः सौजन्यम्, मित्रस्य भावो
मैत्री, परेषां पीडाया अकरणं करुण्य प्राणिरक्षा, ता एव मणयो रत्नानि येषां तेषां
सौजन्यमैत्रीकरुणामणीनां चेदहि यस्यजनः सेवकसमूहो व्ययं वित्तस्य समुत्सर्गं न
करोति न विदधाति, तर्हि महीशात् नृपात् तस्य सत्यजनस्य फलमपि नैव नहि वर्तते ।
यतः यस्मात् कारणात् अर्थमेव धनमेव च अर्थनिमित्तं धननिमित्तं आहुर्बुबन्ति
विद्वांसः । इति शेषः । परिहृत्यलंकारः । उपजातिच्छन्दः ॥

इत्यनल्पकल्पकलोलोलोलस्वान्तसिन्धुभिः, 'भवतु नामैवम् । तथाप्यस्मिन्मर्तुरादेशकर्मणि न प्रायेणाश्रेयांसि । यस्मादस्माकमप्याजन्माधर्मकर्मोपजीविनां निसर्गत आयःशूलिकाशयवशाभिनिवेशासेविनामेतद्दर्शनरभसात्करुणारसः स्वभावकाठिन्यनिष्ठुरोदयं हृदयं मृदूकरोति किं पुनर्न तस्य महीपतेर्विवेकवृहस्पतेः प्रकृत्यैव च विधुरवान्धवस्थितेः । तदत्र यथा स्वामिशासनमन्यथावृत्तिं न भजेत, यथा चेदं प्राणप्रयाणमयान्नोद्विजते, तथानुतिष्ठामः' इत्यभिप्रायप्रणयपरायणैरदुष्टान्तःकरणैः, अहो निखिलभुवनैकमङ्गलोचितकीर्तिमन्दाकिनीपवित्रितमूर्तिनिधान अशिश्निदान धर्मक-

पुनः कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । इति अमुना प्रकारेण अभिप्राये आशये हृदये योऽसौ प्रणयः सेहस्तस्मिन् परायणैस्तत्परैः । इतीति किम् । भवतु नामैवम् । सेवावृत्तिः एवं उत्कृष्टं पातकं भवतु । नामेति संभावनायाम् । तथापि तदपि अस्मिन् प्रत्यक्षीभूते भर्तुर्मारिदत्तमहाराजस्य आदेशकर्मणि आज्ञाविधाने प्रायेण बाहुल्येन अश्रेयांसि अकल्याणानि न भविष्यन्ति । अस्माकमिति शेषः । किमिति अश्रेयांसि न भविष्यन्ति इत्याह—यस्मात् कारणात् अस्माकमपि एतद्दर्शनरभसात् मुनिकुमारकयुगलविलोकनवेगात् करुणारसः कारुण्यपरिणामो हृदयं चित्तं मृदूकरोति कोमलं विदधाति । कथंभूतानां अस्माकम् । आजन्माधर्मकर्मोपजीविन आजन्म जन्मपर्यन्तं अधर्मकर्म पापकर्म तेन उपजीवन्तीति आजन्माधर्मकर्मोपजीविनस्तेषां तथोक्तानाम् । अनन्तं नपुंसको धेति वचनात् आजन्ममिति अदन्तो निपातः । अपरं कथंभूतानामस्माकम् । निसर्गतः स्वभावेन आयःशूलिकाशयवशाभिनिवेशासेविनां आयःशूलिकस्तीक्ष्णकर्मकृत ईदृशो योऽसावाशयधित्तं तस्य वशे योऽसौ अभिनिवेशोऽभिप्रायस्तमासेवन्त इत्येवंशीलास्ते तथा तेषाम् । कथंभूतं अस्माकं हृदयम् । स्वभावकाठिन्यनिष्ठुरोदयं स्वभावेन प्रकृत्यैव यत्काठिन्यं निर्दयस्थं तेन निष्ठुरो निखिल उदयो यस्य हृदयस्य तत्तथोक्तम् । यद्यपि हृदयं एतद्दर्शनात् करुणारसो मृदूकरोति तर्हि तस्य जगत्प्रसिद्धस्य महीपतेर्मारिदत्तमहाराजस्य हृदये किं पुनर्न मृदूकरिष्यति । कथंभूतस्य तस्य महीपतेः विवेकवृहस्पतेः विवेकेन वृहस्पतिः सुराचार्यो विवेकवृहस्पतिस्तस्य तथोक्तस्य । अपरं कथंभूतस्य । प्रकृत्यैव स्वभावेनैव विधुरवान्धवस्थितेः विधुरे दुःखे सति चान्धवस्येव भ्रातुरिव स्थितिः स्वमात्रो यस्य तत् तथोक्तस्य । तस्मात् कारणात् । अत्र अस्मिन् आदेशकर्मणि यथा येन प्रकारेण स्वामिशासनं प्रभुशासनं अन्यथावृत्तिं उत्पन्नं न भजेत नाश्रयति । यथा च येन प्रकारेण इदं मुनिकुमारकयुगलं प्राणप्रयाणमयात् नोद्विजते नोद्वेगं करोति तथा तेनैव प्रकारेण अनुतिष्ठामो वयं कुर्मः । पुनः कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । अदुष्टान्तःकरणैः न दुष्टान्तःकरणं मनो येषां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैर्नागरिकानुचरगणैः । इति अमुना प्रकारेण भाषिते वचने योऽसौ भूमिः परवधनहेतुराहम्बरस्तेन निर्भरः परिपूर्णैः ।

थासनाथगल मुनिकुमारकयुगल, एतस्मिन्नुपान्तवर्तिनि बने भवानीभवन-
गतधातुराश्रमगुरुर्भवद्भतमन्त्रमाहात्म्याकृष्टसकलर्तुसंभूतप्रसूनफलपल्लवालं-
कृतकरशाखाजालाद्भनपालात्तत्रभवतोः स्वयमेव स्वयंभुवा भुवनानन्दसं-
पादितदेहसौन्दर्यवतोरगमनमाकर्ण्य युष्मद्दर्शनकुतूहली द्वावपि भवन्तौ
व्याहरति । तदित इत् आगम्यताम्' इति भाषितभूमिनिर्भरैः, अमीपां च
सर्वकपमनुप्याणामिव स भीषणं वेपमीपदुन्मेपेण चक्षुषा निरीक्ष्य

इतीति किम् । अहो निखिलभुवनैकमङ्गलोचितकीर्तिमन्दाकिनीपवित्रितमूर्तिनिधान
निखिलं समग्रं यद्भवनं त्रैलोक्यं तस्य अद्वितीयं यन्मङ्गलं पापगालनं सुखदानं
च तस्मिन् उचिता योग्या या कीर्तिमन्दाकिनी गङ्गानदी तथा पवित्रिता पा-
वनीकृता या मूर्ति शरीरं तस्य निधानं अक्षयनिधिलयोक्तं तस्य सुबोधनं
क्रियते—अहो निखिलभुवनैकमङ्गलोचितकीर्तिमन्दाकिनीपवित्रितमूर्तिनिधान । अहो
अशिशिदान अहो अमलितचरेत् । अहो धर्मकथासनाथगल धर्मकथाभिर्महापु-
राणादिशास्त्रे सनाथ सयुक्तो गलः कण्ठो यस्य तत्तथा तथोक्तं हे मुनिकुमारक-
युगल एतस्मिन् प्रत्यक्षीभूते उपान्तवर्तिनि समीपतरे बने उद्याने भवानीभवनगतचण्ड-
मारीदेवताप्रासादमध्ये संस्थित चातुराश्रमगुरुं ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थभिक्षुणा
स्यामी चातुराश्रमगुरुं वनपालात् ऋषिनिवेदकात् तत्रभवतो. पूज्ययोरगमन
मानर्ण्यं युष्मद्दर्शनकुतूहली युवयोरवलोकनकौतुकी भवन्तौ युवा द्वावपि व्याहरति
आमन्त्रयति । कथभूताद्भनपालात् भवद्भतमन्त्रमाहात्म्याकृष्टसकलर्तुसंभूतप्रसूनफल-
पल्लवालंकृतकरशाखाजालात् भवतोर्युवयोर्मगधारिणं स एव मन्त्रो बीजाक्षरन्मा-
सस्तस्य माहारम्येन प्रभावेण आकृष्टा आकर्षणमानीता ये सकलतन्त्रो हिमशिशि-
रवसन्तप्रीप्सवर्षाशरदक्षणास्तेषु समूतानि उत्पन्नानि प्रसूनानि पुष्पाणि फलानि
सस्यानि पल्लवानि प्रसूनफलपल्लवानि तैरलंकृतं शोभितं करशाखाजालं अद्भुतिसमूहो
यस्य स तथोक्तस्तस्मात् । कथंभूतयोस्तत्रभवतो. । स्वयमेव आत्मनैव स्वयंभुवा
प्रजापतिना भुवनानन्दसंपादितदेहसौन्दर्यवन्तो भुवनस्य त्रैलोक्यस्य आनन्दार्थं प्रहय-
निमित्तं संपादितं निष्पादितं देहेषु कथप्रतीकेषु यत् सौन्दर्यं मनोहरत्वं तद्विषये
ययोस्तौ भुवनानन्दसंपादितदेहसौन्दर्यवन्तौ तयोस्तथोक्तयो । तत्तस्मात्कारणात् इतः
एतस्मात् स्थानात् इत एतस्मिन् स्थाने आगम्यता भवन्त्या आगमनं क्रियताम् ।
मुनिकुमारकयुगल किं कुर्वेत् । इति अमुना प्रकारेण ध्यायत् सन्निवृत्तयत् । किं कृत्वा ।
पूर्वं अमीपां नागरिकानुचरगणानां त जगत्प्रसिद्धं भीषणं भयानकं वेपमाकृतं आकारं
चक्षुषा लोचनेन निरीक्ष्य दृष्ट्वा । कथंभूतानां अमीपाम् । सर्वकपमनुप्याणामिव यमर्षिक-
रसमानानाम् । कथंभूतेन चक्षुषा । ईषदुन्मेपेण मनागुद्धाटनेन ॥

‘सोढस्त्वन्नयादनेन गनसा तद्दु सदावानलः

ससाराब्धिनिमज्जनादपि कृतं किञ्चित्त्वदानन्दनम् ।

त्वत्कीडागमकारणोचितमतेस्त्यक्तः श्रियः संगमो

यद्यद्यापि विधे न तुष्यसि तदा तत्रापि सज्जा वयम् ॥ १३२ ॥

अयं महानेप निरस्तदोषः कृती कथं आसपथे मम स्यात् ।

इति व्यपेक्षास्ति न जानु दैवे तस्मादलं दैन्यपरिग्रहेण’ ॥ १३३ ॥

इति ध्यायत्, अनायतनसेवनं च तदाराधनधृतधिषणानामसदायं तद्दर्शनं
तिमिरयतीति चानुस्मरणस्मेरान्तःकरणम्, शरीरेण प्रतिपन्नतन्मनुष्यमा-
र्गानुसरणम्, तत्र कानने कैश्चित्कृतान्तदंष्ट्राफोटिकुटिलकरवालार्धोत्थासनस-

मुनिमुनारकयुगलं किं ध्यायत् । सोढ इत्यादि—हे विधे विपिषान्दवाच्यपूर्वो-
पाजितकर्म, लप्पणयात् तव जेहवार अनेन प्रत्यक्षीभूतेन मनसा आत्मना तद्दु सदावान-
लोऽपि विपादिनरणदु खदावामि सोढ हान्त । तथा ससाराब्धिनिमज्जनात् अपि
मयूरशुनकादिभयसमुद्रमध्यपचनादपि किञ्चित् मनाक् तदानन्दन सदाह्लादनं वृत्तं विहि-
तम् । तथा धियो राज्यलक्ष्म्या संगमोऽपि त्यक्त परिहृत । कथभूताया धिय । त्वत्की-
डागमकारणोचितमते. तव ग्रीदाया. आगमस्य कारणार्थं हेत्वर्थं उचिता योग्या मति-
रभिप्रायो यस्या धिय सा तपोष्ठा तस्या. । यदि चेत् हे विधे, अद्यापि इदानीमपि
न तुष्यसि अपरमपि दुःखं दातुमिच्छसि तदा तर्हि तत्रापि अपूर्वेदु सदानेऽपि वयं
सज्जा वयमिति वाक्तामहे । रूपकालकार ॥

अयं महानेपेत्यादि—दैवे कर्मणि । यमराजे इत्यर्थः । इति ईदृशी व्यपेक्षा
विचारणा इच्छा जानु कदाचित् त अस्ति न वर्तते । इतीति हिम् । अयं प्रत्यक्षीभूत
तथा एव पुमान् कृती पुण्यवान् इतीति स मम आसपथे मम कवलमार्गे कथं येन
प्रकारेण स्यादयेत् । तस्मात् कारणात् दैन्यपरिग्रहेण दीनत्वाधयेन अलं पूर्णम् ।
आशेषालकारः ॥

कथभूतं मुनिमुनारकयुगलम् । इति अमुना प्रकारेण च अनुस्मरणस्मेरान्तं करणं
अनुस्मरणेन विचारणेन स्मेरं ईपद्विकथितं अन्तःकरणं मनो यस्य तत्तपो-
चम् । इतीति हिम् । अनायतनसेवनं च कुत्सितदेवतागृहभयं तदाराधनधृतधिषणानां
सम्पद्दर्शनाराधनेन आरोपितमतीनां पुरुषाणां अराधयति यदेहं तद् अनायतन-
सेवा दर्शनं सेयुज्जलं तिमिरयति मन्त्रिं करोति । अपरं कथभूतं तन्मुनिमुनारक-
युगलम् । शरीरेण कथेन न तु मनसा प्रतिपन्नतन्मनुष्यमार्गानुसरणं प्रतिपन्नमर्हावृत्त
तन्मनुष्याणां नागरिककिञ्चराणां मार्गानुसरणं मार्गस्य अनुगमनं येन तत्तपोचम् ।

न्मानसमेपमहिपमयमातङ्गमितद्रूपद्रुतपाणिभिः कैश्चित्कीनाशरसनातरलतर-
वारिधाराजलरुधिरावलेहलालसपलाशवेशमयभ्रश्यत्कुम्भीरमकरसाल्पकु-
लीरकमठपाटीनकठोरकरप्रयत्नैः कैश्चिन्मृत्युमुखावर्तनिमोद्धान्तभ्रमिलभ्र-
मिभीषितभेरुण्डकौञ्चकोककुर्कुटकुररकलहंसग्रहणविह्वलितबाहुभिः कैश्चि-
त्परेतपतिपुरमार्गानुकारिकाण्डचण्डितचमरचमूर(र)हरिहरिणवृकवराहवा-

कथंभूतं महाभैरवं नाम देवतायतनम् । तत्र कानने तस्मिन्नुद्याने वने पञ्चजनैर्मेतुभ्यैः
परिवृतं वेष्टितम् । कथंभूतः पञ्चजनैः । कैश्चित् विवक्षितैः कथंभूतैः परिवृतम् । इतान्त-
दष्ट्राकोटिकुटिलकरवालाधौलासत्रसन्मानसमेपमहिपमयमातङ्गमितद्रूपद्रुतपाणिभिः इता-
न्तस्य यमस्य दंष्ट्रा दादा तस्याः कोटिः अग्रं तद्वत् कुटिलो वक्रतरो योऽसौ करवालः
खड्गस्तस्य अर्धोऽज्ञसेन अर्धेनिष्कासनेन असन्ति विभ्यति वा मानसानि हृदयानि चेपां
ते कृतान्तदंष्ट्राकोटिकुटिलकरवालाधौलासत्रसन्मानसास्ते च ते मेपाथ अवयो महिषा
रजस्वा रक्ताक्षाः । ललाया इति यावत् । मयाध क्रमेणकाः । उष्ट्रा इति यावत् । मातङ्गाथ
हस्तिनो मितंद्रवथ अन्धालैरुपहृताः सहिताः पाणयः करा येषा पञ्चजनानां ते तथोकाः
तैः । पुनः कथंभूतैः पञ्चजनैः । कैश्चिदगृहीतनामभिः कीनाशरसनातरलतरवारिधा-
राजलरुधिरावलेहलालसपलाशवेशमयभ्रश्यत्कुम्भीरमकरसाल्पकुलीरकमठपाटीनकठोर-
करप्रयत्नैः कीनाशो यमस्तस्य रसना जिह्वा तद्वत् तरलध्रुपलतरो योऽसौ तरवारिः
एष[धारः] खड्गस्तस्य धाराजले अग्रपानीये यत् वर्तते रुधिरं असृक् तस्य अवलेहे
समन्तादास्तादने लालसा अस्याकाङ्क्षा ये पलाशा राक्षसास्तेषामावेशस्तारवारिप्रवेशस्तस्मा-
द्भवात् भ्रश्यन्तोऽधःपतन्तः कुम्भीराथ नका मकराथ जलहस्तिनः साल्पराथ दंष्ट्राः ।
मण्डूका इति यावत् । कुलीराथ कर्कटाः । कुरचला इति यावत् । कमठाथ कच्छपाः पाटी-
नाथ सहस्रदंष्ट्रिणस्तेषां ग्रहणेन कठोरः कर्कशः । निर्दय इति यावत् । कराणो हस्तानां
प्रयत्नः सावधानता चेपां पञ्चजनानां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः पञ्चजनैः । कैश्चिद-
गृहीतनामभिः मृत्युमुखावर्तनिमोद्धान्तभ्रमिलभ्रमिभीषितभेरुण्डकौञ्चकोककुर्कुटकुररकल-
हंसग्रहणविह्वलितबाहुभिः मृत्युर्मराराजः तस्य मुखं वक्त्रं तदेव आवर्तो भ्रमणम् ।
लोकानां निमज्जनकारिणात् । तेन निभं सदृशमुद्धान्तं ऊर्ध्वं चलितं यद्धमिलं चक्रं तस्य
भ्रमिणा चलनेन भीषिता मयं प्रापिता ये भेरुणाथ महापक्षिणः क्रीडाथ उत्क्रोशाः
कोवाथकवाकाः कुर्कुटाथ साम्रचूडाः कुरराथ जलकाकाः कलहंसाथ राजहंसाः । रक्-
वर्णलोचनमुखपादाः कलहंसाः कथ्यन्ते । तेषां ग्रहणेन विह्वलिता बाहवो भुजदण्डा
येषा पञ्चजनानां ते तथा तैः । अपरं कथंभूतैः पञ्चजनैः । कैश्चिदनुपात्ताभिधेयैः परेतपति-
पुरमार्गानुकारिकाण्डचण्डितचमरचमूर(र)हरिहरिणवृकवराहवानरगौरवराकुलितहस्तैः

नरगौरुराकुलितहसोरपरैश्च यमावासप्रवेशपरप्रासपट्टिसदु स्फोटमुपु-
ण्डिभिण्डिमा(न्दिपा)लमुद्राराधनेकायुधापाधनिरोधितस्थलजलविलान्तरालजा-
तजन्तुजनितभुजप्रयासैरद्यापि काश्यपीश्वरेण स्वयमालम्भनारम्भास-
भयादविहितहिंसाव्यवसायैर्नगनगरग्रामारण्यजन्मसमवायै. पञ्चजनै समस्त
जगत्सजिहीर्षुभि. पिनाकपाणिपरिजनैरिव परिवृतं महाभैरवं नाम तद्देवता-
यत्तनमानिन्ये ॥

परेतपत्तिर्यमस्तस्य पुरं नगर तस्य मार्गानुकारिणो मार्गसदृशा ये काण्डा इपवस्तैश्चण्डिता-
कुपितभीता ये चमराध्वजरमृगाध्वमूराध्व व्याघ्रा हरयध्व सिंहारुरिगाध्व मृगाध्व
तरक्षवो बराहाध्व शूकरा वानराध्व मर्कटा गौरसुराध्व गर्दभाकारा पक्षेन्द्रियसम्पूर्णकृजी-
यास्तैराकुत्रिता मिठलीभूता इत्या करा वैपा पञ्चजनानां ते तथा ते । न केवलमेतैरेव
पञ्चजनै परिवृत देवतायत्तनम्, किंतु अपरैश्च पुरैः परिवृतम् । अपरै कथभूतै ।
यमावासप्रवेशपरप्रासपट्टिसदु स्फोटमुपुण्डिभिण्डिमा(न्दिपा)लमुद्राराधनेकायुधापाधनि
रोधितस्थलजलविलान्तरालजातजन्तुजनितभुजप्रयासै यम कृतान्तस्तस्य आवासो
मन्दिर तस्य प्रवेशपरा संचारसदृशा ये प्रासा कुन्ता पट्टिसाध्व पट्टका दु स्फोटाध्व हुस-
लानि भुपुण्डयध्व शर्जका भिण्डिमा(न्दिपा)लाध्व गोफणा मुद्राध्व लोहधनास्ते आ-
दिर्येषां यद्विशक्तिछुरिकावद्वारक्यमदद्वादीनां तानि च तानि अनेकानि अगणितानि
आयुधानि शस्त्राणि तैरपाध अनिवारित निरोधिता इदा ये स्थलजाता मृगादयो जल-
जाताश्च मरुत्यादयो विलनाताश्च गोधा गोधाश्मजसर्पसरीसृपादयो अन्तरालजाताश्च
श्वेनगृध्रद्वामत्रिकाचटकपारापतादयस्ते च ते जन्तवो जीवास्तैर्जनितो निष्पादितो
भुजेषु बाहुदण्डेषु प्रयासो दुःख वैपा पञ्चजनानां ते तथा ते । पुनरपि कथभूतै
पञ्चजनै । अद्यापि सर्वैरीयानामेकत्रीकरणकारेऽपि काश्यपीश्वरेण पृथिवीनाथेन मारि-
दत्तेन राजा स्वयमात्मना आलम्भनारम्भासभवात् आलम्भनस्य मारणस्य योऽस्तावारम्भ-
प्रथमहिंसा तस्य असमवात् अभावात् अविहितहिंसाव्यवसायै अविहितो न हतो
हिंसाया जीवधातस्य व्यवसाय कर्म यै पञ्चजनैस्ते तथा ते । अपर कथभूतै पञ-
जनै । पुनरपि नगनगरग्रामारण्यजन्मसमवायै नगाध्व पर्वता नगराणि च चतुर्गोपुराणि
दुर्गसातादिसहितानि ग्रामाश्च वण्टयवृत्तिवेष्टिता अरण्यानि च वृक्षचालानि विपि-
नानि तेषु जन्मोत्पत्तिर्येषां तेषां समवाया मेलापका येषु पञ्चजनैः पुं ते तथा ते ।
पुनरपि कथभूतै । समस्त समग्र जगत्पृथ्वीमण्डल सजिहीर्षुभि सहारं कर्तुमिच्छुभि ।
पुन कथभूतै । पिनाकपाणिपरिजनैरिव पिनाकपाणे श्रीमहादेवस्य परिजनैरिव कुटुम्ब-
वर्गसदृशैः । उपमालङ्कार । समुच्चयश्च कथ्यते ॥

तत्र च ताभ्यां 'क चावयोर्जन्म, क चेदं वयः, क चार्यं चरमदशा-
 स्थापनीयतपश्चरणप्रक्रमः, क चेयं धर्मान्तरायपरम्पराया दैवस्य महती नि-
 प्रता, क चायमसदृशप्रदेशप्रवेशः' इति मनागनुशयस्तिमितगतिभ्यामखिल-
 दिग्बलयावलोकितैरुपहारायोपनीतानामङ्गिनामाजन्मजीवनजुषः
 कमलकुवलयकुसुमाशिष इव स्पर्शयज्यामुत्सर्पिभिस्त्रैलोक्यपावनालेखैः पाद-
 नखमयूखैस्तथाविधेषु देहिषु वधानुबन्धिवयासि मनस्तमासीव सादयज्याम्

तत्र च भवान्या भवने महाभैरवनाम्नि मन्दिरे मुनिबालकाभ्या मुनिकुमारकयुगलेन
 यत्तुभूतेन भूप धोमारिदत्तमहाराज कर्मतापन्नो व्यलोकित इत्यते स्म । विलोकित
 इत्यर्थः । कथंभूत भूप । उत्प्रातस्तत्र उद्घाटितमण्डलात् । पुनरपि कथंभूतो भूप ।
 आपगाया नद्या मध्ये तटीधरः पर्येत इव । कथंभूतस्तटीधरः । नितम्बविम्बोत्कणभोगि-
 भीमः । नितम्बविम्बे कटनीमण्डले उत्कण ऊर्ध्वाकृतभोग्यं स चासौ भोगी काल-
 सर्पस्तेन भीमो भयानकः स तथोक्तः । कथंभूताभ्या मुनिबालकाभ्याम् । इति अमुना
 प्रकारेण मनाक् ईषत् अनुशयस्तिमितगतिभ्यां अनुशयेन पथात्तापेन स्तिमिता मन्दा
 गतिर्गमनं ययौस्तौ ताभ्याम् । इतीति रिम् । क च केव आवयोर्जयोर्जन्म वर्तते । क च
 इदं प्रत्यक्षीभूतं वयो अवस्था बालं च वर्तते । क च केव अयं प्रत्यक्षीभूतधरमदशाश्वा-
 घनीयतपश्चरणप्रक्रमं चरमदशाया चतुर्थे वयसि स्थापनीयं प्रत्यसनीयं तपश्चरणस्य
 दीक्षाया प्रक्रमं प्रारम्भो वर्तते । क च क वा इयं प्रत्यक्षीभूता धर्मान्तरायपरम्परायां
 धर्मस्य अन्तरायस्य विप्र[स] परम्परायां श्रेणी दैवस्य कर्मणो महती गुरुतरा निप्रता
 तत्परता वर्तते । क च क वा अयं प्रत्यक्षीभूत असदृशप्रदेशप्रवेशः असदृशस्य अयो-
 ग्यस्य प्रदेशस्य स्थानस्य प्रवेशो गमनं वर्तते । विपमालम्बः । पुनरपि कथंभूताभ्या मुनि-
 बालकाभ्याम् । अखिलदिग्बलयावलोकितैरुपहारायोपनीतानामङ्गिनामाजन्म-
 जीवनजुषं कमलकुवलयकुसुमाशिष इव स्पर्शयज्याम् अखिलं समस्तं दिग्बलं दिङ्म-
 ण्डलं अवलोकिते विलोक्यन्तीलेवशीलानि अखिलदिग्बलयावलोकितानि तैरखिलदिग्ब-
 लयावलोकितैरिरीरिग्विषैरवलोकितैरवलोकने कृत्वा उपहाराय मारयित्वा पूजनाय
 उपनीतानां उपनीतानां अङ्गिनां प्राणिनां आजन्म जीवनं जुषते प्रत्यासेवन्ते यास्ता
 आजन्मजीवनजुषं कमलकुवलयकुसुमाशिषं कमले च विप्रसूनं कुवले च उत्पले
 ते च ते कुगुमे प्रसूनैर्वा आशिषो मस्तके पुष्पनिक्षेपान्वर्ततापन्नस्पर्शयज्यामिव । कम-
 लसदृशे यस्तस्मिन्कलोचने, कुवलयसदृशे मदनमतिचक्षुषी । यथासह्योपमालम्बः ।
 अपरं कथंभूताभ्यां मुनिकुमारकाभ्याम् । उत्सर्पिभिस्त्रैलोक्यपावनालेखैः पादनखमयूखै-
 स्तथाविधेषु देहिषु वधानुबन्धिवयासि मनस्तमासीव सादयज्याम् उत्सर्पिभिः प्रसरण

उत्तातखड्गो मुनिवालकाम्यां व्यलोकि भूपो भवने भवान्याः ।

नितम्बचिम्बोत्फणमोगिमीमस्तटीधरो मध्य इवापगायाः ॥ १३४ ॥ .

अपि च हिंसाध्यवसायाशयस्खलनप्रवृद्धक्रोधानुबन्धाद्बद्धकमोत्साहः
सिंह इव व्यालोललोचनः, संहाराविष्टः शिपिविष्ट इव भुकुटिभीमः,
समालोकितारातिघटः सुमट इव स्फुरिताधरः, सपललोहितविहितस्नान-
कामः परशुराम इव शोणशरीरः, प्रकटिततडिदण्डदम्बरः प्रलयकाला-

शैलेष्वैलोयपावनाल्लैः त्रिभुवनपवित्रीकरणाप्रभाभिः ईदृग्विधैः पादनसमयूखैश्चरणन-
ल्लकिरणैः तथाविधेषु पूर्वोक्तलक्षणेषु देहिषु जीवेषु यथातुल्यन्विधनसंशि मारणसंबन्धव-
स्थानि ईदृग्विधानि मनस्तमासि हृदयदैव्यानि सादयश्यामिष । उपमालंकारः ॥

भूपः कथंभूतः । अपि च विशेषार्थतया वर्णनीयो वर्तते । कथंभूतो भूपः । हिंसाध्य-
वसायाशयस्खलनप्रवृद्धक्रोधानुबन्धाद्बद्धकमोत्साहः हिंसाया जीवघातस्य अभ्यवसायो
व्यापारस्तस्य आशयो अभिप्रायस्तस्य स्खलनं किवानिपतनं तेन प्रवृद्धो वृद्धिं गतो
योऽसौ क्रोधस्तीक्ष्णकोपस्तस्य अनुबन्धः संततं यो(या) प्रवृत्तिः(वृत्तिः) हिंसाध्यवसायाश-
यस्खलनप्रवृद्धक्रोधानुबन्धस्तस्मात् तमोकात् बद्धकमोत्साहो बद्धः कमयोः पादयो-
रसाहो उच्चमो यस्य स तथोक्तः । अपरं कथंभूतो भूपः । व्यालोललोचनः विशेषेण
चपलचक्षुः । पुनः [कथंभूतः] । सिंह इव पक्षानन इव । यथा सिंहो हिंसास्पलने
बद्धकमोत्साह उच्चलिताग्रपादद्वयो भवति चपललोचनः स्यात् । उपमालंकारः । पुनः
कथंभूतो भूताः । भुकुटिभीमः भुकुट्या भ्रूमन्नेन भीमो भयानकः । अपरं कथंभूतः ।
शिपिविष्ट इव शिपिप(१) चर्मणि विष्टं दोषो यस्य स शिपिविष्टः श्रीमहादेवः बुध-
मैसात् । कर्कशशरीरत्वादित्यर्थः । कथंभूतः शिपिविष्टः । संहाराविष्टः पृथिवीप्रलयकर-
णामिप्रायः । अपरं कथंभूतो भूपः । स्फुरिताधरः चलित्वाधस्तनदन्तच्छदः । अपरं
कथंभूतः । सुमट इव सहस्रमटलक्षमटकोट्यमटसदृशः । कथंभूतः सुमटः । समालोकि-
तारातिघटः सम्यगालोकिता दृष्ट्य अरातीनां शत्रूणां घटा रचना येन स तथोक्तः ।
अपरं कथंभूतो भूपः । सपललोहितविहितस्नानकामः परशुराम इव शोणशरीरः शोणं
रक्तं शरीरं यस्य स तथा । [अपरं कथंभूतः ।] परशुराम इव चमरप्रिपुत्र इव कथं-
भूतः परशुरामः । सपलानां क्षत्रियाणां लोहितेन रुधिरं विहितः कृतः स्नानस्य मन्त्र-
नस्य कामोऽभिलाषो येन स तथोक्तः [पुनः कथंभूतो भूपः ।] प्रकटिततडिदण्डदम्बरः

अपि च तस्या शरीरे मनसि च किमिव नैर्घृण्य वर्ण्यते । यस्या कपालमाला शिखण्डमण्डनानि, शवशिशव श्रवणावतसा, प्रमितप्रकोष्ठा कर्णकुण्डलानि, परेतकीकसमणय कण्ठभूषणानि, परासुनलरसा शरीरवर्णकानि, गतजीवितकरङ्गा करक्रीडाकमलानि, सीधुसिन्धव सध्याचमनकुल्या, पितृवनानि विहारभूमय, चिताभसितानि चन्द्रकवला, चण्डातकमार्द्रचर्माणि, सारसन मृतकाञ्छेदा, प्रनर्तनप्रदेश सस्थितोरस्थलानि, कन्दुकविनोद स्तमोचमाङ्गै, जलकेलय शोणितदीर्घिकाभि, निशावलिप्रदीपा श्मशानकृशानुकीलाभि, प्रत्यवसानोपकरणानि नरशिर करोटिभि, महान्ति दोहदानि च सर्वसत्त्वोपहारेण ।

अपि च अनु च तस्याक्षण्डमार्या शरीरे पाये मनसि च हृदये किमिव कीदृश नैर्घृण्य निर्दयस्य वर्ण्यते । अनोरुश नैर्घृण्यमित्यर्थः । यस्याक्षण्मार्या कपालमाला मनुष्यमुण्डध्रेणय शिखण्डमण्डनानि शिरोरत्नानि वर्तन्ते । शवशिशवो मृतकमनुष्य बालका श्रवणावतसा कर्णपूरा वर्तन्ते । प्रमितप्रकोष्ठा मृतकविस्तृतकरा कर्णकुण्डलानि श्रवणवैष्टनानि वर्तन्ते । परेतकीकसमणय मृतकाना अस्थिघटितमणय कण्ठभूषणानि प्रीवालकाराणि वर्तन्ते । परासुनलरसा परासूना मृतकाना नलाना पादास्तरसा निर्यासा श्व्याणि शरीरवर्णकानि पायविलेपनानि वर्तन्ते । गतजीवितकरङ्गा मृतकमुष्यशरीराणि करक्रीडाकमलानि केत्वमुजानि वर्तन्ते । सीधुसिन्धव मद्यसमुद्रा सध्याचमनकुल्या सध्याना आचमनाना उपस्पृशाना कुल्या सरिण्यो वर्तन्ते । पितृवनानि श्मशानानि विहारभूमय प्रीडावनानि वर्तन्ते । चिताभसितानि मृतकभिम्बलानि चन्द्रकवला सुखमण्डनभूषणानि वर्तन्ते । चण्डातक चण्डभङ्गम् । अतिचण्डातक अधोऽक्ष वस्त्र चलनकमिति यावत् । मार्द्रचर्माणि प्रत्यप्रान्तिनानि वर्तन्ते । सारसन कटिमेखला मृतकाञ्छेदा पुरीतखण्डानि वर्तन्ते । प्रनर्तनप्रदेशो नृत्यभूमि संस्थितोरस्थलानि सस्थितानां मृतकानां उरस्थलानि हृदयभूमय । कन्दुकविनोद कन्दुककेति स्तमोचमाङ्गैः श्लेष्मन्मस्तनै कृता । जलकेलयो जलक्रीडा शोणितदीर्घिकाभि शोणितवापिकाभि । निशावलिप्रदीपा सध्यापूजनदीपा श्मशानकृशानुकीलाभि श्मशानवैश्वानरज्वात्राभि । प्रत्यवसानोपकरणानि भोजनभाजनानि नरशिर करोटिभि नराणां मनुष्याणां शिर करोटिभिर्मस्तकास्थिभि । महान्ति बृहन्ति दोहदानि मनोरथसर्वसत्त्वोपहारेण सबन्धिवमारणपूजनेन । चकारात् अत्यपकृतवस्तु । समुच्चयालकार ॥

या च लघीयसी भगिनीव यमस्य, जननीव महाकालस्य, दूतिकेव कृतान्तस्य, सहचरीव कालाग्निरुद्रस्य, महानसिकीव मातृमण्डलस्य, धात्रीव यातुधानलोकस्य, श्राद्धभूमिरिव पितृपतिपक्षस्य, क्षयरात्रिरिव समस्तजन्तूनाम्,

न केवलमसौ नाम्ना चण्डमारीति पप्रथे ।

अप्यङ्गचित्तचारित्र्यैश्चण्डमारीति विश्रुता ॥ १३८ ॥

तत्र सकलकुबलयामृतरुचिरमयरुचिमुनिकुमारस्तादृग्विधं जनसंवाधमवनिधातारं देवताकारं चावलोक्य

‘विशुद्धयोधं तप एव रक्षा प्रामेज्वरण्येषु च संयतानाम् ।

अतः कृतान्तेऽपि समीपवृत्तौ मातर्भनो मा स कृथा निरीशम् ॥ १३९ ॥

या च देवता यमस्य कृतान्तस्य लघीयसी भगिनीव जनीयसी सखेव । महाकाल- [स्य] रुद्रस्य जननीव मातेव वर्तते । कृतान्तस्य यमस्य दूतिकेव सचारिकेव । कालाग्निरुद्रस्य प्रलयकालसंघन्धिरुद्रस्य सहचरीव सखीव वर्तते । मातृमण्डलस्य सप्तमातृसमूहस्य महानसिकीय रसवती पाचिकेव । सप्तमातृणां श्लोको यथा— ‘शङ्खाणी न सद्येन्द्राणी वाराही भैरवी तथा । नामुष्ठा कण्ठमौढी च चर्चा स्तु- सप्त मातरः ॥’ यातुधानलोकस्य राक्षसलोकस्य धात्रीव उपमातेव । पितृपतिपक्षस्य यमक- णीगतस्य श्राद्धभूमिरिव पितृपीन(प्रोषण)स्थानमिव । समस्तजन्तूनां क्षय- रात्रिरिव संहाररात्रीव ॥

नेति । शरी देवता केवलं नाम्ना कृत्वा चण्डमारी इति न पप्रथे न प्रतिज्ञा जाता । किं तु अङ्गचित्तचारित्र्यैरपि शरीरमन क्रियाभिरपि चण्डमारी इति विश्रुता विख्याता वर्तते । मालोपमालंकारः ॥

तत्र देवताप्रासादमभ्ये अभयहस्तिमुनिकुमारः अभयमतेः स्वमुर्भगिन्याः सुखमवा- लोकिष्ट विलोकिताम् । कथंभूतो अभयरुचिमुनिकुमारः । सकलकुबलयामृतरुचिः सक- मस्य उपलभ्यस्य पृथिवीमण्डलस्य अमृतरुचिराह्लादकारकचन्द्र इव । कथं स्वसुखम- यालोकिष्ट । सकलं दयाराहित्यं यथा भवत्येवम् । किं कृत्वा । पूर्वं तादृग्विधं पूर्वोक्त- क्षणं जनसंवाधं लोकसपटं अवनिधातारं राजानं देवताकारं च चण्डमारीमूर्तिं च अवलोक्य दृष्ट्वा । अभयमतेः किं कुर्वन् सुरागनालोकिष्ट । इति हेतुं भावं निवेदयन्निव निजभगिन्यां शोषयन्निव । इतीति किम् ।

विशुद्धयोधमित्यादि । हे मातः हे भगिनि, अतः एतस्मात् कारणात्

१. सममोऽपि मूललोचनीकादशद्वयेऽपि.

जीवस्य सद्दर्शनरत्नमाजश्चारित्रयुक्तस्य समाहितस्य ।

आशंसितो मृत्युरूपप्रयातः परं प्रमोदस्य समागमाय ॥ १४० ॥

सा मृतिर्यत्र जन्तूनां पुरो दुःखपरम्परा ।

देहस्यास्य पुनर्मोक्षात्पुण्यभाजां महोत्सवः ॥ १४१ ॥

इति निवेदयन्निव यतो मा कदाचिदस्याः स्त्रैणो भावश्चिरान्मनोरथश-
तैरासादितमिदं मनुष्यजन्म विफलतां नैषीदिति कृतानुकम्पनः सकरुणम-
भयमतेः स्वमुर्मुखमवालोकिष्ट ।

यदेवैरपि

पर्याप्तं विरसावसानकटुकैरुच्चावचैर्नाकिनां

सौख्यैर्मानसदुःखदाघदहनव्यापारदग्धात्मभिः ।

कृतान्तेऽपि यमेऽपि समीपवृत्तौ निकटवर्तिनि सत्यपि मनश्चित्तं निरीक्षं निनांघं मा स्म
कृयाः मा कार्याः । मा जानीहीत्यर्थः । अतः कुतः कारणात् । संयतानां विशुद्धबोधं
सम्यग्ज्ञातमहितं तप एव इच्छानिरोधलक्षणं तपधरणमेव [न] अन्यत्किमपि । ग्रामेषु
नगरादिषु शरणेषु च अटव्यादिषु रक्षा वर्तते । समुच्चयालम्कारः ॥

जीवस्येत्यादि । हे मातः । जीवस्य आत्मनो मृत्युमैरण् उपप्रयात आयातः आ-
शंसितः सञ्जायितो भवति । न केवलमाशंसितः परं निश्चयेन प्रमोदस्य परमानन्दस्य
समागमाय आगमनाय भवति । कथंभूतस्य जीवस्य । सद्दर्शनरत्नमाजः सद्दर्शनं सम्य-
क्त्वं तदेव रत्नं चिन्तामणिः । त्रिलोक्योद्द्योतवारकत्वात् शोभायाः कारकत्वात् च । स
सद्दर्शनरत्नभाक् तस्य तपोक्तस्य । पुनः कथंभूतस्य जीवस्य । चारित्रयुक्तस्य यतो-
पपन्नस्य । भूयोऽपि कथंभूतस्य जीवस्य । समाहितस्य आर्तिरीदृष्यानद्वयरहितस्य ।
यथासम्भवधर्मध्यानेन शुद्धध्यानेन च सहितस्य । रूपकालंकारः ॥

सा मृतिरित्यादि । हे मातः, जन्तूनां प्राणिनां सा जगत्प्रसिद्धा मृतिर्मरणं वर्तते ।
सा वा । यत्र यस्यां पुर आगामिनि भवे दुःखपरम्परा दुःखप्रेणिर्भवति । पुण्यभाजां
पुण्यवता पुरुषाणां अस्य प्रत्यक्षीभूतस्य देहस्य शरीरस्य मोक्षात्परित्यागात् पुनः
विशेषेण महोत्सवो महत्सर्वं भवति । तथा चोक्तम्—‘मृत्युवत्पट्टमं प्राप्य येनात्मार्थो
न साधितः । निमग्नो जन्मजन्माले स पथार्तिकं करिष्यति ॥’

अभयरविः कथंभूतः । इति एतस्मात् कारणात् कृतानुकम्पनः विहितकाव्यः । इतीति
विम् । यतः यस्मात् कारणात् चिरात् दीर्घकालात् मनोरथगतैः बहुभिर्दोहदैरासादितं प्राप्तं
इदं प्रत्यक्षीभूतं मानुष्यं (मनुष्यजन्म) मानवावतारं अस्याः अभयमतेः स्त्रैणो भावः स्त्रीस्व-
पर्यायः कदाचिद् वसिष्ठित् प्रपश्यके विफलता निष्फलतां मा नैषीत् मा स्म प्रापयत् ॥

यदिति । पर्याप्तमिति । यत् यस्मात् कारणात् देवैरपि असतां तावद्भारकति-

इत्थं स्वर्गसुखावधीरणपरैराशास्यते तद्दिनं -

यत्रोत्पद्य मनुष्यजन्मनि मनो मोक्षाय धास्यामहे ॥ १४२ ॥

यस्तु लब्ध्वापि जन्मेदं न धर्माय समीहते ।

तस्यात्मकर्मभूमीषु विजृम्भन्तां भवाङ्कुराः ॥ १४३ ॥

स्थिरप्रकृतिरभयमतिरपि

तेनैव पर्याप्तमुदारबुद्धे स्नेहेन मे पूर्वकृतेन वत्स ।

तस्मात्स्वदेहे मयि च क्षताश्वः परं पदे तत्र मनो निधेहि ॥ १४४ ॥

यद्गगनुष्याः, किं तु देवैरपि ननुर्विधैरपि तद्दिनं जगत्प्रसिद्धं दिवसं आशास्यते अभि-
लष्यते । तत्किम् । यत्र यस्मिन् दिने मनुष्यजन्मनि उत्पद्य मानवमिव संभूय मोक्षाय
सर्वकर्मक्षयलक्षणाय परमनिर्वाणाय मनश्चित्तं धास्यामहे धरिष्यामो वयम् । कथंभूतैः
देवैः । इत्थममुना प्रकारेण स्वर्गमुत्पावधीरणपरैः स्वर्गलोकसौख्यावहेलनतरपरैः स्वर्ज-
नतरपरैः । इत्थं कथमिति चेत् इत्याह—नाकिनां देवतानां सौख्यैः सुखैः पर्याप्तं
अस्माकं परिपूर्णं जातम् । कथंभूतैः नाकिनां सौख्यैः । विरसावसानकटुकैः विरसानि
नीरसानि यानि अवसाने कटुकानि अन्ते हालाहलविषसमानि विरसावसानकटुकानि
तैः । अपरं कथंभूतैः सौख्यैः । उच्चावचैः उच्चानि उत्कृष्टानि क्वचित् इन्द्रादिषु अव-
चानि निम्नानि क्वचित्किरिबपान्ते उच्चावचानि तैः । अपरं कथंभूतैः सौख्यैः ।
मानसदुःखदावदहनव्यापारदग्धात्मभिः मनसि भवं मानसम् । क्षैपिकेण अणप्रत्ययेन
सिद्धं रूपमिदम् । मानसं च तदुत्थं च मानसदुःखं तदेव दावदहनः दावानलः । सर्वेषां
देवानां दाहसंतापकारकत्वात् । तस्य व्यापारः प्रज्वलनं तेन दग्धा भस्मीकृता आत्मानः
स्वरूपापि येषां सौख्यानां तानि मानसदुःखदावदहनव्यापारदग्धात्मानि तैस्तथोक्तैः ।
रूपकालंकारः ॥

यस्तु लब्ध्वेत्यादि । यः पुमान् इदं प्रत्यक्षीभूतं जन्म मनुष्यभवं लब्ध्वापि
संप्राप्यापि धर्माय प्राणिदयालक्षणाय च समीहते न सम्यक् चेष्टते तस्य पुरुषस्य
आत्मकर्मभूमीषु जीवकर्मणोः प्रदेशेषु भवाङ्कुराः जन्मान्तरनवोद्भिदो विजृम्भन्तां
प्रसरन्तु प्रसरन्तु उपजन्ताम् । रूपकालंकारः ॥

स्थिरेति । अभयमतिरपि मदनमतिरपि प्रसादवद्भिः प्रसन्नतरैरपात्रपार्तिर्निश्चितवि-
लोकितैः कृत्वा तदाननं अभयरुचिमुखकमलमपश्यत् ददर्श । कथंभूता अभयमतिः ।
स्थिरप्रकृतिः चारिप्रतिपालने निधलस्वभावा । अपरं कथंभूता अभयमतिः । इति
अमुना प्रकारेण विदितपरमार्थतया विज्ञाततत्त्वज्ञानतया अवधीरितमरणभया नि-
वारितमृत्युभीतिः । इतीति किम् । तेनैवेत्यादि । हे वत्स । वत्सेति कोमलालापे । हे
उदारबुद्धे हे उन्नतमते । तेनैव पूर्वकृतेन चन्द्रमतिमवान्तरोत्पन्नेन स्नेहेन सौहार्देन मे

त्वं मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षदेहः स्त्रीत्वाच्च तन्मान्यमिदं वपुर्मे ।

अतो मदीयाङ्गहतान्तरायो मुत्तयङ्गनासंगमने यत्तस्य ॥ १४५ ॥

इति विदितपरमार्थतयावधीरितमरणभया प्रसादवद्भिरपाङ्गपातैः सहजन्म-
नश्चेतसि शोचनचिन्तामिवापचिन्वती तद्वननमपश्यत् ।

किं च ।

देहायत्ते कर्मण्ययं नरः स्त्रीजनोऽयमिति भवति ।

चितायत्ते कर्मण्यधिका नारी तु मध्यमः पुरुषः ॥ १४६ ॥

अचलापतिरपि स मारि(र)दत्तः प्रतीहारनिवेदितागमनवृत्तस्य मुनिकु-
मारकयुगलस्य विलोकनात्कुम्भोद्भवोदयातोयाशय इव नितरां प्रससाद

मम पर्याप्तं परिपूर्णता जाता । तस्मात् कारणात् स्वदेहे सद्यः शरीरे मयि च मयि
मिषये क्षताशो निराशः सन् परं निश्चयेन तत्र पदे निर्वाणस्थाने मनस्तत्र चित्तं
निधेहि आरोपय । जात्यलंकारः ॥

इत्यमित्यादि । उदात्तुदे, स त्वं भवान् मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षदेहः मोक्षलक्ष्म्यां
मोक्षधियां क्षमा समयां दीक्षा मत्तं यस्य स मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षः एवंविधो देहः श-
रीरं यस्य स मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षदेहः मे मम इदं प्रत्यक्षीभूतं वपुः शरीरे तन्मान्यं
मोक्षदीक्षानां माननीयं न भवति । कस्मात् । स्त्रीत्वात् । स्त्रीपर्याये मोक्षो न भवती-
त्यर्थः । अतः कारणात् मदीयाङ्गहतान्तरायः सन् मदीये अङ्गे हतः अन्तरायचिन्ता-
चक्रं येन स मदीयाङ्गहतान्तरायः मुत्तयङ्गनासंगमने मुत्तियत्रीसंगमे यत्तस्य त्वं यत्नं
कुरुष्व । रूपमालंकारः ॥

अभयमतिः किं कुर्वती । सहजन्मनो निजप्राप्तुधेतसि मनसि शोचनचिन्तां शो-
कानि अपविन्वतीव निराकुर्वतीव । उत्प्रेयालंकारः ॥

किं च अस्ति वधिद्विरोधः । देहायत्ते इत्यादि । देहायत्ते कर्मेति शरीराधी-
नायां क्रियायां अयं नर एष पुरुषोऽयमेव स्त्रीजनः इति एवं भवति संजायते ।
चितायत्ते कर्मणि हृदयाधीनायां क्रियायां नारी तु अधिका पूज्यवरा इव भवति सीता-
दिवत् । पुरुषस्तु पुमान् मध्यमो निरुष्टतरो भवति दक्षप्रोवादिबत् । जात्यलंकारः ॥

अचलापतिरपि स मारि(र)दत्तः प्रतीहारनिवेदितागमनवृत्तस्य मुनिकुमारकयुगलस्य
विलोकनात्कुम्भोद्भवोदयातोयाशय इव नितरां प्रससाद चेत्तसि । स जगत्प्रसिद्धो
मारदत्तो बाहुबलिदेव एवं देशात् मारदत्तः । 'क्षिप्तो च संज्ञायामाक्षिपि' इति वच-
नान् चरुक्षणरूपप्रत्ययः । 'दोददोः' इति वचनात् दायातोर्दोदादेशः । ॥ मारदत्तोऽपि
अचलापतिः राजापि मुनिपुमारकयुगलस्य विलोकनात् यद्यस्तिलकमदनमतिपुमारकयु-

चेतसि, विश्वद्युतिदर्शनाच्चम इव मुमोच कलुषतां लोचनयोः, जिनै-
तिस्त्वावगमान्महाभाग इव कण्ठरसमवाप करणेपु, प्रणिधानविशेषान्मु-
मुक्षुरिव तमस्तिरश्चकारान्तरात्मदिशि । पुनः कोपप्रसादयोरपरनरपाल-
क्ष्मीलाघवेत्तरव्यवहारपरिच्छेदविडम्बिततुलादण्डविभ्रमेण भ्रूलतोह्लासनसं-

गमस्य दर्शनात् चेतसि मनसि निविरामतिशयेन प्रससाद प्रसन्नो बभूव । कस्मात् क इव ।
कुम्भोद्गोधयात् अगस्त्योदयात् तोयाशय इव जलाशय इव । कथंभूतस्य तस्य मुनिकु-
मारकयुगलस्य । प्रसीहारनिषेदितागमनदृत्तस्य प्रसीहारेण द्वारपालेन निषेदितं विज्ञापितं
आगमनस्य घृतं घातां यस्य तत्तथोक्तं तस्य । विश्वद्युतिदर्शनाच्चम इव मुमोच कलु-
षतां लोचनयोः । सः अचलापतिः लोचनदोर्नेत्रयोः कलुषतां कालुष्यं मालिन्यं
मुमोच तस्याज । कस्मात्किमिव । विश्वद्युतिदर्शनात् श्रीसूर्योदयावलोकनात् नभ इव
आकाशमिव । यथा सूर्यदर्शनात् नभो मालिन्यं मुञ्चति । जिनैस्तिस्त्वावगमान्महाभाग
इव कण्ठरसमवाप करणेपु । अचलापतिः करणेपु इन्द्रियेषु कण्ठरसं कण्ठान्मुतं
अवाप प्राप । कस्मात्क इव । जिनैस्तिस्त्वावगमात् महाभाग इव । यथा
महाभागः पुण्यवान् पुरुषो जिनागमपरिज्ञानात् कण्ठारसमवाप्नोति । प्रणिधान-
विशेषान्मुमुक्षुरिव तमस्तिरश्चकारान्तरात्मदिशि । अचलापतिः अन्तरात्मदिशि मनसि
तनोऽहानं तिरश्चकार इरीचकार । कस्मात्क इव । प्रणिधानविशेषान्मुमुक्षुः मोक्तु-
मिच्छुर्मुनिः प्रणिधानविशेषात् ध्यानभेदात् तमस्तिरस्करोति । पुनरिति । पुनः
प्रतप्तीभवमानन्तरं सः अचलापतिस्तन्मुनिकुमारकयुगलं उत्तरीयासने उपरितनवक्षोपरि
पुरस्तादप्रतः उपावीमिषात् उपवेशयामास । कथंभूते उत्तरीयासने । प्रदेशिनीनिदेशादि-
ष्टनिकटलाटिकापरिकल्पने प्रदेशिन्यास्तर्जन्यङ्गुल्या निवेशेन आविष्ट आहापितो योऽसौ
निकटलाटिकाः समीपवर्तिसेवकत्वेन परिकल्पनं रचना यस्य उत्तरीयासनस्य तत्त-
थोक्तं तस्मिन् । किं कृत्वा । पूर्वं भ्रूलतोह्लासनसंभ्रमेण भूरेव लता वली । गामोन्नाम-
करणशीलत्वात् । तस्या उल्लासममुल्लापस्य सभ्रमेण आदरेण सभान्दन्तराप्यनि
सभामप्यमार्गे जनसुवार्धं सेवकसंपट्टनं अपवर्त्य उत्तार्य । कथंभूतेन भ्रूलतोह्लासनसं-
भ्रमेण । कोपप्रसादयोः कोपे प्रसादे च अपरनरपालानां लक्ष्म्याः लापवेतरो [लघुत्वा] ।
लघुत्वलक्षणो योऽसौ व्यवहारस्तौल्येन तस्य परिच्छेदे परिज्ञाने विडम्बितकारिणः
तुलादण्डस्य सौतवदण्डस्य विभ्रमः शोभा येन तथोक्तत्वेन भ्रूलतोह्लासनसंभ्रमेण । कोपे
सति अपरनरपालानां लक्ष्मीः लापवं प्राप्नोति, प्रसादेनातिमुह्यं गच्छतीति । यथासं-
ख्यालंकारः ॥

१. 'तन्मुनिकुमारकयुगलविलोकनोत्तरं स्वगतमेवं चिन्तयति स्म' इत्येवं संबन्धक-
त्पन्ता योग्या. 'उपावीमिषात्' इत्यनेन संबन्धे मध्ये स्वगतचिन्तनक्रियावाचकपदस्यापि
स्वगतत्वे व्याप्यारल्लेखः स्यात्.

अमेणापवार्य सभाभ्यन्तराध्वनि जनसंवाधम्, अतीव च मनसि विस्मयमानः
 ग्रहर्षोत्कर्षवर्षाभिस्सन्दबिन्दुमञ्जरीजटिलपद्मपल्लवः 'कथं नामैतद्दर्शनादा-
 चान्तामृतमिव नृशंसाशयबहलकालुष्यमपि मुहुः प्रशान्तं मे चेतः, चक्षुः
 पुनः कुलिशकीलितमिव कथं न विषयान्तरमवगाहते, चिरप्रवसितप्रण-
 यिज्जनावलोकनादिव कथमयमात्मा परमन्तर्भोदते, चित्तमपि चेदं चिरा-
 याचरितपरिचयमिव कथमतीवानन्दधुमन्धरम्, किं नु खलु तदेतन्न स्या-
 न्मम भागिनेययमलम्, आचकर्णं चापरेद्युरेव रेवतकृन्नामप्रसिद्धाकुल-
 वृद्धादेतस्य दालकाल एवाश्चर्यायं तपश्चर्यापर्यायम्, भवन्ति हीमानीन्द्रि-
 याण्यदृष्टपूर्वेष्वपि मियजनेषु प्रायेण प्रातस्तपनतेजांसीव रागोद्वेगवयांसि ।

कथंभूतः सः अचलापतिः । अतीव च अतिशयेन मनसि विस्ते विस्मयमानः आश्चर्यं
 कुर्वाणः । पुनश्च विविदिशे राजा । ग्रहर्षोत्कर्षवर्षाभिस्सन्दबिन्दुमञ्जरीजटिलपद्मपल्लवः
 ग्रहर्षेण आनन्देन ग्रहर्षस्य आनन्दस्य वा योऽप्यावुत्कर्षवर्षः अतिशयवदधुपातस्तस्य
 अभिस्सन्दबिन्दुना स्रवणमिषुषां मञ्जरीभिर्वीर्यीभिः जटिलाः कर्बुराः पद्मपल्लवा लोच-
 नरोमाप्राणि यस्य राहः स तथोक्तः । राजा स्वगतमेवं चिन्तयति । एवं कथमिति चेत्—
 एतद्दर्शनात् एतयोः मिलोचनात् कथं केन प्रकारेण । नमेति सभावनायाम् । मे मम
 चेत्तो मनो मुहुर्बर्वाहं प्रशान्तं अकूरतां प्राप्तम् । कथंभूतं चेत् । नृशंसाशयबहलका-
 लुष्यमपि नृशंशो द्रिष्टव्यो योऽप्यावाशयः परिणामस्त्वेन पहलं प्रचुरतरं बाहुष्यं दातुता
 कृत्तुना दक्षिन् चेति तत्तथोक्तम् । कीदृशं प्रशान्तं जातं मे चेतः । आचान्तामृत-
 मिव आचान्तम् आम्वादिनं अभूतं पीयूषं येन तथोक्तम् । इव यथा मम चक्षुर्लोचन-
 युगलं पुनः कथं केन प्रकारेण शिवान्तरं अपरं प्रदेशं नावगाहते न प्रविशति । कि-
 मिव । कुलिशकीलितमिव पत्रेण निद्रमिव । अयं आत्मा अयं जीवः कथं केन प्रकारेण
 परमुत्कर्षेण अन्तर्मनसि भोदते हर्षं करोति आनन्दं भजते । कस्मादिव । चिरप्रवसित-
 प्रणयिज्जनावलोकनादिव चिरं दीर्घकालं प्रवसितः परदेशं गतः प्रणयिजनः श्रेष्ठान्मनु-
 ष्यस्य अवलोकनात् निरीक्षणादिव । चित्तमपि च हृदयं इदं प्रलक्ष्मीभूतं कथं केन
 प्रकारेण अतीवानिगयेन आनन्दधुना आनन्देन मन्धरं मन्दगामि वर्तते । शिथिल ।
 चिरायाचरितपरिचयमिव चिराय चिरतनाम । दीर्घकालमिति यावत् । आचरितः
 कृतः परिचयः संगतिर्नेन तत्तथोक्तम् । नु इति चिन्ते । शिमषवा । खलु निदयेन ।
 तथगतप्रतिष्ठं एतत् प्रलक्ष्मीभूतं मम मे भागिनेययमलं स्वस्तीवयुगलं न स्यात् न भवेत् ।
 अपरेद्युरेव अपरस्मिन्नहनि एव । विनामप्रविद्धात् । रेवतक इति नाम अभिषेयं प्रतिष्ठं
 प्रवृत्तं यस्य स रेवतकनामप्रतिष्ठगस्यात् कुलहलात् अस्मत्कुले वर्धयामः एतस्य मम

यतः ।

आनन्दवाप्पजलपूरितनेत्रपात्रैः

प्रत्यङ्गजातपुलकप्रसवार्पितार्धैः ।

चित्तैः प्रमोदमधुपर्ककृतातिथेयै-

राख्यायते प्रियजनो ननु पूर्वमेव ॥ १४७ ॥

तदलमत्र सौ(शौ)द्धोदनेरिव बाह्यग्राह्यनिकलेन विकल्पजालेन ।
सफलमामि तावदेतद्दालापनदोहदादेव हृदयालवालपरिसरे विहितावरोह-
मौत्सुक्यानोकहर्म ।'

भागिनेयस्य मालकाल एव शिशुकाल एव तपश्चर्यापर्यायं तपश्चरणानुक्रमं आचकर्णं
आकर्णितयानहम् । 'धी(ध्री)दुशु(धु)कनिकारिकान्तेभ्यध्वन् कर्तारि' इति सूत्रेण चणि
प्रत्ययेऽद्यतन्या अपि च सति द्विवचने जाते 'आचकर्णम्' इति जायते । कथंभूतं त-
पश्चर्यापर्यायम् । आधर्षायम् आधर्षस्य विलम्बस्य आशः उत्पादो यस्य तपश्चर्यापर्यायस्य
स आधर्षायस्तं आधर्षायम् । हि यस्मात् इमावि भूतानि इन्द्रियाणि बहुरादीनि
अदृष्टपूर्वेष्वपि अविलोकितेष्वपि प्रियजनेषु चञ्चुवर्गेषु प्रायेण बाहुल्येन रागोत्पन्नवयासि
रागेण उत्पन्नवयासि उत्कटतादृश्यानि भवन्ति संजायन्ते । कानीव । प्रातस्तपनतेजा-
सीव प्रातस्तपन उद्यद्वास्करस्तस्य तेजासीव । यथा उद्यमप्राप्तसूर्यस्य तेजासि उद्यो-
तानि रागोत्पन्नानि भवन्ति रक्तसंयुक्तानि भवन्ति ॥

यतः यस्मात् कारणात् । आनन्दवाप्पेत्यादि । ननु अहो प्रियजनः प्रियमातुषः
कर्नतापन्नः चित्तैर्मनोभिः कर्तुंभूतैः पूर्वमेव संभावणमन्तरेणापि आख्यायते संसूचयति ।
कथंभूतैश्चित्तैः । आनन्दवाप्पजलपूरितनेत्रपात्रैः आनन्दसंयन्धि बह्वाप्पजलं अभूत्कं
तेन पूरितं भरितं नेत्रपात्रं लोचनामजं यैश्चित्तैस्तानि तथोक्तानि तैः । अपरं कथंभूतै-
श्चित्तैः । प्रत्यङ्गजातपुलकप्रसवार्पितार्धैः अङ्गमर्गं प्रति प्रत्यङ्गम् । सर्वाङ्गेच्छित्तार्धैः । जाता
उत्पन्ना ये पुलका रोमहर्षणानि त एव प्रसवाः पुष्पाणि सनेविकासहेतुत्वात् तैरर्पितो
दत्तो अर्घ्यः पूजा यैश्चित्तैस्तानि तैः । मूयोऽपि कथंभूतैश्चित्तैः । प्रमोदमधुपर्ककृतातिथेयैः
प्रमोदः आह्लादः स एव मधुपर्को दधिशृतमधुपादार्पणं तेन कृतं आतिथेयं प्राधुनिक-
क्रिया यैश्चित्तैस्तानि तथोक्तानि तैः । रूपकालंकारः ॥

ततस्मात् कारणात् अत्र असिन्नर्ये विकल्पजालेन संकल्पसमूहेन अलं पूर्णम् ।
कथंभूतेन विकल्पजालेन । बाह्यग्राह्यनिकलेन माहं चक्षुःप्राप्तेऽग्रहणीयं ज्ञापनीयं तेन
विकल्पं इत्थं तेन । कस्येव । शौद्धोदनेरिव शुद्धोदनेरिव शुद्धोदनस्यापस्यं पुमान् शौद्धो-

१. अत्र 'इत्थेन चिन्तयति स्म' इति टीकायुक्तः कश्चित्पाठो गलितो भवेत्.

अत्रावसरे स्वामिनः प्रसन्नरसं मानसमवसायावसरविलासनामकेन वै-
तालिकेनेदं वृत्तद्वयमागीयते सा—

‘नासन्ना रिपवो न चापि भवतः कश्चिन्निदेशावशः

श्रीरेषा तव देव या प्रणयिनी तस्यै न कोऽपीर्ष्यति ।

गाढं मुष्टिनिपीडनश्रमभरप्रोद्धान्तधाराजलं

मुञ्चत्याहवकेलिदोःसहचरीं तत्सङ्गयष्टिं भवान् ॥ १४८ ॥

दयार्द्रचित्तैर्मुनिभिः समागमान्सर्गहिसोऽपि जनः प्रशाम्भ्यति ।

आहार्यहिसामतयः शमोदयं भजन्ति यद्देव तदद्भुतं कुतः ॥ १४९ ॥’

इतिस्तस्य शौद्धोदनेर्बाह्वस्य विकल्पजालं ज्ञानस्वरूपं बाह्यप्राप्त्यविकलं भवति । तथा मम
विकल्पेन अलम् । सफलमामि फलसंयुक्तं करोमीति यावत्, तावत् अनुक्रमेण एतदा-
लापनदोहदादेव एतद्योरालापनस्य आभाषणस्य दोहदात् मनोरथात् औत्सुक्यानोक्तं
उत्फण्टतावृक्षम् । कथंभूतमौत्सुक्यानोक्तम् । हृदयालवालपरिसरे हृदयमेव आलवालं
जलस्रोचनस्थानकं तस्य परिसर उपान्तभागः तस्मिन् विहितावरोहं कृताङ्गुरम् ॥

अत्रावसरे नृपतेः स्वगतचित्तेन प्रस्तावे स्वामिनो नरेन्द्रस्य प्रसन्नरसं निर्मलरसं निर्म-
लरसं मानसं चित्तं अवसायं ज्ञात्वा अवसरविलासनामकेन वैतालिकेन भूतेन इदं
वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितं वृत्तद्वयं श्लोकद्वयं आगीयते स्वपठितमिति । किं तद्वृत्तद्वयमि-
त्याह—नासन्ना रिपव इत्यादि । हे देव हे राजाधिराज, भवतस्तव रिपवः क्षान्तवः
आपत्ता निकटतरा न वर्तन्ते । न चापि नैव वक्ष्यितुमान् भवतस्तव निदेशावशः
आदेशपराङ्मुखो वर्तते । एषा प्रत्यक्षीभूता या तव श्रीः लक्ष्मीः प्रणयिनी ज्ञेयवती
मर्तते, तस्यै प्रियै योऽपि पुमान् न ईर्ष्यति न कुप्यति । ‘यस्मै कुप्यति’ इत्यनेन
चतुर्थीविधानम् । ततस्मात् कारणात् भवान् त्वं सङ्गयष्टिं मण्डलाग्रं मुञ्चतु परित्यजतु ।
कथंभूता सङ्गयष्टिम् । गाढं मुष्टिनिपीडनश्रमभरप्रोद्धान्तधाराजलं गाढं दृढं यथा
भवत्येवं यन्मुष्टिनिपीडनं मुख्यं दृढं ग्रहणं तस्य श्रमभरेण आयासभारेण प्रोद्धान्तं
ऊर्द्धमुच्छलितं धाराजलं यस्याः सा तयोक्ता ताम् । पुनः कथंभूता सङ्गयष्टिम् । आहव-
केलिदोःसहचरीम् आहवकेलौ संग्रामक्रीडाया दोष्णो धाहुदण्डस्य सहचरी सखी-
सदृशी ताम् । रूपकालंकारः ॥

दयार्द्रचित्तैरित्यादि । हे देव हे राजाधिराज, दयार्द्रचित्तैः करुणारससरस-
मानसैः मुनिभिर्मतिवैरैः समागमात् आगमनात् निरर्गहिसोऽपि स्वभावेन दारादरपि
जनः पुमान् प्रशाम्भ्यतुर्पक्षमं भजते । आहार्यहिसामतयः संसर्गेण हिसासंयुक्तमनसः
पुमांसो यत् शमोदयं उपसमप्रादुर्भावं भजन्ति सेवन्ते, तत् अद्भुतमाश्चर्यम् । कुतः ।
न कुतोऽपीति । आक्षेपालंकारः ॥

पुनरप्यसौ वैतालिकश्चिरमशिस्रामणिभूषणमपि कचमरीचिमेचकितमस्त-
कम्, अनवतंसमपि लोचनरुचिकुवलयितकर्णम्, अनलंकारमपि कपोलका-
न्तिकुण्डलितमुखमण्डलम्, अनावरणमपि वपुःप्रभापटलदुकूलोत्तरीयम्, अ-
रण्यप्रेम्णा वदनव्याजेन कमलसर इव भुजच्छन्नना लताराममिवोरुमिषेण कद-
लीकाण्डफाननमिव चलनलक्षणाशोकवनमिव च सहाययमानम्, इन्दुमृगेक्ष-
णद्युतिसंपादितमिव कुन्तलेषु, सुरतरुफलकप्रसाधितमिनालिकयोः, कामकोद-
ण्डकोटिषटितमिव भ्रूषु, रत्नकरण्डकोटकीर्णमिव नेत्रेषु, स्मरशरपुद्गोल्लिखित-

पुनरपि दृष्टद्वयाभ्ययनानन्तरं असौ प्रसङ्गीभूतो वैतालिकः अवतरविलासनामशो
भट्टधिरदीर्घकालं तन्मुनिशुमारकयुगलं विलोक्य दृष्ट्वा इदं पश्यमाणलक्षणोपलक्षितं दृष्ट-
श्लोकमेकं अपाठोत् पठितवानिति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् ।
अशिराममणिभूषणमपि शिरोरत्नाभरणरहितमपि कचमरीचिमेचकितमस्तकं कचानां पु-
न्तलानां मरीचिभिः किरणैर्भूषितो शिरोरत्नाभरणरहितो मस्तको यस्य मुनिकुमारकयु-
गलस्य तत्तथोक्तम् । अनवतंसमपि कर्णपूररहितमपि लोचनरुचिकुवलयितकर्णम् लोच-
नानां रुचिभिः प्रभाभिः कुवलयिताः कर्णाः शब्दप्रज्ञा यस्य मुनिकुमारकयुगलस्य तत्त-
थोक्तम् । अनलंकारमपि कर्णपूररहितमपि कपोलरान्तिकुण्डलितमुखमण्डलम् कपो-
लानां यण्डस्थलानां काङ्क्षितभी रुचिभिः कुण्डलिते कनककुण्डलसंयुक्ते कृते मुखमण्डले
सुखे यस्य तत्तथोक्तम् । अनावरणमपि सधानवस्त्ररहितमपि वपुःप्रभापटलदुकूलोत्तरी-
यम् वपुःप्रभापटलौ रुचिरमूही एव दुकूलोत्तरीये पटदुकूलसंबन्धुपरितनवत्त्रे यस्य
तत्तथोक्तम् । मुनिशुमारकयुगलं किं कुर्वाणम् । अरण्यप्रेम्णा वनज्जेहेन वदनव्याजेन
मुखमिषेण कमलसरः कमलवर्णं सह सार्धं आनयमानमिव आनयदिव । भुजच्छन्ना
पाशुमिषेण लतारामं वशीयनं सहाययमानमिव । ऊरुमिषेण सरभ्रोऽपवेशेन कदली-
पाण्डवानं अशुमरफलसम्भवनं सहानयमानमिव । चलनलक्षणेन पादाणां मिषेण अशो-
कवनं वंकेलिवाननं सहानयमानमिव । उत्प्रेक्षालंकारः । कथंभूतं मुनिकुमारकयुगलम् ।
कुन्तलेषु वेशेषु इन्दुमृगेक्षणद्युतिसंपादितमिव इन्दोवन्द्यमसौ योऽग्रीं मृगो हरिणस्यस्य
ईक्षणे लोपने तयोर्मुखा दीप्त्या कान्त्वा संपादितमिव रचितमिव । पुनः कथंभूतं मुनि-
कुमारकयुगलम् । अलिकबोलंलाटवोर्विषये सुरतरुफलकप्रसाधितमिव कल्पतरुपट्टरुचि-
र्मापितमिव । पुनः कथंभूतं मुनिशुमारकयुगलम् । भ्रूषु चकरोल्लेकासु कामकोदण्डको-
टिषटितमिव कामस्य वन्दर्पस्य यत् कोदण्डं धनुस्तस्य कोटिरग्रं तथा पटितं निष्पा-
दितमिव । पुनः कथंभूतं मुनिशुमारकयुगलम् । नेत्रेषु लोचनेषु रत्नकरण्डकोटकीर्णमिव
रत्नानां करण्डको रत्नकरण्डक रत्नशुद्धाभसमुदायस्त्रेण उत्कीर्णमिव घटितमिव । पुनः
कथंभूतं मुनिशुमारकयुगलम् । पश्मसु नेत्राणां स्मरशरपुद्गोल्लिखितमिव स्मरस्य
वन्दर्पस्य ये शरा याणास्तेषां पुद्गैः प्रान्तपद्मैः उल्लिखितमिव निर्मितमिव । पुनः कथं-

मिव पक्ष्ममु, रतिक्रीडाकीरासलावण्यविहितमिव नासयोः, लक्ष्मीविभ्र-
मादर्शविनिर्मितमिव कपोलेषु, कीर्तिसरस्वतीविलासदोलाकृतमिव श्रोत्रेषु,
सध्यारुणामृतकरखण्डनिर्वर्तितमिवाधरयोस्तन्मुनिकुमारकयुगलं विलोक्येदं
वृत्तमपाठीत्—

‘बालद्रुमः स्वयलतोद्भूतिकान्तमूर्ति-

जात कथं पथि करालकृशानुवृत्तेः ।

आः पाप पुष्पशर सप्रति कस्तवान्य

केलीकृते यदनयोस्त्वमुपेक्षितोऽसि ॥ १५० ॥’

एतच्चासावुपनिशम्य प्रवेष्ट्वाटककटकप्रदानपुर-सरमेतदाननाम्बुरुह-
मवलोक्य पुनश्च य. समभ्यर्णोत्कीर्णतयावतीर्णस्याकर्णविदीर्णयदनस्य वे-

भूत मुनिकुमारकयुगलम् । नासयोर्नासिकयोर्विषये रतिक्रीडाकीरासलावण्यविहितमिव
रसे कामभार्याया क्रीडाकीरा लीलाशुकालेपामास्य मुख तस्य लावण्येन फान्त्या विहि-
तमिव रचितमिव । पुन कथंभूत मुनिकुमारकयुगलम् । कपोलेषु यण्डस्थलेषु लक्ष्मी-
विभ्रमादर्शविनिर्मितमिव लक्ष्म्या महापुण्डरीकवासिन्या विभ्रमादर्श क्रीडादर्पणस्तेन
विनिर्मितमिव दृष्टमिव । पुन कथंभूत मुनिकुमारकयुगलम् । श्रोत्रेषु कर्णेषु कीर्तिसर-
स्वतीविलासदोलाकृतमिव कीर्तित्व सरस्वती च जैनभारती तयोर्विलासदोला क्रीडा-
प्रेक्षास्ताभि कृतमिव । पुन कथंभूत मुनिकुमारकयुगलम् । अधरयोर्दन्तच्छदयोर्विषये
सध्यारुणामृतकरखण्डनिर्वर्तितमिव सध्याया सवन्धी योऽसावर्णामृतकर. अव्यक्त-
रागध्वन्त्रस्तस्य खण्डाभ्या नेमाभ्या निर्वर्तितमिव अनुष्ठितमिव ॥

अवसरविलासनामको भद्र शिमपाठीदिलाह—बालद्रुम इत्यादि । बालद्रुम
अभयदधिनामा शिशुवृक्ष कथं वेन प्रकारेण करालकृशानुवृत्ते रौद्रवैश्वानरावर्तनेनस्य
पथि मार्गे जात समुत्पन्न । कथंभूतो बालद्रुम । स्वयलतोद्भूतिकान्तमूर्ति भगिनी-
लताप्रादुर्भावेण मनोहरमूर्ति । आ इति बोधे पीडाया या । ‘आस्तु स्यात् कोपपी-
डयो’ इति वचनात् । रे पापभूते रे पुष्पशर रे कन्दर्प सप्रति इदानीं वर्तमानकाले
तव भवत केलीकृते मीडानिमित्त अन्य पुमान् को वर्तते । यत् यस्मात् कारणात्
अनयोर्मुनिकुमारयोर्विषये स भवान् उपेक्षितोऽसि अतादरवान् असि वर्तसे ॥

एतच्चेति । एतच्च उक्तलक्षण वृत्तम् । चकारात्पूर्वोक्तलक्षण द्वय च । असी रागा उप
निशम्य ध्रुवा प्रवेष्ट्वाटककटकप्रदानपुर सरं प्रवेष्ट्यो भुजयोर्द्विष्टकटकयो कनकक-
णयो प्रदानपुर सरं विभ्राननपूर्वं यथा भवत्येवमपि । एतदाननाम्बुरुह अवसरविलासना-
ममदमुत्तममल अवलोक्य दृष्ट्वा पुनश्च पुनरपि तं पूर्वोक्त करवाल यत्र दद्राणीपादपी-

तालचक्रस्य प्रतिफान्तविकटदंष्ट्राचक्रवालः स्वधाराजलनिमग्नसपन्नकीकस-
कराल इव, प्रतिबिम्बिताधरावलिहजिह्वाप्रतानः पराक्रमाकृष्टद्विष्टश्री-
विरहविनोदपरिकल्पितकमलकानन इव, प्रतिमासमागताङ्गारनिभनेत्रनि-
करः प्रदर्शितशत्रुक्षत्रक्षयकालोत्काजालावतर इव, पुरुदसौदर्शनप्रकाश-
केशप्रतिशरीरदुर्दर्शिककलः प्रचलिताखिलरिपुलोकप्रसनसमर्थजाठरानल
इव, प्रतियातनागताङ्गसङ्गताभोगतनुः समाक्षितविषक्षक्षयदक्षराक्षसक्षेत्र इव,

उपकण्ठे करादुरस्य हस्तादिसुख्य मुनिकुमारकयुगल उपावीप्रशदिति सवन्ध ।
कं करवालम् । यं करवालं समभ्यर्णोत्कीर्णतया निकटतरपावाणादिभिर्घटिततया अर्ध-
तीर्णस्य प्रतिबिम्बितस्य आकर्षणविदीर्णवदनस्य आकर्षणं वर्णपर्यन्तं विदीर्णानि स्फुरि-
तानि वदनानि मुरानि यस्य तदाकर्षणविदीर्णवदनं तस्य आकर्षणविदीर्णवदनस्य एव-
भूतस्य पैतालचक्रस्य भूताविष्टमृतकशरीरसमूहस्य प्रतिफान्तविकटदंष्ट्राचक्रवालं प्रति-
फान्तं प्रतिबिम्बितं विकृष्टानां पङ्क्ततराणां दंष्ट्राणां पादनां चक्रवालं मण्डलं यस्मिन्
करवाले स प्रतिफान्तविकटदंष्ट्राचक्रवालः । उपरं कथंभूतं करवालः । उच्यते—
स्वधाराजलनिमग्नसपन्नकीकसकराल इव स्वस्य आत्मनो यद्धौराजलं नेमिस्थितोद-
तत्र निमग्ना घुडिताः पातालगता ये सपत्नाः शत्रवस्तेषां कीकसानि हङ्गानि ते
करालं रौद्रमूर्तिरिव । पुनरपि कथंभूतं करवालः । प्रतिबिम्बिताधरावलिहजिह्वाप्रतानं
प्रतिबिम्बितं प्रतिफलितं प्रतिच्छन्दमागतं अधरावलिहानां जिह्वानां प्रतानं समूहो
यस्मिन् करवाले ॥ तथोक्तः । पुनरपि कथंभूतं करवालः । उच्यते—पराक्रमाकृष्ट-
द्विष्टश्रीविरहविनोदपरिकल्पितकमलकानन इव पराक्रमेण यत्कारेण आकृष्टां केशेषु धृत्वा
समागीता या द्विष्टश्रीः शत्रुक्षमीस्त्वस्यां विरहविनोदाम् पित्रलम्भरफेडनाय परिवर्तितं
रचितं कमलकागनं कमलवनं यस्मिन् करवाले स तथोक्तः । पुनरपि कथंभूतं करवालः ।
प्रतिमासमागताङ्गारनिभनेत्रनिकरः प्रतिमा प्रतिच्छाया प्रतिबिम्ब्य समागता ये अङ्ग-
रनिभनेत्रा अङ्गारसमानलोचना राक्षसविशेषास्तेषां निकरः समूहो यस्मिन् करवाले
स तथोक्तः । उपरं कथंभूतं करवालः । उच्यते—प्रदर्शितशत्रुक्षत्रक्षयकालोत्काजा-
लावतर इव प्रदर्शितं प्रकटितं शत्रुसत्राणां सपन्नपाणां क्षयकारार्थं मृत्युसूचनायै
उत्काजालावतरस्तरापतनसमूहस्वावतारो यस्मिन् करवाले स तथोक्तः । भूयोऽपि
कथंभूतं करवालः । पुरुदसौदर्शनप्रकाशकेशप्रतिशरीरदुर्दर्शिककलः पुरुदसता मार्जा-
राणां यानि दर्शनानि लोचनानि तद्वत्प्रकाशो युतिर्वेषां ते पुरुदसौदर्शनप्रकाशा अग्नि-
ज्वालागदशा केशा कुन्तला येषां राक्षसानां तेषां प्रतिशरीरं प्रतिबिम्बेर्दुर्दर्शका
दुरखलोना कला मूर्तिर्यस्य करवालस्य ॥ तथोक्तः । पुन उच्यते—प्रचलिताखिलरिपु-

अपि च य स्वस्य स्वामिनो नृपयज्ञावसरेषु निजभुजप्रतापार्जनजनि-
तसाचिव्य इव, सर्वभुवनप्रचारकुतूहलितकीर्तिकुलदेवतासहचरपराक्रमप्र-
सूतिप्रथमप्रजापतिरिव, दुर्वारवैरिवक्ष्यलोद्गलनगलद्वाराधरोपहारदुर्ल-
लितवीरलक्ष्मीसमाकर्षणमन्त्र इव, सकलजगद्रक्षणक्षमशौर्यसिद्धौपधसाध्य-
वसुधावशीकरणोपदेश इव, समुत्सर्पदर्पोद्दामद्विपधरव्याजृम्भस्तम्भावि-

लोकप्रसनसमर्थनाढराजल इव प्रचलित उद्दीपित सञ्चयितो जाज्वलित प्रज्वालितो
अखिलाता समप्राणा त्रिपुरलोकानां शत्रुसमूहानां प्रसन्ने भक्षणे भस्मीकरणे समर्थ
प्रचण्डतर जाठराजल उदराम्रियस्य करवालस्य स तथा । पुन वधभूत करवाल ।
प्रतिमातन्नागताजस्रजताभोगवत् प्रदियातना प्रविच्छायां प्रतिविम्ब आगत प्रतिक्रित
अक्षस्य वृष्णदत्तारस्य अ(स)ङ्गत स्वधी आभोगो विस्धारस्तनौ शरीरे यस्य करवालस्य
त तथोक्त । भूयोऽपि कथंभूत । उपरेक्ष्यते—समाक्षिप्तविपक्षक्षयदक्षराक्षसक्षेत्रेण इव
समाक्षिप्त संप्रामार्थं गृहीत विपक्षाणां शत्रूणां शयाय मारणाय दक्ष समर्थ राक्षसानां
क्षेत्रेण भूमिर्येन करवालेन स तथोक्त । अपि च अस्ति कथिद्विशेष । य करवाल स्वस्य
आत्मनः स्वामिनो वरेन्द्रस्य नृपयज्ञावसरेषु संप्रामत्स्थानेषु निजभुजप्रतापार्जनजनि-
तसाचिव्य इव निजभुजयोः स्वकीयदोर्दण्डयोः प्रतापोपाश्रिते । 'यस्य चात्तापि धृता मयाय
भवति स प्रतापः' । जनितमुत्पादित साचिव्य साहाय्य येन स तथोक्त । कथंभूत
करवाल । सर्वभुवनप्रचारकुतूहलितकीर्तिकुलदेवतासहचरपराक्रमप्रसूतिप्रथमप्रजापतिरि-
व सर्वेषां भुवनानां प्रचारे पर्यटने कुतूहलिता दोहदवती विनोदवती वा कीर्ति पुण्यगु-
णकीर्तनं सैव कुलदेवता अन्वयस्य अधिष्ठामिका तस्या सहचर राजा स चासीत् पराक्रम
पौरस्य तस्य प्रसूती उत्पादने प्रथमप्रजापतिरिव प्रदत्तसदृश । अपरं कथंभूत करवाल ।
दुर्वारवैरिवक्ष्यलोद्गलनगलद्वाराधरोपहारदुर्ललितवीरलक्ष्मीसमाकर्षणमन्त्र इव दु-
र्लभेन वैरविभुमशक्त्या दुर्वासये वैरिणः शत्रवस्तेषां वक्ष्यत्यलस्य उद्गलन विदारण
तस्मिन् सति गच्छत् प्रवहत् यद्वासहधिरं प्रवाहलोहित तस्य उपहारे पूजना दुर्ललिता
आसत्ता या वीरलक्ष्मी मोषलक्ष्मीसस्या समाकर्षणस्य दृढादानीतस्य मन्त्र इव धी-
शासन्याससदृश । अपरं कथंभूत करवाल । सकलजगद्रक्षणक्षमशौर्यसिद्धौपधसाध्य-
वसुधावशीकरणोपदेश इव सकलस्य जगतः त्रिभुवनस्य रक्षणे प्रतिपालने क्षम समर्थ
यच्छौर्यं सौमन्यं तदेव सिद्धौपध रक्षणं जगन्मरणनिवारकत्वात् तेन साध्या वशीक-
र्तव्या या वसुधा भूमिसस्या वशीकरणे स्वायत्तताविधाने उपदेश इव मन्त्रसदृश ।
अपरं कथंभूत करवाल । समुत्सर्पदर्पोद्दामद्विपधरव्याजृम्भस्तम्भाधिर्भवमहासाहस
इव समुत्सर्पः प्रसरत् दर्पं औत्कट्यं येषां त समुत्सर्पदर्पास्ते च ते उद्दामा वलवतरा

भयन्महासाहस इव, प्रतिकूलवनिपालविलासिनीविभ्रममरोच्चाटनधूपधू-
माडम्बर इव, समाह्वयरसभरितारातिमतिमधुकरीमोहनमहौषधिप्रारम्भ
इव, समूयोत्साहदु सहद्विष्टद्विषयविषटनविद्वेषभेषजागम इव, कालेयक-
लङ्कपङ्किलाचारपरस्परासुताचरितचरमाभिचार इव, तगनेकमहासमानीक-
संतोषितरणदेवताविहितबलिविधान वीरश्रीविभ्रमदर्पणनामानमपहसित-
कृतान्तरसनालीलं करवालं प्रतापद्विपालानस्यानालक्ष्मीलताश्रयशिवरिण

द्विपन्त शत्रवस्त्व एव विषयस्य सर्पा कुटिलसविपमुत्तुङ्गिजिह्वलादिभयभारि-
त्वात् तेषां व्याकुम्भ प्रतरस्तस्य स्तम्भे कौत्से आविर्भवन् प्रवटीभवन् महासाहस इव
पीलनमन्त्रादयः । अपरं कथंभूत करवाल । प्रतिकूलवनिपालविलासिनीविभ्रमम-
रोच्चाटनधूपधूमाडम्बर इव प्रतिकूल शत्रुभूता ये अवनिपाला वृषिपीपतयस्तेषां विला-
सिन्य कमनीयकामिय तासां विभ्रमा श्रुतवानि त एव भ्रमता मधुकरी अनवस्थित-
स्वरूपतात् तेषामुपाटने विषटने उद्भापने धूपधूमाडम्बर इव धूपधूमस्याटोप इव । अपर
कथंभूत करवाल । समाह्वयरसभरितारातिमतिमधुकरीमोहनमहौषधिप्रारम्भ इव समा-
ह्वय चप्रानस्तस्य रतोऽगुरागलेन भरिता परिपूर्णं ये शरास्तय शत्रवस्तेषां मत्थो युद्ध-
पत्ता एव मधुकरीयौ भ्रमयथपलस्वरुपात् तासां मोहने विचेतीकरणे महौषधीप्रारम्भ इव
मुक्तिकादिदोषप्रादुर्भाव इव । पुन कथंभूत करवाल । समूयोत्साहदु सहद्विष्टद्विषयवि-
षटनविद्वेषभेषजागम इव समूयोत्साहे सयामे दु सहा दु खेन सहता कष्टन सौकुमशक्या
ये द्विष्टा शत्रवस्तेषां द्विषा घटा 'ब्रह्मा घटना घटा' इति वचनात् गजधेणयस्तासां
विषटने यत्र तत्र पलायने विद्वेषभेषजागम इव विद्वेषो अश्रीतिजनन तस्य भेषममौषध
तस्य भागम इव मन्त्रशालासदृश । पुन कथंभूत करवाल । कालेयकलङ्कपङ्किलाचार-
परस्परासुताचरितचरमाभिचार इव कलिकाले भव कालेय स चासौ कलङ्को लोकाप-
वादस्तेन पङ्किल सपाप स स्वासावाचारस्तस्मिन् परास्तरपरा पापिष्ठा शत्रव अथ
पङ्किलावाराध ये परे शत्रवस्तेषां परासुताचरिते मृयुकरणे चरमाभिचार इव उरकुट्ट
मारणमन्त्रसदृश । कथंभूत त करवालम् । अनेकमहासमानीकसंतोषितरणदेवताविहित-
बलिविधानम् अनेके बहवस्ते च ते महासमानीका महासप्रामात्येषु सतोषिता आद
प्रापिता या रणदेवता संप्रामदेवतास्त्राभिर्विहितमनुष्ठित बलिविधान पूजाविधेयस्य
करवालस्य स तथा तम् । पुन कथंभूत करवालम् । वीरश्रीविभ्रमदर्पणनामान वीरभिन
वीरलक्ष्म्या विभ्रमा श्रुतेपास्तेषां निबोक्ते दर्पण आदर्श वीरश्रीविभ्रमदर्पण इति नाम
अभिधान यस्य करवालस्य स वीरश्रीविभ्रमदर्पणनामा त तथोक्तम् । भूयोऽपि कथं
भूत करवालम् । अपहसितकृतान्तरसनालीलम् अपहसिता विरस्कृता कृतान्तस्य यमस्य

कटिकालपुनजरत्नगम्रासादोत्तमनम्रमादधिव्रजत्रिदिवतरोद्विषदन्वदा-
रणागनिदृष्टादीनामलमिव नुयन्त्यं कन्यतः कटादुल्लस्य रद्रागीपाद-
पीठोपकण्ठे दोलायमानमणिकुण्डलकिरणजालपद्मवितगमनारागमुगममु-
रलतरोद्वहमाद्यमितममस्तयाप्रायातजनकोलाहलः मदेक्षिणीनिदेनादिष्ट-
निकटलालाटिकपरिफलने पुरस्तादुधरीयासने तन्मुनिपुमारकयुगलमु-
पापीविभान् ।

तदपि तस्याधिधार्यनया सपरिकरं तत्रोपनिष्य 'नाययोः संसारसुरावि-

रगताया शिखाया रीता घोमा येन करपाटेन ॥ तथोचम् । कर्षभूतात् करात् ।
प्रतापद्विपालान्तरानात् यस्य वार्ताभि धुना भयकारिणी भवति ॥ प्रतापः, प्रताप एव
द्विषो ह्यनी शैव्यस्य उत्तमाह्वयात् तस्य आलानम्बानात् कन्धनम्रमगदसात् । अपरं
कर्षभूतात् करात् । लक्ष्मीलताधयतिप्रणिः लक्ष्मीदेव उवाच वणी शैव्यपलदायित्वात्
तस्याः शापदस्य आलम्बनस्य शातिजनस्य शिगरिणी वृक्षस्य सहसात् । पुनश्च कर्ष-
भूतात् करात् । कटिकालपुनजरत्नगम्रासादोत्तमनम्रमादधिव्रजत्रिदिवतरोद्विषदन्वदा-
रणागनिदृष्टादीनामलमिव नुयन्त्यं कन्यतः कटादुल्लस्य रद्रागीपाद-
पीठोपकण्ठे दोलायमानमणिकुण्डलकिरणजालपद्मवितगमनारागमुगममु-
रलतरोद्वहमाद्यमितममस्तयाप्रायातजनकोलाहलः मदेक्षिणीनिदेनादिष्ट-
निकटलालाटिकपरिफलने पुरस्तादुधरीयासने तन्मुनिपुमारकयुगलमु-
पापीविभान् । तदपि तस्याधिधार्यनया सपरिकरं तत्रोपनिष्य 'नाययोः संसारसुरावि-

केनै गम्यते । तदपि पूर्वोक्तं मुनिपुमारकयुगलं तत्तापसार्धक्युगं तस्य जगत्प्र-
दत्त तापसस्य श्रीगुदत्तानाथस्य मगवतः अर्धक्युगं शिष्ययुगलं पुनर्युगलं बालकद्वयं
वर्तुभूत नृप श्रीमारदत्तमहाराज एव वक्ष्यमाणदृशोपलक्षितं स्तुतिवचनं आशीर्षचन

सुखभावयोरमीषु प्राणेष्वपरेषु केषुचिन्मनीषितेषु कुतश्चित्काचिदपेक्षास्ति,
परमन्यत्रैकस्मात्ततो निःश्रेयसात् किं स्वात्मनि । पुरोगागिन्यपि जने प्रायेण
श्वःश्रेयसमेव चिन्तयन्ति तच्चरितचेतसः । भवन्ति च तथाविधेऽपि तस्मिन्ने
निसर्गादिद्रामुत्र चाविरुद्धे वर्तमाने जनितात्त्वोपदेशाः ।

प्रयितेः सुप्रसिद्धैर्वचोभिः बर्चनैः कृत्वा ऊचे उवाच उक्तवान् । इति क्रियासारकसं-
बन्धः । किं कृत्वा पूर्वं ऊचे । हस्तयुगलं करबमलद्वयं उद्धृत्य ऊर्ध्वोत्थत्वा । पञ्चमूचे ।
सौष्टव्यममं गुण एतस्य भावः सौष्टवं तत् सत्त्वं गुणं (संश्लेषं) यस्मिन् पञ्चमवर्गमपि तत्
सौष्टव्यसत्त्वं यथा भवत्येवं ऊचे । न केवलं सौष्टव्यसत्त्वं ऊचे, सत्त्वं च तन्मात्रहितं च
यथा भवत्येवं ऊचे । कथंभूतं हस्तयुगलम् । स्वर्गोत्थादि । स्वर्गापवर्गतद्वयसत्त्वसंनिपातं
स्वर्गं च सौधर्मादिषोडशसदृशान् नवममेवैकनवानुदिशपद्यानुत्तरलक्षणं च स्वर्गं उच्यते,
अपवर्गं च मोक्षः, स्वर्गं च अपवर्गं च स्वर्गापवर्गा तायेव तत्तु वृद्धौ परमानन्दतौट्यफल-
दायित्वात् तयोः पक्षयोः प्रयासो ताभ्यां सन्निकाशं तदर्थं तत्तयोक्तम् । पुनः कथंभूतं
हस्तयुगलम् । धर्मद्वयावनिधिहारपथप्रकाशम् धर्मयोर्यतिश्रावकलक्षणयोर्द्वयं धर्मद्वयं तस्य
अवनिः, भूमिस्तस्या विहारपथा विहारमार्गा तयोः प्रकाशं सदृशम् । रूपकालंकारः ॥

किं कृत्वा । पूर्वं इति पूर्वोक्तमर्थं अनुस्मृत्य चिन्तयित्वा । न केवलं इति अनुस्मृत्य किं ॥
तथा तेनैव प्रकारेण इति गुभाविनं च अनुस्मृत्य । न केवलं इति अनुस्मृत्य, किं तु तत्पार्थि-
यार्थनया तस्य श्रीमारदत्तस्य पार्थिवस्य राजाधिराजस्य अर्थनया अभ्यर्थनया प्रार्थनेन तत्र
तस्मिन् उत्तरीयातने रामुपविश्य स्थित्वा । कथमुपविश्य । सपरिकरं सपर्यङ्गासनं यथा
भवत्येवम् । इति किमनुस्मृत्य इति चेदुच्यते—आवयो. अर्थं च तव मम च वाचतयो-
रावयो अमीषु प्रलक्ष्यभूतेषु प्राणेषु इन्द्रियबलायुरुच्छासलक्षणेण दशसु प्राणेषु अपरेषु
वा स्पृशादिविषयेषु वा केषु विवक्षितेषु मनीषितेषु वाञ्छितेषु वस्तुषु कुतश्चित् कस्मा-
चित् कारणात् काचित् कापि अपेक्षा नास्ति न वर्तते । कथंभूतयोरावयो. । ससारमुख-
विमुक्तभावयो. पृथारण्येषु इष्टविषयमक्षयनितावन्दनाविषु विमुक्त. परास्तुखो भावोऽ-
भिप्रायवित्तं योगो मन्त्राक्षरो ययोस्तौ ससारमुखविमुक्तभावौ तयोः । परं केवलं एक-
स्मात् निष्प्रेयसात् ततो मुनिजनप्रतिष्ठात् नि श्रेयसात् मोक्षात् 'नि श्रेयस' इति पञ्च-
मात् नै (१) प्रत्ययः । अन्यस्मिन् अर्थे अपेक्षा नास्ति किं तु नि श्रेयस वर्जयित्वा कस्मि-
द्वित् पदार्थे अपेक्षा न वर्तते नि श्रेयसे तु अपेक्षा वर्तते एवेत्यर्थः । किं तु आरामनि ।
पुरोगागिनि अपि शत्रावपि, जने लोके प्रायेण बहुलतया श्व श्रेयसमेव चिन्तयन्ति
वाञ्छयन्ति (किं चिन्तयन्ति किम्) । तथाविधे पुरोगागिनि अपि तस्मिन् जने

१. पाणिनीयव्याकरणे ॥ रामासान्तोऽन्प्रत्ययः. २. पुस्तकत्रयेऽपि समान एव
पाठः, परंतु 'किं, तच्चरितचेतसः श्वःश्रेयसप्रवर्तनाव चेतो मनो येषाम्' इत्यर्थकपाठो
भवेत्; यद्वा क्रियापाठस्तुटितो भवेत्.

अज्ञानभावादशुभाशयाद्वा कुर्वीत चेत्कोऽपि जनः खलत्वम् ।

तथापि सद्भिः प्रियमेव चिन्त्यं न मध्यमानेऽप्यमृते विषं हि ॥१५१॥

सदाचारोचितमतिर्भूषतिरप्ययमतीवानवहेलविहितविष्टरप्रदानः कृतब-
हुमानः संभाषणोत्सुकधिषणः प्रसन्नान्तःकरण इवोपलक्ष्यते, व्यापारयति
च प्रकटितप्रणययोरिवावयोरानन्दवाप्नोत्वणे मुहुर्मुहुर्वाक्षणे, तत्पर्याप्तम-
त्रोपेक्षणीयलोकसंमतया वाच्यमतया

[तथा हि—]

पुरः प्रणयभूमीषु फलं यदि समीहसे ।

जगदानन्दनिप्यन्दि वर्षं सुक्तिमुधारसम् ॥ १५२ ॥

हे तद्यारितचेतसः पुरुषा निसर्गात् स्वभावेन इह अस्मिन् भवे अमुत्र च आगामिनि
जन्मनि अविरुद्धे वर्तमाने अपावमात्रे जगत्तत्त्वोपदेशा उत्पत्तिरूपोपदेशा भवन्ति च
संजायन्ते च ॥

अज्ञानेति ॥ हि यस्मात् कारणात् अज्ञानभावात् मूर्खत्वात् निर्दिष्टेकत्वात् अज्ञ-
भावायाद्वा द्वेषपरिणामाद्वा चेद्यदि कोऽपि कथित जनो लोकः यत्नत्वं दुर्जनत्वं कुर्वीत
शुभोऽपि तथापि तदपि सद्भिः साधुर्यः प्रियमेव चिन्त्यं हितमेव कर्तव्यम् । अमुमेवार्थं
अर्थान्तरन्यासेन इदमपि—अमृते वीथीषु मध्यमानेऽपि विलोप्यमानेऽपि विषं हास्यदत्तं
न भवति न जायते । अर्थान्तरन्यासात्कारः ॥

स्तदाचारेति ॥ अर्थं प्रलक्ष्यभूतो भूषतिरपि धीमत्तत्त्वरात्रोऽपि अतीवातिशयेन
प्रसन्नान्तःकरण इव प्रसादपरमना इव उपलक्ष्यते इत्येव । कथंभूतो भूषतिः । सदाचा-
रोचितमतिः । सदाचारेषु आसनप्रदानदिनदारिकरणेषु उचिता योगया मतिर्यस्य स
सदाचारोचितमतिः । अपरं कथंभूतो भूषतिः । अनवहेलविहितविष्टरप्रदानः अनवहे-
लेन आदरेण विहितमनुष्ठितं विष्टरस्यासनस्य प्रदानं विधापनं येन स तथोक्तः ।
भूयोऽपि कथंभूतो भूषतिः । इतबहुमानः इतो विहितो बहुः प्रचुरो मानः संमान
उत्तरीयप्रसारणादिलक्षणे येन स तथोक्तः । भूयोऽपि कथंभूतः । संभाषणोत्सुक
धिषणः संभाषणे आलापने उत्सुका वेगवत्तरा धिषणा बुद्धिर्यस्येति स संभाषणो-
त्सुकधिषणः । तथा वीथीषु लोचने मुहुर्मुहुर्बारंवारं आवयोदपरि व्यापारयति च प्रेर-
यति च । कथंभूतयोरारवयोः । प्रकटितप्रणययोरिव प्रकटितः प्रामुखाधितः प्रणयः भेदो
न्योऽपि प्रकटितप्रणयौ तयोः प्रकटितप्रणययोः । कथंभूते वीथीषु । द्वे आनन्दवाप्नो-
त्वणे आनन्दाशुबलेन उत्सवे उदिके । तत्तस्यात् कारणात् अत्र अस्मिन् भूषती या-
च्यमतया मौनित्वेन पर्याप्तं खलम् । कथंभूतया वाच्यमतया । उपेक्षणीयलोकसंमतया
उपेक्षणीयलोके अनादरणीयलोके संमता अमीष्ट उपेक्षणीयलोकसंमता तथा ॥

किं साधुभाषितं यदनुसृतम्—पुर इत्यादि । प्रणयभूमीषु भेदवत्पुरुषेषु यदि

इति च सुभाषितमनुस्मृत्य सौष्ठवसज्जं सलज्जं च
 स्वर्गापवर्गतलरुपल्लवसंनिकाशं
 धर्मद्वयावनिविहारपथप्रकाशम् ।
 उद्धृत्य हस्तयुगलं नृपमेवमूचे
 तत्तापसारभक्तयुगं प्रथितैर्वचोभिः ॥ १५३ ॥

तत्र मुनिकुमारः—

वर्णाश्रमाणां प्रतिपालयित्रे जगन्नयत्रायिपराक्रमाय ।
 ददातु देवः स जिनः सदा ते राजन्नशेषाणि मनीषितानि ॥ १५४ ॥
 अपि च—

असाविन्द्रः स्वर्गे भवति सुकृती यस्य चरिता-
 न्महीमारोद्धारादहिपतिरयं तिष्ठति सुखम् ।
 जगज्जातं चैतद्विजयसमयान्नन्दति परं
 चिरं क्षात्रं तेजस्तदिह जयतादद्भुतविधि ॥ १५५ ॥

चेत् पुरोऽग्रे भविष्यत्काले कलं लाभं समीहसे वाञ्छसि तर्हि सूक्तिमुधारयं शुभमना-
 मृतपानीयं वरं हे जीव, तं क्षर । कथंभूतं सूक्तिमुधारयम् । जगदानन्दनिष्यन्दि
 जगतः पृथ्वीमण्डलस्य आनन्दं हर्षं निष्यन्दते वर्णति इत्येवंशीलं जगदानन्दनिष्यन्दि ॥

तत्रेति । तत्र तयोरभयक्षरभयमखोर्मध्ये तावत् मुनिकुमारः श्रीमदभयक्षिः
 मन्मथारिभुलकः म्रियतमो ऋते । तथाहि—वर्णाश्रमाणामित्यादि । हे राजन्
 श्रीभारवत्तमहाराज, स जयप्रसिद्धो जिनः श्रीमद्भगवद्वर्तमानो देवः परमा-
 राध्यः सदा सर्वकालं ते पुण्यं अशेषाणि मनीषितानि वाञ्छितानि ददातु प्रयच्छतु ।
 कथंभूताय ते । वर्णाश्रमाणां प्रतिपालयित्रे वर्णाश्रमाणां ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः, आश्र-
 माश्च मन्मथारी एही वानप्रस्थो भिक्षुवेति चत्वारः, तेषां वर्णाश्रमाणां प्रतिपालयित्रे
 प्रतिपालकाय । पुनः कथंभूताय । जगन्नयत्रायिपराक्रमाय जगन्नयत्रायी एवंविधः
 पराक्रमः सामर्थ्यं यस्य स जगन्नयत्रायिपराक्रमस्तस्यै । अतिशयालंकारः ॥

अपि च तथा च । असाचित्यादि । तन्मग्नप्रसिद्धं क्षात्रं सतात् प्रायते क्षत्रः
 क्षत्रस्येदं क्षात्रं तेजः प्रतापः इह अस्मिन् संसारे चिरं दीर्घकालं जयतात् सर्वोत्कर्षेण
 प्रवर्तताम् । तस्यै अस्माकं नमस्कार इत्यर्थः । कथंभूतं क्षात्रं तेजः । अद्भुतविधि अद्भुतो
 आश्चर्यभूतो विधिश्चरितं गत्येति तथोक्तम् । तद्विम् । तद्यदोर्नित्यसंबन्धात् यस्य क्षात्रस्य
 तेजसः चरितात् असौ प्रत्यक्षीभूतः इन्द्रः सौधर्माद्यनुतथ स्वर्गे स्वर्गलोके सुष्ठु पुण्येन

कर्पूरद्रुमगर्भधूलिधवलं यत्केतकानां त्विषः

श्वेतिम्ना परिभूय चन्द्रमहसा सार्धं प्रतिस्पर्धते ।

तत्पाकोन्मुखनालिकेरसलिलच्छायावदातं यशः

प्रालेयाचलचूलिकासु भवतो गायन्ति सिद्धाङ्गनाः ॥ १५६ ॥

मातर्गौरि फणीशकामिनि सति त्वं देवि हे रोहिणि

श्रीमत्वग्रमु वारले च सुतनो मा मुञ्चतारमप्रियान् ।

कर्मणा अर्ज्यते स्वर्गः तस्मिन् स्वर्गे सुकृती पुण्यवान् कृतार्थश्च भवति संजायते । यस्य क्षात्रस्य तेजसधरितात् अयं प्रत्यक्षीभूतभूतो भद्रिपतिः शेषनागः सुखं निर्वापं यथा भवत्येवं तिष्ठति जागर्ति । कस्मात् सुखं तिष्ठति जागर्ति । महीभारोद्गारात् मत्स्याः पृथिव्याः भारो महीभारस्तस्य उद्गार उच्चलनं महीभारोद्गारस्तस्मात् । महीभारस्तावत् क्षात्रेण तेजसा ध्रियते । धरणेन्द्रसु पातालसर्गलोके मुखेन राज्यं करोतीत्यर्थः । च पुनः अन्यत् एतत् प्रत्यक्षीभूतं जगन्नातं पृथिवीमण्डलस्थितो लोकसमूहो विजयसमयात् दिग्विजयकालात् नन्दति वर्धते । कथम् । परम् । निधयेनेति शेषः । समुच्चयादिशया-
लंकारः । शिखरिणीछन्दः ॥

कर्पूरेत्यादि । हे राजमिति पूर्वोक्तमेव संबोधनपदं प्राहम् । हे राजन्, तत् जगत्प्रसिद्धं भवतः तव यशः पुण्यगुणकीर्तनं सिद्धाङ्गनाः देवविशेषाणां कमनीयकामिन्यः प्रालेयाचलचूलिकासु गायन्ति वीणावंशस्वरमण्डलादिष्ववतारयन्ति । सिद्धाङ्गना उच्चलवर्णाः, प्रालेयाचलचूलिका अपि शुद्धवर्णाः, भवतो यशश्च अतीव शुद्धमिति भावः । तत्किम् । यद्भवतो यशः कर्पूरद्रुमगर्भधूलिधवलं कर्पूरद्रुमाणां घनसारवृक्षाणां गर्भेषु मध्येषु या धूलयः कर्पूरास्तद्भवत्वमुज्ज्वलम् । पुनश्च तत्किम् । यद्भवतो यशः श्वेतिम्ना उच्चलं कृत्वा चन्द्रमहसा सार्धं परिपूर्णवन्द्यतेजसा सह प्रतिस्पर्धते । चन्द्रतेजस्तिरस्करोतीत्यर्थः । किं कृत्वा । पूर्वं केतकानां केतकीपुष्पाणां त्विषो दीप्तिः परिभूय श्वेतिम्ना पराभवं प्राप्य । कथंभूतं भवतो यशः । पाकोन्मुखनालिकेरसलिलच्छायावदातं पाकोन्मुखं सद्यः पाकमायातं यत् नालिकेरं कूर्चकेसरफलं तस्य सलिलं पानीयं तस्य छाया दीप्तिस्तद्भूत अवदातमुज्ज्वलम् । उपमाविशयालंकारः ॥

मातरित्यादि । कथं यशो गायन्ति सिद्धाङ्गना इत्याह—हे मातर्जननि गौरि पार्वति, हे फणीशकामिनि हे पद्मावति, हे देवि सति साध्वि, हे रोहिणि देवि, चतुर्थतारे हे श्रीमति लक्ष्मीवति, अग्रमु ऐरावतभायें, हे वारले हे हंसि, सुतनो ॥ शोभनशरीरे, त्वं त्वं त्वम् । यूयमित्यर्थः । आत्मप्रियान् निजवल्लभान् श्रीमहादेवशेषनागचन्द्रैरावतहंसान् मा मुञ्चत मा परित्यजत यूयम् । नो चेत् यदि यूयम् मोक्षयन्ते तर्हि अस्य प्रत्यक्षीभूतस्य

नो चेदस्य नृपस्य कीर्तिविसरादुर्लक्षशुद्धे जने

गुप्ताकं पतयोऽथ दुर्लभतरा मन्ये भविष्यन्त्यमी ॥ १५७ ॥

कुवलयदलनीलः कुन्तलानां कलापो

न भवति यदि गौर्याः शंकरे साश्च पिक्ताः ।

क्षितिप तव यशोभिः संभृतायां त्रिलोक्यां

सरभसरतिकेलिः किं तयोः स्यादिदानीम् ॥ १५८ ॥

इन्दुधवलापि कीर्तिर्धवलितभुवनत्रयापि तव नृपते ।

मलिनयति रिपुवधूनां मुखानि यन्नाथ तच्चित्रम् ॥ १५९ ॥

भुजगसमखड्गजनितः सपत्नकुलकालतां मयातोऽपि ।

शुभ्रयति भुवनमखिलं पराक्रमस्ते तदाश्चर्यम् ॥ १६० ॥

नृपस्य श्रीमारदत्तमहाराजस्य कीर्तिविसरात् उज्ज्वलकीर्तिप्रसरात् जने लोके अथ इ-
दानीं गुप्ताकं भवतीनां अमी प्रत्यक्षीभूताः पतयो भर्तारः दुर्लभतरा भविष्यन्तीत्ये-
वमहं मन्ये । कथंभूते जने । दुर्लक्षशुद्धे दुःखेन महता कष्टेन लक्षयितुमशक्यो दुर्लक्षः ।
'इषहुःसुपु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु सत्' इति साधु । दुर्लक्षः शुद्धः शुद्धपदार्थो यस्मिन्निति
दुर्लक्षशुद्धस्तस्मिन् । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

पुनश्च सिद्धाङ्गनाः किं गायन्ति इत्याह—कुवलयेत्यादि । हे क्षितिप हे श्रीमा-
रदत्तमहाराज, यदि चेत् गौर्याः पार्वत्याः कुन्तलानां कलापः केशपाशः कुवलय-
दलनील उत्पलपद्मवत् नीलः कृष्णवर्णो न भवति । शंकरे श्रीमहादेवे साश्च जटाश्च
पिक्ताः गोरोचनवर्णा न भवन्ति । अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामेनात्र बहुवचनम् । तव
भवतो यशोभिः कृता संभृतायां परिपूर्णायां त्रिलोक्यां त्रिजगत्यां तयोः गौरीशं-
करयोः सरभसरतिकेलिः वेगवत्संभोगप्रीति इदानीमस्मिन् काले किं स्यात् किं भवेत् ।
अपि तु न भवेदित्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

पुनश्च सिद्धाङ्गनाः किमुपश्लोकयन्ति—इन्दुधवलेत्यादि । हे नृपते श्रीमारदत्त-
महाराज, हे नाथ पृथिवीपते, तव भवतः कीर्तिः पुण्यगुणश्लोकः इन्दुधवलापि परिपूर्ण-
चन्द्रवदवदात्तापि धवलितभुवनत्रयापि धवलितमुज्ज्वलीकृतं भुवनत्रयं त्रिलोक्यं यथा
सा धवलितभुवनत्रया । रिपुवधूनां शत्रुघ्नीणां मुखानि यन्नाथ तच्चित्रम् । मली-
नयति करोति तत् चित्रं आश्चर्यम् । उपमालंकारः ॥

पुनश्च सिद्धाङ्गनाः किं गायन्ति—भुजगेत्यादि । हे नृपते इति संबोधनपदं
पूर्वोक्तमेव ब्राह्मम् । ते तव पराक्रमः सामर्थ्यं अखिलं समग्रं भुवनं भूमण्डलं शुभ्रयति
शुभ्रं करोति तदाश्चर्यं अद्भुतमिदम् । कथंभूतः पराक्रमः । भुजगसमखड्गजनितः
भुजगेन कालसर्वेण समः सदृशः कृष्णवर्णो योऽसौ खड्गस्तेन जनिः उत्पादितो

त्वं चन्द्रस्त्वमसि रविः कुवलयकमलानुरज्जनात्सत्यम् ।
 किं तु यदरातिसद्यसु तमांसि विदधासि तच्चित्रम् ॥ १६१ ॥
 कृष्णयति वैरिवर्गं रञ्जयति सतां मनांसि तव देव ।
 दुर्वर्णयति खलानपि तथापि शुभ्रं यशश्चरितम् ॥ १६२ ॥

भूप त्वमेव महतां धुरि वर्णनीयः

सिन्धुर्महानपि मवेच्छघृष्टिरेव ।

यत्तं श्रिता य इह ते विनिमग्नवंशाः

क्षोणीभृतस्त्वदनुगास्तु समृद्धवंशाः ॥ १६३ ॥

उत्सर्पद्द्वैरिभ्रजमुजगकुलभोगसंकोचमग्नः

प्रहृक्षोणीशकल्पद्रुमधरणिषुधासारवर्षान्बुवाहः ।

भुजगसमखज्जनिताः । विरुद्धमेतत् परिह्रियते—भुजे बाहौ गच्छति तिष्ठतीति भुजगः
 समः अवक्रः खजो मण्डलामलेन जनित इति खच्छम् । सपलकुलकालतां प्रयातोऽपि
 सपलानां शत्रूणां कुलेषु अन्येषु कालतां कृष्णत्वं प्रयातोऽपि प्राप्तोऽपि भुवनं शुभ्रयति
 इत्यपि विरुद्धं परिह्रियते—कालतां मरुतां प्राप्त इति खच्छम् । विरोधालंकारः ॥

त्वमित्यादि । हे नृपते, त्वं चन्द्रः सर्वजगदाह्लादकः । हे नृपते, त्वं भवान्
 रविः श्रीभास्कोऽसि भवसि । कस्मात् । कुवलयकमलानुरज्जनात् कुवलयानि उत्पलानि
 कमलानि पद्मानि सेषामनुरज्जनात् सत्यमेतत् सत्यमेवैतत् । पक्षे—कुवलयं पृथ्वीमण्ड-
 लम्, कमला लक्ष्मीः, तयोः अनुरज्जनात् आनन्दकरणात् । किं तु तच्चित्रमाश्चर्यं यत्
 त्वं भवानिसद्यसु अस्मिन्मन्दिरेषु तमांसि अन्यक्षराणि विदधासि करोषि तदद्भुतं
 आश्चर्यमेतत् । यथासंख्यालंकारः । श्लेषोपमा च ॥

कृष्णयतीत्यादि । हे देव हे राजाधिराज, तव यशश्चरितं तव यशःस्वरूपं
 वैरिवर्गं शत्रुसमूहं कृष्णयति कृष्णवर्णं करोति, सतां सत्यरूपाणां मनांसि चित्तानि
 रञ्जयति रञ्जानि करोति, खलान् दुर्वर्णान् दुर्वर्णयति मलिनान् करोति । तथापि तदपि
 शुभ्रमुज्ज्वलं वर्तते । समुच्चयातिशयालंकारः ॥

भूप त्वमित्यादि । हे भूप भारदत्तमहाराज, महतां महासुभावानां धुरि वर्ण-
 नीयो भगवत्पराय मुह्यतया त्वमेव भवानेव वर्णनीयः । तर्हि समुद्रः किं महान्
 भवति । न भवत्येव । सिन्धुर्महानपि लघुघृष्टिरेव अल्पस्वरूपो भवेत् संजायते । यत्
 यस्मात् कारणात् तं सिन्धुं श्रिताः आश्रिताः ये क्षोणीभृतः पर्वता इह समुद्रे वर्तन्ते ते
 क्षोणीभृतो विनिमग्नवंशाः विशेषेण पातालं गताः वेषुनृषाः.....त्वदनुगास्तु भ-
 वत्सेवकास्तु क्षोणीभृतो राजानः समृद्धवंशाः शक्तिं प्राप्तान्वया वर्तन्ते । श्लेषालंकारः ॥

उत्सर्पदित्यादि । एष प्रत्यक्षोभूतः श्रीभारदत्तमहाराजः काममतिशयेन मुचिरं

आसन्नोदन्वदद्रिद्रवदमरसस्त्रीगीतकीर्तिप्रवाहः

कामं कल्पायुरेव प्रतपतु सुचिर धर्मधामावलोक ॥ १६४ ॥

पुष्पश्रीर्यस्य ताराः फलममृतरुचिः पत्रलक्ष्मीर्बुनधाः

कल्लोला स्कन्धबन्धो हरगिरिमराम्भोधिरेप्यालवाल ।

कन्द शेषश्च शाखा पुनरस्त्रिलदिगागो एवैव स स्ता-

त्रैलोक्यप्रीतिहेतुः क्षितिप तव यशपादपोऽनल्पकल्पम् ॥ १६५ ॥

शीर्षकाल कल्पायु आकल्पकालजीवी सन् प्रतपतु ऐश्वर्यवान् भवतु । एष कथंभूत । उत्सर्पहर्षवैरिजगन्मुजगकुलानोगसंकोचमञ्ज उत्सर्पन् उन्नच्छन् हर्ष उत्पटत्स मेधा ते उत्सर्पद्गोक्षे च ते वैरिजना शत्रुवर्गास्त एव भुजगा सर्पा अन्तर्दुष्टहृदयत्वात् दुष्पचनविषसंघृतमुखत्वात् कुटिलगतित्वात् द्विजिह्वत्वात् तेषां कुञ्जनि समूहास्तेषामाभोगो विस्तारः परिपूर्णता तस्य संकोचमञ्ज कीलनबीजाक्षरसमूह । अपरं कथंभूत एष राजा । प्रहृक्षोणीशकल्पद्रुमधरणिमुधासारवर्षाम्बुवाह प्रह्ला पादयोर्नक्षत्रीभूता ये क्षोणीशा महासामन्तास्त एव कल्पद्रुमा कल्पद्रुक्षा अधिजनाशापूरकत्वात् तेषां धरणयो भूमयस्तासां सुधाया अमृतस्य आसारवर्षो वेगवर्षस्तस्य अम्बुवाहो मेघ रा तपोच । अपरं कथंभूत एष राजा । आसन्नोदन्वदद्रिद्रवदमरसस्त्रीगीतकीर्तिप्रवाह आसन्न अस्तिनिकटतरं आसन्नमुद्रान्तपृथ्वीपालकत्वात् योऽसालुदन्वान् समुद्रस्तसबन्धिनो ये अद्रय पर्वतास्तत्र द्रवन्तीभिर्गच्छन्तीभिरमरसस्त्रीभिर्देवाङ्गनाभिर्गीता बीणावसस्वरमण्डलादिष्ववतारित कीर्तिप्रवाह पुष्पगुणकीर्तनसंततिर्यस्य स तपोच । अपरं कथंभूत एष नृपति । धर्मधामावलोक धर्मस्य जीवदयालक्षणस्य [धामस्य गृहस्य] अवलोक अवलोकन रक्षण प्रतिपालन यस्य ॥ तपोच । रूपकालकार ॥

पुष्पश्रीरित्यादि । हे क्षितिप धीमारवत्तमहाराज, स जगत्प्रसिद्ध एष प्रलक्ष्मीभूतस्त्वव भवतो यश पादपो यश एव पादपो वृक्ष । स्वर्गमोक्षफलप्रदायकत्वात् । अनन्तरूप अनन्तकाल यावत् त्रैलोक्यप्रीतिहेतु त्रिभुवनानन्दकारणत्वात् भवतु । स कः । यस्य यश पादपस्य तारा दासायण्य पुष्पश्री पुष्पशोभा वर्तते । यस्य यश पादपस्य अमृतरुचिश्चन्द्र फलम् । यस्य यश पादपस्य पुनधा आकाशगङ्गाया कल्लोला महान्तस्तारजा पत्रलक्ष्मी छन्दशोभा वर्तते । यस्य यश पादपस्य हरगिरि कैलासपर्वत स्कन्धबन्धो शाखावधिप्रकाण्डो वर्तते । यस्य यश पादपस्य मालवाल सेचनस्थानं अमराम्भोधि ह्रीरसागरो वर्तते । यस्य यशपादपस्य शेषश्च धरणेन्द्र कन्दो मूली वर्तते । यस्य यश पादपस्य अस्त्रिलदिगाभोग एव समस्तदिग्विहार एव शाखा लता वर्तन्ते । अविशब्द पुन शब्दश्च समुच्चयार्थं वर्तते । तेन समुच्चयरूपकालकार ॥

मुनिकुमारिका—

अन्यायतिमिरनाशन विधुरितजनशरण सज्जनानन्द ।

नृपवर लक्ष्मीवल्लभ भवतु चिरं धर्मवृद्धिस्ते ॥ १६६ ॥

सुरगिरिरमरसिन्धुरम्भोनिधिरवनिरनूरुसारथिः

फणिपतिरमृतरोचिरमराध्व दिशो दश यावदम्बरम् ।

तावदशेषभुवनचिन्तामणिचरित परं महोत्सवै-

रुत्सवचरितचन्द्र जय जीव विराज चिराय नन्द च ॥ १६७ ॥

उपभुज्य यद्विशस्ते नपुंसकं वृद्धमपि यशः सर्वाः ।

द्यामुपभोक्तुं यातं तरलिततारां तदाश्चर्यम् ॥ १६८ ॥

मुनिकुमारिका अभयमतिमहिनी मूले—अन्यायेत्यादि । हे अन्यायतिमिरनाशन अन्याय. अनीति स एव तिमिरमन्धकारं सन्मार्गदर्शनविलोपनत्वात् तन्माश्रयतीत्येवं-शीलः, इत्येवं(व) साधु, इत्येव धर्म, अन्यायतिमिरनाशनस्तस्य सर्वोपार्जनं क्रियते—हे अन्यायतिमिरनाशन । हे विधुरितजनशरण हे तु पितृलोकातिमयनसमर्थ, हे सज्जनाना विद्वज्जनाना आनन्ददायक, हे नृपवर नृपाणा नरेन्द्राणा मध्ये वर श्रेष्ठ, हे लक्ष्मीवल्लभ रुक्मा वल्लभो अभीष्टः ते तव चिरं दीर्घकालं धर्मवृद्धिर्भवतु । रूपकनिदम् ॥

सुरगिरिरित्यादि । हे अशेषभुवनचिन्तामणिचरित अशेषस्य समग्रस्य भुवनस्य भूषणस्य चिन्तामणिरिव चरितं चेष्टितं यस्य तस्य सर्वोपार्जनं हे तपोज । हे उत्सव-चरितचन्द्र उत्सवचरितेन आनन्दाचरितेन आह्लादकरणेन चन्द्रः कशाङ्कः स तस्य सर्वोपार्जनं हे तपोज । परं निश्चयेन महोत्सवै. पञ्चकल्याणैः कृत्वा तावत्कालं त्वं जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । त्वं जीव दीर्घायुर्भव । त्वं विराज त्वं शोभयस्व । चिराय दीर्घ-कालं त्वं नन्द समृद्धो भव । तावत्क्रियत्कालम् । यावत्कालं सुरगिरिर्मेहपर्वतो वर्तते, यामत्कालं अमरसिन्धुर्महानदी गङ्गानदी वर्तते, यावत्कालं अम्भोनिधिः समुद्रो वर्तते, यावत्कालं भवनिः पृथ्वी वर्तते, यावत्कालं अनूरुसारथिः धीसूर्यो वर्तते, यावत्कालं फणि-पतिः शेषनागो वर्तते, यावत्कालं अमृतरोचिश्चन्द्रमा वर्तते, यावत्कालं अमराध्व देवा. वर्तन्ते यावत्कालं दश दिशो वर्तन्ते, यावत्कालं अम्बरमाकाश वर्तते । अत्युत्कर्षसमुच्चयालंकारः ॥

उपभुज्येत्यादि । यत् यस्मात्कारणात् ते तव यशः पुण्यगुणकीर्तनं कर्तुंभूतं या स्वर्गधियं उपभोक्तुं यत् तव आश्चर्यं अद्भुतं वर्तते । कथंभूतां द्याम् । तरलिततारां चपलितकनीनिकाम् । पक्षे तारकाम् । किं कृत्वा । पूर्वं सर्वा दिशः समग्रा ककुभ उपभु-ज्य भुक्त्वा सेवित्वा । कथंभूतं यशः । नपुंसकम् न स्त्री न पुमान् नपुंसकम् । अपरं कथंभूतं यशः । वृद्धमपि वृद्धिं प्राप्तमपि, पक्षे जराजीर्णं च । श्रेयालंकारः ॥

रिपुकुलतिमिरनिकरदावानल जगति तनोपि मङ्गलं

दिवि भुवि विदिशि दिशि च विबुधार्चित धाम दधासि संततम् ।

भुवनाम्भोजसरसि महतां मत दिशसि विबोधनश्रियं

धर्मविनोद भूप तव भानुमतश्च न किञ्चिदन्तरम् ॥ १६९ ॥

श्रीरमणीरतिचन्द्रः कीर्तिवधूकेलिकौमुदीचन्द्रः ।

जीयात्क्षितिपतिचन्द्रधिराय वसुधाङ्गनाशरच्चन्द्रः ॥ १७० ॥

शशुक्षत्रफलत्रनेत्रनलिनप्रालेयकालागमः

क्षोणीरक्षणदक्ष दक्षिणनृपक्रीडावतारक्षमः ।

रिपुकुलेत्यादि । रिपुकुलतिमिरनिकरदावानल रिपुकुलानि शत्रुद्वन्द्वानि सान्येव
तिमिराणि अन्धकाराणि सन्मार्गदशंनविलोपकत्वात् तेषां निकराः समूहास्तद्दिनाक्षने
दावानलो वनवह्निस्तस्य संबोधनं हे तयोक्त । जगति संसारे मङ्गलं कल्याणं तनोपि
विस्तारयति । हे विबुधार्चित हे विदुषां पूज्यतम, दिवि आकाशे, भुवि पृथिव्याम्,
विदिशि अमिकोणादौ, दिशि च पूर्वदिगादौ, संततं निरन्तरं धामोद्द्योतं दधासि धार-
यति । हे महतां मत हे महानुभाषानामभीष्ट, भुवनाम्भोजसरसि जगतिस्थितसाधुलोक-
कमलवने विबोधनश्रियं संबोधनलक्ष्मीं दिशसि करोषि । हे धर्मविनोद धर्मे जीवद्माल-
क्षणे विनोदः कुतूहलं यस्य स धर्मविनोदस्तस्य संबोधनं हे धर्मविनोद । हे भूप श्रीमारव-
त्तमहाराज, तव भक्तः भानुमतश्च श्रीसूर्यस्य किञ्चित् किमपि अन्तरं भवेत् न वर्तते ।
यतो भानुमान् अन्धकारं निवारयति, मङ्गलं च करोति, सर्वोद्द्योतकं करोति, कमलवन-
विकाशं दिशति, तेन कारणेन भवान् भानुमोक्ष रामान एव । शशुक्षत्रोपमालंकारः ॥

श्रीरमणीत्यादि । क्षितिपतीनां नरेन्द्राणां चन्द्रः कर्पूरी राज्ञां
सुगन्धकारकत्वात् चिराम् दीर्घकालं जीयात् दीर्घायुर्मवतु सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तताम् ।
कथंभूतः क्षितिपतिचन्द्रः । श्रीरमणीरतिचन्द्रः श्रीश्च लक्ष्मीः, रमणी च स्त्री, तयोः रतौ
संभोगार्थं चन्द्रः काम्यः अभिलषणीयः । पुनः कथंभूतः । कीर्तिवधूकेलिकौमुदीचन्द्रः
कीर्तिरेव वधूर्मनोमोहनसमर्था स्त्री सर्वजनवशमत्वात् तस्याः केलौ क्रीडाकरणे कौमु-
दीचन्द्रः कार्त्तिकीपूर्णमाज्योत्प्लाशाद्याहः । पुनरपि कथंभूतः । वसुधाङ्गनाशरच्चन्द्रः वसुधा
पृथ्वी सैव अङ्गना स्त्री संभोगमुखदायकत्वात् तस्याः शरच्चन्द्री वर्षात्ययवनकप्रायः
शरत्काले चन्द्रः कनकं सुवर्णं अतिशोभां करोति यस्मात् । उक्तं च—'मयूरपिच्छे
कम्पिते कर्पूरे विपुकाम्ययोः । सुवर्णमलं(?) विद्वद्भिचन्द्रसंज्ञाभिधीयते ॥' रूपका-
संस्कारः ॥

शशुक्षत्रेत्यादि । हे क्षोणीरक्षणदक्ष पृथिवीपालनसमर्थ, हे राजन्, हे धर्म

मुनिकुमारिका—

अन्यायतिमिरनाशन विधुरितजनशरण सज्जनानन्द ।

नृपवर लक्ष्मीवल्लभ भवतु चिरं धर्मवृद्धिस्ते ॥ १६६ ॥

सुरगिरिरमरसिन्धुरम्भोनिधिरवनिरनूरुसारथिः

फणिपतिरमृतरोचिरमराश्च दिशो दश यावदम्बरम् ।

तावदशेषभुवनचिन्तामणिचरित परं महोत्सवै-

रुत्सवचरितचन्द्र जय जीव विराज चिराय मन्द च ॥ १६७ ॥

उपमुज्य यदिशस्ते नपुंसकं वृद्धमपि यशः सर्वाः ।

धामुपभोक्तुं यासं तरलिततारां तदाश्चर्यम् ॥ १६८ ॥

मुनिकुमारिका अभयमतिभगिनी ब्रूते—अन्यायेत्यादि । हे अन्यायतिमिरनाशन अन्यायः खनीतिः स एव तिमिरमन्धकारं सन्मार्गदर्शनविलोपकत्वात् तद्भाषयतीत्येवं-शीलः, इत्येवं(व) साधुः, इत्येवं धर्मः, अन्यायतिमिरनाशनस्तस्य संबोधनं क्रियते—हे अन्यायतिमिरनाशन । हे विधुरितजनशरण हे दुःस्वितलोकातिमयनसमर्प, हे सज्जनानां विद्वज्जनानां आनन्ददायक, हे नृपवर नृपाणां नरेन्द्राणां मये वर श्रेष्ठ, हे लक्ष्मीवल्लभ लक्ष्म्या वल्लभो अभीष्टः ते तव चिरं दीर्घकालं धर्मवृद्धिर्भवतु । रूपकमिदम् ॥

सुरगिरिरित्यादि । हे अशेषभुवनचिन्तामणिचरित अशेषस्य सनप्रस्य भुवनस्य भूमण्डलस्य चिन्तामणिरिव चरितं चेष्टितं यस्य तस्य संबोधनं हे तयोक्त । हे उत्सव-चरितचन्द्र उत्सवचरितेन आनन्दाचरितेन आह्लादकरणेन चन्द्रः दशाङ्कः स तस्य संबोधनं हे तयोक्त । परं निश्चयेन महोत्सवैः पञ्चकल्याणैः कृत्वा तावत्कालं त्वं जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । त्वं जीव दीर्घायुर्भव । त्वं विराज त्वं शोभयस्व । चिराय दीर्घ-कालं त्वं मन्द समृद्धो भव । तावत्क्रियत्कालम् । यावत्कालं सुरगिरिर्नैरुपर्वतो वर्तते, यावत्कालं अमरसिन्धुर्महानदी गङ्गानदी वर्तते, यावत्कालं अम्भोनिधिः समुद्रो वर्तते, यावत्कालं धवनिः पृथ्वी वर्तते, यावत्कालं अनूरुसारथिः धीसूर्यो वर्तते, यावत्कालं फणि-पतिः शेषनागो वर्तते, यावत्कालं अमृतरोचिश्चन्द्रमा वर्तते, यावत्कालं अमराश्च देवाः वर्तन्ते यावत्कालं दश दिशो वर्तन्ते, यावत्कालं अम्बरमाकाशं वर्तते । अत्युत्कर्षसमुच्चयालंकारः ॥

उपमुज्येत्यादि । यत् यस्मात्कारणात् ते तव यशः पुण्यपुण्यकीर्तनं कर्तुंभूतं यां स्वर्गधियं उपभोक्तुं गतं सत् आश्चर्यं अद्भुतं वर्तते । कर्षंभूतां धाम् । तरलिततारां चपलितकनीनिवाम् । पक्षे तारकाम् । किं कृत्वा । पूर्वं सर्वा दिशः समग्रा ककुभ उपमु-ज्य भुक्त्वा सेय्त्वा । कर्षंभूतं यशः । नपुंसकम् न स्त्री न पुमान् नपुंसकम् । अपरं कर्षंभूतं यशः । वृद्धमपि यदि प्राप्तमपि, पक्षे जराजीर्णं च । श्लेषालंकारः ॥

रिपुकुलतिमिरनिकरदावानलं जगति तनोषि मङ्गलं
 दिवि भुवि विदिशि दिशि च विबुधार्चित धाम दधासि संततम् ।
 भुवनाम्भोजसरसि महतां मत दिशसि विबोधनश्रियं
 धर्मविनोद रूपं तव भानुमतश्च न किञ्चिदन्तरम् ॥ १६९ ॥
 श्रीरमणीरतिचन्द्रः कीर्तिवधूकेलिकौमुदीचन्द्रः ।
 जीयाक्षितिपतिचन्द्रश्चिराय वसुधाङ्गनाशरच्चन्द्रः ॥ १७० ॥

शत्रुक्षत्रकलत्रनेत्रनलिनप्रालेयकालागमः

क्षोणीरक्षणदक्ष दक्षिणनृपक्रीडावतारक्षमः ।

रिपुकुलेत्यादि । रिपुकुलतिमिरनिकरदावानल रिपुकुलानि अशुभानि तान्येव
 तिमिराणि अन्धकाराणि सन्मार्गदर्शनविलोपकरवात् तेषां निरुद्धः सन्नुहास्तद्विनाशने
 दावानलो वनवह्निस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त । जगति संसारे मङ्गलं कल्याणं तनोषि
 विस्तारयसि । हे विबुधार्चित हे विदुषां पूज्यतम, दिवि आकाशे, भुवि पृथिव्याम्,
 विदिशि अभिकोणादौ, दिशि च पूर्वदिगादी, संततं निरन्तरं धामोद्द्योतं दधासि धार-
 यसि । हे महतां मत हे महानुभावानामभीष्ट, भुवनाम्भोजसरसि जगतिस्थितसाधुलोक-
 कमलवने विबोधनश्रियं संबोधनलक्ष्मीं दिशसि करोषि । हे धर्मविनोद धर्मे जीवदयाल-
 क्षणे विनोदः कुतूहलं यस्य स धर्मविनोदस्तस्य संबोधनं हे धर्मविनोद । हे भूप श्रीमारद-
 त्तमहाराज, तव भवतः भानुमतश्च श्रीसूर्यस्य किञ्चित् किमपि अन्तरं भेदो न वर्तते ।
 यतो भानुमान् अन्धकारं निवारयति, मङ्गलं च करोति, सर्वोद्द्योतकं करोति, कमलवन-
 विकाशं दिशति, तेन कारणेन भवान् भानुमांश्च समान एव । वसुधायोपमार्त्तकारः ॥

श्रीरमणीत्यादि । क्षितिपतिचन्द्रः क्षितिपतीनां नरेन्द्राणां चन्द्रः कर्पूरो राज्ञां
 सुगन्धकारकत्वात् चिराय दीर्घकालं जीयात् दीर्घायुर्भवतु सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तताम् ।
 कर्षभूतः क्षितिपतिचन्द्रः । श्रीरमणीरतिचन्द्रः श्रीव लक्ष्मीः, रमणी च स्त्री, तयोः रतौ
 संभोगार्थं चन्द्रः काम्यः अभिलषणीयः । पुनः कर्षभूतः । कीर्तिवधूकेलिकौमुदीचन्द्रः
 कीर्तिरेव वधूर्मनोमोहनसम्भां स्त्री सर्वजनवल्लभत्वात् तस्याः केलौ क्रीडाकरणे कौमु-
 दीचन्द्रः कर्तिरीपूर्णभाज्योत्साहश्राद्धः । पुनरपि कर्षभूतः । वसुधाङ्गनाशरच्चन्द्रः वसुधा
 पृथ्वी सैव अङ्गना स्त्री संभोगमुखदायकत्वात् तस्याः शरच्चन्द्रो वर्षात्ययकनकमायः
 शरत्काले चन्द्रः कनकं सुवर्णं अतिशोभां करोति यस्मात् । उक्तं च—‘मयूरपिच्छे
 कम्पिते कर्पूरे विपुलाम्बयोः । सुवर्णमसं(?) विद्वद्विचन्द्रसंज्ञमिधोयते ॥’ रूपका-
 लंकारः ॥

शत्रुक्षत्रेत्यादि । हे क्षोणीरक्षणदक्ष पृथिवीपञ्चनसमर्थ, हे राजन्, हे धर्म

राजन्धर्मविलासवास भवतः कीर्त्यज्ञनासंगमः

कामं भाति जगत्रये सुरवधूदत्तार्घपात्रक्रमः ॥ १७१ ॥

कमलानन्दनचतुरे चतुरम्भोधिप्रतापगुणविदिते ।

धर्मसखे विजयश्रीर्वसतु करे तव नृपद्युमणे ॥ १७२ ॥

वीरश्रीनलिनीप्रबोधनकरस्त्वं धर्मरत्नाकर-

स्त्वं लक्ष्मीकुचकुम्भमण्डनकरस्त्वं त्यागपुष्पाकरः ।

भूदेवीवनिताविनोदनकरस्त्वं लोकरक्षाकर-

स्त्वं सत्यं जगदेकरामनृपते विद्याविलासाकरः ॥ १७३ ॥

विलासवास धर्मस्य श्रीडामन्दिर, भवतस्तव कीर्त्यज्ञनासंगमः कीर्तिश्रीसंभोगः कामम-
तिशयेन जगत्रये प्रेक्ष्येव भाति शोभते । कथंभूतः कीर्त्यज्ञनासंगमः । शत्रुक्षत्रवलत्र-
भेन्नलिनप्रालेयकालागमः शत्रुक्षत्रा वैरिणो राजानस्तेषां कलत्राणि स्त्रियस्तेषां नेत्राणि
लोचनानि तान्येव नलिनानि कमलानि दृग्ग्रमरपातहेतुत्वात् तेषां संकोचने दाहकरणे
प्रालेयकालागमः । अपरं कथंभूतः कीर्त्यज्ञनासंगमः । दक्षिणनृपक्रीडावतारक्षमः द-
क्षिणाः सानुकूलाः ये नृपा राजानस्तेषां क्रीडावतारे संभोगागमे क्षमः समर्थः । अपरं
कथंभूतः । सुरवधूदत्तार्घपात्रक्रमः सुरवधूभिर्देवाज्ञनाभिर्दत्तं अर्घपात्रं पूजाभाजनं
क्रमयोद्धरणयोर्मय्य स तथोक्तः । अयमपि रूपकालंकारः ॥

कमलानन्दनेत्यादि । हे नृपद्युमणे राजभास्कर, तव करे तव हस्ते विजयश्रीर्व-
सतु दिग्विजयलक्ष्मीस्तिष्ठतु । कथंभूते तव करे । कमलानन्दनचतुरे कमलाया लक्ष्म्या
आनन्दनमाहादत्तत्र चतुरे विचक्षणे । अथवा कमलानन्दनवत् कन्दर्पवत् चतुरः सं-
भोगक्रीडायां विचक्षणस्तस्मिन् । पुनरपि कथंभूते करे । चतुरम्भोधिप्रतापगुणविदिते
चतुर्षु अम्भोधिषु समुद्रेषु प्रतापगुणेन विदितो विद्यातस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते करे ।
धर्मसखे धर्मः सखा मित्रं यस्य स धर्मैस्तल्लस्मिन् । रूपकालंकारः ॥

वीरश्रीनलिनीत्यादि । हे जगदेकरामनृपते जगति ससारे एकः अद्वितीयो
रामनृपतिः सीतावल्लभो नरेन्द्रो जगदेकरामनृपतिस्य संबोधनम् । ॥ रामः (कि)
लक्ष्मणेन संयुक्तो बभूव । त्वं तु असहायराम इत्यर्थः । त्वं भवान् वीरश्रीनलिनी-
प्रबोधनकरः वीरश्रीः वीरलक्ष्मीः सैव नलिनी लक्ष्मीनिवासहेतुत्वात् तस्याः प्रबोधन-
करो विकासविधायकः । श्रीसूर्य इत्यर्थः । त्वं भवान् धर्मरत्नाकरः धर्म एव रत्नं
प्रेक्ष्योत्तरोत्तकारकत्वात् तस्याकरः समुद्रः । त्वं भवान् लक्ष्मीकुचकुम्भमण्डनकरः
लक्ष्म्याः कुचकुम्भौ स्नानकलशौ तयोः मण्डनकरः चित्रकरः । त्वं भवान् त्यागपुष्पा-

१. बहुमीहौ समासान्तानुपपत्त्या संबोधनत्वं सम्यक्.

चञ्चत्कुन्तलचामरं कलरणत्काञ्चीलयाडम्बरं

भ्रूभङ्गार्पितभावमूरुचरणन्यासासनानन्दितम् ।

खेलत्पाणिपताकमीक्षणपथानीताङ्गहारोत्सवं

नृत्यं च प्रमदारतं च नृपतिस्थानं च ते स्नान्मुदे ॥१७४॥

करो वसन्तसमयः । एवं भवान् भूदेवीवनिताविनोदनकरः भूदेव्यैव वनिता मनोहरस्त्री । 'वनिताजनितात्यर्थापुराणायां च योषिति' इति वचनात् । तस्या विनोदनं संभोग-
क्रीडां करोति च दधातीति भूदेवीवनिताविनोदनकरः । त्वं भवान् लोकरक्षाकरः
लोकान् रक्षां प्रतिपालनं करोतीति लोकरक्षाकरः । सत्यमुक्तमेतत् त्वं भवान् विद्या-
विलासाकरः विद्याविलासस्य आकरः उत्पत्तिस्थानम् । न्यतिरेकरूपकमिदम् ॥

चञ्चत्कुन्तलेत्यादि । हे राजन्, नृत्यं च नर्तनम्, प्रमदारतं च लीसंभोगः, नृप-
तिस्थानं च समानशब्दस्ते तव मुदे इष्यं स्थात् भवतु । कथंभूतं नृत्यम् । चञ्चत्कुन्त-
लचामरं चञ्चन्तः शोभमाना कुन्तला एव चामराणि प्रकीर्णकानि यस्मिन् नृत्ये प्रम-
दारते च तच्चञ्चत्कुन्तलचामरम् । कथंभूतं नृपतिस्थानम् । चञ्चत्कुन्तलचामरं चञ्चन्ति
शोभमानानि कुन्तलानि कुन्तहस्तपुरुषाणां कुन्तोहान्ति गृह्णन्ति ते कुन्तलाः कुन्तहस्त-
पुरुषाणां कुन्तसंबन्धीनि चामराणि यत्र तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं तत्रयम् । कलरणत्का-
ञ्चीलयाडम्बरं कलं मधुरं यथा भवत्येवं रणन्ती शब्दायमाना या काञ्ची कटिमेखला
तस्याः लयः क्रीडासाम्यं तस्य आडम्बर आढोपो यस्मिन् नृत्ये प्रमदारते नृपतिस्थाने
च तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतं तत्रयम् । भ्रूभङ्गार्पितभावम् भ्रूभङ्गेन भ्रूक्षेपेण अर्पितो भाव
एकोनपञ्चाशदक्षुणः संभोगदानामिषावः कार्यनिवेदनं च यथासुखं यस्मिन् नृत्ये
प्रमदारते नृपतिस्थाने च तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतं तत्रयम् । ऊरुचरणन्यासासना-
नन्दितम् ऊरोः सप्तधरणस्य पादस्य न्यासः आरोपणं अष्टाधिकदातप्रमाणं तस्य
चरणस्य आसनं क्षेपणं तेन आनन्दो यस्मिन् नृत्ये तत्तथोक्तम् । कथंभूतं प्रमदारतम् ।
ऊर्वोः पुरुषसकभोधरणयोः स्त्रीपादयोर्न्यासस्य पोदनस्य वदासनं आसनविशेषस्तेन
आनन्दितं आनन्दो यस्मिन् प्रमदारते तत्तथोक्तम् । कथंभूतं नृपतिस्थानम् । ऊरुणां
सकभो चरणानां पादानां न्यासासनेन वदासनेन आनन्दितमानन्दो यस्मिन् नृपति-
स्थाने तत्तथोक्तम् । पुनरपि कथंभूतं तत्रयम् । खेलत्पाणिपताकम् खेलन्ती यत्र तत्र
पतन्ती यौ पाणी करो तावेव पताके ध्वजौ यस्मिन् नृत्ये तत्तथोक्तम् । कथंभूतं प्रम-
दारतम् । खेलन्त्यौ नर्तनं कुर्वन्त्यौ पाणिपताके करपालिध्वजौ यस्मिन् प्रमदारते तत्तथो-
क्तम् । कथंभूतं नृपतिस्थानम् । खेलन्त्यः प्रेङ्खन्त्यः पाणिषु हस्तेषु पताका महाध्वजा
यस्मिन् नृपतिस्थाने तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतं तत्रयम् । ईक्षणपथानीताङ्गहारोत्सवम्
ईक्षणपथे लोचनानां मार्गे आनीतः अवतारितः अङ्गहारोत्सवः अङ्गनिक्षेपानन्दो यस्मिन्
नृत्ये तत्तथोक्तम् । ईक्षणयोः पन्था ईक्षणपथस्तस्मिन् आनीतः अङ्गेन स्मरमन्दिरेण हारेण

इति महति भवति किञ्चिद्वदामि निःशेषतस्तु नो पारयामि ।

वक्तुं त्वदीयगुणगरिमधाम सर्वज्ञवचनविषयं हि नाम ॥ १७७ ॥

चतुष्पदी ॥

जय कमलकलशकुलिसाङ्गचरण सकलोपमानरुचिरचितकरण ।

यमवरुणधनदशकावतार कल्याणविजय संसारसार ॥ १७८ ॥

एकातपत्रवमुधोचिताङ्ग संग्रामकेलिदयिताभुजङ्ग ।

विद्याविनोदसहजानुराग कीर्तिप्रबन्धमृतभुवनभाग ॥ १७९ ॥

सत्पुरुषरत्नसंग्रहणनिघ्न गुरुदेवमहामुनिश्रमितविघ्न ।

निखिलाश्रितजनकल्पद्रुमाभ धरणिप्रतिपालनपद्मनाभ ॥ १८० ॥

इतीति । इति पूर्वोक्तप्रकारेण महति महानुभावे वर्णाश्रमगुरौ वा भवति त्वयि किञ्चिदल्पमात्रं वदामि स्तुति करोमि । निःशेषतस्तु तव सर्वगुणस्त्वने नैव पारयामि शक्नोमि । त्वदीयगुणगरिमधाम वक्तुं त्वदीयगुणगुरुत्वज्ञेनो वक्तुं वर्णयितुं सर्वज्ञ-
वचनविषयं तीर्थं हरपरमदेववचनगोचरं वर्तते नानेति सभावनयायाम् । चतुष्पदी नाम छन्दः । अतिशयालंकारः ॥

जयेत्यादि । जय कमलकलशकुलिसाङ्गचरण कमलं च पद्मम्, कलशाश्च घटः, कुलिसाश्च वज्रम्, ते अङ्गा लक्षणानि चरणयोः पादयोर्यस्य ॥ तथा तस्य संबोधनं हे तपोक्, एवं जय सर्वोत्कर्षेण प्रार्तस्व । हे सकलोपमानानां रुचिरचितकरण सकलानां समप्राणा उपमानानां रुचिभिस्तेजोभी रचितानि निष्पादितानि करणानि गुणारण्य-
यानि यस्य त तपो तस्य संबोधनं हे तपोक् । हे यमवरुणधनदशकावतार यमश्च दण्डकरणे कृतान्तावतारः, अगम्यतया वरुणावतारः, अधिजनानामाद्यापूरणे धनदा-
तारः, ऐश्वर्येण साम्राज्यतारः, तस्य संबोधनं हे तपोक् । हे कल्याणविजय कल्याणः सर्वमङ्गलभूतो विजयो दिग्विजयो यस्य तस्य संबोधनं हे तपोक् । हे संसारसार संतारे सारः सारभूतः स तस्य संबोधनम् ॥

हे एकातपत्रवमुधोचिताङ्ग एकातपत्रा या वसुधा पृथ्वी तस्या उचितं योग्यं अङ्गं शरीरं यस्य तस्य संबोधनं हे तपोक् । हे संग्रामकेलिदयिताभुजङ्ग संग्रामकेलिः रा-
मरुक्लीश रौप्य दयिता बलभङ्गी सुरतसुरादायित्वात् तस्याः भोगे भुजङ्गः शमी तस्य संबोधनम् । हे विद्याविनोदसहजानुराग विद्याविनोदे शास्त्रकुतूहले सहजः स्वाभा-
विकः अनुराग आरामा (अ)वृत्रिमक्षेदो यस्य तस्य संबोधनम् । हे कीर्तिप्रबन्धमृतभुव-
नभाग कीर्तिप्रबन्धेन कीर्तिसमूहेन युक्तः पूर्णो भुवनभागः पृथ्वीमण्डलं येन ॥
तस्य संबोधनं हे तपोक् ॥

हे सत्पुरुषरत्नसंग्रहणनिघ्न सत्पुरुषास्त एव रत्नानि मान्त्रिक्यानि अनर्घ्यान् तेषां

रणवीरवैरिकरिक्तविनोद शौण्डीरशिखामणिवन्धपाद ।

गुणघोषमुखरकोदण्डचण्डशरसण्डितरिपुगलनालखण्ड ॥ १८१ ॥

दोर्दण्डदलितपरबलमजेन्द्र निर्व्याजशौर्यतोषितसुरेन्द्र ।

कृतशत्रुकबन्धानर्ततर्प जय समरमुक्तसुरकुसुमवर्ष ॥ १८२ ॥

निजभुजबलसाधितजगदसाध्य लक्ष्मीकुचनिविडितबाहुमध्य ।

दुर्गाकरपीडनविषमनेत्र सर्वावनीनशेखरचरित्र ॥ १८३ ॥

समग्रैः स्त्रीकरणे निप्रस्तपर तस्य संबोधनम् । हे गुह्यदेवमहामुनिशमितविघ्न गुरुणा मातृपितृव्याध्यायादीना महामुनीना दिगम्बराणा श्रमिती निवारिती विघ्न अन्तरायो येन तस्य संबोधनम् । हे निखिल्लाभितजनकः पदुमाम निखिलाना समस्ताना आश्रितजनाना ऐकानां कल्पवृक्षाभ कल्पवृक्षसदृशस्त्वस्य संबोधनम् । हे धरणिप्रतिपालनपद्मानाम धरणे पृथिव्या प्रतिपालने रक्षणे पद्मानाम श्रीनारायण तस्य संबोधनम् ॥

हे रणवीरवैरिकरिक्तविनोद रणवीरा समामश्रया ये वैरिण शत्रवस्तेषा करिणा हस्तिना कृतो विनोदो विनाशो येन तस्य संबोधनम् । हे शौण्डीरशिखामणि बन्धपाद शौण्डीराणां श्यामविक्रमाभ्यां विधुतानां नरेन्द्राणां शिख्यामणिभि शिरोरक्षां बन्धौ नमस्करणीयौ पादौ चरणी यस्य तस्य संबोधनम् । गुणघोषमुखरकोदण्डचण्ड शरखण्डितरिपुगलनालखण्ड गुणस्य प्रत्यक्षाया घषेण टङ्कुरेण मुखर बाचाल कोदण्ड धनुस्तस्य सध्वनिपनश्चण्डशरा प्रचण्डयागास्ते खण्डितानि छेदितानि रिपूणां शत्रूणां गलनालखण्डानि कण्ठनालवनानि येन तस्य संबोधनम् ॥

दोर्दण्डदलितपरबलमजेन्द्र दोर्दण्डेन बाहुदण्डेन दलितार्थपूर्णकृता परेषा शत्रूणां बलमजेन्द्रा सैन्यहस्तिनाथा येन तस्य संबोधनम् । निर्व्याजशौर्यतोषितसुरेन्द्र निर्व्याजेन निरुद्धघ्नना शौर्येण सौमित्र्येन तोषिता आनन्द प्रापिता सुरेन्द्रा सौधर्मन्दादय अभ्युते इवम्यं ता शक्ता येन तस्य संबोधनम् । कृतशत्रुकबन्धानर्ततर्प कृतो विहित शत्रूणां अभिधातीना कबन्धाना शिरोरहितकायाना आनर्त नर्तने तर्पस्तृण्णा अभिलाषी येन तस्य संबोधनम् । जय समरमुक्तसुरकुसुमवर्ष समरे सप्रामे मुक्त सुरिदेवे कुसुमवर्ष पुष्पगुप्ति यस्मिन् तस्य संबोधनम् हे राजन्, त्वं जय ॥

निजभुजबलसाधितजगदसाध्य निजभुजबलेन आत्मबाहुसामर्थ्येन साधित निज हस्ते कृत जगति सत्तारे असत्तय्य दुःसाध्य च मुक्त येन तस्य संबोधनम् । लक्ष्मीकुच निविडितबाहुमध्य लक्ष्मीकुचाभ्यां लक्ष्मीलजाभ्यां निविडित बाहुपीडित बाहुमध्य वक्ष स्थल यस्य ॥ तत्संबोधनम् । दुर्गाकरपीडितविषमनेत्र दुर्गाणां जलवनपर्व तादीनाम्, आकृष्टाणां रत्नाद्युत्पत्तिस्थानानाम्, पीडने विषमे वक्त्रे नेत्रे लोचने यस्य तस्य संबोधनम् । पक्षे—दुर्गायां पार्श्वे करपीडने निवाहे विषमनेत्र निलोचन

चतुरुदधितटीवनगीतवर्णं वर्णस्थितिपालन दानकर्ण ।

कर्णप्रदेशविश्रान्तनयन नयनमनृतपतिसद्भावसदन ॥ १८४ ॥

सदनश्रितविषमधरोपकण्ठ कण्ठप्रशस्त हतनीतिकुण्ठ ।

लाटीमुखाब्जसभोगहस कर्णाटयुवतिसुरतावतस ॥ १८५ ॥

अन्ध्रीकुचकुञ्जलकृतविलास चोलीनयनोत्पलवनविकास ।

यवनीनितम्बनखपदविदग्ध मलयस्त्रीरतिभरकेलिमुग्ध ।

श्रीमहादेवो भवति । सर्वावनीनशेरचरित्र सबावनीनाना सर्वभूमिपतीना शेररं मुकुटप्राप्त चरित्रमाधारो यस्य तस्य संबोधनम् ॥

चतुरुदधितटीवनगीतवर्णं चतुर्णां उदधीनां समुद्राणां तटीनां वनेषु उद्यानेषु गीतो वर्णितो वर्णो यतो यस्य तस्य संबोधनम् । हे वर्णस्थितिपालन वर्णानां प्राद्वानादीनां स्थितिपालनं यस्मिन् । स्थितये पालनमिति यावत् । हे दानकर्ण दानेन कनकवपणेन कर्णं पूर्वकौत्सेयो यस्य स तस्य संबोधनम् । हे कर्णप्रदेशविश्रान्तनयन कर्णप्रदेशयोः शब्दप्रहसनीययोर्विधाते विधाम् प्राप्ते नयने लोचने यस्य तस्य संबोधनम् । हे दीर्घलोचन इत्यर्थः । नयनमनृतपतिसद्भावसदनं नयेन न्यायमार्गेण नम्रा पादयोः पतिता ये नृतपत्यो राजानस्तेषां सद्भावस्य आकुलतायाः सदनं गृहं तस्य संबोधनम् ॥

सदनश्रितविषमधरोपकण्ठ सदनं गृहं धितानि आनीतानि विषमाणां असाध्यानां धराणां पृथ्वीनां उपकण्ठाणि समीपानि येन तस्य संबोधनम् । अथवा सद्ने त्रिता निजगृहे स्थिता ये विषमा असाध्या शत्रवस्तेषां धराणां पर्वतानां उपकण्ठे समीपं यस्य तस्य संबोधनम् । हे कण्ठप्रशस्त कण्ठे गले प्रशस्तो मनोहरस्त्वस्य संबोधनम् । हे हतनीतिकुण्ठ हता मारिता नीतिकुण्ठा न्यायक्रियासु मन्दा परधनपरकलत्रलम्पटा राजानो येन तस्य संबोधनम् । लाटीमुखाब्जसभोगहस लाटीनां भृगुकच्छदेशोद्भवानां स्त्रीणां मुखान्जानां मुखकमलानां सभोगे श्रीश्यामां हसन्नां स्त्रियां संबोधनम् । कर्णाटयुवतिसुरतावतस्य कर्णाटयुवतीनां दक्षिणापयस्त्रीणां सुरते संभोगे श्रीश्यामां अथ तस्य कर्णपूरं तस्य संबोधनम् ॥

अन्ध्रीकुचकुञ्जलकृतविलास अन्ध्रीणां तिलप्रदेशस्त्रीणां कुचकुञ्जलैः स्तनमुकुलैः कृतो विहितो विलासः क्रीडा येन तस्य संबोधनम् । चोलीनयनोत्पलवनविकास चोलीनां समप्रदेशस्त्रीणां नयनोत्पलवनानां नेत्रकुण्डलयोदानानां विकासो विकचता यस्मात् तस्य संबोधनम् । यवनीनितम्बनखपदविदग्ध यवनीनां सुरासान्ध्रीणां नितम्बेषु कटिपद्माङ्गणेषु नखपदेषु पुनर्भवस्थानेषु विदग्ध विचक्षणं तस्य संबोधनम् । मलयस्त्रीरतिभरकेलिमुग्ध मलयस्त्रीणां च दनाचलकाञ्चिनीनां रतिभरे संभोगांतिशये या वेति क्रीडा तत्र मुग्ध कोमल । तदभिप्रायपालनपर इत्यर्थः । तस्य

वनवासियोपिदधरामृताहं सिंहलमहिलाननतिलकवर्ह ॥ १८६ ॥

पद्धतिका ॥

इति बुधजनकामः क्रीडितरामः सकलभुवनपतिपूजित ।

कृतबुधजनकामः क्षितिपतिरामस्त्वमिह चिरं जय विश्रुत' ॥ १८७ ॥

पृचा ॥

तथा मुनिकुमारिकापि—

‘लक्ष्मीरामानन्तः सपत्नकुलकालविक्रमोत्तुङ्गः ।

कीर्तिविलासतमज्ञः प्रतापरङ्गश्चिरं जयतु ॥ १८८ ॥’

संबोधनम् । वनवासियोपिदधरामृताहं वनवासियोपितां गिरिसोपानरत(?)जीणां सत्या-
मचक्षाणां(?) अधरामृते अधरपीयूषपाने अहो योग्यस्तस्य संबोधनम् । सिंहलमहिला-
[नन]तिलकवर्ह सिंहलमहिलानां लङ्काद्वीपजीणां [आनने] तिलकवर्ह तिलकपत्रं तस्य
संबोधनम् ॥ पद्धतिका योऽसमात्राच्छन्दः । संकरालंकारः ।

इतीति । हे सकलभुवनपतिपूजित पृथ्वीगण्डलस्थितनरेन्द्राणां गृहीतदण्ड । हे
विधुत त्रिभुवनविष्टयात । त्वं श्वान् इह असिन् संसारे चिरं दीर्घकालं जय सर्वोत्कर्षेण
प्रवर्तस्व । दीर्घायुर्गम् । चिरं जीया इत्यर्थः । कथंभूतस्त्वम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेण
बुधजनकामः बुधजनानां विद्वज्जनानां कामः अभीष्टं यस्यादिति बुधजनकामः इत्यङ्गा-
नाम(?) । अपरं कथंभूतस्त्वम् । क्रीडितरामः क्रीडिताः शैबु(भु)क्ताः रामाः पूर्वोक्तल-
क्षणाः क्षियो येन स क्रीडितरामः । पुनः कथंभूतस्त्वम् । कृतबुधजनकामः कृतो विहितो
बुधजनानां विद्वज्जनगुणानां कामो (‘रोगो दारिद्र्यलक्षणो) येन स तथोक्तः । अथवा
कृतदष्टेदितो बुधजनकानां विद्वज्जनगुणानां अतो रोगो दारिद्र्यलक्षणो येन तथोक्तः ।
‘कृन् हिंसायाम्’ इति धातोः प्रयोगात् । अपरं कथंभूतस्त्वम् । क्षितिपतिरामः क्षिति-
पतीनां मध्ये रामः श्रीमत्काकुत्स्थश्वमानः । प्रता छन्दः । रूपकमिदम् ॥

तथा मुनिकुमारिकापि अभयमतिरपि स्वीति—प्रतापरङ्गः इत्यङ्गनाम । प्रताप्रवर्त-
नभूमिप्रायः श्रीमारदत्तश्चिरं दीर्घकालं जयतु जीयात् । कथंभूतः । लक्ष्मीरामानन्तः
लक्ष्मीरेव रामा मनोहरकामिनी तदनुभवने अनन्तः कामदेवः । अपरं कथंभूतः ।
सपत्नकुलकालविक्रमोत्तुङ्गः सपत्नानां शत्रूणां कुलं समूहस्य कालस्य मृत्योः संबन्धी
योऽसौ विक्रमः सामर्थ्यं तेन उत्तुङ्गः उत्तमः । पुनः कथंभूतः । कीर्तिविलासतमज्ञः
कीर्तिविलासस्य संगोगस्य तमज्ञः प्रासादः । वार्या । रूपकमिदम् ॥

१. ‘गिरिसोपाननगरादिजीणाम्’ इत्यत्रे पाठः. २. ‘इत्यङ्गनाम’ इत्येव भवेत्.
३. अयं पाठो लेखकप्रमादजो भवेत्.

उत्सारितारिसर्पं शरणागतनृपतिचित्तसत्तर्पः ।

लक्ष्मीललामकूर्पस्तपतु चिरं नृपतिकन्दर्प ॥ १८९ ॥

भुवनाब्जसरस्तरणिर्धर्माभूतहरणिरुदयतरुधरणि ।

श्रीरमणीरतिसरणिर्मण्डलिकशिखामणिर्जीयात् ॥ १९० ॥

वर्णः ॥

कुवलयोत्सवचन्द्र नृपतीन्द्र लक्ष्मीवर कीर्तिसरदभूतवृष्टिपल्लवितबुधवर्न ।

आभुवनमभिमानधन धैर्यसदन जय विहितसदवन ॥ १९१ ॥

मात्रा ॥

अपरं कथंभूत । उत्सारितारिसर्पं उत्सारिता पलायन कारिता अरिसर्पां क्षतु दीर्घपृष्ठा येन स तथोक्त । पुन शरणागतनृपतिचित्तसत्तर्पं शरण गृहमागता ये नृपतयस्तेषां चित्तसत्तर्पो मन प्रीणन यस्मादिति स तथोक्त । पुन लक्ष्मीललामकूर्प लक्ष्म्या ललामस्य मल्लकस्य कूर्प । भुवोरंतरालकेश कूर्प उच्यते । मध्यप्रदेशस्तिलक इत्यर्थः । तपतु ऐश्वर्यवान् भवतु चिरं दीर्घकाल नृपतिकन्दर्प भूपतिषु कन्दर्प कामदेव ॥

भुवनेति । पुन कथंभूत । भुवनाब्जसरस्तरणि भुवनपृथ्वीमण्डल तदेव अब्जसर कमलवन तद्विकासने तरणि धीसूर्य । पुन कथंभूत । धर्माभूतहरणि भ्रम एवा भूत जरामरणनिवारकत्वात् तद्गृहने हरणिनाक । पुन कथंभूत । उदयतरुधरणि उदयत्रि प्रकारकथयोपचयापचयमक्षण स एव तत्र वृक्षो वाञ्छितफलप्रदायकरत्वात् तस्य धरणि भूमि । पुन कथंभूत । श्रीरमणीरतिसरणि श्रीरेव लक्ष्मीरेव रमणी उत्तमनायिका तस्या रते सभोगस्य तरणिर्माणं । पुन कथंभूत । मण्डलिकशिखामणि मण्डलिकानां मन्देद्राणां शिखामणि शिखोरत्न जीयात् चिरे जीयात् । एषकम् । वर्णः ॥

हे कुवलयोत्सवचन्द्र पृथ्वीवलयोत्पलविकासनसदाह । हे नृपतीन्द्र राजाधिराज । हे लक्ष्मीवर श्रीनारायणवतार । हे कीर्तिसरदभूतवृष्टिपल्लवितबुधजन कीर्तिं पुण्य गुणकीर्तनं सैव सरस्ती प्रसरती अमृतवृष्टिस्तया पन्नविता उल्लास प्रापिता बुधेनना विद्रासो यस्य तथोक्त । हे आभुवनमभिमानधन त्रैलोक्यपर्यन्त अभिमानो धन वित्त यस्य तस्य सधोधनम् । हे धैर्यसदन धीरत्वमन्दिर, त्वं जय सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तस्व । हे विहितसदवन विहित कृत सदां विद्वज्जनानां अवन रक्षण येन स तस्य संधोधनम् । मात्राछन्द इदम् ॥

१ 'धर' मूलः २ 'वन' इति टीका०

१ 'बुधवन' इति मूलेपलञ्चप्राचीनपाठे 'पल्लवितमुल्लास' प्रापित बुधा एव वनम् इति बोध्यम्

नृप महति भवति किञ्चिद्विरामि वक्तुं गुणमखिलं नोत्तरामि ।
दीप्तिर्धुमणेरवनीश यत्र का शक्तिः काचमणेहि तत्र ॥ १९२ ॥
चतुष्पदी ॥

जय लक्ष्मीकरकमलातपत्र सारस्वतरसनिष्यन्दपात्र ।
धर्मार्थकामसमवृत्तचित्त तीर्थार्थिमनोरथवर्तिचित्त ॥ १९३ ॥
शत्रुस्त्रीनेत्रविधूपलान्तनिश्च्योतचन्द्र रणकेलिकान्त ।
रिपुयुवतिहृदयसूर्याश्मशैलविरहानलजन्मद्युमणिर्लील ॥ १९४ ॥
विनतक्षितीश्वक्षोजकोशविहितश्रीरामासंनिवेश ।
शरणागतनृपतिमनोभिलषितचिन्तामणिनिपुणगुणप्रतीत ॥ १९५ ॥

नृपेति । हे नृप राजाधिराज, महति गहानुभावे यदीयसि भवति एवमि विपये किञ्चिद्विरामाग्रं अहं विरामि वर्णयामि । अखिलं समग्रं गुणं वक्तुं अहं नोत्तरामि न पारं गच्छामि । हि यस्मात् हे अवनीश पृथ्वीपते, यत्र यस्मिन् स्थाने धुमणेः श्री-सूर्यस्य दीप्तिर्धुमणेरवनीशे तत्र का शक्तिः । न कापि शक्तिरित्यर्थः । चतुष्पदी नाम छन्दः ॥

जयेति । जय लक्ष्मीकरकमलातपत्र लक्ष्म्याः करकमलयत् क्रीडाकमलयत् आत-
पत्रं छत्रं यस्य तस्य संबोधनम् हे भारदत्त, त्वं जय । सारस्वतरसनिष्यन्दपात्र सर-
स्वत्याः अर्धं सारस्वतः ॥ आसीत् रसस्तस्य निष्यन्दस्य क्षरणस्य पार्श्वे आधारभूतं तस्य
संबोधनम् हे भारदत्त । धर्मार्थकामसमवृत्तचित्त धर्मेषु अर्थेषु कामेषु तेषु समवृत्तं
समानाचारं वित्तं यस्य तस्य संबोधनम् । एकं विराग्य अन्यं भुङ्क्ते इत्यर्थः । तीर्थो-
र्थिमनोरथवर्तिचित्त तीर्थं धर्मपार्श्वं अर्थिनो शान्तास्तेषां मनोरथपूरणे वित्तं धनं
यस्य तस्य संबोधनम् ॥

शत्रुस्त्रीति । शत्रुस्त्रीनेत्रविधूपलान्तनिश्च्योतचन्द्र शत्रूणां स्त्रियस्तासां नेत्राणि
तान्येव विधूपलाधन्वकान्तमणयस्तेषां अन्तानां कर्णप्रदेशपार्श्वे नेत्रप्रान्तानां निश्च्योते
शत्रुजलमोवने चन्द्रो मृगलाञ्छनस्त्रास्य संबोधनम् । हे रणकेलिकान्त रणकेलयः संग्राम-
क्रीडास्ताः कान्ताः प्रिया यस्त तस्य संबोधनम् । रिपुयुवतिहृदयसूर्याश्मशैलविरहान-
लजन्मद्युमणिर्लील रिपूणां शत्रूणां युवतयः स्त्रियस्तासां हृदयानि जीवस्थानानि तान्येव
सूर्याश्मशैलाः सूर्यकान्तमणिपर्वतास्तेषां विरहानलजन्मानि विरहवैश्वानरोत्पादने धुमणेः
श्रीसूर्यस्य लीला शोभा यस्य स तस्य संबोधनम् ॥

विनतेति । विनतक्षितीश्वक्षोजकोशविहितश्रीरामासंनिवेश विनताः पादयोः
पतिता ये क्षितीशा राजानस्तेषां वक्षोजकोशेषु हृदयकमलकर्णकामु विहितः कुतः

भुवनत्रयधवलनसौधकुम्भ कीर्तिप्रबन्धभास्वद्विजृम्भ ।

संप्रामरज्ञनर्तितकबन्धु वीरश्रीगीतयशःप्रबन्ध ॥ १९६ ॥

यः कोऽपि भवति खलतामुपैति यमवक्रयचक्रवशतां स याति ।

शौण्डीर्याश्चर्यितखचरेन्द्र दोर्दण्डदलितरिपुकुलकरीन्द्र ॥ १९७ ॥

यस्तव सेवासु विकारमेति तस्मात्प्रागेव धीरपैति ।

यस्त्वां हतवृत्तिर्देव नृपतिरायोधनबद्धमतिः प्रयाति ॥ १९८ ॥

धीरामायाः लक्ष्मीस्त्रियः संनिवेशः प्रवेशो येन तस्य संबोधनम् । धरणागतनृपतिमनो-
भिलषितचिन्तामणिनिपुणगुणप्रतीत धरणार्थ आर्तिनिवारणार्थ आगता आयाताः
ये नृपतयस्तेषा मनोभिलषिते सान्निध्यतत्प्रदाने चिन्तामणिवत् निपुणगुणः प्रवीणगुण-
त्वेन प्रतीतो विद्ययातः तस्य संबोधनम् ॥

भुजनेति । भुवनत्रयधवलनसौधकुम्भ भुवनत्रयस्य त्रिलोक्यस्य धवलने उज्ज्वली-
करणे सौधकुम्भाः श्वेतद्रव्यद्वयपटस्तस्य संबोधनम् । कीर्तिप्रबन्धभास्वद्विजृम्भ कीर्ति-
प्रबन्धो विद्वज्जनरचितकीर्तिशास्त्रं स एव भास्वान् धीसुर्यस्तस्य विजृम्भः प्रवृत्तिर्यस्य स
तस्य संबोधनम् । संप्रामरज्ञनर्तितकबन्धु संप्रामरज्ञे संप्रामात्रणे नर्तितानि नृत्यं कारि-
तानि कबन्धानि मस्त्रकरहितशरीराणि येन स तस्य संबोधनम् । वीरश्रीगीतयशः प्रबन्ध
वीरधिया वीरलक्ष्मा गीतो वर्णितो यशसः प्रबन्धः सुकविरचितशास्त्रं येन स, यस्य
न तस्य संबोधनम् ॥

य इति । यः कोऽपि भवति खलतामुपैति यः कथिरनुमान् भवति स्वयि विषये
खलता दुर्जनतां शत्रुतां उपैति गच्छति । यमवक्रयचक्रवशतां ॥ याति यमस्य कृतान्तस्य
वर्षं मुक्तं तदेव यन्त्रं तैलपीडनाधिकरणं तस्य वशता तदायतत्वं स पुमान् याति
गच्छति । त्रियस्य इत्यर्थः । शौण्डीर्याश्चर्यितखचरेन्द्र शौण्डीर्येण स्यागविक्रमविभ्रुततया
आश्चर्यिता विस्मयं प्रापिता खचरेन्द्रा विद्याधनरेन्द्रा येन तस्य संबोधनम् । दोर्द-
ण्डदलितरिपुकुलकरीन्द्र दोर्दण्डाभ्यां बाहुदण्डाभ्यां दयिता भूमी आस्फात्स्य घूर्णी-
श्रुता रिपुकुलानां शत्रुसमूहानां करीन्द्रा गजपतयो येन ॥ तस्य संबोधनम् ॥

य इति । यस्तव सेवासु विकारमेति यो नृपतिस्तव भवतः सेवासु श्रद्धतिषु
विकारं विवृतिं एषि गच्छति । तस्मात्प्रागेव धीरपैति तस्मात् नृणां पयुः प्रागेव पूर्व-
मेव धीरं धीरपैति । यस्त्वां हतवृत्तिर्देव नृपतिरायोधनबद्धमतिः प्रयाति हे देव
परमात्मन्, यो नृपतिर्नरेन्द्र आयोधनबद्धमतिः आयोधने संप्राप्ते बद्धा निधितीवृता
नियन्त्रिता मणिर्बुद्धिर्यस्य स आयोधनबद्धमतिः स्या भवन्ते प्रति प्रयाति गच्छति
अभिषेकयति । स कथंभूतः । हतवृत्तिः हता विनष्टा वृत्तिः जीवनेपायो यस्य सः ॥

स करेणाङ्गाराकर्षणानि विषधरफणमणिभिर्भूषणानि ।

हरिकण्ठसटाभिर्वाजितानि दिक्करटिविपाणैः क्रीडितानि ।

फालेनाकाशमितानि नाम ननु कर्तुं वाञ्छति धैर्यधाम ॥ १९९ ॥

लक्ष्मीरतिलोल प्रणयिगङ्गा परकीर्तिवधूग्रहणाभिपङ्गा ।

यस्तव परनारीरतिनिवृत्तिमाह्वयति यथार्थमसौ न वेत्ति ॥ २०० ॥

तव नासीरोद्धतरेणुरागमज्जत्किरणो रविरसितभाग ।

आभाति त्रपुदर्पणसमानबिम्बः क्षितिरमणीरतिनिधान ॥ २०१ ॥

स हतवृत्तिः किं करोति । हे धैर्यधाम, करेण हस्तन ननु अहो अङ्गाराकर्षणानि अ-
मितगणानानाकानानानि कर्तुं वाञ्छति । स नृपतिः विषधरफणमणिभिर्भूषणानि विषध-
रस्य शेषनामस्य फणानां दर्शनां सञ्चिधभिर्मणिभिः रत्नैः कृत्वा भूषणानि आभरणानि
कर्तुं वाञ्छति । हरिकण्ठसटाभिर्वाजितानि हरेः पिहस्य कण्ठस्य श्रीवायां सटाभिः
कैसरैः कृत्वा वाजितानि चामरकर्माणि कर्तुं वाञ्छति । दिक्करटिविपाणैः क्रीडितानि दिक्-
रटिना आशागजानां विपाणैर्दन्तमुसलैः क्रीडितानि रमणानि कर्तुं वाञ्छति । नामेति
सभावनायाम् ॥

हे लक्ष्मीरतिलोल लक्ष्म्या रतौ भोगे लोलो लम्पटस्तस्य संबोधनम् । हे प्रणयि-
गङ्गा प्रणयिनी अममहिषी गङ्गानाग्री यस्य तस्य संबोधनम् । परकीर्तिवधूग्रहणाभि-
पङ्गा परकीर्तिवध्वा शत्रुकीर्तिकामिन्या ग्रहणे स्त्रीकरणे अभिपङ्गा तस्य संबोधनम् ।
यस्तव परनारीरतिनिवृत्तिमाह्वयति यथार्थमसौ न वेत्ति यो विद्वान् तव भवत पर-
नारीरतिनिवृत्तिं परनारीसोदरत्वं आह्वयति वक्षयति असां विद्वान् यथार्थं सम्यगर्थं
न वेत्ति न जानाति । यतो लक्ष्मीनारायणकलनम्, गङ्गा शान्तनो कलनं श्रीमहादेवेन
अवधूता च, परकीर्तिवधू सापि शब्दच्छलेन परस्त्री वर्तते । कथं भवान् । परनारी
सोदर । निन्दास्तुतिरलङ्कारः ॥

[तव नासीरोद्धतरेणुरागमज्जत्किरणो रविरसितभाग । आभाति त्रपुदर्पणसमान-
बिम्बः क्षितिरमणीरतिनिधान] हे क्षितिरमणीरतिनिधान पृथ्वीब्रीहभोगमन्दिर, तव
भवतो नासीरस्य सेनायां उद्धत उद्धत उच्छलितो योऽसौ रेणुधूलिस्तस्य रागेण
मज्जतो मुडत्त फिरेणा रश्मयो यस्य तथा एवपुनर्विशिष्टो रविः श्रीसूर्य अस्तित-
भागो मलिनबिम्बः सन् आभाति विदुषां चेतुः समत्करोति । कीदृशधमत्करोति ।
त्रपुदर्पणसमानबिम्बः त्रपुणं पिच्छस्य योऽसौ दपणं आदर्शस्तस्य समान सदृश
बिम्बः मण्डलः यस्य रवेः स तथा ॥

तय सेनाजनसेविततटामु परिशुष्यद्वारिषु निम्नगामु ।

करिधावधरणिसमतोचितानि नूनं भवन्ति नृप विस्तृतानि ॥ २०२ ॥

त्वत्कुञ्जरहयरथमटभरेण चूर्णीकृतदुर्गपरम्परेण ।

रिपुविषयेष्वहितारण्यदाव दुर्गत्वमुमाप्रतिमास्यमेव ॥ २०३ ॥

भवतोऽम्बुधिरोधःकाननेषु दिग्विजयव्याजप्रस्थितेषु ।

सैन्येषु द्विपतां दर्शनानि संमुखमायान्ति न गर्जितानि ॥ २०४ ॥

[तेव सेनाजनसेविततटामु परिशुष्यद्वारिषु निम्नगामु । करिधावधरणिसमतोचितानि नूनं भवन्ति नृप, विस्तृतानि] हे नृप, तव भवतः सेनाजनेः कटखोरैः सेवितानि उपितानि निवासीकृतानि तटानि कृण्वन्ति रोधांसि यासां तास्यथा तासु । परिशुष्यद्वारिषु परि समन्तात् शुष्यन्ति पित्तं याग्नित्वा रीणि जलानि यासां ताः परिशुष्यद्वारयस्तासु एवंगुणविशिष्टासु निम्नगामु गङ्गा-यमुना-सरयू-वामिल-रेवा-कावेयादिषु विस्तृतानि विस्तारा नूनं निश्चयेन भवन्ति सञ्जायन्ते । कीदृशानि भवन्ति । करिधावधरणिसमतोचितानि करिधावधरणीनां गजदमनभूमीनां समता साम्यं तस्या उपितानि योग्यानि भवन्ति ॥

[त्वत्कुञ्जरहयरथमटभरेण चूर्णीकृतदुर्गपरम्परेण । रिपुविषयेष्वहितारण्यदाव दुर्गत्वमुमाप्रतिमास्यमेव] हे अहितारण्यदाव हे शत्रुवनदावानल, रिपुविषयेषु शत्रुदेशेषु दुर्गत्वं उमाप्रतिमास्यं वर्तते, नान्यत्र दुर्गमस्ति । केन कृत्वा । तद्देतुगर्भितं कारणमाह— तव भवतः कुञ्जररथ हस्तिनः, हयारथ वीतयः, रथाश्च स्यन्दनाः, भट्टाश्च सहस्रभट्ट-सहस्रभट्ट-नीटीभट्टाः पक्षयस्त्रेधा भरेण समूहेन । कथंभूतेन । चूर्णीकृता शतखण्डीकृता दुर्गाणां प्राकाराणां परम्परा श्रेणिवेन स तथा तेन । हेतुपरिसरयालकारः ॥

[भवतोऽम्बुधिरोधःकाननेषु दिग्विजयव्याजप्रस्थितेषु । सैन्येषु द्विपतां दर्शनानि संमुखमायान्ति न गर्जितानि] हे अहितारण्यदाव, भवतस्तव सैन्येषु कटकेषु अम्बुधिरोधःकाननेषु समुद्रतटवनेषु विषयेषु दिग्विजयव्याजप्रस्थितेषु दिग्विजयव्याजेन निषेधेन प्रस्थितेषु प्रयागं प्राप्तेषु सत्यं द्विपता ऋजूणां दर्शनानि आभृतानि कोऽर्थः रत्न-पटदुर्गलाश्वगजस्त्रीरज्जानि सारयस्तुनि समुद्रं अभिमुखं यान्ति, न गर्जितानि न गलकृतानि संमुखमायान्ति । दीपकालंसारः ॥

गृहव्याप्यः सलिलधयो नृचन्द्र कुलशैलः केलिनगा नरेन्द्र ।

लङ्कादिद्वीपविधिसमर्थभूतः प्रतिवेशनिगः कृतार्थ ॥ २०५ ॥

दिक्कुम्भस्तम्भाः सोच्छ्रयस्य जाताः प्रशस्तिपट्टा जयस्य ।

यस्येत्यं तव महिमा महीन किमसाध्यं तस्य गुणैरहीन ॥ २०६ ॥

गर्जि जहीहि भोजावनीश चेदीश विशादमवशं प्रदेशम् ।

अश्मन्तक वेश्म विहाय याहि पल्लव लघु केलीरसमपैहि ॥ २०७ ॥

चोलेश जलधिमुल्लङ्घ्य तिष्ठ पाण्ड्य समयमुज्ज हतप्रतिष्ठ ।

वेरम पर्यट मलयोपकण्ठमागच्छत नो चेत्पादपीठम् ॥ २०८ ॥

ईशस्य निपेवितुमाशु सदसि तव दूतैरेवं देव वचसि ।

कथिते सति स क्षितिपः किमस्ति यः सेवाविधिषु न ते चकास्ति ॥ २०९ ॥

[गृहव्याप्यः सलिलधयो नृचन्द्र कुलशैलः केलिनगा नरेन्द्र । लङ्कादिद्वीपविधिसमर्थ-
भूतः प्रतिवेशनिगः कृतार्थ ॥ दिक्कुम्भस्तम्भाः सोच्छ्रयस्य जाताः प्रशस्तिपट्टा जयस्य ।
यस्येत्यं तव महिमा महीन किमसाध्यं तस्य गुणैरहीन] हे नृचन्द्र मानवशशाङ्क, हे
नरेन्द्र राजाधिराज, हे कृतार्थ कृते पुण्ये अर्थः प्रयोजनं यस्येति स कृतार्थः कृतकृत्यो
वा तस्य संबोधनम् । हे गहीन पृथ्वीपते, हे गुणैरहीन गुणैरीदम्यशौण्डीर्मगाम्भीर्य-
वीर्यादिभिर्गुणैरहीनः परिपूर्णस्तस्य संबोधनम् । यस्य तव भक्त इत्थममुना प्रकारेण
महिमा माहारम्यं वर्तते तस्य तव अताप्यं अगम्यं [किं] वर्तते, अपि तु न किमप्य-
साध्यमस्ति । इत्थं कथमिति चेत्, सलिलधयः समुद्रा गृहव्याप्यः सदनसरोवराणि व-
र्तन्ते । कुलशैलाः कुलपर्यंता हिमवत्सख्यविन्यादयः केलिनगाः श्रीजापर्वता वर्तन्ते । लङ्का-
दिद्वीपविधाने विपमस्थाने सगर्भभूतोऽपि बलवत्तरोऽपि प्रतिवेशनिगः प्रतिगृहसमानो
वर्तते । दिक्कुम्भस्तम्भा दिग्गजेन्द्रबन्धनस्तम्भास्तव जयस्य प्रशस्तिपट्टा जाताः प्रशि-
द्धिपापाणा चभूयुः । कथंभूतस्य जयस्य । सोच्छ्रयस्य लक्ष्म्यव्रतस्य । आक्षेपालंकारः ॥

[गर्जि जहीहि भोजावनीश चेदीश विशादमवशं प्रदेशम् । अश्मन्तक वेश्म विहाय
याहि पल्लव लघु केलीरसमपैहि ॥ चोलेश जलधिमुल्लङ्घ्य तिष्ठ पाण्ड्य समयमुज्ज हतप्रतिष्ठ ।
वेरम पर्यट मलयोपकण्ठमागच्छत नो चेत्पादपीठम् ॥ ईशस्य निपेवितुमाशु सदसि तव
दूतैरेवं देव वचसि । कथिते सति स क्षितिपः किमस्ति यः सेवाविधिषु न ते चकास्ति]
हे देव हे राजन्, तव दूतैर्भवतो वचोद्दरैः एवं अमुना प्रकारेण वचसि वचने निर्गृह्यतया
कथिते सति सदसि सभायां जल्पिते सति कथित स क्षितिपो राजा किं अस्ति वर्तते,

केरलमहिलामुखकमलहंस वङ्गीवनिताश्रवणावर्तस ।

चोलस्त्रीकुचकुञ्जलविनोद पल्लवरमणीकृतविरहखेद ॥ २१० ॥

कुन्तलकान्तालकमङ्गनिरत मलयाङ्गनाङ्गनसदाननिरत ।

वनवासियोपिदीक्षणाविमुग्ध कर्णाटयुवतिकैतवविदग्ध ।

कुरुजाङ्गलललनाकुचतनुत्र कम्बोजपुरन्त्रीतिलकपत्र ॥ २११ ॥

पद्मतिका ॥

अपि तु न वर्तते । स कः । यो राजा ते तव सेवाविधिषु चरणसेवनविधानेषु ते न
यकास्ति न जागर्ति, अपि तु सर्वोऽपि नृपवर्गस्यैव सेवा करोतीत्यर्थः । एव कथमिति
चेत् हे भोजावनीश घरापते, एवं गजि गजनं गलवस्ननं संप्राममुभटत्वं जहीहि जहाहि
मुग्ध । हे चेदीश वृण्णिनपुरपते, अश्मवशं प्रदेशं पर्वतसंबन्धिनीं भूमिं विना प्रवेशं कुरु ।
हे अश्मेन्तक सपादलक्षपर्वतनियासिन्, त्वं वेश्म गृहं विहाय त्यक्त्वा याहि गच्छ । हे
पल्लव पद्मामिल, केतोरसं क्रीडास्वादं लघु शीघ्रं अपेहि परित्यज । हे चोलेश ।
चोलदेशो दक्षिणापथे वर्तते । सङ्गापुरपते, जलधिं पूर्वसमुद्रं उल्लङ्घ्य परं तीरं गत्वा
तिष्ठ आस । हे पाण्ड्य सुहृन्मन्त्रोपतिनगरापीश । दक्षिणापथाश्रितः पाण्ड्यो देशो
वर्तते । पाण्ड्यो देशो द्विविधः—पाण्ड्यः, अन्तरपाण्ड्यश्च । त्वं स्वयं गवै उज्ज परि-
त्यज । कथंभूत हे पाण्ड्य । इतप्रतिष्ठ हता शतरण्डीकृता प्रतिष्ठा शोभा नश्येति तस्य
तिरस्कारः कियते हे इतप्रतिष्ठ । हे वैरम दक्षिणापथपते, त्वं मलयोपकण्ठं चन्दनाच-
लसमीपं पर्यट पर्यटनं कुरु । एते सर्वेऽपि यूयं चेत् यद्येवं न कुरुत तर्हि आशु शीघ्रं
ईशस्य धीमारदत्तमहाराजस्य पादपीठं मिहासनं सेवितुमाराधितुं सदसि सभायां आगच्छत
आयात । काकाशिमोलकन्यायेन सदसिचन्दस्य उभयत्र ग्रहणम् । आक्षेपालंकारः ॥

केरलमहिलामुखकमलहंस, अयोप्यानगरात् दक्षिणापथे केरलदेशो वर्तते तस्य
संबन्धिनी या महिलाः त्रियस्तासां मुखकमलानां विषासने हंसः धीसूर्यस्य संबो-
धनम् । शयना तासां मुखकमलेषु विकासहंसः श्वेतगरुपक्षी । वङ्गीवनिताश्रवणावर्तस
वङ्गीवनितायां विनीतायाः अयोध्यायाः पूर्वदिक्क्षीणां रत्नपुरक्षीणां भवणेषु वर्णेषु अव-
र्तसः वर्णपूरस्य संबोधनम् । चोलस्त्रीकुचकुञ्जलविनोद चोलस्त्रीणां विनीताया दक्षि-
णदिक्क्षीणां कुचकुञ्जलेषु विनोदः क्रीडा नश्येति तस्य संबोधनम् । पल्लवरमणीकृतवि-
रहखेद पल्लवरमणीनां पद्मामिलक्षीणां कृतो विहितो विरहस्य विप्रलम्भस्य वियोगस्य
खेदो दुःख येन तस्य संबोधनम् ॥

कुन्तलकान्तालकमङ्गनिरत कुन्तलकान्तानां पूर्वदेशक्षीणां अलकभङ्गेषु केशानां वि-
रलीकरणेषु निरतस्तत्परस्य संबोधनम् । मलयाङ्गनाङ्गनसदाननिरत मलयाङ्गनाङ्गे
नखदाने पुनर्भवभङ्गकरणे निरतस्तत्परस्य संबोधनम् । वनवासियोपिदीक्षणाविमुग्ध

नृपनृपतीश्वर भूरमणीश्वर यदिदमसिलगुणसंश्रय ।

उक्तं किञ्चित्त्वस्तुतिकृतिचिचचित्रं न महोदय ॥ २१२ ॥

घत्ता ॥

यैरिन्दिरामन्दिर सुन्दरेन्द्र क्षीराजकन्दर्प नतैर्नरेन्द्रैः ।

दृष्टोऽसि दृष्टाः क्षितिप क्षितीशाः कामैर्न कैस्तसवकारिमित्ते ॥ २१३ ॥

हस्तागतैस्त्रिदिवलोकगतैस्तटीध्र-

रन्ध्रान्तरालनिरतैश्च सपत्नजातैः ।

शौर्ये जगन्नयपुरीप्रथिते तथेत्यं

को नाम विक्रमपराक्रमवानिहास्तु ॥ २१४ ॥

वनवासियोपिता गिरिसोपानगरादिधीणां ईक्षणे अवलोकने विमुग्धः विशेषेण मोहवान् तस्य संबोधनम् । कर्णाटयुवतिर्कृतवसिदग्ध कर्णाटयुवतीनां विदरादिस्त्रीणां कैतवे कप-
टेनालिङ्गने विदग्धधत्तुरस्तस्य संबोधनम् । कुरुजाह्नलललनाकुवतमुत्र कुरुजाह्नललल-
नानां हस्तिनापुरस्त्रीणां कुचमोस्तनुभ्रं कश्चकस्तस्य संबोधनम् । कम्बोजपुरन्ध्रीतिलकपत्र
कम्बोजपुरन्ध्रीणां काश्मीरायिदेशस्त्रीणां बृहन्मुण्डानां तिलकाभरणस्तस्य संबोधनम् ॥
पद्धतिका । षोडशमात्राछन्दः । रूपकम् ॥

हे नृपनृपतीश्वर राजाधिराज । हे भूरमणीश्वर हे पृथ्वीसीपते । हे असिलगुण-
संश्रय हे निखिलगुणनिवात । हे महोदय हे अद्भुतोदय । यद्विचित्र इदं पूर्वोक्तल-
क्षणं त्वयि किञ्चिदुक्तं प्रतिपादितम् । कथंभूतं उक्तम् । त्वस्तुतिकृतिचित् तव स्तुति-
कृतौ भवतः स्तुतिकरणे चित् चेतनं आत्मस्वरूपं यत्र उक्ते तत् त्वस्तुतिकृतिचित्
तत् उक्तं स्तुतिवचनं विश्वं आश्चर्यभूतं न भवति प्रत्युत तव गुणा एतस्मादपि अधिका
वर्तन्ते । घत्ता । इदं घत्ताछन्दः । घत्तालक्षणं यथा—पष्टिमात्राभिर्घत्ता भवति ।
कचिद्विपष्टिमात्राभिर्भवति । सप्तविंशतिभेदा घत्ता भवति ॥

यैरिन्दिरामन्दिरेत्यादि । हे इन्दिरामन्दिर लक्ष्मीनिवास । हे सुन्दरेन्द्र हे
मनोहरराज । हे क्षीराजकन्दर्प हे स्त्रीणां उत्तमकामदेव । हे क्षितिप हे पृथ्वीपते । यैर्नतैः
नक्षीभूतैर्नरेन्द्रैर्नृपैस्त्वं दृष्टोऽसि अवलोकितोऽसि ते क्षितीशास्ते राजानः उत्सवकारि-
मिरानन्दकारिभिः कामैर्भोगैर्न दृष्टा नावलोकिताः, अपि तु सर्वैरपि कामैस्ते नरेन्द्रा
दृष्टाः । आक्षेपालंकारः ॥

हस्तागतैरित्यादि । हे राजन्, इत्थं अमुना प्रकारेण तव भवतः सपत्नजातैः
शत्रुसमूहैः शौर्यं सुमदत्तवे जगन्नयपुरीप्रथिते सति त्रैलोक्यनगरैर्विख्याते सति कः पुमान् ।
नामेति संभावनायाम् । इह अस्मिन् संसारे विक्रमपराक्रमवान् सामर्थ्योद्यमवान् शत्रु
भवतु । अपि तु न कश्चिद्विक्रमवान् पराक्रमवान् भवेत् । कथंभूतैः सपत्नजातैः । हस्ताग-

सोऽपि राजा तयोरेवमभिनन्दतोर्वाचि वपुषि चानन्यजनसाधारणीं मधु-
स्तां निर्वर्ण्य 'केदं करतलस्पर्शेनापि हार्यसौकुमार्यं वपुः, कं चायं वयः-
परिणामकठोरकरणैरपि महासत्त्वाधिकरणैर्निर्वोदुमशक्यारम्भस्तपःप्रारम्भः,
केमानि सफलचक्रवर्तिपदनिवेदनपिशुनानि कङ्कल्लिपल्लवच्छविषु करचरण-

तवेन्धनयद्भैः । सन्दीशुहे क्षितैरित्यर्थः । पुनः कथंभूतैः शत्रुजातैः । त्रिदिवलोकगतैः
स्वर्गलोकं प्राप्तैः । मृतैरित्यर्थः । अपरं कथंभूतैः शत्रुजातैः । तदीध्रान्ध्रान्तरालनिरतैश्च
तदीध्रानां पदंतालानां रन्ध्रानि प्रच्छन्नापादुफानि तेषां अन्तरालेषु मध्येषु प्रदेशेषु निरतैः
स्थितैः । दीक्षा गृहीत्वा पर्वतगुहादिषु तपश्चरणप्राप्तैरित्यर्थः । समुच्चवाक्षेपालंकारः ॥

स राजा पृथ्वीपालको भूपोऽपि अमुना प्रकारेण प्रविचिन्त्य सम्यग्विचार्य सप्रश्रयं
विनयसहितं यथा भवत्येष तन्मिधुनं प्रति मुनिजुमारवयुगलं प्रति वभाषे उक्तवान् ।
विमुक्तवान् । भवतोर्युवयोः प्रसूत्यै जन्मने । नामेति संभावनायाम् । को देशो
वर्तते, भवतो. प्रसूत्यै उत्पत्तये किं वा कुलमन्वयो वर्तते, यत्र कुले भवतोर्युवयोः
जन्म आत्मलाभो बभूव सजातम् । अज्ञातससारमुखं ससारमुखास्त्रादरहितं भवत-
श्चेतो मनः प्रमज्जनाय दीक्षाग्रहणाय वृत्त. वस्मात् कारणात् बाल्ये शिशुत्वे जातमु-
त्पन्नम् । एतत्पूर्वोक्तस्य प्रश्नयस्य मम प्रार्थनतो मम याचनया उत्तरं अभिधेयं कथनी-
यम् । ईदृशो वृषो मुनिजुमारवयुगले प्रार्थनं कृतवानिति तमेवार्थं अर्थान्तरन्यासेन दृढ-
यति—सन्तः सत्पुरुषा. साधुषु रत्ननारायणेषु मुनिषु अनुकूलवाचो हितवचनाः फो-
मलालापा. भवन्ति । वयम् । हि । स्फुटमिति शेषः । अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

तलेषु लक्षणानि, क चायमादित एवाजन्मगिक्षाकसमक्रमः प्रक्रमः । अहो आश्चर्यम् । कथमाभ्यामसत्यता नीतोऽयं प्रत्यङ्गफलनिर्देशः ।

किं च नीलमणिसस्यानि कुन्तलेषु, शिशिरकरपरार्धता भालयोः, तरङ्गरे-
स्वाधिलीषु, रत्नसमुच्चयं लोचनयुगलयोः, कौस्तुभोत्पत्तिं कपोलेषु, अमृत-
धाराप्रवाह नासयोः, गम्भीरत्वमालापेषु, प्रवालपल्लवोद्भास रदनच्छदयोः,
सुधारसप्रभा स्मितिषु, प्रचेत पाशाञ्चवणविषये, कम्बुकान्तिं कण्ठयोः, वी-

प्रत्यक्षीभूत प्रक्रम प्रारम्भः । कथंभूतः प्रक्रमः । आदित एव प्रथमत एव आजन्मभि-
क्षाकसमक्रम आजन्मतो जन्मत आरभ्य भिक्षा आकन्ति आस्वादयन्ति एते आज-
न्मभिक्षाकास्तौ समक्रमोऽनुपरिपाटी यस्य प्रक्रमस्य स तथोक्तः । अहो आश्चर्यम् अद्भुत-
मेतत् । कथं केन प्रकारेण द्वाभ्यां आभ्या अयं प्रत्यक्षीभूत प्रत्यङ्गफलनिर्देशः, फलकथन
सामुद्रशास्त्र असत्यता नीतो व्यर्थतां प्रापितः । विपमालङ्कारः ॥

किं च अस्ति कथिद्विशेषः । नूनं निधयेन अनेन प्रत्यक्षीभूतेन प्रजापतिना ब्रह्मणा सप-
रिवार समुद्रस्य परिवारसहित पारावारसहित पारावार एव समुद्र एव न अन्यः कथि-
त्परमुत्कृष्ट निष्केवल या दारिद्र्य दुर्गतत्वं दुर्दिधत्वं आनिन्ये आनीतः । प्रजापतिना किं
कुर्वता । १.....

उक्तं च विद्यानन्देन—'सृजति करोति प्रणयति घटयति निर्माति निर्मिनीते च । अनु-
तिष्ठति विदधाति च रचयति कल्पयति चेति करणार्थे ॥' [प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता ।]
१.....

उक्तं च विद्यानन्देन—'सृजति करोति प्रणयति घटयति निर्माति निर्मिनीते च । अनु-
तिष्ठति विदधाति च रचयति कल्पयति चेति करणार्थे ॥' [प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता ।]
१.....

मिथुनस्य चिल्लीषु श्रुपु तरङ्गरेया कल्लोलेरेया लहरीरेया सृजता । प्रजापतिना पुनः
किं कुर्वता । अस्य मिथुनस्य लोचनयुगलयो नेत्रहन्धयो रत्नसमुच्चयं श्वेतकृष्णरक्त-
माणिक्यसमूहः सृजता । प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता । अस्य मिथुनस्य कपोलेषु गण्ड-
स्थलेषु कौस्तुभोत्पत्तिं कौस्तुभरजोत्पत्तिं सृजता । प्रजापतिना पुनः किं कुर्वता ।
अस्य मिथुनस्य मालापेषु स्वरेषु अमृतधाराप्रवाहः सृजता । १

नाम (स)यो गम्भीरत्वमलस्पृशत्वं सृजता । प्रजापतिना पुनः अस्य रदनच्छदयो-
रधयोविषये प्रवालपल्लवोद्भास विद्रुमबुम्पलप्रादुर्भावः सृजता । प्रजापतिना पुनः अस्य
स्मितिषु ईषदासेषु सुधारसप्रभा अमृतरसतेजासि सृजता । प्रजापतिना पुनः अस्य
चवणविषये शब्दप्रहेषु प्रचेत पाशान् वरुणदिकपालयुधाणि सृजता । प्रजापतिना
पुनः अस्य कण्ठयोर्भावयोः कम्बुकान्तिं दक्षिणावर्तशोभा सृजता । प्रजापतिना पुनः

१ 'प्रवाहमालापेषु, गम्भीरत्व नासयो' इत्येव पाठ्यीमानुसारी

चिविलसितानि बाहासु, लक्ष्मीचिह्नानि करतलेषु, रमावेश्मशोभामुरःस्थल-
योः, चेत्रवेष्टितानि बलिषु, आवर्तविभ्रमं नाभिदेशयोः, पृथुत्वं नितम्ब-
देशो, वृत्तिगुणनिर्माणगुरुषु, मुक्ताफलप्रसूतिं चरणनखेषु, लावण्यरसनिर्मलत्वं
चास्य मिथुनस्य तनौ, अनेन सृजता प्रजापतिना नूनं सपरिवारः पारावार
एव परं दारिद्र्यमानिन्ये ।

अपि च ।

यत्रामृतेन समजन्म विभाति विश्वं

यत्रेन्दुना सह रतिं भजतेऽम्बुजश्रीः ।

लावण्यमेव मधुरत्वमुपैति यत्र

तद्वर्ण्यते किमिव रूपमयं जनोऽस्य ॥ २१५ ॥

अस्य बाहासु भुजेषु घीचिविलसितानि लक्ष्मीशोभितानि सृजता । प्रजापतिना पुनः
अस्य करतलेषु हस्ततलेषु लक्ष्मीचिह्नानि लक्ष्मीलक्षणानि सृजता । प्रजापतिना पुनः
अस्य उरःस्थलमोहदंशस्थलयोः रमावेश्मशोभा लक्ष्मीमन्दिरशोभां सृजता । प्रजापतिना
पुनः अस्य बलिषु उदररेणुषु विषये चेत्रवेष्टितानि सृजता । प्रजापतिना पुनः अस्य
नाभिदेशयोः आवर्तविभ्रमं सृजता । प्रजापतिना पुनः अस्य नितम्बदिशि कटिपश्चाद्वा-
गप्रदेशे पृथुत्वं विल्लीर्णत्वं सृजता । प्रजापतिना पुनः अस्य उरुषु सक्थिषु वृत्तिगुणनि-
र्माणं सृजता । घूर्तलगुणरचनां कुर्वता । प्रजापतिना पुनः चरणनखेषु पादपुनर्भवेषु
मुक्ताफलप्रसूतिं मीकिकीर्षपति सृजता । प्रजापतिना पुनरस्य तनौ सर्वस्मिन्नङ्गे लाव-
ण्यरसनिर्मलत्वं यान्तिरसगाढत्वं कुर्वता । उत्प्रेक्षालङ्कारः ॥

अपि च तथा च विशेषमाह—यत्रामृतेवेत्यादि । अस्य मुनिद्विभारकयुगलस्य
तत् रूपं स्वरूप अयं प्रत्यक्षीभूतो जनो लोकः किमिव वर्ण्यते कीदृशमिव कथयेत् ।
तत्किं यत्र यस्मिन् रूपे विश्वं शरीरं आपादमस्तकपर्यन्तं शरीरं अमृतेन पीयूषेण सम-
जन्म सहोत्पत्तिं विभाति शोभते । यत्र यस्मिन् रूपे अम्बुजश्रीः कमललक्ष्मीः इन्दुना
चन्द्रेण सह रतिं भजते संतोषं कुर्वते । अम्बुजस्थानीये चन्द्रस्थानीये द्वे मुखे
इत्यर्थः । यत्र यस्मिन् रूपे लावण्यमेव लवणिवैव मधुरत्वं मिष्टत्वं उपैति गच्छति ।
लवणं क्षारगुणं मधुरत्वं अमृतवत् मिष्टगुणं एतत्सर्वं विपरीतं कविजनः कथं वर्णयति ।
अपि तु ॥ शम्भोतीत्यर्थः । आश्लेषोपमा ॥

इति क्षणं च प्रविचिन्त्य भूपः सप्रश्रयं तन्मिथुनं वीभाषे ।
 को नाम देशो भवतोः प्रसूत्यै किं वा कुल यत्र बभूव जन्म ॥२१६॥
 अज्ञातससारसुखं च बाल्ये जातं कुत प्रव्रजनाय चेत् ।
 एतन्मग्नं प्रार्थनतोऽभिधेयं सन्तो हि साधुष्वनुकूलवाचः ॥ २१७ ॥
 मुनिकुमारः—

नान्यत्र दीक्षाग्रहणान्मुनीनां सकीर्तनं तत्रितयस्य युक्तम् ।
 तथापि तत्कर्तुमहं यत्तिप्ये भवन्ति भव्येषु हि पक्षपाताः ॥ २१८ ॥
 ध्यानज्योतिरपास्ततामसचयः स्फारस्फुरत्केवल-
 ज्ञानाम्भोधिर्तटैकदेशविलसन्नैलोक्यवेलाचलः ।
 आनन्देन्द्रशिखण्डमण्डनभवत्पादद्वयाम्भोरुह-
 श्रीनाथ प्रथितान्वयस्य भवतो भूयाज्जिनः श्रेयसे ॥ २१९ ॥

मुनिकुमार अभयवचिन्ते—नान्यत्रेत्यादि । मुनीनां वतीनां तत्रितयस्य देश-
 कुलदीक्षाग्रहणत्रयस्य सवीर्तनं कथनं युक्तं न भवति । कथम् । अन्यत्र वर्जयित्वा ।
 कस्मादन्यत्र । दीक्षाग्रहणात् । 'दिगितरतऽन्यैश्च' इति सूत्रेण पञ्चमीविधानम् । देशकुलयो-
 र्सवीर्तनेनैवोत्पत्तिस्त्रयो यस्मात् । यद्यप्येव तथापि तत्कर्तुं तत्रितयस्य सकीर्तनं विधातु-
 महं यशस्तिलकनाम्ना यति यत्तिप्ये यत्नं करिष्यामि । भव्येषु मुक्तियोग्येषु पुरुषेषु रत्न-
 नयोचितेषु पुरुषेषु पक्षपाताः पक्षपरिग्रहाः भवन्ति सजायन्ते । कथं हि स्फुटमिति
 शेषः । अर्वान्तरन्यासात्कारः ॥

ध्यानज्योतिरित्यादि । हे श्रीनाथ हे लक्ष्मीपते, भवतस्तव जिन श्रीमद्भगवद्
 ईश्वरदेशो वीतरागदेशः श्रेयसे कल्याणाय भूयाद्भवतु । कथंभूतस्य भवतः । प्रथितान्वय-
 स्य विख्यातहरिषशसमुत्पन्नस्य । कथंभूतो जिनः । ध्यानज्योतिरपास्ततामसचयः ध्यान-
 ज्योतिषा शुक्लध्यानदेजस्ता अपास्तो मिथस्तः समूलकाय कपितस्तामसचयस्त्रिपष्टि-
 प्रकृतिसमूहान्धकारो येन स तथोक्तः । पुनः कथंभूतो जिनः । स्फारस्फुरत्केवलज्ञाना-
 म्भोधिर्तटैकदेशविलसन्नैलोक्यवेलाचलः स्फारः प्रचुरतरः लोका लोकव्यापकः स्फुरत्
 योगिना चेत् तु चमत्कृत्यत् यत्केवलज्ञानं पञ्चमं ज्ञानं तदेव अम्भोधिः समुद्रोऽतिगम्भी-
 रत्वात् अपर्यन्तत्वात् च तस्य तटः पारस्पर्यं देशे एकस्मिन् पार्श्वे विलसन् शोभमान-
 नैलोक्यवेलाचलस्त्रिभुवनवेलापवतो यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतो जिनः । आन-
 न्देन्द्रशिखण्डमण्डनभक्तपादद्वयाम्भोरुहः आनन्दा समन्तात् चरणयोः पतिता ये इन्द्रा-
 सौधमेन्द्राश्च्युतपर्यन्ताः शक्रास्तोपाः शिखण्डानां मस्तकानां मण्डनं भूषणं भवत्सजाय-
 मानं पादद्वयाम्भोरुहं चरणयुगलकमलं यस्य स तथोक्तः । रूपशक्तिसयालकारः ॥

सोऽयमाशापितयशा महेन्द्रामरमान्यधीः ।

देयात्ते सततानन्दं वस्त्वमीष्टं जिनाधिपः ॥ २२० ॥

इति सकलतार्किकचूडामणे श्रीमन्नेमिदेवभगवत् शिष्येण सशोऽनवद्यगद्यपद्य-
विद्याधरचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीभवचरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते यशोध-
रमहाराजचरिते यशस्तिलकापरनाम्नि महाकाव्ये कथावतारो नाम प्रथम आश्वास ॥

अयेदानीं निजनामाद् ददामासुर्य श्लोकमाहुः—सोऽयमित्यादि । ए जय-
त्प्रसिद्धोऽय प्रत्यक्षीभूतो जिनाधिपो निभराणस्तेतुभ्य अमीष्टं वस्तु वाञ्छितं वस्तु देयात्
ददातु । कथभूतं यस्तु । सततानन्दं सततं निरन्तरं आनन्दोऽनन्तरीत्य यस्मिन्
वस्तुनि तत् सततानन्दम् । परमनिर्वाणमित्यर्थः । कथभूतो जिनाधिप । आशापितयशा
आशासु दिक्षु अर्पितमारोपित यश पुण्यगुणस्रितं यस्य येन वा स आशापितयशा ।
अपरं कथभूतो जिनाधिप । महेन्द्रामरमान्यधी महेन्द्रं सर्वनरेन्द्रमरं सर्वदेवैमान्या
पूजनीया धी बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः । अस्य श्रोत्रस्य चतुर्षु चरणेषु पूर्वां वर्णां गृह्यते,
तेन 'सोमदेव' इति नाम भवति । अतिशयालङ्कारः ॥

इति [सकलतार्किकचूडामणे श्रीमन्नेमिदेवभगवत् शिष्येण सशोऽनवद्यगद्यपद्य-
विद्याधरचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीभवचरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते] यशोधर-
महाराजचरिते [यशस्तिलकापरनाम्नि] महाकाव्ये कथावतारो नाम प्रथम आश्वासः]
परिच्छेदविशेषः । समाप्त इत्यर्थः । कथभूते यशोधरमहाराजचरिते । श्रीसोमदेव-
सूरिणा विरचिते वर्णिते । पुनः कथभूते । यशस्तिलकापरनाम्नि यशस्तिलकमिति
अपरं द्वितीयं नामभिधानं यस्य तत् तस्मिन् तथोक्ते । कथभूतेन श्रीसोमदेवसूरिणा ।
श्रीमन्नेमिदेवभगवत् शिष्येण श्रीनाथार्ता नमिदेशे भगवानाचार्यः श्रीमन्नेमिदेवभग-
वान् तस्य तथोक्तस्य शिष्येण अन्तेवाहिना । कथभूतस्य नमिदेवभगवत् । सकल-
तार्किकलोचकचूडामणे सकला समग्राश्च ते तार्किकलोका पदतर्कचक्रवर्तिनस्तेषां
चूडामणिं तिरोरजं तस्य तथोक्तस्य । कथभूतेन श्रीसोमदेवसूरिणा सद्यस्तत्काल अन-
वद्यगद्यपद्यविद्याधरास्तेषां चक्रवर्तिनः सावर्भामास्तेषां शिखण्डानां मस्तकानां मण्डनी
भवत् भूषणं सजायमानं चरणकमलं पादविसृज्यसूतं यस्य स तथा तेन ॥

इति धीविद्यानन्दमहाराजप्रियाशिष्येण भट्टारकश्रीमग्निभूषणगुरुपरमानीष्टगुरुभ्रात्रा
श्रीलक्ष्मीचन्द्रमहाराजप्रियमतेन धीर्षिहन्-दगुरुप्रार्थनया सिद्धान्तसागरचक्रनयाद्याहृति-
निमित्तं महाराजश्रीनीलवष्टभिद्वन्द्वराससशोऽदिभट्टमन्त्रादिमहद्भद्रादिनवनवतिमहावादि-
सन्धिमित्रेन सर्वव्याकरणछन्दोभारविद्वान्तसाहित्यादिशास्त्रनिपुणमतिना प्राकृत-
व्याकरणाद्यनकशास्त्ररचनाबुधना सूरिप्रीथुतत्पारेण विरचिताया यशस्तिलकचन्द्रिका-
भिधानाया यशोधरमहाराजचरितचम्पूमहाकाव्यटीकायां कथावतारप्रथमाश्वासचन्द्रिका
परिसमाप्ता ॥

प्रथमान्वयसूच्या पद्यचत्वारिंशच्छती ॥

१. देवकप्रमादपवितो मूलपाठः .

द्वितीय आधास ।

श्रीकान्ताकुचकुम्भविभ्रमधरव्यापारकल्पद्रुमाः

सर्गस्त्रीजनलोचनोत्पलवनक्रीडाकृतार्थागमाः ।

जन्मापूर्वविभूतिवीक्षणपथप्रस्थानसिद्धाशिपः

पुण्यासुर्मनसो मतानि जगतः स्याद्वादिवादत्विपः ॥ १ ॥

अथेदानीं द्वितीयस्याधासस्य पट्टबन्धनाग्रशीका नियते । तस्मिन्नाधासे आदिमङ्गलार्थं
जिनवानस्तवनपुर सर श्रीसोमदेवाचार्य नान्दीसूत्रमिदमाह—श्रीकान्तेत्यादि ।
स्याद्वादिवादत्विप । स्यादस्ति, स्यानास्ति, स्यादस्तिनास्ति, स्यादवाच्यम्, स्यादस्ति वा
वक्तव्यम्, स्यानास्ति वा वक्तव्यम्, स्यादस्ति नास्ति वा वक्तव्यम्, इत्येव स्याच्छब्दपूर्वक
प्रतिपस्तु सप्तमङ्गलं घटतोत्पललो स्याद्वादी श्रीमद्भगवद्देहत्सर्वस्वीतरागलास्य वादो
द्वादशाक्षशास्त्र तस्य शिषो वाण्यो वचनानि जगतस्त्वैत्यस्य तत्रस्थितमव्ययजनसमू-
हस्य मनसधितस्य मतान्यमीशानि पुण्यासु पोषयन्तु । कथंभूता स्याद्वादिवादत्विप ।
श्रियोऽभ्युदयलक्षणलक्ष्यस्ता एव कान्ता त्रियस्तासा कुचा स्तनास्त एव कुम्भा कल्पया
मुत्तामृताधारभूतत्वात्तेषां विभ्रम शोभा ता धरन्तीति श्रीकान्ताकुचकुम्भविभ्रमधरा
‘ ’ कल्पद्रुमा कल्पद्रुमा । आविष्टलिङ्गत्वादन लीलिङ्गस्य विशेषे
पण पुष्टयम् । पुन कथंभूता । स्याद्वादिवादत्विप स्वर्गस्त्रीजनलोचनोत्पलवनक्रीडाकृतार्था-
गमाः स्वर्गस्य सवन्धिनो ये स्त्रीपना देवाङ्गनासमूहास्तेषां लोचनानि नेत्राणि तान्येव
उत्पलवनानि कुचलम्बनानानि । मुत्तशीतलोत्पादहेतुत्वात् । तेषां तेषु वा या क्रीडा तया
कृतार्थं कृतकृत्य आगम आगमन यासां तास्तथोक्ता । अपर कथंभूता स्याद्वादिवाद-
त्विप । जन्मापूर्वविभूतिवीक्षणपथप्रस्थानसिद्धाशिप जन्मन आरभ्य आससारमारभ्य
आगम आगमन यासां या अपूर्वा विभूति परमशुक्तिरक्ष्मीत्यर्थस्तस्या वीक्षणपथे
अवलोकनमार्गे यत्रप्रस्थान प्रथमनप्रारम्भस्तस्मिन् सिद्धाशिप श्रीसिद्धचक्रस्य पुष्पाक्षता-
शिप । प्रत्यानतिद्विहेतुत्वादित्यर्थ । उक्तं च—‘सर्वेषामभिनयस्याग्रे यथा दृष्टमपे-
क्षक । स्याद्वादिवाक्ये व्यायेगान्येषु नास्मविद्विषाम् ॥’ तथा श्लोकम्—‘भारत्या व्यव-
सायेन जिगीषाया रुचौ तथा । शोभाया पथसु ग्राह्य विद्वन्निर्णय पूर्वसूरय ॥’ रूपका-
लकारः । अत्र प्रथमचरणे नरेन्द्रलक्ष्मीप्राप्तिर्वर्णिता, द्वितीयचरणे देवेन्द्रलक्ष्मीसमागमो
व्याख्यात, तृतीयचरणे शुक्तिफल दर्शितम्, एतज्यदर्शनेन सप्त परमस्थानानि कथितानि
भवन्ति । तानि कानीत्याह—‘सञ्जाति सद्गृहस्थल पारिव्राज्य सुरेन्द्रता । साम्राज्यं
परमार्हिल निर्वाण चेति सप्तथा ॥’ एतत्सर्वं जैनभारतीमन्त्रा भवतीति भावार्थ ॥

१. ‘स्यादस्त्यवाच्यम् । स्यानास्त्यवाच्यम्’ इति सटीकपुस्तकपाठ २. अत्र पाठ.
कियान्त्ये भवेत्. ३. ‘नियम’ इति टीकासूचारी पाठ .

या नाकलोकपतिमानसराजहंसी

विद्याधरेश्वरविचारविहारदेवी ।

मर्त्याधिपश्रवणभूषणरत्नवल्ली

सा वः श्रियं वितरताञ्जिनवाक्प्रसूतिः ॥ २ ॥

अहो जगप्रयप्रासादप्रकाशनकीर्तिकुलदेवतामहः महानुभावतोपला-
सारसृष्टिसूदितकलिकालव्याल धर्मावलोकमहदीपाल परिप्राप्तसमस्तशास्त्रो-
दीर्णाणवनिर्णय, समाकर्णय—अस्ति खल्विहैव पदखण्डमण्डलीविभागवि-
चित्रे भरतक्षेत्रे प्रहसितवसुवसतिकान्तयोऽवन्तयो नाम निखिललोकाभि-
लापविलासिवस्तुसंपत्तिनिरस्तसुरपादपमदो जनपदः ।

पुनश्च भारतीश्रुतिविशेषणमाह—या नाकलोकेत्यादि । सा जगत्प्रसिद्धा जिन-
वाक्प्रसूतिः जनभारती यो पुष्पमयं श्रियं अभ्युदयं निःश्रेयसलक्षणोपलक्षितां लक्ष्मीं
वितरताद्वादात् । सा का । या जिनवाक्प्रसूतिः नाकलोकपतिमानसराजहंसी नाकलोक-
पतेर्देवेन्द्रस्य मानसस्य चित्तसरोवरस्य [कीदृशे कीदृशकरणे] राजहंसी राजहृतभायां
वर्तते । पुनः कथंभूता । विद्याधरेश्वरविचारविहारदेवी विद्याधरेश्वरा मणधरदेवा वि-
द्याधरचक्रवर्तिनस्तेषां विद्यारेपु पर्यालोचनेषु विहारदेवी गृहदेवता वर्तते । पुनः कथं-
भूता । मर्त्याधिपश्रवणभूषणरत्नवल्ली मर्त्याधिपाः भरतादिधेनिकपर्यन्ता राजानस्तेषां
श्रवणानां कर्णानां भूषणे मण्डने रत्नवल्ली रत्नजटितकर्णकुण्डलमित्यर्थः । अत्र वृत्ते स्वर्गलोक-
विद्याधरलोकभूमिगोचरनृपराज्यलक्ष्मीनां दायिका भारती भवतीति भावः । रूपकमिदम् ॥

अहो इत्यादि । अहो धीमारदत्तमहाराज, जगप्रयप्रासादप्रकाशनकीर्तिकुलदेवता-
महः जगप्रयं त्रिलोक्यं तदेव प्रासाद ऊर्ध्वगतिरेतुलातस्य प्रकाशने उद्योतरूपे या
कीर्तिः पुष्पगुणकीर्तनं सैव कुलदेवता पूर्वपुरपर्यंततिसमागमत्वात् तथा मध्यते लोकैः
पूज्यते स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । अहो महानुभावतोपलासारसृष्टिसूदितक-
लिकालव्याल महानुभावता महाप्रभावः सैव उपलसारसृष्टिः पापाण्येवदृष्टिसर्गः
तया सूदितो निपातितः कलिकाल एव व्यालो दुष्टगजः । अथवा सूदितो निमूलकार्य-
कपितः कलिकाल एव व्यालः वृष्णसर्पो येन स तथा तस्य संबोधनम् । अहो धर्मा-
वलोकमहदीपाल धर्मस्वावलोको रक्षणं तेनोपलक्षितो महदीपालो राजा तस्य संबोधनम् ।
अहो परिप्राप्तसमस्तशास्त्रोदीर्णाणवनिर्णय परिप्राप्तो विद्वान् समस्तशास्त्रोदीर्णाण्यस्य
सकलशास्त्रमहासमुद्रस्य निर्णयो निधयो येन स तथा तस्य संबोधनम् । समाकर्णय
संमुखीभूय देशकुलदीक्षास्वरूपं सम्यक्त्वज्ञानम् । अस्तीत्यादि । खलु वाक्यालंकारे ।

श्रिया गृहाणि श्रीर्दानैर्दानान्यभ्युपपत्तिभिः ।

यत्र नैसर्गिकीं प्रीतिं भजन्ति सुकृतात्मनाम् ॥ ३ ॥

राजन्ते यत्र गेहानि खेलत्पर्णकमण्डलैः ।

वेलाचलकुलानीव कल्लोलैः क्षीरवारिधे ॥ ४ ॥

यत्र स्खलद्गतैर्वालैः कान्ता कुट्टिमभूमयः ।

हसैः पद्मसरासीष मृदुगद्गदभाषिभिः ॥ ५ ॥

इहैव भरतक्षेत्रेऽस्मिन्नेव जम्बूद्वीपसन्निविन्ति भरतक्षेत्रे अपन्तयो नाम जनपदो देशो-
ऽस्ति विद्यते । कथंभूते भरतक्षेत्रे । पट्टखण्डमण्डलीविभागविचित्रे पट्टखण्डानां मण्डली-
विभागैः देशविभागैः विचित्रे आधर्यैरारिणि । कथंभूता भवन्त्य । प्रहसितवमुवस-
तिकान्तयः प्रहसिता तिरस्कृता वमुवसते स्वर्गलोकस्य कान्ति शोभा याभित्तास्त-
थोक्ता । कथंभूतो जनपदः । निखिललोकाभिलाषविलासिबस्तुसपत्तिनिरस्तसुरपादपमद
निखिलानां समस्तानां लोकानां पञ्चजनानां अभिलाषेषु वाञ्छासु विलसन्ति प्रवर्तन्ते
इत्येवशीलानि यानि तानि निखिललोकाभिलाषविलासीनि तानि च तानि वस्तुनि
आभरणभोजनादीनि तेषां सपत्तिभिः प्राप्तिभिः निरस्तस्तिरस्कृत सुरपादपानां कल्प-
वृक्षाणां मदोऽङ्कारो येन जनपदेन स तथोक्तः । उपमैव ॥

धियेत्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिजनपदे गृहाणि मन्दिराणि पत्थानि धिया सह
लक्ष्म्या सार्धं नैसर्गिकीं स्वामाषिकीं प्रीतिं मेहं भजन्ति प्राप्नुवन्ति । केषां गृहाणि ।
सुहृतात्मना सुप्यवतुष्टाणाम् । यत्र यस्मिन् देशे धीर्लक्ष्मीदानैः सह पात्रदानैः सह
प्रीतिं भजन्ति । यत्र यस्मिन् देशे दानानि अभ्युपपत्तिभिरादरे सह प्रीतिं भजन्ति ।
दीपकमिदम् ॥

राजन्त इत्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिजनपदे खेलत्पर्णकमण्डलैः सममाणबाल
वत्सकरामूहैः कृत्वा गेहानि गृहाणि राजन्ते शोभन्ते । कैः कानीव राजन्ते । क्षीरवा-
रिधे क्षीरसमुद्रस्य कल्लोलैः कृत्वा वेलाचलकुलानीव समुद्रतटस्थितपर्वतगुन्धानीव ।
उपमैव ॥

यत्रेत्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिजनपदे स्खलद्गतैर्गतिस्खलद्गमनैः वालैः शिशुभिः
कृत्वा कुट्टिमभूमयो वद्धधरण्य कान्ता मनोहरा वर्तन्ते । कुट्टिमभूमयः कानीव ।
पद्मसरासीव कमलसरोवराणीव । यया पद्मसरासि श्वेतच्छदैः पक्षिभिः हसैः कृत्वा
कातानि मनोहराणि भवन्ति । कथंभूतैर्वालैर्हसैश्च । मृदुगद्गदभाषिभिः मृदूनि कोमलानि
गद्गदान्यस्फुटानि वचनानि आपन्ते भुवन्तीत्येवशीला मृदुगद्गदभाषिणस्तैस्तयोक्तैः ।
उपमैव ॥

प्रजाप्रकाम्यसस्याद्याः सर्वदा यत्र भूमयः ।
 मुष्णन्तीवामरावासकल्पद्रुमवनश्रियम् ॥ ६ ॥
 नित्यं कृतातिथेयेन धेनुकेन सुधारसैः ।
 यत्राक्रियन्त देवानामपार्थाः कामधेनवः ॥ ७ ॥
 विभ्रमोह्रासिभिर्यत्र बह्वीनां विलोकितैः ।
 हृता न बहु मन्यन्ते घुसदोऽनिमिपाङ्गनाः ॥ ८ ॥
 जीवितं कीर्तये यत्र दानाय द्रविणग्रहः ।
 वपुः परोपकाराय धर्माय गृहपालनम् ॥ ९ ॥
 बाल्यं विद्यागमैर्यत्र यौवनं गुरुसेवया ।
 सर्वसङ्गपरित्यागैः संगतं चरमं वय ॥ १० ॥

प्रजेत्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिजनपदे भूमयः क्षेत्राणि सर्वदा सर्वकालं
 प्रजानां लोकानां प्रकाम्यैरभिलषणीयैः सस्यैर्धान्यविशेषैराद्या परिपूर्णा वर्तन्ते । भूमयः
 किं कुर्वन्ति । अमरावासकल्पद्रुमवनश्रियं मुष्णन्तीव अमरावासः स्वर्गलोकस्तस्य कल्पद्रु-
 मवनानां गुरुरक्षोद्यानानां श्रियं लक्ष्मीं मुष्णन्ति चोरयन्तीव । हेत्वलंकारः ॥

नित्यमित्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिजनपदे धेनुकेन सद्यः प्रसूतगोसमूहेन
 देवानां स्तार्गिकाणां कामधेनवः गुरुरभयो अपार्था निरर्था अक्रियन्त चकिरे । कृता
 इत्यर्थः । कथभूतेन धेनुकेन । कामधेनुनिरर्थकरणहेतुगर्भितं विशेषणमाह—सुधारसैरमृ-
 तारसैः कृत्वा नित्यं सर्वकालं कृतं आतिथेयं प्राघुणिकक्रिया येन धेनुकेन । काशेपे
 कृतानि येयन्ते (१) । हेतूपमालंकारः ॥

विभ्रमेत्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिजनपदे घुसदो देवा अनिमिपाङ्गनाः अप्स-
 रसो बहु न मन्यन्ते अधिकतां न जानन्ति । तत्कारणगर्भितं विशेषणमाह—कथभूता
 घुसदः । बह्वीनां गोपाङ्गनानां विलोकितैरबलैर्बहूनां अनुरगिताः । कथभूतैर्विलोकितैः ।
 विभ्रमोह्रासिभिः विभ्रमैश्चक्षुषैरुत्सन्ति उन्मूलयन्ति श्रीहन्तीत्येवंशीलानि विभ्रमोहासीनि
 तैः । हेतूपमालंकारः ॥

जीवितमित्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिजनपदे जीवितं कालः कीर्तये यशसैः
 वर्तते । यत्र यस्मिन् द्रव्यग्रहो रक्ष्मीसग्रहो दानाय पात्रदानाय वर्तते । यत्र यस्मिन्
 वपुः शरीरे परोपकाराय परेषामवग्रहाय वर्तते । यत्र यस्मिन् गृहपालनं गृहस्थत्वं
 धर्माय पूजादानादिनिमित्तं वर्तते । दीपकालंकारः ॥

बाल्यमित्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिजनपदे बाल्यं कुमारत्वं विद्यागमेः
 शास्त्रस्वीकारेः संगतं सयुक्तं वर्तते । लोकानामिति शेषः । यत्र यस्मिन् लोकानां यौवनं

द्वावेव च जनौ यत्र वसतो वसतिं प्रति ।

अर्थिन्यवाप्नुस्तो यो न युद्धे यो न पराङ्मुखः ॥ ११ ॥

यत्र च बहिरेव मार्गभूमिषु निसर्गादशेषमनुप्यमनीषितसमसपन्नविभवैः
सकललोकोपसेव्यमानसपद्भिः पाणिपल्लवार्पितस्वविस्त्रवकैस्त्रिदिवतापसानाम-
पि सपादितसन्नमैत्रीमनोभिरपहसितसुरकाननानोऽहैर्वनदेवीदानमण्डपचा-
रुभिस्तरुभिः, अनेकनीरचरविकिरकलापचापलप्रबलानिलान्द्रोलितपालिन्दी-

तादृश्यं गुरसेयया दिग्म्वराणामाराधनेन सगत् वर्तते । यत्र यस्मिन् चरमं वयो
वार्धन्य सर्वसङ्गपरित्यागे जिनदोषाग्रहणे सगत् वर्तते । दीपमालकारः ॥

द्वावेवेत्यादि । यत्र यस्मिन्वन्तिजनपदे वसतिप्रति पृष्टपृष्टप्रति द्वावेव
जनौ द्विप्रकारकावेव मानुषौ वसतस्त्रिव । कौ तौ द्वौ । य पुमान् अर्थिनि याचके
अथाशुखोऽधोमुखो न वर्तते । यस्तु जन युद्धे सभाषे पराङ्मुख पृष्ठदाता न वर्तते ।
अतिशमालकार ॥

यत्र चेत्यादि । यत्र यस्मिन्वन्तिजनपदे प्रजाना लोकाना दृष्टा अपि
अर्थो वृद्धि प्राप्ता अपि लक्ष्य पर केवलमाजन्मसु स्वस्थानेषु विस्तारयामासु वृद्धि
यता । कथभूता भ्रिय । मार्गभूमिषु अध्वस्थानेषु बहिरेव नगराद्वाग्रप्रदेशेष्वेव तरुभि-
र्वृक्षै सर प्रदेशे सरोवरस्थाने लताप्रदाने वलिप्लित्वाैरन्यथ वनराजिशासिभिर्वनधे-
गिरुक्षै कृतकृतार्थातिथय कृता विहिता कृतार्था परिपूर्णमतोरथा अतिथय
प्रापूर्णिकायाभिस्ता कृतकृतार्थातिथय । का इव आजन्मसु विस्तारयामासु । कन्यका
इव यथा बन्धका पतिवरा कुमार्य असजातवरसमागमा अग्रासनवीनवरप्राप्तयः ।
कथभूते तरुभिः । निसर्गात्सभावेन अशेषमनुप्यमनीषितसमसपन्नविभवै अशेषाणा
विशेषा मनुष्याणा मागवाना मनीषितसम अभिलाषकस्य सपन्नो निष्पन्नो विभव
पन्नपल्लवपुष्पफलदिलक्षणा लक्ष्मीर्यया तरुणा ते तथोक्तास्तै । अपर कथभूतैस्तरुभिः ।
सकललोकोपसेव्यमानसपद्भिः सरलैर्विस्त्रवकैः माद्वणादिचाण्डालपर्यन्तैर्नैरेवसेव्य-
माना आस्वादयमाना सपत् पन्नपल्लवपुष्पफलच्छायादिलक्ष्मीर्यया ते तथोक्ते । पुन
कथभूतैः । पाणिपल्लवार्पितस्वविस्त्रवकैः पाणिपत्रवेषु हस्तकमलेषु अर्पिता स्वविस्त्र-
वका फलगुच्छा येस्तदभिस्तै तथा तै । फलभारनमत्वादिलक्ष्यं । पुन कथभूतैस्त-
रुभिः । त्रिदिवतापसानामपि स्वर्गलोकमुनीनामपि सपादितसन्नमैत्रीमनोभि सपादिता
उत्पादिता सन्नमैत्रीदानमण्डपप्रतीतिर्मेन सु चित्तेषु येस्तै तथा तै । पुन कथभूतैः ।
अपहसितसुरकाननानोऽहै अपहसितास्तिरसृता सुरकाननाना स्वर्गलोकवनाना
अनोऽह्ना कल्पद्रुमा येस्तदभिस्तै तथा तै । पुन कथभूतैस्तदभिः । वनदेवीदानमण्ड-
पचारुभिः वनदेवीना वनदेवताना दानमण्डपवत् सप्रशालवत् चारुभिर्मनोहरै ।

संततिभिरविरलविकासोल्लसत्कुवलयकहारकैरवारविन्दमकरन्दविन्दुस्पन्द-
संदोहामोदसंदर्भिताम्रपुष्पैरुत्तालनालीकिनीदलहस्तोद्धारहृदयहारिभिर्विफ-
लितामृतप्रसूतिदिवसैर्दिविजदेवार्चनोपयोगभागिभिर्जलदेवताप्रपानिवेशैः स-
रःप्रदेशैः, मधुपमधुपानवक्षकोशकोशकासवत्किञ्चलकासवासरालपरिमलोद्भा-
सिभिर्लेखमुख्यवैखानसकुसुमावचयोचितैरासण्डलशिसण्डमण्डनकाण्डप-

तथा कथंभूतैः सरःप्रदेशैः । अनेकनीरवरविकिरकलापचापलप्रबलनिलान्दोलितपालि-
न्दीसततिभिः अनेके बहुषो ये नीरवरविकिराः जलवरपक्षिणो हंससारसचक्रवाकज-
लकाकादमस्तेषा कलापाः समूहास्तेषा चापटेन चपलत्वेन प्रबलः प्रचण्डो योऽसौ
अनिजो वायुस्तेनान्दोलिताः कम्पिताः पालिन्दीसततयो लहरीसमूहा वै. सरःप्रदेशैस्ते
तथोक्तास्तैः । पुनः कथंभूतैः सरः प्रदेशैः । अविरलविकासोल्लसत्कुवलयकहारकैरवारवि-
न्दमकरन्दविन्दुस्पन्दसंदोहामोदसंदर्भिताम्रपुष्पैः अविरलः प्रचुरतरो योऽसौ विकासो
विकोचल तेन उद्गसन्ति उच्छलन्ति यानि कुशलयानि उत्पलानि कहाराणि च रक्त-
कमलानि कैराणि च पुष्पदानि श्वेतोत्पलानि अरविन्दानि च श्वेतकमलानि च तेषा
मकरन्दो रसलस्य विन्दवो विप्रपुष्तेषा स्पन्दा शरणानि तेषा सशोहः समूहस्तस्य
आमोदः परिमलं तेन सन्दर्भितानि मिथितानि अम्रपुष्पाणि जलानि येषा जलप्रदेशाना
ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः सरः प्रदेशैः । उत्ताननालीकिनीदलहस्तोद्धारहृदयहारिभिः
उत्तानानि चपलानि यानि नालीकिनीदलानि पद्मिनीपत्राणि तान्वेव हस्ताः पाणयस्तेषा
उद्धारण उचलनेन छायाकरणेन हृदयहारिभिरतिसमोहरैः । पुनः कथंभूतैः प्रदेशैः ।
विफलितामृतप्रसूतिदिवसैः विफलिता निष्फलीकृतास्तिरस्कृता अमृतप्रसूतिदिवसा वर्षा-
दिनानि यैस्ते तथा तैः । अपरं कथंभूतैः सरः प्रदेशैः । दिविजदेवार्चनोपयोगभागिभिः
दिविजाता स्वर्गिकाणामिन्द्राणा देवार्चनं अर्हत्पूजनं तस्य उपयोगं कार्यं भजन्ते आश्र-
यन्तीत्येवंशीलास्ते तथोक्तास्तैः क्षीरसागरजलवदीपत्पाण्डुरत्वात् । पुनः कथंभूतैः सरः-
प्रदेशैः । जलदेवताप्रपानिवेशैः जलदेवताना जलदेवीना प्रपानिवेशैः पानीयशालासह-
स्रैः । तथा कथंभूतैर्लताप्रतानैः वलीमण्डपैः । मधुपमधुपानवक्षकोशकोशकासवत्किञ्चलका-
सवासरालपरिमलोद्भासिभिः मधुपाना ध्रमराणां यन्मधुपान मकरन्दपान मद्यपानं च
तस्य वशा आधीनाः ये कोशाः कमलपुष्पमध्यास्त एव कोशकानि सुरापात्राणि तेभ्यः
आश्रयन्तः शरन्तो ये निजलताः केसरानि तेषा आसवो मयं तस्यासरालोऽप्यन्तो
योऽसौ परिमलो विमर्दोत्थगन्धस्तेन उद्गसन्तीत्येवंशीला ये लताप्रतानास्ते तथोक्तास्तैः ।
पुनः कथंभूतैर्लताप्रतानैः । लेखमुख्यवैखानसकुसुमावचयोचितैः लेखेषु देवेषु ये मुख्य-
वैखानसा प्रपानमुनयस्तेषा पुष्पमावचयाय पुष्पनुष्टनाय प्रसूनलवनाय उचिता यो-
न्यास्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैर्लताप्रतानैः । आसण्डलशिसण्डमण्डनकाण्डप्रसूनविहङ्गि-

20320

सूनविडम्बितखाण्डवप्रसवोत्पत्तिभिर्विलसत्कल्पवल्लीसृष्टिसमयैः करकिसलया-
वलम्बितप्रसूनमञ्जरीसम्भिर्घसन्तविलासवसतिसंतानैर्लताप्रतानैः, अन्यैश्च
निखिलभुवनजनजनितमनोरथावाप्तिभिः परिभूतभोगभूमिभूरुहप्रभावैः फ-
लप्रदानोन्मुखपुण्यालेखिभिः वनराजिशाखिभिः कृतकृतार्थातिथयः प्रजानां
वृद्धा अपि श्रियः कन्यका इवासंजातवरसमागमाः परमाजन्मसु वि-
स्तारयामासुः ।

मार्गोपान्तवनद्रुमावलिदलच्छायापनीतातपाः

पूर्णाभ्यर्णसरोवतीर्णपवनव्याधूतदेहश्रमाः ।

पुष्पैर्मन्दमुदः फलैर्भूतधियस्तोयैः कृतक्रीडनाः

पान्था यत्र वहन्ति केलिकमलव्यालोलहारश्रियः ॥ १२ ॥

तखाण्डवप्रसवोत्पत्तिभिर्विलसत्कल्पवल्लीसृष्टिसमयैः आखण्डल इन्द्रस्तस्य शिखण्डस्य मस्त-
काप्रस्य मण्डनकाण्डानि विभूषणप्रशस्तानि यानि प्रसूनानि पुष्पाणि तैर्विडम्बिता व्यर्थाकृ-
ताः खाण्डवस्य प्रसवानां पुष्पाणामुत्पत्तय उत्पादितानि ताभिः (तिरस्कृताभिः) कृत्वा
विलसतः तिरस्कृतः कल्पवल्लीनां स्वर्गवीरुषां सृष्टेः सर्गस्य समयोऽवसरो वैर्लताप्रतानैस्ते
तथोक्तास्तैः । पुनः कथंभूतैर्लताप्रतानैः । करकिसलयावलम्बितप्रसूनमञ्जरीसम्भिः करवत्
हस्तवत् यानि कितलयानि पल्लवानि तेषु अवलम्बिता धृताः प्रसूनमञ्जरीस्रजः पुष्पबल-
रीमाला यैः लताप्रतानैस्तेस्तथोक्तैः । अपरं कथंभूतैर्लताप्रतानैः । वसन्तविलासवसतिसं-
तानैः वसन्तस्य वसन्तराजस्य विलासवसतिसंतानैः कीदृशदृश्यरश्मैः । तथा कथंभू-
तैर्वनराजिशाखिभिः । निखिलभुवनजनजनितमनोरथावाप्तिभिः निखिलभुवनजनानां
विश्वलोकगानवानां जनिता उत्पादिता मनोरथानां दोहदानां अवाप्तिः प्राप्तिर्यैस्ते तथा
तैः । पुनः कथंभूतैर्वनराजिशाखिभिः । परिभूतभोगभूमिरुहप्रभावैः परिभूतो मानभङ्गं
प्रापितो भोगभूमिभूरुहाणां कुर्वादिकल्पतरूणां प्रभावो महिमा माहात्म्यं यैस्ते तथा
तैः । पुनः कथंभूतैर्वनराजिशाखिभिः । फलप्रदानोन्मुखपुण्यालेखिभिः फलप्रदानाय उन्मु-
खो बद्धोत्कण्ठं पुण्यालेखी पवित्राकारा येषां वनराजिशाखिनां ते तथा तैः । उपमैव ॥

मार्गोपान्तेत्यादि । यत्र अर्वाङ्तेषु जनपदे पान्थाः पथिकाः केलिकमलव्यालोल-
हारश्रियो वहन्ति केलिकमलानां व्यालोलश्रपला हारश्रियो मालालक्ष्मीर्वहन्ति धार-
यन्ति । कथंभूताः पान्थाः । मार्गोपान्तवनद्रुमावलिदलच्छायापनीतातपाः मार्गोपान्तयो-
रध्वसमीपयोः संबन्धिनो ये वनद्रुमा उद्यानवृक्षास्तेषामावलिः पत्रिलस्याः दलानि
पर्णानि तेषां छाया अनातपस्तया अपनीतः स्फोटित आतपो चमो येषां पान्थानां ते
तथोक्ताः । पुनः कथंभूताः पान्थाः । पूर्णाभ्यर्णसरोवतीर्णपवनव्याधूतदेहश्रमाः पूर्णानि

अपि च यत्र पलव्यवहारः सुवर्णदक्षिणासु, मधुसमागमः समासवर्तेषु, परदारोदन्तः कामागमेषु, क्षणिकस्थितिर्दिशबलशासनेषु, चापलविलासः पृषदशेषु, भावसंकरः संसर्गविद्यासु, परद्रव्याभिलाषः प्रासादकृतिषु, अक्रम-
गतिः काद्रवेयेषु, करकठिनताकर्णनं पुरुषपरीक्षासु, शस्त्रसंपातः पत्रच्छेदेषु,
बन्धविधिस्तुरङ्गक्रीडासु, लिङ्गभेदः प्राकृतेषु, उपसर्गयोगो घातषु, निषा-

जनयतानि अभ्यर्णानि निवृत्तराणि यावि सरांसि जलशयनि तडागानि सरोवरानि
तेभ्योऽवतीर्णः समागतो योऽसौ पवनो वायुस्तेन व्याधूतः स्फेदितो देहानां शरीराणां
भ्रमः खेदो येषां पान्थानां ते तथोक्ताः । पुनः कथंभूताः । पुनैः कृत्वा मन्दमुदः प्रजु-
रहर्षाः निबिडपरमानन्दाः । पुनः कथंभूताः । फलैः कृत्वा श्रुतधियो भोजनाकाङ्क्षा-
हिताः । पुनः कथंभूताः । तोयैः जलैः कृत्वा कृतक्रीडना सिहितकेलयः । तदन्ते
आदीयन्ते गृह्यन्ते द्वापरेति शोयानि । 'खराय.' । 'शु इतिपूरणहिसादानेषु' इति
धातोः प्रयोगात् । उपमालंकारः ॥

अपि चेत्यादि । यत्र यस्मिन् अवन्तिषु जनपदे पलव्यवहारो गद्याणकदशकेन
पलमुच्यते पद्यदश दृष्टानीत्यर्थस्य व्यवहारो दानमादानं च सुवर्णदक्षिणासु कनक-
दानेषु । न तु मासव्यवहारस्तत्र देशोऽस्ति । मधुसमागमः वसन्तागमनं समासवर्तेषु
वर्षप्रवर्तनेषु । न तु मधुसमागमः । परदारोदन्तः परा उत्कृष्टा दाराः स्त्रियस्तेषामुदन्तो
वार्ता कामागमेषु कामशास्त्रेषु । न तु परस्त्रीगमनं परेषां विदारणं वा परदारा उच्यते ।
क्षणिकस्थितिर्दिशबलशासनेषु क्षणिकस्थितिः पक्षो बीजाग्रेषु वर्तते ॥ न तु निजकावचल-
नम् । चापलविलासः पृषदशेषु चापलविलासः अपेक्षुं पृषदशेषु मोक्षेषु वर्तते ।
न तु परदारेषु हस्तादिशेषः । न च वृषा (धनुर्महर्ष) चापं खलीति भावः । भावसंकरः
संसर्गविद्यासु संसर्गविद्यासु भरतशास्त्रेषु भावसंकरो वर्तते एकोनपञ्चाशद्भाषाणां मिथता
वर्तते । न ॥ भावस्य क्रियायाः संकरो व्याभिभूता वर्तते । प्रासादकृतिषु देवगृहनिर्मा-
णेषु परद्रव्याभिलाषः परलोलुपस्य व्यायोपार्जमस्य द्रव्यस्य धनस्य अभिलाषो
वर्तते । न तुकमलपुष्पम् । करकठिनताकर्णनं पुरुषपरी-
क्षासु पुरुषपरीक्षासु सामुद्रिकशास्त्रेषु करकठिनताकर्णनं हस्तकर्कशताप्रवणं वर्तते ।
न तु कास्य सिद्धोदयस्य कठिनता । आपि कथं वर्तते । उक्तं च—'अक्रमकठिनी हस्तौ
पादौ वा भविकोमलौ । यस्य पाणी च पादौ च तस्य राज्यं विभिर्दिशेत् ॥' पत्रच्छे-
देषु पुरुषकदलसंचरणेषु मागवतीदलच्छेदनेषु वा शस्त्रसंपातः हुरिघादिव्यापारो
वर्तते । न तु लिङ्गच्छेदादौ शस्त्रपातोऽस्ति । तुरङ्गक्रीडासु बन्धवेष्टिषु बन्धविधि-

तद्भुतिः शब्दशास्त्रेषु, दोषचिन्ता भिषग्वचनेषु, भङ्गनिशमनं यमकवाक्येषु,
सीताहरणध्वनमितिहासेषु, बन्धुकलहाख्यानं भारतकथासु, कुरङ्गवृत्तिः
केलिस्थानेषु, धर्मगुणच्छेदः संग्रामेषु, कुटिलता च कामकोदण्डकोटिषु ।

किं च ।

धर्मे यत्र मनोरथाः प्रणयिता यत्रातिथिप्रेक्षणे

त्यागे यत्र मनीषितानि मतयो यत्रोत्पणाः कीर्तिषु ।

सत्ये यत्र मनांसि विक्रमविधौ यत्रोत्सवो देहिनां

यत्रान्येऽपि निसर्गसङ्गनिपुणास्ते ते च सन्तो गुणाः ॥ १३ ॥

स्तम्भूलपीडनं वर्तते । न तु शङ्खसादिवन्धनविधिः । प्राकृतेषु शास्त्रेषु लिङ्गभेदः स्रोतुन-
पुंसकलिङ्गव्यभिचारो वर्तते । न तु श्लेषच्छेदनम् । उपसर्गयोगो भ्रातृषु 'भू सत्तायाम्'
इत्यादिनवगणेषु उपसर्गयोगः प्राप्नुपसर्गसंसर्गो वर्तते । न तु उपसर्गः उत्पातः अजन्यं
मुनीनां ध्यानादौ वर्तते । शब्दशास्त्रेषु व्याकरणेषु निपातश्रुतिः 'पुरंदरवाचंयमसर्वसह-
द्विपंतपाथ' इत्यादीनां शब्दानां श्रुतिः ध्वनं वर्तते न तु अश्वमेधराजसूयगोसयादि-
जीवादिजीवपातानां श्रुतिर्वैश वर्तन्ते । भिषग्वचनेषु वैद्यकशास्त्रेषु दोषचिन्ता वातपि-
तश्लेष्मविचारणं वर्तते । न तु परनिन्दाकरणम् । यमकवाक्येषु शब्दालंकारविशेषशास्त्रेषु
भङ्गनिशमनं पदच्छेदध्वनं वर्तते । न तु भङ्गस्य जीवविनाशस्य मतस्तण्डनायाश्च भङ्ग-
ध्वनं वर्तते । इतिहासेषु रामायणादिषु सीताहरणध्वनं सीतायाः जनकपुत्र्याः हरण-
ध्वनं हरणाकणनम् । न तु सीतायाः लक्ष्म्या उहाहनं वर्तते । भारतकथासु पाण्ड-
वपुराणेषु बन्धुकलहाख्यानं युधिष्ठिरदुर्योधनादियुद्धकथनं वर्तते । न तु भ्रातॄणां परस्परं
कलहोऽस्ति । केलिस्थानेषु क्रीडाभूमिषु कुरङ्गवृत्तिः कुरङ्गवन्मृगयवृत्तिरुच्छलनं वर्तते ।
न तु धनाधर्मे परस्परं भीतिभङ्गोऽस्ति । संग्रामेषु युद्धेषु धर्मगुणच्छेदः धर्मस्य धनुषो
गुणस्य प्रत्यघातारुहेदः राण्डनं वर्तते । न तु धर्मस्य दानपूजादिलक्षणस्य गुणस्य व्रतव-
र्यादेरुहेदो वर्तते । कुटिलता च कामकोदण्डकोटिषु कन्दर्पचापाटनीषु कुटिलता वक्रता
वर्तते । परिसंख्यालंकारः । उक्तं च—'यत्र साधारणं किंचिदेकत्र प्रतिपाद्यते । अन्यत्र
तन्निवृत्त्यै सा परिसंख्योच्यते यथा ॥' इति

किं चास्ति कथिद्विशेषः । धर्म इत्यादि । यत्र यस्मिन्नवन्तिषु जनपदे धर्मे पूजादा-
नादिलक्षणे देहिनां ग्रामिनां मनोरथा दोहदानि वर्तन्ते । यत्र यस्मिन् प्रणयिता रोहित्वं
अतिथिप्रेक्षणे यतिदानाय द्वारावलोकने वर्तते । यत्र यस्मिन् मनीषितानि इच्छा स्थाने
दाने वर्तते । यत्र देशे कीर्तिषु यशःप्रसिद्धिषु उत्पणा उद्दिष्टा मतयो वर्तन्ते ।
यत्र देशे मनांसि चित्तानि सत्ये सत्यवचनभाषणे वर्तन्ते । यत्र यस्मिन्नवन्तिजन-
पदे विक्रमविधौ पराक्रमविधाने उत्सव उत्साहो वर्तते । यत्र देशे ये ते जगत्प्रसिद्धाः

म्रीडत्फलापिरम्याणि यत्र हर्म्याणि कुर्वते ।
 शरणधीसपर्यासु विफलाध्यामरक्रियाः ॥ १८ ॥
 सर्वर्तुश्रीश्रितच्छाया निष्कुटोद्यानपादपाः ।
 पौरकामदुहो यत्र भोगभूमिदुमा इव ॥ १९ ॥
 नक्तं सिप्रानिलैर्यत्र जालमार्गानुगैः कृताः ।
 वृथा रतिपु पौराणां यन्मन्वजनपुत्रिकाः ॥ २० ॥
 चन्द्रोपलप्रणालाग्नैर्निधि चन्द्रातपस्रुतैः ।
 हरन्ति यत्र हर्म्याणि यन्प्रयारागृहश्रियम् ॥ २१ ॥
 यत्र सौधाग्रकुम्भेषु लब्धविश्रमणाः क्षणम् ।
 ज्योमाध्वनि सुखं यान्ति रविस्मन्दनवाजिनः ॥ २२ ॥

म्रीडद्विस्पादि । यत्र यस्यां पुर्वा हर्म्याणि अन्तःपुरगृहाणि शरणधीसपर्यासु
 गृहलक्ष्मीपूजासु धामरक्रियाः प्रकीर्णकोपचारान् विफला निरर्थकाः कुर्वते विदधति ।
 कर्षभूतानि हर्म्यानि । म्रीडत्फलापिरम्याणि म्रीडन्तो रममाणा ये फलापिनो मयूरस्यै
 रम्यानि मनोहराणि । हेतूपमालंकारः ॥

सर्वेत्स्यादि । यत्र यस्यामुन्वयिन्यां पुर्वा निष्कुटोद्यानपादपाः गृहारामवृक्षाः
 पौरकामदुहो नामरिवाणां वाञ्छितफलप्रदायिकाः वर्तन्ते । कर्षभूताः निष्कुटोद्यानपा-
 दपाः । सर्वर्तुश्रीश्रितच्छायाः सर्वे च ते ऋतवो हिमशिथिरबसन्तप्रीप्सवर्षाशरदस्तेषां
 धीभिर्लक्ष्मीभिः धिता आधिता छाया शोभा येषां ते तथा । पुनः कर्षभूताः । भोगभू-
 मिदुमा इव वृद्धभूमिवृक्षा इव । उपमालंकारः ॥

नक्तमित्यादि । यत्र यस्यामुन्वयिन्यां पुर्वा नक्तं रात्रौ सिप्रानिलैः सिप्रासरि-
 न्मादतैः पौराणां नगरीकता रतिपु संभोगकीदानु यन्मन्वजनपुत्रिकाः यन्नेन वृत्ता
 मन्वजनपुत्रिकाः सान्द्रवृन्तपुत्तिकाः वृथा कृताः निरर्थका निहिताः । कर्षभूतैः सिप्रा-
 निलैः । जालमार्गानुगैः जालमार्गेषु वातावनमार्गेष्वनुगच्छन्ति वृष्टयः समागच्छन्ति ये
 अनिलारते तथा तैः । जाललंकारः ॥

चन्द्रोपलत्स्यादि । यत्र यस्यां पुर्वा निधि रात्रौ हर्म्यानि गृहाणि कर्षभूतानि
 चन्द्रोपलप्रणालाग्नैः कृत्वा चन्द्रान्तमग्निप्रणालप्रान्तीः कृत्वा यन्प्रयारागृहधियं मेघम-
 न्दिरसोमा हरन्ति निरस्तुरन्ति । कर्षभूतैश्चन्द्रोपलप्रणालाग्नैः । चन्द्रातपस्रुतैः चन्द्रात-
 पेन सप्ताह्वनमया स्रुतैः क्षरितैः । उपमालंकारः ॥

यथेत्स्यादि । यत्र उन्वयिन्यां पुर्वा रविस्मन्दनवाजिनः धीमूर्खरपस्य पादाः शु-
 रामनावाद्ये यथा यथयेवं ज्योमाध्वनि आकाशमार्गे यान्ति गच्छन्ति । कर्षभूता रवि-
 स्मन्दनवाजिनः । धौषाणकुम्भेषु राजधन्दिप्रान्तफलकेषु शरं मुहूर्तमेकं सन्धविधमणाः
 पातविधामाः । प्रविष्टरूपमालंकारः ॥

तत्रावन्तिपु विख्याता पृथुवंशोद्भवात्मनाम् ।
 अस्ति विश्वंभरेशानां राज्यायोज्जयिनी पुरी ॥ १४ ॥
 सौधनद्धध्वजाप्रान्तमणिदर्पणलोचना ।
 या स्वयं त्रिदशावासलक्ष्मीं द्रष्टुमिवोत्थिता ॥ १५ ॥
 शोभन्ते यत्र सद्मानि सितकेतुसमुच्छ्रयैः ।
 हराद्रिशिखराणीव नवनिर्मोकनिर्गमैः ॥ १६ ॥
 नवपल्लवमालाद्वा यत्र तोरणपङ्क्तयः ।
 भान्तीव मेखलानन्दनितम्बाः सदनश्रियः ॥ १७ ॥

सन्तः समीचीना गुणाः औदार्यशौण्डीर्यगाम्भीर्यधैर्यवीर्यादयोऽन्वेऽपि च अपरेऽपि वर्तन्ते । कथंभूता गुणाः । निसर्गसङ्गनिपुणाः निसर्गेण स्वभावेन परस्परं प्रीत्या कृत्वा निपुणाः प्रवीणाः निसर्गनिपुणाः । दीपकसमुच्चयालंकारः ॥

तत्रावन्तिपुष्यत्यादि । तत्र तस्मिन्नावन्तिपु जनपदेषु उज्जयिनी नाम पुरी नगरी विख्याता त्रैलोक्यप्रसिद्धा अस्ति विद्यते । किमर्थं पुरी वर्तते । विश्वंभरेशानां पृथिवीपतीनां राज्याय राज्यनिमित्तम् । कथंभूतानां विश्वंभरेशानाम् । पृथुवंशोद्भवात्मना पृथुवंशे इक्ष्वाकादिशत्रियकुलेषु उद्भव उत्पत्तिरारम्भो जीवानां येषां ते पृथुवंशोद्भवात्मनः तेषाम् । जालालंकारः ॥

सौधनद्धेत्यादि । या उज्जयिनी पुरी त्रिदशावासलक्ष्मीं स्वर्गश्रियं द्रष्टुमव-
 शोक्तियुक्ता स्वयमात्मनैवोच्छ्रितेवोद्भेद.....वर्तते । कथंभूता उज्जयिनी ।
 सौधनद्धध्वजाप्रान्तमणिदर्पणलोचना सौधेषु राजसदनेषु नद्धा आरोपिता ये ध्वजा-
 स्तेषां प्रान्तेष्वप्येषु ये मणिदर्पणा रत्नादर्शास्त एव लोचनानि नेत्राणि यस्याः सा त-
 थोक्ता । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

शोभन्त इत्यादि । यत्र यस्यां नगर्यां सद्मानि गृहाणि सितकेतुसमुच्छ्रयैः-
 शुक्लध्वजस्य सम्प्रगुत्थितभिः शोभन्ते विभान्ति । कैः क्वानीव । नवनिर्मोकनिर्गमैः
 प्रत्यप्रसर्पकशुलिकानिर्याणैः कृत्वा हराद्रिशिखराणीव कैलासपर्वतमस्तक्वानीव ।
 उपमालंकारः ॥

नवपल्लवेत्यादि । यत्र यस्यां पुर्यां तोरणपङ्क्तयो वन्दनमालाश्रेणयो भान्ति
 शोभन्ते । कथंभूतास्तोरणपङ्क्तयः । नवपल्लवमालाद्वाः प्रत्यप्रप्रवालस्रजोऽद्भुतिर्हं यासां
 तोरणपङ्क्त्यां तास्तस्यां । सदनश्रियः गृहलक्ष्म्याः मेखलानन्दनितम्बा इव मेखलाभी-
 रसनाभिरानन्दितं आनन्दवन्तो नितम्बा इव कटिपद्माद्वागा इव । उक्तं च—'व्रीकट्या
 मेखला काची सप्तक्री रसनाः स्त्रियः' । उपमालंकारः ॥

क्रीडत्कलापिरम्याणि यत्र हर्म्याणि कुर्वते ।
 शरणधीसपर्यासु विफलाध्यामरक्रियाः ॥ १८ ॥
 सर्वैर्तुश्रीश्रितच्छाया निष्कुटोद्यानपादपाः ।
 पौरकामदुहो यत्र भोगभूमिदुमा इव ॥ १९ ॥
 नक्तं सिप्रानिलैर्यत्र जालमार्गानुगैः कृताः ।
 वृथा रतिषु पौराणां यन्म्रज्यजनपुत्रिकाः ॥ २० ॥
 चन्द्रोपलप्रणालाग्रेर्निशि चन्द्रातपस्रुतैः ।
 हरन्ति यत्र हर्म्याणि यन्म्रधारागृहश्रियम् ॥ २१ ॥
 यत्र सौधाम्रकुम्भेषु लब्धविश्रमणाः क्षणम् ।
 व्योमाध्वनि सुखं यान्ति रविस्यन्दनवाजिनः ॥ २२ ॥

क्रीडदित्यादि । यत्र यस्यां पुर्वा हर्म्याणि अन्तःपुरगृहाणि शरणधीसपर्यासु
 गृहलक्ष्मीपूजानु वामरक्रियाः प्रकीर्णशेषचारान् विफला निरर्थकाः 'कुर्वते विदधति ।
 कथंभूतानि हर्म्याणि । क्रीडत्कलापिरम्याणि क्रीडन्तो रममाणा ये कलापिनो मयूरास्ते
 रम्याणि मनोहराणि । हेतूपमालंकारः ॥

सर्वैत्यादि । यत्र यस्यामुच्चयिन्यां पुर्वा निष्कुटोद्यानपादपाः गृहारामगृहाः
 पौरकामदुहो नामरिकाणा वामिष्ठतफलप्रदायिकाः वर्तन्ते । कथंभूताः निष्कुटोद्यानपा-
 दपाः । सर्वैर्तुश्रीश्रितच्छायाः सर्वे य ते ऋतवो हिमशिशिरवसन्तम्रीप्मवर्षाशरदस्तेषां
 श्रीभिलक्ष्मीभिः श्रिता आश्रिता छाया शोभा येषां ते तथा । पुनः कथंभूताः । भोगभू-
 मिदुमा इव कुम्भमिश्र इव । उपमालंकारः ॥

नक्तमित्यादि । यत्र यस्यामुच्चयिन्यां पुर्वा नक्तं रात्रौ सिप्रानिलैः सिप्रासरे-
 न्मादरीः वीराणां नगरीकसां रतिषु संभोगक्रीडासु यन्म्रज्यजनपुत्रिकाः यन्नेन कृता
 म्रजनपुत्रिकाः तालवृन्तपुत्तलिङ्गाः वृथा कृताः निरर्थका विहिताः । कथंभूतैः सिप्रा-
 निलैः । जालमार्गानुगैः जालमार्गेषु यातायनमार्गेष्वनुपगच्छन्ति वृष्टनः समागच्छन्ति ये
 अनिलास्ते तथा तैः । जालालंकारः ॥

चन्द्रोपलेत्यादि । यत्र यस्यां पुर्वा निशि रात्रौ हर्म्याणि गृहानि कर्तृभूतानि
 चन्द्रोपलप्रणालाग्रेः कृत्वा चन्द्रकान्तमणिप्रणालप्रान्तैः कृत्वा यन्म्रधारागृहश्रियं मेघम-
 न्दिरसोभां हरन्ति निरस्तुर्यन्ति । कथंभूतैश्चन्द्रोपलप्रणालाग्रेः । चन्द्रातपस्रुतैः चन्द्रात-
 पेन शशाङ्गप्रमया मुतैः शरितैः । उपमालंकारः ॥

यत्रेत्यादि । यत्र उच्चयिन्यां पुर्वा रविस्यन्दनवाजिनः धीसूर्यरपम् बाहाः सु-
 खमनावासं यथा भयत्येवं व्योमाध्वनि आकाशमार्गे यान्ति गच्छन्ति । कथंभूता रवि-
 स्यन्दनवाजिनः । सौधाम्रकुम्भेषु राजमन्दिरप्रान्तफलकेषु क्षणं मुहूर्तमेकं लब्धविश्रमणाः
 प्राप्तिधामाः । प्रडिवत्पुमालंकारः ॥

पस्त्यभित्तिमणिद्योतैर्दीप्ता यत्र निशास्रपि ।
 वियोगाय न कोकानां भवन्ति गृहदीर्घिकाः ॥ २३ ॥
 त्यागाय यत्र विद्यानि चिचं धर्माय देहिनाम् ।
 गृहाण्यागन्तुभोगाय विनयाय गुणागमः ॥ २४ ॥
 सन्नवर्त्मनि पान्यानां बहुदातृपरिग्रहात् ।
 मूढीभवन्ति चेतांसि यन्नाभ्युपगमोक्तिषु ॥ २५ ॥
 सर्वरत्नानि वार्धनीनां सर्ववस्तूनि मूढताम् ।
 द्वीपानां सर्वसाराणि यत्र संजग्मिरे मिथः ॥ २६ ॥
 वयस्या भोगभूमीनां सघ्नीची सुरसंपदाम् ।
 आली च भोगभूतीनां या बभूव निजश्रिया ॥ २७ ॥

पस्त्यभित्तीत्यादि । यत्र यस्यां नगरी निशास्रपि रात्रिष्वपि गृहदीर्घिका
 गृहवापिकाः कोकानां चमत्कारानां वियोगाय विप्रलम्भाय न भवन्ति न जायन्ते ।
 कथंभूता, गृहदीर्घिकाः । पस्त्यभित्तिमणिद्योतैर्दीप्ताः पस्त्यानां गृहाणां भित्तीनां कु-
 ष्यानां मणीनां रत्नानां द्योतैस्तेजोभिः दीप्तिं प्राप्ताः । भ्रान्तिमानलंकारः ॥

त्यागायेत्यादि । यत्र यस्यां नगरी देहिनां प्रामिनां वित्तानि धनानि त्यागाय
 दानाय वर्तन्ते । चित्तं मनो धर्माय दयालक्षणाय वर्तते । यत्र देहिना गृहाणि आगन्तु-
 भोगाय प्रापूर्णं निर्दिष्टाय वर्तते । यत्र नगरी गुणागमो गुणोपाजर्जं शास्त्राभ्यासो विन-
 याय वर्तते । दीपकालंकारः ॥

सन्नवर्त्मनीत्यादि । यत्र यस्यां नगरी सन्नवर्त्मनि दानशालामार्गे पान्यानां
 पथिकानां चेतांसि मनसि अभ्युपगमोक्तिषु अभ्युत्थानवचनेषु मूढीभवन्ति किर्कृत-
 ज्ञतामूढानि भवन्ति । कस्मात् । बहुदातृपरिग्रहात् बहुनां प्रचुराणां दातॄणां दायकानां
 परिग्रहात् स्वीकारात् । अयमतिशयालंकारः ॥

सर्वरत्नानीत्यादि । यत्र यस्यामुज्जयिन्यां वार्धनीनां सप्तगमुदात्तां सर्वरत्नानि
 श्वेतपीतहरितारुणहृणरत्नानि माणिक्यानि मिथः परस्परं संजग्मिरे संमिलितानि जा-
 तानि । मूढतां पर्वतानां सर्ववस्तूनि सर्वे पदार्थाः कर्पूरचन्दनराजहर्दमन्धिपर्णजाटाम-
 र्चीधामपतनादय मिथः संजग्मिरे । द्वीपानां सर्वसाराणि लङ्कादि अन्तर्द्वीपद्वीपानां
 समुद्रमध्यस्थितस्थानानां सर्वसाराणि सर्वधनानि मिथः संजग्मिरे । दीपकालंकारः ॥

वयस्येत्यादि । या उज्जयिनी पुरी निजश्रिया निजलक्ष्म्या कृत्वा भोगभूमीनां
 वयस्या सखी बभूव । सुरसंपदामभारलक्ष्मीणां सघ्नीची सखी बभूव । भोगभूतीनां
 कर्पूरकस्तूरिकाचन्दनारिखण्डा आली सखी बभूव । दीपकालंकारः ॥

भूचापविभ्रमोद्भ्रान्तनेत्रापाङ्गशिलीमुखाः ।

मुधा कुर्वन्ति कामिन्यो यत्र कामास्रगर्जितम् ॥ २८ ॥

अलककदलीकान्ताभोगाः पताकितलोचनाः

पृथुतरकुचक्रीडत्कुम्भा मदालसविभ्रमाः ।

स्मरकरिघटाः कामोद्दामा इवाहवकल्पिता-

स्त्रिभुवनजनानीतक्षोमा विभ्रान्ति यदङ्गनाः ॥ २९ ॥

यत्र च कामिनीनां चिकुरेषु निसर्गकृष्णता न जनानां चरित्रेषु, सी-
मन्तेषु द्विधाभावो न स्वामिसेवासु, केकरालोकितेषु कुटिलत्वं न विन-

भूचापेत्यादि । यत्र यस्यां पुर्यां कामिन्यः भूचापविभ्रमोद्भ्रान्तनेत्रापाङ्गशि-
लीमुखाः भुव एव चापानि धनूषि वक्रसमावत्वात्तेषां विभ्रमा नामोन्नामास्तत्र
उद्भ्रान्तानि चपलत्वं प्राप्तानि यानि नेत्राणि लोचनानि तेषामपाङ्गाः भ्रान्तास्त एव
शिलीमुखाः बाणाः मर्मवेधित्वात्.....यासां कामिनीनां तास्तथा । उपमालंकारः ॥

अलककदलीत्पादि । यस्या उच्चयिन्याः पुर्याः रश्मिधत्वेन अङ्गनाः फननी-
यकामिन्यो विभ्रान्ति विशेषेण शोभन्ते । कथंभूता यदङ्गनाः । कामोद्दामाः कामेन
कन्दर्पेणोद्दामा उत्कटाः । अपरं कथंभूताः । आहवकल्पिताः संग्रामसङ्गीकृताः स्मरकरि-
घटा इव कन्दर्पगजघटा इव । कथंभूता यदङ्गनाः स्मरकरिघटयथ । अलककदलीकान्ताभो-
गाः अलकाधूर्णकुन्तलास्त एव कदल्यो वैजयन्त्यो बृहद्भुजास्ताभिः कान्तो मनोहर
आभोग आढेपो यासां तास्तथोक्ताः । पुनरपि कथंभूता यदङ्गनाः । पताकितलोचनाः प-
ताकितानि पालिष्वजीकृतानि लोचनानि नेत्राणि यासां ताः । पुनः कथंभूता यदङ्ग-
नाः । पृथुतरकुचक्रीडत्कुम्भाः पृथुतराः पीनोन्नता ये कुधाः स्तनास्त एव क्रीडन्त
उल्लसन्तः कुम्भाः कलशा यासां ताः । पुनः कथंभूता यदङ्गनाः । मदालसविभ्रमाः
मदेन पौवनमदेन अलसो मन्दोद्यमो विभ्रमो ब्रूक्षेपो यासां ताः । पुनः कथंभूता
यदङ्गनाः । त्रिभुवनजनानीतक्षोमाः त्रिभुवनजनानां त्रैलोक्यलोकानां आनीतोऽवता-
रितः क्षोमधितचूर्णं यामिस्त्यास्तथोक्ताः । इत्यनेन गजघटानां बृहद्भुजलघुष्वजशिर-
सः पिण्डमदत्रिभुवनक्षोभ्यधर्मो गजघटानामवतारितः । रूपकोपमालंकारः ॥

यत्र यस्यामुच्चयिन्या पुर्यां कामिनीनां नवयौवनलोणां चिकुरेषु केशेषु निसर्गकृष्ण-
ता स्वभावेन मेघकृत्वं भ्रमरवर्णत्वं इन्द्रनीलरत्नतेजस्विता, न जनानां सम्यग्दृष्टिलोकानां
चरित्रेषु आचरणेषु कृष्णता मलिनत्वं नैव वर्तते । सीमन्तेषु केशमार्गेषु द्विधाभाव उ-
भयतोभावः, स्वामिसेवासु न द्विधाभावो न द्विसनस्कृता । केकरालोकितेषु कटाक्षवि-
लोकितेषु कुटिलत्वं वर्तते वक्रत्वं वर्तते, न विनयोपदेशेषु विनयकरणेषु कुटिलत्वं

योपदेशेषु, भ्रूलतासु भङ्गसगमो न परस्परमैत्रीषु, लोचनेषु वर्णसकरो न कुलाचारेषु, पयोधरेषु विवेकविकलता न परपरिभाषणेषु, मध्यदेशेषु दरिद्रता न मनीषितेषु, नितम्बेषु जडता न विद्याव्यतिकरेषु, चरणनखेषु वृद्धिविलोपदर्शन न विभवमहोत्सवेषु, पादतलेषु पासुलता न घृतेषु ।

या देवायतनैर्महद्भिरमरक्रीडावतारैर्वनैः

सत्रैः प्रीणितपान्यसार्थहृदयैर्लक्ष्मीनिवासैर्गृहैः ।

वापीभिर्जलदेवतावसतिभिर्देवोपमानैर्जनैः

स्वर्गावासपुरीव भाति विभवैरन्यैश्च तैस्तैरपि ॥ ३० ॥

भावित्व न वर्तते । भ्रूलतासु भङ्गसगमो भ्रूलताषु भङ्गसगमो वरक्षेपसगति, न परस्पर-
मैत्रीषु अन्योन्यप्रीतिषु विनाशः । लोचनेषु नेत्रेषु वर्णसंकरः शुक्लहृण्णताभ्रवर्णमि-
थता वर्तते, न कुलाचारेषु विवाहादिषु वर्णसकरो वर्तते । पयोधरेषु विवेकविकलता
पयोधरेषु स्तनेषु विवेकविकलता परस्परसंलम्भता वर्तते, न परेषा परिभाषणेषु आला-
पेषु विवेकविकलता वर्तते चतुर्यारहितता न वर्तते । मध्यदेशेषु उदरप्रदेशेषु दुरि-
द्रता क्षामता वर्तते, न मनीषितेषु वाञ्छितवस्तुषु दारिद्र्य नास्ति । नितम्बेषु स्त्रीकटि-
पथाङ्गागेषु जडता गुरुत्व वर्तते, न विद्याव्यतिकरेषु शास्त्राभ्यासप्रपञ्चकेषु जडता मू-
खत्व नास्ति । चरणनखेषु पादनखरेषु वृद्धिविलोपदर्शन नखलुना लवननिरीक्षण वर्तते,
॥ विभवमहोत्सवेषु न लक्ष्मीणां महोदयमेषु वृद्धेर्यद्यनस्य कालांतरदानस्य वा विलोप-
दर्शनं न वर्तते । पादतलेषु चरणाधोभागेषु पासुलता धूलिधूसरत्वम्, न घृतेषु चारि-
त्रेषु पासुलता पुथुलत्व न वर्तते । श्लेषपरिसर्यालङ्कारः ॥

या देवायतनैरित्यादि । या पुरी देवायतनैर्देवप्रासादैः कृत्वा स्वर्गावासपुरीव
स्वर्गलोकनगरीव भाति शोभते । कथभूतैर्देवायतनैः । महद्भिर्महामानैः या पुरी विभाति
किं तु वनेष्वपानैश्च स्वर्गावासपुरीव शोभते । कथभूतैर्वनैः । अमरक्रीडावतारैः अमराणां
देवानां क्रीडायाः कूर्दनस्यावतारः प्रवेशो येषु वनेषु तानि अमरक्रीडावताराणि तैः ।
तथा सत्रैर्दानशालाभिः स्वर्गावासपुरीव शोभते । कथभूतैः सत्रैः । प्रीणितपायसार्थहृदयैः
प्रीणितानि तर्पितानि पान्यसार्थानां पण्डितसमूहानां हृदयानि चित्तानि ये सत्रैस्तानि
तैः । तथा पूर्वैर्मन्दिरैः स्वर्गावासपुरीव शोभते । कथभूतैः गृहैः । लक्ष्मीनां निवास-
स्थितिर्येषु गृहेषु तानि लक्ष्मीनिवासानि तैः तथा वापीभिर्दीप्तिकाभिः स्वर्गावासपुरीव
शोभते । कथभूताभिर्वापीभिः । जलदेवतानां वसतिभिर्निवासभूमिभिः तथा जनैर्मनुजैः
स्वर्गावासपुरीव शोभते । कथभूतैर्जनैः । देवानामुपमानं येषां ते देवोपमानास्तैः । तथा
अन्यैश्च अपरैरपि तैस्तैर्जनैः प्रसिद्धैर्विभवैः सपद्भिः कृत्वा स्वर्गावासपुरीव भाति ।
उपमासमुच्चालङ्कारः ॥

तस्यां पराक्रमकुठारखण्डितसमस्तारातिसंतानतरुः, सकलवर्णाश्रमा-
चारपरिपालनगुरुः, गुरुरिव राज्यलक्ष्मीविनयोपदेशस्य, प्रथमयुगावतार
इव सचरित्रस्य, धर्ममूर्तिरिव सत्यव्रतस्य, ब्रह्मालय इव परलोकाश्रयणस्य,
त्रिदशावास इव मनोभिलपितस्य, पुष्पाकर इवोत्सवपरम्परागमनस्य,
भूसर्ग इव सर्वपार्थिवगुणानां समवायः, प्रजापतिरिव लब्धवर्णानां धुरि
वर्णनीयः, तारेश्वर इव चतुरुदधिमध्यवर्तिनः कुवलयस्य प्रसाधयिता,
शरत्समय इव प्रतापवर्धितमित्रमण्डलः, हेमन्त इव पल्लविताश्रितकुन्दक-

अहो सौजन्यरत्नपरायण सौजन्यमेव सत्पुरुषतैव रत्नं अनर्घ्यमाणिक्यम् । त्रिभुवनो-
द्योतकारकत्वात् । तस्मिन् परायणस्तत्परस्वस्य संबोधनं हे सौजन्यरत्नपरायण । हे आमु-
ष्यायण हे प्रसिद्धात्पत्युरुत्पन्न । राजन् मारदत्त । तस्यां उच्चयिन्यां पुत्री यशो-
र्धनामा यशोर्धोभिधानः क्षितिपतिः पृथिवीपतिर्बभूव संजातः । कथंभूतो यशोर्धनामा
क्षितिपतिः । पराक्रमकुठारखण्डितसमस्तारातिसंतानतरुः पराक्रमः शक्तिः । प्राण इति
यावत् । स एव कुठारः परशुस्तीक्ष्णधारवात्कुठान् वृक्षान् इत्यति गच्छतीति कुठारः क-
र्मत्वात् इति श्युत्पत्तेस्तेन खण्डिताः द्विधाकृताः समस्तानामरातीनां संतानतरवः कुल-
वृक्षा येन स तथा । पुनः कथंभूतो यशोर्धनामा क्षितिपतिः । सकलवर्णाश्रमाणां ब्रह्मचारि-
गृहस्थवानप्रस्थभिक्षाचाराणां परिपालने गुरुः पितृसदृशः । राज्यलक्ष्मीविनयोपदेशस्य
राज्यलक्ष्मीविशिष्टानां नयानां नीतीनां उपदेशस्य विचारस्य गुरुरिव गृहस्पतिरिव ।
सचरित्रस्य सदाधारस्य प्रथमयुगावतार इव श्रुतयुगप्रवृत्तिरिव । सत्यव्रतस्य अनृतवि-
रतिमत्प्रतिपालस्य धर्ममूर्तिरिव धर्माकर इव । परलोकाश्रयणस्य परलोकप्राप्तेर्ब्रह्मालय
इव मोक्ष इव । मनोभिलपितस्य मनोवान्छितप्राप्तेः त्रिदशावास इव स्वर्गलोक
इव । उत्सवपरम्परागमनस्य महोत्सवश्रेणीनामागमनस्य पुष्पाकर इव । सर्व-
पार्थिवगुणानां समवायः सर्वेषां पार्थिवानां नरेन्द्राणां गुणानां स्थायादीनां समवायो
मिलापकः भूसर्ग इव भूमेः सृष्टिरिव । यथा भूसर्गे भूमेः सृष्टौ सर्वे पार्थिवगुणा भवन्ति
भारक्षमादयः समुद्रभूयदुद्धरणादयश्च भवन्ति । लब्धवर्णानां पण्डितानां यशस्विनां
धुरि आदौ वर्णनीयः श्लाघनीयः । क इव । प्रजापतिरिव आदिनाथ इव । 'प्रजापतिर्यः
प्रथमं जिजीविषुः' इति वचनात् । चतुरुदधिमध्यवर्तिनश्चतुःसागरान्तर्वर्तिनः कुवलयस्य
पृथ्वीमण्डलस्य प्रसाधयिता साधकः । क इव । तारेश्वर इव चन्द्रमा इव । यथा तारेश्वरः
कुवलयस्य उत्पलसमूहस्य प्रसाधयिता अलंकर्ता भवति । प्रतापवर्धितमित्रमण्डलः
प्रतापेन वर्धितानि मित्राणां एकदेशान्तरितवृषाणां मण्डलमपि देहा येन ॥ तथा । क
इव । शरत्समय इव आश्विनकार्तिककाल इव । यथा शरत्समयः प्रक्षयेण तापेन वर्धितो
मित्रमण्डलो वृद्धिं नीतः सूर्यमण्डलो भवति । पल्लविताश्रितकुन्दकन्दलः पल्लवितानि

न्दलः, शिशिर इव दूषितद्विषदङ्गनापाङ्गपङ्कजः, वसन्त इव समानन्दित-
द्विजातिः, ग्रीष्म इव शोषितपरवाहिनीप्रसरः, पयोदायम इव संतर्पित-
वनीपङ्कपादपो बभूव यशोर्धनामा महाभागः सकलविद्याविशारदमतिः
क्षितिपतिः ।

अहो सौजन्यरत्नपरायणामुप्यायण, ममानेन मनुष्यजन्मना प्रपितामहः
पूर्वेण ह्य पिता ।

त्रिपेदीपेदिभिर्मन्यसिविक्रमपराक्रमः ।

त्रिदिवावतरत्कीर्तिखिलोक्तीपतिभिः समः ॥ ३१ ॥

चतुर्वर्गसमारम्भश्चतुर्विधागमाप्रणीः ।

चतुःसमयसारज्ञश्चतुरम्भोधिविश्रुतः ॥ ३२ ॥

धर्मोधिचे करे त्यागः सत्यं वक्त्रे श्रुतं श्रुतौ ।

यस्यानन्यजनाधेयमेतद्भूषणतां गतम् ॥ ३३ ॥

येनार्थिजनतोऽत्यर्थं कामं पूरयता कृताः ।

सकामधेनवो व्यर्थाश्चिन्तामणिसुरद्वमाः ॥ ३४ ॥

धर्मत्यागाजयी बाणो धनुर्युद्धे पराङ्मुखम् ।

ततो यस्याभवद्वैरिविजयाय भुजद्वयम् ॥ ३५ ॥

सया । पुनः कथंभूतः । त्रिलोकीपतिभिः सयः इन्द्रधरणेन्द्रचक्रवर्तिसमानः । उपमा-
तिशालंकारः ॥

चतुर्वर्गोत्पादि । कथंभूतो यशोर्षः चतुर्वर्गसमारम्भः चतुर्वर्गाणां धर्मार्थकाम-
मोक्षाणां समारम्भः प्रवृत्तिर्वत्स्य स तथा । चतुर्विधागमाप्रणीः चतस्रणां विधानां
आन्वीक्षिकीप्रयीयार्तादण्डनीतीनां आगमः परिज्ञानं येषां ते चतुर्विधागमास्तेषु अग्र-
णीर्मुद्ध्यः । पुनः चतुःसमयसारज्ञः चतुर्णां समयानां अहितक्षेत्रवैदिकशौद्राद्धान्तानां
सारं गौप्यतत्त्वं जानातीति चतुःसमयसारज्ञश्चेति कम्पलयेन सिद्धत्वात् । पुनः
चतुरम्भोधिविश्रुतः चतुर्षु अम्भोधिषु समुद्रेषु विभ्रुतो विख्यातकीर्तिः । अति-
शालंकारः ॥

धर्म इत्यादि । यस्य यशोर्षमहाराजस्य एतत् वस्तु भूषणतां आमरणत्वं गतं
प्राप्तम् । कथंभूतं एतत् वस्तु । अनन्यजनाधेयं न अन्यैर्जनैराधीयते अनन्यजनाधेयम् ।
असाधारणावमित्यर्थः । एतत्किम् । चित्ते हृदये धर्मः सर्वप्राणिदयालक्षणो भूषणतां गतः ।
करे हस्ते त्यागो दानं भूषणतां गतम् । वक्त्रे मुखे सत्यं सत्यवचनं भूषणतां गतम् । श्रुतौ
कर्णयुगले धृतं शब्दं भूषणतां गतम् । दीपकोपमासमुपशालंकारः ॥

येनेत्यादि । येन यशोर्षेण राज्ञा चिन्तामणिसुरद्वमाः चिन्तारत्नकल्पवृक्षाः व्यर्थाः
कृताः व्यर्थीकृताः । कथंभूताश्चिन्तामणिसुरद्वमाः । सकामधेनवः कामधेनुसहिताः । येन
किं कुर्वता । अर्थिजनस्य अर्थिजनलोकस्य अत्यर्थमतिशयेन कामं वाञ्छितं पूरयता
ददता । उपमालंकारः ॥

धर्मत्यागादित्यादि । यस्य यशोर्षस्य राज्ञः तत्सम्पत्कारणात् वैरिविजयाय
शत्रुपराजयार्थं भुजद्वयं बाहुयुगलं अभवद्भूतम् । सत्तप्त्वात् कारणात् बाणः खलु रामो
धर्मत्यागात् धनमोक्षात् जयी जयवान् यो धर्मं प्राप्तिदयालक्षणं त्यजति न गृह्णाति ।
युद्धे संग्रामे पराङ्मुखो न भवति यो युद्धेषु संमुखो न भवति कातरतया पृष्ठं ददाति
तप्तं गृह्णाति । श्लेषालंकारः ॥

धिक्त्वं स्वप्नं रणे यस्य प्रीतिः शत्रुगलग्रहे ।

दोर्दण्ड एव यस्यासीदतो विद्विष्टदण्डनः ॥ ३६ ॥

येनात्राश्चर्यशौण्डीर्यशोरूपैः कुशेशयैः ।

प्रत्यादिश्यन्त दिक्पालकर्णभूषणविभ्रमाः ॥ ३७ ॥

अभवत्कोऽपि नाभागो यस्य लक्ष्मीषु भूभुजः ।

नाभाग इति तेनासौ पप्रथे जगतां मतः ॥ ३८ ॥

निष्कण्टकमहीभागो निर्विपक्षमहोदयः ।

निर्व्याबाधप्रजः प्राप यः परं नाहवोत्सवम् ॥ ३९ ॥

धिक्त्वमित्यादि । तं स्वप्नं करवालं धिक् । निन्दितोऽयमित्यर्थः । कं तम् । यस्य स्वप्नस्य रणे संप्राप्ते शत्रुगलग्रहे शत्रुकण्डखण्डने प्रीतिरनुरागो न वर्तते अत एव कारणात् वक्रच्छलेन प्रत्युपकाररहितदोषकारणात् विद्विष्टदण्डनः शत्रुक्षयकरो दोर्दण्ड एव बाहुदण्ड एव आसीद्भव । रूपकश्लेषालंकारः ॥ तथा च वक्ष्यति—‘कृतकार्येषु वृत्तेषु नोपकुर्वन्ति ये नृपाः । जन्मान्तरेऽधिकर्षाणां ते भवेद्गृहकिकराः’ ॥

येनेत्यादि । येन यशोर्धेण राज्ञा अत्र अस्मिन् संसारे दिक्पालकर्णभूषणविभ्रमाः दिक्पालनरेन्द्राणां इन्द्रादीनां वा कर्णानां भूषणविभ्रमा अवतंसशोभाः, कर्मतापभाः प्रत्यादिश्यन्त निषेधं प्रापिताः । निराकृता इत्यर्थः । कैः कृत्वा । आश्चर्यशौण्डीर्यशोरूपैः अद्भुतत्यागविक्रमपुण्यगुणानुकीर्तनस्वरूपैः कृत्वा कुशेशयैः कमलैः कृत्वा । उपमालंकारः ॥

अभवदित्यादि । यस्य भूभुजो यशोर्धस्य राज्ञो लक्ष्मीषु धनेषु कोऽपि पुमान् अभागो अलक्ष्म्यशो नाभवत् यभूव तेन कारणेन असौ राजा नाभाग इति प्रथितः पप्रथे प्रसिद्धिं गतः । नाभाग इति द्वितीयं नाम प्राप्तवानित्यर्थः । कथंभूतः । जगतां मतः जगति स्थितलोकैर्नाभाग इति कथित इत्यर्थः । अनुबन्धमतिः । ‘बुद्धिपूर्वार्थेभ्यः कः’ इति वचनात् कर्तरि कप्रत्ययः । ‘कर्तृकर्मणोः कृति नित्यम्’ इति वचनात् कर्तरि षष्ठी । श्लेषोपमालंकारः ॥

निष्कण्टकेत्यादि । यो नाभागो यशोर्धमहाराजः आहवोत्सवं परं केवलं नि-
ययेन वा प्राप । सर्वान् प्राप परं संप्राप्तोत्सवं न प्राप्तवानित्यर्थः । कस्मादाहवोत्सवं न प्राप । तदेतुमर्भितं विशेषणमाह—कथंभूतो राजा । निष्कण्टकमहीभागः निष्कण्टकः सुदृशानुरहितो महीभागो देशो यस्य स तथा । अपरं कथंभूतः । निर्विपक्षमहोदयः निर्विपक्षवैरिशत्रुरहितो महानुदयश्च य उपचयचयोपचयलक्षणत्रिविध उदयो यस्य स तथा । पुनः कथंभूतः । निर्व्याबाधप्रजः निर्व्याबाधा उपद्रवरहिता प्रजा लोको यस्य स तथा । हेत्वलंकारः ॥

भूपतेर्यस्य माकन्दमञ्जरीहृदयंगमाः ।

वभृवुर्भुवनेशानां कर्णपूराय कीर्तयः ॥ ४० ॥

गुणरत्नाम्बुधेर्यस्य ब्रह्मस्तम्बनिकेतने ।

सदा धवलनारम्भं सुधाकुम्भायते यशः ॥ ४१ ॥

यश्चक्षुः सर्वलोकानां यो दक्षः क्षितिरेक्षणे ।

यः स्वयंमूर्जगद्गद्देर्यः श्रिया पुरुषोत्तमः ॥ ४२ ॥

प्रागद्रिमन्दरहिमाचलसेतुबन्ध-

मर्यादमरूपकमिदं भुवनं विलोक्य ।

स्वीयं यशः पृथुतरं व्यभजत्क्षितीन्द्र-

चन्द्रच्छलादुपरि शेषमिपादधस्तात् ॥ ४३ ॥

भूपतेरित्यादि । यस्य भूपतेर्यशोर्धर्महाराजस्य कीर्तयः पुण्यगुणकीर्तनानि भुव-
नेशानामिन्द्रधरणेन्द्रचक्रवर्त्तादीनां कर्णपूराय कर्णावर्तसनिमित्तं यभूयुः भवन्ति
स्य । कथंभूताः कीर्तयः । माकन्दमञ्जरीहृदयंगमाः माकन्दस्य आम्बरक्षस्य मञ्जरी
वर्तयस्तद्वत् हृदयंगमाः मनोहरास्तास्तथा । उपमालंकारः ॥

गुणरत्नेत्यादि । यस्य यशोर्धर्महाराजस्य यशः पुण्यगुणव्यावर्णनं ब्रह्मस्तम्बनि-
केतने ब्रह्माण्डसन्दिरे सदा सर्वकालं सुधाकुम्भायते पूर्णरसघट इवाचरति । कथंभूतं
यशः । धवलनारम्भं उज्ज्वलीकरगव्यापारम् । यस्य कथंभूतस्य । गुणरत्नाम्बुधेर्यगमा-
निकयसमुद्रस्य । रूपकोपमालंकारः ॥

यश्चक्षुरित्यादि । यो यशोर्धर्महाराजः स सर्वलोकानां निखिलजनानां चक्षुः लो-
चनं पतंते । कस्मात् । सन्मार्गदर्शकत्वात् । यो यशोर्धर्महाराजः क्षितिरेक्षणे पृथ्वीपा-
लने दक्षो विचक्षणो पतंते । यो यशोर्धर्महाराजः जगद्गद्देः प्रजावर्धनस्य स्वयंभूर्ब्रह्मा
पतंते । यो यशोर्धर्महाराजः श्रिया लक्ष्म्या कृत्वा पुरुषोत्तमो नारायणो वर्तते । चक्षुः-
शब्देन चक्षुमान् कुलकरः दक्षशब्देन प्रजापतिः स्वयंभूतशब्देन वृषभनाथः पुरुषोत्तमश-
ब्देन श्रीकृष्ण इति केचित् । रूपकालंकारः ॥

प्रागित्यादि । क्षितीन्द्रः श्रीयशोर्धर्महाराजः स्वीयं स्वकीयं यशः चन्द्रच्छलात्
शशाङ्गमिषेण उपरि आकाशे व्यभजत् विभागीचकार । शेषमिपात् शेषनागपदेन
अधस्तात्पातालभूमौ व्यभजत् विभागीचकार । किं कृत्वा । पूर्वं इदं प्रत्यक्षोभूतं
भुवनं मर्त्यलोकं अल्पकं अत्यल्पं विलोक्य दृष्ट्वा । पुनश्च किं कृत्वा । स्वीयं यशः पृथुतरं
विलोक्य प्रपुनरुतरं निरीक्ष्य । कथंभूतमिदं भुवनम् । प्रागद्रिमन्दरहिमाचलसेतुबन्धम-

यं प्रतापकम्पितसुरासुरलोकपरिवृद्धमनवरतोदितोदितविजयानकखन-
सूचितसकलदिक्पालसेवासमयराढमुपायनीकृताङ्गुशमर्यादमदमदिरामोदा-
स्वादोन्मदमधुकरकुलकोलाहलरवपुनरुक्तद्विण्डिमाडम्बरकरिषटाः समर्पित-
कशावशेषकदनकन्दुकविनोदविनीताजानेयजुह्वराणनिवहाः समुपानीतकु-

र्यादं प्रागद्विधोदयाचलो मन्दरस्थास्तपर्वतः हिमाचलश्च हिमाचलयपर्वतः सेनुबन्धधावी-
कपर्वतस्ते मर्यादाः अवधिर्यस्य तथोक्तम् । उपमालंकारः ॥

यमित्यादि । पङ्क्तिमणोः सूचयति । प्रथमा तु पूर्व असूचीतः । जैनेन्द्रव्याकरणे प्रथमा
वा, द्वितीया ईप्, तृतीया भा, चतुर्थी अप्, पञ्चमी का, षष्ठी ता, सप्तमी ईप्, ता एवं सू-
चयति—यं यशोधर्महाराजं धरणिपतयः सर्वेऽपि राजानः सिधेविरे सेवितवन्तः । यं कथं-
भूतम् । प्रतापकम्पितसुरासुरलोकपरिवृद्धम् सुरलोकाश्च कल्पवातिनः, असुरलोकाश्च भवन-
व्यन्तरज्योतिरमराः, तेषां परिहृताः प्रभवः स्वामिन्ः प्रत्युपेन [दु.सह]तेजसा कम्पिताः
सुरासुरलोकपरिवृष्टा येन स तथा तम् । अपरं कथंभूतम् । अनवरतोदितोदितविजयान-
कखनसूचितसकलदिक्पालसेवागमयराढम् अनवरतं निरन्तरं उदितादप्युदितः आत्यु-
त्कृष्टो मोऽनौ विजयो दिग्विजयस्य संवन्धिने ये आनवाः पटहाः पट्ट हन्यन्ते पटहा
इति तेषां खनैः क्षणैः सूचिनो हापितः एकलानां समस्तानां दिक्पालानां राज्ञां तेषां
सेवागमय उत्सवलमकालस्यास्य राडा शोभा यस्य स तथा तम् । कथंभूताः धरणि-
पतयः । उपायनीकृताङ्गुशमर्यादमदमदिरामोदास्वादोन्मदमधुकरकुलकोलाहलरवपु-
नरुक्तद्विण्डिमाडम्बरकरिषटाः अद्भुताः घृणिर्मर्यादा अवधिर्यातां करिषटानां ता
अद्भुतमर्यादाः । मद एवं दानमेव मदिरा मयं तस्या आमोदः परिमलस्यस्यादेन
आप्रागेन उन्मदो दृष्यन्तो मत्ता वा ये मधुकरा प्रमथस्येतां कुलानि रामूहास्येतां
कोलाहलरवैशङ्काराद्वैः पुनरुक्ता द्विगुणीकृता द्विण्डिमाडम्बराः वादिप्राटोषा याता
करिषटानां ता मदमदिरामोदस्यादोन्मदमधुकरकुलकोलाहलरवपुनरुक्तद्विण्डिमाडम्बराः
उपायनीकृताः प्रागृतीकृता उपटोहिता अद्भुतमर्यादाः सारिष्यन्ता मदमदिरामोद-
स्वादोन्मदमधुकरकुलकोलाहलरवपुनरुक्तद्विण्डिमाडम्बराः विशेषणप्रत्ययसिद्धाः कदि-
पटा गजानां घटना यैषरणिपतिभिस्ते तथोक्ताः । पुनरपि कथंभूताः धरणिपतयः ।
समर्पितकशावशेषकदनकन्दुकविनोदविनीताजानेयजुह्वराणनिवहाः कशा चर्मयष्टि ।
सर्जनकमिति यावत् । कशा अवशेषा मर्यादा येषां जुह्वराणानां ते कशावशेषाः । कदन-
मेव रामाम एव कन्दुकविनोदो गेन्दुकविद्या येषां ते कदनकन्दुकविनोदाः विनीताश्च
गायु शिक्षिता तथा आज्ञानेयाश्च कुम्भीनाश्च । समर्पिताः प्रागृतीकृता उपटोहिताः क-
शावशेषकदनकन्दुकविनोदविनीताजानेयानां जुह्वराणानामश्नानां निवहाः समूहा यैस्ते ।
पुनः कथंभूताः धरणिपतयः । समुपानीतकुलपनाकपिमिरिधरजसचितकचनकाश्च-
नञ्चिचयनिचयाः विविधैर्नानाप्रकारै रमेमोङ्गिष्यैः सचितानि जडितानि यानि वक्ष्यामि

लघनावधिविविधरत्नसंचितकवचकाञ्चनसिचयनिचया प्रदर्शितनिजान्वय-
परम्परायातापहसितसुरसुन्दरीविभ्रमरम्भोरुसदर्भा सिपेविरे घरणिपतयः ।

शौण्डीर्यैर्यविजयार्जनसकथासु

य वर्णयन्ति गुणिनो गुणरत्नराशिम् ।

औदार्यनिर्जितसुरद्रुमकामधेनु

यं च स्तुवन्ति जगता पतयोऽधुनापि ॥ ४४ ॥

येन नि शेषविष्टपनिविष्टद्विष्टकण्टकोत्पाटनार्पितकरकृपाणेन निजभु-
जविजयार्जनजनितजगत्कल्याणपरम्परेण च नितान्तखातपर्यस्तपुरपर्यन्तधर-

धारवाणानि • विविधरत्नसंचितकवचकाञ्चनसिचयनिचया समुपानीता प्रा-
गृहीता कुलधनावधय पूषपुरुषसंचितधनमर्यादा विविधरत्नसंचितकवचकाञ्चनसिच-
यनिचया यैस्ते तथोक्ता । पुन कथभूता घरणिपतय । प्रदर्शितनिजान्वयपरम्पराया
तापहसितसुरसुन्दरीविभ्रमरम्भोरुसदर्भा निजान्वयस्य निजकुलस्य परम्पराया श्रेणी आ-
याता उत्पन्ना अपहसितास्तिरस्कृता सुरसुन्दरीणा देवाङ्गनाना विभ्रमा विलासा या-
भित्ता अपहसितसुरसुन्दरीविभ्रमा एवगुणविशिष्टा या रम्भोरुव उत्तमकन्यास्तासां स-
दर्भा रम्भोरुसदर्भा समूहा प्रदर्शिता उपायनीकृतानिजान्वयपरम्परायाताना अपहसि-
तसुरसुन्दरीविभ्रमाणा रम्भोरुणा सदर्भा समूहा यैस्ते तथोक्ता । अतिशयोपमालकार ॥

शौण्डीर्येत्यादि । जगता पतय इन्द्रधरणेन्द्रनरेन्द्रा अधुनापि इदानीमपि य
यशोर्षं शौण्डीर्यैर्यविजयार्जनसकथासु वर्णयन्ति । शौण्डीर्यं च स्वागविजयान्मया विधु-
तत्त्वम्, धैर्यं च निष्प्रकम्पित्वम्, विनयार्जनं च दिग्विजयं, शौण्डीर्यधैर्यविजयार्जनानि
तेषां सकथासु वार्तासु वर्णयन्ति स्तुवन्ति । कथभूता जगता पतय । गुणिनः । कथभूत
यम् । औदार्यनिर्जितसुरद्रुमकामधेनुम् । औदार्येण दातृत्वेन कृत्वा निर्णितास्तिरस्कृता
सुरद्रुमा कल्पवृक्षा कामधेनवः सुरभयो येन स तथा तम् । उपमालकार ॥

येनेत्यादि । येन यशोर्षमहाराजेन भूमिभुजो राजानः कमतापन्ना येन यशोर्षेण
वर्तुभूतेन स्वस्वामिनो रोपतोपयो रोपे सति तोपे च सति समता सादृश्यमानिन्यिरे
वानीता । कथभूतेन येन राज्ञा । नि शेषविष्टपनिविष्टद्विष्टकण्टकोत्पाटनार्पितकरकृपा
णेन नि शेषे सर्वस्मिन् निष्टे भूमण्डले निविष्टा स्थिता ये द्विष्टा शत्रुभूमिपात्र एव
कण्टका सूक्ष्मतीक्ष्णप्रमुखा । दुष्टशया इत्यर्थः । तेषामुत्पाटनाय मूलादुन्मूलायम-
पतो भूतं यरे हस्ते कृपाणं यत्तो येन स तथा तेन । पुन कथभूतेन राज्ञा । निज-
भुजविनयार्जनजनितजगत्कल्याणपरम्परेण च निजभुजनं स्वबाहुना यद्विजयार्जनं
तेन जनिता उत्पादिता जगत् पृथ्वीमण्डलस्य कल्याणानां श्रेयसां परम्परा श्रेष्ठियं
स तथोक्त्येन । रोपे सति कथभूता भूमिभुजः । [कृता] नितान्तखातपर्यस्तपुरपर्य-

णयः समदमातङ्गसगतगेहगोचरा प्रहृष्टहरिविहाराकुलितनिकेतनवीथयः
सचरत्सङ्गिप्रकाण्डसकटदुर्गद्वारदेशा प्रशान्तसमस्तकृत्यव्याप्तयः प्रथितती-
र्थोपासनाविर्भवदाश्चर्यैश्वर्याः सविभ्रमग्रान्तमहिषीप्रचारभरितभवनभूमयः
परपदाराधनप्रकटमहामन्त्रप्रभावा सकलजगद्यतिरिक्तोद्योगयोगोपायप्र-

न्तधरणयः नितान्तमतिशयेन खाता विदारिता पर्यस्ता भग्ना पुराणा नगराणां
पर्यन्तधरणयोः नगरवर्हिर्भागभूमयोः येषां ते तथोक्ताः । तोपे सति कथंभूता भूमिभुज-
कृता । नितान्तखातपर्यस्तपुरपर्यन्तधरणयः नितान्तमतिशयेन खाताभिः खातिकाभिः
पर्यस्ता वेष्टिता पुराणा पर्यन्तधरणयोः येषां ते तथोक्ताः । रोपे सति कथंभूता कृता ।
समदमातङ्गसगतगेहगोचरा समदै साहकारैर्मातङ्गैश्चाण्डालैः सगताः सयुक्ताः । समद-
मातङ्गैर्मंदोन्मत्तहस्तिभिः सगताः सहिता गेहगोचरा गृहसचरभूमयोः येषां ते तथोक्ताः ।
अपरे रोपे सति कथंभूता । प्रहृष्टहरिविहाराकुलितनिकेतनीययः प्रहृष्टानां हृष्टमितानां
हरीणां वानराणां विहारैः पर्यटनेन आकुलिता विह्वलीकृता व्याप्ता निकेतनानां
गृहाणां वीथयो मार्गा येषां ते तथोक्ताः । हर्षे सति कथंभूता । प्रहृष्टैर्हर्षमितैर्हरिभिर्घो-
टैर्वावहारैर्विशिष्टमौक्तिकमालाभिराकुलिता शोभिता निकेतनानां सौधानां वीथयः प्र-
तोष्यो येषां ते तथोक्ताः । पुनः रोपे सति कथंभूता । सचरत्सङ्गिप्रकाण्डसकटदुर्गद्वार-
देशाः सचरतां प्रवेशं कुर्वतां खड्गिना चाग्नीषाणां गण्डकानां प्रकाण्डे सकटा व्याप्ता
दुर्गा मनुष्यैः प्रवेष्टुमशक्या द्वारदेशाः प्राकारद्वारप्रदेशा उद्भूतत्वात् गृहप्रवेशा येषां ते
तथा । तोपे सति सचरद्भिः खड्गिप्रवाण्डैः कर्वालकरप्रचलत्पुष्पैः सकटा दुःसचारा
दुर्गद्वारदेशाः प्राकारद्वारप्रवेशा येषां ते तथा । पुनः रोपे सति कथंभूता । प्रशान्तसमस्तकृ-
त्यव्याप्तयः प्रशान्ता उपशम गता समस्तानां समग्रानां कृत्यानां साधकायाणां व्याप्तयः
प्रहृतयो येषां ते तथा । तोपे सति प्रशान्ताः समस्ता कृत्यव्याप्तयो भेद्यव्याप्तयो येषां ते
तथा । रोपे सति कथंभूता । प्रथिततीर्थोपासनाविर्भवदाश्चर्यैश्वर्याः प्रथितानि यानि ती-
र्थानि प्रयागगङ्गाद्वारपद्मासद्वारावतीप्रयागवाणारसीप्रवेशास्तेषामुपासनेन समीपनिवासेन
सपथरणकरणेन आविर्भवन्ति प्रकटीभवन्ति आश्चर्याणि आश्चर्यभूतानि ऐश्वर्याण्यणिमा-
द्यष्टिद्वयो येषां ते तथा । तोपे सति प्रथिता विख्याता ये तीर्थानि मन्त्रिपुरोदितसेनापति
प्रमृत्तशरदश प्रकृतयस्तेषामुपासनेन सेवया आविर्भवन्ति प्रकटीभवन्ति प्रादुर्भवन्ति
आश्चर्यभूतानि ऐश्वर्याणि नापल्यानि येषां ते तथा । राज्ञामष्टादशतीर्थानि यथा—सेनाप-
तिगङ्गा राजधरी दण्डाधिपो मन्त्री महत्तरो बलवत्तरयत्वारो वर्णाधनुरङ्गबल पुरोहि-
तोऽमालो महामाल्यजेति । विदेहेषु प्राज्ञवर्णो नास्तीति सप्तदशतीर्थानि । रोपे सति
कथंभूता । सविभ्रमग्रान्तमहिषीप्रचारभरितभवनभूमयः वीनां पक्षिणां ध्रुम पर्यटन-
विभ्रम सविभ्रमेण काकादिगतसहितेन ग्रान्ता पर्यटिता या महिष्यो रक्षाक्षस्तासां
प्रचारेण पद्मशणेन भरिता व्याप्ता भवनभूमयो येषां ते तथा । तोपे सति सविभ्रमा
सभ्रूक्षेपा ग्रान्ता पर्यटल्यो या महिष्य पद्महादेव्यस्तासां प्रचारेण गमनागमनेन भ-
रिता व्याप्ता भवाभूमयो येषां ते तथा । रोपे सति परपदाराधनप्रकटमहामन्त्रप्रभावा

साधितप्रकृष्टात्मीयप्रवृत्तयः श्रीफलोपयोगातिशयविशेषवशीकृतविश्वविश्वं-
भराभृत्कटकाः प्रसीददनवद्यविद्यामन्दाकिनीप्रवाहविनिर्मूलितनिखिलसुखा-
न्तरायतरवः स्वस्य रोपतोषयोः समतामानिन्यिरे भूमिभुजः ।

परपदस्य मोक्षस्य आराधनेन प्रकटः स्फुटीभूतो महासम्पन्नस्य पञ्चनमस्कारादे 'ॐ नमः
शिवाय' इत्यादिष्व प्रभावो माहात्म्यं येषां ते तथा । तोषे सति परे शत्रुभिः पदाराध-
नेन चरणसेवया प्रकटः स्फुटीभूतो महासम्पन्नस्य पञ्चाङ्गमन्त्रस्य प्रभावो माहात्म्यं येषां ते
तथोक्ता । तथा चोक्तम्—'सहायसाधनोपायो देशकोशयलायलम् । विपत्तेश्च प्रतीकारः
पञ्चाङ्गो मन्त्र इष्यते ॥' अथवा प्रकारान्तरेण पञ्चाङ्गो मन्त्रः—कर्मणामारम्भोपायः पुह-
पद्रव्यसप्त वेदाकालप्रविभागो विनिपातः प्रतीकारः कार्यधेति । रोपे सति कथंभूता ।
सकलजगद्यतिरिक्तोयोगयोगोपायप्रसाधितप्रकृष्टात्मीयप्रवृत्तयः सकलात् समप्रात् जगतः
ससारलोकात् व्यतिरेकोऽधिश्चतरो योऽसावुयोग उद्यमस्तेनोपलक्षितो योऽसौ
योगः समाधिस्तस्योपपन्नो वैराग्यादिसामग्री तेन प्रसाधिता प्राप्ता प्रकृष्टा उत्कृष्टा
आत्मीया आत्महिता प्रवृत्तिरालम्बनादिलक्षणा यैस्ते तथोक्ता । उक्तं च—'साम्यं
स्वास्थ्यं समाधिश्च योगश्चेतोनिरोधनम् । शुद्धोपयोग इत्येते भवन्त्येकार्थवाचका ॥'
तोषे सति सकलजगद्यतिरिक्तः सर्वलोकाधिको योऽसावुयोगः अभिषेकनं शत्रुसमुखग-
मनं स्यात् योऽसौ योगः अलम्ब्यलभस्तस्योपायः सामदानदण्डभेदलक्षणस्तेन प्रसाधिता
स्वीकृता प्रकृष्टा अनन्यनृपसाधारणीया आत्मीया आत्महिता प्रवृत्तिर्व्यापारो यैस्ते तथो-
क्ताः । रोपे सति श्रीफलोपयोगातिशयविशेषवशीकृतविश्वविश्वंभराभृत्कटका श्रीफलानां
वित्त्वफलपत्रादीनां उपयोग आस्वादनं तदतिशयेन विशेषेण वशीकृतानि स्वीकृतानि
विश्वेषा सर्वेषां विश्वंभराभृता पर्वतानां कटकानि तटानि यैस्ते तथा । तोषे सति श्रीणां
लक्ष्मीणां फलानि सर्वेन्द्रियगुणानि तेषां उपयोगाय आस्वादानाय अतिशयेन विशेषेण
वशीकृताः विश्वेषा सर्वेषां विश्वंभराभृता सामान्तानां कटका सैन्यानि यैस्ते तथा ।
रोपे सति प्रसीददनवद्यविद्यामन्दाकिनीप्रवाहविनिर्मूलितनिखिलसुखान्तरायतरवः प्रसी-
दन्ती प्रसन्नीभवन्ती यानवद्यविद्या कर्ममलबलद्वरहिता घातिसघातघातलक्षणा विद्या
या केवलज्ञानं सैव मन्दाकिनी नदी स्वर्गमृत्युपाताललोकाद्वर्गयगामित्वात्तस्या प्र-
वाहेण पूरेण विनिर्मूलिता समूलकापं कपिता निखिलानां समप्राणां सुखानां परमा-
नन्दलक्षणानां अन्तरायतरवो विघ्नशृङ्गा यैस्ते तथा । तोषे सति प्रसीदन्ती प्रसन्नीभव-
न्ती या अनवद्यविद्या आन्वीक्षिकीदण्डनीतित्रयीवार्तालक्षणा राजविद्याचतुष्टयी सैव
मन्दाकिनी स्वर्गदी तस्या प्रवाहेण सततप्रवर्तनेन विनिर्मूलिता मूलादुन्मूलिता निखि-
लसुखान्तरायतरवः सर्वेन्द्रियसौख्यविघ्नशृङ्गा यैस्ते तथा । श्लेषोपमालंकारः ॥

येन व्यधायि द्वयमेव राज्ञा सुदुर्लभं प्रार्थितकामदेन ।

त्यागार्थिनां यावदयं जनोऽर्था शौण्डीरशब्दः क्षितिपान्तरेषु ॥ ४५ ॥

यस्यै सचरित्रपवित्रकीर्तिकौमुदीसमासादितप्रीतिप्रसरः सर्वस्वमिव स्वैर्य
मन्दरः, सरित्पतिर्गाम्भीर्यम्, अनङ्गः सौभाग्यम्, अमरगुरुैरितिहरहस्यम्,
सुरतरुः सेव्यत्वम्, अवनिः क्षान्तिम्, अनङ्गश्रीर्महत्त्वम्, सरस्वती सिद्धि
वाचि, लक्ष्मीर्निदेशकर्मणि, चिन्तामणिर्मनसि, कुलदेवी वपुषि, वैवस्वतः
सकलजनवश्यतायाम्, एवमन्येऽपि वरुणवैश्रवणप्रभृतयः कुलधनानीय
स्वभागधेयानि स्पर्शयामासुः ।

येन व्यधायीत्यादि । येन राज्ञा यशोर्ध्वमहाराजेन प्रार्थितकामदेन याचिताभी-
ष्टदायिना द्वयमेव न अधिकं सुदुर्लभं अतिशयेन दुर्लभं व्यधायि कृतम् । किं तदभी-
ष्टद्वयम् । क्षितिपान्तरेषु त्यागार्थिना दानिना तावद् अनुक्रमेण अयं जनः अर्था लोके.
अर्था यावको वर्तते सुदुर्लभः कृतः । कोऽप्यर्था न वर्तते यस्यै दानं दीयते । शौण्डी-
रशब्दस्यागविक्रमाभ्यो मिथुतः कृतः । कोऽपि नालीति भावः । निन्दास्तुल्यलंकारः ॥

यस्यै इत्यादि । यस्यै यशोर्ध्वं राक्षे मन्दरो मेरुगिरि स्थैर्यं स्थिरत्व स्पर्शयामास
दत्तवान् । कथंभूतं स्वैर्यम् । सर्वस्वमिव धनमिव । कथंभूतो मन्दरः । सचरित्रपवित्र-
कीर्तिकौमुदीसमासादितप्रीतिप्रसरः सत्समीचीन चरित्रं परनारीसोदरस्वं कीर्तिधर्मा-
क्षितदानित्वं परोपकारित्वं परदोषप्रहिलत्वं परद्रव्यसतोपित्वं परदुःखसहकारित्वं निज-
गुणभाषणे मूकत्व न्यायमार्गप्रवर्तित्वं अप्रियवचनेऽपि प्रियकारित्वम् । तथा चो-
क्तम्—‘न ब्रूते परदूषणं परगुणं वक्तव्यमप्यन्वहं सतोपं बहते परर्दिषु पर वार्ताभु
धत्ते शुभम् । स्वल्पायं न करोति नोऽनृति नयं नोचित्यमुहद्वयत्युक्तोऽप्यप्रियमप्रियं न
रचयत्येतच्चरित्रं सताम् ॥’ इत्युक्तलक्षणस्य चरित्रस्य वा पवित्रा सर्वजनपापनाशिनी
कीर्तिर्यशःप्रसिद्धिः सैव कौमुदी चन्द्रज्योत्स्ना तया समासादितः प्राप्तो यः प्रीतेरनु-
रागास्य प्रसतो व्याप्तिर्धेन मन्दरेण स तथोक्तः । यस्यै यशोर्ध्वं सरित्पति सशुद्र गा-
म्भीर्यं गम्भीरत्वमतलस्पर्शत्वं स्पर्शयामास । अनङ्गः कन्दर्पः सौभाग्यं सुभगत्वं यस्य
वार्तापि श्रुता प्रीतिमुत्पादयति तत्सौभाग्यं आदेयमूर्तित्वं स्पर्शयामास । अमरगुरुहृहस्य-
तिरैतिहरहस्यं नीतिशास्त्रहृदयं अनादिवार्तामयं स्पर्शयामास । सुरतरुः कल्पवृक्षः सेव्यत्व
आश्रयणीयत्वं स्पर्शयामास । अवनिर्भूमिदेवता क्षान्ति उत्तमक्षमां स्पर्शयामास । अनङ्ग-
श्रीराकाशरुमीर्महत्त्वं अनल्पत्वं स्पर्शयामास । सरस्वती जैनभारती वाचि वाचाया सिद्धि
वचनसिद्धि स्पर्शयामास । लक्ष्मीचन्द्रबृहद्भूमिनी निदेशकर्मणि सिद्धि स्पर्शयामास ।
चिन्तामणिर्मनसि सिद्धि स्पर्शयामास । कुलदेवी वपुषि । वैवस्वतो यमदेवता सकलजन-
वश्यतां सर्वलोकपशोकरणसिद्धि स्पर्शयामास । एवमुना प्रकारेण अन्येऽपि वरुणवै-

यस्मै प्रजापालनवर्णभाजे ददुः सुराः स्वांशगमी नृपाय ।

ऐश्वर्यमिन्द्रस्तपनः प्रतापं कलाः कलावांश्च वलं बलालः ॥ ४६ ॥

यस्मादभूदयं लोकश्चतुर्वर्गफलोदयः ।

अन्यायभुजगाभोगगारुत्मतमणेर्नृपात् ॥ ४७ ॥

नभोभूभोगिलोकाहैः स्रोतोभिर्भुवनत्रये ।

तत्तान् भूभृतो यस्मात्कीर्तित्रिषधगापगा ॥ ४८ ॥

यस्मात्पूर्वं परे भूपा न गुणैरतिशिशिरे ।

मध्यमोऽपि स्मृतस्तेषामुच्चगः प्रथमश्च सः ॥ ४९ ॥

अथवाप्रभृतयः पाशिकुपेरप्रसुरया अगम्यत्ताक्षयनिधानवरवप्रभृतिगुणवन्तः स्वभागधेयानि निजगुणदानानि स्पर्शयामासुर्दत्तवन्तः । कथंभूतानि स्वभागधेयानि । कुलधनानीव पूर्वपुरुषसंचितवित्तानीव । दोषकालंकारः ॥

यस्मै इत्यादि । यस्मै यशोपाय नृपाय राक्षे अमी एते प्रलक्ष्मीभूताः सुरा देवाः स्वांशं निजभागधेयं ददुर्विधानयामासुः । कथंभूताय यस्मै । प्रजापालनवर्णभाजे प्रजापालनस्य लोकानां रक्षणस्य वर्णं यशो भजते प्रजापालनवर्णभाक् तस्मै प्रजापालनवर्णभाजे । अमी के । इन्द्र ऐश्वर्य ईश्वरत्वं ददौ । तपनः धीमास्वरः प्रतापं ददौ । कलावांश्चन्द्रः कलाः ददौ । बलातो वामुर्वलं सामर्थ्यं ददौ । समुच्चयालंकारः ॥ अभ्यभिची समाप्ता ॥

अथेदानीं पद्यमिदं तैः काव्यमिति निरूपयन्त्याचार्याः—यस्मादित्यादि । यस्मानृपात् नरेन्द्रायशोर्भात् अयं प्रलक्ष्मीभूतो लोकः मनुष्यलोकश्चतुर्वर्गफलोदयो धर्मार्थकाममोक्षफलवान् अभूद्भूव । कथंभूतायस्मात् । अन्यायभुजगाभोगगारुत्मतमणेः अन्यायः अनीतिः स एव भुजगः तपः पापविपसंभृतमुखत्वात् कुटिलगत्या च तस्य आसमन्ताद्भोगः कणामण्डलं तस्य संकोचने गारुत्मतमणेः विषादहारत्वात् । रूपकालंकारः ॥

नभोभू इत्यादि । यस्मात् भूभृतो नरेन्द्रात् पक्षे हिमाचलात् कीर्तित्रिषधगापगा कीर्तिगङ्गानदी स्रोतोभिः प्रवाहैर्भुवनत्रये त्रैलोक्ये तत्तान् विधुता । कथंभूतैः स्रोतोभिः । नभोभूभोगिलोकाहैः नभोलोक ऊर्ध्वलोको भूलोको मध्यलोकः भोगिलोकः पातालं तत्र स्थितलोकैरर्हं पि पूज्यानि नभोभूभोगिलोकाहं पि तैः । स्वर्गस्मृत्युपाताललोककर्णपरंपराभिः कीर्तिस्ततानेखर्गः । रूपकशेषालंकारः ॥

यस्मादित्यादि । यस्मान्नरेन्द्रात् पूर्वं अतीताः भूपा नरेन्द्राः परे भविष्यन्तो भूपाः गुणैः कृत्वा न अतिशिशिरे न अतिशयवन्तो वभूवुः । तेषां नरेन्द्राणां मध्ये मध्यमोऽपि मध्यवर्त्तपि स नरेन्द्र उत्तमः स्मृतः प्रथमश्च स्मृतः । उपमालंकारः ॥

अन्य एवाचलः कश्चिदेव नूनं महीपतिः ।

प्रवभूव परं यस्माद्वक्ष्या सह सरस्वती ॥ ५० ॥

यस्मादशेषगुणरत्ननिधेर्महीशा-

देते गुणा जगति पप्रथिरे महान्तः ।

शौर्यं हरावमरधेनुषु कामदत्त्व

गाम्भीर्यमम्बुधिषु भासति च प्रतापः ॥ ५१ ॥

यस्य शराभ्यासावसरेषु बद्धमुष्टिता न वसुविधाणनेषु, पद्मभङ्गेषु
भुजगता न हृषीकविलसितेषु, भूपणेषु विकृतिदर्शनं न मनोविजृम्भि-
तेषु, मदगजेषु परमण्यता न कार्यानुष्ठानेषु, विलासिनीगतिषु स्खलितता
न प्रतापेषु, करिकर्णेषु चपलता न कर्मारम्भेषु ।

अन्य इत्यादि । एष महीपतिर्यशोर्धर्महाराज नून निधयेन अन्य एव अपूर्व
कश्चिदतिर्वचनीय अचल पर्वतो वर्तते । यस्मादचलात् परं निधयेन लक्ष्म्या सह सर-
स्वती प्रवभूव प्रसूता । यस्मादचलात् सरस्वतीनाम नदी प्रभवति तस्माद्वक्ष्यते
प्रभवतीति व्यतिरेकालङ्कारः । हृषव च ॥

यस्मादित्यादि । यस्माग्महीशात्पृथ्वीपतेरेते प्रत्यक्षीभूता महान्तो गुह्यतरा
गुणा शौर्यादयो जगति सत्तारे पप्रथिरे विश्रु(स्तु)ता । कथंभूतायस्मात् । अशेषगुण-
रत्ननिधे अशेषा समग्रा ये गुणास्त एव रत्नानि त्रिभुवनद्योतकारत्वात् तेषां निधि
शेषधिरक्षयनिधानं तस्मात् तयोक्तात् । एते वे । हरौ धीमारापणे शौर्यं सुभदत्त्व
पप्रथे । अमरधेनुषु कामधेनुषु कामदत्त्व अभीष्टफलदायित्वं पप्रथे । अम्बुधिषु समुद्रेषु
गाम्भीर्यमवलम्ब्यत्वमधरतायस्त्वमयायत्व पप्रथे । भासति श्रीसूर्ये प्रताप पप्रथे ।
चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तेनात्युत्कृष्टसमुच्चयालङ्कारः ॥

ताविभक्तिं दर्शयति—यस्येत्यादि । यस्य यशोर्धर्महाराजस्य शराभ्यासावसरेषु
बाणगुणिनिवाप्रस्तावेषु बद्धमुष्टिता वर्तते, न वसुविधाणनेषु बद्धमुष्टिता कृपणता
वर्तते । पद्मभङ्गेषु कर्पूरकस्तूरीचन्दनादिविलेपनेषु भुजगता बाहुविलेपनं भुजयोर्वेच्छ
तीति भुजग पद्मभङ्गस्तस्य भावो भुजगता पत्रावलीषु वर्तते, न हृषीकविलसितेषु
इन्द्रियचेष्टितेषु भुजगता धिरत्वं वर्तते । भूपणेषु विकृतिदर्शनं विविधाकृतिविधानं
तस्या दर्शनं आलोकनं वर्तते, न मनोविजृम्भितेषु चित्तप्रसारेषु विकृतिदर्शनं असचे-
ष्टितं वर्तते । मदगजेषु मत्तकुञ्जरेषु परमण्यता प्रान्तरकर्तव्यता वर्तते, न कार्यानु-
ष्ठानेषु परमण्यता परमयत्तता वर्तते । विलासिनीगतिषु कमनीयकामिनीगमनेषु स्खलि-
तता शुक्रमोचनता वर्तते, न प्रतापेषु स्खलितता खण्डनं वर्तते । करिकर्णेषु

पातालवेलानवारिवासविश्वभरामृद्भ्रमणाचिराय ।

स्त्रिनेव कीर्ति क्षितिपस्य यस्य विश्राम्यति स त्रिदिवालयेषु ॥ ५२ ॥

यस्मिन्दिग्जैत्रयाप्राकृतकुतूहले च वमृवुर्महावाहिन्य सध्याचमन-
कुल्या इव, वेलानवानि पुष्पावचयभूमय इव, पयोधयो जलकेलिदीर्घिका
इव, द्वीपान्तराणि प्रतिवेशनिवेशा इव, कुलशिखरिण क्रीडाचला इव,
दिक्पालभवान्युपकार्या इव, ककुप्कुम्भिस्रम्भा प्रशस्तिशिला इव ।

यस्मिन्महीं शासति भूमिनाथे वभूवुरूपे किल कल्पलोकाः ।

मनीषितावाप्तमनोरथाना स्वर्गाय यस्माज्जन मनः प्रजानाम् ॥ ५३ ॥

चपलता गजध्रवणेषु चापस्य वर्तते, न कर्मारम्भेषु कार्यप्रारम्भेषु चपलता गृहीतमु-
क्ता वर्तते । उक्तं च—‘नारम्भ्यते किमपि विग्रमयेन नीचैः सञ्जातविग्रममथाश्च परि-
त्यजति । सद्यमानतनवोऽपि समाप्तविघ्ना नारम्भमुत्तमजनास्तु परित्यजन्ति ॥’
परित्यज्यालेपालकार ॥

पातालेत्यादि । यस्य क्षितिपस्य यशोर्षस्य राज कीर्ति पुण्यगुणानुकीर्तन चिराय
दीर्घकाल त्रिदिवालयेषु स्वर्गविमानेषु देवेषु वा विश्राम्यति स तिष्ठति स तस्यौ ।
वभूता कीर्ति । उपप्रेक्ष्यते—पातालवेलानवारिवासविश्वभरामृद्भ्रमणात् त्रिनेव
भ्रान्तेषु पातालानि च नागलोका वेलानवानि च व्यन्तरनिवासा वारिषासाश्च असदये-
यसमुद्रा विश्वभरामृतश्च पुलकवतास्तेषु (सद)भ्रमण चिराय दीर्घकाल पयटन
तत्तमोच तस्मात् । उपप्रेक्षालकार ॥

अभेदानीमीद्विभक्तिं दर्शयति—यस्मिन्नित्यादि । यस्मिन् यशोर्षमहाराणे
दिग्भैरवाप्राकृतकुतूहले सति दिग्विजयविहितविनोदे सति महावाहिन्यो महानय
सरयूतुद्विस्वर्णदीपमनम्वरुणमैदाप्रभृतय सध्याचमनकुल्या इव सामायिरुचेलोपस्पशंकु-
त्रिगमय इव वभूयु सञ्जाता । वेलानवानि समुद्रतटोद्यानानि पुष्पावचयभूमय इव पु-
न्यगुणनवाटिका इव वभूयु । पयोधयश्चत्वार समुद्रा जलकेलिदीर्घिका इव तोयक्री-
डावापिका इव वभूयु । द्वीपान्तराणि प्रतिवेशनिवेशा इव वभूयु । कुलशिरारिणो हिम-
वद्विन्ध्यराष्ट्राचलादयः क्रीडाचला इव केत्रिपवता इव वभूयु । दिक्पालभवानि इन्द्रादीनां
गृहाणि उपकार्या इव (मठ)नवमण्डपादिगणसदनानीव वभूयु । ककुप्कुम्भिस्रम्भा दिग्ग-
जेन्द्राग्नस्तम्भा प्रशस्तिशिला इव प्रतिदलेरणपट्टा इव वभूयु । दीपरोपमालकार ॥

यस्मिन्निति । यस्मिन् भूमिनाथे यशोर्षमहाराणे महीं पृथ्वीं क्षाराणि प्रतिपाल-
यति सति । त्रिरेति लोको लोका वा । कल्पलोका स्वर्गलोका जल्पेच्छनरा

अहो महीपाल नृपस्य तस्य त्वद्वंशजा चन्द्रमतिः प्रियासीत् ।
 पतिव्रतत्वेन महीसपत्न्याः प्राप्तोपरिष्ठात्पदवीं यया हि ॥ ५४ ॥
 साभूदतिस्तस्य मनोभवस्य धर्मावनिर्धर्मपरायणस्य ।
 गुणैकधाम्नो गुणरत्नभूमिः कलाविनोदस्य कलाप्रसूतिः ॥ ५५ ॥
 शीलेन दृष्टान्तपदं जनानां निदर्शनत्वं पतिसुव्रतेन ।
 पत्युर्निर्देशावसरोपचारादाचार्यकं या च सतीषु लेभे ॥ ५६ ॥
 रूपं भर्तेरि भावेन सौभाग्यं विनयेन च ।
 कलावत्त्वमृजुत्वेन भूपयामास यात्मनः ॥ ५७ ॥

बभूवुः संजाताः । यस्मात् कारणात् । यस्मात् प्रजानां लोकानां मनश्चित्तं स्वर्गाय न
 वर्तते । कथंभूतानां प्रजानाम् । मनीषितावाप्तमनोरथानां मनीषितानि मनोवाञ्छितानि
 अवाप्तानि प्राप्तानि मनोरथैर्दोहर्दयासां तास्तथोक्तास्तासाम् । हेतुलंकारः ॥

अहो महीपाल इत्यादि । हे मारदत्त महाराज, तस्य यशोधर्मस्य महाराजस्य
 चन्द्रमतिश्चन्द्रमतिनामो प्रिया बहमा पद्महादेवी आसीद्बभूव । कथंभूता चन्द्रमतिः ।
 त्वद्वंशजा त्वदीयकुले संजाता । यया चन्द्रमत्या पतिव्रतत्वेन भर्तृभक्तित्वेन मही-
 सपत्न्याः मदेव भूमिरेव सपत्नी अपरा भार्या यदीमपत्नी तस्याः महीसपत्न्याः
 पृथ्वीप्रतिभार्यायाः उपरिष्ठादधिकतरा पदवी पदं प्राप्ता । व्यतिपतिमता बभूवे-
 तार्यः । रूपकालंकारः ॥

साभूदित्यादि । तस्य यशोधर्मस्य मनोभवस्य कामदेवस्य सा चन्द्रमतिर्महादेवी
 रतिरभूत् । तस्य धर्मपरायणस्य धर्मतत्परस्य धर्मावनिर्धर्मभूमिरभूद्बभूव । तस्य गुण-
 क्कधाग्रः गुणानामद्वितीयश्रेष्ठश्च गुणरत्नभूमिर्गुणमणीनां खनिरभूत् । तस्य नृपस्य
 कलाविनोदस्य कलाकुतूहलस्य कलाप्रसूतिः कलानामुत्पत्तिरभूत् । दीपकालंकारः ।
 रूपकौपमा च ॥

शीलेनेत्यादि । या चन्द्रमतिः शीलेन ब्रह्मचर्यप्रतिपालनेन जनानां लोकानां
 दृष्टान्तपदं द्वादशरत्नधान लेभे प्राप्तवती । या चन्द्रमतिर्महादेवी पतिसुव्रतेन पत्युर्ग-
 मने करोति अन्यं पुमांसे पितृपुत्रसदृशं मन्यते इति पत्युः संबन्धि सुष्ठु शोभनं व्रतं
 पतिसुव्रतं तेन पतिसुव्रतेन कृत्वा जनानां लोकानां निदर्शनत्वं लेभे । या चन्द्रमतिः
 पत्युर्भर्तुर्निर्देशावसरोपचारात् आदेशसमयप्रतिपालनात् सतीषु साध्वीषु विनये आत्मा-
 र्थकं आचार्यत्वं लेभे लब्धवती । उपमादीपकालंकारः ॥

रूपमित्यादि । या चन्द्रमतिः भर्तेरि पत्नी भावेन अनुसारेण कृत्वा आत्मनः स्वस्य
 शोभने वर्णं भूययामास अलंकारः । या चन्द्रमतिः विनयेन कृत्वा सौभाग्यं सुभगत्वं
 प्रीतिजनकत्वं भूययामास । या चन्द्रमतिः कज्जुत्वेन सरलतया अकुटिलतया कलावत्त्वं
 कलावित्त्वं भूययामास । दीपकालंकारः ॥

अपि च सत्यपि महति शुद्धान्ते या दयेव धर्मस्य, नयपद्धतिरिव स्याद्वादस्य, नीतिरिव राज्यस्य, क्षान्तिरिव तपसः, अनुत्सेकस्थितिरिव श्रुतस्य, कीर्तिरिव जीवितव्यस्य, विजयवैजयन्तीव मनसिजस्य, माकन्दमञ्जरीव पुष्पाकरस्य, कल्पलतेव त्रिदिवद्रुमस्य, कल्याणपरम्परेव पुण्योदयदिवसस्य, तस्य महीपतेर्मतिदेवतायाः प्रणयप्रासादाधिष्ठानभूमिरासीत् ।

यस्याश्च भर्तुः श्रीविलासवयस्येव, कीर्तिः प्रसाधनसखीव, सागराम्बरा मनोरथानुचरीव, सरस्वती विनोदमुजिष्येव, भूषणलक्ष्मीर्निजरूपायलोकनादर्शकेलिरिव भवन्ती स्त्रीत्वेनैव सापत्न्यमभजत्, न पुनः प्रणयप्रसरखण्डनेन ।

अपि च तथा च या चन्द्रमतिः महति बृहति अतिप्रचुरे सहस्रगणनावति शुद्धान्ते अन्तःपुरे निर्मलचित्ते वसति सत्यपि तस्य यशोर्घस्य महीपते राशौ मतिदेवतायाः बुद्धिदेयतायाः प्रणयप्रासादाधिष्ठानभूमिरासीत् प्रणयः स्नेहः स एव प्रासाद उभतोऽज्वलत्वात् तस्य अधिष्ठानभूमिर्भवति मूलं भवति । वयसि । धर्मस्य दयेव । यथा दया धर्मस्य मूलं भवति । स्याद्वादस्य अनेकान्तमनसः नयपद्धतिरिव नैगमादिनयानां मार्ग इव । यथा नयपद्धतिः स्याद्वादस्य मूलं भवति । राज्यस्य नीतिरिव यथा नीतिन्यायमार्गो राज्यस्य अधिष्ठानभूमिर्भवति । तपसः क्षान्तिरिव यथा तपश्चरणस्य क्षान्तिः क्षमा अधिष्ठानभूमिर्भवति । अनुत्सेकस्थितिरिव ध्रुतस्य यथाध्रुतस्य घात्रस्य अनुत्सेकस्थितिरगर्भस्यभावो अधिष्ठानभूमिर्भवति । कीर्तिरिव जीवितव्यस्य यथा कीर्तिर्जीवितव्यस्य प्राणधारणस्य अधिष्ठानभूमिर्भवति । विजयवैजयन्तीव मनसिजस्य यथा मनसिजस्य कन्दर्पस्य विजयवैजयन्ती निजगज्ज्यलब्धवज्रा अधिष्ठानभूमिर्भवति । यथा माकन्दमञ्जरी सहकारवती पुष्पाकरस्य वसन्तस्य अधिष्ठानभूमिर्भवति । यथा कल्पलता करपत्री त्रिदिवद्रुमस्य कल्पवृक्षस्य अधिष्ठानभूमिर्भवति । यथा कल्याणपरम्परा शुभश्रेणिः पुण्योदयदिवसस्य पुण्यपाकदिनस्य अधिष्ठानभूमिर्भवति । दीपकोपमालंकारः ॥

यस्याचन्द्रमतेर्भर्तुः धीः लक्ष्मीः स्त्रीत्वेनैव सापत्न्यं सपत्नीत्वं सपत्नीभावमभजत्, न पुनः प्रणयप्रसरखण्डनेन स्नेहव्यसिषिञ्चंसनेन सापत्न्यमभजत् । भर्तुः धीः किं कुर्वती । विलासवयस्येव भवन्तीति विलासस्य संभोगस्य वयस्येव साहाय्यदायिका सखीर भवन्ती संजायमाना । यस्याय भर्तुः कीर्तिः स्त्रीत्वेनैव सापत्न्यमभजत्, न पुनः प्रणयप्रसरखण्डनेन सापत्न्यमभजत् । कीर्तिः किं कुर्वती । प्रसाधनसखीव भवन्ती सैरन्ध्रीव संजायमाना । उक्तं च—‘सैरन्ध्री परयेद्मत्स्या स्वयं शिल्पकारिका ।’ तथा चोक्तम्—‘चतुःपटिकलाभिज्ञा शीलरूपादिसेविनी । प्रसाधनप्रचारज्ञा सैरन्ध्री कथ्यते दुधेः ॥’

एवं तयोर्मरुदेवीनामिराजमहाराजयोरिव परस्परानुबन्धपेशलं त्रिवर्ग-
फलमनुभवतोरिफदा पुत्रप्रार्थनमनोरथावस्यस्य तीर्थकालपालनपथस्य प्र-
काशितपरस्परप्रीतिरसस्य दिवसस्य ब्राह्मसमयावर्ते मुहूर्ते मिथःसंभाषण-
कथः प्रावर्तताममुदन्तः—

आरुण्डलः किल सुतत्वमुपागतो मे

पिपाः प्रसाध्य सुरलोकगुरुरूपदिष्टाः ।

मारेसने तनयजन्ममहोत्सवधीः

वामं व्यधायि च जनैः किल मोदमानैः ॥ ५८ ॥

इत्थं मया किमपि देव निश्चावसाने

स्वप्ने व्यलोकि तव संततिहेतुभूतम् ।

आकर्ण्य तन्नरपतिर्निजगाद देवीं

पुत्रोऽचिराच्च भविष्यति कामितथीः ॥ ५९ ॥

ततः किल

अवधिं मध्येन सहाश्रितानां मनोरथैश्चन्द्रमतेः सुदत्ताः ।

मुखमदेशे च बभूव कृष्णं कुचद्वयं वैरिवलेन सार्धम् ॥ ६० ॥

सिंहानां शौर्यकेलीषु चतुरम्भोधिवीक्षणे ।

मत्तद्विपविनोदेषु सा बबन्ध मनः किल ॥ ६१ ॥

यस्माद्गुणाः पार्थिवलोकभाजः प्रायेण गर्भाश्रयिणो बभूवुः ।

तस्मात्किलासीत्पृथिवीगुणेषु तस्याः परं दोहदमायसाध्याः ॥ ६२ ॥

सुतत्वं पुत्रत्वमुपागत आयातः । किं कृता । पूर्वं सुतलोकगुरुरपि च वृक्षपतिना कथिता विद्याः शब्दशास्त्रादिसः प्रसाध्य पठित्वा मत्केतवे मम चन्द्रमतेर्नन्दरे जने लोके किल तनयजन्ममहोत्सवथीः पुत्रजन्मोत्सवलक्ष्मीः कामं यथेष्टं व्यधायि पते कृता । कथंभूतैर्जनेः । मोदमानैः हर्षमानैः । तत्त्वचनं नरपतिर्यशोर्षः आकर्ण्य श्रुत्वा देवीं चन्द्रमतीं प्रति निजगाद उक्त्वान् । किं निजगाद । हे देवि, तव भवत्याः अचिरात्तलोककालेन पुत्रः सुतो भविष्यति उत्पत्स्यति । कथंभूतः पुत्रः । कामितथीः सुललक्ष्मीकः । जात्यलंकारः । सुगमम् ॥

ततः तदनन्तरं किल लोकोष्ठी । अवधीति । चन्द्रमतेश्चन्द्रमतिमहादेव्याः सुदत्ताः शोभनदन्तयुक्ताः मध्येन उदरेण अवधिं बभूवुः । कथमवधिं । सह सार्धम् । कैः सह । आश्रितानां मनोरथैरभिलाषैः सह सार्धम् । कुचद्वयं स्ववपुषलं मुखमदेशे पशुकस्थाने कृष्णं कृष्णवर्णं च बभूव संजातम् । कथम् । सार्धम् । केन सार्धम् । वैरिवलेन शत्रुसामर्थ्येन शत्रुसेन्येन वा सह । सहोत्पलंकारः ॥

सिंहानामित्यादि । सा चन्द्रमतिः । श्लेष्टेति लोकोष्ठी शालोष्ठी वा । मनो बबन्ध दोहदं चकार । केषु दोहदं चकार । सिंहानां पशानानां हर्यक्षाणां शौर्यकेलीषु मनो बबन्ध । तथा चतुरम्भोधिवीक्षणे चतुर्णाम्भोधिना वीक्षणे अवलोकने मनो बबन्ध । तथा मत्तद्विपविनोदेषु मत्तद्विषैः सह विनोदेषु क्रीडाकरणेषु मनो बबन्ध । दीपकालंकारः ॥

यस्मादित्यादि । यस्मात्कारणात् पार्थिवलोकभाजो राजल्लोकस्थिता गुणाः प्रायेण बाहुल्येन गर्भाश्रयिणो गर्भमादि कृत्वा बभूवुर्भवन्ति स्म । 'प्रयोषतश्च' इति पचनात् यस्मात् शब्दयोगे यत्तमानकाले परोधा । तस्मात् कारणात् श्लेष्टेति लोकोष्ठी शालोष्ठी

अन्यैः काचिद्वदनेन्दुलक्ष्मीरन्यैव नेत्रोत्पलकान्तिरासीत् ।

अन्यैव तस्या कुचकुम्भशोभा मणेरिवान्तर्धृतरागवर्ते ॥ ६३ ॥

गर्भभर्मणि महीपतिराप्तानादिदेश भिषजः किल तस्या ।

चित्तचित्तसदृश विधिमुच्चैर्निर्गमे तदुचित च स देव्या ॥ ६४ ॥

इत्थ मिथोऽवोचदसौ महीक्षिन्मनस्विनीं ता किल सत्त्वशान्त्यै ।

मासोऽष्टमात्पूर्वमिदं त्वयोच्चैर्हासादिकं कर्म न देवि कार्यम् ॥ ६५ ॥

तैस्तैर्विधानैर्द्वययत्नपूर्वं स सूतिकासन्न चकार भूष ।

मासे पुनर्वसननेऽवर्तार्णे तस्मा प्रसूते समयः किलासीत् ॥ ६६ ॥

वा तस्याश्चन्द्रमतेर्महादेव्या आयतास्या कर्णात्तविधा-तलोचनाया पृथिवीगुणेषु मृ-
त्तिकाङ्गुष्मभित्तभक्षणेषु पर केवल दोहद मनोरथ आसीद्भूष । हेतुलकारः ॥

अन्येष्टेत्यादि । तस्याश्चन्द्रमतेर्महादेव्या सवन्धित्वेन वदनेन्दुलक्ष्मीर्मुखचन्द्र-
शोभा काचिदनिर्वचनीया अन्यैव अपूर्वैव आसीद्भूष । पुन नेत्रोत्पलकात्तिलाचन-
कुवलयप्रभा अन्यैव अपूर्वा आसीत् । पुन कुचकुम्भशोभा स्ननकलशशोभा अन्यैवा-
पूर्वा आसीत् । तस्या वस्या इव । अतर्धृतरागवर्ते मध्यस्थापितनीलपनादिसयोगात्
मणेरिव रत्नसेव । दीपवोपमालकारः ॥

गर्भभर्मणीत्यादि । स महीपति यतोपमहाराज तिलेति लोकोक्तौ तस्या
देव्या गर्भभर्मणि गर्भवोपणे आप्तान् हितकारकान् भिषजो वयान् आदिदेश आदेशं
वदौ । चित्तचित्तसदृश विधिं यादृश मनो वर्तते तत्सदृश विधिं गर्भाधानपुसवनसीमन्तो-
पयेव लक्षणमुद्धरतिशयं तदुचित गर्भयोग्य स्वयं निमग्न स्वयमेव निर्मितवान् ।
उक्तं च—‘गर्भाधानमृतौ पुत्रं सवनं स्पन्दनात्पुत्रः । पष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तो मासेऽन्वे
जातकर्म च ॥’ इति याज्ञवल्क्यस्मृतौ एकादश श्लोकाः । महापुराणे तु—‘धृतिस्तु
सप्तमे मासि कार्या तद्वृकठादरे । गृहमेधिभी रच्यते मानसैर्गर्भद्वन्द्वे ॥’ धृतिर्नाम
क्रिया सीमा-तोमयनम् । इति जाललकारः । समुच्चयालकारो वा ॥

इत्थमित्यादि । असौ महीक्षित् यशोर्षला मनस्विनी मानवती द्वियं मिथ ए-
कान्ते । तिलेति लोकोक्तौ शास्त्रोक्तौ वा । सत्त्वशान्त्यै गर्भस्थितजीवशान्त्यर्थं इत्थं
अमुना प्रकारेण अवोचत् उवाच । इत्थं कथमिति चेत् हे देवि, अष्टमात् मासो अष्टम-
मासं यावत् पूर्वं इदं प्रत्यक्षीभूत हासादिकं कर्म नर्मैक्याहसनं च त्वया भवत्या उच्ये-
रुपतदन्वेन न कार्यं न वर्तव्यम् । अष्टमे मासे गर्भस्य ओष मातुः शरीरमागच्छति ।
नवमे तु मासे तदोष गर्भं समागच्छति । तेन सप्तमे नवमे वा मासे जातो जी-
वति । अष्टमे तु मासे जातो न जीवति । इयमपि जातिः ॥

तैस्तैरित्यादि । स यशोधा भूषो रागा तैस्तैर्लोकप्रविद्धविधानैः कर्तव्यं सूचि-

अन्यत्र राहोः शुभदैरशेषैर्ग्रहेः प्रशस्तेऽवसरे बभूव ।

अस्या पुरा जन्मनि चन्द्रमत्या ममात्मलाभः परमोत्सवेन ॥ ६७ ॥

नृत्यद्वन्द्वपुरन्धिगेयसुभगाः सोलासहलाननाः

खेलद्वामनकामिनीप्रियभुवः सानन्दधारीकुलाः ।

पिष्टापीडविडम्ब्यमानजरतीसीमन्तकान्ताङ्गणा-

त्तूरोद्यावरवैः समं किल वधुः शुद्धान्तमध्यास्तदा ॥ ६८ ॥

कासश्च चकार प्रसन्नगृहं कृतवान् । कथमूतैर्विधानैः । द्वययत्नपूर्वं द्वयस्य गर्भं-
गर्भिणीद्वयस्य यज्ञो रक्षणोपायः पूवा येषु विधानेषु तानि द्वययत्नपूर्वाणि तैस्तयोक्तैः ।
पुन पुनरपि तदनन्तर वैजनेने मासे नवमे मासे अवतीर्ण आगते सति तस्याध्वन्द्र-
मतेः प्रसूते समयो जन्मनोऽवसरः किल आसीद्वभूव । जातिरियम् ॥

अन्यजेत्यादि । हे राजन् मारदत्त, अस्यामभयमतौ पुरा जन्मनि पूर्वमने चन्द्र-
मत्या सत्या परमोत्सवेन परमानन्देन मम आत्मलाभो जन्म बभूव सजातः । कस्मिन्
समये आत्मलाभो बभूव । अत्रापै समग्रं शुभदै कल्याणकारकेर्ग्रहे सूर्यादिभिरष्टभिः
कृत्वा प्रशस्ते प्रशसनीये अवसरे वेलाया लभे । कथ आत्मलाभो बभूव । अन्यत्र विना ।
कस्माद्विना । राहो अभ्रमिणवात्(?) । अन्ये सर्वे ग्रहा शुभा वधुषु राहूरोविनाभूदि-
त्यर्थः । उत्तरन विशेषेणापायसम्भवात् जातिरियम् ॥

नृत्यद्वन्द्वेत्यादि । तदा तस्मिन् काळे तूरोद्यावरवैर्वादिनोत्सवशब्दै सम सार्धं
किल निश्चयेन शुद्धान्तमध्या अन्तःपुरप्रवेशा वधु रोगिता । कथंभूता शुद्धान्त-
मध्या । नृत्यद्वन्द्वपुरन्धिगेयसुभगा नृत्यन्त्यो नर्तनं तन्वन्त्यो वृद्धा वराजीर्णा पुरन्ध्र-
पुरन्ध्रयः प्रियस्तासा मेर्यर्गानि सुभगा प्रीतिजनका । पुन कथंभूता शुद्धान्तमध्या ।
सोलासहलानना सोलासानि सानन्दानि हलाना आसीत्किंपुरुषाणा आननानि सु-
खानि येषु शुद्धान्तेषु ते तथोक्ता । पुन कथंभूता शुद्धान्तमध्या । खेलद्वामनकामिनी-
प्रियभुवः खेलन्त्यो नर्तनं कुर्वन्त्यो वा वामनकामिन्यः सकुचितमर्वाङ्गरीराः । पटु(६)-
राः प्रियस्ताभिः प्रिया मनोज्ञा भूर्भूमिर्वेषु शुद्धान्तमध्याषु ते तथा । पुन कथंभूताः
शुद्धान्तमध्याः । सानन्दधारीकुला सानन्दानि सहर्षाणि धारीणा उपमातृणा स्तन-
दायिकाना कुलानि तामूला येषु ते तथा । पुन कथंभूता शुद्धान्तमध्याः । पिष्टापीड-
विडम्ब्यमानजरतीसीमन्तकान्ताङ्गणा पिष्टना पञ्चवर्णचूर्णाना आपोऽः समूहस्तेन
पिडम्ब्यमाना कदम्ब्यमाना जरतीना उद्धम्रीणा सीमन्ता वैश्वमार्गास्तैः फान्तानि
मनोहराणि अङ्गणानि गृहप्रभूमयो येषां शुद्धान्तमध्याना ते तथा । पारलभार ॥

आमन्दं पल्लवीना रतिरभसभरप्राप्तकेलीविनोदाः

सामोद केरलीना मुखकमलवनामोदपानप्रगल्भाः ।

आशेत्य कुन्तलीना कुचकलशरसावासकाराः समीराः

काले वान्ति स्म तस्मिन्किल मलयलतानर्तिनो दाक्षिणात्याः ॥६९॥

ज्योम काम इवाप्तानामगच्छत्स्वच्छता मुहुः ।

समपादि प्रसादश्च दिशा बन्धुदशामिव ॥ ७० ॥

दुन्दुभिध्वनिरुत्तस्य मोदाय मुहदा दिवि ।

हरिधन्वपुरीलोकध्वनिध्वंसाय च द्विपाम् ॥ ७१ ॥

आमन्दमित्यादि । तस्मिन् काले यशोधरमहाराजजन्मावसरे दाक्षिणात्या दक्षिणदेशसन्धिना समीरा वायव्य पवना किल निधयेन वान्ति स्म प्रवर्तन्ते स्म । कथं वान्ति स्म । आमन्द शनैः शनैः । कस्यादामन्द वान्ति । पल्लवीना दक्षिणदेशस्थिता गिरिसोपनगराणीना रतिरभसस्य भैरवक्रीडावेगस्य योऽसौ भरोऽतिशयत्वेन प्राप्तो लब्ध केलीविनोद क्रीडाकुसुहल यै समीरैस्ते रतिरभसभरप्राप्तकेलीविनोदा । पुनश्च समीरा कथं वान्ति स्म । सामोदं परिमलसहितं यथा भवत्येवम् । कथंभूता समीरा । केरलीना दक्षिणदेशसन्धिकेरलदेशाणीना मुखकमलवनामोदपानप्रगल्भा मुखान्येव कमलवनानि विसप्रसूनकान्ताराणि तेषामामोदपाने मुखवासनगन्धास्त्रादने प्रगल्भा प्रौढतरा । पुनश्च समीरा कथं वान्ति स्म । आशेत्य आसमन्तात् शीतत्वं यथा भवत्येवम् । अपरं किंविशिष्टा समीरा । कुन्तलीना दक्षिणदेशस्थितकुन्तलदेशाणीना कुचकलशरसावासकारा कुचा एव कलशा यस्य आधारहेतुत्वात् तेषां रसो भैरवक्रीडाश्रमसजातप्रस्वेदजलं तत्र आवासकारा नियत्कालनिवापिन । पुनश्च किंरूपा समीराः । मलयलतानर्तिन मलयाचलपर्वते या लताधन्वनतरुशाखास्ता नर्तयन्ति शम्प(कथं)यन्तीत्येवशीलास्ते मलयलतानर्तिन । हेतुरलङ्कारः । शीतो मन्दं सुरभिश्च वायुर्वणित इति ज्ञातव्यम् ॥

ज्योमेत्यादि । ज्योम आकाशं मुहुर्वारंवारं स्वच्छतां निर्मलतां अगच्छन् जगाम । क इव । आप्तानां हितानां काम इव वाञ्छेव । दिशां वक्रुमा प्रसादं प्रसन्नता निर्मलता समपादि संजातः । प्रसादं वासामिव । बन्धुदशामिव बन्धुवर्गनेत्राणामिव । समुच्चयोपमात्कारः ॥

दुन्दुमीत्यादि । दिवि आकासे दुन्दुभिध्वनि पटहनाद् उत्तस्थे उत्पित । विमथम् । मुहदा बन्धुवर्गनेत्राणां मोदाय हर्षाय । तथा दिवि आकासे हरिधन्वपुरीलोकध्वनिर्गन्धर्वनगरीलोकाध्वान उत्तस्थे । विमथम् । द्विपा शत्रूणां भवसाय विनाश-विमितम् । दीपवत्समुच्चालङ्कारः ॥

राज्ञः समृद्धये स्वर्गात्पुष्पवृष्टिः पुरेऽपतत् ।

गेहे शिखण्डिमण्डकवृष्टिश्च श्रीच्छिदे द्विपः ॥ ७२ ॥

श्रिये निजश्रिया राज्ञश्चारवत्तरवो बभूवुः ।

त एवारातिलोकानामुत्पाताय पुरे पुनः ॥ ७३ ॥

उल्लास नृपतेः सद्नेपु संपदे युवतिमङ्गलशब्दः ।

विद्विषां च नगरे विगमाय संततं धवलमौकुलिनादः ॥ ७४ ॥

अपि च ।

आनन्दवाचरवपूरितदिभ्युत्थानि

पौराज्जनाजनविनोदमनोहराणि ।

आमुक्तकेतुरचितोत्सवतोरणानि

कामं तदा शुशुभिरे नगरे गृहाणि ॥ ७५ ॥

राज्ञ इत्यादि । पुरे नगरे स्वर्गोदाकाशात् पुष्पवृष्टिः कुसुमवर्षा अपतत्पपात । किमर्थम् । राज्ञो यशोर्वस्य समृद्धये लक्ष्मीनिमित्तम् । द्विपः शत्रुवर्गस्य गेहे शिखण्डिमण्डकवृष्टिधूलसहितमेकवर्षा अपतत्पपात । किमर्थम् । द्विपः शत्रुवर्गस्य श्रीच्छिदे लक्ष्मीविनाशनिमित्तम् । दीपकालंकारः ॥

श्रिय इत्यादि । निजश्रिया निजपुष्पफलपल्लवसोमया चारवो मनोज्ञात्तरवो वृक्षा ययुः शोभिताः । किमर्थम् । राज्ञो यशोधरस्य श्रिये लक्ष्मीनिमित्तं त एव तत्पः अराति-लोकानां पुरे नगरे पुनर्वयुः शोभिताः । किमर्थम् । उत्पाताय विनाशनिमित्तम् । अ-काले फलितत्वात् । दीपकालंकारः ॥

उल्लासेत्यादि । नृपतेर्वशोर्वस्य सद्नेपु गृहेषु युवतिमङ्गलशब्दः स्त्रीणां धवल-गानध्वनिउल्लास उच्छलितः । किमर्थम् । संपदे राज्ञो लक्ष्मीनिमित्तं विद्विषां नगरे शत्रूणां पुरे संततमुपयुष्य धवलमौकुलिनादः श्वेतकाकचनिल्लास । किमर्थम् । विद्विषां विगमाय विनाशाय । दीपकालंकारः ॥

अपि च तथा च । आनन्देत्यादि । तदा तस्मिन् धीयशोधरजन्मकाले नगरे उन्मयिनीपतने गृहाणि वेदमानि कामं बधेष्टं शुशुभिरे शोभितानि । कथंभूतानि गृ-हाणि । आनन्दवाचरवपूरितदिभ्युत्थानि आनन्दवाद्यानामुत्सवतृप्त्याणां रथैः शब्दैः पूरि-तानि भूतानि दिशां ककुमां मुखानि आस्थानि यैस्तानि । पुनः कथंभूतानि गृहाणि । पौराज्जनाजनविनोदमनोहराणि पौराज्जनाजनानां नगरस्त्रीसमूहानां स्निहैः श्रीजाभिर्म-नोहराणि मनोज्ञानि । पुनः कथंभूतानि । आमुक्तकेतुरचितोत्सवतोरणानि आमुक्ता बद्धाः केतवो ध्वजा येषु गृहेषु तानि आमुक्तकेतूनि रचितानि कल्पितानि उत्सवस्य

आसण्डलप्रतिमपुत्रवत्ता धुरीणः

स्त्रीलोचनोत्पलविलासरसप्रवीणः ।

त्रैलोक्यपावनयशःकिरणोदयेन

त्वं नन्दतात्तनयजन्ममहोत्सवेन ॥ ७६ ॥

धर्मः पल्लवितः श्रियः कुसुमिताः कामः फलैः श्लाघ्यते

वंशस्ते क्षितिनाथ सप्रति परा छाया श्रितः कामपि ।

भूदेवी सकृत्तार्थतामुपगता मूलन्वयाना पुन-

श्चित्ते माति न देव सान्द्रितरसस्त्वपुत्रजन्मोत्सवः ॥ ७७ ॥

तथा ।

सानन्द वन्दिवन्दे कचिदयनिपतिः स्तूयते प्रार्थितार्थै-

र्यन्धूना तुष्टिदानैः कचिदतनुमुदः सौविदहास्त्वरन्ते ।

महोगवस्य संपन्नीनि तोरणाणि आमुषकेतुरचितोत्पलवतोरणाणि । अपि चेति शब्देन समुच्चयलक्षणे ॥

तथा तेनैव प्रकारेण । सानन्दमिति । सानन्द आनन्दसहितं यथा भवत्येव वन्दिवन्दे वारजीवगमूहैरयनिपतिर्यस्यैव कचिद्व्यभिहितस्थाने स्तूयते श्लाघ्यते । कथंभूः वन्दिवन्दे । प्रार्थितार्थं प्रार्थितायाश्चिता सुवर्णपद्मस्वरपुरगादय अर्था पदार्था वक्ष्ये तथा ते । वन्दिवन्दे कथं स्तूयते । हे देव, त्वं भवान् तनयजन्ममहोत्सवेन पुत्रजन्ममहानन्देन नन्दतात्तनयजन्ममहोत्सवेन । त्रैलोक्यपावनयशःकिरणोदयेन त्रैलोक्यपदस्य प्रभुवत्स्य पावना पवित्रीकरणा ये यशःकिरणा पुण्यगुणागुरीतिरसयः । तेनोदय उपतिष्ठन्त महोत्सवस्तथा तेन । कथंभूतत्वं । आसण्डलप्रतिमपुत्रवत्ता धुरीणः आसण्डलप्रतिमा इन्द्रगदा पुत्रा विपद्ये येषां ते आसण्डलप्रतिमपुत्रवत्तमेव मध्येन धुरीणो धारेणो धुरिणोऽपि । पुनः कथंभूतत्वं । स्त्रीलोचनोत्पलविलासरसप्रवीणः स्त्रीणां वननीयकानिर्गतां लोचनोत्पलानां जेत्तुत्पलानां विलासरसल्लारसल्लप्रवीणपुत्रः । हे देव, इदानीं धर्मं पूजादानादित्यक्षयं पश्यन्ति उपासं प्राप्सुः । धर्मो लभ्यः कुसुमिताः पुष्पिताः । कामः स्त्रीभोगफलं कृत्वा श्लाघ्यते प्रशंस्यते । तथा धर्मार्थकामादयः पदार्थाः विज्ञा इत्यर्थः । हे क्षितिनाथ पृथिवीपते, ते तव वंशः शन्यः संजगि इदानीं परासुहृदां छायां तोमां कामपि अपूर्वाभिरुचयनीयां श्रितं श्रुतिः । हे देव, भूदेवी सकृत्तार्थतामुपगता प्राप्ता व्याप्ता । मूलान्वयानां मन्त्रिणां चित्ते रन्ति एतन्पुत्रजन्मो यतो भवदीयतनयो वसिमहोगवस्य पुनर्न मतिं भरितावाः अपवन्तः न लभन्ते । कथंभूतत्वं पुत्रजन्मो यव । शान्तिवर्गः निविदी-

आकल्प भर्तृलक्ष्मीमियमनुभवतात्पुत्रपौत्रैश्च सार्धं

देवीत्येव पुरोधा कचिदपि च पठत्याशिपः कामितश्रीः ॥ ७८ ॥

स्वर्ग कल्पद्रुमैर्भू कुलधरणिधरैर्गौरघाम्ना पयोधि-

र्थो पूष्णा भोगिलोको भुजगपरिवृढेनाकरक्षमेव रत्नैः ।

देवस्तावचिराय प्रथितपृथुयशा कीर्तिपृष्णी तथेय

देवी च स्तात्प्रमोदावहदिवसवती पुत्रजन्मोत्सवेन ॥ ७९ ॥

राजापि तदा

वस्तुवस्तुवस्तुवाहनवर्ष याचकेषु स तथा किल चक्रे ।

जातकल्पविटपिण्डिव भूयस्तेषु याचनग्नो न यथासीत् ॥ ८० ॥

भूतानुराग । न देवल धन्विदृग्दैरवनिपति स्तयते, किंतु कचित् कस्मिंश्चित्स्थाने सोढि-
दाया कश्चुविन त्वरन्ते उत्सुका गच्छन्ति । कथंभूता रानिदृष्टा । य-यूना स्वजनव-
गौणा तुष्टिदायै हृष्येदानै कृत्वा अतनुमुद प्रचुरहृषा वर्तन्ते । अपि च तथा व-
चिचित्कस्मिंश्चित्स्थाने पुरोधा परोहित एव अमुना प्रकारेण आशिप आशीर्वादात्
पठति व्यक्त वदति । कथंभूत पुरोधा । कामितश्री वाञ्छितलक्ष्मीक । एव कथमिति
चेत् इय प्रत्यक्षीभूता देवी चन्द्रमती महादेवी आकल्प दीर्घकाल भर्तृलक्ष्मी पतिलक्ष्मी-
मनुभवतात् भुङ्गाम् । कथम् । सार्धं सह । कै सार्धम् । पुत्रपौत्रैश्च सह । चकारात्
प्रपौत्रैश्च सह । समुचयालकार ॥

स्वर्ग इत्यादि । पुरोधा आशीर्वादं ददाति—देवो यशोर्धमहाराजस्तावदनुक्रमेण
चिराय दीर्घकाल पुत्रजन्मोत्सवेन प्रमोदावहदिवसवान् प्रमोदकारिदिवसवान् स्ताद्भवतु ।
'जयैवराट्त्रिभक्तिविपरिणाम' इति वचनादेवास्य पुत्रैकवचनं दीयते । कथंभूतो देव ।
प्रथितपृथुयशा प्रथित विरवात् पृथु विस्तीर्ण त्रिभुवनव्यापक यश पुण्यगुणानुकीर्तन
यस्य तथोक्त । तथा तेनैव प्रकारेण इय प्रत्यक्षीभूता देवी चन्द्रमती महादेवी च पुत्र-
जन्ममहोत्सवेन प्रमोदावहदिवसवती चिराय दीर्घकाल स्ताद्भवतु । कथंभूता देवी ।
प्रीतिपृथ्वी कीर्ति पृथु विस्तीर्ण यस्या सा तथा । देव क इव । स्वर्ग इव देवलोक इव ।
यथा स्वर्ग कल्पद्रुमै कृत्वा प्रमोददिवसवान् भवति । देवी केव । मूर्तिव पृथ्वीव । यथा
भू कुलधरणिधरै कुलपवतै कृत्वा प्रमोददिवसवती भवति । देव क इव । पयोधिरिव
समुद्र इव । यथा पयोधि गौरघाम्ना चन्द्रेण कृत्वा प्रमोदावहदिवसवान् भवति । देवी
केव । यौरिव आकाशमिव । यथा यौ पूष्णा सूर्येण प्रमोदावहदिवसवती भवति । देव
क इव । भोगिलोक इव पाताललोके इव । यथा भोगिलोको भुजगपरिवृढेन शेषनागेन्द्रेण
प्रमोदावहदिवसवान् भवति । देवी केव । आकरक्षमेव आकरभूमिरिव । यथा आकरक्षमा
रत्नै कृत्वा प्रमोदावहदिवसवती भवति । यथासत्यसमुच्चयोपमालकार ॥

राजापि तदा । तस्मिन् काले राजापि यशोर्धमहाराज । चस्त्वित्यादि । याचकेषु

जातक्रियां किल विधाय स भूपतिर्मे

चक्रे यशोधर इति प्रथित च नाम ।

यज्जीवितादपि निजान्वयजन्मभाजा

चेतः पर स्पृहयति स्म यशोर्जनाय ॥ ८१ ॥

पुनश्च किल तद्दशावशाद्ग्रथनमनोहरैः सुकविलोकवाकुसुमसरैर्वान्धवज-
नश्रवणभूता नीयमानव्यवस्थाः क्रमेणोत्तानशयदरहसितजानुचङ्क्रमणस्त्व-
लद्रतिगद्गदालापवस्थाः समनुबभूव ।

तथा हि ।

मुक्तः क्षुभ्यति मध्वकेषु लभते नैवान्यहस्ते रतिं

तातस्याङ्गतश्च वक्षसि कुचावन्वेपते व्याकुलः ।

वन्दिवारजीवनारिषु । किलेति लोकोक्ता । तथा येन प्रकारेण वस्तुवत्प्रवृत्तवाहनानि
तेषां कथां विसर्गं उत्सर्गं वितरणं स तथा स चक्रे कृतवान् । तथा कथमिति चेत्
यथा येन प्रकारेण तेषु याचकेषु याचनमन अभ्यर्चनचित्तं भूय पुनरपि न आसीत्
बभूव । कथभूतेषु याचकेषु । जातकरपविटपिण्डिव जाता उत्पन्ना कल्पविटपिन
कल्परक्षा तेषु तथा तेषु । उपमाकार ॥

जातक्रियामित्यादि । स भूपतिर्मे मम यशोधर इति प्रथित विख्यात नाम
अभिधानं चक्रे कृतवान् । किं कृत्वा । पूर्वं जातक्रिया नालकर्वनादिर्म किलेति लोकोक्ता
विधाय कृत्वा । यन्नाम निजान्वयजन्मभाजा निजवशोत्पन्नानां नरेन्द्राणां चेत जीवि-
तादपि परमुत्कृष्ट यशोर्जनाय यशउपार्जनार्थं स्पृहयति स्म वाञ्छितम् । आत्यलङ्कार ॥

पुनश्च पुनरपि च किलेति लोकोक्ता वा क्रमेण अनुक्रमेण उत्तानशयदरहसितजानु-
चङ्क्रमणस्त्वलद्रतिगद्गदालापवस्था स यशोधरकुमारः सम्यक्प्रकारेण अनुबभूव अनुभूत-
वान् । बालस्य पथावस्था भुक्कवानित्यर्थः । उत्तानशयश्च उत्तानं सन् उपरिमुखं सन्
होते उत्तानशयनम्, दरहसितं च मनावहाम्, जालचङ्क्रमणं च अधीवश्यां गमनम्, स्त-
लद्रतिश्च स्तलद्रमनम्, गद्गदालापश्च अस्फुटवचनानि, स एव अवस्थास्तेषां वा अवस्था
अवस्थानानि ता कर्मतापन्ना । कथभूता अवस्था । सुकविलोकवाकुसुमसरैः सत्कवि-
रामहृदयनपुष्पमालाभिः शान्धवजनश्रवणभूषणतां नीयमानव्यवस्था शान्धवजनानां
कुटुम्बवर्गाणां श्रवणानां श्रुतीनां भूषणतामाभरणतां नीयमानव्यवस्था नीयमाना
प्राप्यमाना व्यवस्था अवस्थितिर्यासां अवस्थानां तात्त्वयोक्तास्ताः । कथभूते सुकविलो-
कवाकुसुमसरैः । तद्दशावशाद्ग्रथनमनोहरैः तद्दशावशाद्वा[ला]वस्थावशात् प्रयत्नेन शुष्क
नेन मनोहरैः मनोहैः ॥

तथा हि वा एवावस्था वर्णयति—मुक्त इत्यादि । मध्वकेषु पल्लवेषु मुक्तो धृतः

स्वाङ्गुष्ठं वदने निधाय पिबति स्तन्येन शून्यानन-

स्तं निष्पीड्य पुनश्च रोदिति शिशोश्चित्रं विचित्रा स्थितिः ॥ ८२ ॥

दृष्टेऽपि पूर्वं रमते गृहीतः स्पृष्टः कपोले च सफेनहासः ।

पुरोधसां स्वस्त्ययनोपचारमादाय हस्तेन मुखे दधाति ॥ ८३ ॥

यत्रैव देवः सदयं विलोकते तत्रैव ते नाय सुतोऽपि सादरः ।

न केवलं देहगुणैः समस्त्वया धियाप्ययं नूनमभिन्नवर्तनः ॥ ८४ ॥

यदेऽपि बालोऽपि विनीतचित्तः कृतादरो बन्धुषु तत्र चित्रम् ।

को नाम चन्द्रस्य कलाप्रद्वौ नीलोत्पलोद्भासविधौ गुरुर्वा ॥ ८५ ॥

स्वल्पं रज्जति जानुहस्तचरणः किञ्चित्कृतालम्बनः

स्तोकं मुक्तकराङ्गुलिः परिपतन्वाग्न्या नितम्बे धृतः ।

क्षुभ्यति व्याकुलो भवति । अन्यहस्ते रति संतोषं च नैव लभते न प्राप्नोति । तातस्य पितुरङ्गुष्ठ उत्सङ्गं प्राप्तः सन् वक्षसि हृदये कुर्वा स्वनावन्वेपते मार्गति । कथंभूतः । व्याकुलो दुर्धलीभूतः । स्वाङ्गुष्ठ निजहस्तज्येष्ठ वदने मुखे निधाय धृत्वा पिबति धयति । स्तन्येन कुन्धेन शून्याननो रिक्तमुखस्तं स्वाङ्गुष्ठं निष्पीड्य पीडयित्वा पुनश्च पुनरपि रोदिति रोदनं करोति । शिशोर्बालरुस्य स्थितिः स्वभावो विचित्रा नानाप्रकारा । चित्रमाधुर्यमेतत् । अर्थान्तरन्वासांलंकारः ॥

दृष्टेऽपि पूर्वमित्यादि । गृहीतः सन् पूर्वं दृष्टेऽपि मनुष्येऽपि रमते श्रीवति । कपोले स्पृष्टः छुपितः सन् सफेनहासो भवति । पुरोधसा पुरोहितानां स्वस्त्ययनोपचारं अक्षतादि-दानं हस्तेन करेण आदाय गृहीत्वा मुखे दधाति आस्थे धरति जाललंकारः ॥

यत्रैवेत्यादि । हे नाय, यत्रैव यस्मिन्नेव पुरुर्ये देवः पृथ्वीपतिः सदयं दयासहितं यथा भयार्थं विलोकते पश्यति, तत्रैव पुरुर्ये ते तव सुतोऽपि पुत्रोऽपि सादरो भवति आदरवान् जायते । न केवलं देहगुणैः कृत्वा त्वमा भवता समः सदृशो वर्तते, किं तु अयं पुत्रो धिया पुण्यापि नूनं निख्येन अभिन्नवर्तनः अपृथग्वर्ती वर्तते । जाललंकारः ॥

यदेऽपि इत्यादि । हे नाय, एष तव पुत्रो बालोऽपि शिशुरपि विनीतचित्तः विनयवन्मनाः सन् बन्धुषु कुटुम्बवर्गेषु कृतादरो विहितसन्मानः तच्चित्रमाधुर्यं न वर्तते । अमुनेवार्थं आक्षेपेण द्रवयति—कलाप्रद्वौ कलानां वर्धने नीलोत्पलोद्भासविधौ इन्दीवरणा विकासविधाने वा । नामेति संभावनायाम् । चन्द्रस्य को गुरुवर्तते शिक्षको वर्तते । अपि तु न कश्चिद्गुरुवर्तते । आक्षेपालंकारः ॥

स्वल्पमित्यादि । स्वल्पं स्तोकं रज्जति चरति । कथंभूतः सन् स्वल्पं रज्जति ।

स्कन्धारोहणजातधीः पुनरयं तस्याः कचाकर्षणे

श्रूरालोफनकोपकल्मषमनास्तद्वक्त्रमाहन्ति च ॥ ८६ ॥

आदायालकजालकान्मणिचित्तं पत्रं करे न्यस्यति

स्थाने तस्य दधाति हस्तवलयं द्वाभ्यां विहीनः पुनः ।

मुक्त्वा पर्धरमालिकां कटितटाद्बद्धा च तां पादयो-

निश्चेष्टः शिशुरेष जातरुदितः खेदाय मोदाय च ॥ ८७ ॥

तद्ग्रेहं वनमेव यत्र शिष्यः खेलन्ति न प्राङ्गणे

तेषां जन्म वृथैव लोचनपथं याता न येषां सुताः ।

जानुहस्तचरणं जानुभ्यां अष्टोपभ्यां हस्ताभ्यां पाणिभ्यां चरति गच्छतीत्येवशीलं जानुहस्तचरणं । 'नन्दारोह्यु' इति कर्तरि ल्युप्रत्ययः । किञ्चित्कृतालम्बनं किञ्चित् मनाक् कृतालम्बनं कृतं विहितं आलम्बनं अनुत्प्रेरणवलयनं येन स तथा । श्लोकं मनाक् मुक्तकराहुलिं मुक्ते परित्यजे करयोरहुत्वां येन स मुक्तकराहुलिं सन् परिपतन् भूमौ पतन् सन् धाभ्यां उपमाश्रां नितम्बे कटिपथाग्रे धृतं सन् स्कन्धारोहणजातधीर्भवति स्कन्धचटनोत्पन्नमुद्भिर्भवति । पुनः पुनरपि अयं बालकस्तस्यां स्तनदायिन्यां कचाकर्षणे सति श्रूरावलोचने सति कोपकल्मषमना कोपेन क्रोधेन बलपितचित्तं सन् तद्वक्त्रं धाभ्यां मानुषां आहन्ति च ताडयति । जाललङ्कारः ॥

आदायेत्यादि । धाभ्यां मानुषां अलकजालकान् चूर्णकुतलसमूहान् मणिचित्तं रत्नजटितं पत्रं तिलकं आदाय गृहीत्वा करे हस्ते न्यस्यति धरति । (तस्य मणिचित्तपत्रस्थाने ललाटे हस्तवलयं करकण्ठं दधाति धरति ।) द्वाभ्यां पत्रवलयभ्यां विहीनः सन् पुनः पश्चात् पर्धरमालिकां कटितटात् मुक्त्वा छोदयित्वा तां पर्धरमालिकां पादयोर्निजचरणयोर्बद्धा निश्चेष्टः एष प्रलक्ष्मीभूतः शिशुर्बालको निश्चेष्टः सन् बद्धपादत्वाचलनक्रियारहितः सन् जातरुदितः उत्पन्नरोदनं खेदाय दुःखाय मोदाय हर्षाय च भवति । जाललङ्कारः ॥

तद्ग्रेहमित्यादि । हे नृपते हे राजन्, तद्ग्रेहं तत्प्रसिद्धं गृहं वनमेव अटन्मेव । तद्विषम् । यत्र गेहे प्राङ्गणे बह्वरे शिष्यबालका न खेलन्ति न समन्तं । हे नृप, तेषां पुरुषाणां जन्म उत्पत्तिर्वृथैव कल्मषेव निष्फलमेव । तेषां केषाम् । येषां पुरुषाणां सुता पुत्रा लोचनपथं नेत्रमार्गं न याता न गता । न दृष्टा इत्यर्थः । हे नृपते, तेषां पुरुषाणां अङ्गवितरेण न कर्पूरकस्तूरीचन्दनयक्षकर्मदादिविलेपनमङ्गराण्यपहोपदेहे समं कर्मवितरेणैव सदृशम् ।

तेषामङ्गविलेपनं च नृपते पङ्कोपदेहैः समं

येषां धूलिविधूसरात्मजरजश्चर्चा न वक्षःस्थले ॥ ८८ ॥

लोलालकानि बहलाञ्जनलोचनानि

केलिश्रमश्चसितदुर्ललिताधराणि ।

आलिङ्गनोद्गतवपुःपुलकाः सुतानां

क्षुम्बन्ति ये वदनकानि त एव धन्याः ॥ ८९ ॥

अभ्यां तास इति प्रवीति पितरं चाभ्येति संभाषते

घात्रीपूर्वनिवेदितानि च पदान्यर्थोक्तितो जल्पति ।

शिक्षालापविधौ प्रकुप्यति धृतो नास्ते स्थिरोऽयं कचि-

व्याहृतो न शृणोति घावति पुनः प्रत्युत्थितः सत्वरम् ॥ ९० ॥

तदनु निवर्तिते प्रवर्तितसमस्तलोकोत्सवशर्मणि चौलकर्मणि सवयः-

तेषां केषाम् । येषां पुरुषाणां धूलिविधूसरात्मजरजश्चर्चाः धूलिभिः विधूसरः ईपस्या-
ण्डुरो योऽसावात्मजः पुत्रस्तस्य रजश्चर्चा धूलिविलेपनं वक्षःस्थले हृदयस्थले न वर्तते ।
रुक्कोपमालंकारः ॥

लोलालकानीत्यादि । हे नृपते, ये पुरुषाः सुतानां पुत्राणां वदनकानि मुग्धमु-
त्तानि क्षुम्बन्ति मुखेन स्पृशन्ति त एव पुरुषा धन्याः पुण्यवन्तः । कथंभूतास्ते पुरुषाः ।
आलिङ्गनोद्गतवपुःपुलकाः आलिङ्गनेन आस्त्रेण उपगूहनेन उन्नता उत्पन्ना वपुषि
शरीरे पुलका रोमहर्षणानि येषां ते तथा । कथंभूतानि वदनकानि । लोलालकानि
चघलकुन्तलानि । पुनः कथंभूतानि वदनकानि । बहलाञ्जनलोचनानि बहुलं प्रचुरं अञ्जनं
कञ्जलं शोचनेषु नेत्रेषु येषां तानि तथा । पुनः कथंभूतानि वदनकानि । केलिश्रम-
श्चसितदुर्ललिताधराणि केलीनां क्रीडानां भ्रमेण खेदेन यानि श्रसितानि निःश्वासास्त्रै-
र्दुर्ललितानि दुर्मनोहरा अधरा दन्तवासः स्ति येषां तानि तथा च । जाललंकारः ॥

अभ्यामित्यादि । अभ्यां मातरं यात इति प्रवीति हे पितरिति जल्पति आल-
पति । पितरं च अभ्य हे मातरिति प्रवीति । घात्रीपूर्वनिवेदितानि च पदानि घात्र्या
उपमात्रा पूर्वं निवेदितानि पदानि शब्दान् अर्थोक्तितः साम्युक्तितो जल्पति वक्ति ।
शिक्षालापविधौ 'हे पुत्र, एवं क्रियते' इति शिक्षाविधाने प्रकुप्यति कोपं करोति ।
अयं पुत्रो धृतो रक्षितः सन् कचिद् कस्मिंश्चित् स्थाने स्थितो निधतः सन् न आस्ते
न तिष्ठति । व्याहृत आमश्रितः सन् न शृणोति वचनं नाकर्णयति । पुनः पश्चात् प्रत्यु-
त्थितः स्खलितोत्थितः सन् सत्वरं शीघ्रं घावति उत्सुकां गतिं करोति । जाललंकारः ॥

तदनु बालावस्थानन्तरं चौलकर्मणि मुण्डनकर्मणि निवर्तिते निष्पादिते सति

सचिवसुतकृतानुशीलनः समाचरितगुरुकुलोपनयनः, प्रजापतिरिव सर्ववर्णा-
गमेषु, पारिरक्षक इव प्रसंख्यानोपदेशेषु, पूज्यपाद इव शब्दैतिह्येषु, स्था-
द्वादेश्वर इव धर्माख्यानेषु, अकलङ्कदेव इव प्रमाणशास्त्रेषु, पणिपुत्र इव
पदप्रयोगेषु, कविरिव सजराद्धान्तेषु, रोमपाद इव गजविद्यासु, रैवत इव

अहं तदा तस्मिन् कुमारकाळे गुरुजनैस्तद्विधोपाध्यायैस्तदित्यमानाः शिष्यमाणाः
विद्याः शास्त्राणि जप्ताह गृहीतवान् । कथंभूताः विद्याः । भूपकुलभूषणहेतुभूताः
राजकुलमण्डनराजभूताः । कथंभूतः सन् विद्याः जप्ताह । स्नाध्यायधीः स्ना-
ध्याये पाठे धीर्बुद्धिर्यस्य स स्नाध्यायधीः । [अपरं कथंभूतः सन् विद्याः
जप्ताह । नियमवान् ब्रह्मचर्यप्रतोपपन्नः । पुनः कथंभूतः सन् विद्या जप्ताह ।
विनयोपपन्नः गुरुशुभ्रपातस्परः ॥ पुनः कथंभूतः सन् विद्या जप्ताह । सकलवि-
द्याप्रिदाययैप्रवर्णनेषुष्यं आश्रितः सन् सर्वविद्याविदग्धानां आध्वर्यप्रवर्णं चित्तचम-
त्कारकरणकुशलनैषुष्यं प्राप्तः सन् । पुनः कथंभूतः सन् विद्या जप्ताह । परिप्राप्तगोदा-
नावसरः परिप्राप्तः समीपमागतो गोदानावसरो गोदानसमयौ ब्रह्मचर्याश्रमविसर्जनं यस्य
स परिप्राप्तगोदानावसरः । विद्याः क इव जप्ताह । पयोधिरिव समुद्र इव यथा पयोधिः
स्रोतस्त्रिनीनंदीर्यङ्गाति । कथंभूताः स्रोतस्त्रिनीः । अनेकमार्गाः नानानिष्प्रोक्तप्रदेशागताः
तथा विद्याश्च अनेकमतसंबन्धिनीः जप्ताह । कथंभूते बालकर्मणि । प्रवर्तितसमस्तलोको-
त्सवशर्मणि प्रवर्तितं समस्तानां लोकानां जनानां उत्सवेन महोत्सवेन शर्म सौख्यं यस्मादि-
ति तत्तथा तस्मिन् । अहं कथंभूतः । सबयः सचिवसुतकृतानुशीलनः सचयोभिः समव-
योभिः सचिवसुतैर्मित्रिभूतैः सह कृतमनुष्ठितं अनुशीलनं विद्याभ्यासो येन स तथोक्तः ।
पुनः कथंभूतोऽहम् । समाचरितगुरुकुलोपनयनः समाचरितं सम्यगनुष्ठितं गुरुकुलेन पुरो-
हितादिना उपनयनं यक्षोपवीतमुज्जीवन्धनदर्भप्रहणादि यस्य स तथोक्तः । पुनरपि
कथंभूतोऽहम् । सर्ववर्णागमेषु सर्वांस्तरस्वीकरणेषु नैषुष्यमाश्रितः । क इव । प्रजापतिरिव
ब्रह्मेव यथा प्रजापतिः सर्वेषां वर्णानां ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यद्राक्षो आगमेषु नैषुष्यमाश्रयति ।
पुनरपि कथंभूतोऽहम् । प्रसंख्यानोपदेशेषु गणितशास्त्रेषु नैषुष्यमाश्रितः । क इव । पारिर-
क्षक इव यथा पारिरक्षको यतिः प्रसंख्यानोपदेशेषु जपशास्त्रेषु नैषुष्यं प्राप्नोति । पुनः
कथंभूतोऽहम् । शब्दैतिह्येषु व्याकरणशास्त्रेषु नैषुष्यमाश्रितः । क इव । यथा पूज्यपादो
देवनन्दी महारकः शब्दशास्त्रेषु नैषुष्यमाश्रयति । अपरं कथंभूतोऽहम् । धर्माख्या-
नेषु नैषुष्यमाश्रितः । क इव । स्थाद्वादेश्वरः इव यथा स्थाद्वादेश्वरः सर्वज्ञः धर्माख्या-
नेषु दयालक्षणाधर्मकथनलक्षणेषु नैषुष्यमाश्रयति । पुनः कथंभूतोऽहम् । प्रमाणशास्त्रेषु तर्क-
ग्रन्थेषु नैषुष्यमाश्रितः । क इव । अकलङ्कदेव इव यथा अकलङ्कदेवो निष्कलङ्कस्य भ्राता
प्रमाणशास्त्रेषु मीमांसासाधनेषु नैषुष्यमाश्रयति । पुनः कथंभूतोऽहम् । पदप्रयोगेषु सुमण्डि-

हयनयेषु, अरुण इव रथचर्यासु, परशुराम इव शस्त्राधिगमेषु, शुक्रनास
इव रत्नपरीक्षासु, भरत इव सगीतकमतेषु, त्वष्टकिरिव विचित्रकर्मसु,
काशिराज इव शरीरोपचारेषु, काव्य इव व्यूहरचनासु, दत्तक इव कन्तु-
सिद्धान्तेषु, चन्द्रायणीश इवापरास्वपि कलासु, सकलविधाविदाश्चर्यप्रव-
णनैपुण्यमहमाश्रित परिप्राप्तगोदानावसरश्च

विधास्तदा गुरुजनैरुपदिश्यमाना

स्वाध्यायधीर्नियमवान्विनयोपपन्नः ।

जग्राह भूपकुलभूषणहेतुमृता

स्रोतस्विनीरिव पयोधिरनेकमार्गाः ॥ ९१ ॥

तदाब्देषु (सूक्तिवन्तशास्त्रेषु) नैपुण्यमाश्रित । क इव । पणिपुत्र इव पाणिन्याचार्य इव
यथा पणिपुत्र पदप्रयोगेषु नैपुण्यमाश्रयति । पुन कथभूतोऽहम् । राजराजान्तेषु नीतिशा-
स्त्रेषु नैपुण्यमाश्रित । क इव । कविरिव शुक्र इव यथा कवि राजराजान्तेषु नैपुण्यमाश्र-
यति । उक्त च—‘शुक्रो दैत्यशुक्र काव्य उक्ताभा भार्गव कवि ।’ पश्चिकावारेषु धीदे-
वाचार्य कविशब्देन बृहस्पतिमाह । पुन कथभूतोऽहम् । गजविद्यासु हस्तिशास्त्रेषु नैपुण्य-
माश्रित । क इव । रोमपाद इव यथा रोमपाद अङ्गराजो गजविद्यासु नैपुण्यमाश्रित ।
पुन कथभूतोऽहम् । हयनयेषु शालिहोत्रशास्त्रेषु नैपुण्यमाश्रित । क इव । रैवत इव यथा
रैवतो रविसुत अश्वशास्त्रेषु नैपुण्यमाश्रयति । पुन कथभूतोऽहम् । रथचर्यासु स्यन्दनकर्मसु
नैपुण्यमाश्रित । क इव । अरुण इव यथा अरुण सूर्यसारथि रथकर्मसु नैपुण्यमाश्रयति ।
पुन कथभूतोऽहम् । शस्त्राधिगमेषु आयुधविज्ञानेषु नैपुण्यमाश्रित । क इव परशुराम इव
यथा परशुरामो जमदग्निरेषुकाश्रुत शस्त्राधिगमेषु नैपुण्यमाश्रयति । पुन कथभूतोऽहम् ।
रत्नपरीक्षासु नैपुण्यमाश्रित । क इव । शुक्रनास इव यथा शुक्रनासोऽगस्त्यो रत्नपरी-
क्षासु नैपुण्यमाश्रयति । पुन कथभूतोऽहम् । सगीतकमतेषु गीतवृत्त्यवादिप्रशास्त्रेषु
नैपुण्यमाश्रित । क इव । भरत इव यथा भरत ऋषभदेवपुत्र सगीतकमतेषु नैपुण्यमा-
श्रयति । पुन कथभूतोऽहम् । विचित्रकर्मसु नानाचित्रशास्त्रेषु नैपुण्यमाश्रित । क इव ।
त्वष्टकिरिव यथा त्वष्टकिर्देवसूत्रधारो विचित्रकर्मसु नैपुण्यमाश्रयति । पुन कथभूतोऽहम् ।
शरीरोपचारेषु नैपुण्यमाश्रित । क इव । काशिराज इव यथा काशिराजो धन्वन्तरि
शरीरोपचारेषु वैद्यप्रशास्त्रेषु नैपुण्यमाश्रयति । पुन कथभूतोऽहम् । व्यूहरचनासु नैपुण्यमा-
श्रित । क इव । काव्य इव यथा काव्यो दैत्यशुक्र शुक्र व्यूहरचनासु नैपुण्यमाश्रयति ।
पुन कथभूतोऽहम् । कन्तुसिद्धान्तेषु नैपुण्यमाश्रित । क इव । दत्तक इव यथा दत्तक

असंपादितसंस्कारं मुजातमपि रत्नवत् ।

सुतरसं महीशानां सत्पदाय न जायते ॥ ९२ ॥

सौधाय राज्यबन्धाय द्वावेतौ न सतां मतौ ।

पुणक्षीणप्रभः शुम्भः स्वातन्त्र्योपहतः सुतः ॥ ९३ ॥

पुनरुद्दिष्टितलान्छनचन्द्रसमवदनमण्डले लक्ष्मीकुचकलशविजयिभुज-
शिरसरसौन्दर्यभाजि सपत्नसंतानतरुस्तम्बोत्पाटनपटुदोर्दण्डमण्डलीविह-

न्वितस्तम्बेरमकराकारे श्रीसरस्वतीजलकेलिदीर्घिकालाघवकरणचतुरचक्षुषि
मनागुद्भिद्यमानरोमश्यामिकामदरेखामण्डितगण्डस्थले दिग्गजालानस्तम्भ-
शोभमानोरुणि स्मरविलासनिवासविलासिनीजनोन्मादसपादनसिद्धौषधे स-
सारसारजन्मनि मनोजनटनाय्यमनोभिनवपात्रे नि शृङ्गशृङ्गारोत्तरङ्गान्तर-
ङ्गभङ्गीभङ्गुरकरणवृत्तिनि समुत्सर्पद्वर्षोद्रेकाद्य कृतजगत्रये सतातजनस्य च
परिजनस्य जनितयौवराज्यकण्ठिकायन्धनमनोरथेऽवतीर्णे ममोदीर्णे तारुण्य-
लावण्ये,

दोदण्डमण्डली तथा विदम्बितस्तिरस्कारमानीत स्तम्बेरमस्य मजस्य कराकार शुण्डा
वण्डसंस्थान येन तादृष्यलावण्येन तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन कथभूते तादृष्यलावण्ये ।
श्रीसरस्वतीजलकेलिदीर्घिकालाघवकरणचतुरचक्षुषि श्रीय आभ्युदयलक्ष्मी, सरस्वती
च जैनभारती, तयोर्जलकेलिदीर्घके जलकीडावापिके तयोर्लावण्यकरण स्तिरस्कारकरण
तस्मिन् चतुरे विचक्षणे चक्षुषी लोचने यस्मिन् तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन कथभूते
तादृष्यलावण्ये । मनागुद्भिद्यमानरोमश्यामिकामदरेखामण्डितगण्डस्थले मनागोपगुद्भि-
द्यमानानि यानि रोमणि मुरयलोमानि तेषां श्यामिका परेषां श्यामलत्वे ते एव मदरेखे
दानरेखे ताभ्यां मण्डिते शोभिते गण्डस्थले कपोलस्थले यस्मिन् तत्तथोक्त तस्मिन् ।
पुन कथभूते तारुण्यलावण्ये । दिग्गजालानस्तम्भशोभमानोरुणि दिग्गजालानस्तम्भवि-
गजेन्द्रवन्धनस्तम्भातिव शोभमानौ अतिमनोहरी ऊरु सन्निधी यस्मिन् तादृष्यलावण्ये
तद्दिग्गजालानस्तम्भशोभमानोरु तस्मिन् । पुनरपि कथभूते तादृष्यलावण्ये । स्मरविलास-
निवासविलासिनीजनोन्मादसपादनसिद्धौषधे स्मरस्य कन्दर्पस्य विलास सभोगकीडा तस्य
निवासा मन्दिरप्राया ये विलासिनीजना मनोहरस्त्रीसमूहास्तेषामुन्मादसपादने उन्मत्त-
स्वकारणे प्रथित्वविधाने सिद्धौषध निष्पन्नौषधसदृश यतादृष्यलावण्य तत्तथा तस्मिन् ।
पुन कथभूते तादृष्यलावण्ये । ससारसारजन्मनि ससारं सारं जन्म यस्य तादृष्यलाव-
ण्यस्य तत्तथा तस्मिन् । पुन कथभूते तादृष्यलावण्ये । मनोजनटनाय्यमानमनोभिनव-
पात्र मनोज कन्दर्प स एव नटो भरताचार्यस्तेन नाय्यमात्र नटमान मनोभिनव-
पात्र वित्तप्रत्यप्रपात्र यस्मिन् तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन कथभूते तादृष्यलावण्ये ।
नि शृङ्गशृङ्गारोत्तरङ्गान्तरङ्गभङ्गीभङ्गुरकरणवृत्तिनि नि शृङ्गो निरङ्गुशो योऽसौ शृङ्गार
वक्ष्याभरणादिभावस्तेन उत्तरङ्गमुत्कण्ठोल यदन्तरङ्ग मनस्तस्य मङ्गो वैचित्री तथा भङ्गुरा
विषटनशीला करणानां गणेश्वरियाणां वृत्ति प्रवृत्तिर्यस्मिन् तादृष्यलावण्ये तत्तथोक्त
तस्मिन् । पुन कथभूते तादृष्यलावण्ये । समुत्सर्पद्वर्षोद्रेकाद्य कृतजगत्रये समुत्सर्पमुत्प-
द्यमानो योऽसौ दर्वोद्रेको मदाधिनय तेन अप कृत पादतले समानीत जगत्रय स्वर्गमृ-
पातालभुवन यत्र तादृष्यलावण्ये तत्तथा तस्मिन् । पुन कथभूते तादृष्यलावण्ये । सतात-

तथा—

नितम्बलक्ष्म्या हृदयश्रिया च नित्यं निजावासमहत्त्वलोभात् ।

कृताल्पसीमो भजते च मध्यस्तदा तनुत्वं परमसदीयः ॥ ९४ ॥

को मन्त्री नृपतेर्यशोधर इति ख्यातः सुतः को रणे

हन्ता वैरिबलं यशोधर इति ख्यातः सुतः कः सखा ।

कार्यारम्भविधौ यशोधर इति ख्यातः सुतो यस्य मे

लोकेष्वेवमवाप तातविषये प्रश्नोत्तरत्वं स्थितिः ॥ ९५ ॥

पुनश्च गुरुमिवान्तेवासिनि स्वामिनमिय मृत्ये परंज्योतिरिव योगवर-
चक्षुषि पितरमुपचरति सति, विश्रम्भेषु च द्वितीय इव हृदये, निदेशकर्मणि

जनस्य च परिजनस्य जनितयौवराज्यकण्टिकाबन्धनमनोरथे सतातजनस्य तातलोकसहि-
तस्य परिजनस्य जनित उत्पादितो यौवराज्यपदस्य कण्टिकाबन्धनमनोरथः स्थूलमुक्ता-
फलविनिर्मितप्रीवाभरणविन्यासनमनोरथो दीर्घदं यत्र तारुण्यलावण्ये तत्तथोक्तं तस्मिन् ।
तथा तेनैव प्रकारेण तारुण्यलावण्यागमनप्रकारेण तदा तस्मिन् तारुण्यलावण्यागमनकाले
परं केषलं अस्मदीयो मध्यो ममोदरप्रदेशः तनुत्वं क्षामत्वं भजते चाभजत् प्राप्तवान् ।
कथभूतो मध्यः । नितम्बलक्ष्म्या कटिपद्माग्रदेशश्रिया हृदयश्रिया च वक्षःस्थललक्ष्म्या
च नित्यं सर्वकालं निजावासमहत्त्वलोभात् स्वकीयभावासयुहत्त्वलौल्यात् कृताल्पसीम
इव कृता अल्पा सीमा मर्यादा यस्य मध्यस्य स कृताल्पसीमः । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

को मन्त्रीत्यादि । यस्य जगत्प्रसिद्धस्य मे मम यशोधरकुमारस्य स्थितिः स्व-
भावो लोकेषु प्रधकारकजनेषु एवममुना प्रकारेण तातविषये यशोधर्महाराजगोचरे
प्रश्नोत्तराव अवाप प्राप्तवती(वान्) । एवं कथमिति चेत् लोकः पृच्छति नृपतेर्यशोधर्म-
हाराजस्य मन्त्री बुद्धिसचिवः को वर्तते । अपरलोकः कथयति यशोधर इत्यभिधानः
ह्यातो जगत्प्रसिद्धः सुतः पुत्रो वर्तते । कोऽपि लोकः पृच्छति नृपतेर्यशोधर्महाराजस्य
रणे संग्रामे वैरिबलं शत्रुसैन्यं हन्ता विध्वंसकः सेनापतिः को वर्तते । अपरो लोकस्तस्यो-
त्तरं ददाति यशोधर इत्यभिधानः ख्यातः पृथिव्यां प्रसिद्धो वर्तते । कथिलोकः पृच्छति
नृपतेर्यशोधर्महाराजस्य कार्यारम्भविधौ सैन्यचालनाधारम्भविधाने सखा मित्रं को
वर्तते । अपरस्तु कथयति यशोधर इत्यभिधानः ख्यातः सुतो वर्तते । प्रश्नोत्तरालंकारः ॥

मयि किं कुर्वति सति कतिचित् समयान् व्यतीयुः । पितरं वत्सरां उपचरति सेवमाने
सति । कं कस्मिन्निव । गुरुमाचार्यं अन्तेवासिनि शिष्ये ॥ यथा अन्तेवासी गुरुमुपच-
रति । सेवमाने सति स्वामिनं राजानं मृत्ये इव सेवके इव यथा मृत्युः स्वामिनमुपचरति ।
पुनः कं कस्मिन्निव । परंज्योतिः परमात्मानं योगवरचक्षुषीव यथा योगवरचक्षुषींती-

धनक्रीत इव दासे, विधेयतायां स्वकीय इव चेतसि, निर्विकल्पतायामव्य-
भिचारिणीव सुहृदि, मयि प्रतिपन्नतदाराधनैकतानमनसि, अपरेषु च तेषु
तेषु तदाज्ञावसरेष्वेकमप्यात्मानं हृद्यांशाविवोदकपात्रेष्वनेकमिव दर्शयति,
दानमानाभ्यामन्यत्र सर्वमपि परिजनं तदादेशविधिषु विदूरयति, देवतारा-
धनेषु च तातस्य प्रतिचारिणि, गुरुजनोपासनेषु प्रतिवपुषि, धर्मनियोगेषु
पुरोधसि, शास्त्राभ्यासेषु शिष्यसधर्मणि, विद्यागोष्ठीषु कलोदाहरणसाक्षिणि,
रथचर्यासु यन्तारि, करिविनोदेष्वभिपादिनि, हयक्रीडासु चामरधृति,
स्वैरविहारेष्वातपञ्चोपकृति, धर्मासनेषु कार्यपुरश्चारिणि, समरसमयेषु सुगटा-

श्वरोऽभ्यात्मविद्यति परज्योतिरुपचरति । पुनश्च कथंभूते सति काश्चित्समा व्यतीयुः ।
विभ्रम्भेषु विधासेषु द्वितीये अपरे हृदये इव मनसीव । निदेशकमणि आदेशकरने
धनक्रीते दासे इव स्वायत्ते येन गृहीते कर्मकरे इव । विधेयताया कर्तव्यताया स्वकीये
निजे चेतसीव चित्ते इव । निर्विकल्पताया आदेशस्य अविचारणाया अव्यभिचारिणी
अदेपरीत्यभागिनी सुहृदीव सह्यामिव । प्रतिपन्नतदाराधनैकतानमनसि प्रतिपन्नमंत्रोक्तं
तदाराधने एकतानं अनन्यवृत्ति मनश्चित्तं यस्य सोऽहं प्रतिपन्नतदाराधनैकतानमनास्त-
स्मिन् । पुनश्च मयि किं कुर्यति सति काश्चित्समा व्यतीयुः । अपरेष्वन्येषु तेषु तेषु
जगत्प्रसिद्धेषु तदाज्ञावसरेषु पितुरादेशसमयेष्वेकमप्यद्वितीयमप्यात्मानं मम जीवन-
मनेक नानाप्रकारं दर्शयतीव प्रेक्षयतीव । तेषु कसिसन्निव । उदकपात्रेषु उदकभाजनेषु
हृद्यांशाविव चन्द्रमसीव । पुनश्च मयि किं कुर्यति सति । दानमानाभ्यामन्यत्र सर्वमपि
परिजनं तदादेशविधिषु विदूरयति सति तदादेशविधिषु पितु शिष्टविधानेषु सर्व-
मपि परिजनं समस्तमपि परिवारं विदूरयति उत्सारयति सति । कथम् । अन्तः विना
ताभ्या विना दानमानाभ्या दानाद्विना मानाद्य विना दानं च पितैव ददाति । पुनश्च मयि
कथंभूते सति । देवताराधनेषु च देवतापूजासु तातस्य वसु प्रतिचारिणि प्रतिचारके
सति । पुनश्च मयि कथंभूते सति । गुरुजनोपासनेषु प्रतिवपुषि गुरुजनानां मातृपितृ-
उपाध्यायादीनां उपासनेषु सेवासु प्रतिवपुषि प्रतिशरीरे । [पुनश्च मयि कथंभूते सति ।
धर्मनियोगेषु पुरोधसि धर्ममार्गेषु पुरोहिते सति ।] पुनश्च मयि कथंभूते सति । शास्त्रा-
भ्यासेषु शास्त्रानुशीलनेषु शिष्यसधर्मणि शिष्यसरसे सति । पुनश्च मयि कथंभूते सति ।
विद्यागोष्ठीषु विद्याचारेषु कलोदाहरणसाक्षिणि कलानां उदाहरणानां दृष्टान्तवचनानां
साक्षिणि प्रतिभुषि सति । पुनश्च मयि कथंभूते सति । रथचर्यासु रथप्रवीणेषु यन्तारि सा-
रथी सति । पुनश्च मयि कथंभूते सति । करिविनोदेषु अभिपादिनि हस्तिना क्रीडासु
अभिपादिनि प्रोत्तारे आघोरने सति । पुनश्च मयि कथंभूते सति । हयक्रीडासु चामर-
धृति अश्वरेषु चामरधृति प्रकीर्णधारिणि सति । पुनश्च मयि कथंभूते सति । स्वैर-

अ्रेसरतया विक्रमिणि, परेण च तेन तेन विनयकर्मणा सकलस्यापि लोकस्य वदनारविन्देषु स्वकीयं यशोहंसं प्रचारयति, श्रवणाञ्जलिपुटेषु च निज-कीर्तिसुधारसं प्रवर्षयति,

तातेऽपि मज्जन्मना रत्नाकर इवेन्द्रानुजेन धर्मोराम इव फलसंपदा प्राक्पर्वत इव घुमणिमण्डलेन सर्गादिदिवस इव प्रजापतिना द्वीपमध्य इव मन्दरेणात्मानं बहुमन्यमाने, सकलाकूपारकरपरिमहां कुलस्त्रियमिवैक-भोग्यां भुवमनुशासति सति, तैस्तैर्मनोभिलाषासादिसंवादैः सुखसकथावि-नोदैर्मुहूर्तसमया इव समाः काश्चिद्यतीयुः ।

विद्वारेषु वनकीटादिषु आतपत्रोपवृत्ति छत्रोपकारके सति । पुनः कथंभूते सति । धर्मास-नेषु कार्यपुरधारिणि धर्मासनेषु आस्थानेषु समाम् विषये कार्याणां पुरधारिणि अम-गन्धे सति । पुनः कथंभूते सति । समरसमयेषु सुभटाग्रसरतया विक्रमिणि समामाव-सरेषु सुभटानां महत्प्रभटक्षमटकोटीभटानां अग्रेसरतया सुदयरेव विक्रमिणि पराक्र-मकारिणि । पुनश्च किं पुर्वेति सति । परेण च तेन तेन विनयकर्मणा सकलस्यापि लो-कस्य वदनारविन्देषु स्वकीयं यशोहंसं प्रचारयति परेण च उक्तोर्वरितेन तेन तेन जगत्प्रसिद्धेन विनयकर्मणा प्रश्रयव्यतिकरेण सकलस्यापि समग्रस्यापि लोकस्य जनस्य वदनारविन्देषु सुदयकर्मणो स्वकीयं निजं यशोहंसं यदाऽश्वेतच्छदं पक्षिणं प्रचारयति प्रवेद्यति सति । पुनश्च किं पुर्वेति सति । श्रवणाञ्जलिपुटेषु च निजकीर्तिसुधारसं प्रव-र्षयति सति कर्णाञ्जलिपुटेषु आत्मीयकीर्तिद्रवं अमृतद्रवं सकरेण स्नेहेन वर्षणं कार-यति सति ॥

तातेऽपि मज्जन्मना मम संभवेन किं पुर्वणि सति । आत्मानं बहुमन्यमाने सति । क-स्मिन् केनेव । इन्द्रानुजेन रक्ष्मीलपुष्पाया वन्द्रेण कृत्वा रत्नाकरे समुद्र इव आत्मानं बहु-मन्यमाने । पुनः कस्मिन् केनेव । धर्मोरामे फलसंपदेव यथा फलसंपदा कृत्वा फलसंपरया कृत्वा धर्मोरामो धर्मोचानं आत्मानं बहुमन्यते । पुनः कस्मिन् केनेव । घुमणिमण्डलेन श्रीसू-र्यविम्बेन प्राक्पर्वत उदयाचल इव आत्मानं बहु मन्यते । पुनः कस्मिन् केनेव । प्रजापतिना सर्गादिदिवसे इव यथा प्रजापतिना व्रजणा कृत्वा सर्गादिदिवसे धृतिप्रथमदिन आत्मानं बहु-मन्यते । पुनः कस्मिन् केनेव । द्वीपमध्य इव मन्दरेण यथा मन्दरेण मेरुणा द्वीपमध्ये जम्बूद्वीप आत्मानं बहु मन्यते । ताते पुनः किं पुर्वेति सति । भुवं पृथ्वीं एकभोग्यां अद्वितीयपुष्प-भोग्यां धनुतासति पालयति सति । कथंभूतां भुवम् । सकलाकूपारकरपरिमहां सकलाः समप्राः ये अकूपाराधत्वारः समुद्रस्तेनां तेषु वा करस्य भागपेयस्य परिमहः स्वीकारो नस्यां भुवि या सकलाकूपारकरपरिमहा ताम् । पुनः कथंभूतां भुवम् । कुलस्त्रियमिव यथा

एवं रत्नकाञ्चनयोरिव समसमायोगेन धनदनलकूबरयोरिव परस्परप्रीत्या धनंजयजयन्तयोरिव महोपचयैश्वर्यरसेनाधोक्षजमनोजयोरिव चान्योन्यानुवर्तनेन नित्यमावयोर्वर्तमानयोरेकदा पुरदरपुरपताकाञ्चलचुम्बनोचितमण्डले वनेजवनविकासविलासाविरलवारलाजनमनसि मनसिजकलहविगलितकाले-यपौलोमीकपोलकोमले हरिहर्म्यमर्मनिर्मितकलशकान्तिविलोपिनि पुरुहूतपुरं-ध्रिकाधरप्रसाधनजतुरसोत्कटपटलपेशले शचीश्रवणावर्तसार्षितपारिजातमञ्ज-रीजालजयिनि सुरतसहचरोपचारच्युतालककलेपसपल्लवेपु स्तुतिमुखराम्ब-रचरीनिकुरुन्धनिम्नाधरपल्लवेपु विकचमानकमलकोशप्रकाशप्रसरैः करैः पुन-

कुलव्री कुलधूरेकभोग्या भवति । समा कथंभूताः । तैलैर्जगत्प्रसिद्धं मुरासकथावि-
नोदै मुरास्य परमानन्दलक्षणस्य सवन्धिनो ये कथाविनोदा कथाकुतूहलानि तैः
मुरासकथाविनोदै मुहूर्तसमया इव घटीद्वयलक्षणा इव । कथंभूतं मुरासकथावि-
नोदै । मनोभिलाषासादिसबादं मनोभिलाषाणामासादिन प्रापका सबादा ताधुव-
चनानि येषु मुरासकथाविनोदेषु ते तथा तै ॥

एधमित्यादि । एवममुना प्रकारेण नित्य सर्वकालमावयो पितापुत्रयोर्धनो-
र्धनयोधरयोरन्योन्यानुवर्तनेन परस्परानुवृत्तया वर्तमानयो सतारेकदा एकस्मिन्प-
सरै तस्य जगत्प्रसिद्धस्य यशोर्धनमहाराजस्य आज्यावेशेन घृतमध्ये मुरावशोकन दर्पण-
निरीक्षण च कुर्वत पठिताङ्कुरदर्शनमभूत् पलितवेचनबोद्धिद्विलोफन मभूत्(म-
भूत्) । कथंभूतस्य यशोर्धनमहाराजस्य । विजयोजितराज्यस्य विजयेन सर्वशत्रूणामभि-
माननर्दनेन ऊर्जितमुन्नतमप्रतिहत राज्य राज्यव्यापारो यस्य स विजयोजितराज्यस्य
विजयोजितराज्यस्य । इति क्रियाकारकसन्ध-ध । आवयो कथंभूतयो सतो । सम-
समायोगेन राशसद्योगेन कृत्वा रत्नकाञ्चनयोरिव मत्पिता रत्नसदृश अहं काञ्चनस-
दृश । परस्परप्रीत्या अन्योन्यस्नेहेन धनदनलकूबरयोरिव यशोर्धो धनददृश-
अहं यशोधर नलकूबरसदृश कुबेरपुत्रसमान । महोपचयैश्वर्यरसेन कृत्वा महान्
गरीय उपचयो वृद्धिस्तेनोपलक्षित यदैश्वर्य विभूतिस्त्रास्य रसेन अनुरागेन धनजयजय-
न्तयोरिव यशोर्धो धनजयजयन्तो देवेन्द्रसत्त्वान अहं यदन्तस्तद्वतो देवेन्द्रपुत्रस-
मान । अन्योन्यानुवर्तनेन परस्परानुवृत्तया अधोक्षजमनोजयोरिव नारायणप्रपु-
त्रयोरिव । पुनश्च कस्मिन् सति किं कुर्वति सति पठिताङ्कुरदर्शनमभूत् । गमस्मिन्ति
(मास्मिनि) धीर्ह्ये पुन पुनरपि करैः किरणं कृत्वा स्तुतिसुखराम्बरचरीनिर्गम्यविम्या-
भरणपल्लवेपु अपरमेव पूर्वमेव किमपि अनिर्वचनीयं अयावकाहार्थं अयावकेन अल-
क्षणेन आसमन्तात् हर्तुं शक्यते तिरस्कृतुं शक्यते उपमानं प्राप्तुं शक्यते अयावक-

रपरमेव किमप्ययावकाहार्यं सौन्दर्यं सृजति सति गमस्त्रिमिति, तपनतापसो-
न्धितच्छाये इव तमस्तापिच्छगुलुञ्छतुच्छे वियत्कच्छे, सकलदिकपालवि-

हायै ईदग्विध सौन्दर्यं मनोहरत्वं रक्षित्वान सृजति कुर्वन्ति सति । स्तुतिभिः कृत्वा
स्तुतिषु वा स्वप्नेषु मुखरा वाचाला वा अम्बरचर्यं देव्यो विद्याधर्यो वा तासां निकु-
रम्बाः समूहास्तेषां विम्बाधरपत्रेषु परिपञ्चतिन्दुबेरिफलसदृशोष्ठप्रान्तेषु करैः सौन्दर्यं
सृजति सति । कथभूतेषु स्तुतिमुखराम्बरचरीनिकुरम्बविम्बाधरपत्रेषु । सुरतसहचरोप-
चारच्युतालकश्लेषसपन्नयेषु सुरतसहचराणां मैथुनक्रीडासखीनां भर्तृणां उपचारस्य
पूजायां सख्यौ च्युत पतितो योऽसावलककलेषो लाक्षारसस्तेष्वन तस्य सप्त शोभा
तस्यां त्वा देशे येषु अधरपत्रेषु ते सुरतसहचरोपचारच्युतालककलेष्वनतवास्तेषु ।
कथभूतैः करैः । विकचमानकमलकोशप्रकाशप्रसरं विकचमानानि विवसन्ति यानि
कमलानि पद्मानि तेषां कोशो मध्यप्रदेशस्तस्य प्रकाशवत्तेजोऽप्रसरं प्रवर्तन् येन
कराणां ते तथोक्तानि । कथभूते गमस्त्रिमिति (मालिनि) । पुरंदरपुरपताकाश्वलचुम्ब-
नोचितमण्डले पुरंदरस्य यत्पुरं नगरं पूर्वदिशि संस्थित इन्द्रदिकपालपत्तनं तस्य पताका
ध्वजास्तासामश्वलानि प्रान्तास्तेषां चुम्बने स्पर्शने उचित योग्यं निकटतरमण्डलं
विम्बं यस्य गमस्त्रिमिति स तथोक्तस्त्रिमिन् । पुनः कथभूते गमस्त्रिमिति । घने-
घनविकासविलासाविरट्बारलापनमनसि घनेनवनानां कमलसमूहानां विकासं स्फुटत्वं
तस्य विलासो भोगस्तत्र अविरलं घनं वारलापनानां हसीसमूहानां मनविश्रं यस्मिन्
गमस्त्रिमिति स घनेनवनविकासविलासाविरट्बारलापनमनसास्त्रिमिन् । पुनः कथभूते
गमस्त्रिमिति । मनविजयलहरीविलितकालेयपौलोमीकपोलकोमले मनसिजस्य कन्दर्पस्य
कलहो मैथुनक्रीडा तेन विगलितं च्युतं कालेयं पुङ्गवम यस्य स चासौ पौलोमीकपोल
इन्द्रजीगण्डस्थलं तद्वत्कोमलो मृदुलो मनोहरं तस्मिन् । तत्पुरुष समासः । पुनः क-
थभूते गमस्त्रिमिति । हरिहर्म्यभर्गेनिर्मितकलशकान्तिविलोपिनि हरिहर्म्यं इन्द्रभवनं
तस्य सख्यौ भगनिर्मितं काञ्चनमयो योऽसौ कलशस्तस्य कान्तिः शोभा सा विलो-
पयतीत्येवशीलो हरिहर्म्यभर्गेनिर्मितकलशकान्तिविलोपी तस्मिन् । पुनः कथभूते
गमस्त्रिमिति । पुरुहूतपुरंप्रिकाधप्रसाधनपतुरसोत्कटपटलपेशले पुरुहूतस्य इन्द्रस्य पुरं-
प्रिका बालपत्नी तस्यां अधरो दन्तच्छदस्तस्य प्रसाधनं मण्डनं योऽसौ जगुरसो हृमान-
यनिर्यासस्तेनोत्कटं पुटो योऽसौ पटलं पिबूपस्तद्वत् पेशलस्तस्मिन् । पुनः कथभूते
गमस्त्रिमिति । शचीश्रवणावतसार्पितपारिजातमञ्जरीजालजयिनि शच्या इन्द्राण्यां धय-
णयो कर्णयो अवतसाय कर्णपूराय अर्पितं यत्पारिजातमञ्जरीजालं दिव्यपुष्पवहरीसं
मूहस्तज्जयति तिरस्करोतीत्येवशीलं शचीश्रवणावतसार्पितपारिजातमञ्जरीजालजयी त-
स्मिन् । पुनः कथभूते सति पञ्चिताङ्गुरदर्शनं भभूत् । वियत्कच्छं गगनवने तमस्तापिच्छं
गुलुञ्छतुच्छे तमो अधकारं तदेव तापिच्छं कालस्त्रयशस्तस्य गुलुञ्छतुच्छिभि-

लासिनीसीमन्तसिन्दूरसंततिसुन्दरालेखरेखासु गगनविशिखासु, खरकिरण-
केसरिक्रमान्तिभीत इवापरगिरिशिखरान्तरविहारिणि शिशिरकरकरिणि,
प्रालेयलवलिपिषु विलीनेष्विव लोकलोचनालोकलोपिषु नक्षत्रनिकरेषु, वि-
धुरावसर इव मित्रैरुशेषतां विभ्राणे नमसि, वीरनरेश्वर इव करमात्रतन्त्रत-
यात्मप्रतापप्रकाशनावसायेऽदितितनये, अरुणमणिमहीभृत्प्रभापिञ्जरितरुचि-

स्रुष्टे हीने सति । कस्मिन्निव । तपनतापसोच्छ्रितच्छाये इव तपनः श्रीसूर्यः स एव
तापसः तपश्चरणकरणसारोऽन उच्छ्रिता शै(स्फे)टिता छाया तस्य वियत्कच्छस्य स तप-
नतापसोच्छ्रितच्छायः तस्मिन् । वृक्षस्य पत्रपुष्पेषु चुण्टितेषु छाया न भवतीति
मावः । पुनश्च कासु सतीषु पलिताङ्गुरदर्शनमभूत् । सकलदिक्पालविलासिनीसीमन्तसि-
न्दूरसंततिसुन्दरालेखरेखासु गगनविशिखासु आकाशमार्गेषु । कथंभूतासु गगनविशि-
खासु । सकलाश्च ते दिक्पालाः इन्द्राग्निमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानास्तेषां वि-
लासिनीनां सीमन्तेषु केशभाणेषु याः सिन्दूरसंततयो गर्भनामधेयस्तद्वत् सुन्दरा
मनोहरा आलेखरेखा विन्यासरेखा वासु गगनविशिखासु तास्तथा तासु । पुनश्च क-
स्मिन् सति पलिताङ्गुरदर्शनमभूत् । शिशिरकरकरिणि चन्द्रहस्तिनि अपरगिरिशिखरा-
न्तरविहारिणि अस्त्रानलपर्वतशृङ्गस्य अन्तरे अन्तरस्मिन् विहारिणि पर्यटति सति ।
कथंभूते शिशिरकरकरिणि । उत्प्रेक्षते—खरकिरणकेसरिक्रमाक्रान्तिभीत इव खरकिरण
श्रीसूर्यः स एव केसरी सिंहः गगनाटव्यागेन्द्रविहारिवात् तस्य क्रमाः पादास्तेषामा-
क्रान्तिर्व्याप्तिस्तस्या भीतो भयं प्राप्तः खरकिरणकेसरिक्रमाक्रान्तिभीतस्तस्मिन् त-
थोक्ते । पुनश्च केषु सासु पलिताङ्गुरदर्शनमभूत् । नक्षत्रनिकरेषु तारासमूहेषु लोकलो-
चनालोकलोपिषु सरसु लोकानां लोचनानि नेत्राणि तेषामालोकात् उद्योतात् लुम्पन्तीले-
बन्दीलाः लोकलोचनालोकलोपिस्तेषु । लोकानां दृष्टिषु नायान्तीत्यर्थः । नक्षत्रनिकरेषु
कथंभूतेषु । उत्प्रेक्षते—प्रालेयलवलिपिषु विलीनेष्विव विगलितेष्विव । पुनश्च कस्मिन्
सति पलिताङ्गुरदर्शनमभूत् । नमसि आकाशे मित्रैरुशेषतां विभ्राणे सति । सूर्य एव
एकः अद्वितीय आकाशे स्थित, अपरे नक्षत्रादयः सर्वे नष्टा इत्यर्थः । नमसि कथं-
भूते । उत्प्रेक्षते—विधुरावसरे इव विधुरावसरे कष्टवेलाया मित्रमेव समीपे तिष्ठति, अन्ये
सर्वेऽपि पलायन्ते नश्यन्ति । पुनश्च कस्मिन् सति पलिताङ्गुरदर्शनमभूत् । अदितितनये
श्रीसूर्यं करमानतन्त्रतया किरणमात्रपरिग्रहतया आत्मप्रतापप्रकाशनावसाये आत्मनः
प्रतापस्य प्रकाशने प्रकटने अवसाय उद्यमो यस्य स तथोक्तस्तस्मिन् । कस्मिन्निव ।
वीरनरेश्वर इव यथा वीरनरेश्वरः सुप्रबवीरो नृपः करमात्रेण अल्पभागधेयेन
तन्त्रेण सैन्येन आत्मप्रतापप्रकाशनावसायी भवति । अपरे कस्मिन् सति पलिताङ्गुरदर्श-
नमभूत् । समस्तेऽपि समग्रेऽपि विहायत्साकाशे उपलब्धमगने सति । कथंभूते विहायति ।

प्रविरलनीलिके विफलफेनस्फीतिनि निम्नरङ्गसङ्गे सागराम्भसीवोपलक्ष्य-
माणे समन्नेऽपि विहायसि, भूर्जकुजवल्कलदुकूले लतालतान्तनूतनोत्तंसचक्रा-
सिति विक्रमत्कोफनदामोदसान्द्रितशरीरे विधंभराधरदरोज्जितनिर्झरशी-
फरासारमुक्ताफलितवपुषि दिङ्करटिकटकन्दरद्रवहानासवासादलक्षिते सवि-
धप्रभावद्वन्द्वपुष्पमधुकरीसमाजकूजितालोकशब्दसंदर्भेणि शिल्लीकासङ्गरी-

शरणमणिमहीधामप्रविशितदन्विप्रविरलनीलिके । अरण्यमणिमहीभूतो रक्षमनिपर्व-
तस्य उदयाचलस्य प्रभाभिलोभोभिः पिञ्जिता पीतरञ्जीकृता या द्रविः सोमा तथा
प्रविरता अप्यनरा नीलिका कृष्णभावो यस्य विहायपक्षयोष्णं तस्मिन् । विहायपि
कथंभूते । निम्नरङ्गसङ्गे सागराम्भसीव वलोलतारङ्गितं समुद्रजले इव । कथंभूते सा-
गराम्भसि । विफलफेनस्फीतिनि विपण्य नष्टा फेनस्फीतिदिङ्गोरपुद्गिर्वेश्येति लक्ष्मिपल-
फेनस्फीति तस्मिन् विफलफेनस्फीतिनि । यथा समुद्रजलमध्यस्थितरक्षमनिपर्वतसङ्गता
अलनीलिके (१) समुद्रजले भवति । पुनश्च तस्मिन् सति पङ्क्तिताङ्कुरदर्शनमभूत् । मरुति
बाधो राने । रानेर्मन्दं मन्दं परिगरति पचंरति प्रवर्तमाने आगच्छति । मरुति क-
थंभूते । रिवाभुजगे इव रिवाभामुगे इव यथा रिवाभुजगे द्वि बाणी सीमन्तिनीः सं-
भावयितु संभूययितु संभोययितु रानेः रानेः परिगरति तथा वज्रगामीनितिनीदिग्बधूः
संभावयितु मरुतगच्छति सति । कथंभूते मरुतिरिवाभुजगे । भूर्जकुजवल्कलदुकूले
भूर्जकुजा भूर्जकुशादयो वल्कलानि त्वचो दुकूलानि यस्य न तथा तस्मिन् । पुनः
कथंभूते मरुतिरिवाभुजगे । लालगन्धनूतनोत्तंसचक्राणि लालानां वलीनां लताभूतानि
पुष्पाणि ताम्बूल नूतनोत्तंसः सुदृढं कर्णरूपं तेन कर्णानि लोभते इत्येवंशीलः ल-
लान् गन्धनूतनोत्तंसचक्राणी तस्मिन् । पुनरपि कथंभूते मरुतिरिवाभुजगे । रिवाभुजगे-
दामोदसान्द्रितशरीरे दिङ्गोरपुद्गिते दामि बोधनदामि रक्षकमलानि संधामा-
मोदने परिमतेन गान्द्रितं रम्भितं शरीरे यस्य न तथोच्यतस्मिन् । पुनः कथंभूते
— निम्नरङ्गसङ्गे । निम्नरङ्गसङ्गेजितनिर्झरशीफरासारमुक्ताफलितवपुषि विधंभराधरा-

स्वरसूचितसंचारे ककुप्सीमन्तिनीः संभावयितुं दिवाभुजगे इव शनैः शनैः
परिसरति मरुति, त्रिदिवमुनिमण्डलीस्त्वलितजलदेवताजलकेलिकुतूहले जा-
ह्नवीजले, वासरकरमुद्दिश्य द्विजातिहस्तोदस्ताप्तोक्तस्त्रकरक्तचन्दनच्छटा-
छद्रासिन्दूर्यमाणमण्डले व्योमसामजकुम्भस्थले, पालिन्दमन्दिरोदरतारतरो-
च्चार्यमाणमागधमङ्गलोत्थासतुन्दिले नगरदेवताङ्गणास्फालितविविधवाद्यो-
द्भुरध्वानलोहले नवसमागमानन्दमन्थरमिथुनचरपतङ्गप्रलापकाहले कमलि-

पुनः कथंभूते मद्रिवाभुजगे । शिष्टीकास्तरीस्वरसूचिनसंचारे शिष्टीमा कंगायस्ति-
त्तियौ जीवाः पतङ्गजालयस्ता एव झण्यौ जयपण्यास्तासां स्वरेण शब्देन सूचिनो हा-
पितः संचार आगमनं यस्य स तथोक्ततन्मिन् । पुनः कस्मिन् सति पठिताद्भुरदर्शन-
मभूत् । जाह्नवीजले सति । कथंभूते । त्रिदिवमुनिमण्डलीस्त्वलितजलदेवताजलकेलिकुतू-
हले त्रिदिवस्य स्वर्गस्य ये मुनयो लौकान्तिकास्तेषां मण्डलीः श्रेणी । वस्यचित्तीर्थ-
करपरमदेवस्य वैराग्योत्पत्तिनिमित्तं जाह्नवीमार्गे कृतगमनत्वाद् जाह्नवीजलमार्गे समाग-
तत्वाद् । अपवा त्रिदिवमुनिमण्डली सप्तर्षिश्रेण्यस्तया स्थापितं विभित्तं ललितत्वाद्
जलदेवतानां जलरेट्टिपुद्गलं जलकोटावेगो यस्यिन् जाह्नवीजले स तथा तस्मिन् ।
पुनः कस्मिन् सति पठिताद्भुरदर्शनमभूत् । व्योमसामजकुम्भस्थले सति व्योमाका-
शनेव ताम्रजो हस्ती कृष्णवर्णत्वात्तस्य पुम्भम्भलं शिरःपिण्डस्थानं तन्मिन् सति ।
कथंभूते व्योमसामजकुम्भस्थले । वासरकरमुद्दिश्य द्विजातिहस्तोदस्ताप्तोक्तस्त्रकरक्तच-
न्दनच्छटाछद्रासिन्दूर्यमाणमण्डले । देशः प्रदेशो यस्य व्योमसामजकुम्भस्थलस्य तत्तथा
तस्मिन् । पुनश्च कस्मिन् सति पठिताद्भुरदर्शनमभूत् । गृह्णीष्येकानु गृह्णीष्येकानु
द्विहिणद्विजकुलकोलाहले द्विहिणद्विजानां वक्रपक्षाणां हंसानां कुलानि समूहास्तेषां
कोलाहलः कलकलशब्दो द्विहिणद्विजकुलकोलाहलस्तस्मिन् सर्वतः सर्वत्र समुच्छलति
व्यत्यगमाने सति । कथंभूते द्विहिणद्विजकुलकोलाहले । पालिन्दमन्दिरोदरतारतरोच्चार्य-
माणमागधमङ्गलोत्थासतुन्दिले पालिन्दो नरेन्द्रस्य मन्दिरमावातस्तत्सोदरं मध्यप्र-
देशस्तस्मिन् तारतरमत्युपेस्तरमुत्थागमाणं पट्यमानं यन्मागधानां नम्राचार्याणां शोष-
काराणां मग्नं मग्नलपाठस्तत्सोत्प्रेतेनोच्छलनेन मुन्दितं स्थूयस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते
द्विहिणद्विजकुलकोलाहले । नगरदेवताङ्गणास्फालितविविधवाद्योद्भुरध्वानलोहले नगरदेव-
तायाः पुराधिष्ठायिकायाः अङ्गणे चचरे गृह्णीष्येकानु आस्फालितानि ताडितानि विनि-
धानि नानाप्रकाराणि यानि वायानि वेपुर्वहपीणपानकगृह्णीष्येकानु आस्फालितानि ताडितानि विनि-
धानि वादितानि सेकामुदरा उत्कटा ये ध्वानाः शब्दान्तेर्लोहलः अस्तुट्ठमिन् । अत्र
नगरे देवताशब्देन जिनमन्दिरादिकं ज्ञातव्यम् । अपरं कथंभूते द्विहिणद्विजकुलकोला-
हले । नवगमागमानन्दमन्थरमिथुनचरपतङ्गप्रलापकाहले नवगमागमेन प्रत्यगागमेन

नीमधुमत्तमत्तालिकलकलोत्ताले सहचरीरतिरसिकसारसरसितसरले क्रीडा-
कृतार्थकुररकामिनीव्याहारबहले वीचिकाचयप्रचारप्रारम्भविजृम्भितकुकु-
भपुहकुहानादशब्दाले प्रमदवनानोकहकुहरकुलायनिलीनशुकसारिकाशा-
वशब्दासराले सुरासुरसमरसंप्लव इवादिपुरुषोत्पत्तिदिवस इवामृतमथनकाल
इव सेतुबन्धप्रबन्ध इव प्रथमयुगावतारपुण्याह इव च सर्वतः समुच्छ-
लति गृहदीर्घिकासु इहणिद्विजकुलकोलाहले, निजनियोगव्यग्राहनासं-

योऽसाधानन्दस्तेन मन्थरा मन्दगामिनो ये सिधुनचरपताहाधकवाकपक्षिणस्तेषां प्रला-
पैरमर्थकशब्दैः काहलो गम्भीरस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकुलकोलाहले । कम-
लिनीमधुमत्तमत्तालिकलकलोत्ताले कमलिनीनां पद्मिनीनां मधुभिर्मकरन्दैः पुष्परसै-
स्तारुत्तास्तथा मत्ता मदं प्राप्ता ये अलयो भ्रमरास्तेषां कलकलेन कोलाहलेन उत्ताल
जलकुलस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकुलकोलाहले । सहचरीरतिरसिकसारसरसि-
तसरले सहचरी सारसी तस्या रतां सुरसे रसिकः सानुरागो योऽसौ सारसः विलीनाहो
दीर्घजहस्तस्य रतितेन दाब्धितेन सरलोऽकुटिलस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकु-
लकोलाहले । क्रीडाकृतार्थकुररकामिनीव्याहारबहले क्रीडया कृतार्थां सुरतेन कृतकृत्या
या कुररकामिनी उरवोद्यमायां कण्ठहारिका तस्या व्याहारेण शब्देन बहलः प्रचुरस्त-
स्मिन् । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकुलकोलाहले । वीचिकाचयप्रचारप्रारम्भविजृम्भितकुकु-
भपुहकुहानादशब्दाले वीचिकानां लहरीणां श्वेषु समूहेषु योऽसौ प्रचारः सचरणं तस्य
प्रारम्भेण उपमेन विजृम्भितः प्रभृतो योऽसौ कुकुभपुहकुहानादो जलकावशब्दविशेष-
प्वनितेन शब्दाले मुखरे । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकुलकोलाहले । प्रमदवनानोकहकु-
हरकुलायनिलीनशुकसारिकाशावशब्दासराले प्रमदवनानां नृपोद्यानानां सयन्त्रिनो ये
अनोकहा वृक्षास्तेषां गृहरेषु मध्येषु ये कुलाया नीशस्तेषु विलीना उपविष्टाः शुकाश्च
पीराः सारिकाश्च पीतपादाभ्यासां तावा अपत्यानि तेषां शब्दैः फूजितैरसरालः प्रचुरतर-
स्तस्मिन् । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकुलकोलाहले । सुरासुरसमरसंप्लवे इव सुराश्च असुराश्च
सुरासुरा देवदेव्याः तेषां समरस्य संप्रामस्य संतपः संगमस्तस्मिन् इव । पुनः कथंभूते
इहणिद्विजकुलकोलाहले । आदिपुरुषोत्पत्तिदिवसे इव आदिपुरुषस्य धीशृपभनायस्य
उत्पत्तिदिवसो जन्मदिनं तस्मिन्निव । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकुलकोलाहले ।
अमृतमथनकाले इव अमृतमथनं देवदानवैः क्षीरसागरमथनं तस्य कालोऽवतरः
अमृतमथनकालस्तस्मिन्निव । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकुलकोलाहले । सेतुबन्धप्रबन्धे
सेतुबन्धो रामलक्ष्मणहनुमत्सुग्रीवार्दिभिः कृतो योऽसौ समुद्रतरणोपायस्तस्य
प्रबन्धः प्रपट्टः सेतुबन्धप्रबन्धस्तस्मिन्निव । पुनः कथंभूते इहणिद्विजकुलकोलाहले ।
प्रथमयुगावतारपुण्याह इव प्रथमयुगावतार आदिनाथराज्योपदेशनकालस्तस्मिन् यत्पु-
ण्याहं पाठः प्रथमयुगावतारपुण्याहं तस्मिन्निव । तथा चोष्णम्—“आपादमातापहुलप्रतिप-
दिवसे कृती । इत्या कृतपुणारम्भं प्राजापत्यमुपेयिवान् ॥” पुनः केतु सत्यु । पठिताद्भुद-

चरणरणन्मणिमञ्जीरस्वरसकराव्यक्तालस्रिव्यतिकरेषु राजभवनभूमिषु भोगा-
वलीपाठकेषु, त्रोटिकोटिविघटितपुटनिवेशैर्मृणालिनीपलाशैर्निशानिरशन-
विवशकाय बालिशनिकायं सरसमर्दछर्दितौधस्यै पयोधरास्यैर्बालव-
तीष्वभिसारिकास्त्रिधासयन्तीषु मरालीषु, करेणुरोलसितसल्लकीपल्ल-
वापनीयमानपरागोपदेहे नागनिवहे, तत्क्षणक्षरक्षीरप्रतीक्ष्यमाणातिथिषु
व्रजलोकवीथिषु, आगामिजगत्सर्वसपादनाकुलकर्मणि, प्रजापाल-

र्शनमभूत् । राजभवनभूमिषु नृपावासस्थानकेषु भोगावलीपाठकेषु गीतकारशब्देषु सत्सु ।
कथभूतेषु भोगावलीपाठकेषु । निजनियोगव्यप्राप्तनासचरणरणन्मणिमञ्जीरस्वरसकरा-
व्यक्तालस्रिव्यतिकरेषु निजेषु स्वकीयेषु नियोगेषु अधिकारेषु व्यग्रा व्यावृत्ता या
अज्ञाना कमनीयकामिन्यस्तासां सचरणं प्रचारं रणन्त शब्दायमाना ये मणिमञ्जी-
रा पञ्चविधमणिप्रयज्जटितनूपुरास्तेषां स्तराणां शब्दानां योऽसौ सङ्करो व्यामि-
श्रता तेन अव्यक्त अस्फुट आलस्रिव्यतिकरो नादप्रपञ्चको येषु भोगावलीपाठकेषु
ते तथोक्तास्तेषु । पुनथ कास्य सतीषु पलिताङ्कुरदर्शनमभूत् । मरालीषु सतीषु ।
किं कुर्वतीषु सतीषु । बालिशनिकाय अपत्यसमूहं मृणालिनीपलाशैः पद्मिनीनवप-
ल्लवैः कृत्वा आश्वासयन्तीषु । कथभूतैर्मृणालिनीपलाशैः त्रोटिकोटिविघटितपुटनि-
वेशैः श्रोतीनां चक्षूनां कोटिमिरैः कृत्वा विघटितस्रोटित पुटनिवेशं सल्लप्र-
देशो येषां मृणालिनीपलाशानां तानि तैः । कथभूतं यातिशनिकायम् । निशानां निरशनेन
निर्भोजनेन विवश कायो यस्य स निशानिरशनविवशकायस्तम् । कथभूतासु मरालीषु ।
बालवतीषु शिशुमतीषु अभिसारिकास्त्रिधा कान्तसकेतगतसु स्त्रीष्विव । उक्तं च—
'कान्ताधिनी तु या याति सकेतं साभिसारिका' । एवविधलक्षणासु बालवतीष्वभिसारि-
कास्त्रिधा यथा बालवत्योऽभिसारिका पयोधरास्यै स्तनाग्रैर्बालिशनिकायं बालसमूहं
प्रभातकाले आश्वासयन्ति । कथभूतं पयोधरास्यै । सरस्य कन्दर्पस्य समर्देन समेलनेन
पीठनेन छर्दितमुद्गात औधस्य दुग्धं यै पयोधरास्यैस्तानि तथा तैः । पुनथ कस्मि-
न्सति पलिताङ्कुरदर्शनमभूत् । नागनिवहे हस्तिव्यूहे सति । कथभूते नागनिवहे । करेणु-
रोलसितसल्लकीपल्लवापनीयमानपरागोपदेहे करेणूनां हस्तिनोनां करे गुण्डादुद्वेष्टव्यं
तानि श्रोटितानि यानि सल्लकीपल्लवानि वायुद्वेषप्रवालानि तैरपनीयमानं स्पृश्यमानं
परागोपदेहो धूल्युपयोगे रेणुसमूहो यस्य नागनिवहस्य स तथोक्तस्तस्मिन् । पुनथ कास्य
सतीषु पलिताङ्कुरदर्शनमभूत् । व्रजलोकवीथिषु सतीषु व्रजो गोकुलं तस्य लोकां गोकु-
लिकास्तेषां वीथयो मार्गास्तासु व्रजलोकवीथिषु सतीषु । कथभूतासु । तत्क्षणक्षरक्षीरप्रती-
क्ष्यमाणातिथिषु तत्कालक्षरक्षीरेण प्रसवदुग्धेन प्रतीक्ष्यमाणां पूज्यमानां अतिथयः प्रा-
घूर्णिका यासु तास्तथा तासु । पुनथ कस्मिन्सति पलिताङ्कुरदर्शनमभूत् । व्रद्धाणि धातरे
सति । व्रद्धाणि कथभूते सति । आगामिजगत् भविष्यलोकस्य सवस्य रामप्रस्य सपादने

नोपायनिरतान्तःकरणे नारायणे, प्रलयकालकलासंभालनार्दिनि कर्पादिनि,
अनेकमखाह्वानगगनमूढमतिकक्षे सहस्राक्षे, होमाजिह्मब्राह्मणसमिध्यमान-
महसि हुतान्धसि, त्रिविष्टपव्यापारपरायणावस्थे मध्यस्थे, क्षपाक्षयक्षीणा-
काङ्क्षयक्षसि रक्षसि, नूत्ररत्नयत्नाहितमनोरथे पाथोनिधिनाथे, प्रसंख्यानो-
न्मुखवैश्वानसमनोविनीयमानालानि मातरिधनि, वनीपकसंतर्पणोद्घाटि-
तकोशे धनेशे, योगनिद्रोद्रेकमुद्रिताक्षिपक्षे विशालाक्षे, धरोद्धरणधीनचे-

आकुलेऽद्विष्टव्यतामूढं कर्म व्यापाद्ये यस्य च तथा तस्मिन् आगामिजगत्तर्पणपादनाकुल-
कर्मणि । पुनथ वस्मिन्गति । नारायणे सति । कर्मभूते नारायणे । प्रजापालनोपायनिरता-
न्तःकरणे प्रजापालनस्य मद्रणा वृष्टवृष्टिरक्षणस्य उपायोऽभ्युपाय उद्यमस्तस्मिन् भिरतं
तत्परे अन्तःकरणं मनो यस्य स तथा तस्मिन् । पुनथ वस्मिन्गति । कर्पादिनि ददे सति ।
कर्मभूते कर्पादिनि सति । प्रलयकालकलासंभालनार्दिनि प्रलयकालकलायाः लोकेऽह-
रणवेद्यायाः संभालने स्मरणं पार्दति गच्छति इत्येवंशूलस्तस्मिन् । पुनथ वस्मिन्गति ।
सहस्राक्षे देवेन्द्रे गति । कर्मभूते सति । अनेकमखाह्वानगगनमूढमतिकक्षे अनेके बहुवो मर्या
महाशयवद्वानं त्रिनिवायानो ज्योतिर्व्यन्तरकल्पवार्दिना भवसवागिभिरामग्नयं गमने
च तस्य तत्र गमने तस्य पथवस्थापेण गमने तस्मिन् गूढो आकुलो मतिकक्षो
मुद्रितता यस्य च तथा तस्मिन् । पुनथ वस्मिन्गति । हुतान्धसि आगौ सति ।
कर्मभूते सति । होमाजिह्मब्राह्मणसमिध्यमानमहति होमोऽन्तापाहुतीनां दानं तस्मिन् अ-
जिह्माः प्रगुणा ये ब्राह्मणाः द्विजग्नानरैः समिध्यमानं प्रब्राल्यमानं दीप्यमानं मह-
रतेको यस्य हुतान्धसि च तथा तस्मिन् होमाजिह्मब्राह्मणसमिध्यमानमहति । पुनथ
वस्मिन्गति । मध्यस्थे कक्षे सति । कर्मभूते गति । त्रिविष्टपव्यापारपरायणावस्थे
प्रवाणा दिष्टवानी लोचनो व्यापारः प्रवर्तने तस्मिन् परायणा तत्परा अवस्था
व्यवस्थितिर्यस्य च तथा तस्मिन् । पुनथ वस्मिन्गति । रक्षसि सति । कर्मभूते सति ।
क्षपाक्षयक्षीणाकाङ्क्षसि क्षपायाः रात्रेः क्षयेण दिव्यप्रारम्भेण क्षीणाकाङ्क्षं गिरातं
बधो हृदयं यस्य तत्तपोर्धं तस्मिन् । पुनथ वस्मिन्गति । पाथोनिधिनाथे सति । कर्म-
भूते सति । नूत्ररत्नयत्नाहितमनोरथे मनोरथ हृष्टा येन
च तथा तस्मिन् । पुनथ वस्मिन्गति । मातरिधनि बाते सति । कर्मभूते । प्रसंख्यानो-
न्मुखवैश्वानसमनोविनीयमानालानि प्रसंख्यानं ध्याने त्रये वा उन्मुखास्तस्य ये वैश्वानरा-
स्तस्मिन्गति । पुनथ वस्मिन्गति । विशालाक्षे ददे सति । कर्मभूते
सति विशालाक्षे । योगनिद्रोद्रेकमुद्रिताक्षिपक्षे योगनिद्राया उद्रेकेण आविष्टेन मुद्रिता मी-

तसि चक्षुःश्रवसि, परस्पराचरितसमय इव स्वकीयक्रियाकाण्डकण्डुलहृदये
भुवनत्रये, पुनः खरदण्डिनीखण्डेषु चक्रवाकविकिरपरिपदि बन्धूकजीवेपु
विट्टमारामराजिपु पारापतपतङ्गचरणेषु सिन्दूरितशिरःपिण्डशुण्डालघटायां
च विभक्तारुणिमनीवार्यमणि संजाते सूर्यमणिमुकुरुन्दसुन्दरे,

‘दुःस्वप्नोपशमाय दुर्जनसमालोकागतैनरिच्छदे

दुश्चिन्ताहतये दुरीहितभवद्विप्रन्युदासाय च ।

भूयः कल्पितदक्षिणैः कृतजयाघोषोत्सवं ब्राह्मणै-

राज्यावीक्षणमेतदस्तु भवतः सर्वेप्सितावासये ॥ ९६ ॥

लिता अक्षिपक्षा लोचनपक्ष्माणि येन स तथोक्तस्तस्मिन् । पुनश्च कस्मिन्सति । चक्षुः-
श्रवसि शेषनागे । कथंभूते सति । धरोद्भरणाधीनचेतसि धरायाः पृथिव्या उद्भरणे उच्चलने
अधीनं तत्परं चेतो मनो यस्य स तथोक्तस्तस्मिन् । पुनश्च कस्मिन्सति पलिताङ्गदरश-
नमभूत् । भुवनत्रये त्रैलोक्ये सति । कथंभूते भुवनत्रये । स्वकीयक्रियाकाण्डकण्डुलहृदये
स्वकीयक्रियाकाण्डेषु निजावारसमूहेषु कण्डुलं उद्यतं हृदयं मनो यस्य स तथा तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते भुवनत्रये । उपप्रेक्ष्यते—परस्परापरितसमय इव
.....पुनश्च कस्मिन्सति । पुनर् अयमणि श्रीसूर्ये सूर्यमणिमुकुरुन्दसुन्दरे
अर्ककान्तराङ्गमुकुरवदर्पणवा सुन्दरे मनोहरे संजाते सति । उच्चलता संप्राप्ते सतीत्यर्थः ।
पुनः कथंभूते अयमणि । उपप्रेक्ष्यते—विभक्तारुणिमनि विभक्तो विभागीकृत्य दत्तो अह-
णिमा रक्तल येन स तथा तस्मिन् विभक्तारुणिमनि इव । केपु पदार्थेषु अरुणिमा वि-
भक्त इत्याह—खरदण्डिनीखण्डेषु पद्मिनीवनेषु रक्तकमलेषु । तथा चक्रवाकविकिरपरि-
पदि चक्रवाकपक्षिणां समूहे । तथा बन्धूकजीवेषु मण्यारूपक्षेपु । तथा विट्टमाराम-
राजिषु प्रबालवनश्रेणिषु । तथा पारापतपतङ्गचरणेषु कलरवपक्षिपातेषु । तथा सिन्द-
ूरितशिरःपिण्डशुण्डालघटायां च । विभ्रम इति संबन्धः । तस्यः यशोर्धमहाराजस्य किं
कुर्वतः पलिताङ्गदरशनमभूत् । इति अमुना प्रकारेण बन्दिरुन्दोक्तसूक्तीः स्तुतिपाठकत-
मूहभणितभुवनचनानि समाकर्णयतः शृण्वन्तः । कीदृशः सूचीः समाकर्णयतः ।
दुःस्वप्नेत्यादि । हे राजन्, एतत्प्रत्यक्षीभूतं आज्यावेक्षणं भवतस्तव सर्वेप्सितावा-
सये अस्तु निखिलाभीष्टवस्तुप्राप्तये भवतु । आज्यावेक्षणं कथं भवति । ब्राह्मणैर्विप्रेः
कृतजयाघोषोत्सवं यथा भवत्येवं कृतो विहितो जयशब्दस्य आपोषो ध्वनिस्तस्योत्सव
आनन्दो यत्र आज्यावेक्षणकर्मणि कृतजयाघोषोत्सवम् । कथंभूतैर्ब्राह्मणैः । भूयःकल्पित-
दक्षिणैः भूयसी प्रचुरतरा कल्पिता समर्थिता दत्ता दक्षिणैः हिरण्यदिदानं येन्यस्ते
तथा तैः । आज्यावेक्षणं रिमर्थं क्रियते इत्याह—दुःस्वप्नोपशमाय दुष्टस्वप्नप्रशमनाय ।

यो दर्शयन्निजतनौ मुवनं समस्तं
जात समो भगवता मधुसूदनेन ।

लीलाविलासवसतिश्च मृगेक्षणाना

क्षोणीश मङ्गलकरो मुकुरः स तेऽस्तु ॥ ९७ ॥

इति चन्द्रिवृन्दोक्तसूची समाकर्णयतो विजयोर्जितराज्यस्याज्यावेक्षणं
दर्पणनिरीक्षणं च कुर्येत तस्य यशोर्धमहाराजस्य पलिताङ्गुरदर्शनमभूत् ।

त च हस्तेनावलम्ब्यालोक्य च स मे तात किलैवमचिन्तयत्—

‘मतिविभवविनाशोत्पातकेतुप्रतान

सुरतमुखसरोजोच्छेदनीहारसारः ।

मदनमदविनोदानन्दकन्दावमर्द-

प्रपतदशनिदण्डाहम्बर केश एष ॥ ९८ ॥

तथा दुर्धनसमालोकागतैरिच्छेदे दुर्जनानां पापिष्ठल्लोकानां समालोकेन दर्शनेन
आगतमुपडौकित यत् एन पाप तस्य छिन् छेदन तस्यै दुर्जनसमालोकागतैरिच्छेदे ।
(‘सरसूद्रिपदुहयुजविदभिदशिष्टनिनीरात्रामुपसर्गोऽपि’ इत्यनेन किं प्रतया ।) दुर्बिन्ता
परधनपरकलत्रादिप्रहणचिन्तनं दुष्टिता तस्या इतिर्विनाश तस्यै दुर्बिन्ता इत्ये । तथा
दुरीहितभवद्विप्रभ्युदासाय च दुरीहितेन दुष्टेष्टितेन भवन्त सत्तायमाना ये विभ्रा
अन्तरायास्तेषां व्युदासो विनाशस्तस्यै दुरीहितभवद्विप्रभ्युदासाय । समुच्चालकार ॥

यो दर्शयन्निज्यादि । हे क्षोणीश हे पृथ्वीपते राजाधिराज, रा जगत्प्रसिद्धो
मुकुरो दर्पण ते तव मङ्गलकर धेयस्करो भवतु । स क । यो मुकुरो भगवता परमेश्व
रेण मधुसूदनेन जरासपवैरिणा नारायणेन सम सदृशो जात । पुन कथमूतो मुकुर ।
मृगेक्षणानां मृगलोचनानां स्त्रीणां लीलाविलासवसति लीलानां विदग्धचेष्टानां विला-
सवसति श्रीशमदिदं लीलाविलासवसति । उक्तं च—‘ह्रीलाविलासविबोक्तीलाललि
तविभ्रमा । स्त्रीणां शृङ्गारचेश स्तुर्हावपर्यायवाचका ॥’ समुच्चालकार ॥

त चेत्यादि । ॥ पलिताङ्गुरं हस्तेनावलम्ब्य करे कृत्वा आलोक्य च दृष्ट्वा च ॥
जगत्प्रसिद्धो मे सम यशोधरस्य तात पितासि-ति बोधोक्ता । एव वक्ष्यमाणलक्षणोपल-
क्षितप्रकारेण अचिन्तयत् विचारयामास । एव कथमिति चेत्—मतीत्यादि । एष
प्रत्यक्षभूत पलित केश-कृतल । कथमूत । मतिविभवविनाशोत्पातकेतुप्रतान
मतिरेव विभवो लक्ष्मीरिष्टभोगदायकत्वात् तस्य विनाश क्षयस्तदर्थमुत्पातकेतुप्रतानो
नवमप्रहोदयसदृश । पुन कथमूत एष केश । सुरतमुखसरोजोच्छेदनीहारसार
सुरतमुख स्त्रीसभोगमीत्य तदेव सरोज कमल पुष्पसूर्योदये विनाशितत्वात् तस्योच्छेदो

करणकरिणां दर्पेद्रिकप्रदारणवेणवो
हृदयहरिणस्येहाध्वंसप्रसाधनवागुराः ।

मनसिजमनोभङ्गासङ्गे चिताभसितागमाः

शुचिरुचिवशाः केशाः पुंसां यमोत्सवकेतवः ॥ ९९ ॥

कुन्दावदातैर्दयितावलोकितैर्दुग्धद्युतैः स्त्रीदशनच्छदामृतैः ।

सदा सहावासरसार्थने जने किमत्र चित्रं यदयं शुचिः कचः ॥ १०० ॥

जरावल्लीतन्तुर्मनसिजचिताचक्रभसितं

यमव्यालक्रीडासरणिसलिलं केशमिपतः ।

विनाशस्तदर्थं नीहारसारः प्रालेपसमाप्तः । पुनः कथंभूतः । मदनमदविनोदानन्दकुन्दा-
यमर्दप्रपतदशनिदण्डाढम्बरः मदनस्य कन्दर्पस्य योऽमी मदो दर्पस्तेन(स्तस्य) विनोदः
स्त्रीरमणकुतूहल तस्माद्योऽसाधानन्दः सुखं स एव कन्दो मूलं तस्यावमर्दधूर्णीररणं
तदर्थं प्रपतदशनिदण्डाढम्बरः प्रपततः आगच्छतो अशनिदण्डस्य विशुरण्डस्य आढम्बरः
शोभा यस्येति स तयोक्तः । रूपकालंकारः ॥

करणेत्यादि । शुचिरुचिवशाश्चन्द्रवर्णिमैलाः पुंसां पुरुषाणां केशाः कुन्तलाः ।
कथंभूताः । करणकरिणामिन्द्रियमजाना दर्पेद्रिकप्रदारणवेणवः दर्पस्य मदनस्य उद्रेक
आधिक्यं तस्य प्रदारणे विनाशने वेणवो वंशवृक्षाः । पुनः कथंभूताः केशाः । हृदयहरिणस्य
मनोमृगस्य ईहाध्वंसप्रसाधने चेशविनाशकरणे वागुरा यन्धनपाशाः । पुनः कथंभूता
केशाः । मनसिजमनोभङ्गासङ्गे कन्दर्पेच्छाभङ्गकरणे चिताभसितागमाः भस्मभूताः । पुनः
कथंभूताः केशाः । यमोत्सवकेतवः यमस्य कृतान्तस्य उत्सवकेतवो महोत्सवध्वजाः ।
रूपकालंकारः ॥

कुन्दावदातिरित्यादि । दयिताविलोकितैः स्त्रीणां यदासुविक्षेपावलोकितैः सह
सदा सर्वकालं सहावासरसार्थने सहावासानुरागपार्थके जने लोके यतश्चाय कचः केश
शुचिरुग्वलो वर्तते तदत्र ससारे किं चित्रं किमाश्चर्यम् । अपि तु न किमपि आश्चर्यम्
शुचिलहेतुर्गर्भितं विशेषणमाह—कथंभूतैर्दयिताविलोकितैः । कुन्दावदातैरदृशसकुमुमवडु-
क्कलैः । तथा स्त्रीदशनच्छदामृतैः स्त्रीणां अथवामृतैः सह सदा सर्वकालं सहावासरसार्थने
जने यदयं कचः शुचिर्वर्तते तदत्र चित्रं किम् । न किमपि चित्रम् । तदेतुर्गर्भितं विशेष-
णमाह—कथंभूतैः स्त्रीदशनच्छदामृतैः । दुग्धद्युतैर्गोक्षीरवदुग्धलैः । हेलाशेषालंकारः ॥

जरावल्लीतन्तुरित्यादि । इदं पलितं केशमिपतः पलितकेशव्याजेन जरावलीतन्तु-
पेतंते । जरा वार्धक्यं सैव वल्ली दुःखफलदायिकत्वात् तस्मात्तन्तुस्तन्तुसदृशः सूत्रसदृशः ।
इदं पमितकेशमिपतः पलितकेशमिपात् मनसिजचिताचक्रभसितं मनसिजस्य परेतक-

महामोहे पुंसा विपतरुजटाजालमलघु

प्रियालोकप्रीतिस्थितिविरतये पत्रकमिदम् ॥ १०१ ॥

तारुण्यकाले मददुर्दिनैर्या सितेतैः स्त्रीनयनैः प्रजाता ।

कृष्णच्छविः साद्य शिरोरुहश्रीजरारजक्या कियतेऽवदाता ॥ १०२ ॥

अपि च कामिनीजनविलासविद्वत्सारणेषु चण्डालदण्डा इव, प्रलयप्रा-
रम्भवार्ताकर्णनेषु मृत्युदूतागमनमार्गा इव, शृङ्गाररसप्रसरनिवारणेषु
परागराजिसमागमा इव, स्वान्तस्फुरितखण्डनेषु परशुधारावपाता इव,
करणग्रामविगमेषु धूमकेतूद्गमा इव, चपुर्लावण्योल्लेखनेषु स्फटिकशला-

न्दर्पस्य या चिता मृतकमिस्तस्याथक मण्डल तस्य भवित भस्मसदृशम् । पुनश्च इदं
पलितकेशमिषत् यमव्यालकीडासरणिसलिल यमो मृत्यु स एव व्यालो दुष्टगण सर्व-
लोकविध्वंसकत्वात् तस्य श्रीडासरणि वेलिकृत्रिमनदी तस्या सलिलमुज्ज्वलमुदकम् ।
पुन कथभूतमिदं पलितम् । महामोहे महा अचेतनत्वोत्पादने पुंसा पुदपाणा विपतरुजटा
जाल विपतरौविषट्कस्य जटानाल मूलममूह । कथभूत विपतरुजटानालम् । अलघु
महत् । अपर कथभूतमिदं पलितम् । प्रियालोकप्रीतिस्थितिविरतये पत्रकम् । प्रियाणा
स्त्रीणा आलोको निरीक्षण तस्य प्रीति प्रेम तस्या स्थितिर्व्यवस्था तस्या विरतिर्विनाश
प्रियालोकप्रीतिस्थितिविरतिसस्य पत्रक करोतवरपत्र लेखपत्र वा । रूपकमिदम् ॥

तारुण्यकाले इत्यादि । या शिरोरुहश्री वेशलक्ष्मीत्यादयः काले यौवनकाले स्त्रीन-
यनैः कृष्णच्छवि प्रजाता कृष्णकान्तिर्बभूव । कथभूत स्त्रीनयनैः । मददुर्दिनं मदति
मिरै । कथभूत । सितेतैः कृष्णवर्णैः । सा शिरोरुहश्री अद्य इदानीं जरारजक्या
धोवणिश्या वार्धक्यपरिचारक्या परिवर्तिक्या अवदाता उज्ज्वला कियते विधीयते ।
हेल्लकार ॥

अपि च तथा च धमी प्रलक्ष्मीभूता मनुष्याणां मानवानां पलिताङ्कुरा वृक्ष(शुक्र)-
वेशनबोद्धिद । कथभूता । कामिनीजनविलासविद्वत्सारणेषु श्रीसमूहविलासविष्टाविद्व-
रीकरणेषु चण्डालदण्डा इव । चण्डालानां दण्डा पशुपशुकास्थीनि विद्वत्समर्जनकानि भव
न्ति । कथभूता पलिताङ्कुरा । प्रलयप्रारम्भवार्ताकर्णनेषु मृत्युदूतागमनमार्गा इव प्रलयो
मरणकालस्तस्य प्रारम्भो रामस्य तस्य वार्ता वृत्तान्त तस्या आकर्षणानि ध्वनानि तेषु
मृत्योर्दमस्य दूतानामागमनमार्गा इव आयानस्य पन्थान इव । कथभूता पलिताङ्कुरा ।
शृङ्गाररसप्रसरनिवारणेषु परागराजिसमागमा इव शृङ्गाररसस्य शृङ्गारानुजलस्य प्रसरो
व्याप्तिस्तस्य निवारणेषु निषेधेषु परागराजैर्धूलिसमूहस्य समागमा आगमनानीव । पुन
स्वान्तस्फुरितखण्डनेषु परशुधारावपाता इव स्वान्त मनस्तस्य स्फुरित चेष्टित तस्य खण्ड-
नेषु छेदनेषु गुठारधाराणां पातानीव । पुन करणग्रामविगमेषु धूमकेतूद्गमा इव करणप्रा-

कावतारा इव, आगामिमतिमहामोहाविर्भावेषु विपतरूपसवपरिचया इव,
मन सरसि च मनसिजद्विजानवसरसूचनेषु कीकसाभोगा इव, अमी
मनुष्याणा पलिताङ्कुराः ।

अपि च ।

अज्ञस्य जन्तो पलिताङ्कुरेक्षण भवेन्मनोभङ्गकृते न धीमतः ।

ससारतृष्णामुजगीविजृम्भणप्रशान्तिसीमाश्चिकुरा हि पाण्डुराः ॥ १०३ ॥

मुक्तिश्रियः प्रणयवीक्षणजालमार्गा.

पुसा चतुर्थपुरुषार्थतरुप्ररोहाः ।

नि श्रेयसामृतरसागमनाम्रदूता.

शुक्ला. कचा ननु तपश्चरणोपदेशाः ॥ १०४ ॥

माणा इन्द्रियसप्तसथाणा निगमेषु उद्भासेषु अग्निप्रादुर्भावा इव । पुन वपुलावण्यो-
क्तेषु स्फटिकशलाकावतारा इव वपुष शरीरस्य लावण्य कान्तिस्तस्योल्लेखनेषु उत्तम-
नेषु कर्पूरपारीणा सगमा इव । पुन आगामिमतिमहामोहाविर्भावेषु विपतरूपसवपरि-
चया इव आगमिष्यतीति आगामि मतेषुदेमहान् शुद्धतरो मोक्षो मोहो वैनित्य तस्य
आदिर्भावेषु प्रादुर्भावेषु विपदृक्षस्य पुष्पसगमा इव । पुन मन सरसि च मनसिज
द्विजानवसरसूचनेषु कीकसाभोगा इव मन सरसि हृदयसरोवरे मवसितद्विजस्य चन्दर्प
वाह्यस्य कामकर्मचाण्डालस्य अनवसरसूचनेषु अयोग्यजल(काल)कथनेषु कीकसाभोगा
इव अस्थिशीलकविस्तारा इव । उपमा समुच्चयालकार ॥

अपि च अथवा अर्थान्तरेण पलिताङ्कुरान्वर्णयत्याचार्य — अज्ञस्येत्यादि । पाण्डुरा-
श्चिकुरा पलिता केशा अज्ञस्य महिरात्मनो जन्तोर्जावस्य पलिताङ्कुरेक्षण शुक्लकेशाङ्कुर-
दर्शन मनोभङ्गकृते भित्तभङ्गकार्याय भवेत् सञ्जायेत, न धीमतो बुद्धिमत्तत्त्वतद्गान्धिनो
मनोभङ्गकृते न भवति । स तत्त्वज्ञानी एव चिन्तयति—पाण्डुरा चिकुरा ससारतृष्णा
भुजगीविजृम्भणप्रशान्तिसीमा ससारस्य तृष्णा इन्द्रियविषयामिलायो लोभ आशा
सैव भुनगी कालसपिणी अतर्हुष्ट्यात् तस्या विजृम्भण प्रसरत्तस्य प्रशान्तिसीमा
सीमानो शान्तिमर्यादा । रूपकालकार ॥

मुक्तिश्रिय इत्यादि । पुसा पुरुषाणा शुक्ला कचा पाण्डुरा केशा ननु निश्चयन
मुक्तिश्रियो मुक्तिलक्ष्म्या प्रणयवीक्षणे स्नेहावलोकने जालमार्गा मवाक्षलिद्राणि । पुन
कथभूता । चतुर्थपुरुषार्थतरुप्ररोहा चतुर्थस्तुरीय पुरुषार्थो मोक्ष स एव तदर्थं सुस-
फलच्छायादायकत्वात् तस्य प्ररोहा अङ्कुरा । पुन कथभूता । नि श्रेयसामृतरसागम-

तदनु संजातनिर्वेदसंवेदनहृदयः सविधतरनिःश्रेयसाभ्युदयः सचरित-
लोकलोचनचन्द्रमाः पुनरिमाः किल शीलसाराः सस्मार संसारसागरोत्तर-
णपोतपात्रदशा द्वादशाप्यनुमेषाः ।

तथा हि ।

उत्सृज्य जीवितजलं बहिरन्तरेते

रिक्ता विशन्ति मरुतो जलयन्त्रकल्पाः ।

एकोद्यमं जरति यूनि महत्यणौ च

सर्वकपः पुनरयं यतते कृतान्तः ॥ १०५ ॥

नामदूताः ति.श्रेयसं निर्वाणं तदेव असुतरसो अमृतपाराप्रवाहस्तस्य आगमनस्य अप्र-
दूता प्रथमसंदेहाहराः । पुनः कथंभूताः । मपथरणोपदेयाः दीक्षाग्रहणशास्त्राणि ॥

तदनु तदनन्तरं पश्चिमाङ्कुरदशनादनन्तरं स यशोधर्महाराजः पुनः पुनरपि इमा
वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षिताः किल लोकोक्ती वा द्वादशापि द्विपत्रपि अनुप्रेक्षा भावनाः
सस्मार चिन्तयामास । भूयः कथंभूतः । संजातनिर्वेदसंवेदनहृदयः संजात उत्पन्नो
योऽस्ती निर्वेदः संसारसागरीरभोगप्रतिपक्षेयस्य संवेदनं धर्मफलं च सानुप्राणता । अथवा
निर्वेदस्य संवेदनं विचारणं हृदये मनसि यस्य ॥ संजातनिर्वेदसंवेदनहृदयः । पुनः
कथंभूतः । सविधतरनिःश्रेयसाभ्युदयः सविधतरः अतिनिकटवर्ती निःश्रेयसस्य निर्वाणस्य
अभ्युदयः परिपाको यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । सचरितलोकलोचनचन्द्रमाः स-
चारितलोचनो सदाचारमनुप्याणो महामुनीनां च लोकलोचनचन्द्रमाः आनन्दकारकः ।
कथंभूता अनुप्रेक्षाः । शीलसाराः शीलेषु अष्टादशशीलसहस्रेषु सर्वयत्नाचारेषु साराः
सारभूताः । पुनः कथंभूता अनुप्रेक्षाः । संसारसागरोत्तरणपोतपात्रदशाः संसारमनु-
गतिलक्षणः स एव सागरः समुद्रः पर्यन्तरहितत्वात् तस्योत्तरणे पारप्रापणे पारगमने
पोतपात्रस्त प्रवहणपात्रस्त दशाः घटिकाप्रायाः । रूपमार्तकारः ॥

तथाहि तदेव निरूपयति—उत्सृज्येत्यादि । एते स्वसंवेदकप्रलक्ष्मीभूता मरुत
उच्छ्वासराश्या वायवो जीवितजलमायुक्तोयं बहिदत्तज्य बाह्ये मुक्त्वा रिक्ताः गन्तः
अन्तर्मये विशन्ति संब्रन्ति । कथंभूताः मरुतः । जलयन्त्रकल्पाः आहट(घट)घटीमा-
सावस्थाः । अयं प्रलक्ष्मीभूतः कृतान्तो यमः जरति वृद्धबीजे, यूनि तरणपुरे, महति
कृपादौ गुरुपुरे, अणौ च दादि लघुपुरे, एकोद्यमं यथा भवत्येवं यतते विनाशयितुं
यत्नं करोति । कथंभूतः कृतान्तः । सर्वकपः पुनः दावानलसदृशः । पुन शब्द इवार्थे
वर्तते । उपमासंकारः ॥

लावण्ययौवनमनोहरणीयताद्याः

कायेष्वमी यदि गुणाश्चिरमावसन्ति ।

सन्तो न जातु रमणीरमणीयसारं

संसारमेनमवधोरयितुं यतन्ते ॥ १०६ ॥

उच्चैःपदं नयति, जन्तुमघः पुनस्तं

वात्येव रेणुनिचयं चपला विभूतिः ।

श्राम्यत्यतीव जनता वनितासुखाय

ताः सूतवत्करगता अपि विह्वन्ते ॥ १०७ ॥

शूरं विनीतमिव सज्जनवत्कुलीनं

विद्यामहान्तमिव धार्मिकमुत्सृजन्ती ।

लावण्येत्यादि । अमी एते लावण्ययौवनमनोहरणीयताद्याः गुणा यदि चेत् कायेषु
चिरं दीर्घकालं भावयन्ति क्षीयन्ति तिष्ठन्ति । लावण्यं च काम्पितयौवनं च तारुण्यं मनो-
हरणीयता च आदेयमूर्तिता आद्या येषां हृदयभागादीनां गणनां ते लावण्ययौवन-
मनोहरणीयताद्याः । तर्हि सन्तः सत्पुरुषाः एनं प्रलक्ष्मीभूतं संसारमाजवं जवभावमव-
धोरयितुं निराकर्तुं जातु कदापिदपि न यतन्ते नोद्यन्ते कुर्वन्ति । सदाकालं संसार एव
तिष्ठन्ति । कथंभूतं संसारम् । रमणीरमणीयसारं रमणीभिः कमनीयकामिनीभिः रम-
णीयं मनोहरं सारं मय्यो यस्य स तथा तम् । समुच्चयोपमालंकारः ॥

उच्चैरित्यादि । विभूतिरैश्वर्यं कथंभूतं जन्तुं प्राणिनं कर्मतापयमुच्चैःपदं राजमि-
त्यादि द्वितीयं कर्म नयति प्रापयति । पुनः पश्चात् विभूतिस्तं जन्तुं प्राणिनमधो नीचै-
स्त्वं स्थानं रक्षानकारिकं पदं नयति प्रापयति । कथंभूता विभूतिः । चपला वेगवत्तरा ।
कं केव । रेणुनिचयं रजःसमूहं काला प्रथमं उच्चैर्नयति पश्चादधः पातयति । जनता
लोको वनितासुखाय उत्तमस्त्रीसंभोगसुखाय अतीव श्राम्यत्यतीवशयेन खेदं करोति सेवा-
श्रुतिवाणिज्यादिकं व्यापारं करोति । उच्यते च—‘वनिता जनितात्यर्थानुरागायां च धो-
पितिः’ । ता वनिताः करगता अपि नश्यन्ति सूतवत् करगता अपि मुष्टिमध्ये यत्नेन
धृता अपि विह्वन्ते नश्यन्ति । किंनत् । सूतवत् पारदरसवत् । पूर्ववृत्ते लावण्यादिक-
मनिलमुष्णम्, अस्मिन्वृत्ते राज्यलक्ष्मीरनिलेति सूचितम् । उपमालंकारः ॥

शूरमित्यादि । इयं प्रलक्ष्मीभूता लक्ष्मीर्धनं लोकं पञ्चजनं कलुषीकरोति पापशं-
विदधाति । ‘लोभमूलानि पापानि’ इति वचनात् । लक्ष्मीः किं कुर्वती । शूरं सहस्रभटलक्षभट-
कोटिभटविष्वंसकं पुरुषमुत्सृजन्ती परिहरन्ती । कमिव । विनीतमिव प्रथयवन्तं पुमास-
मिव । शूरं विनीतं च परिहरतीत्यर्थः । लक्ष्मीः पुनः किं कुर्वती । कुर्वीते उत्तमकुलं

चिन्ताज्वरप्रसवभूमिरियं हि लोके

लक्ष्मीः खलक्षणसखी कलुषीकरोति ॥ १०८ ॥

वाचि भ्रुवोर्दृशि गतावलकावलीषु

यासां मनःकुटिलतास्तदिनीतरङ्गाः ।

अन्तर्नमान्त इव दृष्टिपथे प्रयाताः

कस्ताः करोतु सरलास्तरलायताक्षीः ॥ १०९ ॥

सहारयद्भक्तचलस्य यमस्य लोके

कः पश्यतो हरविधेरवधिं प्रयातः ।

यस्माज्जगत्त्रयपुरीपरमेश्वरोऽपि

तत्राहितोद्यमगुणे विधुरावधानः ॥ ११० ॥

पुरुषं वत्सजन्ती । किंवत् । सज्जनवत् पुरुषवत् परोपकारिणमिव । यथा कुलवन्तं परिहरति तथा परोपकारिणमपि परिहरतीत्यर्थः । लक्ष्मीः पुनः किं कुर्वती । धार्मिकमुत्सृजन्ती धार्मिकं धर्मिष्ठं उत्सृजन्ती । कथमिव । विद्यामहान्तमिव विशया श्रापेण महान् गुरुर्षियामहान् तं विद्यामहान्तं धार्मिकं पित्रोसे परिहरतीत्यर्थः । कथंभूता लक्ष्मीः । चिन्ताज्वरप्रसवभूमिः चिन्तया अग्न्या उत्पन्नो योऽप्यै पवरः संतापस्तस्य प्रसवभूमिरुत्पत्तिस्थानं चिन्ताज्वरप्रसवभूमिः । पुनः कथंभूता लक्ष्मीः । खलक्षणसखी खलवत् दुर्जनवत् क्षणसखी अल्पकालमेहिनी । उक्तं च—‘अत्रच्छाया तुणादमिः खले प्रीतिः स्थले जलम् । वैद्यारागः कुमित्रं च पश्येत् बुद्धदोषमाः ॥’ उपमालंकारः ॥

धात्रीत्यादि । ताः जगत्प्रसिद्धास्तरलायताक्षीः तरलानि चपलानि आश्रयानि दीर्घाणि कर्णान्तप्रिधान्तानि अक्षीणि लोचनानि यासां तास्तरलायताक्ष्यस्ताः तरलायताक्षीः कः पुमश्च सरला अकुटिलाः करोतु विदधानु । अपि तु न कश्चित्करोतीत्यर्थः । तां काः । यासां स्त्रीणां मनःकुटिलता हृदयवक्रता तदिनीतरङ्गा नदीबह्वोला दृष्टिपथे लोचनमार्गे प्रयाता आयाता लोकेः प्रत्यक्षेण दृष्टाः कस्मिन् कस्मिन् स्थाने प्रत्यक्षेण दृष्टाः वाचि वचने कुटिलताः प्रत्यक्षेण दृष्टाः भ्रुवोर्लक्षणोपरिरोमराजीद्वये दृशि लोचनयुगले गता गमने अलकावलीषु केशत्रेणिषु कस्तात् प्रत्यक्षेण दृष्टाः अन्तर्धेतसि नमान्त इव अवकाशमलभयान इव । रूपकोपमालंकारः ॥

संहारयद्भक्तचलस्येत्यादि । कः पुमान् यमस्य कृतान्तस्य लोके ससारे अवधि मर्माशविनाशम् । अन्तमित्यर्थः । प्रयातः गतः । अपि तु न कश्चित्प्रयात इत्यर्थः । कथंभूतस्य यमस्य । सहारार्थं मोटागिला सादनायै बद्धचलस्य समीकृतपञ्चाहुलस्य । अपरं कथंभूतस्य । पश्यतोहरविधेः पश्यतोहरस्य चौरस्य विधिरनुष्ठानं यस्य

इत्थं क्षणक्षयहुताशमुखे पतन्ति
 वस्तूनि वीक्ष्य परितः सुकृती यतात्मा ।
 तत्कर्म किञ्चिदनुसर्तुमयं यतेत
 यस्मिन्नसौ नयनगोचरतां न याति ॥ १११ ॥

इत्यनिलानुप्रेक्षा ॥ १ ॥

दत्तोदयेऽर्थनिचये हृदये स्वकार्ये
 सर्वः समाहितमतिः पुरतः समास्ते ।
 जाते स्वपायसमयेऽम्बुपतौ पतत्रेः
 पोतादिव हुतवतः शरणं न तेऽस्ति ॥ ११२ ॥

स तथा तस्य । 'नानिश्चयपश्यन्नपो युक्तिदण्डहरेषु' इति वचनात् पृष्ठा अद्भुतसमाप्तः ।
 यथा वाचोयुक्तिः दिशोदण्डः पश्यतोदरः । वस्त्रादवधिं च प्रयातः । यन्मात्सर्यात्
 जगन्नयपुरीपरमेश्वरोऽपि तीर्थैकरोऽपि तत्र यमे आहितोद्यममुणे कृतोरसाहमुणे सति
 विधुरावधानः विफलप्रयत्नः । दशान्तालंकार आक्षेपश्च ॥

इत्थमित्यादि । अयं सुकृती हेयोपदिशयिवैकवान् पुरयो यतात्मा प्रमादरहितः
 सन् तत्किञ्चित् योगिमम्यं कर्म अनुसर्तुं आधयितुं यतेत बलं कुर्वति । तत्किम् ।
 यस्मिन् कर्मणि सति असौ प्रत्यक्षीभूतो यमो नयनगोचरतां न याति पुनरपि नेत्राभ्यां
 न दृश्यते । किं कृत्वा । इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण वस्तूनि यौवनशरीरादीनि परितः गम-
 न्तात् क्षणक्षयहुताशमुखे पतन्ति गच्छन्ति वीक्ष्य क्षणो यमः स एव क्षयहुताशः
 प्रलयवालाग्निस्य मुरां वनं क्षणक्षयहुताशमुखे पतन्ति वीक्ष्य दृष्ट्वा । रूपशालंकारः ॥
 इत्थमनिलानुप्रेक्षा अद्भुतानुप्रेक्षा सप्तभिर्भूतैः समाप्तैर्यथैः ॥

दत्तोदयेत्यादि । हे जीव, सर्वः प्राणी ते तव पुरतः अप्रतः निरतया समा-
 हितमतिः सावधानमनाः सन् समास्ते तिष्ठति । सेवते इत्यर्थः । कस्मिन् सति । अर्थ-
 निचये धनसमूहे दत्तोदये सति उदयमागते सति । पुनश्च कस्मिन् सति सर्वैः प्राणी
 पुरतः समास्ते । स्वकार्यं धनकार्यं हृदये चित्ते वर्तमाने सति । अपायसमये स्यात्पुलाडे
 नु पुनर्जाते उत्पन्ने सति कोऽपि पुमान् शरणं नास्ति (अर्थिनमर्थो भवति) । ते तव
 कस्येव । अम्बुपतौ समुद्रे पोतात्प्रदहणात् हुतवनम्युतस्य पतत्रेदिव पक्षिण इव । यथा
 समुद्रे पोतात् प्लुतस्य पक्षिणः कोऽपि पुमान् शरणं न भवति । स पतत्रिः समुद्रे
 उड्डीयमानः सन् तत्रैव समुद्रे मुडित्वा ध्रियते इत्यर्थः । 'पतत्रिर्गन्धर्व' इति वचनात्
 अत्रिप्रत्ययः । उपमाशंकारः ॥

शैलप्रयोपिदिव संसृतिरेनमेषा

नाना विहम्बयति चित्रकरैः प्रपञ्चैः ॥ ११५ ॥

दैवाद्वनेष्वधिगतेषु पटुर्न कायः

काये पटौ न पुनरायुरवासवित्तम् ।

इत्थं परस्परहृतात्मभिरात्मधर्मै-

लोकं सुदुःखयति जन्मकरः प्रबन्धः ॥ ११६ ॥

आस्तां भवान्तरविधौ सुविपर्ययोऽय-

मत्रैव जन्मनि नृणामधरोच्चभावः ।

अल्पः पृथुः पृथुरपि क्षणतोऽल्प एव

स्वामी भवत्यनुचरः स च तत्पदार्हः ॥ ११७ ॥

चित्तं शरीरानाम् कर्मणा उपलब्धितम् । इत्तमित्यर्थः । कर्मभूतः पुण्यः । क्रमगतिः एका
गतिं स्व(मु)क्त्वा द्वितीयं गतिं गच्छति इति क्रमगतिः । एषा प्रलक्ष्मीभूता संसृतिः
संसारः कथ्यते । सा संसृतिः किं करोति । एतं पुरुषमात्मानं नानाप्रपञ्चैर्नानाविधैर्भि-
हम्बयति विगोपयति । कर्मभूतैः । चित्रकरैः सवेलोकानां चिन्ताध्वर्योत्पादकैः । संसृतिः
कैव । शैलप्रयोपिदिव नटभावेव । रूपकोषमालङ्कारः ॥

दैवादित्यादि । प्रबन्धः प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशलक्ष्यनुःप्रकारः कर्मबन्ध आ-
त्मधर्मैर्निजलभार्थः कृत्वा लोकं प्राणिवर्गं सुदुःखयति सुष्ठु अतिशयेन दुःखं करोति ।
कर्मभूतः प्रबन्धः । जन्मकरः भवान्तराणामुत्पादकः । कर्मभूतैः आत्मधर्मैः । इत्थं
अमुना प्रकारेण परस्परहृतात्मभिः परस्परेण अन्योन्येन हतो विध्वंसित आत्मा स्व-
भावो येषां आत्मधर्माणां परस्परहृतात्मानसैः । इत्थं कथमिति चेत् दैवात् कर्मोदयात्
धनेषु स्वापतेयेषु अधिगतेषु प्राप्तेषु कायः शरीरे पटुस्तृणं न भवति । दैवात्काये
शरीरे पटौ रोगरहिते सति पुनः पुनरपि आयुर्न भवति । कर्मभूतमायुः । अवासवित्तं
परिप्राप्तधनं न भवति । जाललङ्कारः ॥

आस्तामित्यादि । अयं प्रलक्ष्मीभूतः सुविपर्ययः सुष्ठु विपर्ययः भवान्तरविधौ
जन्मान्तरविधाने न भवतीति आस्तां तिष्ठतु चेत् अत्रैव जन्मनि अस्मिन्नेव मये नृणां
मनुष्याणां अधरोच्चभावः नीचोच्चपर्यायो भवति । तमेव दर्शयति—अल्पः पुमान् नि-
र्धनो जीवः पृथुर्विपुलो धनवान् भवति, पृथुरपि विपुलधनवानपि क्षणतो मुहूर्तमात्रात्
अल्प एव निर्धन एव भवति । स्वामी राजा अनुचरः किंकरो भवति, स च किंकरः
तत्पदार्हः स्वामिपदयोग्यो भवति । दीपकालङ्कारः ॥

वैचित्र्यमित्यमनुभूय भवान्पुराणे-
 रातङ्कवाडवविडम्बितजन्तुवारः ।
 को नाम जन्मविषपादपपुष्पकल्पैः
 खं मोहयेन्मृगदृशां कृतधीः कटाक्षैः ॥ ११८ ॥

इति संसारानुप्रेक्षा ॥ ३ ॥

एकस्त्वमाविशसि जन्मनि संक्षये च
 भोक्तुं स्वयं स्वकृतकर्मफलानुबन्धम् ।
 अन्यो न जातु सुखदुःखविधौ सहायः
 स्वाजीवनाय मिलितं विटपेटकं ते ॥ ११९ ॥

वैचित्र्यमित्यादि । नामेति संभावनायाम् । कः कृतधीर्विधाता हेयोपादेयविवे-
 चपान् मृगदृशां मृगलोचनानां स्त्रीणां कटाक्षैरपाङ्गवीक्षणैः स्वमात्मानं मोहयेत् वि-
 टलीकुर्यात् । अपि तु न कश्चिन्मोहयेदित्यर्थः । कथंभूतः कटाक्षैः जन्मविषपादपपु-
 ष्पकल्पैः जन्म संसारः स एव विषपादपो विषट्सो दुःखफलदायकत्वात् तस्य पुष्प-
 यस्याः कुमुदसदृशासीः । किं कृत्वा । पूर्वं भवान्पुराणेः संसारसमुद्रस्य इत्थं पूर्वोक्त-
 प्रकारेण वैचित्र्यं वैचित्रीनामालं अनुभूय भूत्वा । ज्ञात्वा इत्यर्थः । कथंभूतस्य भवान्पु-
 राणेः । आतङ्कवाडवविडम्बितजन्तुवारः सद्यः प्रापद्वये व्याधिरातह उच्यते स एव
 वाडवो वडवानलस्तस्मिन् मिडम्बितानि कदम्बितानि जन्तुवारीणि प्राणिवर्गजलानि येन
 भवान्पुशशिना ॥ तथोक्तस्तस्य । रूपकालंकारः ॥ इति एतद्वस्तुभिर्भूतैः संसारानु-
 प्रेक्षा समाप्ता ॥

एक इत्यादि । हे जीव, खं भवान् एकः अगहायः जन्मनि गर्भवासे आविशसि
 प्रवेशं करोषि । संक्षये मरणे च एक आविशसि । किं कर्तुं आविशसि । स्वकृतकर्म-
 फलानुबन्धं भोक्तुं अनुभवितुं खेन आत्मना कृतमनुष्ठितं वत्कर्म पुण्यरूपं वा पापरूपं
 तस्य फलस्य सुखरूपस्य दुःखरूपस्य अनुबन्धं संबन्धं भोक्तुं आविशसि । कथम् । स्वयं
 आत्मना न तत्र कथितप्रवेशं कारयति । उक्तं च—“स्वयं कर्म करोत्यात्मा स्वयं त-
 त्फलमभुते । स्वयं भ्रमति संसारे स्वयं तस्माद्भिमुच्यते ॥” अन्यः कोऽपि पुमान्
 सुखदुःखविधौ सुखकारणे दुःखविधाने च जातु कदाचित् सहायो न वर्तते तर्हि
 पुत्रकलत्रमित्रादिभिर्यदं किं सहायं तव भवति । हे जीव, ते तव विटपेटकं दातु भव-
 त्वन्धो मिलितं एकत्रीभूतं वर्तते । किमर्थम् । मिलितं स्वाजीवनाय स्वस्य आत्मनः
 आजीवनाय प्राणनाय । रूपकालंकारः ॥

बाह्यः परिग्रहविधिसत्त्व दूरमास्तां
 देहोऽयमेति न समं सहसंभवोऽपि ।
 किं ताम्यसि त्वमनिशं क्षणदृष्टनष्टै-
 दारात्मजद्रविणमन्दिरमोहपाशैः ॥ १२० ॥
 संशोच्य शोकविवशो दिवसं तमेक-
 मन्येयुरादरपरः स्वजनस्तवार्थे ।
 कायोऽपि भस्म भवति प्रचयाच्चिताग्नेः
 संसारयन्त्रघटिकाघटने त्वमेकः ॥ १२१ ॥
 एष स्वयं तमचलैर्ननु कर्मजालै-
 र्छतेव वेष्टयति नष्टमतिः स्वमेकः ।
 पुण्यात्पुनः प्रशमतन्तुकृतावलम्ब-
 स्तद्वाम धावति विधूतसमस्तबाधम् ॥ १२२ ॥
 इत्येकस्तानुप्रेक्षा ॥ ४ ॥

बाह्य इत्यादि । हे जीव, बाह्यः परिग्रहविधिः कलत्रपुत्रमित्रादिरुक्तावनू दूरं
 विप्रकृष्टं आस्तां तिष्ठतु । अयं प्रत्यक्षीभूतो देहः शरीरं समं सार्धं न याति नागच्छति ।
 कर्मभूतो देहः । सहसंभवोऽपि जन्मना सह संजातोऽपि । हे जीव, त्वं भवान् दारा-
 त्मजद्रविणमन्दिरमोहपाशैः किं किमर्थं अनिशं निरन्तरं ताम्यसि आत्मानं यथासि ।
 दाराश्च कलत्राणि आश्रयजायन् पुत्राः द्रविणं धनं मन्दिरे शृङ्खलानि च तानि च तानि मोह-
 पाशबन्धनानि तैस्तयोक्तैः । कर्मभूतैर्दारात्मजद्रविणमन्दिरमोहपाशैः । क्षणदृष्टनष्टैः
 ताक्षणे सुहृत्तमेकं दृष्ट्वा अपरेण सुहृत्तेन नष्टा क्षणदृष्टनष्टास्तैः । रूपकालंकारः ॥

संशोच्येत्यादि । हे जीव, स्वजनः कुटुम्बवर्गः शोकविवशः सन् तं मरणसंविधौ
 एकदिनं संशोच्य शोकं कृत्वा अन्येयुरन्वसिग्रहनि तवार्थं भवतो धने आदरपरो
 भवति । कायोऽपि शरीरोऽपि चिताग्नेः श्मशानाग्नेः प्रचयात् समूहात् भस्म संजायते ।
 संसारयन्त्रघटिकाघटने संसार एव यन्त्रं अरघटस्तस्य संवन्धिन्यो या घटिकाः क्षुद्र-
 घटयस्तासां घटने चालनव्यापारे त्वमेव भवानेव एकः अद्वितीयो वर्तसे । स्वजनादिकः
 कोऽपि नास्ति । रूपकालंकारः ॥

एष इत्यादि । हे जीव, एष प्रत्यक्षीभूतो जीवः एकोऽयमहायो नष्टमतिनिर्विधे-
 कस्तस्मादात्मानं स्वयं आत्माना ननु निधयेन अचलैर्व्यञ्जलेपप्रायैः कर्मजालैः कर्मसमूहै-
 र्वेष्टयति यथासि । केव । छतेव उर्जनामनाम फीटक इव । उर्जं च—‘लता स्त्री तन्तु-
 यायोर्जनाभमकंटकाः समाः’ । पुनः कर्मजालवेटनादनन्तरं पुण्यात् पुण्योदयात् पूजा-

आधीयते यदिह वस्तु गुणाय कान्तं
 काये तदेव मुहुरेत्य पवित्रभावम् ।
 छायाप्रतारितमतिर्मलरन्ध्रवन्धं
 किं जीव लालयसि भङ्गुरमेतदङ्गम् ॥ १२७ ॥
 योषिद्विराहतकरं कृतमण्डनश्री-
 र्यः कामचामररुचिस्तव केशपाशः ।
 सोऽयं त्वयि श्रवणगोचरतां प्रयाते
 प्रेतावनीषु वनवायसवासगोऽभूत् ॥ १२८ ॥
 अन्तर्बहिर्वदि भवेद्गुप्यः शरीरं
 दैवात्तदानुभवनं ननु दूरमास्ताम् ।

आधीयत इत्यादि । हे जीव, इह अस्मिन् काये शरीरे यद्वस्तु कर्पूरागुहचन्दन-
 पुष्पमादिकं वास्तु गुणाय गुणन्धरादिगुणनिमित्तं कान्तं अभिमनोहरं आधीयते कियते,
 तदेव वस्तु मुहुरतिशयेन अपवित्रभावं अनुचितं एति गच्छति । तेन कारणेन हे
 आत्मन्, एताप्रत्यक्षीभूतं अहं शरीरं विमर्शं लालयसि पुनः पुनः पोषयसि । कथं-
 भूतपम् । छायाप्रतारितमनि । छायाया गौरवदामादिवर्णेन प्रवारिता पयिता सतिर्यस्य
 स त्वं छायाप्रतारितमतिः । कथंभूतं अङ्गम् । मलरन्ध्रवन्धं मलानां पिष्टानां रन्ध्राणि
 छिद्राणि तेषां वन्धः प्रपङ्को यत्र तन्मलरन्ध्रवन्धम् । पुनः कथंभूतं अङ्गम् । भङ्गुरं
 स्वयमेव विनश्यत् । आदरलंकारः ॥

योषिद्विरित्यादि । हे जीवेति संशोधनपदं पूर्वोक्तमेव प्रातम् । तेनोपमेयम् ।
 हे जीव हे आत्मन्, यस्तव भवनः केशपाशः पुन्तलकलापः । कथंभूतः केशपाशः ।
 कामचामररुचिः कामस्य चन्दनरेन्दस्य चामररुचिः चामरवत् शरीर्णवत् रुचिः शोभा
 यत्येति ॥ कामचामररुचिः । कृत्स्नार्थं इत्यर्थः । कथंभूतः केशपाशः । योषिद्विर्युद्ध-
 रकमलभिः स्त्रीभिः कृतमण्डनश्रीः जातीचम्पकमुचयन्धनारिपुष्पवास्तितैरेन कृता
 मण्डनश्रीः शोभा लक्ष्मीर्यस्य वाः । कथम् । आहतकरं आहतौ आदरपरी करो हृष्टौ
 अस्मिन् मण्डनकरणवर्मेति तत् आदरकरम् यथा भवत्येवम् । स पूर्वोक्तलक्षणः केश-
 पाशः अयं प्रत्यक्षीभूतः त्वयि आत्मनि श्रवणगोचरतां प्रयाते मरणं प्राप्ते गतिं प्रे-
 तावनीषु दमसानुभूतिषु वनवायसवासगः सर्वत्रकृष्णकाकमलकप्राप्तोऽभूद्भूत् । उप-
 नादलंकारः ॥

अन्तरित्यादि । हे जीव, अन्तः शरीरं अन्तर्गतं शरीरं यदि चेद् गुप्यः शरीरात्
 बहिर्ये भवेद् दैवाद् दैवयोगाद् तदा तस्मिन्काळे शरीरस्य अनुभवनं ननु अहो

कौतूहलादपि यदीक्षितुमुत्सहेत्

कुर्यात्तदाभिरतिमत्र भवाञ्छरीरे ॥ १२९ ॥

तस्मान्निसर्गमलिनादपि लब्धतत्त्वाः

कीनाशकेलिमनवाप्तधियोऽचिराय ।

कायादतः किमपि तत्फलमर्जयन्तु

यस्मादनन्तमुखसस्यविभूतिरेषा ॥ १३० ॥

इत्यशुचिस्तनुप्रेक्षा ॥ ९ ॥

अन्तःकपायफलपोऽशुभयोगसङ्गा-

त्कर्माण्युपार्जयति बन्धनिबन्धनानि ।

रज्जुः करेणुवशगः करटी यथैता-

त्सर्वं जीव मुञ्च तदिमानि दुरीहितानि ॥ १३१ ॥

युं विप्रकृष्टं आस्तां तिष्ठतु । तस्मिन् काले कौतूहलादपि कृतूहलमात्रादपि यदीक्षितुं
ब्रह्मं उत्सहेत् तदा अत्र शरीरे अभिरतिं संमुखीभूय मरणं कुर्यात् विदध्यात् ।
जात्यलंकारः ॥

तस्मादित्यादि । तस्मात्कारणात् अतः एतस्मात् कदात् किमपि अनिर्वचनीयं
तत् योगिनां प्रसिद्धं लब्धतत्त्वाः पुरुषाः हेयोपादेयविवेकवन्तः पुरुषाः फलं लाभं अचि-
राय अर्जयन्तु गृह्णन्तु । यस्मात् फलात् एषा अनन्तमुखसस्यविभूतिः आत्यन्तिकसी-
ह्यरुलविभूतिरैश्वर्यं भवति । कथंभूतात् । अतः एतस्मात् कायात् । निसर्गमलिनादपि
स्वभावेन कदमलीभूतादपि । कथंभूताः लब्धतत्त्वाः । कीनाशकेलिं यमक्रीडां प्रति अन-
वाप्तधियः अप्राप्तयुद्धयः । यावन्मरणं नायान्तीत्यर्थः । रूपकालंकारः । तथा चोक्तम्-
'व्यापत्ययमयं विरामविरसं मूलेऽप्यभोगोचितं विव्यहृ क्षुत्क्षतपातकुप्य(?)कुपितमा-
भ्यामभैरिष्टद्विष्टम् । मातुर्थ्यं पुणमक्षितेषुसदृशं नानैकरम्यं परं निःसारं परलोकबीजम-
चिरात्कृत्वेह सारीकुरु ॥' इति । एतैश्चतुर्भिर्द्वैतैरशुचिस्तनुप्रेक्षा समाप्ता ॥

अन्तरित्यादि । हे जीव, त्वं अन्तर्गमसि कपायकल्पयः क्रोधमानमायालोभैर्-
ल्लिनः सन् अशुभयोगसङ्गात् अशुभयोगाभयणात्कारणात् कर्माणि प्रकृतिस्थितानु-
भागप्रदेशलक्षणानि बन्धनानां निबन्धनानि कारणानि कर्माणि आश्रयाभ्युपार्जयति स्वी-
करोषि । यथा येन प्रकारेण करेणुवशगः करटी हस्तिनीलम्पटः करी एताः राजम-
न्दिरप्रत्यक्षीभूता रज्जुर्बन्धनानि उपार्जयति । ततस्मात् कारणात् हे जीव, त्वं
भवान् इमानि प्रलक्ष्मीभूतानि दुरीहितानि दुष्टेष्टितानि मुञ्च लज्ज । उपमालंकारः ॥

संकल्पकल्पतरुसंश्रयणात्त्वदीयं

चेतो निमज्जति मनोरथसागरेऽस्मिन् ।

तत्रार्थतस्तव चक्रास्ति न किञ्चनापि

पक्षे परं भवसि कल्मषसंश्रयस्य ॥ १३२ ॥

सेर्ष्यं विभूतिषु मनीषितसंश्रयाणां

चक्षुर्भवत्तव निजार्तिषु मोघवाञ्छम् ।

पापागमाय परमेव भवेद्विमूढ

कामात्कुतः सुकृतदूरवतां हितानि ॥ १३३ ॥

दौर्विध्यदग्धमनसोऽन्तरुपात्तमुक्ते-

श्चित्तं यथोल्लसति ते स्फुरितोत्तरङ्गम् ।

संकल्पेत्यादि । हे जीवेति संशोधनपदं पूर्वोक्तमेव ग्राह्यम् । तेनायमर्थः । हे जीव,
संकल्पकल्पतरुसंश्रयणादाश्रयणात् त्वदीयं तव चेतो मनः आत्मा अस्मिन् प्रसङ्गी-
भूते मनोरथसागरे दोहदसमुद्रे निमज्जति वृद्धति संकल्पवित्तोन्नतिः ॥ एव कल्पत-
रुवाञ्छितफलप्रदायकरथात् तस्य संश्रयणमवबन्धनं तस्मात् । तत्र संकल्पतरुसंश्रयणे
अर्थतः परमार्थतस्तव भवतः किञ्चनापि किञ्चिदपि न चक्रास्ति इष्टकृपाद्यनुभव-
नं चक्रास्ति भवति । परं केवलं निश्चयेन वा कल्मषसंश्रयस्य पापाश्रयस्य पक्षे भवति
स्वीकारवान् भवति । रूपकालवारः । तथा चोक्तम्—‘ददृण परकलत्तं रामं मा बहसि
हियय मज्जमि । पावेण पाव लिप्पसि पावं मावहसि त्वं च शुद्धो हि ॥’

सेर्ष्यमित्यादि । हे जीव, तव चक्षुः तव दृष्टिः । त्वदीयं मन इत्यर्थः । निजार्तिषु
आर्तेषु पक्षवाकाङ्क्षासु भवत्संजायमानं वर्तते । कथंभूतं चक्षुः । मोघवाञ्छं विफलेच्छम् ।
मनीषितसंश्रयाणां विभूतिषु स्वर्गादिसौख्यसंबन्धिना वस्तुनां विभूतिषु ऐश्वर्येषु सेर्ष्यं
द्वेषसहितं वर्तते । परं केवलं पापागमाय पापोपार्जनाय एवेति निश्चितं भवेत्संजायेत ।
रे विमूढ हेयोपादेयविकलात्मन्, कामात् वाञ्छायायात् मनोरथमाश्रात् सुकृतदूरवतां
पुण्यकर्मरहितानां हितानि सौख्यानि कुतः । न कुतोऽपीत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

दौर्विध्येत्यादि । हे आत्मन्, ते तव चित्तं मनः यथा येन प्रकारेण अन्तरुपात्त-
मुक्तेः संकल्पेन श्रद्धितभोजनस्य ततो मुक्तिग्रहणार्थमिति भावः । उल्लसति प्रवर्तते ।
कथंभूतं चित्तम् । स्फुरितोत्तरङ्गं स्फुरिता उत्पन्ना उत्तरङ्गा उत्कटा उल्लास मनोरथा
यस्येति स्फुरितोत्तरङ्गम् । कथंभूतस्य ते । दौर्विध्यदग्धमनसः दौर्विध्येन निर्धनत्वेन

१-२. ‘भवसि’ इति भवेत्. ३. ‘आर्तेष्व’ इति सटीकपाठः, परंतु ‘आर्तिषु’
इति भवेत्. ४. ‘चक्षुः’ इति सटीकपाठः.

धाम्नि स्फुरेद्यदि तथा परमात्मसङ्गे

कौतस्कुती तव भवेद्विफला प्रसूति ॥ १३४ ॥

इत्याश्रयानुप्रेक्षा ॥ ७ ॥

आगच्छतोऽभिनवकर्मणरेणुराशे-

जीव करोति यदवस्खलन वितन्द्रः ।

सैतत्त्वचामरघरैः प्रणिधानहस्तै

सन्तो विदुस्तमिह सवरमात्मनीनम् ॥ १३५ ॥

यस्या विचिन्तयति सचरते विचारै-

श्वार्वा चिनोति परिमुञ्चति चण्डमावम् ।

चेतो निवृञ्चति समञ्चति वृत्तमुच्चै

स क्षेत्रनाथ निरुणद्धि कृती रजासि ॥ १३६ ॥

दग्ध मसीकृत मनो बल । हे जीव, तथा तेन प्रकारेण परमात्मसङ्गे धाम्नि बहि-
स्तत्त्वान्तस्तत्त्वनाम्नि धाम्नि स्थाने तेजसि वा यदि चेत्स्फुरेत् कुर्यात् । चेष्टयेत् इत्यर्थः ।
तादृ तत्र प्रसूतिर्भवत उत्पत्तिर्नम विफला विध्वला कौतस्कुती भवेत् । कुतो भवा
श्रौतस्कुती । न कुतश्चिद्वेदित्वम् । तत्र ज म सफळमेव भवेत् । आक्षेपालंकारः ॥
इति चतुर्भिर्वृत्तिराश्रयानुप्रेक्षा समाप्ता ॥

आगच्छत इत्यादि । सन्त सत्पुरुषा इह अस्मिन् सत्तारे त सवर विदुर्जानन्ति ।
कथयन्तीत्यर्थः । कथभूत सवरम् । आत्मनीन आत्महितम् । त कम् । आगच्छत
कर्ममानस्य अभिनवकर्मणरेणुराशे नवीनकर्मसम्बन्धिपुत्ररूपपरमाणुसमूहस्य जीव
आत्मा वितन्द्र अममत्त सन् यत् अवस्खलन विषेध करोति । कै कृत्वा अवस्खलन
करोति । प्रणिधानहस्तै गुह्यप्यानपाणिभिः । कथभूत प्रणिधानहस्तै । स्वतत्त्वचामर-
घरै आत्मतत्त्वप्रकीर्णकधारिभिः । रूपकालंकारः ॥

य इत्यादि । हे क्षेत्रनाथ आत्मन्, स त्व कृती पुण्यवान् सन् रजासि पापा
धनान् निरुणद्धि प्रतियधीहि । स क । स त्वमेव आत्मेव । तथापि स क । यस्यां
आत्मान विचिन्तयति ध्यायति । य आत्मा विचारोक्तिर्वैभेदज्ञानात्मनि सचरते प्रवेश
करोति । 'उद धर सन्मक' इत्यधिकारे 'समस्तुतीयायुक्ताद' इत्यनेन सूत्रेण 'चा'
धातोरात्मनेपदित्वम् । य आत्मा चार्वा बुद्धि ज्ञानस्वरूपा चिनोति विस्तारं गच्छति ।
य आत्मा चण्डमाव क्रोध परिमुञ्चति त्यजति । य आत्मा चेतो मनो निवृञ्चति विषय-
कपायेषु गच्छत्युच्यते । य आत्मा उच्चैरतिशयेन वृत्त चारित्र्य समञ्चति समागच्छति
प्रतिपादयति स त्व आत्मा वर्तसे । अनुपमानालंकारः ॥

नीरन्ध्रसंधिरिवधीरितनीरपूरः

पोतः सरित्पतिमपैति यथानपायः ।

जीवस्तथा क्षपितपूर्वतमःप्रतानः

क्षीणाश्रवश्च परमं पदमाश्रयेत् ॥ १३७ ॥

इति संवरानुप्रेक्षा ॥ ८ ॥

मध्याधरोर्ध्वरचनः पवनत्रयान्त-

स्तुत्यः स्थितेन जघनस्थकरेण पुंसा ।

एकस्थितिस्तव निकेतनमेव लोक-

स्त्रस्यलिकीर्णजठरोऽग्रनिपण्णमोक्षः ॥ १३८ ॥

नीरन्ध्रसंधिरित्यादि । पोतः प्रवहणं यथा येन प्रकारेण अनपायो निर्विघ्नः दुर्वातवार्दलादिरहिताः सन् सरित्पतिं समुद्रं अपैति सीत्वा पारं गच्छति । कथंभूतः पोतः । नीरन्ध्रसंधिः निरिच्छदः संधिरहितश्च । पुनः कथंभूतः पोतः । अवधीरितनीरपूरः दूरीकृतमध्यागतजलसमूहः । तथा वेनेव प्रकारेण जीव आत्मा क्षपितपूर्वतमाप्रतानः निजीर्णपूर्वकर्मसमूहः क्षीणाश्रवश्च अभिनवकर्माश्रयरहितः परमं पदं मोक्षं आश्रयेत् स्वीकरोति । दृष्टान्तालंकारः ॥ इति त्रिभिर्भूतैः संवरानुप्रेक्षा समाप्ता ॥

मध्येत्यादि । हे जीव, एष प्रलब्धीभूतो लोकस्त्रैलोक्यं तव निकेतनं तव गृहं वर्तते । कथंभूतो लोकः । मध्याधरोर्ध्वरचनः मध्यो मल्ललोकः, अधरोऽधोलोकः, ऊर्ध्व ऊर्ध्वलोकः, एतैर्त्रिभिर्लोकै रचना निष्पत्तिर्वस्य स मध्याधरोर्ध्वरचनः । पुनः कथंभूतो लोकः । पवनप्रयान्तः पवनानां घनवातपनोदधितनुवातवातानां त्रयं भन्ते अवसाने वृक्षस्य स्ववृक्षमानावारं यस्य स तथा । पुनः कथंभूतो लोकः । पुंसां पुरुषेण तुल्यः सदृशः । कथंभूतेन पुंसा । स्थितेन प्रसारितपादोद्भेदेन । अपरं कथंभूतेन पुंसा । जघनस्थकरेण जघनं कट्यग्रभागस्थसिन् तिष्ठत इति जघनस्थो कटीतटस्था करी हस्तौ यस्य स जघनस्थकरत्वेन तथा । पुनः कथंभूतो लोकः । एकस्थितिः एको महास्कन्धः स्थितिर्वस्य स एकस्थितिः । ईदृग्विषोऽन्यः कोऽपि स्कन्धे नास्ति । पुनः कथंभूतो लोकः । त्रस्यधिकीर्णजठरः त्रसद्भिः जीवैर्निर्बीणो मृतो जठर उदरो यस्य स त्रस्यधिकीर्णजठरः । त्रसजीवसमृत्तरज्जुविस्तारः त्रयोदशरज्जुर्ध्वमध्यसद्भावः तप्तनरकाधःस्थितैरज्जुप्रगज्जीवस्यत्वाद् सा चतुर्दशीरज्जुरित्यर्थः । एषां यण्णानपि नरवार्णा अधोगागे एवैका रज्जु-प्रसजीवरहिता वर्तते । लोहपूर्णगमुद्रातापेक्षया चतुर्दशस्थपि रज्जुषु त्रसज्जुप्रगज्जीवो वर्तते एवेत्यागमरहस्यं हातव्यम् । पुनः कथंभूतः । अग्रनिपण्णमोक्षः अग्रे उपरितनमाये निपण्णमोक्षः स्थितमोक्षः पञ्चत्वारिंशदश-दोजनविस्तार आयामो यस्य लोकस्य सः अग्रनिपण्णमोक्षः । उपमालंकारः ॥

कर्ता न तावदिह कोऽपि धियेच्छया वा
 दृष्टोऽन्यथा कटकृतावपि स प्रसङ्गः ।
 कार्यं किमत्र सदनादिषु तत्क्षकाद्यै-
 राहृत्य चेन्निभुवनं पुरुषः करोति ॥ १३९ ॥
 त्वं कल्मषावृतमतिर्निरये तिरश्चि
 पुण्योचितो दिवि नृप द्वयकर्मयोगात् ।
 इत्थं निषीदसि जगन्नयमन्दिरेऽसि-
 स्त्वेरं प्रचारविधये तव लोक एषः ॥ १४० ॥
 जनास्ति जीव न च किञ्चिदमुक्तमुक्तं
 स्थानं त्वया निखिलतः परिशीलनेन ।

कर्तृत्यादि । हे आत्मन्, इह अस्मिन् संसारे कोऽपि द्वादिक्स्थावकर्ता न प-
 तते । कया । धिया पुण्या कृत्वा, अथवा इच्छया वाञ्छया कृत्वा, कर्ता न पतते
 नास्ति । भवति चेत् तर्हि सत्यपि तृणादिके पुटो इच्छया च सत्वा षटो निष्पद्यते,
 न च तथा दृश्यते, अत एव धिया इच्छया वा कोऽपि कर्ता न दृष्टः । अन्यथा दृष्टेन्,
 कटकृतावपि हारनिष्पत्तावपि स कर्तृप्रसङ्गो दृष्टः । एवं सति अत्र अस्मिन् जगति
 तत्क्षकाद्यैः सूत्रधाररूपदेवकादिभिः सदनादिषु गृहादिनिष्पादनेषु किं कार्यम् । अपि
 तु न किमपि कार्यम् । आहृत्य वस्तूनि वरमाणादीनि मेलयित्वा कथित्युत्प. त्रिभुवनं
 करोति उर्वारपर्वततर्वादिषु सर्वं विदधाति । य एवं त्रिभुवनं विदधाति तस्य गृहादि-
 करणे किं दुष्करं तेन कर्तृवादः सर्वोऽपि मिथ्यैव वर्तते । आक्षेपालंकारः ॥

त्वमित्यादि । हे आत्मन्, इत्थं अमुना प्रकारेण त्वं भवान् अस्मिन् जगन्नयम-
 न्दिरे त्रैलोक्यवेश्मनि निषीदसि तिष्ठसि । उत्पत्तयः^(१) इत्यर्थः । त्वं पुन पुन तिष्ठसि
 कल्मषावृतमतिः निष्कैवल्यपापवेष्टितबुद्धिर्निरये नरके तिरश्चि तिर्यग्गती न तिष्ठसि,
 पुण्येन उचितो योग्यः सन् दिवि स्वर्गे गर्वागमिदिपर्वन्ते निषीदसि । द्वयकर्मयोगात्
 पापपुण्यवर्मसामग्रीयोगात् नृप मनुष्यमतिषु निषीदसि । एष प्रलब्धीभूतो लोकः तव
 भवतः स्वेरं तवेच्छासुसारेण प्रचारविधये पर्यटनविधाने वर्तते । स्वकालंकारः ॥

अत्रेत्यादि । हे जीव, अत्र अस्मिन् लोके किञ्चित्स्थानं त्वया अमुक्तमुक्तं पूर्वमुक्तं
 पथान्मुक्तं न वैकास्ति वर्तते । युतः । निखिलतः समस्तभावेन । लोकस्यन्धि स्थानं त्वया
 निखिलं समस्तं मुक्तं मुक्तं चेत्त्यर्थः । केन कृत्वा अमुक्तमुक्तं न वर्तते । परिशीलनेन

१. 'राहृत्य' इति मूलपाठः.

१. 'निष्पद्यते' इति भवेत्. २. 'विषये' इति सटीकपुस्तकपाठः.

तत्केवल विगलितासिलकर्मजालं

स्पृष्ट कुतूहलधियापि न जातु धाम ॥ १४१ ॥

इति लोकावप्रेक्षा ॥ ५ ॥

आपातरम्यरचनैर्विरसावसानै-

र्जन्मोद्भवै सुखलवै स्खलितान्तरङ्ग ।

दु खानुपपन्नकर्मजितवान्पदेन-

स्तत्त्व सहस्र हतजीव नवप्रयातम् ॥ १४२ ॥

कालुष्यमेपि यदिह स्वयमात्मकामो

जागर्ति तत्र ननु कर्म पुरातन ते ।

योऽहि विवर्धयति कोऽपि विमुग्धबुद्धिः

स्वसोदयाय स नर प्रवर कथ स्यात् ॥ १४३ ॥

समन्ताद्भ्यासेन । अनन्तवारान् पुन पुनर्भ्यासेन भुक्त भुक्त चेत्पर्यं । तदिह किमर्थं भुक्तभुक्त वदते किंवा सर्वमेवानुभुक्तभुक्तम्, तत्त्वगतप्रसिद्ध केवलमेक धाम स्थान जातु कदाचिदपि कुतूहलधिया विनोदेनापि स्पृष्ट न वर्तते । कथमूत तद्वाम । विपत्ति तापिलवर्गैर्नालम् विगलितानि नष्टानि अखिलानि समलानि भूलोत्तरप्रकृतिभेदभि भानि कर्मजालानि कर्मसमूहानि यस्मिन् यस्माद्वा तथा । जात्यलङ्कार ॥ इति लोकावप्रेक्षा समाप्ता ॥

आपातरम्यरचनैर्विरसादि । हे हतजीव इतो नष्टधातौ जीव हतजीव, अथवा हता जीवा प्राप्तिनो येन त हतजीवस्तस्य संबोधन कियते हे हतजीव, तद् एवं नवप्रयात प्रसङ्गप्रमायात कमविपाक सहस्र क्षमस्व अनुभव । तत्किम् । यत् एन पाप भर्त्तितवान् । कथमूतमेव । दु खानुपपन्नकर्म शारीरमात्रागन्तुकुदु खोपादकम् । कथमूतस्त्वम् । सुखलवैर्वेनितादिभोगमुख्येणै स्खलितान्तरङ्ग चलितचित्त । कथमूतै सुखलवै । आपातरम्यरचनै अनुभवकाळे मनोहरविधाने । पुन कथमूतै सुखलवै । विरसावसानै विरस कटुवरं नीरसं अवसान पर्यन्तो येषा तानि तथा ते । पुन कथमूतै सुखलवै । जगोद्भवै ससारोत्पत्तयै इष्टमवनितावदनादिभि अथवा जन्म ससार तत्सोद्भव उत्पत्तिर्पेषा सुखलवर्णा ते तथा ते । जात्यलङ्कार ॥

कालुष्यमित्यादि । हे जीव, यस्त्वं इह अस्मिन् ससारे बालुष्य परिणामस्या निर्मलत्वमेपि गच्छसि । कथम् । स्वयमात्मनैव । कथमूतस्त्वम् । आत्मवाम आत्मनि कामो विषयामिलापो यस्य स आत्मवाम । तत्र आत्मकामे ननु निश्चयेन ते तव

आतङ्कपावकशिखा सरसावलेखा
 स्वस्थे मनाग्मनसि ते लघु विसरन्ति ।
 तत्कालजातमतिविस्फुरितानि पद्मा-
 जीवान्यथा यदि भवन्ति कुतोऽप्रिय ते ॥ १४४ ॥
 इति निर्जरागुप्रेक्षा ॥ १० ॥
 श्रद्धाभिसधिरवधूतवहि समीह-
 स्तत्त्वावसायसलिलाहितमूलबन्ध ।
 आत्मा यमात्मनि तनोति फलद्वयार्थी
 धर्मं तमाहुरमृतोपमसत्यमाप्ता ॥ १४५ ॥

पुरातन पूर्णोपाजित कर्म पुण्य पाप वा जगति विद्यते । अमुमेवार्थं आक्षेपेण प्रत्य-
 ति—य कोऽपि य कश्चिदुमान् विमुग्धपुद्गि अज्ञानिना चकवर्त्ता अहि सर्वं विवर्ध
 यति दुरधादिना पोषयति । किमर्थम् । स्वस आत्मन उदयाय कल्याणार्थम् । स नर
 स पुमान् प्रवर श्रेष्ठ कथं स्यात् केन प्रकारेण भवेत् । अपि तु न कथमपि स्यादि
 त्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

आतङ्केत्यादि । हे जीव, आतङ्कपावकशिखा रोगवैश्वानरज्वालास्ते तव मनसि
 चेतसि मनाक् ह्यपस्वस्थे सुखिनि सति लघु शीघ्र विसरन्ति स्मृतिं नाप्यति हृदये ग
 चनत्कुपन्ति । कथंभूता आतङ्कपावकशिखा । सरसावलेखा सरस प्रस्रमो अथ
 लेखो अनुभवो वासा ता । हे जीव, तत्कालजातमतिविस्फुरितानि तत्काले रोग
 काले जाता युत्पन्नानि मतेयुद्धार्थानि विस्फुरितानि चमकृतानि अहं रोगमुक्तो यदा
 भविष्यामि तदा पद्माभिसधयेन धर्मं करिष्यामीति विचारणानि यदि अन्यथा भवन्ति न
 विसरन्ति तर्हि जीव, ते तव अप्रिय पापापाजन कुत । न कुतोऽपीत्यर्थः । हृषकाक्षे
 पालंकारः । इति निर्जरागुप्रेक्षा समाप्ता ॥

श्रद्धेत्यादि । आत्मा जीवो य धर्मं अमृत आत्मनि तनोति विस्तारयति त धर्मं
 अर्जयन्ति । के ते । आप्ता सब्रह्मा । कथंभूत धर्मम् । अमृतोपमसत्य अमृतोपमफलम् ।
 कथंभूत आत्मा । श्रद्धाभिसधि श्रद्धाया सम्मग्न्याने अभिसधिरभिप्रायो यस्य स
 तथा । पुन कथंभूत आत्मा । अवधूतवहि समीह अवधूता दूरीकृता वहि
 समीहा पद्माभिसधिरपयोज्या येन स तथा । पापक्रियाभिरमणकक्षणधारिणस्युक्त
 इत्यर्थः । पुन कथंभूत आत्मा । तत्त्वावसायसलिलाहितमूलक य तत्त्वानां जीवार्थी
 वाध्रवध-धसवरनिर्जरागोसलक्षणाया सत्त्वानां तत्त्वानां पुण्यपापद्वयस्युक्तवपदायानां
 जीवपुद्गलधर्मोर्धमकालाकाशानां पटद्वयानां कालहितपथास्तिकयज्ञानां अवसाय

मैत्रीदयादमशमागमनिर्वृताना
 बाह्येन्द्रियप्रसरवर्जितमानसानाम् ।
 विद्याप्रभाप्रहतमोहमहाप्रहाणा
 धर्म परापरफल सुलभो नराणाम् ॥ १४६ ॥
 इच्छा फलैः फलयति प्ररुणद्धि बाधा
 सृष्टेरसाम्यविमुरभ्युदयादिभिर्धर्मैः ।
 ज्योतीषि दूतयति चात्मसमीहितेषु
 धर्मैः स शर्मनिधिरस्तु सता हिताय ॥ १४७ ॥

सम्यग्ज्ञानं स एव सलिलं पानीयं ससारलृष्णानिवारकत्वात्तन्नाहितं आरोपितो मूलबन्धो
 येनात्मना स तथोक्तः । श्रीदिगम्बराचार्यप्रतीतिस्तु फलसम्यग्ज्ञान इत्यर्थः । पुनः
 कथंभूतं आत्मा । फलद्वयार्थः । स्वर्गमोक्षफलद्वयाकाङ्क्षी इत्यर्थः । रूपकोपमालङ्कारः ॥

मैत्रीत्यादि । नराणां मनुष्याणां धर्मः सुलभः सुग्रहो भवति । कथंभूतो धर्मः ।
 परापरफलं परं फलं मोक्षं अपरं फलं अभ्युदयलक्षणं सांसारिकं सुखं यस्यादिति
 परापरफलः । कथंभूतानां नराणां धर्मः सुलभो भवतीत्याह—मैत्रीदयादमशमागम
 निर्वृतानाम् मैत्री च अद्वेषः, दया च परहितवृत्तिः, दमश्च पञ्चन्द्रियजितेन्द्रियत्वम्
 शमश्च उत्तमक्षमा, आगमश्च जिनसूत्रम्, अथवा मैत्रीदयादमशमाना आगमेन प्राप्या
 निर्वृता आनन्दप्राप्ता सुखीभूता ये ते मैत्रीदयादमशमागमनिर्वृतास्तेषां तथोक्तानाम् ।
 पुनः वीरशानां नराणां धर्मः सुलभो भवति । बाह्येन्द्रियप्रसरवर्जितमानसानाम् बाह्येषु
 स्पर्शरसगन्धस्पर्शशब्दरूपेषु पञ्चेन्द्रियविषयेषु इन्द्रियाणां प्रसरं प्रवृत्तिस्तेन वर्जितं
 रहितं मानसं चित्तं येषां ते तथा तेषाम् । पुनः वीरशानां नराणां धर्मः सुलभो
 भवति । विद्याप्रभाप्रहतमोहमहाप्रहाणाम् विद्या सर्वज्ञप्रणीतज्ञात् तस्यां प्रभाया
 हृदये तथा प्रहतो विच्छिन्नितो मोहः अज्ञानं स एव महाग्रहो महाविषाद्यं प्रथि
 ह्य(१)कारणत्वात् यैस्ते तथा तेषाम् । रूपकालङ्कारः ॥

इच्छा इत्यादि । स अग्रे प्रसिद्धो धर्मः सतां विद्वज्जनानां हिताय मोक्षायान्तु
 भवतु । स यो धर्मः फलैः कृत्वा पुनःफलत्रयधनधान्यासौख्यादिभिः कृत्वा इच्छा
 मनोरथान् फलवति पूरयति । यो धर्मः बाधा शारीरमनसागतुकादीनि दुःखानि
 प्ररुणद्धि नियमयति । यो धर्मः अभ्युदयादिभिः कृत्वा राज्यादिभिः कृत्वा अज्ञानं
 विभुं अनुपमसमर्थं । यो धर्मः ज्योतीषि श्रुतावधिमानं पर्वायादीनि दूतयति मोक्ष
 दानं प्रेरयति प्रदिशोति । केषु दूताः प्रदिशोति । आत्मसमीहितेषु अन्तर्ज्ञानादि
 चतुष्टयेषु । कथंभूतो धर्मः । यथोक्तविशेषणविशिष्टः धर्मनिधिः धर्मणां सौरयानां
 निधिर्निधानं धर्मनिधिः । रूपकोपमालङ्कारः ॥

देहोपहारकुतपैः स्वपरोपतापैः

कृत्वाध्वरेध्वरमिषं विदलन्गनीपाः ।

धर्मैपिणो य इह केचन मान्द्यभाज-

स्ते जातजीवितधियो विपमापिबन्ति ॥ १४८ ॥

येऽन्यत्र मन्त्रमहिमेक्षणमुग्धबोधाः

शर्षेपिणः पुनरतः शिवतां गृणन्ति ।

ते नापितारणदृशो दृपदोऽवलम्ब्य

दुष्पारमम्बुधिजलं परिलङ्घयन्ति ॥ १४९ ॥

धर्मश्रुतेरिह परत्र च येऽविचाराः

संदिश्य तामसदृशः सततं यतन्ते ।

दुग्धाभिधानसमताविलबुद्धयस्ते

नूनं गवाकैरसपानपरा भवन्तु ॥ १५० ॥

देहोपेति । इह अस्मिन् संसारे ये केचन मान्द्यभाजो जडसमावाः कर्मबाधाला
अध्वरेध्वरमिषं कृत्वा अध्वरस्य यागस्य ईश्वरस्य रुद्रपूजाया मिषं छत्रं कृत्वा विधाय
धर्मैपिणो धर्ममाप्नुका भवन्ति । कैः कृत्वा अध्वरेध्वरमिषं कुर्वन्ति । देहोपहारकु-
तपैः देहानां नरस्त्रीपक्षां अ(उ)पहारः शरीरविश्वं वनमसिजलादिभिः कुतपारू-
यामि वेदवचनानि इत्यर्थः । कथंमनैर्देहोपहारकुतपैः । स्वपरोपतापैः कथंकापर-
दुःखहेतुभूतैः । ते पुरुषाः जातजीवितधियः जीवितार्थबुद्धयः मिषं हलाहलं आ-
पिबन्ति आस्वादयन्ति । कथंभूतास्ते पुरुषाः । विदलन्गनीपाः । दुर्बुद्धय इत्यर्थः ।
दृपकोपमालंकारः, दृष्टान्तो वा ॥

ये इत्यादि । ये पुरुषा अन्यत्र एवैवं नीतरागं दृष्ट्वा मतान्तरे मन्त्रमहिमेक्षण-
मुग्धबोधाः सन्तः मन्त्राणां महिमा जाहात्म्यं तस्य ईक्षणैर्न अवलोकनेन मुग्धबोधाः
अचतुरश्रद्वयो मनुष्याः शर्षेपिणो रुद्रमताजस्रारिणः पुरुषाः पुनः पश्चात् आराधनादनन्तरं
अतः अस्मात् वदात् शिवतां मुक्तत्वं वयं मुक्ता भविष्याम इति गृणन्ति जानन्ति ते
पुरुषाः नापितारणदृशः नौकायां तारणबुद्धयः दृपदः पाषाणान् अवलम्ब्य गृहीत्वा
आसन्नं दुष्पारं पाररहितं अम्बुधिजलं समुद्रतोयं परिलङ्घयन्ति उत्तरन्ति । दृष्टान्ता-
लंकारः ॥

धर्मश्रुतेत्यादि । धर्मश्रुतेर्धर्मश्रवणात् इह अस्मिन् आर्हतमये परत्र च वेदो-
पार्थे ये पुरुषा अविचाराः संदिश्य संदेहं कृत्वा पश्य जैनाभासाद्य तामसदृशो मिथ्या-
दृश्यः सततं निरन्तरं यतन्ते धर्मार्थं चेष्टन्ते ये पुरुषाः दुग्धाभिधानसमताविलबु-

अज्ञस्य शक्तिरसमर्थविधेर्निबोध-

स्तौ चारुचेरियमम् तुदती न किञ्चित् ।

अन्धाङ्घ्रिहीनहृतवाञ्छितमानसानां

दृष्टा न जातु हितवृत्तिरनन्तराया ॥ १५१ ॥

चार्व्या रूचौ तदुचिताचरणे च नृणां

दृष्टार्थसिद्धिरमदादिनिषेवणेषु ।

तस्मात्परापरफलप्रदधर्मकामाः

सन्तस्त्रयावगमनीतिपरा भवन्तु ॥ १५२ ॥

इति धर्मानुप्रेक्षा ॥ ११ ॥

इयः क्षीरनाम्ना समतया सादृश्येन आबिलुबुद्धयः अनुच्छुबुद्धयः कदमलमतयः नून निश्चयेन गवार्कसपानपराः गोरसे सुरभिदुग्धे अर्करसे मन्दारक्षारे च पानपरा आस्वादनतत्परा भवन्तु संजायन्ताम् । निषेधालंकारः ॥

अज्ञेत्यादि । अज्ञस्य ज्ञानहीनस्य शक्तिधारित्रं न किं तुदति, असमर्थविधेः चारि-
त्रहीनस्य पुत्रस्य निबोधो ज्ञानं न किञ्चिद्भवति, अदृष्टेः सम्भवत्पहीनस्य तौ च शक्ति-
निबोधौ न किञ्चिद्भवतः, इयमरुचिः तत्त्वानामभ्रदानं अम् शक्तिनिबोधौ कर्मतापत्री
तुदती व्यग्रयन्ती वर्तते । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रवयति—अन्धाङ्घ्रिहीनहृतवाञ्छितमा-
नसानां जातु कदाचित् हितवृत्तिर्मोक्षप्रवृत्तिरनन्तराया निर्विघ्ना न दृष्टा न विलो-
किता । अन्धधङ्गुर्विकलः पुमानङ्घ्रिहीनः पशुः पुरुषः हृतवाञ्छितमानसः अश्विः
पुमान् अन्धाङ्घ्रिहीनहृतवाञ्छितमानसास्तेषां अन्धाङ्घ्रिहीनहृतवाञ्छितमानसानाम् । उ-
क्तं च—‘वमशिरिणि मृतोऽन्धः संवरन् यावमङ्घ्रिद्वितयविकलमूर्तिर्वाक्ष्यमाणोऽपि
पशूः । अपि सनयनपादोऽभ्रदधानश्च तस्माद्दृश्यवगमवर्जितैः संयुतैरेव सिद्धिः ॥’ द-
ष्टान्तालंकारः ॥

चार्व्यामित्यादि । चार्व्यां सम्यग्ज्ञाने सति रूचौ सम्यग्दर्शने सति तदुचिताचरणे
च सम्यक्चारित्र्ये सति अगदादिनिषेवणेषु औपघस्तादनादिषु नृणां अर्थसिद्धिः रो-
गादिविनाशः कार्यसिद्धिर्यथा अवलोकिता कथिता । औपघमत्यादिकं यदि सम्यग्ज्ञा-
नाति रूचिबलेन च वट्टकमध्यौपधं पानुमिच्छति तदुचिताचरणे च रूचिबलात् वट्ट-
कमध्यौपधं पिबति ॥ यस्य रोगविनाशो भवति उल्लासो भवति तथा सम्यग्दर्शनचा-
रित्रं कर्मरोगमुच्छो भवति । तस्मात्कारणात् परापरफलप्रदधर्मकामाः परं फलं
निःश्रेयसं अपरं फलं अभ्युदयलक्षणं ते द्वे अपि प्रयच्छति इति परापरफलप्रदः स
चासौ धर्मः परापरफलप्रदधर्मतास्य कामोऽभिलाषो येषां पुरुषाणां ते परापरफलप्रदधर्म-

ससारसागरमिमं भ्रमता नितान्तं
 जीवेन मानवभवः समवापि देवात् ।
 तत्रापि यद्बुवनमान्यकुले प्रसूतिः
 सत्सगतिश्च तदिहान्धकवर्तकीयम् ॥ १५३ ॥
 कृच्छ्राद्वनस्पतिगतेश्च्युत एष जीवः
 श्वश्रेषु कल्मषवशेन पुनः प्रयाति ।
 तेभ्यः परस्परविरोधिमृगप्रसूता-
 वस्था पशुप्रतिनिधेषु कुमानवेषु ॥ १५४ ॥
 ससारयन्त्रमुदयास्तपटीपरीत
 सातानतामसगुण भूतमाधितोयैः ।

कामा सन्त आसतमव्यजीवा प्रबाधगमनीविपरा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपरिज्ञानन-
 यत्तत्परा गबन्तु सजायन्ताम् । दृष्टान्तालङ्कार ॥ इति धर्मोनुपेक्षा समाप्ता ॥

ससारसागरमित्यादि । ससारसागरं समुद्र इमं प्रत्यक्षीभूतं चतुर्गतिस्तक्षण
 भ्रमता पर्यट्ता नितान्तमविशयेन जीवेनात्मना वर्तुभूतेन मानवभवः कर्मतापघ्नो दे-
 वात् पुण्यकर्मोदयात् समवापि समाप्तः, तत्रापि मानवभवेऽपि भवति यद्बुवनमान्यकुले
 प्रसूतिर्भवति द्विजवृषसिधिमृगपर्वणकुले जन्म भवति सत्सगतिश्च भवति महासुनीमा
 सगमश्च भवति तत् इह अस्मिन् ससारे अन्धकवर्तकीयः अन्धकवर्तकीयो दृष्टान्तः
 यथा कनिदन्धकः पुमान् करतलेन करं ताडयन् वर्तते तस्य करद्वयमन्धकवर्तकं पक्षि
 निधेषु समायाति स तु दुर्लभस्तथा मानवभवे सत्सगतिदुर्लभा वर्तते । उपमालङ्कारः ॥

कृच्छ्रादित्यादि । एष खानुमृतिप्रत्यक्षीभूतो जीव आत्मा कृच्छ्रात् कष्टात्
 अनन्तकालं खानुमवितत्वात् वनस्पतिर्गते निर्गतवान् च्युतो निर्गमः सन् कल्मषवशेन
 पापवशेन पुनः पुनरपि वारवारं श्वश्रेषु सप्तमक्षरकेषु प्रयाति नारकपर्यायान् पृच्छति
 तेभ्यः श्वश्रेभ्यः सकाशात् च्युतः सन् परस्परविरोधिमृगप्रसूतां अन्धोन्धवैरिमृगज-
 न्मनि प्रयाति गच्छति सिंहजन्मव्याघ्रमृगकमाजाराहिनकुलसर्पमयूरश्वेनवर्तकादिति-
 र्यक्षु उत्पद्यते । अस्या मृगप्रसूते सकाशात् च्युतः सन् पशुप्रतिनिधेषु तिर्यक्स-
 रक्षेषु कुमानवेषु कुतिसतमनुष्येषु शशकपर्शशङ्खलीकर्णलम्बकर्णकालमुखशूकरमुखसिंह
 मुखव्याघ्रमुखविष्णुमुखएकोलप्राक्लिङ्गक्षितिपुग्रीगभीममनुष्येषु उत्पद्यते म्लेच्छेषु जा-
 यते । उपमालङ्कारः ॥

ससारयन्त्रमित्यादि । एष जीव इति पूर्वोक्तमेव श्लाघम् । इत्यः अमुना प्रकारेण
 ससारयन्त्रं ससारपरं आनाहयेत् चालयेत् । कथंभूतं ससारयन्त्रम् । उदयास्तपटीपरीत

इत्थं चतुर्गतिसरित्परिवर्तमध्य-

मावाहयेत्स्वकृतकर्मफलानि भोक्तुम् ॥ १५५ ॥

आतङ्गशोकभयभोगकलत्रपुत्रै-

र्यः खेदयेन्मनुजजन्म मनोरथाप्तम् ।

नूनं स भस्मकृतधीरिह रत्नराशि-

मुद्दीपयेदतनुमोहमलीमसारमा ॥ १५६ ॥

यास्यपञ्चविमुखस्य शमोन्मुखस्य

भूतानुकम्पनरुचः प्रियतत्त्ववाचः ।

उदयाथ सूर्योदया अस्ताथ सूर्यास्तमनानि उदयास्तास्त एव पथ्यो जलपटिका-
स्ताभिः परितः वेष्टितम् । पुनः कर्मभूतं संसारयन्त्रम् । सातानतामसगुणं सातानः सवि-
स्तरस्तामसः पापसमूहः स एव पुणो बरलोकभाषया वरत्रा यस्मिन् संसारयन्त्रे तद्
सातानतामसगुणम् । पुनः कर्मभूतं संसारयन्त्रम् । आधितोयेर्धृतं आधितोयैर्मानसीपी-
डाजलैर्धृतं पूरितम् । पुनरपि कर्मभूतम् । चतुर्गतिसरित्परिवर्तमध्यं चतस्रश्च ता गतयो
नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवगतयस्ता एव सरितो नद्यस्तासां तानु वा परिवर्तकारी चक्रवर्ण-
रिभ्रमणकारी मध्यो यस्य संसारयन्त्रस्य तत्तयोजम् । ईदृग्विधं संसारबन्धं किमर्थमा-
वाहयेत् स्वकृतकर्मफलानि भोक्तुं निजोपाजितपुण्यपापफलानि मुखदुःखरूपाणि
भोक्तुमनुमतिनुम् । रूपकालंकारः ॥

आतङ्गत्वादि । आतङ्गश्च रोगश्च, शोकः पथात्तापः, अयं च सत्त्वादिभीतिः, भो-
गाथ कर्पूरकस्तूरीचन्दनपुष्पवसनादयः, कलत्राणि इष्टछियः, पुत्राश्च अपत्यानि, आतङ्ग-
शोकभयभोगकलत्रपुत्रास्तैः करणतामापन्नैः कृत्वा यः पुमान् कर्तुंभूतो मनुजजन्म
मनुष्यभवं कर्मतापत्रं खेदयेत् निर्णययेत् । कर्मभूतं मनुजजन्म । मनोरथाप्तं मनोरथै-
रनेकदोहदैराप्तं लब्धं स पुमान् नूनं निश्चयेन भस्मकृतधीः भस्मनिमित्तं इह अस्मिन्
संसारे रत्नराशि अनर्थयथाधिक्यपुत्रं उदीपयेत् प्रज्वालयेत् । स पुमान् कर्मभूतः ।
अतनुमोहमलीमसारमा अतनुर्महान् योऽसौ योहो खल्वनं लक्ष्मीवितर्को वा इच्छा
तेन मलीममो मलकटुपितपापेनातिक्रमलीकृत आत्मा चेतनो यस्य स अतनुमोहमली-
मसारमा । दृष्टान्तालंकारः ॥

याहोत्वादि । इयं प्रत्यक्षीभूता बोधिः रत्नत्रयप्राप्तिर्भव्यस्य रत्नत्रययोग्यस्य
पुण्यस्य तस्मै जगत्प्रसिद्धाय पदाम मोक्षस्थानाय अस्तु भवतु संजायताम् । कर्मभूतस्य
भव्यस्य । साक्षप्रपञ्चविमुखस्य बाह्यप्रपञ्चो विषयकषायविस्तारस्तस्मात् विमुखस्य परा-
खुलस्य । पुनः कर्मभूतस्य भव्यस्य । शमोन्मुखस्य प्रसमोन्मुखस्य । पुनः कर्मभूतस्य

प्रत्यप्रवृत्तहृदयस्य जितेन्द्रियस्य

भव्यस्य बोधिरियमस्तु पदाय तस्यै ॥ १५७ ॥

इति बोध्यनुप्रेक्षा ॥ १२ ॥

तथा—

‘कृतः कीर्तिज्योत्स्नाप्रसरदमृतासारसलिलै-

रयं प्रहस्तम्बो धवलभवनाभोगमुमगः ।

भुजस्तम्बालनादियमपि रमासिन्धुरवधु-

र्वशं नीता दृष्टद्विपदगममङ्गैर्मृधवने ॥ १५८ ॥

भव्यस्य । भूतानुकम्पनरुचः भूतानां सर्पप्राणिनां अनुकम्पने काव्यकरणे दयाविधाने इतिः
श्रद्धा यस्य स भूतानुकम्पनरुचः तस्य भूतानुकम्पनरुचः । अपरं कथंभूतस्य भव्यस्य ।
प्रियतत्त्ववाचः प्रियाः कर्णामृतप्रायाः तत्त्वं परमार्थभूता वाचो वाण्यो यस्य स प्रियत-
त्त्ववाक् तस्य प्रियतत्त्ववाचः । भूयोऽपि कथंभूतस्य भव्यस्य । प्रत्यप्रवृत्तहृदयस्य प्रवीचि
पश्चाद्व्योतिषि परमात्मस्वरूपे प्रवृत्त अधिकृतं नियुक्तं हृदयं मर्बो यस्य स प्रत्यप्रवृत्त-
हृदयस्तस्य । पुनः कथंभूतस्य भव्यस्य । जितेन्द्रियस्य जितानि स्ववर्गीकृतानि इन्द्रि-
याणि रक्षणार्थेनेन येन स जितेन्द्रियस्तस्य । जाललंकारः, अतिशयालंकारः इति ॥
एतैः पद्यभिर्पूर्वैर्बोध्यनुप्रेक्षा समाप्ता ॥

तथा स राजा रहसि एकान्ते तेषां अविश्रय वेगेन समाहूय आचार्यं एव
वह्वमागलक्षणोपलक्षितप्रकारेण अयुधधूषयामास । कथंभूते रहसि । निवारितनिधि-
लज्जनसदृशि निवारित निषिद्धं निखिलानां समस्तानां जनानां मन्त्रिपुरोद्दिष्टसेनापति-
प्रभृतीनां लोकाणां सदः समूहो यत्र रहसि तत्तवोक तस्मिन् । स कथंभूतो राजा ।
विदूरितसंसारमुत्तर्ध्वल्पः विदूरितो दूरीकृतः परित्यक्तः संसारमुत्तस्य स्रग्वनिताचन्दना-
दिभ्यस्त्य सकल्पधितोप्रतिषेधेन स तथोक्तः । स राजा पुनः कथंभूतः । चेतोविनिधिततपध-
रणकल्पः चेतसि मनसि विनिधितो निर्णतिरूपधरणस्य दीक्षायाः कृत्यो रचना येन स
तथा । किं कृता पूर्वमव्युत्पद्य । इति एवं विचिन्त्य सम्यक् विचार्य । इतीति
किम् । कृत इत्यादि । कीर्तिज्योत्स्नाप्रसरदमृतासारसलिलैः इत्या अर्थं प्रत्यक्षभूतो
प्रहस्तम्बलोकस्य धवलभवनाभोगमुमगः कृतः धवलानि उज्ज्वलानि भवनानि
गृहाणि तेषामाभोगः परिपूर्णता तेन सुमगो मनोहरः सर्वैर्लोकप्रीतिजनकः कीर्तिरेव
ज्योत्स्ना चन्द्रिका तथा प्रसरन् व्याप्नुवन् अगृहासारो अमृतदृष्टिस्तस्य सलिलैः रतीः
कृता उज्ज्वलः कृत इत्यर्थः । तथा मृधवने समानात्रणे दृष्टद्विपदगमभङ्गः दृष्टा
गर्विता ये द्विपन्तः सप्रवला एव अगमा गृहाः दुःखफलदायकतातेषां भङ्गः शतसङ्घ-

लताकान्तरम्यास्तस्परिजनाकीर्णवसुधा-

स्ताटीप्रप्रासादाः कमलसुहृदानन्दितमुवः ।

अरण्यानीर्लक्ष्मीरिव मुहुरुपाश्रित्य हृदयं

परस्थानावासेर्विजयि भवतान्माभकमिदम् ॥ १५९ ॥

इति विचिन्त्य विदूरितसंसारसुप्तसंकरूपश्चेतोविनिश्चिततपश्चरणकरूपः समा-
हृपाचिराय निवारितनिस्त्रिजनसदसि रहसि मामेवमब्रुवुधत्—‘सम-
स्तशास्त्ररहस्योपास्तिपेशलबुमुत्स वत्स, इयं हि राज्यरमाभिलाषितसमाग-
मापि प्रायो निसर्गयिनीत्ताचारमपि राजकुमारमभिनययौवनाङ्गनेव च-
लपति सदृत्तोपपत्तिषु मनसि, अन्ययति सन्मार्गदर्शनेषु लोचनयोः, य-

कणैः । भुजस्तम्भात्मना एव दोर्दण्डस्तम्भबन्धनात् इयं प्रत्यक्षीभूता रमातिशुर-
वधुरपि लक्ष्मीकरेणुरपि वधं नीता स्वयमेव कृता । रूपकालकारः ॥

लतेत्यादि । इयं प्रत्यक्षीभूता मायकं मदीयं हृदयं यनः अरण्यानीर्लक्ष्मीरिव अरण्यानि
उपाश्रित्य परस्थानावासेर्मौलस्थानप्राप्तेर्विजयि जयवत् भवतामूवाङ्गवत् । अरण्यानीः
कथंभूताः । लताकान्तरम्याः लता बहवस्ता एव कान्ताः त्रिवः कोमलशरीरलताभि-
रम्या अतिमनोहराः । पुनः कथंभूता अरण्यानीः । तस्परिजनाकीर्णवसुधाः तस्पर्ण-
वृक्षास्त एव परिजनाः कुटुम्बवर्माः दुःखपरितापनिवारकस्तातैराकीर्णं ज्ञाता ईश्वर-
भूमिदोगु तात्त्विकोक्ताः । अरण्यानीः पुनः कथंभूताः । तटीप्रप्रासादाः पर्वता एव
मन्दिराः यादु तात्त्विकोक्ताः । पुनः कथंभूताः अरण्यानीः । कमलसुहृदा नन्दितमुवः
कमला गृणास्त एव सुहृदो मित्राणि पुराणादाभितलरत्नानन्दिताः आनन्दे प्रापिता
शोभिता भृगुभिर्वातामरण्यानीनां तात्त्विकोक्ताः । अरण्यानीः पुनः कथंभूताः । लक्ष्मी-
रिव रम्यलक्ष्मीसरिताः । रूपकोपमाहंकारः ॥

धिरयति हितोपदेशेषु श्रवणयो, निपातयति च नियमेन दुरन्तासु
तासु व्यसनसततिषु । यौवनाविर्भावः पुनः क्षात्रपुत्राणां भूतावतार इव
हेतुरात्मविदम्बनस्य, प्रसवागम इव कारणं मदस्य, उन्मादयोग इव
प्रसवभूमिरज्ञानविलसितस्य, मदनकारकोपयोग इव च निदानमनर्थपर-
म्परायाः । तदुभयस्याप्युपस्थितस्याङ्गं विक्रमतुङ्गं समागमसुखं धर्मसहितं
तथानुभव यथा न भवति परेषां तदन्तरायविषयः ।

यतः ।

तातस्तावज्जडनिधिरभूत्सोदरः कालकूटः

कृष्णे यस्या प्रणयपरता पङ्कजाते रतिश्च ।

लक्ष्म्यास्तस्याः सकलनृपतिसैरिणीवृत्तिभाजः

फः प्रेमान्धो भवतु कृतधीर्लोकविप्रविकायाः ॥ १६० ॥

करोति । केषु । सन्मार्गदर्शनेषु परमभागविलोकनेषु । राज्यरमा पुनश्च किं करोति ।
श्रवणयो पधिरयति पधिरं करोति मूकं सिद्धयति । केषु । हितोपदेशेषु प
भ्यवचनेषु । राज्यरमा पुनश्च किं करोति । निपातयति निधितं पातयति ।
चकार उक्तसमुपयार्थं । कामु । नियमेन निधयेन दुरन्तासु निरवधानां तामु^(१) जग-
त्प्रसिद्धासु व्यसनसततिषु दुःसमूहेषु । क्षात्रपुत्राणां राजपुत्राणां यौवनाविर्भाव
पुनः तादृश्यवयस्य आरम्भविदम्बनस्य जीवकदर्शनस्य हेतुः कारणं वर्तते । क इव ।
भूतावतार इव मण्डले पिताचप्रवेश इव । पुनः कथंभूतो यौवनाविर्भावः । मदस्य दर्पस्य
कारणं हेतुः । क इव । प्रसवागम इव मद्यपानमिव । यौवनाविर्भावः पुनः पथभूतः ।
अज्ञानविलसितस्य मूर्खत्ववृद्धे प्रसवभूमि उत्पत्तिस्थानम् । क इव । उन्मादयोग इव
दातलताप्रसाह इव । यौवनाविर्भावः पुनः वयभूतः । अनर्थपरम्परायां कार्यनष्टश्रेण्या
निदानम् । क इव । मदनकारकोपयोग इव मदनकारकाणां मदमोत्पादककोदवाणां
उपयोग इव भोजनमिव । चकार उक्तसमुपयार्थं । तस्मात् हे पुत्र, उभयस्यापि
राज्यलक्ष्मीयौवनाविर्भावद्वयस्यापि उपस्थितस्य आगतस्य अङ्गं अहो पुत्रव, अहो विक्र-
मतुङ्गं पराम्भोदत, समागममुख उभयप्रेम राज्यरमायौवनाविर्भावसुखं धर्मसहितं तथा
तेन प्रकारेण लघुभवं आस्वादय । तथा कथम् । यथा लघु न भवति परेषां शत्रूणां
तदन्तरायविषयः राज्यरमायौवनाविर्भावविप्रगोचरः ॥

यतो यस्मात् वारणात् । [तात इत्यादि ।] तस्या लक्ष्म्या क पुमान् कृतधीर्
मनुदि प्रेमान्धो भवतु । अपि तु न कथिद् । तस्या कस्या लक्ष्म्या । सावत्तात् पिता
जडनिधि पक्षे मूर्खत्वनिधिरभूद्भव । सोदरो लघुप्राता कालकूटं विषं वर्तते मृत्यु-
हेतुर्वर्तते । यस्या लक्ष्म्या कृष्णे धीराभेवि नारायणे मलिनहृदये च प्रणयपरता ये-

यस्मिन्नरजः प्रसरति स्खलितादिवोचै-

रान्ध्यादिव प्रवल्ता तमसश्चकास्ति ।

सत्त्वं तिरोभवति भीतमिवाङ्गजामे-

खद्यौवनं विनय सज्जनसंगमेन ॥ १६१ ॥

नयविनयचातुरीरुचिरचरित्रपवित्र पुत्र, त्वयि स्वभावादेव विदूरितागमि
महामागमनसि न किञ्चिदुपदेष्टव्यमस्ति । यस्माद्बालकालकेलिष्वपि तव
प्रवृत्तयः केसरिकिशोरकस्येव पराक्रमाक्रान्तवैरिकरिविहारभूमयः, पयो-
धरसमयस्यैव शरासारप्रसरसूत्रितसपन्नपुरप्रासादमेदिनीदूर्वाङ्कुरप्ररोहाः, श-

हृतास्पत्यं वर्तते । यस्याः लक्ष्म्याः पञ्जाते कमले पापोत्पन्ने पुरुषे रतिवर्तते । चन्द्रो
दोषाणामुक्तसमुच्चयार्थः । कथंभूतायाः लक्ष्म्याः । सकलनृपतिस्त्रैरिणीरुत्तिभाजः स-
कलैः समस्तैर्नृपतिभिराजभिः स्त्रैरिणीरुत्तं पुंशल्याचारो भजते सेवते आभ्रयति या सा
सकलनृपतिस्त्रैरिणीरुत्तिभाजः तस्याः । अपरं कथंभूतायाः लक्ष्म्याः । लोकविद्वान्निष्ठायाः
विप्रशरिण्याः । हेत्वलंकारः ॥

यस्मिन्निह्यादि । हे पुत्र, तद्यौवनं तत्तारुण्यं सज्जनसंगमेन साधुलोकसंगत्या
विनय निर्गमय । त्वं यद्विक्रियत् यस्मिन् यौवने मति रजः प्रसरति अपवादो भवति ।
कस्मादिव । स्खलितादिव पापे आचारादिव कथम् । उच्यतेति श्रुत्येन यस्मिन् यौवने
तमसः अज्ञानस्य प्रवल्ता ग्रीढत्वं चकास्ति भवति । कस्मादिव । आन्ध्यादिव चक्षुर्वि-
हीनत्वादिव । यस्मिन् यौवने सत्त्वं प्रसन्नतागुणः तिरोभवति नश्यति । किमिव ।
अङ्गजामेः कामाग्नेर्भातमिव चकितमिव । उपमालंकारः ॥

[नयेत्यादि ।] हे नयविनयचातुरीरुचिरचरित्रपवित्र नयश्च नीतिमार्गः अन्या-
यवर्जनम्, विनयश्च गुरुपादपतनम्, तयोः चातुरी विचक्षणत्वं तथा रुचिरमतिमनोहरं
चरित्रं सदाचारे क्रिया तेन पवित्रः पावनः स तथा तस्य संवोधनं हे तद्योक्त । हे
पुत्र वत्सल, त्वयि भवति विषये स्वभावादेव प्रकृत्यैव विदूरितागमि विवर्जितापराधे म-
हाभागमनसि पुण्यवन्मानसे किञ्चित्किमपि उपदेष्टव्यं शिक्षणीयं नास्ति न विद्यते । कस्माद्
शिक्षणीयं नास्ति । यस्मात्प्रकारणात् तव प्रवृत्तयो भवतयेष्टितामि बालकालकेलिष्वपि
आत्मा तावद्यौवने शिक्षाकालक्रीडास्तपि । कथंभूताः प्रवृत्तयो वर्तन्ते । पराक्रमाक्रा-
न्तवैरिकरिविहारभूमयः पराक्रमेण निजबलेन आक्रान्ता व्यापिता वैरिकरिणां शत्रुगजानां
विहारभूमयः करिषायनधरणयः पर्यटनभूमयो यासु प्रवृत्तिषु तास्तयोक्ताः । तव कथंभू-
तस्य केसरिकिशोरकस्येव पद्माननबालकस्येव । पुनः कथंभूतास्तव प्रवृत्तयः । शरा-
सारप्रसरसूत्रितसपन्नपुरप्रासादमेदिनीदूर्वाङ्कुरप्ररोहाः शरासारप्रसरसूत्रिता आरोपिताः

रञ्जन्द्रस्येव निखिलजगद्धामधवलनारब्धयश प्रकाशामृतवृष्टय , सुरफलेग्रहे-
रिव सतर्पितार्थिजनहृदयमनोरथा , प्रतिपन्नदीक्षितस्येव सत्यशुचिवचनरच-
नाप्रपञ्चितय , प्रथमयुगावतारस्येव धर्ममहोत्सवपरायणा , सुधापयोधरस्येव
प्रमोदितसकलभुवनभागभुव । तत्परमेतदेवाशासहे—भवन्तु श्रीसर-
स्वतीसमागमानुबन्धीनि सिन्धुसलिलानीव चिरमायूपि, परिपालयतु भवान्प्र-

सपत्नानां क्षत्राणां पुराणां नगराणां प्रासादानां मन्दिराणां मैदिनीषु भूमिषु दूर्वाङ्गराणां
प्ररोहा प्रादुर्भावास्तास्तथोक्ता । तव कथभूतस्य । पयोधरसमयस्येव जलदकारस्येव
यथा पयोधरसमयस्य प्रवृत्तय खराणां जलानाम् । तथा चोक्तम्—‘वययोर्दल
शोथैव रलयो क्षपणेस्तथा । अमेदमेव वाञ्छन्ति येऽलङ्कारविदो युधा ॥’ आसारस्य
वेगवद्वपस्य प्रसरेण व्यात्या सृजिता सपत्नपुरप्रासादमैदिनीषु दूर्वाङ्कुरप्ररोहा एतप
र्वाङ्कुरप्ररोहा भवन्ति । पुन कथभूतास्तव प्रवृत्तय । निखिलजगद्धामधवलनारब्ध-
यश प्रकाशामृतवृष्टय निखिल समग्र यज्जगत् त्रैलोक्य तदेव धाम गृह तस्य ध्व
स्तने लज्जलीकरणे आरब्धा रचिता यथा प्रकाश एव अमृतवृष्टिर्वाभि प्रवृत्तिमित्तास्त
थोक्ता । तव कथभूतस्य । रञ्जन्द्रस्येव यथा रञ्जन्द्रस्य प्रवृत्तय सर्वजगद्गृहधवलने
आरब्धामृतवृष्टयो भवन्ति । पुन कथभूतास्तव प्रवृत्तय । सतर्पितार्थिजनहृदयमनो-
रथा एतर्पिता सम्यगप्रीणिता अधिजयाना याचकाना हृदयमनोरथा क्षितियाञ्छा
यानि प्रवृत्तिमित्तास्तथोक्ता । तव कथभूतस्य । सुरफलमहेरिव कल्पवृक्षस्येव यथा
कल्पवृक्षस्य प्रवृत्तयो अर्थिजनहृदयमनोरथान् तर्पयन्ति । पुन कथभूतास्तव प्रवृत्तय ।
सत्यशुचिवचनरचनाप्रपञ्चितय सति सत्पुरुषे भव सत्य अनृतपञ्जित वचन तेन
शुचीनि पवित्राणि यानि वचनानि तेषां रचनानां कल्पनानां प्रपञ्चितिर्वित्पारो यासु
प्रवृत्तिषु तास्तथोक्ता । तव कथभूतस्य । प्रतिपन्नदीक्षितस्येव अङ्गीकृतमहाप्रतस्य मुने-
वृत्तय सत्यशुचिवचनरचनाप्रपञ्चितयो भवन्ति । पुन कथभूतास्तव प्रवृत्तय । धर्म-
महोत्सवपरायणा धर्ममहोत्सवेषु पूजादानादिलक्षणेषु परावर्णास्तत्परास्ता । तव
कथभूतस्य । प्रथमयुगावतारस्येव कृतयुगप्रथमप्रवेशस्येव । पुन कथभूतास्तव प्रवृत्तय ।
प्रमोदितसकलभुवनभागभुव प्रमोदिता हर्षे प्राप्तिता सकलभुवनभागस्य त्रैलो-
क्यप्रदेशस्य मर्त्यलोकस्य वा भुवो भूमवो याभि प्रवृत्तिमित्ता प्रमोदितसकलभुवन
भागभुव । तव कथभूतस्य । सुधापयोधरस्येव अमृतमेघस्येव । यद्यपि तव किमप्यु-
पदेष्टव्य नास्ति तप्तस्मात् करणात् परं केवल एतदेव इदमेव यप आशासहे
आशीर्वादान् ददामहे—भवन्तु सजायन्ता श्रीसरस्वतीसमागमानुबन्धीनि लक्ष्मीसरस्व-
तीसमागमवर्तानि चिरं दीर्घकालं तव आयूपि जीवितकाला भवन्तु । कानीव ।
सिन्धुसलिलानीव समुद्रजलानीव । इदं प्रत्यक्षीभूत अरोप समग्र इलावलये भूमि-
मण्डले भवान् परिपालयतु त्वं रक्ष । क इव । प्रजापतिरिव वृषभनाभ इव । कथभूत

जापतिरिव पूर्ववनीश्वरपरम्परायातपरिपालनोपदेशमशेषमिदमिलावलयम्,
विश्रामयतु चास्माकमरालकालमवनिभारोद्धरणग्लपितमिमं युगंधरप्रदेशम् ।
ययं तु सांप्रतं भवद्भुजगजारोपितसमस्तसाम्राज्यमाराश्विरायप्रार्थितचतुर्थ-
पुरुषार्थसमर्थनमनोरथसाराः परंवयःपरिणतिदृष्टीनिवेदितनिसर्गप्रणयाया-
स्तपोवनाश्रमरमायाः समागमावसरवर्त्मानमिवात्मानं कर्तुमीहामहे ।'

यशोधरः—‘समस्तभुवनभूपालस्तूयमानकीर्तिकुलदेवत तात, युक्तमे-
वैतत् । किंतु क्षितिपतिसुतानामस्त्रिलमनोरथेषु कामधेनुरपीयं राज्यलक्ष्मीः
सकलदिक्पालकुलश्लाघ्यमानपादसेव देव, तातमन्तरेण किमपि सुखमुत्पा-

इलायलयम् । पूर्वावनीश्वरपरम्परायातपरिपालनोपदेशम् पूर्वं प्रथमे भरतादय अवनी-
श्वराः पृथिवीपतयन्तेषां परम्परया प्रवाहेण आयाताः आगताः परिपालनस्य रक्षणस्य
उपदेशः शिक्षा यस्य इलायलयस्य तत्तथोक्तम् । इमं प्रत्यक्षीभूतं अस्माकं युगंधरप्रदेशं
इकन्यं भवान् विश्रामयतु मिथामं प्रापयतु । कथंभूतं युगंधरप्रदेशम् । अरालकाल-
प्रचुरकालपर्यन्तं अवनिभारोद्धरणग्लपितं अवनेः पृथिव्याः भारोद्धरणेन भारोचलनेन
ग्लपितं भ्रान्तम् । ययं तु एते वयं तपोवनाश्रमरमायाः तपोवनलक्ष्म्याः समागमाव-
सरवर्त्तमानमिव समागमस्य अवसरस्तस्य वर्त्तमानो यस्यहमनः समागमावसरवर्त्तमान-
मिव तथोक्तम् आत्मानं निजचेतनस्वभावं कर्तुं विधातुं सांप्रतमिदानीं ईहामहे
इच्छाम । इवशाब्द एवमेव । कथंभूता वयम् । भवद्भुजगजारोपितसमस्तसाम्राज्य-
भाराः भवतस्तव भुजो दोर्दण्डः स एव गजो गजेन्द्रः सर्वभारक्षमत्वात् तस्मिन्
भारोपितो निवेशितः समस्तसाम्राज्यस्य सकलपृथ्वीराज्यस्य भारो भारो वैस्ते त-
थोक्ताः । पुनः कथंभूता वयम् । शिराय दीर्घकालेन प्रार्थितः याचितः चतुर्थः पुरुषार्थो
मोक्षस्तस्य समर्थनस्य परिपूर्णकारणस्य ये मनोरथा दोहदानि हैः साराः सारीभूता
बलवत्तराः । कथंभूतायास्तपोवनाश्रमरमायाः । परंवयःपरिणतिदृष्टीनिवेदितनिसर्ग-
प्रणयादाः परंवयसो वार्षकस्य परिणतिः परांशः सैव दृष्टी संदेशहारिणी तया
निवेदितः कथितो निरर्गप्रणयः स्वभावप्रेम यस्याः सा तथा तस्याः ॥

यशोधरो मूढे—हे समस्तभुवनभूपालस्तूयमानकीर्तिकुलदेवत समस्तभुवनस्य
पृथ्वीमण्डलस्य भूपालैराजभिः स्तूयमाना कीर्तिकुलदेवता यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे
समस्तभुवनभूपालस्तूयमानकीर्तिकुलदेवत हे तथोक्तम् । हे तात हे पितः । युक्तमेवैतत्
एतावता युक्तं न भवति । किंतु क्षितिपतिसुतानां राजपुत्राणां अस्त्रिलमनोरथेषु समस्तश-
लेषु कामधेनुरपि दिव्यगौरपि इयं राज्यलक्ष्मीरस्या नार्पणसंपत् हे सकलदिक्पालकुलश्ला-
घ्यमानपादसेव सकलैः समस्तैः दिक्पालकुलैः राज्यहृदैः श्लाघ्यमाना स्तूयमाना पादसेवा

दयत्यपि पुनः कार्यव्यासङ्गपरम्पराभिर्मदनफलप्रयुक्तिरिव भुक्तमाहारम-
तिबहुलहृदयखेदमुद्रमयति ।

स्वच्छन्दवृत्तेः शनिद्वष्टिरेषा सुखोत्सवोपायविधौ च विष्टिः ।

केतूद्भूतिः केळिमनोरथानां श्रीः स्याद्विना जातमनर्थहेतुः ॥ १६२ ॥

विना विनेतारमयं वृथा स्याद्यथा गजानां विनयोपदेशः ।

राज्यं तथा राजकुमारकाणां विना विनेतारमिदं वृथैव ॥ १६३ ॥

गस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे देव हे राजन् । तातमन्तरेण पितरमन्तरेण
विना किमपि किञ्चिदपि गुरोः कामं उत्पादयति जनयत्यपि । अपीष्टि संभावनायाम् ।
पुनः कार्यव्यासङ्गपरम्पराभिः कार्यस्य योऽसौ व्यासङ्गः प्रवृत्तस्य परम्पराः ताभिः
कृत्या मदनफलप्रयुक्तिरिव राजफलभक्षणमिव भुक्तमाहारमाहारितमतिबहुलहृदय-
दम् अतिप्रसुरं यस्य भयत्येवं उद्रमयति यदिनिष्पन्नयति ॥

स्वच्छन्दवृत्तेरित्यादि । तातं पितरं विना एषा इयं धीर्लेश्मीरर्थनहेतुर्गुः-
कारणं स्याद्भवेत् । कथंभूता एषा श्रीः । स्वच्छन्दवृत्तेः स्वाधीनप्रवर्तनस्य शनिरष्टिः
परिपूर्णशनेधरदृष्टिः । तथा चोक्तम्—‘देशमवृत्तीये नवपथमे चतुर्थाष्टमे कलत्रे च ।
पश्यन्ति पादवृष्ट्या कलानि यैव प्रयच्छन्ति ॥’ पुनः कथंभूता इयं श्रीः । गुरोत्सवोपा-
यविधौ न विष्टिः गुरोस्य उत्सवोपायविधाने विष्टिः । सप्तमे करणं गुरुकार्यं भुनक्तीत्यर्थः ।
तथा चोक्तम्—‘कृत्वे च त्रिवशाश्रयो दिवा यत्नवतुर्दसौ । यत्तुर्ध्वेकादशीराशौ
अष्टमी पूर्णिमा दिवा ॥’ कानि त्वानि यत्तुकरगानि—‘यवं च बालवं यैव कोलवं तैवितं
तथा । यत्तिजं गदं च विष्टिश्च एवं करणयत्तुम् ॥’ यत्तुवारी स्थिरकरणानि । तथा-
चोक्तम्—‘यत्तुर्दसौ वा शशिभिः प्रदीना तस्या निमागे शकुनिर्द्वितीये । दशद्वयो-
राधनुराशिनगे द्विप्रमाये प्रथिपद्वये च ॥’ कथंभूता श्रीः । केळिमनोरथानां के-
ल्लिः श्रीनादोद्दानां नवमप्रदोदयः श्रीनां भवच्छीत्यर्थेऽस्यम् ॥

विनेत्यादि । यथा येन प्रचारेण यजानां हृदिनां विनयोपदेशः शिशोरदेशो वि-
नेतारं विना हृदिपर्वं विना वृषा स्याद्विन्दतो भवेत् । तथा राजकुमारकाणां
राजपुत्राणां इदं राज्यं विनेतारं पितरं विना वृषा स्यात् । दृष्टान्तान्तराः ॥

१. ‘गृहापिष्ठिराशेः सप्तमस्तमे तृतीये पाददृष्ट्या पश्यति । नवमस्तमे द्विपाद-
दृष्ट्या पश्यति । चतुर्थाष्टमे तृतीयपाददृष्ट्या पश्यति । कलत्रे सप्तमे चतुर्थाष्टमे
पश्यति’ इत्यर्थः.

गुरार्षिपितृभूभाराः सुखं ये न समासते ।

तेषां दिवापि धीव्योमि चिन्ताब्धान्तं विनृम्भताम् ॥ १६४ ॥

किं च ।

पुत्रास्ते ननु पुण्यकीर्तनपदं तेऽनर्घ्यजन्मोत्सवा-

स्ते पुत्रार्थिजनस्य वंशतिलकास्ते च श्रियः केतनम् ।

आदेशावसरे गुरोस्तनुचराः शिष्याः श्रुताराधने

कोपे सप्रणयाः प्रसादसमये ये च प्रसन्नोदयाः ॥ १६५ ॥

निजप्रतापनावसभावितभूर्भुःस्वस्वयीमहोद्याव देव, 'आत्मा वै पुत्रः'
इति विदितशास्त्रहृदयानां गृहमेधीयानां पुराणपुरुषावगाह्यमैतिष्ठ्यम् । इदानीं

गुरादित्यादि । ये राजपुत्राः गुरौ, पितरि अर्पितभूभाराः समारोपितभूमिभाराः
सुखेन यथा भवत्येवं न समासते न सम्यक् तिष्ठन्ति । तेषां राजपुत्राणां दिवापि दि-
वसेऽपि । अपिशब्दाश्चात्रापि । धीव्योमि बुद्ध्याकाशे चिन्ताब्धान्तं अत्यन्धकारं
विनृम्भता प्रसरतु । रूपकालंकारः ॥

किं च । ईषद्विशेषं वर्णयतीत्यर्थः । पुत्रा इत्यादि । ते पुत्रा ननु निधयेन पुण्य-
कीर्तनपदं पवित्रकीर्ते, स्थानं भवन्ति । ते पुत्रा अनर्घ्यजन्मोत्सवा, दुर्लभजन्मम-
होत्सवाः भवन्ति । ते पुत्राः पुत्रार्थिजनस्य पुत्रार्थिलोकस्य वंशतिलका वृत्तमण्डनं
भवन्ति । ते पुत्रा, श्रियो रश्म्याः केतनं गृहं च भवन्ति । ते के । ये पुत्राः गुरोः
पितुरादेशावसरे आदेशकाले अनुचराः शिष्या भवन्ति । श्रुताराधने शास्त्राभ्यासशाले
शिष्याः अन्तेवादिनो भवन्ति । गुरोः कोपे सप्रणयाः सन्नेहा भवन्ति । गुरोः प्रसाद-
समये काष्ण्यकाटे प्रसन्नोदयाः प्रसन्नहृदया निर्मलचेतसश्च भवन्ति । रूपकालंकारः ।
समुपयालंकारश्च ॥

निजप्रतापेत्यादि । हे निजप्रतापप्रभावसमावितभूर्भुःस्वस्वयीमहोद्याव निज-
प्रतापस्य स्वकीयतेजसः प्रभावेन आहृत्येन समावितो हृदयमानीतो भूर्भुवस्व-
प्रप्या अधोमध्योर्ध्वलोके महोद्याव उत्सवो येन स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे
देव हे राजाधिराज परमाराध्य । 'आत्मा वै पुत्रः' इति चंदे वाक्यमस्ति । पुत्रो वै
निधयेन आत्मा वर्तते इतीदृशं गृहमेधीयानां गृहस्थानां ऐतिष्ठ्यमनादिवातां वर्तते ।
कर्मभूतमैतिष्ठ्यम् । पुराणपुरुषावगाह्यम् पुराणपुरुषेण श्रीनारायणेन अवगाह्यं माननीयम् ।
कर्मभूतानां गृहमेधीयानाम् । विदितशास्त्रहृदयानां विज्ञातवेदशास्त्रमर्मणाम् । उक्तं च
उपनिषत्प्रमाणे—'अथ प्रथो ना लोका मनुष्यलोकः पितृलोको देवलोकः' इति । सोऽयं

तमन्तरेण को नाम निःश्रेयसधाम परस्तपःप्रारम्भावसरः । स्वकीयवंशाभि-
वृद्धिक्षेत्रात्पुत्राद्धर्मोऽपि नापरः समस्ति । यतः शास्त्रकृतः पुमांसं प्रसा-
धितात्मीयान्वयोदयमीमांसं दुरीहितागमाज्जन्मान्तरसंगमात्रायते यत्तं पुत्रं
निर्वर्णयन्ति ।

ततः ।

राज्यस्य तपसो वापि देवे श्रितवति श्रियम् ।

अहं छायेव देवस्य सहवृत्तिपरायणः ॥ १६६ ॥

इत्येकताचित्तसंतानस्य प्रतिजिज्ञासमानस्य मे प्रत्यादिश्य त्रिदशैर-
प्यनुलङ्घनीयव्यापारेण श्रृक्षेपेण व्याहारव्यवहारमादाय स्वकीयान्मुक्ति-

मनुष्यलोकः पुत्रेणैव जप्यो नान्येन । कर्मणा विपुललोकः, विषया देवलोकैर्लोक्यानां
श्रेष्ठस्वस्माद्विद्यां प्रशंसन्ति । हे तात, इदानीमधुना तमन्तरेण पुत्रं विना को नाम ।
नामेति सभाकनायाम् । पर अन्यस्तपःप्रारम्भावसरः । कर्मभूतस्तपःप्रारम्भावसरः । निःश्रे-
यसधाम निर्पागस्थानम् । हे तात, पुत्रादपरो धर्मोऽपि न समस्ति न सम्यग्वर्तते ।
कर्मभूतापुत्रात् । स्वकीयवंशाभिवृद्धिक्षेत्रात् निजान्वयवंशवृक्षाभिवर्धनभूमिस्थानात् ।
यतो यस्मात्करणात् शास्त्रकृतो व्यासवात्मीन्द्रिषाश्वरक्ष्यपारायणदयो विद्वाधो जन्मा-
न्तरसंगमात् पुनर्भवसंगतेर्यः पुमांसं श्रान्ते रक्षति तं पुत्रं निर्वर्णयन्ति । कर्मभूतं पुमांसम् ।
प्रसाधितात्मीयान्वयोदयमीमांसम् । प्रसाधिता सम्यग्ज्ञाता आत्मीयस्य निजस्य अन्वयस्य
कुलस्य उदयस्य मीमांसा विचारणा येन पुंसा स तथा तम् । कर्मभूताज्जन्मान्तरसंग-
मात् । दुरीहितागमात् दुरीहितस्य दुःश्रेष्ठितस्य पापकर्मण आगमो यस्मिन् जन्मान्तर-
संगमे स तथा तस्मात् ॥

ततस्तस्मात् कारणात् । [राज्यस्येति ।] राज्यस्य धियं तपसो वापि धियं देवे
स्यपि श्रितवति श्रितवति सति अहं देवस्य तव सहवृत्तिपरायणः सहगमनतत्परो
भविष्यामि । केव । छायेव तव शरीरस्य छायासमानः ॥

इतीति । इति अनुग्राह्यारेण एकताचित्तसंतानस्य एकाग्रमनःप्रवृत्तोः प्रतिजि-
ज्ञासमानस्य प्रतिज्ञां पूर्वाणस्य श्रृक्षेपेण नेत्रोपरीस्थितरोमराज्या कृत्वा व्याहार-
व्यवहारं वचनप्रवर्तनं प्रत्यादिश्य विविध कष्टदेशात् एकावलीं आदाय हारविशेषं
गृहीत्वा मे मम यपन्त्य मे शीघ्रं निविशेय । कर्मभूतेन श्रृक्षेपेण । त्रिदशैरपि आसतां
तावन्मनुष्याः देवैरपि अनुलङ्घनीयव्यापारेण अनतिक्रमणीयचेष्टितेन । कष्टदेशात्
कर्मभूतात् । स्वकीयादात्मीयात् । पुनः कर्मभूतात् कष्टदेशात् । मुक्तिरङ्गीयमाप्तिरुन्ना-
न्नायात् मुपिलङ्घ्याः मुक्तिश्रियः संबन्धि यत्प्रमादित्तनमुपप्रदत्तं तदभ्यागे

लक्ष्मीसमालिङ्गनाभ्यासात्कण्ठदेशादखिलमहीवलयवक्ष्यतादेशमालामिव
तारतरलमुक्ताफलमेकावलीं बबन्ध ।

यौवराज्याय समादिश्य च पट्टबन्धविवाहमहोत्सवाय खेदमोदमन्द-
यमानसर्गं सामन्तवर्गं विहितबहुसमाजनं परिजनं च भगवतः समस्तश्रु-
तस्कन्धोद्धरणसमर्थमतिप्रसरस्य संयमधरस्य महर्षेः संनिकर्षे मनोजसाम-
जमदमहोदधितरङ्गसंचयमिव कचनिचयमपहायाभिलषितमन्वतिष्ठत् ।

तदन्वपरेधुर्मम महादेव्या यागनाभस्य तुरगस्य चानुकूलात्मन्यहनि वि-

सर्गपे यस्य कण्ठदेशस्य स तथा तस्मात् । कथंभूतानेकावलीम् । अखिलमहीवलयवक्ष्य-
तादेशमालामिव अखिलस्य समस्तस्य महीवलयस्य भूमण्डलस्य वक्ष्यतादेशः वशीक-
रणनिमित्तं तस्य मालामिव स्रजमिव । पुनः कथंभूतानेकावलीम् । तारतरलमुक्ताफलां
ताराणि वज्रवलयानि तरलान्यापि नायकीभूतानि मुक्ताफलानि यस्यां सा तथा ताम् ।

म राजा यक्षोर्पेः संयमधरस्य महर्षेः संनिकर्षे समीपे अभिलषितमन्वतिष्ठत् दीक्षां
जप्राह । किं कृत्वा । पूर्वं सामन्तवर्गं नृपतिसमूहं परिजनं च कुटुम्बवर्गं च यौवरा-
ज्याय युवराजस्थापनार्थं पट्टबन्धविवाहमहोत्सवाय वा राज्यपट्टबन्धमहोत्सवाय विवा-
हमहोत्सवाय च समादिश्य आदेशं दत्वा । कथंभूतं सामन्तवर्गम् । खेदमोदमन्दायमा-
नसर्गम् खेदस्य दुःखस्य मोदस्य हर्षस्य च मन्दायमानो वर्धमानः सर्वैः सुष्टिर्ष्य स तथा
तम् । कथंभूतं परिजनम् । विहितबहुसमाजनम् । विहितमाचरितं बहु प्रचुरं सभाजनं
प्रीनियेन परिजनेव स तथा तम् । कथंभूतस्य संयमधरस्य । भगवतः इन्द्रादिसेवितस्य ।
उक्तं च—‘ऐश्वर्यस्य समग्रस्य तपसो नियमः धियः । वैराग्यस्याय मोक्षस्य पन्था भग
इति स्मृतिः ॥’ एवं वक्ष्यविशेषणविशिष्टो भगो विद्यते यस्य स भवति भगवान् तस्य
भगवतः । पुनः कथंभूतस्य संयमधरस्य । समस्तश्रुतस्कन्धोद्धरणसमर्थमतिप्रसरस्य
समस्तश्रुतस्कन्धस्य द्वादशाक्षशास्त्रस्य उद्धरणेन ग्रन्थतोऽर्थतश्च ज्ञानेन समर्थः प्रौढतरो
बलवन्तरो मतिप्रसर आभिनिबोधिकज्ञानं यस्य स तथा तस्य । किं कृत्वा पूर्वमभिल-
षितमन्वतिष्ठत् । कचनिचयं केसकलापं अपहाय लुब्धित्वा पञ्चमुष्टिभिलोचं कृत्वा ।
वर्धभूतं कचनिचयम् । मनोजसामजमदमहोदधितरङ्गसंचयमिव मनोजः कन्दर्पः स
एव सामजो गजस्तास्य मदो दर्पः स एव महोदधिर्मेहासमुद्रः । अपामतिपम्भीरत्वात् ।
तस्य तरङ्गसंचयमिव वज्रोलानां समूहमिव ॥

तदन्वित्यादि । तदनु वशोर्पेमहाराजस्य दीक्षणादनन्तरं अपरेपुरन्यसिग्रहनि
मम यशोधरस्य महादेव्या अग्रतमतेर्यागनाभस्य पट्टवस्त्रनक्षुरणस्य च यदास्य अनु-

हितगणकादानः प्रतापवर्धनः सस्यपतिः सेनापतिः परिकल्पितसकलपट्टव-
न्धोत्सवोपकरणसंसारः शुभसंरम्भसारः पुण्यपानीयपूतोपान्ताश्रयाश्रमवि-
प्रायाः शिमायास्त्रीतरणतरुविराजमानहरितः सरितः कूले कमनीयलीले
ययोक्तलक्षणायां प्राक्प्रवणायां च भुवि समं समाचरितमहावीथीप्रचारेण
शाखानगरेणानेकरलचितमेतदुचितमतिविचित्रवस्त्रोभापनीतातपमभिषेक-
मण्डपमनेस्तोरणमहत्वेदिकावासविभक्तकक्षान्तरं संनिकायं विरचय्य,

मृतामनि हितस्वरूपे अहनि दिवसे विहितगणकादानः इत्यर्माद्वर्तकामन्त्रणः प्रताप-
वर्धनो नाम सेनापतिरित्याचरत् इति कार्यं चकार । कथंभूतः सेनापतिः । सस्यपतिर्वा-
न्धुविद्याचार्यसंयुक्तः । पुनः कथंभूतः सेनापतिः । परिकल्पितसकलपट्टवन्धोत्सवोपकरण-
संसारः परिकल्पितो ज्येष्ठितः सक्तः सममः पट्टवन्धोत्सवसंयुक्तो उपकरणसंसार
उपस्करसमूहो येन स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः प्रतापवर्धनसेनापतिः । शुभसंरम्भसारः
मन्त्रैषु धेयस्वरूपे सुसंरम्भेषु तारः अतिचतुरः । किं इत्या । पूर्वं शिप्रायाः सरितः शि-
प्रानाम नद्याः मूले तटे प्राग्प्रवणायां पूर्वदिग्मुखयायां भुवि अभिषेकमण्डपं संनिकायं
गृहं विरचय्य विरचनं कारयित्वा । कथंभूतायाः शिप्रायाः सरितः । पुण्यपानीयपूतोपान्ता-
श्रयाश्रमविप्रायाः पुण्य पवित्रं यत्पानीयमुदकं तेन पूताः पवित्रीकृता उपान्ताश्रया-
श्रमाः तद्विहितास्पदगृहाः विप्राः यतयो वा यया शिप्रया तथा तस्याः । पुनः
कथंभूतायाः शिप्रायाः । स्त्रीतरणतरुविराजमानहरितः स्त्रीरसबन्धिनो ये तरणतरवो
मनीनृक्षास्त्रीविराजमानाः शोभमानाः हरितो दिवसो यस्याः सा तथा तस्याः । कथंभूते
मूले । कमनीयलीले कमनीया मनोहरा स्त्रीत्य शोभा यस्य कूलस्य तत्कमनीयलीले
सन्निभः । कथंभूतायां भुवि । ययोक्तलक्षणायां वास्तुसास्त्रोक्तस्वरूपायाम् । अभिषेक-
मण्डपं कथं विरचय्य । शाखानगरेण समं प्रतिमगरेण सार्धम् । कथंभूतेन शाखानगरेण
समाचरितमहावीथीप्रचारेण समाचरितः सम्यग्विहितो महावीथीप्रचारो हस्तार्ग-
प्रवर्तन यस्य शाखानगरस्य तत्तथोक्तं तेन । कथंभूतमभिषेकमण्डपम् । अनेकरलचितं
नानाविधमभिव्यज्जितम् । सुवर्णमयशोभाधिकमित्यर्थः । पुनः कथंभूतमभिषेकमण्डपम् ।
एतदुचितं विवाहपटाभिषेकयोग्यम् । पुनः कथंभूतमभिषेकमण्डपम् । अतिविचित्रवस्त्रो-
भापनीतातपम् । अतिविचित्राणामतिमनोहराणां वस्त्राणां शोभाभिराट्म्यैरपनीतो दूरी-
कृत आतपो घर्मो येन अभिषेकमण्डपेन स तथा तम् । पुनः कथंभूतमभिषेकमण्डपम् ।
अनेकतोरणमहत्वेदिकावासविभक्तकक्षान्तरम् । अनेकैर्वहुभिस्तोरणैरुपकृतिता मग्नाः प्रा-
सादाश्च वेदिकाश्च कपिवीरैरहितप्राकारा आवासाश्च धनवतां गृहाः तैर्विभक्तानि
रचितानि कक्षान्तराणि वास्तुसूत्रयोगो यस्य स तथा तम् । कथंभूतः सेनापतिः । दिशि

दिशि दिशि निवेशिताशेषनरेश्वरदिश्विरः सपरिवारः समाहूय गजवाजिव-
लयोरधिकृतवंशमुद्धताङ्गुलमहामात्रं क्षालिहोत्रं च महासाधकम् 'अतित्व-
रित्तमुभाभ्यामपि भवद्भ्यामुभयनयनेदिष्टैः स्वामिहितप्रतिष्ठैः सहोत्तीय द्वे
अप्याये सेनाज्ञे देवस्य विशापनीये' इत्याचरत् ।

तावुभापि तद्वचनात्तथाचर्ये तत्र परशुरामान्वयावकाश उद्धताङ्गुलस्ता-
वदेवं मां व्यजिज्ञपत्—'देव, प्रतापवर्धनसेनापतिनिदेशान्मयोत्साहिताग्नि-

विशि निवेशिताशेषनरेश्वरदिश्विरः दिशि दिशि सर्वदिशु निवेशितानि उपवेशि-
तानि अशेषानां सर्वेषां नरेश्वरानां राज्ञां शिविराणि शैल्यानि येन स तथोक्तः । पुनः
वर्धभूतः सेनापतिः । सपरिवारः मित्रपरिवारसहितः । किं कृत्वा पूर्वमित्याचरत् ।
उद्धताङ्गुलमहामात्रं उद्धताङ्गुलं नाम महामात्रं गजसेनामुख्यं क्षालिहोत्रं च अभ्य-
साधनकं समाहूय आचार्य । कथंभूतमुद्धताङ्गुलमहामात्रं क्षालिहोत्रं च । गजवा-
जिवलयोरधिकृतवंशम् गजबले अभ्यबले च अपिचारी वंशः कुलं यस्य यथासंख्यं
स तथा तम् । कथंभूत उद्धताङ्गुलमहामात्र क्षालिहोत्रं च । महासाधकं च प्रधान-
कर्मानं सेनापतिमिहाचरत् । इतीति विम् । भो उद्धताङ्गुल, भो क्षालिहोत्र, भवद्भ्यां
मुभाभ्यां उभाभ्यामपि ह्याभ्यामपि अतितरित्तमपिशीघ्रे उभयनयनेदिष्टैः गजवाजि-
साधकविक्षणैः सागुभिः पुत्रैः स्वामिहितप्रतिष्ठैः मित्रस्वामिहितप्रतिष्ठैः तापैः गद
साधं उत्तीय परीक्ष्य द्वे अपि गजवाजिलक्षणे आये प्रथमे सेनाज्ञे देवस्य यतोधरस्य
विशापनीये निरूपणीये ॥

वेशा गुरुराजमुख्याभ्यामिभचारियाज्ञवल्क्यवाद्दलिनरनारदराजपुत्रगौतमा-
दिमहामुनिप्रणीतमतज्ञजैतिह्यावगाहसमीहमानमनःप्रचारा अतीतपरमेश्वरप्र-
सादासादितवीरामृतगणाधिपत्यसत्कारा विदितनिरवयोपनिपत्सूरिपरिपदेव-
स्यानीकिनीतिलकवर्हं सपर्याहं कलिज्ञविषयाधिपतिप्रहितप्रतिवर्षदेयवेदण्डम-
ण्डलीमध्ये सिन्धुरमेकमुदयगिरिनामकं परीक्ष्य यन्मुखेनैवं विशापयति—

तथा हि-कलिज्ञं वनेन कुलेनैरावणम्, समं प्रचारेण, देशेन साधारणम्,

सूरिपरिपद । इभचारियाज्ञवल्क्यवाद्दलिनरनारदराजपुत्रगौतमादियहामुनिप्रणीतमतज्ञ-
जैतिह्यावगाहसमीहमानमनःप्रचारा इभचारी च याज्ञवल्क्यवाद्धित्य नरश्च नारदश्च
राजपुत्रश्च गौतमश्च इभचारियाज्ञवल्क्यवाद्दलिनरनारदराजपुत्रगौतमाः ते आदिर्येषां
मार्गशीर्षा महामुनीनां तैः प्रणीतानि यानि मतज्ञजैतिह्यानि गजपरीक्षाशास्त्राणि तेषामव-
गाहेन पठितपाठिताभ्यासेन समीहमानः प्रवर्तमानो मनःप्रचारश्चित्तव्यापारो यस्याः
सूरिपरिपदः सा तद्योक्षा । सूरिपरिपत्युनः कथंभूता । अतीतपरमेश्वरप्रसादासादित-
वीरा अतीतपरमेश्वरस्य यशोर्षमहाराजस्य प्रसादेन आसादिताः प्राप्ताः वीरा वीरगणा
हस्तिशिखावायिनो यया सा तथा । पुनः कथंभूता सूरिपरिपद । अमृतगणाधिपत्यसत्कारा
अमृतगणाधिपत्यस्य हस्तिवैद्यस्य सत्कारः सम्मानो यस्याः सा तथा । पुनः कथंभूता
सूरिपरिपद । विदितनिरवयोपनिपद विदिता विज्ञता निरवया निदोषा उपनिपदधि-
करणं कृतं यया सा तद्योक्षा ॥

तथाहि । उद्धताद्भुतस्यैव विशापयति—कलिज्ञेत्यादि । कलिज्ञं वनेन ।
वनेन कृत्वा कलिज्ञं सिन्धुरे विशापयति । विशेषणवृत्तीया । उक्तं च—‘वत्कलानां च
देशस्य दक्षिणस्याणवस्य च । सहास्य चैव विन्ध्यस्य मध्ये कालिज्ञं वनम् ॥’ तथा
च—‘कुलजातिवयोर्हूपैधारमर्ष्यवलायुषाम् । सत्त्वप्रचारसंस्थानदेशलक्षणरहसा ॥ एषां
चतुर्दशानां तु यो गुणानां समाधयः । स राशे यागनामः स्वाङ्गूरिभूतिसमृद्धये ॥’ तथा
च—‘कालिज्ञा गजाः श्रेष्ठाः’ इति वचनात् । कथंभूतं सिन्धुरम् । कुलेन ऐरावणगजः ।
श्वेतवर्णो भवति स ऐरावणगजकुल उच्यते । ‘हरिर्वा(द्वा) इयामवर्णो वा कालो वा ज्य-
ष्ठावर्णकः । हरितः कुमुदाम्बो वा कुत्स्वर्णः समुच्यते ॥’ इत्यं प्रचारेण । गिरिनिदीनां
प्रचारेषु समप्रचारस्तथैव प्रशस्तता । तदाह—‘मित्रो वा मित्रिचारी वा कलिज्ञाकार-
जानिकः । साहिवको मद्रजातिश्च ॥ तत्त्वात्सादिभिः शुभः । इत्येतैर्लक्षणेयुक्तं याग-
नामं प्रचक्षते ॥’ देशेन साधारणम् । ‘अनूपजाज्ञतृणैः समं साधारणः स्मृतः ।’ जल-

भद्रं जन्मना, सस्थानेन समसबद्धम्, उत्सेधायामपरिणहैः समसुविभक्तसर्वकायम्, आयुषा द्वादशापि दशा भुञ्जानम्, अङ्गेन स्वायतव्यायतच्छविम्, आशंसनीय वर्णप्रभाच्छायासपत्तिभिः, कल्याणमाचारशीलशोभावेदितैः, प्रशस्त लक्षणव्यञ्जनाभ्याम्, उत्तम बलवर्धनवयोजवैः, ब्राह्म सबन्धि-

प्रायेऽपि देशे प्रवर्तते, निर्जलदेशेऽपि प्रवर्तते स साधारण कथ्यते । भद्रं जन्मना । जात्या कृत्वा भद्रं विज्ञापयति । सस्थानेन समसबद्धम् । उत्सेधायामपरिणहै समसुविभक्तसर्वकायम् । समेन सस्थानेन बुधु विभक्तो विभागीकृत सर्वकाय शरीरं यस्य स तम् । समचतुरस्रसस्थानेन सबद्धशरीरमित्यर्थः । उत्सेध कर्ष्यता, आयामो दीर्घता, परिणहो घृणता, एतेर्गुणैः समसबद्धशरीरम् । आयुषा द्वादशापि दशा भुञ्जानम् । द्वादशापि की एकादशा द्वैदशी द्वादशापि दशा भुञ्जान जीवन्तम् । अङ्गेन स्वायतव्यायतच्छविम् । स्वायता ऊर्ध्वैस्तिरहिता व्यायता तिर्यग्बलिरहिता छयिस्त्वचा यस्य स तथा तं विज्ञापयति । आशंसनीय वर्णप्रभाच्छायासपत्तिभिः । आशंसनीय वर्णं पूर्वोक्तलक्षण प्रभा कान्तिरूपाया पारिष्वी आभ्या तेनसी नाम्ना अन्यतमा वर्तते विज्ञापयति । कल्याण शुभ विज्ञापयति । [के ।] आचारशीलशोभावेदितै आचार कायगत शील मनोगत शोभा शरीरोपचयशोभा शरीरोपचरविशेषः । सा शोभा सप्तधा भवति । तदुक्तम्—‘छालोहिता प्रतिच्छन्ना तृतीया पक्षत्पेना । समब्रह्मा चतुर्थी स्यात्पञ्चमी समतत्पता । व्यतिक्तीर्णा च षष्ठी स्यात् द्व्येनिका सप्तमी स्मृता ॥’ सप्तमीमासु मध्ये श्रेयसी चतुर्थी—‘चतुर्थीशोभया युक्तो मद्गुदक्षमो गजः ।’ इति वचनात् । आवेदित अर्धवेदिता तैराचारशीलशोभावेदितैः कृत्वा । प्रशस्त लक्षणव्यञ्जनाभ्याम् । प्रशस्त विज्ञापयति । वाभ्याम् । लक्षणव्यञ्जनाभ्याम् । तदुक्तम्—‘लक्षण जमर्धवन्धमाचीव धृति निश्चितम् । पथाद्यपि व्रजेयस्तु तद्य जनमिति स्मृतम् ॥’ अथवा कररदनादिक लक्षण बिन्दुस्वस्तिरादिक व्यञ्जनम् । उत्तम विज्ञापयति । के । बलवर्धनवयोजवै कृत्वा । बलवर्धनवयोजवै प्रमर्दनमारोपणक्षम गलक्षणम्, वर्धनं शरीरं सप्तोत्सेधेन वायामदशपरिणादलक्षणप्रमाणम्, षयययोर्विशतेवैर्पांगामूर्ध्वमापष्टिम्, जको भद्रस्यायमुत्तम दशधनुर्व्यवहित वीरपयाशदनुमैव्ये यदि गृहीयात् तैर्बलवर्धनवयोजवै । तदुक्तम्—‘वीर्यादौ दश सप्त पञ्च पुण्य कृत्वा पदाभ्यन्तरे भद्राद्भद्रानवेति गमिनैर्गोत्रेनोच्छिता (१) । पञ्चाशत्पद एव तत्पदशते सार्धं पदानां शते गृहीयु स्वनवत्कमोक्षपुत्रा वशे निदेशादसत् ॥’ पदभिधपन्धोत्यर्थः । ब्राह्म सबन्धिलक्षणेन । ब्राह्म प्रप्रदवतसंबन्धिलक्षणेन ब्राह्म विज्ञापयति । तदुक्तम्—‘ननु बिन्दुसद्वेषेण वृक्षातलनिभच्छवि । चाक्षर्यित्वमन्येक्षो ब्राह्म सर्वा

लक्षणेन, भवन्तमिवानवधैर्गतिरूपसत्त्वस्वरानूकैः प्रियालोकम्, विनायक-
मिव पृथुपरिपूर्णायातमुखम्, अशोकपुष्पमिवारुणं तालुनि, कमलकोशमिव
शोणप्रकाशमन्तरास्ये, पीनोपचितकायमुरोमणिविक्षोभकटकपोलस्रकसु,
अनुत्ततानवनतसुप्रमाणकुम्भम्, ऋजुपूर्णद्वस्वकन्धरम्, अलिनीलघनदीर्घ-
स्निग्धकेशपेशलम्, समसूद्रतव्यूढमस्तकपिण्डम्, अनल्पासनावकाशम्,
आरोपितकार्मुकाकारपरिणतानुवंशम्, अजकुक्षिम्, अनुपदिग्धपेचकम्,

यसाधनः ॥' भवन्तमिवानवधैर्गतिरूपसत्त्वस्वरानूकैः प्रियालोकम् । भवन्तमिव स्वरसदृशं
प्रियालोकं प्रियदर्शने विज्ञापयति । कैः कृत्वा । गतिरूपसत्त्वस्वरानूकैः गतिर्गजवाजि-
शार्ङ्गलादीनाम्, रमं देवमनुष्यविद्याभरादीनाम्, सत्त्वं मनुष्ययक्षगन्धर्वादीनाम्, स्त्री
जीमूतशङ्खादीनां अनूकं अनुवरोति । सदृशतामिति यावत् । अनूकशब्दो गत्यादीनां
प्रत्येकमपि संबन्धनीयः । गतिश्च रूपं च सत्त्वं च स्वरश्च गतिरूपसत्त्वस्वरास्त्येषामनूकैः
सादृश्यैः । कथंभूतैर्गत्यादीनां सादृश्यैः । अनवधैर्निर्दोषैः । पुनः कथंभूतं विज्ञापयति ।
विनायकमिव पृथुपरिपूर्णायातमुखम् । पृथु विस्तीर्णं परिपूर्णं संपूर्णं आयतं दीर्घं मुखं
यस्य स तथा तं विप्रराजमिव । पुनः कथंभूतम् । अशोकपुष्पमिवारुणं तालुनि । तालुनि
तालुविषये अरुणमव्यञ्जरागम् । किमिव । अशोकपुष्पमिव यथा अशोकपुष्पं अरुणं
भवति । पुनः कथंभूतम् । कमलकोशमिव शोणप्रकाशमन्तरास्ये । अन्तरास्ये मुख-
मध्ये शोणप्रकाशं क्रीकनच्छविम् । किमिव । कमलकोशमिव पद्मगर्भमिव । पुनः
कथंभूतम् । पीनोपचितकायमुरोमणिविक्षोभकटकपोलस्रकसु । उरोमणि हृदयं
विक्षोभकटकः श्रोणिफलकं कपोली गण्डस्थले सूक्ष्मी ओष्ठपान्तौ तानि तेषु पीनो-
पचितकार्यं हृल्लङ्घ्यशरीरम् । पुनः कथंभूतम् । अनुत्ततानवनतसुप्रमाणकुम्भम् ।
न उन्नतौ अत्युच्चौ न अवनतौ नीचस्त्री सुप्रमाणी उत्तमस्त्रीस्तनाकारौ कुम्भौ शिरसः
पिण्डौ यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । ऋजुपूर्णद्वस्वकन्धरम् । ऋजुरवका पूर्णो
मांसला हस्ता अदीर्घा कन्धरा शोभा यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । अलि-
नीलघनदीर्घस्निग्धकेशपेशलम् । अलिङ्गमरवन्नीलाः कृष्णवर्णा यथा अविरला दीर्घा
अहस्ता स्निग्धाः यान्तिमन्तो ये केशास्तैः पेशलो अतिमनोहरस्ताम् । पुनः कथंभूतम् ।
समसूद्रतव्यूढमस्तकपिण्डम् । समः अन्यक्तः सुष्ठु अतिशयेन उन्नतः प्रादुर्भूतो व्यूढो नि-
विजो मस्तकपिण्डः यस्य स तम् । पुनः कथंभूतम् । अनल्पासनावकाशम् । अनल्पो बृह-
दासनस्त पृष्ठदेशस्य अवकाशः समितिर्यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । आरोपित-
कार्मुकाकारपरिणतानुवंशम् । आरोपितं सप्रत्यक्षं यत् कार्मुकं यत्सूत्रदाकारेण परिणतः
पर्यायं पतो अनुवंशः अनुक्रमेण वंशः पृष्ठं यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् ।
अजकुक्षिम् । अजसेव छागसेव उभयपार्थयोक्ततः कुक्षिरुदरं यस्य स तथा

ईपरसंवर्तकोन्नतभूमिदेशस्पर्शगोलाङ्गुलबालधिम्, अभिव्यक्तोभयपुष्करम्,
वराहजघनापरम्, आभ्रपल्लवसंकाशकोशम्, अतीव सुप्रतिष्ठितैः समुद्रकूर्मा-
कृतिभिर्गात्रापरतलैः पातालतले निपतन्तीमुद्गरन्तमिव मेदिनीम्, उत्त-
र्पद्भिरष्टमीहिमांशुनिगमुनिविष्टिष्टिविंशतिनखमयूखप्ररोहैर्भुवनसरसि वि-
जृम्भमाणस्य तत्र यशोहंसस्य मृणालजालानीव परिकल्पयन्तम्, आनुपूर्वा-
वृत्तपृथुत्तायतकोमलभोगेन भविष्यदनेकजन्यजयादेशरेखाभिरिव कृतिभि-

तम् । पुनः कथंभूतम् । अनुपदिशवपेक्षम् । अस्थूलपुच्छमूलम् । पुनः कथंभूतम् ।
इत्येतद्वर्तकोन्नतभूमिदेशस्पर्शगोलाङ्गुलबालधिम् । ईष्यन्नाक् स्वर्तकै बालधिप्रदेशे
उन्नत उच्चो भूमिदेशस्पर्शो गोलाङ्गुलवत् वृषभपुच्छवत् बालधिः पुच्छो यस्य स तथा
तम् । पुनः कथंभूतम् । अभिव्यक्तोभयपुष्करम् । अभिव्यक्ते प्रवृत्ते उभये अथ ह्यभोर्पै-
संवन्धिनी पुष्करे शुद्धाप्रभागे यस्य स तथा । पुनः कथंभूतम् । वराहजघनापरम् ।
वराहस्य अरण्यशृङ्गरेण जघनवत् कट्याप्रभागवत् अपरं पश्चिमदेशो यस्य स तथा
तम् । पुनः कथंभूतम् । आभ्रपल्लवसंकाशकोशम् । आभ्रस्य सहकारस्य पार्श्वं प्रवाल-
लोमं संकाशं सहस्रं कोशो मेदं यस्य स तथा तम् । विन्दुरे किं कुर्वन्तम् । अतीव
सुप्रतिष्ठितैः समुद्रकूर्मावृत्तिभिर्गात्रापरतलैः पातालतले निपतन्तीमुद्गरन्तमिव मेदिनीम् ।
गात्रापरतलैः गात्रं अप्रकाशो अपरं पश्चात्कायस्योत्तलान्यधःपरीतानि गात्रापरत-
लानि तैः कृत्वा मेदिनीं पृथ्वीं उद्गरन्तमिव । मेदिनी किं कुर्वन्तीम् । पातालतले निप-
तन्तीं रसातले निमज्जन्तीम् । कथंभूतैर्गात्रापरतलैः । अतीव सुप्रतिष्ठितैः अतिघनेन
निघ्नैः । पुनः कथंभूतम् । समुद्रकूर्माकृतिभिः समुद्रः करण्डविशेषः कूर्मैः कच्छपस्तपो-
रिव आकृतिरावासे येषां गात्रापरतलानां तानि समुद्रकूर्माकृतीनि तैः । पुनश्च किं
कुर्वन्तं विज्ञापयति । उत्तर्पद्भिरष्टमीहिमांशुनिगमुनिविष्टिष्टिविंशतिनखमयूखप्ररोहैर्भु-
वनसरसि विजृम्भमाणस्य तत्र यशोहंसस्य मृणालजालानीव परिकल्पयन्तम् । तत्र
यशोहंसस्य भवतः पुष्पगुणानुमिर्वेनभेतच्छदपक्षिणो मृणालजालानि पद्मिनीकन्दन्दानि
परिकल्पयन्तमिव मलयार्थमुपलोकयन्तमिव । किं कूर्वाणस्य तत्र यशोहंसस्य । भुवनसरसि
विजृम्भमाणस्य भुवनसरसि त्रैलोक्यसरोवरे विजृम्भमाणस्य विशेषेण प्रसारं कूर्वाणस्य
पयंरतम् । व्याप्रवानस्येत्थम् । कैः कृत्वा मृणालजालानि परिकल्पयन्तम् । अष्टमीहिमा-
ंशुना अर्धचन्द्रेण निभाः सदृशाः सुनिविष्टाः निखलाले च ते श्लिष्टाः परस्परं संलम्भा
विशतिर्दिदशपरिमाणं ये नखाः नामाङ्गुलास्तेषां मधुखाः किरणस्त एव प्ररोदा
अङ्कुरास्ते तथा तैः । कथंभूतैः नखमयूखप्ररोहैः । उत्तर्पद्भिरुच्चं गच्छद्भिः । पुनश्च
किं कुर्वन्तं विज्ञापयति । आनुपूर्वावृत्तपृथुत्तायतकोमलभोगेन भविष्यदनेकजन्यजयादेश

श्विद्वलिभिरलंकृतेन सुस्रोतसा मृदुदीर्घविस्तृताद्गुलिना करेण मुहुर्मुहुरित-
स्ततो विनिर्गोर्णैर्मधुपाथःशीकरैर्द्विपालपुरपुरंघ्रीणां पट्टवन्धावसरेऽसि-
न्मुक्ताफलोपायनानीव दिशन्तम्, अनवरतमुच्छलता मलयजागुरुसरो-
जकेतकोत्पलकुमुदामोदसंवादिना मदवदनसौरभेण भवदैश्वर्यदर्शनाश-

रेषाभिरिव कृत्तिभिश्चिद्वलिभिरलंकृतेन सुस्रोतसा मृदुदीर्घविस्तृताद्गुलिना करेण मुहु-
र्मुहुरितस्ततो विनिर्गोर्णैर्मधुपाथःशीकरैर्द्विपालपुरपुरंघ्रीणां पट्टवन्धावसरेऽसिन्मुक्ता-
फलोपायनानीव दिशन्तम्, अस्मिन्प्रत्यक्षभूते पट्टवन्धावसरे राज्यपट्टवन्धसमये दि-
क्पालपुरपुरंघ्रीणा इन्द्रादिदिवपालानां पुराणां नगराणां पुरंघ्रीणां कमनीयकामिनीनां
मुक्ताफलोपायनानि शौक्तिकेयप्राभृतानि दिशन्तमर्पयन्तमिव । केः कृत्वा मुक्ताफ-
लोपायनानि दिशन्तम् । धर्मधुपाथःशीकरैर्द्वारजलम्णैः । कथंभूतैर्मधुपाथःशीकरैः ।
करेण शुष्मादण्डेन मुहुर्मुहुरितसारे इतस्ततो यत्र तत्र विनिर्गोर्णैर्विनिर्गोर्णैः । कथ-
भूतेन करेण । आनुपूर्वापृथुत्तायतकोमलामोगेन आनुपूर्वा अनुक्रमेण पृथुः स्फुल्लो
वृत्तो वसुलाकारः आयतो दीर्घः कोमलः मुकुमारः आमोहः परिपूर्णता यस्य करस्य
स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन करेण । कृत्तिभिश्चिद्वारप्रमाणानिर्वलिभिः स्तकरसंको-
चरेखाभिरलंकृतेन शोभितेन । कथंभूताभिरंलिभिः । अभिष्वदनेऽत्रन्यजयादेश्वरेखा-
भिरिव भविष्यन्ति अनागतानि अनेकानि बहूनि अन्यानि संप्रामात्येषु जयस्य वि-
जयस्य प्राप्तेरादेशस्य कथनस्य रेखाभिरिव गणनाराजिभिरिव । पुनः कथंभूतेन करेण ।
सुस्रोतसा मुहुः शोभनं स्रोतो मदप्रवाहो यस्य स सुस्रोताखेन । पुनः कथंभूतेन करेण ।
मृदुदीर्घविस्तृताद्गुलिना मृदु कोमलं दीर्घं लम्बावमाना विस्तृता विस्तारं
प्रापिता अहुलयो यस्य स तेन । पुनः किं कुर्वन्तं विज्ञापयति । अनवरतमुच्छलता
गलयजागुरुसरोजकेतकोत्पलकुमुदामोदसंवादिना मदवदनसौरभेण भवदैश्वर्यदर्शनाश-
वावलीर्णानामम्बरचरकुमारवाणामर्धविशोस्त्रिषन्तम् । मदवदनसौरभेण मदनोत्पलक्षितं
यद्गदनं सुखं तस्य सौरभेण परिमलेन अम्बरचरकुमारवाणां देवविद्याधरपुत्राणां अर्धं
पूजा इव समुदायमुत्तिष्ठन्तमिव उन्मुद्यन्तमिव । कथंभूतानामम्बरचरकुमारवाणाम् ।
भवदैश्वर्यदर्शनाशवावलीर्णानाम् मवतस्त्व ऐश्वर्यं प्रभुत्वं तस्य दर्शनाशयेन अवलो-
कनमनसा शवलीर्णानामागतानाम् । कथंभूतेन मदवदनसौरभेण । अनवरतं निरन्तरं
उच्छलता आकाशे उत्पतता । अपरं कथंभूतेन मदवदनसौरभेण । मलयजागुरुसरो-
जकेतकोत्पलकुमुदामोदसंवादिना मलयजं गन्धसारम् । चन्दनमिति यावत् । अगुरुः
हृमिजगणम् । वास्तुष्टं लोहम् । राजार्हमिति यावत् । सरोजानि कमलानि, वेतनानि
वेतकीपुष्पाणि, उत्पलानि कुमुदानि, कैरावनि । श्वेनोत्पलानि इति यावत् । तावत्तेषामा-
मोदं परिमलं संवदन्नुज्ज्वलपुष्पाणां परतीलेवंतीलं तत्तयोक्तं तेन । पुनश्च किं कुर्वन्तम् ।

यावतीर्णानामम्बरचरकुमारकाणामर्धमिवोत्क्षिपन्तम्, अम्भोधरगम्भीरमधु-
रध्वनिना बृहितेन सकलयागनागसाधनाधिपत्यमिवात्मनि विनिवेदय-
न्तम्, अराठपक्ष्मण स्थिरप्रसन्नायतव्यक्तरक्तगुरुकृष्णदृष्टिभागस्य मणि-
रुचो लोचनयुगलस्यारविन्दपरागपिङ्गलैरपाङ्गपातैः ककुबद्गनासु पिष्टातक-
चूर्णमिव किरन्तम्, मनाग्दक्षिणोन्नतेन ताम्रचूडहलोपशोभिना सममुजात
मधुसन्निकाशदशनद्वितयेन विदधानमिव नाकलोकावलोकनकुतूहलित्यास्त्व-

अम्भोधरगम्भीरमधुरध्वनिना बृहितेन सकलयागनागसाधनाधिपत्यमिवात्मनि विनिवेद-
यन्तम् । बृहितेन गजतेन कृत्वा सकलयागनागसाधनाधिपत्य सकलानां समस्तानां याग
नागसाधनानां पट्योग्यगजसैन्यानां आधिपत्य प्रभुत्व आत्मनि स्वस्मिन् विनिवेदयन्त
सूचयन्तमिव । किंविशिष्टेन बृहितेन । अम्भोधरगम्भीरमधुरध्वनिना अम्भोधरस्य
जलधरस्येव गम्भीर अतलस्पर्शो मधुर कणामृतप्रायो ध्वनि शब्दो यस्य बृहितस्य
तत्तथा तेन । पुन किं कुर्वन्तम् । अराठपक्ष्मण स्थिरप्रसन्नायतव्यक्तरक्तगुरुकृष्णदृ-
ष्टिभागस्य मणिरुचो लोचनयुगलस्यारविन्दपरागपिङ्गलैरपाङ्गपातैः ककुबद्गनासु पिष्टा-
तकचूर्णमिव किरन्तम् । लोचनयुगलस्य अपाङ्गपातैः वटाक्षविक्षेपैः ककुबद्गनासु दिग्ब-
नितासु पिष्टातकचूर्णं पटवासचूर्णं किरन्तमिव । किलङ्गैरपाङ्गपातैः । अरविन्द-
परागपिङ्गलैः अरविन्दस्य कमलस्य परागो रजस्तद्रूपं पिङ्गलैर्गोरीचनावर्णैः । किं
लक्षणस्य लोचनयुगलस्य । अराठपक्ष्मण घनस्निग्धनेत्रोन्म्व । पुन किंलक्षणस्य लोच-
नयुगलस्य । स्थिरप्रसन्नायतव्यक्तरक्तगुरुकृष्णदृष्टिभागस्य स्थिरा विधला प्रसन्ना निर्मला
आमता शीघ्रा व्यक्ता स्पृष्टतरा रक्षा लोहिता गुह्या उज्ज्वला कृष्णा वमकायसदृशा
दृष्टिभागा अवलोकनप्रदेशा यस्य लोचनयुगलस्य तत्तथोक्तं तस्य । पुन कथंभूतस्य
लोचनयुगलस्य । मणिरुचुः शुक्लकृष्णरक्ततेजसः । पुनघ किं कुर्वन् विज्ञापयति ।
मनाग्दक्षिणोन्नतेन ताम्रचूडहलोपशोभिना सममुजातमधुसन्निकाशदशनद्वितयेन विद-
धानमिव नाकलोकावलोकनकुतूहलित्यास्त्वत्कीर्तौ शोपानमार्गम् । सममुजातमधु-
सन्निकाशदशनद्वितयेन सम शोभनपरिणद्धनिवम मुजात रयेपाकृति मधुसन्निकाश
क्षौद्रवर्णं तत्र दशनद्वितय दत्तमुखयुगलं तेन तथोक्तेन कृत्वा नाकलोकावलोक-
नकुतूहलित्या नाकलोकं स्वर्गलोकास्तस्यावलोकने निरीक्षणे कुतूहलं विनोदो विद्यते
यस्या सा तथा तस्यास्त्वत्कीर्तौ शोपानमार्गं आरोहणमार्गं विदधानमिव रचयन्त-
मिव । कथंभूतेन दशनद्वितयेन । मनाग्दक्षिणोन्नतेन मनाक् इत्यत्र दक्षिणपार्श्वे
उन्नत मनाग्दक्षिणोन्नतं तेन । तथा चोक्तम्—‘दक्षिणोन्नतमित्याहुर्दत्ते चावैद्गुलोन्नते ।
यद्यपान्नोन्नते वक्षिताथा वानोन्नतं विदुः ॥’ पुनरपि कथंभूतेन दशनद्वितयेन । ताम्रचू-
डहलोपशोभिना ताम्रचूडं कुकुटस्तस्य हल चरणयोः पथादङ्गुलिस्तद्वत् उपशोभते ॥

स्कीर्तः सोपानमार्गम्, असिराततप्रलम्बबहुलसुकुमारोदयेन कर्णतालद्वयेनो-
 दावदुन्दुभीनां नादमिव पुनरुक्तयन्तम्, उदग्रतया च स्वर्वयन्तमिव धरणिधर-
 शिसराणि, समन्तात्प्रसरद्भिः सरस्वतीहासापहासिभिर्देहप्रभापटलैः स्वकीयश-
 रीरथिताया वीरथियः पर्यन्तेषु सितसरसिरुहोपहारमिव संपादयन्तम्, अन्त-
 रान्तराध्वजशङ्खचक्रस्वस्तिकनन्यावर्तविन्यासाभिः प्रदक्षिणावर्तवृत्तिभिः सू-
 क्ष्ममुखस्निग्धाङ्गजराजिमिरणुतरविन्दुमालाभिश्च निचितोचितप्रतीकम्, आ-
 पादितोत्सवसपर्यमिव विजयलक्ष्मीनिवासम्, एवमन्यैरपि बहुलविपुलव्यक्तसं-
 निवेशमनोदारिर्गिर्मानोन्मानप्रमाणसमन्वितैश्चतुर्बिधैरपि प्रदेशैरनूतानतिरि-

जते हृत्पेवंशीकं तत्तयोक्तं तेन । पुनर्य किं कुर्वन्तं विज्ञापयति । असिराततप्रलम्बबहु-
 लसुकुमारोदयेन कर्णतालद्वयेनोदावदुन्दुभीनां नादमिव पुनरुक्तयन्तम् । कर्णतालद्वयेन
 ताडपत्राकारकर्णद्वितयेन कृत्वा उदावदुन्दुभीनां आनन्दभेरीणां नादं ध्वनिं पुनरुक्त-
 यन्तमिव द्विगुणोत्प्रेक्ष्यन्तमिव । संताडनवशात् ध्वनिरुत्पद्यते । कर्णभूतेन कर्णतालद्वयेन ।
 असिराततप्रलम्बबहुलसुकुमारोदयेन न सिराभिस्ततो (अट्टश्लामिन्यांसो यः) असिरात-
 तप्रलम्बो दीपंतरो बहुलो मित्तीर्णः सुकुमारः सुकोमल उदयो यस्य कर्णतालद्वयस्य तत्त-
 योक्तं तेन । पुनः किं कुर्वन्तम् । उदग्रतया उग्रतया धरणिधरशिखराणि पर्यंतः श्रृङ्गानि
 सध्वयन्तमिव हस्तीकुर्वन्तमिव । पुनः किं कुर्वन्तम् । देहप्रभापटलैः शरीरकान्तिसमूहैः
 कृत्वा वीरथियः वीरलक्ष्म्याः पर्यन्तेषु सितसरसिरुहोपहारं श्वेतकमलपूजनं संपाद-
 यन्तमिव । कर्णभूतायाः वीरथियः । स्वकीयशरीरथितायाः स्वकीय स्वस्य शरीरं थिताया
 आधितायाः । कर्णभूतैर्देहप्रभापटलैः । समन्तात्प्रसरद्भिः सर्वत्र व्यापुषद्भिः । पुनः
 कर्णभूतैर्देहप्रभापटलैः । सरस्वतीहासापहासिभिः भारतीहासे विरसकुर्वद्भिः । उग्रवर्त-
 रित्यर्थः । पुनः कर्णभूतं विज्ञापयति । सूक्ष्ममुखस्निग्धाङ्गजराजिभिः । सूक्ष्ममुखाः स्निग्धा
 अस्त्रा अङ्गजानां (गजानां) रोमाणां राजयस्त्राभिः कृत्वा अणुतरविन्दुमालाभिः सूक्ष्मत-
 रविन्दूनां राजिभिश्च कृत्वा निचितोचितप्रतीकं निचिताः परिपूर्णजटिता उचिता
 योग्याः प्रतीकाः शरीरावयवा यस्य स निचितोचितप्रतीकस्तम् । कर्णभूताभिः सूक्ष्म-
 मुखस्निग्धाङ्गजराजिभिः । अन्तरान्तरा मध्ये मध्ये ध्वजशङ्खचक्रस्वस्तिकनन्यावर्तवि-
 न्यासाभिः ध्वजश्च शङ्खश्च चक्रं च स्वस्तिकश्च नन्यावर्तश्च ते तथोक्तास्तेषां
 विन्यासो रचना यायु अङ्गजराजिषु तत्तथोक्तास्त्राभिः । पुनः कर्णभूताभिरङ्गजरा-
 जिभिः । प्रदक्षिणावर्तवृत्तिभिः प्रदक्षिणावर्ता वृत्तिः प्रवृत्तिर्वाक् वास्त्रयोक्ताभिः । पुनः
 कर्णभूतम् । आपादितोत्सवसपर्यमिव आपादिता विहिता कृता रचिता उत्सवसपर्या
 महोत्सवपूजनं यस्य स तथा तम् । पुनः कर्णभूतम् । विजयलक्ष्मीनिवासं जगज्जयश्रीनि-

क्तम्, आचक्ष्णामिव सप्तधास्त्रित्वेन स्वामिनः सप्तसमुद्रमुद्रं शासनं महा-
महीशमहामात्राणाम्, द्वादशस्वपि क्षेत्रेषु शुभसमुदायप्रत्यङ्गफलम्, निष्पन्नयो-
गिनमिव क्षान्तं रूपादिषु विषयेषु, दिव्यैर्मिव सर्वज्ञम्, अस्तितर्तिमिव
तेजस्विनम्, अभिजातमिवोदयप्रत्ययैर्विशुद्धम्, अधोक्षजमिव कामवन्तम्,

वासस्तम् । पुनः कथंभूतम् । एवममुना प्रकारेण अन्यैरपि परैरपि चतुर्विधैरपि प्रदेशैः
देशसद्भाविनः मानिकाः उपधानिकाः स्वाक्षगिकाधेति चतु प्रकारः प्रदेशैः शरीरावय-
वैरनुनातिरिक्तं न्यूनाधिकतारहितं विज्ञापयति । उक्तं च—‘देशसद्भाविन केचिद्
मानिकाधोपधानिकाः । केचिद्भाषणिकाधेति प्रदेशाश्चतुर्विधाः ॥’ कथंभूतैश्चतुर्विधै-
रपि प्रदेशैः । बह्वविपुलव्यक्तसंनिवेशमनोहारिभिः बहूनां घनतरो विपुलो महान्
व्यक्तः स्फुटः संनिवेशो विन्यासो येषां प्रदेशानां ते बह्वविपुलव्यक्तसंनिवेशास्त्वैतानो
हरन्तीत्येवंदीलासे तथा तैः । पुनः कथंभूतैरपि चतुर्विधैः प्रदेशैः । मानोन्मानप्रमाण-
समन्वितैः मानं च उन्मानं च प्रमाणं च मानोन्मानप्रमाणानि तैः समन्विताः
संयुक्ता ये प्रदेशाले तथा तैः । तथा चोक्तम्—‘ऊर्ध्वमात्रं तु विज्ञेयमुन्मानं तिर्यगा-
ध्रपम् । प्रमाणं परिणादेन त्रिष्यं लक्षणप्रमः ॥’ पुनश्च किं पुनार्णं विज्ञापयति । सप्तधा-
स्थितत्वेन । तथा हि—‘ओजस्वो यत्तु शौर्यं राक्षसं हनन् जयः । प्रशस्तेः सप्तभिर्धै-
त गजः सप्तधा स्थितः ॥’ इत्युक्तलक्षणेन सप्तधास्थितत्वेन । महामहीशमहामात्राणां
महानृणाणां महाहस्त्रिपालवानां च स्वामिनस्त्वय सप्तसमुद्रमुद्रं सप्तसागरपर्यन्तं शासनं
आहो आचक्ष्णामिव कथयन्तमिव सूचयन्तमिव । पुनश्च कथंभूतं विज्ञापयति ।
द्वादशस्वपि क्षेत्रेषु द्वादशराजमण्डलीषु द्वादशक्षेत्रेषु शुभसमुदायप्रत्यङ्गफलं कल्याणस-
मूहसतीरफलं दिशपयति । कानि तानि द्वादशक्षेत्राणि द्वादशसतीराणि । हस्तरदनमु-
खातिरोनयनकर्णमोघावाग्रोरोजघनमेदङ्गाभ्यटक्ष्णानि । कथंभूतम् । निष्पन्नयोगिनमिव
क्षान्तम् । रूपादिषु विषयेषु (रसनारिषु) रसरसशोभान्धवर्णलक्षणेषु पशुषु विषयेषु
क्षान्तं भवति अविचलं भवति चित्तम् । कमिव । निष्पन्नयोगिनमिव । यथा निष्पन्नो
योगी वीतरागो मुनिः रूपादिषु विषयेषु क्षान्तो भवति । पुनः कथंभूतम् । सर्वज्ञ
सर्वज्ञसुज्ञातारं कथयति । कमिव । दिव्यैर्मिव । यथा दिव्यैः केवलज्ञानी पुमान्
सर्वज्ञो भवति । पुनः कथंभूतं विज्ञापयति । तेजस्विन प्रतापवन्तम् । कमिव । अस्तितर्तिमिव
अभिमिव । यथा अस्तितर्तिस्तेजस्वी भवति । तथा चोक्तम्—‘मारस्यादीव बहूनां विद्यात्ते-
जस्विनं गजम्’ । पुनः कथंभूतम् । अभिजातमिवोदयप्रत्ययैर्विशुद्धम् उदयो जन्म
पुरोमाणमनं च प्रत्ययो विधातः प्रत्यासन्नगमनं च उदयो च प्रत्ययौ च उदयप्रत्य-
यास्तैरुदयप्रत्ययैर्विशुद्धं अधिगतं विज्ञापयति । कमिव । अभिजातमिव पुनरीनमानव-

अमृतकान्तिमिवास्ततापम्, आयोधनाग्रेसरमिव मनस्विनम्, अनाद्यूनमिव सुभगम्, आकरस्थानमिवान्येषामपि गुणरत्नानाम् ।

अत्रावसरे करिकलाभाभिधानो वाग्जीवनोऽध्यगीष्ट गजप्रशंसावृत्तानी-
मानि—

यस्माद्भानुरभूत्ततोऽण्डशकलादस्ते धृतादात्मभू-

र्गायन्सामपदानि यान्गणपतेर्वैकानुरूपाकृतीन् ।

अस्त्राक्षीक्षितिरक्षणक्षमबलास्ते हस्तिनस्ते नृप

प्रायः प्रीतिकृतो भवन्तु विजयश्रीकेलिकीर्तिप्रदाः ॥ १६७ ॥

मिव । यथा अभिजात पुमान् उदयप्रलयैविशुद्धो भवति । पुन कथभूतम् । अधोक्षज-
मिव कामवन्तम् । 'अिधास्तु सर्वसत्त्वाना कामवन्त प्रवक्षते' । कमिव । अधोक्षज-
मिव । यथा अधोक्षजो नारायण कामवान् प्रयुगवान् भवति । पुन कथभूतम् । अमृत-
कान्तिमिवास्ततापम् । 'अस्त्रादीना च सहनादस्तताप विदुर्बुधा' । कमि । अमृतका-
न्तिमिव । यथा अमृतकान्तिश्चन्द्रोऽस्तताप गिरिरो भवति । पुन कथभूतम् ।
आयोधनाग्रेसरमिव मनस्विन शूर विज्ञापयति । 'सर्वकर्मसहत्वाच्च विद्योभाय मनस्वि-
नम्' । कमिव । आयोधनाग्रेसरमिव । यथा आयोधने स्वप्राप्ते अग्रेसर पुमान् अप्रणी-
पुरूपो मनस्वी अभिमानवान् भवति । पुन कथभूत विज्ञापयति । अनाद्यूनमिव सुभग
विज्ञापयति । अल्पाहार कथयति । आयून क्रूरमित्रं आयूनो अनाद्यून । अल्पमोजी-
इत्यर्थ । तदुक्तम्—'अल्पाहारेण यस्तुप्त सुभग स गजोत्तम' । कमिव । यथा अना-
द्यूनो अल्पाहार पुमान् सुभगो भवति । उक्त च—'आयून स्यादौदरिको विजिगीषामिव
जिते' । पुन कथभूतम् । आकरस्थानमिव अन्येषामपि गुणरत्नानाम् । एवममुना प्रकारेण
अन्येषामपि अपरेषामपि गुणरत्नाना गुणमाभिक्रयानामाकरस्थानमुत्पत्तिस्थान विज्ञापयति ।

अत्रावसरे अस्मिन्प्रस्तावे करिकलाभाभिधान करिणा गजाना कला चातुर्यम्, करि-
कलाया आभा शोभा यस्येति करिकलाभ, करिकलाभ अभिधान नाम यस्येति स करि-
कलाभाभिधानो वाग्जीवनो भट्ट इमानि वक्ष्यमाणानि यत्रप्रशंसावृत्तानि पद्यानि अभ्य-
गीष्ट अपठत् पपाठ—यस्मादित्यादि । हे नृप, ते तव हस्तिन प्रायो बाहुत्वेन प्री-
तिकृतो भवन्तु हर्षोत्पादका सन्तु । कथभूतास्ते हस्तिन । विजयश्रीकेलिकीर्तिप्रदा वि-
जयश्रियो विजयलक्ष्म्या या वेति कीडा तस्या सकाशात् याकीर्ति पुण्यगुणकीर्तन ता
प्रयच्छन्ति इति विजयश्रीकेलिकीर्तिप्रदा । ते हस्तिन के । यान् हस्तिन आत्मभूवंद्वा
तत्तत्तत्सात् अण्डशकलात् पिण्डखण्डात् हस्ते धृतात् करे कृतात् अस्त्राक्षीत् अद्यत्
सृष्टवान् । तत् कस्मादण्डशकलात् । यस्मात् भानुरभूत् श्रीभास्कर उत्पन्न । आत्मभू

क्तम्, आचक्ष्णमिव सप्तधास्थितत्वेन स्वामिनः सप्तसमुद्रमुद्रं शासनं महा-
महीशमहामात्राणाम्, द्वादशस्यपि क्षेत्रेषु शुभसमुदायप्रत्यङ्गफलम्, निष्पन्नयो-
गिनमिव क्षान्त रूपादिषु विषयेषु, दिव्यर्षिमिव सर्वज्ञम्, असितार्तिमिव
तेजस्विनम्, अभिजातमिवोदयप्रत्ययैर्विशुद्धम्, अधोक्षजमिव कामवन्तम्,

वासस्तम् । पुनः कथभूतम् । एवमुना प्रकारेण अन्यैरपि परैरपि चतुर्विधैरपि प्रदेशैः
देशसद्भाविनः मानिका उपधानिका लाक्षणिकाधेति चतुःप्रकारं प्रदेशैः शरीरावय-
वैरनुनातिरिक्तं न्यूनाधिकतारहितं विज्ञापयति । उक्तं च—‘देशसद्भाविनः केचित्
मानिकाद्योपधानिका । केचित् लाक्षणिकाधेति प्रदेशाश्च चतुर्विधाः ॥’ कथंभूतचतुर्विधं
रपि प्रदेशैः । बह्वविपुलव्यक्तसन्निवेशमनोहारिभिः बह्व्यो घनतरो विपुलो महान्
व्यक्त स्फुटं सन्निवेशो विन्यासो येषां प्रदेशानां ते बह्वविपुलव्यक्तसन्निवेशस्तैमनो
हरतीक्ष्णवशीलास्ते तथा ते । पुनः कथभूतैरपि चतुर्विधैः प्रदेशैः । मानोन्मानप्रमाण
समन्वितैः मानं च उन्मानं च प्रमाणं च मानोन्मानप्रमाणानि तैः समन्विता
समुक्ता ये प्रदेशास्ते तथा ते । तथा चोक्तम्—‘ऊर्ध्वमानं तु विश्लेषमुन्मानं तिर्यगा
श्रयम् । प्रमाणपरिणाहेन त्रिष्वयं लक्षणकम् ॥’ पुनश्च किं कुर्वाणं विज्ञापयति । सप्तधा-
स्थितत्वेन । तथा हि—‘ओजस्तेजो बल शौर्यं सत्वसहननं जयः । प्रशस्ते सप्तभिर्धैः
स गतः सप्तधा स्थितः ॥’ इत्युक्तलक्षणेन सप्तधास्थितत्वेन । महामहीशमहामात्राणां
महानृपाणां महाहस्तिपालकानां च स्वामिनस्तव सप्तसमुद्रमुद्रं सप्तसागरपर्यन्तं शासनं
आज्ञा आचक्ष्णमिव कथयन्तमिव सूचयन्तमिव । पुनश्च कथभूतं विज्ञापयति ।
द्वादशस्यपि क्षेत्रेषु द्वादशराजमण्डलीषु द्वादशकायेषु शुभसमुदायप्रत्यङ्गफलं कल्याणस-
मूहशरीरफलं विज्ञापयति । कानि तानि द्वादशक्षेत्राणि द्वादशशरीराणि । हस्तरदनमु-
खशिरोनयनकर्णश्रीवागाग्नोरोजघनमेढ्रकायलक्षणानि । कथभूतम् । निष्पन्नयोगिनमिव
क्षान्तम् । रूपादिषु विषयेषु (रसनादिषु) रसस्पर्शगन्धवर्णलक्षणेषु पञ्चषु विषयेषु
क्षान्तं भवति अविचलं भवति चित्तम् । कथंभूतम् । निष्पन्नयोगिनमिव । यथा निष्पन्नो
योगी वीतरागो मुनिः रूपादिषु विषयेषु क्षान्तो भवति । पुनः कथभूतम् । सर्वज्ञः
सर्ववैद्यस्तुज्ञातारं कथयति । कथंभूतम् । दिव्यर्षिमिव । यथा दिव्यर्षिः केवलज्ञानी पुमान्
सर्वज्ञो भवति । पुनः कथभूतं विज्ञापयति । तेजस्विनः प्रतापवन्तम् । कथंभूतम् । असितार्तिमिव
अग्निमिव । यथा असितार्तिस्तेजस्वी भवति । तथा चोक्तम्—‘भारस्यातीव बहवः विद्यासै-
जस्विनः गजम्’ । पुनः कथभूतम् । अभिजातमिवोदयप्रत्ययैर्विशुद्धम् उदयो जन्म
पुरोभागप्रगमनं प्रलयो विनाशः प्रत्यासन्नप्रगमनं च उदयो च प्रलययो च उदयप्रत्य-
यासन्नप्रलयैर्विशुद्धं अधिगतं विज्ञापयति । कथंभूतम् । अभिजातमिव कुलीनमानव-

अमृतकान्तिमिवासतापम्, आयोधनाग्रेसरमिव मनस्विनम्, अनाद्यूनमिव सुभगम्, आकरस्थानमिवान्येषामपि गुणरत्नानाम् ।

अत्रावसरे करिकलाभाभिधानो वाग्जीवनोऽध्यगीष्ट मजप्रशंसावृत्तानी-
मानि—

यस्माद्भानुरभूत्ततोऽण्डशकलादस्ते घृतादात्मभू-

र्गायन्सामपदानि यान्गणपतेर्वैकानुरूपकृतीन् ।

अस्त्राक्षीक्षितिरक्षणक्षमबलास्ते हस्तिनस्ते नृप

प्रायः प्रीतिकृतो भवन्तु विजयध्रीकेलिकीर्तिप्रदा ॥ १६७ ॥

मिव । यथा अभिजात पुमान् उदयप्रख्यैर्विगुह्यो भवति । पुन कथभूतम् । अधोक्षज-
मिव कामवन्तम् । 'जिघासु सर्वसत्त्वाना कामवन्त प्रचक्षते' । कमिव । अधोक्षज-
मिव । यथा अधोक्षजो नारायण कामवान् प्रद्युम्नवान् भवति । पुन कथभूतम् । अमृत-
कान्तिमिवासतापम् । 'अस्त्रादीना च सहनादसताप विदुर्मुधा' । कनि । अमृतका-
न्तिमिव । यथा अमृतकान्तिधन्वरोऽसताप शिशिरो भवति । पुन कथभूतम् ।
आयोधनाग्रेसरमिव मनस्विन इदं विशापयति । 'तवैकर्मब्रह्मवाच विद्यापाथ मनस्वि-
नम्' । कमिव । आयोधनाग्रेसरमिव । यथा आयोधने सप्तमे अग्रेसर पुमान् अप्रमो-
दुरयो मनस्वी अभिमानवान् भवति । पुन कथभूत विशापयति । अनाद्यूनमिव सुभग
विशापयति । अल्पाहार कथयति । आद्यून कूराभिर्न आद्यूनो अनाद्यून । अल्पभोजी
इत्यर्थः । तदुक्तम्—'अल्पाहारेण वस्तुतः सुभग स गजोत्तम' । कमिव । यथा अना-
द्यूनो अल्पाहार पुमान् सुभगो भवति । उक्त च—'आद्यून स्यादौदरिक्को विपिगीपायिव-
र्जिते' । पुन कथभूतम् । आकरस्थानमिव अन्येषामपि गुणरत्नानाम् । एवममुना प्रकारेण
अन्येषामपि अपरेषामपि गुणरत्नाना गुणमाणिन्यानामाकरस्थानमुत्पत्तिस्थान विशापयति ।

अत्रावसरे अस्मिन्प्रस्तावे करिकलाभाभिधान करिणा यत्तना कला चातुर्यम्, करि-
कलाया आभा शोभा यस्येति करिकलाय, करिकलाय अभिवान नाम यस्येति स करि-
कलाभाभिधानो वाग्जीवनो भट्ट इमानि वक्ष्यमाणानि मजप्रशंसावृत्तानि यदानी अभ्य-
गीष्ट अपठत् पपाठ—यस्मादित्यादि । हे नृप, ते तव हस्तिन प्रायो बाहुल्येन प्री-
तिकृतो भवन्तु हर्षोत्पादका सन्तु । कथभूतास्ते हस्तिन । विजयध्रीकेलिकीर्तिप्रदा वि-
जयधियो विजयवर्द्ध्या या केलि श्रीडा तस्या सकाशात् या कीर्ति पुण्यपुण्यनीर्तन ता
प्रयच्छन्ति इति विजयध्रीकेलिकीर्तिप्रदा । ते हस्तिन के । यान् हस्तिन आत्मभूतेश्चा
ततस्तस्मात् अण्डशकलात् पिण्डशकलात् हस्ते घृतात् वरे कृतात् अस्त्राक्षीत् अद्यन्त
सदृशान् । तत कस्मादण्डशकलात् । यस्मात् मल्लुरभूत् श्रीभास्वर उत्पन्न । आत्मभू-

अतः प्रभाते परमेष्ठिनन्दनान्समर्च्य पश्यन्करिणो नरेश्वरः ।

न केवलं तस्य रणेपु कीर्तयः स सार्वभौमश्च भवत्यसंशयम् ॥ १६८ ॥

सामोद्भवाय शुभलक्षणलक्षिताय

दिव्यात्मने सकलदेवनिवेतनाय ।

कल्याणमङ्गलमहोत्सवकारणाय

तुभ्यं नमः करिवराय वराय नित्यम् ॥ १६९ ॥

रवेरियास्मादुपसि प्रबुद्धाद्दृष्टात्प्रसन्नेन्द्रियदृश्यमूर्तेः ।

दुःस्वप्नदुष्टप्रहदुष्टचेष्टाः प्रयान्ति नाशं सहसा नृपस्य ॥ १७० ॥

किं पुन्यं । सामपदानि गायन् सामवेदवाक्यानि पठन् शुभाक्षरबहुलवात् गानं कु-
र्वन् मन्दगमनहेतुत्वात् मन्दगमनानुशासीदिति भावः । कथंभूतान् । गणपतेः
रम्भोदरस्य वक्त्रं मुखं तस्मानुरूपा सरसा आकृतिः आधारे येषां तान् । पुनः कथं-
भूतान् अशासीत् । शिष्टिरक्षणक्षमबलान् । पृथ्वीमण्डलप्रतिपालनवमर्षसामभ्यानिति
शेषः । उपमालंकारः ॥

अत इत्यादि । स नरेश्वरः अशंसवं निःसंदेह सार्वभौमश्च भवतीति । न केवलं
तस्य नरेश्वरस्य रणेपु संग्रामेषु कीर्तय एव भवन्ति, अपि तु सार्वभौमश्च भवतीति
वक्तारार्थः । नरेश्वरः किं पुन्यं । अत एतस्मात् वारणात् प्रभाते स्मृष्टसमये करिणः
पश्यन् । किं वृत्ता । पूर्वं सामर्च्यं पूजयित्वा । कथंभूतान् करिणः । परमेष्ठिनन्दनान्
ब्रह्मपुत्रान् । सामुच्चालंकारः ॥

सामोद्भवाय इत्यादि । तुभ्यं ते करिवराय गत्राय नित्यं सर्वकालं नमोऽस्तु ।
भिमये नमः । वराय वरदानार्थम् । कथंभूताय करिवराय । सामोद्भवाय सामवेदोद्भ-
वाय । पुनः कथंभूताय करिवराय । शुभलक्षणलक्षिताय कल्याणलक्षमशोभिताय । दि-
व्यात्मने अतिमहोदराय । सकलदेवनिवेतनाय सकलानां शर्वेषां देवानामिन्द्रादीनां
निवेतनाय मन्दिराय । कल्याणमङ्गलमहोत्सवकारणाय कल्याणं शुभं मङ्गलं सुरादानं
पापनिर्बन्धो वा महोत्सवो महावन्द्योपा कारणाय । द्रोणे इति शेषः । अतिशया-
लंकारः ॥

रवेरित्यादि । अस्माद्भवान् उपसि प्रबुद्धात् प्रभाते जागरितात् दृष्टात् अवलोक-
ितात् दृष्टस्य राशे राहसा क्षीप्तिषु दुःस्वप्नदुष्टप्रहदुष्टचेष्टाः नाशं प्रयान्ति । दुःस्वप्नदु-
ष्टप्रहदुष्टप्रहदुष्टाचारानां पापस्य फलं न भवतीत्यर्थः । कथंभूतादस्माद्भवात् । प्रग-
भेन्द्रियरसदमूर्तेः प्रसन्नः प्रगाद्वद्विरिन्द्रियदृश्यशुरादिभिः दृष्ट्या अवलोकनीया मूर्तिः
दरीरे दृश्य वा दृष्टा अस्मात् । अस्मादस्मादिव । रवेरिव । यथा रवेः धीगुर्गतात्
प्रगभेन्द्रियरसदमूर्तिदृष्ट्या दुःस्वप्नादिवं विनाशं गच्छति । उपमालंकारः ॥

ये पूजयन्ति करिणं कृतयज्ञदीक्षं
मन्त्राक्षरैर्जपितकर्णयुगं नरेन्द्राः ।

तेषां शुभानि मदवृंहितकान्तिचेष्टा-
च्छायादिभिः स कथयेदहितक्षयं च ॥ १७१ ॥

वृत्तानुपूर्वपृथुकोमलदीर्घहस्तः
पद्माभपुष्करमुखः कलविङ्कनेत्रः ।

यष्टीरदो बहलदुन्दुभिघोषकर्ण-
चन्द्रार्धविंशतिनखः करटी जयाय ॥ १७२ ॥

धीरैः प्रभावझिरितस्ततः पुरः करेणुभिर्मार्गनिकाचमन्धनैः ।

जातोद्यवाधैः करिणां पलायनैः प्रभावयेत्तं नृपतिर्गजेश्वरम् ॥ १७३ ॥

ये पूजयन्तीत्यादि । ये नरेन्द्राः करिणं पूजयन्ति । कथंभूतं करिणम् । कृतयज्ञदीक्षं राजदीक्षम् । पुनः कथंभूतं करिणम् । मन्त्राक्षरैः कृत्वा जपितकर्णयुगं विन्यस्तमन्त्राहारकरणयुगलम् । तेषां राज्ञां स करी शुभानि कल्याणानि कथयेत् सूचयेत् । न केवलं शुभानि कथयेत्, अहितक्षयं शत्रुविनाशं च कथयेत् । कामिः कृत्वा कथयेत् । मदवृंहित-कान्तिचेष्टाच्छायादिभिः मदश्च दानं वृंहितं च गर्जनं कान्तियश्च प्रभा चेष्टा च कर्णशृङ्गा-दण्डादिव्यापारद्वया च स सैमस्कृता ताः आदिर्या (दयो या) सा तास्तथा ताभिः । अतिशयालंकारः ॥

घृष्टेत्यादि । ईदृग्विधः करटी गजो जयाय शत्रुनिर्धननाय भवति । कथंभूतः करटी । वृत्तानुपूर्वपृथुकोमलदीर्घहस्तः वृत्तो वर्तुलाकार आनुपूर्वेण अनुक्रमेण पृथुः स्थूलः कोमलो मृदुः दीर्घः प्रलम्बो हस्तः शृङ्गादण्डो यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । पद्माभपुष्करमुखः पद्मार्धं रक्तकमलसदृशं पुष्करमुखं शृङ्गाग्रं यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । कलविङ्कनेत्रः । कलविष्टः लोकभाषया 'चिडो' । तदाकारे षट्पदसदृशे नेत्रे यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । यष्टीरदः यष्टीयत् रदो दन्तो यस्य स यष्टीरदः । तथा चोक्तम्—'कलभारंनता शाखा यष्टिरित्युच्यते पुष्पैः । त्रिरात्रोपितचन्द्रस्य खलं वा यष्टिरुच्यते ॥' (!) पुनः कथंभूतः । बहलदुन्दुभिघोषकर्णः बहली पृथु दुन्दुभिघोषी पटहसदृशशब्दो कर्णो यस्य स तथा । पुनः कथंभूतः । चन्द्रार्धविंशतिनखः चन्द्रस्य अर्धसदृश चन्द्रार्धकारा विंशतिर्वन्धा यस्य स तथोक्तः । उपमालंकारः ॥

धीरैरित्यादि । नृपतिर्नरेन्द्रस्य यागहस्तिनं प्रभावयेत् प्रसिद्धं कारयेत् । किं कृत्वा

१. समासवाच्यध्वन्याभावापानार्थशब्दस्य पूर्वप्रयोगः.

१. 'शेपता' ख. २. 'खं गदा' ख.

म. २७

2032d

इत्थं सिन्धुरचेष्टितानि चरतः श्रुत्वा रिपूणां गणः

त्रासादस्तसमस्तविग्रहभरः स्याद्भृत्य इत्याचरन् ।

एते हस्तिन एष बाजिनिवहः क्षोणीयमेते वयं

देव ब्रूहि यदत्र माति भवतः सर्वत्र सज्जा वयम् ॥ १७४ ॥

सुभट इव विशस्रः स्वामिहीनेव सेना

जनपद इव दुर्गैः क्षीणरक्षाविधानः ।

बलमवनिपतीनां वारणेन्द्रैर्विहीनं

वशमवशमवश्यं वैरिवर्गैः क्रियेत ॥ १७५ ॥

भयेषु दुर्गाणि जलेषु सेतवो गृहाणि मार्गेषु रणेषु राक्षसाः ।

मनःप्रसादेषु विनोदवेधसो गजा इवान्यतिकमिहास्ति बाहनम् ॥ १७६ ॥

प्रभावयेत् । धीरैः सुभटैः । किं पुनर्द्विवरैः । पुरो अग्रत इत्युक्तं यत्र तत्र प्रभावद्विवे-
गवद्विर्गतिं कुर्वद्भिः । तथा करेणभिरपरगजसघट्टनैः । तथा मार्गनिकाचबन्धनैः मार्गं
तट्टिकार्गलाबन्धनैः स तथा आतोयवायैः वादित्रवादनैः प्रभावयेत् । तथा करिणा पलायनैः
अपरगजानां नाशनैः प्रभावयेत् । दीपकालंकारः ॥

इत्थमित्यादि । इत्थं अमुना प्रकारेण सिन्धुरचेष्टितानि गजविलसितानि चरतो
हिरिकाच्छ्रुत्वा आकर्ष्य रिपूणां गणाः शत्रूणां समूहास्त्रासात् भयात् अस्तसमस्तवि-
ग्रहभरः परित्यक्तसर्वसंप्रामातृशयो मृत्यः सेवकः स्यात् । रिपूणां गणः किं कुर्वन् ।
मृत्यः स्यात् इति अमुना प्रकारेण आचरन् विदधन् । इतीति किम् । हे देव हे राजन्,
एते प्रत्यक्षीभूताः अस्माकं हस्तिनः वर्तन्ते । एष प्रत्यक्षीभूतो बाजिनिवहो अश्वसमूहो
वर्तते । इयं प्रत्यक्षीभूता क्षोणी पृथिवी वर्तते । एते प्रत्यक्षीभूता वयं च सेवका
वर्तामहे । अत्र एष पदार्थेषु यद्भवत्तत्र यद्भाति चमत्करोति तुभ्यं रोचते तत्त्वं ब्रूहि
आदेशं देहि । सर्वत्र हस्त्यश्वक्षोणीस्वसमर्पणे वयं सज्जा एव वर्तामहे । रूपकालंकारः ॥

सुभट इत्यादि । अवनिपतीनां भूमिपतीनां वारणेन्द्रैः यजेन्द्रैर्विहीनं रहितं बलं
सैन्यं वैरिवर्गैः दानुर्वर्गैरवशं परवशं सत् अवश्यं निश्चयेन वशं स्वाधीनं क्रियेत विधीयेत ।
क दम् । विशस्रः सुभट इव सस्त्रहीनो योदेव । तथा स्वामिहीना सेनेव नायकवर्जिता
बभूव । तथा दुर्गैः प्राकारैः क्षीणरक्षाविधानो रहितरक्षाकरणः जनपद इव देश इव ।
प्राचुर्योपमालंकारः ॥

भयेष्वित्यादि । इह अस्मिन् ससारे गजा इव हस्तिसदृशं किमन्यद्बाहनमस्ति ।
हस्तिराश्वमन्यद्बाहनं नास्ति इत्यर्थः । वधंभूताः गजाः । भयेषु मीतिषु आसष्टेषु दुर्गाणि
प्राकाराः । जलेषु सेतवस्तरणोपायाः । मार्गेषु अश्वसु गृहाणि परित्यानि । रणेषु संप्रामेसु

अरिनगरकपाटस्फोटने वज्रदण्डा-

श्चलदचलनिपाताः शत्रुसैन्यावमर्दे ।

गुरुभरविनियोगे स्वामिनः कामितार्थाः

प्रतिकरभयकाले सिन्धुराः सेतुबन्धाः ॥ १७७ ॥

परं प्रधानस्तुरगो रथो नरः कदाचिदेकं प्रहरेत् वा युधि ।

स्वदेहजैरष्टभिरायुधैरयं करी तु हन्यादखिलं रिपोर्वलम् ॥ १७८ ॥

मणिरणितनिनादादप्रमावः परेषां

भवति नभसि केतुप्रेक्षणाद्देहसादः ।

नजति च सहसा यैः प्राणितं प्राप्तमात्रैः

क्षितिप युधि समं तैर्याहनं नान्यदस्ति ॥ १७९ ॥

राक्षसाः पलाशिनः । मनःप्रसादेषु चित्तप्रतप्तीकरणेषु विनोदवेषसः कौतुकनिचक्षणाः । रूपकालंकारः ॥

अरिनगरेत्यादि । सिन्धुराः कथंभूताः । अरिनगरकपाटस्फोटने वज्रदण्डाः अरिणां शत्रूणां नगराणां पत्तनानां कपाटानां स्फोटने विदारणे वज्रदण्डाः वज्रपाताः । चल-
दचलनिपाताः गच्छापदंतसंपाताः शत्रुसैन्यावमर्दे शत्रुसेनाचूर्णकरणे । गुरुभरविनियोगे
महाभारोच्चलनकार्ये स्वामिनो नरेन्द्रस्य कामितार्था वाञ्छितदायकाः । प्रतिकरिभय-
काले शत्रुगजभीत्यवसरे सिन्धुराः सेतुबन्धाः सिन्धुराः गजाः तरणोपायाः । रूप-
कालंकारः ॥

परं प्रधान इत्यादि । प्रधानः प्रधानभूतो मुख्यस्तुरगोऽथो रथः स्यन्दनो
नरः सुभटपदातिर्युधि संग्रामे एकं परं शत्रुं कदाचित्कदापि प्रहरेत् मारयेत् न वा
प्रहरेत् अपवाः न प्रहरेत् । अयं करी तु हस्ती रिपोः शत्रोरखिलं समग्रं बलं सैन्यं
स्वदेहजैर्निजशरीरोत्पन्नैरष्टभिरायुधैर्दन्तशुष्कापादपुच्छलक्ष्मैः हन्यात् हिंस्यात् । अति-
शयलंकारः ॥

मणिरणितनिनादादित्यादि । हे क्षितिप हे राजन्, युधि संग्रामे तैर्जनात्प्र-
सिद्धैः गजैर्हस्तिभिः समं सदस्यं अन्यदपरं बाहनं यत्र नास्ति न विद्यते । तैः कैः । यैर्ह-
स्तिभिः कृत्वा मणिरणितनिनादात् पादचक्रणत्कारशब्दात्परेषां शत्रूणां अप्रभाषो
अमाहात्म्यं भवति । नभसि आकाशे केतुप्रेक्षणात् ध्वजदर्शनात् परेषां शत्रूणां देहप्रादो
गात्रभक्तो भवति । यैर्गजैः प्राप्तमात्रैर्निकटगमनमात्रैः सहसा शीघ्रं प्राणितं जीवितं
मजति विनश्यति । चकार उक्तसमुच्चयार्थः । दीपकालंकारः ॥

पुरः प्रत्यक्पक्षप्रमिभिरभिहन्तुं व्यवसिते
 गतैः सर्वैर्गोत्समरसमये सिन्धुरपतौ ।
 विदीर्णं मातङ्गैस्तुरगनिवहैश्चापि दलितं
 रथैः प्राप्तं पट्टैः पिशितकवलीभूतमचिरात् ॥ १८० ॥
 दण्डासंहतभोगमण्डलविधीन्यूहान् रणप्राङ्गणे
 देव द्विष्टजनैश्चिरेण रचितान्स्वप्नेऽप्यभेद्यान्परैः ।
 कोऽभेत्स्यद्यदि नाभविष्यदवनीपालस्य दानद्रव-
 द्रोणीतीरनिषण्णपद्पदततिर्दुर्वारणो वारणः ॥ १८१ ॥
 अभिजनकुलजात्याचारदेहप्रशस्तः
 सुविहितविनयश्चेद्यस्य चेत्कोऽपि हस्ती ।

पुर इत्यादि । पुरोऽग्रतः प्रत्यक् पश्चाद्भागेन पक्षयोः सव्यापसव्यभागयोः प्रमिभि-
 भ्रमणैः कृत्वाभिहन्तुं भारयितुं गवांश्च सर्वैः गतैर्जविर्गमनस्थूलोच्चयमभ्यमोपजवन-
 गमनैः सिन्धुरपतौ अस्मिन् यामहस्तिनि समरसमये संप्रामसमये व्यवसिते उद्यमने सति
 किं जातम् । मातङ्गैः शत्रुगणैः अचिराद्देगेन विदीर्णं विदारणं प्राप्तं तुरगनिवहैरभसम्-
 हैरपि दलितं विदारणं प्राप्तम् । रथैः स्यन्दनैः प्राप्तं प्रश्वंसं प्राप्तम् । पट्टैः पदातिभिः
 पिशितकवलीभूतं मांसपिण्डीभूतम् । चकार उक्तसमुच्चयार्थः । समुच्चयालंकारः ॥

दण्डेत्यादि । हे देव हे राजन्, रणप्राङ्गणे द्विष्टजनैः शत्रुसमूहैः चिरेण दीपंका-
 लेन रचितान् कल्पितान् व्यूहान् सेनाविन्यासभेदान् कः पुमान् अभेत्स्यत् व्यवदारयि-
 ष्यत् । अपि तु न कश्चिदपि व्यवदारयिष्यदित्यर्थः । यदि चेत् अवनीपालस्य नरेन्द्रस्य वारणो
 गजो नाभविष्यत् न समञ्जनियत् । कथंभूतान् व्यूहान् । दण्डासंहतभोगमण्डलविधीन्
 दण्डश्च दण्डाकारव्यूहः, असंहतश्च यत्र तत्र विक्षिप्तव्यूहः, भोगश्च सर्पशरीराकार-
 व्यूहः, मण्डलश्च वर्तुलाकारव्यूहः, दण्डासंहतभोगमण्डलास्ते विधयो विधानानि येषां
 व्यूहानां ते तथा तान् । तथा चोक्तम्—‘दण्डो दण्डो यमच्यूहो विक्षिप्तघाय संहतः ।
 स्याद्भोगिभोगवद्भोगो मण्डलो मण्डलकृतिः ॥’ पुनः कथंभूतान् व्यूहान् । परैः शत्रुभिः
 स्वप्नेऽपि अभेद्यान् अविदार्यान् । न केवलं प्रशस्तं अभेद्यान्, अपि तु स्वप्नेषु अभेद्यान् ।
 कथंभूतो वारणः । दानद्रवद्रोणीतीरनिषण्णपद्पदततिः दानद्रवस्य मदजलस्य या श्रोणी
 पर्वतसंयुतपन्नदी तस्यास्तीरे तटे निषण्णा उपविष्टाः पदद्रवानां भ्रमराणां ततयः
 भ्रमरयो यत्र वारणे च तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । दुर्वारणः दुःखेन बहता कष्टेन वारणं
 निषेधो यस्य च तथा । आक्षेपालंकारः ॥

अभिजनेत्यादि । तस्य राज्ञो नरेन्द्रस्य परेषां शत्रूणां एतत्प्रत्यक्षीभूतं चेष्टितं

तपति तपनबिम्बे दानवानामिवैत-

लभवति न परेषा चेष्टितं तस्य राज्ञः ॥ १८२ ॥

अविनीते यथा राज्ञि न चिर नन्दति क्षितिः ।

तथाविनीतशुण्डालं बलं नारिवलं जयेत् ॥ १८३ ॥

गजस्थितोऽध्वैर्नृप एक एव जेता सहस्रस्य भवेत्परेषाम् ।

आसीनसिंहं नगमापतन्तमस्त्राश्मवर्षं प्रसहेत को हि ॥ १८४ ॥

हन्ता सहस्रशोऽन्येषा सोढास्त्राणा सहस्रशः ।

रणे करिसमो नास्ति रथेषु नृपु वाजिषु ॥ १८५ ॥

व्यापारो न प्रभवति न समयो भवति । तस्य कस्य । यस्य राज्ञ कोऽपि आत्मा तावदस्ती भवति । कपभूतो हस्ती । अभिजनकुलजात्माचारदेहप्रद्यस्त अभिजन मन इति धीदेवनामा पञ्जिकाकार , कुल च पितृपक्ष , जातिश्च मातृपक्ष , आचारश्च निजस्वामिन अप्रतिकूलतपम् , देहश्च यथोक्तलक्षण शरीरम् , अभिजनकुलजात्माचारदेहालौ प्रद्यस्त-प्रशंसनीय स तथा चेत् यदि सुविहितमिनयः सुसिद्धितो भवति । परेषा दानवाना-मिवैतत् प्रचेष्टित प्रपार । तपनबिम्बे श्रीभास्करमण्डले तपति सति चेष्टितं न प्रभवति । किं तु राजावेव सचार इत्यर्थः । क्रियोपमालकार ॥

अविनीते इत्यादि । यथा येन प्रकारेण अविनीते अक्षिप्तिते राज्ञि राजनि क्षिति पृथ्वी चिरं दीर्घकाल न नन्दति न समृद्धा भवति, तथा अविनीतशुण्डालमक्षिप्तितजं पलैर्बलं नारिवलं शत्रुसैन्यं न जयेत् न तिरस्कुर्यात् । अविनीता शुण्डाला गजा यस्मिन् बले तदविनीतशुण्डाल बलं कर्तुंभूत नारिवलं कर्मतापत्रम् । दधान्तालकार ॥

गजस्थित इत्यादि । नृपो राजा एक एव असहायः गजस्थितो हस्तिनमारुहः अश्वैरायुधैः कृत्वा परेषां शत्रूणां सहस्रस्य लक्षादेर्जेता जयनशीलो भवेत् सजायते । अमुमेवार्थं आक्षेपेण द्रष्टव्यम्—आसीनसिंहं नगं पर्वत आसीन उपविष्ट सिद्धौ यत्र स तथा ॥ आपतन्तमागच्छन्तं च पुमान् प्रसहेत सोढुं शक्नुयात् । अपि तु न कश्चिच्छत्रुयादित्यर्थः । कथंभूतं नगम् । अस्त्राश्मवर्षम् अस्त्रः प्रेरितो अश्मना पापाणानां वर्षो वृष्टिर्येन नगेन ॥ तथा तम् । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः । आक्षेपालंकारः ॥

हन्तेत्यादि । रणे समाने करिसमो हस्तिसदृशो रथेषु स्यन्दनेषु शृपु पदातिषु वाजिषु अश्वेषु एकोऽपि नास्ति कोऽपि न निचते । कथंभूतं करी । अन्येषां शत्रूणां सहस्रशो असंख्यातान् हन्ता विज्यंसकः । अस्त्राणां आयुधानां सहस्रशः असंख्यातान् सोढा सहनशीलः । उपमालकारः ॥

भुजगशिरसि रत्नं वारिधौ द्वीपलोकः

स्फुरदुरगसमन्ते भूमिदेशे निधानम् ।

न भवति नृप धृष्यं यद्वदेवान्यसत्त्वै-

र्गजपतिमधिरूढस्तद्वदेव क्षितीशः ॥ १८६ ॥

हयः प्रभावे हनने कृतान्तः सुहृन्निदेशोऽस्त्रविधौ प्रहर्ता ।

त्रिलासिनी नर्तनकर्मकाले क्षिप्योऽपि चान्यत्र गिरः करीन्द्रः ॥ १८७ ॥

गजबन्धे नरेन्द्रस्य प्रतमेतत्करिष्वयम् ।

अस्त्रानपानमुक्तेषु तत्क्रियः स्यान्न यत्स्वयम् ॥ १८८ ॥

बलेन कायेन जघेन धर्मेणा परैरतुल्याः परमेण चायुषा ।

महीमुजां भाग्यबलान्महीतले कृतावतारास्त्रिदिवान्मतङ्गजाः ॥ १८९ ॥

भुजगशिरसीत्यादि । हे नृप हे राजन्, यद्वत् यथा भुजगशिरसि सर्पमस्त्यके रत्नं अन्यसत्त्वैरपरप्राप्तिभिः धृष्यं हरीतन्त्रं न भवति न जायते । वारिधौ समुद्रे द्वीपलोको लङ्कादिद्वीपमानवो अन्यतारवंशेभ्यः धृष्यो न भवति । तथा । स्फुरदुरगसमन्ते विस्तुरत्तसर्वसमीपे भूमिदेशे भूमिस्थाने स्थितं निधानं अन्यसत्त्वैर्वद्वत् धृष्यं न भवति । तद्वदेष गजपति गजपतीश्वर अधिरूढश्चन्द्रिणः क्षितीशो राजा अन्यसत्त्वैर्धृष्यो न भवति । इत्यन्तार्त्तकारः ॥

हय इत्यादि । बलीन्द्रो गजेन्द्रः कर्षभूतः । प्रभावे पैगवद्गमने हयोऽभ्यो वर्तते । हनने शत्रुमारणे कृतान्तो यमो वर्तते । निदेशो आदेशश्चर्मणि गुह्यं छिप्यो वर्तते । अ-
रुग्निधौ आयुषश्चिह्ने प्रहर्ता शत्रुमारणो वर्तते । नर्तनकर्मकाले नृत्यविधानावसरे त्रिलासिनी वेद्या वर्तते । गिरीन्द्रस्य च वाणीं विना क्षिप्योऽन्तेवासी वर्तते । वचनं भाषा, अन्यसत्त्वैर् जायति । असमन्तरूपवार्त्तकारः ॥

गजबन्ध इत्यादि । गजबन्धे दम्निषमहे नरेन्द्रस्य राज्ञः एतन्नं एव नियमो भ-
वति । एतत्क्रियम् । अयं नरेन्द्रः कश्चिद्विदुषि अस्त्रानपानमुक्तेषु दम्निप्राप्ते विना दक्षि-
भोजनं विना यत् शयमानमना तत्क्रियः ज्ञानपानभोजनक्रियो न स्यात् । आत्तर्त्तकारः ॥

बलेनैत्यादि । मतङ्गजाः दक्षिणक्षिदिवात् स्वर्गलोकात् महीतले कृतावताराः
पृथ्वीतलदेशे लज्जजन्मात्राः । चम्पान्महीतले कृतावताराः । महीमुजो राजा भाग्यवतात्
पुण्यवर्षात् । कर्षभूता मतङ्गजाः । बलेन शायध्वेन पराक्रमेण कायेन क्षीरेण जघेन
नेत्रेण धर्मेण व्यापारेण परमेण दम्भेन आयुषा जीवितकालेन च परैर्जवादिभिरतुल्या
अगपारणः । आत्तर्त्तकारः ॥

महान्तोऽमी सन्तोऽप्यमितवलसंपन्नवपुषो

यदेवं तिष्ठन्ति क्षितिपशरणे शान्तमतयः ।

तदत्र श्रद्धेयं गजनयबुधैः कारणमिदं

मुनीन्द्राणां शापः सुरपतिनिदेशश्च नियतम् ॥ १९० ॥

अनेकसमरसंप्रहारव्रणविजयप्रशस्तिशृङ्गारितगात्रः शालिहोत्रः कलिकालबृहस्पते कुम्भिनीपते, तथैव मन्मुखेनापि साश्चर्यशौर्यनिर्जिताशेषद्विपदाचार्यपरिपदेवस्यार्हणायन्तमर्वन्तं विज्ञापयति—तथाहि । देव देवमिव मद्रजात्यमङ्गेन, देव देवमिव वासवं सत्त्वेन, देव देवमिव सुभगा-

महान्त इत्यादि । अमी हस्तिनो महान्तो युक्तराः सन्तोऽपि अमितवलसंपन्नवपुषो अमर्यादीभूतपराक्रमसंबुद्धशरीराः यत् क्षितिपशरणे राजमन्दिरे शान्तमतयः अक्रूरचित्ताः सन्तस्तिष्ठन्ति आसते । तदस्मिन् संसारे गजनयबुधैर्गजशासनयशास्त्रनिपुणैः पुरथैरिदमेतत्कारणं हेतुः श्रद्धेयं रोचनीयं ज्ञातव्यमिति । इदं किम् । नियतं निश्चितं मुनीन्द्राणां शापः कारणं च अन्यत् सुरपतिनिदेशः शकादेशः कारणं ज्ञातव्यमिति । अनुपमालंकारः ॥

अनेकेत्यादि । अथ शालिहोत्रोऽथसाधनिको उद्धताङ्गशवचनदनन्तरं ब्रूते । कथंभूतः शालिहोत्रः । अनेकसमरसंप्रहारव्रणविजयप्रशस्तिशृङ्गारितगात्रः अनेके बहवो ये समराः संप्रानास्तेषु संप्रहारप्रणैः निष्ठुरप्रहारपातैर्विजयप्रशस्तिभिः शत्रुजयनप्रसिद्धिभिः शृङ्गारितं शोभितं गात्रं शरीरं यस्य स तथोक्तः । शालिहोत्रः किं विज्ञापयति—हे कलिकालबृहस्पते हे महाबुद्धे यशोधरमहाराज । हे कुम्भिनीपते हे [भूमिनाथ] राजाधिराज । तथैव तेनैव प्रकारेण उद्धताङ्गसंप्रहारेण मन्मुखेनापि । न केवलम् उद्धताङ्गमन्मुखेनापि मन्मुखेनापि आचार्यपरिपत् अश्वपरीक्षाचार्यसमा सेनापतिनिदेशः देवस्य यशोधरमहाराजस्य अर्चन्तमश्वरजं विज्ञापयति । कथंभूतमर्वन्तम् । अर्हणावन्तम् अर्हणा पादप्रक्षालनतत्पूजनतनमस्कारलक्षणपूजायोग्यम् । कथंभूता आचार्यपरिपत् । साध्वर्गशौर्यनिर्जिताशेषद्विपत् साध्वर्ग अत्यद्भुतं शङ्खैर्य सौभग्यं तेन निर्जिता पराभवमानीता मानभङ्गं प्रापिता अशेषाः समग्रा द्विपन्तः शत्रवो यथा आचार्यपरिपदा सा तथा । किं विज्ञापयति—तथाहीति । तदेव दर्शयति—देव, देवमिव मद्रजात्यमङ्गेन हे देव हे राजन्, देवमिव भवन्तमिव अत्रेव शरीरेण मद्रजात्यं विज्ञापयति । उक्तं च—‘सातिवकञ्चर्षां रोम त्वक्कुसुमघञ्चारविपहः । बुद्धिमानविपादी च मद्रः स्वात्रासवर्जितः ॥’ हे देव, सत्त्वेन मनसा वासवमिन्द्रं विज्ञापयति । कमिव । देवमिव भवन्तमिव । यथा भवान् सत्त्वेन कृत्वा वासवो यतंते । उक्तं च—‘तेजो विभूतिविकान्तैः सत्वमैन्द्रं विविर्दिशेत् । देव, देवमिव

भुजगशिरसि रत्नं वारिधौ द्वीपलोकः

स्फुरदुरगसमन्ते भूमिदेशे निधानम् ।

न भवति नृप धृष्यं यद्वदेवान्यसत्त्वै-

र्गजपतिमधिरूढस्तद्वदेव क्षितीशः ॥ १८६ ॥

हयः प्रभावे हनने कृतान्तः मुहुरिदेशोऽस्त्रविधौ प्रहर्ता ।

विलासिनी नर्तनकर्मकाले क्षिप्योऽपि चान्यत्र गिरः करीन्द्रः ॥ १८७ ॥

गजबन्धे नरेन्द्रस्य व्रतमेतत्करिष्वयम् ।

अस्नानपानमुक्तेषु तत्क्रियः स्यात्त यत्स्वयम् ॥ १८८ ॥

घलेन कायेन जवेन कर्मणा परैरनुत्याः परमेण चायुषा ।

महीभुजां भाग्यबलान्महीतले कृतावतारासिदिवान्मतङ्गजाः ॥ १८९ ॥

भुजगशिरसीत्यादि । हे नृप हे राजन्, यद्वत् यथा भुजगशिरसि संपन्नस्तके रत्नं अन्यसत्त्वैरपरप्राणिभिः धृष्यं गृहीतव्यं न भवति न जायते । वारिधौ समुद्रे द्वीपलोको लङ्कादिद्वीपमानवो अन्यसत्त्वैर्बद्धा धृष्यो न भवति । तथा । स्फुरदुरगसमन्ते विस्फुरत्संपत्तमीदं भूमिदेशे भूमिस्थाने स्थितं निधानं अन्यसत्त्वैर्बद्धा धृष्यं न भवति । तद्वदेव गजपतिं गजाधीश्वरं अधिरूढमङ्कितः क्षितीशो राजा अन्यसत्त्वैर्धृष्यो न भवति । दृष्टान्तालंकारः ॥

हय इत्यादि । करीन्द्रो गजेन्द्रः कर्मभूतः । प्रभावे वेगबद्धमने हयोऽभौ वर्तते । हनने घातुमारणे कृतान्तो ममो वर्तते । निदेशे आदेशवर्मणि मुहुरं किं करो वर्तते । अस्त्रविधौ आयुधविधाने प्रहर्ता घातुमारको वर्तते । नर्तनकर्मकाले मृत्तविधानावसरे विलासिनी वेद्या वर्तते । गिरौऽन्यत्र च बाणी भिना क्षिप्योऽन्वेवासी वर्तते । वचनं नास्ति, अन्यसत्त्वैर्जानाति । असम्पन्नरूपबालंकारः ॥

गजबन्ध इत्यादि । गजबन्धे हस्तिबंधे नरेन्द्रस्य राज्ञः एतन्नं एव नियमो भवति । एतन्नम् । कर्म नरेन्द्रः करिषु हस्तिषु अस्नानपानमुक्तेषु हस्तिस्नानं भिना हस्तिभोजनं भिना यत् शयमात्मना तत्क्रियः स्नानपानभोजनक्रियो न स्यात् । जात्यलंकारः ॥

घलेनेत्यादि । मतङ्गजाः हस्तिनक्षिदिवात् स्वर्गलोकात् महीतले कृतावताराः पृथ्वीनन्दने उत्पन्नजन्मानः । बन्धान्महीतले कृतावताराः । महीभुजां राज्ञां भाग्यबलात् पुण्यशर्करात् । कर्मभूता मतङ्गजाः । घलेन सामर्थ्येन पराक्रमेण कायेन शरीरेण जवेन तेन कर्मणा व्यापारेण परमेण उत्तरेण आयुषा जीवितकालेन च परैर्जीवादिभिरनुत्या अगाधारणाः । जात्यलंकारः ॥

महान्तोऽमी सन्तोऽप्यमितवलसंपन्नवपुषो

यदेवं तिष्ठन्ति क्षितिपशरणे शान्तमतयः ।

तदत्र श्रद्धेयं गजनयबुधैः कारणमिदं

मुनीन्द्राणां शापः सुरपतिनिदेशश्च नियतम् ॥ १९० ॥

अनेकसमरसंप्रहारग्रणविजयप्रशस्तिशृङ्गारितगात्रः शालिहोत्रः कलि-
कालवृहस्पते कुम्भिनीपते, तथैव मन्मुखेनापि साध्वर्यशौर्यनिर्निताशेषद्वि-
पदाचार्यपरिपदेयस्यार्हणावन्तमर्वन्तं विज्ञापयति—तथाहि । देव देवमिव
भद्रजात्यमङ्गेन, देव देवमिव वासवं सत्त्वेन, देव देवमिव सुभगा-

महान्त इत्यादि । अमी हस्तिनो महान्तो गुरुतराः सन्तोऽपि भगितवलसंपन्न-
वपुषो अमर्यादीभूतपराक्रमसंयुक्तशरीराः यत् क्षितिपशरणे राजमन्दिरे शान्तम-
तयः अक्रूरचिताः सन्तस्तिष्ठन्ति आसते । तदस्मिन् ससारे गजनयबुधैर्गजसाल-
नयशालानिपुणैः पुरुषैरिदमेतत्कारणं हेतुः श्रद्धेयं रोचनीयं ज्ञातव्यमिति । इदं किम् ।
नियतं निधितं मुनीन्द्राणां शापः कारणं च अन्यत् सुरपतिनिदेशः शकादेशः कारणं
ज्ञातव्यमिति । अनुपमालंकारः ॥

अनेकेत्यादि । अथ शालिहोत्रोऽश्वसाधनिको उद्धताकुशवचनादनन्तरं मृते ।
कर्मभूतः शालिहोत्रः । अनेकसमरसंप्रहारग्रणविजयप्रशस्तिशृङ्गारितगात्रः अनेके व-
ह्नो ये समरा संमामास्तेषु संप्रहारमणैः निष्ठुरप्रहारवातैर्विजयप्रशस्तिभिः शत्रुजयन-
प्रसिद्धिभिः शृङ्गारितं शोभितं गात्रं शरीरं यस्य स तथोक्तं । शालिहोत्रः किं विज्ञा-
पयति—हे कलिकालवृहस्पते हे महाबुद्धे यशोधरमहाराज । हे कुम्भिनीपते हे
[भूमिनाथ] राजाधिराज । तथैव तेनैव प्रकारेण उद्धताकुशप्रहारेण मन्मुखेनापि । न
केवलम् उद्धताकुशमुखेनापि तु मन्मुखेनापि आचार्यपरिपत् अथपरीक्षाचार्यसभा सेना-
पतिनिदेशः देवस्य यशोधरमहाराजस्य अर्बन्तमश्वरजं विज्ञापयति । कर्मभूतमर्वन्तम् ।
अर्हणावन्तम् अर्हणा पादप्रक्षालनतत्पूजनतन्महत्कारलक्षणपूजायोग्यम् । कर्मभूता
आचार्यपरिपत् । साध्वर्यशौर्यनिर्निताशेषद्विपत् साध्वर्यं अत्यद्भुतं यच्चौर्यं सौमव्यं तेन
निर्जिता पराभवमानीता मानभङ्गं प्रापिता अशेषाः समग्रा द्विपन्तः शत्रवो यया आ-
चार्यपरिपदा सा तथा । किं विज्ञापयति—तथाहीति । तदेव दर्शयति—देव,
देवमिव भद्रजात्यमङ्गेन हे देव हे राजन्, देवमिव भवन्तमिव अङ्गेन शरीरेण भद्र-
जात्यं विज्ञापयति । उक्तं च—‘सात्विकशृङ्खलं रोमं त्वक्पुच्छघञ्चारमिप्रहः । बुद्धि-
मानविपादी च भद्रः स्यान्नासवर्जितः ॥’ हे देव, सत्त्वेन मनसा वासवमिन्द्रं विज्ञा-
पयति । वसिष्ठ । देवमिव भवन्तमिव । यथा भवान् सत्त्वेन कृत्वा वासवो
वर्तते । उक्तं च—‘विजो विभूतिविक्रान्तैः सत्वमिन्द्रं विनिर्दिशेत् । देव, देवमिव

लोकं समप्रकृत्या, देव देवमिव समं संस्थानेन, देव देवमिवावगाढं वयसा द्वितीयां दशन्तम्, देव देवमिवानुभवितारमायुषा दशापि दशाः, देव देवमिव पार्थिवं छायाया, देव देवमिव वरीयांसं बलेन, देव देवमिव कण्ठीरवमानूकेन, देव देवमिव समुद्रघोषं स्वरेण, देव देवमिव कुलेन काम्बोजम्, यादिराजं च जवेन, देव देवस्य यशोराशिमिव श्वेतमानं वर्णेन, देव देवस्य चित्तमिव सूक्ष्मदर्शनं तनूरुहेषु, देव देवस्यारियर्गमिव मग्नवंशं पृष्ठप्रदेशे, देव देवस्य वीरश्रीविलासचामरमिव रमणीयं बालधौ, देव देवस्य

सुभगालोकं समप्रकृत्या हे देव हे राजन्, समप्रकृत्या अविपमस्वभावेन सुभगालोकं परैषां प्रीतिजनकदर्शनं विज्ञापयति । कमिव । देवमिव भवन्तमिव । यथा भवान् समप्रकृत्या कृत्वा सुभगालोको भवति । हे देव संस्थानेन आकृत्या समं चतुरस्रं विज्ञापयति । कमिव देवमिव । यथा भवान् संस्थानेन समो वर्तते । देव, देवमिवावगाढं वयसा द्वितीया दशन्तम् । हे देव [दशन्तशब्देन दशा जानीयात्] वयसा बौवनावस्थया कृत्वा द्वितीया द्वयोः पूर्णा दशन्तं दशा अवगाढ व्याप्तम् । आरुढमिति यावत् । उक्तं च—
सर्वकर्मसहो दसः परा बुद्धिमुपागतः । द्वितीयस्यां दशाया स्याद्वाहः संप्राप्तवाहनः ॥
अथ कासौ दशा । 'आयुर्द्वात्रिंशत् सेषा दशाश्च दश कीर्तिताः । त्रयोऽब्दाश्च दशाहानि द्वौ च मासौ दशा मता ॥' हे देव, आयुषा कृत्वा दशापि दशाः अनुभवितारं भोक्तारम् । भोक्ष्यतीत्यर्थः । कमिव । देवमिव भवन्तमिव । यथा भवान् आयुषा कृत्वा दशापि दशा भोक्ष्यति । हे देव, छायाया कृत्वा पार्थिवं विज्ञापयति । कमिव । देवमिव भवन्तमिव । छायाया कृत्वा पार्थिवो वर्तते । उक्तं च—
'अनेकवर्णां सुस्निग्धां गम्भीरां महतीं स्थिरा । प्रदास्ता पार्थिवीछाया मनोहृष्टिप्रसादिनी ॥' हे देव हे राजन्, बलेन भारागमनसामर्थ्येन वरीयांसं अतिशयेन श्रुतारम् । कमिव । देवमिव भवन्तमिव । यथा भवान् बलेन वरीयान् भवति । हे देव हे राजन्, आनूकेन अन्वयेन बलेन यो कण्ठीरवं सिंहं विज्ञापयति । कमिव । देवमिव भवन्तमिव । यथा भवान् आनूकेन कण्ठोरघो भवति । हे देव, स्वरेण ध्वनिना समुद्रघोषं विज्ञापयति । कमिव । भवन्तमिव यथा भवान् स्वरेण समुद्रघोषो भवति । हे देव, कुलेन जाला काम्बोजं याद्रीरदेशोद्भवं विज्ञापयति । कमिव । देवमिव भवन्तमिव । यथा देवेति पूर्वोक्तमेव संबोधनपदं प्राप्यम् । हे देव, जवेन वेगेन वाजिराजं गह्वरं विज्ञापयति । हे देव, वर्णेन श्वेतमानं श्वेतीकुर्वण विज्ञापयति । कमिव । देवस्य यशोराशिमिव । यथा देवस्य यशोराशिः श्वेतमानो वर्तते । 'श्वेतः प्रपानो र्मणान्तर' इति श्वेतवात् । यत इन्द्रस्य जम्ब उच्चैः यथाः श्वेतवर्णो भवति । हे देव, तनूरुहेषु रोमसु सूक्ष्मदर्शनं सूक्ष्मावलोकनम् । कमिव । देवस्य चित्तमिव । यथा देवस्य चित्तं तव मनः सूक्ष्मदर्शनं भवति । हे देव पृष्ठप्रदेशे आसनप्रदेशे मग्नवंशं अदृष्टपृष्ठस्थलम् ।

कीर्तिकुलदेवताकुन्तलकलापमिव मनोहरं केसरेषु, देव देवस्य प्रतापमिव विशालं ललाटासनजघनवक्षसिकेषु, देव शिखण्डिकण्ठाभोगमिव कान्तं कन्धरायाम्, इभकुम्भार्धमिव परार्धं शिरसि, पृष्ठतरुपरिवर्तितच्छदपृष्ठमिव कमनीयं कर्णयोः, उल्लिखितमिव निर्मासं हनुजानुजङ्घावदनघोणासु, स्फटिकमणिविनिर्गितमिव सुप्रकाशं लोचनयोः, नीरुहवर्धमिव तलिनं सुकोष्ठजिह्वासु, देव देवस्य हृदयमिव गम्भीरं तालनि, कमलकोशमिव शुभंयुगान्त-

कमिव । देवस्याखिलगंमिव । यथा देवस्य अखिलगंमः सन्नुयुगौ ममवन्तः हृदयतकुलो भवति । हे देव, कालधौ पुच्छमिषये रमणीयं मनोहरम् । कमिव । देवस्य वीरधोविलासचामरमिव । यथा देवस्य वीरधियो वीरलक्ष्याः संवन्धि भेतविलासचामरं क्रीडाप्रकीर्णं रमणीयं भवति । हे देव, केसरेषु स्फुटपद्मेषु मनोहरं चित्तानुरक्तं विहायति । कमिव । देवस्य तव कीर्तिकुलदेवताकुन्तलकलापमिव । यथा देवस्य कुलदेवतायाः कुन्तलकलापो मनोहरो भवति । हे देव, ललाटासनजघनवक्षसिकेषु ललाटं च भालम्, आसनं च पृष्ठभागः, जघनं च कट्यप्रभागः, पक्षश्च हृदयस्थलम्, त्रिकं च पृष्ठंशापरे त्रिष्वेहम्, तेषु ललाटासनजघनवक्षसिकेषु पञ्चस्थानेषु विशालं विस्तीर्णं विहापयति । कमिव । देवस्य प्रतापमिव । यथा देवस्य प्रतापो विशालो भवति । हे देव, कन्धरायां प्रीवायां कान्तं मनोहरं विहापयति । कमिव । शिखण्डिकण्ठाभोगमिव परिततमपूरकण्ठ-विस्तारमिव । यथा शिखण्डिकण्ठाभोगः कान्तो मनोहरो भवति । अत्र मपूरकण्ठस्याकारः संस्थानमेव गृह्यते, न तु वर्णः । शिरसि मल्लके परार्धं शुभं विहापयति । कमिव । इभकुम्भार्धमिव हृदिगुम्भार्धमिव । हे देव, कर्णयोः ध्वजयोः कमनीयं मनोहरं विहापयति । कमिव । पृष्ठतरुपरिवर्तितच्छदपृष्ठमिव पृष्ठतरुः पदद्वयः पदंतिनद्वयसंयुक्तं परिवर्तितं उद्धृतिर्यो छद्मं पञ्च तयोः पृष्ठभागमिव विहापयति । हे देव, हनुजानुजङ्घावदनघोणासु निषये हनुष चिबुक्तं कपोलकामघोणागः, जानुनी च भट्टोपग्री, जङ्घाश्च जान्मधोभागाः, यदनं च गुच्छम्, घोणा च नासिका, तासु तयोः तासु निर्मासं मातरश्चिन्तं विहायति । कमिव । उल्लिखितमिव उल्लिखितमिव कण्टकटिप्रमिव । हे देव हे राजन्, लोचनयोः नेत्रयोः सुप्रकाशं सुतु तेजस्कं विहापयति । कमिव । स्फटिकमणिविनिर्गितमिव काश्मीरमणिनिर्गितमिव । हे देव, सुकोष्ठजिह्वासु मूली च भोटप्रन्तो, भोटो भपरी, जिह्वा च रमना, तासु सुकोष्ठजिह्वासु तटिनं तनुं विहापयति । तदा शीघ्रम्—‘सुदे राधेन विरले तन्निं प्रष्टिनिर्गितम् । ‘मिरले तनु’ इत्यनरः । कमिव । नीरुहवर्धमिव कमलवर्धमिव । हे देव, तासुनि कासुदे गम्भीरं अगाधम् । कमिव । देवस्य तव हृदयमिव । यथा देवहृदयं गम्भीरं वज्रं । हे देव, अन्तरारे सुगमये शुभंयुगं लोभनं विहापयति । कमिव । कमलकोशमिव । यथा कमलकोशः नमोभ्यं शुभंयुगं

रास्ये, चन्द्रकलाशकलसपादितमिव सुन्दरं दशनेषु, लक्ष्मीकुचकलशमिव
पीवर स्कन्धे, भटजूटमिवोद्भ्रं कृपीटदिशि, अजस्रजवाभ्यसादिव सुवि-
भक्तघनगात्रम्, अवलीकै खरखुराकृतिभिः शफैर्गतिप्रारम्भेषु रजस्वलत्वा-
दिव भुवमस्पृशन्तम्, अमृतजलधिप्रतिबिम्बितेन्दुसवादिना निटिलपुण्ड्रकेण
कथयन्तमिव सकलायामिलायामवनिपालस्यैकातपत्रवर्षम्, अहीनाविच्छि-
न्नाविचलितप्रदक्षिणवृत्तिभिर्देवमणिनि श्रेणिश्रीवृक्षरोचमानादिनामभिराव-
तैः शुक्तिमुकुलावलीढकादिभिश्च तद्विशेषैराश्रितोचितप्रदेशमुदाहरन्तमिव

भवति । दशनेषु दन्तेषु सुन्दरमतिमनोहरं विज्ञापयति । कमिव । चन्द्रकलाशकलसपा-
दितमिव द्वितीयावन्द्रखण्डैर्निष्पादितमिव । स्कन्धे ककुदविषये पीवरं स्थूलं
विज्ञापयति । कमिव । लक्ष्मीकुचकलशमिव लक्ष्म्या स्तनकुम्भमिव । कृपीटदिशि
उद्भ्रं उत्तरदिशि तनूदरं भटजूटमिव । यथा सुभटस्य जूट- कैशपाद्य तनूदरं उद्भ्रं
भवति । सुविभक्तघनगात्रं सुविभक्तं सुविभ्रामितं सुविभागीकृतं घनं निषिद्धं गात्रं
शरीरं यस्य स तथा तं विज्ञापयति । कुतः कस्मात् । अजस्रजवाभ्यासादिव निरन्तरवे-
गानुशीलनादिव । हे देव, गतिप्रारम्भेषु गतिकरणेषु शफैः खुरैः भुवपृष्ठां अस्पृशन्तं अ-
च्छुपन्तम् । कस्मात् । लक्ष्म्यैः—रजस्वलत्वादिव रजो धूलिं विद्यते यस्या सा रजस्वला
(अस्त्वर्थे धलवतसोत्त्वसौ मत्वर्याय ।) रजस्वलाया भाव रजस्वलत्वात् तस्मात् रज-
स्वलात्वात् । यथा रजस्वला श्री ऋतुमती नरस्य स्पर्शं योगया न भवति । कथभूते
शफे । अवलीकै रेखारहिते नीरेतै । कथभूतै शफे । खरखुराकृतिभिर्गर्दभखुराकारै ।
निटिलपुण्ड्रकेण ललाटतिलकेन अवनिपालस्य भूपते सकलाया समप्रायामिलाया
भूर्मा एकातपत्रवर्षं एकच्छत्रमुद्य ऐश्वर्यं ऐश्वर्यस्वामित्वं कथयन्तमिव । कथभूतेन
निटिलपुण्ड्रकेण । अमृतजलधिप्रतिबिम्बितेन्दुसवादिना अमृतजलधौ क्षीरसागरे प्रति-
बिम्बितं प्रतिफलितो य इन्दु परिपूर्णचन्द्रस्य स्वदलमुकरोदीत्येवशालं अमृत-
जलधिप्रतिबिम्बितेन्दुसवादी तेन तथा । अहीनाविच्छिन्नाविचलितप्रदक्षिणवृत्तिभिर्दे-
वमणिनि श्रेणिश्रीवृक्षरोचमानादिनामभिरावतैः शुक्तिमुकुलावलीढकादिभिश्च तद्विशेषै-
राश्रितोचितप्रदेशमुदाहरन्तमिव देवस्य कल्याणपरम्पराम् हे देव, आवतै रोमाधर्तं
कृत्वा आश्रितोचितप्रदेशं अश्रितयोग्यस्थानं विज्ञापयति । किं कुर्वन्तम् । देवस्य तव
कल्याणपरम्परा शुमानां श्रेणिमुदाहरन्तमिव सूचयन्तमिव । कथभूतैरावतैः । अहीना
अविच्छिन्ना मुच्छाया अविचलिता अप्रगल्भा प्रदक्षिणा नामेतरवृत्तिर्येषां आवर्तानां ते
अहीनाविच्छिन्नाविचलितप्रदक्षिणवृत्तमस्त्वर्थोक्तं । पुनः कथभूतैरावतैः । देवमणिनि ।

देवस्य कल्याणपरम्पराम्, एवमपरैरपि लक्षणैर्दशस्यपि क्षेत्रेषु प्रशस्तं विज-
यवैनतेयनामधेयमत्र प्रस्तावे वाजिविनोदमकरन्देन बन्दिना सलीलम-
भ्यधायि तुरङ्गमगुणसंकीर्तनानीमानि वृत्तानि—

गिरयो गिरिकप्रख्याः सरितः सारिणीसमाः ।

भवन्ति लङ्घने यस्य कासारा इव सागराः ॥ १९१ ॥

एता दिशश्चतस्रोऽपि चतुश्चरणगोचराः ।

स्यदे यस्य प्रजायन्ते गोपुराङ्गणसन्निभाः ॥ १९२ ॥

ध्रेणिध्रीवृक्षरोचमानादिनामभिः देवमणिर्निर्गलादेशो ग्रीताघोभागः, निःधे गिरिललाटे उप-
युपरि त्रय आवर्ताः, ध्रीवृक्षः पर्यागप्रदेशः, रोचमानः कण्ठप्रदेशः, ते आदिर्येषां तानि
नामानि येषामावर्तानां ते देवमणिनिःध्रेणिध्रीवृक्षरोचमानादिनामानस्तैस्तयोक्तैः । न
केवलमेतैरेवावर्तैराधितोचितप्रदेशम्, अपि तु शुक्तिमुकुलावलीढकादिभिश्च तद्विशेषैः
शुक्तिमुक्तास्फोटकसहस्री, मुकुलं कुम्बलोपमम्, अवलीढकं भवालीढसमानाकारम्, तानि
आदिर्येषां आवर्तानां ते शुक्तिमुकुलावलीढकापवस्तैः तद्विशेषैः(?) । मकानरकामेवैरि-
त्यर्थः । एवमपरैरपि लक्षणैर्दशस्यपि क्षेत्रेषु प्रशस्तम् एवमगुना प्रकारेण अपरैरपि
शालिहोत्रशाल्वोक्तैर्लक्षणैः कृत्वा दशस्यपि क्षेत्रेषु दशस्यपि गात्रेषु प्रशंसनीयं विज्ञा-
पयति । यानि तानि दश क्षेत्राणि । 'तानि वक्त्रिशिरोम्रीवावंबोदस्य पद्मगम् । हृदया-
सनकक्षाश्च नाभिः सप्तममेव च । कुक्ष्यष्टमं खुरे जानु जहाथ दशमं मतम् ॥' विजय-
वैनतेय इति नाम यस्य अवतः स विजयवैनतेयनामधेयस्य तपोक्षम् । अत्र प्रस्तावे
अस्मिन् अवसरे वाजिविनोदमकरन्देन नाम्ना बन्दिना स्तुतिपाटकेन सलीलं विदग्ध-
चैष्टया तुरङ्गमगुणसंकीर्तनानि अथगुणस्तवनानि इमानि वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितानि
वृत्तानि पद्यानि अभ्यधायि पठितानि अभिहितानि पठ्यन्ते स्म । 'इजामनेपदे
प्रथमैकवचने' इत्यधिकारे 'भावकर्मणोश्च' इति इच्छप्रत्ययो अद्यतन्याः प्रथमैकवचनं च ।

गिरय इत्यादि । यस्य तुरङ्गमस्य लङ्घने उत्फालने गिरयः पर्वताः गिरिकप्रख्याः
ग्रीवाकन्दुकसमाना भवन्ति जायन्ते । सरितो नद्यः सारिणीसमाः घोरणीपमाः पृथगा
भवन्ति । सागराः समुद्राः कासारा इव (तडा इव) तडागतदृशा भवन्ति । उपमा-
मध्यदीपकालंकारः ॥

एता इत्यादि । यस्य तुरङ्गमस्य स्यदे जवे वेगे सति । 'स्यदे जवे' इति
निपातः । एताः प्रलक्ष्मीभूताः दिशो हरितव्यतस्रोऽपि चतुःसंख्या अपि चतुश्चरणगो-
चराश्चतुःपादगम्याः सली गोपुराङ्गणसन्निभाः पुरद्वाराप्रभूमिसदृशाः प्रजायन्ते भवन्ति ।
उपमालंकारः ॥

प्राप्नुवन्ति जवे यस्य भूमावपतिता अपि ।

निपादिना पुरक्षिताः शल्यनालाः करग्रहम् ॥ १९३ ॥

यस्य प्रवेगवेलाया सकाननधराधरा ।

धरणिः खुरलमेव सार्धमध्वनि धावति ॥ १९४ ॥

किं च ।

बालबालधितनूरुदृष्टे यशकेसरशिरःश्रवणेषु ।

यक्नेत्रहृदयोदरदेशे कण्ठकोशसुरजानुजवेषु ॥ १९५ ॥

अन्यत्र स्खलपदोपोऽपि यद्येतेषु न दोषवान् ।

शुभावर्तच्छविच्छायो हयः स्याद्विजयोदयः ॥ १९६ ॥

प्राप्नुयन्तीत्यादि । यस्य तुरङ्गमस्य जवे वेगे सति शल्यनाला सपुङ्खवाणा पुर अप्रत क्षिप्ता मुक्ता सन्तो भूमी अपतिता अपि निपादिना अश्ववाराणां करग्रहं हस्तप्राप्त्य प्राप्नुवन्ति लभन्ते । पूर्वं निपादिमिवांणा मुक्ता , पश्चादश्वप्रेरिता यावद्वाणा गच्छन्ति तावदक्षो गत , पश्चात्तिरेव निपादिभिस्ते बाणा भूमावपतिता एव पृहीता दृश्यन्ते । अतिशयालङ्कारः ॥

यस्येत्यादि । यस्य तुरङ्गमस्य प्रवेगवेलाया उत्कृष्टावावसरे धरणि भूमि अध्वनि मार्गे सार्धं धावति तुरङ्गमेव सह गान्तीव दृश्यते । कथंभूता धरणि । सकानन-धराधरा वनपर्येतसहिता । अपरे कथंभूता । खुरलमेव शफर्वलितेव । उत्प्रेक्षालङ्कारः ॥

किंच विशेषवर्णनं करोति—धालेति । हयसुरग शुभावर्तच्छविच्छाय सन् शुभा कल्याणकारका आवर्ता भ्रमरफण्टमिव रोमतेज छाया च कान्तिर्यस्य ॥ शुभावर्त-च्छविच्छाय । एवमुपमिशिष्टो हयो विजयोदय स्यात् शत्रुपराजयदायक स्याद्भ-वेत् । यदि चेत् अन्यत्र पूर्वशूलक्षणादन्यस्खलपदोपोऽपि भवति । एतेषु न दोषवान् एतेषु स्थानेषु निर्देश एव । एतेषु केषु । बालबालधितनूरुदृष्टे बालबालधि सकेशपुच्छ तनूरुहाथ रोमाणि पृष्ठ च आसनप्रदेश बालबालधितनूरुदृष्टे । समाहारो द्वन्द्वः । यशकेसरशिरःश्रवणेषु वंशश्च पृष्ठास्त्रि केसराश्च स्कन्धकेशा शिरश्च मस्तकं श्रवणौ कर्णौ यशकेसरशिरःश्रवणस्तेषु । यक्नेत्रहृदयोदरदेशे यक् मुख नेत्रे च लोचने हृदये च यक्ष स्थलमुदरं च बुद्धि यक्नेत्रहृदयोदराणि तेषां देश स्थान यक्नेत्रहृदयोदर-देशस्तस्मिन् । कण्ठकोशसुरजानुजवेषु कण्ठश्च ग्रीवा कोशश्च छिन्न खुराश्च शपा जानूनि च जहानो सधयः । अधीयन्तीत्यर्थः । जवश्च वेगः कण्ठकोशसुरजानुजवास्तेषु । समुपयालङ्कारः ॥ तुरमम् ॥

मुक्ताफलेन्दीवरकाञ्चनागाः किञ्चलरुग्निनाञ्जनमृदङ्गशोभाः ।

बालारुणाशोकशुकप्रकाशास्तुरङ्गमा भूमिभुजां जयेशाः ॥ १९७ ॥

गजेन्द्रकण्ठीरवतानकानां भेरीमृदङ्गानकनीरदानाम् ।

समस्वराः स्वामिनि हेषितेन भवन्ति बाहाः परमुत्सवेहाः ॥ १९८ ॥

नीरेजनीलोत्पलमालतीनां सर्पिर्मधुक्षीरमदैः समानाः ।

स्नेदे मुखे श्रोतसि येषु गन्धास्ते वाजिनः कामदुहो नृपेषु ॥ १९९ ॥

मुक्ताफलेत्यादि । भूमिभुजा रक्षा तुरङ्गमा अश्वा जयेशा जयसमर्थाः भवन्ति । कथंभूतास्तुरङ्गमाः । मुक्ताफलेन्दीवरकाञ्चनागाः मुक्ताफलानि च कौस्तिकेयानि, इन्दीवराणि च नीलोत्पलानि, काञ्चनं सुवर्णम्, मुक्ताफलेन्दीवरकाञ्चनानि तेषां आभा वर्णो येषां ते तथोक्ताः । शुक्लस्यामवर्णा इत्यर्थः । पुनः कथंभूताः । किञ्चलरुग्निनाञ्जनमृदङ्गशोभाः किञ्चलः केसरः, मिनाञ्जनं च मर्दितमयी, मृदङ्गश्च अमरा, तेषां शोभा वर्णो येषां ते तथोक्ताः । गोरोचनावर्णं इन्द्रवीलवर्णं-कृष्णम् । पुनः कथंभूताः । बालारुणाशोकशुकप्रकाशाः बालारुणश्च उदयभास्करः, अशोकश्च पिण्डीद्रुमः, शुकश्च फीरः, एतेषां प्रकाशो वर्णो येषां ते बालारुणानोकशुकप्रकाशाः ते तथोक्ताः । अव्यक्तगण्डवर्णहरितवर्णा इत्यर्थः । उपमालंकारः ॥

गजेन्द्रेत्यादि । बाहास्तुरङ्गमा हेषितेन शब्दितेन । ध्वनितेवेति चावत् । स्वामिनि राजनि पर निश्चयेन उत्सवेहा महोत्सवचेष्टिता भवन्ति । कथंभूताः । गजेन्द्रकण्ठीरवतानकानां समस्वराः गजेन्द्रो यूथनाथः, कण्ठीरवश्च पञ्चाननः, तानकाश्च वृषभाः, गजेन्द्रकण्ठीरवतानकास्तेषां समस्वराः । भेरीमृदङ्गानकनीरदानां समस्वराः । भेरी च भम्मा, मृदङ्गश्च गर्दभः, आनकश्च पट्टः, नीरदश्च जलधरः, भेरीमृदङ्गानकनीरदानास्तेषां समस्वराः । समुच्चालंकारः ॥

नीरेजेत्यादि । नीरेजनीलोत्पलमालतीनां ते वाजिनः स्वस्थाः नृपेषु राजसु कामदुहो वाञ्छितपदा भवन्ति । ते के । येषु स्नेदे त्रस्नेदे मुखे वक्त्रे श्रोतसि कर्णद्वये गन्धाः परिमला भवन्ति । कथंभूता गन्धाः । नीरेजनीलोत्पलमालतीनां समानाः सदृशाः नीरेजं कमलम्, नीलोत्पलं इन्दीवयम्, मालतीं जाती, नीरेजनीलोत्पलमालसालायां समानाः सदृशा गन्धाः । तथोक्तम्—घनन्तरिनिष्पटुज्ञानी मनोज्ञानि सुमना राजपुत्री प्रियंवदा मालती इत्यगन्धा चत्वेतिका सैलभाषिनी तथा द्वितीया छाती वा सप्रहसन्ती चमूवसन्तजा शीतला शीतलवाद्या सेव्या अमरवान्धवाः यनापरकवर्णा ज्ञातव्याः । [पुनः] कथंभूताः गन्धाः । सर्पिर्मधुक्षीरमदैः सर्पिश्च पृथग्, मधु च क्षौद्रम्, क्षीरं च दुग्धम्, मदश्च गजदानम्, सर्पिर्मधुक्षीरमदासंस्तथोक्ताः समानाः । उपमालंकारः ॥

हसप्लवङ्गपञ्चास्यद्विपशादूलसनिभे ।

मितद्रव क्षितीन्द्राणामानूकैर्विजयप्रदा ॥ २०० ॥

ध्वजहलकलशकुशेक्षयकुलिशशशाङ्गार्धचक्रसमा ।

तोरणतरवारिनिभास्तुरगेऽङ्गजृत्तय श्रेष्ठा ॥ २०१ ॥

वक्षसि बाहोरलिके शफदेगे कर्णमूलयोश्चैव ।

आवर्तास्तुरगाणा शस्ता केशान्तयोस्तथा शुचि ॥ २०२ ॥

विशालमाला बहिरानतास्या सूक्ष्मत्वच पीवरबाहुदेशा ।

सुदीर्घजङ्घा पृथुपृष्ठमध्यास्तनूदरा कामकृतस्तुरङ्गा ॥ २०३ ॥

इत्येत्यादि । हसप्लवङ्गपञ्चास्यद्विपशादूलसनिभं हसद्य श्वेतच्छदं प्लवङ्गश्च कपि,
पञ्चास्य सिंह, द्विपश्च हस्ती, शादूलश्च व्याघ्र, वेपा सनिभं सहस्रं आनूकै
नितम्बे कृत्वा मितद्रवस्तुरङ्गमा क्षितीन्द्राणा राजा विजयप्रदा विजयदायका भवन्ति ।
उपमालकार ॥

ध्वजेत्यादि । तुरग तुरङ्गमे अचनुरस्तयो रोमावता श्रेष्ठा प्रशसनीया भवन्ति ।
कथभूता अङ्गजृत्तय । ध्वजहलकलशकुशेक्षयकुलिशशशाङ्गार्धचक्रसमा ध्वजश्च पताका,
हलश्च लाङ्गलम्, कलश्च घट, कुशेक्षयश्च कमलम्, कुलिशश्च वज्रम्, शशाङ्गार्धश्च
अधश्चन्द्र, चक्रश्च भूमितलम्, तानि ध्वजहलकलशकुशेक्षयकुलिशशशाङ्गार्धचक्रानि ते
रमा शस्त्राणि । पुन कथभूता अङ्गजृत्तय । तोरणतरवारिनिभा तोरणश्च द्वादशस्य-
म्भविन्यास, तरवारिश्च एकधारस्त्रम्, ताभ्या निभा सहस्रास्तोरणतरवारिनिभा ।
उपमालकार ॥

वक्षसीत्यादि । तुरगाणा तुरङ्गमाणा आवर्ता अमरका शस्ता प्रशसनीया
भवन्ति । कुत्र कुत्र । वक्षसि हृदयस्थले, तथा बाहोर्भुजयोर्विषये, तथा अङ्गिके कलाटे,
तथा शफदेगे चतुर्णां खराणा उपरितनमगे, तथा कर्णमूलयो ध्रुवमूलयोर्विषये, तथा
पेशान्तयोप्रायोभयप्रदेशयो गुच्छिर्गुफास्फोटकारैरावर्तं शस्तौ भवत । समु-
च्चालकार ॥

विशालेत्यादि । तुरङ्गास्तुरङ्गा कामकृत इष्टफलदायका भवन्ति । कथभूतास्तु-
रङ्गा । विशालमाला विस्तीर्णतलाटप्रदेशा । पुन कथभूता । बहिरानतास्या बाह्यप्रदेशे
निगमुखा । पुन कथभूता । सूक्ष्मत्वच सूक्ष्मा च तुच्छा लक्ष् लघु वेपा ते तथा ।
पुन पीवरबाहुदेशा स्थूलबाहुप्रदेशा । पुन सुदीर्घजङ्घा अत्यावतप्रपृष्टा । पुन-
पृथुपृष्ठमध्या विस्तीर्णोद्यनप्रदेशा । पुन तनूदरा मध्यमाया । अत्यलकार ॥

जीमूतकान्तिर्धनघोषद्वेषः करीन्द्रलीलागतिराज्यगन्धः ।

प्रिय । परं मात्यविलेपनानागरोहणार्हस्तुरगो नृपस्य ॥ २०४ ॥

कदनकन्दुककेलिविलासिनः परवलस्त्वल्ने परिधा हयाः ।

सकलभूवलयेक्षणदृष्टयः समरकालमनोरथसिद्धय ॥ २०५ ॥

अन्यूनाधिकदेहाः सममुविभक्ताश्च वर्ष्मभिः सर्वैः ।

सहृदधनाङ्गवन्धाः कृतविनयाः कामदास्तुरगाः ॥ २०६ ॥

जयः करे तस्य रणेषु राज्ञः काले परं वर्षति वासवश्च ।

धर्मार्थकामाभ्युदयः प्रजानामेकोऽपि यस्यास्ति हयः प्रशस्तः ॥ २०७ ॥

जीमूतकान्तिरित्यादि । तुरगस्तुराद्रनो नृपस्य राज्ञ आरोहणार्हं चतुर्धनो भवति । कथंभूतस्तुरग । जीमूतकान्तिर्मेघवर्णं, धनघोषरूपं मेघध्वनिसमानहेपारव, करीन्द्रलीलागति इक्षिनाथवदनायासमन्दगमनं, राज्यगन्धं पृतसदृशपरिमलशरीरं । पुन कथंभूत । मात्यविलेपनानां च पुष्पचन्दनानां परमतिशयेन प्रिय । उपमालकार ॥

कदनेत्यादि । हया अश्वाः । कथंभूता हयाः । कदनकन्दुककेलिविलासिन कन्दुकस्य केलिं क्रीडाकरणं कन्दुककेलि, कदनं, सम्राग एव कन्दुककेलित्तुष विलासो येषां ते कदनकन्दुककेलिविलासिन । पुन कथंभूता हयाः । परवलस्त्वल्ने परिधा परेषां शत्रूणां बलस्य सैन्यस्य स्तल्ने प्रतिष्ठगने परिधा अर्भकाः । पुन कथंभूता हयाः । सकलभू-
खयेक्षणदृष्टयः समस्तस्य समस्तस्य भूवलयस्य पृथ्वीमण्डलस्य ईक्षणे अवलोकने दृश्यो लोचनानि येषाम् । पुन कथंभूता हयाः । समरकालमनोरथसिद्धय समरकाले
समामावसरे मनोरथानां वाञ्छितानां सिद्धयः प्राप्तिरित्यत्र । रपकालकार ॥

अन्यूनेत्यादि । तुरगानुरागमा कामदा वाञ्छितप्रदयिका भवन्ति । कथंभूतास्तु
रगाः । अन्यूनाधिकदेहाः हीनायाभिकाङ्क्षरहितशरीराः । पुन कथंभूताः । सर्वे समर्ष्म-
र्ष्मभिरुत्सेधागमपरिणार्हे कृत्वा सममुविभक्ता समानविभागीकृता समानविभ्रा-
णिताः । पुन कथंभूताः । सहृदधनाङ्गवन्धा सहृदो न्यस्यो धनो निविडो अरुण-
शरीररचना येषां ते सहृदधनाङ्गवन्धाः । पुन कथंभूताः । कृतविनया सूर्यमण्डल-
चन्द्राकारधीयस्सिन्धुटयोर्वनपदपद्मसर्वतोमद्रमलकवीणावर्तस्त्विकाविगतिषु शि-
क्षिताः । समुचयालकार ॥

जय इत्यादि । यस्य राज्ञ एकोऽपि हयः प्रशस्तः प्रशस्तनीयः अस्ति भवति तस्य
राज्ञ रणेषु समयेषु जयः शत्रुपराजयः करे हस्ते भवति । वासवो गेयः परं निधयेन
काले अवसरे वपति क्षरति । तस्य राज्ञः प्रजानां लोकानां धर्मार्थकामाभ्युदयो भवति ।
धर्मश्च पूजादानलक्षणः, अवैद्य धनधान्यादिलक्षणः, कामश्च इष्टमृगनिताचन्दनादिभोग-
पथेन्द्रियविषयसहित्य धर्मार्थकामास्तेषु अभ्युदयः उत्पत्तिर्भवति । समुचयालकार ॥

हंसस्रवङ्गपञ्चास्यद्विपशार्दूलसंनिभैः ।

मितद्रवः क्षितीन्द्राणामानूकैर्विजयप्रदाः ॥ २०० ॥

ध्वजहलकलशकुशयकुलिशशशाङ्गार्धचक्रसमाः ।

तोरणतरवारिनिमास्तुरगेऽङ्गजवृत्तयः श्रेष्ठाः ॥ २०१ ॥

वक्षसि बाहोरलिके शफदेसे कर्णमूलयोश्चैव ।

आवर्तास्तुरगाणां शस्ताः केशान्तयोस्तथा शुक्तिः ॥ २०२ ॥

विशालमाला बहिरानतास्याः सूक्ष्मत्वचः पीवरबाहुदेशाः ।

सुदीर्घजङ्घाः पृथुपृष्ठमध्यास्तनूदराः कामकृतस्तुरङ्गाः ॥ २०३ ॥

हंसेत्यादि । हंसस्रवङ्गपञ्चास्यद्विपशार्दूलसंनिभैः हंसश्च श्वेनच्छदः स्रवङ्गश्च कपिः, पञ्चास्यश्च सिंहः, द्विपश्च हस्ते, शार्दूलश्च व्याघ्रः, तेषां संनिभैः सार्वभौमैः आनूकैः नितम्बैः कृत्वा मितद्रवस्तुरङ्गमाः क्षितीन्द्राणां राज्ञां विजयप्रदा विजयदायका भवन्ति । उपमालंकारः ॥

ध्वजेत्यादि । तुरगे तुरङ्गमे अङ्गजवृत्तयो रोमावर्ताः श्रेष्ठाः प्रशंसनीया भवन्ति । कर्णभूता अङ्गजवृत्तयः । ध्वजहलकलशकुशयकुलिशशशाङ्गार्धचक्रसमाः ध्वजश्च पताका, हलं च लाङ्गलम्, कलशश्च घटः, कुशेश्वरं च कमलम्, कुलिशं च वज्रम्, शशाङ्गार्धं च अर्धचन्द्रः, चक्रं च भूमितलम्, तानि ध्वजहलकलशकुशयकुलिशशशाङ्गार्धचक्राणि तैः समाः सरशाः । पुनः कर्णभूता अङ्गजवृत्तयः । तोरणतरवारिनिमाः तोरणं च द्वारद्वार-म्भविन्यासः, तरवारिश्च एकधारयुद्धः, ताभ्यां निमाः सदृशास्तोरणतरवारिनिमाः । उपमालंकारः ॥

घक्षसीत्यादि । तुरगाणां तुरङ्गमाणां आवर्ताः भ्रमरकाः शस्ताः प्रशंसनीया भवन्ति । कुत्र कुत्र । वक्षसि हृदयस्थले, तथा बाहोर्भुजयोर्विषये, तथा अलिके ललाटे, तथा शफदेसे अतुर्णां गुराणां उपरितनभागे, तथा कर्णमूलयोः ध्वजमूलयोर्विषये, तथा केशान्तयोर्मात्रोभयप्रदेशयोः शुक्तिर्मुष्कास्फोटकारैरावर्तः । शस्त्री भवतः । समु-च्चालंकारः ॥

विशालेत्यादि । तुरङ्गास्तुरङ्गमाः कामकृत इष्टफलदायका भवन्ति । कर्णभूतास्तुरङ्गाः । विशालमाला-विस्तीर्णललाटप्रदेशाः । पुनः कर्णभूताः । बहिरानतास्याः बाह्यप्रदेशे निम्नमुखाः । पुनः कर्णभूताः । सूक्ष्मत्वचः सूक्ष्मा च तुच्छा त्वक् त्वचा येषां ते तथा । पुनः पीवरबाहुदेशाः सूक्ष्मबाहुप्रदेशाः । पुनः सुदीर्घजङ्घाः अत्यायतप्रपञ्चताः । पुनः पृथुपृष्ठमध्याः विस्तीर्णासनप्रदेशाः । पुनः तनूदराः मध्यस्थामाः । आसलंकारः ॥

जीमूतकान्तिर्धनघोषहेपः करीन्द्रलीलागतिराज्यगन्धः ।

प्रियः परं मात्यविलेपनानामारोहणार्हस्तुरगो नृपस्य ॥ २०४ ॥

कदनकन्दुककेलिविलासिनः परवलस्त्वलने परिधा हयाः ।

सकलभूवलयेक्षणदृष्टयः समरकालमनोरथसिद्धयः ॥ २०५ ॥

अन्यूनाधिकदेहाः समसुविभक्ताश्च वर्ष्मभिः सर्वैः ।

संहतघनाङ्गवन्धाः कृतविनयाः कामदास्तुरगाः ॥ २०६ ॥

जयः करे तस्य रणेपु राज्ञः काले परं वर्षति वासवश्च ।

धर्मार्थकामाभ्युदयः प्रजानामेकोऽपि यस्यास्ति हयः प्रशस्तः ॥ २०७ ॥

जीमूतकान्तिरित्यादि । तुरगस्तुरङ्गमो नृपस्य राज्ञ आरोहणार्हः चढनघोरयो भवति । कथंभूतस्तुरगः । जीमूतकान्तिर्मेघवर्णः, धनघोषहेपः मेघध्वनिसमानहेपारवाः, करीन्द्रलीलागतिः हस्तिनाथवदनायासमन्दगमनः, राज्यगन्धः घृतसदृशपरिमलशरीरः । पुनः कथंभूतः । मात्यविलेपनानां च पुष्पचन्दनानां परमतिशयेन प्रियः । उपमालंकारः ॥

कदनेत्यादि । हया अधाः । कथंभूता हयाः । कदनकन्दुककेलिविलासिनः कन्दुकस्य केलिः शीघ्राकरणं कन्दुककेलिः, कदनः संप्राम एव कन्दुककेलित्तमं विलारो येषां ते कदनकन्दुककेलिविलासिनः । पुनः कथंभूता हयाः । परवलस्त्वलने परिधाः परेषां शत्रूणां बलस्य सैन्यस्य स्त्वलने प्रतिष्ठम्भने परिधा अर्गलाः । पुनः कथंभूता हयाः । सकलभूवलयेक्षणदृष्टयः सकलस्य समग्रस्य भूवलयस्य पृथ्वीमण्डलस्य ईक्षणं अवलोकने दृष्टयो लोचनानि येषाम् । पुनः कथंभूताः हयाः । समरकालमनोरथसिद्धयः समरकाले संप्रामावसारे मनोरथानां वाञ्छितानां सिद्धयः प्राप्तिरुताः । रूपाकारलंकारः ॥

अन्यूनेत्यादि । तुरगाम्तरङ्गमाः कामदा वाञ्छितप्रदायका भवन्ति । कथंभूतास्तुरगाः । अन्यूनाधिकदेहाः हीनाङ्गाधिकाशरहितशरीराः । पुनः कथंभूताः । सर्वैः समर्थैर्वर्ष्मभिरत्सेधायामपरिणादिः कृत्वा समसुविभक्ताः समानविभागीकृताः समानविभ्राणिताः । पुनः कथंभूताः । संहतघनाङ्गवन्धाः संहतो व्यस्रो यनो निषिद्धो अङ्गवन्धः शरीररचना येषां ते संहतघनाङ्गवन्धाः । पुनः कथंभूताः । कृतविनयाः सूर्यमण्डलचन्द्राकारधोवत्सन्निकृटयौवनपदप्रकूर्मसर्पतोयद्रमलकवीणावत्स्वस्तिकापिगतिपु शिक्षिताः । समुच्चयालंकारः ॥

जय इत्यादि । यस्य राज्ञ एकोऽपि हयः प्रशस्तः प्रशस्तनीयः अस्ति भवति तस्य राज्ञः रणेपु संप्रामेपु जयः शत्रुपराजयः करे हस्ते भवति । वाराचो मेघः परं निधयेन काले अवसरे वर्षति सरति । तस्य राज्ञः प्रजानां लोकानां धर्मार्थकामाभ्युदयो भवति । धर्मं ध पूजादानलक्षणः, अर्थं ध धनधान्यादिलक्षणः, कामं ध इष्टसुखनिताचन्दनादिभोगः पथेन्द्रियविषयसौख्यं धर्मार्थकामासौख्यं अभ्युदयः उत्पत्तिर्भवति । समुच्चयालंकारः ॥

कुलाचलकुचाम्भोधिनिर्मिता वाहिनीभुजा ।

धरा पुरानना स्त्रीव तस्य यस्य तुरङ्गमाः ॥ २०८ ॥

इति वन्दिभ्यां ताभ्यामुक्ते विज्ञप्ती निश्चय्य विश्राण्य च पञ्चाङ्गल्य-
नाधिकमङ्गस्पृष्टकमुत्तरीयदुकूलाञ्चलपिहितविम्बिना सिद्धादेशप्रमुखेन मौ-
हूर्तिकसमाजेन, 'देव, प्रासाद सपाद्य प्रतिमा निवेशयेत्, प्रतिमा वा निवेश्य
प्रासाद सपादयेत्, सति सामर्थ्ये प्रासादसपादनं प्रतिमानिवेशनं च
युगपत्कुर्यात्, इति यथा—तथा समाचरितदारकर्मणः पट्टदन्धोत्सवम्,

कुलाचलेत्यादि । यस्य राज्ञः तुरङ्गमा वर्तन्ते तस्य राज्ञो धरा पृथ्वी भवति ।
केव । स्त्रीव स्त्रीतद्वत् । कथंभूता धरा । कुलाचलकुचा कुलाचली उदवास्तपर्वता तावेव
कुचा स्तनी यस्या सा कुलाचलकुचा । पुन कथंभूता । अम्भोधिनिर्मिता अम्भोधि
समुद्रो नितम्बः पटिपद्माद्रागो यस्या सा तथा । पुन कथंभूता । वाहिनीभुजा वाहिन्या
गङ्गानिधू नद्या भुजा यस्या सा तथा । पुन कथंभूता । पुरानना पुर राजधानी
आननं मुखं यस्या सा तथा । रूपकाङ्कारः ॥

इतीत्यादि । किं निश्चयेन तदा तस्मिन् काले हस्त्यश्वदणनावसाने शह सपा-
दितद्वितीयाधमदीक्षाभिवेक्य सप्तमे सपादिन उत्पादितो द्वितीयाधमस्य गृहस्थाध-
मस्य दीक्षाया अभिवेको मातृलज्जानं यस्य सपादितद्वितीयाधमदीक्षाभिवेक, चकाराज्ञाया-
भिवेक्य, सप्तमे सप्तात् । किं कृत्वा पूर्वम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेण वन्दिभ्यां स्तुति-
पाठराभ्यां ताभ्यां करिकलाभ करिकलाभिधानं वाजिबिन्दोदमकरगन्दाभ्यां उक्ते विज्ञप्ते
विज्ञप्ती विशदने निश्चय्य भूता । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । पञ्चाङ्गल्यनाधिक कटपुष्पकाय-
करद्वयमलकययिध आभरणवत्तादिवादपि अधिक अधिकतरं अङ्गस्पृष्टक निपशरीर-
लभ वस्तु ताभ्यां उभाभ्यां विश्राण्य दत्वा । कथंभूतोऽहम् । सिद्धादेशप्रमुखेन सिद्धादेश-
नामा प्रमुखो सुखो यस्य मौहूर्तिरसमाप्य स सिद्धादेशप्रमुखस्तेन सिद्धादेशप्रमु-
खेन मौहूर्तिरसमाजेन गणवयमूहेन इति अमुना प्रकारेण विनिवेदितसविधतरोत्ता
वतमय विनिवेदितो विपापित सविधतरो निरुत्तर्तो उत्पवसमयो विवाहपञ्चमि
वेकावसरः । कथंभूतेन मौहूर्तिवत्समानं । उत्तरीयदुकूलाञ्चलपिहितविम्बिना उत्तरी
यमुपारतनं गतदुर्गल पट्टकूलवत् तस्य अश्वरेण प्रान्तेन पिहितं क्षमिपता विम्बी मुख
यस्य ॥ उत्तरीयदुकूलञ्चलपिहितविम्बी तेन तयोक्तेन । इतीति निम् । हे देव हे राजन्,
प्रासादं देवमवन सपाद्य निष्पाद्य प्रतिमा प्रतिच्छाद्य निवेशयेत् स्थापयेत् । प्रतिमा
प्रतिविम्बं वा निवेश्य स्थापयित्वा प्रासादं सपादयेत् देवमन्दिरं निष्पादयेत् । सामर्थ्ये
सति समभ्युत्थानं विद्यमानायां सत्यां प्रासादसपादनं देवप्रहविष्पादनं प्रतिमानिवेशनं
च विम्बस्थापनं च युगपत्समकालं कुर्यात् विदध्यात् । इति इहशो न्यायो यथा येन

कृतपट्टवन्धोत्सवस्य वा दारकर्म, सत्यनुगुणनायुक्ते लभे दारकर्म पट्टवन्धो-
त्सवं च सह समाचरेदित्यत्र बीजाङ्कुरयोरिव न फक्षितपूर्वापरक्रमनियमः ।
कोहलिनीफलपुष्पयोरिव सहभावे वा विरोधः कोऽपि समस्ति । ततः
श्रूयतामुभयोत्सवल्लविशुद्धिः ।

तथा हि—सुकविकाव्यकथाविनोददोहदमाध माधस्तावदयं मासः, सप-
त्नसंतानसरःशोपशुचे शुचिः पक्षः, दुर्वारवैरिकुलकामिनीवैधव्यदीक्षागुरो
गुरुर्धारः, अनवरतवसुविश्राणनसंतर्पितसमस्तातिथे तिथिः पञ्चमी मणतम्-

प्रकारेण वर्तते, तथा तेन प्रासादप्रनिमाकारेण समाचरितदारकर्मणः कृतविवाहराजः
पट्टवन्धोत्सवं पञ्चाभिषेके पट्टवन्ध समाचरेत् कुर्यात् । कृतपट्टवन्धोत्सवस्य राज्ञः माध वा
दारकर्म समाचरेत् विवाहं कुर्यात् । अनुगुणनायुक्ते अनुत्तलनायुक्ते लभे शश्वदये
'राक्षीनामुदयो लभम्' इति वचनात् सति यियमाने दारकर्म विवाहमहोत्सवं पट्टवन्धोत्सवं
च राज्यपञ्चाभिषेके च सह युगपत् समाचरेत् सम कुर्यात् इत्यत्र अस्मिन् कार्यद्वये
बीजाङ्कुरयोरिव पूर्वं बीजं पश्चादङ्कुरः पूर्वमङ्कुरः पश्चाद्वीजं बीजाङ्कुरौ युगपद्भवत एव ।
पूर्वापरक्रमनियमः पूर्वपञ्चादनुमन्निर्धारण न कथिद्रुतते न कोऽप्यस्ति । कोहलिनीफल-
पुष्पयोरिव चूष्माण्डीत(स)सकृदुभयवत् सहभावे युगपद्भावे वा कोऽपि कथिद्रिरोधो
न समस्ति न समवर्तते । ततस्तस्मात् कारणात् उभयोत्सवलप्रविशुद्धिः दारकर्मपट्ट-
वन्धोत्सवमुहर्तविशुद्धिः कर्मतापना भवता कर्तुंभूतेन श्रूयतामावर्ज्याम् ।

तथाहि । तथैव निरूपयति उभयोत्सवलप्रविशुद्धि निरूपयति—हे सुकविकाव्यक-
थाविनोददोहदमाध मुनवीन। पाव्यकथाविनोददोहदे कीदामनोरथे माधो मापकषितहाराः
हे राजन् भूपते तस्य संबोधनं हे तथोफ, माधो मापनमा तावदनुमनेन कथं इदानीं
वर्तमानो मासः वर्तते । हे सपत्नसंतानसरःशोपशुचे सपत्ना. सपत्नस्तेषां सतानः
समूह एव सरस्वदाग. जटमृतत्वात् तस्य क्षोभे निर्जलीकरणे शुचिरापादमातः सपत्न-
संतानसरःशोपशुचिस्तस्य संबोधनं हे तथोफ, शुचिः शुत्रः पक्षो वर्तते । हे दुर्वार-
वैरिकुलकामिनीवैधव्यदीक्षागुरो दुःखेन महता कष्टेन कारयितुमशक्तया दुर्वाराने च
ते वैरिणः सपत्नस्तेषां कुलं समूहं तस्य कामिन्यो मिलापिन्वस्तातो वैधव्यं विध्वन्ना-
त् तस्य दीक्षा मतस्य प्रहर्षं रण्डालप्रतिपालनं तस्या गुरुर्नियेकारिरहृदः दुर्वारवैरि-
कुलकामिनीवैधव्यदीक्षागुरुस्तस्य (कीर्तनं) संबोधनं क्रियते हे तथोफ, गुरुर्हृदप्रतिनाम
यादो दिनं वर्तते । हे अनवरतवसुविश्राणनसंतर्पितसमस्तप्रतिथे अनवरत निरन्तरं
यगोः घनघटनस्य विश्राणनं वितरणं कर्षणं तेन सन्तर्पिताः सम्प्रशोभिताः घनस्था
नितिता अपि अतिथयः पानानि येन च तथा तस्य संबोधनं हे तथोफ, तिथिः

पालाङ्गनाशृङ्गारसमागमाभयप्रदानोत्तर उत्तरानक्षत्रम्, प्रचण्डदोर्दण्डमण्ड-
नकण्डूलद्विष्टदानवदमनसंपादितजगन्नीहर्षण हर्षणो योगः, शौर्यधैर्यौदार्य-
वीर्यादिक्रियचरित्रकीर्तनकथाप्रथम प्रथमं करणम्, निजप्रतापगुणगायनी-
कृतामरमिथुन मिथुनोदयः समयः, सकललोकलोचनोत्सवचन्द्र चन्द्र

पश्यमी वर्तते । गुरौ पूर्णासिद्धियोगः सूचित इत्यर्थः । हे प्रणतभूपालाङ्गनाशृङ्गारसमाग-
माभयप्रदानोत्तर प्रणताः पादयोः पतिता ये भूपालाः सामन्तास्तेषामङ्गनानां कम्पनी-
यकामिनीनां शृङ्गारसमागमे भलकरणवाले अलंकारकरणे अभयप्रदाने निर्मयत्वकरणे
उत्तरः शृङ्गः प्रणतभूपालाङ्गनाशृङ्गारसमागमाभयप्रदानोत्तरस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त,
उत्तरानक्षत्रं उत्तराभासपदं नाम नक्षत्रं वर्तते । तथा चोक्तम्—‘कन्याविवाहे निर्वेधो
मघास्त्रायुत्तरानये । मूलाशुभराहास्तेषु रेवतीरोहिणीमृगे ॥’ हे प्रचण्डदोर्दण्डमण्डनक-
ण्डूलद्विष्टदानवदमनसंपादितजगन्नीहर्षण प्रचण्डा बलवत्तरा ये दोर्दण्डा बाहुगलानि
तस्मैश्चन सप्रामसूत्रं कण्डूताः खर्गस्त्वो ये द्विष्टाः सप्रक्व एव दाहया दैव्यास्तेषां
दमनेन मानमर्दनेन भङ्गकरणेन संपादित जगन्प्राप्तेत्यस्य हर्षणमानन्दो येन ॥ तथा
तस्य संबोधनं हे तथोक्त, हर्षणेना नाम योगो वर्तते । योगः सप्तविंशतिभेदवन्ति । ते के—
‘विष्कम्भः प्रीतिरायुष्मान्शैभ्यः शोभनस्तथा । अतिगण्डः सुकर्मा च भृतिः शूलं
तथैव च ॥ गण्डो वृद्धिर्धुबधैव व्यापातो हर्षणस्तथा । वज्रः सिद्धिर्भृतीपातो वरीया-
न्परिचः शिवः । सिद्धिः साध्यः धूमः शुक्लो प्रदोः ऐन्द्रोऽथ वैश्वतिः ॥’ इति गणनया हर्ष-
णघटुर्दो योगः । हे शौर्यधैर्यौदार्यवीर्यादिक्रियचरित्रकीर्तनकथाप्रथम इत्यस्य भावः
कर्म वा शौर्यं वीर्यं सहस्रभटकोटिभटादिकल्पम्, धीरस्य भावो धैर्यं समामादितिवर्तक-
त्वम्, उदारस्य भावः औदार्यं व्यजनवत् अविद्यमानोऽपि पनस्य दातृत्वम्, धीरे भव वीर्यं
सामर्थ्यम्, आदिशब्दात् शौण्डीर्यवाम्भीर्यादिषु यत् क्षत्रियाणां राजपुत्राणां चरित्रस्य
कीर्तनं शब्दं कथनं तस्य कथा वार्ता तस्या प्रथमो यस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त,
प्रथमं करणं वर्तते । करणान्येकादश भवन्ति । तन्मध्ये सप्त बलानि, चत्वारि स्थिराणि ।
वानि तानि चत्वारि—‘बलं च बाल्यं चैव कौल्यं तैत्तलं तथा । गरी च वणिजं चैव वि-
ष्टिहतां वरासप्तम् ॥’ तत्र स्थिराणि चत्वारि करणानि । उक्तं च—‘चतुर्दशी या तु शशि-
प्रहणे तस्या विहीने शकुनिद्वितीये । दशार्धबोसधरमहिभागे किन्तुप्रमाथे प्रतिपदे
च ॥’ इति वचनात् प्रथमं करणं यवनाम् । हे निजप्रतापगुणगायनीकृतामरमिथुन
निज आरम्भो योऽसौ प्रतापः कोशदण्डावतिरेकस्तस्य गुणस्य गायनी गान्धर्वाकृता-
मरमिथुनानि क्षीपुरुपगुणलानि येन स तथा हे तथोक्त, मिथुनोदयः समयः मिथुनलग्नस्य
उदयो वर्तते । मिथुनकन्यानुलावतु पूर्वार्धानि मानुषास्तेव धनुःपूर्वार्धं मानवाकारं
अपराधमश्वाकारम् । हे सकललोचनोत्सवचन्द्र सक्तस्य ते लोकाय सकललो-
कास्तेषां स्वेचनानामुत्सवे आनन्दकरणे चन्द्रः शीताशुस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त,

एकादशो लमस्य, श्रीसरस्वतीप्रसाधितपूर्वपाणिग्रह ग्रहगणः सर्वोऽपि सप्त-
माष्टमद्वादशदेशाश्रयशून्यो लग्रस्य, कल्याणपरम्परासप्तपन्नदैवमानुष
मानुषो लमाशकश्च, अशेषविश्वभरेश्वरातिशायिजन्मोत्सवदिवस दिवसतारा-
तारेश्वरावस्थाश्च प्रकाशं प्रशस्त्या, विशेषेण तु गुरुलं महादेव्या, देवस्य चा-
दित्यलम् । तदुत्तिष्ठतु देवः' इति निनिवेदितसविधतरोत्सवसमयः समुपमृत्य
विलासिनीजनजन्यमानमङ्गलालापं समभिषेकमण्डपममरालयमिष सरस्वरज-
तकार्तस्वरकलशम्, ईश्वर-धशुरमिव विविधौषधिसनाथम्, अकूपारमित्र समु-

चन्द्रचन्द्रमा लमस्य मिथुनलमस्य एकादशो वर्तते । हे श्रीसरस्वतीप्रसाधितपूर्वपाणिग्रह
श्रीध रश्मी, सरस्वती च भारती, अनयो प्रसाधित. कृत् पूर्व प्रथम पाणिग्रहो येन
त तस्य संबोधन हे तथोक्त, सर्वोऽपि समस्तोऽपि ग्रहगणो लमस्य सप्तमाष्टमद्वादशदे-
शाश्रयशून्यो वर्तते । सप्तमे च स्थाने अष्टमे च स्थाने द्वादशे च स्थाने कोऽपि ग्रहो
न वर्तते । हे कल्याणपरम्परासप्तपन्नदैवमानुष कल्याणानां शुभानां परम्परा ध्रुवि
धैव उपरु तथा उपरम परिपूर्ण दैवमानुषो दिव्यमानवस्त्वस्य संबोधन हे तथोक्त मा-
नुषो लमाशक वृषलमस्य मिथुनाष्टो द्विपदत्वात् मानुष द्विपद चतुष्पदश्च
अपदमभ्ये । हे अशेषविश्वभरेश्वरानिशाविजन्मोत्सवदिवस विश्वभराया पृथिव्या
ईश्वरा विश्वभरेश्वरा, अशेषाद्य ते विश्वभरेश्वराश्च ते विश्वभरेश्वरी अतिशायि
अत्युज्ज्वि जन्म उत्सवदिवसो यस्य स तथा तस्य संबोधन हे तथोक्त, दिवस-
तारातारेश्वरावस्थाश्च प्रकाशं प्रशस्त्या दिवसाश्च 'प्रवासनरूपमृत्तजयाख्या
हास्या रतिश्रीजितसप्तमुक्ता कृराड्वा कम्पितमुस्थिताय ॥' तेषु मध्ये दिवसावस्था
अतिशयेन प्रशस्त्या वर्तते । तारा तारावस्था प्रशस्त्या वर्तन्ते । तदुक्तम्—'जन्मतारा
द्वितीया च पृथी चैव चतुर्थिका । अष्टमी नवमी चैव पद ताराश्च शुभावहा ॥'
एतावता तृतीया पञ्चमी धष्टमी च तारा अशुभा इत्यर्थः । यस्मिन् नक्षत्रे जन्म
भवति तस्माद्गण्यते । तारेश्वरश्च चन्द्रस्तस्याप्यवस्था प्रथमा अतिशयेन प्रशस्त्या वर्तते ।
विशेषेण तु महादेव्या अमृतमतेर्गुरवळ ववते । देवस्य च भवत आदिल्लवळ वर्तते ।
तत्तस्मात् कारणात् देवो भवान् उत्तिष्ठतु उद्भवो भवतु उद्भातु । किं कृत्वा । पूर्वं स्या-
दितद्वितीयाग्रमदीक्षाभिषेकमण्डप समुपमृत्य सम्पन्नाधिस । कथभूतमभिषेकमण्डपम् ।
विलासिनीजनजन्यमानमङ्गलालापम् विलसिनीजनं स्त्रीजनैर्वा राज्ञासमूहैर्वा जन्यमानाः
त्रियमाणा मङ्गलालाया मङ्गलशब्दा यस्मिन् मण्डपे स तथा तम् । पुन कथभूतमभिषे-
कमण्डपम् । सरस्वरजतारक्तस्वरवल्गुम् कार्तस्वरस्य मुक्तास्य ये कळशा पूर्णतुम्भा-
रस्वरजतारक्तस्वरकल्लास्यतस्मिन् । अथवा रत्नानामपि कळशास्तत्र वर्तन्त एव ।
कमिव । अमरालयमिव मेघगिरिमिव । यथा जगत्पतो रत्नरजतकावेसर-

द्रगापगाम्भःसुभगम्, अर्हन्निवासमिव प्रसाधितसितातपत्रचामरसिंहासनम्,
अम्बुजामनशयमिव कुतपाङ्कुरालंकृतमध्यम्, एवमपरेष्वपि तेषु तेष्वभि-
लपितेषु वस्तुषु कल्पग्राममिव परिपूरितकामम्, अन्वयागतकुलदेवतोपक-
ण्ठपरिकल्पितसकलकुलधनयुधम्, आप्तलोकापनीयमानमानवसंवाधम्,

यत्पाकोन्मुखमुक्तशुक्तिपटलैर्मुक्ताफलैः स्फारितं

यत्सद्यःप्रविरूढचन्दलदलैरुल्लासितं विद्रुमैः ।

कलशसहितो भवति । पुनः कथंभूतमभिपेक्षमण्डपम् । विविधोपधिसनायम् द्वापेक्षाशदीप-
धादिसहितं सर्वावधिसहितं वा । कमिव । ईश्वरभञ्जुरमिव हिमवत्पर्यंतमिव । यथा हिम-
वान् नानाप्रकारावधिसहितो भवति । पुनः कथंभूतमभिपेक्षमण्डपम् । समुद्रगापगाम्भः-
सुभगम् समुद्र गच्छति या सा आपगा नदी तस्याः अम्भोभिर्जलैः सुभगं अतिमनोहरम् ।
कमिव । अक्षुपारमिव । यथा अक्षुपरः समुद्रगापगाम्भःसुभगो भवति । पुनः कथंभूतम-
भिपेक्षमण्डपम् । प्रसाधितसितातपत्रचामरसिंहासनम् सितातपत्राणि श्वेतच्छन्नानि, चाम-
राणि च प्रकीर्णकानि, सिंहासनं च सिंहविटरम्, सितातपत्रचामरसिंहासनानि प्रसाधितानि
मण्डितानि सितातपत्रचामरसिंहासनानि यस्मिन्मभिपेक्षमण्डपे स प्रसाधितसितातपत्र-
चामरसिंहासनसम् । कमिव । अर्हन्निवासमिव सर्वज्ञसमवसरणसदृशम् । यथा अर्हन्निवासः
प्रसाधितातपत्रचामरसिंहासनो भवति । पुनः कथंभूतमभिपेक्षमण्डपम् । कुतपाङ्कुरालं-
कृतमध्यम् कुतपाङ्कुरैः प्रलयदर्भरलंकृत- शृङ्गारितो मन्थो मन्थप्रदेशो यस्य मण्डपस्य स
तथा तम् । कमिव । अम्बुजासनशयमिव द्रव्यद्वैतमिव । यथा अम्बुजासनशयः दर्भाङ्कुरालं-
कृत- शृङ्गारितमन्थो भवति । पुनः कथंभूतमभिपेक्षमण्डपम् । एवममुना प्रकरणे अपरे-
ष्वपि तेषु तेषु उक्तप्रसिद्धेषु अभिलषितेषु वस्तुषु मङ्गलभूतेषु पदार्थेषु परिपूरितकामं
परिपूर्णाभिलाषम् । कमिव । कल्पग्राममिव स्वर्गलोकमिव । यथा कल्पग्रामः सर्ववस्तुषु
परिपूरितकामो भवति । पुनः कथंभूतमभिपेक्षमण्डपम् । अन्वयागतकुलदेवतोपकण्ठपरिक-
ल्पितसकलकुलधनयुधम् अन्वयागता निजकुलसम्बन्धिनी या कुलदेवता अम्बुजापरने-
श्वरी तस्या उपकण्ठे समीपे परिरुल्लिखितानि समन्तादुत्तानि सुवल्गुनि समग्रानि कुलध-
नानि पूर्वपुरुषोपाजितस्वापत्तेयानि आयुधानि शस्त्राणि च यस्मिन् अभिपेक्षमण्डपे स
तथा तम् । पुनः कथंभूतमभिपेक्षमण्डपम् । आप्तलोकापनीयमानमानवसंवाधम् आप्तलोकैः
हितद्रुम्यवर्गैः अपनीयमाना दूरीक्रियमाणा मानवाना मनुष्याणां सवाधा सकीर्णता
यत्र स तथा तम् । अहं किं कुर्वन् । सपादितद्वितीयाध्रमदीशमभिपेक्षः सजग्मे सजातः ।
इति अमुना प्रकारेण जलवेदिवित्तासन् जलवेदिविलसनामवेताल्लिखित योधनारात्
मञ्जनावसरुत्तानि स्नानसमयकवितानि आकर्षयन् शृण्वन् । इतीति किम् ।

यत्पाकेत्यादि । लक्ष्मीरमणी(प्या) विनोदः क्रीडा यस्य स लक्ष्मीरमणीविनोदस्तस्य

यन्नारायणनाभिपङ्कजरजोराजीभिरापिञ्जर

तल्लक्ष्मीरमणीविनोद जलधे पायोऽस्तु ते प्रीतये ॥ २०९ ॥

यन्नाभृदमृतातप. सुरकरी कल्पद्रुम* कौस्तुभो

लक्ष्मीरप्सरसा गणश्च सुधया सार्धं बुधाना मुदे ।

यद्भूयो भुवनोपकारिचरितैरासेव्यमानं धनै-

स्तद्रत्नाकरवारि मञ्जनविधौ ग्यात्तव श्रेयसे ॥ २१० ॥

स्योधन हे तथोक्त हे राजन्, तत्प्रसिद्ध जलधे समुद्रस्य पायो जल ते तव प्रीतये हर्षाय अस्तु भवतु । तत्किम् । यत्पाथ मुक्ताफलै मौक्तिके स्फारित प्रचुरीकृतम् । कथं भूते मुक्ताफलं । पाकोन्मुखीनि पचमानानि निष्पन्नानि तथा पाकोन्मुखतया मुक्तानि स्यक्तानि मुक्तीना मुक्तास्फोटनानां पटलानि प्रतरणानि मण्डलानि वैस्तानि पाकोन्मुखमु-क्तचुक्तिपटलानि तैस्तथोक्ते । पाकोन्मुखशब्दात् तत्प्रत्ययो लुप्त, समासेनैव तत्प्रत्यय-स्योक्तत्वात् । तत्किम् । यत्पाथ विदुमै प्रवालैरलापित शोभमानम् । कथं भूते प्रवालं । सद्य प्रविहृदकन्दलदले सद्यस्तत्फल प्रविहृदनि प्रादुर्भूतानि कन्दलदलानि वरीसमू-हानि येषां विदुमाना ते तथा तै । विदुमशब्दानां समुद्रसवन्निप्रवालमणयो ज्ञातव्या । तत्किम् । यत्पाथ नारायणनाभिपङ्कजरजोराजीभिरापिञ्जरम् नरस्य वसुदेवस्यापत्य पुमान् नारायण । अथवा नाराय जलेषु अवन यस्यासौ नारायण । कृष्णस्य क्षीरसागरजलमध्ये शयनकारिणात् समुद्रस्य मन्वस्थितद्वारवतीनिवासका [रिलात् वा] । नारायणनाभिपङ्कजरजोराजीभिरापिञ्जर समन्तात् इषट्वा पोतवर्णम् । रूपकालकार ॥

यत्रेत्यादि । तत्प्रसिद्ध पूर्वोक्तलक्षण वा रत्नाकरवारि क्षीरसागररत्न मञ्जनविधौ ज्ञानविधाने तद्य भवत श्रेयसे मङ्गलाय भूवाद्ववतु । तत्किम् । यत्र रत्नाकरवारिणि अमृतातप चन्द्रोऽभूत् चभूत् । यत्र रत्नाकरवारिणि सुरकरी ऐरावतो नाम उत्पन्न । तथा यत्र कल्पद्रुम सन्नात । तथा यत्र कौस्तुभो नाम रत्नमभूत् । तथा यत्र लक्ष्मीरभूत् कृष्णभार्या सन्नाता । तथा यत्र रत्नाकरवारिणि अप्सरसा रम्भातिजोत्तमोवशीमेनि कादीनां स्नगवेष्ट्यानां गण समूहोऽभूद्रभूत् । कथम् । सार्धं सह । कथा सह । सुधया सह अमृतेन समम् । एतत्सर्वं विमर्थमभूत् । बुधानां विद्वज्जनानां मुदे हर्षाय । तथा यद्रत्नाकरवारि धनैर्मर्धरासेव्यमानमास्वाद्यमानं घतते । कथम् । भूयो वारवारम् । कथं भूतैर्धने । भुवनोपकारिचरितैः भुवनस्य मर्त्यलोकस्य उपकारि उपकारक चरितमा-चारो येषां ते भुवनोपकारिचरितास्तै । तथा चोक्त वाल्मिदासेन मदाकशिना—'ल-क्ष्मीकौस्तुभपाटिचातकसुराघन्वतरिश्चन्द्रमा गाव धामदुषा सुरेश्वरगजो रम्भादि-देवाङ्गना । अथ सप्तमुख सुधा हरिधनु शङ्खो विष चाम्बुधे रत्नानीति चतुर्दश प्रतिदिनं कृन्तु शो मङ्गलम् ॥' समुच्चयालङ्कार ॥

यन्नाकलोकमुनिमानसकल्मषाणां

कार्श्यं करोति सकृदेव कृताभिपेकम् ।

प्रालेयशैलशिखराश्रमतापसानां

सेव्यं च यत्तव तदम्बु मुदेऽस्तु गात्रम् ॥ २११ ॥

यास्तीराश्रमवासितापसकुलैः सध्याविधापुल्वणा.

सेव्यन्ते प्रतिवासरं मुरगणैर्योः पुण्यपण्यापणाः ।

उद्गन्ते शशिभौलिना च शिरसा त्वन्मज्जनायेव या-

स्ता वारः सवनाय सन्तु भवनो भागीरथीसमवाः ॥ २१२ ॥

यमुनानर्मदागोदाचन्द्रभागासरस्वती ।

सरयूसिन्धुशोणोत्थैर्जलैर्देवोऽभिपिच्यताम् ॥ २१३ ॥

इति जलकेलिविलासाद्वैतालिकान्मज्जनावसरवृत्तान्याकर्णयन्,

यन्नाकलोकेत्यादि । तद्गात्रमम्बु तव मुदे आनन्दाय अस्तु भवतु । यत्किम् । यत् गात्रमम्बु सहदेव एकवारमपि कृताभिपेकं आनीय सत् नाकलोकमुनिमानसकल्मषाणां कार्श्यं करोति मिदधाति नाकलोकेष्वर्गस्य ये मुनयो मरीच्यत्रीखादयस्तेषां मानस मन आत्मा तस्य कल्मषाणां पापानां कार्श्यं तनुष विदधाति । कथमूत गात्र अम्बु । प्रालेयशैलशिखराश्रमतापसानां प्रालेयशैलस्य हिमाचलस्य शिखरेषु आश्रम स्थितियथा ते प्रालेयशैलशिखराश्रमास्ते च ते तापसा मुनयस्तेषां च सेव्यं ज्ञानपा-
नासनधावनादियोग्यम् । अतिशयालवार ॥

या इत्यादि । हे राजन्, ता भागीरथीसमवा वारो जलानि भवतस्तव सवनाय ज्ञानाय सन्तु भवन्तु । ता का । या वार तीराश्रमवासितापसकुलै तीरयोस्तदयोरा-
श्रमेषु गृहेषु वसन्तीत्येषशीलधर्मास्तीराश्रमवासिनस्ते च ते तापसा मुनयस्तेषां कुलै समुद्गं प्रतिवासरं दिनं दिनं प्रति सेव्यन्ते । कथमूता वार । सध्याभिर्घो सध्यापन्दन विधाने उरपणा उद्रिक्ता । न केवलं तापसकुलं सेव्यन्ते, मुरगणैर्देवसमूहैश्च या सेव्यन्ते । कथमूता वार । पुण्यपण्यापणा पुण्यमेव पण्य इत्यस्तस्य आपणा दृष्टमा-
र्गस्तदृशा । या वार शशिभौलिना श्रीमहादेवेन शिरसा मस्तकेन उद्गन्ते त्रियन्ते । किमपम् । त्वन्मज्जनाय इव भवत ज्ञाननिमित्तमिव । उत्प्रेक्षालवार ॥

यमुनेत्यादि । देव श्रीयशोधरमहाराजो जलं कृत्वा अभिपिच्यतां स्नाप्यताम् । कथमूतैर्जलैः । यमुनानर्मदागोदाचन्द्रभागासरस्वतीसरयूसिन्धुशोणोत्थै यमुना च का-
पिन्दी सरतनया, नर्मदा च रेवा मेकलकन्यका, गोदा च नदीविशेषा, सरस्वती च निग्रमाभिदोष, सरयूश्च अयोध्यापोर्वीधर्वा नदी, सिन्धुश्च पथिमपमुद्रगामिन्यापणा,

उल्लोलकवीचिभिर्विचलितापाद्भोत्पलश्रेणिभिः

प्रक्षुभ्यत्कुचचक्रवाकमिधुनैर्व्यालोलनाभीहृदैः ।

वारस्त्रीनिवहैः सत्सूर्यनिनदं जाताभिषेकोत्सवः

कामं स्फारितकाञ्चिदेशपुलिनैः सिन्धुप्रवाहैरिव ॥ २१४ ॥

पुनः सारस्वतसर्ग इव धृतधवलदुकूलमात्यविलेपनालंकारः, समारक्ष-
णदक्षाद्गरक्षसारः, समाश्रित्य मार्जनीयं देशमाचरितोपस्पर्शनः, कुशपूतपा-

शोणध नदविशेषः, तेभ्य उरथा उत्थानं येषां जलानां तानि तथोक्तानि तैः । समु-
धवालंकारः ॥

उल्लोलेत्यादि । कथंभूतोऽहम् । वारस्त्रीनिवहैः वारस्यावतरत्स संयन्विनो ये
स्त्रीनिवहाः स्त्रीसमूहाः वारस्त्रीनिवहास्तैर्वारस्त्रीनिवहैः । येश्याजनसमूहैरित्यर्थः ।
जातानिषेकोत्सवः समाप्तपञ्चाभिषेकमहोत्सवः । कथम् । सत्सूर्यनिनदं अनेकवा-
दित्रधनिसहितं यथा भवत्येषम् । कथंभूतैर्वारस्त्रीनिवहैः । उल्लोलकवीचिभिः
उल्लोला उत्कर्षेण चपला अलकाद्यर्णकुन्तलास्तेषां वीचयो लहरीं येषु वारस्त्रीनिवहेषु
तथा तैः । पुनः कथंभूतैर्वारस्त्रीनिवहैः । विचलितापाद्भोत्पलश्रेणिभिः विचलिता विवि-
धप्रकारचैयिता ये अपाद्गाः नैत्रप्रान्तास्त एव उत्पलश्रेणयः यदुलसमूहाः येषु ते तथा
तैः । पुनः कथंभूतैः वारस्त्रीनिवहैः । प्रक्षुभ्यत्कुचचक्रवाकमिधुनैः.....
..... ।

पुनः कथंभूतैः वारस्त्रीनिवहैः । व्यालोलनाभीहृदैः व्यालोलो विशेषेण चपला नाभीहृदा
नाभीविभरा येषु ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैर्वारस्त्रीनिवहैः काममतिशयेन स्फारितका-
ञ्चिदेशपुलिनैः स्फारितानि उच्येःकृतानि काञ्चिदेशाः कथ्यप्रमाणा एव पुलिनानि तोगा-
न्वितसिकताद्वीपानि येषु ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः वारस्त्रीनिवहैः । सिन्धुप्रवाहैरिव ।
यथा सिन्धुप्रवाहाः उल्लोलीचयः विचलितोत्पलसमूहाः सचलचक्रवाकमिधुनाः व्यालो-
लहृदा स्फारितपुलिनान् भवन्ति । रूपकोपमालंकारः ॥

पुनरभिषेकोत्सवानन्तरम् । कथंभूतोऽहम् । धृतधवलदुकूलमात्यविलेपनालंकारः धवलं
व पद्मदुकूलम्, मात्स्वं च पुष्पदामानि, विलेपनं च कृता व्यज्ञेय्य(ध्या)रोयिता धवलदुकूल-
मात्यविलेपनालंकारो येष स तथा । कथंभूतः सारस्वतसर्ग इव । सारस्वत्या अयं सार-
स्वतः सर्गः सृष्टिः । यथा सारस्वत्याः सर्गः धवलदुकूलमात्यविलेपनालंकारो भवति । पुनः
कथंभूतोऽहम् । समारक्षणदक्षाद्गरक्षसारः समन्तादारक्षणे रक्षाविधाने दक्षाः समर्था ये
अक्षरक्षाः शरीररक्षकाः सारा भवत्यतस्तस्य स तथा । पुनः कथंभूतोऽहम् । आचरि-
तोपस्पर्शनं आचरितं कृतं उपस्पर्शनं आचमनं येन स आचरितोपस्पर्शनः । किं
श्रुत्वा पूर्वम् । मार्जनीयं देशं हस्तपादप्रक्षालनोचितं स्नानं समाश्रित्य यत्ना । पुनः

शतानन्द इव श्रुतिभिः, खाण्डबोधानदेश इव कल्पलताभिः, समुद्रीयोद-
काभोग इव वेलानदीभिः, प्रथमतीर्थकरावतारसमय इव रत्नवृष्टिभिः,
त्रिदिवपर्वत इव नक्षत्रपङ्क्तिभिः, पार्वणेन्दुरिव कलाभिः, सरोवकाश इव
कमलिनीभिः, माधव इव वनलक्ष्मीभिः समम्

लक्ष्मीरियं त्वमपि माधव एव साक्षा-

देया शची सुरपतिस्त्वमपि प्रतीतः ।

आशास्यते तदिह किं भवतोरिदानीं

मीतिः परं रतिमनोभवयोरिवास्तु ॥ २१५ ॥

एषा हिमांशुमणिनिर्मितदेहयष्टि-

स्त्वं चन्द्रचूर्णरचितावयवश्च साक्षात् ।

एवं न चेत्कथमियं तव संगमेन

प्रत्यङ्गनिर्गतजला सुतनुश्चकास्ति ॥ २१६ ॥

सा पुरःसरा मुख्या यासा पतिवराणा तास्तथा तामिः । कथंभूतस्त्वम् । शतानन्द इव
श्रुतिभिः । यथा शतानन्दः श्रुतिभिर्वेदवाग्भिः, तद्वत् प्रीतिमान् भवति । पुनः कथंभूतस्त्वम् ।
खाण्डबोधानदेश इव कल्पलताभिः । यथा स्वर्गलोकवनप्रदेशः कल्पवल्लीलताभिः कल्प-
वल्लीभिः समं प्रीतिमान् भवति । पुनः कथंभूतस्त्वम् । समुद्रीयोदकाभोग इव वेलान-
दीभिः । । पुनः कथंभूतस्त्वम् । प्रथमतीर्थकरावतारसमय
इव रत्नवृष्टिभिः । यथा प्रथमतीर्थकरावतारसमयो रूपमख्यव्यवसा(ग)वसरो रत्नवृष्टिभिः
समं प्रीतिमान् भवति । पुनः कथंभूतस्त्वम् । त्रिदिवपर्वत इव नक्षत्रपङ्क्तिभिः । यथा
त्रिदिवपर्वतो मेरुः नक्षत्रपङ्क्तिभिः समं प्रीतिमान् भवति । पुनः कथंभूतस्त्वम् ।
पार्वणेन्दुरिव कलाभिः । यथा पार्वणेन्दुः पूर्णिमाचन्द्रः कलाभिः समं प्रीतिमान् भवति ।
पुनः कथंभूतस्त्वम् । सरोवकाश इव कमलिनीभिः । यथा सरोवकाशः सरोवरप्रदेशः
कमलिनीभिः समं प्रीतिमान् भवति । पुनः कथंभूतस्त्वम् । माधव इव वनलक्ष्मीभिः ।
यथा माधवो वैष्णवमासो वनलक्ष्मीभिः समं प्रीतिमान् भवति ।

लक्ष्मीरित्यादि । एतेत्यादि । हे राजन्, इयममृतमतिमहादेवी लक्ष्मीवर्तते,
त्वमपि भवानपि साक्षात् प्रलक्षणे माधव एव श्रीनारायण एव । एषा अमृतमतिमहादेवी
शचीन्द्राणी वर्तते, त्वमपि भवानपि साक्षात् प्रतीतो निरुयातः सुरपतिः सक एव व-
र्तते । एषा अमृतमतिमहादेवी हिमांशुमणिनिर्मितदेहयष्टिवर्तते हिमांशुमणिश्चन्द्रका-
न्तराणि तैर्निर्मिता निष्पादिता देहयष्टिस्तपस्वीर यस्याः सा तथा, त्वं भवान्
साक्षात् निश्चयेन चन्द्रचूर्णरचितावयवश्च वर्तते चन्द्रचूर्णैः शशाङ्कधोदैः रचिता

त्वं चन्द्ररुचिरेषा तु सत्य कमललोचना ।

कथं त्वयान्यथा दृष्टा भवेत्कुञ्जलितेक्षणा ॥ २१७ ॥

तच्छा वक्ति न किञ्चिदुत्तरमियं नालोकितालोकते

शय्याया विहितागमा च विवदश्चासोत्पन्नं वेपते ।

नर्मालापविधौ सकोपहृदया गन्तु पुनर्वाञ्छति

प्रीतिं कस्य तथापि नो वितनुते बाला नवे सगमे ॥ २१८ ॥

किञ्चित्केसरवीक्षित किमपि च भ्रूमङ्गलीलायितं

किञ्चिन्मन्मनभाषित किमपि च श्लेषाभिलाषेहितम् ।

इत्थं मुग्धतया बहिर्विलसित वध्वा नवे सगमे

चित्तस्थेन मनोभुवा बलवता नीवी खल्वं कृतम् ॥ २१९ ॥

निर्मापिता अद्यया शरीराणि यस्य स तथा । चेद्यदि एवं न भवति तर्हि इयं सुतनु शोभनशरीरा तव सगमेन भवत सपक्षेण प्रत्यङ्गनिर्गतयत्ना सर्वाङ्गप्रतिच्छन्ना कथं वकास्ति केन प्रकारेण भवति । अपि तु न कथमपि । अनुमानालंकारः ॥

इयमित्यादि । हे राजन्, त्वं भवान् चन्द्ररुचिचन्द्रातपो वर्तसे, एषा तु देवी सत्य निधयेन कमललोचना वर्तते । अन्यथा एव यदि न भवति तर्हि त्वया भवता दृष्टाव लोकिता सती कथं केन प्रकारेण कुञ्जलितेक्षणा सकुञ्चितलोचना भवेत् । अपि ॥ न कथमपि भवेत् । अनुमिललंकारः ॥

उक्तेत्यादि । हे राजन्, इयं देवी तच्छा आलपिता सती किञ्चिदुत्तरं न वक्ति न श्रूते । आलोकिता निरीक्षिता सती नालोकते न पश्यति । शय्याया पयङ्गे विहितागमा कृतसगति सती वेपते कम्पते । कथम् । विवदश्चासोत्पन्नम् विवदश्च परवशा ये श्वासाउच्छ्वासासौहृद्वर्णमुद्रिकं यथा भवत्येवम् । नर्मालापविधौ सकोपहृदया इषितचित्ता सती पुन गन्तु वाञ्छति पलायितुमिच्छति । युक्तोऽयमर्थः । नवे सगमे प्रथममेतापके बाला वनिता कस्य पुरुषस्य तथापि प्रीतिं प्रेमाण नो वितनुते न विलारयति । अपि तु सर्वस्यापि विस्तारयतीत्यर्थः । अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

किञ्चिदित्यादि । इयं अमुना प्रकारेण मुग्धतया कोमलत्वेन वध्वा स्त्रियो नवे सगमे प्रथमे सगमे बहिर्विलसित वर्तते । इत्थं कथमिति चेत् । किञ्चिन्मनाक् केसरवीक्षित कटाक्षलीलान्वितमवलोकनम् । किमपि च अतिचिन्धनाय भ्रूमङ्गलीलायित नेत्रोपरिरोमराज्युपक्षेपशोभासहितम् । किञ्चिन्मनाक् मन्मनभाषित अस्तुटजलितम् । किमपि च अपूर्वं अनिर्वचनीय श्लेषाभिलाषेहित परिरम्भचेष्टितम् । अस्मिन्मवसरे

विदलदलकवासे लोललीलावतसे

नवनयनविलासे मन्मनालापहासे ।

क्षितिरमण तव स्यात्स्फारशृङ्गारलासे

सरमसमबलासे कामकेली रहस्ये ॥ २२० ॥

इति माममृतमतिमहादेयी च प्रतिपठवो मनोजकुञ्जराहन्दिनो वचासि

निशम्यैन्, किल तदाह सजग्मे सपादितद्वितीयाथमदीक्षामिपेक्ष

करितुरङ्गमवहिपुरोधसा तदनु दक्षिणवृत्तिमिरिक्षितै ।

जलधरानकशङ्खपिकलनै, श्रुतिसुखैर्ध्वनिभिश्च जयावहै ॥ २२१ ॥

चित्तस्थेन मनसि वर्तमानेन बलवता प्रौढतरेण मनोभुवा कन्दर्पेण वीर्ये कटिवल्लभमध्यन
खलत्वं दुर्जनत्वं कृत रचितमिति । उपमालङ्कार ॥

विदलदलकवासे इत्यादि । हे क्षितिरमण पृथ्वीपते, अबलासे वनितामुखे
तत्र रहस्ये एकान्ते सरमस उत्कतया वेगसयुक्त यथा मयत्येष कामकेलि कामक्रीडा
स्याद्वैत । कथभूते अबलास्ये । विदलदलकवासे विदलत् चूर्णाभवत् अलकाना कुन्त-
लाना वास ह्रीभिर्यस्मिन् अवलस्ये तत्तथा तस्मिन् । पुन कथभूते अबलास्ये । लोल-
लीलावतसे लोल चपल लीलाया कामक्रीडाया अवतस कर्णपुरो यस्मिन् तत्तथा
तस्मिन् । पुन कथभूते । नवनयनविलासे नवा प्रसन्ना नयनयो विलासा लोचन-
चेष्टितानि यस्मिन् तत्तथा तस्मिन् । पुन कथभूते । मन्मनालापहासे मन्मनालाप
अस्फुटवाद्यो दासो वन्न तत्तथा तस्मिन् । पुन कथभूते । स्फारशृङ्गारलासे स्फारं
प्रचुरारं शृङ्गारस्य लास्य वर्तनं यत्र तत्तथा तस्मिन् । अत्र शृङ्गाररसः ॥

इति मामित्यादि । हे मारदत्तमहाराज, तदा तस्मिन् काले अहं ता जगत्प्रसिद्धा
उज्जयिनीनाम्नी राजधानीं पुरीं अनु समुल्लिख्य । किलेति कोकोकी चा निधयेन वा ।
प्रत्यावर्तते प्रत्याजगाम । नदीतीरात् नगरं प्राप्त इत्यर्थः । कथभूतं तान् अहं प्रत्या-
पवृत्ते । समानन्दितमति सम्यगाह्लादितमना । के कृत्वा समानन्दितमति ॥

करीत्यादि । करितुरङ्गमवहिपुरोधसा हस्तश्चाग्निपुरोहिताना तदनु तदनन्तरं
दक्षिणवृत्तिभिर्दक्षिणपार्श्वे इतिवैयलिते । पुनश्च के समानन्दितमति । जलधरानकश-
ङ्खपिकलनै मेघगर्जितपट्टहादनशङ्खध्वनिकोहिलशब्दैः । कथंभूतं जलधरादिशब्दैः ।
श्रुतिसुखैर्ध्वनिभिश्च जयावहैर्ध्वनिभिश्च जय जीव
नन्द नर्पस्तेत्यादिभि जयकारिभि शब्दैः । आलङ्कारः ॥

समानन्दितमतिर्विधायात्मनस्तत्रितयस्य च पट्टवन्धोत्सवमिति मधुकलोक-
विहितमङ्गलान्युपचर्य राज्यलक्ष्मीचिह्नानि संभाव्य च ।

अपहसितपुष्पदन्तं कुञ्जलयकमलावबोधनाद्देव ।

अधरितसकलमहीधरमाभाति तत्रातपत्रमिदमेकम् ॥ २२२ ॥

द्विपद्विपमदध्वंसाम्भृतां क्षिरसि स्मितः ।

आरोहतां क्षितीशाना सिंहः सिंहासनं नृपः ॥ २२३ ॥

मृगमदतिलकेऽस्मिन्नर्थचन्द्रावदाते

जलनिधिरसनोर्वाभाजनैश्वर्यवयं ।

समेत्यादि । किं कृत्वा पूर्वं प्रत्यावृत्ते । आत्मनः स्वस्य तत्रितयस्य च हस्तश्रदे-
वीज्यस्य पट्टवन्धोत्सवं पट्टवन्धमहोत्सवं विधाय कृत्वा । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । इति
अमुना प्रकारेण मधुकलोकविहितमङ्गलानि राज्यलक्ष्मीचिह्नानि उपचर्य स्वीकृत्य मधु
हृदयगमं वायन्तीति मधुका मन्दिनस्तेषां लोकाः समूहास्तैर्विहितानि मङ्गलानि उप-
श्लोक्तानि मधुरलोकविहितमङ्गलानि । न केवलं राज्यलक्ष्मीचिह्नानि उपचर्य संभाव्य
च समीचीनानि मत्वा । इतीति किम् ।

अपहसितेत्यादि । हे देव, इदं प्रत्यक्षीभूतं एकं अद्वितीय आतपत्रं छत्रं तव भवत-
आभाति शोभते । कथंभूतमातपत्रम् । अपहसितपुष्पदन्तं तिरस्कृतचन्द्रादित्यम् । कस्मात् ।
कुञ्जलयकमलावबोधनात् कुञ्जलयस्य पृथ्वीवलयस्य पक्षे उपलसमूहस्य अवबोधनात्
चन्द्रस्य तिरस्कारकम्, कमलायाः लक्ष्मीकमलानां अवबोधनात् आनन्दकारणात् आदित्य-
तिरस्कारकम् । पुनः कथंभूतमातपत्रम् । अधरितसकलमहीधरम् अधरिताः अधः स्था-
पिताः सकलाः समग्राः महीधरा राजानो येन तत्तथोक्तम् । पुष्पदन्तावपि सर्वपर्वतान्
अपः कुरुत ॥

द्विपदित्यादि । नृपः श्रीयशोधरमहाराजः सिंहासनं हरिविष्टरं आरोहतां आ-
रोहतु । कथंभूतो नृपः । क्षितीशाना पृथिवीपतीनां विद्वां हर्षक्षः । कस्मात्सिंहः ।
द्विपद्विपमदध्वंसान् द्विपन्तः धनवत् एव द्विपः हस्तिनस्तेषां मदेन सण्डेन ध्वसो
विनाशो द्विपद्विपमदध्वंसमस्मात् । पुनः कथंभूतो नृपः । भूयता नरेन्द्राणां पर्वतानां
च शिरणि मरुवे शिखरेऽवस्थितो विहितस्थानः । हेतुप्रमालकारः ॥

मृगमदतिलकेऽस्मिन्नित्यादि । हे क्षितिरमण पृथिवीपते, तव भवतः अस्मिन्
ललाटे पट्टवन्धो मस्तकालङ्कारोऽस्तु भवतु । कथंभूते ललाटे । मृगमदतिलके कस्तूरिवा
तिलकसहिदे । पुनः कथंभूते ललाटे । अर्धचन्द्रावदाते अष्टमीचन्द्रावप्रिमले । पुनः
कथंभूते ललाटे । जलनिधिरसनोर्वाभाजनैश्वर्यवयं जलनिधिः समुद्रः ॥ एव रसना मेख-

जनितसकललोकानल्पकल्पप्रमोद

क्षितिस्मण ललाटे पट्टबन्धस्तवास्तु ॥ २२४ ॥

विद्विष्टदर्पदीपार्चिर्नन्दनानिलपेशलै ।

चामरैः सेव्यता देव श्रीकटाक्षोपहासिभि ॥ २२५ ॥

खड्गश्च तवायम्

। लक्ष्मीयिनोदकुमुदाकरचन्द्रहास

सग्रामफेलिनलिनीवनसूर्यहास ।

विद्विष्टदैत्यमदमान्धहराट्टहासः

कीर्तिस्रियास्त्रिभुवनोदयमोदहास ॥ २२६ ॥

लादाम यस्या सा जलनिधिरसना सा च उर्वी पृथ्वी तस्या भाजन स्थान तस्य ऐश्वर्यं
स्वामित्वं तेन धर्मं मुख्यं यत् ललाटे तत् जलनिधिरसनीर्वाभाजनैश्वर्यं धर्मं तस्मिन् ।
कथंभूतं पट्टबन्धः । जनितसकललोकानल्पकल्पप्रमोदः जनित उत्पादित सकललो-
कानां अत्र पक्ष्मेषु पटुष्वपकोटिषु प्रमोद आनन्दो येन पट्टबन्धेन स तथोक्तः । हेतु-
पमालकारः ॥

विद्विष्टेत्यादि । देव धीयसोपरमहारान्धामरैर्धमरीरुहैः सेव्यतां धीज्यताम् ।
कथंभूतैर्धामरैः । विद्विष्टदर्पदीपार्चिर्नन्दनानिलपेशलैः विद्विष्टा अत्रवस्तेषां दर्प औ-
त्सव्यं स एव दीपार्चिः अधूमदीपः मन्दतेजस्कृत्वा तस्य नन्दनो विध्यापको योऽसाव-
निलो वातस्तेन पेशलानि मनोहराणि तथा वै । पुनः कथंभूतैर्धामरैः । श्रीकटाक्षोपहा-
सिभिः त्रियो लक्ष्म्या वै कटाक्षा अपाङ्गबलोकनानि तान् उपहसन्तीत्येवशीलानि
श्रीकटाक्षोपहासिनीति वै । रूपकोपमालकारः ॥

लक्ष्मीयिनोदेत्यादि । हे देव, अयं प्रलक्ष्मीभूतः खड्गश्चकरवालः । कथंभूतः । ल-
क्ष्मीयिनोदकुमुदाकरचन्द्रहासः लक्ष्म्या त्रियो गोऽसौ यिनोदः कीदृशः स एव कुमु-
दाकरः वैरवः तद्विकाशे चन्द्रहासचन्द्रज्योत्स्नासरसः । पुनः कथंभूतः । सग्रामफेलिन-
लिनीवनसूर्यहासः, सग्रामफेलौ रणनीटा रोवः नलिनीवनं यस्मिनीखण्डस्तद्विकाशे
सूर्यहासः सूर्यतेजः । पुनः कथंभूतः । विद्विष्टदैत्यमदमान्धहराट्टहासः विद्विष्टा
शत्रुप्रयत्न एव दैत्या दाजवास्तेषां मदो दर्पस्तस्य मान्धमप्राप्तुर्वं तस्य प्रलयकरणे
हराट्टहासो दहनहाहासः । पुनः कथंभूतः । कीर्तिस्रियास्त्रिभुवनोदयमोदहासः कीर्तिरेव
यि तस्या कीर्तिस्रिया त्रिभुवनस्य उदय उद्गमनं तेन मोदस्तस्य हासो हसनम् ।
रूपकालकारः ॥

प्रशास्तृभिरग्रेगूमिश्च गोलधनुर्धरगोधाधिष्ठितवृत्तिभिर्वाताधैरुदक्यापण्डक-
योगण्डचण्डालादिकादृशीकसमुत्सारणकुशलैर्विशोधितमार्गः सजातपरमो-
त्सवससर्ग इति पुण्यश्लोकालापहृदयालुभिः कुलवृद्धैराधोपितपुण्याह-
परम्परः ।

दधिद्वयोक्षतपुष्पचन्दनरसैर्गोरोचनालालसै-

र्ध्वजदीपव्यजनातपत्रमुकुरैरापूर्णकुम्भोत्करैः ।

विहितानन्दमहोत्सवः कुलवधूगीतप्रसाधैरिमै-

र्तृष चाधैरपि जातमङ्गलरवः पायाश्चिरं मेदिनीम् ॥ २२९ ॥

समस्ता सर्वा प्राणिनस्तेषा अपहारव्यवहारे दूरीकरणव्यापारे धर्षत कण्ठाभ्य-
न्तरावर्ता ध्वनि शब्दो येषा ते तथोक्तास्ते । पुन कथभूते । उदात्तदीर्घदण्डवि-
हम्बितदीर्घमण्डले उदात्ता उद्गृहीता उन्नता दीर्घा आयता ये दण्डा लघुशानि
तैर्विहम्बितानि तिरस्कृतानि दीर्घमण्डलानि बाहुदण्डवत्तयानि येषा ते तथा
ते । कथभूतैरमेसरै । गोलधनुर्धरगोधाधिष्ठितवृत्तिभिः । धरशब्द प्रत्येकम-
भिरुच्यते । तेन गोलधराय गोपणाहस्ता धनुर्धराय चापपाणय भवन्त्येव ।
गोधा पुरपास्तैरधिष्ठिता आरोपिता वृत्तिर्वेषा ते तथा ते । पुन कथभूत । अग्ने-
गूमिध वाताश्च कुडुटिभे कपटभाषणशीले । अपरं कथभूत । उदक्यापण्डक-
योगण्डचण्डालादिकादृशीकसमुत्सारणकुशलै उदक्याय उदक्योग्या राजसूला-
श्रिय, पण्डकाय नपुंसकानि, योगण्डाय विकलाङ्गा, चण्डालादिकाय मातङ्गादय,
ते च ते अदृष्टोक्तानक्लोकान् अयोग्यास्तेषां समुत्सारणे दूरीकरणे प्रत्यायन-
विधाने कुशला प्रवीणास्ते तथा ते । अह कथभूत प्रत्यावृत्ते । सजात उत्पन्न
परमोत्सवस संसर्ग संसर्गो यस्य ॥ तथोक्त । पुन कथभूतोऽहं प्रत्यावृत्ते । इति
अमुना प्रकारेण पुण्यश्लोकालापहृदयालुभि पुण्या पथिनाथ से श्लोका वृत्तानि तेषा-
मालापेषु लपनेषु हृदयालवधनुर्धरतय । शुहृदया इत्यर्थ । ते तथा ते. । ईदृग्विधे-
पुरुरक्षै आन्वयजरक्षि आयोपितपुण्याहपरम्पर आयोपिता उर्ध्वदधारिता पुण्या-
हस पुण्यदिनस्य परम्परा धेयविर्यस्य स तथोक्त । इतीति निम् ।

दधीत्यादि । हे वृष, इमे पदार्थाः जातमङ्गलरवः समुत्पन्नमङ्गलवृत्तिस्त्व चिरं
दीर्घकाल मेदिनीं पृथ्वीं पाया पट्टिं रक्ष प्रतिपालय स्वम् । कथभूतस्त्वम् । विहि-
तानन्दमहोत्सव इति आनन्दसम्बन्धी महोत्सवो मङ्गल यस्य स तथा । इमे

१. मूले टीकायां चापलभ्यमान. 'इमं' इति प्रयोगो व्याख्यानविद्म इति कथं महा-
वसिना प्रयुक्त .

यावद्यौरवनिः कुलावनिमृतः शेषः पयोराशयः

सूर्यः शीतरुचिर्दिशः सुरपतिर्वह्ना च सर्गैः सह ।

एतेषां द्विगुणीकृतोदयजयस्तत्साम्यमाजात्मना

तावत्त्वं क्षितिपाल पालय महीं जातोत्सवैः कामितैः ॥२३०॥

योषाः सुभूषाः करिणः प्रशस्त्वा नराश्च रत्नाम्बरहेमहस्ताः ।

तव प्रयाणे नृप संमुखाः स्युः प्रादेशनानीव महीपतीनाम् ॥ २३१ ॥

कैः । दधिर्द्वाक्षतपुष्पचन्दनरसैः दधि च घनीमृतक्षौरम्, दध्नां च शतपर्वा, अक्षताश्च तण्डुलाः, पुष्पाणि च प्रसवाः, चन्दनरसश्च श्रीरजःशिवः दधिर्द्वाक्षतपुष्पचन्दनरसास्तैः । पुनश्च कैः आतमज्ञकरयः गोरोचनालालसैः गोरोचनालालसितैः । पुनश्च कैः कृता जातमज्ञकरयः । पञ्चद्वीपव्यजनातपत्रमुकुरैः पञ्चाध पताकाः, द्वीपश्च प्रदीप-
कलिका, व्यजनानि च तालवृन्तानि, आतपत्राणि च छत्राणि, मुकुराश्च दर्पणाः पञ्चद्वी-
पव्यजनातपत्रमुकुरास्तैः । पुनश्च कैः । आपूर्णकुम्भोत्करीः जलपूर्णपटसमूहैः । पुनश्च
कैः । कुलवधूगीतप्रसाधैः कुलवधूनां कुलस्त्रीणां गानि गीतानि गानानि तैः प्रसादानि
प्रसन्नीकरणीयानि प्रसन्नीमृतानि ईदृग्विधैः बाधेरपि बाधिशैरपि जातमज्ञकरयः ।
समुषपालंकारः ॥

यावदित्यादि । हे क्षितिपाल हे यज्ञोघरमहाराज, त्वं भवान् कामितैर्मनो-
वाञ्छितैः कृत्वा जातोत्सवः समुत्पन्नानन्दः सन् साम्यमाजात्मना स्वर्गादिसमानेन
आत्मना जीवेन राह एतेषां स्वर्गाद्वीनां द्विगुणीकृतोदयजयः द्विगुणीभूतजयोदयः सन्
महीं पालय भूमण्डलस्य रक्षा कुर्व । तावदित्येवम् । यावत् दीः स्वर्गः उपै(म)न्तरिक्ष
या वर्तते, यावत्कालं अवनिः पृथ्वी वर्तते, यावत्कालं कुलावनिभूतः पर्वताः वर्तन्ते,
यावत्कालं शेषो धरणीन्द्रो वर्तते, यावत्कालं पयोराशयः समुद्राः वर्तन्ते, यावत्कालं
सूर्यः धीमासकरो वर्तते, यावत्कालं शीतरुचियन्महा वर्तते, यावत्कालं दिशः पूर्वादयो
वर्तन्ते, यावत्कालं सुरपतिर्देवेन्द्रो वर्तते, यावत्कालं सर्गैः राह त्रिभुवनैः राह ममा
विरिधिदिरंजीवो वा वर्तते । दीपकालंवारः ॥

योषा इत्यादि । हे नृप, तव प्रयाणे राजधानीं प्रति यमनप्रारम्भे संमुखाः
संमुखायाताः सुभवेयुः । अः । योषाः प्रियः । कथंभूताः । सुभूषाः शोभनवस्त्राभरणम-
ण्डिताः । करिणो हस्तिनश्च । कथंभूताः । प्रशस्त्वाः गजपरीक्षाशास्त्रवर्णितलक्षणाः ।
नराश्च पुरषाः । कथंभूताः । रत्नाम्बरहेमहस्ताः रत्नानि च मानिभूतानि अम्बरानि च
यश्चानि हेम न सुवर्णे तानि हस्तानि येषां ते तपोष्ठाः । एतानि पूर्वोक्तानि यस्मिन्नि
कथंभूतानि । महीपतीनां नरेन्द्राणां प्रादेशनानीव प्राश्वनकानीव । उपमातंकारः ॥

उत्तालैः कर्णतालैः किमिदमिति मनोव्याकुलं दिक्करीन्द्रैः

प्रत्याक्षितार्थगर्वस्वलितकरयुगं सादिना भास्करस्य ।

सद्यःसंत्रस्तकान्तापरिचयचटुलैर्यः श्रुतः सिद्धसार्थैः

स स्ताद्विपालसेवावसरविधिकरस्तूरघोषस्तवायम् ॥ २३५ ॥

पुलोमात्मजानुगतः सुरपतिरिवैरावणं तयाभृतमतिमहादेव्या सहास्रं तं
कुञ्जेश्वरममरतरुप्रसूनगञ्जरीभिरिवोभयतः कामिनीकरवलयमणिमरीचिमे-
चकरुचिमिश्रामरपरम्पराभिरुपसेव्यमानः कौमुदीचन्द्रमण्डलविलासिनात-
पन्नाभोगेनाम्बरसरसि परिकल्पितापरापरभदेशोदण्डपुण्डरीकानीकः सेवाग-

उत्तालैरित्यादि । हे राजन्, स जगत्प्रसिद्धः अयं प्रत्यक्षीभूतस्त्वयं भवत-
स्तूरघोषो वाद्यध्वनिः दिक्पालसेवावसरविधिकरः स्तात् दिक्पालानां नरेन्द्राणां
सेवावसरविधिं सेवाप्रस्थापविधानं करोति सूचयति इति दिक्पालसेवावसरविधिकरः
स्तात् भवतु । स कः । तद्यदोर्निलसन्धस्तात् वस्तूरघोषः श्रुतं आकर्णितः । कैराक-
र्णितः । दिक्करीन्द्रैः दिग्मजेन्द्रैः । कैः कृत्वा ध्रुतः । कर्णतालैः कर्णतालपटैः । कर्णभूतैः
कर्णतालैः । उत्तालैरुद्धैः (?) । कथं श्रुतः । इति जमुना प्रकरेण व्याकुलं विह्वलं मनो
यथा भवत्येवम् । इतीति किम् । इदं किं किमेतद्दर्जतीति । पुनश्च तूरघोषः केन ध्रुतः ।
भास्करस्य धीसूर्यस्य सादिना सारथिना । कथं ध्रुतः । प्रत्याक्षितार्थगर्वस्वलितकरयुगं
प्रत्याक्षितो विभक्तितोऽर्थता सप्ताधाना योऽसौ वर्षस्तेन स्पलितमकृताकर्पणं करयुगं
यथा भवत्येवम् । नश्यतोऽश्वान् करयुगेन सा[दी]धर्तुं नाशकृदित्यर्थः । पुनः कैः श्रुतः ।
विद्वत्सार्थैः निराभरतमूहैः । कथंभूतैः सिद्धसार्थैः । सद्यःसंत्रस्तकान्तापरिचयचटुलैः
सद्यस्तत्कालं सन्स्था भयं प्राप्ता या. कान्ता देवविशेषभार्यास्तासां परिचयेन सगत्या
चटुलाः पलायितुं स्वपलाः सद्यःसंत्रस्तकान्तापरिचयचटुलास्तैः । हे ललकारः ॥

पुलोमेत्यादि । किं कृत्वा पूर्वं राजधानीमनु प्रत्यावृत्ते । तं उदयगिरिनाम-
धेयं कुञ्जेश्वरं यागहस्तिनं तया श्रीमतीपतिप्रीधर्मनृपतिचन्द्रमया अद्यतमतिमहा-
देव्या सह आस्रया आरोहणं कृत्वा । अहं कथंभूतः प्रत्यावृत्ते । सुरपतिरिव
देवेन्द्र इव । यथा सुरपतिः पुलोमात्मजानुगतः शचीसहितः ऐरावण्यारोहति ।
पुनः कथंभूतोऽहं प्रत्यावृत्ते । लभयतो द्वयोः पार्श्वयोर्हस्तिन्याह्वकामिनीनां करवा-
मरपरम्पराभिरुपसेव्यमानः चमरीरुद्धेष्णिमिर्वाज्यमानः । कथंभूताभिः चामरपरम्प-
राभिः । कामिनीकरवलयमणिमरीचिमेचकरुचिभिः कामिनीनां वारस्त्रीणां करवल-
यमणीनां करकट्टणरत्नानां मरीचिभिः फिरणैर्मैचकरुचिभिः श्यामलनेत्राभिः । उक्तं
च—'कुण्डोऽन्धकारे मायूरचन्द्रके श्यामलेऽपि च । मेचकः कम्पते विद्विश्चतुर्ध्व-

तानेकमहासामन्तमुकुटमाणिक्योन्मुखमयूखशेखरिताञ्जलपल्लवैर्विचित्ररत्नर-
चितकाण्डकोटिभि विविधाकृतिपताकादुकूलैरपरामिव दिवं भुव चान्तरा
त्रिदिवद्भुमोद्यानश्रिय विस्तारयन् जय जीव राज नन्द वर्षरवेत्यादिवन्दि-
वृन्दालापवहलमूलेन वेणुवीणानुगताङ्गनागीतपल्लवितवृत्तिना स्खलत्स्वली-

येषु योजित ॥ कथभूताभिधामरपरम्परामि । अमरतकप्रसूतमञ्जरीभिरिव कल्पट
क्षुण्णवल्लीभिरिव । पुन कथभूत प्रत्यावृत्ते । आतपन्नाभोगेन छायादम्परेण
अम्बरसरसि आकाशसरोवरे परिकल्पितापरापरप्रदेशोद्गुण्डपुण्डरीकानीक परिक
ल्पितानि अपरापरप्रदेशेषु सर्वत्र चक्षुजनि उद्यतानि पुण्डरीकाणा श्वेतकमलाना
अनीकानि समूहा यस्य स तथोक्त । कथभूतेन आतपन्नाभोगेन । कौमुदीचन्द्रम-
ण्डलविलासिना कौमुदीचन्द्रमण्डलवत् ज्योत्स्नासयुक्तचन्द्रबिम्बवत् विलसनशीलेन ।
किं कुर्वन्तह प्रत्यावृत्ते । विविधाकृतिपताकादुकूलं कृत्वा अनेकाकारध्वजवत्
इत्या दिव भुव चान्तरा यावामृम्योर्मध्ये अपरा द्वितीया त्रिदिवद्भुमोद्यानश्रिय
कल्पवृक्षवनलक्ष्मी विस्तारवभिष । कथभूतैर्विविधाकृतिपताकादुकूलै सेबायतानेक-
महासामन्तमुकुटमाणिक्योन्मुखमयूखशेखरिताञ्जलपल्लवै सेबायामारापनायामागता उ-
पटौक्षित ये अनेके यद्वा महासामन्ता देशपतयन्तेषा मुकुटानां सबन्धीनि
माणिक्यानि रत्नादि तेषामुन्मुखा ऊर्ध्वाग्रा ये मयूखा निरुणालै होखरितानि
मुकुटवन्ति कृतानि अञ्जलपङ्क्तानि वस्त्रप्रान्तप्रवाहानि येषा पताकादुकूलानां तावि
तथोक्तानि ते । पुन कथभूते पताकादुकूलं । विचित्ररत्नचितकाण्डकोटिभि-
विचित्रैर्नानाप्रकारै श्वेतपीतहरिताम्यकृष्णै रक्षौभाणिक्यै रचिता जटिता काण्ड-
कोटयोऽङ्गमाणि येषां तानि तथा सै । पुनरपि कथभूतोऽह प्रत्यावृत्ते । इन्दु-
भीना पटङ्गानां खनेन धनिना धानन्दिनिसिलभुवन ह्यप्रापितसमस्तपृथ्वीम-
ण्डलजन । कथभूतानां इन्दुभीनाम् । प्रक्षोभिताम्भोधिनामीषा प्रक्षोभिता सबा-
लिता अम्भोये समुद्रस्य नामिमैष्यप्रदेशो यैर्दुन्दुभिभिस्ते प्रक्षोभिताम्भोनिधि
मामयस्तेषाम् । कथभूतेन खनेन । जय जीव राज नन्द वर्षखेलादिवन्दिवृन्दाला-
पवहलमूलेन हे देव, त्व जय सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तस्व । हे देव, जीव त्व दीर्घायुर्भव । हे
देव, त्व राज दीप्तिमान् भव । हे देव, त्व वन्द समुद्धि प्राप्नुहि । हे देव, त्व धर्मे
पुनर्प्राप्ताशापनधान्यादिभिर्हृदि प्राप्नुहि । इति इहम् आश्रय आदिर्धैर्याभालापा
नाम् । आदिशब्दात् शनून् क्षय इत्यादयः । ये वन्दिवृन्दानां स्तुतिपाठकप्रमूहानां
ये भालापा आशीर्वादवचनानि तैर्बहल स्थूल मूल प्रणमार्म्भो यस्य इन्दुभिस्वनस्य
स तथोच्यतेन । पुन कथभूतेन इन्दुभिस्खनेन । वेणुवीणानुगताङ्गनागीतपल्लवितवृत्ति-
ना वेनवद्य सञ्चिद्रवसा वीणास्य निषचिदास्त्रासामनुगतानि स्थितानि यानि

नाननहयहेषाघोषघस्मरेण मदमन्दिमोडुमरगण्डमण्डलशुण्डालगलनालना-
दसान्द्रश्रुतिना दिक्पालपुरप्रासादपालीप्रवेशमांसलेन वेलाचलकुलगुहासङ्ग-
संजातमन्थरिण्या प्रक्षोभिताम्भोधिनामीनां दुन्दुभीनां खनेनानन्दितनि-
खिलभुवनखां मन्दाक्षितामरावतीरामणीयकां राजधानीमनु किल तदाहं
प्रत्याचवृते ।

ततः सैन्यसीमन्तिनीचरणप्रणिपातप्रणयिमानसाप्रणीतप्रसृतासंवाहन-
विनोदकर्माणः कृतनितम्बखलीखेलखेदाः संजनितनाभिदरकुहरत्रिहरणाः

भङ्गनाना स्त्रीणां गीतानि गानानि तैः पल्लविता सप्तस्थाने वृद्धिं गता वृत्तिर्मूर्च्छना यस्य
स तथोक्तेन । पुनः कथंभूतेन खनेन । स्त्रलत्खलीनाननहयहेषाघोषघस्मरेण स्त्रलन्ति
क्षुब्धन्ति यानि खलीनानि कदिकास्तैदपलक्षितानि भाननानि मुखानि येषां ते
स्त्रलदखलीनाननास्ते च ते हयासुररङ्गमास्तेषां हेषा शब्दविशेषा ध्वनयः तेषां
घस्मरः सर्वभक्षको विलोपक इत्यर्थस्तेन । पुनः कथंभूतेन खनेन । मदमन्दिमोडुमरग-
ण्डमण्डलशुण्डालगलनालनादसान्द्रश्रुतिना मदस्य दानस्य मन्दिमा प्राचुर्यं.....
.....तेन नादाः श-

ब्दास्तैः सान्द्रा द्विगुणीकृता ध्रुतिः सन्दो यस्य दुन्दुभिखनस्य स तथा तेन । पुनः
कथंभूतेन दुन्दुभिखनेन । दिक्पालपुरप्रासादपालीप्रवेशमांसलेन दिक्पालानामिन्द्रा-
दीनां यानि पुराणि नगराणि तेषु ये प्रासादा देवगृहास्तेषां पात्स्यो वेदिकाः कदि-
दीर्घरहितप्राकारास्त्रासा प्रवेशेन भित्त्वा मध्यगमनेन मायलः । स्थूल इति यावत् ।
तेन । पुनः कथंभूतेन दुन्दुभिखनेन । वेलाचलकुलगुहासङ्गसंजातमन्थरिण्या वेला-
चलना समुद्रतटपर्यंतानां कुलानि समूहास्तेषां गुहाः कन्दरास्त्रासा सङ्गेन मध्य-
देशेन सञ्जात उत्पन्नो मन्थरिणा मन्दगमित्व प्राचुर्यं यस्य ॥ तथा तेन । कथं-
भूता राजधानीम् । मन्दाक्षितामरावतीरामणीयका मन्दाक्षिता हेषिता लज्जा प्रापिता
अमरावत्या इन्दनगर्भा रामणीयकं रमणीयत्वं यस्याः सा मन्दाक्षितामरावतीरामणी-
यका ॥ तयोक्ताम् ।

सतस्तदनन्तरं बलसंचरणरेणवः सैन्यगमनरजाति व्यजृम्भन्त प्रससृः प्रसृताः
प्रसरन्ति स्म । कथंभूतास्तौ बलसंचरणरेणवः । प्रियतमा इव स्त्रीणां मर्तार इव ।
कथंभूता रेणवः । सैन्यसीमन्तिनीचरणप्रणिपातप्रणयिमानसाप्रणीतप्रसृतासंवाहनवि-
नोदकर्माणः सैन्यान्त्येव सीमन्तिन्यः कमनीयकामिन्य आदेशकारयत्वात् तासां
चरणाः पादास्तेषां प्रणिपातेषु पादपतनेषु प्रणयीनि छेदयन्ति यानि मानसानि-
चित्तानि तैराप्रणीतमात्ममन्तात् प्रसृत उत्कृष्टं शृङ्गितं आसंवाहनविनोदकर्म पादस-

प्रतिपन्नवालिबहिनीजलक्रीडाः परिमलितस्तनस्तम्बदम्बराः परिपीताधरा-
मृ-
तलावण्याः परिक्रिष्टनयनकमलकान्तयः समाचरितसीमन्तप्रान्तचुम्बनाः
सूत्रितसुरतसमागमाः प्रियतमा इव, पुनरमरमुन्दरीयदनचन्द्रकवलाः क-
कुब्जनालकप्रसाधनपिष्टातकचूर्णाश्चतुरुदधिवेलावनदेवतापटवासाः पुनरु-

मर्दनक्रीडाकर्म ये रेणुभिः से तथोक्ताः । अर्जुनः पूर्वेपादेषु लप्ता इत्यर्थः । पुनः
कथंभूताः रेणवः । वृत्तनितम्बस्थलीछेदछेदाः वृत्तो विहितः नितम्बस्थलीषु कटि-
पथाद्भागप्रदेशेषु छेदः क्रीडाभिः छेदो दुःखं विपादो वा यैस्ते तथोक्ताः । यथा
भर्तारः स्त्रीणां नितम्बस्थलीषु पातः प्रहारैः छेदमुत्पादयन्ति । पुनः कथंभूता
रेणवः । सज्जनितनाभिदरकुहरविहरणाः सज्जनितानि सम्बन्धुपादितानि नाभिदर-
कुहरेषु मुन्दरीयिकरणद्वारेषु विहरणानि पर्यटनानि यैस्ते तथोक्ताः । यथा प्रियतमाः
भर्तारः स्त्रीणां नाभिदरकुहरेषु विहरणानि कुर्वन्ति । पुनः कथंभूता रेणवः । प्रति-
पन्नवलिवाहिनीजलक्रीडा प्रतिपन्ना अङ्गीकृता वलिवाहिनीषु श्रिवत्तीनदीषु जलक्रीडा
उदकक्रीडाः उदकक्रीडनानि यैस्ते तथोक्ताः । यथा भर्तारः स्त्रीणां त्रियलीनदीषु
जलक्रीडाः कुर्वन्ति । पुनः कथंभूताः रेणवः । परिमलितस्तनस्तम्बदम्बराः परिम-
लिताः समन्तान्मर्दिताः स्तनस्तम्बानां कुचतटानामादम्बरा आटोपा यैस्ते त-
थोक्ताः । यथा भर्तारः स्त्रीणां स्तनस्तम्बानां मर्दनादम्बरान् कुर्वन्ति । पुनः
कथंभूताः रेणवः । परिपीताधरामृतलावण्याः परिपीता आस्वादिता अधरामृ-
तलावण्यानि भोगपीयूषकान्तवो यैस्ते तथोक्ताः । यथा भर्तारः स्त्रीणाम् अधरा-
मृतलावण्यानि पिबन्ति । पुनः कथंभूता रेणवः । परिक्रिष्टनयनकमलकान्तयः परिक्रिष्टा
मलिनिकृता नयनकमलानां छेदनविषयप्रसूतानां कान्तयो इत्यर्थो यैस्ते तथोक्ताः ।
यथा भर्तारः स्त्रीणां नयनकमलकान्तीर्लोचनकमलदक्षीर्लोचनचुम्बनेन मलिनयन्ति ।
पुनः कथंभूता रेणवः । समाचरितसीमन्तप्रान्तचुम्बनाः समाचरितः सम्बन्धुगुह्यितः
सीमन्तप्रान्तेषु प्रवेशपादेषु चुम्बनानि स्पर्शानि यैस्ते तथोक्ताः । यथा भर्तारः स्त्रीणां
सीमन्तप्रान्तेषु चुम्बनानि सस्योगानि कुर्वन्ति । कथंभूताः प्रियतमाः । सूत्रितसुर-
तसमागमाः सूत्रितः सूचितः सुरतस्य समोगक्रीडायाः समागमोऽवतरो यैस्ते सूत्रित-
सुरतसमागमाः । पुनः कथंभूता वलसचरणरेणवः । पुनः पुनरपि अमरमुन्दरीयदनच-
न्द्रकवलाः अमरमुन्दरीणां देवाङ्गनानां वदनानां मुखानां चन्द्रकवलाः मुखमण्डनप्रायाः ।
पुनः कथंभूताः रेणवः । कुकुब्जनालकप्रसाधनपिष्टातकचूर्णाः कुकुब्जो दिश एवाङ्गना
ललना तस्यां अलकप्रसाधनं केचनमुग्धकीकरणं तदर्थं पिष्टातकचूर्णं पटवासचूर्णाणीव
चतुरुदधिवेलावनदेवतापटवासाः चत्वारथ ये उदधयः समुद्रास्तेषां वेलावनेषु तटवनेषु
याः देवतास्तेषां पटवासाः वस्त्रमुग्धकीकरणचूर्णाणीव । पुनः कथंभूता रेणवः । पुनरुद-

क्तदिकरटिपाशुप्रमाथाः परिकल्पितधूर्जटिजटोद्धूलनारम्भाः कुलशैलशिख-
ण्डिमण्डनकदम्बमकरन्दाः पलिताङ्कुरिताम्बरचरकामिनीकुन्तलकलापाः
प्रधूसरितरविरथतुरगकेसराः स्तिमितगगनापगापय प्रवाहाः सकलदिवपाल-
मौलिमणिमयूखप्रसरनिरसननीहारा पाण्डुरितारातिकुलविलासिनीगण्डम-
ण्डलाः प्रदर्शितागमिविरहानलधूमोद्गमकलापा इव निखिलरोधोन्तराल-
मवनिययसर्गसृष्टमिव कर्तुमावृत्ता व्यनृम्भन्त केतकीप्रसवपरागस्पर्धिनी
बलसचरणरेणव ।

दिकरटिपाशुप्रमाथाः पुनरप्यो द्विगुणोद्धृतो दिकरटिना दिग्मजाना पाशुप्रमाथो धूलुत्तरे
पण धैस्ते तथोक्ता । पुन कथभूता रेणव । परिकल्पितधूर्जटिजटोद्धूलनारम्भाः परि-
कल्पित समन्ताद्विहितो धूर्जटेर्महादेवस्य जटाना उद्धूलनारम्भो धूलिधुरणप्रारम्भो
धैस्ते तथोक्ता । पुन कथभूता रेणव । कुलशैलशिखण्डिमण्डनकदम्बमकरन्दाः कुलशै-
लाना कुत्रपयैतानां शिखण्डिना मस्तकाना शिखराणा मण्डने कदम्बमकरन्दाः
कुन्दपुष्परसाः पुन कथभूता रेणव । पलिताङ्कुरिताम्बरचरकामिनीकुन्तलकलापा
पलिताङ्कुरिता पाण्डुरीकृता अम्बरचरकामिनीना देवविवाधरक्षीणा कुन्तलकलापा
केशहस्ता धैस्ते तथोक्ता । पुन कथभूता रेणव । प्रधूसरितरविरथतुरगकेसराः प्रधूस-
रिता ईषत्पाण्डुरीकृता रवे श्रीसूर्यस्य रथस्य स्यन्दनस्य तुरगाणा अश्वानां वेपरा
स्वन्धकेशा धैस्ते तथोक्ता । पुन कथभूता रेणव । स्तिमितगगनापगापय प्रवाहाः स्ति-
मिता खोकीकृता गगनापगाया आकाशापगाया नद्या एव प्रवाहा जलप्रपूरा धैस्ते
तथोक्ता । पुन कथभूता रेणव । सकलविनपालमौलिमणिमयूखप्रसरनिरसननीहारा
सकलाना समप्राणा दिक्पालानामिन्द्रादीना मीलीनां मुकुटाना मणीना रत्नाना मयूखाना
विरणाना प्रसरणां प्रवृत्तीना निरसने निरसनानां नीहारा प्राद्वेयसरसा पाण्डुरीकरण-
त्वात् । पुन कथभूता रेणव । पाण्डुरितारातिकुलविलासिनीगण्डमण्डलाः पाण्डुरितानि
पाण्डुरीकृतानि अरानिकुलानां सन्तुलमूहाना विलासिनीना च वधूना गण्डमण्डलानि वयो-
रस्थलानि यैस्ते तथोक्ता । पुन कथभूता रेणव । प्रदर्शितागमिविरहानलधूमोद्गमकलापा
इव प्रदर्शिता प्रकटीकृता आत्माग्निनो मविध्यतो विरहानलस्य विप्रलम्भवैधानरस्य
धूमोद्गमस्य प्रादुर्भावस्य गर्वायान्तरोत्पत्ते कलापा समूहा इव । पुन कथभूता रेणव ।
निखिलरोधोन्तरालमवनिययसर्गसृष्टमिव निराल सगच्छ रोधोन्तराल आकाशभूमिमध्य
अवनिययसर्गसृष्ट भूमिमयेन सर्गेण निधानेन सृष्ट निर्मित कर्तुमावृत्ता इव प्रवृत्ता इव ।
पुन कथभूता रेणव । केतकीप्रसवपरागस्पर्धिनी केतकीनां पुण्यतद्विज्ञेयाना प्रसवाना
पुण्याणां परागैर्भूतिभि सह स्पर्धिनी । विरस्करणनीला इत्यर्थः । रूपकप्रयासकार ॥

पुनः करिकदलिकानिकरनिरस्तातपप्रसराः परस्परमिलत्पताकापटप्रता-
नविहितवितानाडम्बराः ससरम्भसचरद्रथकव्योड्मरपासवः करटिकदस्य-
न्दमानमदजलजनितकर्ममास्तुरगवेगस्वरस्वरक्षोदनिविडभूमयः करभक्रम-
सपातमसृणतला पदश्रमश्रान्तसीमन्तिनीघनघर्मजलगलद्रुसृणरसप्रसा-
धितसमार्जनाः सेनाङ्गनास्तनक्षोभविभ्रश्यन्मुक्ताभरणमणिरचितरङ्गवल्याः
पुरोपवनदेवताप्रकीर्णकुसुमोपहाराः समजनिपत समाकुट्टिमादपि मनोहराः
प्रयाणमार्गाः ।

पुन पुनरपि सभाकुट्टिमादपि आस्थानिकाया वटभूमेरपि अधिकमनोहरा प्र-
याणमार्गा गमनमार्गा समजनिपत सनायन्ते स सजाता । कथभूता प्रयाणमार्गा ।
करिकदलिकानिकरनिरस्तातपप्रसरा करिणा गजाना कदलिकाना ध्वजपिच्छाना मयूर-
पिच्छच्छत्राणा निकरै समूहै निरस्तो विष्वसित आतपप्रसरो धर्मप्रवृत्तिर्येषा प्रयाण-
मार्गाणा ते तथा । पुन कथभूता प्रयाणमार्गा । परस्परमिलत्पताकापटप्रतानविहित-
वितानाडम्बरा परस्परमन्योन्य मिलन्त आश्लिष्यन्त पताकापटाना ध्वजवस्त्राणा
प्रताना समूहास्तैर्विहित परिकल्पितो वितानाना चन्द्रोपकाना आडम्बर आटोपो येषु
ते तथोक्ता । पुन कथभूता प्रयाणमार्गा । ससरम्भसचरद्रथकव्योड्मरपासव ससरम्भं
सोत्ताल सचरन्त्यो रथकव्या स्यन्दनसमूहास्तावा उड्मरा उत्कट्य स्थूला पासवो
धूलयो येषु ते तथोक्ता । पुन कथभूता प्रयाणमार्गा । करटिकदस्यन्दमानमदजलज-
नितकर्ममा करटिना गजाना वटभ्यो गण्डस्थलेभ्य स्यन्दमानानि द्योतन्ति यानि मद-
जलानि दानोदकानि तैर्जनित उत्पादित कर्मो निपदो येषु मार्गेषु ते तथोक्ता । पुन
कथभूता प्रयाणमार्गा । तुरगवेगस्वरस्वरक्षोदनिविडभूमय तुरगाणा अश्वाना वेगेनोपल-
क्षिता खरा वटिना लोहटङ्कसदृशा वेशुर पादप्रास्तास्तेषा क्षोदै सक्षेप(वेप)णैर्निविडा
वदङ्गाला(ता)भूमिर्येषा ते तथोक्ता । पुन कथभूता प्रयाणमार्गा । करभक्रमसपातमसृ-
णतला करभा क्रमेलकास्तेषा क्रमाणा पादाना सपातैर्मसृणानि श्लक्ष्णानि दर्पणसदृशानि
तलानि उपरितनभागा येषा प्रयाणमार्गाणा ते तथोक्ता । पुन कथभूता प्रयाणमार्गा ।
पदश्रमश्रान्तसीमन्तिनीघनघर्मजलगलद्रुसृणरसप्रसाधितसमार्जना पदस्य मार्गस्य ध्रम
खेदस्तेन धान्ता खेद प्राप्ता या सीमन्तिन्यो नवयौवना स्त्रियस्तासां घन प्रचुरं यद्
धर्मजल प्रस्तेदोदक तेन गलग्रथ पतन् योऽसौ घुसृणरस कुडुमद्रवस्तेन प्रसाधित कृत
समार्जन छटको येषा मार्गाणा ते तथोक्ता । पुन कथभूता प्रयाणमार्गा । सेनाङ्गनास्त-
नक्षोभविभ्रश्यन्मुक्ताभरणमणिरचितरङ्गप्रचया(वल्या) सेनावां सवन्धिन्यो या अ-
ङ्गना स्त्रियस्तासां स्त्रणा वक्षोत्रास्तेषां क्षोभेण सघटनेन विभ्रश्यन्तो ये मुक्ता
मुक्ताफलानि आभरणमणयश्च सुवर्णाभरणरत्नानि ते रचिता निर्मिता रत्नप्रचया
(वल्या) चतुष्पूराणा येषा प्रयाणमार्गाणा ते तथोक्ताः । पुन कथभूता प्रयाणमार्गा ।

ततोऽतिसविधसैन्यसमालोकनोत्तालविलासिनीसंकुलसौधशृङ्गमावर्जितो-
त्सवसपर्यासजगमपहसितसुरमन्दिरं पुरमवलोक्य हंहो महाकविकाव्यकथा-
वतंस सरस्वतीविलासमानसोत्तंसहंस प्रादुरासन्किल तदा मन्मतिलताया-
स्त्वादृशजनश्रवणभूषणोचितविधयः सूक्तिमञ्जर्यः । तथा हि—

नितम्बशोभां वलभीर्विधाय काञ्चीगुणं तोरणपुष्पमालाः ।

ध्वजावलीर्लोलभुजाः स्वयं मे पुरः पुरी नृत्तमिवातनोति ॥ २३६ ॥

पुरोपवनदेवताप्रकीर्णकुसुमोपहाराः पुरोपवनानां नगरोद्यानानां संबन्धिन्यो या
धनदेवताः कान्तारदेवतास्त्राभिः प्रकीर्णोऽपिहितः कुसुमानां पुष्पाणां उपहारः पूजनं
उपचयो वा येषां ते तथोक्ताः । जाललंकारः ॥

ततस्तदनन्तरं हंहो महाकविकाव्यकथावतंस महाकवीनां चिरंतनकवीश्वराणां
काव्यकथा कवित्वरचनावतंसः कर्णपूरः श्रवणामरणं यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे
तथोक्त । हे सरस्वतीविलासमानसोत्तंसहंस सरस्वत्या भारत्या योऽसौ विलासः क्रीडा
स एव मानसं मानससरोवरं तस्योत्तंसं तत्तीरप्रदेशे हंसो मानसीका सरस्वतीविला-
समानसोत्तंसहंसस्तस्य संबोधनं क्रियते । हे तथोक्त श्रीमारदत्त महाराज । उक्तं च—
'आत्मा पक्षी मुनिर्धर्ममुरगोरावणो रविः । ईस इत्युच्यते विद्विरेते कार्यविचक्षणैः ॥' किल
निश्चयेन तदा तस्मिन् राजधान्यागमनकाले मन्मतिलतायाः बहुद्विविधाः (समृद्धेः
पक्षाः) सूक्तिमञ्जर्यः सुवचनवल्ग्वयः प्रादुरासन् प्रादुर्बभूवुः । कथंभूताः सूक्तिमञ्जर्यः ।
त्यादृशजनश्रवणभूषणोचितविधयः त्यादृशा जना भवत्सदृशाः साधुलोका महान्तो-
पृथ्वीपतमस्तेषां श्रवणानि ध्वजमहास्तेषां भूषणे मण्डने उचितो विधिः कर्तव्य
यासां सूक्तिमञ्जरीणां तास्तथोक्ताः । किं कृत्वा पूर्वं सूक्तिमञ्जर्यः प्रादुरासन् । 'अस्
भुवि' इत्यकर्मकधातोः प्रयोगात् कर्तृसुक्तिः । पुरमवलोक्य उन्मयिनीपलनं दृष्ट्वा ।
कथंभूतं पुरम् । अतिसविधसैन्यसमालोकनोत्तालविलासिनीसंकुलसौधशृङ्गम् अतिश-
विधानि अतिनिकटवर्तमानानि यानि स्थानानि कटकानि तेषां समालोकने सदृशेने उ-
त्ताला उन्मुखा या विलासिन्यो मत्तकामिन्वाः । उक्तं च—'रूपयौवनसंपन्ना नारी
स्वान्मत्तकामिनी ।' ताभिः संकुलानि न्याकुलानि (व्याप्तानि) सौधानां राजतदनां
शृङ्गाणि शिखरानि यस्य पुरस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं पुरम् । आवर्जितोत्सवसप-
र्यासजगम आवर्जितः कृत उत्सवसपर्यासा पञ्चशतपञ्चदशालाघाष्टादनशोभायाः राजः
संगमो यस्य पुरस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं पुरम् । अपहसितपुरमन्दिरम् अपह-
सितानि विरस्कृतानि मुरमन्दिराणि इन्द्रमवनानि येन पुरेण तदपहसितपुरमन्दिरम् ॥
तथा हि । तान्येव सूक्तिवचनानि वर्णयति—नितम्बशोभामित्यादि । पुरी नगरी
मे मम पुरो यतः स्वयमात्मना नृत्तं नर्तनमातनोतीव उपेतीव पठते । किं कृत्वा पूर्वं

१. 'वदतिर्मन्त्रिः शिवो' इति कोशवाक्याद्भक्तान्तोऽपि मन्त्रिरुक्तः.

सौधाग्रभागेषु पुराङ्गनानां नीलोत्पलस्पर्धिमिरीक्षणैर्मै ।

आनन्दभावादियमम्बरध्रीः पुष्पोपहाराय कृतादरेव ॥ २३७ ॥

गवाक्षमार्गेषु विलासिनीनां विलोचनैर्मौक्तिकविम्बकान्तैः ।

सदभितेयं नगरी चकास्ति नक्षत्रकीर्णैव सुमेरुभूमिः ॥ २३८ ॥

अमी पुरंध्रीवदनैः प्रकामं वातायनाः पूरितरन्ध्रभागाः ।

ध्रियं वहन्तीव सरःस्थलीनां वीचीविमक्ताम्बुजपण्डभाजाम् ॥ २३९ ॥

मनोभवव्यालप्रबोधसुधोपलासारसुन्दरैः कामदेवप्रासादसंपादनसूत्रपातका-

नृत्तमातनोति । बलमी पद्मलधरा वंशपद्मरो बलभीत्युच्यते सा. बलमी. नितम्बशोभा विधाय श्रीकटीपश्चाद्भागो नितम्बस्तस्य शोभा कृत्वा । पुनश्च किं कृत्वा । पूर्वं तोरणपुष्प-माला काष्ठीगुण सजीनकलापं विधाय कृत्वा । पुनश्च किं कृत्वा । ध्वजावली. पताका-पद्मलोलभुजा चपलबाहुर्विधाय कृत्वा । हृपकोत्प्रेक्षालंकारः ॥

सौधाग्रभागेष्वित्यादि । इयं प्रत्यक्षीभूता अम्बरध्रीराकाशलक्ष्मीर्मै मम पुष्पो-पहाराय कुसुमवर्षणाय कृतादरेव वर्तते । कस्मात् । आनन्दभावात् हर्षभरात् । कैः कृत्वा पुष्पोपहारे करोति । ईक्षणैर्लोचनैः कृत्वा । कासामीक्षणैः । सौधाग्रभागेषु स्थितानां पुराङ्गनानां नगरास्त्रीणां सवन्धिभिलोचनैः । कथंभूतै ईक्षणैः । नीलोत्पलस्पर्-धिभि इन्दीवराणां तिरस्करणशीलैः । उपमोत्प्रेक्षालंकारः ॥

गवाक्षमार्गेष्वित्यादि । इयं नगरी गवाक्षमार्गेषु वातायनछिद्रेषु विलासिनीनां स्त्रीणां विलोचनैर्नैत्रैः सदभितां सयुक्ता चकास्ति शोभते । कथंभूतैर्विलोचनैः । मौ-क्तिकविम्बकान्तैः मौक्तिकानां मुक्ताफलानां विम्बैः प्रतिच्छायाभि कान्तैर्मनोहरैः । नगरी कीदृशी चकास्ति । नक्षत्रकीर्णां तारामण्डलमण्डितां सुमेरुभूमिरिव मेरुपर्वतभू-मिरिव । उपमालंकारः ॥

अमीत्यादि । अमी प्रत्यक्षीभूता वातायना गवाक्षमार्गां पुरंध्रीवदनैः स्त्रीणां मुखैः प्रकामं यथेष्टं पूरितरन्ध्रभागाः आकृतप्रदेशाः ध्रियं शोभा वहन्ति धारयन्ति । कासा ध्रियं वहन्ति । सरःस्थलीनामिव सरोवरप्रदेशानामिव । कथंभूतायां सरःस्थलीनाम् । वीचीविमक्ताम्बुजपण्डभाजाम् वीचीभिर्लेहरीभिः विमक्ताणि विभ्राणितानि चटि-तानि यान्वम्बुनानि कमलानि तेषां पण्डा. समूहास्तान् भजन्ते आधयन्ति या. सरःस्थल्यस्या वीचीविमक्ताम्बुजपण्डभाजस्तासाम् । कथंभूतरपाशावलोचितैः । मनो-भवव्यालप्रबोधसुधोपलासारसुन्दरैः मनोगव चन्दपं. स एव व्याल. कालसर्पस्तस्य प्रबोधाय जागरणाय सुधोपलानां चन्द्रकान्तमणीनां आसारो वेगवद्वर्षाद्वत् सुन्दरैः मनोहरैः चन्द्रकान्तवद्वर्षाद्वत् । पुनः कथंभूतैः । कामदेवप्रासादसंपादनसूत्रपात-

न्तिभिः प्रणयकलहंसक्रीडनमृणालजालैरिवापान्नावलोकितैः, पुनरुक्तेनेव
 लाजाञ्जलिवर्षणात्मानं फलार्थिनो लोकस्य कुसुमितमिव कुर्वन्तम्बरश्री-
 नृत्यहस्तैरिव पवमानचञ्चलचलनसंगताङ्गमुमगवृत्तिमिविविधवर्णविनिर्माणम-
 नोहराडम्बरैरन्तरान्तरामुक्तकलक्वणन्मणिकिङ्किणीजालमालाभिः महोत्सव-
 पताकांशुकाञ्चलपद्मैः प्रत्यावर्तमानमार्तण्डकरप्रसरम्, गगनलक्ष्मीवक्षोजम-
 ण्डलैरिव स्वकीयकान्तिपिञ्जरितनमोभोगमितिभिः काञ्चनकलशैः परिक-
 ल्पिताभ्रंलिहशिसरिशिसरपरम्पराशोभम्, त्रिदिवदीर्घिकातरङ्गैरिवेतस्ततः

कान्तिभिः कामदेवः कन्दर्पः स एव प्रासादस्थस्य संप्रदाने उत्पादने सूत्रपा-
 तकान्तिभिः सूत्रारोपणसदृशः । पुनः कथंभूतैः । प्रणयकलहंसक्रीडनमृणालजालैः
 प्रणयः जेहः स एव कलहंसो राजहंसस्तस्य क्रीडने रमणे मृणालजालैरिव पद्मिनीकन्द-
 समूहैरिव । कथंभूतं त्रिभुवनतिलकं नाम राजसदनम् । महोत्सवपताकांशुकाञ्चलपद्मैः
 प्रत्यावर्तमानमार्तण्डकरप्रसरम् । महोत्सवस्य पताकांशुरायलपद्मैः वरप्राप्तप्रयासैः प्रत्या-
 पत्तमानः पराङ्मुखीक्रियमाणो मार्तण्डस्य सूर्यस्य परप्रसरः किरणप्रश्रुतिर्यत्र राजसदने तार-
 स्वावर्तमानमार्तण्डकरप्रसरम् । कथंभूतैर्महोत्सवपताकांशुकाञ्चलपद्मैः । अम्बरश्रीनृत्यह-
 स्तैरिव अम्बरश्रीराकाञ्चलक्ष्मीस्तस्या नृत्यहस्तेनैतनकरैरिव । पुनः कथंभूतैर्महोत्सवपताकां-
 शुकाञ्चलपद्मैः । पवमानचञ्चलचलनसंगताङ्गमुमगवृत्तिभिः चञ्चलचलनसंगताङ्गमुमगा अ-
 तिमनोहरा वृत्तिः प्रश्रुतिर्येषां अंशुकपद्मवानां ते तथोक्ताभ्यः । पुनः कथंभूतैर्महोत्सवपता-
 कांशुकाञ्चलपद्मैः । विविधवर्णविनिर्माणमनोहराडम्बरैः विविधवर्णविनिर्माणेन परावर्तय-
 मया मनोहरो हृदयगमो आडम्बर आटोपो येषां पताकांशुकाञ्चलपद्मवानां ते तथोक्तास्तैः ।
 पुनः कथंभूतैर्महोत्सवपताकांशुकाञ्चलपद्मैः । अन्तरान्तरामुक्तकलक्वणन्मणिकिङ्किणी-
 जालमालाभिः अन्तरे अन्तरे मध्ये मध्ये आमुष्ठा. कलाः सधुरचन्द्राः क्वणन्त्यः शब्दा-
 यमाना या मणिकिङ्किण्यो रत्नजटितमुषणीधुद्रपण्डितवास्तासां जालमाला समूहप्रेमिनिर्विपते
 येषां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतं त्रिभुवनतिलकं नाम राजसदनम् । काञ्चनकलशैः पाण्ड-
 कुम्भैः परिकल्पिताभ्रंलिहशिसरिशिसरपरम्पराशोभम् परिकल्पिता रचिता अभ्रंलिह-
 शिसरिणां उषतवर्चसानां शिसरणां गृह्णाणां परम्पराणां श्रेष्ठिनां शोभा आभा यत्र
 राजसदने तत्तथोक्तम् । कथंभूतैः काञ्चनकलशैः । गगनलक्ष्मीवक्षोजमण्डलैरिव स्वकीयका-
 न्तिपिञ्जरितनमोभोगमितिभिः स्वकीयकान्तिभिर्विजयप्रभाभिः पित्ररिता पीतरपीटता
 नमोभोगमितयः आकाशप्रदेशेषु व्याप्येते तथा तैः । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । इतस्ततः
 प्रधावद्भिः इतस्ततो यत्र तत्र प्रधावद्भिः प्रयच्छद्भिः मुषारीधितिप्रकर्णैः भेददन्-
 रिरणप्रमसरामूर्ध्ववृत्तिस्तिलकिलकं धरन्तिं उष्णलीहमसिलं समग्रं रिश्लयं
 रिन्दन्तं येन तत्तथोक्तम् । कथंभूतैः मुषारीधितिप्रकर्णैः । त्रिदिवदीर्घिकातरङ्गैरिवगद्वा-

प्रधावद्भिः सुधादीधितिप्रबन्धैर्षवलितखिलदिग्बलयम्, अहीधरवेश्मदेवता-
 विलासदोलाभिरिव रत्नमयस्तम्भावलम्बितमुक्तामलम्बप्रबलप्रवालानेकदिव्य-
 दुक्लसंदोहाभिरुपरितनदेशोत्थितध्वजप्रान्तप्रोतमरकतमणिमुकुरन्दकि-
 रणहरिताम्रप्रलोममन्दितद्युमणिरयतुरगवेगाभिरुत्तुङ्गोत्तरङ्गतोरणपङ्क्तिभिः
 प्रकाशितयुषेरपुरीरामणीयकावतारम्, महामण्डलेश्वरैरनघरतमुपायनीकृत-
 फरीन्द्रमदलक्ष्मीजनितसंमार्जनम्, उपाहृताजानेयहयाननोद्गीर्णडिण्डीरपि-
 ण्डपुण्डरीकविरितोपहारम्, अनेकप्रहितदूतहस्तविन्यस्तवस्तुविरचितरत्ना-

र्चनम्, अवसर्पितवारविलासिनीसंचरणवाचालतुलाकोटिकणिताकुलितवि-
नोदवारलम् ।

किं च प्रजापतिपुरमिवाप्यदुर्वासोधिष्ठितम्, पुरंदरागारमिवाप्यपारि-
जातम्, चित्रभानुभवनमिवाप्यधूमश्यामलम्, धर्मधाम इवाप्यदुरीहितव्यव-
हारम्, पुण्यजनावासमिवाप्यराक्षसभावम्, प्रचेतःपत्न्यमिवाप्यजडाशयम्,

रत्नकनकपट्टदुकूलादीनि तैर्विरचितरत्नार्चनयग्रभूमिपूजनं यस्य त्रिभुवनतिलकसदनस्य
सत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । अवसर्पितवारविलासिनीसंचरणवानालतुलाको-
टिकणिताकुलितविनोदवारलम् अथ समन्तात्सर्पिताः प्रसृता या वारविलासिन्यो वारो
वेलासमयस्तद्विलासिन्यो वारविलासिन्यो वेश्याजनास्तासां संचरणेन प्रवेशेन याचाला ये
तुलाकोटयो नूपुराणि तेषां कण्ठितैः शब्दितैराकुलिता विह्वलीभूता विनोदवारलाः
बीडाईस्यो यत्र राजसदने सत्तथोक्तम् ।

किं च अस्ति कविद्विशेषोऽत्र । कथंभूतं राजसदनम् । प्रजापतिपुरमिवाप्यदुर्वा-
सोधिष्ठितम् दुष्टानि मलिनानि तानि यानि । ननु यत् प्रजापतिपुरं प्रकृतगदं तत् अदु-
र्वासोधिष्ठितं कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अदुर्वासोधिष्ठितं अमलिनवन्नम-
नुज्योपेतम् । अपि निश्चयेन इति स्पष्टम् । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । पुरंदरागारमिवा-
प्यपारिजातम् । ननु यत् पुरंदरागारसदृशं इन्द्रमन्दिरसमानं तत् अपारिजातं पारिजातपु-
ष्परहितं कथं भवति । पारि. स्वर्गस्तत्र जातानि इति विग्रहः । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—
अपगतानि नष्टानि अरीणां शत्रूणां जातानि समूहानि बन्धादिति तत् अपारिजातमिति
स्वच्छम् । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । चित्रभानुभवनमिवाप्यधूमश्यामलम् । ननु यत्
चित्रभानुभवनं अग्निमन्दिरं तत् अधूमश्यामलं धूमेन अमलिनं कथं भवति इत्यपि
विरुद्धम् । तत्रापि शङ्क्यम् । चित्रा नानाप्रकाश भानवोऽनेकमागिष्यकिरणात्तेषां भवनं
स्थानं अपगतधूमं अधूमश्यामलं अकृष्णमिति स्वच्छम् । पुनः कथंभूतं राजसदनम् ।
धर्मधाम इवाप्यदुरीहितव्यवहारम् धर्मस्य यमस्य धामं गृहं धर्मधाम । 'अमन्दमिच्छ-
धिकारे वा नपुंसकम्' इत्यनेन सूत्रेण अनन्तोऽयं विषयः । ननु यद्धर्मधामं यममन्दिरं तत्
अदुरीहितव्यवहारं दुष्येष्टाचाररहितं कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—धर्मस्य
दत्तादेर्धर्मं धर्मधाम अथ एष दुरीहितव्यवहाररहितं शुण्ड्यव्यवहाररहितमिति स्वच्छम् ।
पुनः कथंभूतं राजसदनम् । पुण्यजनावासमिवाप्यराक्षसभावम् । ननु यत् पुण्यजनावासं
पुण्यजनानां राक्षसानामावासो यत्र तत् पुण्यजनावासं सदराक्षसपदार्थरहितं
कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—पुण्यजनानां पुण्यपवित्रलोकाणां आवासो यत्र
तत्पुण्यजनावासं अथ एवाराक्षसभावं अदुष्टपरिणामलोकासहितं इति स्वच्छम् । पुनः
कथंभूतं राजसदनम् । प्रचेतःपत्न्यमिवाप्यजडाशयम् ।

वातोदवसितमिवाप्यचपलनायकम्, धनदधिष्यमिवाप्यस्याणुपरिगतम्,
शमुशरणमिवाप्यव्यालावलीढम्, ब्रध्नसौधमिवाप्यनेकरथम्, चन्द्रमन्दिर-
मिवाप्यमृदुप्रतापम्, हरिगेहमिवाप्यहिरण्यकशिपुनाशम्, नागेशनिवास-
मिवाप्यद्विचिह्नपरिजनम्, वनदेवतानिवासमिवाप्यबुरद्वम्,

पुन कथभूत राजसदनम् । वातोदवसितमिवाप्यचपलनायकम् । ननु यत् वातोदवसित
वायुमन्दिरं तदचपलनायक स्थिरसामिक कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—
‘वातावरणा विशिष्टाना अतोद अपोहनम् । शिष्टप्रतिपालनमित्यर्थः । तेन अत्र सम-
तात् सितं वदसमुक्तमातोदवसितम् । ‘अवाप्योरथोप’ इति वचनात् अवशब्दस्य
अकारलोपः । तथा चोक्तम्—वष्टि भागुरिणोपमवाप्योरुपसमयो । आप धैव हल-
‘ताना यथा वाचा निता दिशा ॥’ वान्देन विशिष्टं कथं लभ्यते—इति चेत्, तदुक्तं
विश्वप्रकाशे—‘वो दस्योष्ठोऽपि वरुणे वारुणे वरि । शोषणे पचने सधे वासे
वृद्धे च वारिधौ ॥ वदने वदनेवादवदनाय च कीर्तित ॥ (१) अत एव अचपलनायक
अचपलनायका परधनकलप्रमहणरहिता नायका सामन्तादयो यत्र तदचपलनायकमिति
स्वच्छम् । पुन कथभूत राजसदनम् । धनदधिष्यमिवाप्यस्याणुपरिगतम् । ननु यत्
धनदधिष्यं कुवेरमन्दिरं तत् अस्याणुपरिगतं द्दरहितं कथं भवति यस्य द्दरस्य मित्र-
त्वात् । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—धनदाना दानूणा वातानां धिरण्यं गृहं स्थानूना
स्वभावोपतहणां कीलकानां अपरिगतं रहितमिति स्वच्छम् । पुन कथभूत राजसदनम् ।
शमुशरणमिवाप्यव्यालावलीढम् । ननु यत् शमुशरणं द्दमन्दिरं तत् अव्यालावलीढं
सर्पैरस्पृष्टं कथं भवति । इदं विरुद्धम् । परिह्रियते—शभूना मुखोपादकानां शरण-
स्थानम् । ‘शं भवत्यस्मात्’ इति निरुक्ते । अव्यालावलीढं न व्यालेदुष्टपुष्टैरवलीढं स्पृष्टम-
व्यालावलीढमिति स्वच्छम् । पुन कथभूत राजसदनम् । ब्रध्नसौधमिवाप्यनेकरथम् । ननु
यत् ब्रध्नसौधं सूर्यमन्दिरं भवति तदनेकरथं कथं भवति सूर्यस्यैकरथत्वात् । विरुद्धमेतत् ।
परिह्रियते—ब्रध्नसौधस्य अनुपगतत्वात् समीपवर्तानि सौधानि मुधोज्ज्वलानि गृहाणि
यत्र तद्ब्रध्नसौधं अनेके बहुवो रथा यत्र तदनेकरथमिति स्वच्छम् । पुन कथभूत
राजसदनम् । चन्द्रमन्दिरमिवाप्यमृदुप्रतापम् । ननु यत् चन्द्रमन्दिरं दशाष्टगृहं तद्
मृदुप्रतापं तीव्रप्रतापं कथं भवति । इदमपि विरुद्धं परिह्रियते—चन्द्रमन्दिरं अतिसु-
गन्धत्वाच्च अमृदुप्रतापं अमृदुनां तीक्ष्णानां हिंसकानां प्रकृष्टतापं सतापं कदर्यनं
यत्र तदमृदुप्रतापम् । उक्तं च—‘अतीक्ष्णं कोमलं मृदु । पुन कथभूत राजसदनम् ।
हरिगेहमिवाप्यहिरण्यकशिपुनाशम् । ननु यत् हरिगेहं नारायणगृहं तदहिरण्यकशिपुना
मदैलस्य वरपितुर्नोपहितं कथं भवति । इति विरुद्धं नामैतत् । परिह्रियते—हिर-

पताकितभूः स्मितसौधकान्तिरालोलनेत्राम्बुहोपहारा ।

एपाङ्गनाविभ्रमदर्मिताङ्गी यागावनेः संवदतीव लक्ष्मीम् ॥ २४० ॥

इयं विलोललकचामरश्रीर्नितम्बसिंहासनमण्डिता च ।

मम द्वितीयं कुचकुम्भशोभा सौभाग्यसाम्राज्यमिवादधाति ॥ २४१ ॥

अथ सप्तमः कविर्णल कविर्णल भोजनद्वयस्य नाञ्जरहितमिति स्पष्टम् । तथा चोक्तम्—‘वस्त्रं च भोजने चैव तद्वयो’ कश्चिदुक्तम् । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । नागेशनिवासमिवाप्यद्विजिह्वपरिजनम् । ननु यन्नागेशनिवासं नागराजभवनं तत् द्विजिह्वानां सर्पाणां परिजनरहितं कथं भवति । इति विरुद्धम् । परिहृत्यते—नागेशाना गजेन्द्राणां निवासं द्विजिह्वानां दुर्जनानां निवासं लण्डालुषनलम्पटानां परिजनरहितमिति स्पष्टम् । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । वनदेवतानिवासमिवाप्यङ्कुराङ्गम् । ननु यत् वनदेवतानिवासं तदङ्कुराङ्गं मृगरहितं कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिहृत्यते—वनस्य अमृतस्य प्रियोदकदेवतानां स्वर्णिनां वा लक्ष्मीस्तयोर्निवासमङ्कुराङ्गं च अविद्यमानः कुतस्तो रङ्गः काचपत्रं यत्र तदङ्कुराङ्गमिति स्पष्टम् । उपमालङ्कारो विरोधाभासालङ्कारश्च ॥

पताकितचूरित्यादि । एषा पुरी यागावनेयाङ्गभूमेः लक्ष्मीं शोभा संवदतीव कथयतीव । एषा कथंभूता । पताकितभू पताका सजाता यस्याः सा पताकिता । पताकीकृता स्त्रीणां ध्रुवो यस्याः सा पताकितभू । यथा यागभूमि पताकिता भवति । पुनः कथंभूता एषा नगरी । स्मितसौधकान्ति स्मितनीपद्मास सौधकान्तिर्याममण्डपशोभा यस्याः सा स्मितसौधकान्तिः । यथा यागमण्डपभूमि चूर्णधवलता भवति । पुनः कथंभूता । अलोलनेत्राम्बुहोपहारा अलोलानि चपलानि नेत्राणि स्त्रीणां लोचनानि तान्येव अम्बुहवाणि कमलानि तेषां उपहार पूजा यस्यां सा अलोलनेत्राम्बुहोपहारा । यथा यागभूमिः कमलसहिता भवति । पुनः कथंभूता एषा अङ्गनाविभ्रमदर्मिताङ्गी अङ्गनानां स्त्रीणां विभ्रमा भ्रूक्षेपालैर्दर्मितं क्षुण्णमङ्ग शरीरं यस्यां नगरीः सा तथोक्ता यथा यागभूमिर्दर्भक्षुण्णं गन्ति । उपमालङ्कारः ॥

इयमित्यादि । इयं नगरी मम यशोधरमहाराजस्य द्वितीयमपरं सौभाग्यसाम्राज्यं आदयातीव भरतीव । कथंभूता इयम् । विलोत्पललकचामरश्रीः विलोकाधरता ये अलका-चूर्णकुन्तलास्त एव चामरश्रीयस्याः सा तथोक्ता साम्राज्येऽपि विलोकाधरता चामरशोभा भवन्ति । पुनः कथंभूता इयम् । नितम्बसिंहासनमण्डिता स्त्रीणां नितम्बान्येव सिंहासनानि सिंहविष्टराणि तैर्मण्डिता शोभिता । साम्राज्यमपि सिंहासनमण्डितं भवति । पुनः कथंभूता इयम् । कुचकुम्भशोभा कुचकुम्भानां कुचकलशानां शोभा यस्यां सा कुचकुम्भशोभा । साम्राज्यमपि पूर्णकुम्भशोभितं भवति । उपमालङ्कारः ॥

एवमपरासामपि मदालोकनोत्सुकमनसा निजविभ्रमापहसितनासवीया-
वासवासितविलासानामनङ्गाश्रमकामधेनूनामिव मत्तकामिनीना स्मरसरनि-
शितफलप्रकाशिभिः,

अपि च कचिदशेषनिशितशास्त्रशेमुषीश्वरविचारगोचरीक्रियमाणसक-
लजगद्यवहार धर्मराजनगरमिव, कचिद्विजन्मजनोदाह्रियमाणनिगमार्थ

एवमसुना प्रकारेण तत् जगत्प्रसिद्ध त्रिभुवनतिलक नाम राजसदन आसादयावभूव
अह प्रापयावभूव । प्राप्तवानित्यर्थ । अह किं कुर्वन् सन् त्रिभुवनतिलक नाम राजसदन
प्रापयावभूव । अपरासामपि अन्यासां न केव नगरलोणां अपि तु अपरासामपि मत्तका-
मिनीना रूपयौवनसपन्नारीणा अपाङ्गावलोकित कटाक्षवीक्षितै पुनरप्येन द्विगुणीक-
सेनेव लाजाञ्जलिर्बपेण आर्द्रतण्डुलाञ्जलिर्बपेण आमान फलार्थिनो लोकस्य कुमुमितमिव
कुर्वन् पुणितमिव विदधन् । कथभूताना मत्तकामिनीनाम् । मदालोकनोत्सुकमनसा
समवीक्षणोत्तालहृदयानाम् । पुन कथभूताना मत्तकामिनीनाम् । निजविभ्रमापहसितवा-
मवीयावासवासितविलासानां निज स्वकीयैवभ्रमे भूशेपरपहसिता तिरस्कृता वासवी
यावासवासितानां स्वर्गलोणा विलासा लोचनशोभा यामिममत्तकामिनीभिस्तयोकास्तासाम् ।
वासवस्य इन्द्रस्य अय वासवीय स वासावावास स्वर्गलोकस्तस्य सबन्धिन्यो या
वासिता द्वयो देवाङ्गनास्तासा मिलासाना विग्रह । पुन कथभूतानाम् । अनङ्गाश्रम
कामधेनूनामिव कदर्पगृहकामधेनूनामिव । कामदायकावामित्यर्थ । कथभूतेरपाङ्गाव
लोकितै स्मरसरनिशितफलप्रकाशिभि स्मरस्य कदर्पस्य वे शरा बाणास्तेषा नि-
शितानि वीक्षणानि फलीनि अल्लयस्तेषा प्रकाशी निर्मलत्वाद् वपूरमिव वर्तते ॥

पुनरपि कथभूत राजसदनम् । अपि च अस्मि कचिद्विशेष । कचित्कस्मिन्निस्थाने
अशेषनिशितशास्त्रशेमुषीश्वरविचारगोचरीक्रियमाणसकलजगद्यवहारम् अशेषाणि सम-
प्राणि निशितानि सूक्ष्मतत्त्ववचनानि तानि च शास्त्राणि तेषु शेमुषी 'शे मोह
मुष्णातीति शेमुषी बुद्धिस्तस्या ईश्वरा स्मामिनो विद्वासस्तेषा विचारेषु गोचरीक्रि-
यमाणो गम्यमान सकलस्य समग्रस्य जगत् संसारस्य व्यवहार उपचारो यत्र राजम-
न्दिरे तत्तयोक्तम् । विमिव । धर्मराजनगरमिव यमपत्तनमिव । यथा धर्मराजनगरे
निशिताना वीक्षणानां जीवप्राह्वकणा शास्त्राणां शेमुषीश्वरा बुद्धिचतुरा यमनियमयोगि-
नस्तेषा विचारेषु गोचरीक्रियमाणसकलजगद्यवहारो भवति अय मृत, अय मार्यमा-
णो वर्तते अय मरिष्यति, इति विचारो यमनगरे वर्तते । पुन कथभूत राजसदनम् ।
कचित्कस्मिन्निस्थाने द्विजन्मजनोदाह्रियमाणनियमार्यम् द्विजमननैर्ब्राह्मणलोकै-
राहियमाणो नियमाना नगराणां प्रामादीना अर्थ उद्गृहीत घन यत्र राजमन्दिरे

ब्रह्मालयमिव, कचिद्भरतसुताभिनीयमानेतिवृत्तं तण्डुभवनमिव, कचिद्बुधप्रधानविधीयमानतत्त्वोपदेशं समवसरणमिव, कचिद्भ्यमानसागरगणमहणकरस्यन्दनमिव, कचिद्विनीयमानसारङ्गसङ्घमङ्गराजनिकेतनमिव, कचिदासन्नासदीयदर्शनक्षुभितसर्वकर्माणपरिवारमनङ्गमित्रोदयप्रमोदं रत्नाकरमिव, कचिच्च 'हृले व्यलीकविलासव्यसनिनि वसन्तिके, कृतं कितवर्किवदन्तीभिः ।

तत्तथोक्तम् । किमिव । ब्रह्मालयमिव विश्वसूक्तमन्दिरमिव । यथा ब्रह्मालयो मन्दिरं ब्राह्मणैर्व्यावर्ण्यमानो निगमार्थो भवति । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । कचित्कस्मिन्निधितस्थाने भरतसुताभिनीयमानेतिवृत्तम् भरतसुतैर्नट्यार्थैः अभिनीयमानं उच्यमानं इतिवृत्तं भरतशास्त्रं यत्र तत्तथोक्तम् । किमिव । तण्डुभवनमिव तण्डुर्नाम शंकरस्य वृक्षोपवेशं प्रति प्रथमशिष्यस्तस्य भवनमिव । यथा तण्डुभवने भरतसुतैर्नट्यार्थैरभिनीयमानं विश्वभ्यमाप्तं निवृत्तं भवति । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । कचित्कस्मिन्निधितस्थाने बुधप्रधानविधीयमानतत्त्वोपदेशम् बुधानां विदुषां मध्ये ये प्रधाना मुखविद्वांससौर्विधीयमानाः क्रियमाणः तत्त्वस्य वाचभेदस्य उपवेशं स्वरूपं यत्र तत्तथोक्तम् । किमिव । समवसरणमिव । यथा समवसरणं तीर्थंकरसभास्थानं जीवादि-तत्त्वोपदेशार्थं भवति । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । कचित्कस्मिन्निधितस्थाने दभ्यमानसागरगणम् दभ्यमानः खेद्यमानः सागराणां चतुरङ्गमानां गणः समूहो यत्र तत्तथोक्तम् । किमिव । अहणकरस्यन्दनमिव सूर्यरयमिव । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । कचिद्विनीयमानसारङ्गसङ्घम् । कचित्कस्मिन्निधितस्थाने विनीयमानः शिक्षमाणः सारङ्गाणां हस्तिनां सङ्घः समूहो यत्र तत्तथोक्तम् । किमिव । अङ्गराजनिकेतनमिव अङ्गराजस्य गजयात्राचार्यस्य निकेतनमिव । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । कचिदासन्नासदीयदर्शनक्षुभितसर्वकर्माणपरिवारम् कचित्कस्मिन्निधितस्थाने आसन्नं समीपवर्ति यदसदीयदर्शनं अस्माकमीक्षणं सेन क्षुभितः सर्वकर्माणानां विश्वकर्मकराणां परिवारः परिवेष्टेदो यत्र तत्तथोक्तम् । किमिव । रत्नाकरमिव समुद्रमिव । कथंभूतं रत्नाकरम् । अनङ्गमित्रोदयप्रमोदम् अनङ्गस्य कंदर्पस्य मित्रं चन्द्रमास्त्वस्य उदयेन उद्गमनेन प्रमोदो हर्षो यत्र रत्नाकरे स तथा तम् । उत्कल्लोत्तमुद्रमिवेल्लर्कः । पुनः कथंभूतं राजसदनम् । कचित्कस्मिन्निधितस्थाने जरतीभिः वृद्धाभिः स्त्रीभिः दसमुना प्रकारेण व्याकुलितनियिलपरिजनं व्याकुलितः विधेयेष आ समन्ताद् आकुलितो विह्वलीकृतो निस्विकः समग्रः परिजनः परीवारो यत्र तत्तथोक्तम् । कथंभूताभिर्जरतीभिः मातृव्यजनाभिः सप्तशतकाभिः स्त्रीभिः । पञ्चाशद्वर्षाणामुपरि वर्तमानाभिरित्यर्थः । इतीति किम् । हे हृले हे रासि हे व्यलीकविलासव्यसनिनि निष्कलशङ्काशासके वसन्तिके वसन्तिकानात्रि,

अविलम्बं यतस्व यकुलमुकुलावलीविरचनेषु । अज्ञो निरर्गलगते लवङ्गि,
मा गाः सखीभिः सह सङ्गम् । अकालक्षेपं दक्षस्व रत्नवल्लिप्रदानेषु । अपि प्रमा-
दिनि मदने, किमद्यापि निद्रायसि । द्रुतमाद्रियस्वारतीयप्रगुणतायाम् । अयि
कुरङ्गि, किमकाण्डमितस्ततो हिण्डसे । अचिराय त्वरस्व देवस्याङ्गरागस-
पादनेषु । अयि वाचालल्पने मालति, एष खलु समीपवर्ती देवः । तल्लघु ल-
ङ्गस्व भद्रासनप्रसाधनेषु । अये हसितदोहदहृदये कलहंसि, किं नाकर्णयसि
सविधतर तूरशब्दम्, यतो न तूर्णं सज्जसे ताम्बूलकपिलिकायाम् । अहे अल-

कितवद्विदन्तीभिः कृत घृतकारवार्ताभिः पूर्णम् । अविलम्बं शीघ्रं यकुलमुकुला-
वलीविरचनेषु मङ्गलपुष्पकलिकाभ्रेमिविरचनेषु मालाकरणेषु यतस्व यत्नं कुरुष्व । अज्ञो
निरर्गलगते लवङ्गि, मा गाः सखिभिः सह सङ्गम् । अकालक्षेपं दक्षस्व रत्नवल्लिप्रदानेषु ।
अज्ञो इति ओकारान्तोऽव्यय संबोधनार्थः । अज्ञो हे लवङ्गिनामिके अन्तःपुरमु-
न्दरि निरर्गलगते अनियिद्धव्रतने स्वच्छन्दात्मने सखीभिः सह आलीभिः सङ्ग-
मेलापक मा गा मा त्वं यच्छ । अकालक्षेपं लघुतरं रत्नवल्लिप्रदानेषु चतुष्कपूरणेषु दक्षस्व
शीघ्रा भव । 'दक्षं शीघ्राथै च' इति धातोः प्रयोगात् । तदावात्मनेपदित्वात् । अयि
प्रमादिनि मदने, किमद्यापि निद्रायसि । द्रुतमाद्रियस्वारतीयप्रगुणतायाम् । अयि इति
इकारान्तमव्यय संबोधनार्थम् । हे प्रमादिनि अयि मदने हे मदननामिके अन्तःपुरमुन्दरि,
अद्यापि इदानीमपि किं निद्रायसि किमिति अतिशयेन निद्रा करोषि । 'द्रा स्वप्ने' इति
धातोः प्रयोगात् । आरतीयप्रगुणताया आरार्तिकसम्बन्धनक्रियायां कृत शीघ्रमाद्रियस्व ।
'द्रिद् आदरे' हुदादेशात् प्रयोगात् । अयि कुरङ्गि, किमकाण्डमितस्ततो हिण्डसे ।
अचिराय त्वरस्व देवस्याङ्गरागसपादनेषु । अयि कुरङ्गि हे कुरङ्गिनामिके अकाण्डमप्रस्तावं
इतस्ततो यत्र तत्र किं हिण्डसे किमर्थं पर्यटसि । 'हिङि गत्यनादरयो' इति धातोः
प्रयोगात् । देवस्य यशोधरमहाराजस्य अङ्गरागसपादनेषु कर्पूरगुरुवस्त्रकिङ्कुमकङ्कोला-
दिद्रवविलेपनकरणेषु अचिराय शीघ्रतरं त्वरस्व त्वमेता भव । 'जित्वरा संभ्रमे' इति
धातोः प्रयोगात् । अयि वाचालल्पने मालति, एष खलु समीपवर्ती देवः । तल्लघुलङ्गस्व
भद्रासनप्रसाधनेषु । अयि इति इकारान्तमव्यय संबोधनार्थे वर्तते । हे वाचालल्पने
बहुजल्पवने मालति मालतीनामिके अन्तःपुरमुन्दरि, एष प्रत्यक्षीभूतो देवः धीयशो-
धरमहाराजः । खल्विति वाक्यालङ्कारे । समीपवर्ती वर्तते । तत्तस्मात्कारणात् भद्रासन-
प्रसाधनेषु सिंहासनप्रतिकर्मसु लघु शीघ्रं लङ्गस्व समर्था भव । 'लधि सामर्थ्ये च' इति
धातोः प्रयोगात् । अये हसितदोहदहृदये कलहंसि किं नाकर्णयसि सविधतरं तूरशब्दं
यतो न तूर्णं सज्जसे ताम्बूलकपिलिकायां अये इति एकारान्तमव्यय संबोधनार्थे

कवल्लरीमङ्गदुर्विदग्धे मधुकरि, किं मुधा विधमस्यात्मानम् । अद्वा प्रसाधय
प्रकीर्णकानि । वर्षधर, अपरस प्रतूर्णमेकतः । किरात, निकेत निजनिवासे
निभृतम् । कुब्ज, न्युब्ज शुभाशयविशिष्टासु चेष्टासु । वामन, आमन, सर-
भसरसक्रोडा. क्रीडाः । सौविदल, सोल्लासमीदल निजनियोगेषु । शुक्र-
पाक[ल], सोत्कण्ठमुत्कण्ठल भोगावलीपाठेषु । सारिके, प्रमोदाधिकं कीर्तय
मङ्गलानि । हंसि, कुतो न हंसि रसितुं निरावाधावकाशम् । सारस, कस

वर्तते । हे हसितदोहदहृदये हसितमनोरपमानसे कलहंसि राजहंसीति नामिके, सवि-
धतरं निकटतरं त्वंशब्द वाच्यत्वेन किं नाकर्णयसि किं ■ न भृशोपि, यतो
यस्मात् कारणात् ताम्बूलकपिलिकाया ताम्बूलस्थयिकाया शृणुं शीघ्रं न सज्जते
प्रगुणा न भवसि । 'सज्ज प्रागुण्ये' इति धातोः प्रयोगात् । अहे अलकवल्लरीमङ्गदु-
र्विदग्धे मधुकरि, किं मुधा विधमस्यात्मानम् । अद्वा प्रसाधय प्रकीर्णकानि वर्षधरापर
प्रतूर्णमेकतः मधुकरिनामिके । कथंभूते । अलकवल्लरीमङ्गदुर्विदग्धे अलकानां केशानां
वल्लरीणां मञ्जरीणां भोगे मार्गचरणाया दुर्विदग्धा तस्या स्वोपधनम् अयि अलकवल्लरी-
मङ्गदुर्विदग्धे, किमर्थं मुधा निरर्थकं आत्मानं निजस्वरूप विधमसि विदम्बयसि ।
अद्वा इति प्रकीर्णकानि चामराणि प्रसाधय सजीकुरु । वर्षधर, अपरस प्रतूर्णमेकतः ।
हे वर्षधर हे नपुंसक, प्रतूर्णं शीघ्रं एकत एकस्मिन् पार्श्वे अपरस दूरं गच्छ । देवस्वा-
पशकुनं भविष्यतीति कारणात् । किरात, निकेत निजनिवासे निभृतम् । रे किरात रे मित्र,
निजनिवासे आमनगृहे निभृतं प्रधितं निकेत निवासं कुरु । 'नित निवासे शोभापनयने
च' इति धातोः प्रयोगात् । तद्दर्शनेन देवस्वापशकुनं भविष्यतीति भावः । कुब्ज
न्युब्ज शुभाशयविशिष्टासु चेष्टासु । अरे कुब्ज, त्वं शुभाशयविशिष्टासु शुभपरिणामशो-
भनासु चेष्टासु न्युब्ज ऋजू भव । 'उब्ज आर्जये' इति धातोः प्रयोगात् । वामन, आमन
सरभसरसक्रोडा क्रीडा । अरे वामन, सरभसरसक्रोडा उत्सुकप्रधाना क्रीडा.
पलायनान्वितं आमन रचय । वामन, भवदर्शनेन देवस्वापशकुनं भविष्यतीति भावः ।
सौविदल, सोल्लासमीदल निजनियोगेषु । सौविदल हे स्थापल, सोल्लास सोत्कण्ठ यथा
भवत्येव निजनियोगेषु स्वकीयाधिवासेषु अन्तःपुररक्षासु ईदृशं चेष्टल । अन्तःपुरमध्ये
प्रविश्य तिष्ठ । देवस्य तव दर्शनं मा वारय । जपशतुनं भविष्यतीति भावः । शुक्रपाक-
[ल], सोत्कण्ठमुत्कण्ठल भोगावलीपाठेषु । हे शुक्रपाक[ल] धीरपुनः [पु], भोगावलीपाठेषु
सुरतक्रीडावचनपठनेषु सोत्कण्ठं सोल्लासं यथा भवत्येवं उत्कण्ठलं वदतो भव । सारिके,
प्रमोदाधिकं कीर्तय मङ्गलानि । हे सारिके पौनपादे, प्रमोदाधिकं यथा भवत्येव मङ्गलानि
श्रुतिवचनानि कीर्तय सचन्द्रय । हंसि, कुतो न हंसि रसितुं निरावाधावकाशम् । हे
हंसि हे पारते हंसकामिनि, कुत कस्मात् कारणात् रसितुं शब्दयितुं निरावाधावकाशम् ।

तारस्वरः प्रदक्षिणप्रचारः । कुरङ्ग, रक्षापसव्यं द्विपिना स्थाने विजयकुञ्जर,
उदाहर शुभोचितानीकृतानि । जयहय, सुषोप हेपस ।' इति मातृव्यञ्ज-
नाभिर्जरीमिर्व्याकुलितनिखिलपरिजन तन्निमुवनतिलकं नाम समन्ततस्तु-
ङ्गतमङ्गशृङ्गोत्सङ्गसगताङ्गनापाङ्गप्रसरपुनरक्षितपताकावसनं राजसदन-
मासादयावभूव कीर्तिसाहारनामा वैतालिक —

लक्ष्मीं विभ्रद्भजौषैः कचिदनिलबलोल्लोलीचेद्युनचा-

इच्छाया पुष्यत्सुमेरो कचिदरुणतरैः स्वर्णकुम्भाशुजालै ।

कान्तिं कुर्वत्सुधाब्धेः कचिदतिसितिमद्योतिभिर्भित्तिमागै

शोभा श्लिष्यद्विमाद्रेः कचिदिव गगनाभोगभाग्भिश्च कूटैः ॥२४२॥

बाधारहित देव न हस्ति न गच्छति । सारस, यस्य तारस्वरः प्रदक्षिणप्रचारः । हे सारस हे विलीन दीर्घजङ्घ, तारस्वर सन् उच्चैस्वरशब्द सन् प्रदक्षिणप्रचार सन् देवस्य दक्षिणकरपार्श्वे भूत्वा कस्य गच्छ । कुरङ्ग, रक्षापसव्य द्विपिना स्थाने । हे कुरङ्ग हे मृग, अपसव्य देवस्य वामपार्श्वे द्विपिना स्थाने मृगयार्थं मृगाणां स्थाने रक्षित गच्छ । तथा बोधम्—'एकोपि यदि वा त्रीणि पञ्च सप्त नवापि वा । वामपार्श्वेपु गच्छन्तो मृगा सर्वे शुभावहा ॥' विजयकुञ्जर, उदाहर शुभोचितानीकृतानि । हे विजयकुञ्जर हे गजयूपनाथ गज, शुभोचितानि शुभशकुनयोग्यानि इक्षितानि चण्डितानि उदाहर स्व दर्शय । हे जयहय, सुषोप हेपस । हे जयहय जात्यश्व, सुषोप सजलजलदसमुद्रप्वनि यथा भवत्येव हेपस शब्द कुरप्य । पुन कवभूत राजसदनम् । समन्ततः सवनं तुङ्गत-
मङ्गशृङ्गोत्सङ्गसगताङ्गनापाङ्गप्रसरपुनरक्षितपताकावसनम् तुङ्ग उच्चैस्वरो यस्यमङ्ग उप-
रितनभूमिका तस्य शृङ्गोत्सङ्गेपु सगता मिलिता या अङ्गना नवयौवना श्रियस्तासां अपाङ्गप्रसरैर्लोचनप्राप्तवितरणे पुनरुक्तानि द्विगुणीकृतानि सितपताकानां उज्ज्वल-
ध्वजानां वसनानि वस्त्राणि यस्मिन् राजसदने तत्तद्योक्तम् । कीर्तिसाहारनामा वैतालिक कीर्तिसाहारनामा वैतालिको बोधकरो भट्ट अत्रावसरे श्रुतत्रय पपाठ ।

तथाहि—लक्ष्मीं विभ्रदित्यादि । हे अनीपते हे राजन्, इदं प्रत्यक्षीभूत भवद्भवनं भवतः प्रासादो विभाति विशेषेण शोभते । भवनं किं कुर्वत् । क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने ध्वजौषै कृत्वा ध्वनया गङ्गाया लक्ष्मीं शोभा विभ्रत् भरत् । कवभूताया ध्वन-
या । अनिलबलोल्लोलीचे अनिलबलेन घातबलेन उगेला उच्छलन्त्यो धीचयो लक्ष्यो यस्या सा अनिलबलोल्लोलीचिस्तस्या भवनम् । भवनं पुन किं कुर्वत् । क्वचित्कस्मिंश्चि-
त्स्थाने अरुणतरैरव्यक्तगगै स्वर्णकुम्भाशुजालैः कववक्त्रशिरणसमूहैः सुमेरो मुरा-
लस्य छाया शोभा पुष्यत् पुष्टिं नयत् । भवनं पुन किं कुर्वत् । क्वचित्कस्मिंश्चित्स्थाने

श्रीलीलाकमलं तवावनिपते साम्राज्यचिह्नं मह-

त्कीर्त्युत्पत्तिनिकेतनं क्षितिवधूविश्रामधाम स्वयम् ।

लक्ष्मीविभ्रमदर्पणं कुलगृहं राज्याधिदेव्याः पुनः

क्रीडास्थानमिदं विधाति भवनं वाग्देवताया इव ॥ २४३ ॥

वशीकृतमहीपालः श्रीलीलाकमलाकरः ।

चिरमत्र स्थितः सौधे चतुरन्तामव क्षितिम् ॥ २४४ ॥

चित्तेऽश त्वरतां पुरः सुरतरूद्यानैः समं मातुले

तूर्णं सज्जय सामग्नं कुरु गुरो यानोचितां बाहिनीम् ।

आसीदिस्थमशेषकर्मपमुपि प्रादुर्भवत्केवले

यस्मिन्स्वर्गपतेर्महोत्सवविधिः सोऽव्यात्रिलोकी जिनः ॥ २४५ ॥

अस्तिक्षितिमपोतिभिः अत्युज्ज्वलतेजोभिः भित्तिमानैः कुम्भप्रदेशैः कुरवा मुधाब्धेः क्षीरसमुद्रस्य कान्तिं शोभां कुर्वत् रचयत् । भवनं पुनः किं कुर्वत् । कश्चित् कस्मिंश्चित् स्थाने गमनाभोगमाम्भिः आकाशविस्तारमजनशीलैः कूर्टैः शिखरैः कुला हिमादेः हिमाचलस्य शोभासुषमां ऋष्यत् । उपमासमुच्चयालंकारः ॥

श्रीलीलाकमलमिस्पादि । पुनः कथंभूतम् । श्रीलीलाकमलं लक्ष्मीक्रीडापट्टणम् । पुनः कथंभूतम् । साम्राज्यचिह्नं सकलस्य राजस्याभिज्ञानम् । कथंभूतं साम्राज्यचिह्नम् । महत् गृहतरम् । अपरं कथंभूतम् । कीर्त्युत्पत्तिनिकेतनं कीर्तेश्वरपतेः जन्मनो निकेतनं गृहम् । पुनः कथंभूतम् । क्षितिवधूविश्रामधाम क्षितिरेव वधूर्बनिता तस्या विश्रामधाम निवास-गृहम् । कथम् । स्वयं स्वभाषेन । पुनः कथंभूतं भवनम् । लक्ष्मीविभ्रमदर्पणम् लक्ष्म्याः विभ्रमदर्पणं लीलासुन्दरम् । अपरं कथंभूतम् । राज्याधिदेव्याः । पुनः इवायं । राज्याधिपतृदेवतायाः कुलगृहं कुलमन्दिरमिव । अपरं कथंभूतम् । वाग्देवतायाः सरस्वत्याः क्रीडास्थानमिव रमणनियासमिव । रूपकोपमालंकारः ॥

वशीकृतमहीपाल इत्यादि । हे राजन्, अत्र अस्मिन् सौधे राजगृहे स्थितो निविष्टः सन् चिरं दीर्घकालं चतुरन्तां चतुःसमुद्रपर्यन्तां क्षितिं पृथ्वीं अव प्रतिपालय । कथंभूतस्त्वम् । वशीकृतमहीपालः वशीकृता आज्ञामानीता महीपालाः राजानो येन सः । पुनः कथंभूतस्त्वम् । श्रीलीलाकमलाकरः त्रियो लक्ष्म्याः लीलायाः क्रीडायाः कमलाकरः कमलवनसदृशः । रूपकातिशयालंकारः ॥

चित्तेऽशेत्यादि । अवेदानीं आवासान्ते महलं करोषि—सज्जयत्प्रसिद्धो जिनः श्रीमद्भगवद्देवत् वीतरागः त्रिलोकीं प्रवाणानां लोकानां समाहारः त्रिलोकीं तां त्रिलोकीं अव्यात् रक्षतु विप्रानां विनाशं करोतु श्रेयःसंप्राप्तिं च करोतु । स जिनः कः । यस्मिन् प्रादुर्भ-

कर्णाञ्जलिपुटैः पातुं चेतः सूक्तमृते यदि ।

श्रूयतां सोमदेवस्य नव्याः काव्योक्तियुक्तयः ॥ २४६ ॥

इति सकलतार्किकचूडामणेः श्रीमन्नेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्योनवद्यगद्यपद्यवि-
द्याधरचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीयवचरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते
यशोधरमहाराजचरिते यशस्तिलकापरनाम्नि महाकाव्ये षट्षन्धोत्सवो
नाम द्वितीय आश्वासः समाप्तः ।

वत्केवले चतुर्थकल्याणावसरे स्वर्गपतेः सौधमेन्द्रस्य इत्यममुना प्रकारेण महोत्सवविधिः
महाहृदयविधिरासीद्भूय । यस्मिन् कथंभूते । अशेषकल्मषमुपि अशेषाणि समप्राणि
कल्मषाणि पापानि ब्रह्महत्यादीनि त्रिपष्टिप्रकृतिलक्षणानि वा मुष्णाति निर्मूलकाय ह-
पतीति अशेषकल्मषमुद सस्मिन् अशेषकल्मषमुपि । इत्थं कथमिति चेत् हे वितेश हे
धनद, सुरतरुणैः समं कल्पशुभवैः सार्धं पुरोऽप्रतः त्वरतां संभ्रमेण त्वं गच्छ । हे
मातले हे शक्रसारथे, तूर्णं शीघ्रं सामजगैरावणनाम यजं सज्जय प्रयाणयोग्यं कुरु । हे
पुरो हे बृहस्पते मन्त्रिन्, वाहिनीं सुरसेना यानोचितां वमनयोग्यां कुरु त्वं विप्रेहि ।
अतिशयालंकारः ॥

कर्णाञ्जलिपुटैरित्यादि । हे विद्वन् यदि चेत् सूक्तमृते काव्यामृते कर्णाञ्ज-
लिपुटैः पातुं धवणाञ्जलिपात्रैरास्तादितु चेतो मनस्सव वर्तते तर्हि सोमदेवस्य सोम-
देवाचार्यस्वामिनो नव्याः प्रसन्नाः काव्योक्तियुक्तयः काव्यस्य यशस्तिलकनामेतिहासस्य
उत्तीर्णा वचनानां युक्तयो रचनाः कर्मतापन्नाः श्रूयतां त्वया आकर्ण्यताम् । रूपको-
पमालंकारः ॥

इति सकलतार्किकचूडामणेः श्रीमन्नेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्योनव-
द्यगद्यपद्यविद्याधरचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीयवचरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते
यशोधरमहाराजचरिते यशस्तिलकापरनाम्नि महाकाव्ये षट्षन्धोत्सवो नाम द्वितीय
आश्वासः ॥ अस्य व्याख्यानं पूर्ववद्वेदितव्यम् ॥

इति श्रीपद्मनन्दिदेवेन्द्रकीर्तिविरचानन्दिमहिभूषणाभिप्रायेण भट्टारकश्रीमन्निभूषण-
गुरुरमाभीष्टगुरुभ्रात्रा गुर्जरेदेशसिंहासनभट्टारकश्रीलक्ष्मीचन्द्रकामिमतेन मालव-
देशभट्टारकश्रीसिंहनन्दिप्रार्थनया यतिश्रीसिद्धान्तसागरव्याख्याकृतिनिमित्तं नवनवति-
महामहावादिसाद्वादलम्पविजयेन तर्कव्याकरणाद्यनेकशस्त्ररचनाचक्षुना सूरिधीधृत-
मागरेण विरचितायां यशस्तिलकचन्द्रिकाभिधानायां यशोधरमहाराजचरितमहा-
काव्यटीकायां यशोधरमहाराजषट्षन्धमहोत्सवविवरणं नाम द्वितीयाश्वासचन्द्रिका
परिसमाप्ता इति शुभम् ॥

तृतीय आश्वासः ।

श्रीलीलाम्बुजगर्भसंभवतनुः स्वर्णाचलस्नानभू-

रैक्ष्मीप्रार्थितसंगमोऽपि तपसः स्थानं परस्याभवत् ।

ध्यानावन्ध्यविधिः समस्तविषयं ज्योतिः परं प्राप्तवा-

न्यस्तद्धामधृतोदयश्च स जगत्पावादपायाज्जिनः ॥ १ ॥

अभेदानीं तृतीयस्याश्वासस्य राज्यलक्ष्मीविनोदनाम्नः प्रारम्भं कुर्वाणाः श्रीसोमदेवसु-
रयः आदिमङ्गलार्थं धीमदर्हत्परमेश्वरस्य पञ्चकल्याणमूर्तितां स्तुतिं प्राहुः । शार्दूलबिक्री-
डितं छन्दः । श्रीलीलेत्यादि । स जगत्प्रसिद्धो भिनस्तीर्यैकरपरमदेवः जगन्त्रिलोक्यं
अप्रायात् यत्तुर्गतिरक्षातः पायात् रक्षतु । स कः । तत्तदोर्नित्यसंबन्धत्वात् यो भगवान्
जिनः श्रीलीलाम्बुजगर्भसंभवतनुः त्रियो लक्ष्म्याः लीलाम्बुजं क्रीडाकमले तस्य गर्भे
कर्णिकायां संभवा उत्पन्ना तनुः शरीरं यस्य स तथोक्तः । भगवान् किल स्वर्गावतरण-
कल्याणे मातुर्गर्भजां शक्तिमापाय तत्र कमलं कृत्वा तस्य कर्णिकायां अवतरति, तत्र
कमले शुद्धिं याति, पञ्चान्मातुर्गोनिर्देश्य मातुर्बाधामदृष्ट्वा जन्म पृच्छति, तेन
श्रीसोमदेवाचार्यः प्राह—श्रीलीलाम्बुजगर्भसंभवतनुः । यः पुनः कर्णभूतः । स्वर्णाचल-
स्नानभूः स्वर्णाचलो मेरुपर्वतः स स्नानस्थ जन्माभिषेकस्य भूर्भूमिः यस्य स स्वर्णा-
चलस्नानभूः । पुनः कर्णभूतो यः । लक्ष्मीप्रार्थितसंगमः लक्ष्म्या साम्राज्यश्रिया प्रार्थितो
याचितः संगमो मेलापको यस्य स तथोक्तः । अपिशब्दात् कोऽपि कुमारवीक्षितोऽपि
भवति तत्सूचनायैमपिशब्दो वर्तते । पुनः कर्णभूतो भगवान् । परस्य उत्कृष्टस्य तपसो
दीक्षायाः स्थानं निवासो अभूद्भवत् । यो भगवान् पुनः किं कृतवान् । परं ज्योतिः
केवलज्ञानं प्राप्तवान् लब्धवान् । कर्णभूतं परं ज्योतिः । समस्तविषयम् समस्तो लोक-
धालोकश्च विषयो गोचरो गम्यो यस्य परं ज्योतिषः तत्परं ज्योतिषः समस्तविषयम् ।
कर्णभूतो भगवान् । ध्यानावन्ध्यविधिः ध्यानाभ्यां धर्मशुद्ध्यानाभ्यां अवन्ध्यः सकलो
विधिः कर्तव्यं यस्य ॥ ध्यानावन्ध्यविधिः । हरिहरद्विरभ्यगर्भादिभिर्ध्यानकृतं परं फलं
न लब्धमिति भावः । पुनः कर्णभूतो भगवान् । तद्धामधृतोदयः तस्मिन् जगत्प्रसिद्धे
धात्रि सर्वकर्तृमण्डलक्षणे मोक्षे पृथ आरोपित (उत्कृष्टो अयः) उदयः शुभावहो
विधिर्येन स तद्धामधृतोदयः । चकार उक्तसमुच्चयार्थः । तेन अनन्तचतुष्टयादयो
नवकेवललब्ध्यादय अनन्तगुणाः समुचीयन्ते । रूपकातिशयसमुच्चयालंकारः ॥

१. अस्पृश्येति नञ्समासवटितप्रयोगे 'अनञ्समासे' इति व्याकृतिसूत्रस्यपर्युदा-
सत्वेन स्वयंदेशाप्राप्त्या तद्वटितप्रयोगोपादानं महविजकरम् ।

लक्ष्मीपतिप्रभृतिभिः कृतपादसेवः

पायाज्जगन्ति स जयी जिनचन्द्रदेवः ।

साम्यं त्रिविष्टपभृतिस्त्रितविक्रमस्य

दंष्ट्राधृतावनितलस्य हरेर्न यस्य ॥ २ ॥

पुनस्तदध्यास्य श्रीसरस्वतीविलासकमलाकरं राजमन्दिरमहो असम-
साहसारम्भ, त्रिभुवनभवनस्तम्भ, कदाचित्समीपसमस्तलोफलोचनोन्मेषेषु

लक्ष्मीपतिप्रभृतिभिरित्यादि । स जगत्प्रसिद्धो जिनचन्द्रदेवः जगन्ति श्रीणि
भुवनानि पादाक्षतु । अनेकविधमभयगहनदुःखप्रापणहेतुन् कर्मापातीन् जयन्तीति
जिनाः गणधरदेवादयः । 'इणिहृदिम्बो णक्' इत्युणादिसूत्रेण णक्प्रत्ययेन जिन-
शब्दः सिद्धः । जिनानां गणधरदेवादीनां चन्द्र आह्लादको जिनचन्द्रः चात्मी देवः
परमाराध्यः जिनचन्द्रदेवः । कथंभूतो जिनचन्द्रदेवः । यथोक्तविशेषणविशिष्टः लक्ष्मी-
पतिप्रभृतिभिः कृतपादसेवः लक्ष्म्याः पतिलक्ष्मीपतिर्नारायणः स प्रभृतिमुत्पन्नो येषां
रत्नमहादीनां ते लक्ष्मीपतिप्रभृतयस्तेलक्ष्मीपतिप्रभृतिभिः कृता परमधर्मानुरागेण
रचिता पादयोधरणकमलयोः सेवा वन्दना भक्तिर्यस्य ॥ लक्ष्मीपतिप्रभृतिभिः कृतपाद-
सेवः । पुनः कथंभूतः । जयी जयनशीलः । स कः । यस्य जिनचन्द्रदेवस्य हरेर्नारायणस्य
साम्यं तुल्यता न वर्तते । तद्वैष्णवैर्भूतं विशेषणमाह—कथंभूतस्य यस्य । त्रिविष्टपभृति-
स्थितविक्रमस्य त्रयाणां विष्टपानां लोकानां धृता उदराने स्थित उद्धरितो विक्रमः
सामर्थ्यं यस्य ॥ तथा तस्य । कथंभूतस्य हरेः । दंष्ट्राधृतावनितलस्य दंष्ट्रा धृत समुच्च-
लितमवनितलं पृथ्वीमण्डलं वेन स तथा तस्य । वराहावतारेण यदा नारायणः संजा-
तस्तदा प्रलयकालमयात् हस्ताभ्यां पृथ्वीमुदतुंगसममर्थत्वात् दंष्ट्रयोद्धृतवान् इत्यर्थः ।
व्यतिरेकालंकारः ॥ उक्तं च वामभेदेन महाकविना—'केनचित्सत्र धर्मेण द्वयोः सं-
सिद्धसाम्ययोः । भवत्येकतराधिक्यं व्यतिरेकः स उच्यते ॥'

पुनरित्यादि । अहो मारदत्त, अहो असमसाहसारम्भ असमं असदृशं अनन्य-
संभवि यत्साहसं अद्भुतं कर्म तस्यारम्भः प्रारम्भो यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे
तयोक्त । अहो त्रिभुवनभवनस्तम्भ त्रिभुवनमेव भवन एहं तस्योदराने स्तम्भः
आधारकाष्ठ त्रिभुवनभवनस्तम्भस्तस्य संबोधनं हे तयोक्त । कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे
तदा तस्मिन् काटे निशीथिनीशेषेषु सन्निधौषु । स्तिष्ठति लोकोलौ प्यालोचौ क ।
अहं यथोपरमहाराजः पत्युस्ततं शम्भोत्तममुज्जांचकार तस्याज उज्जितवान् । कथं-
भूतेषु निशीथिनीशेषेषु । समीपसमस्तलोफलोचनोन्मेषेषु समीपा इदानीमेव भविष्यन्तः
समस्तानां लोकानां लोकानोन्मेषाः नेत्राणामुद्घाटनानि तेषु ते तथा तेषु । कथंभूतं

निशीथिनीशेषेषु 'हिमरुचिरस्तमेति निशि निगदितनिजविनियोगसंगरः ।
रविरपि नयनविषयमयमवति जगति निजाय कर्मणे । तत्कलहं विहाय
संविशत पुनर्ननु दूरगन्तरम्' इति प्रातः कथयतीव मिथुनेषु रसत्कृत्वा-
कुमण्डलम् ।

पर्यङ्गतम् । मृगमदाङ्गरागबहुलपरिमलम् । मृगमदो नाम कस्तूरिका तेनोपलक्षितो
योऽसावहारागो मिलेपनं तेन बहुलः प्रचुरतरः परिमलो विमर्दोऽथो मृगो यत्र पर्यङ्गतले
तत्तथोक्तम् । क इष पर्यङ्गतलमुगताञ्चकार । मन्दाकिनीपुलिने कलहं स इव । यथा कलहं सो
राजहं सो मन्दाकिन्या । गङ्गायाः पुलिने सोयोत्थितं द्वीपं त्यजति । कथंभूतं
मन्दाकिनीपुलिनम् । नवोद्भासमांसलसरोजकाननम् नवोद्भासेन प्रत्यप्रविकसनेन मासलं
मनोहरत्वं सरोजकाननं कमलवने यत्र मन्दाकिनीपुलिने तत्तथोक्तम् । किं कृत्वा पूर्वं
पर्यङ्गतलमुगताञ्चकार । पुन राजमपराभिषेकादनन्तरं तत्पूर्वोक्तं त्रिभुवनतिलकं नाम राज-
मन्दिरं राजभवनमर्थं स्थितम् । कथंभूतं राजमन्दिरम् । श्रीसरस्वतीविलासकनकाकरम्
श्रीध लक्ष्मी । सरस्वती च भारती तयोर्विलासकमलकरं श्रीधकमलवनम् । अहं किं
द्वयेन पर्यङ्गतलमुगताञ्चकार । इति अमुना प्रकारेण व्यावर्ष्यमानविधानेन प्रबोधन-
लपाठकानां प्रबोधस्य जागरणस्य च मङ्गलपाठका नामाचार्याः प्रबोधमङ्गलपाठकास्तेषां
सूचीं सुभाषितानि आकर्णयन् शृण्वन् । कथंभूतानां प्रबोधमङ्गलपाठकानाम् । वैभाति-
कसूक्तपाठकठोरकण्ठकानाम् वैभातिकानि यानि सूक्तादि सुवचनसुभाषितानि तेषां
पाठेनाध्ययनेन षठोरास्तीप्रवरा वाचाढ्याः कण्ठका गलनालानि तेषां च तथा । कथंभूताः
सूक्ती । अवसरायेदनसुन्दरोक्ती । अवसरस्य प्रस्तावस्य आवेदनं विज्ञापनं तेन सुन्दरा
अतिमनोहरा उक्तयो वचनानि यासु सूक्तिषु ता अवसरविदनसुन्दरोक्तयस्तास्तथोक्ताः ।
इतीति किम् । [हिमरुचिरस्तादि]—रसत्कृत्वाकुमण्डले शब्दायमानताम्रचूडद्वन्द्व
मिथुनेषु श्रीपुरपद्मेषु प्रातः प्रभाते कथयतीव सूचयतीव । कृत्वाकुमण्डले किं
कथयति । अहो मिथुनानि, अयं प्रत्यक्षीभूतो हिमरुचिश्चन्द्रमा अस्तमेति अस्तमयं
गच्छति । कथंभूतो हिमरुचिः । निशि रात्रौ निगदितनिजविनियोगसंगरः निगदित-
सूचितो निजः स्वकीयो विनियोगस्य संगरः प्रतिज्ञा येन न तथोक्तः । अयं प्रत्यक्षीभूतो
रविरपि शास्त्रोर्दधि जगति नयनविषयं लोचनगोचरं आ समन्तात् अवति गच्छति
या । 'अथ रक्ष पालने' इत्यत्र अवपातोरेषोनविश्लक्ष्येषु वर्तमानत्वात् । तथा हि—
'पालनगतिकान्तिप्रीतिरूपवगमनप्रवेशधवणस्त्राम्बर्षयावनक्रियेच्छदीप्त्यवाप्यालिङ्गनहिं-
सादानभावशृङ्खि' इति । रविः किमर्थं नयनविषयमागच्छति । निजाय कर्मणे निजयो-
ग्याय । तत्तस्मात् कारणात् हे मिथुनानि, कलहं झकटकं विहाय परित्यज्य संविशत
संभोगं कृतम् मृगम् । पुनः पथात् नन्वहो मिथुनानि दूरं अन्तरं वर्तते रजनी पुन-
रपि दूरे नविष्यतीति भावः । उपरेक्षालंकारः ॥

निद्राशेषनिमीलितार्धनयनं किञ्चिद्विलम्बाक्षरं

पर्यस्तालकजालकं प्रविलसद्गर्भमुमुक्ताफलम् ।

भ्रूमङ्गालसमल्पनृम्भणवशादीपत्यकम्पाधरं

सुम्वालिक्रान्त सखीमुखं ननु रवेरेषा प्रमा दृश्यते ॥

विकिरनिकिर एष व्याकुलः पादपानां

तिरयति शिखराणि प्रेङ्खितो द्वन्द्वशब्दः ।

इह च युवतिसार्धः सद्यकर्मप्रबन्धा-

त्तरलितकुचकुम्भः संचरत्यङ्गणेषु ॥ ४ ॥

गलति तम इवायं चक्रनाम्नां वियोगः

स्फुटति नलिनराजिः संध्यया सार्धमेषा ।

निद्रेत्यादि । हे राजन्, आलिक्रान्त आलिक्रान्तं दृष्ट्वा सखीमुखं तव प्रियकान्तावदनं सुन्दरं वक्ष्ये संयोजय । एषा प्रत्यक्षीभूता रवेः धीभास्करस्य ननु हे राजन्, प्रमा वीक्षितं दृश्यते धीसूर्य उदेव्यति । प्रभातं जातमित्यर्थः । कथंभूतं सखीमुखम् । निद्राशेषेण अल्पस्वापेन निमीलिते मुद्रिते अर्धनयने लोचने यस्मिन् सखीमुखे तत्तथोक्तम् । अपरं कथंभूतं सखीमुखम् । किञ्चिद्विलम्बाक्षरम् किञ्चिन्मनाक् विलम्बः कालक्षेपो येषां तानि किञ्चिद्विलम्बानि अक्षराणि वर्णा यस्मिन् सखीमुखे तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । पर्यस्तालकजालकम् पर्यस्तानि यत्र तत्र गतानि अलकाणां कुन्तलानां जालकानि वङ्गयो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । प्रविलसद्गर्भमुमुक्ताफलम् प्रविलसन्ति शोभमानानि गर्भाम्बुनि आस्तादजलविन्दवो मुक्ताफलानि व्याकरणे यानि यस्मिन् सखीमुखे तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । भ्रूमङ्गालसम् भ्रूमङ्गेषु भ्रूक्षेपेषु नेत्रोपरिरोमराज्योद्भासनेषु अलसो भन्द उद्यमो यस्मिन् तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । अल्पनृम्भणवशात् स्वीकृतिनामङ्कणात् हासविधानात् ईष्यप्रकम्पापरम् ईषत् मनाक् प्रकम्पः स्फुरणं अधरे दन्तरच्छदे यस्मिन् तत्तथोक्तम् । रूपकमनुमानालंकारः ॥

विकिरनिकिर इत्यादि । एष प्रत्यक्षीभूतः विकिरनिकिरः पक्षिसमूहो व्याकुलो विलसः सन् पादपानां वृक्षाणां शिखराणि उपरितनभागानि तिरयति क्षम्पति । द्वन्द्वशब्दो मिथुनध्वनिः वै प्रेङ्खितध्वनौ वर्तते । प्रस्तावात् पक्षिणां द्वन्द्वमिति पृथक्ते । इह च एष च अङ्गणेषु गृहप्रभमिव युवतिसार्धः स्त्रीणां, गम्भीरः मञ्जरति, गतागतः करोति । कथंभूतो युवतिसार्धः । सद्यकर्मप्रबन्धात् गृहव्यापारप्रपटकात् तरलित-कुचकुम्भः तिथिलितस्तनकलशः । जाललंकारः ॥

गलति इत्यादि । हे राजन्, अयं प्रत्यक्षीभूतः चक्रनाम्नां चक्रवाकानां वियोगो

अगणितपतिनर्मा कूणितभ्रूलतान्त-

स्त्यजति कुलवधूनां वासगोहानि सार्धः ॥ ५ ॥

अविरलपुलकालीपांशुलास्याम्बुजानां

नवनवनखरेखालेखलोलस्तानीनाम् ।

सरनरपतिदूतीविभ्रमः कामिनीना-

मिह विहरति यूथः प्रकणन्नूपुराणाम् ॥ ६ ॥

अलकवलयवृत्ताः किञ्चिदाकुञ्चितान्ताः

सरसकरजरेखाः कामिनीनां कपोले ।

प्रविदधति पलाशस्याग्रशाखाशिखाया-

मवनतमुकुलानां मञ्जरीणामभिख्याम् ॥ ७ ॥

विप्रलम्भो गलति विपटते । किमिव । तम इव अन्वकारं यथा । हे राजन्, एषा प्रलक्ष्मीभूता नलिनराजिः कमलतमूहः स्फुटति विकसति । कथम् । सार्धं सह । कया । संभ्यया प्रभातकालवत् । हे राजन्, कुलवधूनां कुलस्त्रीणां सार्धः समूहः वासगोहानि विलासमन्दिराणि लज्जति मुच्यति । कथंभूतः कुलवधूनां सार्धः । अगणित-पतिनर्मा न गणितं अनस्थानीतं पतीनां भर्तृणां नर्यं परिहासः अगणितपतिनर्मा । उक्तं च—‘द्रवकेलिपरिहासाः श्रीजा लीला च नर्म च ।’ पुनः कथंभूतः कुलवधूनां सार्धः । कूणितभ्रूलतान्तः कूणिताः कोपेन कुटिलितो भ्रूलतानामन्तः प्रान्तो येन ॥ तपोक्तः । उपमासहोपख्यलंकारः ॥

अविरलपुलकालीत्यादि । हे राजन्, इह अस्मिन् स्थाने कामिनीनां स्त्रीणां यूथः समूहो विहरति पश्यति । कथंभूतानां कामिनीनाम् । अविरलपुलकालीपांशुला-स्याम्बुजानाम् अविरला अविच्छिन्ना या पुलकाली पुलकश्रेणिस्तया पांशुलानि मिलि-तानि आस्याम्बुजानि मुसकमलानि यासां तास्तथा तासाम् । पुनः कथंभूतानां कामि-नीनाम् । नवनवनखरेखालेखलोलस्तानीनाम् नवनवाः प्रत्यक्षाः याः नखरेखाः पुनर्भवरा-ज्यः तासामालेखैर्विलेखनैर्लोलार्थपलाः स्तनाः यासां तास्तथा तासाम् । पुनः कथंभू-तानां कामिनीनाम् । प्रकणन्नूपुराणाम् प्रकणन्तः शब्दायमानाः नूपुरा द्विधौरा यासां तास्तथा तासाम् । कथंभूतः कामिनीनां यूथः । सरनरपतिदूतीविभ्रमः सरनरपतेः कामनरेन्द्रस्य दूतीनां संचारिकाणां विभ्रमः शोभा यस्य यूवस्य स तपोक्तः । रूप-कोपमालंकारः ॥

अलकवलयवृत्ता इत्यादि । हे राजन्, कामिनीनां स्त्रीणां कपोले गण्डस्थले सरसकरजरेखाः सरसाः तत्कालदत्ताः करजानां नखानां रेखाः पदानि पलाशस्य

द्वीपान्तरेषु नलिनीवनवर्तिवृत्ते

भानौ क्रिया नृप न कापि यथेह माति ।

एवं त्वयि प्रियतमाधरपानलोले

लोके कुतः फलति कर्मवतां प्रयासः ॥ ८ ॥

सरभरकलहकेलिलुलितालकविदलिततिलकमण्डनं

नवनखलिसितलेखगण्डस्थलमदयनिपीडिताधरम् ।

निद्रोद्धुमरनयनमवलामुखमुपसि समन्मनाक्षरं

सुरतविलासहंसं तव कथयति निखिलनिशासु जागरम् ॥ ९ ॥

किंशुकतरोरप्रशाखाशिखायामुपरितनशाखायां उपरितनमाने अवततमुकुलानां धक्कलिकानां मप्ररीणां अभिख्यां शोभा प्रविदधति प्रकुर्वन्ति । कर्मभूताः सरसकरजरेखाः । अलकवलमृताः अलकानां कुन्तलानां धलयेषु विष्टिकासु वृत्ताः प्रवृत्ताः सजाताः । पुनः कर्मभूताः । किञ्चिदाकुशितान्ताः किञ्चिन्मनाक् आकुशितः वर्ति अन्तः पर्यन्तो यासां करजरेखाणां तात्तथोक्ताः । उपमालंकारः ॥

द्वीपान्तरेष्वित्यादि । हे नृप हे राजन्, इह अस्मिन् लोके द्वीपान्तरेषु पूर्वापरविदेहेषु यथा येन प्रकारेण नलिनीवनवर्तिवृत्ते पद्मिनीखण्डवर्तनशीलाचारे भानौ धीसूये सति कापि क्रिया काचित् चेद्य न भवति न चमत्करोति न प्रवर्तते । एवममुना प्रकारेण त्वयि भवति प्रियतमाधरपानलोले सति बह्वनलीभधराख्यानलम्पटे सति कर्मवतां क्रियायां पुरुषाणां प्रयास उद्यमः कुतः कस्मात् फलति । न कुतोऽपि फलवान् भवति । एष्टान्ताक्षेपालंकारः ॥

सरभरेत्यादि । हे सुरतविलासहंसं सुरतस्य संमोषक्रीडायाः विलासहंसः क्रीडाकरणे राजहंसः सुरतविलासहंसस्यैव संबोधनं हे तथोक्त, अवलामुखं धनितावदनं कर्तृभूतं उपसि प्रभाते तव भवतो निखिलनिशासु सर्वरात्रिषु पूर्वरात्रि-मध्यरात्रि-अपररात्रिषु जागरं जागरणं कर्मतापनं कथयति । कथंभूतं अवलामुखम् । सरभरकलहकेलिलुलितालकविदलिततिलकमण्डनम् सरभरेण कन्दर्पातिशयेन योऽपी कलहो युद्धं तस्य केलिः क्रीडा तथा लुलिता लुठिता ये अलकाः केशाद्यैर्विदलितं धूर्णीकृतं लोपितं तिलकमण्डनं तिलकं च मण्डनं च कुङ्कुमकज्जलादिकं यस्य अवलामुखस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं अवलामुखम् । नवनखलिसितलेखगण्डस्थलम् नवः

१. टीकोपलभ्यमानेषु सर्वरात्र्यादिशब्देषु 'अहःसर्वरुदेशः' (५।४।८७) इति पाणिनिसूत्रेण शत्रेरप्यलवमकृत्वा व्याकरणविद्वदधिकारान्तरादिशब्दोपादानं ग्रन्थ-कर्तुः प्रमादः (सर्वरात्रेषु पूर्वरात्रमध्यरात्रापररात्रेषु) इत्येते प्रयोगाः पाठ्याथ.

विद्विष्टदर्पहर मध्यमलोकपालं

कृत्वा प्रबोधयतु सर्वजगत्प्रबोधम् ।

लोकत्रयोद्वरणधामनिकेतनेषु

निद्रा कुतो भवति नाथ मवादशेषु ॥ १० ॥

मध्येष राज्यरयत्तारयिरागतस्ते

नीरोगतावहितवाक्प्रवणो मियक्च ।

पौरोगवोऽभिनवपाकपरः समास्ते

द्वारे तवोत्सवमतिश्च पुरोहितोऽपि ॥ ११ ॥

प्रत्यग्रो नरोः कामादुशीर्लसितो विन्यासीकृतः सोऽशी डैर्यो लिपिविशेषस्तेनोपल-
क्षितं गण्डस्थलं कपोलमण्डलं यस्याबलामुपलस्य तत्तपोक्षम् । पुनः कर्षभूतं अबला-
मुत्तम् । अवनिपीठिताभरम् अदयं दयारहितं यथा भवत्येष निपीठितमुन्मिताः अपरो
दन्तवासी यस्य तत्तपोक्षम् । पुनः कर्षभूतं अबलामुत्तम् । विशोऽमरनयनम् निद्रया-
जागरेण उद्वमरे उत्कटे मन्यते लोचने यत्र तत्तपोक्षम् । पुनः कर्षभूतं अबलामुत्तम् ।
समन्मनाधारम् सह मन्मनेन गद्गदशब्देन उपलक्षितानि अधराणि वर्णा यस्मिन्
अबलामुत्ते तत्तपोक्षम् । अनुमानालंकारः ॥

विद्विष्टेत्यादि । हे विद्विष्टदर्पहर विद्विष्टानां क्षम्यतां दपो मदस्य हरलीडि
विद्विष्टदर्पहरस्तस्य संबोधनं हे तपोक्ष हे राजन्, मवादशेषु पुष्पाशरक्षेषु निद्रा
स्वापः कुतो भवति । न कुतोऽपि भवति इत्यर्थः । कः पुमान् तस्य भवन्ते प्रबोधयतु
जागरयतु । अपि तु न कथित प्रबोधयतु इत्यर्थः । कर्षभूतं स्तम् । मध्यमलोकपालं
मध्यमलोकस्थानिनम् । पुनः कर्षभूतम् । सर्वजगत्प्रबोधम् सर्वस्य निमित्तस्य जगत्तः
पृथ्वीमण्डलस्य प्रबोधं सावधानमभवनं यस्मात् स तथा तम् । कर्षभूतेषु मवादशेषु ।
लोकत्रयोद्वरणधामनिकेतनेषु लोकानां त्रयं तत्त्रयोद्वरणं प्रकाशने धाम तेष्वस्य
निकेतनानि गृहानि लोकत्रयोद्वरणधामनिकेतनानि तेषु । अतिरम्याधेपालंधारः ॥

मग्नीत्यादि । हे राजन्, एन प्रसासीभूतस्ते तव मग्नी आगत आयागो वर्तते ।
कर्षभूतो मग्नी । राज्यरयत्तारयिः राज्यमेव रयः उद्वमरिदेनुरयत्तारयः । तत्रागतेऽह
इत्यर्थः । न केवलं मग्नी आगतः भिवर्च नैवविदायितासापरनाया समनवेय आगतो
वर्तते । कर्षभूतो भिवर्च । नीरोगतावहितवाक्प्रवणः नीरोगतायां आदाननिदानवि-
द्विष्टानिरोग्यत्वव्यकरणे अवहितः सावधानः वाः वाक् आदुर्बेदवचनानि तत्र
प्रवणो भिवर्चनः । तथा पौरोगवो महानसाध्यः समास्ते उद्गदतिदिदि । कर्षभूतः
पौरोगवः । अभिनवपाकदारः अभिनवः प्रत्यग्रो सोऽशी पाक्षे रन्ध्रं निराशिमङ्गन-

प्राभातिकानकरवश्रवणप्रबोधा-

दीर्घं रसन्ति गृहवापिषु राजहंसाः ।

उत्तिष्ठ देव भव संप्रति राजलक्ष्मी-

संपादितं विभवमेनमिति ब्रुवाणाः ॥ १२ ॥

सुप्तेषु येषु रविरेष भुषावलोक

यावत्तमो दलति तत्किल तेषु घटे ।

बोधं पुनर्दधति येऽस्य पुरो वितन्द्वा-

स्तेजांसि नाथ वितनोति निजानि तेषु ॥ १३ ॥

इति वैभातिकसूक्तपाठकठोरकण्ठकानां प्रबोधमङ्गलपाठकानामवसरावे-
दनसुन्दरोक्तीः सूक्तीराकर्ण्यजबोद्धासमांसलसरोजकाननं मन्दाकिनीपु-
लिनं कलहंस इव तदा किलाहं मृगमदाङ्गरामबहुलपरिमलं पत्यङ्गतलमु-
ज्ज्ञांचकार । कदाचिदासन्नोदयसुमणिमहसि प्रत्यूषानेहसि

विष्णुर्न परस्तात्परः । तथा हे राजन्, पुरोहितोऽपि तव भवतो द्वारे च तिष्ठति ।
कथंभूतः पुरोहितः । उत्सवमति. उत्सवे शान्तिकर्ममहोत्सवे मतिर्गुह्यिरस्य स तथा ।
समुषमालंकारः ॥

प्राभातिकेत्यादि । हे देव हे राजाधिराज, गृहवापिषु राजमन्दिरसरोवरेषु
राजहंसाः चयुश्चरणलोचनेषु लोहिताः चक्राङ्गा राजहंसा उच्यन्ते ते रसन्ति शब्दं कुर्व-
न्ति । कथम् । दीर्घं तारतरे यथा भवसेवम् । कस्मात् । प्राभातिकानकरवश्रवणप्रबोधात्
प्रभाते भवाः प्राभातिकस्ते च ते आनवाः पटहास्तेषां रवः शब्दस्तस्य श्रवणेनाक-
र्णनेन योषी प्रबोधो जागरः प्राभातिकानकरवश्रवणप्रबोधस्तस्मात् । राजहंसाः किं
कुर्वाणाः रसन्ति । इति अमुना प्रकारेण ब्रुवाणाः सूचयन्तः । इतीति किम् । हे देव
राजन्, त्वं उत्तिष्ठ उत्थो भव । संप्रति इदानीं राजलक्ष्मीसंपादितं एनं प्रत्यक्षीभूतं
विभवं ऐश्वर्यं भज त्वं आश्रय । उल्लेखालंकारः ॥

सुप्तेष्वित्यादि । हे भुषावलोक, विद्वज्जनलोचन, येषु सुप्तेषु ऐश्वर्यं भज त्वं
आश्रय । एष प्रत्यक्षीभूतो रविः यावन्मात्र तमोऽन्धकारं दलति विध्वंसयति तत्तमः
मिल निषयेन तेषु पुरुषेषु घटे घटति । ये पुरुषाः वितन्द्वाः निद्रारहिता निरालस्याः
अस्य रवे. पुरः पूर्वमेव पुनर्बोधं दधति जागरणं कुर्वन्ति जाग्रति । हे नाथ, तेषु
पुरुषेषु निजानि तेजांसि योतान् वितनोति वितारयति । आल्लंकारः ॥

इतीत्यादि । हे राजन्, कदाचित्कस्मिन्निदवसरे प्रत्यूषानेहसि प्रभातक आस्थान-

व्योमान्मुधौ विद्रुमकाननश्रीर्वियद्वने किंशुकपुष्पकान्तिः ।

आभाति रागः प्रथमं प्रभाते सुरेमसिन्दूरितकुम्भशोभः ॥ १४ ॥

निशे विहायापि निशीथिनीशं रतिस्त्रवात्यन्तमिह प्रसिद्धा ।

इयं त्वहशीर्ने विना दिनेशमास्ते निमेषार्धमपि स्वतन्त्रा ॥ १५ ॥

अतो निसर्गान्निशि पांशुलत्वं शुद्धस्थितित्वं दिवसत्रियश्च ।

मत्तैव संसर्गभयात्पुनरेव संघ्यां तयोः सीजि विधिः ससर्ज ॥ १६ ॥

मण्डपमास्याय चमयायुपमिष्य धर्मैत्यैर्न्यायाधिकारिभिः पुरैः सह सर्वेषां आभ्रमिणा
ब्रह्मचारिपट्टिधानप्रस्थमिक्षणा इतरद्यमहारविभ्रमिणा च ब्राह्मणक्षत्रियवर्णिकक्षत्राणां
वर्णानां च कार्याणि अपश्य अहं विचारयामास इति क्रियाकारकसम्बन्धः । कथंभूते
प्रत्युपानेहसि । आसन्नोदययुगमिमहसि आसन्न समीपवर्ति उदयाचलस्य शुभगे।
ध्रीत्सूर्यस्य महस्तेजो यत्र प्रत्युपानेहसि स आसन्नोदययुगमिमहास्त्रस्मिन् तपोक्ते ।
कथंभूतमास्थानमण्डपम् । मुधप्रकाण्डमण्डलीविधीयमानधर्मागमालापम् मुधाना विद्रु-
जनानां मध्ये प्रकाण्डं प्रसक्तं मुधप्रकाण्डं तस्य मण्डली मेत्प्रपक्वस्तया विधीयमानाः
क्रियमाणाः धर्मागमालापाः स्मृतिशास्त्रप्रवचनानि यस्मिन्मास्थानमण्डपे स तथा तम् ।
अहं किं कुर्यान् कार्याणि अपश्यम् । इति अमुना प्रकारेण सौख्यशायनिकानां सुखश-
यनं वृच्छन्तीति मे ते सौख्यशयनिकास्तेषां सुकृतीतामृतस्य सुवचनकथितामृतस्य
वर्णपुरता तयन् । आकर्ण्यभित्यस्यैः । इतीति किम्—

व्योमान्मुधायित्यादि । हे राजन्, प्रभाते शिवातसमये प्रथमं पूर्वं रागः

ध्रीत्सूर्यस्य तेजः आभाति शोभते । कथंभूतो रागः । व्योमान्मुधौ आकाशपुन्द्रे
विद्रुमकाननश्रीः विद्रुमणां प्रवालाणां काननस्य श्रीः शोभा यस्य रागस्य स तथा ।
पुनः कथंभूतो रागः । वियद्वने आकाशकानने किंशुकपुष्पकान्तिः किंशुकानां पलारा-
क्षाणां पुष्पाणि वृक्षमानि किंशुकपुष्पाणि तेषां कान्तिः शोभा यस्य स तथा । पुनः
कथंभूतो रागः । सुरेमसिन्दूरितकुम्भशोभः सुरेमस्य ऐरावणजस्य सिन्दूरितः
सिन्दूरेणावणीकृतोऽसौ कुम्भः सिन्दूरिण्डस्तस्य शोभा उपमा यस्य रागस्य स तथा ।
रूपत्रोपमालकारः ॥

निशे इत्यादि । हे निशे हे रात्रे, निशीथिनीश चन्द्रं विहायापि परिलज्यापि
इह अस्मिन् ससारे तव अत्यन्त रतिः प्रसिद्धा विहयाता वर्तते । इयं अहशीर्दिनश्रीः
दिनेश विना धीमास्वरमन्तरेण सूर्यादये निमेषार्धमपि स्वतन्त्रा स्वच्छन्दचारिणी
नास्ते न तिष्ठति । जाललंकारः ॥

अत इत्यादि । अतः एतस्मात् कारणतः निसर्गात्समावेन निशि रात्रौ पांशुलत्वं
गन्धकारेण सह व्यभिचारिणी नास्ते न त्वं दिवसत्रियश्च दिनस्यस्याः शुद्धस्थितित्वं

पूर्वं सरसकरजरेखाकृतिरथरुचिस्ततो रवि-

स्तदनु च घुसुणपिण्डसण्डघुतिरब्जचयच्छविस्ततः ।

पुनरथमरुणरत्नमुकुरश्रीरुदयति रागनिभैरैः

कुर्वन्ककुभि ककुभि बन्धूकमयीमिव सृष्टिमंशुभिः ॥ १७ ॥

शतमखधामहेमकुम्भाकृतिरिन्द्रसमुद्रविद्रुम-

स्तम्बस्तिमितफान्तिरहस्तसवसमयसुवर्णदर्पणः ।

उदयति रविरुदारहरिरोहणरुचिरुचिरोत्कैः करै-

दिन्दयितामुखानि पिञ्जरयत्नरुणितजलधिमण्डलः ॥ १८ ॥

अव्यभिचारिणीलं मलैव विहायैव तयोर्मिशादिनधियोः क्षीप्ति मध्ये विधिर्विधाता संप्रदा-
पुरैव ससर्ज चक्रे । कस्मात् । संसर्गमयादिव व्यभिचारिण्या अव्यभिचारिण्याय संपर्क-
शब्दादिव । उत्प्रेक्षाकृतकारः ॥

पूर्वमित्यादि । अथ प्रसस्तीभूतो रविः उदयति उद्गच्छति । कथंभूतो रविः ।
पूर्वं प्रथमतः सरसकरजरेखाकृतिः सरसा तत्कालदत्ता वा करजरेखा तस्या आकृ-
तियस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतो रविः । ततस्तदनन्तरं अथरश्मिः क्षीणां दन्तच्छ-
दाकारः । तदनु तदनन्तरं घुसुणपिण्डसण्डघुतिः कुङ्कुमपिण्डसण्डघुतिः अर्पपिण्डसदृशः ।
ततस्तदनन्तरं अब्जचयच्छविः रक्तकमलसदृशः । पुनस्तदनन्तरं अरुणरत्नमुकुराधीः
पद्मरागमणिदर्पणसमानद्योमः । रविः किं कुर्वन् । रागनिभैरैः रक्तिमण्डलैर्युग्मभिः
शृङ्गा ककुभि ककुभि दिशि दिशि बन्धूकमयी सृष्टिं कुर्वन्मिव विदधदिव । उपमा-
लंकारः । इवर्द्धच्छन्दः ॥

शतमखधामेत्यादि । रविः श्रीसूर्य उदयत्युद्गच्छति उदेति । कथंभूतः सपुदेति ।
शतमखधामहेमकुम्भाकृतिः पूर्वदिक्पालप्रासादसुवर्णकुम्भसदृशः । पुनः कथंभूतः ।
इन्द्रसमुद्रविद्रुमस्तम्बस्तिमितफान्तिः पूर्वसमुद्रप्रवालसमूहवन्निखलदीप्तिः । पुनः कथं-
भूतः । अहस्तसवसमयसुवर्णदर्पणः अहो दिवसस्य उत्सवसमयो महोत्सवकालस्तस्य
संबन्धी सुवर्णदर्पणः काष्ठनादर्गः । रविः किं कुर्वन् । करैः किरणैः कृता दिग्दयितामु-
खानि दिग्बध्वदनानि पिञ्जरयन् रक्षणीतानि कुर्वन् । कथंभूतैः करैः । उदारहरिरो-
हणरुचिरुचिरोत्कैः उदारमतिमनोहरं यदारिरोहणं हरिचन्दनं तस्य दधिर्दोषितस्तद्वत्
रुचिरा मनोहरा उत्कराः समूहा येषां कराणां ते तथोक्तस्तैः । कथंभूतो रविः ।
अरुणितजलधिमण्डलः श्वेतारक्षीकृतसमुद्राभोगः । रूपकालंकारः ॥ इवर्द्धच्छन्दः ॥

अर्धकाव्यकविः—

अरुणकिरणमध्ये विद्रुमस्तम्बबिम्बः

क्षितिप किमिव शोभां भानुरुद्यद्भिर्भति ।

राजा—

बुध बुधि मम शत्रोः शोणितापूरितायां

प्रतरदुपरि कोपात्पाटलं यद्वदासम् ॥ १९ ॥

निशि मदनविनोदाद्वासरे च प्रजाना-

मुदयनयनियोगाद्वाहमुद्रिक्तनिद्रः ।

इति वपुषि नितान्तं विभ्रदम्भोजलक्ष्मी-

मुदयति तपनस्ते देव सामान्यवृत्तिः ॥ २० ॥

अलकवल्लयमध्ये पद्मरागप्रसूतिं

नवकिसलयशोभां कर्णपालीप्रदेशे ।

कुचकलशतटानां कुङ्कुमस्येव रागं

दधति रविमयूखाः प्रातरेतेऽबलान् ॥ २१ ॥

अर्धकाव्यकविः समसाकारकः कश्चिद्भूते । किं भूते—अरुणकिरणेत्यादि । हे क्षितिप हे राजन्, अरुणकिरणमध्ये अहणानामव्यकराणां किरणानां मयूखानां मध्ये मध्यवर्ती विद्रुमस्तम्बबिम्बः प्रवालसहस्रमण्डलो भावः । श्रीसूर्य उद्यद् उद्यद्गच्छति । किमिव कीदृशी शोभा विभति भति । राजा भूते—हे बुध हे विद्रुन्, बुधि संप्राप्ते शोणितापूरितायां दक्षिणानृताया उपरि प्रतरद् उन्मज्जद् मम शत्रोरासं मुसं कोपात् पाटलं श्वेतरक्तं यद्वदादशं भवति यद्वद् भावः शोभा विभति । प्रभोत्तरोपमालम्कारः ॥

निशीत्यादि । हे देव हे राजन्, तपनः । श्रीसूर्यः । ते तव सामान्यवृत्तिः साहस्य-प्रवृत्तिरुदयति । कर्णभूतस्त्वम् । गाढमतिशयेन उद्रिक्तनिद्रः गतनिद्रः । कल्पात् । निशि रात्रौ मदनविनोदात् कामव्योदनात् वासरे च दिवसे प्रजानां लोकानां उदयनयनियोगात् वृद्धिकरणाधिकारात् । उद्रिक्तनिद्र इत्येषं त्वं किं कुर्वन् । इति अनुता प्रकारेण वपुषि शरीरे नितान्तमतिशयेन अम्भोजलक्ष्मीं रक्तमलशोभां विभ्रद् धरन् तेन कारणेन तपनः श्रीसूर्यः सामान्यतया उदयति । त्वत्सकानादहीनतया उदयं करोति इत्यर्थः । व्यतिरेकगुण्ययोषितालम्कारः ॥

अलकेत्यादि । एते प्रलक्ष्मीभूताः रविमयूखाः सूर्यकिरणाः प्रातः प्रभातसमये अलकवल्लयमध्ये कूर्णकुन्तलमण्डलान्तरे पद्मरागप्रसूतिं रक्तमणीनामुत्पत्तिं दधति

काश्मीरकेसररुच करजक्षताभा

काताधरसुतिधृत शुक्वक्ककल्पा ।

सिन्दूरिताङ्गणतलास्तव देव चित्त

भानो करा निविधचाटुतयाश्रयन्ते ॥ २२ ॥

इति सौखशयनिकाना सूक्तगीतामृतरस कर्णपूरता नयन्समाचरि-
तगुरुदेवतोपासनविधि प्रतापनिधि सकलजगदावहाराप्रणीर्मेहग्रामणी-
रिव समावय-पुरोहितैरुपनीतानि स्वस्त्ययनमङ्गलानि मुजङ्गमोगमू-
पणाग्रतरङ्गरुचिभिरम्भोधिवीचिभिर्वेलाचरु इव कामकोदण्डमण्डितदोर्द-
ण्डिकामण्डलाभिरबलाभि परिवृत सपादितप्रमातवृत्त पुरस्कृतमन्दरा-
वसतिमिव प्रदक्षिणीकृत्य सवस्ता धेनु प्रथमतराविर्भूतदर्शनै फलपतरु-
रिव कतिमिश्रितप्रसूनैरुत्तिसितशिसण्डदेस शुचिपक्ष इव धवलाम्बरधर

धरन्ति । अबलासु कर्णपालीप्रदेशे कर्णोपरितनभागे नवकिसलयशोभा प्रत्यप्रपन्न-
प्रभा दधति । अबला कुचकलशतटाना स्तनकुम्भप्रदेशाना कुङ्कुमस्य काश्मीरजन्म
केसररागशोभामिष दधति धरन्ति । उपमालकार ॥

काश्मीरकेसररुच इत्यादि । हे देव, भानो करा तव मयतन्त्रित विविध
चाटुतया नानाप्रकारप्रेमसुतितया आध्रयन्ते प्रविशन्ति । भवतन्त्रिताय रोचत
इत्यर्थ । कथभूता भानो करा । काश्मीरकेसररुच जालकुङ्कुमकिरत्कतद्वगा ।
पुन कथभूता । करजक्षताभा अबलासु नखोपगोभिता । पुन कथभूता । काताधर
सुतिधृत का ताना स्त्रीणा अधरसुति शोभा धरतीति काताधरसुतिधृत । पुन कथभू-
ता । शुक्वक्ककल्पा तव क्रीडाकीरतुण्डसद्वगा । पुन कथभूता । सिन्दूरिताङ्गणतला
सिन्दूरित रञ्जीतमङ्गणतल गृहामभूमियैस्ते सिन्दूरिताङ्गणतला । उपमालकार ॥

अह कथभूत एन् वायाणि अपश्यम् । समाचरितगुरुदेवतोपासनविधि समा-
चरित सम्पन्निहितो गुरोर्वपाध्यायस्य मात्रादेश्च देवतायाश्च उपासनविधि सेवा
विधान येन ।

समुद्र इव सरस्वतीरतिरहस्योपदेशदित्सया कर्णल-
 माभ्यामुशनोबृहस्पतिभ्यामिव चन्द्रकान्तकुण्डलाभ्यामलंकृतश्रवणः परेण
 चाभिजातजनोचितेनाकल्पेनाध्यासितस्वशरीरः समन्तादालानितानामपरो-
 त्सर्गं दिग्गजसर्गमिव दर्शयतां दशनकोशारुणमणिमयूखोन्मुखरेखालेखपुन-
 रुच्यमानकुम्भस्थलीसिन्दूरशोमानामनेकपानामनवरतकटकंदरद्रववहानसौ-

.....धीसरस्वतीरतिरहस्योपदेशदित्सया कर्णलमाभ्यामुशनोबृहस्पतिभ्यामिव
 चन्द्रकान्तकुण्डलाभ्यामलंकृतश्रवणः श्रीश्च लक्ष्मीः सरस्वती च वाग्वादिनी धीसरस्वती
 तयोः रत्नोः संभोगक्रीडयोः संबन्धि यत् रहस्यं गोप्यतत्त्वं तस्योपदेशः शिक्षणं
 तस्य दित्ता दातुमिच्छा धीसरस्वतीरतिरहस्योपदेशदित्ता.....

अत्र उच्यते: शुक्रो लक्ष्मीभोगशिक्षां दातुं एकस्मिन् कर्णे लभः, सरस्वत्या रतिरहस्यो-
 पदेशदित्सया बृहस्पतिर्द्वितीये कर्णे लभः । यथासंख्यालंकारगर्भित उपप्रेक्षालंकारः
 सूचितो भवति । पुनः कथंभूतः सन् कार्याण्यपश्यम् । परेण चाभिजातजनोचितेना-
 कल्पेनाध्यासितस्वशरीरः न केवलं एतरेवाभरणैर्मण्डितशरीरोऽहं वर्तते किं तु परेण च
 कण्ठभरणयज्ञोपवीतकटिसूत्रादिना च आकल्पेन वेपथेन अध्यासितस्वशरीरः मण्डितनि-
 पाङ्गः । कथंभूतेन आकल्पेन । अभिजातजनोचितेन अभिजाताः कुलीनाः ये जनाः
 लोकास्तेषामुचितेन योग्येन । समन्तादालानितानामपरोत्सर्गं दिग्गजसर्गमिव दर्शयतां
 दशनकोशारुणमणिमयूखोन्मुखरेखालेखपुनरुच्यमानकुम्भस्थलीसिन्दूरशोमानामनेकपा-
 नामनवरतकटकंदरद्रववहानसौरभाकूप्यमाणेन्द्रिन्दिरमुन्दरीकुलकुबलयितगगनापगाभागम्
 अनेकपानां गजेन्द्राणां संयन्धिरयेन अनवरतं निरन्तरं कटकंदरेभ्यो गण्डस्थलेभ्यो
 प्रवत्तु कथोत्तत् यद्दार्ढ्यं मदत्तस्य सौरभं सौमन्यं तेन आकूप्यमाणा आतन्यमाना
 या इन्द्रिन्दिराणां मुन्दर्यो ब्रमर्यस्तासां कुलानि तन्मूढास्त्रैः कुबलयितो नीलोत्पलितो
 गगनापगायाः आकाशगङ्गायाः भागः प्रदेशो येन मण्डपेन स तथा तम् । कथंभूतानां
 अनेकपानाम् । समन्तात् सर्वत्र आलानितानां बद्धानाम् । पुनः कथंभूतानां अनेकपानाम् ।
 दशनानां दन्तमुसलानां ये कोशाः वेष्टनस्योल्लास्तेषां संबन्धिनो ये अदणमणयो
 जटितपद्मरागरत्नानि तेषां मयूसाः निरपास्तेषां उन्मुखा ऊर्ध्वं गता या रेखा
 राजयस्तासामालेखैर्विन्यासैः पुनरुच्यमाना द्विगुणीक्रियमाणा कुम्भस्थलीनां मस्तकधि-
 ष्ण्डतटीनां सिन्दूरशोभा गर्भनागमिह्या येषां ते तथोक्तास्तेषाम् । किं कुर्वतां
 अनेकपानाम् । दिग्गजसर्गं दिग्मण्डलगृष्टिं अपरोत्सर्गं अपरदिग्गजसर्जनं दर्शयतामिव
 लोकानां विलोकनं कारयतामिव । पुनः कथंभूतमास्यानमण्डपम् । वाजिनानामनिमेपहे-
 पाधोपमुखीरतसन्धिषसौथोत्सङ्गम् वाजिनानां अश्वानां अनिमेपमनवरतं योऽसी हे-

रमाहृष्यमाणेन्द्रिन्दिरसुन्दरीकुलकुलयितगगनापगामागम्, इतस्ततः कृता-
सरलचलस्याना नेत्रचीनचित्रपटीपटोदरल्लिकाद्यावृत्तदेहाना प्रतियवसपास-
चलचामरचुम्ब्यमानलोचनान्ताना मुहुर्मुहुर्विजयपरम्पराप्रतिपादनपरेणेव
दक्षिणचरणेन महीतलमुल्लिखतामुत्तालजलधिरुल्लोललीलाना वाजिनामनि-
मेपहेपाघोपमुखरितसविधसौधोत्सङ्गम्, अविरतदह्यमानकालागुरुधूपधूमोद्ग-
मारभ्यमाणदिग्विलासिनीकुन्तलजालम्, उत्तरलतरपताकाप्रतानातन्यमा-
नाम्बरसरोद्दसमालम्, उत्तुङ्गतमङ्गशृङ्गसगतानेकमाणिक्योत्कीर्णकलशरुचि-

पाघोघो हेपाध्वनिस्तेन मुखरित आचलित सविधाना निवटवर्तिना सौधानामुत्साह
अङ्गो येन स तथा तम् । कथभूताना वाणिनाम् । इतस्ततो यत्र तत्र कृता रचिता
असरला अपर्यन्ता चलस्या पश्चिर्घेपा ते इतस्तत कृतासरलचलस्यास्तेषाम् । पुन
कथभूताना वाजिनाम् । नेत्रचीनचित्रपटीपटोदरल्लिकाद्यावृत्तदेहानाम् नेत्राणा सूक्ष्म
पटकुलवारलाना चीनाना चीनदेशोत्पन्नवस्त्राणा चित्रा नानाप्रकारा वा पट्य
सूक्ष्मवस्त्राणि ताव पटोलानि च पटकुलवस्त्राणि रल्लिकाश्च रक्षादिकम्बलविशेषास्ता
आदिर्घेपा तैरेवादिप्राणान्तेराहता वेष्टिता देहा शरीराणि येषा ते तथा तेषाम् । पुन कथ-
भूताना वाजिनाम् । प्रतियवसपासचलचामरचुम्ब्यमानलोचनान्तानाम् यवसस्य तृणस्य
योऽसौ घास कवलध्वर्षण यवसघास यवसघास प्रति प्रतियवसघास चलन्ति क-
म्पमानानि चामराणि मस्तकप्रकीर्णकानि तैधुम्ब्यमानानि आश्टयमानानि लोचनाना
अन्ता प्राप्ता येषा वाणिना ते तथा तेषाम् । वाजिना किं कुर्वताम् । दक्षिणचरणेन
अपसव्याप्रपादेन महीतल भूमितल उल्लिखता उत्पन्नताम् । कथभूतेन दक्षिणचरणेन ।
उत्प्रेक्ष्यते—मुहुर्मुहुर्वारवार विजयपरम्पराणा शत्रुपराजयनिधेयीना प्रतिपादनपरेणेव
सूचनतत्परेणेव । अपरं कथभूताना वाणिनाम् । उत्तालजलधिरुल्लोललीलानाम् उत्ताला
उल्लुङ्गिता ये जलधिरुल्लोला समुद्रमहातरङ्गास्तेषां लीला शोभा येषा ते तपोका-
स्तेषाम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । अविरतदह्यमानकालागुरुधूपधूमोद्गमार-
भ्यमाणदिग्विलासिनीकुन्तलजालम् अविरतयन्वरता दह्यमान अस्मीकियमाण य-
त्कालागुरु कुण्डकाकतुण्ड तस्य धूपस्य योऽसौ धूम तत्पर्यायान्तरं तस्योद्गम प्रादुर्भावं
तेन आरम्भमाणानि रच्यमानानि दिग्विलासिनीना दिग्बधूना कुन्तलगालानि यत्र
मण्डपे स तथा तम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । उत्तरलतरपताकाप्रतानातन्यमा-
नाम्बरसरोद्दसमालम् उत्तरलतराद्यपलतरा या पताका ध्वजास्तासां प्रतान समूह-
स्तेन आतन्यमाना विस्तार्यमाणा अम्बरसरसि आकाशसरोवरे हसमाला हससमूहो यत्र
येन वा स लघोच्छ्राम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । उत्तुङ्गतमङ्गशृङ्गसगतानेकमा-

रच्यमानखेचरीकुचविचित्रपत्रभङ्गम्, अभिनयोत्फुल्लफलितपल्लवान्तरालविलसत्कीरकामिनीपुनरुक्तवन्दनसकप्रसङ्गम्, अन्तरान्तरावलम्बितोत्तरलतारहारमरीचिवीचिचयप्रचाराचर्यमाणसुरसरित्सलिलसेकम्, अतिबहलकालेयकदर्दमोन्मृष्टस्फटिककुट्टिमतलप्रवेकम्, अनल्पकर्पूरपरागपरिकल्पितरत्नावलिविधानम्, ईपदीपदुन्मिपत्कमलमालतीबकुलतिलकमल्लिकाशोकादिकुसुमोपहाराभोदमन्दमधुलिहापाद्यमानापरमरक्तमयवितर्दिकाप्रतानम्, अ-

गिनयोरकीर्णकलशरुचिरच्यमानखेचरीकुचविचित्रपत्रभङ्गम् उत्तुङ्ग उन्नतो योऽसौ तमङ्ग-
प्रासादस्य गङ्गाणि शिखराणि तेषु सगता आरोपिता अनेके बहवो ये मानिक्यो-
त्कीर्णकलशा रत्नपटितपटास्तेषा रुचिभिर्दीप्तिमी रच्यमान क्रियमाण खेचरीणा
देवविद्याधरीणा कुक्षेषु विचित्रो मनोहर पत्रभङ्ग पत्रावली शस्मिन् आस्थानमण्डपे स
तथा तम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । अभिनयोत्फुल्लफलितपल्लवान्तरालविलसत्कीर-
कामिनीपुनरुक्तवन्दनसकप्रसङ्गम् अभिनवा प्रत्यगा उत्फुल्ल पुष्पसहिता फलसहिता
ये पल्लवा पृक्षशारामाणि तेषामन्तरालेषु मध्येषु विलसन्त्य क्रीडन्त्यो या कीर-
कामिन्य शुक्भार्यास्ताभि पुनरुक्तो द्विगुणीकृत वन्दनसकप्रसङ्ग वन्दनमालासततिर्यन
स तथा तम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । अन्तरान्तरावलम्बितोत्तरलतारहारमरी-
चिवीचिचयप्रचाराचर्यमाणसुरसरित्सलिलसेकम् अन्तरान्तरा मध्ये मध्ये अवलम्बिता
आरोपिता उत्तरलाधपला महामध्यमणिसहिता वा तारहारा अत्युज्ज्वला ये हारा मु-
क्ताफलमालास्तेषा मरीचिवीचिचया किरणलहरीसमूहास्तेषा प्रचारै प्रसरैराचर्यमाण
क्रियमाण सुरसरित्सलिलस्य गङ्गाजलस्य सेक सेवन यत्र स तथा तम् ।
पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । अतिबहलकालेयकदर्दमोन्मृष्टस्फटिककुट्टिमतलप्रवेकम् अ-
तिबहल अतिशयेन प्रचुरो योऽसौ कालेयकदर्दम काश्मीरजन्मकेसरद्रवस्तेन उन्मृष्ट समा-
र्पित छटकित यत् स्फटिककुट्टिमतल काश्मीरोपलब्धभूमितल तेन प्रवेक प्रविनायो यस्य
स तथा तम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । अनल्पकर्पूरपरागपरिकल्पितरत्नावलिविधा-
नम् अनल्पेन प्रचुरेण कर्पूरपरागेण धनसारचूर्णेन परिकल्पित समन्ताद्रचित रत्नावलि-
विधान चतुष्कपूरण यत्र स तथोक्तम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । इपदीपदुन्मि-
पत्कमलमालतीबकुलतिलकमल्लिकाशोकादिकुसुमोपहाराभोदमन्दमधुलिहापाद्यमानापर-
मरक्तमयवितर्दिकाप्रतानम् ।

कमलानि च पङ्के-
रुहाणि, मालस्य ज्योतीपुष्पाणि, बकुलानि च मदगन्धितरुपुष्पाणि, तिलकानि च पुष्प-
पत्ररुपुष्पाणि, मल्लिकाश्च मुक्तबन्धनपुष्पाणि, अशोकानि च श्रीरक्षपुष्पाणि, आदिर्येषा
चम्पकादीना तानि कमलमालतीबकुलतिलकमल्लिकाशोकादीनि तानि च तानि कुसुमानि
तेषामुपहार पूजन तस्माभोदेन परिमलेन मन्दास्त्रीना ये मधुलिहा भ्रमरास्त्रैरापाद्यमा-

चलग्नागच्छदगण्यपण्याङ्गनास्त्रनतुङ्गिमोत्सार्यमाणमार्गपरिजनवलम्, उच्चै-
स्तरोच्चार्यमाणजयजीवितयशःप्रकाशनाशीर्वादविदग्धबन्दिवृन्दवदनोच्छल-
त्कलकोलाहलम्, उदीर्णमणिस्तम्भिकामध्यप्रसाधितसिंहासनम्, अमरतरु-
परिकरं मेरुशिखरमिव, लक्ष्मीकटाक्षवलक्षोभयपक्षविक्षिप्यमाणचामरपर-
म्परम्, अमृतोदधिदेवतापाङ्गद्विगुणतरङ्गप्रसराकुलं कुलशैलमिव, उपरि-
विततसितदुकूलवितानम्, उदितेन्दुमण्डलमुदयाचलमिव, अध ऊर्ध्व

नोऽपरो द्वितीयो मरुतमयः कीरपद्मनिमलभूमयो वितर्दिवाप्रतानो वेदिकाविस्तारो
यत्र स तथा तम् । उक्तं च—‘गारुमतं मरुतमदमगर्भो हरिन्मणिः । कालं च नीलं
च मेचकम्’ इति वचनात् । पुष्परागोद्भूता भ्रमरास्तादृशाः संजाताः । पुनः कथंभूत-
मास्थानमण्डपम् । अवलग्ननागच्छदगण्यपण्याङ्गनास्त्रनतुङ्गिमोत्सार्यमाणमार्गपरिजनवलम्
अवलगने सेवया आगच्छन्त्यः उपटीकमानाः याः अगण्यपण्याङ्गनाः गणनादीता
येत्यास्तासां स्तनतुङ्गिनां शुचोऽन्त्येनोत्सार्यमाणः श्रेयमाणः.....

‘...उपठ्यमाना ये जयजीवितयशःप्रकाशनाशीर्वादाः जयश्च अपरा-
जय, जीवितं च दीर्घायुष्यता, यद्यथ पुष्पगुणानुरीतेनं तेषां प्रकाशनाः प्रकटनपराः
आशीर्वादा आशीर्बचनानि तेषु विदग्धाध्वरा वन्दिनः स्तुतिपाठकाः भद्राक्षण-
भद्रास्तेषां हृन्दानि समूहास्तेषां वदनानि मुर्यानि तेषु उच्छलन्तः कलाः मधुराः कर्णा-
मृतप्रावाः कोलाहलाः कलकलशब्दा यत्र स तथोक्तः । पुनः कथंभूतमास्थानमण्डपम् ।
उदीर्णमणिस्तम्भिकामध्यप्रसाधितसिंहासनम् उदीर्णां उपरता या मणिस्तम्भिका रत्ना-
नामल्पस्तम्भास्तेषां मध्ये अन्तर्भागे प्रसाधितं शृङ्गारितं सिंहासनं हयंशविष्टरं
यस्मिन् स तथा तम् । पुनः कथंभूतमास्थानमण्डपम् । अमरतरुपरिकरं मेरुशिखरमिव
कल्पतरुपरिवेष्टितं रत्नानुमस्तकमिव । पुनः कथंभूतमास्थानमण्डपम् । लक्ष्मीकटाक्षव-
लक्षोभयपक्षविक्षिप्यमाणचामरपरम्परम् लक्ष्मीकटाक्षवत् लक्ष्म्यपाङ्गावलोकनवद्वलक्षा
उन्नवला उभयपक्षयोः सन्ध्यासन्ध्यापार्थयोर्विक्षिप्यमाणा विविधवीज्यमाना चामरप-
रम्परा प्रकीर्णकश्रेणिर्यत्र मण्डपे स तथा तम् । पुनः कथंभूतमास्थानमण्डपम् ।
कुलशैलमिव कुलपर्येतमिव । कथंभूतं कुलशैलम् । अमृतोदधिदेवतापाङ्गद्विगुणतरङ्ग-
प्रसराकुलम् अमृतोदधिः क्षीरोदसागरस्तस्य सवन्धिन्यो याः देवतास्तासामपात्रैर्लो-
चनश्रान्तैर्द्विगुणा द्विरुष्णा ये तरङ्गाः फणोलास्तेषां प्रसरा विस्तारस्ताराकुलो व्यात-
स्ताम् । पुनः कथंभूतमास्थानमण्डपम् । उपरिविततवितदुकूलवितानम् उपरि
राजमस्तोपरितनमागे विततं विस्तारितं सितदुकूलवितानं शुरुपटकूलचन्द्रोपकं यत्र
स तथा तम् । पुनः कथंभूतमास्थानमण्डपम् । उदितेन्दुमण्डलम् उदितं उदयं प्राप्समि-
न्दुमण्डलं चन्द्रविराजं यस्मिन् उदयाचले स उदितेन्दुमण्डलस्य ईदृग्विधं उदयाचलमिव

भित्तीना च रत्नफलकभागेषु प्रतिबिम्बितोपासनागतसमस्तसामन्तसमा-
जन्, असुरामरदिवपालदत्तयात्राभाजमिव, विविधमणिविन्यासविहितव-
हुरुपाकृते रत्नस्यावलोकनाद्भीतमूपालबालकाकुलितसौविदलम्, आखण्ड-
लसभाप्रतिमलम्, 'मा भजत वैकृतमाकल्पम्, विजहीत धनयौवनमदोहा-
सितानि टिरिटिलितानि, प्रविशतानधिकृतमनीषा पुरुषा, समाध्वमसबाध-
मात्मभूमिकायाम्, मा कथयत मिथ प्रजल्पोत्पत्त्या कथा, प्रमुञ्चत चापलं

उदयाचलतटस्थमास्थानमण्डपम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । अथ ऊर्ध्वं अधस्त-
नभागे ऊर्ध्वभागे च भित्तीना कुञ्जाना रत्नफलकभागेषु माणिक्यपट्टकदेशेषु प्रतिबि-
म्बितोपासनागतसमस्तसामन्तसामान्यम् प्रतिबिम्बित प्रतिच्छयाभागत उपासनागताना
सेवासमागतानां समस्तानां समग्राणां साम तानां देशपत्नीनां राज्ञां समाजं समूहो यत्र
आस्थानमण्डपे स तथा तम् । पुन कथभूतमास्थानमण्डपम् । असुरामरदिवपालदत्तयात्रा-
भाजमिव ये अथ प्रतिबिम्बितास्ते दिक्पालस्यानीया ये देवास्यैर्दत्ता कृता यात्रा गमन
ता भजते ध्रुवतीति असुरामरदिवपालदत्तयात्राभाक् तम् । पुन कथभूतमास्थानमण्ड-
पम् । विविधमणिविन्यासविहितवहुरुपाकृते रत्नस्यावलोकनाद्भीतमूपालबालकाकुलितसौ-
विदलम् रत्नस्यावलोकनात् अग्रभूतेरवलोकनादृशनात् भीता भय प्राप्ता ये भूपालानां
बालका सामन्तानां शिशवस्तैराकुलिता खेद प्रापिता सौविदल्य स्थापत्वा यस्मिन्
मण्डपे तथा तम् । भूपालबालका कस्माद्भीता तदेतुयमितं विशेषणमाह—कथभू-
तस्य रत्नस्य । विविधमणिविन्यासैरानारक्ष्यनिर्मितैरहितैर्विहृतानि बहूनि रूपाणि सिं-
हव्याप्रादीनां रूपाणि तेषामाकृतिराकारो यस्मिन् रत्ने स तथा तस्य । पुन कथभूतमा-
स्थानमण्डपम् । आखण्डलसभाप्रतिमलम् । सुधर्मपरिपक्वमानमित्यर्थः । पुन कथभूतमा-
स्थानमण्डपम् । इति अमुना प्रकारेण इत्येतत्तु वन्न तत्र टीकमाने सचरद्भि यादौकै
प्रतीहारैर्विनीयमानानुकसेवकम् विनीयमाना शिक्षयमाणा अनुकसेवका प्रत्यासनसेवका
यत्र ॥ विनीयमानानुकसेवकस्तम् । इतीति किम् । मा भजत मागृहीत वैकृत सविकारमा-
कल्प देवम् । टिरिटिलितानि आसन अनुचितव्यवहारान् विजहीत विशेषणमुक्तं यूयम् ।
कथभूतानि टिरिटिलितानि । धनयौवनमदोहासितानि धनच स्वापत्तेयम्, यौवनच साह-
य्यम्, तयोर्भेदधितोल्लासो भवस्तेन उत्प्लसितानि प्रादुर्भाषितानि धनयौवनमदोहासितानि ।
अनधिकृतमनीषा अनियोगबुद्धयः पुरुषा वना, मा प्रविशत प्रवेश मा कुरुत यूयम् ।
असबाध सावकाशं यथा भवयेव आत्मभूमिकाया निजस्थानेषु समाध्व तिष्ठतो यूय
विशत यूयम् । 'यस्य ये' इति पाणिनिसूत्रेण सकारलोपः, यदि वातन्त्रव्याकरणा-
भिप्रायेण लुप्यते 'न दृष्टा तृतीयः' इति सूत्रेण सस्य दो भवति तेन समाध्व(ङ्)मिति
सयोगाक्षरे निष्पद्यते । कथा वार्ता मा कथयत यूयम् । कथभूता कथा । मिथ प्रजल्पो-

मनोमर्कटस्य, मा कुरुत पारिप्लवप्लुतानिमानिन्द्रियहयान्, 'केवलं किं प्र-
क्ष्यति, किं प्रवक्ष्यति, किमादिक्ष्यति, किं वा स्रक्ष्यति विनियोगजातं
देव इत्येकायनमनसो निरीक्षध्वं देवस्य वदनम्' इतीतस्तत्प्रीकमानैर्पाष्टी-
कैर्विनोयमानानुक्सेवकम्, अतिविधीयमानागन्तुकम्, अखिललोकलोच-
नेन्दीवरानन्दचन्द्रमसं लक्ष्मीविलासतामरसं नाम बुधप्रकाण्डमण्डलीवि-
धीयमानधर्मागमालापमास्थानमण्डपमास्थाय निःसङ्गीकृतद्वारदेशः स्वयमेव
यथादेशरूपमनुत्पिञ्जलमनाः सकलविद्याव्यवहारवेदिभिर्बिम्बितसर्वपथीनन्या-
यद्वापरैर्दृष्टश्रुतानेकाचारविचारिलोकैः सत्यवादिभिस्तमोपहालोकैरिव यथा-

त्यथाः मिथः परस्परं जल्पः प्रमापणं उत्पद्य उन्मागौ वासु तास्तयोक्ताः । मनो-
मर्कटस्य चित्तशायामृगस्य चापलं चपलत्वं प्रमुञ्जत प्रकर्षेण दूरीकृतं यूयम् । इमान्
प्रत्यक्षीभूतान् इन्द्रियहयान् स्वयंवातिरुगान् वाक्पाणिपादादीन् वा पारिप्लवप्लुतान्
चञ्चलत्वोरकालान् मा कुरुत मा विदधीध्वं यूयम् । सेवका मुञ्चन्ति यथेवं न कुर्मस्ताहिं
किं कुर्म इति चेत् इति अमुना प्रकारेण केवलं देवस्य यशोधरमहाराजस्य वदनं मुखं
एकायनमनसः एकाम्बिताः सन्तो निरीक्षध्वं अवलोक्यत । कथंभूताः कथाः निरीक्षध्वम् ।
देवः किं विनियोगजातमधिकारसमूहं प्रक्ष्यति किमनुबोक्षति प्रश्नं करिष्यति । देवः किं
प्रवक्ष्यति । देवः किमादिक्ष्यति किमादेशं दास्यति । वा अपवा किं स्रक्ष्यति कां सृष्टि करि-
ष्यति । पुनः कथंभूतमास्थानमण्डपम् । अतिविधीयमानाः अन्विष्यमाणाः अवलोक्यमाना
आगन्तुकाः नवतरपुरयाः यस्मिन् मण्डपे स तथा तम् । पुनः कथंभूतमास्थानमण्डपम् ।
अखिललोकलोचनेन्दीवरानन्दचन्द्रमसम् । अखिलानां लोकानां लोचनानि तान्येव इन्दी-
वरानि नीलोत्पलानि तेषामानन्दे हर्षोत्पादने विकासने चन्द्रमाः शशाङ्कस्य । कथंभूतः
शत्रुः कार्याणि अपश्यम् । निःसङ्गीकृतद्वारदेशः अनिपिदजवप्रवेशः । अहं कार्याणि कथं
अपश्यम् । यथादेशरूपं यथान्यायं अवलोक्यम् । कथंभूतोऽहम् । अनुत्पिञ्जलमनाः अना-
कुलितचित्तः । कथंभूतेर्धर्मस्थैः । सकलविद्याव्यवहारवेदिभिः सकलाः समस्ता वा वि-
द्याश्चतुर्दशविद्याश्चासा व्यवहारः प्रवर्तनं विदन्ति बानन्तीत्येवशोकास्त्ये तथा तैः ।
कास्ताः चतुर्दशविद्या इति केचित्—'षडङ्गानि चतुर्वेदा भीमांश्वा न्यायविस्तरः ।
धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्याधैताद्यतुर्दश ॥' शिक्षा कत्यो व्याकरणं ज्योतिषं छन्दो निदर्शकं
चेति वेदानां षडङ्गानि यद् । वल्लारो वेदाः प्रसिद्धाः । पुनः कथंभूतेर्धर्मस्थैः । विगतस-
र्वपथीनन्यायद्वापरैः सर्वपथीनाः सर्वमार्गानुसारस्तेषां न्यायो नीतिव्यवहारो विपतो
मिन्ः सर्वपथीनन्यायस्य द्वापरः सदेहो येषां ते तथा तैः । उक्तं च—'विधिपितृसा-
दुसन्नयः । सदेहद्वापरी च' । पुनः कथंभूतेर्धर्मस्थैः । दृष्टश्रुतानेकाचारविचारिलोकैः दृष्टा
लोचनाभ्यां प्रसङ्गीकृताः धृताः कथंभूतकर्णिताः अनेकेषामाचाराणां विचारिणो लोकाः

र्थदर्शनस्यैर्धर्मस्यैः सह सर्वेषामाश्रमिणामितरव्यवहारविश्रामिणा च
कार्याप्यपश्यम् । दुर्दर्शो हि राजा कार्याकार्यविपर्ययासमामनैः कार्यतेऽति-
सधीयते च द्विपद्भिः । न हि नियोगिनामसतीजनानामिव भर्तुर्व्यसनाद-
परः प्रायेणास्ति जीवनोपायः । स्वामिनो वा नियुक्ताना स्त्रीणामिवातिप्र-
सरणनिवारणात् । भवन्ति चात्र श्लोकाः—

नियुक्तहस्तार्पितराज्यभारास्त्रिषन्ति ये स्वैरविहारसाराः ।

विडालवृन्दाहितदुग्धमुद्राः स्वपन्ति ते मूढधियः क्षितीन्द्राः ॥ २३ ॥

ज्ञायेत मार्गः सलिले तिमीना पत्रिणा व्योम्नि कदाचिदेव ।

अध्यक्षसिद्धेऽपि कृतावलोपा न ज्ञायतेऽमत्यजनस्य वृत्तिः ॥ २४ ॥

वृद्धविद्वांसो यैस्ते तथा ते । पुनः कथमूतैर्धर्मस्यैः । सत्यवादिभिः ययोककथकैः । पुनः
कथमूतैर्धर्मस्यैः । तमोपहालोकेरिव तमोपहस्य सूर्यस्य आलोकोऽदयोता तमोपहलोका
तैः श्रीमात्करद्योतसदृशैः । कार्याणि स्वयं कस्मादपश्य तत्कारणमाह—हि यस्मात् कार-
णात् राजा पृथिवीपतिर्दुर्दर्शः दुःखेन महता कष्टेन ब्रह्ममण्यवो दुर्दर्शः । 'इपद् सुपु'
इति कृच्छ्रार्थं खल । आसन्नैः पुरुषैः कार्याकार्यविपर्ययं कृत्य वैपरीत्यं कार्यते निर्धार्यते
द्विपद्भिः शत्रुमिथ राजा अतिसधीयते पराभूयते । हि यस्मात् कारणात् नियोगिना
मन्त्रिणा भर्तुर्नरेन्द्रस्य व्यसनात् दुःपात् अपर कोऽपि जीवनोपायः जीवनहेतुः प्रायेण
बाहुल्येन न नास्ति । किंतु स्वामिनो व्यसदमेव नियोगिना जीवनोपायः । वैयामिव
जीवनोपायो नास्ति । असतीजनानामिव पुच्छलीलोकवत् । यथा पुच्छलीलोकानां कान्तस्य
व्यसने सति ह्वेच्छया पर्यटनं भवति । स्वामिनो वा राज्ञः नियुक्तानां नियोगिनां अ-
तिप्रसरणनिवारणात् अतिव्याप्तिनिषेधनादप्योऽपर कोऽपि प्रायेण जीवनोपायो नास्ति ।
कासामिव । स्त्रीणामिव यथा स्त्रीणां अतिप्रसरणनिवारणात् अपर स्वामिनो जीवनो-
पायो नास्ति । भवन्ति चात्र श्लोका वृत्तानि भवन्ति ॥

नियुक्तेत्यादि । ये क्षितीन्द्रा ये राजानो नियुक्तहस्तार्पितराज्यभारा नियो-
गिना मन्त्रिणा हस्ते अर्पितो दत्तो राज्यभारो यैस्ते तथोक्ता त्रिषन्ति आसते । क-
थमूता सन्तस्त्रिषन्ति । स्वैरविहारसारा स्वैरविहारः स्वेच्छाप्रवर्तेन सारो मनोनुर-
धनो येषां ते तथोक्ता । ते क्षितीन्द्रा मूढधियो निर्विवेका स्वपन्ति निद्रां कुर्वन्ति ।
कथमूता सन्तः स्वपन्ति । विडालवृन्दाहितदुग्धमुद्रा विडालानां मार्गोपाया
वृन्देषु आहिता आरोपिता दुग्धरक्षणे मुद्रा सादरमहलिभूषणं यैस्ते तथोक्ता । वि-
डालवृन्देषु दुग्धरक्षाधिकारं दत्त्वा स्वपन्ति निद्रां सन्तो निद्रां कुर्वन्ति । दृष्ट-
न्तालंकारः । आक्षेपो वा ॥

ज्ञायेतेत्यादि । तिमीनां मत्स्यानां मार्गं सलिले ज्ञायेत विचेत् । पत्रिणा प-

विशोधय महीपाल मन्त्रशालामशेषतः ।

अयुक्तोऽर्हति न स्थातुमस्यां रतिरहस्यवत् ॥ २७ ॥

यतः—

एकं विपरसो हन्ति शस्त्रेणैकथ हन्यते ।

सयन्धुराष्ट्रं राजानं हन्येको मन्त्रविप्लवः ॥ २८ ॥

तव तेजोनिधेर्देव सर्वलोकैकचक्षुषः ।

को नाम दर्शयेन्मन्त्रं प्रदीपं शुमणेरिव ॥ २९ ॥

चन्द्रादिवाम्बु तत्कान्ते सूर्यात्तेजस्तदश्मनि ।

त्वत्तो गुणनिधेर्नाथ मतिर्मादृशि जायते ॥ ३० ॥

विशोधयेत्यादि । हे महीपाल पृथ्वीपते, मन्त्रशालां मन्त्रग्रहं अशेषतः सर्वप्र-
कारेण विशोधय मन्त्रशालामामनधिकारिणं पुरुषं निष्काशय । अस्यां मन्त्रशालायामयुक्तः
पुमान् मन्त्रभेदको जीवः स्थातुं स्थितिं कर्तुं नार्हति न योग्यो भवति । किंवत् । रतिरह-
स्यवत् । यथा रतिरहस्ये संयोगश्रीद्वयां अयुक्तो न स्थातुमर्हति । उपमैव ॥

यतो यस्मात् कारणात् । एकमित्यादि । विपरसो हालाहलद्रवः एकं पुरुषं हन्ति
मारयति । शस्त्रेण च आयुधेन च एकः पुमान् हन्यते नार्हते । मन्त्रविप्लवो मन्त्रभेद-
एकोऽद्वितीयो राजान् नृपं हन्ति मारयति । कथंभूतं राजानम् । सयन्धुराष्ट्रम् बन्धवध
लुटुम्बवर्गः राष्ट्रं च देशः सन्धुराष्ट्रः सह वर्तते इति सयन्धुराष्ट्रम् । व्यतिरेकालंकारः ॥

तचेत्यादि । विश्वामहोदधिः सधिवः प्राह—हे देव राजन् । नामेति संभावनायाम् ।
कः पुमान् तव मन्त्रं दर्शयेत् ज्ञापयेत् । अपि तु न कश्चिद्दर्शयेदित्यर्थः । कथंभूतस्य तव ।
तेजोनिधेः ज्ञाननिधानस्य । पुनः कथंभूतस्य तव । सर्वलोकैकचक्षुषः सर्वेषां लोकानामेकम-
द्वितीयं चक्षुर्लोकं सर्वलोकैकचक्षुस्तस्य । कस्य कसिव । शुमणेः धीसूर्यस्य प्रदीपमिव
ज्योतिरिव । यथा शुमणेः सर्वलोकलोचनप्रायस्य प्रदीपं कः पुमान् दर्शयति । अपि तु
न कश्चित् । दृष्टान्तालंकारः ॥

चन्द्रादित्यादि । हे नाथ हे राजन्, त्वत्तो मन्त्रशालायात् मादृशि मदश्मने
जने मतिर्बुद्धिः जायते उत्पद्यते । कथंभूतात्त्वत्तः । गुणनिधेर्ज्ञाननिधानात् । कस्मात्
किमिव । चन्द्रात् तत्कान्ते चन्द्रकान्तमणौ बम्बु द्वयमिव जलमिव । यथा चन्द्रकान्ते
मणौ चन्द्रादम्बु जायते तथा त्वत्तोऽस्मत्तु मतिरुत्पद्यते । पुनः कस्मात् किमिव । सूर्यात्
तदश्मनि सूर्यकान्तमणौ तेज इव उद्द्योत इव । यथा सूर्यकान्तरत्ने सूर्यात् तेज
उत्पद्यते । उपमालंकारः दृष्टान्तो वा ॥

स्वस्यैव बुद्धिशुद्ध्यर्थं किं तु किञ्चिन्निगद्यते ।

निकपाश्मोपकाराय न सुवर्णपरीक्षणम् ॥ ३१ ॥

स्वयं नयानभिज्ञस्य निसर्गात्सज्जनद्विपः ।

पुरः क्षितिपतेर्नाम मौनं मान्यैर्विधीयते ॥ ३२ ॥

समस्तशास्त्रसंदर्भप्रगल्भप्रतिभे त्वयि ।

सल्लोकलोचनानन्दे को हि वाच्यमक्रियः ॥ ३३ ॥

किं च—

उक्ते युक्तेऽपि यः स्वामी विपर्यस्येदुरामहात् ।

प्रत्यर्थवेदिचेतण्डसमे तत्र क ईश्वरः ॥ ३४ ॥

स्वस्येत्यादि । हे राजन्, स्वयमात्मना किन्तु किञ्चिन् मनान् निगद्यते विज्ञाप्यते । निमर्थम् । स्वस्यैव आत्मन एव बुद्धिशुद्ध्यर्थं बुद्धिविज्ञापनार्थम् । युक्तेऽप्यमर्थः । सुवर्ण-परीक्षणं वनककर्षणं निकपाश्मोपकाराय वपपट्टिकापापाणस्य उपकाराय न भवति । अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

स्वयमित्यादि । हे राजन्, स्वयमात्मना नयानभिज्ञस्य नयो हिताहितलामपरि-हारोपायं त न अभिजानाति इति नयानभिज्ञस्तस्य नीतिशास्त्राविज्ञापकस्य निस-र्गात् स्वभावेन सज्जनद्विप सज्जनान् द्वेष्टेति सज्जनद्विप तस्य सज्जनद्विप एवं विशेषणद्वयविशिष्टस्य क्षितिपतेर्नरेन्द्रस्य पुरोऽग्रतः । नायेति सभावनायां संबोधने वा । मान्यैर्ज्ञानबद्धिः मनो ज्ञानं तत्र निगुक्ता मान्यास्तैर्मान्यैः मौनं मूर्खैः विधीयते । जा-सलंकारः ॥

समस्तेत्यादि । हे राजन्, त्वयि भवति वाच्यमक्रियः मौनवान् पुमान् को भव-ति । अपि तु कश्चित् भवति । वयम् । हि स्फुटम् । वयंभूते त्वयि । समस्तशास्त्रसद-भंगप्रगल्भप्रतिभे समस्तानां समग्राणां शास्त्राणां धर्मार्यकाममोक्षप्रस्थानां सदभं समूहस्त-स्मिन् प्रगल्भा ग्रंथा पुत्राप्रीया अन्तर्मेदिनी प्रतिभा बुद्धिर्यस्य स तथोक्तस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते त्वयि । सन्तो विद्वत्सत्ते लोकाः सल्लोकाः । विद्वज्ज्ञा इत्यर्थः । तेषां लोचनानि तेषामानन्दः सल्लोकलोचनानन्दस्तस्मिन् । आक्षेपालंकारः ॥

किं च—उक्ते इत्यादि । यः स्वामी यो राजा युक्तेऽप्युक्ते हिते दुरामहाद्-दुष्टाभिप्रायात् कारणात् विपर्यस्येत् विपरीतं मन्यते । तत्र तस्मिन् राजनि कः पुमान् संबोधयितुं समर्थः । यः संबोधयति स एव श्रियत इत्यर्थः । कथंभूते तत्र स्वामिनि । प्रत्यर्थवेदिचेतण्डसमे प्रत्यर्थिनं धनुं वेत्त्येवंशीलः प्रत्यर्थिवेदी ॥ चासी वेतण्डो गजहस्तेन रामः सत्तन प्रत्यर्थिवेदिचेतण्डसमस्तस्मिन् । यथा प्रत्यर्थिवेदी गजो यः कश्चित् हितं शिक्षयति समेव धनुं शाल्वा मारयति । उपमाक्षेपालंकारः ॥

दैवमादौ ततोऽमीषां ग्रहाणामनुकूलताम् ।
 स्वं च धर्मानुबन्धं च विचिन्त्योत्सहतां नृपः ॥ ३५ ॥
 आगर्माच्छरीरियं यावद्येन चिन्ता कृता पुरा ।
 तदैवमुत्तरत्रापि जागरिष्यति देहिनाम् ॥ ३६ ॥
 एवमेव परं लोकः क्लिश्नात्यात्मानमात्मना ।
 यदत्र लिखितं भाले तत्स्थितस्यापि जायते ॥ ३७ ॥
 मघोनस्त्रिदिवैश्वर्ये शेषसोद्वरणे भुवः ।
 को नाम पौरुषारम्भस्तदत्र शरणं विधिः ॥ ३८ ॥
 तस्माद्यथासुखं देवः श्रियमानयतामिमाम् ।
 रिक्तः सुखैर्गतः फालः पुनर्नायाति जन्तुषु ॥ ३९ ॥

दैवमित्यादि । नृपो राजा उत्साहता करोतु । किं कृता । पूर्वं आदौ
 प्रथमतः दैवं पूर्वभयपुण्यं विचिन्त्य पर्यालोच्य । ततस्तदनन्तरं अमीषां प्रत्यक्षीभूतानां
 ग्रहाणामादिसादीनां अनुकूलतां उद्यादितं विचिन्त्य च । अन्यत् । स्वमात्मानं धनं वा
 विचिन्त्य । अन्यत् धर्मानुबन्धं धर्मस्य अनुबन्धं अविरोधकत्वं विचिन्त्य सम्यग्
 विचार्य । समुद्ययालंकारः ॥

आगर्मादित्यादि । आगर्मात् (स्व)गर्भमादि कृता इयं प्रत्यक्षीभूता यावत् धीः
 राज्यलक्ष्मीः येन पुरा दैवेन पूर्वपुण्येन चिन्ता लक्ष्मीरुपसृष्टिता तदैवं पूर्वोपा-
 र्जितं पुण्यं देहिनां जीवानां उत्तरत्रापि आगामिनि फाले जागरिष्यति तावधानं भवि-
 ष्यति । अनुमानालंकारः ॥

एवमेवेत्यादि । हे राजन्, लोको जनः एवमेव दृश्यं परं येषलं आत्मानं
 निजजीवं क्लिष्टाति दुःसहति । अत्र अस्मिन् संसारे यद्भाले ललाटे लिखितं तत्
 स्थितस्यापि उत्पन्नरहितस्यापि जायते उत्पद्यते । अनुमानालंकारः ॥

मघोन इत्यादि । हे राजन्, मघोनः मघवतः शक्रस्य त्रिदिवैश्वर्ये स्वर्गराज्ये
 शेषस्य परमेष्ठस्य भुवः पृथिव्याः उद्वरणे उबलने । नमेति संभावनायाम् । कः
 पौरुषारम्भः । तस्मात् कारणात् अत्र अस्मिन् संसारे विधिर्दैवमेव शरणं आनि-
 मयनसमर्थः । आरोपालंकारः ॥

तस्मादित्यादि । हे राजन्, तस्मात् देवो राजा इमां प्रत्यक्षीभूतां धिवे राज्य-
 लक्ष्मीमानयतां मुञ्चाम् । कथम् । दद्यामुपां गुराम्भानतिक्रमयेन गुरो रिक्तः फालः
 सोऽस्य रहितः फालो यदि गतस्त्विह जन्तुषु जीयेतु पुनर्भूयोऽपि नायाति नागच्छति ।
 अनुमानालंकारः ॥

वार्तयापि हि शत्रूणां प्रक्षुभ्यति मनोन्मुधिः ।

कस्तान्दृष्टिपथे कुर्याच्चरः कुम्भीनसानिव ॥ ४० ॥

दुर्गे मन्दरकन्दराणि परिधिस्ते गोत्रघात्रीधराः

स्वेयं सप्तपथोदयः स्वविषयः स्वर्गः सुराः सैनिकाः ।

मन्त्री चास्य गुरुस्तथाप्ययमगात्प्रायः परेषां वशं

दैवादिवपतिस्तदत्र नृप किं तन्त्रेण मन्त्रेण वा ॥ ४१ ॥

या नैव लभ्या त्रिदशानुवृत्त्या मनोरथैरप्यनवापनीया ।

सा देव लक्ष्मीः स्वयमागतेयं निषेव्यतामत्र सुखेन सौधे ॥ ४२ ॥

यस्तत्प्रसादादधिगम्य लक्ष्मीं घर्भे पुनर्मन्दतरादरः स्यात् ।

तस्मात्कृतज्ञः किमिहापरोऽस्ति रिक्तः पुरोजन्मनि वा मनुष्यः ॥ ४३ ॥

वार्तयेत्यादि । हे राजन्, शत्रूणां अनभिमतानां वार्तयापि न केवलं युद्धेन मनोन्मुभिधितसागरः प्रक्षुभ्यति चलति तान् शत्रून् यो नरः पुरुषो दृष्टिपथे लोचनगोचरे कुर्याद्विदम्यात् । अपि तु न कथनं कुर्यादित्यर्थः । कथंभूतान् तान् शत्रून् । कुम्भीनसानिव सर्पसदृशान् । आक्षेपोपमालंकारः ॥

दुर्गेमित्यादि । हे नृप हे राजन्, अयं प्रलक्ष्मीभूतो देवपतिर्देवेन्द्रः प्रायो बाहु-
रूपेन तथापि तदपि देवात् कर्मयोगान् परेषां शत्रूणां वशं पराधीनत्वं अगाज्जगाम ।
तथापि कथम् । यद्यपि अस्य देवपते मन्दरकन्दराणि मेरुविवराणि दुर्गे वर्तन्ते । ते
जगत्प्रसिद्धा गोत्रघात्रीधराः कुलपर्वताः परीधिः प्राकारो वर्तन्ते । सप्तपथोदयः
सप्तसमुद्राः स्वयं रक्षातिका वर्तन्ते । स्वविषयो निजो देश स्वर्गलोको वर्तन्ते । सैनिका-
किचराः सुराः देवाः वर्तन्ते । गुरुवृहस्पतिः मन्त्राय धीशचिबो वर्तन्ते । ततस्तस्मात्
कारणात् अत्र अस्मिन् ससारे तन्त्रेण सैन्येण मन्त्रेण वा पञ्चाङ्गमन्त्रेण किम् । न
किमपि । दैवमेवात्र प्रधानमित्यर्थः । समुच्चालंकारः ॥

या नैवेत्यादि । हे देव हे राजन्, सा जगत्प्रसिद्धा इयं प्रलक्ष्मीभूता लक्ष्मी
राज्यलक्ष्मीः स्वयमागता वर्तन्ते । यदि स्वयमेवागता तर्हि अत्र अस्मिन् सौधे त्रिभु-
वनतिलकनाम्नि प्रासादे सुखेन निश्चिन्ततया निषेव्यता अनुभूयता भवता । सा लक्ष्मीः
वा । या लक्ष्मीः त्रिदशानुवृत्त्या देवतासेवया नैव लभ्या न लभ्या न प्राप्या वर्तन्ते ।
तथा मनोरथैरपि दोहदैरपि आस्ता तावत् प्रलक्षणे मनसापि अनवापनीया अल-
भ्या । अतिशयालंकारः ॥

यस्तत्प्रसादादित्यादि । हे राजन्, यः पुमान् तत्प्रसादात् पुण्यप्रसादात्
लक्ष्मीमधिगम्य प्राप्य पुनः पुनरपि घर्भे पुण्यकर्मणि मन्दतरादरः शिथिलः स्याद्भवेत् ।

धन धर्मविलोपेन परभोगाय भूपते ।

पाप त्वात्मनि जायेत हरेर्द्विषवधादिव ॥ ४४ ॥

इति दैववादिनो विद्यामहोदधे सचिवात्,

चेष्टमानं क्रियां सर्वां प्राप्नोति न पुनः क्षितः ।

दृष्ट्वैवं पौरुषीं शक्तिं को हृद्यष्टाग्रहे ग्रहः ॥ ४५ ॥

पुण्यपापे नृणां देव ते च स्वाभाविके न हि ।

किं तूभय समीहातस्तदैव कः सुधीर्भजेत् ॥ ४६ ॥

नरस्य बद्धहस्तस्य पुरो मक्ते कृतेऽपि यत् ।

अशक्तं मुखनिक्षेपे तदैव कः समाश्रयेत् ॥ ४७ ॥

तस्मात् पुरुषात् इह अस्मिन् सतारे अपरोऽन्यः कः कृतप्रो निर्गुणोऽस्ति । पुरोजन्म-
न्यागामिनि भवे तस्मात् परो मनुष्यः किं रिक्तो वर्तते । अपि तु स एव रिक्तः
इत्यर्थः । आक्षेपालकारः ॥

धनमित्यादि । हे राजन्, धर्मविलोपेन धर्मोच्छेदनेन परभोगाय परभोगनिमित्तं
भूपते नरेन्द्रस्य धनं भवति । पापं तु आत्मनि राजनि जायेत उत्पद्यत । कस्मादिव ।
हरेर्द्विषवधादिव हस्तिघातादिव । यथा सिंहो द्विषवधं करोति पापमुपार्ज-
यति, द्विषमासं शृगालादयः सादन्ति । उपमालकारः ॥

हे मारदक्षमहाराज, इत्यमुना प्रकारेण पौरुषभाषिणः पौरुषवादिनः सकाशात्
चार्वाकावलोकनात् नास्तिकमतवादिनो मन्त्रिणः समाशात् इतिवर्तव्यता हस्तेकृत्य
पतुगानहमन्वतिष्ठम् । इतीति किम् । चेष्टमान इत्यादि । चार्वाकमतानुसन्धिव
उवाच—हे राजन्, चेष्टमान उद्यमं कुर्वाण सर्वां क्रियां भोजनादिकार्याणि प्राप्नोति-
लभते, न पुनः स्थितो न पुनर्निश्चलः पुमान् कापि क्रियां लभते । एवमीदृग्विधा
पौरुषीं शक्तिं दृष्ट्वा उद्यमयुगं निलोक्य कः । न कोऽपि अदृष्टाग्रहे दैववादे ग्रहो दुष्टा-
भिप्रायः । अपि तु न कथितः । आक्षेपालकारः ॥

पुण्यपापे इत्यादि । हे देव हे राजन्, नृणां मनुष्याणां पुण्यपापे द्वे वर्तते । ते च
द्वे पुण्यपापे दैवशब्दवाच्ये स्वाभाविके प्राकृतिके न वर्तते । किं तु उभयः पुण्यपापद्वयः
समीहातः पौरुषात् भवति । तत्तस्मात् कारणात् कः सुधीः को विद्वान् दैवं भजेत् ।
अपि तु न कश्चिद्भजेदित्यर्थः । पौरुषमेव करणीयमिति भावः । कथम् । हि स्फुटमिति
शेषः । आक्षेपालकारः ॥

नरस्येत्यादि । हे राजन्, नरस्य पुरुषस्य बद्धहस्तस्य संयमितहस्तद्वयस्य भजे
ओदने पुरः अग्रतः कृतेऽपि परिनिमित्तेऽपि सति यत्तदैव मुखनिक्षेपे मुखानयने अश-

दैवैकशरणे पुंसि वृथा कृप्यादयः क्रियाः ।

अकृत्वा कंचिदारम्भमाकाशकवलो भवेत् ॥ ४८ ॥

दैवावलम्बनवतः पुरुषस्य हस्ता-

दासादितान्यपि धनानि भवन्ति दूरे ।

आनीय रत्ननिचयं पथि जातनिद्रे

जागर्ति तत्र पथिके हि न जातु दैवम् ॥ ४९ ॥

किं च ।

विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते ।

प्रासादसिंहवत्तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः ॥ ५० ॥

तेजोहीने महीपाले स्त्राः परे च विकुर्वते ।

निःशङ्कं हि न को धत्ते पदं भस्मन्यनूपमणि ॥ ५१ ॥

कमसमर्थं वर्तते तदीदृशं दैवं कः पुमान् सयाभयेत् अवलम्बेत् । अपि तु न कश्चिद् । आक्षेपालंकारः ॥

दैवैकशरण इत्यादि । हे राजन्, दैवैकशरणे कर्मकगतिके पुंसि पुरुषे कृप्या-
दयः क्रियाः वृथा अन्तर्गड्यो भवन्ति । कंचित्कमपि आरम्भं उद्यमं अकृत्वा अवि-
धाय आकाशकवलो भवेत् गगनप्रासः स्यात् । उपमालंकारः ॥

दैवावलम्बनेत्यादि । हे राजन्, दैवावलम्बनवतः दैवाभ्रमणिः पुरुषस्य नरस्य
आसादितान्यपि धनानि प्राप्तान्यपि स्वापतेयानि हस्तात् दूरे भवन्ति विप्रकृष्टे भवन्ति ।
अमुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण द्रव्यति—रत्ननिचयं रत्नसमूहं माणिक्यपुष्पं आनीय आहृत्य
पथिके जातनिद्रे उत्पन्नतन्द्रे अभ्यगो सति तत्र तस्मिन् रत्ननिचये दैवं जातु कदाचित्
न जागर्ति न रक्षकं भवति । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः । दृष्टान्तालंकारः ॥

किं वास्ति कथिद्वशेषः । विहायेत्यादि । हे राजन्, यः पुमान् पौरुषं विहाय
उद्यमं परित्यज्य दैवमेकमेव अवलम्बते आश्रयति तस्य पुरुषस्य मूर्ध्नि भस्मके वायसाः
काकाः तिष्ठन्ति सम्यगासते । किंवत् । प्रासादसिंहवत् यथा प्रासादसिंहस्य मूर्ध्नि भस्मके
वायसाः तिष्ठन्ति । निध्वमः पुमान् शत्रुभिर्मोर्षेत इत्यर्थः । दृष्टान्तालंकारः ॥

तेजोहीन इत्यादि । हे राजन्, तेजोहीने उद्यमरहिते पौरुषविवर्जिते महीपाले
राजाने स्त्राः कुटुम्बवणोः दायिनः परे च वाश्रवण्य विकुर्वते । अमुमेवार्थं अर्थान्तरद्वार-
ेण द्रव्यति—अनूपमणि उष्णत्वरहिते भस्मनि रक्षायां कः पुमान् निःशङ्कं निर्भयं
यथाभवत्येवं पदं चरणं को न धत्ते को न धरति । अपि तु सर्वोऽपि धरति । कथम् ।
हि स्फुटमिति शेषः । दृष्टान्तालंकारः ॥

अहंकारविहीनस्य किं विवेकेन भूभुजः ।

नरे कातरचित्ते हि कः स्यादन्नपरिग्रहः ॥ ५२ ॥

हर्षोऽमर्षश्च नो यस्य धनाय निधनाय च ।

को विशेषो भवेद्राज्ञस्तस्य चित्रगतस्य च ॥ ५३ ॥

येषां बाहुबलं नास्ति येषां नास्ति मनोबलम् ।

तेषां चन्द्रबलं देव किं कुर्यादम्बरस्थितम् ॥ ५४ ॥

उदयास्तमयारम्भे ग्रहाणां कोऽपरो ग्रहः ।

कोऽन्यं स्रष्टा जगत्स्रष्टुः कपाले मैक्ष्यमश्रुतः ॥ ५५ ॥

तद्विक्रमकमाक्रान्तसमस्तभुवनस्थितिः ।

विद्विष्टदानवोच्छेदाद्विजयी हरिवद्भव ॥ ५६ ॥

अहंकारेत्यादि । हे राजन्, अहंकारविहीनस्य पौष्ट्यरहितस्य भूभुजो राज्ञो विवेकेन किञ्चित् ज्ञानेन किम् । न किमपि । कातरचित्ते नरे भीरुमनसि पुंस्ति अन्न-परिग्रह आयुधग्रहणं कः स्यात् । अपि तु न कश्चित्स्यादित्यर्थः । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः । आक्षेपालंकारः ॥

हर्ष इत्यादि । हे राजन्, यस्य राज्ञो नरेन्द्रस्य हर्षो धनाय न भवति । अमर्षः शोधध निधनाय मूलधे नो भवेत् । तस्य राज्ञः चित्रगतस्य च चित्रलिखितस्य च रोगः को विशेषः । अपि तु न कश्चिद्विशेष इत्यर्थः । यथासह्यालंकारः, आक्षेपश्च ॥

येषामित्यादि । हे देव, येषां बाहुबलं दोर्दण्डमण्डलपौष्यं नास्ति न विद्यते, तथा येषां मनोबलं चित्तोत्साहो नास्ति न जागर्ति न चकास्ति, तेषां पुष्ट्यापामम्बदे आकाशे स्थितं आसीनं चन्द्रबलं जन्मादिस्थितं किं कुर्यात् किं विदध्यात् । अपि तु किमपि कुर्यादित्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

उदयास्तेत्यादि । हे राजन्, उदयारम्भे अस्तमयारम्भे ग्रहाणां सूर्यादीनां कोऽपरो ग्रहो वर्तते । अपि तु न कश्चित् । जगत्स्रष्टुः श्रीमहर्षदेवस्य कः अन्यः स्रष्टा वर्तते । जगत्स्रष्टुः किं कुर्वतः । कपाले मृतके करोत्यां गैर्द्वयं भिक्षासमूह अधतो भुञ्जानस्य । पौष्ट्यमेव प्रधानमित्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

तद्विक्रमेत्यादि । हे देव मारदत्त, तत्तस्मात् कारणात् विद्विष्टदानवोच्छेदात् शत्रुदैत्यदर्पदलनात् विजयी भव जयवान् जायस्य । कथंभूतः सन् । विक्रमकमाक्रान्त-समस्तभुवनस्थितिः विक्रमकमेण पराक्रमपादेन आक्रान्ता स्थायत्तीकृता समस्तभुवन-स्थितिः स्थानं येन च तथोक्तः । किंविजयी भव । हरिवत् नारायणवत् । यथा हरि-र्दानवोच्छेदादधः करोति । उपमालंकारः ॥

कामपि श्रियमासाद्य यस्तद्वृद्धौ न चेष्टते ।
 तस्यायतिषु न श्रेयो बीजभोजिकुटुम्बिवत् ॥ ५७ ॥
 सुखं श्रीम्यः श्रियः शौर्याच्छौर्यं स्वायत्तजन्मकम् ।
 तथाप्यत्रैतदाश्चर्यं यत्सीदन्ति नरेश्वराः ॥ ५८ ॥
 लब्ध्वाप्यनन्यसामान्यसाहसं नायकं विना ।
 लक्ष्मीर्न निर्भराश्लेषा प्रमदेव जरत्पती ॥ ५९ ॥

इति पौरुषभाषिणः चार्वाकावलोकनात्,

दैवं च मानुषं कर्म लोकस्यास्य फलाप्तिषु ।
 कुतोऽन्यथा विचित्राणि फलानि समचेष्टिषु ॥ ६० ॥
 अपेक्षापूर्विका यत्र कार्यसिद्धिः प्रजायते ।
 तत्र दैवं नृपान्यत्र प्रधानं पौरुषं भवेत् ॥ ६१ ॥

कामपीत्यादि । हे देव, कामपि श्रियमासाद्य कामपि लक्ष्मीं लब्ध्वा यः पुमान्, सवृद्धौ तत्पक्ष्मीवृद्धयर्थं न चेष्टते न पौरुषं कुदते, तस्य पुष्पस्य आयतिषु उत्तरवा-
 लेषु ध्रुवः शुभं न भवति । विवत् । बीजभोजिकुटुम्बिवत् बीजमक्षकर्मण्येव ।
 उपमालकारः ॥

सुखमिस्यादि । हे राजन्, सुखं आनन्दं धीम्यो भवति, श्रियः शौर्यात् सौभ-
 व्यात् भवन्ति, शौर्यं सौभव्यं स्वायत्तजन्मकं आत्मायत्तं न तत्पराधीनम् । तथापि तदपि
 मरेभरा राजानो यत्सीदन्ति दारिद्र्यदुःखमनुभवन्ति एतत् अत्राश्चर्यं वर्तते । हेतु-
 रलकारः ॥

लब्ध्वाप्येत्यादि । हे राजन्, लक्ष्मीर्लब्ध्वापि सती प्राप्तापि सती अनन्यसामान्यसा-
 हसं नायकं विना अनुपमपौरुषं स्वामिनमन्तरेण निर्भराश्लेषा गाढातिश्राना न भवति ।
 केव । जरत्पती जराजीर्णो भर्तारं प्रमदेव स्त्रीम् । उपमालकारः ॥

पुनश्च किं कृत्वा शौर्यपहुणानन्वतिष्ठम् । इति अमुना प्रकारेण द्वयाभ्यां दैवपौ-
 रुषद्वयस्थापकात् कविकुलशेखरात् कविकुलशेखरनामकात् सचिवात् इति कर्तव्यता
 हस्तेरुल्लेख्य गृहीत्वा । इतीति किम् । कविकुलशेखरमाह—दैवमिति । हे राजन्, अस्य
 लोकस्य फलाप्तिषु फललाभेषु दैवं पूर्वोपाजितं कर्म मानुषं कर्म च पौरुषद्वयं वर्तते ।
 निष्केवलं दैवं निष्केवलं पौरुषं च लाभाय न भवति । अन्यथा समचेष्टिषु समानोद्यमेषु
 पुष्पेषु विचित्राणि नानाप्रकाराणि फलानि उच्चावचानि फलानि कुत । न कुतोऽपि ।
 आक्षेपालकारः ॥

अपेक्षेत्यादि । हे नृप, यत्र कार्यं अपेक्षापूर्विका अपुद्दिपूर्विका कार्यसिद्धिः

सुप्तस्य सर्पसंपर्के दैवमायुषि कारणम् ।

दृष्टानुवञ्चिते सर्पे पौरुषं तत्र कारणम् ॥ ६२ ॥

परस्पररोपकारेण जीवितौषधयोरिव ।

दैवपौरुषयोर्वृत्तिः फलजन्मनि मन्यताम् ॥ ६३ ॥

तथापि पौरुषायत्ताः सत्त्वानां सकलाः क्रियाः ।

अतस्तच्चिन्त्यमन्यत्र का चिन्तातीन्द्रियात्मनि ॥ ६४ ॥

इति द्वयाश्रयिणः कविकुलशेखरात्,

मठस्थानमिदं नैव न वादसमयोऽपि वा ।

किं तु मन्त्रनिषधेयं तत्प्रस्तुतमिहोच्यताम् ॥ ६५ ॥

प्रजायते उत्पद्यते, तत्र तस्मां कार्यविद्दे देवं प्रधानम् । अन्यत्र प्रेक्षापूर्विका कार्यविद्धिः प्रजायते, तत्र पौरुषं प्रधानं भवेत् । उक्तं च समन्तभेदेन भगवता—‘अबुद्धिपूर्वापेक्षायामिष्टानिष्टं स्वपौरुषात्’ । जाललंकारः ॥

सुप्तस्येत्यादि । हे देव, सुप्तस्य निद्रां प्राप्तस्य पुरुषस्य सर्पसंपर्के सति सर्पस्पर्शे सति आयुषि जीवितव्यकारणे पौरुषं भवति । जाललंकारः ॥

परस्पररोपकारेणेत्यादि । देवर्षादप्ययोः कर्मोपमयोः फलजन्मनि फलोत्पत्तौ परस्पररोपकारेण अन्योन्यगुणेन वृत्तिः प्रवृत्तिर्मेन्यतां ज्ञायताम् । किमिव । जीवितौषधयोरिव । यथा जीवितं आयुः कर्म औषधस्य उपकारकं भवति, औषधं तु जीवित-स्पर्शकारकं भवति, सति जीविते औषधं लगति, औषधे सति जीवितं स्थिरमवति, एवं सति दैवे पौरुषं फलति सति पौरुषे दैवं फलति । उपमालंकारः ॥

तथापीत्यादि । हे देव, यद्यप्येवं तथापि तदपि सत्त्वानां प्राणिनां सकलाः क्रियाः क्रियाधेयः पौरुषायत्ता भवन्ति । अतः कारणात् तच्चिन्त्यं प्रारम्भ्यं अन्यत्र दैवे का चिन्ता न कारितुं चिन्ता । कथंभूते दैवे । अतीन्द्रियात्मनि चक्षुरादीन्द्रियाणामगोचरे । आशेषालंकारः ॥

पुनश्च किं कृत्या पूर्वं यदुक्तमनन्तरिष्ठम् । इत्यमुना प्रकारेण नवकृत् नवीनात् उपाद-सर्पदेहनाम् । सविषात् इति कर्तव्यताक्रियां हस्तेकस्य गृहीत्या । उपादयत्पक्षे मन्त्री कथयति । किं कथयति—मठस्थानमित्यादि । हे राजन्, इदं मठस्थानं छात्रादीनां विद्याभ्यासनिवासे न वर्तते । वायवा वादधमयोऽपि गुरुद्विष्ययोर्वादाभ्यासनिमित्तं वातो न वर्तते । किं तु इदं मन्त्रनिषदा मन्त्रजाला वर्तते । तत्तस्मात् कारणात् प्रभुं प्रेक्षाशेषिणं हृद् अस्मां मन्त्रजालायां उच्यतां व्याहृतान् । जाललंकारः ॥

विजिगीपुररिमित्रं पाणिग्राहोऽत्र मध्यमः ।
 उदासीनोऽन्तरान्तद्विरित्येषा विषयस्थितिः ॥ ६६ ॥
 स एव विजयी तेषां शौर्यं यस्य नयानुगम् ।
 किमसाध्यं ततो देव त्वया तद्वयसन्नना ॥ ६७ ॥
 देशकालव्ययोपायसहायफलनिश्चयः ।
 देव यत्र स मन्त्रोऽन्यत्तुण्डकण्डूविनोदनम् ॥ ६८ ॥
 मन्त्रः कार्यानुगो येषां कार्यं स्वामिहितानुगम् ।
 स एव मन्त्रिणो राज्ञां न तु ये गल्लफुल्लनाः ॥ ६९ ॥
 नृपस्तदर्थमुद्यच्छेदकृत्वा दीर्घसूत्रिताम् ।
 मन्त्रक्रियान्यथा तस्य निरर्था कृपणेष्विव ॥ ७० ॥

विजिगीपुरित्यादि । हे राजन्, इति अमुना प्रकारेण एषा प्रत्यक्षीभूता विषय-
 स्थितिर्विषयस्य स्थितिर्मर्यादा धारणा वर्तते । इतीति किम् । एको विजिगीषुः राजा
 आरम्भव्यप्रकृतिर्गन्धो नवस्याधिष्ठानं विजिगीषू राजा, अद्वैतार्थयोः प्रतिकूलवृत्तिरिति,
 चित्तवित्ताभ्यामनुकूलचारं मित्रम्, पश्चात्प्रकोपकारी पाणिग्राहः, एतेभ्यो विकलो मध्य-
 मः । तदधिकबलतर उदासीनः विजिगीषोररेरेभ्यो दुर्बलः अन्तर्द्विरिष्यते । जाल्यलंकारः ॥

स मयेत्यादि । हे राजन्, स एव राजा तेषां विजयिना विजयी जेता
 वर्तते । स कः । यस्य शौर्यं भवति । कथंभूतं शौर्यम् । नयानुगम् । तत्तस्मात् कार-
 णात् । हे देव, त्वया किं असाध्यम् । न किमप्यसाध्यम् । कथंभूतेन त्वया । तद्वयसन्नना
 शौर्यनयनिवासेन । आक्षेपालंकारः ॥

देशकालेत्यादि । हे देव हे राजन्, यत्र यस्मिन् मन्त्रे देशकालव्ययोपायसहा-
 यफलनिश्चयः देशश्च कालश्च व्ययोपायश्च सहायश्च फलं च देशकालव्ययोपायसहा-
 यफलानि तेषां निश्चयो निर्धारः यत्र मन्त्रे स तथोक्तः । स मन्त्रः अन्यत् इतरत्
 तुण्डकण्डूविनोदनं मुखसर्जनस्थोदनमेव न तु मन्त्रः । रूपकालंकारः ॥

मन्त्र इत्यादि । हे राजन्, येषां मन्त्रिणा मन्त्रः पर्यालोचनक्षणः कार्यानुगः
 कार्यकारकः कार्यं वर्तव्यं स्वामिहितानुगं भवति स्वामिनो हितकारकं भवति राज्ञा
 नृपणां स एव मन्त्रिणः । न तु ये गल्लफुल्लना धारजालभाषिणः । जाल्यलंकारः ॥

नृप इत्यादि । नृपो नरेन्द्रस्तदर्थं पूर्वोक्तमन्त्रार्थं च लघुच्छेत् उत्साहं कुर्यात् ।
 किं कृत्वा । पूर्वं दीर्घसूत्रितां कालक्षेपं अकृत्वा अविधाय । अन्यथा दीर्घसूत्रिताकरणे
 तस्य राज्ञो मन्त्रक्रिया मन्त्रपर्यालोचो निरर्था अन्तर्गद्गर्भवति । केचित् । कृपणेऽपि

स्वदेशः परदेशो वा मन्त्री भवतु भूमिजाम् ।
 प्रारब्धकार्यनिर्वाहसुखसिद्ध्या प्रयोजनम् ॥ ७१ ॥
 दुःखाय देहजो व्याधिः सुखाय वनजौषधिः ।
 गुणाः कार्यकृतः पुंसां भोजने त्वपरक्रियाः ॥ ७२ ॥
 मन्त्रयुद्धाश्रितश्रीणां शस्त्रयुद्धेन किं फलम् ।
 को नाम शैलमारोहेदर्के लब्धगधुः सुधीः ॥ ७३ ॥
 अकृत्वा निजदेशस्य रक्षा यो विजिगीषते ।
 स नृपः परिधानेन वृत्तमौलिः पुमानिव ॥ ७४ ॥
 नरस्योपायमूढस्य मुधा भुजविजृम्भितम् ।
 शराः किं व्यस्तसधानाः साधयन्ति मनीषितम् ॥ ७५ ॥

अदातुं विषयः । यथा कृपणा ययनेतद्दानं दास्याम इति पर्यालोचयन्ति परं न ददति ।
 उपमालङ्कारः ॥

स्वदेश इत्यादि । हे राजन्, भूमिजो नरेन्द्राणां स्वदेशो यस्य स्वदेशः परो देशो
 यस्य स परदेशः साधया मन्त्री भवतु सचिवः सजायताम् । प्रारब्धकार्यनिर्वाहसुख-
 सिद्ध्या प्रयोजनम् प्रारब्धकार्यं तस्य निर्वाहे यत्सुखं तस्य सिद्धिं प्राप्तिं प्रार-
 ष्णकार्यनिर्वाहसुखसिद्धिं तथा प्रयोजनं अर्थां वतते । अर्थान्तरन्यासालङ्कारः ॥

दुःखायेत्यादि । हे राजन्, देहजो निजशरीरतोऽपि व्याधी रोगो दुःखाय
 भवति । वनजौषधिररण्योद्भवौषधिर्गुलादिकं सुखाय भवति दुःखं स्फेदयित्वा मुरा
 करोति । पुंसां पुरुषाणां गुणा उपकाराः कार्यकृतः कार्यकारिणो भवन्ति कार्यमायान्ति ।
 त्वपरक्रियाः स्वकीयपरकीयविचारणां भोजने भवन्ति भुक्तिपदौ भवन्ति ।
 दृष्टान्तालङ्कारः ॥

मन्त्रयुद्धेत्यादि । हे नृप, मन्त्रयुद्धाश्रितश्रीणां पुरुषाणां मन्त्रयुद्धेन आश्रिता
 श्रियो यथा ते मन्त्रयुद्धाश्रितशिवस्तोपा नृपाणां शस्त्रयुद्धेन आयुधयुद्धेन किं फलम् । न-
 निमपि फलम् । नामेति सभाषनायाम् । कः सुधीः को विद्वान् शैलं आरोहेच्चदति ।
 मथभूतः । अर्के मन्दाररुद्धे लब्धगधुः प्राप्तस्रोतः । अपि तु न कश्चिच्छैलमारोहेत् ।
 आक्षेपालङ्कारः, दृष्टान्तश्च ॥

अकृत्वेत्यादि । यो नृपो निजदेशस्य रक्षामकृत्वा विजिगीषते अपरं देशं गृहीतु-
 मिच्छति स नृपः परिधानेन अन्तरीयवस्त्रेण वृत्तमौलिः वेष्टितमस्तकः पुमानिव पुरुष-
 हसो भवति गुहास्नानमुद्धाटितं करोति मस्तरुः सृणोति तत्सदृशः । उपमालङ्कारः ॥

नरस्येत्यादि । उपायमूढस्य नरस्य सामदानभेददण्डलक्षणे चतुरुपायानभिज्ञस्य

अयं लघुर्महानेप न चिन्ता नयवेदिषु ।

नद्या पूरुषवाद्यान्ति सम तीरतृणट्टमाः ॥ ७६ ॥

तदाह—

एक हन्यान्न वा हन्यादिषुः क्षिप्तो धनुष्मता ।

प्राज्ञेन तु मतिः क्षिप्ता हन्याद्र्भग्नतानपि ॥ ७७ ॥

लब्धा अपि श्रियो यान्ति पुसा भोक्तुमजानताम् ।

अचद्धा कुञ्जरेन्द्राणा पुलका इव हस्तगा ॥ ७८ ॥

निजवशैकदीपस्य वैर सापन्नज न ते ।

चतुरन्तमहीनाथे त्वयि तद्भूमिजं कुतः ॥ ७९ ॥

न त्वयि स्त्रीजमप्येतत्परनारीसहोदरे ।

नयविक्रमसपत्ने वैर नान्यदपि त्वयि ॥ ८० ॥

भुजविजृम्भित मुधा बाहुचेष्टा वृषैव वर्तते । व्यस्तसघानाथाप नारोपिता क्षरा
बाणा मनीषित कि साधयन्ति । अपि तु न साधयन्ति । आक्षेपालकार ॥

अयमित्यादि । हे वृष, अयं पुमान् लघुररपीयानेप पुमान् महान् पुरुर्वर्तते ।
नयवेदिषु इक्षी चिन्ता न भवति । नद्या मरित पूरुषात् प्रवाहाद्यमनात् तीरतृण-
ट्टमा सम सदैव शान्ति गच्छन्ति भ्रमयित्वा पतन्ति । दृष्टान्तालकार ॥

तदाह—एकमित्यादि । हनुर्गुर्वन्तरमाह—हे राजन्, इयुर्बाण धनुष्मता
धनुर्वेदिना क्षिप्तो मुक्त एक पुरुष हन्यात् । प्राज्ञेन नीतिवदिना पुरुषेण मति क्षिप्ता
प्रेरिता सती गर्भगतानपि हन्यात् । दीपकालकार ॥

लब्धा इत्यादि । हे राजन्, भोक्तुमास्वादितुमजानता अविदता पुसा पुरुषाणां
लब्धा अपि प्राप्ता अपि श्रियो लक्ष्म्यो याति नश्यति । क इव । अचद्धा अविण्डीकृता
तृणैरेवेष्टिता कुञ्जरेन्द्राणा हस्तगा करप्राप्ता पुलका इव पुर्घुरिक्ता इव । उपमालकार ॥

निजेत्यादि । हे राजन्, सापन्नज वैर अपरमातृजपुत्रवैर ते तथ न वर्तते ।
तत्कारणगर्भित विशेषणमाह—कथभूतस्य ते । निजवशैकदीपस्य निजस्य वशस्यैको
दीप उपयोक्तव्यस्तस्य । यदि सापन्नज वैर नास्ति तर्हि तद्भूमिज वैरं भविष्यति तदपि
न चतुरन्तमहीनाथे त्वयि चतु समुद्रान्तपृथ्वीपतां त्वयि भवति तद्भूमिज वैरं कुत ।
न कुतोऽपि । हेलाक्षेपालकार ॥

न त्वयीत्यादि । हे राजन्, स्त्रीजमपि स्त्रीसबन्धयि एतद्वैर त्वयि भवति न वर्तते ।
कस्मात् । तत्कारणगर्भित विशेषणमाह—कथभूते त्वयि । परनारीसहोदरे परस्त्रीभ्रातृस
हो । अन्यदपि वैरं त्वयि न वर्तते, अन्यदपि परधनग्रहणादिकमपि वैरं त्वयि न

उदयः समता हानिस्तयः काला महीमुजाम् ।

तत्राद्य एव योद्धव्यं स्यात्तव्यमुभयोः पुनः ॥ ८१ ॥

पादयुद्धमिवेभेन भूयसा सह विग्रहः ।

तं संघातविघातेन साधयेद्वनहस्तिवत् ॥ ८२ ॥

आमभाजनवबुद्धे समेनोभयतः क्षयः ।

एनं प्रबन्धयेदन्यैर्गजं प्रतिगजैरिव ॥ ८३ ॥

हीनोऽपि सुभटानीकस्तीक्ष्णैरन्यैः सहाहवे ।

नेतव्यः क्षीणतां नो चेन्नयैर्वासित्वमानयेत् ॥ ८४ ॥

वर्तते । तत्कारणमभितं विशेषणमाह—कथंभूते त्वयि । नवविरुमसंपन्ने नीतिपराक्रमसंयुक्ते । रूपकहेत्वलंकारः ॥

उदय इत्यादि । हे राजन्, महीमुजां कालाद्ययो वर्तन्ते । के ते । एकस्तायदुदय उदयकालः परस्मादात्मनः अतिश्रुतिरधिकशक्तिरुदयः कथ्यते । द्वितीयः समताकालः आत्मपरयोरैश्वर्यसाध्ये समता । तृतीयो दानिरेतद्विपरीत्यं दानिः । तत्र त्रिषु कालेषु मध्ये आद्ये एव उदयकाले एव योद्धव्यम् । उभयोः समताहानिकालयोः पुनः स्यात्तव्यम् । न योद्धव्यमित्यर्थः । जाल्यलंकारः ॥

पादयुद्धमित्यादि । हे राजन्, भूयसा प्रचुरबलेन राजा सह विग्रहो युद्धम् । क्रीडा वर्तते । इमेन हस्तिना सह पादयुद्धमिव । हस्तिना सह युध्यमानः पतिभिर्हस्तिना पाल्यत एव । तमरि संघातविघातेन समुहं कृत्वा हननेन साधयेत् । क्रियत् । वनहस्तिवत् । यथा वनहस्ती एको बहुभिः पतिभिर्हस्तिभिर्वा घाप्यते । उपमालंकारः ॥

आमभाजनेत्यादि । हे राजन्, समेन समानबलेन राजा सह युद्धे सति उभयतः स्वस्मिन् परस्मिन् क्षयो विनाशो भवति । क्रियन् । आमभाजनवत् । यथा अपक्वेन गृद्धाजनेनापक्वगृद्धाजने ताप्यमानं समये अपि भाजने भज्यते, तथा उभयतः क्षयो भवति । पक्षेन भाजनेन अपक्वं भाजनं यत्ताप्यते तदा अपक्वमेव भज्यते । तेन समानेन सह युद्धं न वर्तव्यं । एनं समं शत्रुं प्रबन्धयेत् यद्धं कुर्यात् । भैरव्यैः शृङ्गा । अन्यैर्नृपैः कृत्वा प्रकर्षेण बन्धयेत् । कैः कमिव । गजं प्रतिगजैरिव हस्तिनमपरहस्तिनिरिव । उपमालंकारः ॥

हीनोऽपीत्यादि । हीनोऽपि । अपिसत्तदात् अभिधोऽपि । सुभटानीकः सुभटसमूहः अन्येन्तीक्ष्णैरितिर्गः सुभटैः सह आहवे संभागे सति क्षीणतां नेतव्यः क्षयं प्राप्नोत्यः । नो चेत् यदि स्वर्धेन्तीक्ष्णैः क्षीणत्वं सुभटानीको न नीयते तर्हि नयैर्न्यायैः शृङ्गा दाम्बन्धं घेयव्यमानयेत् प्राप्नोत् । उपमालंकारः ॥

अहं महानयं स्वल्पश्चिन्तेयं नृप मुच्यताम् ।

सिंहशावात्करीन्द्राणां मृत्युरत्र निदर्शनम् ॥ ८५ ॥

पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः ।

तामवस्थां गतानां तु न विद्मः किं भविष्यति ॥ ८६ ॥

क्षत्रसारं भृतं शूरासूत्रमनुरागि चेत् ।

अपि स्वल्पं श्रियै सैन्यं वृथेयं मुण्डमण्डली ॥ ८७ ॥

अन्योन्यशत्रुसंक्षोभान्निष्कण्टकमहीतलः ।

लक्ष्मीपतिस्तटस्थोऽपि भिन्नमुद्रवहित्रवत् ॥ ८८ ॥

तत्तयानायनिक्षेपात्कुरु हस्ते द्विपत्तिमीन् ।

दोर्भ्यां युद्धान्बुधिक्षोमाचद्गृहे कुशलं कुतः ॥ ८९ ॥

अहमित्यादि । हे नृप, अहं महान् अयं शत्रुः स्वल्पो वर्तते इयं ईदृशी चिन्ता मुच्यता परिहितताम् । अत्र अस्मिन्नर्थे सिंहशावात् सिंहवालकात् करीन्द्राणां मृत्युर्निदर्शनं दृष्टान्तो वर्तते । प्रतिवस्तूपमालंकारः ॥

पुष्पैरित्यादि । हे नृप, पुष्पैरपि प्रसूतैरपि न योद्धव्यं न युद्धं कर्तव्यम् । निशितैः शरैः किं पुनरुच्यते । शरैर्विज्ञेपेण न बोधनीयमित्यर्थः । तां युद्धावस्थां गतानां प्राणिनां किं भविष्यतीति न विद्मः । न वयं जानीम इत्यर्थः । आलंकारः ॥

क्षत्रसारमित्यादि । हे राजन्, स्वल्पमपि सैन्यं श्रियै लक्ष्मीनिमित्तं भवति । इयं प्रलक्ष्मीभूता मुण्डमण्डली बहुसैन्यं वृथा निरर्थका वर्तते । कथंभूतं सैन्यम् । क्षत्रसारं क्षत्राः धुमटाः राजपुत्राः यस्मिन् सैन्ये तत्क्षत्रसारम् । पुनः कथंभूतं सैन्यम् । भूतं अध्राज्यादिभिः पोषितम् । पुनः कथंभूतम् । शरैः युद्धे निर्भयम् । पुनः कथंभूतम् । अलक्ष्मीं क्षुरिकादिमुद्रवतुरम् । पुनः कथंभूतम् । चेत् यदि अनुरागि स्वामिन्यहन्निम-
सैर्ह भवति । समुच्चमालंकारः ॥

अन्योन्येत्यादि । हे राजन्, राजा तटस्थोऽपि दूरस्थोऽपि लक्ष्मीपतिर्भवति भीपतिर्भवति । उत्तरकारणार्थितं विशेषणमाह—कथंभूतो राजा । अन्योन्यशत्रुसंक्षो-
भान् शत्रूणां परस्परं युद्धकारणान् निष्कण्टकमहीतलः निष्कण्टकं क्षुद्रशत्रुहितं महीतलं यस्य स तथोक्तः । किवल्लक्ष्मीपतिर्भवति । भिन्नमुद्रवहित्रवत् मुद्रासहितप्र-
वहणस्येव । यथा कश्चिद्बृहस्पवहारी प्रवहणो देवान्तरं गतोऽपि तस्य वहित्रस्य निज-
नामादेन दूरस्थोऽपि पतिः स्वामी भवति, तथा राजाभि परस्परशत्रुक्षयालक्ष्म्याः स्वामी भवति । उपमालंकारः ॥

तन्मयेत्यादि । हे राजन्, तत्तन्मान् कारणात् नयानायनिक्षेपात् नयो नीतिः सा एव आनायो ज्ञाते तस्य निक्षेपो मोचनं नयानायनिक्षेपहास्मान् । द्विपत्ति-

एकं वपुरुभौ हस्तौ शत्रवश्च पदे पदे ।

• द्युःसकृत्कण्टकोऽपि स्यात्क्रियत्स्वप्नेन साध्यते ॥ ९० ॥

सामा दानेन भेदेन यत्कार्यं नैव सिध्यति ।

तत्र दण्डः प्रयोक्तव्यो नृपेण श्रियमिच्छता ॥ ९१ ॥

सामसाध्येषु कार्येषु को हि शस्त्रं प्रयोजयेत् ।

मृतिहेतुर्गुडो यत्र कस्तत्र विपदायकः ॥ ९२ ॥

अकुर्वन्नात्मलक्ष्मीणां संविभागं नरेश्वरः ।

मधुच्छत्रमिवामोति सर्वनाशं सदात्मना ॥ ९३ ॥

अभित्त्वा शत्रुसंघातं यः पराक्रमते नृपः ।
 स तुङ्गसम्बसलमवीरणारूपकायते ॥ ९४ ॥
 शक्तिहीने मतिः कैव का शक्तिर्मतिवर्जिते ।
 नृपस्य न्याय्यदृष्टान्तः पट्टुरन्धश्च कथ्यताम् ॥ ९५ ॥
 दूरस्थानपि भूपाल क्षेत्रेऽस्मिन्नरिपक्षिणः ।
 बलोपलमहाघोषैः क्षिप क्षेपणिहस्तवत् ॥ ९६ ॥
 निपाजीव इव स्वामिन्स्वरीकृतनिजासनः ।
 चक्रं भ्रमय दिक्पालपुरमाजनसिद्धये ॥ ९७ ॥

अभित्त्वेत्यादि । हे राजन्, यो नृपः शत्रुसंघातं अभित्त्वा भेदमकृत्वा रामवद्
 विभीषणस्य पराक्रमते उपमं करोति स राजा तुङ्गसम्बसलमवीरणारूपकायते तुङ्गा
 उग्रता ये सम्बा. स्कन्धप्रदेशास्तौ सल्लभ. परस्पर मिलितो योऽसौ वीरणो वंशवृक्ष-
 स्तस्य आकर्षक आतानकस्तुङ्गसम्बसलमवीरणारूपकः ॥ इवाचरति तुङ्गसम्बसलमवी-
 रणारूपकायते । उपमालङ्कारः ॥

शक्तिहीन इत्यादि । हे राजन्, शक्तिहीने नृपे मतिः कैव । अपि तु न का-
 चिद्वर्तते । मतिवर्जिते राजनि नीतिशास्त्रस्य अविशयके नृपे शक्तिः का । अपि तु न
 काचिच्छक्तिः । तस्य नृपस्य दृष्टान्त उदाहरणं पट्टुः पादविकलः अन्धधुर्हीनश्च
 कथ्यताम् । तथा राजा ज्ञानवानपि शक्तिहीनः किं करोति, तथा मतिहीनो राजा
 शक्तिमानपि किं करोति । आक्षेपालङ्कारः, उपमा च ॥

दूरस्थानपीत्यादि । हे भूपाल हे राजन्, अरिपक्षिणः शत्रुशकुन्तान् दूरस्था-
 नपि विप्रवृष्टानपि अस्मिन् क्षेत्रे उच्चयिन्या पुरि स्थितः सन् एवं बलोपलमहा-
 घोषैः बलं सैन्यं उपलाः पाषाणश्च महाघोषा. महाशब्दाश्च तैः कृत्वा क्षिप प्रेरय ।
 त्रिवन् । क्षेपणिहस्तवत् गोलागोफणिकरवन् । यथा गोलागोफणिसहितहस्तः पुमा-
 नरीन् दूरस्थानपि हन्तीति वाच्यार्थः । दृष्टान्तालङ्कारः ॥

निपाजीवेति । हे स्वामिन् प्रभो, त्वं स्थिरीकृतनिजासनः स्थिरीकृतं निश्च-
 हीकृत निजासन स्वकीयमासनं येन स स्थिरीकृतनिजासनः चक्रं सैन्यं भ्रमय कटकं
 भ्रमय । किमर्थम् । दिक्पालपुरमाजनसिद्धये दिक्पालायतुर्दिग्बलवत्प्राप्तेषां पुराणि
 तान्येव भाजनानि भोज्यपानादीनि मुद्रामृताधारत्वात् तेषां सिद्धिः प्राप्तिस्तस्यै दिक्पा-
 लपुरभाजनसिद्धये । क इव । निपाजीव इव कुम्भकारवन् । यथा निपाजीवः चक्रं
 भ्रमयन् घटादिभाजनप्राप्तिमान् भवति । उपमारूपमालङ्कारः ॥

नृणां परिच्छदः स्वस्य कार्यायाश्च सुखाय च ।
 तदर्थमात्मनः क्लेशे किं परिच्छदसपदा ॥ ९८ ॥
 स चाह वेति सदेहो मतेर्यत्रोपजायते ।
 तत्रादायेव को नाम रणे प्रेरयते नृपम् ॥ ९९ ॥
 पाति क्षेत्रं यथा गोपः स्थित्वा तन्नाभिमञ्चके ।
 तथा त्वमपि राजेन्द्र चतुरन्तामव क्षितिम् ॥ १०० ॥
 येऽनन्तरं स्थिता भूमेस्ते नृपास्तव भूयते ।
 प्रतिहारसमं द्वारि तिष्ठन्वाजापरायणा ॥ १०१ ॥
 अन्येऽपि मण्डलाधीशाः कृतलोकेकैकशासनम् ।
 वान्छितैस्त्या निषेवन्ते सिद्धाः कल्पद्रुमा इव ॥ १०२ ॥

नृणामित्यादि । हे राजन्, नृणां मनुष्याणां परिच्छदः परिवारं स्वस्यात्मनः
 कार्याय कारणाय च अन्वात् सुखाय सुखोत्पादनाय च भवति । वकारः परस्परसमुच्चये
 भवति । तदर्थं कार्यकारणार्थं च आत्मनः स्वस्य क्लेशे सति उद्यमे सति परिच्छदसपदा
 परिवारभियां किम् । किमपि न । आक्षेपालकारः ॥

स चाहमित्यादि । हे राजन्, नृणां मनुष्याणां यत्र बसिन् दण्डलक्षणे युद्धे
 इति ईदृक् मतेर्युद्धे सदेहः सशय उपजायते उत्पद्यते । इतीति किम् । स च शत्रुर्वा
 राजा भविष्यति अहं वा राजा भविष्यामि । तत्र आदायेव प्रवमत एव । नामेति
 संभावनायाम् । कः पुनान् नृप राजानं रणे प्रेरयते प्रयोनयति । अपि तु न कश्चित् ।
 आक्षेपालकारः ॥

पातीत्यादि । हे राजेन्द्र, यथा येन प्रकारेण गोपः कर्णकः तन्नाभिमञ्चके क्षेत्र-
 मभ्यमारुके स्थित्वा क्षेत्रं पाति रक्षति । तथा तेन प्रकारेण त्वमपि भवानपि चतुरन्तां
 चतुःसमुद्रपर्वन्ता क्षितिं भूमिमव प्रतिपालय । दृष्टान्तालकारः ॥

येऽनन्तरमित्यादि । हे भूयते राजन्, ये नृपास्ते तव भूमेऽस्तस्य अनन्तरं
 स्थिताः निकटवर्तिनो वर्तन्ते ते नृपाः तव द्वारि तिष्ठन्ति वर्तन्ते । कथम् । प्रतिहारसमं
 द्वारपालसरशः यथा भवत्येवम् । कथंभूतास्ते नृपाः । आजापरायणा विक्षिप्तत्पराः ।
 उपमालकारः ॥

अन्य इत्यादि । हे राजन्, अन्येऽपि अपरेऽपि मण्डलाधीशाः तृतीयदेशस्थिताः
 देशपतयः ते राजान् त्वां भवन्तं वान्छितं प्राप्नुवै कृत्वा निषेवन्ते सदा कुर्वन्ते ।
 कथंभूतास्ते राजान् । सिद्धाः कल्पद्रुमा इव हस्तप्राप्ताः कल्पद्रुमा इव । कथंभूतं त्वान् ।

स्वानुवर्तिषु लोकेषु यस्तु क्षोभाय चैष्टते ।

श्रेयांसि न चिरं तस्य सुप्तव्यालप्रबोधिवत् ॥ १०३ ॥

• व्यलीकैश्चर्यपर्याप्तव्यस्तमर्यादचेतसाम् ।

विनयाय तथाप्येषां दिक्षु दण्डोऽतिदिश्यताम् ॥ १०४ ॥

इति नवकादुपायसर्वज्ञात् 'साध्वाह देव, आर्यमित्राणामग्रणीः प्रज्ञ
उपायसर्वज्ञः ।

द्विपतापि हिते प्रोक्ते सन्तस्तदनुलोमनाः ।

विवदेतात्र को नाम समकार्यधुरोदिते ॥ १०५ ॥

कृतशौकैश्चशासनम् कृतं विहितं लोके ससारे एवमद्वितीयं शासनमादेशो येन स
तथोक्तम् । उपमालंकारः ॥

स्वानुवर्तिष्वित्यादि । हे राजन्, यस्तु राजा स्वानुवर्तिषु निजवृष्टलमेव अनु-
वृष्टेषु लोकेषु सेवकेषु क्षोभाय क्षोधायावदानाय चैष्टते प्रवर्तते । तस्य राजधिर दीर्घ-
काल भेदाति हुमानि कल्याणानि न भवन्ति । किंवत् । सुप्तव्यालप्रबोधिवत् सुप्तो
निद्रा प्राप्नो व्यालः पालसर्वस्वस्य प्रबोधिवन् जागरयस्वेव । उपमालंकारः ॥

व्यलीकैत्यादि । हे राजन्, यद्यप्येव तथापि तदपि एषा नरेन्द्राणां विनयाय
दिक्षार्थं दिक्षु दिङ्मण्डलेषु दण्डः सैन्यमतिदिश्यता दीयतां प्रस्थापनीयम् । कथंभूता-
नामेवाम् । व्यलीकैश्चर्यपर्याप्तव्यस्तमर्यादचेतसाम् व्यलीकं अलं रिकं मर्दश्चर्यं
नर्पितं तेन पर्याप्ता परिपूर्णा व्यस्ता परित्यक्ता मर्यादा स्थितिः चेतो मनो वेपा छे
तथोपास्तेषाम् । जाललंकारः ॥

इतीत्यादि । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वं पटुणानन्वतिष्ठम् । इत्यमुना प्रकारेण नीतिवृहस्प-
तेनाम सचिवान् इति कर्तव्यतन्त्रिया दृष्टेः । कथंभूतापीनिवृहस्पतेः । समासादितस-
मस्तत्रचिवपुरःसरस्थिते समासादिता प्राप्ता समस्तेषु सर्वेषु सचिवेषु मन्त्रिषु पुरःसरा
मुद्रया स्थितिर्मर्यादा धारणा येन स तथोक्तस्तस्मात् । इतीति रिम् । नीतिवृहस्पतिमश्री
कथयति—हे देव हे राजन्, उपायसर्वज्ञो नाम सचिवः साध्वाह युक्तं ब्रवीति । कथंभूत
उपायसर्वज्ञः । आर्यमित्राणां युधप्रधानानां मध्ये अग्रणीः प्रज्ञः प्रधानबुद्धिः ।

द्विपतेति । हे देव, द्विपतापि शत्रुणापि हिते परिणाममध्ये प्रोक्ते कथिते सति
रान्तो विद्वन्नासदनुलोमनाः तस्य प्रोक्तस्य शत्रुना भवन्ति । अत्र अस्मिन् प्रोक्ते ।
नामेति संभाषणायाम् । कः पुमान् विवदेत विवादं वुर्यान् । अपि तु न कथिद्विवदेत ।
कथंभूते अत्र प्रोक्ते । समकार्यधुरोदिते समकार्यस्य साधारणकार्यस्य धुरि मुख्यतया
उचितं यत्र सन् तथा सति । 'वंधि अपपुनपुन' (?) इति वचनात् अकारान्तो
निपातः । आधोपलंकारः ॥

केवलमिदमशेषार्थशास्त्रोपात्तसारसमुच्चयं सुभाषितत्रयं शारीरं कर्मेव
प्रत्यहमवधातव्यम् ।

स्वस्मान्निजः परोऽन्यस्मात्स्वः परस्मात्परो निजात् ।

रक्ष्यः स्वस्मात्परस्माच्च नित्यमात्मा जिगीपुणा ॥ १०६ ॥

वृक्षान्कण्टकिनो वहिर्नियमयन्विश्लेषयन्संहिता-

नुत्खातान्प्रतिरोपयन्कुसुमितांश्चिन्वन्लघून्वर्धयन् ।

उच्चात्संनमयन्पृथुंश्च कृशयन्त्यत्तुच्छित्तान्पातय-

न्मालाकार इव प्रयोगनिपुणो राजन्महीं पालय ॥ १०७ ॥

केवलमित्यादि । हे राजन्, केवलं निष्केवलमिदं वक्ष्यमाणं सुभाषितत्रयं प्रत्यहं
निरन्तरमवधातव्यं अवधारणीयम् । कथंभूतं सुभाषितत्रयम् । अशेषार्थशास्त्रोपात्तसारस-
मुच्चयम् अशेषाणि समग्राणि मान्यर्थशास्त्राणि तेभ्यः उपात्तो गृहीतः सारसमुच्चयो
यत्र सुभाषितत्रये तत्तद्योक्तम् । किमेव अवधातव्यम् । शारीरं कर्मेव भोजनादिकमिव ॥

स्वस्मादित्यादि । हे राजन्, जिगीपुणा नरेन्द्रेण स्वस्मात् निजः स्वर्गीयः पुमान्
रक्ष्यः रक्षणीयः । परोऽन्योऽन्यस्मात् रक्षणीयः । स्वः स्वकीयः परस्मात्, रक्षणीयः ।

केनापि पीडितः सन् स्वमृतेन रक्षणीयः । परपीडितः सन् परेण रक्षणीयः । कदाचित्
परस्मादपि स्वः रक्ष्यः । स्वस्मादपि परो रक्ष्यः । निजात्मा तु स्वस्मात् परस्मात् सर्वैः
प्रकारैः रक्षणीय इत्यर्थः । कथम् । नित्यं सर्वकालम् । जात्यलंकारः ॥

वृक्षानित्यादि । हे राजन्, महीं पालय रक्षा क इव मालाकार इव पुष्पपंजी-
वी । कथंभूतस्त्वम् । प्रयोगनिपुणः यथायोग्यव्यापारचतुरः । यथा मालाकारः निजवर्गं
प्रतिपालयति । किं कुर्वन् । कण्टकिनः खदिरवदरीकिदपादीन् वृक्षान् तरुन् वहिर्बाह्ये
वृत्तित्स्थाने निवसयन् वान् वनं पालयति । तथा राजापि धृद्वत्तन् मण्डलाद्वहिः
कुर्वन् महीं पालयति । मालाकारः पुनः किं कुर्वन् । सहितान् मिलितान् वृक्षान् विश्ले-
षयन् विरक्तान् कुर्वन् । तथा राजापि मिलितान् नृपान् पृथक्कुर्वन् महीं पालयति ।
मालाकारः पुनः किं कुर्वन् । उत्खातान् वातादिना सन्मुलितान् वृक्षान् प्रतिरोपयन्
पुनर्वापयन् वनं पालयति । तथा राजापि उत्खातान् गृहीतदण्डान् प्रतिरोपयन् पुनर्मे-
रुपादिपदं ददत् महीं पालयति । मालाकारः पुनः किं कुर्वन् । कुसुमितान् सुषितान्
वृक्षान् चिन्वन् पुष्पाणि कुनन् अवबुध्यन् । तथा राजापि वर्धितवनान् पश्यान् गृह्णन्
महीं पालयति । मालाकारः पुनः किं कुर्वन् । लघून् बालनरून् वर्धयन् गुरुन् कुर्वन् ।
तथा राजापि वृत्तकार्यमृतसेवकपुत्रान् वर्धयन् पित्रुमदृशान् कुर्वन् महीं पालयति ।
मालाकारः पुनः किं कुर्वन् । उष्णान् उष्णतान् वृक्षान् सम्यक्प्रकारेण नमयन्, तच्छापा-
पातेन अन्ये वृक्षा न वर्धन्ते यतः, तथा राजापि उष्णान् गर्वितान् संनमयन् पादयोः

स्वरूपादपि रिपोर्वीजादश्वत्थस्येव शाखिनि ।

भयं जायेत कालेन तस्मात्कस्तमुपेक्षते ॥ १०८ ॥

इति समासादितसमस्तसचिवपुरःसरस्थितेर्नीतिवृहस्पतेश्च लक्ष्मीमुद्राङ्गां
गाङ्गेयोर्मिकामिव हस्तेकृत्येति कर्तव्यताक्रियां सत्यवाग्विव प्रतिपन्नधर्मवि-
जयैकभावो यथाकालं पठपि गुणानन्वतिष्ठम् ।

यथा मदगजारूढे यतयाताप्रयोगिणि ।

न चिरं श्रीस्तथामन्त्रे जाततन्त्रेऽपि राजनि ॥ १०९ ॥

शुचयः स्वामिनि क्षिप्त्वा राजराद्धान्तवेदिनः ।

मन्त्राधिकारिणो राज्ञामभिजाताः स्वदेशजाः ॥ ११० ॥

क्रदाचित्सततसन्मानदानाद्वादितसमस्तमित्रतन्त्रः सचिवलोकमतिसमु-

पातयन् महीं पालयति । मालाकारः पुनः किं कुर्वन् । पृथून् विस्वीर्णान् कृशयन्प्रतदु-
कुर्वन् । तथा राजापि पृथून् प्रचुरसैन्यान् कृशयन् अल्पसैन्यान् कुर्वन् महीं पालयति ।
दृष्टान्तालंकारः ॥

स्वरूपादित्यादि । हे राजन्, स्वरूपादपि हीनादपि रिपोः शत्रो, बीजात्
सत्तानात् वस्तरकाले भयं जायेत भीतिरुत्पद्येत । कस्मिन्निब । अश्वत्थस्य पिप्पलवृक्षस्य
अल्पादपि बीजात् शाखिनि परवृक्षे भयं जायते । तमपरवृक्षं विदारयतीत्यर्थः ।
तस्मात् कारणात् अल्पशत्रुबीजं यः पुमान् उपेक्षते अनादरीकुर्यात् । तमुद्धरेदित्यर्थः ।
उपमाक्षेपालंकारः ॥

इदानीं मन्त्रप्रस्तावोचितं मन्त्रमन्त्रिणोः स्वरूपमाह—यथेत्यादि । यथा येन प्रका-
रेण मदगजारूढे पुरुषे यतयाताप्रयोगिणि यतयातस्य वाक्पादाङ्कुशप्रणिर्भीनामप्रयोगिणि
अकारके पुरुषे चिरं दीर्घकालं श्रीः शोभा न भवति तेन हस्तिना सोऽप्रयोगो पातितः
सन् अशोभा लभते । तथा तेन प्रकारेण अमन्त्रे मन्त्रविज्ञानरहिते राजनि नृपे जातत-
न्त्रेऽपि उल्परवहुसैन्येऽपि श्रीः राजलक्ष्मीः चिरं दीर्घकालं न भवति । दृष्टान्तालंकारः ॥

शुचय इत्यादि । राज्ञा नरेन्द्राणां मन्त्राधिकारिणो मन्त्रिणो धौसधिया भवन्ति ।
धीरशो भवन्ति । शुचयः परधनपरयोषित्पराङ्मुखाः । स्वामिनि क्षिप्त्वाः । पुनः कथंभूताः ।
अभिजाताः कुलोद्भूताः । पुनः कथंभूताः । स्वदेशजाः निजदेशोद्भवाः । जालालंकारः ।
इति मन्त्राधिकारः समाप्तः ॥

कदाचिदित्यादि । कदाचित् मस्तिधिवसरे तं जगत्प्रसिद्धं द्रुतं आक्षेपटलिकेन
ज्येष्ठारवेदिना अक्षो ज्येष्ठारस्तस्य पटलः समूहः अक्षपटलः अक्षपटले नियुक्तः आ-
क्षपटलिकक्षेत्रे आक्षपटलिकेन । उक्तं च—‘रावणात्मज आत्मा च ज्ञानं सूचन इत्यपि ।

द्रुतमन्त्रः श्रीविलासिनीसूत्रितैश्वर्यवरेषु वसुमतीश्वरेषु खलु द्रुतपूर्वाः सर्वेऽपि
संध्यादयो गुणा इत्यवधार्यकार्यं च

दक्षः शूरः शुचिः प्राज्ञः प्रगल्भः प्रतिमानवान् ।

विद्वान्नाम्मी तितिक्षश्च द्विजन्मा स्वविरः प्रियः ॥ १११ ॥

इति गुणविशिष्टमशेषमनीषिपुरुषपरिषदिष्टमखिलप्रयाणसामग्रीमुविधेयं
हिरण्यगर्भनामधेयं शास्त्रशस्त्राभ्यासनिर्जितामरगुरुपार्थ निष्ठार्थं निजप्र-
ज्ञातिशयावहेलितपुलहपुलोमपुलस्तिपालकाप्यकात्यायनमतिजातं द्रुतमाक्ष-
पटलिकेन तमेव लेखार्थं श्रावयामास ।

ययं विनीतश्चैव वासकासद्विरीरितः ॥ व्यवहारो रथस्याप्रावयवाप्यक्ष उच्यते । शौ-
चार्थं ह्येकं च तुच्छमक्षं नपुंसके ॥ व्यवहारचेदिना क्षेत्रचतुरेण क्षेत्रार्थं क्षेत्रानार्थं
अर्हं श्रावयामास आकर्णितवान् । किं कृत्वा । पूर्वं इति अमुना प्रकारेण गुणविशिष्टं
हिरण्यगर्भनामधेयं आचार्यं आहूय । इतीति किम् ।

दक्ष इत्यादि । दक्षः कार्यघटनाकुशलः, शूरः शस्त्रशालप्रयोगनिपुणः, शुचिश्चमुरूप-
पाशुदः । घर्भायैव परीक्षणमुपधेयुच्यते । वंशयिद्याप्रतविधुसोपकारधेति उपधाः । प्राज्ञः
स्वपरोक्तिसंप्रसन्नम्यगभ्यूहः, प्रगल्भः परचित्तप्रसादनकुशलः, प्रतिमानवान् परैरभियोगे
सन्निपदनेकोपायः, विद्वान् आमेतरव्यवस्थितिविदग्धः, यागमी हृदये अभिनिविष्ट-
स्वार्थस्य प्रतिपादनप्रवीणः, तितिक्षः परगर्जितेषु स्थिरप्रवृत्तिः, स्वविरः नीतिरियैश्च
यादिभिरविकृताचारः, प्रियः नयनमनोहादनजननः । समुच्चयालंकारः ॥

इतीत्यादि । पुनश्च किं कृत्वा द्रुतमाचार्यं । इत्यमुना प्रकारेण अवधार्यं कृत्वा ।
इतीति किम् । वसुमतीश्वरेषु नृपेषु राज्ञि निधयेन द्रुतपूर्वाः सर्वेऽपि संध्यादयो गुणा
भवन्ति । कथंभूतेषु वसुमतीश्वरेषु । श्रीविलासिनीसूत्रितैश्वर्यवरेषु श्रीरेव विलासिनी
चेरया तया सूत्रितं सूचितं यदैश्वर्यं तेन वरेषु । कथंभूतं द्रुतम् । अशेषमनीषिपुरुषपरिष-
दिष्टम् अशेषा ये मनीषिपुरुषा विद्वधनास्तेषां परिपन्नं सभा तत्र इष्टं वसुमम् । पुनः
कथंभूतं द्रुतम् । अखिलप्रयाणसामग्रीमुविधेयम् अखिलाद्यु प्रयाणसामग्रीषु प्रमानवशु-
मेलेनेषु मुविधेयं सुप्रथितम् । पुनः कथंभूतं द्रुतम् । शास्त्रशास्त्राभ्यासनिर्जितामरगुरुपार्थम्
शास्त्राभ्यासेन निर्जितो अमरगुरुत्वंदरपणियेन, शास्त्राभ्यासेन निर्जितः पार्थो अजुनो येन
स तथा सत् । पुनः कथंभूतं द्रुतम् । निष्ठार्थं सर्वकार्येषु प्रमानीभूतज्ञापारम् । तथा
चोक्तम्—‘निष्ठार्थो मित्रार्थश्च तथा शासनहारकः । सामर्थ्योत्तरादनो रीनो द्रुतस्तु
प्रियः स्यात् ॥’ समालससामर्थ्यं गुणसंपन्नो पादहीनो यथोत्पन्नकार्यकारी मित्रार्थः
मित्रार्थात् पादतो हीन एकपादगुणः यथाप्रतिष्ठितपादकः शासनहर इति प्रसो दृष्टः ।

दूतस्य पुनः स्वामिनैवमुक्तस्यापीदमनुष्ठानम्—

संकीर्तयेत्साम रिपौ सदपे नय सनीतौ बलिनि प्रमेदम् ।

मन्त्रेण तन्त्रेण च हीनवृत्तौ दण्डाश्रयोपायविधिं विधिज्ञः ॥ ११४ ॥

अन्यथा—

वागर्थरूक्षलुब्धाना दूताना दु प्रवृत्तिमि ।

श्री स्वामिनः प्रवृद्धापि क्रियते सशयाश्रया ॥ ११५ ॥

फदाचित्कृतकार्थचन्द्रजुम्बितचन्द्रकापीडविडम्बितमुण्डमण्डल, तुलिनी-

जगन्नयलब्धवर्ण जगन्नये त्रैलोक्ये लब्ध प्राप्तो वर्णा यशो येन स तथा तस्मिन् ।

दीपकालकार ॥

दूतस्येत्यादि । पुनः स्वामिनैवमुक्तस्यापीदमनुष्ठानं दूतस्य निश्चयार्थादिनिवि-
धस्य लक्षणस्यापि पुनरुक्तादनन्तरं स्वामिना वृत्तेण एव पूर्वोक्तलक्षणमर्थम् । 'गर्वं गर्भं
मुध-' इत्यादिक उक्तस्यापि शिक्षितस्य इदं वक्ष्यमाणमनुष्ठानं कर्तव्यं भवति ॥

तत् किम् । संकीर्तयेदित्यादि । विधिज्ञो राजनीतिविज्ञायको दूत उपायवतुर
सदपे रिपौ समदे क्षत्रौ साम संकीर्तयेत् । तथाहि—सबन्धोपाटनान् गुणसंकीर्तन
अन्योन्योपकारदर्शनं आत्मोपरिधानं आयत्तिप्रदर्शनं चेति सनीतौ न्यायवति शनौ
नय संकीर्तयेत् । मन्त्रेण पद्माब्जेन तन्त्रेण च पद्माब्जेन च हीनवृत्तौ हीने रिपौ दण्डा-
श्रयोपायविधिं संकीर्तयेत् दण्डस्य सैन्यस्य आश्रया बहुसैन्यदर्शनं साधनसमुद्रत्व
उपायविधिं उपायविधानम् । निरूपयेदिति शेषः । दीपकालकार ॥

अन्यथा दूतो यद्येव न करोति तदा किं भवति—वागर्थेत्यादि । वागर्थरूक्षलु-
ब्धाना कर्कशवदनकर्कशार्थसयुक्ताना लोभिना च दूताना दु प्रवृत्तिमि दुराचारै
स्वामिनो वृत्तस्य धीर्लक्ष्मी प्रवृद्धापि श्रद्धां गता अपि सशयाश्रया सदेह प्राप्ता क्रियते
विधीयते । आल्लकार ॥

फदेत्यादि । वदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे गूढपुरुषाधिष्ठातृकात् पुरुषनियोगिन
सकाशात् वरिष्ठकनामधेयात् इति इदं आकर्षणं श्रुत्वा । किमाकर्ष्यं । तत् कृत्याकृत्य-
लोकस्य भेदानेदजनस्य जनश्रुतिं वार्ता आदाय गृहीत्वा शङ्खनकनामा शङ्खनक इत्यभि-
धानं प्रणिधि स्पर्शहेरिकं चर आगतो वर्तते । ॥ च शङ्खनक आहूय च निजसमीपे
आकार्यं इत्यमुता प्रकारेण तेन शङ्खनकेन सह नर्मात्माप बर्धेरमापय अकरष
अह कृतवानिति क्रियाशरवसयः । कथंभूत शङ्खनक । कृतकार्थचन्द्रजुम्बितच-
न्द्रकापीडविडम्बितमुण्डमण्डलं कृतकेन कृत्रिमेन अर्थचन्द्रेण जुम्बित सृष्टो योऽसौ
चन्द्रकापीड मयूरवर्द्धकदेशमुकुटस्तेन विडम्बित शोभित मुण्डमण्डलं शिरः प्रदेशो
यस्य स तपोष्णः । पुनः कथंभूत शङ्खनक । तुलिनीउत्सुमकुप्यलाहतिजातुपोत्क-

तथा हि—

गर्वं वर्वर मुञ्च मा चरत रे पञ्चालकाश्चापलं

केलिं केरल संहर प्रविश रे मद्रश् देशान्तरम् ।

मिथ्यैश्वर्यबलावलेपरमसद्भ्यद्विवेकात्मनां

मिथ्या वष्टिरिटिलितं न सहते देवः स दैवाश्रयः ॥ ११२ ॥

शौण्डीर्यशालिनि जगन्नयलब्धवर्णे

देवे न यः प्रणतिभावमुपैति भूपः ।

तस्याहवेपु वयसां शिरसि प्रवन्द्यो

यद्वाश्रमेपु परलोकधिया जटानाम् ॥ ११३ ॥

पुनः कथंभूतं कृतम् । निजप्रज्ञातिशयावहेलितपुलङ्गुलोमपुलस्तिपात्रकाव्यकाव्यात्यन्तम-
तिजातम् निजप्रज्ञातिशयेन आत्ममतिप्रकर्षेण अवहेलितं पुलङ्गस्य ऋषिविशेषस्य तथा
पुलोमस्य तथा पुलस्त्ये तथा बालकाव्यस्य काव्यस्य वा । द्वयं भिन्नम् । काव्यायनस्य
वररुचैर्मतीनां ज्ञातः समूहो येन स तथोक्तस्तम् ।

तथा हि तन्नेवालेख्यार्थे आरुपटलिवो ब्रूते—गर्वमित्यादि । रे वर्वर सपावल-
सुपर्वताधीश, त्वं गर्व मुञ्च मदं परिहर मिथ्याभिमानं त्यज । रे पञ्चालकाः पञ्चालदे-
शोद्भवा क्षत्रियाः, चापलं चपलत्वं मा नैव चरत कुतश्च यूयम् । रे केरल मलमाचल-
निष्ठवर्तिनः, त्वं केलिं ब्रीडा सहर सकीचय । रे मद्रेश मद्रदेशाधीश, त्वं देशान्तरं
अपरदेशं प्रविश प्रवेशं कुरु । स जगत्प्रसिद्धो देवो यशोधरमहाराजः इक्ष्मणमुना
प्रकारेण वो युष्माकं टिरिटिलितं आत्मनोऽनुचितं व्यवहारं न सहते न सृज्यति न
क्षमते । कथंभूतानां व । मिथ्यैश्वर्यबलावलेपरमसद्भ्यद्विवेकात्मनाम् मिथ्या निरर्थकं
यदैश्वर्यं बलावलेपश्च सैन्यगर्वं, तेन रभसेन वेगेन अद्भ्यन् विगलन् विवेको ह्ययोपादे-
यचातुर्यं आत्मना वेदा तवोक्तास्तोयाम् । कथंभूतो देवः । दैवाश्रयः । पुण्येनाधिकतर
इत्यर्थः । समुच्चयालंकारः ॥

शौण्डीर्यशालिनोत्थादि । वो भूपः देवे यशोधरमहाराजे प्रणतिभावं नमस्तत्त्वं
न उपैति न गच्छति तस्य भूपस्य आहवेपु संग्रामेषु शिरसि मस्तकोपरि वयसां का-
कशुभादीनां पक्षिणां प्रवन्द्यो गेलापको भवति । तस्य मस्तकं भिद्यत इत्यर्थः । यद्वा
अथवा आश्रमेपु यद्वादिनदीतटेषु परलोकधिया स्वर्गादिवृद्धा (जटानां लम्बकानां)
प्रवन्द्यो भवति । कथंभूते देवे । शौण्डीर्यशालिनि त्यागविक्रमाम्ना विश्रुतः शौण्डी-
रस्य भावः गर्व वा शौण्डीर्यं तेन शास्यते शोभते इत्येवंशीलः शौण्डीर्यशाली त-
स्मिन् शौण्डीर्यशालिनि । ‘शब्द शोभायाम्’ इति धातोः प्रयोगात् । पुनः कथंभूते देवे ।

दूतस्य पुनः स्वामिनैवमुक्तस्यापीदमनुष्ठानम्—

संकीर्तयेत्साम रिपौ सदर्पे नयं सनीतौ बलिनि प्रमेदम् ।

मन्त्रेण तन्त्रेण च हीनवृत्तौ दण्डाश्रयोपायविधिं विधिज्ञः ॥ ११४ ॥

अन्यथा—

वागर्थरुक्षलुब्धानां दूतानां दुःप्रवृत्तिभिः ।

श्रीः स्वामिनः प्रवृद्धापि क्रियते संशयाश्रया ॥ ११५ ॥

कदाचित्कृतकार्पचन्द्रचुम्बितचन्द्रकापीडविडम्बितमुण्डमण्डलः, तुलिनी-

जगप्रयलब्धवर्णे जगप्रये त्रैलोक्ये लब्धः प्राप्तो वर्णो यशो येन स तथा तस्मिन् ।

वीपकालंकारः ॥

दूतस्येत्यादि । पुनः स्वामिनैवमुक्तस्यापीदमनुष्ठानं दूतस्य निवृत्त्यादिविधि-
धस्य लक्षणस्यापि पुनश्चादनन्तरं स्वामिना नृपेण एवं पूर्वोक्तलक्षणमयम् । 'गर्वं बवंर
मुध—' इत्यादिकं उक्तस्यापि शिक्षितस्य इदं वक्ष्यमाणमनुष्ठानं कर्तव्यं भवति ॥

तत् किम् । संकीर्तयेदित्यादि । विधिज्ञो राजनीतिविज्ञायको दूत उपादचतुः
सदर्पे रिपौ रामदे शत्रौ साम संकीर्तयेत् । तथाहि—संवन्धोपाख्यानं गुणसंकीर्तनं
अन्योन्योपकारवर्धनं आत्मोपरिधानं आयतिप्रदर्शनं चेति सनीतौ न्यायवति द्वौ
नयं संकीर्तयेत् । मन्त्रेण पद्याज्ञेन तन्त्रेण च पद्याज्ञेन च हीनवृत्तौ हीने रिपौ दण्डा-
श्रयोपायविधिं संकीर्तयेत् दण्डस्य सैन्यस्य आश्रयाः बहुसैन्यदर्शनं साधनमुत्तमं
उपायविधिं उपायविधानम् । निरुपयेदिति शेषः । वीपकालंकारः ॥

अन्यथा दूतो मयेवं न करोति तदा किं भवति—वागर्थेत्यादि । वागर्थरुक्ष-
लुब्धानां कर्कशावचनकर्कशार्थसंयुक्तानां बोधिनां च दूतानां दुःप्रवृत्तिः दुःप्रवृत्तिः
स्वामिनो नृपस्य श्रीलक्ष्मीः प्रवृद्धापि वृद्धि गता अपि संशयाश्रया इति श्रुतिः
विधीयते । जात्यलंकारः ॥

कुसुमकुम्भलाकृतिजातुपोत्कर्षितकर्णकुण्डलं, कामेणानेकजटाजातिजटित-
कण्ठिकावगुण्ठनजठरकण्ठनाल, चिरचेलचीरीचर्चितविचित्रापपदीनप्राप्तल-
म्बजाल, कुवलीफलस्थूलपुपमणिविनिर्मिताद्गदसपादितप्रकाण्डमण्डनं,
कूर्परपर्यन्तप्रकोष्ठप्रकल्पितगवलवलयारुण्डन, काकनन्तिकाफलमालोपर-
चितवैकक्षकवक्षस्थल, कठोरकमठपृष्ठाष्टीलस्थलपुटपाणितल, पटञ्चरप-
र्याणगोणीगुह्याविहितमेहनं, पुराणतरमन्दीरमेखलालंकृतनितम्बनिवेशनः,

र्षितकर्णकुण्डल तूलिनी शाल्मलिवृक्षस्यस्य कुसुमकुम्भले पुष्पकोरके तयोराकृति आ-
कारो ययोले तूलिनीकुसुमकुम्भलाकृतिनी ते च ते जातुपे लाक्षामये ईदृशे उत्कर्षिते
निवेशिते कर्णयो ध्रुवण्या कुण्डले कर्णवेष्टने येन स तथोक्त । पुन कथभूत शङ्ख-
नक्ष । कामेणानेकजटाजातिजटितकण्ठिकावगुण्ठनजठरकण्ठनाल कामेणा वशीकरणा-
दिप्रयोगा अनेका(के) यद्गोपा जटा मूलानि तासा जातय प्रकारस्ताभिर्जटिता या
कण्ठिका कण्ठाभरण तस्या अवगुण्ठनेन समन्ताद्गुण्ठनेन रक्षणेन जठरं कठिनं कण्ठनालं
कण्ठकन्दली यस्य स तथोक्त । पुन कथभूत शङ्खनक्ष । चिरचेलचीरीचर्चितविचि-
त्रापपदीनप्राप्तलम्बजाल चिरचेलानि पुराणवस्त्राणि तेषा चीरीभिश्चर्चित रचितं
विचित्रं अनेकवर्णं आप्रपदीनं शुषि(रूप)पर्यन्त प्राप्त लम्बजाल दीर्घहारो यस्य स
तथोक्त । पुन कथभूत शङ्खनक्ष । कुवलीफलस्थूलपुपमणिविनिर्मिताद्गदसपा-
दितप्रकाण्डमण्डनं कुवलीफलानि वदरीफलानि तद्वत् स्थूला प्रापुषा नपुमया
ये मणमस्तैर्विनिर्मितानि अद्भुतानि बाहुभूषणानि ते संपादितं कृतं प्रकाण्डम-
ण्डनं प्रकोष्ठभरणमणियन्त्रस्थानाभरणं येन स तथोक्त । पुन कथभूत । कूर्परपर्यन्तं
प्रकोष्ठप्रकल्पितगवलवलयारुण्डनं कूर्परपर्यन्तं मणिकम्पादारभ्य कफोणिपर्यन्तं
प्रकोष्ठयोर्मणिवन्धनस्थानयोः प्रकल्पितं रचितं गवलवलयानां सद्भिर्पराङ्मूढकानां अव-
रुण्डनं आरुण्डनं येन स तथोक्त । पुन कथभूत । काकनन्तिकाफलमालोपरचितवैक-
क्षकवक्षस्थलं काकनन्तिकाफलानां गुह्याफलानां ये माले द्वे ताभ्यामुपरचितं विनि-
र्मितं यद्वैकक्षकं यदसि तिर्यग्निवक्षितं तेनोपलक्षितं वक्षस्थलं यस्य स तथोक्त । उ-
क्तं च—‘तिर्यग्निवक्षसि विक्षिप्तं वैकक्षकमुदाहृतम्’ । वस्त्रादिकमिति शेषः । पुन कथ-
भूत । कठोरकमठपृष्ठाष्टीलस्थलपुटपाणितलं कठोरं कठिनं यत् कमठस्य कच्छपस्य
पृष्ठस्य अष्टीलं कूर्परं तद्वत् स्थपुटं निगोषतं पाणितलं हस्ताभं यस्य स तथोक्त ।
पुन कथभूत । पटञ्चरपर्याणगोणीगुह्याविहितमेहनं पटञ्चरस्य पुराणस्य पर्याणस्य
पत्त्ययनस्य या गोणी चर्मययमाच्छादनं तस्य गुह्या कच्छोटेका तथा विहितमाच्छादितं
मेहनं निशं येन स तथोक्त । पुन कथभूत । पुराणतरमन्दीरमेखलालंकृतनितम्बनि-
वेशनं पुराणतरमन्तिजीर्णं यन्मन्दीरं मन्थानिकालम्बनरन्मुद्यस्य या मेखला कटिमे-

कंसहंसकरसितपाचालचरणचारचातुरीक्षोभितवीथीजनमनस्कारः कातरेक्ष-
णविपाणकाणविनिवेदितनिशाबलिप्रचारः, किरातवेषस्य भगवतो विश्वमूर्ते-
रपरमेव कमप्याकल्पं विभ्राणः, पुत्रभाण्डं बन्दिवृन्दारकस्य कटकाधिपतेः,
जामिर्भोगावलीपाठिनः सुमटसौहार्दस्य, दौहित्रः श्रोत्रियकितवनाप्तो नर्मस-
चिवस्य, समाश्रयस्थानभवकीर्णिलोकानाम्, अखिलपुनर्भूविवाहकृतकशिपु-
चेतनसंबन्धः, सकलगोकुलालिखिततुवरसुरभिसैरिभीदायनिबन्धः, प्रचुरप्र-
तिकर्मविकृतगात्रैः सन्निपुत्रैर्दाण्डाजिनकैश्च परिव्राजकैः 'एष खलु भगवान्

एता तया अलंकृतं शृङ्गारितं नितम्बनिवेशनं कटीभाणो येन स तथोक्तः । पुनः
कथंभूतः । कंसहंसकरसितपाचालचरणचारचातुरीक्षोभितवीथीजनमनस्कारः कंसस्य
धातुविकृतिविशेषस्य ये हंसकाः नूपुरास्तेषां रसितैः शब्दितैः पाचालो शब्दवन्तौ बहु-
शब्दौ यौ चरणौ पादौ तयोश्चरस्य गमनस्य चातुरी वैदग्ध्यं तया शोभितः संचालितः
वीथीजनानां मार्गलोकानां मनस्कारधिताभोगो येन स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः ।
कातरेक्षणविपाणकाणविनिवेदितनिशाबलिप्रचारः कातरेक्षणो महिषस्तस्य विपाणं
शृङ्गं तस्य काणेषु नादेन विविधेदितः प्रकटीकृतो निशाया रात्रेः बलिप्रचारः पूजाप्र-
वर्तनं येन स तथोक्तः । शङ्कनकः किं कुर्वाणः । किरातवेषस्य भिन्नवेषस्य भगवतः
सर्वहस्य विश्वमूर्तेः श्रीमहादेवस्य अपरमेवानीदममेव कमपि अपूर्वं अनिर्वचनीयं
वाक्यं वैप विभ्राणो धरन् । कथंभूतः शङ्कनकः । पुनर्भाण्डं बन्दिवृन्दारकस्य कटका-
धिपतेः बन्दिनः स्तुतिपाठकाः अवाद्याणभङ्गास्तेषां मध्ये वृन्दारकः प्रधानस्तस्य बन्दिवृन्दा-
रकस्य कटकाधिपतेः कटकाधिपतिनामकस्य पुत्रभाण्डं पुत्र एव । पुनः कथंभूतः । जामि-
र्भोगावलीपाठिनः सुमटसौहार्दस्य सुमटसौहार्दनामकस्य भोगावलीपाठिनः चारणभाटस्य
जामिर्नामाता । पुनः कथंभूतः । नर्मसचिवस्य भण्डस्य धोनिपकितवनाप्तो दीहित्री
नप्ता । पुनः कथंभूतः । अवकीर्णिलोकानां व्रजचर्यप्रशयना समाश्रयस्थानं विभ्रामस्यानम् ।
पुनः कथंभूतः । अखिलपुनर्भूविवाहकृतकशिपुचेतनसंबन्धः अखिलानां समस्तानां पुन-
र्भूणां पुंवलीनां सप्तहस्त्रीविधवान्मा विवाहे कृतो विहितः कशिपुचेतनस्य भोजनच्छा-
दनदेवस्य संबन्धो निवन्धनं यस्य ॥ तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । सकलगोकुला-
लिखिततुवरसुरभिसैरिभीदायनिबन्धः सकलेषु गोकुलेषु गो(द्वे)षेपु आलिखितः
राजपत्रविन्यस्तः तुवराणां शृङ्गारहितार्त्वां पुरस्त्रीणां गवां सैरिभीणां महिषीणां दायनि-
बन्धो यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । परिव्राजकैः शिलापरद्भिः शैवलिङ्गिभिः
इति अनुना प्रकारेण आवेशमानज्ञानमन्त्रनम्रप्रभावः आवेशमानो ज्ञायमानः ज्ञा-
नस्य मन्त्रस्य तन्त्रस्य प्रभावो महिमा यस्य स तथोक्तः । कथंभूतैः परिव्राजकैः ।
प्रचुरप्रतिकर्मविकृतगात्रैः प्रचुरेण भूरीणां प्रतिकर्मण्य नेपथ्यनिधिना विह्वानि विकारं

सजातमहायोगिनीसगतिरतीन्द्रियज्ञानोद्धतिः सिद्धः सामेधिकः सवननक-
र्मणा करिणा केसरिणमपि सगमयति विद्वेषभेषजेन जननीमप्यात्मजेपु
वैरिणीं विदधाति इत्यावेद्यमानज्ञानमन्त्रतन्त्रप्रभाव स्वपुरविषयनिवासिनः
कृत्याकृत्यलोकस्य जनश्रुतिमादायागत शङ्खनकनामा प्रणिधिरिति गूढपु-
रुषाधिष्ठायकाद्वरिष्ठकादाकर्ण्योद्भव च तम् 'हहो शङ्खनक, कुतो न
खलु सप्रति सा तव तुन्दवृद्धिः' इति तेन सह नर्मालापमकरवम् ।

प्राप्तानि गात्राणि येषां परित्रातकानां ते तथा सौ । पुनः कथंभूते । सन्निपुत्रे सन्नि-
नोऽपायायोगज्योतिर्भरतवैद्यकदिविद्याधारेण राज्ञो हिताहितजनपरिज्ञानकुशला तेषां
पुत्रा सन्निपुत्रास्तैः । पुनः कथंभूते । दाण्डाजिनैश्च दण्ड च यष्टि अजिन
च चर्म दण्डाणिने तयोर्निपुक्ता दाण्डाजिनकालौ । दण्डचर्मधारिभिरित्यर्थः ।
इतीति निम् । हे देव हे लोका, एष खलु शङ्खनकनामा भगवान् योगीश्वर सजात-
महामोगिसगति सजाता प्रलक्ष्मीभूता महायोगिनीनां महाविद्यादेवतानां सगति
प्रलक्ष्मता यस्य स तपोक्तः । एष पुनः कथंभूतः । अतीन्द्रियज्ञानोद्धति अतीन्द्रि-
यज्ञानस्य इन्द्रियरहितज्ञानस्य उद्गतिरूपसिर्गस्य स तपोक्तः । असौ सिद्ध एष सदा-
रिनीव नसां विपरीत एष सामेधिकः अजानिचारिवचन एष खलु भगवान् सवननक-
र्मणा वक्ताकरणेन केसरिणमपि सिंहमपि करिणा गजेव सगमयति विद्वेषभेषजेन वै
रोत्पादकौपथेन जननीमपि आत्मनेपु वैरिणीं विदधाति करोति । असौ शङ्खनकनामा किं
कृत्वा आगतः । गूढपुरुषाधिकारी वरिष्ठकः कथयति—स्वपुरविषयनिवासिनः स्वदे-
वापरवेशवास्यस्य कृत्वाकृत्यलोकस्य परोपनापसहा कृत्या परोपजाप न सहन्ते
अकृत्या कृत्याथ अकृत्याथ कृत्याकृत्या भेषाभेषा ये पुष्टपास्तेषां लोकः समूहस्तस्य
जनश्रुति वार्ता आदाय गृहीत्वा । शङ्खनकनामा प्रणिधिरागत इति संबन्धः । अहं तेन
शङ्खनकनाम्ना सह इति नर्मालाप अकरव कृतवान् । अहं किं कृत्वा । पूर्वं शङ्खनकनामान्
आहूय आकार्यः । इतीति निम् । हहो अहो शङ्खनक, तव सवनन्धिनी पूर्वं या मया
दृष्टा सा तव तुन्दरदिरदरदृद्धिः सप्रति इदानीं खलु निधयेन वाक्पयात्कारे वा कुत
कस्मात् कारणात् न वर्तत इति । सोऽपि शङ्खनकनामा प्रणिधि इति अमुना प्रकारेण
आललाप आलाप चकार । इतीति निम् । हे देव हे राजन्, भवाद्दशानामेव अयं युष्मत्स-
ङ्गानामेव अयं प्रलक्ष्मीभूतः तुन्द उदरः अमन्दिमानः अश्रुत्व वृद्धिमास्वन्दति प्राप्नोति ।
न केवलं भवाद्दशानामेव तु दोऽमन्दिमानमास्वन्दति, अपि तु स्वभावादेव निरर्गे-
णैव तुन्दपरिवृजस्य अलसस्य लोकस्य अयं तु दोऽमन्दिमानमास्वन्दति । कथंभूतानां
भवाद्दशानाम् । पूर्वोक्तैर्भोजनैवास्तिपूर्वश्च जलसमुद्देशावच्छिन्नं वृष्टपर्यन्तं आशिरस्ताप च
मत्स्योपरि वाक्पयस्यार्थ-त प्रतिदिवसं दिनं दिनं प्रति दण्डादशवासयान् भुषानानां

20320

सोऽपि 'देव, कामिनीजनकटाक्षैरिवातिदीर्घविशदच्छविभिर्दादिविभिः,
विरहिणीहृदयैरिव सोष्मभिः काञ्चनच्छायापलापैः सूपैः, कान्ताननैरिव
तत्प्राञ्जलिपेयपरिमलैः प्राज्यैराज्यैः, स्त्रीकैतवैरिव जनितास्त्वान्तप्रीतिभिर्वहुर-
सवशैरवदशैः, नासिकाविलासैरिव मनोहरैः समानीतनेत्रनासारसनानन्द-

वत्सलवत्सलानां भोजनप्रियाणाम् । पुनः कथभूतानां भवाद्दशानाम् । शोकापनुदसपदाम्
शोकापनुदा शोकदुःखमिनाशिनो सपत्न्येषां तेषां तथोक्तास्तेषाम् । कथभूतस्य तुन्दप-
रित्यस्य लोकस्य । एषविषस्य प्रतिदिवसं दत्ताद्वदसदासरान् भुजानस्य । पुनः कथ-
भूतस्य लोकस्य । उत्कोटश्रीदक्षिणाप्रवासाप्रशान्तवधार्थदर्शनस्य उत्कोटो लम्बः तस्य-
दन्त्यनीया श्रीः लक्ष्मीस्तस्याः शिष्या अग्रे तस्याः प्रकाशेन योत्सेन प्रशान्तं नष्ट-
वधार्थदर्शनं यथोक्तनिरिक्षणं यस्य स तथा तस्य । लक्ष्मीमदेन कमपि स्मरितया न
पश्यतीत्यर्थः । कस्येव । तमिस्रायाः रात्रौ गृहीतप्रदीपस्येव । यथा रात्रौ हस्तगृहीतप्रदीप-
पुमान् यथोक्तं न पश्यति । अस्मादृशा तु अस्मत्सदृशभिधुकाणां तु । नामेति सभावना-
याम् । अथ प्रत्यक्षीभूतं पिण्डो अदृशः कथं केन प्रकारेण स्फायतां रुद्धिं गच्छन्तु । अपि
तु न कथमपि स्फायताम् । कथभूतानां अस्मादृशाम् । देवप्रसादात् श्रीमहादेवकारुण्यत्
तुष्मत्प्रसादाद्वा उपमानोपमेयार्थरहितानां दमिद्विणाम् । अस्मत्सदृशः कोऽपि दरिद्रो न
प्रवर्तते यस्मिन्मानं दीयते । अस्मात्सदृशा उपमेया वयमेव वर्तमानम् । कैः कैभान्नैः ।
तुप्तानां दीदिविभित्तोदने । कथभूतैर्दादिविभिः । अतिदीर्घविशदच्छविभिः कामिनीज-
नकटाक्षैरिव नवयौवनस्त्रीजनपात्रदर्शनैरिव । यथा कामिनीजनकटाक्षा अतिदीर्घवि-
शदच्छवयो भवन्ति । पुनश्च कैः भोजनैः । तुप्तानां सूपैर्दान्निभिः कृत्वा । कथभूतैः सूपैः ।
काञ्चनच्छायापलापैः कनककान्तितिरस्कारकैः । पुनः कथभूतैः । सोष्मभिः उष्ण-
सहितैः । कैरिव । विरहिणीहृदयैरिव विप्रलब्धस्त्रीनीवस्थानैरिव । यथा विरहिणीनां
भर्तृवियोगिनीनां स्त्रीणां हृदयानि मोष्मन्ति भवन्ति सुवर्णवर्णाविच भवन्ति गौरवर्णलात् ।
पुनश्च कैः कृत्वा । वत्सलवत्सलानां प्राज्यैः प्रजुरैः आज्यैर्घृतैः । कथभूतैराज्यैः । तत्प्राञ्ज-
लिपेयपरिमलैः तत्प्राञ्जलिना नासिकाजलिना पेय आखादनीय परिमलो येषां
तानि तथोक्तानि सन्ति । कैरिव । कान्ताननैरिव । यथा कान्ताननानि जनितागुल्लानि
नासिकाजलिपेयपरिमलानि भवन्ति । पुनश्च कैः कृत्वा । वत्सलवत्सलानां तथा
सवदशैः शालनकैः मक्षिसिक्तसयुक्तवनस्पतिव्यञ्जनैः । कथभूतैरवदशैः । जनितास्त्वान्त-
प्रीतिभिः उत्प्रादितहृदयानन्दैः । पुनः कथभूतैरवदशैः । वहुरसवशैः शुकतिन्ति
डीकविकटद्वक्षीवभूतनाशनघनघनसारादिसंस्कृतैः । कैरिव । स्त्रीकैतवैरिव स्त्रीणां धृतैः
स्वसदशैः । यथा स्त्रीकैतवानि नारीजनकपट्टां स्त्वान्तप्रीतिकराणि वहुरसानि च
भवन्ति । पुनश्च कैः कृत्वा । वत्सलवत्सलानां शाण्डवैस्त्रीमनविशेषैरेनव्यञ्जनैः ।
कथभूतैः शाण्डवैः । मनोहरैः हृदयानन्दजनकैः । पुनः कथभूतैः । समानीतनेत्र

भावैः खाण्डवैः, प्रियतमाधरैरिव स्वादमानैरविच्छिन्नखिन्नैः पक्कात्रैः, तरुणीपयोधरैरिव सुजाताभोगैः स्तब्धविधिभिर्दधिभिः, प्रणयिनीविलोकितािरिव मधुरकान्तिभिः, खिग्धैर्दुग्धैः, अग्निवाहनासयमैरिवातीव स्वादुभिः शर्करासर्पकसमासत्रैः परमात्रैः, मेहनरसरहस्यैरिव सर्वाङ्गीणसतापहारिभिर्घनसारपारीदन्तुरैर्यारिपूरैः, आफण्ठमानयनमाशिखमाशिरात्रं च प्रतिदिवस दशद्वादशवासरान्वत्सलवत्सलानामेवंविधस्य च तमिस्राया गृहीतप्रदीपस्योत्कोटश्रीशिखाप्रकाशप्रशान्त्ययार्थदर्शनस्य स्वभावादेव तुन्दपरिमृजस्य लोकस्य शोकापनुदसपदा भवादृशानामेवायं तुन्दोऽमन्दिमानमास्फन्दति । अस्मादृशा तु देवप्रसादादुपमानोपमेयार्थरहितानां कथं नामाय पिचण्डः स्फायताम्' इत्याललाप ।

नासारसनानन्दभावे समानीत उत्पादितो नेत्राण्य नासाना प्राणाना रसमाना जिह्वानामानन्दभावे वै ते तथा ते । कैरिव । छासिकाविकारैरिव नर्तकीना स्त्रोत्र नचेष्टितैरिव । यथा छासिकापिलासा नेत्रादीना मनोहरा भवन्ति । पुनः कैः कृत्वा । पक्कात्रैः स्वादमानैः रोचमानैः शर्चिः कुर्वन्ति । कथभूतैः पक्कात्रैः । अविच्छिन्नखिन्नैः परिपूर्णपक्कात्रैः । कैरिव । प्रियतमाधरैरिव दग्धभस्मीदन्तच्छदैरिव । यथा प्रियतमाधरा स्वादमाना रोचिष्णवो भवन्ति । पुनः कैः कृत्वा । दधिभिः नवनीतहेतुभिः सुजाताभोगैः सुनिष्पन्नखिलारैः । कथभूतैः दधिभिः । स्तब्धविधिभिः फटिन्धविधिभिः । कैरिव । तरुणीपयोधरैरिव नवयौवनस्त्रीस्त्रदैरिव । यथा तरुणीना पयोधरा सुजाताभोगाः स्तब्धविधिः यथ भवन्ति । पुनः कैः कृत्वा । दुग्धैरौघस्यैः । कथभूतैर्दुग्धैः । मधुरकान्तिभिः प्रियतेजोभिः शुद्धवर्णैः । पीतादिवर्णरहितैरित्यर्थः । कैरिव । प्रणयिनीविलोकितािरिव श्रेष्ठवस्त्री-वनिताकटाक्षवलोकितािरिव । यथा प्रणयिनीविलोकितालिः स्वादुभिः प्रियाणि च भवन्ति । पुनः कैः कृत्वा । परमात्रैः क्षीरात्रैः । मायसीरिति यावत् । कथभूतैः परमात्रैः । अतीव स्वादुभिः अतिशयेन मिष्टैः । पुनः कथभूतैः । शर्करासर्पकसमासत्रैः शर्करायाः सर्पकैः मिश्रण समासत्र प्रत्यासन्नो येषां तानि शर्करासर्पकसमासत्रानि ते । कैरिव । अभिनवाहनासयमैरिव नूतनपरिणीतवनितासयमैरिव । यथा अभिनवा-शनासयमा अतीव स्वादवो भवन्ति । पुनः कैः कृत्वा । वारिपूरैर्वत्प्रवाहैः । कथभूतैः वारिपूरैः । सर्वाङ्गीणसतापहारिभिः सर्वशरीरपरितापस्फोटके । पुनः कथभूतैः । घनसारपासीदन्तुरैः कर्पूरपाण्डिवाक्वमत्कारिभिः । कैरिव । मेहनरसरहस्यैरिव सुरतरसगो-प्यतरवैरिव । यथा मेहनरसरहस्यानि सर्वाङ्गीणघनापहारिणि भवन्ति । प्रायेणो-पमात्रेणार ॥

पुन सपरिहासमेनमहमेवमवोचम्—‘अयि हुलाधिपते, किमद्य कच-
नापि हस्तमुखसयोगोऽभूत् ।’ ‘चतु समुद्रमुद्राङ्कितमेदिनीपरिवृद्ध, वाढम् ।’
‘कथय कथय ।’ ‘देव, श्रूयताम् । त्रिपुरूपोल्लिखितकमण्डलुकम्बुकलावत्क-
लकनामावलीप्रशस्ते, अस्ति खल्वस्यामेव पुरि प्रकृतिपुरुषस्येश्वरवर्तेदिवा-
कीर्तेर्नष्टा, स्वस्तीयो बलाहकस्य सवाहकस्य, मैथुनिक सवरकस्यास्तरकस्य,
स्वकीयेन च यशसा देवादपि त्रिचतुरैरङ्गुलैरुपरिवर्तमान, तथा हि—
मितपचानामग्रेसर, किंपचाना प्रथमगण्य, कीकटानामुदाहरणभूमि, कद-

पुन पुनरपि भूयोऽपि सपरिहास सवरंपन (१) शाङ्गनक प्रति अहं यशोधर-
महाराज एवममुना प्रकारेण अवोच उक्तवान् । एव कथमिति चेत् । अयि अहो हुला-
धिपते मेपाधिपते भारवाद्, किमद्य अद्य दिने कचनापि कसिंधिदपि स्थाने हस्त-
मुखसयोगोऽभूत् करवक्त्रमेलापको बभूव । शाङ्गनको ब्रूते—हे चतु समुद्रमुद्राङ्कितमेदि-
नीपरिवृद्ध हे आसमुद्रान्तपृथ्वीपते बाढमतिशयेनाभूत् । यशोधरो ब्रूते—क क हे
शाङ्गनक, भोजनमभूत् कथय कथय ब्रूहि ब्रूहि । शाङ्गनको ब्रूते—हे देव हे राजन्, श्रूयतां
स्या आकण्यताम् । हे त्रिपुरूपोल्लिखितकमण्डलुकम्बुकलावत्कलकनामावलीप्रशस्ते
निमि पुरै मद्गविष्णुर्द्वैल्लिखिता उन्नीरिता यथासत्य ब्रह्मणा निजरुमण्डलुक-
लके दौचोपरणोपरि विष्णुना कम्बुकलके निजपाञ्चजन्यनामशङ्खोपरि रुद्रेण निज-
कलावत्कलके निजललाटस्थिताध्वज-द्रुकलके पट्टिहाया नामावल्या अङ्गनसमूहस्य प्र-
शस्ति प्रसिद्धिर्यस्य । तथा तस्य समोपन हे तथोक्त । रत्नयति वाक्यालकारे । अस्या
मेव पुरि अस्मिन्नेवोच्चयनीपतौ किलिञ्जकनामधेयो अस्ति पतते । स मा किमपि अपूर्वं
अनिर्पञ्चनीय अयुभुजत् भोजयामास । कथंभूत् किलिञ्जकनामधेय । प्रकृतिपुरुषस्य
शिल्पिकस्य ईश्वर्यत ईश्वरेषु वर्तेति ईश्वरवर्तिनामधेयस्य दिवाकीर्तिनापितस्य
आण्डालस्य वा नत्ता दुहितु पुत्र । दौहित्र इत्यर्थः । बलाहकस्य बलाहकनामधेयस्य
सवाहकस्य अपमर्दकस्य स्वस्तीयो आग्निनेय । पुन कथंभूत् । सवरकस्य सवरकनामधे-
यस्य आस्तरकस्य शय्यापात्रकस्य मैथुनिक इत्याल । स किं कुर्वोष किलिञ्जक । स्वकी-
येन निजेन यशसा पुष्पगुणानुकीर्तनेन देवादपि श्रीवशोधरमहाराजादपि त्रिचतुरै
त्रिभिधतुर्भिर्वा अङ्गुलैरुपरिवर्तमान । चकार उक्तसमुच्चयार्थः । तथा हि तदेव निरुप-
यति—असौ किलिञ्जकनामधेय अग्रेसर त्वमिव अमणीर्वतते । परं केयाम् । मितपचाना
कृपणानाम् । पुन कथंभूत् । प्रथमगण्य पूर्वगणनीय । परं केयाम् । किंपचाना किमपि
पचतीति किंपचास्तेयाम् । पुन कथंभूत् । उदाहरणभूमि त्वमिव दृष्टान्तस्थानम् ।
परं केयाम् । कीकटाना निर्धनानाम् । पुन कथंभूत् । धुरिवर्णनीय त्वमिव मुख्यतया

र्याणा धुरिवर्णनीय , शिखामणिर्लोलुमानाम्, भोजनावसानानन्तरमादेयना-
मा, सप्रति च परमरमारमणीकामिन स्वामिन प्रसादभूमि , दाक्षिणात्यदेश-
जन्मनो जङ्घाचारिकनामकस्य विश्वावसो प्रतिहस्त किलिञ्जकनामधेयो
देवेन कृतसकेत इवापरकृष्णमुखमक्षिणमुण्डमण्डलीप्रतिमतुषपरुषपापाणा-
कीर्णविवर्णविस्तीर्णजीर्णयावनालौदनादिप्रारम्भम्, अतिपूतिपर्युषितविरसा-
लसान्द्रोत्तरारम्भम्, उन्दुरमूत्रमितकुथितातस्यतैलधारावपातप्रायम्, अस-
मस्तसिद्धैर्वाहकोपदशनिकायम्, अर्धरद्दालानूफलफालिप्रकारम्, ईपत्ति-

वर्णनीय । पर केपाम् । कदर्याणा मलिनवस्त्राणाम् । उक्तं च—‘कदर्यहीननीनाश-
विपचानमितपचा । कृपण धुल्लुक् धुद्र ग्रीवा एकार्थवाचका ॥’ अत्र प्रस्तावे अयं
श्लोक —‘इदतरनिबद्धमुष्टे कोपनिपण्यस्य सहजमलिनस्य । कृपणस्य कृपाणस्य च
प्रायेणाकारतो भद्रः ॥’ शिखामणि शिरोरत्नम् । पर केपाम् । लोलुमाना लुब्धानाम् । पुन
कथभूत किलिञ्जकनामधेय । भोजनावसानानन्तर भुक्तरनन्तर आदेयनामा प्रात्याभि-
धान । अस्य नाम भोजनात्पूर्वं न गृह्यते भोजनान्तरायो भवतीति भावः । सप्रति च इदानीं
च स्वामिन प्रसादभूमि तत्र कादृष्यस्थानं वर्तते । कथभूतस्य स्वामिन । परमरमार-
मणीकामिन परमरमा साम्राज्यलक्ष्मी सर्वरमणी वल्लभस्त्री । सर्वविषयसौख्यप्रदायि-
कात्वात् । तस्या कमोऽभिलाषो विद्यते यस्य स तथोक्तस्य । कथभूत किलिञ्जकनामधे-
य । दाक्षिणात्यदेशान्मन वर्णाटदेशोद्भवस्य जङ्घाचारिकनामकस्य चारुपुष्टप्रधानस्य वि-
श्वावसो विश्वावसुनामधेयस्य प्रतिहस्तं दर्शयमानः । किमपि सा अयमुज्ज्वलं भोजयामास ।
किञ्चित् भोजयामास । देवेन भवता कृतसकेत इव शिक्षित इव । कथभूत किमपि । अपरकृ-
ष्णमुखमक्षिणमुण्डमण्डलीप्रतिमतुषपरुषपापाणाकीर्णविवर्णविस्तीर्णजीर्णयावनालौदनादि
प्रारम्भम् अपरा अनीदृशा वा कृष्णमुखमक्षिका कातव्यपुत्तलिकात्वात् मुण्डमण्डलस्य
शिरोद्वयवा तत्प्रतिमं तत्सदृशं तुर्धन्यलम्बि परुष कक्ष पापाणाकीर्णे दन्तभञ्ज-
नकर्कटव्याप्त विवर्णं मलिनं विशीर्णं शतखण्डीभूतं जीर्णं चिरकालोपितं यत् यावना
लौदनं पद्धान्यभक्ष आदौ प्रथमतः प्रारम्भो यस्य भोजनस्य तत्तथोक्तम् । पुन
कथभूतम् । अतिपूतिपर्युषितविरसालसान्द्रोत्तरारम्भम् अतिपूतयो अतिदुर्गन्धा पर्युषिता
हस्तनदिने रक्ता ये विरसाला राजमाषा तेषां साद्रो बहुल उत्तरारम्भ उपरि परि
वेपणं यस्य भोजनस्य तत् । पुन कथभूतम् । उन्दुरमूत्रमितकुथितातस्य तैलधा-
रावपातप्रायम् उन्दुरस्य मूत्रिकस्य यन्मूत्रे प्रस्रावे छुनिमित्तं तेन मितं प्रमितं कुथितं
दुर्गन्धं अतस्या इदं जातस्य यत्तैलं चोपटं तस्य धाराया अवपात ईपत्पातं प्रायेण
भोजने यस्मिन् तत् तथोक्तम् । पुन कथभूतम् । असमस्तसिद्धैर्वाहकोपदशनिकायम्
असमस्तसिद्धानि ईषत्पत्रानि मनाहू चटितानि प्रायेण कटुकानि यानि ऐर्वाहकानि

न्नकर्कार्ककेशच्छेदसारम्, अवालमालूरमूलकचक्रकोपक्रमम्, अभृष्टचिर्भे-
टिकाभक्षणभग्नभावक्रमोपक्रमम्, अपकार्काभिदभनरिङ्गिणीफलाविरलवि-
रचनम्, अगस्तिचूताम्रातकपिचुमन्दकन्दलसदनम्, अनेकदिवसवासा-
र्थिताम्लसलकविस्तारम्, अतीवपाकोपहतवृहतीवार्ताकफलसोभाजनकन्द-
सालनकावतारम्, एरण्डफलपलाण्डुमुण्डिकाडम्बरम्, उच्छूनोद्वेष्टितवल्ग-

कर्कटीखण्डानि तेषां उपदेशनिर्वायो व्यञ्जनसमूहो यस्मिन् भोजने तत्तथोक्तम् । पुनः
कथंभूतम् । अर्धरखालाबूफलफालिप्रहारम् अर्धरखानि करटानि यानि अलाबूफलानि
तुवङ्गफलानि तेषां फालयः खण्डानि तेषां प्रकाराः अनेकभेदा यस्मिन् भोजने तत्तथो-
क्तम् । पुनः कथंभूतम् । ईपहिखन्नकर्कार्ककेशच्छेदसारम् ईपन्ननाक् खिन्ना अर्धरखा ये
कर्कार्कणां कलिफलानां कर्कशाः कठिना ये छेदाः खण्डानि तैः सारं मनोहरम् । पुनः
कथंभूतम् । अवालमालूरमूलकचक्रकोपक्रमम् अवालानि वृहन्ति यानि मालूरानि विरव-
फलानि मूलकानि च चक्रकानि च खडालपन्नकाविशेषः तेषामुपक्रमः शारदारम्भो
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । अभृष्टचिर्भेटिकाभक्षणभग्नभावक्रमोपक्रमम् अभृष्टानि
ईपत् साक्षादभिपक्तानि यानि चिर्भेटिकानि किंचित्वास्तेषां मक्षणेन चर्वणेन भग्नो
नष्टो भावक्रमोऽहचिन्मोपक्रम यस्मिन् तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । अपकार्काभिद-
भनरिङ्गिणीफलाविरलविरचनम् अपक्तानि भनमिषिद्वानि अर्काणि अर्कफलानि अभि-
दसनानि श्रुद्विनाशकानि रिङ्गिणीफलानि कष्टवारिकाफलानि तेषां अविरलं प्रचुरत-
रवितरण तस्य विरचना यस्मिन् भोजने तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । अगस्तिचूताम्रा-
तकपिचुमन्दकन्दलसदनम् अगस्तिश्च अगस्तिरुतः चूतश्च आम्ररुक्षः आम्रातकश्च
कपिप्रियरुक्षः । उक्तं च धन्यन्तरिनिघण्टौ—‘आम्रातकः पीतनकः कपिचूतोऽम्लचा-
टकः । शर्मी कपिरसोऽन्यथ तनुक्षीरः कपिप्रियः ॥’ पिचुमन्दश्च निम्बतदस्तेषां क-
न्दलानां खण्डानां सर्वान् स्थानम् । पुनः कथंभूतम् । अनेकदिवसवासार्यिताम्लसलकवि-
स्तारम् । अनेकदिवसवाच बहुदिवसोपितं बहुदिवसस्थितं अर्चितं याचयित्वा नीतं यत्
आम्लसलकं दन्तस्रष्टरन्मात्रिसोपस्तस्य विस्तारः प्राचुर्यं यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः क-
थंभूतम् । अतीवपाकोपहतवृहतीवार्ताकफलसोभाजनकन्दसालनकावतारम् अतीव अ-
तिशयेन पाकोपहता पञ्च या वृहती छुद्रवार्तावी वार्ताकं च वृन्ताक तेषां फलानि ।
उक्तं च—‘वृन्ताकं कोमलं पथ्यं कोहलं कोमलं विपम् ।’ सोभाजनश्च शिमुर्गुक्षः कन्दश्च
उज्ज्वलिका तेषां सालनकानां अवतारः परिवेषणं यस्मिन् भोजने तत्तथोक्तम् । पुनः
कथंभूतम् । एरण्डफलपलाण्डुमुण्डिकाडम्बरम् । पुनः कथंभूतम् । उच्छूनोद्वेष्टित-
वल्गुरालककोकुन्दोद्गमरम् उच्छूनोद्वेष्टिताः स्थूलभूताः स्वपुष्पाः उद्वेष्टिता उत्क-
म्पिता ये वल्गु निष्पावकास्तादृशा ये रालकाः कद्रवः कोकुन्दानि च अण्डरानि

करालककोकुन्दोद्धुमरम्, अनल्पराजिकावर्जितावन्तिसोभावसानम्, समास-
लिलसमक्षारपानीयपानम् । न किमपि नाम बभूज न चाशनाया उपशान्तिर्म-
नागप्यवापम् । केवल तस्य वञ्चितदृष्टिपातया स्ववासिन्या परिविष्टो मूला-
टीवराटोत्कटकटलकालशेयविशिष्ट सर्वपात्रीण श्यामाकभक्त प्राण-
प्राणमकार्पादिति च क्षणमात्र द्रवालापानन्दितचेतस्तमस्वण्डक्षीणे शरणे
किमप्युदन्तजातमापम्रच्छे ।

सर्वचेतोगतानर्थान्द्रष्टुं येषां कुतूहलम् ।

ते भवन्तु पर चारैश्चक्षुष्मन्त क्षितीश्वरा ॥ ११६ ॥

चारसंचारतो येषां नाध्यक्षा स्वपरस्थिति ।

नियुक्कारातिसपातात्तेषां नार्यो न चासवः ॥ ११७ ॥

तैरुमरं उवटम् । पुन बभूतम् । अनल्पराजिकावर्जितावन्तिसोभावसानम्
अनल्पा प्रसूता यः राजिका आमु तया आवर्जित मिधित यत् अवन्तिसोम फाजिक
तत् अवसाने अन्ते यत्र तत्तथोक्तम् । पुन बभूतम् । समागलिलसमक्षारपानीयपानम्
समा लवणाकरक्षस्या सलिलमम उदकसदृश यत् क्षारं पानीय तस्य पान यत्र तत्त-
थोक्तम् । हे राजन्, न च नैव अशनाया बुभुक्षाया उपशान्तिर्विनाशो मनागपि स्तो-
षमपि अवाप न प्राप्तवानहम् । केवल लवणजीरधारिण्योगरहित तस्य लिलिपकना-
मधेयस्य वञ्चितदृष्टिपातया दृष्टिपात वयविला स्ववाणिन्या बभूत्वाया परिविष्ट परिषे-
वितो भुक्त श्यामाकभक्त मम प्राणप्राण प्राणरक्षण पद्भान्यकूर अकार्पात् अपार ।
वयभूत श्यामाकभक्त । मूलाटीवराटोत्कटकटलकालशेयविशिष्ट मूलाटी दधिमूल व-
राटोत्कट वन्द्यसदृश कटल (!) अम्लाधिक कालशेयं तत्र तेन विशिष्ट संयुक्त । पुन
बभूतम् । सर्वपात्रीण बीरारियोग्य । इति च अनेन प्रकारेण क्षणमात्र मुहूर्ते द्रवा-
लापानन्दितचेत द्रवालापेनर्मवचनरानन्दितचेता हृष्टमना स दाहक अण-
ण्डक्षीण जनदूषाधारे एकाते शरणे गृह निमग्न विवक्षित उदन्तजात वार्तासमूह
वापम्रच्छे आपृष्टवानहम् ।

सर्वचेत इत्यादि । येषां नृपाणां सर्वचेतोगतान् सर्वेषां हृदयस्थितान् अर्थान्
प्राप्यति इष्ट अवलोमिषु कुतूहल बीजुक् वर्तते । क्षितीश्वरास्ते राजान पर
नियवेन चारैश्चक्षुष्मन्तो लोचनवन्तो भवन्तु संजायन्तु । आत्यक्तकार ॥

चारसंचारत इत्यादि । येषां नृपाणां चारसंचारतो हैरिष्यरूपप्रयोगत स्वप-
रस्थिति अभ्यक्षा प्रत्यक्षा न भवति तेषां राज्ञां नियुक्कारातिसपातात् नियुक्तानां
शियोगिना दृष्टाधिपतीनां अरातीनां धनूनां च संपातात् आगमनान् न अर्थो

कदाचित्करतलीकृतसफलसचिवचेत कूटकपट कापटिक, य खलु मया तत्रान्वयागतप्रजाप्रणये जनपदविषये सर्वद्विसमृद्धोऽपि व्रतप्रश्रिताश-यतया त्रिविधास्यपि स्त्रीषु महर्षिपरिवासजातस्मरशरशरव्यहृदयः, ससार-तिमिरावसरावेशोऽपि न मनामपि प्रभालेपीमणिरिव सपन्नमलिनाभिनि-वेश, पय पातोच्छ्वसितस्य गहीतलस्य गर्भिणीजठरसमत्वादतिकारुणिक-तयाहुष्टमात्रीमपि धरित्रीं न कर्षयति, महाकृपालुतया सत्त्वसमर्दभयेन

लक्ष्मीर्न भवति । न च असव न च प्राणा भवन्ति । निर्धना सन्तो त्रियन्त इत्यर्थः । आख्यलकार ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिद्वसरे अस्मात् कापटिकात् शङ्कनकात् इदं वक्ष्यमाणल-क्षण अर्थाय अशुभुवम् । कथंभूतात् कापटिकात् । इत्यमुना प्रकारेण सादरमाष्टात् आदरसहित यथा भवत्येव अनुमुक्तात् । इतीति निम् । हे करतलीकृतसफलसचिव-चेत कूटकपट, करतलीकृत करतलामलकावपिज्ञात सकल रामम सचिवस्य मन्त्रिण चेतसो मनस कूटो अरात्य कपट पातण्डो येन स तपोक् । हे कापटिक हे शङ्क-मक, य सचिवो मन्त्री । खलु निधयेन वान्यालकारे वा । मया यशोधरेण तत्र जनप-दविषये वेशमये नियुक्तोऽलङ्कृतो अधिकारी कृत ॥ सचिव सप्रति इदानीं क्रीडा-स्थितिं क्रीडाशाचरो वर्तते । कथंभूते जनपदविषये । अन्ययागतप्रजाप्रणये अन्वया-गत कुलक्रमेणागत प्रजासु लोकेषु प्रणयो मम खेहो यस्मिन् जनपदविषये स तपो-क्तास्मिन् । य सचिवा मन्त्रो कथंभूत । सर्वद्विसमृद्धोऽपि परिपूर्णलक्ष्मीसयुक्तोऽपि व्रतप्रश्रिताशयतया व्रतविनीतविचित्रतया त्रिविधास्यपि स्त्रीषु बालयुवतिमध्यमवयसु निप्रकारासु स्त्रीषु महापरिव दिगम्बर इव असजातस्मरशरशरव्यहृदय न सजात स्मरशराणां कामवाणानां शरव्य वेष्ट्व हृदय यस्य स असजातस्मरशरशरव्यहृदय । यथा महर्षि सर्वद्विरणिमादिद्विसहितोऽपि सन् व्रताधीनतया स्त्रीषु मनो न करोति । पुन कथंभूत सचिव । ससारतिमिरावसरावेशोऽपि न मनामपि प्रभालेपीमणि-रिव सपन्नमलिनाभिनिवेश ससारस्य सवन्धो यतिमिरं अन्यकारं दैत्य तस्य अवस-रस्य प्रस्तावस्य आवेश प्रवेशो यस्य ॥ ससारतिमिरावसरावेश ससारकृष्णावसरान्ध-कारोऽपि सन् प्रथमयौवनत्वात् मनामपि स्लोकमपि सपन्नमलिनाभिनिवेशो न वर्तते सप्राप्तमग्निमिप्रायो न वर्तते । क इव । प्रभालेपीमणिरिव वृद्धयोतिरलमिव । य सचिव अहुष्टमात्रीमपि एकाहुलप्रमाणामपि धरित्रीं भूमिं न कर्षयति न छेदयति । क्या । अतिकारुणिकतया यतोऽय अतिदयालुर्वर्तते । कस्यादरित्रीं न कर्षयति । पय - पातोच्छ्वसितस्य जलवर्षणोऽसितस्य गहीतलस्य गर्भिणीजठरसमत्वात् यथा गर्भिणी-जठर बीजपातेन उच्छ्वसित भवति । य सचिव महाकृपालुतया सरसकारुणिकतया

पदात्पदमपि भ्रमन्मविल इव नादत्ते दारवं पादपरित्राणम्, एकान्ततः परमपदस्पृहयालुतया स्रैरकथास्तपि कर्मन्दीव न तृप्यति विषविषमोहेखेपु विषयमुखेषु, सदैव शुचिरिव ब्रह्मचारी तथापि लोकव्यवहारप्रतिपालनार्थं देवोपासनायामपि समाप्नुत्य वैशानस इव जपति जलजन्तुद्वेजनजनितकल्मषप्रपर्णनायापमर्षणतन्त्रान्मन्त्रान् । आस्तां तावदशुभस्य दर्शनं स्पर्शनं च, किंतु मनसाप्यस्य परामर्षं संसितवत इव प्रत्यादिशत्याशम् । असहप्रवृत्तसङ्गेषु सङ्गेषु को नाम नराणां ललनायामह इत्याकलय्य पर्वरसेष्वपि दिवसेषु

सर्वसमर्द्धभवेन प्राणिनां चम्पनभयात्पदात् पदमपि भ्रमन् एकपदमात्रमपि भ्रम्युपरि भ्रमन् दारवं काष्ठमयं पादपरित्राणं पादुकां नादत्ते न गृह्णाति । क इव । भयित इव महासुनिरिव । यथा दयालुमुनिः काष्ठपादत्राणं न गृह्णाति । यः सचिवः एकान्ततः सर्वेषां प्रकारेण परमपदस्पृहयालुतया मोहाभिलाषुकृतया स्रैरकथास्तपि स्वेच्छावार्तास्तपि विषयमुखेषु न तृप्यति नाभिलषति । यथंभूतेषु विषयमुखेषु । विषविषमोहे-
नेषु विषयदालादलवत् विषमः कूरतरः प्राणापहारकः उद्वेगो अत्र येषां तानि तेषु । क इव न तृप्यति । कर्मन्दीव तपस्वीव । यथा कर्मन्दी विषयमुखेषु न तृप्यति । यः सचिवः गदैव सर्वकालं शुचिरिव अभिरिव ब्रह्मचारी वर्तते यद्यप्येवं ब्रह्मचारी सदा शुचिः तथापि लोकव्यवहारप्रतिपालनार्थं लोकानां व्यवहारः अस्मात्तो देवान् न प्रपूजयेदिति वर्तते तस्य प्रतिपालनार्थं देवोपासनायामपि देवपूजनार्थमपि समाप्नुत्य सङ्गुणजलैर्न स्नानं कृत्वा जलजन्तुद्वेजनजनितकल्मषप्रपर्णनाय जलस्य संवन्धिभो ये जन्तवः पूजराज्यः प्राणिनस्तेषामुद्वेजनेन बाधाकरणेन जनितमुन्पादितं यत् कल्मषं पापं तस्य प्रपर्णनाय साग्न्यर्थं अपमर्षयन्मन्त्रान् पापोरक्षससंप्रदायान् मन्त्रान् गुप्तभाषणान् जपति परावर्तयति । क इव । वैशानस इति । यथा वैशानसः दण्डयमान् वा मन्त्रान् जपति । यः सचिवः किं करोति । आहो तावन् तत्तावतिष्ठतु यत् अनुभूय्य महामासवर्मकाण्डालार्द्धंनमबलोक्तं स्पर्शनं च आभेष्टनम्, किंतु मनसापि चित्तमापि अस्य अनुभूय परामर्षं संवर्त्तयति आद्य भोजनं प्रत्यादिशति निराकरोति अन्तरार्थं विधत्ते । क इव । शक्तिमय इव दिग्म्बर इति । यथा महाप्रदिग्म्बरः द्योतस्पर्शनसं-
कल्पान्तराधान् करोति । उक्तं च—“मांहरणार्द्धवर्मास्त्रिपूषदधेनतस्त्रजेत् । गृता-
त्रिवीधुणादम प्रत्याह्वानाय सेवनान् ॥ मातृहृत्पचादीनां दर्शने तद्वचःश्रुती । भोजनं परितर्क्य मन्मूढादिदर्शने ॥” पुनश्च यः सचिवः किं करोति । असह-
प्रवृत्तसङ्गेषु मरणं गतिं चार्थं अनागमनशीलेषु हि निधित अङ्गेषु घरीरेषु को नाम वधित नराणां ललनाय पोषणाय आमह आक्षेप इतीदृशमाकलय्य सम्यग्विचार्य पर्वरसे (विषये) विदीपोन्मवादिदिग्गेषु दण्डमुष्टे दण्डमात्रकवलात् यवमुष्टं यथो-

मुमुक्षुरिव न शाकमुष्टेर्यमुष्टेर्वापरमाहरत्याहारम् । ईषदप्यशुभमन्यत्रोत्पा-
दितमात्मन्युत्तवीजमिव जन्मान्तरे शतशः फलतीति दयालुभावाद्दुरितभी-
रुभावाच्च न दलं फलं वा योगीव स्वयमवचिनोति वनस्पतीन् । परोपरो-
धादनुभवंश्च तत्र पतङ्गपावकस्पर्शपूतमनुभवति । न केवलं मयि चिरपरिच-
योदन्यदसीमश्रेहनिघ्नत्वात्सुहृदिव वृत्तविघ्नाकारमपि राज्यभारभूरीकृतवा-
न् । नालम्पटमनस्कारोऽस्तीह कश्चिद्विपश्चिदप्यभिगताधिकारो नर इति
व्यभिचारयितुमिव कुशलाशयतया च घटशतेनापि स्नाति विन्दुनापि न
स्पृश्यत इति मत्वा धर्ममूलत्वान्महाकुलप्रसूतेर्महाभागपदप्रादुर्भूतेश्च धर्मसं-

दनकयलात् वा अपरं अन्यं आहारं मोदकादिकं न आहरति न भुङ्के । क इव ।
मुमुक्षुरपि गोकुमिच्छुर्मुनिरेव । यथा मुमुक्षुः दायमाशायात् अपरं शिग्धमाहारं
आहरति । पुनश्च यः तथिवः किं करोति । दलं फलं वा स्वयमात्मना वनस्पतीन्
न अवचिनोति गृह्णाति वनस्पतीनां दलं फलं स्वयमेव न वुण्टति । 'यारसार्पा दुहिच्छि-
त्तिप्रच्छिदधिद्रुमारिजनीवहज्वदण्डप्रहवृष्मानधिमप पयासायवो द्विदर' (?) इति
वचनात् विमृधातोः प्रयोगे द्विरुभेदत्वात् वनस्पतीनिति पट्टीवाधिका द्वितीया ।
कस्मात् स्वयं दलं फलं वा न चिनोति । इत्यमुना प्रकारेण दयालुभावात् पाठनिक-
त्वात् । न केवलं दयालुभावात् । दुरितभीरुभावाच्च । इतीति हिम् । ईषदपि श्लोकमपि
अशुभं दुःखं अन्यत्र अपरजीये उत्पादितं जनितं जन्मान्तरे अन्यमये धात्मनि स-
स्मिन् शतशः शतवारान् सहस्रवारान् लक्षधा कोटिधा दुःखं फलति । विमिव । उत्त-
वीजमिव यथितकण इव । क इव चिनोति । योगीव ध्यानवान्मुनिरिव । पुनश्च किं
करोति तथिवः । परोपरोधात् कुटुम्बायाप्रहात् तदलं फलं वा अनुभवन्त्यास्तादयन्
पतङ्गपावकस्पर्शपूतं सूर्याग्निवैभानरस्पर्शमपूतं पवित्रं विना नानुभवति नास्वादयति ।
पुनश्च किं कृतवान् । न केवलं निष्केवलं मयि विषये चिरपरिचयोदन्यदसीमश्रेहनप्रवात्
चिरपरिचयेन बालादारम्य संयतितया उदन्वन् उत्पद्यमानो योऽस्ती अगीमश्रेह अपरं-
न्तर्ग्रीतिन्मस्मिन्निघ्नत्वात् तत्परत्वात् परार्थीनत्वात् सुहृदिव वृद्धमवर्ग इव वृत्तवि-
घ्नाकारमपि चारिद्रान्तरायमूर्तिमपि राज्यभारं कुरीतवान् स्वीकार । उक्तं च—'व-
रतप्रः परार्थीनः पराप्तापवानपि । अर्थांशो निघ्न आयस्तोऽन्वच्छन्दो गृह्यशो-
ऽप्यसी ॥' मया किं कृत्वा जनपदविषयमपिबो निमुक्तः । इति मया हेतुं ज्ञात्वा
धर्मसंस्कर्धनं विधिमुना महाकुलप्रसूतेः उत्तमकुलप्रादुर्भाषस्य धर्ममूलत्वात् धर्मं विना
उत्तमगुणे प्रसूतिर्न भवति इति मत्वा । तथा च किं मत्वा । महाभागपदप्रादुर्भूतेः स-

वर्धन विधित्सुना, प्रजामूलत्वात्कोशवृद्धेस्तन्त्रवृद्धेश्च प्रजापालनं चिकीर्षुणा,
प्रकृतिमूलत्वादसाध्यसाधनस्य परामाधावरोधनस्य च प्रकृतिप्रसत्तिमुत्पि-
पादयिषुणा, सत्पुरुषमूलत्वादशेषशास्त्रव्युत्पत्तेर्विशिष्टाचारप्रवृत्तेश्च सत्पुरु-
षान्सजिघृक्षुणा, प्रतिपक्षापायमूलत्वादाज्ञोत्कर्षस्य प्रतापप्रकर्षस्य च प्रति-
पक्षापायं समीचिषुणा, राज्यलक्ष्मीमूलत्वाद्विषयमुखोपसर्पणस्यार्थिजनस-

गंमोक्षपदोत्पादस्य धर्ममूलत्वात् धर्मं विना महामागपदप्रसूतिर्न भवति इति मत्वा ।
असौ सचिव जनपदविषये किमर्थं नियुक्तः । इति ईदृश कार्यं व्यभिचारयितुमिव अ-
स्य कारयितुमिव । इतीति सिद्धम् । इह अस्मिन् ससारे अलम्पटमनस्कारं निर्लभचित्त-
कथिद्विपथिदपि कोऽपि विद्वानपि अधिगताधिकारं प्राप्तनियोगो नर पुमान् नास्ति
न वर्तते । किं कृत्वा । सर्वमिति मत्वा । इतीति किम् । कुशलशयतया यत्रपरिचिततया
घटशतेनापि कुम्भसहस्रेणापि स्नाति ज्ञानं करोति बिन्दुनापि बिन्दुप्रमुखेनापि न
सृष्टयते । बिन्दुमात्रजलस्यापि पापं न भवतीत्यर्थः । पुनश्च किं कर्तुमिच्छता मया
सचिवो नियुक्तः । प्रजापालनं चिकीर्षुणा प्रजानां लोकानां पालनं रक्षणं चिकीर्षुणा
कर्तुमिच्छता । कस्मात् प्रजापालनं कर्तुमिच्छता कोशवृद्धेनवर्धनस्य प्रजामूलत्वात्
प्रजा विना कोशवृद्धिर्न भवति इति मत्वा । पुनश्च कस्मात् नियुक्तः । तन्त्रवृद्धेश्च सेना-
वृद्धेश्च प्रजापालनं विना सैन्यवृद्धिर्न भवति इति मत्वा । पुनश्च किं कर्तुमिच्छता मया सचिवो
नियुक्तः । प्रकृतिप्रसत्तिं उत्पिपादयिषुणा प्रकृतीनां पूर्वोक्ताश्चर्यशक्तीनां प्रसत्तिं प्रस-
भता उत्पिपादयिषुणा उत्पादयितुमिच्छता । कस्मात् प्रकृतेः पूर्वां प्रसभतोत्पादयते ।
असाध्यसाधनस्य असाध्यस्य विषमस्य दुर्गन्धे साधनस्य करे पुण्यस्य प्रकृतिमूलत्वात्
प्रकृतिं विना असाध्यः साध्यते इति मत्वा । न केवलं असाध्यसाधनस्य किं तु
परामाधावरोधनस्य परेषां शत्रूणां आबाधा उपद्रवस्तस्य अवरोधनस्य निषेधनस्य प्रकृ-
तिमूलत्वात् । शत्रुबाधनिरोधं प्रकृतिं विना न भवतीति भावः । पुनश्च किं कर्तुमि-
च्छता मया सचिवो नियुक्तः । सत्पुरुषान् सजिघृक्षुणा समर्पितुमिच्छता । सत्पुरुष-
प्रदणेरच्छापि कस्मात् । अशेषशास्त्रव्युत्पत्तेः सकलशास्त्रपरिज्ञानार्थस्य विशिष्टाचारप्रवृत्तेश्च
सदाचारप्रवर्तनस्य च सत्पुरुषमूलत्वात् सकलशास्त्रव्युत्पत्तिर्विशिष्टाचारप्रवृत्तिश्च सत्पुरु-
षान् विना न भवतीति कारणात् । पुनश्च किं कर्तुमिच्छता मया सचिवो नियुक्तः ।
प्रतिपक्षापायं शत्रुविनाशं समीचिषुणा समीक्षितुमिच्छता । प्रतिपक्षापायसमीक्षणेच्छापि
कस्मात् । आशोत्कर्षस्य प्रतापप्रकृष्टतायाश्च प्रतिपक्षापायमूलत्वाच्च शत्रूणां विनाश-
विना आशविशिष्टं प्रतापप्रकर्षश्च न भवति । पुनश्च किं कर्तुमिच्छता मया सचिवो
नियुक्तः । राज्यलक्ष्मीं उल्लिखयिषुणा राज्यलक्ष्मीं उल्लासयितुमिच्छता । राज्यलक्ष्म्युल्ला-
सेच्छापि कस्मात् । विषयमुखोपसर्पणस्य विषयसौख्यप्रवर्तनस्य अर्थिजनसत्पर्पणस्य च

तर्पणस्य च राज्यलक्ष्मीमुल्लिख्यसयिपुणा च, आत्मोचितानुचरचम्पूयुक्तो नि-
युक्तः प्रज्ञाप्रभावतिरस्कृतबार्हस्पत्यः पामरोदाराभिधानोऽमात्यः स कीदृश-
स्थितिः संप्रतीति सादरमावृष्टादस्मादिदमश्रौषम् । तथा हि—कापटिकः
प्राह—‘देव, यथायथं कथयामि । किं तु तद्वार्तावातूलीव्यतिकरादेवस्या-
प्युपरि किंचिदुरपवादरजः प्रसरिष्यति । यतः—

पूज्यमह्यं श्रियः सज्ञाज्येष्ठायाश्च न कैरवम् ।

प्रायो जनेऽन्यसंसर्गाद्गुणिता दोषितापि च ॥ ११८ ॥

देव,

स भर्तुरेव दोषोऽयं स्वच्छन्दं यद्विकुर्वते ।

आत्मातिरिक्तभावेन दारा इव नियोगिनः ॥ ११९ ॥

याचकजनप्रीणनस्य च राज्यलक्ष्मीमूलत्वात् विषयमुखं शायिजनतर्पणं च राज्यलक्ष्मीं
दिना न भवति । कथंभूतो निबुक्तः । आत्मोचितानुचरचम्पूयुक्तः एतद्योगमकिकरसेनास-
मेतः । अपरं कथंभूतः । प्रज्ञाप्रभावतिरस्कृतबार्हस्पत्यः प्रज्ञाप्रभावेन मत्प्रतिशयेन
तिरस्कृतो निर्भस्तितो बार्हस्पत्यः बृहस्पतीनां गुरुणा समूहो येन स तथोक्तः । यावन्तः
मुरपतयो वर्तन्ते तेषां प्रत्येकं बृहस्पतीनामा सचिवो वर्तते एव । पुनः कथंभूतः । पाम-
रोदाराभिधानः पामराणां हलिकानां उदारो हृदयेष्टत्वेना पीडायाः आकारकत्वात्
पामरोदार इति अभिधानं नाम यस्य स तथोक्तः । तथाहि तदेव निरूपयति—किमशेषं
कापटिकः शङ्कनकः प्राह श्रूते । किं श्रूते । देव, यथायथं यथोक्तं कथयामि प्रपन्नं रचयामि ।
किंतु किं तर्हि तद्वार्तावातूलीव्यतिकरात् तस्य मन्त्रिणो वार्ता समाचारः सैव वातूली वात-
मण्डली तस्या व्यतिकरः प्रचट्टकस्मात् तद्वार्तावातूलीव्यतिकरात् देयस्यापि भवत
उपरि मस्तके किंचित् मनाग् दुरपवादरजः अपकीर्तिधूली प्रसरिष्यति व्याप्यति ।
यस्मात् म(त)उपरि दुरपवादरजः प्रसरिष्यतीति चेत्—यतः यस्मात् कारणात् ।

पूज्यमित्यादि । श्रियो लक्ष्म्याः सज्ञात् संसर्गात् अर्जं कमलं पूज्यं भवति । ज्ये-
ष्ठायाः देवतानिशेषस्य सज्ञात् संसर्गात् कैरवं कुमुदं श्वेतोत्पलं पूज्यं न भवति । युक्तो-
ऽयमर्थः—जने लोके प्रायो बाहुल्येन अन्वसंसर्गात् सगतिविशेषात् गुणिनां गुणित्वं
दोषिणां दोषित्वं च भवति । दृष्टान्तालंकारः ॥

स भर्तुरित्यादि । हे देव हे राजन्, सोऽयं दोषः भर्तुरेव राज एव वर्तते । स
कः । यत् नियोगिनः स्वच्छन्दं विकुर्वते विक्रिया भजन्ति । केन कृत्वा विकुर्वते । आत्मा-
तिरिक्तभावेन आत्मनः अधिकत्वेन । अभिमानेनेत्यर्थः । क इव । दारा इव कलत्रमिव ।

नमो दुर्मन्त्रिणे तस्मै नृपाङ्घ्रिपमहाहये ।

यद्वशानार्थिसंप्रार्थ्यस्तच्छायाभ्रमविभ्रमः ॥ १२२ ॥

अष्टपदा नान्दी ।

यस्य शिष्टपटोच्छेदि मन्त्रसूत्रं विजृम्भते ।

सत्पात्रपाचिने तस्मै नमो दुर्मन्त्रिचक्रिणे ॥ १२३ ॥

इयं च ।

और्वायापूर्वरूपाय तस्मै दुर्मन्त्रिणे नमः ।

अजडा अपि शोष्यन्ते येन पत्युः श्रियः परा ॥ १२४ ॥

इयं च द्वादशपदा ।

कृतं मन्त्रिणः प्रहृतवृत्तं तावत्समाकर्ष्यताम् । इयं अष्टपदा नान्दी दुर्मन्त्रिपुराणप्रारम्भे,
इयं अष्टपदा नान्दी महलसूत्रम् ॥

मन इत्यादि । तस्मै दुर्मन्त्रिणे पामरोदारनाम्ने सचिवाय नमः नमस्कारोऽस्तु ।
अयं नमस्कारो हास्येन वर्तते, नतु परमार्थतया । कथंभूताय तस्मै । नृपाङ्घ्रिपमहाहये
नृप एव अङ्घ्रिपो दृक्षः लक्ष्मीफलदायकत्वात् तस्मिन्महान्गुरुवरो अहिः सर्पः नृपाङ्घ्रि-
माहिस्तस्मै नृपाङ्घ्रिपमहाहये । यद्वशात् वरप्रभावात् सच्छायाभ्रमविभ्रमः नृपदृष्टच्छाया
आभ्रमविभ्रमः स्थानविभ्रमः अर्थिसंप्रार्थ्यो न भवति याचकजनानां हुल्लभो न
भवति । रूपकालंकारः । अष्टपदा नान्दी ॥

यस्येत्यादि । तस्मै दुर्मन्त्रिचक्रिणे नमः नमोऽस्तु । तस्मै कस्मै । यस्य दुर्मन्त्रिच-
क्रिणः मन्त्रसूत्रं मन्त्रसूचनं शास्त्रं विजृम्भते प्रसरति । कथंभूतं मन्त्रसूत्रम् । शिष्टपटोच्छे-
दि शिष्टानां साधुलोकानां घटा भ्रंशः सामुच्छिन्नतोलेर्वसीलं शिष्टपटोच्छेदि । पक्षे
यथा चक्रिणः कुम्भकारस्य सूत्रं दवरक्तः शिष्ट निष्पादिता ये घटाः कुम्भात्तच्छेदकं
भवति । कथंभूताय तस्मै । सत्पात्रपाचिने सत्पात्राणि सत्पुरुषान् पचति संतापयती-
त्येवंदीप्तः सत्पात्रपाची तस्मै । यथा कुम्भकारः समीचीनानि पात्राणि कुम्भादीनि
पचति अग्निमध्ये मुयत्ता पाचकमध्ये क्षिप्वा पक्वानि करोति । रूपकालंकारः । इयं च
अष्टपदा नान्दी वर्तते ॥

और्वायेत्यादि । तस्मै दुर्मन्त्रिणे नमः । तस्मै कथंभूताय । अपूर्वरूपाय अभिनवमू-
र्तये और्वाय वज्रवानलाय । तस्मै कर्म । येन दुर्मन्त्रिणा पत्युर्नरेन्द्रस्य परा उत्कृष्टाः
श्रियो लक्ष्म्यः अजडा अपि शोष्यन्ते पीयन्ते । वज्रवानलेन सेजडः समुद्रः शोष्यते,
अनेनापि उभये शोष्यते । रूपकव्यतिरेकालंकारः ॥ इयं च द्वादशपदा नान्दी वर्तते ॥

ततश्च—

चञ्चापञ्चजनाकृतिः क्षितिपतिर्यत्राभवन्नायकः

पैरो भाग्यपुराणपालितमतिर्मन्त्री धवित्रीसुतः ।

स प्रौढोक्तिवृहस्पतिश्च तरुणीलीलाविलासः कवि-

स्तदुर्मन्त्रिदुरीहितं विजयते सूक्तोत्कट नाटकम् ॥ १२५ ॥

मृलोष्ठचेष्ट क्षितिपः स्वभावात्सुदुष्टचेष्ट सचिवश्च यत्र ।

शुभाशयस्यापि सुमेधसोऽपि क्षेमः कुतस्तत्र भवेज्जनस्य ॥ १२६ ॥

शिष्टावासः कुतस्तत्र दुर्मन्त्री यत्र भूपतौ ।

श्येनैश्वर्यं तस्यैव यत्र कुतस्तत्रापरे द्विजा ॥ १२७ ॥

ततस्तस्मात् कारणात् । चञ्चापञ्चजनाकृतिरित्यादि । तस्मिन्नादि इम-
न्त्रिदुरीहितं वृहस्पतिवृद्धेष्टितं सूक्तोत्कटं सूक्तं सुवचनेत्कटमुत्कटं नाटकं प्रेक्षणकं
विजयते सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तते । नाटकं किम् । यत्र नाटके क्षितिपती राजा नायकोऽभवत्
नाटकमुत्कटो बभूव । कथंभूत क्षितिपतिः । चञ्चापञ्चजनाकृतिः कथा तृणनिर्मितं पथ-
ननं पुरुष चञ्चापञ्चजना । तृणनिर्मितं इत्यर्थः । तस्य आकृतिराकारो यस्य क्षितिपते स
चञ्चापञ्चजनाकृतिः । पौरो नगरलोकः । कथंभूतः । भाग्यपुराणपालितमतिः भाग्यपुराणेन
सर्वकार्योपा-नपुराणेन पालिता प्रतिप(र)क्षिता मतिर्यस्य ॥ तथोक्तः । मन्त्री कथंभूतः ।
धवित्रीसुतः लोहकाशीपुत्रः । तस्मिन्नाटके स तदुणीलीलाविलासनामा कविर्वर्तते ।
कथंभूतः कविः । प्रौढोक्तिवृहस्पतिः प्रौढा बलवत्तया या उक्तिः कचनरचना तस्या
वृहस्पतिः चार्वाकगुरुः । समुच्चयालङ्कारः ॥

मृलोष्ठचेष्ट इत्यादि । तत्र तस्मिन् राज्ये जनस्य लोकस्य क्षेमः श्रेयः कुतो
भवेत्, न कुतोऽपि कल्याणं स्यात् । कथंभूतस्य जनस्य । शुभाशयस्यापि पुण्यपरीणाम-
स्यापि आस्ता तावत्पातकिनो लोकस्य । सुमेधसोऽपि राहुदेरपि आस्ता तावद्बुद्धेर्लोकस्य
तत्र । यत्र तस्मिन् राज्ये क्षितिपो नरेन्द्रो मृलोष्ठचेष्टः क्षितिपञ्चसमानक्रियः । कस्मात् ।
स्वभावात् प्रकृत्यैव । यत्र तस्मिन् राज्ये सचिवश्च मन्त्री । कथंभूतः । सुदुष्टचेष्ट-
अतीव दुष्टक्रियः । जातिरूपवाङ्मयः ॥

शिष्टा इत्यादि । यत्र तस्मिन् भूपतां दुर्मन्त्री वर्तते तत्र राजानि शिष्टावास-
राधुलोदाभां स्थितिः कुत, न कुतोऽपि । यत्र तस्मिन् श्येनेश्वर्यं शशादननापत्त्य-
तत्र तस्यैव अपरे द्विजा आकचटकादयः कुत । न कुतोऽपीत्यर्थः । आक्षेपालङ्कारः ॥

जानन्नपि जनो मोहादायासाय समीहते ।

यस्य कार्यं न येनास्ति तस्मात्तस्य फलं कुतः ॥ १२८ ॥

पातकानां समस्तानां द्वे परे पातके स्मृते ।

एकं दुःसचिवो राजा द्वितीयं च तदाश्रयः ॥ १२९ ॥

दुर्मन्त्रिणो नृपसुतात्सुमहान्स लाभः

प्राणैः समं भवति यन्न वियोगमावः ।

सूनाकृतो गृहमुपेत्य ससारमेयं

जीवन्मृगो यदि निरेति तदस्य पुण्यम् ॥ १३० ॥

कविकौमुदीचन्द्रस्य—

अहिवलयितमूलः पादपः केन सेव्यः

श्रयति क इह शिष्टः शल्यसर्जं तडागम् ।

जानन्नित्यादि । जनो लोक जानन्नपि वेदयमानोऽपि मोहादज्ञानात् आयासाय पृथादु साम समीहते चेष्टते । यस्य पुरुषस्य येन पुरुषेण कार्यं नास्ति प्रयोजनं न वर्तते तस्मात् पुरुषात् तस्य पुरुषस्य अर्थिन पुरुषस्य फल लाभ कुतः । न कुतोऽपीत्यर्थः । आक्षेपालकारः ॥

पातकानामित्यादि । समस्तानां सर्वेषां पातकानां पापानां द्वे पातके परे उक्तौ स्मृते कथिते । ते के । एक पातकं दु सचिवो दुर्मन्त्री प्रवर्तते, द्वितीयं पातकं तदाश्रयो दुर्मन्त्रीसहितो राजा । शृण्वाकारः ॥

दुर्मन्त्रिण इत्यादि । दुर्मन्त्रिणो दुष्टमन्त्रिसमुक्तात् नृपसुतात् राजपुत्रात् सुमहान् अतिशयेन गृहं स जगत्प्रसिद्धो लाभो वर्तते । स क । यत् प्राणैः समं वियोगमावो न भवति न म्रियते । अनुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रढयति—सूनाकृतं खादयित्वा गृहं उपेत्य गत्वा यदि चेत् मृगो हरेण निरेति निर्गच्छति तत् जगत्प्रसिद्धं अस्य मृगस्य पुण्यं शुभं कर्म वर्तते । कर्मभूतं सूनाकृतो गृहम् । ससारमेव श्वानसमुक्ताम् । दृष्टान्तालंकारः ॥

कविकौमुदीचन्द्रस्य कविकौमुदीचन्द्रनाम्न कवेः वृत्तरचना वर्तते । राजन्, तत् समाकर्ष्यताम्—अहिवलयितमूल इत्यादि । हे राजन्, अहिवलयितमूलं गर्पवेष्टितस्कन्धः पादपो वृक्षः केन पुरुषेण सेव्य आश्रयणीयः । अपि तु न येनापि इत्यर्थः । इह अस्मिन् ससारे शल्यसर्जं उद्गीहृतवद् तडागं सरोवरं क पुरुष शिष्ट उत्तममूलः पुमान् श्रयति । अपि तु न कथित् श्रयतीत्यर्थः । चाण्डालादितडागे शल्य एकं अस्थि उद्गीक्रियते, तेन सनेतेन तत्तडागं चाण्डालानां श्रयते तत्रलं कोऽप्युत्तमो न विद्यति ।

विपक्वपित्तमन्धः कस्य भोज्याय जातं

कुसचिवहतमूर्तिर्भूपतिः कैरुपास्यः ॥ १३१ ॥

अविधेयकमतिर्नृपतिर्मन्त्री गुणवत्सु वक्रितग्रीवः ।

यत्र खलाश्च प्रबलास्तत्र कथं सज्जनावसरः ॥ १३२ ॥

विदग्धमुग्धस्य—

पद्मेजवने लक्ष्मीर्विपिने विजयो हुताशने तेजः ।

तपने च परं मण्डलमवनिपतेर्भवति दुःसचिवात् ॥ १३३ ॥

खङ्गेषु परं कोशः शोषायां तन्दुलाः करे पर्व ।

चतुरङ्गेषु च तन्त्रं दुर्मन्त्रिणि भवति भूपस्य ॥ १३४ ॥

विपक्वपित्तं हालाहलदूषितं अन्धो भोजनं कस्य पुरुषस्य भोज्याय जायते समुत्पन्नम् । अपि तु न कस्यापि इत्यर्थः । तथा न्यायेन कुसचिवहतमूर्तिः कुमन्त्रिदूषितैश्वर्यैः भूपतिः राजा हैः पुरैरुत्पास्यः । अपि तु न वैरपि पुरुषैः सेवनीय इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

अविधेयकमतिरित्यादि । यत्र यस्मिन् राज्ये नृपतिः राजा अविधेयकमतिर्विचारहितशुद्धिः । यत्र राज्ये मन्त्री सचिवो गुणवत्सु विदुषेषु वक्रितग्रीवः परास्तुतो भवति । यत्र राज्ये खलाः सूचकाः प्रबला बलवत्तरा वर्तन्ते । तत्र तस्मिन् राज्ये सज्जनावसरः साधुलोभप्रस्तावः कथं येन प्रकारेण भवति । अपि तु न कथमपि भवतीत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

विदग्धमुग्धस्य विदग्धमुग्धनामः कवेस्तत्तरचना भूयताम्—पद्मेजवन इत्यादि । अवनिपतेर्नरेन्द्रस्य दुःसचिवात् दुर्मन्त्रिणः सकाशात् भवति सजायते । का । लक्ष्मीः । कस्मिन् पद्मेजवने वनमलवने । राज्यलक्ष्मीर्न भवतीत्यर्थः । विपिने वने विजयो भवति । शत्रुपराजयो राजनि न भवति, धीना पक्षी(क्षि)णा जयो वने भवतीत्यर्थः । हुताशने तेजः अग्नी प्रतापो भवति । राजनि प्रतापो न भवतीत्यर्थः । तपने धीसूर्ये परमुत्कृष्टं मण्डलं विम्बं भवति । राजनि मण्डलं देशो न भवतीत्यर्थः । समुच्चयदीपकालंकारः ॥

खङ्गेष्वित्यादि । भूपस्य राज्ञो दुर्मन्त्रिणि सति किं किं भवति । खङ्गेषु निक्षिरोषु परं केवलं कोशः अतिपत्रं भवति, न तु राज्ञो माण्डगारो भवति । शोषायां आशीर्वादि तन्दुला अशक्ताः भवन्ति, न तु राज्ञो धान्यानि संज्ञायन्ते । करे हस्ते पर्व अद्भु-
ल्लिरेखा भवति, न तु राज्ञः पर्व दीपोत्सवादियु उत्सवो भवति । चतुरङ्गेषु शूतेषु तन्त्रं अर्थसाधनं भवति, न तु राज्ञस्यै सैन्यं भवति । परिसंख्यालंकारः ॥

१. 'विदग्ध' इति भवेत्.

नीतिनेत्रस्य—

राज्यवृद्धिस्ततोऽमात्याघो न कुक्षिभरिः स्वयम् ।

अति स्थात्येव चेद्भक्तं भोक्तुर्भुक्तिर्भवेत्कुतः ॥ १३५ ॥

यः स्याद्भुजगवद्भूपो बहिरीक्षितमोहितः ।

तं खादन्ति न किं नाम लज्जिका इव सेवकाः ॥ १३६ ॥

परैरवाधनं स्वस्य परेषां वाधनं स्वयम् ।

प्रजाप्रकृतिकोशानां श्रीश्च मन्त्रात्फलं विदुः ॥ १३७ ॥

कोशोद्भासी प्रजाध्वंसी तन्त्रक्षोभविधायकः ।

यो विद्वेष्टा विशिष्टानां शत्रुर्मन्त्रिमिपादसौ ॥ १३८ ॥

मानधनंजयस्य—

श्रीमानर्थिजनार्थी पुरुषीशः पुरुषरत्नयत्नार्थी ।

सचिवश्च परहितार्थी यदि भवति ततः कुतस्तु कलिकालः ॥ १३९ ॥

नीतिनेत्रस्य नीतिनेत्रनामः कवेर्नृत्तरचना श्रूयताम्—राज्यवृद्धिरित्यादि । ततस्तत्सादमात्याद् सचिवाद् राज्यवृद्धिर्भवेत् । ततः कस्मात् । यो अमात्यः स्वमात्मना कुक्षिभरिः स्त्रोदरपूरको न भवेत्, चेत् यदि स्थात्येव (ललैव) पाकभाण्डं मर्जं कूरं अति भक्षयति तर्हि भोक्तुः पुरुषस्य भुक्तिर्भोजनं कुतः कस्मात् भवेत् संजायेत । न कुतोऽपीत्यर्थः । दृष्टान्तालंकारः ॥

य इत्यादि । यो भूपः बहिरीक्षितमोहितः बहिःक्रियावन्दितः । किंवत् । भुजगवत् कामुक इव खाद्वेत् तं भूपम् । नामेति संभावनामाम् । सेवका मन्त्र्यादयः किं न खादन्ति । अपि तु भ्रष्टयन्त्रेणेत्यर्थः । का इव । लज्जिका इव । यथा लज्जिका वैद्या बाह्यचेष्टामोहितं पुरुषं खादन्ति निर्धनं कुर्वन्ति । उपमालंकारः, आक्षेपश्च ॥

परैरित्यादि । परैः शत्रुभिः स्वस्य आत्मनः अवाधनं अपीडनं परेषां शत्रूणां स्वमात्मनः वाधनं पीडनं प्रजाप्रकृतिकोशानां श्रीः प्रजानां प्रकृतीनां कोशानां श्रीश्च यद्भवति तत् मन्त्रात् फलं विदुर्भवन्ति । जालालंकारः ॥

कोशोद्भासीत्यादि । यो मन्त्री कोशोद्भासी भाण्डायाररेचकः, प्रजाध्वंसी प्रजाध्वंसकः, तन्त्रक्षोभविधायकः सैन्यसंचलनकारकः, विशिष्टानां साधुलोकानां विद्वेष्टा विद्वेष्टकारकः, असौ मन्त्री मन्त्रिमिपात् सचिवच्छात्रात् शत्रुर्भवेत्यर्थः । रूपकालंकारः ॥

मानधनंजयस्य कवेर्नृत्तरचना श्रूयताम्—श्रीमानित्यादि । श्रीमान् लक्ष्मीवान् पुमान् यदि अर्थिजनार्थी भवति, पृथ्वीशो राजा पुरुषरत्नयत्नार्थी पुरुषा एव रत्नानि

नृपतिसुतः खलनिरत सचिवजनो दुर्जनोऽधनः सुजनः ।
महता मस्तकशूल जातैश्वर्यं कदर्यश्च ॥ १४० ॥

फविकोविदस्य—

कपटपटुभिर्वाचाटस्यै पुर स्फुटचाटुभि-
र्बहिरुपहितप्रायोमायैर्मुधा व्रतिकाशयै ।
यच्चसि फलवत्तन्त्रावापप्रयोगनयानुगे-
नरपतिसुत कुलोऽमात्यैर्वशोऽर्थकृशोऽपि च ॥ १४१ ॥
यदीच्छसि वशीकर्तुं महीश गुणय द्वयम् ।
यहुमायामय वृत्त चित्त चाकरुणामयम् ॥ १४२ ॥

तेषां यज्ञ सप्रह साधा विद्यते यस्य स तथोक्तः, सचिवश्च मन्त्री यदि पर-
हिताया भवति, परेषां हितप्रयोजनं स्यात्, तर्हि कलिकालं पुत । न कुतोऽपी-
त्यर्थः । रूपकाक्षेपालकारः ॥

नृपतिसुत इत्यादि । नृपतिसुतो राजपुत्रः खलनिरतः सूचकतत्परः, सचिवजनो
मन्त्रिलोको दुर्जनः नापितादिपुत्रः, सुजनः सत्पुरुषः अधनो निधनो भवति, कदर्यो
अदाता नतैश्वर्यं विभूतिमान् भवति, एतत् सर्वं महता विद्वन्मनानां मस्तकशूलम् ।
असहनीयमित्यर्थः । समुच्चयालकारः ॥

फविकोविदनाम् फचेष्टतरचना धूयताम्—कपटपटुभिरित्यादि । नरपतिसुतो
राजपुत्रः अमासीर्मन्त्रिभिः वरा पराधीनः अर्थकृशोऽपि च दरिद्रोऽपि इत्य-
वतस्य । कपटभूतैरमात्यैः । कपटपटुभिः वचनान्वितैः । पुनः कथंभूतैः । वाचाटस्यै
बहुवचनवागवदनैः । पुनः कथंभूतैः । पुर स्फुटचाटुभिः पुर अग्रतः प्रव्यक्तमिध्यास्तु-
तिभिः । पुनः कथंभूतैः । बहिरुपहितप्रायोमायैः बहिर्बोध्य उपहिता कृता प्रायो-
याहुस्त्यनं माया परवचनं यैस्तैः तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । मुधा व्रतिकाशयै
अन्तर्गदुग्रतःप्रतिपालनाभिप्रायैः । पुनः कथंभूतैः । यच्चरि केवलं विद्वाम्ने फलवत्तन्त्रा-
वापप्रयोगनयानुगैः फलं विद्यते यस्मिन् तत् फलवत् एवविधं यत्तत्र सैन्यं तस्य
आवापः प्राप्तिसहस्यं प्रयोगनयं वर्तव्यनीतिस्वमनुगच्छतीति राजाग्रे प्रमुच्यतीति
फलवत्तन्त्रावापप्रयोगनयानुगास्तैः । समुच्चयालकारः ॥

यदीत्यादि । हे विद्वन्, यदि चेत् महोश राजानं वशीकर्तुमिच्छति तर्हि द्वयं
गुणय एतद्वयमभ्यस । एतत् किम् । यहुमायामय इतः प्रभुरपरवचनमय चारित्र्यम्,
अकरुणामय निर्दयं चित्तं मनः । समुच्चयालकारः ॥

बहिरलघुरसप्रभवैरन्तःशून्यार्थपाटवैः सचिवैः ।

मुग्धमृगाः प्रतिदिवसं वञ्चयन्ते मरुमरीचिकाशङ्कैः ॥ १४३ ॥

कार्ये स्वस्याभिमतं सचिवः सिद्धिं करोति हठवृत्त्या ।

नृपतिरयं बहुसचिवः के वयमत्रेति भाषतेऽन्यस्य ॥ १४४ ॥

काशा तत्र नरेशे समस्तपरिवारजीविताहारः ।

संचरति यस्य निकटे सचिवजनो दुर्जनाचारः ॥ १४५ ॥

अभिमानमहीधरस्य—

अनवाप्तधनोऽपि जनः सकिंचने भवति चादुतापात्रम् ।

मातर्लक्ष्मिं तवायं महिमा किमिबोच्यतामत्र ॥ १४६ ॥

आत्मायत्तं वृत्तं वृत्तायत्तानि जगति पुण्यानि ।

पुण्यायत्ता लक्ष्मीर्यदि विद्वान्दैन्यवान्किमिति ॥ १४७ ॥

बहिरित्यादि । सचिवैर्मुग्धमृगाः अपरिज्ञानतरवपुस्पर्हरिणाः प्रतिदिवसं वञ्चयन्ते प्रतार्यन्ते । कथंभूतैः सचिवैः । बहिरलघुरसप्रभवैः बहिर्वाह्ये गुह्यतानुरागोत्पादकैः । पुनः कथंभूतैः । अन्तःशून्यार्थपाटवैः अन्तर्मध्ये शून्यार्थं फल्गुकार्यं पाठ्यं पदुर्लभेषां ते तथोक्तस्तैः । अपरं कथंभूतैः । मरुमरीचिकाशङ्कैः मृगतृष्णासमानैः । यथा मृगतृष्णा बाधे प्रचुरतरजलाभ्यां वर्षयति, मध्ये तु जलविन्दुरपि न वर्तते । उपमालंकारः ॥

कार्ये इत्यादि । सचिवो मन्त्री स्वस्य आत्मनः अभिमतं कार्यं अभिप्रयोजने हठवृत्त्या बलात्कारेण सिद्धिं करोति निष्पत्तिं मिदधाति अन्यस्य कार्यं इति ईदृशं वचनं भाषते श्रुते । इतीति किम् । अयं एष नृपती राजा बहुसचिवो वर्तते । अत्र अस्मिन् राजनि वयं के । अस्माभिर्न किमपि कार्यं विध्यति इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

काशा इत्यादि । तत्र तस्मिन् नरेशे का आशा । अपि तु न कापि बाध्या । तत्र कुत्र । यस्य नरेशस्य निकटे दुर्जनाचारः सचिवजनः संचरति प्रविशति । कथंभूतः सचिवजनः । समस्तपरिवारजीविताहारः सर्वपरिच्छिन्नजीविकाभक्षः । आक्षेपालंकारः ॥

अभिमानमहीधरस्य अभिमानमहीधरनाम्रः कवेर्बृत्तरचना श्रूयताम्—अनवाप्तधन इत्यादि । जनो लोकः अनवाप्तधनोऽपि खलक्ष्मीकोऽपि सकिंचने सधने पुंसि चादुतापात्रं भवति मिथ्याश्रुतिकारकः संजायते । हे मातः लक्ष्मि हे अम्ब रमे, अयं प्रलक्ष्मीभूतस्त्वव महिमा प्रभावः । अत्र अस्मिन् संसारे किमिबोच्यताम् । किं कथ्यते इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

आत्मायत्तमित्यादि । उत्तमाचरणं तावदात्मायत्तं खापीर्न वर्तते । जगति सं-

यद्यपि विधे न सुविधिः काम्येऽर्थं याच्यसे तथापीदम् ।

कुरु मरणं माकार्पाः सुजनानां दुर्जनैः सङ्गम् ॥ १४८ ॥

मन्त्रावसरे समरे विधुरे दारेषु वल्लुसारेषु ।

यो न व्यभिचरति नृपे ॥ कथं तु न वल्लमस्तस्य ॥ १४९ ॥

अव्याधिदुर्बलस्य—

क्षाराब्धौ सलिलस्य दुर्जनजने विद्याविनोदस्य च

क्षुद्रे सञ्जममापितस्य कृपणे लक्ष्मीविलासस्य च ।

भूपे दुःसचिवागमस्य मुजने दारिद्र्यसङ्गस्य च

ध्वंसः स्वादचिरेण यत्र दिवसे तं चिन्तयन्मुर्बलः ॥ १५० ॥

सारे पुण्यानि शुभकर्माणि वृत्तावृत्तानि आचरणाधीनानि वर्तन्ते । लक्ष्मीर्धनं पुण्यावृत्ता पुण्यकर्माधीना । हे विद्वन्, यदि त्वं विद्वान् विवक्षुणो वर्तसे, तर्हि दैन्यवान् याचक-
त्ववान् किमिति निमग्नं वर्तसे । जात्यलंकारः ॥

यद्यपीत्यादि । हे विधे हे कर्मन्, यद्यपि त्वं काम्येऽर्थं सुविधिः साधुकूलो न
वर्तसे, तथापीदं तदपि इदं एकं बहु त्वं याच्यसे । इदं किम् । मरणं कुरु प्राणान्
एहाण । सुजनानां सत्पुरुषाणां दुर्जनैः खललोके सह सङ्गं मेलापकं माकार्पाणां कुरु ।
प्रतिवस्तुलंकारः ॥

मन्त्रावसरे इत्यादि । यः सचिवो नृपे न व्यभिचरति न स्थलति स मन्त्री तु
पुनस्तस्य बलमोऽभीष्टः कथं न भवति । अपि तु भवत्येव । कुत्र कुत्र न व्यभिचरति ।
मन्त्रावसरे मन्त्रप्रस्तावे, समरे सम्राजे, विधुरे व्यसनवेलायाम्, दारेषु शत्रोषु, वल्लुसारेषु
धनरत्नादिषु । आक्षेपालंकारः ॥

अव्याधिदुर्बलस्य अव्याधिदुर्बलमात्रः कवेर्नृत्तरचना श्रूयताम्—क्षाराब्धाचित्या-
दि । हे राजन्, यत्र यस्मिन् दिवसे दिने अधिरेण स्रोक्कालेन ध्वंसो विनाशः
स्वादवेत् तं दिवसं चिन्तयन् प्रतीक्षमाणः प्रतिपालयन् । कस्य ध्वंसः स्यात् ।
क्षाराब्धौ कृष्णोदसमुद्रे सलिलस्य ध्वंसः स्यात्, दुर्जनजने खललोके विद्याविनो-
दस्य ध्वंसः स्यात्, क्षुद्रे असाहिष्णुपुरुषे सञ्जममापितस्य महारवचनस्य ध्वंसः स्यात्,
कृपणे बद्धमुष्टौ लक्ष्मीविलासस्य लक्ष्मीविलासस्य ध्वंसः स्यात्, भूपे राजनि दुःसचि-
वागमस्य दुष्टमच्छागमस्य च ध्वंसः स्यात्, मुजने सुपुजने दारिद्र्यसङ्गस्य दरिद्रस्य भावो
दारिद्र्यं तस्य सङ्गः संगमस्तस्य ध्वंसः स्यात् । समुच्चयालंकारः । वर्तमानसमीपे वर्तमा-
नकालः स्यात् ॥

यदतिथिविषयेऽस्मिन्विष्टे सृष्टिरेषा

सुरमितरुमणीनामर्थितार्थप्रदानाम् ।

इदमणकमिहैकं मे कृशाज्ञत्वहेतुः

कुसचिववशवृत्तिर्भूपतिश्च द्वितीयम् ॥ १५१ ॥

कविकुसुमायुषस्य—

यदि तव हृदयं सनयं विद्वन्स्वप्नेऽपि मा स सेविष्ठाः ।

सचिवजितं युवतिजितं खड्गजितं खलजितं च राजानम् ॥ १५२ ॥

उपलः सलिलेषु तरेज्जलधिर्गाधेत मन्दरः प्रचरेत् ।

इति संभवति कदाचिन्नाखलमावः पुनः सचिवः ॥ १५३ ॥

विषमकरः शिशिरः स्यादनिलोऽचपलः खरांशुरमृतांशुः ।

सर्पश्चाविषदर्पो न तु मैत्रीस्थो नियोगस्थः ॥ १५४ ॥

यदतिथीत्यादि । इह अस्मिन् संसारे इदं प्रलक्ष्मीभूतं एकं अणकं दुःखं मे मम कृशाज्ञत्वहेतुः कारणं वर्तते । यत् यस्मात् कारणात् अतिथिविषये याचनापराङ्मुखे अस्मिन् विष्टे संसारे एषा प्रलक्ष्मीभूता सुरमितरुमणीनां सृष्टिवर्तते । कथंभूतानां सुरमितरुमणीनाम् । अर्थितार्थप्रदानां पाञ्चित्यवस्तुप्रदायकाणाम् । द्वितीयं मे कृशाज्ञत्वहेतुवर्तते । भूपतिः कुसचिववशवृत्तिर्दुष्टमश्विनसेन पराधीनत्वेन वृत्तिर्यस्य स तथा । हेखलंकारः ॥

कविकुसुमायुषस्य वृत्तरचना श्रूयतां राजन्—यदि तवेत्यादि । हे विद्वन्, यदि चेत् तव हृदयं मनः सनयं न्याययुक्तं वर्तते, तर्हि स्वप्नेऽपि, आस्तां तापञ्जा-प्रदवस्थायाम्, स्वप्नेऽपि निद्रायामपि राजानं मा स त्वं सेविष्ठाः मा सेवस्व । कथंभूतं राजानम् । सचिवजितं मन्त्रिजनवशवर्तिनम्, युवतिजितं स्त्रीवशवर्तिनम्, खड्गजितं शस्त्रिजितं (विद्वजितम्), खलजितं विघ्नजितम् । समुच्चयालंकारः ॥

उपल इत्यादि । उपलः पाषाणः सलिलेषु खलेषु तरेत् उन्मज्जेत्, जलधिः रामुरः गाधेत प्रतिष्ठां लभेत् तर्हि शक्यते, मन्दरो मेरुः प्रचरेत् चपलो भवेत्, इति चेत् वस्तुत्रयं कदाचित् संभवति घटवे, सचिवो मन्त्रो पुनः भूयोऽपि अखलमावः अदुर्जनस्वभावो न संभवति । दीपकालंकारः ॥

विषमकर इत्यादि । विषमकरः अग्निः शिशिरः शीतलः स्याद्भवेत्, अनिलो वायुरचपलः स्थिरः स्यात्, खरांशुः श्रोमुख्यः अमृतांशुः स्यात्, सर्पश्चक्षुःश्रवाः अविष-दर्पोः स्यात् विषदर्परहितो भवेत्, न तु नियोगस्थो मन्त्रो मैत्रीस्थो मित्रत्वसहितः स्यात् । समुच्चयालंकारः ॥

बुद्धाण्ड इवामण्डे पाण्डित्यक्रीडितस्य नरनाथे ।

किं विदधातु सुधीरिह बहिरीहावहलदेहेऽपि ॥ १५५ ॥

मुजनजीवितस्य—

विश्वम् महिमास्त मुजन विजन कुलीनममुहीनम् ।

गुणिन च दु स्वकणिन कुर्यादिति सचिवसिद्धान्त ॥ १५६ ॥

कुमुदाकर इव दिनकृति विरमति नृपतिर्नरे सरागे हि ।

स लघु विरक्ते रज्यति रजनिरसश्चूर्णैरजसीव ॥ १५७ ॥

मुग्धाङ्गनाकेलिकुतूहलस्य—

ज्वरार्त इव सिधेत मन्त्री सत्सु घनव्यये ।

कृतार्थ इव मोदेत विटवाग्जीवनादिषु ॥ १५८ ॥

बुद्धाण्ड इत्यादि । इह अस्मिन् ससारे सुधीवद्वान् नरनाथे सन्ति किं विदधातु किं करोतु । कथमूते नरनाथे । पाण्डित्यक्रीडितस्य अमण्डे विद्वज्जनमियाविनोदस्य अनमन अमानने । पुन कथमूते नरनाथे । बहिरीहावहलदेहे वाक्पात्राप्रचुरशरीरेऽपि । कस्मिन्निव अमण्डे बुद्धाण्डे इव । यथा बुद्धाण्ड निष्कासितरूपं पुमान् पाण्डित्येनोपलक्षित क्रि(की)डित वामशास्त्रे प्रोक्त स्त्रीधामनुभवन तस्य पाण्डित्यक्रीडितस्य अमण्ड अपान भवति । बहिरीहावहलदेहस्य भवति हस्तपादमुखादिष्वेष्टादिसहितोऽपि सन् स्त्रीभोग न जानाति स्त्रिय भोक्तु समर्थो न भवति । आक्षेपालकार ॥

मुजनजीवितस्य कवेर्द्वैतरचना श्रूयताम्—विश्वस्तमित्यादि । इति ईदृश सचिवसिद्धान्त सचिवसिद्धान्तवाद् विश्वम् विश्वास प्राप्त पुरुष महिमास्त महत्तरहित कुर्यात् विदधातु । मुजन सत्पुरुष विजन परिवारहित कुर्यात् । कुलीन सत्कुलसम्भव पुरुष अमुहीन जीवितरहित कुर्यात् । गुणिन विद्वांस दु स्वकणिन दुर्दै स्वकदनस्य हित कुर्यात् । दीपकालकार ॥

कुमुदाकर इत्यादि । नृपति नरेन्द्र सरागे सानुरागे हितकारकपुरुष विरमति विरक्तो भवति अनानन्दो भवति । कथम् । हि निषधेन । कस्मिन् क इव । दिनकृति योगास्तरे कुमुदाकर इव । यथा कुमुदाकर श्वेतोत्पलकमलयन सूर्ये विरमति स रागा विरक्ते पुरुषे लघु शीघ्र रज्यति राग प्राप्नोति । कस्मिन् क इव । चूर्णैरजति अग्निपत्रपापाणघृत्या रजनिरस इव हरिद्रा इव । दृष्टान्तालकार ॥

मुग्धाङ्गनाकेलिकुतूहलस्य कवेर्द्वैतरचना श्रूयताम्—ज्वरार्त इत्यादि । मन्त्री सचिव सत्सु विद्वज्जनेषु घनव्यये वित्तवितरणे सति सिधेत दु स्त्री भवति । क इव । ज्वरार्त इव ज्वरपीडित इव । मन्त्री विटवाग्जीवनादिषु विग परस्त्रीलम्पटा वाग्जीवना

भस्मानि हुतमिव महते यद्वत्तं देव तदफलं सकलम् ।

उपयोगिने तु देयं नटाय विटपेटकायापि ॥ १५९ ॥

पिण्डीशूरा केवलममी हि सर्वस्वभक्षणे दक्षा ।

नहि यामार्थं सन्त स्वामिन्भटपेटिकार्थं वा ॥ १६० ॥

विलासिनीलोचनकञ्जलस्य—

येषा धर्मार्थकामेषु दुष्टलुण्ठाकचेटका ।

तेषामनन्तराया स्युः श्रेयः प्रीयोपितः कुतः ॥ १६१ ॥

यदल्पं दृश्यतेऽमात्यै फलमाकाशजं क्वचित् ।

सत्सर्वस्वापहाराय मुग्धेषु पुरधूर्तवत् ॥ १६२ ॥

महापातिनो महा ते आदिर्येषा ब्रह्मघातकगुरुरनिन्दकादीनां ते विटवाग्जीवनादय-
स्तेषु धनव्यये सति मोक्षेत् हर्षं प्राप्नुयात् प्रमोदं गच्छेत् । क इव । कृतार्थ इव । यथा
कृतार्थं पुमान् अथ मम जीवितं सफलं जातमिति मोक्षते । उपमालकार ॥

भस्मनीत्यादि । हे देव हे राजन्, महते साधवे सहुरवे यत् धनं दत्तं तत् स
फलं समस्तं अफलं फलरहितं भवति । किमिव अफलं भवति । भस्मानि हुतमिव अग्नि-
रहितदक्षाया वपद्वृत्तमिव । उपयोगिने नियोगिने निचमन्त्रिणे तु पुनः हेमदानव्यं
तत् सफलं च भवतीत्यर्थः । कथंभूताय उपयोगिने । नटाय गतंकायापि । पुनः
कथंभूताय । विटपेटकाय विटानां पेटको घाटी यस्य उपयोगिनः ए तयोक्तस्तस्यै ।
उपमालकार ॥

पिण्डीशूरा इत्यादि । हे स्वामिन्, ममी प्रत्यक्षीभूता सन्त साधवः केवल
पिण्डीशूरा भोजनमटा । पुनः कथंभूता सन्त । सर्वस्वभक्षणे दक्षा सयधनस्तादृशे
चतुरा । कथम् । हि निश्चयेन नहि यामार्थं सन्तो वर्तन्ते प्रहरकं न ददति रात्रौ न
जाग्रति । वा अथवा भटपेटिकार्थं सुभटप्राप्तनिमित्तं न वर्तन्ते । जालसकार ॥

विलासिनीलोचनकञ्जलस्य स्वेष्टतरपना श्रूयताम्—येषामित्यादि । हे राजन्,
येषा राज्ञा धर्मार्थकामेषु धर्मनिमित्तं अर्थनिमित्तं कामनिमित्तं दुष्टलुण्ठाकचेटका
दुष्टेषु मन्त्रिषु सत्सु धर्मो न भवति, लुण्ठाकेषु चरेषु मन्त्रिषु अर्थो न भवति,
चेटकेषु परलोभमप्येषु कामो न भवति, ईदृग्विधा मन्त्रिणो येषा राजा वर्तन्ते तेषां
राज्ञा श्रेयः प्रीयोपितं धर्मार्थकामा अनन्तराया निर्विघ्ना इव स्युः कस्माद्वेषु ।
यथासदालकार ॥

यदल्पमित्यादि । अमात्यैर्मन्त्रिभिर्यत् क्वचित् अल्पं फलं लोभं इत्यर्थे दृश्यते
राज्ञे कथ्यते 'देव, यत्र विंशतिरहस्याणि उत्पद्यन्ते तत्र विंशत्सहस्राणि उत्पादयामि'

संभावयत्यमात्योऽयं यत्समेव महीभुजि ।

तदन्यस्माद्विवेकोऽस्य मा भून्मयि धनाक्षिनि ॥ १६३ ॥

अन्यथा—

किं कुर्वन्ति खलाः पुंसां विशुद्धेऽध्वनि धावताम् ।

इति मत्वा प्रमोदन्ते महान्तो बहुधिष्ठिताः ॥ १६४ ॥

सारस्वतीकैतवकौतुकस्य—

और्वोऽस्त्वर्चः सुधाम्भोयौ भूपाले प्रबलाः खलाः ।

सदर्पाश्चन्दने सर्पा न रत्नमनुपद्रवम् ॥ १६५ ॥

ग्रहो ग्रहाणामसुरोऽसुराणां यमो यमस्यापि नृपस्य मन्त्री ।

एवं न चेदेप कथं नु जीवेदकारणं कोविदकामकालः ॥ १६६ ॥

ईदृशं यत्फलं दर्शने आकाशजं आकाशफलसमान आकाशपुष्पसदृशं तत् किमर्थं दर्शयति । सर्वस्वापहाराय सर्वभक्षगार्थं किञ्चित्मुग्धेषु भद्रकेषु राजसु पुरधूर्तवत् शृगालवत् । यथा करटकदमनकादयः शृगालाः सिंहस्य स्तोकं मास प्रदर्श्य स्वयमेव सर्वं भक्षयन्ति । उपमालंकारः ॥

संभावयतीत्यादि । यत् अयं अमात्यो महीभुजि राजनि स्वमेव धीमुखेन संभावयति आत्मसंभावनां करोति, तत् विमर्षम् । मयि मन्त्रिणि धनाक्षिनि धनभक्षके सति अस्य राज्ञः अन्यस्मात् अपरस्मात् पुण्यात् विवेको वैदग्ध्यो मा भूत् यथा न भवति एतदर्थम् । जाललंकारः ॥

अन्यथा—किमित्यादि । अन्यथा यद्येते धनभक्षका मन्त्रिणो न भवन्ति तदा इति मत्वा ईदृशं हाला महान्तः चतुर्वर्णचतुराधमशुखो राजानो धनवन्तो वा पुण्याः बहुधिष्ठिता बहुमन्त्रिसमुक्ता प्रमोदन्ते आह्लादन्ते । इतीति किम् । खला दुर्जनाः पुंसां किं कुर्वन्ति न किमपि कुर्वन्ति । किं कुर्वता पुंसाम् । विशुद्धेऽध्वनि धावतां निर्दोषमार्गे शीघ्रं गच्छताम् । आक्षेपालंकारः ॥

सारस्वतीकैतवकौतुकस्य चवेष्टितरचना श्रूयताम्—और्व इत्यादि । सुधाम्भोयौ क्षीरसागरे और्वो वडवानलः अस्वर्गो महान् वर्तते । भूपाले खला दुष्टमन्त्रिणः प्रबला वर्तन्ते । चन्दने धीराण्डश्रेष्ठे सदर्पा अत्युत्कृष्टाः सर्पाः वर्तन्ते । युजोऽयमर्थः— रत्नं उत्तमं यस्तु अनुपद्रवं अनुत्पातं न वर्तते नास्ति । अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

ग्रह इत्यादि । नृपस्य राज्ञो मन्त्री सचिव । कथंमृतो वर्तते । ग्रहाणां धनिमज्जलराहु-
केलादीनां दुष्टग्रहाणां ग्रहो दुष्टग्रहो वर्तते । असुराणां पूर्वदेवानां असुरः पूर्वदेवः । यमस्य कालस्य यमः कालो वर्तते । चेदेवं न वर्तते तर्हि एष मन्त्री । नु इति वितर्कः । कथं

अपि च ।

द्विजिह्वो जन्तूनां मृगपतिरिभानामिव कुले
तडिद्दण्डोऽद्रीणामयमसमरोचिः क्षितिरुहाम् ।

हिमातानोऽब्जानां तपतपनकालश्च सरसा-

मभूत्कूरः कोऽपि प्रकृतिसलभावेन महताम् ॥ १६७ ॥

तदुक्तं कैश्चिद्विपश्चिद्विरेतदेव हृदयस्थमपि जिह्वास्थं कर्तुमतरद्भिः
समासोक्तिमिषेण—

प्रतीक्षे जातास्यः सुकृतमुलभं तद्दिनमहं
यतो यातारोऽमी प्रलयमह्यश्चन्दनतरोः ।

अमीषां पापानासिह हि वसन्तासेष महिमा

कदाप्येतच्छायामभिलपति यन्नाध्वगजनः ॥ १६८ ॥

केन प्रकारेण जीवेत् प्राणिति । एनं पापिष्ठं ग्रहा असुरा यमश्च न मारयन्तीत्यर्थः । कथं-
भूतोऽयं मन्त्री । अकारणं निष्कारणं कोविदकामकालः कोविदानां विद्वज्जनानां कामस्य
वाञ्छितस्य कालो विध्वंसकः । रूपकानुमानालंकारः ॥

अपि च । द्विजिह्व इत्यादि । हे राजन्, अपि च महतां कुलेऽयं तव मन्त्री
कोऽप्यपूर्यः क्रूरोऽभूत् । केन कृत्या । प्रकृतिसलभावेन स्वभावेन । केपां क इव । जन्तूनां
कुले द्विजिह्व इव सर्प इव । इभानां कुले मृगपतिरिव । अद्रीणां कुले तडिद्दण्ड इव ।
क्षितिरुहां कुले असमरोचिरिव अगिरिव । अब्जानां कुले हिमातान इव प्रालेयपटल इव ।
सरसां तडागानां कुले तपतपनकाल इव ग्रीष्मकाल इव । राशुचयदीपकोपसाक्षकारः ॥

तदुक्तमित्यादि । तदुक्तं तद्वचनं एतदेव इदमेव वचनं कैश्चिद्विपश्चिद्विः पण्डितैः
हृदयस्थमपि मनसि स्थितमपि जिह्वास्थं कर्तुं जिह्वाप्रमाणेतुं अतरद्भिरसमर्थैः अशक्तु-
षद्भिः सद्भिः समासोक्तिमिषेण समासोक्त्यालंकारच्छेदेन एवं प्रतिपादितम् । कासी
समासोक्तिरिति चेत् उच्यते—‘उच्यते वक्तुमिष्टस्य प्रतीतिजननक्षमम् । सधर्मं यत्र
वस्तुन्यसमासोक्तिरियं यतः ॥’ इति ॥

प्रतीक्षे इत्यादि । अहं तद्दिनं प्रतीक्षे प्रतिपालयामि । कथंभूतोऽहम् । जातास्यः
उत्पत्तापेक्षः । कथंभूतां तद्दिनम् । सुकृतमुलभं सुकृतेन मुलभं सुप्राप्तं तत् । किं दिनम् ।
यतो यस्मिन् दिने अमी प्रलयामीभूताः चन्दनतरोश्चन्दनरक्षस्य अह्यः प्रलयं यातारो या-
सन्ति । अमीपामहीनां पापानां पापमूर्तीनां इह चन्दनतरौ वसन्तां स्तिष्टतां एष महिमा
यतते । कथम् । हि निधयेन । कोसौ महिमा । यत् वस्मात् कारणात् एतच्छायां

प्रौढप्रियापाङ्गनवोत्पलस्य—

तत्र कथं ननु सन्तो यत्रास्ते तच्चतुष्टयं युगपत् ।

फलिकाल* खलकालो नृपकालः सचिवकालश्च ॥ १६९ ॥

यतः ।

गुणरागधृति क्षितिमृति सचिवजने मुजनजातिभजने च ।

लक्ष्मीरिव प्रसीदति सरस्वती पटुषु पात्रेषु ॥ १७० ॥

शूरः समरविदूरः क्षुद्रो रुद्रः परासरोसारः ।

भामसमोऽपि च माम्. स्वार्थपरस्तदहमेव तव देव ॥ १७१ ॥

चन्दनदृक्षच्छायामनातर्प कदापि अश्वगजनः पक्षिसमूहो नाभिलषति न वाञ्छति ।
समासोत्पलकार ॥

प्रौढप्रियापाङ्गनवोत्पलस्य षड्वेदंतरचना भूयताम्—तनेत्यादि । तत्र तस्मिन्
स्थाने ननु अहो सन्त सत्पुरुषा विद्वांसश्च कथं केन प्रकारेण । तिष्ठन्सीति क्रिया-
भ्याहार । तत्र कृत् । यत्र यस्मिन् स्थाने तज्जगत्प्रसिद्धं चतुष्टयं चत्वारः पदार्था
युगपत् समकाल आस्ते तिष्ठति । किं तच्चतुष्टयम् । एकस्मात् फलिकालं द्वितीया-
खलकालं तृतीयं नृपकालं चतुर्थं सचिवकालं मन्त्रिहृतान्तं । समुषयाल्लार ॥

यत इत्यादि । यस्मात् कारणात् पटुषु पात्रेषु श्लेषु विद्वत्सु सरस्वती भा-
रती प्रसीदति प्रसन्ना भवति वर्धते इत्यर्थः । केव । लक्ष्मीरिव । यथा लक्ष्मी प्रसीदति
तथा सरस्वत्यपि प्रसीदतीत्यर्थः । कस्मिन् पति । क्षितिधृति राजनि गुणरागधृति सति ।
गुणध्वनुरागवतीत्यर्थः । सचिवजने मन्त्रिलोके मुजनजातिभजने च मुपनाना सत्पु-
रुषाणां जाति मुपनजाति, मुपनकुल भजते सेवते मानयति मुजनजातिभजनस्त-
स्मिन् । 'कृत्वायुटोऽन्यत्रापि' इति वचनात् कर्तारि युद् । उपमैव । यथासद्व्यालकार ॥

शूर इत्यादि । हे देव, इत्यमुना प्रकारेण आत्मसम्भावनाजिह्मवादीकम् आत्मन
सम्भावना उद्भावेना गुणस्तुतिरूपा अनिष्टा प्रशुणा ब्राह्मीका वाणी यस्य स आत्मसम्भा-
वनानिष्टावादीकस्त सचिव मन्त्रिण उपह्वरे एकान्ते ह्ययता आकारयता त्वया प्रकृतय
प्रजा ज्ञातयश्च स्वकीयमपि कुटुम्ब वधकार केन प्रकारेण न नैव साधु दचिरतया प्रमा-
दिता प्रसन्नीकृता । द्विस्ता इति भावः । 'अन्वधैव कथमित्यनुतिष्ठा प्रयोगधेव'
इत्यनेन कथं समुज्ज्वलस्य । 'पटु विद्वरगम्यवसादनेषु' इति धातोरर्थत्रयेषु
विशरण मुत्पतया सूचित वापटिवेन । इतीति किम् । शूर समरविदूर देवशूर विमिति
सदृशते । यत यस्मात् कारणात् शूर. समरविदूर. समरकाले दूर. । समरकाले दूरवर्ती

इत्यात्मसंभावनाजिह्वाक्षीकमुपहरे ह्यता प्रकृतयो ज्ञातयश्च कथंकारं न
साधु प्रसादिताः ।

प्रजाप्रतिपालनं च तस्य किमिव वर्ण्यते । यस्य

वापसमयेषु विष्टिः सिद्धायः क्षीरकणिशकालेषु ।

लवनावसरेषु पुनः स्वच्छन्दः सैनिकाबाधः ॥ १७२ ॥'

राजा कर्णो पिधाय शान्तं ब्रूते—'आः पापाचार कापटिक, महाभागे
समागतगुरुगुणानुरागे च तस्मिन्मैवं पापं मापीष्टाः ।' कापटिकः प्राह—
'देव, लोचनागोचरायाते कार्यजाते चारसंचारो विचारश्च नरेश्वराणां

वर्तते, अथ वा समराय भवता सह युद्धाय विदूरो निकटवर्ती । तथा रुद्रः लोक्षणः पुमान्
धुद्रः असहिष्णुरेव तव रुक्मी न सहते । परासरः परिक्रद्धीयति । असारोऽसारभूतः ।
मामो मातुलः श्वशुरः भामसमोऽपि च ज्येष्ठभगिनीपतिः । तर्हि यद्येते अपात्रं
तर्हि पात्रं के । हे देव, तत्सत्तात् कारणात् तव स्वार्थपरः कार्यसाधकः अहमेव अहं
सन्निव एव स्वार्थः । समुच्चयः ॥

तस्य पामरोदरनाभो मन्त्रिणः प्रजाप्रतिपालनं किमिव वर्ण्यते—यस्य वापसम-
येत्यादि । यस्य मन्त्रिणः वापसमयेषु बीजवापनावसरेषु विष्टिर्भवति यथा कर्मदानं
भवति । यस्य मन्त्रिणः क्षीरकणिशकालेषु क्षीरं पिबते येषां ते क्षीरिणो दुग्धमागता
ये कणिशाः कणमज्यंस्तेषां कालेषु अवसरेषु सिद्धायो भागदेयो गृह्यते । यस्य मन्त्रिणः
लवनावसरेषु स्वच्छन्देनप्रस्तावेषु पुनः द्वितीयवारं स्वच्छन्दो निरवग्रहः निरगलः ।
कः । सैनिकाबाधः सेनारक्षणां संचारेण आयाध उपद्रवो भवति ॥

राजैत्यादि । राजा यशोधरः कर्णो पिधाय कर्णो कराभ्यां पिधाय मुद्रयित्वा
शान्तं यथा भवत्वैवं ब्रूते । आः इति क्रोधे पीडायां च । रे पापाचार पापकर्मन् रे काप-
टिक, तस्मिन् मन्त्रिणि पामरोदरे महाभागे पुण्यवति समागतगुरुगुणानुरागे च समा-
गतः सम्भगायातो गुरुगुणेषु महागुणवत्सु पुरुषेषु अनुरागः अकृत्रिममेहो यस्य स तथा
तस्मिन् मा एवं त्वं पापं मापीष्टाः मा त्वमेवं ब्रूहि । मे मम पापं लक्षित्यत इति भावः ।
उक्तं च कविकल्पिदासेन महाकविना—'निवार्यतामालि किमप्ययं बटुः पुनर्विवधुः
स्फुरितोत्तराधरः । न केवलं यो महतोऽपभाषते शृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् ॥'
कापटिकः ज्ञानकः प्राह ब्रूते—हे देव हे राजन्, लोचनागोचरायाते लोचनयोः गोचरं
अगम्यतां आयाते आगते एवंविधे कार्यजाते कार्यसमूहे चारसंचारः चारप्रवेशः वि-

प्रायेणैक्षणद्वयम् । तच्च देवस्य दिव्यचक्षुष इव नास्ति । केवलं मिथ्याभिनि-
वेशानुरोधान्मनोमोहनौपधानुबन्धाद्वा विपर्यासवसतिर्मतिः । तथा चोक्तं
शास्त्रान्तरे—

चारो यस्य विचारश्च राज्ञो नास्तीक्षणद्वयम् ।

तस्यान्धदुग्धवद्वाज्यं मन्त्रिमार्जारगोचरम् ॥ १७३ ॥

देव, मांसरसरतस्य पुंसः किमिव मांसव्रतम् । कपाले भुञ्जानस्य हि नरस्य
क इव केशदर्शनादाशप्रत्यादेशः । पुरे प्रमोपदक्षस्य हि पुरुषस्य केव का-
न्तारेऽपेक्षा । निरम्बरनितम्बायामात्मान्वायां दाहोद्योगस्य हि जनस्य क इव
पराम्बायामम्बरपरित्यागः । यतः ।

स्थितासुं प्रसमानस्य गतासौ कीदृशी दया ।

परपाले कृपा कैव स्वबालेन बलिक्रिये ॥ १७४ ॥

चारश्च पर्यालोचनं नरेश्वराणां प्रायेण ईक्षणद्वयं लोचनद्वयं वर्तते । तच्च चारविचारेक्षण-
द्वयं देवस्य भवतो नास्ति न विद्यते । कस्य । दिव्यचक्षुषः अन्धस्येव । यथा दिव्यचक्षुषः
पुरुषस्य लोचनद्वयं न भवति तथा देवस्य ईक्षणद्वयं नास्ति । केवलं निष्फेवलं मिथ्या-
भिनिवेशानुरोधात् असत्याभिप्रायप्रभावात् मनोमोहनौपधानुबन्धाद्वा मनसो मोहने
अज्ञानोत्पादने बद्धौषध मूलदिकं तस्यानुबन्धात् आस्रवात् मतिर्बुद्धिर्विपर्यासवसतिः
विपरीतास्पदं भवति । तथा उक्तं च शास्त्रान्तरे—‘चारो यस्य विचारश्च राज्ञो नास्ती-
क्षणद्वयम् । तस्यान्धदुग्धवद्वाज्यं मन्त्रिमार्जारगोचरम् ॥’ यस्य राज्ञश्चरो दैरिको
विचारश्च पर्यालोचनं एवंगुणविशिष्टमीक्षणद्वयं नास्ति न वर्तते, तस्य राज्ञो राज्यम-
न्धदुग्धवत् अन्धस्य क्षीरं यथा मन्त्रिमार्जारगोचरं भवति मन्त्री एव मार्जारो विजालः
प्रभामृषिभक्षकरवात् तस्य गोचरं गन्धं भवति । रूपकलंकारः । उपमा च ॥

देवेत्यादि । देव, मांसरसरतस्य मांसवेसवारंनिर्यासेरतस्य पुंसः पुरुषस्य किमिव किं
मांसव्रतम् । अपि तु ॥ निमपि मांसव्रतम् । देव, कपाले भुञ्जानस्य हि नरस्य मनुष्य-
शिर करोटिकाया भोजनं कुर्वाणस्य नरस्य केशदर्शनात् केशावलोकनात् क इव आश-
प्रत्यादेशः को भोजनान्तरायः । देव, पुरे प्रमोपदक्षस्य चौरिकासमर्थस्य हि निष्पयेन
एवंगुणविशिष्टस्य पुरुषस्य केव कान्तारे अपेक्षा कान्तारे बने वा अपेक्षा का इच्छा ।
अपि तु न कापि । देव, निरम्बरनितम्बायामात्मान्वायां निजमातरि दाहो-
द्योगस्य कामज्वरिताग्रस्य जनस्य हि निष्पयेन पराम्बाया लोकात्मातरि अम्बरपरित्यागः
क इव को वर्तते । यो निजमातरं न मुञ्चति स परमातरं कथं स्वयदीत्यर्थः ॥

यत इत्यादि । यतो यस्मात्कारणात् । स्थितासुमिति । हे देव, स्थितासुं प्रस-

देव, स्वभावजा हि दुस्त्यजा खलु प्रकृतिः । न खलु पोषितोऽप्यहिपोतो
जहाति हिंसाध्यवसायम्, न खलु व्रतशीलोऽपि विडालस्त्यजति क्रौर्यम्,
न खलु प्रायोपवेशनवासिन्यपि कुट्टनी मुञ्चति परवच्चनोचितां चिन्ताम्,
न खलु कालकवलनिकटोऽपि किराटो रहति शाश्वस्थितिम् । यतः ।

यः स्वभावो भवेद्यस्य स तेन खलु दुस्त्यजः ।

न हि शिक्षाशतेनापि कपिर्मुञ्चति चापलम् ॥ १७५ ॥

देव, वंशविद्यावृत्तविधुरोपकारा हि सेवकेषु स्वामिनमनुरञ्जयन्त्याश्चर्य-
शौर्यविजृम्भाः प्रारम्भा वा । तत्र वंशस्वावत्पिण्डीभाण्डशालिनां पितृप्रिय-
पिण्डीनामस्य । यतः ।

मानस्य जीवन्तं भक्षतः पुरुषस्य गतासी गतजीवे जीवे दया कारुण्यं कीदृशी वर्तते । न
कीदृश्यपि वर्तते । परमाळे लोहपुत्रे कृपा कैव फा वर्तते । अपि ॥ न कापि । कथंभूते
पुरुषे । स्वमालेन निजशिशुना बलिक्रिये बलिकारके पुरुषे । आक्षेपालंकारः ॥

देवेत्यादि । हे देव, स्वभावजा स्वभावोत्पन्ना प्रकृतिः खलु दुस्त्यजा दुष्परिहारा ।
कपम् । हि निश्चये । खलु वाक्यालंकारे । न खलु पोषितोऽपि पुष्टिं नीतोऽपि
अहिपोतः सर्पबालकः हिंसाध्यवसायं हिंसाध्यं जहाति परिहरति । न खलु
व्रतशीलोऽपि विडालः । खलु वाक्यालंकारे । व्रतशीलोऽपि वीक्षां प्राप्नोति विडालो
मार्जारः क्रौर्यं न त्यजति । न खलु प्रायोपवेशनवासिन्यपि संन्यासं प्राप्नोति कुट्टनी
वृत्ती परपचनोचितां चिन्तां न मुञ्चति लोकवचनयोग्यां चिन्तां न त्यजति ॥ खलु
कालकवलनिकटोऽपि किराटः कीनातप्राप्तसमीपोऽपि किराटो धनिकृच्छाव्यस्थितिं
रहति कैतवाचारं न मुञ्चति ॥

यत इत्यादि । यतः यस्मात् कारणात् । य इति । यस्य पुरुषस्य यः स्वभावो
भवेत् स स्वभावस्तेन पुरुषेण खलु निश्चयेन दुस्त्यजः दुःखेन महता कष्टेन त्यक्तुम-
शक्यः । कपिर्बानरः शिक्षाशतेनापि शिक्षासहस्रेणापि चापलं चपलत्वं न मुञ्चति न
त्यजति । कपम् । हि स्फुटमिति शेषः । दृष्टान्तः ॥

देवेत्यादि । हे देव हे राजन्, वंशविद्यावृत्तविधुरोपकाराः वंशस्य कुलम्, विद्या च
शास्त्रम्, वृत्तं च मन्त्रचर्चादिकम्, विधुरोपकाराश्च व्यसनोपनिपातादुद्धरणम्, ते वंशवि-
द्यावृत्तविधुरोपकाराः । चत्वारः पदार्थाः उपपाशब्देन गृह्यन्ते । ते चतुष्टयभाषरीक्षितेषु
सेवकेषु स्वामिनं अनुरजयन्ति स्नेहमुत्पादयन्ति आश्चर्यशौर्यविजृम्भाः प्रारम्भाः वा
आपदार्थभूतं चेतश्चमत्कारोत्पादके यच्छौर्यं गुमटत्वं तस्य विजृम्भः प्रसरे येषु प्रारम्भेषु
ते आश्चर्यशौर्यविजृम्भा एवंगुणविशिष्टाः प्रारम्भाः संप्रामाः स्वामिनमनुरजयन्ति । चतु-
ष्टयभाषिरपरीक्षिता अपि यदि संप्रामशूरा भवन्ति ते नैव स्वामिनमनुरजयन्ति । तत्र

ध्वजकुलजातस्तातः पामरपुत्री च यस्य जनयित्री ।

पञ्चपुरुषा च योषा कुलस्थितिः स हि कथं नु कुलजन्मा ॥१७६॥

देव, तथाविधान्वयपात्रे चात्र येयमहं महीक्षित्यहंकृतिः, उभयकुलवि-
शुद्धिपात्रैर्निहीनचारित्रैः क्षत्रपुत्रैः फेलाभ्यवहारेण स्थितिः, देवेन च स्वय-
मभ्युत्थानविहितः, बान्धवजनप्रणतिः सामन्तोपनतिर्महापुरुषापचितिश्च,
सा हन्तःकृतातद्वा क्षत्यश्लक्षेव कमहंकारोत्सेकं सविवेकं च लोकं खरं
न खेदयति । ततश्च ।

असल्लोकानुरोधेन सल्लोकोपेक्षणेन च ।

व्यालशैलान्तरालाङ्गी कुरङ्गीवाक्षमा रमा ॥ १७७ ॥

तेषु चतुर्षु मध्ये वंशस्थावद्यावर्ष्यते—अस्य मन्त्रिणः पितृप्रियपिण्डोनामस्य पिण्डी
खलस्य भाण्डं संप्रहस्तेन घालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीलाः पिण्डीभाण्डशालिनस्तेषाम् ।
अथ वा पिण्डीभाण्डः शाला विद्यन्ते येषां ते तथा वेषाम् ॥

यतः । ध्वजकुलेत्यादि । ध्वजकुलजातस्तातः तिलमुदकुलोत्पन्नो बला(पिता), यस्य
पामरोदरानाग्नौ मन्त्रिणः जनयित्री माता पामरपुत्री नीचमुना वर्तते । उक्तं च—
'विवर्णः पामरो नीचः प्राकृतश्च धृयगजनः । निहीनोऽपसदो आत्मः क्षुद्रकायतुरावरः ॥
वर्षरोऽप्यम्यया जातोऽपि' इति क्षीरस्वामिवचनम् ॥ यस्य योषा जी पञ्चपुरुषा
पञ्चमर्तुका । मस्य मन्त्रिण ईदृशी कुलस्थितिः कुलाचारः ॥ मन्त्री तु पुनः कुलजन्मादि-
निधयेन कथं केन प्रकारेण वर्तते । समुच्चयालंकारः ॥

देधेत्यादि । देव, तथाविधान्वयपात्रे तारशकुलवति च पुनः अत्र मन्त्रिणि या
प्रदिष्टा इयं प्रलक्ष्मीभूता अहं महीक्षित् अहं राजा इति ईदृशी अहंकृतिरहंकारो
वर्तते । उभयकुलविशुद्धिपात्रैः पातिकुलनिर्मलताभाजनैः निहीनचारित्रैः निकृष्टाचारैः
क्षत्रपुत्रैः राजपुत्रैः फेलाया अभ्यवहारेण स्थितिर्वर्तते । कर्तितमोजनान्वादानाचारो
यद्वर्तते । यस्य मन्त्रिणः उच्छिष्टमोजनं उत्तमं कुर्वन्ति न केवलं उच्छिष्टमो-
जनविधानं देवेन च त्वया स्वयमात्मना अभ्युत्थानविहितः आसनादुरधीमवनविधानं
वर्तते । बान्धवजनप्रणतिः कुटुम्बवर्गस्यास्य प्रणामकरणं सामन्तोपनतिर्देशपतिभिः संमु-
खागमनं च महापुरुषापचितिश्च महापुरुषाणां महापुरुषाणां अपचितिश्च पूजा यद्वा-
'सौव' । 'सा' पूजा । 'ता' आदीर्तनिर्धयेन 'अन्तःकृतातद्वा' मनस्युत्पत्तिरुत्तमताया । 'सत्यशला-
केव' हृदयमुन्धपातिसण्डमिव कं सविवेकं लोकं खरं अतिशयेन न खेदयति दुःखयत्येव ।
कथमूतं लोभम् । अहंकारोत्सेकं वयं महान्त इति गर्वम् ॥

ततश्च तस्मात् कारणत्वात् । असल्लोकानुरोधेन सल्लोकोपेक्षणेन नीचलोकानुवर्त-

देव, श्रूयन्ते ह्यसंतां सतां च प्रग्रहावग्रहाभ्यां च नृपेषु व्यापदः ।
तथा हि—कलिङ्गेष्वनङ्गो नाम नृपतिर्दिवाकीर्तिसेनाधिपत्येन साम-
न्तसंतानं संतापयन्-संभूय प्रकुपिताभ्यः प्रकृतिभ्यः किलैकलोष्ठानुरोधं
वधमवाप । केरलेषु करालः कितवस्य पौरोहित्येन, वङ्गालेषु मङ्गलो
वृषलस्य साचिव्येन, क्रथकैशिकेषु कामोऽवरुद्धवधूस्त्रनंधयस्य यौवराज्येन,
तथा वङ्गेषु स्फुलिङ्गः कुलक्रमागतस्य चतुर्लपाशुद्धस्यापि सचिवस्यावमा-
नेन, मगधेषु मकरध्वजः साधुसमीहितस्यापि पुरोहितस्यावहेलेन, कौङ्गेषु
कुरङ्गो देशकोशोचितप्रतापस्यापि सेनापतेरधिक्षेपेण, चेदिषु नदीशो

नेन च सल्लोकोपेक्षणेन च उत्तमलोका नामनादरेण च उदासीनत्वेन च रमा लक्ष्मीर-
क्षमा असमर्था भवति । केव । कुरङ्गीव मृगीव । कथंभूता कुरङ्गी । व्यालशैलान्तरालाङ्गी
एकस्मिन् पार्श्वे व्यालो दुष्टगजः द्वितीयस्मिन् पार्श्वे शैलः पर्वतो वर्तते तयोरन्तराले
मध्ये अङ्गः शरीरं यस्याः कुरङ्गवाः सा व्यालशैलान्तरालाङ्गी । उपमालंकारः ॥

देवेत्यादि । हे देव, असंतां दुर्जनानां सतां च साधूनां प्रग्रहावग्रहाभ्यां स्त्रीकारा-
स्त्रीकाराभ्यां नृपेषु राजसु व्यापदो विपत्तयः श्रूयन्ते आकर्ष्यन्ते । कथम् । हि निश्चयेन । तथा
हि तदेव निरूपयति—कलिङ्गेषु कलिङ्गदेशेषु अनङ्गो नाम नृपती राजा दिवाकीर्तेर्नापितस्य
सेनापतित्वेन सामन्तसंतानं सेवकनृपसमूहं संतापयन् दुःखं दापयन् संभूय मिलित्वा
एकप्रीभूय प्रकुपिताभ्यः प्रकृतिभ्यः प्रजाभ्यः । किलेति लोकोक्तौ । एकलोष्ठानुरोधं
एकैकमृत्पिण्डानुवर्तनं वधं घातं अवाप प्राप्तवान् । उक्तं च—‘अमात्याद्याश्च पौराश्च
सद्भिः प्रकृतयः स्मृताः । स्वाम्यमाल्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च ॥ राज्याङ्गानि प्रकृतयः
पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥’ केरलेषु दक्षिणाधितदेशेषु करालो नाम राजा कितवस्य विजातेः
पौरोहित्येन पुरोहितत्वेन वधं अवाप । वङ्गालेषु मङ्गलो नाम राजा वृषलस्य ब्राह्मण्यां
शङ्गेणोत्पादितस्य साचिव्येन साचिव्यत्वेन वधं अवाप । क्रथकैशिकेषु क्रथकैशिकनाम-
देशेषु कामो नाम राजा अवरुद्धवधूस्त्रनंधयस्य वाराङ्गनापुत्रस्य यौवराज्येन युवराज-
त्वेन वधं अवापेति संवन्धः । तथा च वङ्गेषु वङ्गदेशेषु स्फुलिङ्गो नाम राजा कुलक-
मागतस्य चतुर्लपाशुद्धस्यापि सचिवस्य मन्त्रिणः अवमानेन वधं अवाप । उपधीयते
समीपे दौक्यते परीक्षार्थं उपधा धर्मकामार्थोभूयोपन्यासेन आशयान्वेषणं चित्तपरी-
क्षणं उपधोच्यते । यत्कौटिल्यः कविः प्राह—निशौचशौचपरिज्ञानं मनोज्ञानं उपधा ।
मगधे (मागधीये)षु मगध (धीय)देशेषु मकरध्वजो नाम राजा साधुसमीहितस्यापि
शोभनचेष्टितस्यापि सदाचारस्यापि पुरोहितस्य अवहेलेन अनादरेण वधं अवाप ।
कौङ्गेषु कौङ्गदेशेषु कुरङ्गो नाम नृपतिः देशकोशोचितप्रतापस्यापि देशकोशेन उचितः
प्रतापो यस्य स देशकोशोचितप्रतापस्तस्य अधिक्षेपेण तिरस्कारेण वधं अवाप । चेदिषु

निरपवादस्यापि महतः सुतस्य यौवराज्यप्रच्यवेन । देव, यद्यपि देवस्य तेजोबलं प्रबलम्, तथापि—

तेजस्तेजस्विना स्थाने घृतं घृतिकरं भवेत् ।

कराः सूर्याश्मवद्भानो किं स्फुरन्ति हताश्मनि ॥ १४८ ॥

देव, सकललोकाधिकैश्वर्यवन्द्यानां हि विद्यानां साधूपचरितं स्फुरित-
भवस्थानस्थितमपि स्त्रीरत्नमिवातीवात्मन्यादरं कारयत्येव जने । एतच्चास्य
कृत्रिमरत्नमणेरेव बहिरेव । देव, प्रसादनादनात्मभाविव्योऽपि विभूतयः
पतिवरा इव खात्पतितस्यापि जनस्य भवन्ति, न पुनरायु स्थितय इवानुपा-
सितगुरुकुलस्य यत्नवत्योऽपि सरस्वत्यः । यतः ।

चेदिदेशेषु नदीशो नाम नृपतिर्निरपवादस्यापि लोकशायितस्यापि महतः सुतस्य म-
हत् पुत्रस्य ज्येष्ठपुत्रस्य यौवराज्यप्रच्यवेन युवराज्यस्वोच्चात्नेन वधं भवाप । देव,
यद्यपि यद्यपि देवस्य तव तेजोबलं तेजस प्राणालयेऽपि असहनलक्षणं बलं सामर्थ्यं
तेजोबलं प्रबलं प्रबलं वर्तते, तथापि तदपि ।

तेज इत्यादि । तेजस्विना पुत्रपाणौ तेज स्थाने भूत योग्यप्रदेशस्थापितं घृतिकरं
संतोषोत्पादकं भवेत् संजायते । भानो कराः सूर्याश्मवत् सूर्यकान्तमग्नौ लभा यथा
स्फुरन्ति चमत्कुर्वन्ति तथा हताश्मनि नष्टपापाने भूता विस्फुरन्ति चमत्कुर्वन्ति किम् ।
अपि तु न स्फुरन्तीत्यर्थः । दृष्टान्ताद्येप ॥

देव इत्यादि । हे देव, सकललोकाधिकैश्वर्यवन्द्यानां सकलानां लोकानां अधिकै-
श्वर्यतया वन्द्यानां नमस्करणीयानां हि निधयेन विद्यानां शास्त्राणां साधूपचरितं रुचि-
रतया व्यवहृतं स्फुरितं चमत्कृतमवस्थानस्थितमपि निचस्थाने स्थितमपि स्त्रीरत्नमिव
स्त्रीषु धेष्टस्त्रीव अतीवातिशयेन आत्मनि सस्मिन् जने लोके आदरं कारयत्येव । एतच्च
स्फुरितं अस्य पामरोदरस्य मस्त्रिणं कृत्रिमरत्नमणेरेव स्फटिकमणिहृतहारकरयेव
बहिरेव वर्तते, नाभ्यन्तरे । हे देव, प्रसादनात् प्रसन्नीकरणात् अनात्मभाविव्योऽपि
आत्मनः अभिविध्यन्त्योऽपि विभूतयो लक्ष्म्यः पतिवरा कन्या इव खात्पतितस्यापि
जनस्य अकस्मादागतस्यापि लोकस्य भवन्ति संजायते । वसुदेवस्य गन्धर्वदत्तावत्
प्रसाधिता सख्यो न भूतयो भवन्ति । पुनः सरस्वत्यो भवन्ति । कस्य । अनुपासित-
गुरुकुलस्य असेपितपुत्रांश्रामस्य । सरस्वत्यः कथंभूता । यत्नवत्योऽपि अहर्निशमनुशी-
लिता अभ्यस्ता अपि । का इव । आयुः स्थितय इव । विभूतयो भवन्ति भूप्रसादात्
न पुनरायुः स्थितयो भवन्ति । यतः करणात् ॥

नृपकरुणायाः कागं द्रविणकणाः संचरन्ति शरणेषु ।

न त्वाभिजात्यमेतत्पाण्डित्यं वा नृणां भवति ॥ १७९ ॥

देव, तच्छून्येऽपि यत्कचित्पुंसि नमसि विद्युत् इव विद्याविलसितम्,
तद्धनस्य धनस्येव माहात्म्यान्नात्मनः । यतः ।

विद्यारसविहीनापि धीस्थली विभवातपात् ।

व्यलीकोक्तोत्तरज्ज्ञेयं भवेन्मुग्धमृगप्रिया ॥ १८० ॥

यदपि कचित्कचित्कलासु पयसि पतितस्य तैलविन्दोरिवान्तर्व्याप्तिशून्य-
स्याप्यस्योपन्याससाहसम्, तदपि लक्ष्मीलवलाभाशापाशस्खलितमतिमृ-
गीप्रचारस्य दुर्मरजठरकुठारविनिर्भिन्नमानसारस्य हताहंकारस्य सरस्वती-
पण्यपातकावसरस्य जनस्याजर्जान्न पुनर्बोधौदार्यात् ।

नृपकरुणाया इत्यादि । नृपकरुणायाः राजकरुणायाः कर्ममतिशयेन द्रविण-
कणाः धनलवा धनधान्यानि वा शरणेषु गृहेषु संचरन्ति । एतत् प्रत्यक्षीभूतं अभिजात्यं
कुलीनत्वं पाण्डित्यं वा वैदुष्यं वा नृणां मनुष्याणां न भवति । जात्यलंकारः ॥

वेवेत्यादि । हे देव, तच्छून्येऽपि अभिजातपाण्डित्यरहितेऽपि तव मन्त्रिणि यत्क-
चित् पुंसि भवत्सचिवसदृशे पुद्गले विद्याविलसितं विद्याविलासो वर्तते, तत् धनस्य
माहात्म्यात्, न आत्मनः न स्वस्य प्रभावात् । कस्मिन् कस्याः क इव । नमसि आकाशे
विद्युत् इव । यथा नमसि विद्युत्स्तब्धितः विलसितं भवति तत् धनस्य माहात्म्यात् वि-
द्युतो विलसितं भवति, तथा अस्मिन् सचिवे धनस्य माहात्म्यात् विद्याविलसितं भवति ।
॥ तु आकाशे विद्युतो विलसितं स्वयमेव भवति ॥ यतः कारणात् ॥

विद्यारसेत्यादि । विद्यारसविहीनापि विद्यारसेन रहिता अपि इयं धीस्थली
विभवातपात् धनधर्मात् व्यलीकोक्तोत्तरज्ञा भवेत् व्यलीकोक्तेरसत्यवचनैस्तरङ्गा उत्क-
लोला भवेत् । कथंभूता धीस्थली । मुग्धमृगप्रिया मुग्धा अविद्वानस्य एव मृगा हरि-
णास्तेषां प्रिया । यथा रसहीनापि जलरहितापि स्थली असत्यजलकलोला सती गृणाणां
प्रिया भवति वल्लभा भवति, तथा अस्य धीस्थली मुग्धानां प्रिया भवति वल्लभा
भवति । रूपकालंकारः ॥

यदपीत्यादि । हे देव, यदपि यत् कचित् कचित् कासु कासु कलासु चरन्त्वकवि-
त्यादियु अस्य सचिवस्य उपन्याससाहसं भवति वचनरचनायाश्चातुर्यं भवति । कथंभू-
तस्य । अन्तर्व्याप्तिशून्यस्यापि अभ्यन्तरे कलानुमवनरहितस्यापि पयसि जले पतितस्य
तैलविन्दोरिव, तदपि तथापि जनस्य वामिमलोकस्य अजर्जान्न संगमात् न पुनर्बो-
धौदार्यात् प्रज्ञोत्कर्षात् । कथंभूतस्य जनस्य । लक्ष्मीलवलाभाशापाशस्खलितमतिमृगीप्र-

यतो देव, घटदासीना हि वदनसौरभं स्वामिताम्बूलोद्गलान्न सौभाग्यवलात्, पवनस्य हि परिमलपेशलता प्रसूनवनसंसर्गाच्च निसर्गात्, दारणो हि दाहदारुणता बृहद्भानुभावाच्च स्वभावात्, मण्डलस्य हि मण्डनकण्डूलताधिपतिसनिधानवशाच्च शौर्यावेशात्, उपलस्यकलस्य हि नमस्यता देवाकारानुभावाच्च प्रकृतिभावात् । अपि च ।

अबुधेऽपि बुधोद्गारे प्राज्ञानुज्ञा विनृम्भते ।

सस्कर्तुं कौशलादेति यत काचोऽपि रत्नताम् ॥ १८१ ॥

भारस्य लक्ष्म्या लवो रेशसस्य रामस्य आशा बाळ्छा सैव पाशं कण्ठधनस्त्रना तत्र स्फुरितो बन्धमायातो मतिपृग्या बुद्धिहरिण्या प्रचार प्रवर्तेन यस्य विद्यादायकजनस्य स तथोक्तस्य । पुन कथभूतस्य चाग्निम(ग्निम)लोकस्य । दुर्भरजठरकुठारविनिर्भिन्नमानसारस्य दु खेन महता कष्टेन भ्रिवते दुर्भर स चासी जठर कुक्षि स एव कुठार परशुर्वा तेन विनिर्भिन्नो विदारितो मानसारो अभिमानतरुमप्यो यस्य स तथोक्तस्य । पुन कथभूतस्य विद्यादायकजनस्य । इतादृकारस्य हतो विष्वसित अहकारो मदो यस्य ॥ तथा तस्य । पुन कथभूतस्य विद्यादातुर्जनस्य । सरस्वतीपत्न्यपातकावसरस्य सरस्वतीधिक्रयपापसमयस्य ॥

यत इत्यादि । हे देव, यतो यस्मात्कारणात् घटदासीनां कुटुहारिकाणां हि निधयेन वदनसौरभं मुखसौगध्यं तत्स्वामिताम्बूलोद्गलात् स्वामिता चर्चितनागवल्लीपर्णोच्छिष्टभक्षणात् न सौभाग्यवलात् । यतो हे देव, पवनस्य हि निधयेन परिमलपेशलता मुग्धमनोहरत्वं तत् प्रसूनवनसंसर्गात्सुप्पवाटीसगमात्, न हि निसर्गोत्सवभावेन । हे देव, दारुण काष्ठस्य दाहदारुणता भस्मीकरणतैश्च तत् बृहद्भानुभावात् अभिसृत्यो गात्, ॥ स्वभावात् । यतो हे देव, मण्डलस्य कुर्कुरस्य हि निधयेन मण्डनकण्डूलता [अधिपतिसनिधानवशाच्च, न शौर्यावेशात्] । हे देव, उपलस्यकलस्य पापाणलण्डस्य हि निधयेन नमस्यता नमस्कर्तव्यता नमस्करणीयता देवाकारानुभावात् देवताप्रतिच्छाया प्रभावात्, न प्रकृतिभावात् न स्वभावासिक्ताया ॥

अपि च । अबुधेऽपीत्यादि । हे राजन्, अबुधे मूर्खेऽपि बुधोद्गारे बुधकपनात् शुभद्वन्द्वभात् प्राज्ञानुज्ञा प्राज्ञानो अनुज्ञा अनुमत विनृम्भते प्रसरति । दूर्ध्वमपि यदि विद्वातो विद्वांसं कथयन्ति तदा प्राज्ञा कथयन्त्येतदयं विद्वानेवैत्यनुमन्यते । यतो यस्मात् कारणात् सस्कर्तुं कौशलात् वेदिकस्य विज्ञानात् काचोऽपि रत्नतां एति । दृष्टान्तालङ्कारः ॥

यत्पुनः सेवकलोकदौरात्म्यं प्रचिरुयापयिषुः किमप्यणकपदबन्धेन भगवतीं सरस्वतीं विधमति, तत्र यो हि स्वयमेवं निकायति स कथं नाम दुरात्मा स्यादिति परप्रतारणार्थम् । किं च ।

आत्मनि विवेकविकलः प्रसिद्धिमात्रेण रज्यते सकलः ।

कैरव इव कमलेऽपि हि न श्रीः पूज्यं तथाप्यब्जम् ॥ १८२ ॥

वृत्तं पुनरस्य पिण्याकपण्याङ्गनाजनस्येवालोकांतोत्सर्गैरनेकशोऽनेकपा-
खण्डिलिङ्गिसंसर्गविसर्गैरेव राजपथीकृतम् । यतः ।

यत्पुनः इत्यादि । हे राजन्, यत् पुनः सेवकलोकदौरात्म्यं किंकरजनदुष्टत्वं प्रचिरुयापयिषुः प्रख्यापयितुमिच्छुः कथयितुमनाः किमपि ईषत् अणकपदबन्धेन श्लोकादिना भगवतीं परमेश्वरीं सरस्वतीं वाणीं विधमति संतापयति, तत्र कारणान्तरं वर्तते । तत् किं कारणम् । यः सचिवः हि निश्चयेन स्वयं आत्मना एवं अमुना प्रकारेण निकायति वदति स कथं केन प्रकारेण । नामेति संभावनायाम् । दुरात्मा दुष्टः स्यात् । अपि तु न स्यात् । इति अमुना प्रकारेण परप्रतारणार्थम् । परेषां वधनायमित्यर्थः । वक्तुं च—‘भगः धीकाममाहात्म्यवीर्ययन्त्रार्ककीर्तिषु ।’ मज्जते सेव्यते मध्यते च भगं खलं भगं फलं वेति वक्तव्यादयः कामोऽत्र योनिः सूर्यविशेषो भगः पुंसि निप्रवत्तु धर्मो मोक्षश्च भगः । यथाहुः—‘ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मश्च यशश्च धियः । वैराग्यस्य च मोक्षस्य वर्णो भग इति स्मृतः ॥’

किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः । आत्मनीत्यादि । हे राजन्, आत्मनि स्तस्मिन् विवेकविकलः सकलः पुमान् प्रसिद्धिमात्रेण रज्यते रागं करोति । कैरवे श्वेतोरपले इव । यथा कैरवे धीर्न विपद्यते तथा कमलेऽपि हि धीर्नास्ति । तथापि अब्जं कमलं पूज्यं न कैरवं पूज्यम् । दृष्टान्तालंकारः ॥

अयेदानीं सचिवस्य वंशं विद्यां च वर्णयित्वा वृत्तमाचरणं वर्णयति । विधुरोपकारं पयाद्रूपति—हे राजन्, अस्य सचिवस्य वृत्तमाचरणं पुनः अनेकशः अनेकवारान् अनेकपाखण्डिलिङ्गिसंसर्गविसर्गैः अनेकपाखण्डिलिङ्गाः चार्वाकादयस्तेषां संसर्गविसर्गैः संगतिवद्भिः पुररूपैः राजपथीकृतं प्रकटीकृतम् । कथंभूतैः अनेकपाखण्डिलिङ्गिसंसर्गविसर्गैः । आलोकान्तोत्सर्गैः आर्याचार्यदेशपर्यटनशीलैः । अस्य वृत्तं कस्येव । पिण्याकप-
ण्याङ्गनाजनस्येव पिण्याकेन खलखण्डेन पण्याङ्गनाजनः येश्वाजनस्य पिण्याकपण्या-
ङ्गनाजनस्य । खलखण्डं शृहीत्वा शतं ददाति यः पण्याङ्गनाजनस्येव अस्य शीलं वर्तते । यतः कारणात् ॥

त्रैदण्डिकाहितुण्डिकापालिककौशिकव्रतकैः ।

कीर्तिर्जगति प्रसृता खरपटादीक्षाधिकैरस्य ॥ १८३ ॥

यस्तु स्वास्थ्यवसरेष्वपि समृद्धदेशो हि महीशः कीनाश इवावश्य करोति कामपि विकृतिमिति धूमकेतुरिवानपराधमपि जनपदं पीडयति, प्रभूतपक्षवलो हि भूपाल शैल इव कस्य भवति वश इत्यनुरक्तमतीरपि प्रकृतीरसमञ्जसयति, कृशकोशको हि घरेश क्षपितपक्ष पक्षीव भवेत्सुखसाध्य इति धन निधनयति, व्यसनव्याकुलितो हि राजसुतो व्याधित इव न जातु विकुरुते पुरुधारिष्विति द्विपतः प्रोत्कर्षयति, एकारक्षोहि क्षितिपतिः करिपतिरिव न स्यात्परेषा विषय इति न कमप्यभिजात स-

त्रैदण्डिकेत्यादि । हे राजन्, अस्य सचिवस्य कीर्तिं जगति प्रसृता व्याप्ता । कै कृत्वा कीर्तिं प्रसृता । त्रैदण्डिकाहितुण्डिकापालिककौशिकव्रतकै त्रीणि दण्डानि समाहृतानि त्रिदण्ड त्रिदण्डेन चरन्ति त्रैदण्डिका खैलक्षिन्नक्षिकमतानुसारिण, अहि मुण्डेषु नियुक्ता आहितुण्डिका सर्पधारका गारुडिका वा, कपालेषु नियुक्ता कपालिका, कौशिकेषु नियुक्ता कौशिका इन्द्रजालपतयस्तेषां कुत्सितानि व्रतकानि येषां ते तमोक्तास्ते न केवलमेतैः । कीर्तिं प्रसृता । खरपटादीक्षाधिकैश्च खरपटानां भावकानां दीक्षा तथा अधिका खरपटादीक्षाधिकास्तैः । अपकृष्टसमुच्चयालकार ॥

हे राजन्, यस्तु सचिव स्वास्थ्यवसरेष्वपि लोकानां सौम्यसमयेष्वपि समृद्धदेशो हि महीश स्वस्थदेशो राजा कीनाश इव यम इव अवश्य निधयेन कामपि काचिदपि विकृतिं विचारं करोति विदधाति इति ईदृशं विविन्त्य धूमकेतुरिव अभ्युत्तात इव अनपराधमपि निर्दोषमपि जनपदं देशं पीडयति सतापयति । हे राजन्, प्रभूतपक्षवलो प्रचुरपक्षसामर्थ्यं हि निधयेन भूपालो राजा शैल इव परंत इव कस्य पुरुषस्य वशो भवति । अपि तु न कस्यापि । इति विचार्य अनुरक्तमतीरपि अनुरक्तपुद्गोरपि प्रकृतीरमास्यपौरादिका असमञ्जसयति अन्याववती करोति । हे राजन्, कृशकोश अल्पभाण्डागारो धनहीनो घरेशो राजा क्षपितपक्ष लुण्ठितपत्र पक्षीव शकुन्त इव सुखसाध्यो भवेत् अनायासेन हस्तमायाति इति विचार्य धन नृपस्थापतेन निधनयति विनाशयति । हे राजन्, व्यसनव्याकुलित अवस्थया विह्वलीभूतो हि निधयेन राजसुतो राजपुत्र व्याधित इव रोगीव पुरधारिषु लोकेषु सचिवादिषु जातु कदाचिद् न विकुरुते न विजित्य करोति इति कारणात् द्विपतः शत्रून् प्रोत्कर्षयति रावलान् करोति । हे राजन्, एकारक्षः एकाव्याप्त हि निधयेन क्षितिपति करिपतिरिव परेषां धेष्टितामन्तादीनां विषयो गम्यो न स्यात् नो भवेदिति विचार्य कमपि कचिदपि अभि-

हते, स किल प्राणप्रतीकारेषु स्वापतेयोपकारेषु वा विधुरेषु भवितोपकर्तेति
को नाम श्रद्धयति । यतः ।

स्वस्थावस्थायामपि योऽनर्थपरम्परार्थमीहेत ।

स कथं विधुरेषु पुनः स्वामिहिते चेष्टतेऽमात्यः ॥ १८४ ॥

तस्मादेव, कर्णकटुकमपीदमेवमवधार्यताम् ।

अपि त्वामतिवाह्यैष यथातीतान्महीपतीन् ।

तूरीवान्याश्रयस्यायी लब्धा(म्बा)लुब्धानिशाचरः ॥ १८५ ॥

अन्यथा ।

तत्तन्पतिसंगीर्णविनिर्वाहपरा नराः ।

कथं पत्यन्तरं यान्ति कान्ता इव कुलोद्धताः ॥ १८६ ॥

जातं अलीनं न सहते न क्षमते । हे राजन्, स मन्त्री । किलेवहेतौ । प्राणप्रतीकारेषु
प्राणरक्षणेपु स्वापतेयोपकारेषु वा धनं दत्त्वा उपकारकरणेषु वा विधुरेषु व्यसनेषु
उपकर्ता उपकारको भविता भविष्यति ईदृशमर्थं कः पुमान् । नामेति संभावनायाम् ।
श्रद्धयति संभावयति । अपि तु न कथिदेतां वार्ता मन्यते ॥

यतः । स्वस्थावस्थायामित्यादि । हे राजन्, स्वस्थावस्थायामपि सुखाव-
सरेऽपि यो मन्त्री अनर्थपरम्परार्थं दुःखश्रेणिनिमित्तं ईदेत चेष्टेत । स पुनरमात्यो
विधुरेषु स्वामिहिते स्वामिहितनिमित्तं कथं चेष्टते कथं व्याश्रियते । अपि तु न
क्रयमपि । आक्षेपालंकारः ॥

तस्मात् कारणात् हे देव, कर्णकटुकमपि कर्णशूलप्रायमपि इदं वचनं एवममुना
प्रकारेण अवधार्यतां विज्ञायताम् । त्वयेति संबन्धः ॥

अपि त्यामित्यादि । एष मन्त्री त्वामपि भवन्तमपि अतिवाह्य वद्यमित्ता यथा
अतीतानयशोर्धादीन् नृपान् वद्यमित्ता तूरीव तूरवादक इव अन्याश्रयस्यायी अन्यनृ-
पमन्दिरे स्थास्यति । कथंभूतोऽर्थं मन्त्री । लम्बालुब्धानिशाचरः उत्कोटत्रोटने राक्षसः ।
रूपकानुमानालंकारः ॥

अन्यथेत्यादि । अन्यथा यदेवं न भवति तर्हि नराः किंकराः पत्यन्तरं अपर-
राजानं कथं केन प्रकारेण यान्ति गच्छन्ति । कथंभूताः नराः । तत्तन्पतिसंगीर्णवि-
निर्वाहपराः तैस्तेजगत्प्रसिद्धैः नृपतिभिः राजभिः संगीर्णः प्रतिज्ञातो विनिर्वाहः सेवा
फलं तस्मिन् परास्तत्पराः । पुनः कथंभूताः नराः । कुलोद्धताः कुलोद्धताः कान्ता
इव । उपमालंकारः ॥

देव, नितान्त संवृतचित्तस्यापि दुर्वृत्तस्य प्रमादेन प्रमोदमदाभ्या निद्रो-
द्रेकेण वातिरहस्योदयमपि हृदये भवत्यवस्य प्रकटाशयम् । अतश्च य
खलु दृढदुष्टवासनाभ्यासप्रकर्षादुपायामेवमुत्स्रनति स कथं नाम दैवद्रोषेण
दुर्विलसितोन्मेयेण वा प्रकल्पितसैन्येषु सहचारी समाव्येत । तथा हि ।

यौ स्वास्थ्याय समीहेते व्याधितस्य नृपस्य च ।

स्वार्थसिद्धिनिरोद्धारौ धिग्धित्तौ वैद्यमन्त्रिणौ ॥ १८७ ॥

व्याधिर्व्यसनवृद्धिश्च गोपे मूढे च नास्ति चेत् ।

न घेनु कामधेनुश्च वैद्यस्य सचिवस्य च ॥ १८८ ॥

तथा ।

अशुभस्य कालहरणं नृपतेर्व्यसनं नियोगिना कलहम् ।

तत्रस्य वृत्तिविनिमयमारभमाणं सुखी सचिवः ॥ १८९ ॥

देवेत्यादि । हे देव हे राजन्, नितान्तमतिशयेन संवृतचित्तस्यापि दुर्वृत्तस्य
दुराचारस्य पुरुषस्य प्रमादेन असावधानतया प्रमोदमदाभ्यां हर्षाहकाराभ्यां कृत्वा
निद्रोद्रेकेण निद्राधिकतया वा अतिरहस्योदयमपि अतिगुप्तपापमपि हृदये मनसि
अवश्यं निधयेन प्रकटाशयं प्रकटाभिप्रायं भवति । अतश्च कारणात् यस्तत्र मन्त्री । खलु
वाक्यालङ्कारे । दृढदुष्टवासनाभ्यासप्रकर्षात् दृढा बलवत्तया दुष्टा पापिष्ठा यासौ वासना
तस्या अभ्यासस्य पुनः पुनरनुशीलनस्य प्रकर्षात् अतिसयात् उपाया राशौ एवममुना
प्रकारेण उत्स्रनति जल्पति स मन्त्री कथं केन प्रकारेण । नामेति समावनायाम् । दैवद्रो-
षेण देवताद्रोषेण देवताकृतप्रधिल-चेन दुर्विलसितोन्मेयेण वा दुराचारप्रादुर्भावेन प्रक-
ल्पितसैन्येषु रक्षितगजपटादिशैत्येषु ईश्वरिण्येषु कष्टेषु सहचारी सहायः समाव्येत ।
अपि तु न संभाव्यत इत्यर्थः ॥

तथाहि राशौ स्वास्थ्यस्याया किमेव जल्पतीत्याह—याचित्यादि । यौ स्वास्थ्याय
स्वस्थतानिमित्तं समीहेते चेष्टेते व्याधितस्य नृपस्य च रोगिणो राज्ञश्च तौ वैद्यमन्त्रिणौ
धिक् । निन्दिताभिमाविलम् । कथमूतौ तौ । स्वार्थसिद्धिनिरोद्धारौ स्वार्थस्य निजप्र-
योजनस्य सिद्धे प्राप्तनिरोद्धारौ निषधकौ । यथासध्यालङ्कारः ॥

•व्याधिर्व्यसनवृद्धिरित्यादि ।

तथा । अशुभस्येत्यादि । सचिव एतत् आरभमाणं कुर्वन् । किमारभमाणः ।
अशुभस्य कालहरणं यदा राज्ञो अशुभं भवति तदा सचिवः कालहरणं कालयापनं

शौर्यं चास्य निगदेन व्याख्यातम् । यतः ।

वणिजि च मिषजि च शूरः शौण्डीरो दुर्बले च विकले च ।

कपिरिव निभृतस्त्रिष्ठति रणशौण्डे चण्डदण्डे च ॥ १९० ॥

देव, सरलस्वभावस्य देवस्यामात्यदैत्यानामाकल्पोदधः प्रतिक्रियाप्रपञ्चश्च साधुतायोगेऽनुरागे च कारणम् । तत्र चामीपामेतत्तात्पर्यम् । तथा हि— सत्पुरुषपृषतवधाय व्याधस्याखिलाङ्गसंवरणं यत्रावरणमिवामात्यजनस्य लम्बाञ्चलकं चोलकम्, मुग्धमीनबन्धनानायमिव महाकायः कूर्चकेशनिकायः, कपटबकोटपेटकघटनाय सर इवोदारमुदरम्, परव्यसनान्वेषणाय मृगधूसैस्येव मन्दमन्दाचारः पादप्रचारः, कथमेते खलु पातालस्थाः करस्या मम

करोति बृहत्कालं यथा अद्युभं तिष्ठति तथा करोति । नृपतेर्व्यसनमारममाणः सुखी भवति । निवोगिनां कलहमारममाणः सुखी भवति । दीपकालंकारः ॥

देव, अस्य सचिवस्य शौर्यं सौभज्यं निगदेन लोकप्रसिद्ध्या व्याख्यातं सूचितमेव । यतो यस्मात् कारणम् । वणिजि इत्यादि । वणिजि च कयविकयकारिणि, मिषि च वैद्ये च, अयं शूरः शौण्डीरस्त्यागविक्रमान्वा विभ्रुतः । दुर्बले बलसामर्थ्यरहिते विकले च पद्मदादौ शौण्डीरः, अयं मन्त्री रणशौण्डे चण्डदण्डे च पुराणे निभृतस्त्रिष्ठति विनीतो मौनवान् सन्नास्ते । क इव । कपिरिव यथा कपिर्मौनवान् तिष्ठति विनीतश्च भवति । यथा योगी शिक्षयति कपिस्वयमेव करोति । उपमालंकारः ॥

हे देव हे राजन्, सरलस्वभावस्य अकटिलप्रकृतेर्देवस्य तव अमात्यदैत्यानां मन्त्रिराक्षसानां आकल्पोदधः कपायवस्त्रादिवेपोद्गमः प्रतिक्रियाप्रपञ्चश्च प्रतीकारविस्तारश्च साधुतायोगे साधुत्वप्राप्त्यर्थं अनुरागे च राजानुरागविधायने च कारणं हेतुर्वर्तते । तत्र च तेषु आकल्पोदधनादिषु अभीप्सां सचिवानामेतत्तात्पर्यमेतद्रहस्यम् । तथा हि तदेव निरूपयति— सत्पुरुषपृषतवधाय सत्पुरुषमृगहननार्थं व्याधस्येव लुब्धकस्येव अखिलाङ्गसंवरणं सर्वशरीरप्रावरणं यत्रावरणं च अमात्यजनस्य लम्बाञ्चलकं दीर्घप्रान्तं चोलकं परिधानधौतवस्त्रम् । हे राजन्, अमात्यजनस्य कूर्चकेशनिकायः महाकायो बृहत् । कर्षभूतः । मुग्धमीनबन्धनानायमिव उदारभद्रकजनमस्त्यबन्धननिमित्तं आनायमिव जालमिव । हे देव, अमात्यजनस्य उदारमुदरं बृहद्भवति । कर्षभूतमुदरम् । कपटबकोटपेटकघटनाय सर इव कपटः परव्यसनाचारास्त एव बकोटा पकास्तेषां पेटकः समूहः तस्य घटनाय चेष्टनाय सर इव तडाग इव । हे देव, सचिवजनस्य पादप्रचारः । कर्षभूतः । मन्दमन्दाचारः शनैः शनैः संचरणम् ।

भविष्यन्ति शेषशिखामणय इति लुष्टाकृतयेव मुहुर्मुहुर्जलेषु निमज्जनम्,
 कदा ह्यमी गगनचरा कदनकन्दुकविनोदकरा मम भविष्यन्ति रविरथतुरङ्गा
 इत्यपजिहीर्षयेवादितिसुतोपासनम्, अरे हताश हुताश, मयि सत्याश्रयाशे
 सर्वाशे च कथं नाम तन्नामवान्भवानितीर्ष्ययेवाहुतिमिषेण विषमरोचिता-
 ङ्गनम्, सुप्रयुक्तस्य दम्भस्य ब्रह्माप्यन्त न गच्छतीति मनीषया साधुजनश-
 कुनिहननाय द्वीपिद्विजोद्दीपनमिव देवतार्चनम्, कियन्तो मया महान्त
 प्रतारिता कियन्तो नाद्यापीति सभालनायेव जपव्यावसाय, कुशलशकुला-
 शनाय बकस्येव ध्यानपरता, चतुरवच्चनाय बकस्येव धर्मागमपाठ, परलो-
 कगतिभङ्गाय निगलज्वालस्येव गुरुचरणोपचार, शाकिनीजनस्येव सेवकेषु
 कस्येव ? मृगधूर्तस्येव । किमर्थम् । परव्यसना-वेपणाव परेषा राजलोकादीनां व्यसनस्य
 अवस्थामा अवेषणाव विलोकनार्थम् । हे देव, अमात्यजनस्य मुहुर्मुहुर्भारंभारं जलेषु
 निमज्जनं कायप्रवेशन इति एतस्मात् कारणात् लुष्टाकृतयेव चौरस्येव भूषणनिमित्त-
 मिव । इतीति किम् । एते शेषशिखामणय शेषनागशिरोरत्नावि । खलु वाक्यालङ्कारे ।
 पातालस्या मम करस्था कथं भविष्यन्ति । हे राजन्, अमात्यजनस्य भदितिमुतोपासन
 धीभास्करसेवन इति एतस्मात् कारणात् वर्तते । कदा कस्मिन् काले । हि निश्चयेन
 अमी गगनचरा कदनकन्दुकविनोदकरा सप्रामदष्टककीडाकारिण रविरथतुरङ्गा
 मम भविष्यन्ति तेषामपजिहीर्षया इव अपहर्तुमिच्छया इव । हे देव, अमात्यजनस्य
 इति ईर्ष्या अक्षमया इव आहुतिमिषेण होतव्यदव्यदान(व)पुरेण विषमरोचेस्ताङ्गन
 अमे कुङ्कनम् । इतीति किम् । अरे हताश निर्भाग्य हुताश अमे, मयि मन्त्रिणि आश्र-
 याशे आश्रयभक्षके सर्वाशे च सर्वभक्षके च सति विद्यमाने । नामेति सभावनायाम् ।
 तन्नामवान् आश्रयाशसर्वाशनामवान् भवास्तु कथं वर्तते । हे देव, अमात्यजनस्य
 सुप्रयुक्तस्य युष्मत्तया कृतस्य दम्भस्य अन्तः पारं ब्रह्मापि न गच्छति इति मनीषया च
 देवतार्चनं वर्तते । देवतार्चनं विमिश्रं । साधुजनशकुनिहननाय साधुजना साधुलोकास्त
 एव साकुनयष्टकारिपक्षिणस्तेषां हननाय मारणाय द्वीपिद्विजोद्दीपनमिव द्वीपिद्विजो
 मृगयाविनोदपक्षी । इमेन इत्यर्थः । तस्य उद्दीपनमिव पोषणमिव । हे राजन्, सन्धिवजनस्य
 जपव्यावसाय जपव्यापार निमर्षम् । कियन्त कियन्प्रमाणा महा-त सत्पुण्या मया
 प्रतारिता वधिता कियन्तो महान्तोऽद्यापि न प्रतारिता वर्तन्ते इति सभालनाय
 सरणाय इव । हे राजन्, अस्य अमात्यजनस्य कुशलशकुलाशनाय कुशला विद्वांसस्य एव
 शकुला मत्सारास्तेषां अशनाय मक्षुणाय बकस्येव ध्यानपरता ध्यानैकामता । चतुरवचनाय
 चतुराणां विदुषां वचनाय प्रतारणाय बकस्येव खरपटस्येव धर्मागमपाठ धर्मशास्त्र-
 पठनम् । एतदिपठनमित्यर्थः । परलोकगतिभङ्गाय परलोक-स्वर्गादिकस्य गतिभङ्गो गम-

जीवितविनाशाय प्रियंवदता, अविज्ञातान्तस्तत्त्वस्य शुष्कसरःसेतोरिव
क्लेशाय प्रियालोकता । अपि च ।

बहिरविकृतवेपैर्मन्दमन्दप्रचारै-

र्निभृतनयनपातैः साधुताकारसारैः ।

निकृतिनयविनीतैश्चान्तरेतैरमालै-

स्तिमय इव वक्रोटैर्वधिताः के न लोकाः ॥ १९१ ॥

देव, अप्सरसामिवामरेषु नरेष्वपि किल खलानां चतुर्दश कुलानि पुरा
प्रादुर्बभूवुः । तत्र तावत्प्रथमं प्रमथनायकण्डालंकारनिकटत्कालकूटाद्भा-
दुरासीत्, द्वितीयं द्विजिह्वेभ्यः, तृतीयं तृक्षात्मजतुण्डचण्डतायाः, चतुर्थं चतु-

नयिनाशस्तस्यै परलोकगतिभङ्गाय निगलजालस्येव शङ्खलासमूहस्येव गुरुवरणोपचारः
शुष्पादपूजनम् । शाकिनीजनस्येव हाकिनीलोकस्येव सेवकेषु जीवितविनाशाय प्रास-
लोपनाय प्रियंवदता प्रियवचनता । अविज्ञातान्तस्तत्त्वस्य अपरीक्षिताभ्यन्तरमर्मणः
शुष्कसरःसेतोरिव शुष्कतडागपालिबन्धस्येव क्लेशाय कष्टाय प्रियालोकता मधुरालोकनम् ॥

अपि च । बहिरविकृतवेपैरित्यादि । हे राजन्, एतैः प्रलक्ष्मीभूतैरमालैर्मन्त्रिभिः
के लोका न वधिताः । अपि तु सर्वे लोका वधिता इत्यर्थः । कथंभूतैरमालैः । बहिर्षांश्च
अविकृतवेपैः शूलैर्वैः । पुनः कथंभूतैः । मन्दमन्दप्रचारैः शनैःशनैः गमनैः । पुनः
कथंभूतैः । निभृतनयनपातैः निधललोचनावलोकनैः । पुनः कथंभूतैः । साधुताकारसारैः
साधुतायाः साधुत्वस्य योऽसावाकारः आभासस्तेन सारैर्वलवत्तरैः । पुनः कथंभूतैः ।
अन्तःमध्ये निकृतिनयविनीतैर्निकृतिनये मायान्याये विनीतैः शिक्षितैः । अमालैर्लोकाः
कैरिव वधिताः । वक्रोटैरिव । यथा वक्रोटैस्तिमवो वक्ष्यन्ते । वक्रोटा अपि बाह्ये उज्ज्वला
भवन्ति, अभ्यन्तरे पापिनो भवन्ति, मन्दमन्दगमनाः, निधललोचनाः, बाह्ये साध्वा-
कारा अभ्यन्तरे मायाविनो भवन्ति । उपमाक्षेपालंकारः ॥

देचेत्यादि । हे देव हे राजन्, अमरेषु देवेषु अप्सरसां देवाङ्गनानां यथा चतुर्दश
कुलानि भवन्ति तथा नरेष्वपि । किलेलखौ । खलानां दुर्जनानां चतुर्दश कुलानि पुरा
पूर्वं प्रादुर्बभूवुः प्रकटीयभूवुः । तत्र तावत् अनुक्रमेण चतुर्दश कुलानि कथयति—प्रथमं
तावत् खलकुलं दुर्जनकुलं कालकूटात् हालल्लविपात् प्रादुरासीत् प्रादुर्बभूव । कथंभू-
तात् कालकूटात् । प्रमथनायकण्डालंकारनिकटत्कालकूटात् प्रमथानां पिशाचानां नाथः स्वामी
प्रमथनायो रदः तस्य कण्डालंकारे निकटस्तस्मात् । द्वितीयं खलकुलं द्विजिह्वेभ्यः सर्वेभ्यः
प्रादुरासीत् । तृतीयं खलकुलं तृक्षात्मजतुण्डचण्डतायाः तृक्षस्य गहदस्यात्मजोऽपलं

थीचन्द्रात्, पञ्चम पञ्चतानुचरेभ्य, षष्ठ षट्प्रज्ञपादरागात्, सप्तम सप्ताशो, अष्टममनिष्टविष्टपात्, नवम नरकारिमायाया, दशम दशलोचनदष्टाङ्गुरात्, एकादशमेकान्तावृत्त्येभ्य, द्वादश द्वापरामिप्रायपातकात्, त्रयोदश त्रयोच-
 स्ते, चतुर्दश च चक्रिमाचरेभ्य । अन्यत्पुनस्तमस, यत समभूतमसि कुम्भि-
 ना केसरीयाकारणवैरी ग्रहाणा राहु । पर खण्डपरश्वधायुधस्य साधनसमृद्धि-
 समये द्रुहिणदामोदरकदलात्, यस्मादजायत विद्वेषभेषनवज्जगद्विप्रीतिरति-
 दोहदो नारद । पर वज्रविद्युन्निर्मन्यनात्, यतोऽभवदम्भोधिषु सलिलसम्ब-
 सहारप्रबलो बडवानल । तथैक दिते, यत समुदपादि निखिलेष्वपि भुवनेषु
 स्वयम्भुवो वरप्रदानात्सद्धर्मकर्मोत्सेकाना लोकाना प्रतारकस्तारको नामा-

ताश्च तस्य दुष्टस्य चण्डताया प्रादुरासीत् । चतुर्थ खलकुल चतुर्थाचन्द्रात् । चतुर्थाचन्द्र-
 षलहृत्रियो भवति । पञ्चम खलकुल पञ्चतानुचरेभ्यो यमकिंकरेभ्य प्रादुरासीत् । षष्ठ
 खलकुल षट्प्रज्ञपादपरागात् षट्प्रज्ञो विरक्तस्य पादौ तयो परागधरणेणुत्तस्मात्
 पञ्चप्रज्ञपादपरागात् । सप्तम खलकुल सप्तागोर्बैधानरात् प्रादुरासीत् । अष्टम खलकुल
 अष्टविष्टपात् नरकात् प्रादुरासीत् । नवम खलकुल नरकारिमायाया धीनारायणमायाया
 प्रादुरासीत् । दशम खलकुल दशलोचनदष्टाङ्गुरात् यमदादाभिनवोद्भिद । एकादश
 खलकुल एकातावृत्त्येभ्य एकातमतपातकेभ्य । द्वादश खलकुल द्वापरामिप्राय-
 पातकात् सप्तमिभ्यालपातकात् । त्रयोदश खलकुल त्रयोचस्ते लज्जाप्रबलनात् ।
 चतुर्दश खलकुल चक्रिमाचरेभ्य परवचनोपायसमूहेभ्य । अन्यत् पुन तमसोऽप्य-
 कारात् राशौ पञ्चदश कुल सजातम्, यतो यस्मात् कारणात् नभसि आकाशे चान्य-
 कारोपननुनकुलात् राहु समभूत् प्रादुरासीत् । कथभूतो राहु । ग्रहाणा सूर्यचन्द्र-
 मसादीना अकारणवैरी निष्कारणशत्रु । केषां क इव । कुम्भिना गगना केसरीव । परम-
 म्यत्कुल दोहस्य खण्डपरश्वधायुधस्य साधनसमृद्धिसमये खण्डपरशोवशीकरणावसरे
 द्रुहिणदामोदरकदलात् मलविष्णुयुद्धात् खलकुल प्रादुरासीत्, यस्मात् पोन्नात्
 कुलात् अजायत सजात । कोऽसौ । नारद । कथभूतो नारद । चन्द्रिप्रीतिरतिदोहद-
 नभत पृथ्वीमण्डलस्य या विप्रीतिर्द्वेष सन्नामस्तत्र रतिदोहदो अनुरागमनोरथो यस्य
 स । किञ्च । विद्वेषभेषजवत् विद्वेषोपादने यद्रूपं मूलादिक तत्सदृशो नारद । पर
 अपरं पुन सप्तदश वज्रविद्युन्निर्मन्यनात् अशनिपातविद्युपाततटभटकात्, यत यस्मा
 द्वाजविद्युन्निर्मन्यनात् अम्भोधिषु समुदेषु बडवानल औवायलोऽभवद्भूव । कथभूतो वज्र-
 गल । सलिलसम्बसहारप्रबल नलचरजीवप्रलयवालात्मवर्ष । तथा तेनैव प्रकारेण एक
 दुजनकुल दिते राक्षसीविशेषात् प्रादुरासीत्, यतो यस्मात्कुलात् तारको नाम असुरो
 देव समुदपादि सजात । कथभूतस्तारक । लोकाना प्रतारको वधक । यस्माद्वधक

सुरः । संप्रति तु भवादृशैर्महामहीशैः कलिकालस्यातीवतुच्छीकृतत्वादनुत्त-
मसत्त्वतयायमेक एवामीषामष्टादशानामपि खलकुलानां भारमाचारं च
विभर्ति । ततः कथं नाम स्वप्नेऽप्यस्य साधुता समान्येत । अपि च ।

असुरमयस्तिमिरमयः स्तेनाकारोऽपि कौणपाकारः ।

देव दिवापि प्रभवति सचिवजनो यत्तदाश्चर्यम् ॥ १९२ ॥

दूरादीर्घमवेक्षणं सरभसः प्रीतिक्रमः सन्नमः

प्रत्यासन्नमथासनं प्रियकथाचारे महानादरः ।

बाह्योऽयं सचिवेषु चेष्टितविधिः कामं न कं मोदये-

चित्तेहा तु न जातु मार्दवमयी मन्ये जनन्यामपि ॥ १९३ ॥

हे त्रैलोक्यनिकेतवास भुवनोदन्ते त्वमेवादृत-

स्तत्सत्यं कथयेदनेन भवतः पादप्रणामः कृतः ।

निखिलेष्वपि भुवनेषु स्वयंभुवो मङ्गलो वरप्रदानात् वरदानात् । कथंभूतानां लोकानाम् ।
सद्धर्ममोक्षेकानां समीचीनधर्मकायाधत्तानाम् । संप्रति इदानीं तु भवादृशैर्युष्मात्सदृशैर्महा-
महीशैर्महद्भि राजभि कलिकालस्य अतीव अतिशयेन तुच्छीकृतत्वात् अनुत्तमसत्त्व-
तया अनुत्कृष्टप्रवृत्त्येन अयं पामरोदारनामा मन्त्री एक एवासहाय एव अमीषा पूर्वो-
क्तानां अष्टादशानामपि द्विर्भवानामपि खलकुलानां भार आचारं च विभर्ति धरति ।
ततः कथं केन प्रकारेण । नामेति सभापनायाम् । स्वप्नेऽपि । अपिवाच्चात् आप्रवृत्तस्थ-
यामपि । साधुता परोपकारिता समान्येत पठेत । अपि तु न कथमपि साधुता पठते ।

अपि च । असुरमय इत्यादि । हे देव, सचिवजनो भवन्मन्त्रिलोको असुरमय-
दैत्यमय, तिमिरमयोऽन्धकारमय, स्तेनाकारोऽपि चौरमूर्तिः, कौणपाकारो राक्षसमूर्तिः,
एवविधोऽपि यत् दिवापि प्रभवति दिक्सेऽपि छल्यति तत् आश्चर्यमद्भुतमिदम् । असुर-
स्तिमिर स्तेन कौणपश्च राक्षो प्रभवति, अयं तु दिवापि प्रभवति । व्यतिरेको-
पमालकारः ॥

दूरादित्यादि । हे राजन्, दूरात् दीर्घं अवेक्षणं विलोकनम्, सरभस वैगवत्तर
प्रीतिक्रमः रागानुक्रमः, सन्नमो अत्यादरः, अथानन्तर प्रत्यासन्न निवृत्तर आसनदानम्,
प्रियकथाचारे प्रियवार्ताकरणे महान् शुक्तर आदरः प्रतिपत्तिः, अयं प्रत्यक्षीभूत-
सचिवेषु मन्त्रिषु नाष्टाकारचेष्टितविधिः क्रियाविधानं. कामं यथेष्टं कं पुरुषं न मोद-
येत् न प्रमोदगुत्पादयेत् । अपि तु सर्वमपि मोदयेत् । चित्तेहा ॥ हृदयचेष्टा ॥ मन्ये
जानामि जनन्यामपि मन्त्रिणो मातर्यपि जानु कदाचित् मार्दवमयी न वतेते । आक्षे-
पालकारः समुपपद्यते ॥

कदम्बो वागुदेवं पृच्छति—हे त्रैलोक्येत्यादि । त्रैलोक्यस्य निकेत

कैः काठिन्यकणैर्विधिः प्रविदधे दुश्चारिणो मन्त्रिणो
येनैतन्मृदुताकृतौ विधिवहं प्रहाय तानाश्रये ॥ १९४ ॥
चातुर्यं वञ्चनोदधे लुब्धालुब्धे च मन्त्रिणाम् ।
राज्ञोऽन्य एव ते मृत्याः समरे विधुरे च ये ॥ १९५ ॥
सचिवचरितं सत्रैवैतत्प्रशाम्यति मूपतौ
भवति य इह न्यायान्यायप्रतर्कणकर्कशः ।
सदयहृदये मन्दोद्योगे तदात्वसुखोन्मुखे
स्त्रिय इव नृपे दृष्टा मृत्याः कथं न विकुर्वते ॥ १९६ ॥

तथा च ।

प्रकृतिविकृतिः कोशोक्तान्तिः प्रजाप्रलयागतिः
स्वजनविरतिर्मित्राप्तिः कुलीनजनासितिः ।

स्नानमाधारः स चासौ वासः स तस्य संबोधन हे त्रैलोक्यनिवैतवास हे जगदाधार,
भुवनोदन्ते त्रैलोक्यवार्ताया खमेव भवानेव आहतः आदरपरो वर्तसे । तत्तस्मात् कार-
णात् इदं एकं वचनं सर्वं कथय तस्य मूहि । भवतस्त्वव एष प्रत्यक्षीभूतः । पादप्रणामः
कृतो मया विहितः । किं सर्वं वदामि एतन्मया तु पूज्यते । कैः । काठिन्यकणैः निर्दमपर-
माणुभिः दुश्चारिणो दुराचारान् मन्त्रिणः सचिवान् विधिर्विधाता प्रविदधे सृष्टवान् येन
कारणेन एतन्मृदुताकृतौ मन्त्रिणा क्षेमलताकरणे अहं विधिं सृष्टिकर्तारं प्रहाय आन-
न्दमुत्पाप तान् मन्त्रिणः अहं आश्रये यजामि । प्रभोत्तरालंकारः ॥

चातुर्यमित्यादि । वचनोदधे प्रतारणोत्कर्षे लुब्धालुब्धे च यष्टिमासमक्षणे च
मन्त्रिणा चातुर्यं वर्तते । राज्ञो नृपस्य हे जयरप्रसिद्धा अन्ये एव अपरे एव मृत्ता वर्तन्ते ।
ते कैः । ये समरे सम्राजे विधुरे च कष्टोपनिपाते वर्तन्ते । आत्यलंकारः ॥

सचिवचरितमित्यादि । एतत् सचिवचरितं मन्त्रिणामाचारः तत्रैव तस्मिन्नेव
भूपतौ प्रशाम्यति सशाम्यति शान्तिं याति । तत्र कस्मिन् । यः राजा इह एषु मन्त्रिषु
न्यायान्यायप्रतर्कणकर्कशो भवति न्यायान्यायश्च न्यायान्यायो तयोः प्रतर्कणं विचा-
रस्तत्र कर्कशः कठोरः । सदयहृदये तथा मन्दोद्योगे अलसे तदात्वसुखोन्मुखे
तत्कालमुखसत्कण्ठे नृपे दृष्टा गर्विता मृत्याः । मन्त्रिण इत्यर्थः । कथं केन प्रकारेण
न विकुर्वते न विक्रियं गच्छन्ति । अपि न विकुर्वते एव । कः इव । स्त्रिय इव ।
यथा दयायति अलसे तत्काल इव लम्पटे च नृपे ताः स्त्रियो विकुर्वते । उपमालंकारः ॥

तथा च । प्रकृतिविकृतिरित्यादि । कुसचिवरते राजनि भुवं निधयेन (तत् च हे)
एतत् ननु जायते उत्पद्यते । एतत् विमुत्पद्यते । प्रकृतिविकृतिः 'अमात्यायाथ पौराथ

कुसन्धिवरते राजन्येतद्भुवं ननु जायते

तदनु स परैर्दायादैर्वा बलादवलप्यते ॥ १९७ ॥

देव, संजातराजसुतसमागमापीयं लक्ष्मीर्व्याप्ताथयपादपा लतेव न जातु तदन्तराविहितस्पृहावतिष्ठते । केवलं प्रभुशक्तिपेशलत्वं महत्त्वमेव महीपतेः सत्पुरुषसंपदः कारणम् । यतः ।

अधनस्यापि महीशो महीयसो भवति मृत्युसंपत्तिः ।

शुष्कस्यापि हि सरसः पालितले पादपविभूतिः ॥ १९८ ॥

शास्त्रशस्त्रोचितोत्सेकाः सन्ति येषां न सेवकाः ।

राज्यधीर्विजयश्रीश्च कुतस्तेषां महीभुजा ॥ १९९ ॥

देव, विग्रहावग्रहाभ्यां हीनानां दीनानां च प्रजानामवदानप्रदानाभ्यां रक्षणमवेक्षणं चान्तर्बहिरवान्तराटोपैः कोपैर्दुःखितावसितीनां प्रकृतीनां

सद्भिः प्रकृतयः स्मृताः' तासां विवृतिर्विकारो जायते उत्पद्यते । तथा कोशोत्क्रान्तिर्भा-
षागारमुदीर्यते । तथा प्रजाप्रलयगतिः लोको म्रियते । तथा स्वजनविरतिः कुटुम्बं वि-
रक्तं भवति । तथा मित्राप्रीतिर्मित्राणि शत्रवो भवन्ति । तथा कुलीनजनास्थितिः कुली-
नजनाः देशान्तरं गच्छन्ति । तदनु तत्पश्चात् स राजा परैः शत्रुभिर्दायादैर्वा बलात्
प्रसक्त्य अवलप्यते विध्वंस्यते दायं रिक्थमाददते दायादाः 'दायादौ सुतबान्धवी'
इति वचनात् । बान्धवः सपिण्ड इत्यर्थः । समुच्चयालंकारो दीपकं च ॥

हे देव, संजातराजसुतसमागमापि समुत्पन्नराजपुत्रालिङ्गनापि इयं लक्ष्मीर्व्याप्ताथय-
पादपा समाश्रितनिकटवर्तिट्टा लतेव बलीव जातु कदाचित् तदन्तराविहितस्पृहा
राजान्तरे अकृतवान्छा नावतिष्ठते न तिष्ठति । केवलं प्रभुशक्तिपेशलत्वं । 'वारौ
दत्ते च पेशलः' इति वचनात् । महत्त्वमेव गुरुत्वमेव महीपतेर्नृपस्य सत्पुरुषसंपदः
सत्पुरुषलक्ष्याः कारणं हेतुर्वर्तते । यतः कारणात् ।

अधनस्येत्यादि । अधनस्यापि महीशस्य नृपस्य महीयसः गुरुतरस्य मृत्युसंप-
त्तिर्भवति । शुष्कस्यापि सरसः जलरहितस्यापि सरोवरस्य पालितले सेतुवन्वाधस्वन-
भागे पादपविभूतिर्भवति । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः । दृष्टान्तालंकारः ॥

शास्त्रशस्त्रोत्सेकादि । हे राजन्, येषां महीभुजा शास्त्रशस्त्रोचितो योग्यः उत्सेक
उत्कृष्टता येषां ते शास्त्रशस्त्रोचितोत्सेकाः सेवका न सन्ति तेषां महीभुजां राज्यधीर्वि-
जयश्रीश्च कुतः । न कुतोऽपीत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

हे देव, प्रजानां रक्षण अवेक्षणं अनादरणं च, प्रकृतीनां अमात्यपौराणां एकमु-
खीकरणं च संक्षेपेण समासेन मन्त्रिणः कर्म तावद्भवति । कथंभूतानां प्रजानाम् ।

विरागकारणपरिहारेणैकमुत्तीकरणं च सक्षेपेण मन्त्रिणः फर्म । तच्च देवेनान-
वधार्यान्यदेव किञ्चित्तं सचिवापसदं प्रति गुणोच्चारचापलमाचरितम् । यतः ।

तन्मित्रार्पितप्रीतिर्देशकोशोचितस्थितिः ।

यश्चात्मनि भवेद्भक्तः सोऽमात्यः पृथिवीपतेः ॥ २०० ॥

कार्यार्थिनो हि लोकस्य किमन्याचारचिन्तया ।

दुग्धार्थी कः पुमान्नाम गवाचारं विचारयेत् ॥ २०१ ॥

यतं भवतु वा मा वा भवेद्भक्तिं परात्मनि ।

तथापि चेद्व्रते प्रीतिर्यतीन्कुरु नियोगिनः ॥ २०२ ॥

अपि च देव, महाजद्वाप्रातचित्तस्य महालक्ष्मीराक्षसीविलासोल्लासित-

विग्रहावग्रहान्या हीनानां कार्यविग्रहेण युद्धेन हीनानां रक्षणं कियते, अवग्रहेण स्वग्रहेण हीनानां अवेषण अनादरणम् । हीनानां च न्यतृतानां प्रजानां अवदानप्रदानाभ्यां अवदानात् सादृशात् राण्डनात् रक्षणम्, प्रदानात् धनविधानात् अवेषणम्, विरागकारणपरिहारेण यथा प्रकृतीनां विरामो नोत्पद्यते । कथभूतानां प्रजानां प्रकृतीनां च । मन्त्रिण कोपे कृत्वा कोपैर्दुःस्थिताश्चिन्तितानां दुष्टायस्थितानाम् । कथभूतं कोपे । अन्तर्बहिर्बहिरा-
राटोपैः अन्तः कोपैर्बहिर्ललाटोपैः । तच्च कर्म देवेन स्वया अनवधार्य अज्ञात्वा अन्यदेव किञ्चित् कर्म पत्रादि । अत्रोटनकर्म जलप्राप्तुवारिक च । तं सचिवापसदं मन्त्रिणां माये निरुद्धं प्रति गुणोच्चारचापलमाचरितं गुणवर्णनचपलत्वं कृतम् । यतः ।

तन्मित्रेत्यादि । पृथिवीपते सोऽमात्यो भवेत् । स च यस्तन्मित्रार्पितप्रीतिं तन्मित्रस्य मित्रं उत्पादितप्रीतिर्भवति । च अन्यत् देशकोशोचितस्थितिं देशे च कोशे च योग्यावारी भवति । आत्मनि राजनि च भक्तो भवति । जात्यलंकारः ॥

कार्यार्थिन इत्यादि । कार्यार्थिनो लोकस्य अन्याचारचिन्तया रिम् । न रिमपि । दुग्धार्थी पुमान् । नामेति संगवनायाम् । गवाचारं को विचारयेत् । अपि तु न कथि विचारयेदित्यर्थः । कथम् । हि एषुटम् । आक्षेपालंकारः ॥

यतमित्यादि । हे राजन्, यतं भवतु वा मा भवतु । चेदपि आत्मनि स्वामिनि परा उद्गृहा भक्तिर्भवेत्, तथापि तदपि चेत् यते प्रीतिर्वर्तते तर्हि यदीन् वनवासिनो मिथुयान् नियोगिनो अधिकारिण कुरु स्व मिथेहि । आक्षेपालंकारः ॥

अपि च तथा च हे देव, महाजद्वाप्रातचित्तस्य लीमोगमहाल्लवाजितहृदयस्य अस्य पामरोदारस्य । कथभूतस्य । महालक्ष्मीराक्षसीविलासोल्लासितवृत्तस्य च महालक्ष्मीरेव राक्षसी । लोकानां मशकत्वात् । तस्या विलासो भोगस्वतेन उल्लासितं प्रादुर्भूतं वृत्तं

वृत्तस्य च ब्रह्मचर्याचरणमाचूलमवस्करे निमग्नसोर्ध्वाबाहुतया हस्ताशुचि-
स्पर्शरक्षणमिव । यतः ।

चञ्चावेपा योपा परिवार. शत्रुदर्शनाकारः ।

गृतमण्डनमिव च वन सरदारदूरे नरे नियतम् ॥ २०३ ॥

तदस्य बाह्यप्रसिद्धिदुर्ललिते ब्रह्मचर्यव्रते स्वस्विदमैदंपर्यमयधार्यम् । म-
नसिजरसरहस्यास्वादकोविदस्य हि लोकस्य कलत्रपरिग्रह. पुन.पुन प-
रिमलितविलासिनीसमग्रहश्च वन्दीग्रहणमिव चर्वितचर्यणमिव च न चेत्
साधु प्रह्लादयितुमलम् । यतः ।

सुरतरहस्यं पुंसा यदि भवति स्वासु देव योपासु ।

किमिति श्रीरतिमन्दो गोविन्दो बलवीलोल ॥ २०४ ॥

दुराचाराचरण यस्य स तथा तस्य ब्रह्मचर्याचरणम् । तस्य कीरश वर्तते । आचूल आम-
स्तक अवस्करे गूढे निमग्नस्य तुपितस्य पुष्पस्य ऊर्ध्वाबाहुतया ऊर्ध्वाकृतभुजद्वयतया
हस्ताशुचिस्पर्शरक्षणमिव मम हस्तयोषष्ठा मा ललिता इति न्यत्रेदश^(१) वर्तते । यतः ।

चञ्चावेपेत्यादि । सरदारदूरे नरे यस्य कामबाणानलो लगति तस्य पुष्पस्य नि-
यत निश्चित योपा स्त्री चञ्चावेपा तृणवामिनीय । परिवार कुटुम्बवर्गं शत्रुदर्शनाकार ।
कुटुम्बवर्गे मोहो न भवतीत्यर्थः । धनं च गृतमण्डनमिव श्वशुरद्वार इव । धनं न रोचते
इत्यर्थः । उपमालकार ॥

तत्तस्मात् कारणान् अस्य राधिवस्य बाह्यप्रसिद्धिदुर्ललिते बहिः प्रशस्तिदुश्चरिते
ब्रह्मचर्यव्रते परस्त्रीपरिहारनियमे रात्रि निधयेन इदमेतत् ऐदंपर्यं तात्पर्यं अवधार्यं स्वया
ज्ञातव्यं ज्ञानीयम् । मनसिजरसरहस्यास्वादकोविदस्य मनसिजरस्य रसो रागस्तस्य रहस्यं
गोप्यतस्य तस्यास्वादे कोविदस्य हि निधयेन लोकस्य कलत्रपरिग्रहो विवाहः पुन-
पुन परिमलितविलासिनीसमग्रहः पुन पुनर्वारं परिमलिता कामुकलोकमोदिता या
विलासिनी चेद्या तस्या समग्रं अवधारणं निजगृहे रक्षणे वन्दीग्रहणमिव पारंगतरे
पतनमिव चर्वितचर्यणमिव च चेत् प्रह्लादयितुमानन्दयितुं साध्वलं न भवति । यतः ।

सुरतरहस्यमित्यादि । अयं मन्त्री एव वक्ष्यति जानाति च—सुरतरहस्यं सुरत
सभोगगोप्यतस्य पुंसा यदि चेत् देव राजन्, स्वासु पित्रासु योपासु भवति, तर्हि गो-
विन्द धीमारायण धीरतिमन्द लक्ष्मीभोगे निरादर सन् बलवीलोल गोपकन्याल-
म्पट किमिति किमर्थं वर्तते । आक्षेपालकारः ॥

विरागकारणपरिहारेणैकमुखीकरणं च सक्षेपेण मन्त्रिणः कर्म । तच्च देवेनान-
वधार्यान्यदेव किञ्चित् सचिवापसद प्रति गुणोच्चारचापलमाचरितम् । यतः ।

तन्त्रमित्रार्पितप्रीतिर्देशकोशोचितस्थितिः ।

यश्चात्मनि भवेद्भक्तः सोऽमात्यं पृथिवीपते ॥ २०० ॥

कार्यार्थिनो हि लोकस्य किमन्याचारचिन्तया ।

दुग्धार्थी कं पुमान्नाम गवाचारं विचारयेत् ॥ २०१ ॥

व्रतं भवतु वा मा वा भवेद्भक्तिं परात्मनि ।

तथापि चेद्भक्ते प्रीतिर्यतीन्कुरु नियोगिनः ॥ २०२ ॥

अपि च देव, महाजङ्घाघ्रातचित्तस्य महारक्ष्मीराक्षसीविलासोल्लासित-

विग्रहावग्रहाभ्यां हीनानां वार्यविग्रहेण युद्धेन हीनानां रक्षणं कियते, अवग्रहेण स्वमतेन
हीनानां अवक्षेपणं अनादरणम् । दीनानां च न्यभूतानां प्रजानां अवदानप्रदानाभ्यां अवदा-
नात् सादृशात् पण्डनात् रक्षणम्, प्रदानात् धनविधानात् अवक्षेपणम्, विरागकारणपरि-
हारेण यथा प्रकृतीनां विरागो नोत्पद्यते । कथभूतानां प्रजानां प्रवृत्तीनां च । मन्त्रिणं कोपे
कृत्वा कोपैर्दुःस्थितावस्थितीनां दुष्टावस्थितानाम् । कथभूतं कोपे । अन्तर्बहिराश्रित-
राटोपे अन्तर्कोपेर्बहिरालीकाटोपे । तच्च कर्म देवेन स्वया अनवधार्यं अज्ञात्वा अन्यदेव
किञ्चित् कर्म पत्रादि । अत्रोदनकर्म जलप्राप्त्यादिकं च । तं सचिवापसदं मन्त्रिणा
मध्ये निरुद्धं प्रति गुणोच्चारणचापलं आचरितं गुणवर्णनचपलत्वं कृतम् । यतः ।

तन्त्रमित्रेत्यादि । पृथिवीपते सोऽमात्यो भवेत् । ॥ कं यस्तन्त्रमित्रार्पितप्रीतिं
तन्त्रस्य मित्रं उत्पादितप्रीतिर्भवति । च अन्यत् देशकोशोचितस्थितिं देशे च कोशे
च योग्याचारो भवति । आत्मनि राजनि च भक्तो भवति । आस्थलकारः ॥

कार्यार्थिन इत्यादि । कार्यार्थिनो लोकस्य अन्याचारचिन्तया किम् । न किमपि ।
दुग्धार्थी पुमान् । नामेति सम्बन्धनायाम् । गवाचारं को विचारयेत् । अपि तु न कश्चि
द्विचारयेदित्यर्थः । कथम् । हि स्फुटम् । आक्षेपालकारः ॥

यतमित्यादि । हे राजन्, व्रतं भवतु वा मा भवतु । चेद्यदि आत्मनि स्वामिनि
परा उक्त्या भक्तिर्भवेत्, तथापि तदपि चेत् व्रते प्रीतिर्वर्तते तर्हि यतीन् वनवासिनो
मिश्रकान् नियोगिनो अधिकारिणं कुरु त्वं विधेहि । आक्षेपालकारः ॥

अपि च तथा च हे देव, महानजङ्घाघ्रातचित्तस्य स्त्रीभोगमहातृण्णावाधितद्वयस्य अस्य
पामरोदारस्य । कथभूतस्य । महारक्ष्मीराक्षसीविलासोल्लासितवृत्तस्य च महारक्ष्मीरेव
राक्षसी । लोकानां भयकत्वात् । तस्या विलासो भोगस्तेन उदासितं प्रादुर्भूतं वृत्तं

वृत्तस्य च ब्रह्मचर्याचरणमाचूलमवस्करो निमग्नस्योर्ध्वबाहुतया हस्ताशुचि-
स्पर्शरक्षणमिव । यतः ।

चञ्चावेपा योषा परिवारः शत्रुदर्शनाकारः ।

मृतमण्डनमिव च धनं स्मरशरदूरे नरे नियतम् ॥ २०३ ॥

तदस्य बाह्यप्रसिद्धिदुर्लभिते ब्रह्मचर्यव्रते सखिदमैदंपर्यगवधार्यम् । म-
नसिजरसरहस्यात्वादकोविदस्य हि लोकस्य कलत्रपरिग्रहः पुनःपुनःप-
रिमलितविलासिनीसंग्रहश्च धन्दीग्रहणमिव चर्वितचर्वणमिव च न चेतः
साधु प्रह्लादयितुमलम् । यतः ।

सुरतरहस्यं पुंसां यदि भवति स्वासु देव योपासु ।

किमिति श्रीरतिमन्दो गोविन्दो बल्लवीलोलः ॥ २०४ ॥

दुराचाराचरणं यस्य स तथा तस्य ब्रह्मचर्याचरणम् । तस्य कीदृशं वर्तते । आचूल आन-
खकं अवस्करो गूढे निमग्नस्य छुपितस्य पुरुषस्य ऊर्ध्वबाहुतया ऊर्ध्वकृतभुजद्वयतया
हस्ताशुचिस्पर्शरक्षणमिव मन हस्तयोषिष्ठा मा लयिता इति त्र्यनेदश (१) वर्तते । यतः ।

चञ्चावेपेत्यादि । स्मरशरदूरे नरे यस्य कामयागानलो लगति तस्य पुरुषस्य नि-
यत निश्चित योषा स्त्री चञ्चावेपा तृणकामिनीय । परिवारः कुटुम्बपर्यगः शत्रुदर्शनाकारः ।
कुटुम्बवर्गे मोहो न भवतीत्यर्थः । धनं च मृतमण्डनमिव शवशस्त्रार इव । धनं न रोचते
इत्यर्थः । उपमालंकारः ॥

ततस्मात् कारणात् तस्य सखिवस्य बाह्यप्रसिद्धिदुर्लभिते बहिःप्रसिद्धिदुर्धरिते
ब्रह्मचर्यव्रते परस्त्रीपरिहारनियमे खलु निश्चयेन इदमेतत् ऐदंपर्यं तात्पर्यं अवधार्यं लया
ज्ञातव्यं शानीयम् । मनसिजरसरहस्यात्वादकोविदस्य मनसिजस्य रसो रागस्तस्य रहस्यं
गोप्यतत्पर्यं तस्यात्सादे कोविदस्य हि निश्चयेन लोकस्य कलत्रपरिग्रहो विवाहः पुनः-
पुनःपरिमलितविलासिनीसंग्रहः पुनःपुनर्बारवारं परिमलिता कामुकलोकैर्निर्दिता मा
विलासिनी वेदया तस्याः संग्रहश्च अवधारणं निजगृहे रखणे धन्दीग्रहणमिव कारागारे
पतनमिव चर्वितचर्वणमिव च चेतः प्रह्लादयितुमानन्दयितुं साध्वलं न भवति । यतः ।

सुरतरहस्यमित्यादि । अयं मन्त्री एनं कथयति जानाति च—सुरतरहस्यं पुरतं
सभोगगोप्यतत्त्वं पुंसां यदि चेत् देव राजन्, स्वासु निजासु योपासु भवति, तर्हि गो-
विन्दः श्रीनारायणः श्रीरतिमन्दः लक्ष्मीभोगे निरादरः सन् बल्लवीलोलः गोपकन्याल-
म्पटः किमिति किमर्थं वर्तते । आक्षेपालंकारः ॥

ततश्च ।

पौता युवतिर्जरती तस्य सुता सोदरी सवित्रीति ।

युक्तमिदं यत्नार्यः सारकुचाःश्लथकुचाश्च रोचन्ते ॥ २०५ ॥

अत एवायमित्यमाकथितोऽश्वत्थेन कविना—

परमहिलाः कुलमहिलाः परिजनवनिता विनोदवनिताश्च ।

रतिरसभाण्डं रण्डास्तापस्यश्चास्य गृहदास्यः ॥ २०६ ॥

यस्य न तरुणी माता सुता स्वसा वा कुलाङ्गनारास्ति ।

तस्य कथं ननु लक्ष्मीर्भवति मुहुस्तव नृपामात्यात् ॥ २०७ ॥

भरतबालकविनाप्यत्र किञ्चिदकाशितम्—

परवित्तरतः परदाररतः परवञ्चनवृत्तिचरित्ररतः ।

अधमध्वजवंशभवः सचिवः समभूतव देव तमःप्रभवः ॥२०८ ॥

ततश्च । पौतेत्यादि । तस्य मन्त्रिणः पौता लप्वी सुता वर्तते, युवतिर्यौवनवती सोदरी भगिनी वर्तते, जरती वृद्धा स्त्री सवित्री माता वर्तते, इति ईदृशं इदं वचनं शुक्लमेव संगतमेव । यत् यस्मात् कारणात् सारकुचाः पीबरोमतस्त्रिन्यो नार्यः श्लथकुचाश्च शिथिलकुचास्तस्य स्त्रियो रोचन्ते रुचिमायान्ति । सुतादिसंबन्धं विना रुचिः कथमिति । बक्रोक्त्यलंकारः ॥

अत एव कारणात् अयं तव सचिवः इत्यममुना प्रकारेण आकथितः आश्लाघितः हास्येन स्तुतः अश्वत्थेन अश्वत्थनाम्ना कविना कवीश्वरेण—परमहिला इत्यादि । परमहिलाः अस्य कुलमहिलाः परिणीताः स्त्रियः, परिजनवनिताः भ्रातृजायापुत्रादि-वध्वादयः अस्य मन्त्रिणो विनोदवनिताश्च क्रीडास्त्रियः, रण्डा विश्वस्ताः रतिरसभाण्डं संभोगरसभाजनम्, तापस्यो मासोपवासिन्यः अस्य गृहदास्यः । यथा गृहदास्यो भुज्यन्ते कोऽपि किमपि कथयति तथास्य लिङ्गिन्यः तपस्त्रिन्यः । रूपकालंकारः ॥

यस्येत्यादि । हे नृप, यस्य पामरोदरस्य तरुणी माता न आरास्ति न समीपवर्तिनी भवति । ब्रह्मचर्यभङ्गभयादित्यर्थः । तथा सुता पुत्री आरा न भवति, तथा तरुणी स्वसा आरा न भवति, तथा कुलाङ्गना तरुणी लोकभार्या आरा न भवति, तस्य पामरोदरस्य तव लक्ष्मीर्नैवहो राजन्, मुहुर्वारंवारं आरा कथं भवति । तव लक्ष्मीः कथं न भुक्ता इत्यर्थः । कस्मात् । अमात्यात् अमात्यः स्वलक्ष्मीं भुङ्क्ते एव राज्यस्वा-मितात् । आदेशपालंकारः ॥

भरतबालकविनापि गद्येनापि अत्रास्मिन्स्वामात्येऽपि किञ्चिदल्पं प्रकाशितम्—परवि-त्तरत इत्यादि । हे देव, तव सचिवः समभूत संजातः । कथंभूतः । परवित्तरतः, पर-

देव,

दौर्जन्यहलैर्महतां पारुष्यहलैश्च हृदयमनुगानाम् ।

कृपति नितान्तं मन्त्री भुवं तु नाङ्गुष्ठपरिमाणाम् ॥ २०९ ॥

करितुरगरथनरोत्करविहारसंहारिताखिलप्राणी ।

संचरति राष्ट्रमध्ये नादत्ते पादुकायुगलम् ॥ २१० ॥

दलफुल्लफलानि तरोर्नोञ्छति किल तत्र जीवपीडेति ।

यम इव सकलांश्च पुनर्देवद्विजतापसान्प्रसते ॥ २११ ॥

वाडव इव जलधिजलैस्तव विभवैर्देव संततं पुष्टः ।

स यदि परत्रापेक्षां कुर्याज्जीवेन कोऽपीह ॥ २१२ ॥

दाररतः । परवचनवृत्तिचरित्ररतः परवचनवृत्तिराजीविका यस्य चरित्रस्य आचारस्य तत् परवचनवृत्ति तच्चरित्रं च परवचनवृत्तिचरित्रं तस्मिन् रतः । अधमध्वजवंश-
भवः अधमो निकृष्टो योऽसौ ध्वजवंशः तिलंतुदकुलं तत्र भव उत्पत्तिर्यस्य स त-
थोक्तः । तमःप्रभवस्तमसः पापस्य प्रभव उत्पत्तिर्यस्मात् स तमःप्रभवः । दोषक-
छन्दः । जाललंकारः ॥

दौर्जन्यहलैरित्यादि । हे देव हे राजन्, दौर्जन्यहलैः पिशुनखलात्रलैः महतां
गुह्यां नितान्तं हृदयं कृपति कालखण्डं पारवर्धते (?) । पारुष्यहलैर्निर्दयलाहलैः अनु-
गानां वृत्तानाम् । 'अनुकानाम्' इति पाठे दीनानाम् । हृदयं कृपति विदारयति ।
भुवं पृथ्वीं अङ्गुष्ठपरिमाणामपि न कृपति । रूपकालंकारः ॥

करीत्यादि । हे राजन्, करितुरगरथनरोत्करविहारसंहारिताखिलप्राणी करिणश्च
तुरगाश्च रथाश्च नराश्च करितुरगरथनराः तेषामुरकराः समूहास्तेषां विहारेण पर्यटनेन
संहारिताः प्रलयं प्रापिताः अखिलाः समग्राः प्राणिनः पथेन्द्रियजीवाः येन स तथोक्तः ।
एवंगुणविशिष्टः तन् राष्ट्रमध्ये देशमध्ये संचरति स्वचक्रोपसर्गं करोति । सलं हे
देव, पादुकायुगलं दारवं पादत्राणयुग्मं नादत्ते न पृच्छति । वक्रोक्त्यलंकारः ॥

दलफुल्लेत्यादि । हे राजन्, दलानि च फुल्लानि च फलानि च सस्यानि दलफु-
ल्लफलानि तरोर्वृक्षस्य नोञ्छति न चुष्टयति । किमेति नोञ्छति । तिलेत्यहो । तत्र वेपु
दलादिषु जीवपीडा वर्तते इति कारणात् । पुनः पश्चात् देवद्विजतापसान् सकलांश्च
प्रसते कवलयति । क इव । यम इव । उपमालंकारः ॥

वाडव इत्यादि । हे देव, विभवैः संततं पुष्टः पुष्टिं गतः । क इव । वाडव इव ।
यथा वडवानलो जलधिजलैः पुष्टो भवति । स तव मन्त्री यदि चेत् परत्र शाकपुष्टौ
यवपुष्टौ च अपेक्षां इच्छां कुर्यात् करोति तर्हि पुनः इह अस्मिन् संसारे कोऽपि न
जीवेत् न प्राप्ति । उपमालंकारः ॥

व्रतग्लपितकायश्चेदुष्कर पुष्करो भवेत् ।

पीनश्चेन्न दिवा मुक्ते नक्त मुक्तिर्निभाव्यताम् ॥ २१३ ॥

प्रत्यादिश्य प्रकट रहसि च सर्वैरुपोचितस्थितिषु ।

जारेष्विव मातृजने मायाविषु पातकद्वितयम् ॥ २१४ ॥

यदपरमपि बहुरूप बहिरीहितमस्य सुन्दराकारम् ।

स्वाकर्तव्यकपाट पटुचेष्टैस्तदपि विज्ञेयम् ॥ २१५ ॥

अत एव देव, देवस्यैव पुरस्तात्पुरुहूतेनैवायमुपश्लोकित —

मानवति मानदलनो गुणवति गुणगोपन स्वत परत ।

कुलशीलशौर्यशालिषु विशेषतो नृषु च कीनाश्च ॥ २१६ ॥

चाटुपटुकामधेनुर्नीचैश्चरकल्पपादप साक्षात् ।

अणकेहितचिन्तामणिरधमनिधिस्रव नृपामात्य ॥ २१७ ॥

व्रतग्लपितेत्यादि । हे देव, चेत् व्रतग्लपितकाय उपवासादिभिर्नियमै यदि चेत् कृशशीरस्ताहिं पुष्कर स्थूलो भवेत् इत्यर्थो दुष्कर दुष्टम् । असौ पुमान् पीनवेत् दिवा दिवसे न मुक्ते ताहिं नक्त मुक्तिर्विभाव्यता ज्ञायताम् । अनुमानालंकारः ॥

प्रत्यादिश्येत्यादि । प्रत्यादिश्य निराकृत्य । किं तत् । प्रकट श्लोकप्रत्यक्ष रहसि सर्वैरुपोचितस्थितिषु यमसमानोक्ताचारेषु पुरुषेषु मायाविषु वयकेषु पातकद्वितय भवति भक्षणपातक मायापातक चेति । केष्विव । मातृजने जारेष्विव यथा मातृगमन कारिणो पातकद्वितय भवति मातृगमन परस्त्रीगमन च भवति । उपमालंकारः ॥

यदपरमिस्त्यादि । यत् अपरमपि अस्य बहुरूप अनेकभेद बहिरीहित वतते । कथमूतम् । सुन्दराकार लोकरञ्जकम् । तदपि च पटुचेष्टे विचक्षणलोकेर्विज्ञेय ज्ञातव्यम् । कीदृश विज्ञेयम् । स्वाकर्तव्यकपाट स्वकीयदुराचारस्य आच्छादने कपाट कपाट राक्षस ज्ञातव्यम् । रूपकालंकारः ॥

अत एव कारणात् हे देव, देवस्यैव पुरस्तात् तवैवाग्रत पुरुहूतेन इन्द्रेण महाकविना एवेति निश्चयेन अयं तव मन्त्री उपश्लोकित श्लोकेरुपस्तुतः ॥

मानवतीत्यादि । म नवति पुरुषे मानदलन मानमर्दन, गुणवति पुरुषे स्वत स्वमेव परत परेण वा गुणगोपन गुणच्छादन, कुलशीलशौर्यशालिषु इत्येन गोभि तेषु पुरुषेषु क्षीलेन शोभितेषु नरेषु शौर्येण शात्रिषु नृषु विशेषतः अधिकतया की नागो यमो वतते । रूपकालंकारः ॥

चाट्विस्त्यादि । इ नृष, तव अमात्य । कथमूत । चाटुपटुकामधेनु चाटुपटुषु मि श्यालुतिकारकेषु कामधेनुवाञ्छितप्रदायक । पुन कथमूत । नीचैश्चरकल्पपादप नी

क्षारोदधिरिव सुधियां चण्डालजलाशयोपमः कृतिनाम् ।

मरुमालकूपकल्पः सतां च तव देव सांप्रतं सचिवः ॥ २१८ ॥

नरोत्तम रमा रामाः संग्रामे च जयागमः ।

पामरोदारनामायं यावचावत्कुतस्तव ॥ २१९ ॥

नटा विटाः किराटाश्च पटुवाचाटतोत्कटाः ।

सचिवे तव चेष्टन्तां कटके प्रकटश्रियः ॥ २२० ॥

यत्रैव नृपतिपुत्रो मन्त्री यत्रैव यत्र कविरेवः ।

यत्रैवोऽपि च विद्वांस्तत्र कथं मुकृतिनां यासः ॥ २२१ ॥

पण्डितवैतण्डिकेन च—

विधरेषु निवृष्टाचारेषु पुरेषु कल्पपादपः । कथम् । साक्षात् प्रत्यक्षं निश्चयेन वा । पुनः
कथंभूतः । अणकेहितचिन्तामणिः अणकेहितेषु कुत्सिताचारेषु चिन्तामणिः चिन्तार-
जम् । पुनः कथंभूतः अधमनिधिः अधमानां नीचानां पापिष्ठानां तिथिरक्षयनिधानम् ।
रूपपालंकारः ॥

क्षारोदधिरित्यादि । हे देव, तव सचिवः सांप्रतमिदानीं सुधियां क्षारोदधिरिव
वर्तते त्वयोदसागर इव वर्तते । कृतिनां पुष्पवतां चण्डालजलाशयोपमः चाण्डालत-
टागसदृशः । सतां च मरुमालकूपकल्पः मरुं मरुस्थलदेशे मालकूपकल्पः चाण्डालीकू-
पादीपदपरिगमासः । उपमालंकारः ॥

नरोत्तम इत्यादि । हे राजन्, यावत्कालमयं प्रत्यक्षीभूतः पामरोदारनामा मन्त्री
वर्तते, तावत्कालं तव हे नरोत्तम, रमा लक्ष्मीः, रामाः श्रियः, संग्रामे च जयागमः
जयप्राप्तिः कुतः । न पुतोऽपि इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

नटा इत्यादि । नटा नर्तकाः, विटाः वासुकाः, किराटाश्च ननुणयचौराः, पटुवाचा-
टतोत्कटाः वाग्मिनः वाचाटतया बहुगुह्यवास्तवा ये उत्तरटाः प्रव्यक्ताः ते सर्वेऽपि
तव राज्ञि सति तत्र कटके रुन्ध्यावारे चेष्टन्तां प्रवर्तन्ताम् । कथंभूता नटविटादयः ।
प्रकटश्रियः प्रव्यक्तलक्ष्मीकाः । समुपमालंकारः ॥

यत्रेत्यादि । हे राजन्, यत्र यस्मिन् तव राज्ये एष पामरोदारनामा नृपतिपुत्रो
वर्तते, यत्र तव राज्ये एष मन्त्री वर्तते, यत्र तत्र राज्ये एष कविवर्तते, यत्र तव
राज्ये एष विद्वान् वर्तते, हे राजन्, तत्र तत्र राज्ये मुकृतिनां विद्वज्जनानां यासः कथं
वर्तते । न कथमपीति । आक्षेपालंकारः ॥

पण्डितवैतण्डिकेनेति । पण्डितवैतण्डिकेन चोपश्लोकिनः श्लोकेन्यस्तुतः ।

धर्मतरधूमकेतुर्विद्वज्जनहसनीरदाराव ।

स्वामिश्रीनलिनीन्दुर्मित्रोदयराहुरेय तव मन्त्री ॥ २२२ ॥

तमसो मनुष्यरूप पापस्य नरावृत्ति कलेर्नृत्वम् ।

पुस्त्वमिव पातकस्य च भवनेऽमृतव नृपामात्य ॥ २२३ ॥

हे वत्स दौर्जन्य किमम्ब माये क साप्रत नावुचितो निवास ।

यदामि मात शृणु सोऽस्ति नून य पामरोदारगिराधराह् ॥ २२४ ॥

सरस्वतीतुङगेनाप्यत्र मृतमारणमाचरितम्—

स्वय कर्ता स्वय हर्ता स्वय वक्ता स्वय कवि ।

स्वय नट स्वय भण्डो मन्त्री विश्वावृत्तिस्तव ॥ २२५ ॥

आस्तिकहास्तिकसिंहो नास्तिकसौवस्तिकस्तम स्तूप ।

दैष्टिकसृष्टिकृतान्तो नरदैत्यस्तव नृपामात्य ॥ २२६ ॥

धर्मतरवित्यादि । हे राजन्, एष तव मन्त्री धर्मतरधूमकेतु धर्मरक्षमस्मीकरणे
देवानर, विद्वज्जनहसनीरदाराव पणितनराजहसमेघध्वनि, स्वामिश्रीनलिनीन्दु
तव लक्ष्मीपद्मिनीचन्द्र, मित्रोदयराहु सुहृत्सूर्यस्वर्भातु । रूपकालकार ॥

तमस इत्यादि । हे नृप, तव भवने अमात्योऽमृत । कथभूत अमात्य । तमस
अभकारस्थानस्य वा मनुष्यरूप मनुष्याकार । पुन कथभूत । पापस्य हिंसादे
नरावृत्ति मनुष्याकार । पुन कथभूत । कलेर्नृव कल्कालस्य मनुष्यरूपम् । पुन
कथभूत । पातकस्य ब्रह्महत्यादे अपिहत्यादेष्ट पुस्त्व पुरुषरूपम् । रूपकालकार ॥

हे घर्त्सत्यादि । हे दौर्जन्य खड्ग वत्स पुत्र अम्ब मात माय परवचना
लक्षणे किं कथयति । साप्रत नौ आवयो उचितो निवासो योग्यमास्पद को वतते ।
कथम् । निव्रितम् । क त । य कथित पामरोदारगिरा पामरोदारनाम्ना अधराह
नीचचिह्नो वतते । प्रश्नोत्तरालकार ॥

सरस्वतीतुङगेनापि महाकविना अत्र अस्मिन् तव मन्त्रिणि मृतमारण मृतस्यापि
विशेषेण मारण आचरित कृतम् ॥

स्वयमित्यादि । हे राजन्, तव मन्त्री विश्वावृत्ति विश्व जगत् आकृतिराकारो
यस्य स विश्वावृत्ति विश्वजुर्गस्तस्य आकृतिराकारो यस्य स तथा । वस्मात् विश्वा
वृत्ति । स्वय कर्ता स्वयमेव अकृत्य करोति । स्वय हर्ता धर्मकर्मसंहारात् । स्वय वक्ता
स्वय तार्किक । स्वय कवि । स्वय नट नानाविधनाट्यकारक । स्वय भण्डो नर्मस
चित्र । काकुवकोक्त्यलकार ॥

आस्तिकेत्यादि । हे नृप, तव अमात्य । कथभूत । आस्तिकहास्तिकसिंह पुण्य

देवद्रविणादाता देवद्रोहाच्च देवनिर्माता ।

अहह खरः खलु संप्रति धर्मपरः पामरोदारः ॥ २२७ ॥

देव, सहायप्राज्यं हि राज्यं शमयति मुहुर्मुहुर्बहुमुखप्रवृत्तीरपि विपत्तीः,
न खल्वेकं चक्रं साधु परिक्रामति । तदाह 'नैकस्य कार्यसिद्धिरस्ति'
इति विशालाक्षः । किं च ।

असहायः समर्थोऽपि न जातु हितसिद्धये ।

बहिर्वातविहीनो हि ब्रुसस्यापि न दीपकः ॥ २२८ ॥

ततोऽसौ यदि देवस्य परमार्थतो न कुप्यति, सत्पुरुषपरिपदिव मनसि

नास्ति पापमस्ति देवोऽस्ति गुरुस्ति परलोकोऽस्ति एवमस्त्युक्तिं वदन्ति ये ते आस्तिकाः
धर्मिष्ठास्ते एव हास्तिकं हस्तिसमूहस्तस्य विष्वसने रिहः । पुनः कथंभूतः । नास्तिकस्त्री-
वस्तिकः पुष्पं नास्ति पापं नास्ति देवो नास्ति गुरुर्नास्ति परलोको नास्ति एवं नास्ति-
वदन्तीति नास्तिकाः । 'तेन दीव्यति-' इत्यादि सूत्रेण शैथिल्येण इष् । नास्तिकानां सौव-
स्तिक आशीर्वाददायकः । पुरोहित इत्यर्थः । पुनः तमस्तूपः अज्ञानस्य उच्चयः ।
पुनः दैष्टिकसृष्टिकृतान्तः दैष्टिकानां दिव्यज्ञानिनां वा सृष्टिस्तस्या विनाशे कृतान्तो
यमः । पुनः नरदैत्यः मनुष्यजन्मना देवो अमरः । पूर्वदेव इत्यर्थः । हृपकालंकारः ॥

देवेत्यादि । हे राजन्, पामरोदारः संप्रति धर्मपरः अहह अद्भुतमिदं खेदेन वा
कथयति । कथंभूतः पामरोदारः । देवद्रविणादाता देवपूजनार्थं केनापि धनं वत्तं
तद्वत् नदविदेभ्यो ददाति ईदृशस्यावदाता । कथंभूतः । देवद्रोहात् देवं भदृक्त्वा गाल-
यित्वा वा देवनिर्माता लघुप्रतिमाकारिता । कथंभूतः । खरः सत्यवादी यम इति
शब्दनिः । क्राकुवक्रोक्तिः ॥

हे देव हे राजन्, सहायप्राज्यं हि राज्यं सहायबहुलं राज्यं हि निश्चयेन विपत्ती-
रापदः शमयति विनाशयति । कथंभूता विपत्तीः । मुहुर्मुहुः बहुमुखप्रवृत्तीः । अनेकद्वारै-
रायाता इत्यर्थः । खलु निश्चयेन एकं चक्रं शकटाङ्गं साधु न परिक्रामति रुचिरतया न वहति ।
तदाह तद्गवीति । कोऽसौ । विशालाक्षोनाम कविः । किमाह । नैकस्य कार्यसिद्धिरस्ति
इति एकस्य कार्यसिद्धिर्न भवतीति । किं च किञ्चिन्मात्रं अपरमपि व्रवीमि ।

असहायेत्यादि । असहायः पुमान् समर्थोऽपि जातु हितसिद्धये न भवति कार्य-
सिद्धये न भवतीति । वातविहीनो वह्निः ब्रुसस्यापि कङ्कणरस्यापि दीपकः प्रज्वालनो न
भवति । कथम् । हि स्फुटम् । छान्तालंकारः ॥

तत इत्यादि । ततस्तस्मात् वारणात् हे देव, यदि चेत् ज्ञेयं तव मन्त्री देवस्य
तव भवतः परमार्थतो निश्चयात् न कुप्यति न रोषं करोति, तथा सत्पुरुषपरिपदिव

मनागपि नाभ्यसूयति, तत्किमिति मनीषापौरुषाभ्यामशेषशिष्टशौण्डीर-
शिखामणीयमानमनिसमीक्षं पुण्डरीकाक्षम्, सिन्धुरप्रधानो हि विजयो वि-
शामीशानामिति तत्किमिति समस्तसामजैतिह्यगृहमनःप्रभावं बन्धुजीवम्;
महाकविसंप्रदान्महीपतीनामाचन्द्रार्कावकाशं यद्वा इति तत्किमिति स
भवत्कीर्तिलताललनालापामृतसेवकसारं हारम्, 'यामु सन्तो न तिष्ठन्ति
ता कथैव विभूतयः' इति, तत्किमिति स्वभावादेव देवस्य प्रसेदुयोऽपरानपि

साधुलोकसमूह इव मनसि चित्ते मनागपि ईषदपि नाभ्यसूयति गुणेष्वपि दोषारोपं न
करोति । तदित्यादि । तत्तर्हि पुण्डरीकाक्षं नाम मन्त्रिणं निर्वास्य किमिति किमर्थं
स्वयमेव एकैक्येन अद्वितीयप्रभुत्वे वर्तते । कथंभूतं पुण्डरीकाक्षम् । मनीषापौरुषाभ्यां
मनीषा बुद्धिः पौरुषं च सुमहत्त्वं मनीषापौरुषे ताभ्यां कृत्वा अशेषशिष्टशौण्डीरशिखामणी-
यमानमनिसमीक्षं अशेषाः समस्ता ये शिष्टा विद्वांसः शौण्डीराय स्वागविक्रमाभ्यां मिथुता
अशेषशिष्टशौण्डीरास्तेषु तेषां शिखामणीयमानो शिरोरत्ने इवाचरणस्यौ मतिबुद्धिः स-
मीक्षा च सौमव्यं यस्य पुण्डरीकाक्षस्य स तथोक्तम् । हे राजन्, विशामीशानां नरे-
न्द्राणां विजयो जयः सिन्धुरप्रधानो भवति गङ्गेरेव सप्रसो जीयन्ते इति चेत् वर्तते
तर्हि बन्धुजीवं नाम गजशास्त्रज्ञं निर्वास्य देशाभिः सार्यं किमिति किमर्थं स्वयं स्वयमेव-
कैक्येन अद्वितीयप्रभुत्वे वर्तते । कथंभूतं बन्धुजीवम् । यथोक्तविशिष्टम् । समस्तसामजे-
तिह्यगृहमनःप्रभावं समस्तानि समप्राणि च तानि सामजैतिह्यानि गनशास्त्राणि
तानि गृह्यानि शरीरतन्त्रानि मनसः प्रभावे चित्तमाहारम्ये यस्य स तथोक्तम् ।
हे राजन्, महाकविसंप्रदान् गुरुतरकवीश्वरस्त्रीशारात् महीपतीनां नृपाणां हिल आच-
न्द्रार्कावकाशं आचन्द्रार्कं यावन् यद्यो भवति इति चेत् वर्तते तर्त्तर्हि हारं नाम महा-
कविं निर्वास्य देशाभिः सार्यं स्वयमेव किमिति किमर्थं एकैक्येन वर्तते । कथंभूतं हारम् ।
भवत्कीर्तिलताललनालापामृतसेवकसारं भवत्सख या कीर्तिः पुण्यगुणानुकीर्तनं सैव
लता वती स्वर्गफलदायिकत्वात् तस्या ये ललनालापाः कीमत्कविलानि तान्येव अमृतं
भरणनियारवत्तान् तस्य सेवकः सेवनं तेन सारः सामर्थ्यवान् बलवत्तरसम् । यामु
मिथुतिषु सन्तो न तिष्ठन्तीति ता विभूतयः कथैव निरर्थका एव इति चेदन्ते तर्हि
अपरान् मिथुयः पण्डितान् पुराणान् निर्वास्य किमिति स्वयमेवैकैक्येन वर्तते । कथंभू-
सान् मिथुयः । स्वभावादेव निगमैर्नैव देवस्य तव प्रसेदुयः प्रसन्नचित्तान् । सेवकानिलर्थः ।
वयं मन्त्री हि कुर्वन् । लमिपन् असहमानः । क इव एकैक्येन वर्तते । भगारान्त-
रापदिनः कपोत इव भगारस्य शृङ्गस्य अन्तर्मध्ये आपतितः आगतः कपोत इव
भरणपापपत्र इव । कस्मिन् शृङ्गे अरण्यकपोतः आगतः तद्गृहं वदस्य भवति ।

विदुषः पुरुषानमिषन्नगारान्तरापतितः कपोत इव निर्वास्यं स्वयमेकैश्वर्ये
वर्तते । तथा इति विचिन्त्य निवसतां च सत्तागरुन्दवाक्प्रसरत्स्व-
चिसारहीर इव न ददाति सुखेनासितुम् ।

अन्या स्थली न हरिताङ्कुरचारसारा

दृष्टेरूपैति विषयं विषमाध्वरुद्धः ।

यूयच्युतोऽपि खरकर्करकर्कशान्ता-

न्येणः श्रयत्यवश एव मरुस्थलानि ॥ २२९ ॥

ततश्च ।

एकामात्ये महीपाले नालं लक्ष्मीर्विजृम्भते ।

छतायास्तत्र फा वृद्धिः शशैफा यत्र शाखिनि ॥ २३० ॥

तथेत्यादि । तथा तेनैव प्रसारेण इति विचिन्त्य इति पर्यालोच्य निवसतां तव
राज्ये तिष्ठता सतां सत्पुरुषाणां सुखेन आसितुं स्थानं न ददाति । कथंभूतः अर्हन्तु-
वाक्प्रसरः धर्मव्यर्थकवचनप्रवृत्तिः । क इव सुखेन आसितुं न ददाति । स्वचिसारहीर
इव यथा त्वचिसारहीरः वंशशालाकानसादौ क्षुब्धा सती सुखेनासितुं न ददाति ।
इतीति किम् ।

अन्येत्यादि । एणो मृगः अवश एव मरुस्थलानि मरुदेशसिकतासमुच्चयान् धृ-
त्याश्रयति । एणो मृगः किमिति मरुस्थलान्याश्रयतीत्याह—हरिताङ्कुरचारसाराः दूर्वाभि-
नवोद्भिदाचारसारा अन्या स्थली अपरा भूमिः दृष्टैर्लोचनस्य विषयं मोचरे न उपैति
नागच्छति । कथंभूत एणः । विषमाध्वरुद्धः विषमो नीचोचो योऽसी अघ्ना मार्गः वि-
षमाध्वः तेन रुद्धः अनयासावकाशः । पुनः कथंभूतः । यूयच्युतोऽपि निजवृन्दात् पति-
तोऽपि । कथंभूतानि मरुस्थलानि । खरकर्करकर्कशान्तानि खराः कठिना ये कर्करा
शर्करोपलक्ष्यैः कर्कशाः स्वस्य वा अन्ताः पर्जन्याः समावा वा येषां मरुस्थलानां तानि
तथोक्तानि । समाशोदत्यलंकारः ॥

ततश्च कारणात् । एकामात्येत्यादि । महीपाले राजनि एकामात्ये एकमन्त्रिके
लक्ष्मीरलमतिशयेन विजृम्भते छतायाः वल्लपास्तत्र तस्मिन् शाखिनि वृक्षे फा वृद्धिः
फा स्फीतिरपि । न कदाचित् अपील्यर्थः । तत्र कुत्र । यत्र शाखिनि एकासहाया शाखा
रुता वर्तते । दृष्टान्तालंकारः ॥

देव, लक्ष्मीलतावलयितगलच्छगल इव भवति प्रायेण सर्वोऽपि जनः । यतो य एवात्मनो गलं पादिकया लम्बितुमिच्छति तस्यैव मुख-
मवलोकते । किं च ।

किं नास्ति पलं सलिले येन तिमिः सादरो गलाहारे ।

प्रायेण हि देहभृतां तत्रासक्तिर्यतो मृत्युः ॥ २३१ ॥

देव, देवोऽस्य निर्विघ्नतां नास्तिकतां च चेतनपि न चेतति । यतो
ज्ञानज्ञाप्येप दुरात्मा मुषा मृत्युभावेन पाकोदकादिपरिचारकतया चिरकालं
श्रपचपश्वकं क्लेशयन्नेतज्ज्ञातिपूत्कारादुच्छलति दुरपवादे पुनर्दुःप्रसिद्धि-
भयात्तन्निजनीडकोड एव निशि निविडप्रमीडं स्वयमेवावधीत् । विशिष्टैश्च
प्रायश्चेतनचिन्तायामिदमवोचत्—

देवेत्यादि । हे देव, प्रायेण बाहुल्येन सर्वोऽपि जनः लक्ष्मीलतावलयितगलो भवति
लक्ष्मीवद्दृक्कण्ठो भवति । क इव । छगल इव छग इव । यतः कारणात् य एव
पुनान् आत्मनो निजस्य गलं कण्ठं पादिकया पादेन चम्पयित्वा लम्बितुं इच्छति तस्यैव
जनस्य मुखं अवलोकते तस्यैव समुखं तिष्ठति ॥

किं नास्ति विशेषः । किं नास्तीत्यादि । हे राजन्, सलिले किं पलं नास्ति येन
कारणेन तिमिमत्स्यः गलाहारे वक्रकण्ठकमासभक्षणे सादरो भवति । युक्तोऽयमर्थः—
देहभृता जीवानां प्रायेण तत्र तस्मिन् पदार्थे आसक्तिरनुबन्धो भवति । तत्र कुत्र ।
यतो पदार्थात् मृत्युमरणं भवति । कथम् । हि स्पुटमिति शेषः । दृष्टान्तालंकारः ॥

देवेत्यादि । हे देव हे राजन्, अस्य मन्त्रिषु निर्विघ्नता निन्द्यता नास्तिकतां
निभ्रान्तिता च देवो भवान् चेतनपि ज्ञानपि न चेतति न जानाति । यतो यस्मात्
कारणात् एष तव मन्त्री दुरात्मा पापिष्ठो ज्ञानपि मुषा मृषेव मृत्युभावेन किंरतया
पाकोदकादिपरिचारकतया चिरकालं दीर्घकालं श्रपचपश्वकं चाण्डालपश्वकं क्लेशयन् वि-
ट्छिन्नयन् एतज्ज्ञातिपूत्कारात् एतेषा पशानां चाण्डालानां ज्ञातिपूत्कारात् कुम्भार-
णात् दुरपवादे उच्छलति दुरपवादे निन्दाया प्रादुर्भवति सति पुनः पश्चात् दुःप्रसि-
द्धिमगात् पुनस्तदभ्यस्तं लक्ष्मणादलपश्वकं निजनीडकोडे एव निजमहस्योऽयं एव निशि
निविडप्रमीडं अतिमुक्त स्वयमेव आत्मनैव अवधीत् जपान् । विशिष्टैश्च पुरै
भूमिप्रलोकैः प्रायश्चेतनचिन्तायां प्रायश्चित्तकरणचिन्ताया इदमवोचत् एतदुक्तवान् ।
एतत् निम् ।

रविरश्मिरत्नपावकमाहेयीवायवोऽन्त्यजैः स्पृष्टाः ।

न हि दुष्टास्त्रद्वदहं प्रकृतिशुचिर्भालमध्येऽपि ॥ २३२ ॥

आत्मा स्वभावशुद्धः कायः पुनरशुचिरेष च निसर्गात् ।

प्रायश्चित्तविधानं कस्येति विचिन्त्यतां जगति ॥ २३३ ॥

वर्णाश्रमजातिकुलस्थितिरेषा देव संवृतेर्नान्या ।

परमार्थतश्च नृपते को विप्रः कश्च चाण्डालः ॥ २३४ ॥

नास्तिकता चास्य किमिचोच्यते । यः खलु

विक्रीय देवं विदधाति यात्रां तद्भालनादेव परांश्च देवान् ।

प्रमुष्य लोकं ठकवृत्तिभावेर्ददाति दानं द्विजपुंगवेभ्यः ॥ २३५ ॥

रवीत्यादि । रविरश्मयश्च सूर्यकिरणाः, रत्नानि च भाणिक्यानि, पावकश्च वैश्वानरः, माहेयी च गौः, वायुश्च मास्तः, रविरश्मिरत्नपावकमाहेयीवायवः अन्त्यजैश्चाण्डालैः स्पृष्टाश्छम्पिता दुष्टा न भवन्ति । कथम् । हि निश्चयेन । तद्वत्तया अहं पामरोदारनामा मन्त्री प्रकृतिशुचिः स्वभावेन निर्मलः भालमध्येऽपि चाण्डालमध्येऽपि दोषाम न भवामि । समुच्चयार्थकारः ॥

आत्मेत्यादि । आत्मा जीवतत्त्वं स्वभावशुद्धः स्वभावेन प्रकृत्या शुद्धः कर्ममल-
कलङ्करहितः । एष प्रसङ्गीभूतः कायः शरीरं निसर्गात् स्वभावेन पुनरपि भूयोऽप्यशुचिः
अपवित्रः । तेन कारणेन प्रायश्चित्तविधानं पापशोधनं जगति ससारे कस्य । न कस्या-
पीत्यर्थः । इति ईदृशोऽर्थो विचिन्त्यता भवद्विनिर्चार्यताम् । आख्याक्षेपालंकारः ॥

वर्णाश्रमेत्यादि । हे देव, एषा वर्णाश्रमजातिकुलस्थितिः वर्णाश्च विप्रक्षत्रि-
यविद्वशुदायतारः, आश्रमाश्च ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुचेति चत्वारः, जातिश्च
मातृपक्षः, कुलं च पितृपक्षः, वर्णाश्रमजातिकुलानि तेषां स्थितिर्मर्यादा वारणा संवृते-
र्यवहारोद्भवति । न अन्या निधयभूता । हे नृपते, परमार्थतश्च निधयात् को विप्रः कश्च
चाण्डालश्च । अपि तु न कोऽपि ब्राह्मणः, न कोऽपि चाण्डाल इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

नास्तिकता चास्य किमिचोच्यते नास्तिकता निश्रान्तिता अस्य तव मन्त्रिणः किं
कथ्यते । यः खलु तव मन्त्री विप्रीयेत्यादि । हे देव, देवं विक्रीय यात्रा विदधाति
करोति । एष मन्त्री तद्भालनात् देवप्रतिमारसम्पत्तिर्नात्परांश्च देवान् अपरान् धृष्टदेवान्
विदधाति । इत्येवं ठकवृत्तिभावेर्यौपधप्रयोगेण लोकं प्रमुष्य मानवानां गलमोदनं
कृत्वा धनं गृहीत्वा द्विजपुंगवेभ्यो दानं ददाति । पस्वितालंकारः ॥

लक्ष्मीवल्लीवर्धनः । देव, देवस्यायमेव मङ्गलपरम्परासंपादनः । देव, देवस्या-
यमेव प्रतापप्रदीपनन्दनः । देव, देवस्यायमेव समरेषु जयविभूतिकारणम् । देव,
देवस्यायमेव बान्धवेषु हारावरुद्धकण्ठताहेतुः । देव, देवस्यायमेव मित्रेषु
श्रीफलोपलब्धनायतनम् । देव, देवस्यायमेवाश्रितेषु चिन्तामणिनिदानम् ।
अत एव

वृत्तिच्छेदसिदशविदुषः कोहलस्यार्थहानि-

मार्गान्गलनिर्गणपतिकवेः शंकरस्याशु नाशः ।

धर्मध्वंसः कुमुदकृतिनः केकटेश्व प्रवासः

पापादस्मादिति समभवहेव देशे प्रसिद्धिः ॥ २३९ ॥

आहः । हे देव हे राजन्, देवस्य तव अयमेव मन्त्री राज्यलक्ष्मीवल्लीवर्धनः राज्यस्य
लक्ष्मीः संपत् रीतं बाली वाहरी तस्याः वर्धनः छेदनः खण्डनः, न तु वर्धनो वृद्धिकारको
भवतीत्यर्थः । हे देव हे राजन्, देवस्य तव अयमेव मन्त्री मङ्गलपरम्परासंपादनः
मङ्गलानां कर्पराणां कुम्भभेदनानां परम्परायाः श्रेण्याः संपादनः कारकः, न तु शुभक-
ल्याणकारकः । हे देव देवस्य तव अयमेव मन्त्री प्रतापप्रदीपनन्दनः प्रतापप्रदीपस्य मन्दनो
विधायकः, न तु प्रबोधकः । हे देव, देवस्य तव अयमेव मन्त्री समरेषु जयविभूति-
कारणं भस्मकारणम्, न तु ऐश्वर्यकारणम् । हे देव, देवस्य तव अयमेव मन्त्री बान्धवेषु
कुटुम्बेषु हारावरुद्धकण्ठताहेतुः । 'इष्टिकानिचयो हारो हारो मुक्तागणः स्मृतः । हारो
मापविशेषः स्नादारो रजतमुच्यते ॥' तदभावसत्वरशादारशब्देन इष्टिकामहावरुद्धक-
श्वगः । हा इति स्थिते हा इति शब्देन रुद्धकण्ठताहेतुः कारणम्, न तु हाराणां
मुक्ताफलमालानां कण्ठाभरणहेतुः । हे देव, देवस्य तव अयमेव मन्त्री मित्रेषु
अमीष्टेषु श्रीफलोपलब्धनायतनं श्रीफलानां शिरोविल्वबन्धनानां उपलब्धानां पापाणानां
आलनायतनं ताडनमन्दिरम्, न तु लक्ष्मीफलभोगायतनम् । हे देव, देवस्य तव अयमेव
मन्त्री आश्रितेषु सेवकेषु चिन्तामणिनिदानं चिन्तायां अन्तर्धानस्य कथनकारणम्,
न तु शोणरजकारणम् ।

अत एव दारणात् । वृत्तिच्छेद इत्यादि । हे देव, अस्मात् पापात् पापिष्ठात्
इति ईदृशी देशे देशमध्ये प्रसिद्धिः प्रघोषः समभवत् । इतीति किम् । त्रिदशविदुषः
त्रिदशनाम्नः कवेः वृत्तिच्छेदः ग्रीह्मिभेदाखनं संजातम् । कोहलस्य कोहलकवेरर्थहानि-
निर्धनत्वं संजातम् । गणपतिनाम्नः कवेर्मार्गान्गलनिर्गणमन्त्रः संजातः । शंकरस्य शंकर-
नामविदुषः आशु सत्वरं नाशः संजातः । कुमुदकृतिनामविदुषः धर्मध्वंसः धर्मविनाशो
बभूव । केकटेश्व केकटिनाम्नः कवीश्वरस्य प्रवासः परदेशगमनं बभूव । समुच्चालंकारः ॥

मूर्खं बृहस्पतिमयं वृषलं कुलीनं
त्रात्यं महान्तमघमं पुनरुत्तमं च ।

तुष्टः करोति कुपितश्च विपर्ययेण

मन्त्रीति देव विषये सुमहान्प्रवादः ॥ २४० ॥

अलमतिविस्तरेण । देव, समस्तस्याप्यस्य भाषितस्येदं कैपर्यम्—

यः कार्यार्थिनि मूपतावसमधीः कार्याय धत्ते धुरं
यश्चार्थार्थिनि संनयोचितमतिश्चिन्तामणिर्नापते ।

भक्तौ भर्तेरि मन्त्रिणामिदमहो दिव्यं द्वयं कीर्तितं

न क्षोणीश महीयसां निरसनं राज्यस्य वा ध्वंसनम् ॥ २४१ ॥

तथा च श्रुतिः—

दुर्योधनः समर्थोऽपि दुर्मन्त्री प्रलयं गतः ।

राज्यमेकधरोऽप्याप सन्मन्त्री चन्द्रगुप्तकः ॥ २४२ ॥

मूर्खमित्यादि । हे देव, विषये अवन्तिमण्डले इति ईदृशः सुमहान् अतिगुरुः प्रवादः प्रयोपः वर्तते । इतीति किम् । अयं मन्त्री तुष्टः सन् मूर्खमहानिन् वृहस्पतिं करोति सुताचार्यं विदधाति, वृषलं चाण्डालान् आग्रण्यां जाते पुत्रं कुलीनं करोति, ब्राह्मं मतप्रष्टुं पुरं नष्टमतं महान्तं गुहं करोति, पुनः अघमं नीचं उत्तमं करोति । कुपितः सन् विपर्ययेण मिपरीतत्वेन करोति, वृहस्पतिं मूर्खं करोति, कुलीनं वृषलं करोति, महान्तं ब्राह्मं करोति, उत्तमं अघमं करोति । दीपकालंकारः ॥

अलमतिविस्तरेण पूर्णम् । हे देव राजन्, समस्तस्यापि अस्य पूर्वोक्तस्य भाषितस्य वचनस्य इदमेतत् कैपर्यं तात्पर्यं वर्तते—यः कार्यार्थिनीत्यादि । १६ किम् । अहो क्षोणीश हे पृथ्वीश, मन्त्रिणा भर्तेरि राजनि भक्तौ सेवासौ इदमेतत् द्वयं दिव्यं कीर्तितं कथितम् । इदं किम् । यो मन्त्री भूपतिः राजनि कार्यार्थिनि सति असमधी अद्वितीयबुद्धिः सन् कार्याय कार्यकारणे धुरं धत्ते मारगुचलति । यद्य मन्त्री अर्थार्थिनि धनार्थिनि वृषतो विन्तामणि-आसते वाञ्छितं ददाति । कथंभूतः सन् । संनयोचितमतिः अन्यायेन लक्ष्मीं न ददाति किं तु न्यायेन । एवं इदं दिव्यं महीयसा विद्वज्जनानां निरसनं विप्रेधनम्, राज्यस्य ध्वंसनं वा न भवतीति द्वितीयं दिव्यम् । रूपकालंकारः ॥

तथा तेनैव प्रकारेण धृतिश्च क्षात्रान्तरम्—दुर्योधन इत्यादि । हे राजन्, दुर्योधनो राजा समर्थः दुर्योधनोऽपि राजा सन्मन्त्री चन्द्रगुप्तकः सन् प्रलयं गतः । राजा सन्मन्त्री सन् चाणक्यमण्डितः एकधरोऽपि एकबाणोऽपि राज्यमाप प्राप्तवान् । जालचंकारः ॥

पुण्योदयः क्षितिपतेर्नियतं तदैव

कामं महोत्सवसमागमनं सुहृत्सु ।

मोदागमश्च परमो ननु सेवकानां

जायेत दुष्टसचिवापचितिर्यदैव ॥ २४३ ॥

कदाचिदिशादण्डमादिदिक्षुराकारितसमस्तसामन्तलोकः सकलसैन्यस-
मालोकनोत्तुङ्गतमङ्गसगतिकरेषु बलदर्शनावसरेषु निटिलतटपट्टिकाप्रतानघ-
टितोद्भटजूटम्, उत्कोशकिंशुकप्रसूनमञ्जरीजालजटिलविषाणविकटमेकशृ-
ङ्गमृगमण्डलमिव, कर्तरीमुखचुम्बितामूलरश्मिश्रुवालम्, उद्भिद्यमानमदतिल-

पुण्योदय इत्यादि । क्षितिपतेर्नरेन्द्रस्य नियतं निश्चितं तदैव तस्मिन्नेव काले पु-
ण्योदयो भवति । कथम् । काममतिशयेन क्षितिपते सुहृत्सु कुटुम्बवर्गेषु तदैव तस्मिन्नेव
काले महोत्सवसमागमनं उद्घोषागमनं भवति । अपरं च सेवकानां ननु परमो मोदा-
गमो भवति । तदा कदा । यदैव यस्मिन्नेव काले दुष्टसचिवापचितिर्दुर्मेन्द्रविनाशो
जायेत उत्पद्येत । दीपकम् ॥ इति मरुप्रधिकारः संपूर्णः ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे बलाधिकृतीनां रीनापत्तीनां इति ब्रह्मर्षिर्ज्ञाती
विज्ञापयानि अश्वत्थं ध्रुतवानहम् । कथंभूतोऽहम् । दिशावण्ड आदिदिक्षु विमण्ड-
लानां सर्वाधत्वेन दण्डधनमादिदिक्षुरादातुमिच्छु । ग्रहीतुमिच्छुरित्यर्थः । पुनः कथंभूतो-
ऽहम् । आकारितसमस्तसामन्तलोक आकारिता आहूता समस्ता सर्वेऽपि सामन्त-
लोका सेवकनृपसमूहा येन स तथोक्तः । बलाधिकृतीनां विघ्नतीरक्षणवम् । कदाह
ध्रुतवान् । बलदर्शनावसरेषु सैन्यावलोकनप्रस्तावेषु । कथंभूतेषु बलदर्शनावसरेषु ।
सकलसैन्यसमालोकनोत्तुङ्गतमङ्गसगतिकरेषु सकलानां समस्तानां सैन्यानां चमूनां
समालोकनं य अवलोकननिमित्तं उत्तुङ्गतमङ्गस्य उन्नतप्रासादस्य सगतिं समारोहणं कुप्य-
न्तीति सकलसैन्यसमालोकनोत्तुङ्गतमङ्गसगतिकरास्तेषु । बलाधिकृतीनां इति विज्ञा-
तीरक्षणवम् । इतीति किम् । हे देव, इदं प्रत्यक्षीभूतं दाक्षिणात्यं बलं दाक्षिणात्यां दिशः
आगतं दाक्षिणात्यम् । 'दाक्षिणापथात्पुरसस्त्वक्' इत्यनेन त्यक्प्रत्ययः । बलं सैन्यं च
पश्येति क्रियाकारकसम्बन्धः । कथंभूतं दाक्षिणात्यं बलम् । निटिलतटपट्टिकाप्रतानघटितो-
द्भटजूटम् निटिलतटे ललाटेपरितनभागे पट्टिकाप्रतानेन वक्ष्यपट्टिकासमूहेन घटित
इतो बद्ध उद्भट उल्लट जूटं केशशिरःपण्डकलापो येन तत्तथोक्तम् । ल उत्पश्य ।
पुनः कथंभूतं बलम् । एकशृङ्गमृगमण्डलमिव गण्डकसमूहमिव । कथंभूतं एकशृङ्गमृगमण्ड-
लम् । उत्कोशकिंशुकप्रसूनमञ्जरीजालजटिलविषाणविकटम् उत्कोशानि विकसितानि
यानि किंशुकप्रसूनानि पलाशपुष्पाणि तेषां मञ्जरीजालेन वक्ष्यसमूहेन जटिलं वष्टितं
यद्विषाणं शृङ्गाणि चतुर्विधेष्वस्तेषु विकटं विषमं प्रकटं वा सत् । पुनः कथंभूतं बलम् ।

कितकपोलं पीलुकुलमिव, किर्मीरमणिविनिर्मितत्रिशरकण्ठिकम्, महामण्ड-
लावगुण्डितगलनालमान्यभीशानसैन्यमिव, आकुफणिकृतकालायसबलयक-
रालकराभोगम्, बालविलेशयवेष्टितविटपभागं भद्रश्रियानोकहगहनमिव,
आनाभिदेशोत्तमितासिधेनुकम्, अहीश्वरानुबद्धमध्यमेखलं मन्थानकाचल-
मिव, आवह्णोत्क्षिप्तनिविडनिवसनं सकौपीनं वैखानसवृन्दमिव, अने-
काङ्गनामसंभावनोद्गीवाननम्, आत्मस्तवाङ्गम्बरोद्भुतमरमागधोत्कर्णितवद-

कर्तरीमुखबुम्भितामूलरमधुवालम् कर्तरीमुखेन नापितोपकरणवरणेन बुम्भिताः आ-
ईपत् मूलधुम्भिनो निर्मूलं वा यथा भक्त्येषं दमधु तस्य अघरोपरिरोमरेसयोर्वालाः
केशा यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । पीलुकुलमिव गजवृन्दमिव । कथंभूतं
पीलुकुलम् । उद्भिद्यमानमदतिलकितकपोलम् उद्भिद्यमान उत्पद्यमानो योऽसौ भद्रो दानं
तेन तिलकितौ तिलकसयुक्तौ कपोलौ गण्डस्थला यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं ब-
लम् । किर्मीरमणिविनिर्मितत्रिशरकण्ठिकम् किर्मीरा विचित्रा ये मणयस्तैर्विनिर्मिता रचिता
वद्वा त्रिशरा त्रिगुणा कण्ठिका कण्ठाभरणं यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् ।
ईशानसैन्यमिव धीमहादेवकटकमिव । कथंभूतं ईशानसैन्यम् । महामण्डलावगुण्डितगल-
नालमान्यम् महामण्डलैः सर्पविशेषैरवगुण्डितं यद्गलनालं कण्ठकन्दली तेन मान्यं मान-
नीयम् । पुनः कथंभूतं बलम् । आकुफणिकृतकालायसबलयकरालकराभोगम् आकुफ-
णिकूपैरुपसर्गजितानि कृतानि चेष्टितानि यानि कालायसबलयानि लोहकटकानि
तैः करालः उन्नतः कराभोगो बाहुविस्तारो यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् ।
भद्रश्रियानोकहगहनमिव । 'भद्रश्रियं चन्दनम्' इति पञ्चिषाभारो जिनदेवः । चन्दनत-
रुवनमिव । कथंभूतं भद्रश्रियानोकहगहनम् । बालविलेशयवेष्टितविटपभागम् बालविले-
शया शिशुमर्षाः सर्पशिशवस्त्रैर्वेष्टितोऽवगुण्डितो विटपभागः कटप्रभागो यस्य तत्तथो-
क्तम् । उक्तं च—'विस्तारो विटपोऽक्षियाम् ।' तथा च—'स्कन्धादूर्ध्वतरोः शाखाकटप्रो
विटपो मतः ।' शाखानां कटप्रः शाखाकटप्रः । पुनः कथंभूतं बलम् । आनाभिदेशोत्त-
मितासिधेनुकम् आनाभिदेशं नाभिदेशपर्यन्त उत्तमिता चेष्टिता अवष्टब्धा असिधेनुका
धुरिका येन यस्य वा तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । मन्थानकाचलमिव मेरुपर्वतमिव ।
कथंभूतं मन्थानकाचलम् । अहीश्वरानुबद्धमध्यमेखलम् अहीश्वरेण शेषनागेन अनुबद्धा
संयता मध्यमेखला कटिनी यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । आवह्णोत्क्षिप्तनि-
विडनिवसनम् आवह्णं उद्धसिपर्यन्तं उत्क्षिप्तं मुक्तं निविडं रुढं निवसनं वस्त्रं येन यस्य
वा तत्तथोक्तम् । विमिव । वैखानसवृन्दमिव । कथंभूतं वैखानसवृन्दम् । सकौपीनं कक्षाप-
टसहितम् । पुनः कथंभूतं बलम् । अनेकाङ्गनामसंभावनोद्गीवाननम् अनेकेषां नानाविधानां
अङ्गनाम्नां विददावल्गविधेयानां संभावने आकर्षणे उद्गीवं उन्नतशिवोर्ध्व आननं मुखं

नम्, ऊर्ध्वनखरेखालिखितदेहप्रासादं देव, इदं विहितविविधायुधं-
वर्तनौचित्यं दाक्षिणात्यं बलम्

चण्डांशुरश्मिसंपर्कज्वलत्कुन्ताग्रमण्डलम् ।

त्वत्प्रतापानलव्याप्तं विदधानमिवाम्बरम् ॥ २४४ ॥

इतश्च पर्यन्तलवितकुन्तलतयार्धमुष्टिमितमस्तकमध्यकेशम्, अतिप्रलम्ब-
श्रवणदेशदोलायमानस्फारसुवर्णकर्णिकाकिरणकोटिकमनीयमुखमण्डलतया
कपोलस्थलीपरिकल्पितप्रफुल्लकर्णिकारकाननमिव, समुत्कर्षितसृक्चिबुक्ज-
ह्वाग्रभागरोमलोमशम्, अहरहःप्रमार्जितदशनप्रकाशपेशलवदनतया प्रद-

यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । आत्मस्ववाङ्मयरोगुरमागधोत्कर्षितवदनम् आ-
श्मनः स्ववाङ्मयः स्ववनारोपस्तेन उड्गमरा उत्कृष्टा मागधाः स्तुतिपाठकास्तेषु उत्कर्षि-
तगूर्वाकृतं वदनं येन यस्य वा तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । ऊर्ध्वनखरेखालिखितनि-
खिलदेहप्रासादम् ऊर्ध्वाभिरुपताभिर्नखरेखाभिरालिखितधित्रितो निखिलो देहप्रासादः
शरीरमन्दिरं यस्य तत्तथोक्तम् । हे देव, इदं प्रत्यक्षीभूतं दाक्षिणात्यं बलम् । पुनः
कथंभूतं बलम् । विहितविविधायुधवर्तनौचित्यम् विहितं विविधेषु नानाप्रकारेषु
आयुधेषु शस्त्रेषु वर्तनौचित्यं असह्ययोग्यता येन तत्तथोक्तम् ।

चण्डेत्यादि । दाक्षिणात्यबलं कथंभूतम् । चण्डांशुरश्मिसंपर्कज्वलत्कुन्ताग्रमण्डलम्
चण्डांशोः धीसूर्यस्य ये रश्मयः किरणास्तेषां संपर्केण स्पर्शेन ज्वलत् जाज्वल्यमानं
कुन्ताग्रमण्डलं प्राप्तपर्यन्तबलयं यस्य तत्तथोक्तम् । बलं किं कुर्वाणम् । अम्बरमाकाशं
स्वरप्रतापानलव्याप्तं विदधानमिव । उत्प्रेक्षालकारः ॥

इतश्च देव, इदं द्रामिलं बलं पश्य । कथंभूतं द्रामिलं बलम् । पर्यन्तलवितकुन्तलत-
यार्धमुष्टिमितमस्तकमध्यकेशम् पर्यन्ते शिरोधःपार्थे रार्बिताः कर्तैरिता ये कुन्तलाः
पर्यन्तलवितकुन्तलास्तेषां भावस्तत्ता तया अर्धमुष्टिना मिता मापिता मस्तकस्य मध्यकेशा
यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । अतिप्रलम्बश्रवणदेशदोलायमानस्फार-
सुवर्णकर्णिकाकिरणकोटिकमनीयमुखमण्डलतया कपोलस्थलीपरिकल्पितप्रफुल्लकर्णि-
कारकाननमिव अतिप्रलम्बः अतिदीर्घः शोऽसौ श्रवणदेशः सत्र दोलायमाना प्रह्वेन्ती
स्फारा प्रचुरा या सुवर्णकर्णिका कनकवर्णभूषणं तस्याः किरणकोटिभी रश्म्यग्नैः कम-
नीय यन्मुखमण्डलं तस्य भावः तत्ता तया कपोलस्थलीषु परिकल्पितं रचितं प्रफु-
ल्लकर्णिकाराणां परिव्याधतरुणा काननमिव । पुनः कथंभूतं बलम् । समुत्कर्षितसृक्चिबु-
क्जह्वाग्रभागरोमलोमशम् । समुत्कर्षितानि वृद्धिं प्राप्तानि सृक्काणां ओष्ठपर्यन्तानां चिबुका-
नां अधराधरभागानां जह्वानां जान्वधोमायानां अग्रभागेषु रोमाणि तैर्लोमशं रोमव्या-
तम् । आङ्गुलमित्यर्थः । पुनः कथंभूतं बलम् । अहरहःप्रमार्जितदशनप्रकाशपेशलवदन-

शितस्वकीययशःप्रसूतिक्षेत्रमिव, अनङ्गग्रहपरिवेषवर्तुलदन्तक्षतक्षपितभुज-
शिखरम्, अनवरतक्षरक्षपारसरागरक्षशितिशरीरतया कजकिञ्चलकलुप-
कालिन्दीकल्लोलकुलमिव, मायूरवर्हातपत्रप्रभाश्यामिकासंपादितगगनगारु-
डोपलकुट्टिमच्छायम्, दरदद्रवापाटलफलकान्तिकुटिलकटितटोल्लासलालस-
करम्, संध्याअगर्भविभ्रान्ताभ्रियसंदर्भनिर्भरं नम इव, देव, इदमनेकदो-
लिकाविलं द्रामिलं बलम् ।

इतश्चोत्तसकाञ्चनकान्तकायपरिकरम्, करोत्तम्भितकर्तरीकणयकृपाण-

तया प्रदर्शितस्वकीययशःप्रसूतिक्षेत्रमिव अहर्हर्दिन दिन प्रति प्रमार्जिता वर्जिता
पद्मैर्गमापिता ये दधना दन्तास्तेषां प्रकाश उद्गोतस्तेन पेशलं यद्गदनं तस्य भावस्तथा
तया प्रदर्शितं प्रकटीकृतं स्वकीयस्य यशसः प्रसूतिक्षेत्रमिव उत्पत्तिसंस्थाधिकरणमिव ।
पुनः कथंभूतं बलम् । अनङ्गग्रहपरिवेषवर्तुलदन्तक्षतक्षपितभुजशिखरम् अनङ्ग स एव ग्रह-
स्वस्य परिवेषो मण्डलं तद्रूपं वर्तुलानि यानि दन्तक्षतानि दन्तवर्तितपदानि तै क्षपि-
तानि भुजानि शोभितानि भुजशिखराणि यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् ।
अनवरतक्षरक्षपारसरागरक्षशितिशरीरतया कजकिञ्चलकलुपकालिन्दीकल्लोलकुलमिव
अनवरतं निरन्तरं क्षरन् प्रोद्गन् योऽसौ क्षपासो हरिद्रादवस्वस्य रागेण रक्तं शिति
कालवर्णं यच्छरीरं तस्य भावस्तथा तया कजानां पद्मपुष्पाणां योऽसौ किञ्चलकस्तेन
कलुप मिश्रितं कालिन्द्यायमुनाया कलोलानां कुलमिव वृन्दमिव । पुनः कथंभूतं बलम् ।
मायूरवर्हातपत्रप्रभाश्यामिकासंपादितगगनगारुडोपलकुट्टिमच्छायम् मायूरवर्हाणां यानि
आतपत्राणि धीछत्रकयस्तेषां प्रभाणां या द्यामिका द्यामल्ल तया संपादिता गगने
गारुडोपलानां गारुडोद्गारमाना कुट्टिमस्य बद्धभूमेरुडया शोभा येन तत्तथोक्तम् । पुनः
कथंभूतं बलम् । दरदद्रवापाटलफलकान्तिकुटिलकटितटोल्लासलालसकरम् दरदवेण
हिङ्गुलकस्तेन आपाटल रक्ष वत्फल कलकं खेटकलस्य कान्ता क्षेत्रोपलक्षित कुटिलं
यकीकृतं यत् कटितटं शोषिप्रदेशस्वस्योगते उच्छ्वासे लालसः साकाङ्क्ष करो हस्तो
यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । संध्याअगर्भविभ्रान्ताभ्रियसंदर्भनिर्भरं नम इव
संध्याआग्रां गर्भे विभ्रान्ता भ्रमन्तो ये अभ्रिया यत्राग्नयस्तेषां सदर्भैः समूहेनिर्भरं
संयुक्तं नम इव आकाशमिव । पुनः कथंभूतं बलम् । अनेकदोलिकाविलं नानाश-
भ्यानसंयुक्तम् ॥

हे देव, इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे औत्तरपथं उत्तरपथादागतं बलं ल पश्य । कथं
भूतौत्तरपथ बलम् । उत्तसकाञ्चनकान्तकायपरिकरम् उत्तसमुत्कृष्टं यत् कायन
कायनवत् कान्तो योऽसौ कायस्वस्य परिकरः प्रारम्भो यस्य तत्तथोक्तम् । उक्तं च—
'परिकर' पर्यङ्कपरिवारयोः प्रगाढ वात्रिकावन्धे च' । पुनः कथंभूतं बलम् । करोत्तम्भित-

प्रासपट्टिशबाणासनम्, आसनविशेषवशातिविद्वृतमितद्रवखुरक्षोभितकुम्भि-
नीभागम्, भागभागार्पितानेकवर्णवसनवेष्टितोष्णीपम्, अनवधिप्रकारप्रसव-
स्तथकचुम्बितशिखम्, विजयश्रीनिवासवनमिवेदं देव, तुरगवेगवर्णनोदीर्ण
यथायथकथमौत्तरपथं बलम् ।

इतश्च जयलक्ष्मीवक्षोजमुखमण्डलस्यामशरीरप्रभापटलकुवलयितनमः-
सरोभिर्द्रवदानासवासारसौरभागमगण्डूषिताशेषदिग्विलासिनीवदनैः कद-

कर्त्तरीकणयकृपाणप्रासपट्टिशबाणासनम् करेषु उत्तम्भितानि कर्ष्णकृतानि उद्गमितानि वा
कर्त्तरी च छेदनिकरः, कणयश्च लोहबाणविशेषः, कृपाणश्च खड्गः, प्रासश्च कुन्तः, पट्टि-
शश्च यदक्षः, बाणासनं च धनुः, कर्त्तरीकणयकृपाणप्रासपट्टिशबाणासनानि करेपूतम्भि-
तानि कर्त्तरीकणयकृपाणप्रासपट्टिशबाणासनानि येन तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् ।
आसनविशेषवशातिविद्वृतमितद्रवखुरक्षोभितकुम्भिनीभागम् आसनविशेषस्य उभयोक्ष्णी-
कनविशेषस्य वशा अतिविद्वृता अतिधाविता ये मितद्रवा अश्वास्तेषां खुरैः शक्तिः क्षो-
भितः संचालितः कुम्भिनीभागो येन तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । भागभागार्पिता-
नेकवर्णवसनवेष्टितोष्णीपम् भागभागेषु मध्यमध्येषु अर्पितानि वेष्टितानि यानि अनेक-
वर्णानि श्वेतपीतहरितारुणकृष्णानि वसनानि वस्त्राणि वेष्टितो बद्धः उष्णीपः केशपाशो येन
तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतं बलम् । अनवधिप्रकारप्रसवस्तथकचुम्बितशिखम् अनवधिप्रका-
रप्रसवस्तथकाः पुष्पगुच्छजलौघमुम्भिता स्पृष्टा शिखा शिरोप्रभागो यस्य तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतं बलम् । विजयश्रीनिवासमिव विजयलक्ष्मीनिवासस्य काननमिव । यथा
वनं अनेकपुष्पस्तवकसंयुक्तं भवति । पुनः कथंभूतं बलम् । तुरगवेगवर्णनोदीर्णं तुरगाणां
वेगस्य वर्णने प्रशंसने उदीर्णगुहिकं उक्तम् । यथायथकथं सत्यवचनकथनशीलम् ॥

इतश्चेत्यादि । हे देव, इतथैकस्मिन् पार्श्वे इदं प्रत्यक्षीभूतं तैरभुक्तं यमुनातटबलं
यमुनपुरसैन्यं लं पश्य । कथंभूतं तैरभुक्तं बलम् । करिवरैस्तमालिताखिलाशवलयम्
तमालितं तमालशृङ्गवत् इयामलितं अखिलं समस्तं आशावल्यं येन तत्तथोक्तम् । कथं-
भूतैः करिवरैः । जयलक्ष्मीवक्षोजमुखमण्डलस्यामशरीरप्रभापटलकुवलयितनमःसरोभिः
जयलक्ष्म्याः यौ वक्षोजौ तयोः मुखमण्डलं च्युक्तप्रदेशस्तद्वत् इयामं कृष्णं यच्छरीरं
तस्य प्रभापटलैः कृष्णतेजःसमूहैः कुवलयितं तत्पलविशेषसहितं कृतं नमःसरो यैः
करिवरैस्ते तथोपास्तैः । उक्तं च—‘स्यादुत्पलं कुवलयमथ नीलाम्बुजम् च । इन्दी-
वरं च नीलेऽस्मिन्सिते कुमुदकैरने ॥’ इति वचनात् अत्र कुवलयशब्देन नीलोत्पलं
प्राणम् । पुनः कथंभूतैः करिवरैः । द्रवदानासवासारसौरभागमगण्डूषितादिशेषदिग्विलासि-
नीवदनेः द्रवत् निर्गलत् यद्दानं भद्रस्तदेवासवो मयं तस्य आसारो वेगवद्रूपस्तस्य
सौरभागमेव सौगन्ध्यायमेव गण्डूषितानि अशेषाणां दिग्विलासिनीनां वदनानि येस्ते

लानविसारिधाराकरनिकरतरङ्गितगगनभागम्, आहवैकानुरागं देव, इदं जलयुद्धबद्धक्रियाविशेषासक्तं तैरभुक्तं बलम् ।

इतश्चाजानुलम्बमाननिवसनम्, माहिषविषाणघटितमुष्टिकटारकोत्कट-
कटीभागम्, निरन्तरघनदीर्घदेहलोमकलापकल्पितसर्वाङ्गीणकङ्कटम्, अध-
स्तिर्यक्प्रबन्धप्रवृद्धकूर्चकेशतया क्रियानुमेयनाभिनासानयनश्रवणदेशम्,
उभयासोत्तम्भितभूरिभस्त्रतया त्रिशिरोनिशाचरानीकमिव, लघुदृढदुष्क-
रदूरलक्ष्यादिपातादिपाटबापहसितकृपकृपधर्मकर्णार्जुनद्रोणद्वुपदभर्गभार्गवम्,
घृताधिज्याजकाय देव, इदं गौर्जरं बलम् ।

घ । पुनः कथं भूतैस्तैरभुक्तं बलम् । उत्सातखड्गबलानविसारिधाराकरनिकरतरङ्गितगगन-
भागम् उत्खाता उपरि प्रहारा ये खड्गा निर्विश्रास्तेषां बलानविसारिणी उच्छलनप्र-
सरणशीला या धारा अमभागस्तस्या ये करा किरणास्तेषां निकरैः समूहैस्तरङ्गित उ-
त्कल्लोलीकृतो गगनभाग आकाशप्रदेशो येन तत्तथोक्तम् । पुनः कथं भूतं तैरभुक्तं बलम् ।
आहवैकानुरागं समामैकप्रीतिकम् । पुनः कथं भूतम् । जलयुद्धबद्धक्रियाविशेषासक्तम्
जलयुद्धे बद्धो योऽसौ क्रियाविशेषस्तत्र आसक्तं रक्तम् ॥

इतश्चेत्यादि । हे देव, इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे इदं प्रलक्ष्यभूतं गौर्जरं बलं त्वं पश्य ।
कथं भूतं गौर्जरं बलम् । आजानुलम्बमाननिवसनम् आजानु जहोऽस्यधिपर्यन्तं लम्बमान
दीर्घं निवसनं चेलनकं बलं यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथं भूतम् । माहिषविषाणघटितमुष्टि-
कटारकोत्कटकटीभागम् माहिषस्येदं माहिषं तच्च विषाणं यत् तेन घटितो निर्मितो योऽसौ
मुष्टिः संप्राप्तः स्नाहवस्थानं तत्रासौ कटारकन्दुरिकाविशेषस्तेन उत्कटं उदितं कटीभाग
श्रीणीप्रवेशो यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथं भूतम् । निरन्तरघनदीर्घदेहलोमकलापकल्पित-
सर्वाङ्गीणकङ्कटम् निरन्तराणि अग्निकृच्छ्रानि घनानि निविडानि दीर्घाणि अङ्गुष्ठानि यानि
देहलोमानि शरीरोमाणि तेषां कलापं सघातं तेन कल्पितो रचितं सर्वाङ्गीणं सर्वशरीरे
कङ्कटं कवचो यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथं भूतम् । अधस्तिर्यक्प्रबन्धप्रवृद्धकूर्चकेशतया
क्रियानुमेयनाभिनासानयनश्रवणदेशम् अधोऽधस्तनभागे तिर्यक्प्रबन्धप्रवृद्धकूर्चकेश-
तया क्रियानुमेया क्रियोपमाना नाभिनासानयनश्रवणदेशा यस्य तत्तथोक्तम् । अधस्तात् कूर्च-
नाभिदेशं गतं तिर्यक् नायनयनयोः श्रवणयोश्च देशं प्राप्तं इत्यर्थः । दीर्घनिचारपूर्यक-
मित्यर्थः । पुनः कथं भूतम् । उभयासोत्तम्भितभूरिभस्त्रतया त्रिशिरोनिशाचरानीकमिव
उभयोरस्योर्गुञ्जशिखरयोस्तम्भिते बद्धे भूरि वृद्धदृष्ट्या बाणयोः तयोः भावस्त्वता तया
कृत्वा त्रिमस्तकराक्षसदन्तमिव । पुनः कथं भूतम् । लघुदृढदुष्करदूरलक्ष्यादिपातादिपाट-
बापहसितकृपकृपधर्मकर्णार्जुनद्रोणद्वुपदभर्गभार्गवम् लघु लघुसधानं दृढं प्रहारादिदुष्करो

एवमेतान्यपराण्यपि हिमालयमलयमगधमध्यदेशमाहिष्मतीपतिप्रभृती-
नामवनीपतीनां बलानि देवस्य विजययात्रोद्योगमाकर्ण्यगतानि पश्येति
धलाधिकृतीनां विज्ञप्तीरशृणवम् ।

शूरोऽर्थशास्त्रनिपुणः कृतशस्त्रकर्मा

संग्रामकेलिचतुरश्वतुरङ्गयुक्तः ।

भर्तुर्निदेशवशगोऽभिमतः सतन्त्रे

सेनापतिर्नरपतेर्विजयागमाय ॥ २४५ ॥

कदाचिपुराणपुरुषस्त्ववनवादिबन्दिवागुष्ठा(द्ध)वेषु सर्वसेवाप्रस्तावेषु

दुःसाध्यो दूरलक्ष्यादिपातादि उन्नीयममनं इत्यादौ यत्पादव पदुत्वं तेन अपहसितः
तिरस्कृतः कृपथ कृपाचार्यः, कृपधर्मथ कृपधर्माचार्यः, कर्णथ पूर्वकान्तेयः, अर्जुनथ
तृतीयपाण्डवः, द्रोणथ कौरवपाण्डवगुरुः, हृपदथ पाषाणीयिता, भर्गथ भर्गनामा सुभटः
शुक्रो वा, भार्गवथ शुक्रो येन तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । वृत्ताभिज्याजकावम् धृतं
हरते कृतं अधिज्यमारोपितप्रत्यक्षं आजकाव धनुर्धेन तत्तथोक्तम् ॥

हे देव, एवं अमुना प्रकारेण एतानि प्रत्यक्षीभूतानि उक्तप्रकाराणि बलानि अपरा-
ण्यपि अन्यान्यपि बलानि स्वं पश्य । केदां बलानि । हिमालयमलयमगधमध्यदेशमा-
हिष्मतीपतिप्रभृतीनां अवनिपतीनां राज्ञां बलानि पश्य । पतिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ।
हिमालयपतिथ हिमालयनृपः, मलयपतिः चन्दनाचलस्वामी, मगधपतिथ मगधदेशस्य
राजा, मध्यदेशपतिथ अयोध्याधिपतिः, माहिष्मतीपतिथ माहिष्मतीदेशनगरस्य
राजा, ते प्रभृतिरादिवर्षां जालधरादीनां सेवां तथोक्तानाम् । कथंभूतानि बलानि ।
देवस्य भवतः विजययात्रोद्योगं दिग्विजयमनोद्यमं आकर्ष्य ध्रुत्वा आगतानि ।
दीपकप्रायालंकारः ॥

अत्र सेनापत्यवसरे सेनापतेर्वर्णनं नृपतम्—शूर इत्यादि । नरपतेर्नरेन्द्रस्य ईद-
ग्विधः सेनापतिर्विजयागमाय भवति । कथंभूतः सेनापतिः शूरः सुभटः, अर्धशास्त्रनिपुणः
भीतिशास्त्रकुशलः, कृतशस्त्रकर्मा अभ्यस्तसर्वायुधविधिः, संग्रामकेलिचतुरः रणक्रीडाको-
मिदः, चतुरङ्गयुक्तः हस्त्यश्वरथपदातिसम्पन्नः, भर्तुः स्वामिनो निदेशवशगः आदेशवशः,
सतन्त्रे निजसैन्ये अभिमतो असीष्टः । जाललंकारः ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे सर्वसेवाप्रस्तावेषु अनिपिद्धरावसरेषु संधिविप्रहिणां
महादूतानां इति ईदृशी भीतिवैचनानि आकर्णयामास आकर्णितवानहम् । कथंभूतेषु
सर्वसेवाप्रस्तावेषु । पुराणपुरुषस्त्ववनवादिबन्दिवागुष्ठावेषु पुराणपुरुषाणां यशोर्षादीनां
स्त्ववनवादिनां सुखदुःखकानां बन्दिनां सुतिपाठकानां बाणुष्ठा(द्ध)वो वाचामुत्सवो येषु
सर्वसेवाप्रस्तावेषु ते तथोक्तास्तेषु ।

त्वद्दण्डचण्डवेतण्डशुण्डाखण्डितमण्डलाः ।

कण्ठोत्कण्ठकुठारास्ते देवैता द्विपतां घटाः ॥ २४६ ॥

दूताः केरलचोलसिंहलक्षकश्रीमालपञ्चालकै-

रन्यैश्चाङ्गकलिङ्गवङ्गपतिभिः प्रस्थापिताः प्राङ्गणे ।

तिष्ठन्त्यात्मकुलागताखिलमहीसारं गृहीत्वा करे

देवस्यापि जगत्पतेरवसरः किं विद्यते वा न वा ॥ २४७ ॥

अवलगति कलिङ्गाधीश्वरस्त्वां करीन्द्रै-

स्तुरगनिवह एष प्रेषितः सैन्यवैस्ते ।

अयमपि च समास्ते पाण्ड्यदेशाधिनाथ-

स्तरलगुलिफहारप्राभृतव्यग्रहस्तः ॥ २४८ ॥

इतीति किम् । त्वद्दण्डेत्यादि । हे देव, ते तव द्विपतां शत्रूणां एताः प्रत्यक्षी-
भूताः घटाः धेणयः वर्तन्ते । कथंभूता द्विपतां घटाः । त्वद्दण्डचण्डवेतण्डशुण्डाखण्डित-
मण्डलाः त्वद्दण्डस्य भवसैन्यस्य चण्डाः प्रचण्डा ये वेतण्डा गज्याः तेषां शुण्डाभिः
करैः खण्डितानि विष्वंसितानि मण्डलानि भूमिभागाः यासां तास्तयोक्ताः । उक्तं च—
'आवर्तुलवृन्दभूभागेषु मण्डलाः ।' पुनः कथंभूताः । कण्ठोत्कण्ठकुठाराः कण्ठेषु ग्रीवासु
उत्कण्ठा वद्धाः कुठाराः परशवो यासां याभिर्वा तास्तयोक्ताः । अतिशयालंकारः ॥

दूता इत्यादि । हे देवेति संबोधनपदं पूर्वोक्तमेव ग्राह्यम् । हे देव, दूताः देवस्य
प्राङ्गणे तव चत्वरं तिष्ठन्ति आत्मकुलागताखिलमहीसारं करे हस्ते गृहीत्वा आत्मकुलेषु
निजान्वयेषु आगता आवाता या अखिलाः समग्रा मद्याः पृथिव्यस्तासां सारं धनं प्राभृतं
गृहीत्वा । कथंभूताः दूताः । केरलचोलसिंहलक्षकश्रीमालपञ्चालकैः प्रस्थापिताः प्रेषि-
ताः केरलश्च दक्षिणदेशस्यामी, चोलश्च मद्राक्षदेशभूपः, सिंहलश्च लङ्काद्वीपभूपतिः,
शकश्च खुराशानदेशनरेन्द्रः, श्रीमालश्च श्रीमालवजिगुप्तसिंहदेशराजा, पञ्चालश्च द्रुप-
दनृपदेशाधिपस्ते तयोक्तास्ते । न केवलमेतैः प्रस्थापिताः । अन्येऽथ गौडगुर्जराक्षे-
रभुक्तादिभिर्नृपैश्चान्यैः अङ्गकलिङ्गवङ्गपतिभिः प्रस्थापिता अङ्गश्च क्षम्भापुराधीशः,
कलिङ्गश्च वीटिशिलदेशदन्तपुरस्वामी, वङ्गश्च पूर्वसमुद्रतटदेशस्वामी, ते तथा तैः ।
देवस्यापि मन्तः अवसरः प्रस्तावः किं वा विद्यते अस्ति, न वा विद्यते नास्ति ।
कथंभूतस्य देवस्य । जगत्पतेः पृथ्वीपतेः समुच्चयालंकारः ॥

अवलगतीत्यादि । हे राजन्, अवलगति कलिङ्गाधीश्वरः सेवते । कोऽपि कलि-
ङ्गाधीश्वरः दन्तपुरपतनपतिः अवलगति । त्वां मन्तम् । कैः कृत्वा अवलगति । करीन्द्रैः
शुण्डालाधीश्वरैः । हे राजन्, सैन्यैः सिन्धुनदीतटदेशराजभिः ते तव प्रेषित एष
प्रत्यक्षीभूतः तुरगनिवहो आलम्बसमूहः । हे राजन्, अयमपि च एषोऽपि च पाण्ड्य-

काश्मीरैः कीरनाथः क्षितिप मृगमदैरेष नेपालपालः

कौशेयैः कौशलेन्द्रः शिशिरगिरिपतिर्मन्त्रिपर्णैरुदीर्णैः ।

श्रीचन्द्रश्चन्द्रकान्तैर्विविधकुलधनैर्माणवः प्राशृतैस्त्वा

द्रष्टु द्वारे समास्ते यदिह समुचितं देव तन्मा प्रशाधि ॥ २४९ ॥

इति सधिविग्रहिणा गीतीराकर्णयामास ।

वाचयति लिखति कवते गमयति सर्वा लिपीश्च भाषाश्च ।

आत्मपरस्थितिकुशलं सप्रतिमः सधिविग्रही कार्यः ॥ २५० ॥

देशाधिनाथ समास्ते द्वारे तिष्ठति । कथंभूत । पाण्ड्यदेशाधिनाथ । तरलशुलिकहारप्रा-
शृतव्यग्रहस्त । उक्तं च—‘हारमप्ये स्थित रत्नं नायक तरल विदुः ।’ तरलानां स्थू-
लानां शुलिकानां मुक्ताफलानां ये हारा मुक्तामालास्तेषां प्राशृतैः उपायनेन व्यग्रौ
व्यासजौ वा हस्तौ यस्य स तथोक्तः । समुच्चयालंकारः ॥

काश्मीरैरित्यादि । हे देव, कीरनाथ शुक्रदेशस्वामी काश्मीरदेशाधिप का-
श्मीरैः जालकुटुम्बे प्राशृतैः त्वा भवन्त द्रष्टुमवलोकितुं द्वारे सिंहद्वारे समास्ते तिष्ठति ।
हे क्षितिप हे राजन्, एष प्रत्यक्षीभूतो नेपालपालः नेपालदेशस्वामी मृगमदैः कस्तूरिकाभिः
प्राशृतैः कृत्वा तिष्ठति । कौशलेन्द्रः विनीतापुरपतिः कौशेयैः पदीरवभिः त्वा द्रष्टुं द्वारे
समास्ते । शिशिरगिरिपतिः हिमाचलपतिः उदीर्णैस्तुल्यैः मन्त्रिपर्णैर्नगरवल्लुभिः त्वा
द्रष्टुं द्वारे समास्ते । उक्तं च—‘मन्त्रिपर्णैः शुक्र बहैः पुष्प सौम्यैस्तुल्यैः । शुक्रपर्णैः
चित्रपुष्पैः शुक्रगुच्छैः शुक्रन्दगू (१) ॥’ शीर्णलोमकैः विस्वाह्वैः च गन्धद्रव्यविशेषः ।
श्रीचन्द्रः कैलासगिरिपतिः चन्द्रकान्तैश्चन्द्रकान्तमणिभिः त्वा द्रष्टुं द्वारे समास्ते । हे
देव, मागध मगधदेशपतिः विविधकुलधनैः नानाप्रकारान्वयागतस्वापतेयैः प्राशृतैस्तत्ता
भवन्त द्रष्टुं द्वारे समास्ते । यत् किमपि इह अस्मिन्मये समुचितं योग्यं तत् मां
प्रशाधि आदिशः । दीपकालंकारः ॥

वाचयति लिखतीत्यादि । यो वाचयति परिभाषते वाचनविधौ इति विद्या-
नन्दः । लिखति वर्णविन्यासं करोति लेखने लिखतीति विद्यानन्दः । कवते वर्णयति ।
‘कथं वर्णे’ ‘कथं शब्दे’ वा इति भीमसेनः । गमयति खट्वदयस्यमर्थमपरहृदये आरोपय-
ति । सर्वा समस्ता लिपीरष्टादशलिपीर्भाषाश्च मौढ्यगैर्जरलाटकर्णाटाधिपाश्च गमयति
शापयति । आत्मपरस्थितिकुशलं स मे स्वामी एतावच्छक्तिमान् पर शत्रुरेतावच्छक्ति-
मान् इति स्वपरमर्यादापरिज्ञाने कुशलं सप्रतिमं धर्मार्थकामादिशास्त्रेषु चमत्कुर्वद्बुद्धिः ।
सधिविग्रही सधिविग्रहस्य प्रमाणभूतः । सधिविग्रही तु समस्तं हनुमानिव ।
कार्यं कर्तव्यं त्वया । समुच्चयालंकारः ॥

कदाचित्

येऽभ्यर्णा दूरास्ते ये दूरास्ते भवन्ति चाम्यर्णाः ।

पथिकजनेषु निसर्गाचस्वद्भृत्याः क्षितीशेषु ॥ २५१ ॥

इति न्यायादवसरमलभमानस्य चिरसेवकसमाजस्य विश्वस्य इव नर्मस-
चिवोक्तयः प्रतिपन्नकामचारव्यवहारेषु सैरविहारेषु मम गुरुशुकविशाला-
क्षपरीक्षितपराशरभीमभीष्मभारद्वाजादिप्रणीतनीतिशास्त्रश्रवणसनार्थं श्रुतिप-
थमभजन्त ।

तथा हि ।

नृपलक्ष्मीः स्वलभोग्या न जातु गुणशालिभिर्महापुरुषैः ।

मिक्षोर्ने हि नखवृद्धेः फलमपरं पुन्दकण्डूतेः ॥ २५२ ॥

कदाचित् कसिन्धिदवसरे नर्मसचिवोक्तयः भण्डवचनानि मम मे सैरविहारेषु स्वे-
च्छया पर्यङ्गेषु धृतिपथं कर्ममार्गं अभजन्त आकर्णितवानहमित्यर्थः । कथभूतेषु सैर-
विहारेषु । प्रतिपन्नकामचारव्यवहारेषु स्वेच्छाचारस्य व्यवहारः प्रवृत्तिर्मेघे ते तथा
तेषु । नर्मसचिवोक्तयः कथंभूताः । चिरसेवकसमाजस्य विश्वस्य इव दीर्घकालिकिरस-
मूढस्य विहायनावसरे नर्मसचिववचनानामाकर्णने कोऽल्पादये नास्तीत्यर्थः । कथंभूतस्य
चिरसेवकसमाजस्य । इति न्यायात् इति दृष्टान्तेन अवसरं लभमानस्य ।

इतीति किम् । येऽभ्यर्णा इत्यादि । क्षितीशेषु राजसु निसर्गात् स्वभावेन
पथिकजनेषु अत्रलोकेषु तत्त्वबुधनत् वे यत्नाः अभ्यर्णाः समीपतरा भवन्ति ते दूरा
मिमरुष्टा भवन्ति । ये दूरास्तेऽभ्यर्णा निकटवर्तिनो भवन्ति । दृष्टान्तः ॥

कथंभूतं श्रुतिपथम् । गुरुशुकविशालाक्षपरीक्षितपराशरभीमभीष्मभारद्वाजादिप्रणीतनी-
तिशास्त्रश्रवणसनार्थम् गुरुषु देवगुरुः, शुक्रश्च देसगुरुः विशालाक्षः नीतिशास्त्रकर्तृविशेषः,
परीक्षित एकस्तम्भप्रासादोपरि स्थितो यो वदरफलमभ्यस्थितसर्वेषु दृष्टः, पराशरश्च
मत्स्यगन्धावालभ ऋषिः, भीमश्च भीमसेनकविर्मध्यमपाण्डवो वा, मोक्षश्च शान्तनुनृपत-
नूजा, भारद्वाजश्च ब्राह्मणविशेषः, ते आदिर्येषा बलमदेवव्यासनारदादीनां तैः प्रणीतानि
नीतिशास्त्राणि तेषां श्रवणेन आकर्णनेन सनाथः सहितो यः श्रुतिपथः ॥ तथोक्तम् ॥

तथा हि । ता एव नर्मसचिवोक्तयः उच्यन्ते । नृपलक्ष्मीरित्यादि । नृपलक्ष्मी राज्य-
श्रीः स्वलभोग्या स्वलाना दुर्जनाना मोग्या भवति । महापुरुषैः सत्पुरुषैः जातु कदाचित्
भोग्या न भवति । कथंभूतीर्महापुरुषैः । गुणशालिभिर्गुणशीलैः । युक्तोऽयमर्थः—
मिक्षोर्धेतिवरस्य मिश्रशब्देन श्वेताम्बरस्य वा नखवृद्धेः पुन्दकण्डूतेरासन्नकण्डूपतानात्
अपरमन्यत्फलं लभो न वर्तते । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः । अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

ये क्लिश्यन्ते नृपतिषु तेषु न जायेत जातुचिह्नश्रीः ।

दृष्टिः पुरोऽभिधावति फलमुपमुङ्क्ते नितम्बस्तु ॥ २५३ ॥

समरभरः सुभटानां फलानि कर्णेजपैस्तु भोग्यानि ।

परिदशना इव नृपतेर्बाह्याः क्लेशाय खादनेऽन्तस्थाः ॥ २५४ ॥

स्रक्पुष्पमिव निसर्गाद्गुणेषु नृपतिः पराज्यस्रः प्रायः ।

क्रोश इवात्मविदारिणि निखिंशे संमुखो भवति ॥ २५५ ॥

स महत्त्वस्य हि दोषो यत्त्वं नृप भजसि विरसतां पश्चात् ।

पत्युः सरितामारात्सरसत्वं वारिणो न तद्भावे ॥ २५६ ॥

कृतक्लेशेषु श्रुत्येषु नोपकुर्वन्ति ये नृपाः ।

जन्मान्तरेऽधिकश्रीणां तेषां ते गृहर्हिकराः ॥ २५७ ॥

ये इत्यादि । ये पुरुषा नृपतिषु राजसु क्लिश्यन्ते क्लेशं सहन्ते तेषु पुरुषेषु जातुचिह्न-
कदाचिद् क्षविह्नीने जायेत नोत्पद्यते । दृष्टिधनुः पुरोऽप्रतोऽभिधावति शीघ्रगमनं
परोति । तस्य अभिधावनस्य तत्फलं लाभं नितम्बः उपमुङ्क्ते । दृष्टान्तालंकारः ॥

समरेत्यादि । समरभरः सप्रामातिशयः सुभटानां शृण्णां भवति । समरभरक-
लानि तु कर्णेजपैः पिशुनैर्भोग्यानि आखादनीयानि भवन्ति । नृपतेर्नरेन्द्रस्य बाह्याः
सुभटाः क्लेशाय भवन्ति । खादने आखादने अन्तस्थाः पिशुनाः भवन्ति । क इव ।
परिदशना इव हस्तिनां दन्ता इव । यथा बाह्या हस्तिनां दन्ताः क्लेशाय भवन्ति
खादने ॥ आभ्यन्तरदन्ताः कुर्वन्ति । दृष्टान्तालंकारः ॥

स्रक्पुष्पमित्यादि । नृपतिः प्रायो बाहुल्येन गुणेषु शत्रुवधकारिषु राज्यस्थि-
रावकारकेषु च निसर्गात् स्वभावेन पराज्यस्रो भवति गुणवत्सु पृष्ठं ददाति । किमिव ।
स्रक्पुष्पमिव मालाप्रसव इव । यथा स्रक् माला गुणस्य सन्तोः पराज्यस्री भवति । राजा
निखिंशे निर्दये पुरुषे संमुखो भवति । कथंभूते निखिंशे । आत्मविदारिणि निजवि-
च्छेदकारिणि । क इव । क्रोश इव । दृष्टान्तालंकारः ॥

स महत्त्वस्येत्यादि । हे नृप हे राजन्, यत् त्वं भवान् पश्चात् विरसतां भजसि
प्राप्नोषि स महत्त्वस्यैव दोषः । कथम् । हि निख्येन सरितां पत्युः समुद्रस्य आणव-
समीपतः वारिणो जलस्य सरसत्वं भवति न सद्भावे समुद्रस्य एकन्वे सरसत्वं भवति ।
दृष्टान्तालंकारः ॥

कृतक्लेशेषुप्येत्यादि । ये नृपाः कृतक्लेशेषु निहितधमेषु श्रुत्येषु सेवकेषु नोपकु-
र्वन्ति उपकारे न कुर्वन्ति ते नृपाः तेषां श्रुत्यानां जन्मान्तरे अधिकश्रीणां अधिकल-
क्ष्मीणां गृहर्हिकराः सेवका भवन्ति । जालुपमालंकारः ॥

कदाचिदर्थशास्त्रविचारपल्लवकलोकप्रकाशितोपनिषत्सु परिपत्सु

नेमिमेकान्तरान्नाञ्जः कृत्वा चानन्तरान्नान् ।

नाभिमात्मानमायच्छेत्तेता प्रकृतिमण्डले ॥ २५८ ॥

इत्यत्र विषयविन्यासचिन्तनप्रस्तावागतम्

अष्टशास्त्रं चतुर्भूलं पट्टिपत्रं द्वयेस्थितम् ।

पह्नुष्यं त्रिफलं वृक्षं यो जानाति स नीतिवित् ॥ २५९ ॥

इममखिलावापमागप्रवृत्तिहेतुकं श्लोकं व्यचीचरम् ।

कदाचित् कलिंगिद्वसरे परिपत्सु सगात्सु इमं प्रसङ्गीभूतं श्लोकं अनुद्भूतं व्यचीचरं विचारितवानहम् । कथंभूतासु परिपत्सु । अर्थशास्त्रविचारपल्लवकलोकप्रकाशितोपनिषत्सु अर्थशास्त्राणां विचारे ये पल्लवकलोकाः पण्डितलोकाः तैः प्रकाशिता प्रकटीकृता उपनिषत् रहस्यं यासु परिपत्सु तास्तथोक्तास्तासु । कथंभूतं श्लोकम् । इत्यत्रास्मिन् लोके विषयविन्यासचिन्तनप्रस्तावागतम् विषयस्य मण्डलस्य योऽसौ विन्यासो रचना तस्य चिन्तनं विचारणं तस्य प्रस्तावे अवसरे आगतं आयातं विषयविन्यासचिन्तनप्रस्तावागतम् । इत्यत्र कुत्र ।

नेमिमित्यादि । नेता जेता । विद्योगिषु रात्रेत्यर्थः । प्रकृतिमण्डले अरिमित्रादी एकान्तघातुः रातः तृतीयदेशस्थितान् अनन्तरान् नरोक्ष निजमण्डलसमीपवर्तिनः दाशुमूतान् राक्षसं नेमि चक्रधारां कृत्वा आत्मानं स्वं नाभिं प्रायच्छेत् कुर्यात् । रूपकालंकारः ॥

इमं श्लोकं कथंभूतम् । अखिलावापमागप्रवृत्तिहेतुकम् अखिलो योऽसौ आवापः परमण्डलचिन्ता तया आगप्रवृत्तेः भागकरणस्य हेतुकं हेतुभूतम् ।

अष्टशास्त्रमित्यादि । यः पुमान् वृक्षं जानाति स पुमान् नीतिवित् नीतिशास्त्रज्ञो भवति । कथंभूतं वृक्षम् । अष्टशास्त्रम् अरिमित्रिणीपुमप्यमोदासीनानां प्रत्येक अरिमित्राभ्यां संवन्धात् अष्टशास्त्रम् । पुनः कथंभूतं वृक्षम् । चतुर्भूलम् अतारि सामदानभेददण्डलक्षणानि मूलानि यस्य स चतुर्भूलस्तम् । पुनः कथंभूतं वृक्षम् । पट्टिपत्रम् पट्टिलिखितं विरातयः पत्राणि पर्णानि यस्य स पट्टिपत्रस्तम् । अरिः १ विजिगीषुः २ समिन्निन्नेण सह ३ अरिमित्रम् ४ समिन्नेण सह ५ अरिमित्रं ६ आकन्दकेन सह ७ पार्श्वप्राहासारेण सह ८ आकन्दनानां सारं १० द्वौ मध्यस्यौ इति द्वादश ११ अमाल १ राज्य २ दुर्ग ३ कोरा ४ बल ५ एतैः पञ्चभिर्गुणिता द्वादश इति पट्टिः पत्रं भवति ६० । पुनः कथंभूतं वृक्षम् । द्वये स्थितं वैषपीरूपयोः स्थितम् । पुनः कथंभूतं वृक्षम् । पट्टपुत्रं संधि-विप्रद-यान-आसन संधय-द्विधीमात्र इति पट्टपुत्रम् । त्रिफलं स्थानं दशो वृद्धिरिति त्रिफलम् । रूपकालंकारः ॥

विना जीवितमस्वस्थे यथौषधविधिर्वृथा ।

तथा नीतिविहीनस्य वृथा विक्रमवृत्तय ॥ २६० ॥

कदाचित्कामिनीजनचरणालङ्कारसरागरञ्जितरङ्गतलासु नाट्यशालासु

भाल लोचनचारु मूर्ध्नि विकट यस्या जटामण्डलं

बालेन्दु श्रवणावतसविषय क्रीडा सर समवा ।

काय केतकपुष्पगर्मसुमग स्थान सिते चाम्बुजे

सा व पातु सरस्वती स्मितमुखव्याकीर्णवर्णावलि ॥ २६१ ॥

विना जीवितमित्यादि । अस्वस्थे रोगग्रस्ते पुरुषे जीवितं विना आयुर्बलं
विना औषधविधिद्विक्रिस्ताविधियथा न भवति तथा तेन प्रकारेण नीतिविहीनस्य नी-
तिरहितस्य पुरुषस्य विक्रमवृत्तयो वृथा । दृष्टांतालङ्कार ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिद्वसरे नाट्यशालासु नृत्यगेहेषु वृत्त भरतपुत्रे सत्रा नत
काचार्यै सम अह अवलोकयामास अह विलोकितवान् । कथभूतासु नाट्यशालासु ।
कामिनीजनचरणालङ्कारसरागरञ्जितरङ्गतलासु कामिनीजनानां वेद्यानां चरणानां
बोडसाबलङ्कारसो लाक्षारसः । यावत् इति यावत् । तस्य रागेण रञ्जित रञ्जीकृत रङ्गस्य
भूमिविशेषस्य तल वृष्ट यासां नाट्यशालानां तात्पर्योक्ताशालासु । उक्तं च—‘अध-
स्वरूपयोरङ्गी तल वृष्ट च । येते वितस्वी तलस्त्रालय ।’ कथं भूतैर्भरतपुत्रे । नाट्य-
विद्याधरताण्डवचण्डीशप्रमुखनर्तकशिरोमणिभिः नाट्यविद्याधरश्च ताण्डवचण्डीशश्च तौ
प्रमुखां मुटयौ येषां ते नाट्यविद्याधरताण्डवचण्डीशप्रमुखा ते च ते नर्तकाचार्या तेषां
शिरोमणयः शिरोरत्नानि ते । पुनः कथं भूतैः । अन्तर्वाणिभिः शास्त्रविद्भिः । अन्तर्वाणिस्तु
शास्त्रवित् इति । पुनः कथं भूतैः । प्रयोगभङ्गीभिश्चित्राभिनयतन्त्रं प्रयोगा नृत्यप्रयुक्तय
स्तेषां भङ्गी रचना तस्या विचित्रा मानाप्रकारा ये अभिनया वाचिकाग्निहोत्रार्थसात्त्विक
काव्यभावसूत्रका तेषां तन्त्र शास्त्र येषु भरतपुत्रेषु ते तथा ते । कथं भूतं वृत्तम् ।
इति अमुना प्रकारेण पूर्वैरङ्गपूजाप्रक्रमप्रवृत्त पूर्वैरङ्गपूजायां नाट्यप्रारम्भपूजायां
प्रक्रमे प्रारम्भ प्रवृत्त सञ्जातम् । पुनः कथं भूतम् । सरस्वतीस्तुतिवृत्तम् ।

इतीति किम् । भालमित्यादि । सा सरस्वती व युष्मान् पातु रक्षतु । सा वा । यस्या
सरस्वत्या भाल ललाटपट्टं लोचनधारं नेत्रतृतीयेन मनोहरम् । यस्या सरस्वत्या मूर्ध्नि
मस्तके जटामण्डलं वर्तते तत्प्रकटसपातोऽस्ति । कथं भूतं जटामण्डलम् । विकटमुन्नतम् ॥
यस्या सरस्वत्या बालेन्दु द्वितीयाचन्द्र प्रतिपच्चन्द्रे वा श्रवणावतसविषय कर्णपूर
गोचरः । यस्या सरस्वत्या क्रीडा क्रीडनानि जलमञ्जनानि सर समवा सरोवरस
सुत्पन्ना । यस्या काय शरीरं केतकपुष्पगर्मसुमग केतक्या इदं केतकं तच्च तत्पुष्प
तस्य गर्भो मध्यभागः तद्गुणसुमणो मनोहरः । यस्या स्थान निवास सिते उज्ज्वले

एकं ध्यानपरिग्रहप्रणयिनं हस्तं द्वितीयं पुन-

र्ललाह्वृष्टनिवेशिताक्षवलयं पुस्तप्रशस्तं परम् ।

विभ्राणा वरदं तुरीयमुचिता देवी त्रिलोकस्तुतेः

पुण्याद्वः कवितालतावलयितं संकल्पकल्पद्रुमम् ॥ २६२ ॥

धृतधवलदुकूला चन्दनस्यन्दशीला

सितसरसिजलोला हारभूपासराला ।

नमदमरनिरीटाप्रत्तरत्नप्रसर्प-

स्किरणकुसुमकीर्णा वर्णिनी वोऽस्तु मूत्यै ॥ २६३ ॥

अम्बुजे कमले वर्तते । कथंभूता सरस्वती । स्मितमुग्रव्याकीर्णवर्णावलिः स्मितमीवद्विक-
सितं यन्मुखं वदनं तत्र व्याकीर्णा विक्षिप्ता वर्णावलिरक्षरपङ्क्तिर्यस्याः सा तथोक्ता ।
समुपयालकारः ॥

एकमित्यादि । देवी प्रस्तावात् सरस्वती परमेश्वरी वो शुष्माकं संकल्पकल्पद्रुम
वाञ्छितं कल्पपूक्षं कवितालतावलयितं कवितावलीवेष्टितं पुण्यात् पुष्टिं नयतु । वा-
ञ्छितं पूरयत्वित्यर्थः । देवी किं कुर्वाणा । एकं हस्त उपरितनं वामहस्तं ध्यानपरिग्रह-
प्रणयिने ध्यानस्वीकारधैर्यमम् । अह्वृष्टतर्जनीसयोगेन बद्धस्फटिकं विभ्राणा धरन्ती ।
पुनश्च किं कुर्वाणा । द्वितीयं हस्त पुनरुपरितनं दक्षिणकर लीलाह्वृष्टनिवेशिताक्षवलयम्
लीलया अह्वृष्टे निवेशित आरोपितं अक्षवलयं अर्ककान्तमणिजपमाला यस्मिन् हस्ते
स तथा तं विभ्राणा धरे कुर्वाणा । परं हस्त अधस्तनं द्वितीयं वामं हस्तं पुस्तप्रशस्तं
प्रशंसनीयं हस्तं विभ्राणा । देवी पुनः किं कुर्वाणा । तुरीय चतुर्थं हस्तं अधस्तनं द्वितीयं
दक्षिणरं वरदं वरदानसमुद्र विभ्राणा । कथंभूता देवी । त्रिलोकस्तुतेः त्रैलोक्यस्थि-
तभक्तजनैन्द्रादिदेवतास्तवनस्य उचिता योग्या । दीपकालंकारः ॥

धृतधवलदुकूलेत्यादि । वर्णा अक्षराणि विद्यन्ते यस्याः सा वर्णिनी देवी
सरस्वती वो शुष्माकं मूत्यै ऐश्वर्याय अस्तु भवतु । कथंभूता वर्णिनी । धृतधवलदुकूला
धृतं स्वीकृतं धवलमुज्ज्वलं दुकूलं पटवर्त्तं यया सा धृतधवलदुकूला । स्वीकृतप्रावारराजो-
ज्ज्वलवस्त्रेभ्यः । पुनः कथंभूता वर्णिनी । चन्दनस्यन्दशीला चन्दनस्य हरेचन्दनस्य ।
परमोत्तमचन्दनस्य द्रवः चन्दनमुच्यते । तस्य स्यन्दः क्षरणं प्रच्यवनं तस्मिन् शीलं
समावो यस्याः सा चन्दनस्यन्दशीला । पुनः कथंभूता । सितसरसिजलोला सितसरसिजेपु-
ञ्जज्वलकमलेषु लोला देवार्चनकीर्णकरणार्थं सावाह्वी । पुनः कथंभूता । हारभूपास-
राला हारभूपाभिर्मुक्तामालाभिस्तत्तस्याः सराला अपर्यन्ता । पुनः कथंभूता । नम-
दमरनिरीटाप्रत्तरत्नप्रसर्पस्किरणकुसुमकीर्णा नमन्तः प्रह्वीभवन्तो ये अमरा इन्द्रादयो

स्वर्गैसदां वदनपद्मनिवासहंसी

विद्याधरध्वजमण्डनरत्नरेखा ।

भूवासमानसविभूषणहारयष्टि-

वर्गदेवता नृप त्वातनुतां हितानि ॥ २६४ ॥

संध्यासु प्रतिवासरं श्रुतिधृतिर्वद्धा प्रमाणाञ्जलि

योगस्वापमुपेत्य दुग्धजलधौ शेषाश्रितः श्रीपतिः ।

शंमुर्ध्वायति चाक्षसूत्रवलयं कृत्वा करेऽनन्यधी-

देवि त्वत्पदपङ्कजद्वयमिदं सर्वार्थकामप्रदम् ॥ २६५ ॥

भावेन द्रुहिणै रसेन हरिभिर्नृत्येन कामारिभि-

र्घ्य्या सिद्धजतैर्नभश्चरणैर्वृत्त्या प्रवृत्त्या सुरैः ।

देवास्तेषां निरीडानि त्रिशिखमुक्तानि प्रज्ञानि यानि रत्नानि अप्रज्ञानि तेभ्यः प्रसर्पन्तः प्रसरन्तो ये किरणा रश्मयस्य एव कुमुदावि पुष्पाणि सैः कीर्णा व्याप्ता । अतिशयालंकारः ॥

स्वर्गैसदामित्यादि । हे नृप हे राजन्, वर्गदेवता सरस्वती तव भवतः हितानि वाञ्छितानि आतनुतां विदधातु । कथंभूता वर्गदेवता । स्वर्गैसदां वदनपद्मनिवासहंसी स्वर्गैसदा देवानां वदनपद्मानां मुखकमलानां निवासे वसतिकरणे हंसी राजहंसी वर्तते । पुनः कथंभूता वर्गदेवता । विद्याधरध्वजमण्डनरत्नरेखा विद्याधराणां विषद्वा-
मिना धवणानां श्रुतीनां मण्डने भूषणार्थं रत्नरेखा माणिक्यपङ्क्तिः । पुनः कथंभूता । भूवासमानसविभूषणहारयष्टिः भूवासानां भूमियोचणानां मानसविभूषणे हृदयमण्डने हारयष्टिः मुक्तामाला वर्तते । रूपकालंकारः ॥

संध्यासुत्यादि । इदं प्रत्यक्षीभूत सत्पदपङ्कजद्वयं सच्चरणकमलयुगलं प्रतिवासरं दिनं दिनं प्रति संध्यासु पूर्वासु पूर्वार्द्धमध्याह्नसंध्याकालेषु श्रुतिधृतिः प्रज्ञा प्रमाणाञ्जलि वद्धा करपोटनं कृत्वा योगस्वापं उपेत्य ध्यावनिद्रा प्राप्य ध्यायति त्वाम् । श्रीपतिर्नारायणः दुग्धजलधौ क्षीरसागरे शेषाश्रितः शेषनागाश्रितो नागशय्यामारुहः ध्यायति । शंमुर्ध्वादेवय अक्षसूत्रवलयं करे कृत्वा जपमाला दृष्टे धृत्वा ध्यायति । कथंभूतः श्रुतिधृतिः श्रीपतिः शंमुखः । अनन्यधीः एकाग्रचित्तः । कथंभूत त्वत्पदपङ्कज-
द्वयम् । सर्वार्थकामप्रदम् सर्वे च ते अर्था धनानि कामाश्च क्षीमोपाः सान् प्रददाति प्रयच्छतीति सर्वार्थकामप्रदम् । समुच्चयदीपकरूपकस्तिशयालंकारः ॥

भावेनेत्यादि । हे देवि हे सरस्वति, त्वं भवती वर्ण्या वर्णनीया अति द्रुहिणैर्दे-
वैश्चरितिशेष भावेन एकीनपमाधाद्रावस्यूहेन । वर्ण्यमात्र इत्यत्र जालपेक्षया एकवचनं

सिद्ध्या चारणमण्डलैर्मुनिकुलैस्त्वं देवि सप्तस्रै-

रातोद्येन च नन्दिभिः कृतनुतिर्गानेन गन्धर्विभिः ॥ २६६ ॥

नासावर्थो न तच्चित्तं न ताश्चेष्टाः शरीरिणाम् ।

पदद्वयाङ्कितं देव्या यन्नेह भुवनत्रये ॥ २६७ ॥

मानससरोविनिर्गतसितसरसिहस्थितेः सरस्वत्याः ।

वरवर्णकीर्णकान्तिः पुष्पाञ्जलिरस्तु रङ्गपूजायै ॥ २६८ ॥

इति पूर्वैरङ्गपूजाप्रक्रमप्रवृत्तं सरस्वतीस्तुतिवृत्तं नृत्तं नाट्यविद्याधरता-
ण्डवचण्डीशप्रमुखनर्तकशिरोमणिभिरन्तर्वाणिभिः प्रयोगभङ्गीविचित्राभि-
नयतन्त्रैर्भरतपुत्रैः सत्रमवलोकयामास ।

ज्ञातव्यम् । हरिभिनारायणैः कविविशेषैस्त्वं वर्णा । केन । रसेन शृङ्गारादिना रसेन, कामा-
रिभिः रुद्रैः कविविशेषैश्च नृत्येन शिरोभ्रूलोचनप्रीवादिसर्वाङ्गनृत्यविशेषेण वर्णा वर्णनीया ।
नभश्चरगणैः सिद्धजैः देवविशेषसमूहैः सिद्धनामकविसमूहेष्वेव त्वं वर्णा । कया । कुर्या
प्रवर्तनेन । तथा सुरैर्देवैः सुरनामकविविशेषैश्च । प्रवर्तनेन त्वं वर्णा प्रकुर्या चारणमण्डलैः
आकाशगामिभिश्चारणसमूहैः सिद्ध्या मनोपागन्धेनसिद्धिसमूहेन त्वं वर्णा । मुनिकुलैः ज्ञानि-
समूहैः मुनिकुलनामभिः कविविशेषैश्च सप्तस्रैः 'निपादर्पभगान्धारपञ्चधैवतमभ्यमाः ।
पञ्चमयेति सप्तैते तन्त्रीकण्ठोदित्यथाः स्वराः ॥' इति श्लोककथितैः सप्तभिः स्वरैस्त्वं वर्णा ।
सारिगमपधनि इति सप्तभिः स्वरैर्वा त्वं वर्णा वर्णनीया । नन्दिभिरष्टाभिः दशगणैः
कविविशेषैश्च आतोद्येन ततमिततघनमुपिरनामकेन चतुर्विधवादित्रेण त्वं वर्णा । गन्ध-
र्विभिः नारदतुम्बहप्रभृतिभिः कविविशेषैश्च गानेन गीतेन कृतनुतिर्निहितस्तुतिर्वर्तते ।
दीपकार्लकारः । समुच्चयश्च ॥

नासावित्यादि । असी प्रत्यक्षीभूतः अर्थः पदार्थः जीवादिकं यत्तु न वर्तते ।
तज्जगत्प्रसिद्धं चित्तं मनश्च न वर्तते । सा जगत्प्रसिद्धावेष्टाः शरीरिणां क्रियाः न वर्तन्ते ।
तत् किम् । यत् इह अस्मिन् भुवनत्रये भूर्भुवःखलत्रये देव्याः सरस्वत्याः पदद्वयाङ्कितं
स्थेत्यादितत्क्ष(?)चरणद्वयाङ्कितं न वर्तते । अतिशयार्थलंकारः ॥

मानससरोचिनिर्गतेत्यादि । सरस्वत्याः भारतीदेव्याः रङ्गपूजायै नर्तनस्थान-
पूजननिमित्तं पुष्पाञ्जलिरस्तु भवतु । कथंभूतायाः सरस्वत्याः । मानससरोविनिर्गतं
उत्तसरसिरहं शुक्लकमलं तस्मिन् स्थितिः स्थानं यस्याः सा तथोक्ता तस्याः । कथंभूता
पुष्पाञ्जलिः । वरवर्णकीर्णकान्तिः वरा मनोहरा वर्णाः श्वेतपीतहरितरक्तादयस्तैः कीर्णा
व्याप्ता कान्तिः यस्य स तथोक्तः । रूपकार्लकारः ॥

आसाद्य लक्ष्मीं श्रुतिदृष्टिभाजो न सन्ति येषां भरतप्रयोगाः ।

तेषामियं श्रीमृतकाङ्क्षशोभासमानवृत्तिश्च निरर्थिका च ॥ २६९ ॥

कदाचिदुद्धाटितसरस्वतीरहस्यमुद्राकरण्डेषु महाकविकाव्यकथाका-
ण्डेषु

ब्रह्माण्डमण्डपमहोत्सवपौरुषस्य

लक्ष्मीः स्वयंवरविधौ विहितादरा यत् ।

चित्रं न तत्कृतजगत्त्रयरक्षणस्य

कीर्तिप्रिया भ्रमति यत्तव तन्नु चित्रम् ॥ २७० ॥

आसाद्येत्यादि । येषां पुरुषाणां राज्ञां भरतप्रयोगाः गीतनृत्यवादिप्रोदाहरणानि श्रुतिदृष्टिभाजः कर्णेन्द्रियलोचनेन्द्रियगोचराः सन्ति न भवन्ति । किं कृत्वा । पूर्वं लक्ष्मी-मासाद्य धियं प्राप्य । तेषां राज्ञां धनवतां पुरुषाणां च इयं प्रत्यक्षीभूता श्रीलक्ष्मीमृतका-ङ्क्षशोभासमानवृत्तिर्भवति भूतकस्य जीवाहितकलेरस्याङ्गं शरीरं तस्य शोभा पुष्प-न्दनाभरणादिरचना तस्याः समानवृत्तिर्भवति । न केवलं मृतकाङ्क्षशोभासमानवृत्तिः श्रीर्भवति, किंतु निरर्थका निष्फला च भवति । उपमालंकारः ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे महाकविकाव्यकथाकाण्डेषु महाकवीनां काव्यकथाकाण्डेषु काव्यानां कथाप्रस्तावेषु पण्डितवैतण्डिकस्य कवेः पण्डितवैतण्डिकनामविदुषः अखर्वग-र्वपर्वतभारे अखर्वो महान् योऽसी मर्वोऽहंकारः स एव पर्वतः काठिन्यप्रकृतित्वात् तस्य भारो भरत् अखर्वगर्वपर्वतभारे अवारुहं अवरोहितवान् । अहं उत्तारितवानि-त्यर्थः । पण्डितवैतण्डिकगर्वं भक्षितवानहमित्यर्थः । कर्पभूतेषु महाकविकाव्यकथा-काण्डेषु । उद्धाटितसरस्वतीरहस्यमुद्राकरण्डेषु उद्धाटित उन्मुद्रितः सरस्वत्याः संबन्धी रहस्यमुद्रोपलक्षितः गोप्यतत्त्वचिह्नसहितः करण्डः पेटिका येषु ते तथा तेषु । किं कुर्वतः पण्डितवैतण्डिकस्य । प्रस्तावमविज्ञाय अवसरमज्ञात्वा इति ईशानि काव्यानि पठतः उच्चारयतः कृतावहेत्यस्य विहितानादरस्य ।

इतीति किम् ब्रह्माण्डेत्यादि । हे राजन्, यत्तव भवतो लक्ष्मीः धीः स्वयंवर-विधौ स्वयंवरविधाने स्वयमेवागल्य वरणे विहितादरा कृतादरा वर्तते तच्चित्रं आश्चर्यं न वर्तते । कथंभूतस्य तव । ब्रह्माण्डमण्डपमहोत्सवपौरुषस्य ब्रह्माण्डमण्डपं परिणय-नशाला । जनोऽयं इति यावत् । तस्य महोत्सवे महदर्थं पौरुषं वर्त्तनं यस्य स तथा तस्य । तच्चित्रं न भवति, तर्हि किं चित्रम् । यत् तव कीर्तिप्रिया भ्रमति पर्यटति । न इति वितर्कः । तच्चित्रं तदाश्चर्यं वर्तते । कथंभूतस्य तव । कृतजगत्त्रयरक्षणस्य कृतं विहितं जगत्त्रयस्य त्रैलोक्यस्य रक्षणं प्रतिपालनं येन स तथा तस्य । हेत्वलंकारः ॥

हरगिरयन्ति महीध्राः क्षीरोदधयन्ति वार्धयः सर्वे ।

तव देव यशसि विसरति सौधन्ति जगन्ति च त्रीणि ॥ २७१ ॥

गिरिषु धृता भूमिमृतः पृथ्वीभारश्च निजभुजे निहितः ।

को नाम बलेन नृप त्वया समः सांप्रतं भुवने ॥ २७२ ॥

इति प्रस्तावमविज्ञाय पठतः कृतावहेलस्य पण्डितवैतण्डिकस्य कवेः

सकलकविलोकचक्रप्रमर्दनः ख्यात एव भुवनेऽस्मिन् ।

कथमिह संप्रति भवता समागतो नावबुद्धेऽहम् ॥ २७३ ॥

इति कथंचित्कट्टवं वदतः

त्रिमूलकं द्विधोत्थानं पञ्चशास्त्रं चतुश्छदम् ।

योऽङ्गं वेति नवच्छाद्यं दशभूमिं स (च) काव्यकृत् ॥२७४॥

हरगिरयन्तीत्यादि । हे राजन्, तव यशसि विसरति प्रसरति महीध्राः पर्वताः-
हरगिरयन्ति कृष्णा अपि पर्वता कैलासगिरिवदावहन्ति उज्ज्वला भवन्ति । सर्वेऽपि
वार्धयः लवणोदकादयः समुद्राः क्षीरोदधयन्ति क्षीरोदधिरिव आचरन्ति । कृष्णा
अपि शुक्ला जायन्त इत्यर्थः । त्रीणि जगन्ति च त्रीणि भुवनानि च सौधन्ति सुधावलि-
तानिवाचरन्ति । कियोपमालंकारः ॥

गिरिष्वित्यादि । हे वृष हे राजन्, भुवने जगति सांप्रतमिदानीं बलेन त्वया
समः को नाम वर्तते । अपि तु न कोऽपि । येन त्वया भूमिमृतः पर्वताः पक्षे राजानः
गिरिषु पर्वतेषु धृता आरोपिताः, पृथ्वीभारश्च भूमिभारो निजभुजे स्वकीयदक्षिणकरे
निहित आरोपितः श्लेषाक्षेपालंकारः ॥

पण्डितवैतण्डिकस्य किं कुर्वतः । इति ईदृशं कथंचिन्महता कटेन कट्टवं कटुवचनं
वदतो व्यक्तं जरपतः ।

इतीति किम् । सकलेत्यादि । हे राजन्, इह अस्यां सभायां संप्रतीदानीं समागतः
संप्राप्तः भवता त्वया अहं कथं केन प्रकारेण नावबुद्धे कथं न जानीयां । कथंभूतोऽहम् ।
अस्मिन् भुवने पृथ्वीमण्डले ख्यात एव । पुनः कथंभूतोऽहम् । सकलकविलोकचक्रप्र-
मर्दनः सकलाद्य ते कविलोकः कविसमूहास्तेषां चक्रं समूहस्तत्प्रमर्दयामि पूर्णिकरोमि
इति सकलकविलोकचक्रप्रमर्दनः । उपमारूपकमिदम् ॥

येन कृत्वा अखर्वगर्वपर्वतभारमवारुहदम् अखर्वगर्वपर्वतभारमवारितवान् । इति
ईदृशस्य अस्य प्रत्यक्षीभूतस्य लोकस्य अर्थकथनानुनाथनाशयशयेन अर्थस्य वाच्यस्य
कथनं व्यावृत्तिव्याख्यानं तस्य आनुनाथनं वाचनम् । प्रश्न इत्यर्थः । तस्याशयोऽभि-
प्रायः स एव शयो हस्तः अर्थकथनानुनाथनाशयशयस्तेन ।

इतीति किम् । त्रिमूलकमित्यादि । यः पुमान् अङ्गं यदङ्गं वेति जानाति स पुमान्

इत्यस्यार्थकथनानुनाथनाशयशयेनास्वर्गवर्गपर्वतभारमवारुहम् ।

राजन्नशेषविपयातिशयप्रसूतौ

येषां महाकविकृतौ न मनीषितानि ।

तेषां श्रुती च रसनां च मनश्च मन्ये

वाग्देवताविहितशापमिवेश्वराणाम् ॥ २७५ ॥

कदाचिन्नियतवृत्तिवर्णपदप्रयोगानुबद्धशुद्धमिश्रिताशेषभाषाप्रकाशितप्र-
तिभेषु पण्डितप्रकाण्डमण्डलीमण्डनाडम्बरगीर्णुम्फसंरम्भेषु जिनजैमिनिक्-

काव्यकृत कविरच्यते । कथंभूतमगम् । त्रिमूलकम् । पुनः कथंभूतमगम् । द्विधोरयानं श-
ब्दार्थलक्षणद्विधोरयानम् । प्रचुरा-प्रौढा-पर्या-कलिता-भद्राभिर्गुणैः पञ्चशास्त्रम् चतुश्छन्द-
चत्वारश्छन्दाः पर्णानि यस्य स चतुश्छन्दस्तम् । तथा हि—‘द्वित्रिपदा पाञ्चाली लाटीया पञ्च
सप्त वा यावत् । शब्दाः समासवन्तो भवन्ति ।’ यथाशक्तिगौडीया असमस्तपदा वैदर्भी-
रिति चतुश्छन्दम् । पुनः कथंभूतमगम् । नवच्छायम् । ‘शङ्खारवीरकरुणहास्याद्भुतभया-
नकाः । रौद्रभीमस्त्वशान्ताश्च नवैते निश्चिता बुधैः ॥’ पुनः कथंभूतमगम् । दशभूमिम् ।
‘औदार्यसमताकान्तिरर्थव्यक्तिः प्रसन्नता । समाधिः श्लेष ओजश्च माधुर्यमुकुमारता ॥’
इति श्लोककथितैः दशभिर्गुणैः दशभूमिम् । समुच्चालंकारः ॥

राजप्रित्यादि । हे राजन्, येषां नरेन्द्राणां महाकविकृतौ महाकविकान्ये मनी-
षितानि मनोरमा न भवन्ति तेषां ईश्वराणां नरेन्द्राणां श्रुती द्वौ कर्णौ रसनां च जिह्वा
मनश्च चित्तं वाग्देवताविहितशापम् । कथंभूतायां महाकविकृतौ । अशेषविपयातिशय-
प्रसूतौ अशेषाद्ये ते विपयाः शब्दा रसा अस्फुटमुखादिलक्षणास्तेषां अतिशयो भर-
स्वस्य प्रसूतिरूपतिर्यस्यां महाकविकृतौ सा तयोक्ता तस्याम् । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

कदाचिद् कस्मिन्निधिवसरे पण्डितप्रकाण्डमण्डलीमण्डनाडम्बरगीर्णुम्फसंरम्भेषु प्रशस्ताः
पण्डिताः पण्डितप्रकाण्डाः तेषां मण्डली समूहस्तस्यां मण्डनं आभरणप्रायः आडम्बरेण
शब्दानामाद्येन योऽसौ गीर्णुम्फ उपन्यासस्तस्य संरम्भेषु प्रारम्भेषु परस्परमसह-
नतया विवादेषु विदुष्विणो विद्वांसो विदन्ते यासां परिपदां ता विदुष्विण्यस्तासां
विदुष्विणीनां परिपदां सभानां तार्किकसमूहानां चित्तभित्तिषु मनोवेदिकासु आत्मयशः-
प्रशस्तीः निजयशःप्रतिष्ठाः उल्लिख्य उत्कीर्णितवानहम् । कथंभूतेषु पण्डितप्रकाण्डम-
ण्डलीमण्डनाडम्बरगीर्णुम्फसंरम्भेषु । नियतवृत्तिवर्णपदप्रयोगानुबद्धशुद्धमिश्रिताशेषभा-
षाप्रकाशितप्रतिभेषु वृत्तिश्च समासः, वर्णश्च अक्षराणि, पदानि च सुप्तिङन्तादीनि
प्रातिपदिकानि, नियतानि मर्यादीमृतानि यानि वृत्तिवर्णपदानि तेषां प्रयोगाः उच्चार-

१. ‘विदुष्विणीनां’ इति मूलप्रतीकं भवेत्.

पिलकणचरचार्वाकशाक्यप्रणीतप्रमाणसवीणतया विदुष्विणीना परिपदा
चित्तभित्तिप्वारमयशःप्रशस्तीरुल्लिखेत् ।

यथास्वरहिते पुंसि वृथा शौर्यपरिग्रहः ।

तथोपन्यासहीनस्य वृथा शास्त्रपरिग्रहः ॥ २७६ ॥

स्फुरन्त्यपि मन सिन्धौ शास्त्ररत्नान्यनेकशः ।

वचोगुणविहीनानि भूषयन्ति न सम्मनः ॥ २७७ ॥

विद्याना स्फुरित प्रीत्यै स्त्रीणा लावण्यवद्बहिः ।

अन्तर्भवतु वामा वा किं विचारैरतीन्द्रियैः ॥ २७८ ॥

णानि तेषु अनुपपन्ना गुम्फिता या शुद्धा केवला मिश्रिता परस्परमिलिता अशेषा
समस्ता भाषा संस्कृत प्राकृत सूरसेनी मागधी पैशाची बृहत्पापैशाची अपभ्रंशलक्ष-
णस्ताभिः प्रकाशिता प्रकटीकृता प्रतिभा बुद्धिर्येषु गीर्गुम्फकसरम्भेषु ते तथोक्तास्तेषु ।
कथा कृता आत्मयशःप्रशस्तीरुल्लिखेत् । जिनजैमिनिकपिलकणचरचार्वाकशाक्यप्रणी-
तप्रमाणसवीणतया जिनश्च अर्हन्, जैमिनिश्च भट, कपिलश्च सारथ्य, कणचर अ-
क्षपाद शिष्यमतानुचारी, चार्वाकश्च नृवाकूशिष्यनास्तिक कौलिक । कुलाचार्य इति
यावत् । शाक्यश्च बुद्ध, ते प्रणीतानि उपकथितानि यानि प्रमाणानि वस्तुसकलादेशास्तेषु
सवीण प्रवीण । निपुण इति यावत् । जिनजैमिनिकपिलकणचरचार्वाकशाक्यप्रणी-
तप्रमाणसवीणस्तस्य भावस्तत्ता तया । एतेषा प्रमाणेषु निपुणत्वं श्रीयशोधरमहाराजस्य
वर्तते । कानि तानि जिनादीनां प्रमाणानि इत्याह—जिनदर्शने प्रत्यक्ष परोक्ष चेति,
प्रमाणद्वयं, जैमिनिदर्शने प्रत्यक्षमनुमानमुपमानमागमोऽर्थापत्तिरभाषधेति पदं प्रमाणानि,
कपिलदर्शने प्रत्यक्षानुमानशब्दा इति त्रीणि प्रमाणानि, कणचरदर्शने वैशेषिकदर्शने च
प्रत्यक्षमनुमानमागमवेति त्रीणि प्रमाणानि, चार्वाकदर्शने प्रत्यक्षमेकमेव प्रमाणम्, शा-
क्यदर्शने प्रत्यक्षमनुमानं चेति द्वे प्रमाणे । तद्विस्तरस्तु न्यायकुमुदचन्द्रोदये ज्ञातव्यः ॥
यथेत्यादि । यथा येन प्रकारेण अस्वरहिते खड्गाद्यायुधवर्जिते पुंसि सुभटपुरुषे
शौर्यपरिग्रहः शून्य एवा निरर्थको भवति । तथा तेनैव प्रकारेण उपन्यासहीनस्य
वामिन्यासविरहितस्य विदुषः शास्त्रपरिग्रहः अनेकशास्त्रेषु प्रवीणत्व वृथा निरर्थको भ-
वति । दृष्टान्तालंकारः ॥

स्फुरन्तीत्यादि । मन सिन्धौ मन समुद्रे अनेकशः अनेकानि शास्त्राणि एव
रत्नानि स्फुरन्त्यापि चमत्कर्तव्यं न्यपि वचोगुणविहीनानि उपन्यासगुणरहितानि सम्मन-
सता हृदयं न भूषयन्ति । रूपकालंकारः ॥

विद्यानामित्यादि । स्त्रीणां बहिर्लावण्यवत् गालकान्तिवत् यथा स्त्रीणां लावण्यं
फलानां प्रीत्यै भवति तथा विद्यानां बहिः स्फुरितं विदुषां प्रीत्यै भवति । अन्तर्भाव्ये

श्रीमान्विधेः प्रसादेन यः सत्सु न कृतादरः ।

अरप्यकुसुमानीव नीरर्यास्तस्य संपदः ॥ २७९ ॥

आसंसारं यशः कर्तुं चतुर्वर्गं तु वेदितुम् ।

येषु बाण्डास्ति ते भूपाः कुर्वन्ति कविसंग्रहम् ॥ २८० ॥

कदाचिदनायासप्रवृत्तरथचरणनेमिषु करिविनयभूमिषु

समं गात्रैस्तिष्ठ प्रतिहर करं छिद्ररहितं

शिरः पुत्रोन्नम्य स्ववहितमनाः स्वर्पय मुखम् ।

ततः कल्याणाङ्ग भवणयुगलं हर्षय गज

द्रुवे यावन्मात्राशतमिदमहं वर्णविधये ॥ २८१ ॥

विद्याना स्फुरितं क्षीणा लावण्यं च भवतु वा मा वा भवतु । अतीन्द्रियैश्चधुरादीनामगो-
चरैर्बिंबारैः किम् । न किमपि । उपमाक्षेपालंकारः ॥

श्रीमानित्यादि । विधेः प्रसादेन पुण्यस्योदयेन यः श्रीमान् लक्ष्मीवान् पुमान्
सत्सु कृतादरो न भवति तस्य पुरुषस्य ता सपदो लक्ष्म्यो निरर्थो निष्फला भवन्ति ।
किंवत् । अरप्यकुसुमानीव अरप्यपुष्पाणीव । उपमालंकारः ॥

आसंसारमित्यादि । येषु भूषेषु आससार ससारपर्यन्तं यशः कर्तुं कीर्तिं विधातु
बाण्डा आकाङ्क्षा अस्ति विद्यते, न केवलं यशः कर्तुं बाण्डास्ति, किं तु पुनः चतुर्वर्ग
धर्माधिकाममोक्षलक्षणं वेदिनुं ज्ञातुं बाण्डास्ति, ते भूपास्ते राजानः कविसंग्रहं महाक-
विस्तीकारं कुर्वन्ति विदधति । आल्लंकारः ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे इति पाठपरामर्शः । ईदृशपाठतत्परः संग्रह स्वयमेव आत्मनैव
गृहीतवेषु गृहीतवशयष्टि वारणान् अहं विनिन्ये शिक्षितवानहम् । काष्ठ (विषये) ।
करिविनयभूमिषु गजशिक्षाभूमिषु । कथंभूतासु करिविनयभूमिषु । अनायासप्रवृत्तरथच-
रणनेमिषु अनायासेन सुखेन प्रवृत्ताः संचलिता रथचरणानां स्वन्दनचक्राणां नेमयो
धारा यासु तात्पर्योक्तस्तान् ।

इतीति किम् । वीदृशपाठपरामर्शः । समं गात्रैरित्यादि । हे पुत्र । पुत्रेति
कोमलालापे । हे गज हे गजेन्द्र, समं साधु यथा भवत्येवं गात्रैः तिष्ठ । उक्तं च—द्वौ
समं पथात् जहादिदेशो गात्राचारकमात्, तथा च—‘गात्रमज्ञातरीरयोः’ । गजस्य
अग्रदेशो गात्रमुच्यते । हे पुत्र, त्वं करं शुण्डादण्ड प्रतिहर सकोचय वेष्टय । कथं-
भूतं करम् । छिद्ररहितं निद्रिद्धम् । हे पुत्र, शिरो मस्तकं उन्नम्य उन्नतं कृत्वा स्ववहि-
तमनाः मुखं स्वर्पय साधु धोयनं यथा भवत्येवं अर्पय शुण्डादण्डं प्रवेष्टय । ततस्तदनन्तरं
शुण्डादण्डस्य मुखप्रवेशादनन्तरं हे कल्याणाङ्ग मङ्गलमुलक्षणशरीर हे गज हे गजनाथ,
भवणयुगलं कर्णद्वयं हर्षय उत्तालय । ईदृशया अवस्थया त्वं कियत्कालं तिष्ठ यावत्कालं

एवमशेषक्रियासौष्ठव, प्रतिष्ठाधिष्ठानायां शुभस्थापनायाम् । स्थिरस्थितस-
मस्ताङ्गसंगर्भे, शिक्षावेक्षणाक्षुण्णान्तःकरणगर्भे, मरीचिमतङ्गमृगशर्मादिम-
हानुनिसमानीतदर्शितावलोकितगृहीतध्यातनिश्चिताण्डकपालाददितिमुतप्र-
सूतिपूतान्तरालादुपासितुमायातगणपतिविलोकनप्रहितनयनेन तद्ददनानुरूप-
पवपुःसंपादनसमाहितहृदयेन सप्तसामान्यभिगायता पितामहेन विहित-

इदं प्रत्यक्षीभूतं मात्राशतमिति शब्दं भुवे तावत्त्वं तिष्ठ । किमर्थं भुवे । कर्णविधये तव
स्तुतिविधानाय । ज्ञात्यलंकारः ॥

कस्मात्त्वं तिष्ठ । शुभस्थापनायां शुभविशेषणम् । कर्मभूतायां शुभस्थापनायाम् । एवम-
मुना प्रकारेण हे अशेषक्रियासौष्ठव अशेषास्तु सकलास्तु क्रियास्तु सौष्ठव एव समी-
चीनत्वं यस्य स तस्य संबोधनं हे तथोक्त, प्रतिष्ठाधिष्ठानाया प्रतिष्ठायाः स्थितेः अधिष्ठानं
अध्यात्मनं यस्यां शुभस्थापनायां सा प्रतिष्ठाधिष्ठाना तस्याम् । हे स्थिरस्थितसमस्ताङ्ग-
संगर्भे स्थिरो निश्चलः स्थितः समस्तानां अज्ञानां अवयवानां संगर्भो मध्यो यस्य स
तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे शिक्षावेक्षणाक्षुण्णान्तःकरणगर्भे शिक्षाया विनयस्य
यदवेक्षणं अवलोकनं तेन अक्षुण्णः संपूर्णः अन्तःकरणगर्भः मनोमध्यो यस्य स तथा
तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे गज, पितामहेन विहितसकलसत्त्वातिशायिदेह पिताम-
हेन ब्रह्मणा विहितो निर्मितः सकलसत्त्वेभ्यः अतिसायी अतिशयवान् देहः शरीरं
यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । पितामहेन कस्याद्विहितशरीरः । मरीचिमत-
ङ्गमृगशर्मादिमहानुनिसमानीतदर्शितावलोकितगृहीतध्यातनिश्चिताण्डकपालात् मरीचिश्च
ऋषिविशेषः, मतङ्गश्च ऋषिविशेषः, मृगशर्मा च ऋषिविशेषः, मरीचिमतङ्गमृगशर्माणः
आदिर्येषां अम्मादीनां ते मरीचिमतङ्गमृगशर्मादयः, ते च ते महामुनयः बृहस्पयः तैः
समानीतं ब्रह्मणः संमुखमानीतम्, तच्च दर्शितं ब्रह्मचक्षुर्गोचरीकृतम्, तच्च अवलोकितं
पितामहेन दृष्टम्, तच्च गृहीतं ब्रह्मणा स्वीकृतम्, तच्च ध्यातं ब्रह्मणा चिन्तितम्, तच्च नि-
श्चितं ब्रह्मणा निर्णीतम् । 'एवं पद्विशेषणविशिष्टं यत् अण्डकपालं ब्रह्माण्डस्य कपालं अर्थ-
स्तस्मात् । कर्मभूतात् अण्डकपालात् । अदितिमुतप्रसूतिपूतान्तरालात् अदितिमुतः
श्रीभास्करः तस्य प्रसूतिरुत्पत्तिः तथा पूतं पवित्रं अन्तरालं मध्यं यस्य ब्रह्माण्डार्धस्य
तत्तथोक्तं तस्मात् । कर्मभूतेन पितामहेन । उपासितुं सेवितुं आयातगणपतिविलोकनप्र-
हितनयनेन आयातः आगतो योऽसौ गणपतिर्विनायकः तस्य विलोकने दर्शने प्रहिते
प्रेरिते नयने लोचने येन पितामहेन । पुनः कर्मभूतेन पितामहेन । तद्ददनानुरूपपवपुःसंपा-
दनसमाहितहृदयेन तस्य गणपतेर्वदनं तद्ददनं तद्ददनस्य अनुरूपं गणपतिवदनानुसारं वपुः
शरीरं तस्य संपादने निष्पादने समाहितं सावधानीकृतं हृदयं येन स तथा तेन । पितामहेन
किं कुर्वता । सप्तसामानि सप्तसामवेदवाक्यानि अभिगायता मन्दतया गानं कुर्वता । हे

सकलसत्त्वातिशयिदेह, त्रिलोचनाच्युतविरिञ्चिविरोचनचन्द्रचित्रभानुप्रभृ-
तिभिर्देवताभिः सवहुविस्मयमुदीरितपरस्परस्वागताभिरधिष्ठितोदारशरीरगेह-
निखिलापरप्राणिगणानार्थवीर्य, दिविजकुञ्जकुञ्जवज्रापातशौर्य, द्विजदेवगन्ध-
र्वयक्ष्ममहीक्षितामन्यतमसत्त्वपद, क्षोणीशमहामात्रकुलकल्याणपरम्पराफल-
वरद, द्विरद, हे हल, दिव्यसमाज, मात्राशतं तिष्ठ तिष्ठ ।

गात्रैस्तिष्ठ समैः पुरोनखसमं हस्तं निधेहि क्षितौ

दृष्टिं देहि कराग्रतः स्थिरमनाः कर्णौ गजाश्लेषय ।

श्रेयताभिरधिष्ठितोदारशरीरगेह देवताभिर्देवविशेषैः अधिष्ठितं निवासीकृतं उदारमतिशये-
न मनोहरमत्युन्नत वा शरीरगेहं कायमन्दिर यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । कथंभू-
ताभिर्देवताभिः । त्रिलोचनाच्युतविरिञ्चिविरोचनचन्द्रचित्रभानुप्रभृतिभिः त्रिलोचनश्च श्री-
महादेव, अच्युतश्च श्रीनारायण, विरिञ्चिश्च विधिः, विरोचनश्च भास्करः, चन्द्रश्च रोहि-
णीकान्तः, चित्रभानुश्च स्वाहावल्लभ, ते प्रभृतयो यासां यमराक्षसपवनादीनां तास्त-
थोक्तास्ताभिः । पुनः कथंभूताभिर्देवताभिः । सवहुविस्मय बहुार्थं यथा भवत्येवं उदीरि-
तपरस्परस्वागताभिः उदीरितं उक्तं परस्परं अन्योन्यं स्वागतं बहुमानो याभिस्त्वास्त-
थोक्तास्ताभिः । हे निखिलापरप्राणिगणानार्थवीर्यं निखिलं, समस्तं, अपरप्राणिगणैः
सहस्रमदलक्षभटकोटिमठादिभिः तुरगमहिषादिभिश्च अवार्यं अनिवारणीयं वीर्यं शक्ति-
र्यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे दिविजकुञ्जकुञ्जवज्रापातशौर्यं दिविजकुञ्जः
कल्पवृक्षास्तेषां कुञ्जानि लतादिपिहितोदरास्तेषां वज्रापातः अशनिपातः तस्य सहस्रं शौर्यं
सौमन्यं यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे द्विजदेवगन्धर्वयक्ष्ममहीक्षितामन्य-
तमसत्त्वपद, द्विजाश्च परशुरामादयः, देवाश्च इन्द्रादयः, गन्धर्वाश्च हाहाहूहूप्रभृतयः,
यक्षाश्च धनदादयः, महीक्षितश्च भीमभीष्मादयस्ते द्विजदेवगन्धर्वयक्ष्ममहीक्षितस्तेषां द्वि-
जदेवगन्धर्वयक्ष्ममहीक्षितां सबन्धित्वेन अन्यतमं कस्यचित् सबन्धि यच्च सत्त्वं साहसं तस्य
पदं स्थानं अन्यतमसत्त्वपदं तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे क्षोणीशमहामात्रकुलकल्या-
णपरम्पराफलवरद क्षोणीशाना महानरेन्द्राणां ये महामात्रा हस्तिपालास्तेषां कुलस्य
अन्ययस्य कल्याणपरम्पराणां शुभश्रेणीनां फलवरं ददातीति तथोक्त. तस्य संबोधनम् ।
हे द्विरद हे हस्तिन्, हे हे अहो अहो हे हल हे मित्र, हे दिव्यसमाज अमानुषगजेन्द्र
मात्राशतं बहुमात्रा यावत् तावत्त्वं तिष्ठ तिष्ठ रह रह ॥

गात्रैरित्यादि । हे गज, त्वं समैरनिम्रोभर्तृर्गात्रैः शरीरप्रतीकैः तिष्ठ । पुरोनखसमं
अग्रनखसमानं हस्तं शुण्डादण्डं निधेहि स्थापय । कस्याम् । क्षितौ भूमौ । कराग्रतः शुण्डाद-
ण्डाग्रतः अहस्ता दृष्टिं देहि । हे गज, स्थिरमनाः सन् कर्णौ त्वं आश्लेषय निधलीकुर्व । हे

वाल धारय वत्स यावदचिरान्मौन्यामहं कल्पये

मात्राणां शतमास्र तावदचलस्त्व योगिकल्पाकृतिः ॥ २८२ ॥

एवं स्थापनाया यथास्थानं गात्रापरकरणयनश्रवणवालदेशनिवेशेषु कुशल, समसमाहितनि स्पन्दसर्गदेशपेशल, समुन्मिपत्पूर्वजन्माभ्यस्तक्रियाकलापनैपुण्य, दमकलोकोपदिश्यमानविनयग्रहणप्रवण, निष्पन्नयोगीवावगणितोपान्ताहितकान्तवस्तुजात, महागुनिरिव रुचिरेतराहाराभ्यवहरणसुप्रसन्न-स्वान्त, प्रातिशीन इवावधीरितोभयगन्धसबन्ध, दिव्यचक्षुरिवावितर्कितवि-

वास हे पुत्र, वाल पुच्छ धारय मा चालय । निधनं कुवित्तये, कियत्काल एव तिष्ठ । यावत् अहं यशोधरमहाराज अचिरात् स्तोत्रकारेण मौन्या स्थापनं कल्पये पठामि । मात्राणां शत कालविघ्नेषाणां सहस्रम् । बहुतरुकात्मित्यर्थः । तावत् एव आस्र तिष्ठ । कथंभूतं सन् आस्र । अवलो निधन । पुन कथंभूतं सन् । योगिकल्पाकृति ध्यानस्थमुनितद्वाराकार । जाल्यलकार, उपमालकारो वा ॥

एवं स्थापनायामित्यादि । एवं स्थापनाया मौन्यायां यथा स्थानानामनतिक्रमेण हे गात्रापरकरणयनवालदेश[निवेशेषु]

तेषां निवेशेषु स्थानेषु कुशल प्रवीण स तथा तस्य संबोधनं हे त-
थोक्त । हे समसमाहितनि स्पन्दसर्गदेशपेशल समा अवका, समाहिता आरोपिता,
नि स्पन्दा निधला ये सर्वदेशा दारीरावयवास्तै पेशले मनोहर स तथा तस्य संबो-
धनं हे तथोक्त । हे समुन्मिपत्पूर्वजन्माभ्यस्तक्रियाकलापनैपुण्य समुन्मिपत् प्रादु-
र्भवन् पूर्वजन्माभ्यस्त अतीतभवानुशीलितो योऽसौ क्रियाकलाप क्रियासमूहस्तत्र
नैपुण्य यस्य ॥ तथा तस्य संबोधनम् । हे दमकलोकोपदिश्यमानविनयग्रहणप्रवण
दमकलोकेन शिक्षादायकलोकेन उपदिश्यमान शिक्ष्यमाणो योऽस्ती विनय शिक्षा
तस्य ग्रहणेऽङ्गीकारे प्रवण प्रवीणस्तस्य संबोधनम् । निष्पन्नयोगीव पूर्णध्यानवानिव
हे अवगणितोपा-ताहितवा-तवस्तुजात अवगणितानि अवगतानि उपान्तेषु समीपेषु
आहितानि पृतानि कान्तानामस्तिमनोहराणां पशुजातानि इष्टवनितादिदृग्दानि येन
स तथा तस्य संबोधनम् । महागुनिरिव दिगम्बराचार्य इव हे रुचिरेतराहाराभ्य-
वहरणसुप्रसन्नस्वात् रुचिरो मनोऽत्र इतरोऽमनोऽहो योऽरावाहाराभ्यवहरणे जा-
तादने सुप्रसन्न निर्मल स्वात् मनो यस्य स तथा तस्य संबोधनम् । प्रातिशीन इव
कफवानिव हे अवधीरितोभयगन्धसबन्ध अवधीरितोऽन्यजित उभयो सुरभ्य-
सुरभयोर्गन्ध परिमलस्तस्य सबन्ध संबोधो येन स तथा तस्य संबोधनम् । दिव्य-
चक्षुरिव गन्ध इव हे अवितर्कितविकृतप्राकृतसामाजिकसामाजिकालंकारकलितसम-

कृतमाकृतसामाजिकसांप्रामिकालंकारकलितसमस्तसत्त्वप्रबन्ध, सन्नश्रोत इव
मृदङ्गानकशङ्खक्ष्वेलितकाह्लादिकोलाह्लाविप्रलब्धबोध, तिमिरिवोपामर्श-
नावक्षोदनतोदनादिबाधासंवाधक्षान्तशरीरसौध, अतिनिभृतसमस्ताङ्गतया
महामहीधर इव शैलाटनितटीटङ्कघटित, चेष्टितावसर इव, लेपविनिर्मिताव-
तार इव, मेदिनीमध्यात्रिरूढ इव च प्ररूढजनमनोविकल्प, द्विप हे हे
हल, दिव्यसामज, मात्राशतं तिष्ठ तिष्ठ ।

समं स्यित्वा गात्रैरचलितवपुः सूच्छितशिरा

मुखं स्वर्गाङ्ग त्वं श्रुतियुगमिदं हर्षय गज ।

स्तसरवप्रबन्ध । 'विकृतः संस्कृतो रोगी बीमत्सव प्रकीर्तितः' । प्राकृता नीचलोकाश्च,
जनादयः सामाजिकाश्च (भृत्योचिताः), सामाजिकाश्च आयुधोचिताः, अलंकारकलि-
ताश्च शृङ्गारितास्ते च ते समस्ताः सत्त्वाः प्राणिनस्तेषां प्रबन्धः संबन्धः । न वितर्कितो
नावगणितो विकृतप्राकृतसामाजिकसामाजिकालंकारकलितसमस्तसत्त्वप्रबन्धो येन स
तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । सप्रधोत्र इव बधिर इव हे मृदङ्गानकशङ्खक्ष्वे-
लितकाह्लादिकोलाह्लाविप्रलब्धबोध मृदङ्गाश्च मर्दलाः, आनकाश्च पटहाः, शङ्खाश्च
कन्मुकाः, क्ष्वेदितानि मुखहस्तसयोगजा ध्वनयः, काहलाश्च धत्तूरपुष्पसङ्घमुखा मेर्यः,
आदिशब्दाद्विधितालादयः, तेषां कोलाहलैः कलकलशब्दैर्विप्रलब्धोऽवधितोस्त्रलितो
बोधो हानं यस्य स तथोक्तस्तस्य संबोधनम् । तिमिरिव महामरस्य इव हे उपामर्शना-
वक्षोदनतोदनादिबाधासंवाधक्षान्तशरीरसौध उपामर्शनं च सस्पर्शः, अवक्षोदनं चारा-
.....कुशादिपीडनमित्यादयः, आदिशब्दात्प्रासादिधातः तेषां बाधा दुःखम् ।
'बाधा दुःखनिषेधयोः' इति वचनात् । तस्याः संवाधः पीडातस्मिन् क्षान्तः सहनशीलः
शरीरसौधो देहप्रासादो यस्य स तथा तस्य संबोधनम् । अतिनिभृतसमस्ताङ्गतया अति-
निधलशरीरत्वेन महामहीधर इव मेहरिव । शैलाटनितटीटङ्कघटितचेष्टितावसर इव
शैलस्य पर्वतस्याटनिरप्र तस्य तटी प्रलं तस्य टङ्गेन लोटङ्गेन घटितं टङ्कच्छिन्नं यक्षे-
ष्टितमवस्था तस्या अवसरो यस्य स तथा । लेपविनिर्मितावतार इव लेपेन पुस्तेन
मिनिर्मितः कृतोऽवतारो यस्य स तथा । मेदिनीमध्यात्रिरूढ इव पृथ्वीमध्यात्स्वय-
भूइत इव । हे प्ररूढजनमनोविकल्प प्ररूढा उत्पन्ना जनानां लोकाना विकल्पा
मनोभिप्राया यत्र द्विप स तथा तस्य संबोधनम् । हे द्विप हे गजेन्द्र । हे हे भो
हेल सखे, दिव्यसामज अस्यःपुष्पःजेन्द्र मर्यादयुतं तिष्ठ तिष्ठेति ॥

सममित्यादि । अङ्ग अहो गजेन्द्र हस्तिन्, समं निम्नोन्नतत्वरहितं यथा भव-

१. कोटेषु तु सह्याद्वाने हलाशब्दः समुपलभ्यते.

उरस्तो निर्गत्य स्थितमिव करं धारय पुरः

कुरुल्लोलं बालं विहितसमवस्थापनविधिः ॥ २८३ ॥

एवमुरोविनिर्गतः पुरःप्रोत्कृणिताग्रहस्ततया प्रहृष्टकर्णतया च वाराही-
माकृतिमानीतनिजदेहवृत्त, गजैतिह्यकुशलोपदिश्यमानदम्पादिकर्मावहित-
चित्त, प्राजापत्यैन्द्ररौद्रकौबेरवारुणकौमारयाम्यसौम्यवायव्याग्नेयवैष्णवाश्वि-
भगसूर्यदेवतेषु करिषु अन्यतमसंबन्धिलक्षणोपेत, पृथिव्यसेजसामेकतमच्छा-

त्येषं स्थित्वा स्थानं कृत्वा उत्थितो भूत्वा । कैः कृत्वा स्थित्वा । गात्रैः शरीरप्रतीकैः । अच-
लितवपुर्निबलशरीरः सन् सूच्छिद्रतश्चिरा उन्नतमखकः सन् करं शुण्डादण्डं मुखं स्वयं
अर्थं करं मुखचेलमं कृत्वा मुखे प्रवेश्य इदं प्रत्यक्षीभूतं श्रुतिपुत्रं कर्णगुगलं तं हर्षय
चाडय स्फुरितं कुरु । पुरः अग्रतः करं शुण्डादण्डं धारय धर । किमिव । उरस्तो
हृदयात् निर्गत्य स्थितमिव । बालं पुच्छमुल्लोलमूर्ध्वचलनं कुरु विधेहि । कर्णभूतस्त्रयम् ।
विहितसमवस्थापनविधिः विहितः कृतः समवस्थापनस्य वराहाकारेण स्थापनविधिर्यस्य
स तथोक्तः । उपमालंकारः ॥

एवमित्यादि । एवममुना प्रकारेण उरोविनिर्गतपुरःप्रोत्कृणिताग्रहस्ततया उरो-
विनिर्गतो वक्षःस्थलाभिर्गतः पुरोऽग्रतः प्रोत्कृणितो वक्तिः स चासौ अग्रहस्तः
उरोविनिर्गतपुरःप्रोत्कृणिताग्रहस्तस्य भावस्तथा तथा तथोक्ततया, प्रहृष्टकर्णतया च
स्फुरितकर्णयुगलतया च । हे वाराहीमाकृतिमानीतनिजदेहवृत्त वराहस्यारव्यशूकर-
स्येयं वाराही शिखाविशेषत्वां वाराहीमाकृतिमाकारमानीतं निजदेहवृत्तं स्वकीयशरीर-
प्रवर्तनं येन स आनीतनिजदेहवृत्तस्य संबोधनं कियते हे तथोक्त । हे गजैतिह्य-
कुशलोपदिश्यमानदम्पादिकर्मावहितचित्त गजानामेतिह्यं गजशास्त्रं तत्र कुशला
विचक्षणा ये पुष्पास्ते गजैतिह्यकुशलास्तेरुपदिश्यमानं शिक्ष्यमाणं यद्दम्पादिकर्म
दम्प्यादिर्यस्य शास्त्रशोपवाचास्य च कर्मणस्तद्दम्पादि कर्म तत्रावहितं सावधानं चित्त
मनो यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे प्राजापत्यैन्द्ररौद्रकौबेरवारुणकौ
मारयाम्यसौम्यवायव्याग्नेयवैष्णवाश्विभगसूर्यदेवतेषु करिषु अन्यतमसंबन्धिलक्षणोपेत
प्रजापतिदेवता यस्य स प्राजापत्यः, इन्द्रो देवता यस्य स ऐन्द्रः, रौद्रो देवता यस्य स
रौद्रः, कुबेरो देवता यस्य स कौबेरः, वरुणो देवता यस्य स वारुणः, कुमारो देवता
यस्य स कौमारः, यमो देवता यस्य स याम्यः, सोमो देवता यस्य स सौम्यः, वायु-
देवता यस्य स वायव्यः, अग्निदेवता यस्य स आग्नेयः, विष्णुदेवता यस्य स वैष्णवः,
अश्विनी च भगवः सूर्यश्च अश्विभगसूर्यास्ते देवता येषां करिषा तेष्वश्विभगसूर्यदेवताः,
प्राजापत्यश्च ऐन्द्रश्च रौद्रश्च कौबेरश्च वारुणश्च कौमारश्च याम्यश्च सौम्यश्च वायव्यश्च आग्ने-
यश्च वैष्णवश्च अश्विभगसूर्यदेवताश्च ते तथोक्तास्तेषु ईदम्विधेषु करिषु हस्तिषु अन्यतमस्य

यासमेत, अष्टादशक्रियाधार, तत्कर्मनिष्णाततया विदित, चतुस्त्रीकृतक्षान्तदान्तयोधविनीतसर्वज्ञादिनामप्रकार, महाबलप्रचण्ड, सकलसप्तजोरःपुरकपाटस्फोटनाशनिदण्ड, परचक्रप्रमर्दनकर, गजबन्धुधराधीशविधुरबान्धवधुर, सिन्धुर, हे हे हल, दिव्यसामज, मात्राशतं तिष्ठ तिष्ठ ।

मात्राणां समतां कुरु प्रतिहर त्वं हस्तमुच्चैःशिराः

स्वर्ण्यास्यं श्रुतिवालहर्षणपरः पश्चान्निपीदार्धतः ।

कस्यचिद्भजस्य सधन्वीनि यानि लक्षणानि तैरुपेतो भण्डितो हे तथोक्त । हे पृथिव्य-
ज्ञेजसामेकतमन्त्रायासमेत पृथिवी च आपय तेजश्च पृथिव्यज्ञेजासि तेषां मध्ये
एकतमस्य छाया दीप्तिस्त्रया समेतः संयुक्तः हे तथोक्त । हे अष्टादशक्रियाधार अष्ट-
भिरधिका दश अष्टादश । शाकपायिवादिदर्शनात् मध्यमपदलोपो समासः । अष्टादशाना,
क्रियाणामाधारः स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । उक्तं च—‘दाम्यं त्रिविधमिच्छन्ति
सान्द्रं सप्तधा स्मृतम् । स्यादष्टोपवाह्यं चेत्येकमष्टादश क्रियाः ॥’ हे तत्कर्मनिष्णात-
तया विदित तज्जगत्प्रसिद्धं यत्कर्म तत्र निष्णाततया प्रवीणतया विदितो विख्यातः ।
हे चतुरस्त्रीकृतक्षान्तदान्तयोधविनीतसर्वज्ञादिनामप्रकार चतुरस्त्रीकृतश्च पण्डित,
क्षान्तश्च क्षमावान्, दान्तश्च जितेन्द्रियः, योधश्च सहस्रभटलक्षभटकोटीभटविष्वक्क,
विनीतश्च शिक्षाम्राहकः, सर्वज्ञश्च सञ्ज्ञातस्त आदिव्येपा तेषां प्रकारा भेदा यस्य स
चतुरस्त्रीकृतक्षान्तदान्तयोधविनीतसर्वज्ञादिनामप्रकारस्त्वस्य संबोधनम् । हे महाबलप्र-
चण्ड महाबलेन अतिबलेन प्रचण्ड. महाबलप्रचण्ड. । बृहद्वलेनात्यन्तकोपन इत्यर्थः ।
तस्य संबोधनम् । हे सकलसप्तजोरःपुरकपाटस्फोटनाशनिदण्ड सकलाश्च ते सप्तजाः
शात्रवस्तेषामुरासि इदमानि पुरकपाटानि च नगरगोपुरभरराणि तेषां स्फोटने चूर्णा-
करणे अशनिदण्डो वज्रपातः स तथा तस्य संबोधनम् । हे परचक्रप्रमर्दनकर परेषां
शत्रूणां चक्राणि सैन्यानि तेषां प्रमर्दनं चूर्णाकरणं करोतीति परचक्रप्रमर्दनकरस्तस्य
संबोधनम् । हे गजबन्धुधराधीशविधुरबान्धवधुर गजा इत्तिनो बन्धवो दायदा
येषां ते गजबान्धवा. ते च ते धराधीशा राजानस्तेषां विधुरे सङ्कटवेलायां बान्धव-
स्पोपकारिणो धूर्यसः ॥ गजबन्धुधराधीशविधुरबान्धवधुरी तस्य संबोधनम् । हे सिन्धुर
हे गजेन्द्र । हे हे हल भो सखे, हे दिव्यसामज अमानुषगज मानाशतं बहुमानापर्थन्तं
तिष्ठ तिष्ठ ॥

मात्राणामित्यादि । हे करिन्, त्वं भवान् मात्राणां शरीरावयवानां समतां
समस्त अनिष्टोन्नतत्वं कुरु निषेदि । हस्तं प्रतिहर संकोचय । किं कृत्वा । पूर्वं आस्ये

- १. ‘स्वर्ण्यास्ये’ इति पाठो भवेत्.

१. ‘धुरस्त्वस्य’ इति पाठो भवेत्.

यशं निम्नय निर्भुजोरसि ततः प्रोत्फुल्लनेत्रद्वयं

सिंहस्थापनया युतो भव करिन्नुत्पित्सुसिंहोपम ॥ २८४ ॥

एवमुपस्थापनायामुपात्तवपुश्चण्डिमाडम्बरतया हठाद्गृहीतकरिकुलाकार-
णवैरिकण्ठीरवाकार, उत्पतिष्णुमहामहीधरप्रतिमतया सपादितोपकण्ठसत्त्न-
साध्वसावतार, समस्तसपत्नप्रसनकामतयेव विस्फारितमहाभयानकव्यवसाय-
काय, सकलभूताभिमाविना चराचरतैजसाशजातजनितेन ज्वलज्ज्वाल-

हस्तं स्वगुणदादण्डं सुरममध्ये प्रवेश्य । कथभूतस्त्वम् । उभे शिरा उग्रतगस्तन । पुन कथ-
भूतस्त्वम् । श्रुतिवालहपेणपर कर्णपुच्छस्फुरणतत्पर । हे करिन्, पथाद्गामे अर्धतो निपीद
साधामुपविश । हे करिन्, त्व यशं पुष्टमप्य विजय निम्न कुह । हे करिन्, ततस्तदनन्तरं
उरसि हृदये निर्भुजं निर्गच्छ । उरोऽग्रतः प्रविशार्थं । कथभूतस्त्वम् । प्रोत्फुल्लनेत्र-
द्वयं विकसितलोचनयुगलं । हे करिन्, त्व सिंहस्थापनया युतो युक्तो भव सिंहरूपेण
तिष्ठ । कथभूतस्त्वम् । उत्पित्सुसिंहोपमं चक्रकर्मसिंहसदृशो भव । उपमालङ्कारः ॥

एवमित्यादि । एवमुना प्रकारेण उपस्थापनायां सिंहाकारेण प्रतिष्ठापनायां हे
उपात्तवपुश्चण्डिमाडम्बरतया हठाद्गृहीतकरिकुलाकारणवैरिकण्ठीरवाकार उपात्तो गृही-
तो वपुः शरीरस्य चण्डिमा प्रचण्डरव तस्याडम्बर आटोपस्तस्य भाव उपात्तवपुश्च-
ण्डिमाडम्बरता तथा हठात्कृत्वा हठात्प्रसह्य गृहीत स्वीकृत करिणा कुलानां सम्-
हाना अकारणवैरी निष्कारणशत्रु स यत्सौ कण्ठीरव सिंहस्तस्याकारो येन स गृही-
तकरिकुलाकारणवैरिकण्ठीरवाकार तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे उत्पतिष्णुमहामही-
धरप्रतिमतया सपादितोपकण्ठसत्त्नसाध्वसावतार उत्पतिष्णुरूपतनवीजो योऽसौ
महामहीधरो महापर्वतस्तस्य प्रतिमतया तुल्यतया सपादित उपकण्ठसत्त्नानां तनीप-
वर्तिप्राणिवर्गाणां साध्वसावतारो येन स तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे समस्तसपत्नमरा-
मकामतयेव विस्फारितमहाभयानकव्यवसायकाय समस्तानां सर्वेषां सपत्नानां शत्रूणाम् ।
प्रतिहृतिनामिच्छार्थं । प्रसनकामतया इव भक्षणेच्छया इव विस्फारितं प्रसुरीकृतो
शूहरकृतो महाभयानकोऽतिभीष्मो व्यवसाय उद्यमो यस्य स विस्फारितमहाभयानकव्य-
वसाय ईदृग्विध काय शरीरं यस्य स तथोक्तस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे मदपु-
रुषेणाधिष्ठिततया द्विगुणीभूतमीमसाहसनिकाय मदपुरुषेण राक्षसेन अधिष्ठिततया
सक्रान्ततया द्विगुणीभूतो द्विरूपो भीमो भयानक साहसनिकाय अद्भुतकर्मसमूहो यस्य
स द्विगुणीभूतमीमसाहसनिकायस्तस्य संबोधनम् । कथभूतेन मदपुरुषेण । सकलभूताभि-
माविना सकलान् समस्तान् भूतान् प्राणिवर्गान् व्यन्तरविशेषान् वा अभिभवति परा-
भवति ॥ सकलभूताभिमावी येन । पुन कथभूतेन मदपुरुषेण । चराचरतैजसाशजात-
जनितेन चराचरस्य जगतो ये तैजसाशास्तेजोमयभागास्तेषां जातं समूहस्तेन जनितं

वज्रवैश्वानरकरालमूर्तिना मदपुरुषेणाधिष्ठिततया द्विगुणीभूतभीमसाहसनि-
काय, अनेकशः कदनमेदिनीषु नखरदविदारितारातिकरितुरगरथतरीचर-
नरनिकरकीलालकेलिकृतमहायोगिनीबलिविधान, अव्याजाश्चर्यशौर्यप्रीतया
वीरश्रिया स्वयमेव विहिताहितलोहितपद्माङ्गुलप्रपञ्चाधान, निरन्तरमविचा-
रितमाचरितमृगायितैः शत्रुभिश्चिरं खिलीभूतामरपुरमार्गतया ज्वलदनङ्गा-
ङ्गारचुम्बनच्युतचित्तप्रसत्तीनामप्सरसां दैवादाहवेष्वाभीतायातदृतपरेतसंग-
तरमितसुभटप्रसूतसुरतसुखसुधासारवर्षप्रावृषेण्यपर्जन्य, दुर्जयजन्य, निजनि-

उत्पादितः चराचरतैजसांशजातजनितस्तेन । पुनः कथंभूतेन मदपुरुषेण । ज्वलज्ज्वालव-
ज्रवैश्वानरकरालमूर्तिना ज्वलन्त्यो जाज्वल्यमानो ज्वाला यस्य स ज्वलज्ज्वालः स चामी
वज्रवैश्वानरो वज्राम्लितदूधकराला रौद्रा मूर्तयस्य मदपुरुषस्य स तथा तेन । उक्तं च
मदपुरुषलक्षणम्—“मयूरपीवामं श्वपलरसनं रक्तनयनं चतुर्दंष्ट्राहिंसं पृथुकरशिरोमेदू-
जठरम् । बलन्मुक्तं हाहृषणमदमयं षोडशभुजं ज्वलत्केशं वन्दे मदपुरुषमत्युग्रवद-
नम् ॥” अनेकशोऽनेकवारान् कदनमेदिनीषु संप्रामभूमिषु हे नखरदविदारितारातिरि-
तुरगरथतरीचरनरनिकरकीलालकेलिकृतमहायोगिनीबलिविधान नखाद्य रदौ च नख-
रदास्तीर्निदारिताधूर्णीकृता ये अरातीनां सङ्घा करिणो हस्तिनः नुरगाश्च ह्याः रथाश्च
स्वन्दनाः तरीचरनराश्च नौकास्थितसुभटास्तेषां विकराः समूहास्तेषां कीलालकेलयो
रधिरकीलालाभिः कृतं महायोगिनीनां विद्यादेवतानां बलिविधानं पूजाविधियेन स
तथोक्तस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त । अव्याजं निरूपठं यत् आश्चर्यं शौर्यं अद्भुतशूराल-
तेन प्रीतया प्रीतिं प्राप्तया वीरश्रिया स्वयमेवोपदेशेन विहितं अहितानां सङ्घाणां लो-
हितेन शक्तिरेण पद्माङ्गुलं प्रपञ्चाधानं स्थासकवित्सारकरणं यस्य स तथा तस्य संबो-
धनं स्वयमेव विहिताहितलोहितपद्माङ्गुलप्रपञ्चाधान । निरन्तरमविच्छिन्नं अविचारितं
अपर्यालोचितं यथा भवत्येष आचरितमृगायितैः कृतपलायनैः शत्रुभिर्विभिः कृता
चिरं दीर्घकालं खिलीभूत उद्भूतो जातो षोडशी अमरपुरमार्गः तस्य भावः खिलीभू-
तामरपुरमार्गता तथा हेतुभूतया ज्वलन् जाज्वल्यमानो योऽसी अनङ्गः ॥ एवाशरो
अमिराण्डस्वस्य शुम्बनेन च्युता गथा चित्तप्रसत्तिचित्तनिर्मलता यासां ता ज्वलदन-
ङ्गाङ्गारचुम्बनच्युतचित्तप्रसत्तयः तासां मलिनीभूतानां चित्तप्रसत्तीनां इदग्विधानां अ-
प्सरसां देवाङ्गनानां दैवात् भाग्यात् आहवेषु संप्रामेषु । हे अभीतायातदृतपरेतसंग-
तरमितसुभटप्रसूतसुरतसुखसुधासारवर्षप्रावृषेण्यपर्जन्य अभीता न भयं प्राप्ताः सर्वं
पद्मादायाताः संप्रामे मिलितास्ते च ते हता मिध्वंशितास्ते च ते परेता मृतास्तैः सह
सगता मिलिताः पश्चान्मिलितास्तदनन्तरे रमिता मेधुने मुष्कास्ते च ते सुभटास्तेभ्यः
प्रसूतमुत्पन्नं यत् सुरतसुखं संभोगसौख्यं तदेव सुधासारोऽमृतशुष्टितस्य येषं वेगव-

वासदुर्जनक्षयकाल, निजावनीधरधरणिरक्षणक्षमप्रतापासराल, निजविजिगी-
पुविजयवरप्रदानोदितोदित, निजपराक्रमगर्वखर्वितदुर्वारपरदर्पपर्वत, निज-
नाथवरूथिनीरक्षणपरिचलत्प्राकार, कुञ्जरकुलसार, हे हे हल, दिव्यसा-
मज, मात्राशतं तिष्ठ तिष्ठ इति पाठपरायण स्वयमेव गृहीतवेणुवार्णा-
न्द्यनिन्दे । ।

न विनीता गजा येषा तेषा ते नृप केवलम् ।

क्लेशायार्थविनाशाय रणे चात्मवधाय च ॥ २८५ ॥

द्वर्षणे प्राप्येष्टपर्वजन्वो वर्पेतुमेवस्तस्य सबोधन हे तथोक्त । हे दुर्जयजन्य दुःखेन म-
हता कष्टेन जीयते तदुर्जय दुर्जय जन्य समामो यस्य स दुर्जयजन्यस्तस्य सबोधन
हे तथोक्त । हे निजनिवासदुर्जनक्षयकाल निजनिवासस्य निजनगरस्य निजराजधान्या
ये दुर्जना शानवस्तेषा क्षयकाल प्रलयकालस्तस्य सबोधन हे तथोक्त । हे निजाव-
नीधरधरणिरक्षणक्षमप्रतापासराल निज सक्तीयो योऽसावनीधरो राजा तस्य धरणि
भूमिस्तस्या रक्षणे प्रतिपालने क्षम समयो योऽसौ प्रतापस्तेन असरालो अपर्यन्तस्तस्य
सबोधन हे तथोक्त । हे निजविजिगीपुविजयवरप्रदानोदितोदित

। हे निजपराक्रमगर्वखर्वितदुर्वारपरदर्पपर्वत निजपराक्रमस्य
निजशक्ते योऽसी गवोऽहकारस्तेन खर्वितो हस्तीकृत शतखण्डीकृतो दुर्वाराणां दुर्ज-
यानां परेषा शत्रूणां हस्तिना वर्पपवतो मदगिरिर्येन स तथा तस्य सबोधन हे तथोक्त ।
हे निजनाथवरूथिनीरक्षणपरिचलत्प्राकार निजनाथ सक्तीयसामी तस्य वरूथिनी सेना
तस्मा रक्षणे परिचलत्प्राकारो जङ्गमशालस्तस्य सबोधनम् । हे कुञ्जरकुलसार हे गजा-
न्वयोत्तम । हे हे हल ओ ओ सखे, हे दिव्यसामज अमानुषगजेन्द्र मानाशतं गहुमा
प्रापर्यन्त तिष्ठ तिष्ठ सिंहरूपेण रह रह ॥

न विनीता इत्यादि । हे नृप, येषा नरेन्द्राणां विनीता शिक्षिता गणा न
भवन्ति तेषां अविनीता गजा केवलं क्लेशाय भवन्ति । न केवलं क्लेशाय, किं तु अथ-
विनाशाय भवन्ति । तद्गजनाणे यद्गज दत्त तद्दिनमिति भावार्थः । रणे च आत्मवधाय
नृपवधाय भवन्ति । उक्तं च—“यद्गजममयो हस्ती यद्वत्काष्ठमयो मृगः । तद्वद्वदति
मातङ्गमविनीतं तथोत्तमा ॥” समुच्चयः ॥

वदाचित्कस्मिन्दिवसरे प्रभिन्नकरिकेलीरदर्शं प्रभिन्ना मत्ता ये करिणो हस्तिनस्तेषां
केल्य श्रीढा प्रभिन्नकरिकेल्यस्ता प्रभिन्नकरिकेली अहमदर्शं ददृशे । दृष्टवानित्यर्थः ।
उक्तं च—“प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः” इति क्रियाकारकसमन्वयः । वयभूतोऽहम् । गणो
पजीविलोकेनानन्दितचेता आह्लादितमना । किं बुवता गजोपजीविलोकेन । इतीदृश
पाठ पठता । किं कृता । पूर्वं इति श्लोकमनुसृत्य चिन्तयित्वा । इतीति निम् ।

वज्रवैश्वानरकरालमूर्तिना मदपुरुषेणाधिष्ठिततया द्विगुणीभूतभीमसाहसनि-
 काय, अनेकशः कदनमेदिनीषु नसरदविदारितारात्तिकरितुरगरथतरीचर-
 नरनिकरकीलालकेलिवृत्तमहायोगिनीबलिविधान, अव्याजाश्चर्मशौर्यप्रीतया
 धीरश्रिया स्वयमेव विहिताहितलोहितपद्माहुलप्रपञ्चापान, निरन्तरमविचा-
 रितमाचरितमृगायितैः शत्रुभिश्चिरं सिलीभूतामरपुरमार्गतया ज्वलदनङ्गा-
 ङ्गारचुम्बनच्युतचित्तप्रसत्तीनामप्सरसां दैवादाहवेष्वभीतायातहतपरेतसंग-
 तरमितसुमटप्रसूतसुरतसुखमुधासारवर्षप्रादृषेण्यपर्जन्य, दुर्जयजन्य, निजनि-

वासदुर्जनक्षयकाल, निजावनीधरधरणिरक्षणक्षमप्रतापासराल, निजविजिगी-
पुविजयवरप्रदानोदितोदित, निजपराक्रमगर्वखर्वितदुर्वारपरदर्पपर्वत, निज-
नाथवरूधिनीरक्षणपरिचलत्प्राकार, कुञ्जरकुलसार, हे हे हल, दिव्यसा-
मज, मात्राशतं तिष्ठ तिष्ठ इति पाठपरायणः स्वयमेव गृहीतवेणुर्वारणा-
न्विनिन्ये । ।

न विनीता गजा येषां तेषां ते नृप केवलम् ।

क्लेशायार्थविनाशाय रणे चात्मवधाय च ॥ २८५ ॥

द्वर्पणे प्रावृष्यपर्जन्यो वपंतुमेपस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे दुर्जयजन्य दुःखेन म-
हता कष्टेन जीयते तदुर्जयं दुर्जयं जन्यं संग्रामो यस्य स दुर्जयजन्यस्तस्य संबोधनं
हे तथोक्त । हे निजनिवासदुर्जनक्षयकाल निजनिवासस्य निजनगरस्य निजराजधान्या
ये दुर्जनाः क्षत्रवस्तेषां क्षयकालः प्रलयकालस्तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे निजाव-
नीधरधरणिरक्षणक्षमप्रतापासराल निजः स्वकीयो योऽसावनीधरो राजा तस्य धरणिः
भूमिस्तस्या रक्षणे प्रतिपालने क्षमः समर्थो योऽसौ प्रतापस्तेन असरालो अपर्यन्तस्तस्य
संबोधनं हे तथोक्त । हे निजविजिगीपुविजयवरप्रदानोदितोदित.....
..... । हे निजपराक्रमगर्वखर्वितदुर्वारपरदर्पपर्वत निजपराक्रमस्य
निजक्षणेः योऽसौ गर्वोऽहंकारस्तेन खर्वितो हस्योद्धतः शतखण्डीकृतो दुर्वाराणां दुर्ज-
यानां परेषां क्षत्रूणां हस्तिना दर्पपर्वतो मदगिरिर्येन स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त ।
हे निजनाथवरूधिनीरक्षणपरिचलत्प्राकार निजनाथः स्वकीयस्वामी तस्य वरूधिनी सेना
तस्या रक्षणे परिचलत्प्राकारो जङ्गमशालस्तस्य संबोधनम् । हे कुञ्जरकुलसार हे गजा-
वयोत्तम । हे हे हल भो भो सखे, हे दिव्यसामज अमानुषयजेन्द्र मात्राशतं बहुमा-
त्रापर्वन्तं तिष्ठ तिष्ठ सिंहरूपेण रह रह ॥

न विनीता इत्यादि । हे नृप, येषां नरेन्द्राणां विनीताः शिक्षिता गजा न
भवन्ति तेषां अविनीता गजाः केवलं क्लेशाय भवन्ति । न केवलं क्लेशाय, किं तु अर्थ-
विनाशाय भवन्ति । तद्वज्रप्राणे यद्धनं दत्तं तद्विनष्टमिति भावार्थः । रणे च आत्मवधाय
नृपपथाय भवन्ति । उक्तं च—‘यद्धधर्ममयो हस्ती यद्धत्काग्रमयो मुगः । तद्वहन्ति
मातङ्गमविनीतं तथोत्तमाः ॥’ समुच्चयः ॥

कदाचित्कस्मिन्दिपसरे प्रभिन्नकरिकेलोरदर्शं प्रभिन्ना मत्ता ये करिणो हस्तिनस्तेषां
फेलयः क्रीडाः प्रभिन्नकरिकेलयस्त्राः प्रभिन्नकरिकेलीः जहमदर्शं ददृशे । दृष्टवानित्यर्थः ।
उक्तं च—‘प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः’ इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतोऽहम् । गजो-
पजीविलोकेनानन्दितचेताः आह्लादितमनाः । किं कुर्वता गजोपजीविलोकेन । इतीदं
पाठं पठता । किं कृता । पूर्वं इति श्लोकमनुष्ठेय चिन्तयिता । इतीति किम् ।

यस्य जीवधन यावत्स तावत्स्वयमीक्षताम् ।

अन्यथात्रादिवैगुण्याच्चहु खे पापभाग्भवेत् ॥ २८६ ॥

इत्यनुस्मृत्य कदाचित्कृतकरेणूरोहण

व्यूढोरस्क प्रभूतान्तरमणिरतनु सुप्रतिष्ठाङ्गबन्ध

स्वाचारोऽन्वर्थवेदी सुरभिमुखमरुदीर्घहस्त सुकोश ।

आताम्रोष्ठ मुजात प्रतिरवमुदितश्चारुशीर्षोद्गमश्री

क्षान्तस्तत्क्षान्तलक्ष्मी शमितवलिपद शोभते भूपभद्र ॥ २८७ ॥

यस्येत्यादि । यस्य पुरुषस्य नृपस्य वा यावत्परिमाण जीवधन गोमहिष्यादिक
वृत्ते स पुमान् तावत्परिमाण जीवधन स्वय ईक्षता स्वयमेव संभालन करोति । अ
न्यथा यदा रक्षण न कुरुते तदा अन्नादिवैगुण्यात् अन्नपासादीनां हीनत्वात् तदु खे
सति स पुमान् पापभाग्भवेत् पापी स्यात् । ताललकारोऽयम् ॥

कथभूतोऽहम् । कृतकरेणूरोहण

[पुन कथभूतोऽहम् ।] चेतण्डमण्णलीमवलोकमान गन्धवण्णलीं विलोकमान याव
दहमासे तिष्ठामि । कथभूतां चेतण्डमण्डलीम् । महामात्रसमूहाप्रापमानवर्णाम्

[पुन कथभूताम् ।] भद्रमदभृगसकीर्णविस्ती

र्णाम् भद्रा भद्रातिगजा, मदा मदनातिगजा, भृगा भृगनातिगजा, सकीर्णास्त
निभनातिगजा, तैर्विस्तीर्णा प्रचुरभूताम् । इतीति किम् ।

व्यूढोरस्क इत्यादि । हे भूपभद्रो भद्रातीयो हस्ती शोभते । कथभूत । व्यूढो-
रस्क व्यूढ घन उरो हृदय यस्य स व्यूढोरस्क । उक्त च—व्यूढा न्यस्तोऽसहसा ।
विस्तीर्णहृदय इत्यर्थः । पुन कथभूत । प्रभूतातरमणि प्रभूता प्रचुरा अन्तरा
विशिष्टा मणयो रत्नानि यस्य मलके मुक्ताफलानि यस्य ॥ तथा । पुन कथभूत ।
अतनु अदुषल अकृता स्थूल इत्यर्थः । पुन कथभूत । सुप्रतिष्ठाङ्गबन्ध सुप्रतिष्ठो
निक्षेत्रो वा शोभितो अङ्गबन्ध शरीरबन्धो यस्य स तथा । पुन कथभूत । स्वाचार
शोभनाधार । पुन कथभूत । अन्वर्थवेदी सत्यापज्ञापक । पुन कथभूत । सुरभिमुख
महत् सुरभि सुगन्ध सुरास्य महत् श्वासवायुर्यस्य स तथा । पुन कथभूत । दीर्घहस्त
आयतगुण्डादण्ड । भूमिस्पृक्ष इत्यर्थः । पुन कथभूत । सुकोश शोभन
आभरणवसकाश कोशो मे द्वि यस्य स तथा । पुन कथभूत । आताम्रोष्ठ
रक्षाधर । पुन कथभूत । मुजात मुनिष्पथ रथेपाकृतिमर्दल कुलीनः । पुन
कथभूत । प्रतिरवमुदित निजवर्जितस्य प्रमुदिति शब्देन दर्शवान् । पुन कथभूत ।
चारुशीर्षोद्गमश्री चारु मनोहर शीर्षस्य मल्लकस्य उद्गमश्री उन्नतिशोभा यस्य ॥ तथा ।
पुन कथभूत । क्षान्त क्षमावान् समर्थो वा । पुन कथभूत । तत्क्षान्तलक्ष्मी सा

योऽच्छिद्रस्त्वयि वीतभीरवनतः पश्चात्प्रसादात्पुनः

किञ्चित्ते पुरतः समुच्छिद्रतशिराः कार्येषु भारक्षमः ।

सोऽल्पश्रम एव मण्डलयुतो गम्भीरवेदी पृथु-

र्मन्देभानुकृतिर्वलीरितवपुः स्यात्सान्द्रपर्वा नृपः ॥ २८८ ॥

ये वीर त्वयि बह्वलीकमनसः सेवासु दुर्मेधसो

हस्योरोमणयः करेपु तनवः स्थूलक्षणाः शत्रवः ।

जगत्प्रसिद्धा कान्ता मनोहरा लक्ष्मीः शोभा यस्य स तथा । पुनः कथंभूतः । शमितव-
लिपदः शमिता नष्टा बलवत्स्ववसंकोचास्त्वक्तव्याः पादेषु चरणेषु यस्य बलिनश्च येन
स तथा । आत्यलंकारः ॥

योऽच्छिद्र इत्यादि । स नृपः स राजा सान्द्रपर्वा बहुमहोत्सवः स्यात् भवेत् । स
कः । यो नृपः त्वयि विषये अच्छिद्रमनन्वेपणः । स नृपः कथंभूतः । वीतभीः सर्वनिर्भयः
सुप्ततो भयं न करोति । पश्चात् ते तव प्रसादात् अवनतो नक्षीभूतः किञ्चिन्मनाक् ।
पुनरिवार्ये पादपूरणार्थे । पुनः कथंभूतः । पुरतः अग्रतः समुच्छिद्रतशिराः उन्नतमस्तकः ।
पुनः कथंभूतः । कार्येषु भारक्षमः तव कार्यवेलायां कार्यकारकः । पुनः कथंभूतः ।
अल्पश्रमेणैव अल्पकष्टेनैव राज्यभोक्ता । पुनः कथंभूतः । मण्डलयुतः राष्ट्रसंयुक्तः ।
पुनः कथंभूतः । गम्भीरवेदी तव गाम्भीर्यज्ञापकः । पुनः कथंभूतः । पृथुर्विस्तीर्णराज्यः ।
पुनः कथंभूतः । वलीरितवपुः बलवद्भिः प्रेरितशरीरः । पुनः कथंभूतः । मन्देभानु-
कृतिः मन्दजातीयहस्तिसदृशः । कथंभूतो मन्दजातीयो गजः । अच्छिद्रो निविडबन्धः ।
पुनः कथंभूतः । त्वयि विषये वीतभीः शत्रुभयरहितः । पुनः कथंभूतः । पश्चात् अव-
गात्रे अवनतः नक्षीभूतः । ते प्रसादात् प्रसन्नतया । पुनः कथंभूतः । पुनरपि किञ्चि-
न्मनाक् पुरतोऽग्रतः समुच्छिद्रतशिराः उन्नतमस्तकः । पुनः कथंभूतः । कार्येषु संप्रामादि-
वेलायां भारक्षमः भारोचलबलमर्थः । पुनः कथंभूतः । अल्पश्रम एव भारं वह-
मानोऽपि अल्पश्रमः । पुनः कथंभूतः । मण्डलयुतः हस्तिसमूहान्वितः । पुनः
कथंभूतः । गम्भीरवेदी त्वगोदादासोणितस्रवणादामास मथनादपि यः संज्ञा न लभते
स गम्भीरवेदी कथ्यते । पुनः कथंभूतः । पृथुर्विस्तीर्णपृष्ठदेशः । पुनः कथंभूतः ।
वलीरितवपुः बलिभिः त्वक्तरङ्गैः ईरितं अनुगतं वपुः शरीरं यस्य स तथा । पुनः
कथंभूतः । सान्द्रपर्वा सान्द्राणि पर्वाणि संधिप्रदेशा यस्य स सान्द्रपर्वा । श्लेषोप-
मालंकारः ॥

ये धीरेत्यादि । हे वीर विक्रान्त, हे नाथ पृथ्वीपते, ये राजवो अमन्त्रयः त्वयि
विषये बहु अलीकमनसो वर्तन्ते । फुटिलहृदया वर्तन्त इत्यर्थः । पुनः कथंभूता वर्तन्ते ।

१. छिद्रान्वेषणरहितः पूर्णविश्वासी इत्यर्थः. २. 'अमित्राः' इति भवेत्.

तैर्नाथाल्पतनुच्छविप्रभृतिभिः शोकाल्लभिर्दुर्भैः

सक्षिप्तैरणुंशकैर्मृगसमं प्रायः समाचर्यते ॥ २८९ ॥

द्वारि तव देव वद्धाः सक्तीर्णाश्चेतसा च वपुषा च ।

शत्रव इव राजन्ते बहुभेदा कुञ्जराश्चैते ॥ २९० ॥

इति महामात्रसमूहान्नाययानवर्णा मद्रमन्दमृगसक्तीर्णविस्तीर्णा वेतण्ड-

सेवासु दुर्मेघस रचिरतया सेवा न कुर्वन्ति । पुन कथभूता शत्रव । हस्तीरोमणय-
एखा अस्थूला उरोमणय मुक्ताकलादिहारमणयो येषां ते हस्तीरोमणय । ये पुन कथ
भूता । करेषु देयेषु तनव मुच्छा पुन कथभूता । स्थूलक्षणा असूक्ष्ममुदय । ते शत्रुभि
प्रायो बाहुल्येन मृगजातिहस्तिसदृश यथा भक्तयेव समाचर्यते व्यापृयते । कथभूतास्ते
मृगजातय । बहुलीकमनस हीनहृदया पुन सेवासु दुर्मेघस यमोक्तशिक्षा न गृ
ह्णन्ति । पुन हस्तीरोमणय अल्परदया करेषु गुण्डदण्डेषु तनव अभूमिलप्रबुल्लगुण्डा
दण्डा । पुन स्थूलक्षणा स्थूल वस्तु पश्यन्ति सूक्ष्म न पश्यन्ति । तैर्मृगजातिभिर्गति
मृगसम इरिणसदृश यथा भक्तयेव प्रायो बाहुल्येन सम्बन्धप्रकारेण आचर्यते व्यापृयते ।
कथभूतैस्तैर्मृगजातिगजै । आपततनुच्छविप्रभृतिभि अल्पा तनुच्छविप्रभृतयो येषां ते
आपततनुच्छविप्रभृतय । शत्रुभि कथभूतै । अल्पप्रतापै । गजै कथभूतै । शोकाल्लभि
विष्यदनादिसरणशीले । शत्रुभि कथभूतै । शोकाल्लभि पथात्तापकारिभि । गजै कथ-
भूतै । दुर्भै भारोद्ग्रहेण असमर्थै । शत्रुभि कथभूतै । दुर्भै हीनातिशयै । गजै
कथभूतै । सक्षिप्तै शयैश्चरीरावयवेषु अल्पै । शत्रुभि कथभूतै । सक्षिप्तै अल्पधनैः
अल्पसैन्यै । गजै कथभूतै । अणुवशकै अविस्तीर्णैश्चुप्रदेशै । शत्रुभि कथभूतै ।
अणुवशकै जातिकुलहीनै । श्रेयोपमासमुच्चय ॥

द्वारीत्यादि । हे देव हे राजन्, तव द्वारि भक्त सिंहद्वारे एते कुञ्जरा हस्तिनो
बहुभेदा मिश्रजातयो यद्वा सन्तो राजन्ते शोभन्ते । कथभूता कुञ्जरा । चेतसा म-
नसा वपुषा शरीरेण च सक्तीर्णा । अणुश्या मिश्रिता इत्यर्थः । 'सक्तीर्णा निवितागुद्री'
इति वचनात् । कुञ्जरा कथभूता । शत्रव इव शत्रुसदृशा । यथा तव शत्रव सक्तीर्णा
अल्पायतयो भवन्ति । केन चेतसा वपुषा च । बहुभेदा नानाप्रकाराश्च भवन्ति ते
शत्रव तव द्वारे वद्धा शोभन्ते । श्रेयोपमासमुच्चय ॥

किं कृत्वा । प्रपावचरणेषु गजविनयभूमिषु वरिविन्दविलोचनदोहद नाम प्रासाद
अप्यास आरुह्य । कथम् । सम सद । कथा सद शोताल्लवृहणसचयव्याख्यासुखव-
र्धनकटवर्धनकटशोधनप्रतिभेदनप्रवर्धनवर्णनरमन्धकरोदीपनहासनविनिवर्तनप्रभेदमदो
पचारोपदेशविशारदमन्त्रावज्ञाद्वाराशुगुणाद्वृक्षप्रमुखाचार्यपरिषदा शोताल्ल वृहण च वर्ध-
नम्, सचय करणम्, व्याख्यानम् विस्तारकरणम्, मुखवर्धन च मुखशुद्धि, कटवर्धन

मण्डलीमवलोकमानः यावदहमासे तावदेव, वसुमतीतिलकं संजाततिल-
कायाम्, षट्वर्धन आर्द्रकपोलिकायाम्, अधोनिबन्धिन्यामुद्धताङ्कुशः,
परचक्रप्रमर्दनो गन्धचारिण्याम्, अहितकुलकालानलः क्रोधिण्याम्,
अतिवर्तिन्या चर्चरीवतंस, समिन्नमदमर्यादाया च विजयशेखर इत्यनी-
कस्थेन विनिवेदितद्विरदमदावस्थः सोचालबृंहणसचयव्याम्तारमुखवर्धनक-
टवर्धनकटशोधनप्रतिभेदनप्रवर्धनवर्णकरगन्धकरोद्दीपनहासनविनिवर्तनप्रभे-
दमदोपचारोपदेशविशारदाशयशङ्खाङ्कुशगुणाङ्कुशप्रमुखाचार्यपरिपदा सम
प्रघावधरणिपु करिविनोदविलोकनदोहदं प्रासादमध्यास्य

च गण्डवर्धनम्, षट्शोधनं षट्योर्मध्यप्रदेशप्रक्षालनम्, प्रतिभेदन च विदारणम्,
प्रमर्धनं षट्प्रदर्शनम्, वर्णकरश्च विलेपनम्, गन्धकरश्च चन्दनादिदानम्, उद्दीपनं च
दीप्तिकरणम्, हासनं , विनिवर्तनं च पञ्चात्करणम्, प्रभेदकरणं चैव तै
मदोपचारा मदनिवर्तनचिरिरता तेषामुपदेशो गृह्यस्य तत्र विशारदो विचक्षण आशय-
यित तेषा च शङ्खाङ्कुशगुणाङ्कुशप्रमुखाचार्यास्तेषा परिपत् समूहः तथा तथोक्तया समं
प्रासादमाह्वय । ऋधभूतोऽहम् । इत्यमुना प्रकारेण अनीकस्थेन सेनापतिना विनिवेदितद्वि-
रदमदावस्थ विनिवेदिता विज्ञापिता द्विरदाना इस्तिना मदावस्था यस्य स तथोक्तः ।
इतीति रिम् । हे देव, वसुमतीतिलकं वसुमतीतिलकनामा गजेन्द्र संजाततिलकाया
गदावस्थाया वर्तते । षट्वर्धनो नाम हस्ती आर्द्रकपोलिकाया मदावस्थाया वर्तते ।
उद्धताङ्कुशो नाम हस्ती अधोनिबन्धिन्या अधोनिबन्धिनीनाममदावस्थाया वर्तते ।
परचक्रप्रमर्दनो नाम हस्ती गन्धचारिण्या क्रोधिनीनाममदावस्थाया वर्तते । अहि-
तकुलकालानलो नाम हस्ती क्रोधिण्या क्रोधिनीनाममदावस्थाया वर्तते । चर्चरीवतस
अतिवर्तिन्या । विन-

मशेखरो नाम हस्ती समिन्नमदमर्यादाया समिन्नमदमर्यादानाममदावस्थाया वर्तते ।
उक्तं च—‘संजाततिलका पूर्वा द्वितीयार्द्रकपोत्रिका । तृतीयाधोविपदा ॥ चतुर्थी गन्ध-
चारिणी ॥ पञ्चमी क्रोधिनी श्रेया षष्ठी चैव प्रवर्तिका । स्यात्समिन्नपोला च सप्तमी
शङ्खङ्गाङ्कुशः । अष्टम मदावस्था षट्प्रक्षालनक्रोविदा ॥’ इति । तथा च मद्रूपता
अष्ट भवन्ति—‘प्रहृषं दीपता गन्धो रतिर्देहस्य मातता । क्रोधो वीर्यं गुणोचद्रे(ग)-
भ्रष्टो मदगुणा स्मृता ॥’ तथा मदस्य षट्शोषा भवन्ति—‘विशारिणो मृच्छा(ग)-
प्रासादोपचारोपदेशः । मूढता चातिवर्तित षट्शोषा कीर्तिता मदे ॥’ इत्यस्य यथा-
सम्भवमर्थमाह—ननु मदो गण्डस्थलाभवतया न वाच्यः । यतः—‘एतत्ताडकरणाक्षि-
कोशेभ्य विमुक्ताभ्यां कृततया । रोमकूपकटिभ्यश्च प्रभिन्नस्वरूपा गजः ॥’ तत्र—
‘कटाक्षो भवत्यनं त्रिपुन्ययुतो मदः । मदः क्रोडयुतो श्रेयः सीदरं च कटयुतम् ॥’

तैर्नाथाल्पतनुच्छविप्रभृतिभि शोकाहमिर्दुर्भैः

सक्षिप्तैरणुंशकैर्मृगसमं प्राय समाचर्यते ॥ २८९ ॥

द्वारि तव देव वद्धाः सकीर्णाश्चेतसा च वपुषा च ।

शत्रव इव राजन्ते बहुभेदा कुञ्जराश्चेते ॥ २९० ॥

इति महामात्रसमूहान्नाययानवर्णा भद्रमन्दमृगसकीर्णविस्तीर्णा वेतण्ड-

सेवासु दुर्भयस दचिरतया सेवा न कुर्वन्ति । पुन कथभूता शत्रव । हस्त्रोरोमणय हस्त्रा अस्थला उरोमणय मुक्ताफलमहिहारमणयो येषां ते हस्त्रोरोमणय । ये पुन कथ भूता । करेषु देयेषु तनव तुच्छा । पुन कथभूता । स्थूलेक्षणा असूक्ष्ममुदय । तै शत्रुभि प्रायो बाहुल्येन मृगपातिहस्तिषट्श यथा भवत्येव समाचर्यते व्यापृयते । कथभूतास्ते मृगजातय । बहुलीकमनस हीनहृदया पुन सेवासु दुर्भयस ययोक्तशिक्षा न पृ ङ्गति । पुन हस्त्रोरोमणय अल्पहृदया करेषु छुण्डादण्डेषु तनव अभूमिलमदुर्बलछुण्डा दण्डा । पुन स्थूलेक्षणा स्थूल वस्तु पर्यन्ति सूक्ष्म न पश्यन्ति । तैर्मृगपातिभिर्गति मृगसम हरिणषट्श यथा भवत्येव प्रायो बाहुल्येन सम्यक्प्रकारेण आचर्यते व्यापृयते । कथभूतैर्लक्ष्मणातिगजै । अल्पतनुच्छविप्रभृतिभि अल्पा तनुच्छविप्रभृतयो येषां ते अल्पतनुच्छविप्रभृतय । शत्रुभि कथभूतै । अल्पप्रतापै । गणै कथभूतै । शोकाहमि विन्यवनादिस्मरणशीले । शत्रुभि कथभूतै । शोकाहमि पक्षात्तापकारिभि । गजै कथभूतै । दुर्भै भारोद्गहने असमर्थै । शत्रुभि कथभूतै । दुर्भै हीनातिशयै । गजै कथभूतै । सक्षिप्तै सर्वदारीरावयवेषु अल्पै । शत्रुभि कथभूतै । सक्षिप्तै अल्पधनै अल्पसैन्यै । गणै कथभूतै । अणुवशवै अविस्तीर्णवृक्षप्रदेशै । शत्रुभि कथभूतै । अणुवशवै पातितुलहीनै । श्रेयोपमालकार ॥

द्वारीत्यादि । हे देव हे राजन्, तव द्वारि भवत सिंहद्वारे एते कुञ्जरा हस्तिनो बहुभेदा मिथपातयो वद्धाः स तो राजन्ते शोभन्ते । कथभूता कुञ्जरा । चेतसा मनसा वपुषा शरीरेण च सकीर्णा । अणुव्या मित्रिता इत्यर्थः । 'सकीर्णौ निश्चिताणुदौ' इति वचनात् । कुञ्जरा कथभूता । शत्रव इव शत्रुषट्श । यथा तव शत्रव सकीर्णा अल्पायतयो भवन्ति । केन चेतसा वपुषा च । बहुभेदा नानाप्रकाराद्य भवन्ति ते शत्रव तव द्वारे वद्धा शोभन्ते । श्रेयोपमासमुच्यते ॥

किं ज्ञेया । प्रभावधरणिषु गजविनयभूमिषु करिष्विनोदखिलोदनदोहद नाम प्रासाद अध्यास आरम्भ । कथम् । सम सद् । कथा सह शोतालवृद्धणसचयव्याख्यारमुखाव-
र्धनकटवर्धनकटशोधनप्रतिभेदनप्रवर्धनवर्णकरगन्धकरोदीपनह्लासनविनिवर्तनप्रभेदमदो-
पचारोपदेशविहारदाशयसङ्काङ्क्षगुणानुसंगमुखाचार्यपरिषदा शोताल वृद्धण च वर्ध-
नम्, सचय करणम्, व्याख्यारथ विस्तरकरणम्, मुखवर्धन च मुखवृद्धि, कटवर्धन

पातुः प्रार्थनया चिराय विघृतानिक्षून्गृहीत्वा करे
 तिष्ठत्यन्यकरीन्द्रसंचरमनाः कोपव्यथाकीलितः ॥ २९३ ॥
 मम मदमदिरायाः सौरभेणैव सैन्यं
 व्युपरतमदलेखालक्ष्मि जातं गजानाम् ।
 इति मनसि विचिन्त्येवैष हस्ती तनोति
 स्वमिव सुरतचाटून्नाथ घेनुप्रियाणाम् ॥ २९४ ॥
 रणकेलिसुखविलोपस्तव मम च समः परेममदक्षमनात् ।
 इति भावयतीव गजस्त्याजनमिषतो जगन्नाथ ॥ २९५ ॥
 घत्तेऽन्यस्य गजस्य गण्डमलतामेव प्रभेदोद्गमः
 शोभां त्वस्य गजस्य दानविभवः पुष्पात्यवागोचराम् ।

मदमृगमदलेखोल्लासिगण्डस्थलश्री-

मुहुरनिमृतनृम्भारम्भशुम्भद्विलासः ।

करिपतिरयमन्यामेव देवाद्य कांचि-

च्छिद्यमवति रणान्ते त्वं यथा जैत्रचापः ॥ २९१ ॥

करिणा वमथुमुक्तः पुरः पुरः स्थूलविन्दुसंतानः ।

रचयति दिगङ्गनानां मुक्ताफलभूषणानीव ॥ २९२ ॥

उत्तम्भीकृतकर्णतालयुगलः प्रत्यस्त्रपांशुक्रियः

प्रत्यादिष्टकरेणुकैलिरमणः प्रत्यर्पिताम्भोघटः ।

इति विशेषवचनात् । एकमेवेति तत् । किं तु कविसमये दानमर्दरविशेषेण प्रयोगा-
शेषः । कथंभूतः सन् अभिप्रवरिकैलैरदंशम् । इति पठता गजोपजीविलोकेन आन-
न्दितचेताः । इतीति किम् ।

मदमृगमदलेखेत्यादि । हे देव, अयं करिपतिः । गजेन्द्रः अय इदानीं अन्यामेव
अपूर्वामेष काचित् अनिर्वचनीयां ध्रियं शोभां अवति धारयति । क इव । त्वमिव यथा
त्वं रणान्ते संप्रामान्ते अपूर्वा ध्रियमवसि । कथंभूतस्त्वम् । जैत्रचापः जयनशीलघनुर्धरः ।
कथंभूतोऽयं करिपतिः । मदमृगमदलेखोल्लासिगण्डस्थलश्रीः मद एव नृगमदः कस्तूरी
तस्य लेखा राजयः ताभिरल्लासिनी उल्लसनशीला गण्डस्थलश्रीः कपोलस्थलशोभा यस्य
॥ तथोक्तः । कथंभूतस्त्वम् । मदसदृशकस्तूरिकारेखोल्लसनशीलकपोलस्थलशोभः । कथं-
भूतोऽयं करिपतिः । मुहुर्वारवारं अनिभृतनृम्भारम्भशुम्भद्विलासः अनिमृतमनिधुलं
यथा भवत्येवं जृम्भारम्भेण मुखविकारकरणेन शुम्भन्तः शोभमाना विलासा लोचन-
चलनानि यस्य ॥ तथा । त्वं कथंभूतः । स एकार्यः । उपमालंकारः ॥

करिणेत्यादि । करिणा गजेन वमथुः करक्षीकरः मुक्तः सन् पुरोऽप्ये स्थूलविन्दु-
संतानः पीवरविन्दुसमूहः दिगङ्गनाना मुक्ताफलभूषणानीव रचयति । वियोपमालंकारः ॥

उत्तम्भीकृतेत्यादि । हे राजन्, अयं करिपतिरिति पूर्वोक्तमेव ग्राह्यम् । अयं
करिपतिस्त्रिपति ऊर्ध्व एव चरति । किं कृत्वा । पूर्वं पातुर्मिथिलस्य प्रार्थनया विभृतान् इ-
क्षन् करे शुण्डादण्डे गृहीत्वा । कथंभूतानिश्चन् । चिराय दीर्घकालं विभृतान् । कथंभू-
तोऽयं करिपतिः । उत्तम्भीकृतकर्णतालयुगलः निधलीकृतकर्णतालयुगलः । पुनः कथंभूतः ।
प्रत्यस्त्रपांशुक्रियः प्रत्यस्त्रा निराहृता पाशुक्रिया धूलनं येन स प्रत्यस्त्रपाशुक्रियः । पुनः

पातुः प्रार्थनया चिराय विघृतानिक्षून्गृहीत्वा करे
 तिष्ठत्यन्यकरीन्द्रसंचरमनाः क्रोषव्यथाकीलितः ॥ २९३ ॥
 मम मदमदिरायाः सौरभेणैव सैन्यं
 व्युपरतमदलेखालक्ष्मि जातं गजानाम् ।
 इति मनसि विचिन्त्येवैष हस्ती तनोति
 त्वमिव सुरतचाट्वाथ धेनुप्रियाणाम् ॥ २९४ ॥
 रणकेलिसुखविलोपस्तव मम च समः परेममदशमनात् ।
 इति भावयतीव गजस्त्याजनमिषतो जगन्नाथ ॥ २९५ ॥
 धत्तेऽप्यस्य गजस्य गण्डमलतामेव प्रभेदोद्गमः
 शोभां त्वस्य गजस्य दानविभवः पुष्पात्यवागोचराम् ।

कथंभूतः । प्रत्यादिष्टकरेणुकेलिरमणः प्रत्यादिष्टं निराकृतं करेणोर्हस्तिन्याः केलिरमणं
 क्रियाविनोबो येन स तथा । पुनः कथंभूतः । प्रत्यर्पिताम्भोपटः प्रत्यर्पितः पश्चात्तः अ-
 म्भोपटो येन स तथा । अपरं कथंभूतः । अन्यकरीन्द्रसंचरमनाः अपरगजेन्द्रप्रवेश-
 चितः । पुनः कथंभूतः । क्रोषव्यथाकीलितः क्रोधपीडाकीलित इव । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

मम मदमदिराया इत्यादि । हे नाथ राजन्, एष हस्ती अयं गजपतिः इतीदृशं
 मनसि चित्ते विचिन्त्य विचार्य धेनुप्रियाणां हस्तिनीनां सुरतचाट्वन् संभोगमिभ्यास्तवान्
 तनोति विस्तारयति इव । इतीति किम् । मम मे मदमदिरायाः दानमवस्य सौरभेणैव
 गजानां हस्तिनां सैन्यं गजघटा जातं संजातम् । कीदृशं जातम् । व्युपरतमदलेखाल-
 क्ष्मि व्युपरता नष्टा मदलेखानां दानराजीनां लक्ष्मीः शोभा यस्य सैन्यस्य तत्तथोक्तम् ।
 क इव । त्वमिव भवानिव । यथा भवान् प्रियाणां वल्लभानां सुरतचाट्वन् मिथ्यास्तुतीः
 तनोति । उक्तं च—‘गलं चाडुचट्टः श्लाघा प्रेम्णा मिथ्यामिदमवयम्’ । उपमालंकारः ॥

रणकेलीत्यादि । हे जगन्नाथ पृथिवीपते, गजः अयं करिपतिः (त्याजनमियेण
 शिरस ऊर्ध्वाधोनछानात् ?) इतीदृशं भावयतीव कथयतीव । इतीति किम् । हे राजन्,
 रणकेलिसुखविलोपः संग्रामक्रीडासौख्यविनाशः तव अवतो मम च समः सदृश एव
 वर्तते । कस्मात् । परेममदशमनात् परेमानां प्रतिगजानां शत्रुगजानां च मदवि-
 नाशात् । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

धत्ते इत्यादि । हे राजन्, अन्यस्य गजस्य अपरस्य हस्तिनः प्रभेदोद्गमः मद-
 प्रादुर्भावः गण्डमलतामेव कटयोर्मलिनत्वमेव धत्ते धरति । अस्य तु गजस्य तव हस्तिनः
 दानविभवो मदलक्ष्मीः शोभां पुष्पाति पुष्टिं नयति । कथंभूतां शोभाम् । अवागोचरां

किं चारब्धमदेऽपि यत्र करिणा सैन्यानि संतन्वते

घण्टाटंकृतिवर्जितानि विमदान्यस्तप्रचाराणि च ॥ २९६ ॥

आनय मदवशमधुकरविरावपुनरुक्तडिण्डिमान्करिणः ।

पश्य मम समरकेलीरिति मतिरिव बृंहति द्विरदः ॥ २९७ ॥

आप्राय मत्तकरिणोऽस्य मदप्रवाह-

सौरभ्यमन्धरमुखानि दिगन्तराणि ।

नूनं दिशारदनिनोऽपि दिगन्तशैला-

नध्यासते द्विरदनेष्वपरेषु कास्वा ॥ २९८ ॥

मदगन्धावरणविधे. प्रतिवारणसमरसगमो भवतु ।

इति जातमतिः पद्मैरिव लिम्पति सिन्धुरः कायम् ॥ २९९ ॥

बहुनशय्याम् । किं च अस्ति कश्चिद्विशेषः । यत्र यस्मिन् तत्र हस्तिनि आरब्धमदेऽपि मदस्य प्रथमारम्भेऽपि करिणा शत्रुगजानां सैन्यानि संतन्वते सम्भवन्ति । कीदृशानि भवन्ति । घण्टाटंकृतिवर्जितानि घण्टानां नादिनीनां टंकृतयष्टकाराणां भिर्बर्जितानि भवन्ति । पुनः कथंभूतानि सैन्यानि भवन्ति । विमदानि मदविरहितानि । पुनः कथंभूतानि भवन्ति । अस्तप्रचाराणि च परित्यक्तसमामप्रवेशानि इति । अतिशयसमुच्चालनार ॥

अत एव आनय मदयशोत्यादि । हे राजन्, द्विरदस्तव इत्थी इति मतिरिव ईदृशं बृंहति गर्वति । इतीति सिम् । करिणो शत्रुगजान् हे नृप, स्व आनय मम समुखं उपलब्धय । कथंभूतान् करिणः । मदवशमधुकरविरावपुनरुक्तडिण्डिमान् मदवशेन मदाधीनतया ये ये नधुकराणां भ्रमराणां विरावा विविधशब्दास्तैः, पुनरुक्ता द्विगुणीकृता डिण्डिमां वादिप्रविशेषां येषां करिणां ते तथा तान् । हे राजन्, मम समरकेलीसमामनोजितानि त्वं पश्य विलोकय । उत्प्रेक्षालनार ॥

आप्रायेत्यादि । हे राजन्, अस्य तव मत्तकरिणः मदप्रवाहसौरभ्यमन्धरमुखानि दिगन्तराणि आप्रायः मदस्य योऽसौ प्रवाहस्तस्य सौरभ्येण सुगन्धतया मन्धराणि मन्दगमनानि मुरानि घञाणि येषां तानि तथोक्तानि ईदृशवधानि दिगन्तराणि दिव्यण्डलानि आप्रायः गन्धमुपादाय नूनं निधयेन दिशारदनिनोऽपि ऐरावणादयोऽपि दिग्गजा अपि दिगन्तशैलान् अष्टदिग्प्रान्तपर्वतान् अप्यासते सेवन्ते । अपरेषु सामान्येषु द्विरदनेषु शत्रुगनेषु अस्य पुरतः स्थातुं वा वास्था स्थितिं कर्तुमिति । अपि तु न कदाचिदित्यर्थः । अतिशयालनार ॥

मदगन्धावरणविधेरित्यादि । हे राजन्, सिन्धुरस्तव गज इत्यमुना प्रकारेण जातमति उत्पद्युक्तिः कायं शरीरं पद्मैर्दग्धं लिम्पति उपदेहयति । इतीति सिम् ।

धेनुत्वं व्रजताशु दिक्करटिनः क्षोणि स्थिर स्तीयता

वायो सहर चापलं शिखरिणः सर्वत्वमागच्छत ।

नो चेदथ मदश्रिया विलसति स्वच्छन्दमसिन्निगे

केमेन्द्रा. क घरा क गन्धवहनः कैते च यूयं नगाः ॥३००॥

उच्छ्वसितु धरणिदेवी शिथिलितभूगोलकः फणीन्द्रश्च ।

इति धरणिनाथ करटी विटपिस्फुण्ड समाश्रयति ॥ ३०१ ॥

स्तम्भे यत्र गजैर्बद्धैर्देव निष्वन्दमासिनम् ।

फटफण्डूयनेऽप्यस्य स धत्ते नलदण्डताम् ॥ ३०२ ॥

मदगन्धावरणविभे मम दानपरिगलविलोपनविधानस्य प्रतिवारणसगरसगम क्षतु
गजे पृष्ठ भटभेदको भवतु सनायताम् । उपेक्षालकार ॥

धेनुत्वमित्यादि । हे दिक्करटिन, आशु शीघ्र धेनुल इतिनील यूयं प्राप्त ।
हे क्षोणि हे पृथिवि, स्थिर निश्चलस्य यथा भवत्येव त्वया स्तीयता स्थिति
क्रियताम् । हे वायो हे चरणो(१), चापल सहर । हे शिखरिण, सर्वत्व इत्यत्र
आगच्छत आसुत । उन्नतिमागच्छत इत्यर्थः । नो चेत् यदि दिक्करटिनो अभिष्यन्ति, क्षोणी
स्थिरा न भविष्यति, वायुक्षपलत्व न सहरिष्यति न स्वक्षरन्ति, पर्वता सर्वत्व नागमि-
ष्यन्ति, तर्हि अथ इदानीं अस्मिन्निगे अस्मिन् तव गजे मदश्रिया मदलक्ष्म्या सह स्व-
च्छन्दं यथेष्ट विलसति प्रीरति सति इमेन्द्रा ऐरावतादयः कः वर्तन्ते । न वापि वर्तन्त
इत्यर्थः । धरा पृथिवी न कापि वर्तते, गन्धवहनो वायुः न कापि वर्तते, एते च प्रलक्ष्मी-
भूता यूयं भवन्त नगा पर्वता न कापि वर्तन्ते इत्यर्थः । सर्वान् चूर्णीकरिष्यतीति
भावः । समुच्चयातिशयालकारः ॥

उच्छ्वसितु इत्यादि । हे धरणिनाथ पृथ्वीपते, करटी तव गण इति एतस्मात्
कारणात् विटपिस्फुण्डं तरुप्रकाण्डं समाश्रयति सम्यक् सेवते । इतीति निम् । धरणिदेवी
भूमिदेवता उच्छ्वसितु उच्छ्वासं शृणातु । आश्रयतामित्यर्थः । फणीन्द्र शेषनाग शिथि-
लितभूगोलस्य शिथिलितभूमिपिण्डकं सन् उच्छ्वसितु उच्छ्वासं शृणातु । दीपकसमुच्च-
योपेक्षालकारः ॥

स्तम्भे इत्यादि । हे देव हे राजन्, यत्र स्तम्भे यस्मिन् आलाने गजेर्हस्तिभि-
र्यदे सद्भि निष्वन्द निश्चल यथा भवत्येव (असितेनस्थो(२)स स्तम्भः) स्तम्भे अस्य तव
गणस्य फटफण्डूयनेऽपि गण्डस्थलस्वर्जनमानेऽपि । आस्था तावद्वलकरण इत्यपरोऽथ ।
रा स्तम्भो नलदण्डता पोटगलतृणविशेषवद्वित्तं धत्ते धरति । उपमालकारः ॥

किं चारब्धमदेऽपि यत्र करिणां सैन्यानि संतन्वते

घण्टाटंकृतिवर्जितानि विमदान्यस्तप्रचाराणि च ॥ २९६ ॥

आनय मदवशमधुकरविरावपुनरुक्तडिण्डिमान्करिणः ।

पश्य मम समरकेलीरिति मतिरिव ब्रूहति द्विरदः ॥ २९७ ॥

आघ्राय मत्तकरिणोऽस्य मदप्रवाह-

सौरभ्यमन्यरमुखानि दिगन्तराणि ।

नूनं दिशारदनिनोऽपि दिगन्तशैला-

नध्यासते द्विरदनेष्वपरेषु कास्या ॥ २९८ ॥

मदगन्धावरणविधेः प्रतिवारणसमरसंगमो भवतु ।

इति जातमतिः पङ्कैरिव लिम्पति सिन्धुरः कायम् ॥ २९९ ॥

वक्तुमशक्यम् । किं च अस्ति कविद्विशेषः । यत्र यस्मिन् तत्र इति नि आरब्धमदेऽपि मदस्य प्रथमारम्भेऽपि करिणा शत्रुगजानां सैन्यानि संतन्वते संभवन्ति । कौटशानि भवन्ति । घण्टाटंकृतिवर्जितानि घण्टानां नादिनीनां टंकृतयष्टंकारास्ताभिर्वर्जितानि भवन्ति । पुनः कथंभूतानि सैन्यानि भवन्ति । विमदानि मदविरहितानि । पुनः कथंभूतानि भवन्ति । अस्तप्रचाराणि च परित्यक्तसमामप्रवेशानि इति । अतिशयसमुपयालंकारः ॥

अत एव आनय मदवशेत्यादि । हे राजन्, द्विरदस्त्वय इत्सी इति मतिरिव ईदृशं ब्रूहति गर्जति । इतीति किम् । करिणो शत्रुगजान् हे नृप, त्व आनय मम समुत्सवं उपवीक्ष्य । कथंभूतान् करिणः । मदवशमधुकरविरावपुनरुक्तडिण्डिमान् मदवशेन मदाधीनतया ये ये मधुकराणां भ्रमराणां विरावा विविधशब्दास्तैः पुनरुक्ता द्विगुणीकृता डिण्डिमा वादिप्रविशेषा येषां करिणा ते तथा तान् । हे राजन्, मम समरकेलीः समामक्रीडितानि एव पश्य विलोक्य । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

आघ्रायेत्यादि । हे राजन्, अस्य तव मत्तकरिणः मदप्रवाहसौरभ्यमन्यरमुखानि दिगन्तराणि आघ्राय मदस्य योऽसौ प्रवाहस्त्वस्य सौरभ्येण सुगन्धतया मन्यराणि मन्दगमनानि मुखानि वक्त्राणि येषां तानि तथोक्तानि ईदृश्विधानि दिगन्तराणि दिग्गजानि आघ्राय गन्धमुपादाय नूनं निधयेन दिशारदनिनोऽपि ऐरावणादयोऽपि दिग्गजा अपि दिगन्तशैलान् अष्टदिग्प्रान्तपर्वतान् अध्यासते शेवन्ते । अपरेषु सामान्येषु द्विरदनेषु शत्रुगजेषु अस्य पुरतः स्थातु वा आस्था स्थितिं कर्तुमिति । अपि तु न कदाचिदित्यर्थः । अतिशयालंकारः ॥

मदगन्धावरणविधेरित्यादि । हे राजन्, सिन्धुरस्त्वय गजः इत्यमुना प्रकारेण जातमतिः उत्पद्यति । कायं शरीरं पटैः कर्दमैः लिम्पति उपदेहयति । इतीति किम् ।

२०३२०

उपरि करविकीर्णाः पांसवोऽस्य प्रकामं
नभसि विततमार्गाः कर्णतालानिलेन ।

प्रतिगजपतिजैवानन्तरं वीरलक्ष्मी-

धृतविजयपताकाडम्बरं विभ्रतीव ॥ ३०७ ॥

वंशोऽतीव महानयं विरचितधाराः पुनर्लोचन-

व्यापारादपि दूरतो विनिहिताः कोऽयं प्रधावक्रमः ।

इत्थं यावदमी जनाः कृतधियस्त्रावत्करी भूपते

वीरं वीरमनेकतामवगतो गृहन्परं दृश्यते ॥ ३०८ ॥

वीथीशीर्षत एव पञ्चमजबोत्थानस्य सातत्यतः

सामिन्नस्य जयः कथं करिष्यतेः कथ्येत चित्रं यतः ।

तद्विकारिणा अगदकाष्ठानि मृणाएवं पद्मिनीकन्दर्पं भजन्ति प्राप्नुयन्ति । करेणुवर्गः
हस्तिहस्तिनीवर्गः रीदति दुःखीभवति । उपमालंकारः ॥

उपरीत्यादि । हे राजन्, अस्य तव गजस्य उपरि करविकीर्णाः छुण्डादण्डेन
निक्षिप्ताः पांसवो धूलयः कर्णतालानिलेन कर्णतालवायुना प्रकाममतिशयेन नभसि
आकाशे विततमार्गाः प्रतिगजपतिजैवानन्तरं क्षुण्णगजविजयानन्तरं वीरलक्ष्मीधृतवि-
जयपताकाडम्बरं विभ्रतीव वीरलक्ष्म्या वीरधिया धृता मत्तरोपशारोपिता या विज-
यपताका जयपञ्चम तस्या आडम्बर आढोपलं वीरलक्ष्मीधृतविजयपताकाडम्बर
विभ्रतीव धरतीव । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

वंशोऽतीवेत्यादि । हे भूपते, यावत्कार्त्तं अमी जना लोका इत्थममुना प्रकारेण
कृतधियः पर्यालोचयन्ति । इत्थं कथमिति चेत् अयं वंशः प्रधावभूमिः अतीव महान्
गुप्तरो विरचितः कृतधाराः कुन्तादिकराः गुह्या लोचनव्यापारादपि दृष्टेरगोचराद्
अपि पुनर्दूरतो विनिहिता विप्रकृष्टं स्थापिताः । कोऽयं प्रधावक्रमो वर्तते । न वक्षि-
त् प्रधावक्रम इत्यर्थः । तावत्कार्त्तं करी तव गजेन्द्रः वीरं मुमदं परं देवलं एङ्गन् दृश्यते
स्वीकृत्यन् पिदोक्ष्यते । कथंभूतः करी । अनेकतामवगतः । एङ्गोऽपि मन् अनेकत्वं
प्राप्त इत्यर्थः । उपमालंकारः ॥

वीथीशीर्षत इत्यादि । हे सामिन्, अस्य प्रलक्ष्मीभूतस्य करिष्येत्स्वयं गजेन्द्रस्य
जयो वेगः कथं केन प्रकारेण कथ्यते उच्येत । यतो यस्मात् कारणात् चित्रमाधर्म्यं
वर्तते । कथंभूतस्यास्य करिष्यते । वीथीशीर्षत एव मार्गस्य मत्तके एव प्रारम्भे पञ्चम-
जबोत्थानस्य पञ्चमं जयस्य उत्थानं उत्था यस्य स पञ्चमजबोत्थानस्तस्य । भूतवेगोत्थि-
तस्येत्यर्थः । उक्तं च—‘आरुन्दितं पौरितिकं रोषितं वलितं हनम्’ इति अश्वानां व

यत्र निसर्गमहत्त्वं दानगुणः स कथमित्यमिदमास्ते ।
 इति मत्वेव गजोऽयं रज्जुं विसतन्नुतां नयति ॥ ३०३ ॥
 तडत्तडिति बन्धनं श्रुति कन्धरोल्लासने
 खणत्खणिति बल्लिका गलति विक्रमारम्भिणि ।
 मडन्मडिति भज्यते तरुगणः कृताघट्टने
 खडत्खडिति वारणः पतति चात्र युदैपिणि ॥ ३०४ ॥
 कथमपि पुरोऽस्य करिभिर्यतयन्त्रितकन्धरैः स्थितं स्यास्रोः ।
 अभिगच्छति पुनरस्मिन्नगणितवीतैर्यथायथं त्वरितम् ॥ ३०५ ॥
 मदनकृतो भवति सृणिर्मजन्ति तडिकार्गला मृणालत्वम् ।
 सीदति फरेणुवर्गः प्रतिगजमभिहन्तुमत्र सवृत्ते ॥ ३०६ ॥

यत्रेत्यादि । हे राजन्, अयं प्रत्यक्षीभूतस्त्वव गजः इति मत्वेव रज्जुं बन्धनविशेषं विसतन्नुतां पथिनीकन्दसूत्रत्वं नयति प्रापयति । इतीति किम् । यत्र अस्मिन् पुरुषे निसर्गमहत्त्वं स्वभावेन गुरुत्वं भवति । अनु च दानगुणो मदनगुणो दानृत्वं च भवति । ॥ पुमान् इत्यममुना प्रकारेण रज्जुबन्धप्रकारेण कथं आस्ते । अपि न कथमपि तिष्ठतीत्यर्थः । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

तडत्तडिति त्यादि । हे राजन्, अत्र अस्मिन्, तव गजे कन्धरोल्लासने प्रीबोध-
 मने सति बन्धन रज्जुप्रभृतिकं श्रुति शतखण्डीभवति । कथम् । तडत्तडिति तडत्-
 डायमानम् । अत्र अस्मिन् गजे विक्रमारम्भिणि सति बल्लिका खलाबन्धनं गलति शत-
 खण्डीभवति । कथम् । खणत्खणिति खणखणावमाना । अत्र अस्मिन् गजे कृताघट्टने कपो-
 लकण्डूदिनोदनाय विहितघर्षणे सति तरुगणो भज्यते द्विखण्डीभवति । कथम् । मडन्म-
 डिति मडमडायमानम् । अत्र गजे युदैपिणि बोधुमनसि सति वारण प्रतिगजः
 पतति उपविशति । कथम् । खडत्खडिति खडखडायमानः । अतिसयालंकारः ॥

कथमपीत्यादि । हे राजन्, अस्य तव गजस्य स्यास्रोः स्थितिशीलस्य पुरोऽप्रतः
 करिभिः यतयन्त्रितकन्धरैः आरोहकवद्धर्मीनैः कथमपि महता कष्टेन स्थितं उज्जितम् ।
 पुनः पश्चात् अस्मिन्गजे अभिगच्छति समुपमागच्छति सति यथायथं यथालम्भाव-
 वात् सारित पलायितम् । कथंभूतं करिभिः । अगणितवीतैः न गणितं वीतं अद्भुतशक्ति-
 यैस्ते तथा ते । अतिसयालंकारः ॥

मदनकृत इत्यादि । अत्र अस्मिन् तव गजे प्रतिगज शत्रुगज अभिहन्तु मार-
 यितु संशते प्रशते सति खणिरद्भुतः मदनकृत कन्दर्पविहितो भवति सज्जायते ।

अस्मिन्महीपाल गजे सदाने जगत्प्रभूतस्य न दानभावः ।

क्षितिः सदानार्थिजनः सदानस्तवारिवर्गश्च यतः सदानः ॥ ३१२ ॥

शतमस्य दहनं कालं गुहं वरुणं समीरणं धनदं चन्द्रमः

प्रथितैकैककुम्भिविमवास्तदिमानवतः प्रयत्नतः ।

इत्युपदेष्टुकाम इव हस्तमुदधत्ति वियति वारणो

नो चेदिभविहीनरचना भवतां भविता पताकिनी ॥ ३१३ ॥

दूरादृष्टिपथं गते विगलिता हंसावलीकाधिका

स्पर्शात्पङ्कजिनीदलांशुकमगादस्याः सरस्याः पुनः ।

क्षितिसंपदः । विहायत इति शेषः । कथंभूतस्य । कुत्रस्य उपतस्य श्वरस्य शुभटस्य च न कथमपि विहायत इत्यर्थः । व्यतिरेकाक्षेपालंकारः ॥

अस्मिन्नित्यादि । हे महीपाल, अस्मिन् प्रत्यक्षीभूते गजे तव हस्तिनि सदाने मदयति सति जगति ससारे कस्य पुत्रस्य दानभावः दानत्वं नाभूत् । अपि तु सर्वस्यापि दानभावो बभूव । कुत्र दानभावो बभूव । क्षितिः सदाना अभूत् राक्षरणा बभूव । 'वेद् नैद् पालने' इति भातोः प्रयोगात् । अर्थिजनो याचकलोकः सदानः सधनो बभूव । यतः तव भवतो धरिवर्गः सदानः सरण्डनो अभूद्बभूव । समुच्चयक्षेपालंकारः ॥

शतमखेत्यादि । हे राजन्, वारणस्तव गजो वियति आकाशे हस्तं शुण्डादण्डं उद-
धत्ति उरिक्षपति । कथंभूतो वारणः । इत्यमुना प्रकारेण उपदेष्टुकाम इव उपदेशयितुमना इव । इतीति किम् । हे शतमस्य हे इन्द्र, हे दहनं हे अग्ने, हे कालं हे यम, हे गुहं हे कार्तिकेय, हे वरुणं हे पाशिन, हे समीरणं हे वायो, हे धनदं हे मनुष्यधर्मन्, हे चन्द्रमः हे रोहिणीपते, यूयं सर्वेऽपि प्रथितैकैककुम्भिविभवाः प्रथितो विख्यात एकैकः एक एक एव कुम्भभिः गजैः विभवो धनं येषां ते प्रथितैकैककुम्भिविभवा यूयं वर्तन्ते । तत्तस्मात् वारणात् इमान् निजनिजगजान् प्रयत्नतः सावधानतया अवत रक्षत । यूयं नो चेत् यदि न रक्षयिष्यथो यूयं तर्हि भवतां युष्माकं पताकिनी सेना इभविहीनरचना गजरहितप्रयत्ना भविता भविष्यति । उर्रेक्षाक्षेपः ॥

दूरादित्यादि । हे शुभग यवणादर्शनाद्वा सर्वेषां सुखोत्पादक, गजपती तव गजेन्द्रे अस्याः सरस्याः महासरोवरस्य दूरात् विप्रकर्षात् दृष्टिपथं लोचनमार्गं गते प्राप्ते सति हंसावलीकाधिका हंसश्रेणीरसना विगलिता अधः पतिता । स्पर्शात् शुण्डादण्डेन छुपिक्रियाया पङ्कजिनीदलांशुकं पद्मिनीपत्रवत् अपात् गलितम् । पुनः पश्चात् गजपती

पाश्चात्यैर्जवनैरपि व्यवसितं स्थातुं न पार्श्वे ह्यैः

पार्श्वस्यैर्न पुरः पुरश्च चलितैर्नेतस्ततोधावितुम् ॥ ३०९ ॥

यस्याघातेन गजा व्रजन्ति यमपिशितकबलता कदने ।

रथमनुजवाजिनिवहः कतरोऽस्य गजस्य राजेन्द्र ॥ ३१० ॥

राजनूर्जितशौर्यशालिनि जने वीरश्रुतिर्निश्रुता

तामेवोऽद्य पलायितेऽपि कृतधीर्धत्ते न तच्चोचितम् ।

हस्तीतीव निहन्ति विद्रुतमपि त्रासाच्चराणां गण

नैवं चेत्कथमत्र विक्रममस्तुङ्गस्य शूरस्य च ॥ ३११ ॥

गतय । द्रुतसुग्रीयममनमित्यर्थः । पञ्जिकाकारस्तु—‘नीचैर्गतस्थूलोच्चयमध्यमोपजवा-
पेक्षया पथमजशोरथानस्य’ इत्युक्तवान् । कथम् । सातत्यत मध्येऽपि प्रान्तेऽपि पाश्चात्यै
अस्य गजस्य यथास्थितैर्हैवेरर्धैर्जवनैर्वैयवज्जिरपि पार्श्वे वामदक्षिणपार्श्वे स्थातुं स्थितिं कर्तुं
न व्यवसितं न चेष्टितम् । पार्श्वस्यैः वामदक्षिणपार्श्वस्थैर्हैवै जवनैरपि पुरोऽप्यत स्थातुं
न व्यवसितम् । पुनश्च चलितैरमृतो धावितैरितस्ततो धावितुं शीघ्रं गन्तुं न व्यवसि-
तम् । दीपकादिशमालंकारः ॥

यस्याघातेनेत्यादि । हे राजेन्द्र, यस्य तव गजेन्द्रस्य कदने समामे आघातेन
निष्ठुरप्रहारेण गजा क्षान्नुकरिणो यमपिशितकबलता व्रजन्ति यमस्य मासप्रासत्वं प्राप्तु-
वन्ति, तर्हि रथमनुजवाजिनिवह अस्य तव गजस्य कतरं नियन्मात्रो वर्तते । रथाश्च
मनुजश्च वाजिनश्च तुरङ्गास्तेषां निवहः समूहः कतरः । न नियन्मात्र इत्यर्थः । उपमा-
क्षेपालंकारः ॥

राजश्रित्यादि । हे राजन् हे यशोधरमहाराज, कर्जितशौर्यशालिनि जने कर्जितम्
अप्रतिहतव्यापार यद् शौर्यं कर्जितशौर्यं तेन शालते शोभते इत्येवशीलं कर्जितशौर्य-
शाली । ‘शालश्च शोभायाम्’ इति घातो प्रयोगाद् पदसिद्धम् । इदमिव जने मनुष्ये वीरश्रु-
तिर्वीर इति नाम विश्रुता विख्यातता वर्तते । ता वीरश्रुति एष (नाम) हस्ती अयं (नाम)
हस्ती अय इदानीं पलायितेऽपि कृतधीर्विचक्षणः न धत्ते न धरति तच्च उचितं योग्यम् ।
अनुचितमप्युचितमित्यर्थः । उक्तं च—‘भीरुः पलायमानोऽपि नान्वेष्टव्यो बलीयता ।
वदाविच्छ्रुतामेति रमणे कृतनिययः ॥’ अयं (नाम) हस्ती अतीव अतिशयेन घ्राणाद्
भयाद् विद्रुतमपि पलायितमपि चराणां गणं प्रतिचारकाणां समूहं निहन्ति निध्व-
सयति । यद्यपि एव न वर्तते तर्हि अत्र अस्मिन् गजे कथं केन प्रकारेण विक्रमभर-

१ अत्रानिश्चयस्याकारस्य छोप विचार्य ‘हस्तीतीव’ इति पदोपादानं प्रत्यक्तुं
प्रमाद ‘नागोदीव’ इति पाठ्यथ.

अस्मिन्महीपाल गजे सदाने जगत्यमूकस्य न दानभावः ।

क्षितिः सदानार्थिजनः सदानस्तवारिवर्गश्च यतः सदानः ॥ ३१२ ॥

शतमख दहन काल गुह वरुण समीरण धनद चन्द्रमः

प्रथितैकैककुम्भिविभवास्तदिमानवत प्रयत्नतः ।

इत्युपदेष्टुकाम इव हस्तमुदञ्चति वियति वारणो

नो चेदिभविहीनरचना भवतां भविता पताकिनी ॥ ३१३ ॥

दूरादृष्टिपथं गते विगलिता हंसावलीकाश्चिका

स्पर्शात्पङ्कजिनीदलांशुकमगादस्याः सरस्याः पुनः ।

शक्तिसंपदः । विज्ञायत इति शेषः । कथंभूतस्य । जुहस्य उन्नतस्य शूरस्य सुभटस्य च न कथमपि विज्ञायत इत्यर्थः । व्यतिरेकाक्षेपालंकारः ॥

अस्मिन्नित्यादि । हे महीपाल, अस्मिन् प्रत्यक्षीभूते गजे तव हस्तिनि सदाने मद्वति सति जगति संसारे कस्य पुरुषस्य दानभावः दानत्वं नाभूत् । अपि तु सर्वस्यापि दानभावो यभूव । कुत्र दानभावो यभूव । क्षितिः सदाना अभूत् सधरणा यभूव । 'देहं देहं पालने' इति धातोः प्रयोगात् । अर्थिजनो याचकलोकः सदानः सधनो यभूव । गतः तव भवतो अरिवर्गः सदानः सराज्जनो अभूद्भूव । समुच्चयक्षेपालंकारः ॥

शतमखेत्यादि । हे राजन्, वारणस्त्वव गजो वियति आकाशे हस्तं शुण्डादण्डं उद-
ञ्चति उत्तिष्ठति । कथंभूतो वारणः । इत्यनुना प्रकारेण उपदेष्टुकाम इव उपदेशयितुमना इव । इतीति किम् । हे शतमखा हे इन्द्र, हे दहन हे अमे, हे काल हे यम, हे गुह हे वारिकेय, हे वरुण हे पादिन्, हे समीरण हे वायो, हे धनद हे मनुष्यपतेन्, हे चन्द्रमः हे रोहिणीपते, यूयं सर्वेऽपि प्रथितैकैककुम्भिविभवाः प्रथितो पितृयात एकैकः एक एक एव कुम्भभिः गजैः विभक्तो घनं येषां ते प्रथितैकैककुम्भिविभवा यूयं वर्तन्ते । तत्तस्मात् वारणात् इमान् निजनिजगजान् प्रयत्नतः यावधानतया अवत रक्षत । यूयं नो चेत् यदि न रक्षयिष्यथो यूयं तर्हि भवतां शुष्माकं पताकिनी सेना भविहीनरचना मजरहितप्रयत्ना भविता भविष्यति । उत्प्रेक्षांलंकारः ॥

दूरादित्यादि । हे शुभग ध्रुवणादर्शनाद्वा सर्वेषां सुखोत्पादक, मजपती तव मजेत्रे अस्याः सरस्याः महासरोवरस्य दूरात् विप्रकर्षात् दृष्टिपथं लोचनमार्गे गते प्राप्ते सति हंसावलीकाश्चिका हंसधेवीरसना विगलिता अधः पतिता । स्पर्शात् शुण्डादण्डेन पुर्विक्रियायां पङ्कजिनीदलांशुकं पञ्जिनीपत्रवत् अगात् गतितम् । पुनः पथात् मजपती

नाभिं प्राप्तवति त्वयीव सुमग प्रौढाङ्गनाविभ्रमं

सोत्कम्पा न करोति क गजपतौ सा लोलवीचीमुजा ॥३१४॥

विनिकीर्णकमलमाल्या पर्यस्ततरङ्गकुन्तला सरसी ।

राजति गजपतिमुक्ता त्वदचिरमुक्ता पुरन्ध्रीव ॥ ३१५ ॥

यदहमुपलोभ्य पूर्वं बद्धस्तेनैव नाथ पर्याप्तम् ।

इति सर्वत्राशङ्की गुल्मानपि दूरतस्त्यजति ॥ ३१६ ॥

प्रत्युज्जीवितयेव देव धरणीदेव्या विनिश्चस्यते

भोगीन्द्र रुधम् श्रम विनयते कृच्छ्रादिवापेतवान् ।

नाभिं प्राप्तवति मध्यप्रदेश गतवति सति सोत्कम्पा सरसी क प्रौढाङ्गनाविभ्रम न करोति । अपि तु सर्वं नयवीवनक्रीशोभाविलास करोतीत्यर्थः । कथभूता रससी । लोलवीचीमुजा चलग्नीहरीबाहुलतिका । गजपतौ कथभूते । त्वयीव भवतीव । यथा त्वयि प्रौढाङ्गनाया दूरात् दृष्टिपथ गते सति काशिका विफलति, स्पष्टात् अधोवद्व गच्छति । नाभिं प्राप्तवति सोत्कम्पा सति क विभ्रम न करोति । अपि तु विभ्रमति भ्रूषेय करोत्येव । कथभूता सा । लोलवीचीमुजा चलग्नीबाहुका । रूपकोपमाक्षेपालकारः । स्रक्त इत्यर्थः ॥

विनिकीर्णकमलमाल्येत्यादि । हे राजन्, सरसी महत्सर गजपतिमुक्ता राजति शोभते । कथभूता सरसी । विनिकीर्णकमलमाल्या विनिकीर्णानि विक्षिप्तानि कमलमाल्यानि कमलपुष्पाणि यस्या सातथोक्ता । पुन कथभूता । पर्यस्ततरङ्गकुन्तला पर्यस्ता मुक्ता तरङ्गा फल्लोलास्त एव कुन्तला केशा यस्या सा तथोक्ता । पुन कथभूता । पुरन्ध्रीव । कथभूता पुरन्ध्री । त्वदचिरमुक्ता त्वया भवता अचिरमुक्ता तरङ्गालमुक्ता । यथा त्वदचिरमुक्ता पुरन्ध्री विनिकीर्णमाल्या भवति । पर्यस्तकुन्तला विक्षिप्तकेशा च भवति । उपमालकारः ॥

यदहमित्यादि । हे नाथ, इत्यमुना प्रकारेण इच्छाभिप्रायेण सर्वत्राशङ्की सर्वत्र सदेहवान् अय इत्थी गुल्मानपि वृक्षानपि दूरतो विप्रवृष्टत त्यजति मुञ्चति । इतीति निम् । हे नाथ, यत् बद्ध उपलोभ्य दृष्टिनीलोभ दर्शयित्वा पूर्वं द्वारप्रवेशकाले बद्धो नियन्त्रित तेनैव पर्याप्त तेनैव बधनेन पर्याप्त परिपूर्णम् । हेत्वलकारः ॥

प्रत्युज्जीवितयेत्यादि । हे राजन्, तदा यस्मिन् काले ते तव स्वम्बेरयो गन अपालसंगरभर परित्यक्तसंग्रामभार सन् सन्ध आलानस्तम्भ प्राप्त आगत । हे देव, तदा काले धरणीदेव्या भूमिदेवतया विनिश्चस्यते निश्वासो गृह्यते । कथभूतया धरणीदेव्या । प्रत्युज्जीवितया इव पुनरपि जीवितया इव । हे देव, भोगीन्द्र शेषनाग रुधम् शिथिलभूमि सन् धम चेद् विनयते विनाशयति । 'पूज्योक्ष्येपनामयन-शानश्रुतिविगणनव्ययेषु जीव' इत्यधिकारे 'कर्तृत्याव्यूतकर्मकथ' इत्यनेन सूत्रेण उभ-

वायुर्वन्धनतो विमुक्त इव च सैरं दिशः सर्पति

प्राप्तस्तम्यमयास्तसंगरमरः स्तम्बेरमस्ते यदा ॥ ३१७ ॥

इयमत्राद्भुतकारिणि मदपुरुषे नैव वर्णना वितथा ।

वितथस्तु परं नियमो बुधोक्तजबबलपरीक्षायाः ॥ ३१८ ॥

इति पठता गजोपजीविलोकेनानन्दितचेताः प्रभिन्नफरिकेलीरदर्शम् ।

कदाचित्सैन्ययोगात्पूर्वमेव गुप्तिशोभां च वक्रस्य प्रहारसौष्ठवं च या
करोति कुञ्जरेन्द्राणां कल्पना सा प्रशस्यते इति विहितकल्पनाविधिः ।

आरूढे त्वयि देव मां गजपतिं शौण्डीरचूडामणे

का सा कुञ्जरमण्डली मम पुरो या संमुखीना भवेत् ।

यद्यपि 'गीत' धातुवादित्यात् । कथंभूतो भोगोन्द्र' । कृच्छ्रात् कथात् अपेतवानिव
त्यक्त इव । हे राजन्, वायुः मारुतः सैरं यद्येष्टं दिशो हरितः सर्पति प्रसरति ।
कथंभूतो वायुः । बन्धनतो विमुक्त इव बन्धनात् परित्यक्त इव । उत्प्रेक्षालंकार' ॥

इयमित्यादि । हे राजन्, अत्र अस्मिन् मदपुरुषे पूर्वोक्तक्षणप्राये गजे इय व-
र्णना वितथा असस्मा नैव वर्तते । कथंभूते गजे मदपुरुषे । अद्भुतकारिणि आश्चर्योत्पा-
दके । यदि इयं वर्णना वितथा न वर्तते तर्हि किं वितथं किमपि अपरं सत्यं वर्तते,
परं निश्चयेन बुधोक्तजबबलपरीक्षायाः बुधैर्विद्वद्भिश्च क्वा गत्यागमे प्रतिपादिता या
जबबलयोः वेगशक्त्योः परीक्षा विचारणा बुधोक्तजबबलपरीक्षा तस्या नियमो नि-
र्णयः निश्चयः निर्धारः स तु वितथः । सत्य इत्यर्थः । अतिशयालंकारः ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे सैन्ययोगात् पूर्वमेव सेनायाः दिग्विजयकरणे योगात्
प्रथममेव करिणा कोशारोपणं करपाना लोहादीना दन्तवेष्टनादिकं अपरं अहं चकार ।
कथंभूतोऽहम् । इत्यमुना प्रकारेण विहितकल्पनाविधिः विहितः कृतो गजाना कल्पना-
विधिः दन्तजटादिविधानं तेन स विहितकल्पनाविधिः । इतीति हिम् । सा कल्पना
प्रशस्यते श्लाघ्यते । सा का । या कुञ्जरेन्द्राणा गुप्तिशोभा करोति । कस्य गुप्तिशोभाम् ।
वक्रस्य दन्तरक्षादिशोभाम् । न केवलं गुप्तिशोभाम्, प्रहारेण दन्तपातेन दुर्गादिपातनप-
रीक्षा सौष्ठवं दृढप्रहारादिकं च या कल्पना करोति सा कल्पना प्रशस्यते । पुनः कथंभू-
तोऽहम् । तेन गजोपजीविना गृहीता स्वीहृता प्रसादपरम्परा हर्षदानधेर्णीर्यस्मात् स
गृहीतप्रसादपरम्परः । कथंभूतेन तेन । इति च अधीयानेन ईदृशं पठता । इतीति हिम् ॥

आरूढेत्यादि । हे देव, हे शौण्डीरचूडामणे हे सुभटशिरोरत्न, करी तव गजेन्द्रः
इति ईदृशं चिन्तनपरः विचारतत्पर इव बारवार पुनः पुनः नेत्रे द्वे लोचने पिप्यते
शम्पति । इतीति हिम् । हे शौण्डीरचूडामणे, त्वयि भवति मातङ्गं गजपतिमारूढे सति

तत्पर्याप्तमनेन कौशविधिना भारह्मं कुर्वता

वारंवारमितीव चिन्तनपरो नेत्रे पिषत्ते करी ॥ ३१९ ॥

इति चाधीयानेन गृहीतप्रसादपरम्परः करिणां कोशारोपणमकरवम् ।

येषां गजोत्तमाङ्गानि बलानि न महीभुजाम् ।

उत्तमाङ्गविहीनानि तानि तेषां रणाङ्गणे ॥ ३२० ॥

कदाचित्

आरोहणं कृतवति सति सा जगरप्रसिद्धा कुञ्जरमण्डली गजघटा का कियम्मात्रा । न कापीत्यर्थः । सा का । या कुञ्जरमण्डली मम पुरः ममाग्रतः संमुखीना समुखीमवेत् संजायेत् । तत्तत्स्वात् कारणात् अनेन प्रह्वसीभूतेन कौशविधिना दन्तजट्टादिविधा-
नेन पर्याप्तं परिपूर्णम् । कथंभूतेन कौशविधिना । भारह्मं भारखेदं कुर्वता । आक्षे-
पालंकारः ॥

येषामित्यादि । येषां महीभुजां महीपालानां बलानि सैन्यानि वर्तन्ते । कथंभू-
तानि बलानि । गजोत्तमाङ्गानि गजा एव उत्तमाङ्गमुत्कृष्टमङ्गं चतुरङ्गसैन्यं मध्ये येषां
तानि । तेषां महीभुजां रणाङ्गणे तानि बलानि उत्तमाङ्गविहीनानि भवन्ति मस्तकरहि-
तानि भवन्ति । आक्षेपालंकारः ॥

अभिगतनुत्तेनिद्रः सुप्रसन्नेन्द्रियात्मा

मुल्लगुजठरवृत्तिर्भुक्तपक्विं दधानः ।

शमभरपरिस्त्रिजः सेहसंमर्दिताहः

सचनगृहमुपेयाद्भूषतिर्गञ्जनाय ॥ ३२१ ॥

भ्यात्यां यथानाचरणाननायामपट्टितायां च न साधुपाकः ।

अनाघनिद्रस्य तथा नरेन्द्र व्यायामहीनस्य च नाशपाकः ॥ ३२२ ॥

यम्, मधुरतिष्ठकपायम्, मधुरकटुककपायम्, एवं दश । आम्लतण्डुलनिष्ठम्, आम्ल-
तण्डुलकटुकम्, आम्लतण्डुलकपायम्, आम्लतिष्ठकटुकम्, आम्लतिष्ठकपायम्, आम्लकटु-
ककपायम्, एवं षड् । तण्डुलीयकटुकम्, तण्डुलीयकपायम्, तण्डुलकटुकपायम्,
एवं त्रयः । तिष्ठतण्डुलकपायम्, एकः । मधुराम्बलतण्डुलनिष्ठम्, मधुराम्बलतण्डुलकटुकम्,
मधुराम्बलतण्डुलकपायम्, मधुरतण्डुलीयकपायम्, मधुरतण्डुलकटुककपायम्, मधुरतिष्ठा-
कटुककपायम्, मधुराम्बलतिष्ठकटुकम्, मधुराम्बलतिष्ठकपायम्, मधुराम्बलतण्डुलकटु-
कपायम्, मधुरतण्डुलीयकटुकम्, एवं दश । आम्लतण्डुलतिष्ठकटुकम्, आम्लतण्डुल-
तिष्ठकपायम्, आम्लतण्डुलकटुककपायम्, आम्लतिष्ठकटुककपायम्, तण्डुलीयकटु-
कपायम्, एवं षड् । आम्लतण्डुलीयकटुककपायम्, मधुरतिष्ठकतण्डुलकपायम्,
मधुराम्बलतिष्ठकटुकपायम्, मधुराम्बलतिष्ठकटुककपायम्, मधुराम्बलतण्डुलीयकपायम्,
एवं षड् । मधुराम्बलतण्डुलीयकटुकम्, एवं एकः । मधुराम्बलतण्डुलीयकटुककपायम्,
एवं षड् । एवं त्रिपटिव्यञ्जनभेदः । इतीति हिम् ।

अधिगतमुपनिद्र इत्यादि । भूपती राजा सचनशृङ्गं शालमग्निरे मन्वताय
 उपेयाद्रष्टेन् । भूपतिः कथंभूतः । अधिगतमुपनिद्रः अधिगता आता मुपनिद्रा येन
 स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । सुप्रशभेन्द्रियात्मा सुप्रवसानि अकमुपनिद्रानि इन्द्रियानि
 शर्मनरसनप्रागचभुःश्रोत्राणि आत्मा च मनो यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । सुल-
 पुनटरश्रुतिः सुपु अतिशयेन शृण्वी अगुयी जटारस्योदरस्य श्रुतिर्भोजनं यस्य स त-
 थोक्तः । भूपतिः द्वि कुर्वाणः । भुक्षपक्ति दधानः भुक्षस्य भोजनस्य पक्ति पचनतां
 दधानः कुर्वाणः । अपरं कथंभूतः । धम्मभरणपरिणिप्तः धम्मभरणे पनुविद्याभयादनादिना
 परि समन्तार पिप्तः आन्ताः । पुनः कथंभूतः । भेहसंमर्दिताहः भेहेन जातीचम्पकमु-
 क्षपन्धनादिपुष्पाणाश्रितेन तैटेन शृतेन वा सम्यक्प्रकारेण संमर्दिताहः अभ्यक्षशरीरः ॥
 जालखंडारः ।

स्थाल्यामित्यादि । हे नरेन्द्र, यथा येन प्रकारेण अनावरणाननायां अपिधान-
रहितमुपायां अपठितायां च दर्प्यां अचालितायां च स्थाल्यां खटायां राशुपाको
न भवति, तथा तेन प्रकारेण अनाप्तनिद्रस्य अग्राप्तस्वापस्य व्याधामहीनस्य च भग-
हीनस्य च अग्राप्तो न भवति । दृष्टान्तालंघारः ॥

अभ्यङ्गः श्रमवातहा बलकरः कायस्य दार्ढ्यावहः

स्यादुद्धर्तनमङ्गकान्तिकरणं मेदकफालस्रजित् ।

आयुष्य हृदयप्रासदि वपुषः कण्डूक्लमच्छेदि च

ज्ञानं देव यथर्तुसेवितमिदं शीतैरशीतैर्जलैः ॥ ३२३ ॥

श्रमघर्मातिदेहानामाकुलेन्द्रियचेतसाम् ।

तव देव द्विपा सन्तु ज्ञानपानादनक्रियाः ॥ ३२४ ॥

स्वयं विरतघर्माभ्युर्निद्राविद्राणितश्रमः ।

शीतोपचारतृद्वेदाद्वेत्पत्सलवत्सलः ॥ ३२५ ॥

अभ्यङ्ग इत्यादि । हे राजन्, अभ्यङ्गस्तैल्मर्दनं श्रमवातहा श्रम खेद वात इन्ति निराकरोति श्रमवातहा । पुन कथंभूत । कायस्य बलकर । पुन कथंभूत । कायस्य दार्ढ्या(दार्ढ्या)वह शिथिलनिवारक । हे देव, उद्धर्तनं ज्ञानीयधूर्णेन विलेपनं अङ्गकान्तिकरण स्यात् । कथंभूत उद्धर्तनम् । मेद कफालस्रजित् मेदश्च वपा वसाशुद्ध मांस स्नेह इति पाठत, कफश्च श्लेष्मा, आलस्य च अनुश्रम, मेद कफालस्यानि तानि जयति निराकरोति इति मेद कफालस्रजित् । हे देव, ज्ञान आयुष्य आयुषे हित आयुष्यम् । पुन कथंभूतम् । हृदयप्रासदि मनसः प्रसप्तताजनक कल्पितनिवारणम् । पुन कथंभूतम् । वपुषः शरीरस्य कण्डूक्लमच्छेदि कण्डूश्च खर्ज्जु, क्लमश्च ग्लानि, सौ छेदयतीति कण्डूक्लमच्छेदि । पुन कथंभूतम् । शीतैरशीतैर्जलैर्यथर्तुसेवित उष्णकाले शीतैर्जलं ज्ञानं सेव्यते, शीतकाले वर्षातु च उष्णैर्जलं सेव्यते । समुच्चालकार ॥

श्रमघर्मत्यादि । हे देव, तव द्विपा भवत शत्रूणां ज्ञानपानादनक्रिया सन्तु । क्रियाशब्द प्रत्येकमभिसवध्यते । ज्ञानक्रिया च पानक्रिया च अदनक्रिया च ज्ञानपानादनक्रिया भवन्तु । कथंभूतानां तव द्विपाम् । श्रमघर्मातिदेहानां श्रमेण खेदेन घमणा उष्णेन आर्तं पीडितो देहः शरीरं येषां ते श्रमघर्मातिदेहास्तेषाम् । पुन कथंभूतानाम् । आकुलेन्द्रियचेतसाम् आकुलानि विह्वलीभूतानि इन्द्रियाणि चेतश्च मनो येषां ते आकुलेन्द्रियचेतसस्तेषाम् । हेतुलकार ॥

स्वयमित्यादि । भवेत् सजायेत । कोऽसौ । पत्सलवत्सल भोजनस्नेहल । कथंभूत । स्वयविरतघर्माभ्युर्बुध्ननादिना आस्फेडितप्रस्वेदजल । पुन कथंभूत । निद्राविद्राणितश्रम निद्रया प्रलीलया विद्राणितो विनाशित श्रम खेदो येन स तथा । स वस्मात् पत्सलवत्सलो भवेत् । शीतोपचारतृद्वेदात् । द्वाक्षादरीतकी आमलपानादिना विनाशिततृष्णाच्छेदात् । न तु पानीयपानादित्यर्थः । जाल्यलकारः ॥

दृष्टान्धभागात्पितोऽम्बुसेवी श्रान्तः कृताशो वमनज्वरार्हः ।

भगन्दरी सन्द्विवन्धकाले गुल्मी जिह्वसुर्विहिताशनश्च ॥ ३२६ ॥

ज्ञानं विधाय विधिवत्कृतदेवकार्यः

संतर्पितातिथिजनः सुमनाः सुवेपः ।

आप्तैर्वृतो रहसि भोजनकृत्तया स्या-

त्सायं यथा भवति मुक्तिकरोऽभिलाषः ॥ ३२७ ॥

चारायणो निशि तिमिः पुनरस्तकाले

मध्ये दिनस्य धिपणश्चरकः प्रभाते ।

मुक्तिं जगाद नृपते मम चैप सर्ग-

स्तस्याः ॥ एव समयः क्षुधितो यदैव ॥ ३२८ ॥

योऽक्षुध्यलोलभावेन कुर्यादाकण्ठभोजनम् ।

सुप्तान्ध्यालानिव व्याधीन्सोऽनर्याय प्रबोधयेत् ॥ ३२९ ॥

दृष्टान्धभागित्यादि । आतपितो घर्मवीडित आगतस्तथा सति यद्यम्बु सेवते जलं पिबति तर्हि दृष्टान्धभागे मन्ददृष्टिर्भवति । श्रान्तः मार्गधान्तः आगतः सन् कृताशो यदि भोजनं करोति तदा वमनज्वरार्हः तस्य भोजनानन्तरं वमनं भवति उपरधोत्पद्यते । सन्द्विवन्धकाले प्रलावयापासहितो यदि भोजनं करोति तदा भगन्दरी भगन्दररोक्तस्य भवति । यः पुमान् जिह्वसुः हृदनबाधासहितः सन् विहिताशनो भोजनं करोति स गुल्मी तस्य गुल्मानि उत्पद्यन्ते । जाललंछारः ॥

ज्ञानमित्यादि । ज्ञानं विधाय विधिवत् शास्त्रोक्तप्रकरणे कृतदेवकार्यः आपना-
द्यादिविधिं कृत्वा संतर्पितातिथिजनः संश्रीणितयाग्रलोभः, सुमनाः अकलुषितचित्तः,
सुवेपः दक्षिराकल्पसंयुक्तः, आप्तैर्वृतः हितजनैर्गुणैरिभिः संवेष्टितो रहसि एकान्ते
भोजनकृत् पुमान् भोजनं करोति स पुमान् तथा स्यात् तारशो भवति । तारशः
कीटशो भवति । सायं संध्यायां सूर्पासमनवेलायां मुक्तिकरोऽभिलाषो भोजनेच्छा
यथा भवति । जाललंछारः ॥

चारायण इत्यादि । दे नृपते, चारायणो नाम वैद्यः निशि रात्रौ मुक्तिं भोजनं
जगाद उक्तवान् । तिमिर्नाम वैद्यः पुनः अस्तकाले संध्यासमये मुक्तिं जगाद । धिपणो
नृदसतिर्नाम वैद्यः दिनस्य मध्ये मध्याह्ने मुक्तिं जगाद । चरको नाम वैद्यः प्रभाते
मुक्तिं जगाद । मम एव सर्गो वर्तते । एष कः । तस्या मुक्तेः सा एव समयः स
एवावसरः । सा कः । यदैव यस्मिन्नेव काले क्षुधितो भवति सदैव भोजनं कुर्यादित्यर्थः ।
दीपकलंछारः ॥

योऽक्षुध्यन्तित्यादि । यः पुमान् अक्षुध्यन् पुमुदासहितः सन् लोलभावेन भो-

अन्ये त्वेवमाहुः—

यः कोकवद्दिवाकामः स नक्तं भोक्तुमर्हति ।

॥ भोक्ता वासरे यश्च रात्रौ रन्ता चकोरवत् ॥ ३३० ॥

परे त्वेवमाहुः—

हृन्नाभिपद्मसंकोचश्चण्डरोचेरपायतः ।

अतो नक्तं न भोक्तव्यं वैद्यविद्याविदां वरैः ॥ ३३१ ॥

देवार्चा भोजनं निद्रामाकाशे न प्रकल्पयेत् ।

नान्धकारे न संध्यायां नाविताने निकेतने ॥ ३३२ ॥

सहभोजिषु लोकेषु पुरैव परिवेषयेत् ।

मुञ्जानस्यान्यथा पूर्वं तदृष्टिचिपसंक्रमः ॥ ३३३ ॥

जनलम्पटत्वेन आकण्ठं भोजनं कुर्वात् परिपूर्णं भुङ्क्ते स पुमान् व्याधीन् रोगान् अन-
र्थाय दुःखनिमित्तं प्रबोधयेत् जागरयति । कथंभूतान् व्याधीन् । मुक्तान् व्यालानिव
निद्रा प्राप्तान् सर्पानिव । उपमालंकारः ॥

अन्ये त्वेवमाहुः । अन्ये वैद्यास्तु एवमाहुर्भवेन्ति । एवं कथमिति चेत्—य इत्यादि ।
यः पुमान् कोकवत् चक्रवाकवत् दिवाकामः दिने मेधुनं करोति स पुमान् नक्तं रात्रौ
भोक्तुमर्हति भोजनं कर्तुं योग्यो भवति । स पुमान् वासरे दिवसे भोक्ता भोजनं
करोति । स कः । यः पुमान् रात्रौ रन्ता मेधुनकारकः । किवत् । चकोरवत् जीवंजी-
वपक्षिवत् । उपमालंकारः ॥

परे त्वेवमाहुः । एवं कथमिति चेत्—हृन्नाभीत्यादि । हृत्पद्मं च नाभिपद्मं च
हृन्नाभिपद्मे तयोः सकोचो भवति मुकुलत्वं स्यात् । कस्यात् । चण्डरोचेरपायतः
चण्डरोचिपः धीतुर्यस्य अपायतोऽस्तमनात् । अत एवस्यात् कारणात् नक्तं रात्रौ न
भोक्तव्यं न भोजनीयम् । कैः वैद्यविद्याविदां वरैः । उत्तमवैद्यैरेत्यर्थः । रूपालंकारः ॥

देवार्चामित्यादि । देवार्चा देवपूजनं भोजनं भुक्तिं निद्रां स्वापं एतानि त्रीणि
कर्माणि यावाद्दे अन्ध्रावकाशे न प्रकल्पयेत् । तथा अन्धकारे न प्रकल्पयेत् । तथा
संध्यायां न प्रकल्पयेत् । तथा अविताने चन्द्रोपकाङ्क्षिते निकेतने गृहे न प्रकल्पयेत् ।
दीपवालंकारः ॥

सहभोजिष्वित्यादि । सहभोजिषु लोकेषु ये सहैव भोजनं कुर्वन्ति तेभ्यः
पुरैव पूर्वमेव परिवेषयेत् भोजनं मोचयेत् । अन्यथा पूर्वं मुञ्जानस्य दृष्टिचिपसंक्रमः
तेषां दृष्टिचिपं संक्रामति । रूपालंकारः ॥

मुक्तौ स्वापे मलोत्सर्गे यः संबाधसमाकुलः ।

निःशङ्कस्यात्ययात्तस्य के के न स्युर्महामयाः ॥ ३३४ ॥

फेलाभुक्प्रतिकूलः क्रमनाः समयः क्षुधाक्रान्तः ।

न स्यात्समीपवर्ती भोजनकाले विनिन्द्यश्च ॥ ३३५ ॥

विवर्णास्त्रिविक्लित्तविगन्धविरसस्थितिः ।

अतिजीर्णमसात्म्यं च नाद्यादन्नं न चाविलम् ॥ ३३६ ॥

हितं परिमितं पक्वं नेत्रनासारसाप्रियम् ।

परीक्षितं च भुञ्जीत न द्रुतं न विलम्बितम् ॥ ३३७ ॥

ध्वाहः खरान्विकुरुतेऽत्र पिकात्मजश्च

वभ्रुः शिखण्डितनयश्च भवेत्तद्वद्वदः ।

भुक्तावित्यादि । य पुमान् मुक्तौ भोजने स्वापे निद्राया मलोत्सर्गे विद्वित्सर्जने सबाधसमाकुलो भवति बाधावान् भवति तस्य पुरुषस्य के के महामया रोगानस्युर्न भवति । अपि तु सर्वे महामयाः स्फुरन्तीत्यर्थः । कस्मात् । नि शङ्कस्यात्ययात् नि शङ्कलाभावात् । आक्षेपालंकारः ॥

फेलाभुगित्यादि । भोजनकाले फेलाभुक् उच्छिष्टभोजी पुमान् समीपवर्ती निवृत्तवर्ती न स्यात् । तथा प्रतिकूलः शत्रु समीपवर्ती न स्यात् । तथा क्रमना हितं पुमान् भोजनकाले समीपवर्ती न स्यात् । तथा समयोत्पन्न पुरुष न स्यात् । तथा क्षुधाक्रान्तः दुभुक्षापीडितो न स्यात् । तथा विनिन्द्यश्च विन्दनीयः पुमान् न स्यात् । दीपकालंकारः ॥

विवर्णेत्यादि । अन्न न अद्यात् न भुञ्जीत । कथंभूतमन्नम् । विवर्णास्त्रिविक्लित्तविगन्धविरसस्थितिः विवर्णं च मलिनम्, अस्त्रिणं च अनिष्पन्नम्, विक्लित्तं च, विगन्धं च विरूपकगन्धसहितम्, विरसं च स्वादरहितम्, ईदृशाना दोषाणां स्थितिः स्थान गस्मिन्ने तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । अतिजीर्णं भूमिनिष्कासितं विद्वं वा असात्म्यं च अहितं आविलमदृढम् । क्रियाक्षेपालंकारः ॥

हितमित्यादि । अन्नमिति पूर्वोक्तमेव ग्राह्यम्, अन्नं भुञ्जीत अशीयात् । कीदृशं अशीयात् । हितं परिणामपथ्यम्, परिमितमनाकहीनम्, पक्वं अग्निपक्वम्, नेत्रनासारसाप्रियं नेत्रे च लोचने नासा च घ्राणेन्द्रियं रसा जिह्वा वासा प्रियं बलमम्, परीक्षितं च विपरहितं तथा न भुञ्जीत नाशीयात् द्रुतं भीष्मम् । तत्कालोत्कीर्णमित्यर्थः । विलम्बितं अतिशीतं भोजनमध्ये कालदोषं श्लेष्मा न भुञ्जीत । भुञ्जन् एव पूर्णं कुर्यादित्यर्थः । क्रियादीपकालंकारः ॥

परीक्षितमित्यस्य पदस्य अर्थं विस्तरयति—ध्वाह इत्यादि । विपदर्शनात् विपावलोकनात् ध्वाहः वाक् खरान् शब्दान् विकुरुते विष्टवान् शब्दान् करोति । 'य. श-

क्रौञ्चः प्रमाद्यति विरौति च ताम्रचूड-

श्छर्दि शुक्रः प्रतनुते हृदते कपिश्र ॥ ३३८ ॥

विरज्येते चकोरस्य लोचने निपदर्शनात् ।

गतौ स्खलति हंसोऽपि लीयन्तेऽन्ने न मक्षिकाः ॥ ३३९ ॥

यथा लवणसंपर्कात्स्फुटं स्फुटति पावकः ।

विपदूप्यान्नसंपर्कात्तथा वसुमतीपते ॥ ३४० ॥

पुनरुष्णीकृतं त्याज्यं सर्वं धान्यं विरुद्धकम् ।

दशरात्रोपिते नाद्यात्कंसे च निहितं घृतम् ॥ ३४१ ॥

दधितक्राभ्यां कदलं क्षीरं लवणेन च शकुलिः कलिना ।

गुडपिप्पलिमधुमरिचैः सार्धं सेव्या न काकमाची च ॥ ३४२ ॥

मुञ्जीत मापसूपं मूलकसहितं न जातु हितकामः ।

दधिवत्सकूलाद्यान्निशि निखिलं तिलविकारं च ॥ ३४३ ॥

‘रुदकर्मशफः’ इत्यनेन सूत्रेण उभयकर्मयोऽपि कृष्णानुस्वादितादात्मनेपदम् । अत्र अस्मिन् विषाधे श्लेष्टे सति पिश्यामजः कोमिलः खरान् विकुप्यते । बध्नेनकुलः शिखण्डितनयश्च मयूरः प्रहृष्टो भवेत् आनन्दितः स्यात् । कौशः उडुपयः प्रमाद्यति दृष्ट्वा स्वपिति । ताम्रचूडः कुङ्कुटः विरौति विरुपकं शब्दं करोति । शुक्रः क्षीरं छर्दि वमनं प्रतनुते करोति । कपिर्हृदते पुरीषोत्सर्गं करोति । चकोरस्य जीवंजीवस्य लोचने नेत्रे विरज्येते विरागं प्राप्नुतः । हंसो गतौ गमने स्खलति दक्षिरगमनं न करोति । अत्रे मक्षिका न लीयन्ते नोपदिशन्ति । शुगम् । समुद्ययालंकारः ॥

यद्येत्यादि । हे वसुमतीपते, यथा येन प्रकारेण लवणसंपर्कात् अक्षीवससर्गात् स्फुटं ध्वर्षं पावको वैश्वानरः स्खलति तद्वत्तदायते तथा तेन प्रकारेण विपदूप्यान्नसंपर्कात् पावकः स्फुटति । उपमालंकारः ॥

पुनरुष्णीकृतमित्यादि । नाद्यात् न भुञ्जीत । किं सत् । सर्वमन्नं सर्वमर्षं सूप-पूपादिकं वा पुनरुष्णीकृतम्, तथा विरुद्धकं अद्भुतितं धान्यम्, तथा कंसे च निहितं दशरात्रोपितं दशदिवसस्थितं घृतं नाद्यात् । प्रदीपकालंकारः ॥

दधितक्राभ्यामित्यादि । दधितक्राभ्यां द्वाभ्यां तृतीयं कदलं एकेन वा कदलीफलं न सेव्यम् । लवणेन सह क्षीरं न सेव्यम् । कलिना काञ्चिकेन सह शकुलिः तिलमिधमक्षयविशेषः न सेव्यः । काकमाची वायसाध्वी क्षमाममशाकविशेषः गुडपिप्पलिमधुमरिचैश्चतुर्भिः सार्धं न सेव्या न मोक्षव्या । दीपकालंकारः ॥

मुञ्जीतेत्यादि । मापसूपं शमीधान्यविशेषदात्ययं षट्कानामुपादानकारणं माधः

ऋते घृताम्बुभक्ष्येभ्यः सर्वं पर्युषितं त्यजेत् ।

केशकीटकसंसृष्टं पुनराद्यं च वर्जयेत् ॥ ३४४ ॥

अत्यशनं लघ्वशनं समशनमध्यशनमत्र संत्याज्यम् ।

कुर्याद्यथोक्तमशनं बलजीवितपेशलं क्रमशः ॥ ३४५ ॥

आदौ स्वादु स्निग्धं गुरु मध्ये लवणमम्लमुपसेव्यम् ।

रूक्षं द्रवं च पश्चात्त च भुक्त्वा भक्षयेत्किञ्चित् ॥ ३४६ ॥

मन्दस्तीक्ष्णो विषमः समश्च बहिश्चतुर्विधः पुंसाम् ।

लघु मन्दे गुरु तीक्ष्णे स्निग्धं विषमे समं समे चाधात् ॥ ३४७ ॥

तस्याः सूपं मूलकतहितं जातु कदाचित् हितकामः पुमान् न भुञ्जीत नाश्रीयत् ।
दधिबत् पदपिण्डान् सकून् न भुञ्जीत । शिथिलान् सकून्नाद्यादित्यर्थः । निशि रात्रौ
नितिलं तिलविकारं नाधात् । समुच्चयालंकारः ॥

ऋते इत्यादि । घृताम्बुभक्ष्येभ्यः ऋते घृताम्बुभक्ष्यान्विना सर्वं पर्युषितं रात्राभुषितं
त्यजेत् परिहरेत् । पर्युषिते घृते अम्बुनि पक्वामे च दोषो नास्तीत्यर्थः । केशकीटकसं-
सृष्टं यस्मिन्नभे केशो निर्गतः कीटकश्च निर्गतः तदन्नं वर्जयेत् । तथा पुनराद्यं पुनर-
प्यीकृतं वर्जयेत् । समुच्चयालंकारः ॥

अत्यशनमित्यादि । अत्यशनं प्रायेण केवलं वस्तु संत्याज्यम् । लघ्वशनं ओदनादिकं
न भुञ्जीत । समशनं पथ्यापथ्यं त्याज्यम् । अथ्यशनं भुक्तस्योपरि भोजनमध्यशनमुच्यते ।
तदुक्तम्—‘विद्यादप्यशनं भूयो भुक्तस्योपरि भोजनम्’ इति । अत्र भोजने यथोक्त-
मशनं कुर्यात् अतिकूलवयोलुप्यं यथोक्तम् । कथंभूतं यथोक्तमशनम् । बलजीवितपेशलं
फलकारकं जीवितकारकं च क्रमशोऽनुरुमेण । तद्युक्तस्यामस्यायुक्तं अमेतन्यामार्याणां
कथयिष्ये । समुच्चयालंकारः ॥

आदाचित्यादि । आदौ प्रथमतः स्वादु गुडादिमिश्रं तथा स्निग्धं घृतादिकं
उपसेव्यं भोजनीयम् । गुरु मध्ये गुरूपसेव्यं भक्षदात्यादिकं लवणं क्षारं अम्लं मध्ये
उपसेव्यम् । रूक्षं केवलं भक्षं द्रवं तक्रादिकं क्षीराद्यं पश्चात् उपसेव्यम् । भुक्त्वा भोजनं
कृत्वा किञ्चित् नारिकेरराज्जृष्टचणकधान्यादिकं न भक्षयेत् । समुच्चयालंकारः ॥

मन्द इत्यादि । पुंसां पुरुषाणां बहिर्बुभुक्षा क्षुधाश्च चतुर्विधः चत्वारो विधाः
प्रकारा यस्य चतुर्विधः । के ते चत्वारो विधाः । एकस्तावन्मन्दः मन्दो बहिरत्पु-
भुषा कफाधिकत्वात्, द्वितीयस्तीक्ष्णः पित्ताधिकत्वात्, तृतीयो विषमो वाताधि-
त्वात्, चतुर्थः समः कफपित्तानिलसाम्यात् । उदराभिधतुर्विधो भवति । उक्तं च—
‘मन्दस्तीक्ष्णोऽप्य विषमः समश्चेति चतुर्विधः । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याच्चाढरो-

शिशिरसुरभिघर्मेष्वातपाग्मःशरत्सु

क्षितिप चलशरद्वेमन्तकालेषु चैते ।

कफपवनहुताशाः संचयं च प्रकोपं

प्रशममिह भजन्ते जन्ममाजां क्रमेण ॥ ३४८ ॥

तदिह शरदि सेव्यं खादु तिकं कपायं

मधुरलवणमग्नं नीरनीहारकाले ।

नृपवर मधुमासे तीक्ष्णतिक्ते कपायं

प्रशमरसमथार्त्तं ग्रीष्मकालागमे च ॥ ३४९ ॥

नवमशनमिहाद्यात्क्षीरमापेक्षुमक्ष्या-

न्दपि च घृतविकारांस्तैलमप्यत्र पथ्यम् ।

ऽनल ॥ विषमो वातजान्मोहास्तीक्ष्ण पित्तवमुद्भवान् । करोत्यभिलषा मन्दो विकारान्कफसम्भवान् ॥ तत्र चतुर्विधेष्वपि बहिषु अदनमाह—लघु मन्दे लघुभोजनं मन्देऽग्नौ अद्यात् भक्षयेत् भुञ्जीत । तीक्ष्णाग्नौ गुर्वन्नमद्यात् । विषमेऽग्नौ क्षिप्रान्नमद्यात् । समेऽग्नौ सममन्नमद्यात् । दीपकालंकारः ॥

शिशिरसुरभिघर्मेष्वाद्यादि । हे क्षितिप हे राजन्, कफपवनहुताशाः श्लेष्मवायु-पित्तानि संचयं प्ररोप च प्रशमं उपशमनं इह अस्मिन् ससारे जन्ममाजा प्राणिना क्रमेण यथासत्वेन भजन्ते । केयु । शिशिरसुरभिघर्मेषु । अस्यायमर्थः—शिशिरे माघपाल्गुन-द्वये कफः श्लेष्मा संचयं भजते, सुरभी वसन्ते चैत्रवैशाखे कफः प्रकोपं भजते, घर्मे ज्येष्ठापाठे ग्रीष्मकाले कफः प्रशमं भजते, आतपे ग्रीष्मकाले पवनो वायुः संचयं भजते, अम्भसि श्रावणभाद्रपदमासद्वये पवनः प्रकोपं भजते, शरदि आश्विनकार्तिकमासद्वये पवनः प्रशमं भजते, शरदि पित्तः संचयं भजते, मार्गशीर्षपौषमासद्वये पित्तः प्रकोपं भजते, माघपाल्गुनमासद्वये पित्तः प्रशमं च भजते इति तात्पर्यार्थः । यथासत्कालंकारः ।

तदिहेत्यादि । हे नृपवर राजाधिराज, तत्तस्मात् कारणात् इह अस्या शरदि खादन्नं मिष्टान्नं सेव्यम्, तिकं कपायं च सेव्यम्, नीरनीहारकाले मधुर लवणं अम्लं च सेव्यम्, मधुमासे च वसन्तसमये तीक्ष्णतिक्ते कपायं च सेव्यम्, अयानन्तरं ग्रीष्मकालागमे च प्रशमरसं वन्नं मिष्टान्नं सेव्यम् । समुच्चकालंकारः ॥

नवमशनमित्यादि । इह अस्मिन् शिशिरकाले नवमशनं अद्यात् भुञ्जीत । पुनश्च किं अद्यात् । क्षीरमापेक्षुमक्ष्यान् क्षीरं च माषाद्य वृध्याः इक्षुथ इस्वादिकाः पौण्ड्रके भक्ष्याथ मोदकादयः क्षीरमापेक्षुमक्ष्यास्तान् । च अन्यत् शिशिरकाले दधि अद्यात् यथा

निशि च शिशिरकाले पीनवक्षोजभाजो

विपुलबहलकायाः सेवनीयाः पुरंध्र्यः ॥ ३५० ॥

यवगोधूमप्रायं रूसप्रायं च भोजनं कुर्यात् ।

मदनविजृम्भणकाले गुरु शीतं स्वादु च त्याज्यम् ॥ ३५१ ॥

कलमसदकयक्तं मुद्गसूपः ससर्पि-

र्विससलकियकन्दाः सक्तवः पानकानि ।

क्षितिरमण रसाला नालिकेरीफलाम्भ-

स्तपदिवसनिषेव्यं शर्कराज्यं पयश्च ॥ ३५२ ॥

परिशुष्कं लघु क्षिण्वगुष्णं प्रावृषि भोजनम् ।

पुराणशालिगोधूमयवप्रायं समाचरेत् ॥ ३५३ ॥

घृतविकारान् च अद्यात् तथा धनीभूतं घृतमद्यात् । अत्र अस्मिन् शिशिरकाले तैलमपि पथ्यं हितं वर्तते । निशि च रात्री पुरंध्र्यः सेवनीयाः । कथंभूताः । पीनवक्षोजभाजः पीनवस्तन्यः । पुनः कथंभूताः पुरंध्र्यः । विपुलबहलकायाः स्थूलशरीराः । समुच्चयालंकारः ॥

यवगोधूमप्रायमित्यादि । मदनविजृम्भणकाले वसन्तर्तौ यवगोधूमप्रायं रुक्षप्रायं अल्पघृतप्रायं च भोजनं कुर्यात् कुर्वन् गुरु मापादिकं शीतं शर्करादिकं स्वादु च मधुरमग्नं त्याज्यम् । समुच्चयालंकारः ॥

कलमेत्यादि । हे क्षितिरमण, तपदिवसे निषेव्यं ग्रीष्मकालदिनेषु सेवनीयम् । किम् । कलमसदकयक्तं सुगन्धशालितण्डुलकटो विषेव्यः । मुद्गसूपो मुद्गादिनिषेव्यः । कथंभूतः । ससर्पिर्घृतप्रायम् । विससलकियकन्दाः विसं य पक्षिनीकन्दः, किल-यानि च मधुरपलवाः, कन्दाः पिण्डकन्दाः, सक्तवः अष्टपञ्चर्णविकाराः, पानकानि शर्करागुहकवसादिकं प्राणकुमुद्यते, रसाला मञ्जिका इति देवपञ्जिकायां शिखरापीति शर्करादिकम्, नालिकेरीफलाम्भः लाङ्गलिनीफलजलं च, अन्यत् शर्कराज्यं शर्करासहितं यथोक्तं पयः दुग्धं जलं वा । समुच्चयालंकारः ॥

परिशुष्कमित्यादि । प्रावृषि भोजनं समाचरेत् कुर्यात् । शीतशम् । परिशुष्कं अक्षारमण्डूध्यादकरं फेनिकादिकम्, लघु पाष्टिकं तण्डुलभकादिकम्, क्षिण्वं घृतादिकम्, उपां....., पुराणशालिगोधूमयवप्रायं पक्वाग्रगुण्यशालिभक्तं गोधूमानामभ्यूषादिकं यवप्रायं यवौदनं समाचरेत् । समुच्चयालंकारः ॥

घृतं मुद्राः शालिः समिधविकृतिः क्षीरविषयः

पटोलं मृद्वीकाः फलमिह च धान्याः समुचितम् ।

सिता शीतच्छाया मधुरसवशं कन्दकुपलं

शरत्काले सेव्यं रजनिवदने चन्द्रकिरणाः ॥ ३५४ ॥

न्यूनाधिकविभागेन रसान्तुषु योजयेत् ।

पङ्कसाभ्यवहारस्तु सदा नृणां सुखावहः ॥ ३५५ ॥

वालं घृन्ताकं कोहलं कारवेलं चिह्नी जीवन्ती वास्तुलस्तण्डुलीयः ।

सद्यःसंभृष्टाः पर्पटाश्चिर्भटान्ताः किं खलोकैश्चेत्कालयश्चार्द्रकस्य ॥ ३५६ ॥

तुर्येणांशेन भोज्यस्य सर्वशाकं समाचरेत् ।

दध्ना परिशुतं नाद्याद्विशुष्कं पयसा न च ॥ ३५७ ॥

घृतमित्यादि । शरत्काले आधिनवार्तिकमासे घृतं सेव्यम्, मुद्राश्च सेव्याः, शालिः सुगन्धशास्वोदनम्, समिधविकृतिर्गोधूमचूर्णलपनधी. सेव्या, क्षीरविषयः परमाणं सेव्यम्, पटोलं सव्यव्यञ्जनम्, मृद्वीका द्राक्षाः सेव्याः । इह अस्मिन् काले चकाराद्भीष्मान्तराले च धान्याः फलं आमलकीफलं समुचितं योग्यम् । सिता शर्करा सेव्या, शीतच्छायाः आम्रवटचम्पकद्राक्षामण्डपादिषु छाया सेव्या, मधुरसवशं मिष्टरसाधीनं कन्दकुपलं पिण्डालुकन्दमधुरपल्लव च सेव्यं भवति । रजनिवदने पूर्वरात्रे चन्द्रकिरणाः सेव्या भवन्ति । समुच्चयालंकारः ॥

न्यूनाधिकेत्यादि । न्यूनाधिकविभागेन ऋतुषु रसान् योजयेत् । उष्णकाले उष्णरसं श्लोकं शीतरसं प्रचुरम्, शीतकाले शीतरसं श्लोकं उष्णरसं प्रचुरम्, एवं न्यूनाधिकविभागेन रसान् सेवेत् । विरुद्धं सर्वथा स्वाज्यमित्यर्थः । पङ्कसाभ्यवहारस्तु पङ्कसभोजनं तु नृणां सदा सुखावहः सुखकरो भवति । जाललंकारः ॥

वालं वार्ताकमित्यादि । वालं निष्पावकसालनं परहसितमेव(?) न तु शुष्कम् । घृन्ताकं कोमलं घृन्ताकव्यञ्जनम्, कोहलं पक्वकर्तव्यव्यञ्जनम् । उक्तं च—‘घृन्ताकं कोमलं पथ्यं कृष्णालं कोमलं विषम् ।’ कारवेलं कठिणव्यञ्जनम् । सुखवीतानमित्यर्थः । चिह्नी पोई पत्रभञ्जिका, जीवन्ती राजटोडिका, वास्तूलं वास्तूलशाकम् । ‘वास्तूलं शाकनामकम्’ इत्यर्थः । तण्डुलीयः अल्पमारिपशाकम्, सद्यः संभृष्टाः पर्पटास्तत्कालमग्नौ सतापिताः पर्पटा मापपर्पटा, चिर्भटान्ताः पुष्पपार्श्वकर्कटीभेदाः खलोकैः खर्गलोकैः किं न किमपि चेददि आर्द्रकस्य फालयः खण्डानि भवन्ति । आक्षेपसमुच्चयालंकारः ॥

तुर्येणेत्यादि । तुर्येण चतुर्थेन अंशेन भागेन भोज्यस्य भोजनस्य सर्वशाकं समाचरेत् भुञ्जीत । दध्ना परिशुतं दधिमध्ये तुडितं व्यञ्जनं नाद्यात् न भुञ्जीत । पयसा विशुष्कं निर्जलं व्यञ्जनं तल्लिकोत्तीर्णप्रायं नाद्यादित्यर्थः । जाललंकारः ॥

अकथितं दशघटिका कथितं द्विगुणाश्च ताः पयः पथ्यम् ।

रूपामोदरसाब्धं यावत्तावदधि प्राश्यम् ॥ ३५८ ॥

तावद्दुर्गोऽत्र भक्ष्याणां खदते श्लाघ्यतेऽपि च ।

उष्णोष्णाः सर्पिषि स्नाता यावन्नाङ्गारपाचिताः ॥ ३५९ ॥

यद्वेदागमवेदिभिर्निगदितं साक्षादिहायुर्नृणां

यद्वैद्येषु रसायनाय पठितं सद्यो जराणाशनात् ।

यत्सारस्वतकल्पकान्तमतिभिः प्रोक्तं धियः सिद्धये

तत्ते काञ्चनकेतकटुतिरसच्छायं मुदे स्नादृतम् ॥ ३६० ॥

स्थौल्यं करोति हरतेऽनिलमेतदेकं

यन्नोष्णतामुपगतं दधि तत्कदाचित् ।

अकथितमित्यादि । अकथितमनुत्कालितं दुग्धं दश घटिका यावत् तावत् पथ्यं अधिककाले अपथ्यम् । कथितमुत्कालितं यदुग्धं ता घटिका द्विगुणाश्च विंशतिघटिकापर्यन्तं पथ्यं पथादपथ्यमित्यर्थः । रूपामोदरसाब्धं यावत् उज्ज्वलत्वं सुगन्धत्वं अनम्लगुणसहितं यावत्तावत्कारलं दधि प्राश्यमास्तादनीयम् । जाल्यलंकारः ॥

तावदित्यादि । अत्र अस्मिन् संसारे भक्ष्याणां पक्वानां वयः समूहस्तावत्कालं खदते श्लाघ्यतेऽपि च प्रशस्यते च । तावदित्यत्र । यावत्कालं अङ्गारपाचिताः स्थूलाभ्यूनाः उष्णोष्णा वाशीतलाः सर्पिषि स्नाता घृतच्छृता यावन्नायान्ति यावन् भक्ष्यन्ते इत्यर्थः । अतिशयलंकारः ॥

यदित्यादि । हे राजन्, तद्धृतं ते तव मुदे हर्षाय स्नादृतम् । यत्किम् । यद्धृतं वेदागमवेदिभिः वेदशास्त्रज्ञैः इह अस्मिन् संसारे साक्षात् प्रत्यक्षेण नृणां मनुष्याणां आयुः जीवितं निगदितं प्रतिपादितम् । 'आयुर्वं घृतम्' इति वचनात् । यद्धृतं वैद्येषु आयुर्वेदविज्ञापकेषु आयुर्वेदप्रतिपादकेषु शास्त्रेषु वा रसायनाय पठितं मृगाद्यादिरसायननिमित्तं कथितम् । कस्मात् । सद्यस्तत्कालं जराणाशनात् घृतपानात् । 'वृद्धोऽपि तरुणायते' इति वचनात् । यद्धृतं सारस्वतकल्पकान्तमतिभिः सारस्वतो नाम सरस्वतीमन्त्रसन्महिमप्रकाशाद् शास्त्रं सारस्वतकल्प उच्यते तेन कान्ता अतिमनोहरा मतिर्येषां मन्त्रवादिनां ते तथा तेः धियो मुग्धाः सिद्धये प्राप्त्यर्थं प्रोक्तं प्रतिपादितम् । कथंभूतं घृतम् । काञ्चनकेतकटुतिरसच्छायं काञ्चनं च केतकं च सुवर्णकेतकीपुष्पं तयोर्दुर्तिरसो इव तस्य छाया यर्गो यस्य घृतस्य तत्तयोक्तम् । उपगालंकारः ॥

स्थौल्यमित्यादि । तदधि सेव्यं आस्तादनीयम् । तत्किम् । यत् दधि । किं करोति । स्थौल्यं पीवस्तं करोति । अनिलं वातं हरते । एतदेकमेव अन्यानि औषधानां सहस्रा-

सर्विं सितामलकमुद्ररूपाययुक्तं

सेव्यं वसन्तशरदातपकालवर्जम् ॥ ३६१ ॥

नवनवनीतोद्धार मथितं कथयन्ति समगुणं सुधियः ।

चिरमथितं पुनरुत्पत्तिकरं च न कस्य दोषस्य ॥ ३६२ ॥

क्षीर साक्षाज्जीवन जन्मसात्म्यात्तद्धारोप्य गव्यमायुष्यमुक्तम् ।

प्रातः सायं साम्यधर्मावसाने मुक्तेः पश्चादात्मसाम्येन सेव्यम् ॥ ३६३ ॥

अतिमधुरनिषेवात्सततं वहिसाद

समधिकत्ववृणान्नप्राशनाद्दृष्टिमान्धम् ।

प्यपि यः वातः न हरन्ति तः वात इदमेकमपि हरति । . . .

कथंभूतं दधि सेव्यम् । सर्विं सितामलकं च सितामलकमुद्ररूपाययुक्तं मुद्ररूपं तैयुक्तम् । पुनः कथंभूतं दधि सेव्यम् । वसन्तशरदातपकालवर्जं वसन्तः चैत्रवैशाखमासद्वयम्, शरदः आश्विनकार्तिकमासद्वयम्, आतपः ज्येष्ठापाठमासद्वयम्, ये च ते कालाः तान् वर्जयति इति वसन्तशरदातपकालवर्जम् । एतावता किमुक्तं भवति । मार्गशीर्षपौषमाघफाल्गुनभाद्रपदाश्विनपदसु मासेषु न्यूनाधिकविभागेन सेव्यमित्यर्थः । समुच्चालकारः ॥

नवनवनीतोद्धारमित्यादि । मथितं तत् सुधियो विद्वांसः समगुणं वातपित्तश्लेष्महरमिति कथयन्ति प्रतिपादयन्ति । कथं मथितम् । नवनवनीतोद्धारं तत्साक्ष्यगृहीतं नवनवीतमित्यर्थः । चिरमथितं ह्यस्तनदिबसादितं पुनः कस्य दोषस्य वातपित्तश्लेष्मादेरुत्पत्तिकरं न भवति । अपि तु सद्यस्य दोषस्योत्पत्तिकरं भवतीत्यर्थः । तथा चोक्तम्—‘न तत्कदम्बा प्रभवन्ति व्याधयः’ इत्यत्र ‘इत्यस्तृष्टमन्तस्थानाम्’ इति वचनात् न च दोषास्तद्गन्धः शङ्कनीयः । आक्षेपालकारः ॥

क्षीरमित्यादि । क्षीरे दुग्धं सेव्यं सेवनीयम् । कथंभूतं क्षीरम् । साक्षात् निधयेन जीवने आयुःस्थिरकरणम् । कस्मात् । जन्मसात्म्यात् । यतो जातमानोऽपि बालकः क्षीरं पीत्वा जीवति अत आजन्महितत्वात् । तत्क्षीरं धारोप्य गव्यं गवि भव आनुष्य आयुषे हितं उक्तं च प्रतिपादितम् । अल्पनुष्णमतिशीतं न सेव्यमित्यर्थः । कदा सेव्यम् । प्रातः प्रभातकाले यदि शरीरे पित्तं भवति । सायं संध्यायां सेव्यं यदि शरीरे वातो भवति । साम्यधर्मावसाने मधुन कर्मोत्तरं भुक्तेः पश्चात्पत्तीनामपि योग्यं आत्मसाम्येन यावन्मात्रं आत्मने पदं भवति । अति बहु न सेव्यमित्यर्थः । वानीयताम्योक्तत्वात् । रूपकसमुच्चालवारः ॥

अतिमधुरत्वादि । सततं अतिमधुरनिषेवणात् गुह्यकैरापासादनात् वहिसादप्राशनात् भवति । समधिकत्ववृणान्नप्राशनात् अधिकक्षीरसंयुक्तभोजनात् स्वादनात्

जरयति वपुरेपात्यम्लतीक्ष्णोपयुक्ति-

बलविलयमसात्म्यं मुक्तमात्रं करोति ॥ ३६४ ॥

उपणो देहदाहाय कपायोऽनिलकोपनः ।

निपेव्यमाणः सातत्यादतिमात्रतया रसः ॥ ३६५ ॥ (युग्मम्)

यवसमिधविदाहिष्वम्बु शीतं निपेव्यं

क्वथितमिदमुपास्यं दुर्जरेऽन्ने च पिष्टे ।

भवति विदलकालेऽवन्तिसोमस्य पानं

घृतविकृतिषु पेयं कालशेयं सदैव ॥ ३६६ ॥

आदौ जलं वह्निविनाशकार्यं कुर्यात्तदन्ते कफवृंहणं च ।

मध्ये तु पीतं समतां सुखं च नास्यातियोगोऽभिमतः सकृच्च ॥ ३६७ ॥

अमृतं विषमिति चैतत्सलिलं निगदन्ति विदिततत्त्वार्थाः ।

युक्त्या सेवितममृतं विषमेतदयुक्तितः पीतम् ॥ ३६८ ॥

दृष्टिमान्यं चधुस्तेजोहीनं भवति । कुट्टवमध्ये टट्टव्यं सवर्णं युक्तमधिकं न युक्तमिति भावः । एषा प्रत्यक्षीभूता अत्यम्लतीक्ष्णोपयुक्तिः अतिस्वादमरिचादेः उपयोगः वपुः जरयति शरीरं जीर्णं करोति । तदुक्तमात्रं असात्म्यमपम्यं बलविलयं नाशं करोति । उपणो देहदाहाय उपणः क्षुण्डीमरिचपिप्पलिप्रवृत्तिरसः शरीरपरितापाय भवति । कपायो हरीतनयामलकपिभीतकपूगफलादिको रसः अविलकोपनो वातफरो भवति । कौऽसौ । सातत्यात् निरन्तरास्वादनात् अतिमात्रतया निपेव्यमाणः सन् । जाललंकारः ॥

यवसमिधेत्यादि । यवसमिधविदाहिषु यवानां शितशूकानां समिधधूर्णं तस्य विदाहिषु अजीर्णेषु शीतं अम्बु निपेव्यं अजीर्णं वाति । अन्ने भोजने पिष्टे गोधूमसमिधे-दुर्जरे सति इदं अम्बु क्वथितमुत्कालितं जलं उपास्यं पानीये पेयम् । विदलकाले दाह्य-जीर्णकाले अवन्तिसोमस्य काञ्चिकस्य धानमास्वादनं भवति । घृतविकृतिषु सर्पिर-जीर्णेषु कालशेयं तर्कं पेयम् । तर्कं तु सदैव हितमिति भावः । 'न तर्कदग्धाः प्रभवन्ति रोगाः' इत्यभिधानात् । समुच्चयलंकारः ॥

आदावित्यादि । आदौ भोजनस्य पूर्वमेव पीतं जलं वह्निविनाशकार्यं कुर्यात् । तदन्ते कफवृंहणं च श्लेष्मादृष्टिं कुर्यात् । मध्ये तु पीतं जलं समतां सुखं च कुर्यात् । अस्य जलस्य सकृच्च एकवारमेव अतियोगः अतिपानं नाभिमतो नास्मोऽऽ । 'पुनः पुनर्वापि पिबेद्भूरि' इति वचनात् । समुच्चयलंकारः ॥

अमृतमित्यादि । एतत् सलिलं अमृतं विषमिति च द्वे नामनी विदिततत्त्वार्थाः भिन्नातायुर्वेदशास्त्रा निगदन्ति प्रतिपादयन्ति । 'भोक्तं प्रातर्भुवनममृतं जीवनीयं विं

कौपं प्रासवणं वसन्तसमये श्रीप्मे तदेवोचितं

काले चानभिष्टिदेशमथवा चौण्ड्यं घनानां पुनः ।

नीहारे सरसीतडागविषयं सर्वं शरत्संगमे

सेव्यं सूर्यसितांशुरश्मिपवनव्याधूतदोषं पयः ॥ ३६९ ॥

अव्यक्तरसगन्धं यत्स्वच्छं वातातपाहतम् ।

प्रकृत्यैवान्धु तत्पथ्यमन्यत्र कथितं पिबेत् ॥ ३७० ॥

वारि सूर्येन्दुसंसिद्धमहोरात्रात्परं त्यजेत् ।

दिवासिद्धं निशि त्याज्यं निशिसिद्धं दिवा त्यजेत् ॥ ३७१ ॥

च' इति हलायुषवचनात् । तत्रार्थ भावः—युक्त्वा सेवितं जलममृतं जीवनीयम्, विष चेति एतज्जलमयुक्तितः पीतं सत् विषं भवति । रूपकमिदम् ॥

कौपमित्यादि । कौप पयः कूपोदकं प्रासवणं पयः निर्झरजलं वसन्तसमये चैत्र-
वैशाखे सेव्यम् । श्रीप्मे ज्येष्ठाषाढे तदेव कूपनिर्झरजलं उचितं योग्यं भवति । पुनः
पुनरपि घनानां काले वर्षाकाले अनभिष्टिदेश इत्यपि (१) रूपस्य जलं सेव्यम् । अथवा
चौण्ड्यं चुरीचभूतं द्रुष्टितं जलम् । उदयितमिति यावत् । नीहारे शीतकाले सरसीतडाग-
विषयः महासरोवरधुइसरोवरजलं सेव्यम् । शरत्संगमे आश्विनकार्तिकमासे सर्वे पयः
कूपप्रसवणसरसीतडागादिकं सेव्यम् । कथंभूतं पयः । सूर्यसितांशुरश्मिपवनव्याधूतदोषं
सूर्यश्च रविः सितांशुश्चन्द्रस्तयोः रश्मयः किरणाः पवनश्च वायुः तैर्ब्याधूतः स्फेदितो
दोषो यस्य पयसः तत्तथोक्तम् । दीपकाङ्कारः ॥

अव्यक्तेत्यादि । यदभ्युजलं अव्यक्तरसगन्धम् । रसोऽपि ज्ञातुं न शक्यते, गन्धो-
ऽपि ज्ञातुं न शक्यते । स्वच्छं मूलादिजलेरभिधितम्, वातातपाहतं वातघर्मेतादितम्,
तदभ्यु प्रकृत्वा स्वभावेनैव पथ्यमदोषकरम् । अन्यत्रैतद्गुणरहितं कथितमुत्कालितं
पिबेदास्वादयेत् । जाल्यलङ्कारः ॥

वारीत्यादि । वारि जलं सूर्येन्दुसंसिद्धम् । जलमृतं घटं प्रातरेव घर्मे प्रियते चतुरः
प्रहरात् रात्रावपि अघ्रावकाशे तिष्ठति तद्वारि सूर्येन्दुसंसिद्धमुच्यते । अन्यस्मिन् तज्जलं
पीयते रात्रावपि पीयते तदनन्तरं नास्वापते । तेन कारणेन च अहोरात्रात्परं न तत्
पिबेदित्यर्थः । दिवासिद्धं दिवसे उत्कालितं दिवस एव पिबेत्, तस्य दिवसस्य निशि
रात्रौ न पिबेदित्यर्थः । निशिसिद्धं रात्रावुत्कालितं रात्रौ एव पिबेत्, न तु दिवा दिवसे
पिबेत् । अन्यथा दोष उत्पद्यत इत्यर्थः । जाल्यलङ्कारः ॥

१. 'धुइरूपे तु चुरी चण्डी तु चूतकः' इति हेमनाममाला. श्लोशान्तरे ॥ हला-
योऽपि चुरीचन्दो दृश्यते.

वीरधीप्रणयगुरुः कल्पद्रुमपल्लवोऽर्थिनां साक्षात् ।

ताम्बूलाय प्रसरतु करस्त्रव स्त्रीकपोलचित्रकरः ॥ ३७२ ॥

कामकोपातपायासयानवाहनवह्नयः ।

भोजनानन्तरं सेव्या न जातु हितमिच्छता ॥ ३७३ ॥

आनन्दसुन्दरविनोदविदां वचोभिः

शृङ्गारसारसुभगैर्वनिताविनोदैः ।

आलापकेलिकरणैः शुकसारिकाणां

भुक्त्वातिवाह्य महीश दिनस्य मध्यम् ॥ ३७४ ॥

इति वैद्या विद्याविलासापरनामभाजो रसानां शुद्धसंसर्गभेदेन त्रिषष्टिव्य-
ञ्जनोपदेशभाजः सज्जनभिपजः प्रसूतवृत्तामृतपुनरुक्तोपदेशदशनं प्रत्य-
वसानं समाचरत ।

वीरधीत्यादि । हे राजन्, तव करः ताम्बूलाय प्रसरतु व्याघ्रियताम् । कथं-
भूतः करः । वीरधीप्रणयगुरुः वीरधियो वीरलक्ष्म्याः प्रणयस्य श्रेष्ठोपादनशिक्षायाः
गुरुराचार्यः । पुनः कथंभूतः । अर्थिनां याचकाणां साक्षात् प्रत्यक्षेण करपद्मपल्लवः
कल्पवृक्षप्रवालः । पुनः कथंभूतः । स्त्रीकपोलचित्रकरः स्त्रीणां कपोलेषु पद्मावलीलेखने
चित्रकरः रत्नाजीवकः । रूपकालंकारः ॥

कामकोपेत्यादि । कामस्य लोभेवा, कोपस्य कोपमायः, आतपथ धर्मः, आया-
सश्च धर्मः, यानं च गमनम्, वाहनं च अश्वारोहणम्, पद्विधामिः, ये कामकोपातपा-
यासयानवाहनवह्नयः एते पदार्था भोजनानन्तरं जातु कदापि न सेव्याः । किं
वृषेता । हितमिच्छता कावस्य गुणं आश्रिता । समुच्चयालंकारः ॥

आनन्दसुन्दरेत्यादि । हे महीश हे राजन्, भुक्त्वा भोजनं कृत्वा दिनस्य मध्यं
मप्याहमेतां अनिवाह्य निर्गमय । कैः कृता अतिवाह्य । आनन्दसुन्दरविनोदविदां
वचोभिः आनन्देन सुन्दराः मनोहराः ये विनोदाः वीरानि तान् विदन्ति जानन्ति
आनन्दसुन्दरविनोदविदलोकां वचोभिर्वचनैः । शुभापिनोष्टोभिरित्यर्थः । पुनश्च कैः
कृता मप्याहमतिवाह्य । वनितारिक्तस्यैः वनितानां अत्यर्थरामोत्सादिकानां स्त्रीणां विला-
सिलोचनावलोकनैः । कथंभूतैः । शृङ्गारसारसुभगैः । सारशृङ्गारेण मनोहरैरित्यर्थः । पुनश्च
कैः कृता मप्याहमतिवाह्य । शुकसारिकाणां पीतपादस्त्रीरादिकानां आलापकेलिकरणैः
आलापनकीटाविधानैः । समुच्चयालंकारः ॥

स्वलज्जलधिवेलानिलनीहारसीकरस्यन्दसार्द्रचन्दनद्रुमाश्लेषलालसल्लेलिहान-
कामिनीमनसि शिशिरगिरिगुहागृहोत्सङ्गासीनसीमन्तिनीकुचामृतकुम्भप-
रिरम्भनिर्भरनमध्वरनिकरे नगनिम्नावनीवनविहारहरिणीविपाणकोणकण्डू-
यनमुखस्वापोन्मुखकुरङ्गपरिपदि तीरप्ररुढप्रौढपादपतलतरङ्गिणीसरोरुहकु-
हरविहरत्कलहंसनिबहे महावराहावगाहविप्राह्यमाणवाहिनीकहदासादिया-
दसि निःशल्पतल्लचिरवल्लोललुल्लायलोके अविच्छिन्नच्छायावनीधरन्ध्रा-

लानिलनीहारसीकरस्यन्दसार्द्रचन्दनद्रुमाश्लेषलालसल्लेलिहानकामिनीमनसि मलयचलस्य
चन्दनगिरेशो मेखला कटिनी तत्र स्वलन्तो आस्फालनं प्राप्नुवन्ती वा जलधिवेला समुद्र-
तीरविकृतिस्तस्याः संश्लिष्यन्तः अनिलनीहारसीकराः शीतलजलकणास्तेषां सन्देन क्षर-
येन सार्द्रा जलक्षिप्ता ये चन्दनद्रुमाः श्रीखण्डवृक्षास्तेषां आश्लेषे आलिङ्गने लालसमस्याकाहुं
लेलिहानकामिनीनां कालसर्पिणीनां मनश्चितं यस्मिन् निदापानेहसि स तथा तस्मिन् पुनः
कथंभूते । शिशिरगिरिगुहागृहोत्सङ्गासीनसीमन्तिनीकुचामृतकुम्भपरिरम्भनिर्भरनमध्व-
रनिकरे शिशिरगिरिर्हिमाचलपर्वतस्तस्य गुहाः कन्दराणि तान्येव गुहाणि उपवासितानि
तेषां वस्त्रेषु अङ्गेषु आसीना उपविष्टा याः सीमन्तिन्यः कमनीयकामिन्यस्तासां कुचास्त
एव अमृतकुम्भाः पीयूषकलशास्तेषां परिरम्भेषु आलिङ्गनेषु निर्भरा गाढतरा नमध्वर-
निकरा विद्याधरसमुहाः यस्मिन् स तथा तस्मिन् पुनः कथंभूते । नगनिम्नावनी-
वनविहारहरिणीविपाणकोणकण्डूयनमुखस्वापोन्मुखकुरङ्गपरिपदि नगानां निम्नावन्यो
नीचैस्तरभूमयस्तासां वनानि तेषां विहारेण पथ्यतनेन उपलक्षिता या हरिण्यो
मृगवनितास्तासां विपाणकोणानां शृङ्गाग्राणां कण्डूयनेन खर्जनेन संजातो योऽसौ
सुखस्तापः सुखनिद्रा तस्मिन् उन्मुक्ता बद्धोत्कण्ठा या कुरङ्गपरिपत् मृगतमूहो यस्मिन्
स तथा तस्मिन् पुनः कथंभूते । तीरप्ररुढप्रौढपादपतलतरङ्गिणीसरोरुहकुहरवि-
हरत्कलहंसनिबहे तीरयोस्तटयोः प्रहटाः संजाता ये प्रौढपादपाः महावराहाः
वृहदरण्यशूरास्तेषां तले अधोमार्गे वा तरङ्गिणी नदी तस्याः यानि सरोरुहाणि तेषां कुहरेषु विष्टेषु
मिहन्तः कलहन्तानां निबहाः यस्मिन् स तथोक्तस्मिन् पुनः कथंभूते । महा-
वराहवगाहविप्राह्यमाणवाहिनीकहदासादियादसि महावराहाः बृहदारण्यशूरास्तेषामव-
गाहेन समन्ताद्विलोडनेन विप्राह्यमाणाः स्त्रीक्रियमाणाः ये वाहिनीका हदा नदीनां
धिरयास्तानासादयन्ति प्राप्नुवन्तीलेखंसीलानि यादांसि जलजन्तवो यस्मिन् स तथा
तस्मिन् पुनः कथंभूते । निःशल्पतल्लचिरवल्लोललुल्लायलोके निःशल्या निर्भतिपक्षाः
तल्लचिरवलेषु तडागकर्मेषु लोचन्तो झुञ्जन्तो ये लुलावा महिपास्तेषां लोकाः
समूहो यस्मिन् स तथा तस्मिन् पुनः कथंभूते । अविच्छिन्नच्छायावनीधरन्ध्रा-

राधनोद्धुरसिन्धुरद्विषि करपुष्करावशेषनदनिमग्नसामजसूत्कारसमीरसेव्य-
मानसलिलदेवतादेहे रोमन्धमन्धरमुखमाहेयीनिवहनिरुद्धबुधाश्वत्थशा-
खिनि खरातपतपनताम्यन्मयमुक्तस्फीतफेनफुल्लोपहारितपल्लवपालिपीलुप-
र्यन्ते नितान्तोत्तप्तायसचूर्णसमानमार्गैरजसि निदाघानेहसि, भवतः प्रतापे-
ष्विव च प्रचण्डीभवत्सु मार्तण्डमण्डलेषु यशःप्रसरेष्विवातिदीर्घेषु दिवसेषु
शत्रुसंततिष्विव लघीयसीषु रात्रिषु वैरिमनोरथेष्विव शोपमभिलपत्सु

राधनोद्धुरसिन्धुरद्विषि अबिच्छिन्ना निरन्तरा छाया येषु तानि अबिच्छिन्नच्छा-
यानि यानि अवनीध्ररन्ध्राणि पर्वतविहराणि सेपामाराधने उद्धुरो निवार्यः सिन्धुरद्विद-
सिंहो यत्र निदाघानेहसि स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । करपुष्करावशेषनदनिमग्न-
सामजसूत्कारसमीरसेव्यमानसलिलदेवतादेहे करस्य शुण्डादण्डस्य पुष्करं शुण्डाम्रं
अवशेष उद्धुरितं यथा भवत्येवं नदेषु निमग्ना ये सामजास्तेषां सूत्कारसमीरहच्छास-
वातैः सेव्यमानाः सलिलदेवताना जलदेवताना देहा यस्मिन् स तथा तस्मिन् । पुनः
कथंभूते । रोमन्धमन्धरमुखमाहेयीनिवहनिरुद्धबुधाश्वत्थशाखिनि रोमन्धश्चर्वितचर्वणं
तस्मिन् मन्धराणि मन्दक्रियाणि मृत्तानि वासां माहेयीना गवा निवहैः निरुद्धबुधा आट्ट-
तमूलाश्च अश्वत्थशाखिनः पिप्पलवृक्षा यस्मिन् स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
खरातपतपनताम्यन्मयमुक्तस्फीतफेनफुल्लोपहारितपल्लवपालिपीलुपर्यन्ते खरत्तीप्रतरो
योऽसावातपत्तेनोपलक्षितो योऽसौ तपनः धीसूर्यस्तेन ताम्यन्तो दुःखीभवन्तो मया
उद्धृत्तैर्मुक्ताः स्फीताः प्रचुरा ये केना अन्धिकफाः सागरमलनामानः । उक्तं च—
'शिण्डीरोऽन्धिकफः केनः ।' तेषु फुल्लानि पुष्पाणि तरुपहारितः पूजितः पल्लवस्य
तल्लजस्य पालिपीलनां पालितरुविशेषाणां पर्यन्तः प्रान्तो यस्मिन् स तथा तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । नितान्तोत्तप्तायसचूर्णसमानमार्गैरजसि नितान्तमुत्तप्तं यत् आयसचूर्णं
तेन समान मार्गैरजो पैथधूली यत्र निदाघानेहसि स तथा तस्मिन् । केषु सत्सु ।
घर्नदिनेषु मध्याह्नसमयानतिक्रमेण बाह्यामासेति स्वबन्धः । मार्तण्डमण्डलेषु प्रचण्डी-
भवत्सु तीव्रतरेषु सजायमानेषु सत्सु । कथंभूतेषु दिवसेषु । भवतः प्रतापेष्विव यथा
भवतः प्रतापाः शत्रुषु प्रचण्डा भवन्ति । पुनः केषु सत्सु दिवसेषु । अतिदीर्घेषु सत्सु ।
कथंभूतेषु दिवसेषु । भवतो यशःप्रसरेष्विव यथा भवतः यशःप्रसरा अतिदीर्घा
भवन्ति । पुनः कासु सतीषु । रात्रौषु लघीयसीषु हस्तासु सतीषु । काखिव । भवतः
शत्रुसंततिष्विव यथा भवतः शत्रुसंततयो लघीयस्यो भवन्ति । पुनश्च केषु सत्सु ।

१. 'वाटः पथश्च मापथ' इति त्रिकाण्डशेषादकारान्तोऽपि पयसब्दः साधुः.
'दृष्टीधूली' इति सटीरपुस्तकपाठः.

जलाशयेषु सपत्नपक्षेप्तिव क्षीयमाणकोशदण्डेषु पुण्डरीकिणीखण्डेषु,
 कुरलालिकुलावलिद्यमानभ्रूलतान्तहृदयगमम् अनङ्गरसोत्तरङ्गापाङ्गावलोक-
 सारणिसिच्यमानसहचरानोकहम् अरविन्दमकरन्दामोदसवादिमन्दस्यन्द-
 मानाश्वासानिलासरालम् अधरदलगर्भाविर्भूतस्मितप्रसूनोपहारितनिखिलदि-
 न्देशम् उन्मदपिकपाकपेशलोष्णापकृतकर्णामृतवर्षम् अभिनवोद्भिद्यमानकु-
 चकुम्भलोत्थणभुजलतामध्यम् उल्लसद्वावण्यजलवलिवाहिनीविहितखातवल्-
 यम् उदीर्णतरनाभिसपादितजलकेलिवापिकम् अनन्यभूविशिखपुङ्खाप्रभाग-

जलाशयेषु शोप अभिलपत्य सस्य । केचिव जलाशयेषु । भवतो वैरिमनोरथेचिव
 यथा भवतो वैरिणो मनोरथा शोपमभिलपति । पुनश्च केषु सस्य । पुण्डरीकिणी-
 खण्डेषु पद्मिनीदण्डेषु क्षीयमाणकोशदण्डेषु सस्य गच्छत्यु वमलमध्येषु वमलतालेषु ।
 कथभूतेचिव । सपत्नपक्षेचिव क्षात्रुपरिपारेचिव यथा उपलपद्या क्षीयमाण-
 भाण्डामारसैन्याश्च भवन्ति । कथभूत मदनमदविनोद नामोद्यानम् । प्रियतमा-
 जनमिव । कथभूतमुद्यान प्रियतमाजन च । कुरलालिकुलावलिद्यमानभ्रूलतान्त-
 हृदयगमम् कुरला अलकास्त एव अत्रिपुत्राणि तैरवत्रिह्यमाना ये भ्रूलताता भ्रूप्रान्ता-
 स्तैर्हृदयगम मगोहरम् । उद्यानमपि भवति ।

पुन कथभूतम् । अनङ्गरसोत्तरङ्गापाङ्गावलोकसारणिसिच्यमानसहचरानोकहम् अनङ्ग-
 रसेन वामरागेण उत्तरङ्गा उत्कण्ठा ये अपाङ्गा कटाक्षावलोकनानि तेषामवलोक स
 एव सारणि कृत्रिमनदी तथा सिच्यमाना गोकहम् । उद्यानमपि ...

भवति । पुन कथभूतम् । अरविन्दमकरन्दामोदसवा-
 रिमन्दस्यन्दमानाश्वासानिलासरालम् अरविन्दानां योऽप्यो मकरन्द पुष्परससस्यामोदे
 संवादी सदापर अङ्गारक उपमोत्पादको मन्द घने घने स्वन्दमानवलनू योऽप्यो
 आशानि उदीर्णतरनाभिसपादितजलकेलिवापिकम् । उद्यानमपि

भवति । पुन कथभूतम् । अधरदलगर्भाविर्भूतस्मितप्रसूनोपहारितनिखि-
 लदिदेशम् ।

उद्यानमपि भवति । पुन कथभूतम् । उन्म-
 दपिकपाकपेशलोष्णापकृतकर्णामृतवर्षम् उन्मदो योऽप्यो पिकपाक पुष्पोद्भिन्मदूद-
 पेशला ये उद्याना उद्भवन्ति ते कृत कर्णानां व्यष्टवर्षो येन प्रियतमाजनेन च तथा
 तम् । उद्यानमपि कोटिलातापकर्णामृतवर्ष भवति । पुन कथभूतम् । अभिनवोद्भिद्यमानकु-
 चकुम्भलोत्थणभुजलतामध्यम् अभिनवानि प्रत्यप्रानि उद्भिद्यमानानि उत्थापमानानि
 याणि कुचकुम्भलाणि स्तनमुकुटानि तैरन्वण उदिको भुजलनामध्यो वादुवर्णमप्यप्र-
 देशो यस्य प्रियतमाजनस्य च तथा तम् । उद्यानमपि कुम्भनसंयुक्ततामर्थ्य भवति ।
 पुन कथभूतम् । उल्लसद्वावण्यजलवलिवाहिनीविहितखातवल्गम् उल्लसद् उत्कीर्य यव

सुभगरोमराजिहरिताङ्कुरितकुल्योपकण्ठम् अगमाम्भ्यर्णप्रसाधितमकरध्वजा-
 राधनजघनवेदिकम् उच्छलदनवरतरतिकुसुमपरिमलोपलिप्यमानवनदेवता-
 भवनम् उषारुढोरुकदलीकाण्डकाननरमणीयम् अलक्तकरक्तपादपङ्कवन-
 खपुष्पनिष्पादितविहारधराशोभम् अप्रतिमनिजदेहच्छायापनीताखिलातप-
 संतापम् उडुमरपुरुपरतथ्रमसंजातस्वेदजलमञ्जरीजालजनितयन्त्रधारागृहं

छापप्यजलं तेनोपलक्षिता या बलिजिबलीभङ्गः सैव बाहिनी नदी तथा विहितं रचितं
 स्नातकलयं स्नातकामण्डलं येन स तथा तम् । उद्यानमपि जलभृतस्नातकलयं भवति । पुनः
 कथंभूतम् । उदीर्णतरनाभिसंपादितजलकेलिबापिकम् उदीर्णतरा अतिगम्भीरा या नाभि-
 रुदरमभ्यप्रदेशस्तस्याः संपादिता उरपादिता जलकेलिबापिका येन तथा तम् । उद्यानमपि
 जलकेलिबापिकासहितं भवति । पुनः कथंभूतम् । अनन्यभूविशिरपुङ्खाप्रभागसुभगरोमरा-
 जिहरिताङ्कुरितकुल्योपकण्ठम् अनन्यभूः कन्दर्पस्तस्य विशिष्टा बाणास्तेषां पुङ्खाः पद्मानि
 तेषामप्रभागास्तद्गुभगा आनन्दधारिणी या रोमराजिः सा एव हरिता दूर्वा तथा-
 ङ्कुरितमभिनवोद्भेदसहितं कुल्योपकण्ठं स्मरमन्दिरसमीपं येन तथा तम् । उद्यानमपि हरि-
 ताङ्कुरितपलक्षितकुल्योपकण्ठं इतिमनदीसमीपं भवति । पुनः कथंभूतम् । अगमाम्भ्यर्ण-
 प्रसाधितमकरध्वजाराधनजघनवेदिकम् अगमस्य अभ्यर्णं प्रसाधिता मकर-
 ध्वजाराधनाय जघनवेदिका स्त्रीरज्यमभावो येन ॥ तथा तम् । उद्यानमपि वृक्षसमीपक-
 तवामाराधनवेदिकं भवति । पुनः कथंभूतम् । उच्छलदनवरतरतिकुसुमपरिमलोपलिप्य-
 मानवनदेवताभवनम् उच्छलन्ति अनकृतं यानि रतिकुसुमानि प्रेमपुष्पाणि तेषां परिमलेन
 उपलिप्यमानं छेदाभ्यमानं वनदेवताभवनं येन ॥ तथा तम् । उद्यानमपि पुष्पपरिमलपा-
 क्षितदेवताभवनं भवति । पुनः कथंभूतम् । उषारुढोरुकदलीकाण्डकाननरमणीयम् उषारुढं
 सर्गापि ह्युदीभूतं यत् करव एव रुदलीकाण्डकाननं मोचास्तन्धवनं तेन रमणीयः तम् ।
 उद्यानमपि ऊर्ध्वदलीकाण्डकाननमनोहरं भवति । पुनः कथंभूतम् । अलक्तकरक्तपादप-
 ङ्कवनपुष्पनिष्पादितविहारधराशोभम् अलक्तको लासारसः । उक्तं च—“राशा लाशा ज-
 तु ह्रीवे मावोऽलक्षो हुमामयः ।” तेन रक्ता ये पादपद्माः तैरुपलक्षितानि यानि नखपुष्पाणि
 कामाङ्गुलकुसुमानि तैर्निष्पादिता विहारधरायाः कीडाभूमेः शोभा अभितया येन ॥ तथा
 तम् । उद्यानमपि प्रवालपुष्पनिष्पादितविहारधराशोभं भवति । पुनः कथंभूतम् । अप्रतिम-
 निजदेहच्छायापनीताखिलातपसंतापम् अप्रतिमा अनुपमा या निजदेहच्छाया स्त्रीजन-
 दरीरकान्तस्तथा अपनीतो व्रीकृतः अक्षिल आनपसंतापो धर्मपरितापो येन स
 तथा तम् । उद्यानमपि वृक्षच्छायाविहाराननपसंतापं भवति । पुनः कथंभूतम् ।
 उडुमरपुरुपरतथ्रमसंजातस्वेदजलमञ्जरीजालजनितयन्त्रधारागृहम् उडुमरं महातोषं यत्
 पुररतं अथपुरुपरतं तस्य धमेण येदेन संजातं यत् स्वेदजलमञ्जरीजालं तेन जनितं

प्रियतमाजनमिव, चरणकिसलयप्रहारक्रीडाभिः ऊरुश्चास्तम्भपरिरम्भके-
लिभिः मेखलादेशदलजशय्यारोहणविनोदैः तनूरुहराजितापिच्छमञ्जरीभिः
नाभिमण्डलालवालपरिसर्पणैः बलिवल्लीबलयरतिभिः कुचकुसुमस्तवकविक-
ल्पैः भुजलताललिङ्गनविधिभिः बाहुतरुमूलदर्शनकुतूहलैः बिम्बाधरफलास्वाद-
नप्रीतिभिः अपाङ्गप्रसवखेलितैः भ्रूमङ्गपल्लवप्रसाधनलीलाभिः अलङ्कवल्ली-
परिमलमनोरथैः कपोलपुलकप्रसाधनप्रसूनावचितिभिः यौवनारण्यवनदेव-
ताराधनवरप्रसादैरिवान्यैश्च तैस्तैर्विलासैः मदनमदविनोदमुद्यानमतिचिरम-

यन्त्रधारागृहं उद्गमरक्तमिषमन्दिरं येन प्रियतमाजनेन स तथोक्तम् । उद्या-
नमपि यन्त्रधारागृहसंयुक्तं भवति । कैः कैः कृत्वा उद्यानमनुभूय मध्याह्नसमयानतिवा-
हयामास । चरणकिसलयप्रहारक्रीडाभिः चरणान्येव किसलयानि तेषां प्रहारक्रीडाभिः ।
पुनश्च काभिः । ऊरुश्चास्तम्भपरिरम्भकेलिभिः.....
स्तम्भौ तयोः परिरम्भकेलिभिरालिङ्गनक्रीडाभिः । पुनश्च कैः कृत्वा । मेखलादेशद-
लजशय्यारोहणविनोदैः मेखलादेशः स्तरमन्दिरप्रदेशः स एव दलजशय्या पल्लवशय-
नीयं तस्या आरोहणविनोदैः । पुनः काभिः कृत्वा । तनूरुहराजितापिच्छमञ्जरीभिः
तनूरुहराजयस्ता एव तापिच्छमञ्जर्यः कृष्णकाहलीकतस्वर्णरत्नस्थाभिः । पुनः कैः कृत्वा ।
नाभिमण्डलालवालपरिसर्पणैः नाभिमण्डलमेव आलवालं तस्य परिसर्पणैः आरुह्य सम-
प्लवसतैः । पुनश्च काभिः । बलिवल्लीबलयरतिभिः बलय उदररेखास्ता एव बल्लपः
प्रतानिन्यस्तासां बलयरतिभिः मण्डलक्रीडाभिः । पुनश्च कैः कृत्वा । कुचकुसुमस्तवकवि-
कल्पैः कुचा एव कुसुमस्तवकाः पुष्पसंघाताः तेषां विकल्पैर्भेदैः । पुनः कैः कृत्वा ।
भुजलताललिङ्गनविधिभिः भुजा एव लतास्तासामालिङ्गनविधिभिः । पुनः कैः कृत्वा ।
बाहुतरुमूलदर्शनकुतूहलैः बाहव एव तरवः तेषां मूलदर्शनकुतूहलैः । पुनश्च काभिः
कृत्वा । बिम्बाधरफलास्वादनप्रीतिभिः बिम्बाधरा एव फलानि तेषामास्वादनप्रीतिभिः ।
पुनश्च कैः कृत्वा । अपाङ्गप्रसवखेलितैः अपाङ्गा एव प्रसवाः पुष्पाणि तेषां खेलितैः ।
पुनश्च काभिः । भ्रूमङ्गपल्लवप्रसाधनलीलाभिः भ्रूमङ्गा भ्रुकुटनस्य एव पल्लवास्तेषां प्र-
साधनलीलाभिः परिकर्मक्रीडाभिः । पुनश्च कैः कृत्वा । अलङ्कवल्लीपरिमलमनोरथैः
अलकानां वल्लर्यस्तासां परिमलमनोरथैः परिमर्दनदोहदैः । पुनश्च काभिः । कपोलपुलक-
प्रसाधनप्रसूनावचितिभिः कपोलेषु यानि पुलकप्रसाधनानि पद्मनक्षत्रप्रदानानि त एव
प्रसूनानि तेषां अवचितिभिः सुपूतैः । न केवलमेतैः कृत्वा उद्यानमनुभूय मध्याह्नसम-
यानतिवाहयामास । अन्येधापरैस्तैस्तैः कामुकजनप्रसिद्धैर्विलासैः क्रीडनेः । कथंभूते-
रन्यैर्विलासैः । यौवनारण्यवनदेवताराधनवरप्रसादैः यौवनमेवारण्यं वनं वेडवनं तस्य

नुभूय, पुनर्यत्समन्तादुत्तरलतरसरत्सारणीसलिलसेकसुकुमारोशीरसारकटग-
र्भाविर्भवद्वादिलश्यामलितदिग्बलयं नवाग्रनागवल्लीपल्लवोह्लासभराभुमपूग-
नगामोगमस्सितभानुप्रभाप्रसरं हरितमणिप्रकाशपलाशपेशलप्रतानचितमो-
चमेचकरुचिरचिताम्बरापगापरकालिन्दीसंगमं बालबकुलकुरवकतिलकच-
म्पकाशोकसंहकारकिसलयकुलखेलद्वाचालशुकसारिकं विकचविचकिलाति-

संबन्धिष्यो या देवता वनितावनयस्तासामाराधनस्य वरप्रदानैरिव । कथंभूतोऽहम् । तत्र
यन्त्रधारापदे प्रियतमाभिः सह संकीर्तमानः अनुपरीचिक्रीड । 'यमोऽकूजने'
इति सूत्रेण इन्द्रास्त्रास्त्रीकृष्णातोरात्मनेपदम् । कूजने तु आत्मनेपदं न भवति । यथा
संकीर्तन्ति दास्यन्ति दास्यन् कुर्वन्तीत्यर्थः । तत्र यन्त्रधारापदे प्रियतमाभिः
सह संकीर्तमानो रममाणः चर्मदिवसेषु मग्नाह्वयमयानतिवाहयामासेति संबन्धः । तत्र
कुत्र पुनरिति उद्यानानुभवनादनन्तरम् । यत् यन्त्रधारापदं कथंभूतम् । समन्तात् सर्वत्र
उत्तरलतरसरसारणीसलिलसेकसुकुमारोशीरसारकटगर्भाविर्भवद्वादिलश्यामलितदिग्बल-
यम् उत्कर्षेण सरलतरा येमवतरा सरन्ती गच्छन्ती या सारणी जलनी(१)कृत्स्न्याः
सलिलं तस्य सेवेन सेवेन सुकुमारोऽतिशोमलो योऽग्नौ उत्तीरसारकटाः धीरणमूलः
अतिमनोहरा कटो भित्तिलस्य गर्भे आविर्भवन्ति यानि दूषादलानि दातृपर्वापल्लवानि
तैः श्यामलितं दिग्बलयं यत्र यन्त्रधारापदे तत्तथोक्तम् । यत् यन्त्रधारापदं पुनः
कथंभूतम् । नवाग्रनागवल्लीपल्लवोह्लासभराभुमपूगनगामोगमस्सितभानुप्रभाप्रसारम् नवाग्राः
प्रलम्बा या नागवदपल्लवाः पल्लवास्तेषां उतासाः प्रादुर्भावस्तस्य भरेण भारेण अभुमा
मोदिता बहीहृता ये पूगनगाः बभूवुस्तस्येवामाभोगेन आशेषेन परिपूर्णतया वा भ-
विष्यतो निराहृतो भानुप्रभाप्रसारो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । हरितमणिप्रकाश-
पलाशपेशलप्रतानचितमोचमेचकरुचिरचिताम्बरापगापरकालिन्दीसंगमम् हरितमणिप्रकाश-
गर्भे(लम्) । उक्तं च—'गाह्यारमर्चं सरकतमर्मगर्भं हरिन्मणिः । शोणरत्नं लोहितकं पद्मा-
योऽप मौक्तिकम् ॥' सुखाहरितमणिर्मरकतमणिरित्येवंस्य प्रकाश उद्योगस्तत्तदानीं
यानि पलाशानि पद्मानि कदलीदलानि तैः पेशलोऽतिमनोहरो योऽग्नौ प्रतानो विस्तारस्तेन
वित्रा जटिता वा मोवाः कदम्बः । 'आ-----कारो ब्रीहृतो हन्यो वचिन्' इति वचनात्
मोवाकदम्ब इत्यतम् । तागां मेघकदम्बो नीलदीप्तयग्याभी रचिनः अम्बरापगायाः
अपरकालिन्दीसंगमो द्वितीयमुनामेघापको तत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । बालबकु-
लकुरवकतिलकचम्पकाशोकसंहकारकिसलयकुलखेलद्वाचालशुकसारिकम् अभिनवाद्य से
कपुलाः केसरदण्डः, कुरवकाद्य रक्ताम्स्तनद्वयाः । उक्तं च—'अम्स्तानस्तु मदापहः । तत्र
द्यौरे कुरवकाद्य पीते कुरवकाः ॥' तिलकाद्य धुरवद्वयाः । उक्तं च—'तिलकाः धुरवाः
भीमान् पुरवद्वयपुनकाः ।' तिलपुण्ड्र इत्यर्थः । यन्त्रधाराय हेमपुण्ड्राः, अशोकाय

मुक्तकमलिकारामकुसुमस्तवकतारकितलतामण्डपं निरन्तरनिष्पन्ददुर्दिनज-
लकलशतलवालुकालवालविरुद्धयवप्ररोहपाण्डुरितमितिभागं स्फुटकुञ्जल-
पाटलीप्रसूनोपहारसौरभास्वादलुब्धमधुकरारब्धवल्लकीवाद्यं मदोत्कल-
कोककुङ्कुभकुररवकलहंसाद्यनेकपयःपतङ्गपक्षचापलोच्छलत्सरोजरजःपुञ्ज-
पिञ्जरजलकेलिदीर्घिकान्तरालपुलिनप्रसाधितप्रासादवेदिमध्यसंबद्धसलिलतू-
लिकं शयनाभ्यर्णावतीर्णसुवर्णमणिरजतभाजनविन्यस्यमानमलयजागुरुमृग-

वज्रलवङ्गाः, सहकाराश्च अतिसुगन्धामयश्चाः, तेषां कितलयानि तेषां कुलानि तेषु खे-
लन्तो वाचाळा बहुयाचः शुकाश्च सारिकाश्च यत्र तत्तपोक्षम् । पुनः कथंभूतम् । विच-
चविचकिलातिमुक्तकमलिकारामकुसुमस्तवकतारकितलतामण्डपम् विचचानि विचसिता-
नि यानि विचकिलानि मल्लिकापुष्पाणि मोगरककुसुमानि । उक्तं च—‘मल्लिका । द्विपवा-
सौ विचकिलत्वेवाणी यवनोऽप्रा ॥’ अतिमुक्तकानि सुरपर्णापुष्पाणि । उक्तं च—‘अति-
मुक्तः पुण्ड्रकः स्यात् वासन्ती माधवी लता । मण्डको निपुडुधैव...वसन्तधराभ्रयः ।
कामुकः भ्रमरोत्सवः ।’ मल्लिका च अतीवपुष्पा तावामारामो वनं तस्य कुसुमस्तवका-
स्तैस्तारकितलतामण्डपा वल्लीगृहाणि यत्र तत्तपोक्षम् । पुनः कथंभूतम् । निरन्तरनिष्प-
न्ददुर्दिनजलकलशतलवालुकालवालविरुद्धयवप्ररोहपाण्डुरितमितिभागम् । निरन्तरनि-
ष्पन्देन निर्विच्छिन्नजलस्रावेण दुर्दिना जलबहुला ये जलकलशालोपां तलेषु यद्वा-
लुकालवालानि घृष्टीस्थानकानि तेषु विरुद्धाः प्रादुर्भवन्तो ये ववप्ररोहाः सि(सि)-
तशूकाङ्कुरास्तैः पाण्डुरिता भित्तीनां भागाः प्रदेशा यस्मिन् तत्तपोक्षम् । पुनः कथंभूतम् ।
स्फुटकुञ्जलपाटलीप्रसूनोपहारसौरभास्वादलुब्धमधुकरारब्धवल्लकीवाद्यम् स्फुटन्ति विच-
सन्ति यानि कुञ्जलपाटलीनां वसन्तदूतीनां प्रसूवानि सेवामुपहारः प्रकरस्तस्य सौरभं
तस्यास्वादे आग्राणि लुब्धा लोभं गता ये मधुकरास्तैरारब्धं वल्लकीवाद्यं यत्र तत्तपो-
क्षम् । पुनः कथंभूतम् । मदोत्कलकोककुङ्कुभकुररवकलहंसाद्यनेकपयःपतङ्गपक्षचाप-
लोच्छलत्सरोजरजःपुञ्जपिञ्जरजलकेलिदीर्घिकान्तरालपुलिनप्रसाधितप्रासादवेदिमध्यसं-
बद्धसलिलतूलिकम् मदोत्कला मदेनोत्कटाः कोकाश्च कुङ्कुमाश्च । तिसिरा लब्धा इति यावत् ।
कुराश्च वकाश्च कलहंसाश्च फादम्बास्तै आदिर्येषां हारीतकारण्डवचक्रोटिष्टिगकपिञ्ज-
लादीनां ते च ते अनेके बहवः पयःपतङ्गा जलपक्षिणलोपां पक्षाणां चापटेन चपल-
त्वेन उच्छलन्ति यानि सरोजरजांसि तेषां पुञ्जै राशिभिः पिञ्जरा गोरोचनवर्णा या
जलकेलिदीर्घिका जलक्रीडावापिका तावामन्तरालेषु यानि पुलिनानि जलोत्पितद्वीपा-
स्तेषु प्रसाधिताः कृता ये प्रासादालोपां मध्येषु वा वेदयो वेदिकास्त्रायां मध्येषु अ-
न्तर्भागेषु संबद्धाः सम्यग्रचिताः सलिलतूलिकाः पानीयशय्या यत्र तत्तपोक्षम् ।
उक्तं च—‘आलेख्यलेखिनीतूलशय्या शोफा च तूलिका ।’ इति । पुनः कथंभूतम् । शय-
नाभ्यर्णावतीर्णसुवर्णमणिरजतभाजनविन्यस्यमानमलयजागुरुमृगनागिकर्पूरपरिमज्जोद्वा-

नाभिकर्पूरपरिमलोद्वाहिवारिपूरं ' पर्यन्तयन्त्रजलधरवर्षाभिपिच्यमानस्थलक-
मलिनीकेदारं विविधव्यालवदनविनिर्गलज्जलधाराध्वनितलयलास्यमानभव-
नाङ्गणवर्हिणं चन्द्रकान्तमयमृणालविलसवत्स्रोतःसंतर्प्यमाणविनोदवारलं
करटिकरविकीर्यमाणसीकरासारसूत्रिताङ्गनालकमुक्ताफलाभरणं मकरमुख-
मुक्तनिर्झरनीहारोल्लास्यमानकामिनीकुचकुम्भचन्दनस्थासकं विलासवल्ली-
वनवानराननोद्गीर्णपानीयापनीयमानमानिनीकपोलतलतिलकपत्रं जलदेव-

हिवारिपूरम् । शयनस्य दाम्याया अभ्यर्णानि अवसीर्णानि मण्डितानि सुवर्णभाजनानि
मणिभाजनानि रजतभाजनानि तेषु विन्यस्यमाना प्रियमाणा ये मलयजानामगुरुणा मृग-
नानीनां कर्पूराणां च परिवला विमर्दोत्थगन्धा तान् वहन्तीत्येवंशीला वारिपूराः
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । पर्यन्तयन्त्रजलधरवर्षाभिपिच्यमानस्थलकमलिनीके-
दाम् पर्यन्तेषु प्रान्तेषु यन्त्रजलधरा यन्त्रकृतकमेधास्तेषां वर्षेण अभिपिच्यमानाः
स्थलकमलिनीकेदाराः स्थलकमलिनीनां केदारा जलस्रवक्षेत्राणि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः
कथंभूतम् । विविधव्यालवदनविनिर्गलज्जलधाराध्वनितलयलास्यमानभवनाङ्गणवर्हिणम्
विविधा नानाप्रकारा ये व्यालाः कृत्रिमगजरापेहिहव्याघ्रचित्रकादयस्तेषां वदनेभ्यो विनि-
र्गलन्त्यो या जलधारा अप्रुण्टाः तासां ध्वनिः तस्य लयेन साम्यतया लास्यमाना भवना-
ङ्गणस्य वर्हिणः मयूरा यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । चन्द्रकान्तमयमृणालविलस-
वत्स्रोतः संतर्प्यमाणविनोदवारलम् चन्द्रकान्ताचन्द्रकान्तमणयस्तेर्निर्झराचन्द्रकान्तमया ये
मृणालाः पद्मनालानि तेषां विलेभ्यस्तिष्ठेभ्यः स्रवन्ति क्षरन्ति यानि स्रोतोपि स्रोतोऽम्बु-
सरणानि तेः संतर्प्यमाणाः प्रीयमाणाः विनोदवारलाः कीडाहंसवनिता यत्र तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतम् । करटिकरविकीर्यमाणसीकरासारसूत्रिताङ्गनालकमुक्ताफलाभरणम् करटि-
नः कृत्रिमगजस्तेषां करैः शुण्डादण्डैः विकीर्यमाणा विक्षिप्यमाना ये सीकरास्तेषामासा-
रेण वेगवद्भूषेण सूत्रितानि रश्मितानि अङ्गनानां अलकेषु चूर्णकुन्तलेषु मुक्ताफलानां
आभरणानि यत्र यन्त्रधारागृहे तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । मकरमुखमुक्तनिर्झरनी-
हारोल्लास्यमानकामिनीकुचकुम्भचन्दनस्थासकम्.....

पुनः कथंभूतम् । विलासवल्लीवनवानराननोद्गीर्णपानीयापनीयमानमानिनीकपोलतलति-
लकपत्रम् विलासवल्लीवनेषु कृत्रिमकीडावल्लीवनेषु ये वानराः कृत्रिममर्कटास्तेषामान-
नेद्गीर्णानि उद्गन्तानि यानि पानीयानि तैरपनीयमानानि प्रक्षाल्यमानानि मानिनीनां
कपोलतलानां तिलकपत्राणि पञ्चवत्यो यत्र यन्त्रधारागृहे तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।

तातुमुलजलकेलिकलहावलोकनोन्मदनारदोत्तालताण्डवाडम्बरितशिखण्डि-
मण्डलीनिष्ठभूतनिविडनीरप्रवाहविडम्ब्यमानविलासिनीजघनं कृतकनाका-
नोकहस्कन्धासीनसुरसुन्दरीहस्तोदस्तोदकापाद्यमानवल्लभावतंसकिसलया-
श्वासं पवनकन्यकोडुमरचामरानिलविनोद्यमानसुरतश्रान्तसीमन्तिनीमानसम्
इतस्ततः पयोधरपुरंघ्रिकास्तनकलशविधीयमानमञ्जनावसरं शैशिर्यनिर्जि-
तनीहारमहीधरम्

अपि च ।

हस्ते स्पृष्टा नखान्तैः कुचकलशतटे चूचुकमक्रमेण
धक्के नेत्रान्तराभ्यां शिरसि कुवलयेनावतंसार्पितेन ।

जलदेवतातुमुलजलकेलिकलहावलोकनोन्मदनारदोत्तालताण्डवाडम्बरितशिखण्डिमण्ड-
लीनिष्ठभूतनिविडनीरप्रवाहविडम्ब्यमानविलासिनीजघनम् जलदेवतानां तुमुलो रीशो
योऽसौ जलकेलिकलहस्तस्यावलोकनेन उन्मदः सहर्षः योऽनौ नारदस्तस्योत्तालमुत्कं
यत्ताण्डवं द्रुलं तेन आडम्बरिता अवलोकनमागता या शिखण्डिमण्डली मरीच्यादिसत्-
र्षिसमूहस्तया निष्ठभूत उद्गीर्णः योऽसौ निविडनीरप्रवाहः पाटलजलप्रवाहः तेन विडम्ब्य-
मानानि खलीकियमाणानि विलासिनीनां जघनानि कव्यप्रमाया यत्र तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतम् । कृतकनाकानोरुहस्कन्धासीनसुरसुन्दरीहस्तोदस्तोदकापाद्यमानवल्लभाव-
तंसकिसलयाश्वासम् कृतकाः ये नाकानोकहाः कल्पवृक्षात्तेषां स्कन्धेषु शाखामूलेषु आसी-
ना याः सुरसुन्दर्यस्तासां हस्तैरुदस्तानि उत्क्षिप्तानि यान्युदकानि तैरापाद्यमान उत्पाद्य-
मानो वल्लभानां प्रियतमक्षीणामवतंसानां कर्णपूराणां किसलमानां आश्वासं जीवने यत्र
तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । पवनकन्यकोडुमरचामरानिलविनोद्यमानसुरतश्रान्तसीम-
न्तिनीमानसम् पवनकन्यकाः कृत्रिमचमरधारिण्यः पुतलिकास्तासामुडुमर उत्कटो
योऽसौ चामरानिलः तेन विनोद्यमानानि आद्यर्षपूर्वकसाहायमानानि सुरतश्रान्तानां
समोगखेदवसीनां क्षीमन्तिनीनां मानसानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।
इतस्ततः पयोधरपुरंघ्रिकास्तनकलशविधीयमानमञ्जनावसरम् इतस्ततो यत्र तत्र पयो-
धरपुरंघ्रिकाणां कृत्रिममेघपुतलिकानां स्तनकलशैर्विधीयमानः कियमाणो मञ्जनावसरो
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । शैशिर्यनिर्जितनीहारमहीधरो शैशिर्येण शीतत्वेन
निर्जितो नीहारमहीधरो हिमाचलो येन यन्प्रभारादृहेण तत्तथोक्तम् ॥

। अपि च विशेषव्यावर्णनं करोति—हस्ते स्पृष्टेत्यादि । तत्र कुत्र । यत्र यन्प्रभारादृहे
यन्प्रभरी कृत्रिमक्षी चन्दनस्पन्दधाराः गन्धसाराभ्योत्तच्छटाः शिशिराः विकिरिति विक्षि-
पति । चित्रमाद्यर्भमेतत् । हस्ते स्पृष्ट्य सती नखान्तैः कामाङ्गसप्रान्तैः चन्दनस्पन्दधाराः

नाभिकर्पूरपरिमलोद्वाहिवारिपूरं पर्यन्तयन्त्रजलधरवर्षाभिषिच्यमानस्थलक-
मलिनीकेदारं विविधव्यालवदनविनिर्गलज्जलधाराध्वनितलयलास्यमानभव-
नाङ्गणवर्हिणं चन्द्रकान्तमयमृणालविलसवत्स्रोतःसंतर्प्यमाणविनोदवारलं
करटिकरविकीर्यमाणसीकरासारसूत्रिताङ्गनालकमुक्ताफलाभरणं मकरमुख-
मुक्तनिर्झरनीहारोह्रास्यमानकामिनीकुचकुम्भचन्दनस्थासकं विलासवल्लरी-
धनवानराननोद्गीर्णपानीयापनीयमानमानिनीकपोलतलतिलकपत्रं जलदेव-

हिवारिपूरम् । शयनस्य शय्याया अभ्यर्णानि अवतीर्णानि मण्डितानि सुवर्णभाजनानि
मणिभाजनानि रजतभाजनानि तेषु विन्यस्यमाना प्रियमाणा ये मलयजानामगुरुणा मृग-
नामिनी कर्पूराणां च परिमला विमर्दोत्थगन्धाः तान् वहन्तीत्येवंशीला वारिपूराः
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । पर्यन्तयन्त्रजलधरवर्षाभिषिच्यमानस्थलकमलिनीके-
दारम् पर्यन्तेषु ग्रान्तेषु यन्त्रजलधरा यन्त्रकृतकमेघास्तेषां वर्षेण अभिषिच्यमानाः
स्थलकमलिनीकेदाराः स्थलकमलिनीनां केदारा जलशृतक्षेत्राणि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः
कथंभूतम् । विविधव्यालवदनविनिर्गलज्जलधाराध्वनितलयलास्यमानभवनाङ्गणवर्हिणम्
विविधा नानाप्रकारा ये व्यालाः कृत्रिमगजतर्पसिंहव्याघ्रचित्रकादयस्तेषां वदनेभ्यो विनि-
र्गलन्त्यो या जलधारा अपृच्छाः तासां ध्वनिः तस्य लयेन साम्यतया लास्यमाना भवना-
ङ्गणस्य वर्हिणः मयूरा यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । चन्द्रकान्तमयमृणालविलसव-
त्स्रोतःसंतर्प्यमाणविनोदवारलम् चन्द्रकान्ताध्वन्द्वकान्तमणयस्तैर्निर्झनाध्वन्द्वकान्तमया ये
मृणालाः पद्मनालानि तेषां विलेभ्यश्छिन्देभ्यः स्रवन्ति क्षरन्ति यानि स्रोतस्त्रि स्रोतोऽम्बु-
सरणानि तेः संतर्प्यमाणाः प्रीयमाणाः विनोदवारसाः क्रीडाहंसवनिता यत्र तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतम् । करटिकरविकीर्यमाणसीकरासारसूत्रिताङ्गनालकमुक्ताफलाभरणम् करटि-
नः कृत्रिमगजास्तेषां करैः शुष्कादृष्टैः विकीर्यमाणा विक्षिप्यमाना ये सीकरास्तेषामासा-
रेण वेगवद्दूषेण सूत्रितानि रचितानि अङ्गनानां अलकेषु चूर्णकुन्तलेषु मुक्ताफलानां
आभरणानि यत्र यन्त्रधारायुद्धे तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । मकरमुखमुक्तनिर्झरनी-
हारोह्रास्यमानकामिनीकुचकुम्भचन्दनस्थासकम्.....

..... ।
..... ।
..... ।
पुनः कथंभूतम् । विलासवल्लरीधनवानराननोद्गीर्णपानीयापनीयमानमानिनीकपोलतलति-
लकपत्रम् विलासवल्लरीवनेषु कृत्रिमक्रीडावल्लीवनेषु ये धानराः कृत्रिममर्कटास्तेषामान-
नेदङ्गीर्णानि उद्गन्तानि यानि धानीयानि तैरपनीयमानानि प्रशाल्यमानानि मानिनीनां
कपोलतलानां तिलकपत्राणि पक्षवत्यो यत्र यन्त्रधारायुद्धे तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।

तातुमुलजलकेलिकलहावलोकनोन्मदनारदोत्तालताण्डवाडम्बरितशिखण्डि-
मण्डलीनिष्ठचूतनिबिडनीरप्रवाहविडम्ब्यमानविलासिनीजघनं कृतकनाका-
नोकहृस्कन्धासीनसुरसुन्दरीहस्तोदस्तोदकापाद्यमानवलभावतंसकिसलया-
श्वासं पवनकन्यकोडुमरचामरानिलविनोद्यमानसुरतश्रान्तसीमन्तिनीमानसम्
इतस्ततः पयोधरपुरं प्रिकास्तनकलशविधीयमानमञ्जनावसरं शैशिर्यनिर्जित-
तनीहारमहीधरम्

अपि च ।

हस्ते स्पृष्टा नखान्तैः कुचकलशतटे चूचुकमक्रमेण
वक्त्रे नेत्रान्तराभ्यां शिरसि कुवलयेनावतंसार्पितेन ।

जलदेवतातुमुलजलकेलिकलहावलोकनोन्मदनारदोत्तालताण्डवाडम्बरितशिखण्डिमण्ड-
लीनिष्ठचूतनिबिडनीरप्रवाहविडम्ब्यमानविलासिनीजघनम् जलदेवतानां तुमुलो रौद्री
योऽपी जलकेलिकलहस्तावलोकेन उन्मदः सहर्षः योऽमी नारदस्तस्योत्तालमुक्तं
यत्ताण्डवं नृत्यं तेन आडम्बरिता अवलोकनमागता या शिखण्डिमण्डली मरीच्यादिसप्त-
र्षिसमूहस्तया निष्ठयूत उद्गीर्णः योऽसौ निबिडनीरप्रवाहः पाटलजलप्रवाहः तेन विडम्ब्य-
मानानि खलोकियमाणानि विलासिनीनां जघनानि कव्यप्रमाणा यत्र तत्तथोक्तम् ।
पुनः कथंभूतम् । कृतकनाकानोरुहृस्कन्धासीनसुरसुन्दरीहस्तोदस्तोदकापाद्यमानवलभाव-
तंसकिसलयाश्वासम् कृतकाः ये नाकानोकहाः कल्पवृक्षास्तेषां रुक्मधेषु शाखामूलेषु आसी-
ना याः सुरसुन्दर्यस्तासां हस्तैरुदस्तानि उरिक्षितानि यान्मुदकानि तैरापाद्यमान उत्पाद्य-
मानो वलभाना प्रियतमस्त्रीणामवतंसानां कर्णपूराणां कियलयाणां आश्वासं जीवन् यत्र
तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । पवनकन्यकोडुमरचामरानिलविनोद्यमानसुरतश्रान्तसीम-
न्तिनीमानसम् पवनकन्यकाः कृत्रिमचमरधारिण्यः पुत्तलिकास्तासामुडुमर उत्कटो,
योऽसौ चामरानिलः तेन विनोद्यमानानि आश्चर्यपूर्वकमाहायमानानि सुरतश्रान्तानां
संभोगलेदवतीनां सीमन्तिनीनां मानसानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।
इतस्ततः पयोधरपुरं प्रिकास्तनकलशविधीयमानमञ्जनावसरम् इतस्ततो यत्र तत्र पयो-
धरपुरं प्रिकाणां कृत्रिममेघपुत्तलिकानां स्तनकलशैर्विधीयमानः कियमाणो मञ्जनावसरो
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । शैशिर्यनिर्जितनीहारमहीधरम् शैशिर्येण शीतत्वेन
निर्जितो नीहारमहीधरो हिमाचलो येन यन्त्रपारायुद्हेन तत्तथोक्तम् ॥

अपि च विशेषव्यावर्णनं करोति—हस्ते स्पृष्टेत्यादि । तत्र कुत्र । यत्र यन्त्रपारायुद्दे
यन्त्रस्त्री कृत्रिमस्त्री चन्दनखन्दधाराः गन्धसाराभ्योतच्छटाः शिशिराः विकिरति विक्षि-
पति । विप्रमाध्यमेतत् । हस्ते स्पृष्टा सती नखान्तैः कामाद्भुशप्रान्तैः चन्दनखन्दधाराः

श्रोण्यां काञ्चीगुणाग्रैस्त्रिवलिषु च पुनर्नाभिरन्ध्रेण धीरा

यन्त्राली यत्र चित्रं विकिरति शिशिराश्चन्दनस्यन्दधाराः ॥ ३७५ ॥

तत्र यन्त्रधारागृहे, शिरीषकुसुमदामसंदानितकुन्तलकलापाभिः विचकिलमु-
कुलपरिकल्पितहारयष्टिभिः पाटलीप्रसवसुरभितधम्मिलमध्याभिः कर्णपूरम-
रुवकोद्भेदसुन्दरगण्डमण्डलाभिः मृणालवलयालंकृतकलाचीदेशाभिः अम-
न्दचन्दनस्यन्ददुर्दिनस्ननतटाभिः निविडजलक्रीडामाञ्जिष्ठदृष्टिभिः वल्लभ-

विकिरति, कुचकलशतटे स्ननकलशमूले स्पृष्ट सती चूचुकप्रक्रमेण कुचामावसरेण चन्द-
नस्यन्दधाराः विकिरति, वक्त्रे स्पृष्टा सती नैत्रान्तराभ्यां लोचनमध्याभ्यां चन्दनस्यन्द-
धाराः विकिरति, शिरसि मस्तके स्पृष्टा सती अबतंसार्पितेन कर्णपूरेण कुचलयेन चन्दन-
स्यन्दधाराः विकिरति, श्रोण्यां कट्या स्पृष्टा सती काञ्चीगुणाग्रैः वटिमेखलादोरकप्रान्तीः
चन्दनस्यन्दधाराः विकिरति, त्रिवलिषु उदररेखासु स्पृष्टा सती पुनश्च पुनरपि नाभि-
रन्ध्रेण दुन्दिकाष्ठिदेण चन्दनस्यन्दधाराः विकिरति । यन्त्राली कथंभूता । धीरा अनाविला
निर्मला । दीपकसमुच्चालंकारः ॥

किं कुर्वाणोऽहम् । प्रियतमाभिः सह सक्रीडमानः । कथंभूताभिः प्रियतमाभिः ।
शिरीषकुसुमदामसंदामितकुन्तलकलापाभिः शिरीषकुसुमदामभिः शिरीषपुष्पमालाभिः
संदानिताः प्रयिताः कुन्तलकलापा केशहस्ताः याभिस्तास्तथोक्तास्ताभिः । उक्तं च—
'शिरीषस्तु कपीतनः भण्डिलो मृदुपुष्पध भण्डीरः शङ्खिनीफलः शुक्ततनुदयामककलक-
शुप्रियः मदीवेति (?) यावत् । पुनः कथंभूताभिः । विचकिलमुकुलपरिकल्पित-
हारयष्टिभिः विचकिलो भोगरक्तस्य मुकुलैः कलिभिः परिकल्पिता रचिता हार-
यष्टयो मुक्ताकुलमाला याभिस्तास्तथोक्तास्ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । पाटलीप्र-
सवसुरभितधम्मिलमध्याभिः पाटली वसन्तदृष्टी तस्याः प्रभवैः सुरभितः धम्मिलः
संयताः कशास्तस्य मधो गर्भो याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । कर्णपूरम-
रुवकोद्भेदसुन्दरगण्डमण्डलाभिः कर्णपूरस्य सबन्धी योऽसौ मरुवकः पत्रपुष्पवि-
शेषः तस्योद्भेदैर्मञ्जरीभिः सुन्दराणि गण्डमण्डलानि यासां ताः तथा ताभिः । पुनः कथं-
भूताभिः । मृणालवलयालंकृतकलाचीदेशाभिः मृणालानां वलयैः कटकैः अलंकृताः क-
लाचीदेशाः प्रकोष्ठभागा याभिस्तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । अमन्दचन्द-
नस्यन्ददुर्दिनस्ननतटाभिः अमन्दः प्रचुरतरो योऽसौ चन्दनस्यन्दः गन्धसारदवस्त्रेण
दुर्दिनानि विलिप्तानि स्ननतटानि यासां तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । निविड-
जलक्रीडामाञ्जिष्ठदृष्टिभिः निविडा माढा या जलक्रीडा तथा माञ्जिष्ठाः पाटला दृष्टयो
यासां तास्तथा ताभिः । पुनः कथंभूताभिः । वल्लभलोकस्तयश्चोदस्तजलजङ्घाशुकव्यक्त-
निमोघतप्रदेशाभिः वल्लभलोकस्य प्रियजनस्य हस्तस्य सबन्धि यत् यन्त्रं जलो-

लोफहस्तयन्त्रोदस्तजलजटांशुकव्यक्तनिम्नोन्नतप्रदेशाभिः अमर्यादालापविला-
सहासोल्लासानिरामाभिः प्रियतमाभिः सह संक्रीडमानः

विवशविसिनीकन्दच्छेदैर्मृणालविमूषणै-

र्मलयजरसस्यन्दाद्रौर्द्वैरशोकदलोच्चयैः ।

युवतिहृदयैर्होरोत्तारस्त्रनैश्च विलासिनां

समधिकरतिर्जातः कामं निदाघसमागमः ॥ ३७६ ॥

भास्वद्रास्वति दाहवाहिमरुति ज्वालोत्पन्नाश्चाकृति

शुष्यद्भृति दीप्यमानवियति मेघन्मुस्त्राम्भोद्युति ।

क्षेपयन्त्रं तेन उदस्तमुत्तिष्ठं यजलं तेन जटानि आर्द्राणि यान्यंशुकानि तेषु व्यक्ताः
स्फुटीभूता निम्नोन्नतप्रदेशा जपनस्तनादिस्थानानि यासां तास्तयोक्तास्ताभिः । पुनः
कथंभूताभिः । अमर्यादालापविलासहासोल्लासानिरामाभिः अमर्यादाः प्रचुरा ये आलापाः
परस्परभाषणानि तथा अमर्यादा ये विलासा लोचनोत्क्षेपास्तथा अमर्यादा ये हासा च-
कारवचनानि मुखविकारा वा तेषामुद्गासैः प्रादुर्भावेरभिरामा अतिमनोहरा याः प्रिय-
तमास्ताभिः ॥

कथंभूतः सप्तहर्षदिनेषु मप्याहृतमयानतिवाहयामास । इत्यमुना प्रकारेण वैता-
लिकालापोल्लास्यमानमानसः वैतालिकानां बोधकरणां आलापैः उल्लासयमानं आह्लाद्यमानं
मानसं यस्य स तथोक्तः । इतीति किम्—विवशविसिनीत्यादि । निदाघसमागमो
प्रीत्यक्कालागमो विलासिनां कामिना कामं वधेष्टं समधिकरतिर्जातः सम्यक्प्रकारेण
अधिकरतिदायको बभूव । केः कृत्वा निदाघसमागमः समधिकरतिर्जातः । विवशवि-
सिनीकन्दच्छेदैः विवशा अवशात्मानो ये विसिनीनां कन्दच्छेदा मूलूतण्डानि तैः ।
उक्तं च—‘विवशः स्याद्वदयात्मानिष्ठपुष्टविनिधयः ।’ पुनः केः कृत्वा । मृणालवि-
मूषणैः मृणालानामुत्पलानां विमूषणैः । पुनश्च केः कृत्वा । अशोकदलोच्चयैः अशोकपङ्क-
जव्याभिः । कथंभूतैरशोकदलोच्चयैः । मलयजरसस्यन्दाद्रौर्द्वैः मलयजरसस्यन्दामाद्र-
वस्य स्यन्दः स्रवस्तदुपलक्षिता या आर्द्रा जलक्षिप्तवस्त्रं तथा आर्द्राः क्लिप्ता ये अशोक-
दलोच्चयास्तैः । पुनश्च केः कृत्वा । युवतिहृदयैः वनितानां हृदयाङ्गिणैः । कथंभूतैः
युवतिहृदयैः । होरोत्तारस्त्रनैः हारैः उत्तराः उत्कृष्टोन्मत्त्राः स्त्रना येषु तानि तथा तैः ।
समुच्चयदीपकान्तकारः ॥

भास्वदित्यादि । अस्मिन् प्रीत्ये एतस्मिन् पर्वकाळे देशान्तरं गच्छन् पुमान्
यति पयस्वं गच्छति । कथंभूते प्रीत्ये । भास्वद्रास्वति तेजस्वी भास्वान् श्रीसूयौ
यस्मिन् प्रीत्ये स भास्वद्रास्वान् तस्मिन् । पुनः कथंभूते । दाहवाहिमरुति दाहवाही

संशुष्यत्सरिति कथत्तनुमति स्वान्तोद्भवोर्जाहति

ग्रीष्मेऽस्मिन्महति क्षयामयचिति प्राञ्चनमृतिं गच्छति ॥ ३७७ ॥

कृतकिसलयशय्याः प्रान्तचूतप्रतानाः

स्तवकरचितकुड्यास्तलप्रसूनोपहाराः ।

जलसरणिसमीरासारसाराः प्रियाणां

कुचकलशविलासैर्निर्विशोधानभूमीः ॥ ३७८ ॥

विकचविचकिलालीकीर्णलोलालकानां

कुरवकमुकुलसक्तारहारस्तनीनाम् ।

संतापकारी महत् यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । ज्वालोत्त्वणाद्याकृति
ज्वालावत् अर्धिवत् उत्त्वणास्तोमा आशा दिप्तः करोतीति ज्वालोत्त्वणाद्याकृत् तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । शुष्यद्भूति शुष्यन्ती दहमानाः भूयतः पर्यता यस्मिन् स तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । दीप्यमानवियति दीप्यमान जाज्वल्यमानं वियद्विष्णुपदं यस्मिन्
स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । प्रेङ्खन्मुखाम्भोपुति प्रेङ्खन्ती चलन्ती मुखाम्भसः मुखप्रसृष्ट-
जलस्य पुतिः दीप्तिर्यत्र ॥ तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । संशुष्यत्सरिति सम्यक्प्रका-
रेण शुष्यन्त्यः सरितो यत्र तस्मिन् । पुनः कथंभूते । कथत्तनुमति कथन्तः कापीनव-
न्तस्तनुमन्तः प्राणिनो यस्मिन् स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । स्वान्तोद्भवोर्जाहति स्वान्तो-
द्भवस्य कन्दर्पस्य ऊर्जा बलं हरतीति स तस्मिन् । ग्रीष्मे कामबलं न भवतीत्यर्थः ।
पुनः कथंभूते । महति गृह्तरे । ज्येष्ठावादीये इत्यर्थः । पुनः कथंभूते । क्षयामयचिति
क्षयामयं यक्ष्माणं राजरोमं विनोति पुष्पातीति स तस्मिन् । जाललंकारः ॥

कृतकिसलयेत्यादि । हे राजन्, त्वं उद्यानभूमीर्वनभूमीः निर्विशा अनुभव । कैः
कृत्वा । प्रियाणां वक्षभत्रीणां कुचकलशविलासैः स्तनपटालिङ्गनैः । कथंभूता उद्यानभूमीः ।
कृतकिसलयशय्याः कृताः किसलयैः तरुपल्लवैः शय्याः क्षयनीयानि यासु तास्तथो-
पास्त्याः । पुनः कथंभूताः । प्रान्तचूतप्रतानाः प्रान्तेषु चूतानां प्रतानाः समूहा यासु
तथा ताः । पुनः कथंभूताः । स्तवकरचितकुड्याः स्तवकाः पुष्पगुच्छास्तै रचिता निर्मिताः
कुड्या भित्तयो यासु तास्तथा ताः । पुनः कथंभूताः । तत्प्रसूनोपहाराः तेषामुद्यानानां
प्रसूनानि तेषामुपहाराः प्रहरा यासु तास्तथा ताः । पुनः कथंभूताः । जलसरणिसमीरा-
सारसाराः जलसरणयः कृत्रिमजलनयस्तासां समीरासारैर्वायुसमूहैः साराः मनोहरा-
स्तस्यासा ताः । समुषयालंकारः ॥

यिकचेत्यादि । हे नृप, योपिनां किमपि अपूर्वं कथय कथाययुक्तं वक्तुं शुभ्यास्ता-
दय । कथंभूतानां योपिताम् । विकचविचकिलालीकीर्णलोलालकानाम् यिकचानि विचकि-

दरजरठदलपैः पल्लवैश्चतुर्जातै-

नृप किमपि कपायं योषितां चुम्ब वक्रम् ॥ ३७९ ॥

अलककिसलयानां मूलताम्राधिनीनां

नयनमधुलिहानां चारुगण्डसलीनाम् ।

कुचकुसुमचयानां मीवनश्रेणिकाना-

मरनिषु कुरु केलीः किं नृपान्यैर्वनान्तैः ॥ ३८० ॥

लसदलकतरङ्गाः कान्तनेवारविन्दाः

प्रचलमुजलतान्ताः पीनवक्षोजकोकाः ।

अतनुजपनकूल्यधारलावण्यवार-

स्तन नृप जलकेलिं कुर्वतः स्त्रीसरसः ॥ ३८१ ॥

ऊरव्यासवशेन मन्दितरया रुद्धा नितम्बस्थलै-

र्नामीकन्दरदेशवारिवलनव्यालोलफेनावलिः ।

बाहूत्पीडनसंगललहरिका पीनस्तनोत्तम्भिता

जङ्घादप्रजलापि खेलदबला कूलरूपा बाहिनी ॥ ३८२ ॥

गम्भीरनाभीवलभिप्रवेशादल्पोदकामूचटिनी मुहुर्या ।

स्त्रीणां पुनः सातिभृता निकामं प्रियापराधस्रवदश्रुपूरैः ॥ ३८३ ॥

एव कोका यासु ताः । पुनः कथंभूताः । अतनुजघनकूलः अतनूनि महान्ति जघनान्येव कूलानि तटानि यासा ताः । पुनः कथंभूताः । चाहलावप्यवारः चारुणि लावण्यानि कान्तयो वारीणि जलानि यासु ताः । रूपकालंकारः ॥

ऊरव्यासवशेनेत्यादि । हे राजन्, खेलदबला खेलन्ती रममाणा अबला जङ्घा-
दप्रजला । जङ्घादप्रजला सा कूलरूपा बाहिनी कथमिति विरुद्ध परिह्रियते । यतः कूलं-
रूपा सरमन्दिरपीठवती तत एव जङ्घादप्रजला आनुषर्यन्तप्राप्तशुका इति सुस्थम् ।
कथंभूता खेलदबला । ऊरव्यासवशेन मन्दितरया ऊर्वोः सकिप्रोः व्यासः परस्परसमेहनं
तस्य वशेन परवशात्वेन मन्दितरया मन्दवेगा । पुनश्च कथंभूता नितम्बस्थलै रुद्धा
नितम्बा एव स्थलानि उच्चतया तै रुद्धा अवष्टब्धा । पुनः कथंभूता । नाभीकन्दरदेशवारि-
वलनव्यालोलफेनावलिः नाभ्येव कन्दरदेशो गृहास्थान तत्र वारिवलनेन प्रस्नेदजल-
व्याप्त्या व्यालोलो विशेषेण चपला फेनावलिः शुक्रडिण्डीरपिण्डराजिर्मस्या सा ।
पुनः कथंभूता । बाहूत्पीडनसंगललहरिका बाहोर्भुजयोस्त्पीडनेन गाढमालिङ्गनेन संग-
लन्त्यः समुत्तमागच्छन्त्यो लहरिकास्त्ववसक्तोक्षेक्षणवीचयो यस्या सा । पुनः कथंभूता ।
पीनस्तनोत्तम्भिता पीनी पूर्वोक्तलक्षणी यौ स्तनौ ताभ्यामुत्तम्भिता अवष्टब्धा सा त-
थोक्ता । रूपकविरोधालंकारः ॥

गम्भीरनाभीत्यादि । या स्त्रीणा तटिनी त्रिवलीलक्षणा नदी गम्भीरनाभीवल-
भिप्रवेशात् अगाधतुन्दिकातलाधारसंघसपञ्जरसचारात् अल्पोदका अभूत् । प्रस्नेदजलर-
हिता बभूवेत्यर्थः । सा तटिनी प्रियापराधस्रवदश्रुपूरैः प्रियस्य अपराधः प्रियापराधः
मर्तृदोषः तस्मात् स्रवन्ति क्षरन्ति यानि अधूणि तेषां पूरैः निकामं पुनः पश्चात् अति-
भृता अभूत् । रूपकालंकारः ॥

१. यद्यपि सर्वेषु पुस्तकेषु 'मन्दितरया' इत्येवोपलभ्यते, तथापि सटीकपुस्तके
टीकायां व्याख्येयपत्रमे तकारोपरि श्रयमत्वबोधकसह्याया रेफोपरि द्वितीयत्वबोधक-
संख्यायाः केनचिच्छोषकेन कृतायाः 'मन्दवेगा' इति पर्यायस्य च दर्शनेन पाठस्तथा
कल्पितः.

अलकेक्षणवदनकुचैरुन्मज्जन्त्याः क्रमेण कान्तायाः ।

जम्बालकुवलयाम्बुजपुलिनश्रियमाश्रिता सिन्धुः ॥ ३८४ ॥

अहनि परिणतार्धे नाथ सीमन्तिनीनां

पुरुपरतनियोगव्यग्रकाञ्चीगुणानाम् ।

शिथिलयति कपोले मण्डनं स्वेदविन्दु-

निविडकुचनिकुञ्जात्स्वन्दते वारिपूरः ॥ ३८५ ॥

उद्वेलन्ति कपोलपालिषु कुचस्तम्बेषु मन्दास्पदाः

स्फायन्ते वलिवाहिनीषु पृथवो नाभीदरश्रेणिषु ।

प्रीप्तेऽपि स्मरकेलिलालसधियां स्त्रीणां श्रमाम्भःकणाः

ख्यान्ति प्राश्रप एव सपद्ममी जीवीलतोलासिनः ॥ ३८६ ॥

अलकेक्षणेत्यादि । सिन्धुर्नदी मधुर्दृष्टिलक्षणा कान्ताया श्रियः अलकेक्षणवदन-
कुचैः अलकायाः..... जम्बालकुवलयाम्बु-
जपुलिनश्रिय आश्रिता बभूव । जम्बालानि शैवलानि । उक्तं च—‘शैवले कर्दमे चैव
जम्बालमिति चोच्यते’ । कुवलयं च उत्पलम्, अम्बुजं च कमलम्, पुलिनं च तोयोत्थि-
तस्थलम्, जम्बालकुवलयाम्बुजपुलिनानि । ‘तोयोत्थितं तत्पुलिनम्’ इति वचनात् । तेषां
श्री शोभा ता जम्बालकुवलयाम्बुजपुलिनश्रियं आश्रिता प्राप्ता । यथासंख्यालंकारः ॥

अहनीत्यादि । हे नाथ हे राजन्, अहनि दिवसे परिणतार्धे मध्याह्निकालाया स्वेद-
विन्दुः प्रसवेजल सीमन्तिनीनां कपोले मण्डनं पत्रवर्णी शिथिलयति शयं करोति ।
निविडकुचनिकुञ्जात् निविडी परस्परसलर्प्री यौ कुचौ तयोर्निकुञ्जं मध्यस्थानं निविडकुच-
निकुञ्जं तस्मात् । उक्तं च—‘निकुञ्जकुञ्जौ वा क्लीबे लताविपिहितोदरे ।’ स्थाने इति
विशेषः । वारिपूरो जलप्रवाहः स्वनन्दते क्षरति । कथंभूतानां सीमन्तिनीनाम् । पुरुपर-
तनियोगव्यग्रकाञ्चीगुणानाम् । ‘उपरि स्त्री अधः पुरुष इति रीत्या यत्पुरतं तत्पुरुपरत-
मुच्यते निपरीतरत्नम्’ इति वचनात् । तस्य नियोगो निर्विशेषो योगो नियोगो व्यापारस्त्वत्र
व्यप्रो व्याकुलः । ‘व्यप्रे च प्रगुणाकुले’ इति वचनात् । काञ्चीगुणो कटिमेतला याता
तास्तयोक्तास्तासाम् । शृङ्गाररसप्रधानं रूपकमिदम् ॥

उद्वेलन्तीत्यादि । हे राजन्, स्त्रीणां श्रमाम्भः कणां सुरतधर्मसजातजलकणा-
श्रीप्तेऽपि उष्णकारेऽपि प्राश्रप एव वर्षतोरिव सपद्म शोभा अमी प्रत्यक्षीभूताः
ख्यान्ति कथयन्ति । सूचयन्तीत्यर्थः । कथंभूतानां स्त्रीणाम् । स्मरकेलिलालसधियाम्
स्मरकेलिषु संदर्पकीदृशु खलसा अलाकाद्वा धीर्दुर्द्विर्यासा तास्तथा तासाम् । श्रमाम्भ-
कणाः किं कुर्वन्ति । कपोलपालिषु गण्डस्थलवारिवारणेषु उद्वेलन्ति उत्पतन्ति । उक्तं
५० ४६

मन्दानिलेषु कदलीदलमण्डपेषु
हारेषु यन्मृगहकेलिषु चन्दनेषु ।
बद्धस्पृहाक्षनु दुनोति कथं स कालः

कान्तासु चार्पितपयोधरमण्डलासु ॥ ३८७ ॥

इति वैतालिकालापोह्यास्यमानमानसः सकललोकलोचनघूर्णनेषु घर्मदिनेषु
मदिरासमागमानिव मध्याह्नसमयानतिवाहयामास ।

अकुर्वन्मनसः प्रीतिं यः स्त्रीषु विहितादरः ।

अन्यार्थं भारवोदेव स परं क्लेशभाजनः ॥ ३८८ ॥

च विद्यानन्देन—‘चलने चलति प्रेक्षति विष्णुपते वेपते च वेष्टति च लङ्गति रज्जति
षल्गति दोलयति स्पन्दते स्फुरति ॥’ कथंभूता* ध्रमाभ.कणाः । कुचस्तम्बेषु स्तनप्र-
माणेषु मन्दास्पश मन्दस्पन्दा* । पुनश्च किं कुर्वन्ति ध्रमाभ.कणाः । बलिवाहिनीषु
त्रिवलीनदीषु स्फायन्ते स्फारीमवन्ति वृद्धिं गच्छन्ति । कथंभूताः । नामीदरधेः
नामिविवरसमूहेषु पृथक् । पुनः कथंभूताः । नीवीलतोद्भासिनः नीवी कटीवल्लवन्धनं
सैव लता वागी तामुद्भासयन्तीत्येवंशीला । उल्लसन् कुर्वन्तीत्यर्थः । रूपकोपमालंकारः ॥

मन्दानिलेष्वित्यादि । हे राजन्, स कालो प्रीतिमकालो नन्वहो कथं केन प्रकारेण
नरान् दुनोति सतापयति । कथंभूतान् नरान् । बद्धस्पृहासु साक्षाद्भान् । केषु सःसु दुनोति ।
मन्दानिलेषु अतीववातेषु सत्सु । तथा कदलीदलमण्डपेषु अशुभफलपूर्णं गृहेषु सत्सु ।
तथा हारेषु तथा यन्मृगहकेलिषु यन्मृगधारामन्दिरक्रीडासु सतीषु । तथा चन्दनेषु हरिच-
न्दनश्वेषु सत्सु । तथा कान्तासु सतीषु । कथंभूतासु कान्तासु । अपितपयोधरमण्डलासु ।
न कथमपि दुनोतीत्यर्थः । समुच्चयालंकारः ॥

कथंभूतेषु घर्मदिनेषु । सकललोकलोचनघूर्णनेषु सर्वलोकलोचननिद्रोत्पादकेषु ।
कथंभूतान् मध्याह्नसमयान् । मदिरासमागमानिव यथा मदिरासमागमाः सकललोकलो-
चनानां घूर्णनं कुर्वन्ति ॥

अकुर्वन्नित्यादि । यः पुमान् स्त्रीषु वनितासु शिषये मनसः प्रीतिं हर्षमकुर्वन्
स्त्रीषु विहितादरो न भवति कृतादरो न स्यात् । सः पुमान् परं केवलं क्लेशभाजनो
भवति । क इव । अन्यार्थं भारवोदेव यथा भारवोदा पुमान् अन्यार्थं अपरेषां निमित्तं
भारं वहति स्वयं तु क्लेशं सहते उत्पन्नानो ज्ञातव्यः । उपमालंकारः ॥

१. मूलटीकयोदमभोरपि ‘भाजन.’ इति पुंस्त्वनिर्देशः ‘पात्रामत्रे च भाजनम्’
इति स्त्रीत्वनिर्देशविच्छेदः.

कदाचिद्विद्यलक्ष्मीकुन्तलकलापकान्तिभिः सुरसरिनीलिकाविलासहासैः
त्रिदिवस्त्रीनेत्राञ्जनविराजिभिः अमृतकरकुरङ्गलोचनच्छायैः तपनतुरगदूर्वा-
ङ्कुरस्थलसृष्टिभिः स्वर्देवताभिषेकमरकतमयकलशमण्डलावलोकैः विद्याधर-
पुराभिसारिकाविजृम्भणतिमिरवृत्तिभिः सैहिकेयसैन्यसमसाहसव्यवसायैः खे-
चरीचरणचाराचरितमेचकमणिकुट्टिमाभोगमङ्गिभिः गगनचरमिथुनरतिके-
लितमालकाननकमनीयैः अमरविमानमहानीलाधिष्ठानलिम्पिभिः अम्बरसरः-

कदाचित् कस्मिंश्चिद्वनसरे अम्भोधरैर्भैः कृत्वा प्रसवोन्मुखकामिनीउचचचुत्तुकाभा-
सि नमसि सति प्रसवे प्रसूतौ उन्मुखा अवसरन्ती या कामिनी स्त्री तस्याः कुचचू-
चुकवत् कुण्ठवर्णतया आमा शोभा यस्य नमस्तत्तयोक्तं तस्मिन् । ईदृग्विधे नमसि
सति वर्पतुं धियं वर्षाणालक्ष्मीं अनुभवन् भुञ्जानो यावत् यावत्कालं अहं यशोधरः सप्रमोदं
सह्यै आवाचके तिष्ठामि स्म तावत्कालं सधिमिग्रही यशोधरस्य महान् वृत्तः इति विज्ञाप्य
इति विज्ञापनं कृत्वा दूतं शासनहर प्रावेशयत् प्रवेशितवान् । इति क्रियाकारकसम्बन्धः ।
कथंभूतैरम्भोधरैः । विबलक्ष्मीकुन्तलकलापकान्तिभिः विद्यलक्ष्म्याः कुन्तलकलापः
केशसमूहस्तद्वत् कान्तिः कृष्णस्त येपा ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । सुरसरिनीलि-
काविलासहासैः सुरसरिदाकाशगङ्गा तस्या नीलिका सैषलं तस्या विलासैर्हासितासप्र-
सरैः । पुनः कथंभूतैः । त्रिदिवस्त्रीनेत्राञ्जनविराजिभिः त्रिदिवस्त्रीणां नेत्राणां अञ्ज-
नवत् विराजिभिः विराजनशीलैः । पुनः कथंभूतैः । अमृतकरकुरङ्गलोचनच्छायैः
अमृतकरकुरङ्गस्य लोचनयोरिव आलमन्तात् छाया स्रान्तिर्येषां ते तथा तैः । पुनः
कथंभूतैः । तपनतुरगदूर्वाङ्कुरस्थलसृष्टिभिः तपस्वस्य श्रीसूर्यस्य तुरगास्तेषां दूर्वाङ्कुरा
हरिताङ्कुरास्तेषां स्थलसृष्टयो येषु ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । स्वर्देवताभिषेकमरकत-
मयकलशमण्डलावलोकैः स्वर्देवता स्वर्गदेवता तस्या अभिषेकाय ये मरकतमयक-
लशा हरिन्मणिमदघटास्तेषां मण्डलः समूहस्तद्वद्वलोकैः शोभा येषां ते तथा तैः ।
पुनः कथंभूतैः । विद्याधरपुराभिसारिकाविजृम्भणतिमिरवृत्तिभिः विद्याधरपुराणा
स्यन्धिष्यो या अभिसारिकाः अमुकस्त्रियः । 'कान्तार्थिनी तु या याति सकेतं साभि-
सारिका' इति वचनात् । तासां विजृम्भणं प्रसरणं तत्रिमितं तिमिरस्येव अन्यकारण्येव
वृत्तिर्येषां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । सैहिकेयसैन्यसमसाहसव्यवसायैः सैहिकेयो
विभुंतुदस्तस्य सैन्यस्य साहसव्यवसाय उद्यमप्रवृत्तियेषां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः ।
खेचरीचरणचाराचरितमेचकमणिकुट्टिमाभोगमङ्गिभिः खेचरीचरणानां चारः सचरण
तस्यै आचरिता मेचकमणीनां वृष्णरत्नानां कुट्टिमाभोगवत् यदभूमिर्विस्तारवत् भङ्गी
रचना येषां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । गगनचरमिथुनरतिकेलितमालकाननकमनीयैः
गगनचरमिथुनानां देवविद्याधरस्त्रीपुण्ययुगलानां रतिकेलये सभोगस्त्रीदामिभितं तमाल-

प्रसरत्पङ्कपेशलप्रकाशैः व्योमगजगण्डमण्डनमदमनोहारिभिः विडम्बितगा-
रुडोपलशैलशिखरशोभैः उपहसितशितिकण्ठकण्ठद्युतिभिः संकर्षणवसन-
वानातानमुन्दरैः सुसदनदीर्घिकाविकासितकुवलयवनविलसद्भिः अनङ्गना-
रण्यप्ररूढतापिच्छगुच्छगहनावगाहिरामैः अवहेलितहरिदेहदोतिसंपत्तिभिः
शिखण्डिताण्डप्रारम्भपूर्वरङ्गैः अनङ्गनगपल्लवोद्भासव्यसनिभिः प्रोषितपुरं-
ध्रिकाश्वासनप्रथमदूतैः चातककुलकेलिकारिभिः कलहंसनिर्वासधोपणाभि-

काननवत् कमनीया ये ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । अमरविमानमहानीलाधिष्ठानलि-
म्पिभिः अमरविमानानां सयन्धि यत् महानीलाधिष्ठानं कृष्णरत्नपटलं लिम्पन्ति तिरस्कृ-
न्तीत्येवंशीलास्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । अम्बरसरःप्रसरत्पङ्कपेशलप्रकाशैः
अम्बरसरस आकाशसरोवरस्य प्रसरत् व्याप्तवत् अस्पृष्टं कंदमस्तद्वत् पेशलः प्रकाशो
शीतिर्येषां ते तथातैः । पुनः कथंभूतैः । व्योमगजगण्डमण्डनमदमनोहारिभिः व्योमाकाशे
तदेव गजो हस्ती तस्य गण्डो षटो तथोर्मण्डनं भूषणं यो मदस्तद्वत् मनो हरन्तीत्येवं-
शीला ये ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । विडम्बितगारुडोपलशैलशिखरशोभैः
विडम्बिता तिरस्कृता गारुडोपलशैलस्य नीलपर्वतस्य शिखरस्य शोभा यस्ते तथा तैः ।
[पुनः कथंभूतैः । उपहसितशितिकण्ठकण्ठद्युतिभिः]

.....पुनः कथंभूतैः । संकर्षणवसनवानाता-
नमुन्दरैः संकर्षणस्य बलभद्रस्य यदुत्तरं तस्य वानातानवत् वननतनवत् मुन्दरैः । पुनः
कथंभूतैः । सुसदनदीर्घिकाविकासितकुवलयवनविलसद्भिः सुसदनदीर्घिकायां विकासितं
यत् कुवलयं नीलोत्पलं तद्वत् विलसन्कुवलयन्तीत्येवंशीलास्ते । पुनः कथंभूतैः । अनङ्गना-
रण्यप्ररूढतापिच्छगुच्छगहनावगाहिरामैः अनङ्गनमाकाशे तदेवारण्यं तत्र प्ररूढास्तापि-
च्छाः काहलिकरक्षास्तेषां गुच्छाः पुष्पलम्बयः तेषां महानि वनानि तद्वत् अवगा-
हिरामैः व्यापनमनोहरैः । पुनः कथंभूतैः । अवहेलितहरिदेहदोतिसंपत्तिभिः अवहेलिता
तिरस्कृता हरेर्नायणस्य देहस्य दोतिसंपत्तिः कृष्णकान्तिसंपत्तयस्ते तथा तैः । पुनः
कथंभूतैः । शिखण्डिताण्डप्रारम्भपूर्वरङ्गैः शिखण्डिनां मयूराणां ताण्डवप्रारम्भे नृत्यपू-
र्वकास्ते पूर्वरङ्गैः प्रथमरङ्गसदृशैः । पुनः कथंभूतैः । अनङ्गनगपल्लवोद्भासव्यसनिभिः अनङ्ग-
कंदर्पः स एव नगो वृक्षः तस्य पल्लवानामुद्भासे व्यसनं निर्वन्धो विद्यते येषां तैः ।
पुनः कथंभूतैः । प्रोषितपुरंध्रिकाश्वासनप्रथमदूतैः प्रोषितपुरंध्रिकाणां विरहिणीनां
कीर्णां आश्वासने धीरत्वदाने प्रथमदूतैः पूर्वसदृशहरैः । पुनः कथंभूतैः । चातककुलके-
लिकारिभिः चातकानां बप्पीहानां कुलानि तेषां केलिं वीर्यां कारयन्तीत्येवंशीलास्ते तथा

नवपटहैः कदलीदलश्यामलितदिगितिभिरम्भोधैः मसवोन्मुखकामिनी-
कुचचूचुकामासि नमसि, नीलनेत्रवितानान्तरालावलम्बितनिरन्तरहारहा-
रिणि समन्तात्पतति धारासारसलिले, वसुमतीतरुस्नन्धयधात्र्यामिव पयः-
पूर्णपयोधराभोगसुभगाया दिवि, चिरतरातपसतापदु स्थितायाः क्षितेर्यत्र-
घारागारलीलामिव विभ्रति गगनमण्डले, विततसितपताकाडम्बरेष्विव
शरत्रिर्शरनीरेषु गिरिषु, मुक्ताफलजालप्रसाधितेष्विव स्यन्दमानवारिसुन्दर-

तै । पुन कथभूतै । कलहंसनिर्घासपोषणाभिनवपटहै कलहसाना चक्षुचरणचक्षुरक्ताना
राजहसाना निर्वास उद्गासस्तस्य धोषणा उच्चैर्मुष्ट तस्या अभिनवपटहा अपूर्वानकास्ते
तथा ते । पुन कथभूतै । कदलीदलश्यामलितदिगितिभि कदलीना धारणवृत्ताना दलै
श्यामलिता कृष्णीकृता दिगिभक्तय प्रशस्ता दिशो यैस्ते कदलीदलश्यामलितदिगिभक्त-
यस्यै । पुनथ कस्मिन् सति वर्षेर्तुधियमनुभवन् आसाचके । धारासारसलिले धारागा-
मासारो वेगवद्द्वर्षस्तस्य सलिले जले समन्तात् सर्वत पतति सति क्षरति सति । कथभूते
धारासारसलिले । नीलनेत्रवितानान्तरालावलम्बितनिरन्तरहारहारिणि नीलनेत्र कृष्णा-
शुक तस्य वितान चन्द्रोपवत्सस्यान्तराले अधोभागे अवलम्बिता निरन्तरा अविच्छिन्ना
ये हारा मुक्ताफलमालास्तद्वत् हारिणि मनोहरे । पुनथ कस्या सस्या वर्षेर्तुधियम-
नुभवन्नासाचके । विमि सत्याम् । कथभूताया दिवि । पय पूर्णपयोधराभोगसुभगायाम्
पयोभिर्जले पूर्णा श्रुता ये पयोधरा मेवास्तेपामाभोग परिपूर्णता तेन सुभगा सौभा-
ग्यवती सा तथा तस्या तथोक्त्याम् । पुन कथभूतायाम् । वसुमतीतरुस्नन्धयधात्र्यामिव
वसुमती पृथ्वी तस्यास्तरव एव स्नन्धवा पुत्रास्तेषा धात्र्यामिव उपमातरीव । यथा
उपमाता पयसा दुग्धेन पूर्णपयोधराभोगसुभगा परिपूर्णस्तानोपमनोहरा भवति ।
पुनथ कस्मिन् सति वर्षेर्तुधियमनुभवन्नासाचके । गगनमण्डले सति । गगनमण्डले किं
वृषति सति । क्षिते पृथिव्या यत्रधारागारलीला विभ्रतीव सति । कथभूताया क्षिते ।
चिरतरातपसतापदु स्थिताया चिरतरं दीर्घकालमातपस्य धर्मस्य सतापेन सञ्चरेण
दु स्थिताया दुरावत्ता । पुनथ केषु सत्सु वर्षेर्तुधियमनुभवन्नासाचके । गिरिषु
सत्सु । कथभूतेषु गिरिषु । शरत्रिर्शरनीरेषु क्षरन्ति उपरिष्ठादथ पतन्ति निक्षराणां
नीराणि कवन्धानि येभ्यस्ते तथा तेषु । पुन कथभूतेषु । विततवितपताकाडम्बरे-
ष्विव वितता विसृता पताका पञ्चाङ्गासामाडम्बर कटकौ येषु ते तथा तेषु ।
द्वोपमायाम् । पुनथ केषु सत्सु वर्षेर्तुधियमनुभवन्नासाचके । सद्यसु ग्रहेषु सत्सु ।
कथभूतेषु सद्यसु । स्यन्दमानवारिसुन्दरपर्यन्तेषु स्यन्दनानानि क्षरन्ति यानि वारीणि
तै सुन्दरा पर्यन्ता येषां तानि तेषु । पुन कथभूतेषु । मुक्ताफलजालप्रसाधितेष्विव
मुक्ताफलजालैर्मोक्षिकमालाभि प्रसाधितेष्विव । पुनथ कासु सतीषु वर्षेर्तुधियम-

पर्यन्तेषु सद्गुणेषु, भैरवातिलङ्घितासु सीमन्तिनीष्विव निर्मर्यादशब्दगमनासु
चाहिनीषु, निदाघनिवापजलसरावेष्विव निर्भराम्भ समृतेषु सरसु, समुद्र-
सलिलसहसेवितौर्वानलज्वालावभासिनीष्विव स्फुरन्तीषु तडित्सु, स्मरपुर-
दरार्पितचापव्यापारभार इव निवलाराधनधन्यधनुषि विजिगीषुलोके, कि-
लिञ्चसचयोचितचञ्चुरोचमानमौखलिकुलकुलेषु शास्त्रिशिषोद्गमदेशेषु, नी-
रन्ध्रशिलिन्ध्रबन्धरेषु धराभागेषु, लाङ्गलीप्रसवपाटलिमधामनि ककुप्चक-

शुभवन्नासाचे । वाहिनीपु सतीपु । कथभूतासु वाहिनीपु । निर्मयादशब्दगमनासु
 निर्मयादा नि सीमान शब्दा कोलाहला गमनानि च वेगवद्वाधनानि च यामु तास्तथा
 तासु । पुन कथभूतासु । सीमन्तिनीषिव । कथभूतासु सीमन्तिनीपु । मैरे-
 यातिलहितासु मैरेयेण मिरानामदेशोपनगुमयेन अविलहिता मैरेयातिलहिता-
 स्तासु । अत्र हेललकार । पुनथ वेपुससु । सर सु सरोवरेषु सरसु । कथभूतेषु सर सु ।
 निभराम्भ सप्ततेषु निर्भर गाढमम्भोभिर्नै सप्ततेषु परिपूर्णेषु । पुन कथभूतेषु । निदा-
 यनिवापनलसरावेष्टिव निदायो प्रीप्मकाल स तस्य निवाप सृतस्य वारटक तस्य सवधिपु
 जलसरावेष्टिव उदकवधेमानेष्टिव । 'पितृदान निवाप स्यात्' इति वचनात् । पुनथ कासु
 सतीपु । तडित्सु दतहदासु सतीपु । कथभूतासु तडित्सु । जलधरोदरेषु स्फुरतीपु
 चमपुसतीपु सतीपु । पुन कथभूतासु । समुद्रललितसहसेवितौर्धानलज्जालावभासिनी-
 थिव समुद्रसगिलं सरस्वन्नलै सहसेविता आस्वादिता या और्धानलज्जाला वडवा
 नलकीला तद्रदाभासते चमत्कुर्यतीयेवशीलास्त्रासिव । पुनथ कस्मिन् सति । विजि-
 गीपुलोके दानूणां विजेतुमिच्छी लोके सति । कथभूते विजिगीपुलोके । निदलाराधनध
 न्यधनुषि निवगना धनुर्भक्षकाणा आराधनेन ध्यानि कृताधानि धनूपि यस्य स
 निवलाराधनधन्यधनुस्त्रासिन् । पुन कथभूते । स्वरपुरंदरार्पितचापव्यापारभार
 इव स्वर कर्षं स एव पुरंदरस्तेन आर्पितो नियोगीकृतचापव्यापारभारो यस्य
 स तथा तस्मिन् । पुनथ केषु सरसु । शासिशिषोद्रमदेसेषु शासिनां शिषा
 अप्राणि तेषां उद्गमदेसेषु उत्पादस्थानेषु । कथभूतेषु शासिशिषोद्रमदेसेषु । मिलि-
 संचयोचितचशुरोचमानमौलिङ्गुलाङ्गुलेषु मिलिमाना अपेशलानां रम्भावाष्टानां संच-
 येन संपदेण उचिता योग्या चचवमुण्डाप्राणि तामो रोचमाना शोभमाना ये मौङ्ग
 ल्य वाकारतेषां कुत्र समूहैराङ्गुला व्याप्ता ये शासिशिषोद्रमदेगास्ते तथा तेषु ।
 पुनथ केषु सरसु । पुराणेषु भूमिप्रदेसेषु सरसु कथभूतेषु पुराणेषु । नीरप्रमिळी प्र-
 मपुरेषु नीरप्राणि अविच्छिन्नानि शिगीप्राणि मोमयच्छपाकाराणि ते पपुरा ये
 धराभागास्ते तथा तेषु । पुनथ कस्मिन् सति । ककुप्चकवाळे सति रिग्मण्डले सति ।
 कथभूते ककुप्चकवाळे । छात्रटीप्रसवपाटलिमद्यामनि छात्रटीनां जलपिण्डीनां

वाले, यूथिकाप्रसूनपरिमलविलासिषु शिलोच्चयशिलान्तरालपरिसरेषु, रत्ना-
ङ्कुरोमाञ्चकञ्चुकिनि विदूरभूधरे, गिरिमल्लिकामुकुलमण्डितशिखण्डेषु
गण्डशैलेषु, सुरगोपप्रचारशोणशोचिषि वसुंधरावलये, सर्जार्जुनविजयिषु
कुत्सीलकुञ्जेषु, मनोमवभल्लिकाकृतिषु च विजृम्भमाणेषु केतकीकुसुमपत्रेषु,

अपि च

उन्मार्गाम्भसि मेघमन्दनमसि छत्तांशुमत्तेजसि

क्षुम्यत्स्रोतसि रुद्रपान्धतरसि स्फूर्जच्छङ्खयसि ।

फलिकानां प्रसवाः पुष्पाणि तेषां पाटलिन्नः श्वेतरक्तस्य धाम स्थानं यत् ककुब्ज-
कृवाले तथा तस्मिन् । पुनश्च केषु सत्सु । शिलोच्चयशिलान्तरालपरिसरेषु शिलोच्च-
यानां शिलानां अन्तरालानां मध्यानां परिधराः पर्यन्तप्रदेशाः प्राङ्गणानि तेषु सत्सु ।
कथंभूतेषु शिलोच्चयशिलान्तरालपरिसरेषु । यूथिकाप्रसूनपरिमलविलासिषु यूथिकानाम-
न्यष्टानां प्रसूतानां परिमलानां विलासो विद्यते येषां ते तथा तेषु । पुनश्च कस्मिन्
सति । वैदूर्यरत्नोत्पत्तिहेतुविदूरभूधरे सति । कथंभूते विदूरभूधरे । रत्नाङ्कुरोमाञ्चकञ्चु-
किनि रत्नानामङ्कुरास्तेषां रोमाञ्चकञ्चुको विद्यते यस्य स तथा तस्मिन् । पुनश्च केषु
सत्सु । गण्डशैलेषु क्षुद्रपर्यन्तेषु सत्सु । कथंभूतेषु गण्डशैलेषु । गिरिमल्लिकामुकुलमण्डितशि-
खण्डेषु गिरिमल्लिकामुकुलैः कुटजकुञ्जलैर्मण्डिताः शिखण्डाः शिखराणि येषां गण्डशै-
लानां ते तथा तेषु । पुनश्च कस्मिन् सति । वसुंधरावलये सति । कथंभूते वसुंधरावलये ।
सुरगोपप्रचारशोणशोचिषि सुरगोपानां इन्द्रवधूटिकानां कीरविशेषाणां प्रचारेण प्रस-
रेण शोणाः कोकनदप्रभाः शोची रोचीर्यस्य स तथा तस्मिन् । पुनश्च केषु सत्सु । कुत्सी-
लकुञ्जेषु कुत्सीलानां पर्यन्तानां कुञ्जानि सतादिविहितोदराणि कुत्सीलकुञ्जास्तेषु सत्सु ।
कथंभूतेषु कुत्सीलकुञ्जेषु । सर्जार्जुनविजयिषु सर्जार्थ असनरक्षा अर्जुनाथ मयहेतु-
लक्षो वृक्षास्तौर्विजयन्ते शोभन्ते इत्येवंशोलास्ते तथा तेषु । पुनश्च केषु सत्सु । केतकी-
कुसुमपत्रेषु सत्सु । कथंभूतेषु केतकीकुसुमपत्रेषु । विजृम्भमाणेषु सत्सु । पुनः कथंभूतेषु ।
मनोमवभल्लिकाकृतिषु च मनोमवस्य भल्लिका बाणाप्रकलं तस्या आकृत्येषां तानि
तथा तेषु ॥

अपि च अस्ति कश्चिद्विशेषः । कथंभूतोऽहं वपेर्तुप्रियमनुभवनासांचके । इत्यमुना
प्रकारेण अकालजलदवन्दिनिनोद्यमानमनाः अकालजलदवात्रा बन्दिना स्तुतिपाठकेन
पिनोद्यमानं शीघ्रमानं मनो यस्य स तत्रोक्तः । इतीति किम्—

उन्मार्गाम्भसीत्यादि । हे नाथ, ईदृगिरये वर्षाच्छले प्रौढा नवयौवनो प्रिया
यस्य मुद्यसि परिहसि । च अन्यत् रुद्रवयसि प्रादुर्भूतनवयौवने सति त्वं कथं यासि
देशान्तरे गच्छसि । कथंभूते काले । उन्मार्गाम्भसि उन्मार्गाणि नदीनामुभयतटलक्ष्मीनि

कंदर्पौकसि मत्तकेकिमनसि प्रेमोद्यते चेतसि

काले यासि कथं च रुदवयसि प्रौढां प्रियां मुञ्चसि ॥ ३८९ ॥

उत्कूजच्छिखिनं नटत्करटिनं प्रादुर्भवच्छाखिनं

क्रीडद्भेककुलं पतद्बहुजलं क्षुब्धदरित्रीतलम् ।

पुप्यत्काममदं जयज्जनपदं सोत्तर्गसिन्धुस्पदं

दृष्ट्वेयं मिहिरं जगन्त्रियकरं काम्येति न स्त्री नरम् ॥ ३९० ॥

आम्नासि यस्मिन् काले उन्मार्गाम्भालस्मिन् । पुनः कथंभूते । मेघमन्दनभसि
मेघमैन्दं प्रचुरं नभो यस्मिन् स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । उन्मादुनरो-
जति उन्माच्छादितं अंशुमतः धीतूर्यस्य तेजो यस्मिन् स तथा तस्मिन् । पुनः
कथंभूते । क्षुब्धत्योतसि क्षुब्धसि तस्यद् वलन्ति उत्पतन्ति रोतांसि जल-
प्रवाहा यस्मिन् तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । रुदपाग्नतरसि रुदमवटर्प्यं
पाग्नानां तरो वेगो यस्मिन् स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । रज्जुर्जतद्विभूयति
रज्जुर्जन्तो अप्रतिहतव्यापाराद्वितस्ताभिर्भूयान् रज्जुर्जतद्विभूयान् तस्मिन् । पुनः
कथंभूते । कंदर्पौकसि कंदर्पस्य शोभे शृटं कंदर्पाकम्भस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
मत्तप्रेमिनसि मत्तानि उत्पटानि वेगिनां मयूराणां मनांसि चित्तानि यस्मिन् काले स
तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते एति । भो पथिक, तव चेतसि प्रेमोद्यते सति शौटार्दं
गते गति । तमुच्चपातंवारः ॥

नवजलकणसेकाद्भूमिसौरभ्यसारः .

प्रविकसितकदम्बामोदमन्दप्रचारः ।

जनपदयुवतीनां मानसोल्लासनायुः

प्रथमजलदवायुः प्रीतये स्तानृपस्य ॥ ३९१ ॥

कुर्वाणाः प्रचलाकिनां कलरवैरुत्तालनृत्तक्रियां

न्यस्यन्तो निचुलेषु कन्दलदलोल्लासावकाशत्रियः ।

एते चातकपोतपेयनिपतत्पाथःकणश्रेणयो

वाता वान्ति निदावलङ्घनवनोल्लाघाः प्रदीर्घागमाः ॥ ३९२ ॥

स्फुटितकुटजराजिर्मल्लिकोल्लासहारी

नवनिचुलविलासः कन्दलानन्दकारी ।

नवजलकणसेकादित्यादि । प्रथमजलदवायुः पूर्वमेघमारुतः नृपस्य यशोधरस्य प्रीतये हर्षाय स्तान्नृपस्य । कथंभूतः प्रथमजलदवायुः । नवजलकणसेकात् नूतनोदकविन्दुक्षरणात् भूमिसौरभ्यसारः भूमेः सौरभ्येण सौगन्ध्येन सारो मनोहरः । पुनः कथंभूतः । प्रविकसितकदम्बामोदमन्दप्रचारः प्रविकसिताः पुष्पिता ये कदम्बास्ते-पामामोदैन मन्दः अनुत्सुकः प्रचारः प्रवृत्तिर्भ्यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । जनपदयुवतीनां सर्वदेरास्त्रीणां मानसोल्लासनायुः मानसस्य हृदयस्योल्लासने आयुर्जायितव्यं यस्य । जाललंकारः ॥

कुर्वाणा इत्यादि । हे राजन्, एते स्पर्शनेन्द्रियस्य प्रत्यक्षीभूता वाता मायता वान्ति प्रपश्यन्ते । किं कुर्वाणा वाताः । प्रचलाकिनां मयूराणां कलरवैर्नृपशब्दैः सह उत्तालनृत्तक्रियां उत्सुकनटनचेषां कुर्वाणाः विदधानाः । पुनः किं कुर्वाणाः । निचुलेषु बालकदम्बेषु कन्दलदलोल्लासावकाशत्रियो न्यस्यन्तः कन्दलान्वद्धराणि दलानि पर्णानि तेषां उल्लासस्य उल्लसनस्य प्रादुर्भावस्य वर्धनस्य अवकाशस्य संमितैः धियो लक्ष्यस्ता न्यस्यन्त आरोपयन्तः । पुनः कथंभूताः । चातकपोतपेयनिपतत्पाथःकणश्रेणयः चातकपोतानां वष्पीद्वालकानां पेयाः पातव्या निपतन्तः क्षरन्तो निर्गलन्तः पाथः-कणानां जलविन्दूनां श्रेणयः समूहा येभ्यो वातेभ्यस्ते तथोक्ताः । पुनः कथंभूताः । निदावलङ्घनवनोल्लाघाः निदाघस्य उष्णतोल्लङ्घने अतिक्रमणे विनाशे धनः प्रचुरः उल्लाघो नैपुण्यं प्रादुर्भावो येषु ते तथोक्ताः । उक्तं च—‘अरक्ञ्चिस्त्रया दृष्टो निपुणश्चोल्लाघ इष्यते’ । पुनः कथंभूताः । प्रदीर्घागमाः प्रदीर्घां द्रव्यापी आयम आगमनं येषां ते प्रदीर्घागमाः । जाललंकारः ॥

स्फुटितकुटजराजिरित्यादि । घनसमीरः सरति प्रवर्तते । कथंभूतो घनस-

सरति धनसमीरः सीकरासारधारी

कृतसमधिककान्तिः केतकीकाननानाम् ॥ ३९३ ॥

प्रोत्तालयन्करटिना करपुष्कराणि

रन्ध्रोद्भुरध्वनितकीचककाननान्तः ।

उद्गापयन्मधुकरीर्नवनीपलमा

वातः प्रवाति शिखिताण्डवपूर्वरङ्गः ॥ ३९४ ॥

दधदिव हिमरम्यैः सीकरैरुत्प्रबोध

तपतपनवितापान्मूर्च्छितस्य स्मरस्य ।

वियदचलधराणामङ्गनिर्वाणहेतु-

जलदविजयजन्मा जृम्भते वायुरेपः ॥ ३९५ ॥

मीर । स्फुटितकुटजराजि स्फुटिता विकास प्राप्ता कुटजाना इन्द्रतरुणा राजयो
यत्र स तथोक्त । पुन कथभूत । मल्लिकोत्तसहारी मल्लिकाना मुक्तवधाना उद्गात्र
हरतीत्येवशील स तथा । पुन कथभूत । नवनिधुलविलास ।

पुन कथभूत । चन्दलानन्दकारी । पुन कथभूत ।
सीकरासारधारी सीकराणा आसारे समूह धरतीत्येवशील ॥ तथा । पुन कथभूत ।
केतकीकाननाना कृतसमधिककान्ति । विकासकारीत्यर्थ । आलङ्कार ॥

प्रोत्तालयन्नित्यादि । वात प्रवाति प्रवतते । किं कुर्वन् वात । करटिना करपुष्करा-
णि शुण्डाग्राणि प्रोत्तालयन् तरितानि कुर्वन् । कथभूतो वायु । रन्ध्रोद्भुरध्वनितकीचक-
काननान्त रन्ध्रेषु उद्भुरध्वनित कीचकाना सच्छिद्रवक्षानां काननाना अन्त मध्य
यत्र येन वा ॥ तथोक्त । पुनश्च किं कुर्वन् । नवनीपलमा नवकदम्बानामुपरि उपविष्टा
मधुकरी भ्रमरभार्या उद्गापयन् उत्तैर्गोन कारयन् । कथभूतो वात । शिखिताण्डवपूर्व-
रङ्ग शिखिना ताण्डवस्य पूर्वरो नृत्तप्रारम्भ । रूपालङ्कारः ॥

दधदित्यादि । हे रात्रन्, एष वायुर्जृम्भते प्रसरति । किं कुर्वन् । तपतपनविता-
पात् प्रीप्मकालपूर्वविशेषतापात् मूर्च्छितस्य प्रलयगतस्य स्मरस्य हिमरम्यै शीतलै
सीकरैरुत्प्रबोधमुन्नीवन दधदिव कुवन्निव । वायु कथभूत । वियदचलधराणामङ्गनिर्वा-
णहेतु वियदाकाशमचलाद्य धराद्य धरा पृथ्वी च वियदचलधरास्तासां अङ्गस्य शरीरस्य
निर्वाणहेतु सौख्यकारणम् । पुन कथभूत । जलदविजयजन्मा जलदाना विजये प्रकर्षे
जन्म उत्पत्तिर्यस्य स तथोक्त । उत्प्रेषालङ्कार ॥

घनमलिनं कृतनिनदं पतदशनिशरं प्रचण्डसुरचापम् ।
 करिकुलमिव संनद्धं वीक्ष्य नमो नो मयं कस्य ॥ ३९६ ॥
 कक्ष्येव गगनकरिणः काञ्चीव नमःश्रियो वियदेव्याः ।
 मणिमालेव विराजति यष्टिरियं शक्रचापस्य ॥ ३९७ ॥
 जलधिजलैः सह पीता ज्वाला इव वाढवस्य घनजठरात् ।
 निर्गच्छन्त्यः प्राप्ताः परिणतिमेतास्तडिलेखाः ॥ ३९८ ॥

विचकिलमुकुलश्रीः कुन्तलेषु स्थितानां
 स्तनतटलुठितानां हारलीला च येषाम् ।
 नवजलधरधाराबिन्दवस्ते पतन्त-
 स्ताव दधतु विनोदं योषितां केलिकाराः ॥ ३९९ ॥

घनमलिनमित्यादि । नमो वीक्ष्य दृष्ट्वा कस्य पुरुषस्य भवं न भवति । अपि
 तु सर्वस्यापि मयं भवतीत्यर्थः । कथंभूतं नमः । करिकुलं संनद्धमिव गृहीतसंनाहमिव ।
 पुनः कथंभूतम् । घनमलिनम् घनैर्मलिनमलिनं कृष्णवर्णम् । पुनः कथंभूतम् । कृतनिनदं
 विहितगर्जनम् । पुनः कथंभूतम् । पतदशनिशरम् पतन्तः अशनयो वज्राण्येव शरा
 घाणा यस्मात् । पुनः कथंभूतम् । प्रचण्डसुरचापम् प्रचण्डमुत्कटं सुरचापं यत्र
 तत्तथोक्तम् । श्लेषोपमाक्षेपालंकारः ॥

कक्ष्येत्यादि । इयं प्रत्यक्षीभूता शक्रचापस्येन्द्रपशुयो यष्टिः दण्डः विराजति ।
 कथंभूता यष्टिः । गगनकरिणः कक्ष्येव वरत्रेव । पुनः कथंभूता । नमःश्रियः काञ्चीव
 लिङ्गिनीव । पुनः कथंभूता । वियदेव्या आकाशदेवतायाः मणिमालेव । उपमालंकारः ॥

जलधिजलैरित्यादि । एताः प्रत्यक्षीभूतास्तडिलेखा विद्युदाजयः घनजठरात्
 निर्गच्छन्त्यः प्रादुर्भवन्त्यः । शोभन्ते इति शेषः । कथंभूतास्तडिलेखाः । जलधिजलैः सह
 पीता आस्त्रादिता वाढवस्य ज्वाला अक्षिपः परिणतिं प्राप्ता इव । उल्लेखालंकारः ॥

विचकिलमुकुलश्रीरित्यादि । हे राजन्, ते जगत्प्रसिद्धाः नवजलधरधारावि-
 न्दवः नवीनमेघोदकच्छट्टानां जलरूपाः पतन्तः सन्तस्ताव भवतो विनोदं हर्षं दधतु
 इवन्तु । ते के बिन्दवः । येषां बिन्दूनां योषितां कुन्तलेषु स्थितानां विचकिलमुकुल-
 श्रीर्भोगरकपुष्पद्वयलक्षणा वर्तते । पुनश्च ते के । येषां बिन्दूनां योषितां स्तनतटेषु
 उठितानां हारलीला हारल्लेखा वर्तते । कथंभूतास्ते नवजलधरधाराबिन्दवः । योषितां
 केलिकाराः क्रीडाविधायिनः । उपमालंकारः ॥

आशारुधि मदप्राये कमलानन्दनद्विपि ।

घनागमे च कामे च चित्रं यद्भुवनोत्सवः ॥ ४०० ॥

किं च ।

रामाः कामप्रकामाः सुकविकृतिकथादोहदा वाग्विवादा

सौधोत्सङ्गाः सभोगास्तरुणतरुदलोच्छासकान्ता दिगन्ताः ।

यस्मिन्नासारवारिखवदनणुकणध्रेणिसारा समीरा

सोऽय मोदाय राजन्न भवति समय कस्य पर्जन्यजन्य ॥ ४०१ ॥

इत्यकालजलदबन्धिविनोदमानमना. ऋषिचलमेखलानिलयिनि दिग्ब-
लयविलोकविलासनाम्नि घाग्नि समं सेवासमागतसमस्तसामन्तसमाजेन

आशारुधीत्यादि । घनागमे च अन्यत् कामे च यत् भुवनोत्सवो लोकानां
महोत्सवो वर्तते तच्चित्रं आधर्यमेतत् । कथभूते घनागमे । आशारुधि दिग्मण्डलानां
रोधके । पुन कथभूते । मदप्राये हर्षोत्पादके अहकारप्राये वा । पुन कथभूते ।
कमलानन्दनद्विपि कमलानन्दनस्य धीसूर्यस्य द्विपि क्षुद्रप्राये । अथवा कमलिनीतर्जने ।
कामे कथभूते । आशारुधि तृणोत्पादके । पुन कथभूते । मदप्राये रेत प्र-
सुरे । पुन कथभूते । कमलानन्दनद्विपि लक्ष्मीतमूदिद्विपि । श्रेयोपमालङ्कारः ॥

किं च । रामा इत्यादि । हे राजन्, स जगत्प्रसिद्ध अयं प्रलक्ष्मीभूत पर्जन्यजन्य
मेघोत्पादक समय काल कस्य पुष्पस्य मोदाय हर्षाय न भवति । अपि तु सर्वस्यापि
मोदाय भवतीत्यर्थः । कथभूतं स पर्जन्यजन्य समय । यस्मिन् मेघसमये रामा
स्त्रिय कामप्रकामा कर्षपरिपूर्णा भवन्ति । यस्मिन् मेघसमये वाग्विवादाः

सुकविकृतिकथादोहदा भवति सुकवीनां वा निवर्त्तेनगुणभद्रपुष्पदन्तादीनां कृतय
काव्यानि तामु या कथा रामायणादिचरित्राणि तामु दोहदा मनोरथा वर्तन्ते । य-
स्मिन् मेघसमये सौधोत्सङ्गा राजमन्दिरोपरितनभूमय सभोगा इष्टस्यगतितादिसहिता
भवन्ति । यस्मिन् मेघसमये दिगन्ता दिग्मण्डलानि तरुणतरुदलोच्छासकान्ता तरुणा
प्रलम्भा ये तरवो शृङ्गारतेषां दलानि तेषामुत्तमैः प्रादुर्भावैः काता मनोहरा भवन्ति ।
यस्मिन् मेघसमये समीरा स्पर्शना आसारवारिखवदनणुकणध्रेणिसारा आसारो
वेगवदूर्पलस्य वारीणि तेभ्यः शवन्त क्षरत प्रसरन्तोऽननव स्फूर्त्ता ये कणा
जलचूर्णानि तेषां ध्रेणिभिः सारा समप्रा ॥

वधुर्ध्रिय अनुभवन् कस्मिन् आर्त्ताचके स्थितिं चकार । घाग्नि गृहे । कथभूते घाग्नि ।
ऋषिचलमेखलानिलयिनि ऋषिचलः ऋषिचलमेखलस्य मेखला तट तस्यां निलीयते
तिष्ठतीत्येवरील यद्वाय तत्तया तस्मिन् । पुन कथभूते । दिग्बलयविलोकविलासनाम्नि

प्रवीरपुरुषपरिपत्परिवारितः पुष्करावर्तप्रमुखमेघमाननीयां वर्षर्तुश्रियं था-
वदहमनुभवन्सप्रमोदमासांचके, तावत्संधिविग्रही 'देव, पञ्चालमण्डलपते-
रचलस्य दुकूलनामा दूतः समागतः, तिष्ठति च प्रतीहारभूमौ' इति विज्ञाप्य
प्रावेशयत् । उपावेशयच्च यथानिबन्धमाचरितोपचारं तदुचिते देशे । 'दूत,
प्रदश्यतामस्मै प्रभवे ते प्रभुग्रहितं प्रामृतम् । शासनहर, समर्प्यतां शासनम् ।'
उभौ तथा कुरुतः । संधिविग्रही दूतदर्शनात्प्रत्यभिज्ञाय तन्नगरनिवासिना
तापसव्यङ्गनेन जावालनाम्ना 'अयं हि राजा गजबलप्रधानत्वादचिरादेव

दिग्वलयविलोकविलास इति नामाभिधान यस्य धामस्तत्तथा तस्मिन् । अहं कथमा-
साचके । रामं सार्धम् । केन समम् । सेवासमागतसमस्तसामन्तसमाजेन सेवायां पर्यु-
पासनायां समागता उपवीकृता ये समस्ताः सामन्ता देशपतयो राजानस्तेषां समाजः
समुद्भूतेन तथोक्तेन । कथंभूतोऽहम् । प्रवीरपुरुषपरिपत्परिवारितः प्रवीराः प्रकर्षेण वीराः
सहस्रभटलक्षभटकोटिभटा ये पुरुषाः धृत्यस्तेषां परिपत् सभा तथा परिवारितो
वेष्टितः । कथंभूतां वर्षर्तुश्रियम् । पुष्करावर्तप्रमुखमेघमाननीयाम् पुष्करावर्तनामा मेघ-
पिशेपः स प्रमुखः आदिर्येषां द्रोणमेघावर्तमेघसंवर्तमेघानां ते पुष्करावर्तप्रमुखास्ते च
ते मेघा जलमुचस्तीर्माननीया पूजनीया पुष्करावर्तप्रमुखमेघमाननीया ताम् । तथा
चोक्तम्—'मेघाधनुर्विधास्तेषां द्रोणाढ्यः प्रथमो मतः । आवर्तपुष्करावर्तस्तुष्यः सवर्तक-
ल्पधा ॥' कथं आसाचके । सप्रमोदम् सहर्षं हर्षसहितं यथा भवत्येवम् ।

इतीति निम् । हे देव यशोधरमहाराज, पञ्चालमण्डलपतेः द्रौपदीसमु-
त्पत्तिस्थानदेशस्यामिनोऽचलस्य अचलनाम्नो नरेन्द्रस्य दुकूलनामा दूतः समागतो वर्तते ।
न केवलं समागतः, अपि तु प्रतिहारभूमौ सिंहादारे तिष्ठति च । न केवलं दूतं प्रावे-
शयेत्, उपावेशयच्च स्थापयामास । क उपावेशयत् । तदुचिते देशे । कथमुपावेशयत् ।
यथानिबन्धं राजादेशं यथा भवत्येवम् । कथंभूतं दूतम् । आचरितोपचारम् आचरित
उपचारः पादपतनादिकं येन दुर्गटेन स आचरितोपचारस्तम् । संधिविग्रही प्राह—हे
दूत, अस्मै प्रभवे यशोधरमहाराजाय ते प्रभुग्रहितं तव सामिना प्रेषितं प्रामृतं त्वारं
वस्तु प्रदश्यतां प्रकटीभिमस्तम् । हे शासनहर हे ऐश्वर्यमानायक, शासनं लेखः सम-
र्प्यतां दीयताम् । उभौ दूतज्ञासनहारी तथा कुरुतः संधिविग्रहिणो वचनं तर्पय
चक्रतुः । अतीतकालसमीपवर्ती वर्तमानोऽतीतवद्भवति । संधिविग्रही यशोधरप्रधा-
नदूतस्य दुकूलं नाम दूतं एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवशीकृतात् । ॥ कृता । पूर्वं दूत-
दर्शनात् इति प्रत्यभिज्ञाय इति सृज्या । ॥ सृज्या । तन्नगरनिवासिना अचलनगरनिवा-
सिना तापसव्यङ्गनेन तापसवेरधारकेण जावालनाम्ना हैरिकेण वस्तुचिन्तं तव सृज्या ।

भवद्भिः सह विजिघृक्षुव्यापारो वर्तते । तदत्र यदुचितं तदाचरितव्यम्' इति, प्रहितं गोलकार्यं निर्वर्ण्य च, पुरस्तात्निवेशितं प्रादेशनं शासनं च, 'अये, विग्रहाग्रहग्रहिल एव स महीपालः प्रामृततन्त्रमेतत्पत्रं च प्राहिणोत् । तथा-खनयोर्मण्डलाग्रमुद्राङ्कितो वेष्टनचतुष्टयनिष्टङ्कितश्च बहिःप्रकाशः संनिवेशः । तदलमनेन विषमविषदोषकालुष्यवितर्ककर्मकावेशेनोपायनेन, शत्रुयशःप्रकाशपिशुनेन चानेन विलोकितेन लेखेन । श्रूयते हि किल—मणि-फण्डकविन्यस्तवपुषा कृत्रिमेणाशीविषविषधरेण धिपणो दुर्धर्मम्, देवा-

इतीति किम् । अयं अचलनामको राजा हि निश्चयेन भवद्भिः सह विजिघृक्षुव्यापारो वर्तते विग्रहं कर्तुमिच्छति । कस्मात् (कदा) । अचिरादेव शीघ्रमेव । कस्मात् । गजबलप्रधानत्वात् हस्तिसेन्यबहुलत्वात् । तत्तस्मात् कारणात् अत्र अस्मिन् दूते पञ्चालपती वा यत् उचितं तदुच्यते आचरितव्यम् । न केवलं जाबालकधितं प्रत्यभिप्राय, अपि तु प्रहितं गोलकार्यं लोहगोलकहेतुं निर्वर्ण्य पर्यालोच्य च । न केवलं गोलकार्यं निर्वर्ण्य अवादीत्, किं तु पुरस्तादप्रतः निवेशितमुषदौकितं प्रादेशनं प्रामृतं शासनं च लेखं च निर्वर्ण्य । अये कोपे विपादे च । खेदं कृत्वा श्रूयते । संधिविग्रही किं श्रूयते—स महीपालः अचलनामक एतत्प्रत्यक्षीभूतं प्रामृततन्त्रं प्रधानं प्रामृतं पत्रं च यत् प्राहिणोत् प्रेषितवान् तेनैव मया ज्ञायते विग्रहाग्रहग्रहिल एव संग्रामकरणनिबन्धेन प्रथिल एव वर्तते । तथाहि अनयो-लेखप्रामृतयोर्मध्ये लेखः कीदृशो वर्तते । मण्डलाग्रमुद्राङ्कितः खग्लमुद्रया सहितः । पुनः कथंभूतो लेखः । वेष्टनचतुष्टयनिष्टङ्कितश्च चतुर्भिर्वेष्टनैरुपन्यस्तः । वेष्टित इत्यर्थः । चतुरङ्गसैन्येन त्वामहं वेष्टयामीत्यभिप्रायः । खट्वेन च शिरःछेदं करिष्यामि इत्यभिप्रायः । पुनः कथंभूतो लेखः । बहिःप्रकाशः बाह्ये अर्थसूचकः । पुनः कथंभूतो लेखः । संनिवेशः सन् विद्यमानो वेदः स्थितिर्यस्य स संनिवेशः । संधिविग्रही किं कृत्वा पूर्वमवादीत् । इति ईदृशमर्थमनुष्ठाय विन्तयित्वा । इतीति किम् । तत्तस्मात् कारणात् अनेन उपायनेन प्रामृतेन अलं पूर्णम् । कथंभूतेन उपायनेन । विषमविषदोषकालुष्यवितर्ककर्मकावेशेन विषमं अप्रीतिकरं यद्विषं हालाहलं तस्य दोषः तेन कालुष्यवितर्ककर्मकाः कलुरताविचार-कठिनः आवेशोऽभिप्रायो यस्यिन्नुपायने तेनालम् । अनेन प्रत्यक्षीभूतेन लेखेन विलोकि-त्तेन वाचितेनापि अलम् । कथंभूतेन लेखेन । शत्रुयशःप्रकाशपिशुनेन शत्रोरचलमहारा-जस्य यशसः पुण्यगुणानुवीर्तनस्य प्रकाशपिशुनेन उद्भावकधनेन । हि यस्मात् कारणात् । 'निलेखितं सेनोच्चाचरन्ति वा । श्रूयते आकर्ण्यते । धिपणोनाम राजा आशीविषविषधरेण चंद्रविषपर्पेण दुर्धर्मं नाम राजानं खपानं हतवान् । कथंभूतेन आशीविषविषधरेण । मणिफण्डकविन्यस्तवपुषा मणिफण्डके विन्यस्तमारोपितं वपुः शरीरं येन स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन । कृत्रिमेण विज्ञानोत्पादितेन । तथा श्रूयते—कण्ठे नाम राजा कृपाणनाम

अवस्त्रवासनिपेकेण च स्पर्शविषेण कणपः कृपाणं राजानं जघान' इत्य-
नुध्याय, 'को हि नाम धीमान्शस्त्रव्यापारसमाधौ द्विपद्याधौ मृदुनोपायेन
मिपज्येत्' इति च विचिन्त्य ससौष्ठवं तं दूतमेवमवादीत्—

‘नासोद्वासनमार्गमुण्डनशिखामालरबन्धक्रमः

कण्ठे शीर्णशरावदामकलनं कात्रेयकारोहणम् ।

दूतान्यथ न ते निकारपरुषः कोऽप्यत्र कार्यो विधि-

स्तस्वस्यो वद वाचिकं निजपतेर्लेखस्त्वयं तिष्ठतु' ॥ ४०२ ॥

अपि च—को नु खलु विचारचतुरचेताः पर्याप्तशौर्यस्रोता वा

राजानं स्पर्शविपं तत् देवाङ्गवस्त्रवासनिपेकः परिमलमोचनं यस्य अस्मिन् वा स्पर्शविपे
तत् देवाङ्गवस्त्रवासनिपेकं तेन जघान इत्ययम् । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वं सधिविप्रही दूतम-
वादीत् । इति च विचिन्त्य । इतीति किम् । हि यस्मात् कारणात् । नामेति संभावना-
याम् । को धीमान् द्विपद्याधौ शत्रुव्याधौ मृदुना कोमलेन लेपादिना उपायेन मिपज्येत्
प्रतिक्रियात् । चिकित्सेत् इत्यर्थः । कथंभूते द्विपद्याधौ । शस्त्रव्यापारसमाधौ शस्त्रव्यापा-
रेण शस्त्रपातेन समाधिरूपशमो यस्य द्विपद्याधेः स तथा तस्मिन् । सधिविप्रही कथम-
वादीत् । ससौष्ठवम् व्यक्तवचनं यथा भवत्येवमवादीदित्यर्थः ॥

नासोद्वासनेत्यादि । हे दूत, अन्य. कोऽपि विधि- निकारपरुषः परिभवककेशः
ते तवान न कार्यः । तत्तस्मात् कारणात् त्वस्य नि.सङ्घ- सन् निजपतेः वाचिकं सदेशं
वद कथय । अयं लेखस्तु तिष्ठतु आत्म्याम् । चेदन्यो विधिर्न कार्यः । तर्हि को विधिः कार्यः ।
एकस्तावत् नासोद्वासनमार्गमुण्डनशिखामालरबन्धक्रमः नासोद्वासनं नासिकाच्छेदनम्,
मार्गमुण्डनं च क्षुरप्रेण यद्विकारक्षणपूर्वकं मुण्डनं वपनम्, शिखामालरबन्धश्च शिखाना
पूडाना विलम्बलबन्धनम्, एतेषां त्रयाणां कर्मणा क्रम अनुक्रमस्तथोक्तः । कण्ठे मीनाया
शीर्णशरावदामकलनं शीर्णानां शरितानां शरावाणां श्रुतिवाकपालानां दात्रो मालायाः
कलनं बन्धनं ते च भविष्यन्ति । तथा कात्रेयकारोहणं तव करणीयम् । अन्यथ
निकारपरुषो विधिरस्माभिर्न कर्तव्य- । समुच्चवालंकारः ॥

कदाचिदिति पूर्वोक्तं ग्राह्यम् । कदाचित् वीरणा सुभयानां यचासि वचनानि आकर्णया-
च्छ्वार । आकर्णितयानित्यर्थः । कथंभूतानां वीरानाम् । इति अमुना प्रकारेण सधिविप्रहिण-
यशोधरस्य मुख्यदूतस्यैतद्वचनानां तथा तेनैव प्रकारेण विदितदूतहृदयानां विज्ञातदूता-
भिप्रायानाम् । इतीति किम् । अपि च पुनरर्थः । कः पुमान् । नु इति वितर्कः । खलु वाक्या-

१. ‘देवाङ्गवस्त्रवासनिपेकेण जघान । कथंभूतेन देवाङ्गवस्त्रवासनिपेकेण । स्पर्शविपेक्षेण’
इत्येव योजनोचिता. २. मूले तु ‘आकर्णयावभूत्’ इत्युपलभ्यते.

यथार्थवादोचिते दूते विकुर्वीत । यतो दूतोदितसूत्राणि खलु महीपतीनां
व्यवहारतन्त्राणि प्रवर्तन्ते, दूतायत्तप्रभवाश्च संधिविग्रहयानासनसंश्रयद्वै-
धीभावाः । पर्याप्तमथवात्र पर्यनुयोगानुसारेण । विदित एव तवेक्षिताका-
राभ्यां भवद्भर्तुरभिप्रायः । देवश्चैव यदियन्ति दिनानि तस्मिन्समाचरित-
बहुचापलेऽप्यचले गजोन्मीलनवृत्तिं बिमरांबभूव किल । तत्र तदीयान्ना-
यजन्मभिर्भूमिपतिभिश्चिराय पुराचरितातीतपरमेश्वरचरणाराधनानिवन्ध-
नम् । इदानीं च यदि स्वयमेव देवस्य प्रतापानलज्वालासु शलमशालिनीं
श्रियमाश्रयितुमिच्छति, तदासौ सिंहसटाचामरैरेव विलसितुम् आशीविप-

लंकारे निधये वा । विचारचतुरचेताः विचारेण पर्यालोचनेन चतुरं विचक्षणं चेतो मनो
यस्य स तदाभूतो दूते विकुर्वीत वितथी कुर्यात् । न केवलं विचारचतुरचेताः,
अपि तु पर्याप्तं परिपूर्णं शौर्यस्य स्रोत प्रवाहो यस्य स तथा । परिपूर्णमुभटतासहित
इत्यर्थः । कथंभूते दूते । यथार्थवादोचिते यथार्थवादेन सत्यवचनेन उचितो योग्यः स
तथा तस्मिन् । को विकुर्वीत । अपि तु न कोऽपि । यतो यस्मात् कारणात् दूतोदित-
सूत्राणि दूतैरुदितानि सूत्राणि सूचनवचनानि येषु व्यवहारतन्त्रेषु तानि व्यवहारतन्त्राणि
व्यवहारप्रवर्तनानि खलु महीपतीनां प्रवर्तन्ते । संधिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावाः दूता-
यत्तप्रभवा दूताधीनोत्पत्तयो भवन्ति । संधिश्च मेलापकः, विग्रहश्च सग्रामः, यानं च
सेनयाभिगमनम्, आसनं च दुर्गसंवेष्टनस्थितिः, संश्रयश्च दुर्गाश्रयविधानम्, द्वैधीभावश्च
संधिविग्रहद्वयम्, ते तथा । अथ वा पर्यनुयोगानुसारेण अनुवचनपृच्छाकरणेन अत्र पर्याप्तं
परिपूर्णम् । किमिति पर्याप्तम् । यतो विदित एव मया ज्ञात एव । काभ्या ज्ञातः । तवेक्षिताका-
राभ्याम् इक्षितं च अन्यथाकृतिः, आकारश्च नेत्रवर्णविकारादिलक्षणः इक्षिताकारौ ताभ्या
भवद्भर्तुरभिप्रायः उन्द मया ज्ञात एव । देवश्च यशोधरमहाराज एव तव प्रत्यक्षीभूतः
यत् इयन्ति एतत्परिमाणानि दिनानि तस्मिन् अन्धले तव राजनि । कथंभूते । समाचरित-
बहुचापलेऽपि संधिहितबहुपराधेऽपि गजोन्मीलनवृत्तिं अवधीरणा बिमरावभूव धारित-
वान् । किल हेतौ । तत्र तस्या गजोन्मीलनवृत्तौ तदीयान्नायजन्मभिरचलस्य आम्नाये
वंशे जन्म येषां ते तदीयान्नायजन्मानस्तं भूमिपतिभिरचलपूर्वश्च नृपतिभिश्चिराय
दीर्घकालं पुरा आचरितं कृतं अतीतपरमेश्वरस्य यशोर्ध्वशोबन्पुरादेर्नरेन्द्रस्य चरणा-
राधना चरणकमलसेवा निबन्धनं कारणम् । इदानीं च यदि चेत् स्वयमेव देवस्य यशो-
धरमहाराजस्य प्रतापानलज्वालासु शलमशालिनीं पतत्रवत् शोभाशीला धियं राज्य-
लक्ष्मीं आश्रयितुमिच्छति, तदा तस्मिन् काले असौ अचल सिंहसटाचामरैः विलसितुं

विपधरशिरोमणिमिरिव मण्डनं कर्तुम् मदान्वसिन्धुरदन्तवलयमिव नखैरु-
ल्लेखितुम् प्रलयकालानलमिव पाणिपल्लवेन निवारयितुम् मकराकरमिव बा-
हुभ्यां तरितुम् गगनमिव फालेन लङ्घयितुम् मन्दरमिव करतलेन तोलयितुम्
महेश्वरपरशुमिवाददर्शतां नेतुम् आदिवराहदंष्ट्रामुक्ताफलमिव चामर-
णायक्रष्टुमभिलपति । यतो निजराष्ट्रकण्टकोत्पाटनदुर्ललितबाहुबलः संप्र-
त्यद्यापि न जानात्यसावचलः परमेश्वरस्य विक्रमविलसितानि, यान्येवं
स्वयं विनोदत्याश्चर्यशौर्यसंरम्भपुलकितवपुर्निजानुजव्याजस्फुटितविदारि-
तहिरण्यकशिपुः सुरपतिर्वीरक्षत्रियकथावतारेषु । तथा हि—

वैकुण्ठः कुलकीर्तनं फलममूर्द्धर्भप्रगल्भाङ्गुलि-

र्न स्त्री नैव पुनानुमापतिरयं चन्द्रो निशासेवकः ।

चमरवीजनानि फारयितुमिवाभिलपति । आशो विपविपधरशिरोमणिभिर्दंष्ट्राविपसर्पकणार-
क्षेमण्डनं भूषणं कर्तुमिवाभिलपति । मदान्धगन्धसिन्धुरदन्तवलयं मदनोन्मत्ताग्नेमर-
दनमण्डलं नखैरुल्लेखितुमुत्पाटयितुमिवाभिलपति । प्रलयकालानल कल्पान्तकालवैश्व-
ानर पाणिपल्लवेन करतलसंलयेन निवारयितुमिवाभिलपति । मकराकर महासमुद्र बाहुभ्यां
तरितुं तरितुं कर्तुमिवाभिलपति । गगन फालेन मुख्यगमनेन लङ्घयितुमिवाभिलपति ।
मन्दर करतलेन तोलयितुं कलयितुमिवाभिलपति । महेश्वरपरशुं महादेवकुठार
आदर्शता दर्पणता नेतुं प्रापयितुमिवाभिलपति । आदिवराहदंष्ट्रामुक्ताफल मौक्ति-
कमाभरणाय आक्रष्टुमभिलपति । यतो वस्मात् कारणात् निजराष्ट्र-
कण्टकोत्पाटनदुर्ललितबाहुबलः स्वकीयराष्ट्रभुदसपुर्निर्मूलननिर्वायिभुजबलस्तव स्वामी
अचलः सप्रति वर्तमानकाले परमेश्वरस्य श्रीयशोधरगहाराजस्य विक्रमविलसितानि
पराक्रमस्फुरितानि अतो अद्यापि इदानीमपि न जानाति, यानि श्रीमशोधरमहा-
राजविक्रमविलसितानि एवममुना प्रकारेण पुरपतिर्देवेन्द्र स्वयं निजप्रीमुखेन विनोदति
प्रशंसति । तेषु विनोदति । वीरक्षत्रियकथावतारेषु सप्रामादनिवर्तकराजपुत्रवार्ताप्रस्ता-
वेषु । कथंभूतः सुरपतिः । आश्चर्यशौर्यसंरम्भपुलकितवपुः आश्चर्यं त्रैलोक्ये क्लृप्तकारक
यच्छौर्यं सौमह्यं तस्य सरम्भेण आरम्भेण पुलकिनं रोमाशंकशुक्तिं वपु शरीर यस्य
स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः सुरपतिः । निजानुजव्याजस्फुटितविदारितहिरण्यकशिपु-
निजानुजेन श्रीनारायणेन व्याजेन छरेण स्फुटितेन स्तम्भनिर्गमनेन विदारितो नखै-
र्द्विधाकृतो हिरण्यकशिपुनामा दैत्यविशेषः प्रह्लादजनकः स तथोक्तः ॥

तथा हि । तदेव निरूपयति—वैकुण्ठ इत्यादि । अरे इत, यस्य यशोधरमहारा-

हेलिः केलिसरोजबन्धुरनिलः क्रीडाश्रमे चाटुमा-

न्यस्येत्यं गणनामरेषु विजयी तस्यांहवे कोऽपरः ॥ ४०३ ॥

अपि च ।

याः पूर्वं रणरङ्गसंगमभुवो यस्यासिधारापयः-

पातप्रेतसपत्नसंततिशिरःश्रेणिधिताः क्षीणताम् ।

याताः क्लृप्तकपालिभूषणभरारम्भाः पुनस्ता मुहु-

र्जायन्तां त्वेदनीककीकसजुषः पूर्वश्रियोऽस्याहवे' ॥ ४०४ ॥

इति संधिविप्रहिणः, तथैतद्वचनाद्विदितदूतहृदयानाम् अपरिमितकोपप्रस-
रावधीरितासपुरुषालापार्गलानाम् ससरम्भमन्योन्यसंघट्टनुटकोटीरकोटिघ-

जस्य इत्यममुना प्रकारेण अमरेषु देवेषु गणना मान्यता वर्तते, तस्य यशोधरस्य आहवे
संप्रामे कः पुमान् अपरो अन्यो विजयो अयवान् वर्तते । इत्थं कथमिति चेत्-वैकुण्ठः
भीमारायणः कुलकीर्तनं भयो वर्तते । कमलभूर्यश्या दर्भप्रगल्भाहलिः । पुरोहितो वर्तते
इत्यर्थः । उमापतिः न ह्री नैव पुमान् । नपुंसक इत्यर्थः । अयं चन्द्रो निशाचेवको
राश्रीं सेवां करोति । हेलिः भीतुर्यः केलिसरोजबन्धुर्वर्तते क्रीडाकमलविकाशको
भवति । अनिलो वायुदेवता क्रीडाश्रमे वनितानां रमणखेदे चाटुमान् प्रियं कृत्वा स्तुतिं
करोति ऐहं विनाशयति । अतिशयालंकारः ॥

अपि य । याः पूर्वमित्यादि । याः रणरङ्गसंगमभुवः संप्रामाङ्गणसंगमभूमयः
पूर्वं पूर्वस्मिन् बाले यस्य यशोधरस्य अविभासपयःपातप्रेतसपत्नसंततिशिरःश्रेणि-
धिताः अतोः खड्गस्य धारा अग्रभागः तस्यां वत्पयो जलं तस्य पातः तत्र निमज्जनं
प्रेतानां मृतानां सपत्नानां दात्रूणां संततयः समूहास्यातां शिरःश्रेणयो मस्तकानां
आयलयन्तानिः धिताः संयुक्ता जातास्ता रणरङ्गसंगमभुवः क्षीणतां शून्यतां याताः
रिक्ता बभूवुः । कस्मात् शून्यतां याताः तद्व्यकरणमिति विरोधणमाह-कथंभूता रणर-
ङ्गसंगमभुवः । मुहुः पुनरपि अस्य यशोधरस्य आहवे संप्रामे तदनीककीकसजुषः अच-
रुषेनामृतानां वीराणां कीकसजुषः अस्त्रिमलाः सत्ताः पूर्वधियः शिरःश्रेणिधिता जा-
यन्तां भवन्तु । हेतुलंकारः ॥

न केवलं संधिविप्रहिणो वचोस्वाकर्षणावभूव, तथा तेनैव प्रकारेण संधिविप्रहिणो
वचनाकर्णप्रकारेण वीराणां वचोस्वाकर्षणावभूवमाकर्णितवान् । कथंभूतानां वीरिणाम् ।
एतद्वचनात् संधिविप्रहिणवचनान् विदितदूतहृदयानां विदितं ज्ञातं दनस्य दुष्टलनाम् इद-
यमभिप्रायो भवति तथा संप्राम् । पुनः कथंभूतानां वीरिणाम् । अपरिमितकोपप्रसराव-

टितमाणिक्यनिकरकीर्णतया स्वकीयावलेपानलस्फुलिङ्गज्वलितमिव कुट्टि-
मतलं कुर्वताम् इतस्ततः समुच्छलितापतन्मुक्ताफलप्रकराभिरारसनहारय-
ष्टिभिरागामिजन्यजयसमयावसरसुरसुन्दरीकरविकीर्णकुसुमवर्षमिव प्रका-
शयता वीराणां चान्योन्यालापालोकनव्याजेन वचास्याकर्णयावभूव । तथा
हि—तत्र तावत्कोदण्डमार्तण्डः साटोष सपत्नवंशविनाशपिशुनभुकुटि-
भङ्गनिर्भरभालस्वेदजलेन ज्या मार्जयन् हस्तग्राहं त द्यूतमेवमभापिष्ट—

‘श्रीपद मित्रपक्षाणा खरदण्डं च विद्विषाम् ।

देवस्यास्य पदाम्भोजद्वय शिरसि धार्यताम् ॥ ४०५ ॥

धीरितासुपुरुषालापार्णलानाम् अपरिमितोऽपर्यन्तो योऽसौ कोपप्रसर क्रोधव्याप्तिरतेन
अवधीरितमवगणित आसुपुरुषालापार्णलां गुरुवचनानां निषेधवचनपरिषा यैस्ते तथा
तेषाम् । किं कुर्यता वीराणाम् । तत्परम्भं सकोष अन्योन्यसघट्टनुदत्कोटीरकोटिपटित-
माणिक्यनिकरकीर्णतया स्वकीयावलेपानलस्फुलिङ्गज्वलितमिव कुट्टिमतलं कुर्वताम् ससर-
म्भमन्योन्य सघट्टेन सचलनेन नुदन्ति छिन्नाणि भवन्ति यानि कोटीरकोटिपटितमाणि-
क्यानि तेषां निकर समूह तस्य कीर्णतया विक्षिप्ततया स्वकीयो निजो योऽसाववलेपो
मद् कोपो वा स एवानलस्तस्य स्फुलिङ्गास्तैर्वलितमिव कुट्टिमतलं बद्धभूमिं कुर्यता
विदधताम् । पुनश्च किं कारयता वीराणाम् । इतस्ततः समुच्छलितापतन्मुक्ताफलप्रक-
राभिरारसनहारयष्टिभिरागामिजन्यजयसमयावसरसुरसुन्दरीकरविकीर्णकुसुमवर्षमिव प्र-
काशयताम् इतस्ततो यत्र तत्र समुच्छलिता उत्पतिता आपतन्त आगच्छन्तो मुक्ता-
फलप्रकरा यासां तास्तथा ताभि इदमिवधामिरारसनहारयष्टिभि आरसना आगुल्फल-
भ्यां वा हारयष्टयस्ताभि कृत्वा आगामी आगमिष्यन् योऽसौ जन्यजयसमय सप्रामज-
यसमयस्तस्यावसरेषु सुरसुन्दरीकरै विकीर्णो विक्षिप्तो योऽसौ कुसुमवर्षं वर्तते त
प्रकाशयतामिव । केन कृत्वा वीराणां वचास्याकर्णयावभूव । अन्योन्यालापालोकनव्याजेन
अन्योन्यस्य परस्परस्य ये वीराणामालाप आभाषणानि तेषां आलोकनव्याजेन विलो-
कनमिषेण । तथा हि तान्येव वचांसि निरूपयति—तत्र तेषु वीरेषु मध्ये तावत्पूर्वमे-
वानुक्रमेण कोदण्डमार्तण्डेनाम सुभट साटोष साहम्बर यथा भवत्येव त द्यूतं च देशदूरं
हस्तग्राहं हस्तेन गृहीत्वा । हस्तार्थग्रहवनिर्गतां (?) कार्ये णम् । एव वक्ष्यमाणप्रकारेण
अभापिष्ट भावते सः । कोदण्डमार्तण्डं किं कुर्यन् । सपत्नवंशविनाशपिशुनभुकुटिभङ्ग-
निर्भरभालस्वेदजलेन ज्या मार्जयन् सपत्नानां शत्रूणां वंशस्य विनाशो मोटनं तेन
पिशुनभुकुटिभङ्गं यथा स्नातया निर्भरं पादं यद्गालं ललाटं अलिकम् । अलिकं गो-
धिरिति यावत् । तस्य स्वेदजलेन प्रस्वेदोदकेन ज्या घनुषः प्रत्ययां चरति शिनीं मार्ज-
यन् शोधयन् । उल्लासयन्वित्यर्थः ॥

श्रीपदमित्यादि । हे दुकूल, अस्य देवस्य पदाम्भोजद्वय शिरसि धार्यतां

नो चेत्कोदण्डभार्तण्डकाण्डखण्डितमस्तकः ।

यास्यत्याजौ स ते स्वामी रुण्डत्ताण्डवडम्बरम्' ॥ ४०६ ॥

परशुपराक्रमः सावस्यं पाणिना परश्वधं निर्नेनिजानस्तथैव—

‘हठविलुठितमौलिः पादपीठोपकण्ठे

न भवति शठवृत्त्या मत्पतेर्यः सपलः ।

जयजरठितमूर्तिर्मामकस्तस्य तूर्ण

रणशिरसि युन्तारः कण्ठपीठीं छिनत्ति’ ॥ ४०७ ॥

मुद्गरप्रहारः सावष्टम्भं करतलेन मुद्गरमुत्सजयन्—‘अहो दूत, निवेद-
येयं मद्बचनं तस्य सकलदुराचारलोकहेठस्य प्रक्षरलक्ष्मीसमागमोत्कण्ठस्य ।

कपटगटविभीषाचेष्टितैर्नो विभीषा
तदलमिह मुधोर्जावर्जनस्फूर्जितेन ।

यदि सुभटघटाया त्वं पटिष्ठपतिष्ठः

सपदि मम रणाग्रे मुद्गरस्याग्रतः स्याः' ॥ ४०८ ॥

करवालवीरः सक्रोधः करेण करवालं तरलयन्—'अध्वग, साधव-
धार्यताम् ।

अस्वर्गगर्वेदुर्वारवीर्यपर्यस्तमानसः ।

मदीयस्वामिसेवासु यः कोऽपि हतसाहसः ॥ ४०९ ॥

विपक्षपक्षक्षयपक्षदीक्षः कौक्षेयक्रो मामक ण्य तस्य ।

रक्षासि वक्षःक्षतजैः क्षरद्भिः प्रतीक्षतेऽक्षुण्णतया रणेपु' ॥ ४१० ॥

(युग्मम्)

दयामीति चेत्—कपटभटेत्यादि । अहो दुकूल मस्त्रिन्, कपटभटविभीषाचेष्टितै
मिथ्यासुभटघातकक्रियामि नो विभीषा अह मुद्गरप्रहारो न विभेमि । तत्तस्मात् कारणात्
इह अस्मिन् मुद्गरप्रहारे मुधोर्जावर्जनस्फूर्जितेन मुषा अन्तर्यङ्मुना कर्जाया बलस्य
आवर्जनस्फूर्जितेन आदरस्फुरणेन अल पूर्णम् । यदि चेत् सुभटघटाया सुभटाना समूहे
ल भवानचल यदि पटिष्ठपतिष्ठ अतिशयेन पटुतरक्षोभो वर्तते, तर्हि सपदि क्षीघ्र मम
मुद्गरस्य लोहपनसं अमृतो मुखे रणामे स्यास्त भव । वीररसप्रधानो जात्यलंकार ॥

करवालवीर सुभट सक्रोधः करेण करवालं रज्जु तरलयन् कम्पयन् अभाषिष्ठ—
हे अध्वग हे दुकूल, साधु सावधानतया अवधार्यता ध्रुयताम्—अस्वर्गगर्वेत्यादि ।
हे दूत, मदीयस्वामिसेवासु यत्सोभरचरणराघनेषु वः कोऽपि पुमान् हतसाहसो भनो-
यम । य कथंभूत । अस्वर्गगर्वेदुर्वारवीर्यपर्यस्तमानसः अस्वर्गो शुरुतरो योऽसौ गवं
दुर्वार न तद्वीर्यं ताभ्या पर्यस्त पतित मानसं नित यस्य स तथोक्त । तस्य पुरुषस्य
एष प्रत्यक्षीभूतो मामको मदीयो वैक्षेयक सङ्को वक्ष क्षतजै हृदयरपिरे क्षरद्भिः
प्रवहद्भि रणेपु अक्षुण्णतया परिपूर्णतया रक्षासि राक्षसान् प्रतीक्षते पूजयति । त्रीणा-
तीत्यर्थः । कथंभूत कौक्षेयक । विपक्षपक्षक्षयदक्षदीक्ष विपक्षाणां शत्रूणां पक्षक्षये कुल-
क्षये दक्षा समर्था दीक्षा अवधारणं यस्य स तथोक्तः । वीररसप्रधानो जात्यलंकारः ॥

नाराचवैरोचनः सावेगं नाराचपञ्जरमवलोकमानः—

‘पथिक कथय नायस्यात्मनस्त्व सभाया-

मसमसमररङ्गे राक्षसोत्तालतालम् ।

यदि तव विशिस्तामैरिष्टन्नमुण्ड न रण्डं

नटनपट्ट विदध्या तरुशानु निशामि’ ॥ ४११ ॥

चक्रविक्रमः साक्षेपं चक्रं परिक्रमयन्—‘अहो वेदवैवधिक, शीघ्रमेवं
प्रशाधि पद्यालाधिपतिम्—

दुर्गे मार्गय याहि वा जलनिधेरुत्तीर्थं पारं परं

पाताल विश्व खेचराश्रयवशास्त्रं वा भव क्षिप्रतः ।

नो चेद्वैरिषरीन्द्रबुम्भदलनव्यासकरक्तं मुहु-

र्मुक्तं चनमफालचनमिव ते मूर्ध्नि प्रपाति ध्रुवम्’ ॥ ४१२ ॥

नाराचवैरोचन मुमट सावेगं सक्थो नाराचपञ्जरं तोहवाणमक्रमवलोकमानो-
ऽभाषिष्ठ । किं अभाषिष्ठ—हे पथिक हे दुकूल दूत, कथय विरूपय । कस्य । आत्मनो
नायस्य त्व कथय । सभायाः सभामध्ये । किं कथय । अरुमसमररङ्गे अद्वितीयसप्रामभूर्मा
विपमसप्रामभूनी वा यदि चेत् तव अचलस्य रण्डं कवग्ध शिरोरहितकाय नटनपट्ट
नृत्त्यचतुर न विदध्याम् अह ॥ करोमि, तत्तर्हि कृशानु वैधानरं निशामि दहनप्रवेश
करोमि । कथभूत तव रण्डम् । विशिस्ताग्रैर्मम नाराचमुत्तैरिष्टन्नमुण्ड पतितमस्तकम् ।
कथभूत रण्डम् । राक्षसोत्तालतालम् । राक्षसाना उत्ताला द्रुता ताला करताडनक्रियामा-
नम् । जाल्यलरार ॥

चक्रविक्रमो वीर साक्षेपं सविर्मर्त्येन चक्रं परिक्रमयन् भ्रमित आश्रयन् अभाषिष्ठ—
अहो वेदवैवधिक अविज्ञातवेदार्थस्वरूपत्वात् अहो वेदभारवाहक जट्टमाक्ष्ण, शीघ्र-
माशु एव अमुना प्रमारेण पद्यालाधिपतिम् अचल प्रशाधि त्व शिक्षय कथय ।
किं प्रशाधि—दुर्गमित्यादि । हे अचल, त्व दुर्गे मार्गय निजरक्षार्थं पर्वतपलय-
नादिक विपमस्थान विलोक्य । वा अथवा जलनिधे समुद्रस्य परं पारं तीरं उत्तीर्थं
उद्गम्य याहि त्व गच्छ । वा अथवा पाताल रसातल विश्व प्रवेश कुरु । वा अथवा क्षिप्रतः
शीघ्र खेचराश्रयवशा विद्याधरलोकपराधीनस्त्व भवान् भव संजायस्व । चेयदि त्व एव
नो करिष्यसि तर्हि मम चक्र अकालचक्रमिव ते तव मूर्ध्नि मस्तके ध्रुवमिति निधयेन
प्रपाति प्रपतिष्यति । ‘अविष्यति गम्यादय’ इन् शब्दो अविष्यदर्थे । कथभूत चक्रम् ।
वैरिषरीन्द्रबुम्भदलनव्यासकरक्तम् वैरिणा करीद्राणां बुम्भदलनेन शिर पिण्डवण्डनेन

कुन्तप्रतापः सक्रोपं कुन्तमुत्तोजयन्—‘द्विजापमद, गरिशेपं निश-
म्यताम् । यः कोऽपि दौरात्म्यादेवमेवागम्यहृदयः

क्रान्तुः सुरंगोऽपि मदीयं पृथ कुन्तः जकुन्तान्तकृतर्पणाय ।
निर्गम्य यशःपिठम्प्रतिष्ठां तस्यानुजाजन्यमुवं विमर्ति’ ॥ ४१३ ॥

लाङ्गलगरलः सोऽष्टुण्डालापं लाङ्गलमुद्गमयमानः—‘हे धीराः, कृतं
भयतां समरसंरम्भेण । यन्मादिदमेकमेव

मुटदतनुगिरान्ताः फीर्णकृचिप्रतानाः

क्षरदधिरलरक्तस्कारपारासहस्राः ।

स्फुटदटनिकठोरष्टारुतालीः सर्गाके

मम रिपुददयालीर्जातलं लेलिमीति’ ॥ ४१४ ॥

कणयकोणपः सामर्पं विहस्य—‘अये दूत, सादरं श्रूयताम् । यद्यसौ तव प्रभुरस्मत्समसंभावनया देवसेवायां नानुकूलवृत्तिस्तदा नूनमेवः

हस्त्यश्वरथपदातिव्यत्यासनवातघूर्णितक्षोणिः ।

यमपिशितकवलकरणि कणयः कायं करिष्यते तस्य’ ॥ ४१५ ॥

त्रिशूलभैरवः सासूर्यं त्रिशूलं वल्गयन्—‘दूत, ब्रूहि मद्बचनादेवमचलम्—

इदं त्रिशूलं तिसृभिः शिखाभिर्मार्गत्रयं रक्षसि ते विधाय ।

पातालमर्त्यत्रिदिवावतारां कर्ता रणे कीर्तिमिमां मदीयाम्’ ॥ ४१६ ॥

स्तथा ताः । पुनः कथंभूताः । क्षरदविरलरजस्फारधारासहस्राः क्षरन्तो वपन्तः अविरला अविच्छिन्ना रक्तस्य स्फाराः स्थूला धाराणां छटानां सहस्राणि यासां तास्तथा ताः । पुनः कथंभूताः । स्फुटदटनिकठोरग्रकृतास्त्रीः स्फुटन्ति शतखण्डा-भवन्ति अटनिवत् घनुःकोटिवत् घटोराणि सान्धानि शङ्कुवैरुपलक्षितानि द्वाशब्दसहितानि अस्थीनि यासां तास्तथा ताः । उपमालंकारः ॥

कणयकोणपो नाम वीरः सामर्पं सकोधं विहस्य अभाषिष्ट । किं अभाषिष्ट—अये दूत । ‘अये क्रोधविपादयोः’ इति वचनात् । हे दूत, सादरं सावधानतया धूयतां स्वया आवर्ण्यताम् । मद्बचनं कर्मतापत्रमिति शेषः । यदि चेत् असौ विप्रकर्षे स्थितस्त्व प्रभुः अस्मत्समसंभावनया अस्माभिः समानसंघटनया । यथाह कणयकोणपो नाम यशोधरस्य सेवको वर्तेत तथा अचलोऽपि देवस्य सेवको वर्तते इत्यर्थः । देवसेवायां ध्रीयशोधरमहाराज-सेवायां अनुकूलवृत्तिर्हितवृत्तिर्न भवति, तदा तस्मिन् काले नूनं निश्चयेन एव प्रलक्षी-भूतो मम कणयः भूषणनिबन्धनायुधविशेषः तस्य पुरुषस्य वायं दारीरं यमपिशितकव-लकरणि यमस्य पिशितकवलो मासप्रासः करणिं करणं करिष्यते विधास्यति । ‘नञ्यन्या-कोशे’ इति योगप्रभागान्नयं विनापि आकोशे गम्यमाने अनिप्रत्ययः पदरूपपादे सप्ता-शीतं सूत्रं वर्तते । कणयः कथंभूतः । हस्त्यश्वरथपदातिव्यत्यासनवातघूर्णितक्षोणिः हस्तिनथ अश्वथ रथथ पदातयथ तेषां व्यत्यासनेन परस्पररूपेणैव समुत्पन्नो योऽपी वातो व्यत्यासनवातस्तेन घूर्णता भ्रामिता क्षोणिः पृथिवी येन कणयेन च तथोक्तः । जाललंकारः ॥

त्रिशूलभैरवो वीरः सासूर्यं सकोधं त्रिशूलं वल्गयन् अभाषिष्ट । किमभाषिष्ट—अहो दुष्ट दूत, मद्बचनात् अचलं प्रत्येवं ब्रूहि—इदमित्यादि । इदं प्रलक्षीभूतं मम त्रि-शूलं ते तव वक्षसि हृदये तिसृभिरभिः शिखाभिर्मार्गत्रयं विधाय कृत्वा इमां मदीयां कीर्तिं रणे पातालमर्त्यत्रिदिवावतारां कर्ता करिष्यति । पातालं च मर्त्यं च त्रिदिग्ध पातालमर्त्यत्रिदिवास्त्वेववतारो अस्मा मम कीर्तेः सा तथा साम् । यथासंजाललंकारः ॥

चतुरङ्गमल्लः समीरमसमात्मानं निर्वर्ण्य 'अहो द्विजवंशपांसन, किमे-
तत्कदाचिदपि तव स्वामी नाश्रीपीत् यथाजातजगन्प्रयप्रतिमल्लश्चतु-
रङ्गमल्लः । तथा हि ।

दोर्दण्डसंघट्टनतस्तुरङ्गान्पचीन्पुनः पादतलप्रहारैः ।

उरःस्थलस्थामविधेर्गजेन्द्रान्स्थानथैकोऽपि निहन्ति युद्धे' ॥ ४२१ ॥

एवमपरेऽपि रूढावलेपोत्तरङ्गमङ्गीमर्भिसंभारभरितभारभज्यमानमोगाय-
तनवृत्तयो यथास्वकीयाङ्गाहंकारं शक्तिकार्तिकेय-शङ्कुशार्दूल-शतक-
तुविक्रम-शूरशिरोमणि-परबलप्रलयानल-प्रकटकन्दलादित्य-कप-
टकैटभाराति-सपत्नपुरधूमकेतु-सुभटपटाप्राकार-समरसिंहप्रभाव-
प्रभृतयस्तस्य व्यलीकैर्धर्मपर्यायपर्यस्तमर्यादस्य नृपयज्ञामन्त्रणाय संदिदिशुः ।

चतुरङ्गमल्लो नाम वीरः समीरगवः शीगवेगसमुक्तं यथा मन्त्रयेवं आरमाग निजकायं
निर्वर्ण्य दृष्ट्वा अभादिष्ट—अहो द्विजवंशपांसन अहो ब्राह्मणकुलमालिङ्गकारिन्, तव
स्वामी एतत् इदं किं कदाचिदपि कस्मिदिदवसरे प्रघटके न अश्रीपीत् न आकार्पि-
तवान् । किं न आकर्णितवान् । यथा उदाहरणे चतुरङ्गमल्लो नाम वीरः अजातजगन्-
प्रतिमल्लो न जातो जगन्प्रये प्रतिमल्लो यस्य स तथोक्तः वर्तते । तदेव चतुरङ्गमल्लस्य
वर्णयति—तथा हि । दोर्दण्डेति । दोर्दण्डसंघट्टनतो माकुदण्डघट्टनत एकोऽपि मुर-
ङ्गान् निहन्ति, पादतलप्रहारैः पुनः पत्नीन् पदातीन् पुष्पान् निहन्ति, उरःस्थलस्था-
मविधेः पक्ष स्थलपलविधानात् गजेन्द्रान् गजपत्नीन् निहन्ति । अथ भगन्तरं रथान्
एकोऽपि सन् युद्धे समामे निहन्ति । क्रियाकारकद्वन्द्वरीषकालकारः ॥

एवमपरेऽपि वीराः तस्य अचलम्य नृपयज्ञामन्त्रणाय समामाह्वानाय संदिदिशुः सदेव
बहुः । कथंभूता अपरेऽपि वीराः । रूढावलेपोत्तरङ्गमङ्गीमर्भिसंभारभरितभारभज्यमानमो-
गायतनवृत्तयः कटः प्रसिद्धो योऽष्टावलेपो गर्वस्तेन उत्तरङ्गमङ्गी उत्कटरचना तस्या
भर्गिसंगारो मायादम्बरत्तस्य भरितभारेण भज्यमानाः स्वयमेव भङ्गमाप्नुवन्तो भो-
गामतनम्य शरीरस्य वृत्तिर्वैवा वीरत्वा ते तथोक्ताः । कथम् । यथास्वकीयाङ्गाहंकारं
निजङ्गनगर्वं यथा मन्त्रयेवं संदिदिशुः । के ते अपरे वीराः । शक्तिकार्तिकेयः यथेलो-
हमयी शक्तिरायुषमिद्रेषत्तस्यां कार्तिकेयो ह्यनन्दनः शक्तिकार्तिकेयश्च, शङ्कुशार्दूलश्च,
शतकतुविक्रमश्च, शूरशिरोमणश्च, परबलप्रलयानलश्च, प्रकटकन्दलादित्यश्च, कपटकैटभा-
रातिश्च, सपत्नपुरधूमकेतुश्च, सुभटपटाप्राकारश्च, समरसिंहप्रभावश्च, ते प्रभृतयो मुरगा
येवा भीष्मादीना ते तथोक्ताः । तस्याचलस्य कथंभूतस्य । व्यलीकैर्धर्मपर्यायपर्यस्तमर्या-
दस्य व्यलीकमन्तर्भुवर्द्धयस्य तस्य पत्नीः समतिः सेन परंथा रुपा मर्यादा येन स
तथा तस्य ॥

गदाविद्याधरः सगर्वं गदामुत्तम्यन्—

‘दृतैव विनिवेदयात्मविभवे द्वित्रैदिनैर्मत्प्रभुं’

पश्यागत्य यदि श्रियस्तव मता नो चेदियं दास्यति ।

आन्यावृत्तिविजृम्भितानिलबलोत्तालीकृताशागजा

मूर्धानं क्षटिति स्फुटद्वलकलं त्वत्कं मदीया गदा’ ॥ ४१९ ॥

असमसाहसः सदपेद्रिकम् ‘द्विजाते, तं वदैवमासन्नशुचमसदाग्रह-

रुचम्—

तुलारणे द्वन्द्वरणे दिवारणे निशारणे कूटरणे परत्र वा ।

यदि प्रवीरस्त्वमिहैधि मे पुरो न गर्जितैः शौर्यकलेषु कीर्तयः’ ॥ ४२० ॥

गदाविद्याधरो नाम वीरः सगर्वं साहंकारं यथा भवत्येव मदा यथायुधविशेषं उत्तम्यन् कर्ष्यादुर्वन् अभाषिष्ट । किमभाषिष्ट—दृतैवमित्यादि । हे इत्त हे यचोहर दुष्टल, आत्मविभवे निजस्वामिने अवलम्ब्य रात्रे एवममुना प्रकारेण विनिवेदय कथय त्वम् । एवं कथमिति चेत्—तवाचलस्य श्रियो यदि मता अभीष्टा वर्तन्ते, तर्हि द्वित्रैर्द्वाभ्या त्रिभिर्वा दिनैर्दिवसैर्मत्प्रभुं श्रीयशोधरबहाराजं आगत्य पश्य । नो चेत् यदि नागत्य पश्यसि, तर्हि इयं ‘मदीया गदा त्वत्कं त्वदीयं मूर्धानं नस्तत्कं दास्यति स्फोटयिष्यति । कथम् । क्षटिति शीघ्रम् । पुनश्च कथम् । स्फुटन्ति दलाना खण्डाना बला शेषा यस्मिन् कर्मणि तत् स्फुटद्वलकलम् । कथंभूता गदा । आन्यावृत्तिविजृम्भितानिलबलोत्तालीकृताशागजा आन्तेभ्रमणस्य आह्वतिः पुनः पुनर्भ्रमणं तथा विजृम्भितः प्रच्युतो दोऽस्तावनिशो वातस्तस्य बलेन उत्तालीकृताः पलामिदुं उरमुदीकृता आशागजा दिग्गजेन्द्रा यथा गदया सा तथोक्ता । अतिशयालंकारः ॥

असमसाहसी नाम वीरः सदपेद्रिकं समदाधिक्यं यथा भवत्येवं अभाषिष्ट । किमभाषिष्ट—हे द्विजाते हे प्राज्ञाय । श्लेषे तु द्वाभ्यां पुरुषाभ्यां जातिर्जन्म यस्य सः द्विजातिस्तस्य सद्योधनं हे द्विजात इत्यर्थः । तं अचलं एवं त्वं यद् । कथंभूतं तम् । आसन्नशुचं समीपशोक्म् । पुनः कथंभूतं तम् । असदाग्रहरुचं असमीचीनदृष्टमानसम् । एव कथमिति चेत्—तुलारण इत्यादि । हे अचल, तुलारणे बाहुयुद्धे, द्वन्द्वरणे मल्लसंग्रामे, दिवारणे दिवससंग्रामे, निशारणे रात्रिसंग्रामे, कूटरणे मायायुद्धे, परत्र वा अन्यत्र कुत्रापि धनुर्वेदस्तज्ञादिसंग्रामे यदि चेत् त भवान् प्रवीरः प्रकूटः सुसदो वर्तसे, तर्हि इह बस्मिन् संग्रामे मे मम पुरोऽग्रतः एधि भव । शौर्यकलेषु शीमव्यमनोहरेषु पुरुषेषु गर्जितैः कृत्वा उन्नतशब्दैः कृत्वा कीर्तयो यथासि न भवन्ति । अयोन्तरन्यासालंकारः ॥

चतुरङ्गमल्लः समीभरमसमात्मानं निर्वर्ण्य 'अहो द्विजवंशपांसन, किमे-
तत्कदानिदपि तव स्वामी नाश्रयीत् यथाजातजगत्रयप्रतिमल्लश्चतु-
रङ्गमल्लः । तथा हि ।

दोर्दण्डसंघट्टनतस्तुरङ्गान्पत्नीन्पुनः पादतलप्रहारैः ।

उरःस्थलस्थामविधेर्गजेन्द्रान्गजानयैकोऽपि निहन्ति युद्धे ॥ ४२१ ॥

एवमपरेऽपि रूढावलेपोत्तरङ्गमङ्गीभर्मिसंभारभरितभारभज्यमानमोगाय-
तनवृत्तयो यथास्वकीयाद्वाहंकारं शक्तिकार्तिकेय-शङ्कुशार्दूल-शतक्र-
तुविक्रम-शूरशिरोमणि-परचलप्रलयानल-प्रकटकन्दलादित्य-कप-
टकैटभाराति-सपत्नपुरधूमकेतु-सुभटपटाप्राकार-समरसिंहप्रभाव-
प्रभृतयस्तस्य व्यलीकैश्वर्यपर्यायपर्यस्तमर्यादस्य नृपयज्ञामन्त्रणाय संदिदिशुः ।

चतुरङ्गमल्लो नाम वीरः समीभरमस भीमवेगसयुक्तं यथा भवत्येवं आरमान निजकार्यं
निर्वर्ण्य दृष्ट्वा अभाविष्ट—अहो द्विजवंशपांसन अहो दाक्षिणकुलमालिन्यकारिन्, तव
स्वामी एतत् इदं किं कदानिदपि कस्मिंश्चिद्वसरे प्रघटके न अश्रयीत् न आशर्णि-
तवान् । किं न आकर्णितवान् । यथा उदाहरणे चतुरङ्गमल्लो नाम वीरः अजातजगत्र-
यप्रतिमल्लो न जातो जगत्रये प्रतिमल्लो अस्य स तथोक्तः वर्तते । तदेव चतुरङ्गमल्लस्य
वर्णयति—तथा हि । दोर्दण्डेति । दोर्दण्डसंघट्टनतो बाहुदण्डघट्टनत एकोऽपि तुर-
ङ्गान् निहन्ति, पादतलप्रहारैः पुनः पत्नीन् पदातीन् पुरुषान् निहन्ति, उरःस्थलस्था-
मविधेः वक्षःस्थलबलविधानात् गजेन्द्रान् गजपतीन् निहन्ति । अथ अनन्तरं रथान्
एकोऽपि सन् युद्धे समामे निहन्ति । क्रियाकारकद्वन्द्वदीपकालकारः ॥

एवमपरेऽपि वीराः तस्य अचलस्य नृपयज्ञामन्त्रणाय समामाह्वानाय संदिदिशुः, संदेश
बहुः । कथंभूता अपरेऽपि वीराः । रूढावलेपोत्तरङ्गमङ्गीभर्मिसंभारभरितभारभज्यमानमो-
गायतनवृत्तयः रूढः प्रसिद्धो योऽसावलेपो गर्वस्तेन उत्तरङ्गमङ्गी उत्कटरचना तस्या
भर्मिसंभारो भाषाङ्गम्वरस्तस्य भारेवभारेण भज्यमानाः स्वयमेव भङ्गमाप्नुवन्तो भो-
गायतनस्य शरीरस्य वृत्तिर्येषा वीराणां ते तथोक्ताः । कथम् । यथास्वकीयाद्वाहंकारं
निजाङ्कनगर्वे यथा भवत्येवं संदिदिशुः । के ते अपरे वीराः । शक्तिकार्तिकेयः सर्वलो-
हमयी शक्तिरायुधविशेषस्तस्या कार्तिकेयो रत्नन्दनः शक्तिकार्तिकेयस्य, शङ्कुशार्दूलस्य,
शतक्रतुविक्रमस्य, शूरशिरोमणिस्य, परचलप्रलयानलस्य, प्रकटकन्दलादित्यस्य, कपटकैटभा-
रातिस्य, सपत्नपुरधूमकेतुस्य, सुभटपटाप्राकारस्य, समरसिंहप्रभावस्य, ते प्रभृतयो मुस्त्या
येषां भीमादीनां ते तथोक्ताः । तस्याचलस्य कथंभूतस्य । व्यलीकैश्वर्यपर्यायपर्यस्तमर्या-
दस्य व्यलीकमन्तर्गुह्यैर्द्वैधैर्ष्ये तस्य पद्मायः सगतिः तेन पर्यस्ता हस्ता मर्यादा येन स
तथा तस्य ॥

सेनापतिस्तत्रावसरे पुनरेवमीहांचक्रे—‘अहो धीराः,

अजातोचितवृत्तीनां पुंसां किं गलगर्जितैः ।

शूराणां कातराणां च रणे व्यक्तिर्भविष्यति ॥ ४२२ ॥

तद्यथाभागमुपसंहृतसंरम्भाः प्रत्यावृत्तवाक्पाठ्यप्रारम्भास्तिष्ठन्तु । अहो स्वामिप्रतापवर्धनाग्रहिन्संपिबिग्रहिन्, भवतोऽप्यलमावेगेन । लेखमे-
नमवधार्य लिख्यतां प्रतिलेखः । प्राभृतमिदमवलोक्य बध्यतां प्रति-
प्राभृतम् । विधीयतां चास्य त्रयस्य यथार्हमर्हणा । यस्मादुद्यतेष्वपि शस्त्रेषु
दूतमुखा वै राजानः । तेषामन्तावसायिनोऽप्यनवमान्याः, किं पुनरन्ये ।
अपि च ।

स्वासिद्धिः परवृद्धिर्वा न दूतगलगर्जितैः ।

अवधव्याजकर्माणस्ते जल्पन्ति यद्येष्टतः’ ॥ ४२३ ॥

सेनापतिः प्रतापवर्धनो नाम चभूषतिस्त्रावसरे तस्मिन् प्रत्यावे पुनः पुनरपि एवं
वक्ष्यमाणप्रचारेण ईहाचक्रे चेष्टितवान् । एवं कथमिति चेत्—अहो धीराः । अजाते-
स्यादि । अजातोचितवृत्तीनां अजाता अनुत्पन्ना उचिता वृत्तिरात्मयोग्या प्रवृत्तिर्येषा
ते तथा तेषाम् ईदृग्विधाना पुंसां गलगर्जितैः कण्ठशब्दितैः किम् । न किमपि । किं तु
शूराणां कातराणां च भीतमूर्खानां रणे व्यक्तिः स्फुटं भविष्यति जनिष्यते । आक्षेपा-
लंकारः ॥

तत्तस्मात् कारणात् यथामात्रं यथैकदेशं भवन्तः तिष्ठन्तु । कथंभूताः सन्तो भवन्तः
तिष्ठन्तु । उपसंहृतसंरम्भाः परिलक्षकोपाः सन्तः । पुनश्च कथंभूताः भवन्तः । प्रत्यावृत्त-
वाक्पाठ्यप्रारम्भाः प्रत्यावृत्त संभूतः वाक्पाठ्यस्य रक्षतायाः प्रारम्भो यैस्ते त-
थोक्ताः । अहो स्वामिप्रतापवर्धनाग्रहिन् यशोधरमहाराजप्रतापवर्धने आग्रहो विद्यते
यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त, हे संधिविग्रहिन् प्रधानदूत, भवतोऽपि त-
थापि आवेगेन उरमुक्ततया अलं पूर्णम् । एनं अचलस्य लेखम् (लिखित्वा) अक्षरविन्यास
अवधार्य हृदयमानीय प्रतिलेखो लिख्यताम् । इदं प्राप्तं सारमवलोक्य दृष्ट्वा प्रतिप्रा-
भृतं मध्यता प्रत्युपदौकनिका बद्धा क्रियताम् । विधीयता क्रियता च अस्य त्रयस्य
दूतैरसंप्राभृतत्रितयस्य यथार्हं यथायोग्यं अर्हणा पूजा विरच्यताम् । यस्मात् कारणात्
उपलेख्यदि उद्यमं प्राप्तेष्वपि शस्त्रेषु दूतमुखा दूतवक्ता वै लिख्येन रक्षन्तो भवन्ति ।
तेषां दूतानां अन्तावसायिनो मृत्वा अपि अनवमान्याः न अपमाननीया भवन्ति ।
किं पुनरन्ये दूता अपमाननीया भवन्ति । अपि तु न मयन्तीत्यर्थः ॥

अपि चास्ति वृद्धिद्विधेयः । स्वासिद्धिरित्यादि । स्वासिद्धिः स्वस्य अप्राप्तिर-

संधिविग्रही 'यथाज्ञापयति सेनापतिः' इत्यवधार्य च यथादिष्टम्, 'सेनापते, लिखितोऽयं लेखः । श्रूयताम्—स्वस्ति । समस्तमहासामन्तशिखण्डमण्डनीभवचरणकमलः कमलाकरसरोजसेव्यमानपादपल्लवः पल्लवपाण्ड्यचोलचेरमहर्ष्यनिर्माणप्रकाश्यमानदिग्विजयवाहिनीप्रचारः चारचक्षुःसहस्रसाक्षात्कृतसकलभूपालमण्डलः मण्डलाग्रधाराजलनिमग्ननिखिलरातिसंतानः संताननमेरुमन्दारपारिजातवनदेवतागीतोदाहरणगुणप्रपञ्चः पञ्चमो

बलादेरसिद्धिः, परवृद्धिर्वा परस्य यशोधरादेः वृद्धिर्वा । अथ वा यशोधरस्य अविद्धिः, परस्य अचलस्य वृद्धिर्वा । दूतगमगर्जितेन भवति । यतस्ते दूता अवधव्याजकर्माणः अवधं शलव्यापाररहितं व्याजकर्म मय्यस्थकिंवा तेषां ते तथोक्ताः नयेष्टतः यथेष्टं जल्पन्ति ब्रुवन्ति । न तु बुध्यन्ते न तु विग्रहं कुर्वन्ति यान्ति ॥

संधिविग्रही रामस्य हनूमानिव दूतः ब्रूते—यथाज्ञापयति सेनापतिर्यथा आदेशं ददाति प्रतापवर्धनसेनापतिः । तथैव मया संधिविग्रहिणा कियत् इत्यर्थः । अवधार्य च सम्मग्नित्वार्थं च अवधानं कृत्वा । किं अवधार्य । यथादिष्टं सेनापतिना यथा आज्ञातम् । सेनापते प्रतापवर्धन राजन्, लिखितोऽयं लेखः । त्वया श्रूयताम् । स्वस्ति । कल्याणमङ्गलशब्दोऽयम् । धीयशोधरमहाराजः अचलमहीपति आदिशति । कथंभूतः धीयशोधरमहाराजः । समस्तमहासामन्तशिखण्डमण्डनीभवचरणकमलः समस्तानां महासामन्तानां देशाधिपतीनां दिक्षण्डानां मल्लकानां मण्डनीभवत् भूषणीभवत् चरणकमलं यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । कमलाकरसरोजसेव्यमानपादपल्लवः कमलाया लक्ष्म्याः करस्य पाणेः संयन्धि यत् सरोजं तेन सेव्यमानं पादपल्लवं यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । पल्लवपाण्ड्यचोलचेरमहर्ष्यनिर्माणप्रकाश्यमानदिग्विजयवाहिनीप्रचारः पल्लवश्च देशविशेषः, पाण्ड्यश्च नीरुद्धिशेषः, चोलश्च विषयविशेषः, चेरमध्व जनपदविशेषः, तेषु हर्ष्यनिर्माणेन आवासकरणेन प्रकाश्यमानः प्रकटीक्रियमाणो दिग्विजयसंबन्धिन्या वाहिन्याः सेनायाः प्रचारः प्रवर्तनं यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । चारचक्षुःसहस्रसाक्षात्कृतसकलभूपालमण्डलः आराः प्रणिधयस्व एव चक्षुषि तेषां सदृशेण साक्षात्कृतानि प्रत्यक्षतया दृष्टानि सकलभूपालानां मण्डलानि येन स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । मण्डलाग्रधाराजलनिमग्ननिखिलरातिसंतानः मण्डलाग्रस्य सप्तस्य धाराजले छटापानीये निमग्ना मृदिता निखिलानां अरातीनां संताना यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । संताननमेरुमन्दारपारिजातवनदेवतागीतोदाहरणगुणप्रपञ्चः संतानश्च कल्पश्रवणविशेषः, नमेदश्च मुरतरुमेदः, मन्दारश्च अमरागणविशेषः, पारिजातश्च नाकानोक-हस्तेषां धनानि तेषां या देवतास्तासां गीते गम्भीरानन्दे उदाहरणं दृष्टान्तवचनं

लोकपाल. पद्मावतीपुरपरमेश्वर. कनकगिरिनाथ शिप्रासरिज्जलकेलिकु-
ञ्जर समुद्रमुद्रादितशासन कैलासलान्छन अवन्तिसीमन्तिनीकुचकुम्भम-
दनाद्भुश प्रत्यक्षमकरध्वज याचकचिन्तामणि कनककङ्कणवर्ष सत्यपरमेष्ठी
परलोककलत्रपुत्रक कविकामधेनु धर्मरत्नावतसः नीतिलतावलम्बनतरु
द्विष्टकैटभाराति आहवचतुर्भुज परहितमहाव्रत अद्वितकुलकालानल प्रति-
पन्नजीवित पराक्रमालङ्कार समरससहस्रबाहु प्रतापतपनोदय चातुरीचतु-

गुणप्रपञ्चस्य गुणवित्तरस्य यस्य स तथोक्त । पुनः कथम्भूत । प्रथमो लोकपाल
मध्यमलोकप्रतिपालक । पुनः कथम्भूत । पद्मावतीपुरपरमेश्वर उज्जयिनीपुरीपरमप्रभु ।
पुनः कथम्भूत । कनकगिरिनाथ सुवर्णगिरिनामपर्वतोपरि वसति यत् नगरं तत् कन-
कगिरिरित्युच्यते उज्जयिन्या समीपे गन्धूतिद्वय गन्धा कनकगिरि प्राप्यते, तस्य नाथ
स्थानी । पुनः कथम्भूत । शिप्रासरिज्जलकेलिकुञ्जर उज्जयिन्या समीपे शिप्राप्रानाम नदी
सरिद्वर्षते, तस्या जलकेलौ जलक्रीडाकरणे कुञ्जर । पुनः कथम्भूत । समुद्रमुद्रादित
शासन समुद्राकारेण या मुद्रा अहुलीयोर्मिस्तयादितचिद्वित शासनमादेशलेखो यस्य स
तथोक्त । पुनः कथम्भूत । कैलासलान्छन कैलासपर्वतो लान्छन लेखोपरि यस्य ॥ तथो-
क्त । पुनः कथम्भूत । अवन्तिसीमन्तिनीकुचकुम्भमदनाद्भुश अवन्तिसीमन्तिनी तस्या
कुचकुम्भयो मदनाद्भुशोऽननः (१)

स तथोक्त । पुनः कथम्भूत ।
प्रत्यक्षमकरध्वज प्रत्यक्ष साक्षात् मकरध्वज कामदेव । पुनः कथम्भूत । याचकचि-
न्तामणि याचकानामर्थिनां चिन्तामणि । पुनः कथम्भूत । कनककङ्कणवर्ष कनककङ्कणानि
वर्षतीति स तथा । पुनः कथम्भूत । सत्यपरमेष्ठी सत्यवचनप्रतिपालने परमेष्ठी ऋषभदेव ।
पुनः कथम्भूत । परलोककलत्रपुत्रक परलोकानामपरपुरुषाणां यानि कलत्राणि तेषां
पुनरोद्धारक । पुनः कथम्भूत । कविकामधेनु कवीनां कामधेनु । नित्यमेव मनोरथ
पूरक इत्यर्थः । पुनः कथम्भूत । धर्मरत्नावतस धर्म एव राज तदेवावतस शिरोरत्न यस्य
स तथा । पुनः कथम्भूत । नीतिलतावलम्बनतरु नीतिलताया चामयस्या अवलम्बने
आधारे तदर्मदायक । पुनः कथम्भूत । द्विष्टकैटभाराति द्विष्टानां शत्रूणां कैटभाराति
श्रीनारायण । पुनः कथम्भूत । आहवचतुर्भुज आहवे सप्तामे चत्वारो भुजा आहवो
यस्य स तथा । पुनः कथम्भूत । परहितमहाव्रत परहित प्रचालोद्धृत महाव्रत
प्रतिज्ञा यस्य स तथा । पुनः कथम्भूत । अद्वितकुलकालानल अद्वितानां शत्रूणां कुलस्य
यथास्य काशनलं सर्वतः कथनं यस्य । पुनः कथम्भूत । प्रतिपन्नजीवित प्रतिपन्नं यदानीं
कृत तदेव जीवितमायुर्वस्य ॥ तथोक्त । पुनः कथम्भूत । पराक्रमालङ्कार पराक्रमो
यल लङ्कारो मण्डन यस्य स तथा । पुनः कथम्भूत । समरसहस्रबाहु समरे सहस्र
बाहवो यस्य स तथा । पुनः कथम्भूत । प्रतापतपनोदय प्रताप एव तपन तस्य उदय

मुखः विवेकरत्नाकरः सरस्वतीकेलिविलासहंसः सरसोक्तिवल्लभः कन्दुक-
विनोदविद्याधरो मदकरिक्रीडाखण्डलः स्यन्दनप्रचारगरुडाग्रजः पदाति-
चैनतेयो गीतगन्धर्वचक्रवर्ती वाद्यविद्यावृहस्पतिः नृत्तवृत्तान्तभरतः समस्ता-
युधसर्वज्ञः शरणागतमनोरथसिद्धिः अनाथनाथः त्यागभार्गवः द्रोहद्रुमवनकु-
ठारः कलिङ्गकुरङ्गकेसरी अश्मकवंशवैश्वानरः शकशलभशमीगर्भः क्रथ-
कैशिककृशानुः अहिच्छत्रक्षत्रियशिरोमणिः पञ्चालचापलप्रलयकालः केरल-
कुलकुलिशपातः यवनकुजवज्रानलः चैद्यसुन्दरीविनोदकन्दलः मागधवधू-

लदयाचलः । पुनः कथंभूतः । चातुरीचतुर्मुखः चातुर्यां चतुर्मुखो ब्रह्मा । पुनः कथं-
भूतः । विवेकरत्नाकरः विवेकरत्नानामाकरः खनिः । पुनः कथंभूतः । सरस्वतीकेलिवि-
लासहंसः सरस्वतीक्रीडविलासे हंसः क्रीडामरालः । पुनः कथंभूतः । सरसोक्तिवल्लभः
सरसोक्तयो वल्लभाः प्रिया यस्य । पुनः कथंभूतः । कन्दुकविनोदविद्याधरः कन्दुकवि-
नोदे केन्दुकक्रीडायां विद्याधरो धियस्वरप्रायः । पुनः कथंभूतः । मदकरिक्रीडाखण्डलः
मदकरिणां क्रीडाखण्डल इन्द्रः । पुनः कथंभूतः । स्यन्दनप्रचारगरुडाग्रजः स्यन्दनप्रचारे
रथक्रीडायां गरुडाग्रजो अनुरुसारथिः । पुनः कथंभूतः । पदातिचैनतेयः.....
.....वाद्यविद्यायां तत्तविततघनयुपिरवादिप्रवि-
द्यायां वृहस्पतिः । पुनः कथंभूतः । नृत्तवृत्तान्तभरतः नर्तनशास्त्रे नटाचार्यः । पुनः कथं-
भूतः । समस्तयुधसर्वज्ञः समस्तेषु आयुधेषु सर्वज्ञो वीतराघः । पुनः कथंभूतः । शरणा-
गतमनोरथसिद्धिः शरणागतानामाश्रितायां मनोरथसिद्धिर्मनोरथपूरणः । पुनः कथंभूतः ।
अनाथनाथः अनाथानां स्वामी । पुनः कथंभूतः । त्यागभार्गवः दातृत्वेन परशुरामः ।
पुनः कथंभूतः । द्रोहद्रुमवनकुठारः द्रोहद्रुमवने कुठारः कुठान् वृक्षान् इवतीति कुठारः
परशुः । पुनः कथंभूतः । कलिङ्गकुरङ्गकेसरी कलिङ्गो नाम दम्तपुरगृध्रः स एव कुरङ्ग-
स्तस्य केसरी । पुनः कथंभूतः । अश्मकवंशवैश्वानरः अश्मको नाम देशस्तस्मान्मयपि
अश्मकः स एव वंशो वेणुवृक्षः तस्य भस्मीकरणे वैश्वानरः । पुनः कथंभूतः । शकश-
लभशमीगर्भः शको नाम तुल्यदेशस्तस्य स्नाम्यपि शकः स एव शलमः पतङ्गस्तस्य
अस्मीकरणे शमीगर्भोऽग्निः । पुनः कथंभूतः । क्रथकैशिककृशानुः क्रथकैशिको विराट्देश-
स्तस्य स्नाम्यपि क्रथकैशिकस्तस्य भस्मीकरणे कृशानुरग्निः । पुनः कथंभूतः । अहिच्छत्र-
क्षत्रियशिरोमणिः अहिच्छत्रो नाम देशस्तत्र नगरमपि अहिच्छत्रं पार्थनाथातिशयक्षेत्रं
तत्र ये क्षत्रिया राजानस्तेषां शिरोमणिः शिरोरत्नम् । पुनः कथंभूतः । पञ्चालचापलप्र-
लयकालः पञ्चालो नाम देशस्तस्य स्वाग्नी अचलनरेन्द्रस्तस्य चापलं चपलत्वं तद्दिनाशने
प्रलयकालः । पुनः कथंभूतः । केरलकुलकुलिशपातः केरलो नाम दक्षिणपथदेशस्तस्य
स्नाम्यपि केरलस्तस्य कुले वंशो कुलिशपातो वज्रपातः । पुनः कथंभूतः । यवन-

विलासदर्पण काञ्चिकामिनीकुचकलशक्तिसलय माहिष्मतीयुवतिरतिकुसु-
मचाप कौशाम्बीनितम्बिनीबिम्बाधरमण्डन दशार्णवर्णिनीकर्णपूर पाट-
लिपुत्रपण्याङ्गनाभुजङ्ग बलभिरम्भोरविभ्रमभ्रमर पौरवपुरभीरोध्रतिलक
सततवसुवितरणप्रीणितद्विजसमाज श्रीयशोधरमहाज सकलप्रशस्तिस-
हितमचलमहीपतिमादिशति । श्रेयोऽन्यत् । कार्यं चैतदेव—यदुत विजय-
वर्धन सेनापतिर्भवन्तमेवमाम्ब्रयते—

कुचवज्रानल यवनो नाम सुरासानदेशस्तस्य स्वाम्यपि यवन स एव कुजो वृक्षस्तस्य
दाहने ज्वालने वज्रानल पविपावक । पुन कथभूत । चैद्यद्युदरीविनोदकदल
चैपो नाम ङाहालदेशस्तस्य शुद्ध्य कमनीयकामिन्यस्तासा विनोदे कीदृशरणे कदलो
युद्ध यस्य स तद्योक्त । पुन कथभूत । मागधवधूविलासदर्पण मगधानो राजा स
मागधवधूना राजगृहघीणा विलासदर्पणो मेत्रशोभावलोचनादर्श ।
पुन कथभूत । काञ्चिकामिनीकुचकलशक्तिसलय काञ्चिनाम दक्षिणसमुद्रतटदेशस्तस्या
कामिनीना कुचकलशेषु किसलय पन्व । आरोपितकर इत्यर्थ । पुन कथभूत ।
माहिष्मतीयुवतिरतिकुसुमचाप माहिष्मतीनाम नगरी यमुनपुरदिशि पत्तन तस्या युव
तय ता एव रतय ताम्बु कुसुमचाप कामदेव । पुन कथभूत । कौशाम्बीनितम्बिनी
बिम्बाधरमण्डन कौशाम्बी नाम नगरी वत्सदेशे गोपाचलात् गम्युचित्तुघत्वारिंशति
वर्तते, तस्या नितम्बिन्यस्तासा बिम्बाधराणा मण्डनो विभूषणप्राय । पुन कथभूत ।
दशार्णवर्णिनीकर्णपूर दशार्णं नाम नगर गोपाचलात् गम्युचित्तुघत्वारिंशति वर्तते, तस्य
वर्णिनीनां स्त्रीणां कर्णपूर कर्णावतस्य । पुन कथभूत । पाटलिपुत्रपण्याङ्गनाभुजङ्ग
पाटलिपुत्र नाम नगरं तैरभुकपुरदिशि वर्तते, तस्य पण्याङ्गना वेद्या तासा भुजङ्ग
कामुक । पुन कथभूत । बलभिरम्भोरविभ्रमभ्रमर बलभिनाम नगरं गोपाचलदिशि
वर्तते, तस्य रम्भोरव प्रियस्तासां विभ्रमेषु भ्रूभोगेषु भ्रमर भ्रमन् रौतीति
भ्रमर । पुन कथभूत । पौरवपुरभीरोध्रतिलक पौरवपुरं नाम अयोध्या नाम नगरं
तस्य पुरभीणां रोध्रतिलक मधुद्रव्यविशेष । पुन कथभूत । सततवसुवितरणप्री-
णितद्विजसमाज सतत वसुवितरणेन धनदानेन प्रीणित प्रीतिमानीतस्वर्षितो द्विज
समाजो ब्राह्मणसमूहो येन । तथा श्रीयशोधरमहाराजो ययोक्तविशेषणविशिष्ट ।
कथभूत अचलमहीपतिम् । सकलप्रशस्तिसहित परैर्पूर्णप्रसिद्धिसहित अचलमहीप-
तिमादिशति । धेय कल्याण अन्यत् अपरं वर्तते । कार्यं च वर्तन्य च एतत् इद एव
ईदं वर्तते । एव कथ इति चेत्—उत अहो विजयवर्धनो नाम सेनापति भवन्तम्

पश्यागत्य जगत्पतिं यदि वदे स्यात्ते तदानुग्रहः

कुर्यास्त्वं मृगचेष्टितं यदि तदा क्षोणिः समुद्रावधि ।

संग्रामे भव संमुखो यदि तदा क्षेमः कुतस्ते पुन-

स्तत्पञ्चालपते किमत्र भवतः संदिश्यतां शासने ॥ ४२४ ॥

कदाचिदवतीर्णायां परितोषितविजिगीषुपरिपदि शरदि सरसकाश्मी-
रकेसरोत्तंसमांसलेषु कीरकामिनीकुरलकुन्तलेषु, गर्भाविर्भवत्कणिशमञ्ज-
रीसौरभोदारेषु कलमकेदारेषु, कुलकलत्रेष्विव समर्यादगतिषु महावाहिनी-

एवमुना प्रकारेण आमश्रयते । एवं कथयति चेत्—पश्येत्यादि । जगत्पतिं धी-
यशोधरं आगत्य पश्य उपढौकय सेवस्व । यदि चेत् अहं 'वदे' कथयामि । अत्र 'वद'-
धातुरात्मनेपदी वर्तते । 'क्षानयलच्छन्दनेषु यदः' इति रुवादिपाठाद् भासनेऽपि वक्त-
व्यम् । यथा सभायां वदते दीप्यमानो वदतीत्यर्थः । अहं दीप्यमानसभायां यदि वदे तर्हि
त्वं आगत्य सेवस्व । तथा च पक्षिकाकारो जिनदेवः । वदेरुपोक्तावात्मनेपदम् । हे अचल,
तदा रास्मिन् आगमनदर्शकाले ते तव अनुग्रह उपकारः स्यात् भवेत् । यदि चेत्
त्वं मृगचेष्टितं पलायनं कुर्वाः पुरुषेण तदा तस्मिन् काले सशुद्रावधि आत्तमुद्रं क्षोणी
मेदिनी मन्यते वर्तते । ॥ त्वं पलायसे इत्यर्थः । यदि चेत् संग्रामे समरे संमुखो
भवसि त्वं तदा ते तव पुनः पुनरपि क्षेमः कल्याणं कुतः । न कुतोऽपि इत्यर्थः ।
तत्तस्मात् कारणात् हे पञ्चालपते अचलमहाराज, अत्र अस्मिन् शासने लेखे तव
भपतः किं संदिश्यताम् । किं संदेशो दीयत इत्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे शरदि शरत्काले अवतीर्णायां सत्याम् । कथंभूतायां शरदि ।
परितोषितविजिगीषुपरिपदि परितोषिता हर्षं प्रापिता विजिगीषूणां नरेन्द्राणां परियत्
सभा यस्यां सा तथा सत्याम् । तं विजयवर्धनसेनापतिं तस्य प्रसिद्धस्य पञ्चालपतेरचलम-
हाराजस्य प्रतापनोदनाय प्रतापविध्वंसनार्थं अहं प्रादिष्वं प्रस्थापितवान् । कथंभूतो-
ऽहम् । इत्यमुना प्रकारेण चापेटिकपेटिकप्रकटितकटकप्रमाणप्रस्तावः चापेटिका बन्दिनः
तेषां पेटिकः समूहस्तेन प्रकटितः स्फुटीकृतो विज्ञापितः कटकस्य सैन्यस्य प्रमाणप्रस्तावो
दिग्विजयावसरो यस्य सम स राधोक्तः । इतीति किम् । हे राजन्, शरत् आगता । केपु
सत्सु । कीरकामिनीकुरलकुन्तलेषु सत्सु कीरो नाम देवस्यस्य कामिन्यस्तासां कुरलकु-
न्तलेषु केशहस्तेषु । कथंभूतेषु कुरलकुन्तलेषु । सरसकाश्मीरकेसरोत्तंसमांसलेषु सरसं प्रत्यमं
यत् काश्मीरकेसरं बाह्योक्तुम् तत्र उत्तसेन मुकुटेन मांसलाः स्थूलाः मनोहासे तथा
तेषु । पुनश्च केपु सत्सु शरदागता । कलमकेदारेषु सुवन्पशास्त्रिशेत्रेषु सत्सु । कथंभूतेषु
कलमकेदारेषु । गर्भाविर्भवत्कणिशमञ्जरीसौरभोदारेषु गर्भेषु आविर्भवन्तो ये कणिशास्तेषां
मञ्जरीणां सौरभं सौमन्ध्यं तेन उदारेषु अतिमनोहरेषु । पुनश्च केपु सत्सु शरदागता । महा-

प्रवाहेषु, भवद्रुणेष्विव निर्मलावकाशेषु सरःसु, नृपतिकोदण्डमण्डलेष्विव
 प्रवृत्तप्रचारेषु पथिषु, प्रचण्डमार्तण्डातपभीतेष्विव निरन्तरसस्यांशुकपिहित-
 पृष्ठेषु विश्वंमराभागेषु, सलिलधरसङ्गसक्रान्तश्यामभावेऽपि हारितकान्तिषु
 शैलशिखरेषु, विघटितघनकपाटसपुटाखिव प्रफुटासु दिक्षु, विजृम्भमाणेषु
 जितसरस्वतीहासप्रकाशेषु काशेषु, विजयमानेषु प्रकाशितकमलवन्धुजीवेषु
 वन्धुजीवेषु, विलसत्सु मकरन्दमधून्मादितकोकनदेषु कोकनदेषु, सप्रीतिषु

परिमलोद्भासितकुवलयेषु कुवलयेषु, सप्रमोदेषु सपादितकुमुदवनेषु
कुमुदवनेषु, विराजमानेषु विधुदीधितिसदिग्धशुचिपक्षेषु शुचिपक्षेषु, अ-
भिनवोल्लिखितेन्दुमणिदर्पण इवातीव प्रसन्नरोचिषि चन्द्रमण्डले, पञ्चमलो-
कपालपरिकल्पितयान्नावसर इव सहितवति शरासनमाखण्डले, राजहसो-
त्सवसपादनपर इव जलदकलपता मुक्तवति गगने, पयोधरविरहदु खित
इव विरसस्वरतामनुसृतवति प्रचलाकिलोके, त्वदरातिजन इव मन्दमुदि
चातककुले, त्वत्कटकसुभटानीक इव रणरसोद्भूतहृदि नन्दिसदोदे,

सत्सु । कुमुदवनेषु श्वेतोत्पलखण्डेषु सत्सु । कथभूतेषु कुमुदवनेषु । सप्रमोदेषु विकार्येषु
सपादितकुमुदवनेषु सपादितसुरपादित को दृषिय्या मुदो हर्षस्य अवन रक्षण येषु
कैरवेषु तानि तेषु । पुनश्च येषु सत्सु । शुचिपक्षेषु सत्सु । किं कुर्वाणेषु शुचिपक्षेषु ।
विराजमानेषु शोभमानेषु विधुदीधितिसदिग्धशुचिपक्षेषु विधोश्चन्द्रस्य दीधितिभि-
मिरणै सदिग्धा सवेह प्रापिता शुचिपक्षा शुक्लगुरुमन्तो येषां ते तथा तेषु । पुनश्च
कस्मिन्सति शरदागताः । चन्द्रमण्डले चन्द्रचिह्न्ये सति । कथभूते च चन्द्रमण्डले । अतीव प्र-
सन्नरोचिषि अतीवातिशयेन प्रसन्ना निर्मला रोचि प्रभा यस्य सत्सिन् । कथभूते-
धिव । अभिनवोल्लिखितेन्दुमणिदर्पण इव अभिनव प्रत्यग्र उत्क्रिस्त उत्कीर्णं घटित
इन्दुमणेश्चन्द्रकान्तरत्नस्य दर्पणे इव । पुनश्च कस्मिन् सति । आखण्डले इन्द्रे सति ।
किं कुपति सति आखण्डले । शरासन चाप सहितवति सति सकोषितवति सति ।
कस्मिन्निव । उत्प्रेक्षते—पञ्चमलोकपालपरिकल्पितयान्नावसर इव पञ्चमलोकपालेन शीय-
शोधरमहाराजेन परिकल्पिता प्रारब्धा या यात्रा तस्या अवसरे समये इव । एतावता
वर्षाकालो गतो दिग्बिजयावसरो वर्तते । पुनश्च कस्मिन्सति । गगने सति । किं हृत-
वति सति गगने । जलदकलपता मेघकालुष्य मुक्तवति सति । कथभूते । उत्प्रेक्षते—
राजहसोत्सवसपादनपरे इव राजहसाम्ना श्वेतगत्या उत्सवसपादन जनन तस्मिन्
पर तत्पर तस्मिन् । पुनश्च कस्मिन् सति । प्रचलाकिलोके मयूरवने सति । किं
हृतवति सति प्रचलाकिलोके । विरसस्वरता अनुसृतवति आधितवति सति । कथ-
भूते । उत्प्रेक्षते—पयोधरविरहदु खिते इव मेघवियोगेन दुःख प्राप्ते इव । पुनश्च
कस्मिन् सति । चातककुले वपीदृष्टन्दे सति । कथभूते चातककुले । मन्दमुदि हर्षरहिते ।
कस्मिन् इव । त्वदरातिकुले इव तव शत्रुलोके इव । पुनश्च कस्मिन् सति । नन्दिसदोदे
रूपमसमूहे सति । कथभूते नन्दिसदोदे । रणरसोद्भूतहृदि रणरसेन सप्रामादुरागेन
उद्भूत वित हृषित यस्य स तथा तस्मिन् । नस्मिन्निव । त्वत्कटकसुभटानीके इव तव
घटके सेन्ये सुभटानीके इव तत्सेन्यसुभटसमूहे इव ।

अनग्रा शुभ्रचन्द्रार्का विपद्धानिम्ननिम्नगा ।

विजयाय जिगीषूणा शरदेपा समागता ॥ ४२५ ॥

विलसत्सरोजनयना प्रसन्नचन्द्रानना निधनरागा ।

हंसप्रचारसुभगा स्त्रीव शरच्चव मुदं कुरुतात् ॥ ४२६ ॥

कुमुद करोति वर्धयति कुवलयं विस्तृणोति मित्राशाः ।

भवत. श्रीरिव शरदियमुल्लासितसत्पथद्विजेन्द्रा च ॥ ४२७ ॥

विघटितघनकपाटदिशि निभृतपुरदरचापमण्डले

कमलामोदमुह्वि सतर्पितहसविलासिनीकुले ।

अनग्रेत्यादि । एषा प्रलक्ष्मीभूता शरत् । कथभूता । अनग्रा अभ्रपटलरहिता । पुन कथभूता । शुभ्रचन्द्रार्का उज्ज्वलचन्द्रसूर्या । विपद्वा वर्धमरहिता । अनिम्ननिम्नगा अग-
म्भीरनदिका । निमर्धमागता । जिगीषूणा जेतुमिच्छुना विजयाय जयनिमित्तम् ।
जातिर्हेतुवालकार ॥

विलसदित्यादि । हे राजन्, शरद्वनालयकालस्तत्र मुद कुरुतात् करोतु ।
कथभूता शरत् । विलसत्सरोजनयना उत्सत्कमललोचना । पुन कथभूता । प्रसन्न-
चन्द्रानना प्रसन्नो निर्मलचन्द्र एव आनन मुख यस्या सा तथा । पुन कथभूता ।
विघनरागा विनष्टो घनस्य मेघस्य रागो यस्या सा तथा । पुन कथभूता । हंसप्रचार
सुभगा हंसाना प्रचारेण सुभगा । पुन कथभूता । स्त्रीव स्त्रीसदृशा । कथभूता स्त्री ।
विलसन्ती शोभमाने सरोनवत् कमलवत् नयने यस्या स्त्रिय सा तथा । पुन
कथभूता । निर्मलपरिपूर्णचन्द्रवदना । पुन कथभूता । विशेषेण घन प्रचुरो रागो
यस्या सा । पुन कथभूता । नूपुरगमनेन सुभगा । श्लेषोपमालकार ॥

कुमुदमित्यादि । हे राजन्, इय शरत् वर्तते । किं किं करोति । कुमुद करोति
श्वेतोरपल विकासयति । पुनश्च किं करोति । कुवलयमुत्पलवन वर्धयति स्नारीकरोति ।
मित्राशा मित्रे (पुत्र) सूर्ये आशाश्च दिशो विस्तृणोति विस्तारयति । कथभूता शरत् ।
उल्लासितसत्पथद्विजेन्द्रा उल्लासित सत्पथे आकाशे द्विजेन्द्रध्वजमा यया सा तथा ।
अपरं कथभूता शरत् । भवत श्रीरिव । भवत श्री किं करोति । कुमुद करोति को
पृथिव्या मुद दृष्टं करोति । कुवलय पृथ्वीमण्डल वर्धयति । मित्राणा मुह्वदा आशा
वाञ्छा विस्तृणोति । कथभूता । उल्लासिता आनन्द प्रापिता सत्पथा. धर्ममार्गपरा
द्विजेन्द्रा उत्तमब्राह्मणा यया सा । श्लेषोपमालकार । समुच्चयश्च ॥

विघटितेत्यादि । हे राजन्, वार्तिके कृत्स्नानक्षत्रोपलक्षितपूर्णिमादिनमासे
कस्य पुरषस्य केचिन् भवति । अपि तु ययस्यापि भवत्येव । कथभूते वार्तिके । विघ-
टितघनकपाटदिशि विघटितानि दूरीकृतानि घनकपाटानि मेघारराणि दिशा हरितां
येन सा तथा तस्मिन् । पुन कथभूते । निभृतपुरंदरचापमण्डले निभृत दूरीकृत

अभिनवकलमकणिशपरिमलिनि विफासितकाशकान्तिके
कुङ्कुमकुसुमसुभगशुवि भवति न केलिः कस्य कार्तिके ॥४२८॥

प्रतपति रविर्निर्मर्यादं भवानिव सांप्रतं
विधुरपि बुध प्रीतिं धत्ते प्रवृद्धसुधारसः ।

अरिंकरिकुलक्रीडाध्वंसे हरिध्वनितोद्भुरं
त्वमपि च गुणारोपाचापं प्रपद्य भूपते ॥ ४२९ ॥

जडमपि सलिलं धत्ते खरदण्डं यत्र विगतविजिगीषुः ।

जडविजिगीषुचेतास्तत्र कथं नो दधीत खरदण्डम् ॥ ४३० ॥

पुरंदरापमण्डलमिन्द्रधनुर्वलयं यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । कमलामोद-
सुहृदि कमलानां पद्मानां आमोदः परिमलस्तेवोपलक्षितः सुहृत् सूर्यो यत्र स तथा
तस्मिन् (अथवा कमलानामामोददाने सुहृदुपकारस्तस्मिन्) । पुनः कथंभूते । संतर्पितहंस-
विलासिनीकुले संतर्पितं प्रीणितं हंसविलासिनीनां वरटानां कुलं येन स तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । अभिनवकलमकणिशपरिमलिनि अभिनवः प्रत्ययः कलमकणिशानां
राजभोजनशालिमञ्जरीणां परिमलं सौमन्यं विद्यते यस्य ॥ तस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
विफासितकाशकान्तिके विफासिता काशानां तुषविशेषपुष्पाणां कान्तिर्येन ॥
तस्मिन् । पुनः कथंभूते । कुङ्कुमकुसुमसुभगशुवि कुङ्कुमानां क्षरमीरजन्मकेशराणां
कुसुमैः कुसुमा मनोहरा भूयैव स तथा तस्मिन् । रूपकाक्षेपालंकारः ॥

प्रतपतीत्यादि । हे भूपते, रविः सूर्यः प्रतपति प्रकर्षेण तापं करोति । कथम् ।
निर्मर्यादं निरन्तरं यथा भवत्येवम् । कदा प्रतपति । सांप्रतं शरदि । इव । भवानिव
एव यथा प्रतपति । हे बुध, विधुरपि प्रीतिं धत्ते प्रीणयति । कथंभूतो विधुः ।
प्रवृद्धसुधारसः प्राप्तमृतरसः । हे भूपते, त्वमपि चापं प्रपद्य वित्तारय । कस्मात् ।
गुणारोपात् शिजिन्यारोपणात् । कथम् । अरिंकरिकुलक्रीडाध्वंसे हरिध्वनितोद्भुरं अरीणां
हरिणक्षेपां कुलं तस्य क्रीडाध्वंसे केलिध्वंशनिमित्तम् । निमित्तात् कर्मणि सप्तमी
वाच्या । हरिध्वनितोद्भुरं सिंहनादोत्कटं यथा भवत्येवम् । अवसारोपमालंकारः ॥

जडमित्यादि । यत्र यस्यां शरदि सलिलं खरदण्डं कमलं पते । कथंभूतं सलिल-
म् । जडमपि अज्ञानमपि । पुनः कथंभूतम् । विगतविजिगीषुः विजिगीषारहितम् ।
यत्र तस्यां शरदि जडविजिगीषुचेताः अज्ञानरहितविजिगीषासंयुक्तमनाः कथं
येन प्रक्षरेण खरदण्डं तीक्ष्णदण्डं नो दधीत न दध्यात् न धरति । अपि तु दधीतेव ।
श्लेषाक्षेपालंकारः ॥

इति चापेटिकपेटिकप्रकटितकटकप्रयाणप्रस्तावस्तं विजयवर्धनसेनापतिं तस्य पञ्चालपतेः प्रतापनोदनाय प्राहिणवम् ।

कदाचित्तुपारगिरिनिर्झरनीहारनिष्पन्दिनि गन्धमादनवनविभ्राजित-
भूर्जवल्कलोन्मायमन्थरे मानसहंसविलासिनीशिखण्डमण्डलविडम्बिनि
नेपालशैलमेखलामृगनाभिसौरभनिर्भरे कुल्लतकुल्लकामिनीकपोललावण्यचा-
मिनि लम्पाकपुरपुरंधिकाधरमाधुर्यपश्यतोहरे पाकपाण्डिमोडुमरपुण्ड्र-
काण्डकारिणि प्रालेयलवोद्भासपल्लवितनवयवाङ्कुरे कोशकारश्यामिकापरि-

कदाचिद् कस्मिंश्चिदवसरे निशि रात्रौ प्रत्यक्षतार्क्ष्यनामा हैरीकश्च प्रविश्य आगच्छ
मां प्रति एवं वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितप्रकारेण व्यजिज्ञपद् विज्ञापितवान् । कथंभूतायां
निशि । श्रौढप्रदोषायां श्रौढः प्रचण्डतरः परिणतः प्रदोषो रजनीमुखं यस्यां निशि सा
तथा तस्याम् । पूर्वरात्रे इत्यर्थः । कस्मिन् सति व्यजिज्ञपद् । हेमने महति हेमन्ते भवो
हेमनस्तस्मिन् हेमने । 'हेमन्तस्यापि णि' इति तकारलोपः । महति वाते । शीतवाते
इत्यर्थः । परिसर्पति प्रसरति । कुतः प्रसरति सति । देवदिशः । उत्तरदिग्मण्डला-
त् । कथंभूते हेमने महति । तुपारगिरिनिर्झरनीहारनिष्पन्दिनि तुपारगिरिर्हिमाच-
लपर्वतस्तस्य ये निर्झरा जलसरणानि तेषां नीहारे शीतं विष्पन्दयति स तथा
तस्मिन् । इति क्रियाकारकसंबन्धः । पुनः कथंभूते । गन्धमादनवनविभ्राजित-
भूर्जवल्कलोन्मायमन्थरे गन्धमादनं नाम धनं हिमाचलोपकण्ठे वर्तते तत्र विभ्राजन्ते
शोभन्ते इत्येवंशीला ये भूर्जवल्कलाः भूर्जवृक्षत्वचः तेषामुन्मायमुत्कम्पनं तेन मन्थरः
स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । मानसहंसविलासिनीशिखण्डमण्डलविडम्बिनि.....

..... । पुनः कथंभूते ।
नेपालशैलमेखलामृगनाभिसौरभनिर्भरे नेपालो नाम शैलस्तस्य मेखला वनभूमिल्लभ्य
या मृगनाभिः कस्तुरिका तस्याः सौत्रेण निर्भरः शादभूतो यः स तथा तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । कुल्लतकुल्लकामिनीकपोललावण्यचामिनि कुल्लतो नाम मरवादेशस्तत्र
थाः कुल्लकामिन्यस्यासां कपोललावण्यं गण्डस्यलोदकं चामति पिवतीत्येवंशीलः स
तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । लम्पाकपुरपुरंधिकाधरमाधुर्यपश्यतोहरे लम्पाकपु-
रपुरंधिकास्त्रासामधरमाधुर्यस्य पश्यतोहरेखोरस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते । पाकपाण्डि-
मोडुमरपुण्ड्रकाण्डकारिणि पाकेन पाचनतया यः पाण्डिमा लज्जवल्कवं तेनोडुमरा उत्कटा
ये पुण्ड्रकाण्डाः श्रेतेऽप्युपार्णि ताम् श्रेतोतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
प्रालेयलवोद्भासपल्लवितनवयवाङ्कुरे प्राकेयं मिहिका तस्य रुषा अप्रजलकणास्तेषा-
मुद्भासेन पल्लविता नवा यवाङ्कुराः सितशुकोद्भेदा येन स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
कोशकारश्यामिकापरिणामप्रणयिनि कोशकाराः कृष्णोत्पलस्तेषां श्यामिकां परिणामं कृष्ण-

णामप्रणयिनि शिशिरसीकरासारसरङ्गिततरुणतरुकिंसलयाप्रभागे रङ्गकरो-
मनिष्पन्नकम्बललोकलीलाविलासिनि शेफालिफुल्लाहादलालसे कौञ्चकुल-
करालकेकारवस्फारिणि नीरन्ध्ररोध्ररजःप्रसरपाण्डुरितदिङ्मुखे कुन्दकन्दल-
नन्दिनि लवलीलतारामरामणीयकनिकेतने कमलिनीदलदहनहिमवाहिनि
जाह्नवीजलमज्जनजातजडभावे तरणितीरिणीजलकेलिव्यसनिनि सरस्वतीस-
लिलोदवासतापसे नवयौवनाङ्गनास्ननकलशोष्मनिषेवणादेशिनि प्रिया-
शुरुभूपधूमोद्गमनिवातवलभिगर्भे घनधुष्टणरसरागद्विगुणरमणीमनसि बहल-

स्वपरां प्रणयति करोतीति स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । शिशिरसीकरासारतर-
ङ्गिततरुणतरुकिंसलयाप्रभागे शिशिराः शीतला ये सीकरास्तेषामासारः समूहस्तेन
तरङ्गिताः चम्पनशीला ये तरुणतरुणां किंसलया अप्रगाया यत्र स तथा तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । रङ्गकरोमनिष्पन्नकम्बललोकलीलाविलासिनि रङ्गकः शृण्विशेषास्तेषां रो-
मनिष्पन्ना ये कम्बलास्तेरुपलक्षिता ये लोका महाशृङ्गास्तेषां लीलाविलासो विदग्धचे-
ष्टितकीडा यस्मिन् मरुति स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । शेफालिफुल्लाहादलालसे
शेफालिफुल्लानि तेषामाहादलालसा भानन्दकाङ्क्षा यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते
कौञ्चकुलकरालकेकारवस्फारिणि कौष्ठा उत्क्रोशपक्षिणस्तेषां कुलानां समूहानां ये
करालकेकारवा उत्ततशब्दास्त्रान् स्फुरयति प्रचुरीकरोतीत्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः
कथंभूते । नीरन्ध्ररोध्ररजःप्रसरपाण्डुरितदिङ्मुखे नीरन्ध्रः अविच्छिन्नं यत् रोध्ररजः रोध्र-
क्षपुष्परायः तस्य प्रसरेण व्याप्त्या पाण्डुरितानि शुद्धीकृताणि दिङ्मुखानि येन तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । कुन्दकन्दलनन्दिनि कुन्दानां माध्वपुष्पाणां कन्दलानि पञ्चवानि आनन्दय-
ति प्रीणयतीत्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । लवलीलतारामरामणीयकनिकेतने
लवलीलतानां चन्दनशाखानां आरामस्य रामणीयकं तस्य निकेतनं मन्दिरं तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । कमलिनीदलदहनहिमवाहिनि कमलिनीनां दलानि पत्राणि तेषां दहन-
प्राप्यं यद्धिमं तद्गृहीत्येवंशीलस्तस्मिन् । पुनः कथंभूते । जाह्नवीजलमज्जनजात-
जडभावे जाह्नवीजलमज्जनेन जात उत्पन्नो जडभावो मन्दोद्यमो यस्मिन् स तथा
तस्मिन् । पुनः कथंभूते । तरणितीरिणीजलकेलिव्यसनिनि तरणितीरिणी यमुना
नदी तस्याः जलकेलो व्यसनं आपद्दो वियते यस्य स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । सर-
स्वतीसलिलोदवासतापसे सरस्वती नाम नदी तस्याः सलिलं तत्र य उदवासः उद-
यासो नाम तापसद्विषस्तापसः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । नवयौवनाङ्गनास्ननकलशो-
ष्मनिषेवणादेशिनि नवयौवनाङ्गनानां योऽसौ स्ननकलशोप्या कुचमुष्मोष्णत्वं तस्य निषे-
वणमालिङ्गनं तत् आदिशति प्रयोजयतीत्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । प्रिया-
शुरुभूपधूमोद्गमनिवातवलभिगर्भे प्रियो हृदयेऽशुरुभूपः तस्य धूमसोद्गमः निवातवल-
भिगर्भस्य यत्र स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । घनधुष्टणरसरागद्विगुणरमणीमनसि घनः

प्रावारपरिचयप्रसाधिनि प्रवर्धितप्रवृद्धधूमध्वजाराधनानुबन्धे समस्तसत्त्व-
रोमाश्चकञ्चुकाचारिणि मलयमेखलालतानर्तनकुतूहलित इव देवदिशः
परिसर्पति हेमने मरुति,

नलिनीवनदैव्यदुःखित इव मन्दद्युति मार्तण्डमण्डले, शीतपातभयसं-
कुचितेष्विव लघुषु, दिवसेषु जाड्यजातजडजानुष्विव मन्दप्रयाणदीर्घासु
रात्रिषु, सरस्वुधासारसंतर्पितनिलिम्पलोक इव क्षीणतेजसि तुषारकिरणे,
इक्षुहासिनि सस्यशालिनि खरं शेफालितोत्फुलिनि
कौञ्चोन्मादिनि कुन्दनन्दिनि घनाश्लेषाङ्गनापादिनि ।

प्रचुरो योऽसौ ध्रुवणरसस्तस्य रागेण द्विगुणानि रमणीनां मनांसि यस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
बहलप्रावारपरिचयप्रसाधिनि बहलो विस्तीर्णतरो योऽसौ प्रावारो हिमानिलनिवारण-
बलम् । 'द्वौ प्राधारोत्तराशङ्गौ-हिमानिलनिवारणे' । तस्य परिवयस्त्वं प्रसाधयति कारयसी-
त्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । प्रवर्धितप्रवृद्धधूमध्वजाराधनानुबन्धे प्रवर्धित-
प्रवृद्धः प्रज्वलितो योऽसौ धूमध्वजोऽमिस्तस्याराधने सेवायां अनुबन्धः प्रवृत्तानुवर्तनं
यत्र स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । समस्तगुणत्वरोमाश्चकञ्चुकाचारिणि समस्तानां सत्त्वानां
रोमाश्चकञ्चुकं रोमहर्षणं आचारयति इत्येवंशीलः स तस्मिन् । देवदिशः उत्तरदिशः
सकाशात् किमर्थं परिसर्पति हेमनो मरुत् इत्याह । उपप्रेक्षते—मलयमेखलालतानर्तनकुतू-
हलित इव मलयमेखला मलयाचलतटी तस्या या कताः चन्दनशाखास्त्रासां नर्तनं
गात्रविशेषः तस्मिन् कुतूहलितः संजातमनोरथः तस्मिन् । इत्युत्प्रेक्षायाम् ॥

पुनश्च कस्मिन् सति प्रत्यक्षतात्पर्यनामा हेरिदो मां प्रति एवं व्यजिह्वपत् । मार्तण्डम-
ण्डले सूर्यविम्बे सति । कथंभूते मार्तण्डमण्डले । मन्दद्युति मन्दः भतीत्रा द्युत् दीप्ति-
र्थस्य स मन्दद्युत् तस्मिन् । अल्पतेजसीत्यर्थः । पुनः कथंभूते । उपप्रेक्षते—नलिनीवनदैव्य-
दुःखिते इव नलिनीनां वने तस्य यत् दैव्यं शीतदाइदुःखं येन दुःखितो दुःखं प्राप्तो नलि-
नीवनदैव्यदुःखितस्तस्मिन् । इवदाम् उपप्रेक्षाद्योतकः । केषु सत्सु दिवसेषु । लघुषु हस्वेषु ।
पुनः कथंभूते । उपप्रेक्षते—शीतपातभयसंकुचितेष्विव शीतपातात् शीतागमात् यद्वयं
श्रासस्तस्मात् संकुचिताः संकोचं प्राप्तास्तेषु । वासु सतीषु । रात्रिषु सतीषु । कथंभूतासु
रात्रिषु । मन्दप्रयाणदीर्घासु मन्दप्रयाणेन दीर्घा आयतास्तासु । पुनः कथंभूतासु । उपप्रेक्ष-
ते—जाम्बजातजडजानुष्विव जाम्बेन शीतेन जाते जडे मन्दे जानुनी अग्नीवन्तो यासां
तासु । पुनश्च कस्मिन् सति । तुषारकिरणे सति । कथंभूते । क्षीणतेजसि । अपरं कथंभूते ।
उत्प्रेक्षते—सरस्वुधासारसंतर्पितनिलिम्पल्लोके इव सरस्वती निर्मलस्वती या मुधायुर्गं तस्या
आसारः समूहस्तेन संतर्पितः सम्बध्प्रीणितो निलिम्पल्लोकोऽमरसमूहो येन स तथा
तस्मिन् । पुनश्च कस्मिन् सति । बन्दिन्दारकवृन्दे प्रधानलुतिपाठकसमूहे इत्येवं
पठति सति । इतीति किम् । इक्षुहासिनीत्यादि । हे कामिनि हे प्रिये, कः

भास्वन्मन्दिनि वातवाहिनि हिमासारावसन्नाग्निनि

काले कामिनि दीर्घरात्रिघटिनि प्राटेत्कृती कोऽध्यनि ॥ ४३१ ॥

यैः पूर्वं गाढकण्ठग्रहवलितमुजामोगनिर्मुम्वक्त्रैः

स्त्रीणां पीनस्तनाग्रस्यपुटितहृदयैर्वासगेहे मधुसम् ।

तैरथ त्वद्विपद्भिः समरुति शिशिरेऽशायि शैलावकाशे

वक्रप्रावोपधानैरुरसि च निहिताष्टीवदष्टीलवन्धैः ॥ ४३२ ॥

कृती विद्वान् कृतीये इन्द्रविधे काले शीतकाले अभवनि मार्गे प्राटेत् प्रगच्छेत् । अपि
तु न कश्चित् प्राटेदित्यर्थः । कथंभूते काले । इक्ष्मासिनि इधुन् उल्लासयति पाचयती-
त्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । सत्यशालिनि सत्यैर्मुद्रमयुष्यवचणकगो-
धूमादिभिः शालते इत्येवंशीलः स तस्मिन् । 'शाल स्थापयाम्' इति धातोः
प्रयोगात् । पुनः कथंभूते । खरमतिशयेन क्षोफालिता अतिशीतामुत्कुल्यतीत्येवं-
शीलः स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । जौशोन्मत्तिनि जौघ्रागुरक्षोपक्षिण
सन्मादयति मत्तान्करोतीत्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । कुन्दनन्दिनि कुन्दान्
माप्यपुष्पविशेषान् नन्दयतीत्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । वनाश्लेषाहनापा-
दिनि घनाश्लेषा गाढालिहना अहना स्त्रीरप्यादयति विकारयतीति स तस्मिन् । पुनः
कथंभूते । भास्वन्मन्दिनि भास्वन्तं मन्दयति अतीव कारयतीति स तस्मिन् । पुनः कथं-
भूते । वातवाहिनि वातं वाहयति प्रवर्तयतीत्येवंशीलः स तस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
हिमासारावसन्नाग्निनि हिमासारेण शिशिरसमूहेन अवसन्ना गतिभक्तसहिता अग्निनो
यस्मिन् स तस्मिन् । पुनः कथंभूते । दीर्घरात्रिघटिनि दीर्घा रात्रयः त्रिशद्वटिकाप्र-
माणा रात्री रजनी घटयति करोतीत्येवंशीलः स तस्मिन् । समुच्चयाक्षेपालंकारः ॥

धैरित्यादि । हे राजन्, वैस्त्वद्विपद्भिर्वासगेहे भवलगेहे चित्रशालायां पूर्वं प्रभुसं
निद्रितम् । कथंभूतैस्त्वद्विपद्भिः । गाढकण्ठग्रहवलितमुजामोगनिर्मुम्वक्त्रैः । स्त्रीणामिति
पदं गाढादिना च पदेन सवन्धनीयम् । तेनायमर्थः—स्त्रीणां गाढं रूढं यथा योऽग्नौ
कण्ठग्रहो पाहुना प्रीवाग्रहणं तस्मिन् बलितः कुण्डलीकृतो योऽग्नौ भुजामोगो दोदण्डम-
ण्डलं तेन निर्भुमं यकीकृतं वक्रं येषां ते तयोकाक्षैः । पुनः कथंभूतैः । स्त्रीणां पीनस्तना-
ग्रस्यपुटितहृदयैः पीनस्तनाग्रभ्यामुग्रतकुचचतुष्काम्यां स्पुटित निम्रोन्नतीकृतं हृदयं
येषां द्विपदां ते तथा तैः । तैस्त्वद्विपद्भिः अथास्मिन् शिशिरे शैलावकाशे पर्वत-
प्रदेशे अशायि शयितम् । कथंभूते शैलावकाशे । समरुति शीतवातसहिते । कथंभूतै-
स्त्वद्विपद्भिः । वक्रप्रावोपधानैः वक्रा विश्रमा ये प्रावाणः पाषाणास्तेषां उपधाने शीर्यं
येषां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । उरसि निहिताष्टीवदष्टीलवन्धैः उरसि निनिहितौ
अष्टीवदोर्जानुनोरष्टीलवन्धौ वैस्ते तथा तैः । परितृप्तिरलंकारः ॥

यैर्नीताः सौधमध्ये घनघुसुणरसालिप्तगात्रैः प्रकामं
कान्तावशोजकुञ्जार्जनविजयिमुजैर्दीर्घयामास्त्रियामाः ।

विध्यातासन्नवह्निषसरितभसितापाण्डवः पिण्डशेषा-

स्ते हेमन्ते नयन्ते तव नृप रिपवः शर्वरी पर्वतेषु ॥ ४३३ ॥

अपि च ।

धुर्यन्तः कामिनीनामघरकिसलये सौधुमार्यप्रमाथं

विन्यस्यन्तः कपोले सरसनखपदोष्ठासभङ्गांश्चरन्तः ।

रोमाघोदद्यदक्षाः स्तनकलशयुगे प्रीणितक्रीडकान्ताः

मालेयासारसान्द्रीकृतकमलवना हैमना यान्ति याताः ॥ ४३४ ॥

यत्रैतत्स्वयमेव कामिषु निशि स्त्रीणां घनालिङ्गनं

यत्रायं स्मरकेलिकामितसमायामस्त्रियामागमः ।

यत्रार्द्रार्द्रकफालिभिः परिचितः सद्यःसुतोऽसौ रसः

प्रीत्यै कस्य न स क्षितीश्वरपते प्रालेयकालोऽधुना ॥ ४३५ ॥

इति पठति बन्दिष्टन्दारकष्टन्दे, प्रविश्य प्रौढप्रदोषायां निशि प्रत्यक्षताक्ष्य-
नामा हैरिको मामेवं व्यजिज्ञपत्—‘देव, विजयवर्धनसेनापतिविजयेन
वर्धसे । पुनश्च

शुण्डालैर्धनघस्रैरजगवैरिन्द्रायुधस्पर्धिभिः

कुन्तैः कैतकपद्मपद्मतिर्धैः खड्गैस्तडिडुम्बैः ।

यत्रैतदित्यादि । हे क्षितीश्वरपते राजाधिराज, स प्रालेयकालः शीतकालः अधुना
कस्य पुरुषस्य प्रीत्यै न भवति हर्षाय न स्यात्, अपि तु सर्वस्य स्यात् । स कः । यत्र
यस्मिन् प्रालेयकाले निशि रात्रौ एतत्प्रत्यक्षोभूतं स्त्रीणां घनालिङ्गनं कामिषु स्वयमेव
भवति अयाचितं स्यात् । यत्र अयं प्रत्यक्षोभूतः त्रियामागमो वर्तते । कथंभूतस्त्रियामा-
गमः । स्मरकेलिकामितसमायामः स्मरकेलीनां कामितसमो वाञ्छितसदृश आयामो दीर्घ्य
स्य स तथोक्तः । यत्र असौ प्रत्यक्षोभूतः सद्यःसुतः तत्कालगलितो रस इक्षुरसो
वर्तते । कथंभूतो रसः । आर्द्रार्द्रकफालिभिः परिचितः आर्द्र सरसं यत् आर्द्रकं श्वावेरं
सस्य कालयः खण्डानि आर्द्रार्द्रकफालयस्त्राभिः परिचित आर्द्रसरसं उपविष्टम् । समुष-
यालंकारः ॥

हे देव, विजयवर्धनसेनापतिविजयेन त्वं वर्धसे । कस्मात्वं वर्धसे । यस्मात् कार-
णात् अन्यतरेषु रेव अन्यतरस्मिन्नेव दिवसे बहूनि । ‘पूर्वान्यान्यतरेतराधरोत्तरेभ्य
एद्युस्’ इति सूत्रेण एद्युस्प्रत्ययः । अथाह दिवसे न तु रात्रौ संग्रामस्तुमुलः अज्ञातात्म-
परजनः रौद्रस्वतः समभवत् सम्यग्भवत् ।

शुण्डालैरित्यादि । कथंभूतः संग्रामः । पर्जन्यकालक्रियः वर्षाकालसदृशः । कैः
कृत्वा संग्रामः समभवत् । शुण्डालैर्धैः । कथंभूतैः शुण्डालैः । धनघस्रैः कालमेघतिर-
स्कारकारिभिः । न केवलं शुण्डालैः, अजगवैरिन्द्रायुधस्पर्धिभिः इन्द्रचापसदृशैः । न
केवलं तैः, अपि तु कुन्तैर्भक्तकैसोमरायुधैः । कथंभूतैः कुन्तैः । कैतकपद्मपद्मतिर्धैः कैतक्या
इमानि कैतकानि तावि पत्राणि तेषां पद्मतिं मार्गमुपधां धरन्तीति ते तथा तैः । पुनः

कुञ्जासु रुक्मासु, जयन्तीषु विद्विष्टकटकचेष्टितलुण्ठासु जयघण्टासु, गा-
यत्सु वेणुवीणाझल्लरीध्वनिसमानतानेषु गायनेषु, उदाहरत्सु मन्त्राशीर्वादि-
निपुणोच्चारणेषु ब्राह्मणेषु, पठत्सु समरोत्सुकवीरपुरुषहृदयानन्दिषु बन्दिषु,
त्वरमाणेषु संपादितदधिर्दूर्वाचन्दनेषु नृपतिनन्दनेषु, प्रचलत्सु बुद्बुदार्ध-
चन्द्रादर्शनिविडगुडोद्भ्रमरहामरितभुवनाभोगेषु नागेषु, प्रधावमानेषु प्रवे-
गखुरखरमुखारब्धमेदिनीवादनविराजिषु वाजिषु, संचरत्सु चक्रधाराभरा-

कथंभूतासु । स्फारितासु प्रचुरीकृतासु । पुनः कथंभूतासु । प्रदीर्घकृतजर्जरितवी-
रलक्ष्मीनिचेतनिकुञ्जासु प्रदीर्घकृतैरापतशब्दः जर्जरितानि बध्नीकृतानि वीरलक्ष्मी-
ना निचेतनिकुञ्जानि गृहमध्यप्रदेशा याभिः रुक्माभिस्त्यासु । पुनथ कासु सतीषु ।
जयघण्टासु स्थालिबासु कंसपात्रीषु । कथंभूतासु । जयन्तीषु जयं कुर्वतीषु । पुनः
कथंभूतासु । विद्विष्टकटकचेष्टितलुण्ठासु । विद्विष्टस्य घनोः प्रस्तावादचलस्य यत् कटकं
सैन्यं तस्य चेष्टितं प्रवर्तनं तद्वदन्ति लोपयन्ति तास्त्यासु । पुनथ केषु सत्सु । गायनेषु
गन्धर्वेषु सत्सु । किं कुर्वन्तु गायनेषु । गानं कुर्वन्तु । संशयः समभवत् इति क्रियासं-
बन्धः । कथंभूतेषु गायनेषु । वेणुवीणाझल्लरीध्वनिसमानतानेषु वेणवश्च वंशवीणाश्च
बल्लकाः झल्लर्यश्च राजगृहधृतनालिकापरिहानार्थं यदिकादिवादित्राणि तासां ध्वनीनां
समानस्तानो गानविशेषो येषु ते तथा तेषु । पुनथ केषु सत्सु । ब्राह्मणेषु सत्सु । किं
कुर्वन्तु । उदाहरत्सु पठत्सु । पुनः कथंभूतेषु । मन्त्राशीर्वादिनिपुणोच्चारणेषु मन्त्रस्य
वेदस्य ये आशीर्वादास्तेषां निपुणोच्चारणं उदात्तानुदात्तस्वरितस्वरपूर्वकपठनं येषु ते तथा
तेषु । पुनथ केषु सत्सु । बन्दिषु बाग्नीवेषु भेदेषु । किं कुर्वन्तु बन्दिषु । पठत्सु पदपदादि-
पाठानुच्चारयत्सु । कथंभूतेषु । समरोत्सुकवीरपुरुषहृदयानन्दिषु सह भरेण वर्तत इति समर-
सम्रामस्त्रोत्सुका उत्ताला ये वीरपुरुषाः सुभटमानवास्तेषां हृदयानि चित्तानि आनन्दयः
हीत्येवंशीलास्तेषु । पुनथ केषु सत्सु । नृपतिनन्दनेषु सत्सु । किं कुर्वन्तेषु । त्वरमाणेषु ।
पुनः कथंभूतेषु । संपादितदधिर्दूर्वाचन्दनेषु संपादितानि तिष्ठवीकृतानि दधिर्दूर्वाचन्दनानि
येषां ते तथा तेषु । पुनथ केषु सत्सु । नागेषु सत्सु । किं कुर्वन्तु नागेषु । प्रचलत्सु चपलगतिं
कुर्वन्तु । पुनः कथंभूतेषु । बुद्बुदार्धचन्द्रादर्शनिविडगुडोद्भ्रमरहामरितभुवनाभोगेषु बुद्बुदाश्च
सुवर्णादिमयजलस्फोटका अर्धचन्द्राश्च सुवर्णादिघटिता अष्टमीचन्द्रा आदर्शान् दर्पणास्त-
र्निविडा जटिता गुडा गजप्रक्षरास्तेषामुद्भ्रमरेणोत्पन्नमयेन दामरितो मयं प्रापितो भुवना-
भोगो जगद्विस्तारो यैस्ते तथा तेषु । पुनथ केषु सत्सु । वाजिषु सत्सु । किं कुर्वन्तेषु वाजिषु ।
प्रधावमानेषु क्षीप्रगतिं कुर्वन्तेषु । पुनः कथंभूतेषु । प्रवेगखुरखरमुखारब्धमेदिनीवादनवि-
राजिषु प्रवेगेण उत्सुकतया प्रमुखा ये खुराः छफास्तेषां खरानि कर्चकानि यानि
शुक्रानि अग्रानि लोहकण्टकसहस्रानि तैरारब्धं मण्डितं मेदिन्याः पृथिव्याः यद्वादनं
वादिनं तेन विराजन्ते इत्येवंशीलास्तथा तेषु । पुनथ केषु सत्सु । सन्दनेषु रपेषु । किं

मुमभोगिवदनेषु स्वन्दनेषु, प्रसर्पन्तु संप्रामानुरागनिर्भरकमाक्रान्तिषु
पदातिषु, हर्षमानेषु चापललनोत्सारितसुरविमानसंवाधेषु योधेषु, संनि-
दधानासु तुमुलफोलाहलालोकनोन्मत्तगतिषु नमश्चरसमितिषु, आसीदन्तु
गगनगतिवेगश्रमश्वासस्फुरिताधरेषु विधाधरेषु, नटति कृतकलहदोहदा-
ह्वादनादे नारदे, संजायमाने नवीनवरवरणोत्कण्ठितमनसि देवदारिका-
सदसि, समुच्छलति विधूसरितामरीकुन्तलभोगे परागे,

कुर्वन्तु स्वन्दनेषु । संनरसु प्रवेशं कुर्वन्तु । पुनः कथंभूतेषु । चक्रधाराभरासुमभोगिवदनेषु
चक्राणां धारा अप्रापि तासां भरा आसक्तैरामुमानि कूटिलीकृतानि भोगिनो श्लेषनागस्य
वदनानि सहस्रमुखानि यैस्ते तथा तेषु । पुनश्च केषु सत्सु । पदातिषु सत्सु । किं कुर्वन्तु
पदातिषु । प्रसर्पन्तु प्रधावन्तु । पुनः कथंभूतेषु । संप्रामानुरागनिर्भरकमाक्रान्तिषु संप्रा-
मानुरागेण समरप्रीत्या निर्भरं गाढं कमाणामाक्रान्तयो व्यास्रवो श्लेषां वै तथा तेषु । पुनश्च
केषु सत्सु योधेषु सत्सु । किं कुर्वन्तेषु । हर्षमानेषु । कथंभूतेषु । चापललनोत्सारितसुरवि-
मानसंवाधेषु चापानां लालनेन मार्जनेनोत्सारिता दुरीकृता सुरविमानानां कौतुकागत-
द्वेषभ्योममानानां संवाधा संकीर्णता यैस्ते तेषु । पुनश्च कासु सतीषु । नमश्चरसमितिषु दे-
वसमूहेषु । किं कुर्वन्तु । संनिदधानासु समीपतरे हौकमानासु । पुनः कथंभूतेषु । तुमुल-
फोलाहलालोकनोन्मत्तगतिषु तुमुलः अज्ञातात्मपरजनो योऽसौ कोलाहलस्तेनालोकनेन
निरीक्षणेनोन्मत्ता प्रमादवती गतिर्यासां तास्यथा तासु । पुनश्च केषु सत्सु । विधाधरेषु ।
किं कुर्वन्तु । आसीदन्तु आसनीभवन्तु । कथंभूतेषु । गगनगतिवेगश्रमश्वासस्फुरिताधरेषु
गगनगतिवेगेन गगने गमनोत्सुकतया श्रमश्वासः खंदोच्छ्वासस्तेन स्फुरिताः कम्पिता अपरा
येषां वै तथा तेषु । पुनश्च कस्मिन् सति । नारदे कलहप्रिये सति । किं कुर्वन्ति सति
नारदे । नटति हर्षेण नर्तनं कुर्वन्ति सति । पुनः कथंभूते नारदे । कृतकलहदोहदाह्वा-
दनादे कृतो विहितः कलहदोहदेन मुदमनोरधेन आह्वानाद आनन्दरागो येन स
तथा तस्मिन् । तथा चोक्तम्—“कलहस्पिया कदाचिय धम्मरया वागुदेवसमकाला ।
भम्भा विपणि रणर्हं हिंसादोष्ठेण गच्छन्ति ॥” ननु तत्र मुनिवत्तीर्थे विष्णोरसंगरात्
कुतो नारद आगत इत्याह—“यस्यं कुलविद्विषायागले भविष्यति । पुनश्च कस्मिन् सति ।
देवदारिकासदसि दिव्यवेद्यासमूहे । किं कुर्वन्ते देवदारिकासदसि । संजायमाने उत्पद्य-
माने सति । कथंभूते । नवीनवरवरणोत्कण्ठितमनसि नवीनानां वराणां पराणे स्त्रीकारे
उत्कण्ठितानि मुमनोरथानि मनांसि यस्मिन् सतथा तस्मिन् । पुनश्च कस्मिन् सति ।
परागे धूल्याम् । किं कुर्वन्ति परागे । समुच्छलति । कथंभूते परागे । विधूसरितामरीकुन्त-
लभोगे विरोधेन धूसरिता ईषापाण्टीकृता अमरीणां कुन्तलानां आनोगाः परिपूजिता
येन परागेण स तथा तस्मिन् ॥

क्रोधावेशप्रभावोद्भटसुभटपटाविर्भवन्मूलबन्ध-

स्तूर्णत्वङ्गचतुरङ्गाननपवनवशावेशविस्तारसारः ।

आसीदत्स्यन्दनामध्वजनिभृतभरः पर्यटकुञ्जरेन्द्र-

स्फारव्यापारकर्णादिति विततशिशः पांसुरुर्ध्वं व्यधावीत् ॥ ४३७ ॥

तिरस्कृत्यैवैतद्भुवनमखिलं जातरभसः

कथं स्वर्गस्त्रीणाम्मलिनितमुखः पांसुरभवत् ।

इति प्राप्तामर्षेः सुभटहृदयावातजननैः

स मूलोच्छिन्नोऽभूत्तदनु रुधिरै रागिरुचिभिः ॥ ४३८ ॥

यत्र च ।

आकृष्टोन्मुक्तमौर्वीव्यतिकरविनमद्वस्यदिप्यासनिर्य-

ट्टंकारस्फारसारत्रसदवशसुरभ्रेणिशीर्णप्रचारः ।

क्रोधावेशोत्थादि । हे राजन्, पांसुरुर्ध्वं गगने व्यधावीत् उच्छलित । कथंभूतः पाप्म । क्रोधावेशप्रभावोद्भटसुभटपटाविर्भवन्मूलबन्धः क्रोधावेशेन क्रोपसंक्रमणेन प्रभावोद्भटाः शीघ्रगतिमहाडम्बरं ये सुभटास्तेषां घटान्भ्यो घटान्भ्य आविर्भवन् प्रकटीभवन् मूलबन्धः प्रथमोत्थानं यस्य पाप्मोः ॥ तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । तूर्णत्व-ङ्गचतुरङ्गाननपवनवशावेशविस्तारसारः तूर्णं शीघ्रं त्वङ्गन्तश्चलन्तो ये चतुरङ्गास्तेषामाननानां पवनवशावेशेन उच्छ्वासवातेन विस्तारसारः । अपरं कथंभूतः । आसीदत्स्यन्दनामध्व-जनिभृतभरः आसीदन्त आगच्छन्तो ये स्यन्दनामध्वजा रथोपरिवद्धपताकास्तैर्निभृतो निधलः प्रेरितुमशक्यो भरः समूहो यस्य पाप्मोः ॥ तथोक्तः । पुनः कथंभूतः । पर्यटकुञ्जरेन्द्रस्फारव्यापारकर्णादिति विततशिशः पर्यटन्तो गच्छन्तो ये कुञ्जरेन्द्रा गज-नायास्तोषां स्फारव्यापारा प्रचुप्रचुत्तिर्या कर्णादितिः धवणताडनं तथा वितता विस्तीर्णा शिला अप्राप्ति यस्य पाप्मोः स तथोक्तः । अर्थव्यक्तिरर्थं गुणः ॥

तिरस्कृत्यैवैतदित्यादि । हे राजन्, तदनु तदनन्तरं ॥ पांसु रुधिरैः कृत्वा मूलोच्छिन्नोऽभूत् मूलादपि छेदितो बभूव । कथंभूतै रुधिरैः । रागिरुचिभिः । पुनः कथंभूतैः । इत्येतरुणां कारणात् प्राप्तामर्षेः प्राप्तामर्षेः । कथंभूतैः । सुभटहृदयावात-जननैः सुभटानां हृदयेभ्योऽवाप्तं प्राप्तं जननं जन्म वैत्यानि तैः । इतीति निम् । पांसु स्वर्गस्त्रीणां कथं मलिनितमुखोऽभवद्भूव । किं कृत्वा । पूर्वं एतदखिलं भवनं सृष्टुलोकं तिरस्कृत्यैव । अथ-कृत्यैव । 'एवे चानियोगे' इति वचनात् न पूर्वलोपः । कथंभूतः पाप्म । जातरभसः । सजात्वेणः । हेतुरयमलंकारः ॥

यत्र च यस्मिन् संक्रमे । आकृष्टेत्सादि । अयं प्रत्यक्षीभूतः वातः स्यन्दनः ये आ-

योधैर्युद्धप्रबन्धादनवरतशरासारशीर्यचुरङ्गः

पातङ्गः स्यन्दनोऽयं द्रवदरुणमदः खे सखेदं प्रयाति ॥ ४३९ ॥

चक्रोत्कृत्तकठोरकण्ठविगलत्कीलालधारोदुर-

स्कन्धावद्धसिराकरालकरणै रुण्डैर्भवत्ताण्डवैः ।

युद्धस्पर्धविष्टुद्धयुद्धिविष्टुतव्यापारघोरादरै-

स्तदेव द्विपतां मुहुः पुनरभूत्सैन्यं सदैव्यं तव ॥ ४४० ॥

अपि च यत्र

सद्यश्छिन्नविकीर्णलग्नगरणमोक्षालमुक्तस्वर-

प्रत्यारब्धनियुद्धरुण्डरभसैर्जाताप्सरःसंगमैः ।

काशे सखेदं प्रयाति । कथंभूतः स्यन्दनः । आकृत्योन्मुक्तमौर्वीव्यतिकरविनमद्यस्य-
दिष्वासनिर्यङ्कारस्फारसारप्रसदयशसुरश्रेणिशीर्षप्रचारः आकृष्टा कर्णान्तनानीता सा
चाद्यौ उन्मुक्ता कर्णमुक्ता सा चासौ मौर्वी प्रत्यक्षा तस्या व्यतिकरेण प्रघटकेन
विनमन्नभीभवन् व्यस्यन् बाणान् मुष्णन् स चासौ इन्वासो धनुस्त्वस्मादिर्यन्तो नि-
रीच्छन्तो ये टङ्काराः शब्दास्तेषां स्फारः प्रचुरतरो योऽसौ सारो यत् तस्मात्प्रसन्नयो
विभ्यस्योऽवशाः परवशा ये सुराणां श्रेणयः समुहास्यैः शीर्णो मन्दीकृतो भ्रमो
वा प्रचारो व्यापारो यस्य स्यन्दनस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः स्यन्दनः । योधिः
सुभैर्युद्धप्रबन्धात्संप्रामप्रबन्धात् अनवरतशरासारशीर्यचुरङ्गः अनवरतैः शरासा-
रैर्बाणशृङ्गभिः शीर्यन्तः शतसङ्ख्येयमवन्तस्तुरङ्गा यस्य स तथा । पुनः कथंभूतः ।
द्रवदरुणमदः द्रवन् नश्यन् अरुणस्य सूर्यस्य सारथेः मदोऽहङ्कारो यत्र स तथोक्तः ।
गौडीया रीतिः । अतिशयालङ्कारः ॥

चक्रोत्कृत्तेत्यादि । हे देव हे राजन्, तव भवतो द्विपतां शत्रूणां तत्सैन्यं तद्वलं
मुहुर्बारेण सदैव्यमकिञ्चित्करं पुनरभूत् पुनरपि संजातम् । केः कृत्वा सदैव्यमभूत् ।
रुण्डैः कथन्थैः । कथंभूते रुण्डैः । चक्रोत्कृत्तकठोरकण्ठविगलत्कीलालधारोदुरस्कन्धाव-
द्धसिराकरालकरणैः चक्रेर्लोहभूमिलैः उत्कृत्तादिगताः कठोराः कण्ठा ये कण्ठाः
गलाः रोम्भो विगलन्ति निर्गलन्ति यानि कीलानि तेषां धाराभिः प्रवाहैः उदुरा
उत्कटा ये स्कन्धाः ग्रीवाप्रदेशास्त्रय आवद्धाः स्थिता याः सिरा अमृगधारानादिका-
स्ताभिः करालानि करणानि अङ्गद्वारा येषां रुज्जनां ताभिः तथोक्तानि तैः । पुनः कथं-
भूते रुण्डैः । भवत्ताण्डवैः संजायमाननर्तनैः । पुनः कथंभूतैः । युद्धस्पर्धविष्टुद्धयुद्धिविष्टुत-
व्यापारघोरादरैः युद्धस्य यः स्पर्धः क्रोधस्तेन विष्टुता वा युद्धिस्त्वस्यां विष्टुत आ-
रोपितो योऽसौ व्यापारो नियोगस्तेन घोरो रथ आदर एवमप्रता येषां रुज्जानां ताभिः
तैः । अत्र रीतोऽयं रसः । गौडीया रीतिः । जातिरलङ्कारः ॥

अपि च तथा च । यत्र इत्ययं शब्दोऽव्यये वर्तते । सेनायमर्थः—यत्र यस्मिन्

भर्तुः कार्यविधायिधैर्यधृतिभिर्धारे रणप्राज्ञणे

। स्वर्गे च त्रिदशस्तुतिव्यतिकराद्रोमाश्चितैः स्वीयते ॥ ४४१ ॥

तत्र द्विपुष्करकरनालासरालवेतालकुलनिपीयमानशोणितासवे महाहवे देव,
स्वयमेव विजयवर्धनसेनापतिना स्खलितबलोऽचलः कृतमृगायितमतिर्वि-
हितरणरङ्गापसृतिर्विपटितविद्विष्टकरटिघटैर्भवदनीकसुभटैर्धृतः समानीतश्च
स्वकीयसैन्यजन्यजयाकर्णनोदञ्चद्रोमाश्स्फुटद्वीरवधूहस्तकटकं विजयक-
टकम् ।

रणप्राज्ञणे धीरैः सुभटैः स्वीयते नियलीभूयते । कथंभूतैः धीरैः । सद्यश्छिन्नविषीर्ण-
भ्रगरणप्रोत्तालमुक्तस्वरप्रसारम्भनियुद्धरुण्डरमसैः सद्यस्तत्कालं छिन्ना द्विधाहता वि-
षीर्णा यत्र तत्र पतिता रम्भा दधिरतया पुनरपि मिलिता ये गरणा गलनालानि तैः
प्रोत्ताला उत्पुका मुक्ताः कृता ये स्वराः शब्दास्तैः सह प्रसारव्यानि पुनरपि मण्डि-
सानि नियुद्धानि वा बाहुरणास्तैरपलक्षितानि यानि रुण्डानि ववन्धानि । उक्तं च—
'कथन्धोऽस्मी क्रियायुक्तमपमूर्धकलेवरम्' । तेषां रभसो वेगो येषु धीरेषु ते तथा तैः ।
अपरं कथंभूतैर्धीरैः । जातात्परःसंगमैः जात उत्पन्नोऽसरोभिः संगमो येषां ते तथा
तैः । पुनः कथंभूतैः । भर्तुः कार्यविधायिधैर्यधृतिभिः भर्तुः स्वामिनः कार्यविधायिनी
कर्तव्यकारिणी धैर्यधृतिर्धारस्ततोपो येषां ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैः । रोमाश्चितैः
कूर्वाभूतरोमकैः । वस्पात् । त्रिदशस्तुतिव्यतिकरात् देवानां स्ववप्रवृत्तात् । कस्मिन्
रोमाश्चितैः । स्वर्गे च स्वर्गलोके । चकारात् इह संप्रामकाळे पूर्ववत् । रौद्ररसप्रधाना
गौरीया रीतिः । समुच्चालकारः ॥

हे देव हे राजन्, असावचलस्तत्र महाहवे विजयवर्धनसेनापतिना तव सेनान्या
स्वयमेव स्खलितबलो भ्रमसामर्थ्यः कृतमृगायितमतिः पलायितुमनाः सन् विहितरणर-
ङ्गापसृतिश्च सन् कृतसंप्रामपटनविषयः सन् भवदनीकसुभटैः तव सेनासुभटैर्धृतो
यद्दः । न केवलं धृतः, विजयकटकं तव सता समानीतश्च । कथंभूते तत्र महाहवे ।
द्विपुष्करकरनालासरालवेतालकुलनिपीयमानशोणितासवे द्विपुष्कराः संप्रामपृतहस्तिन-
स्तेषां करनालेः शुण्डादण्डनालैरसरालवेतालकुलैः दीर्घसूतकशीरादिष्टव्यन्तरवि-
शेषसमूहैः निपीयमानः शोणितासवो यत्र स तथा तस्मिन् । कथंभूतैर्भवदनीकसु-
भटैः विपाटितादीदृष्टकरटिघटैः विपाटिता गलायनं कारिता दीदृष्टाणां ऊट्टिम्या
येस्ते तथा तैः । कथंभूतं तव कटकम् । स्वकीयसैन्यजन्यजयाकर्णनोदञ्चद्रोमाश्स्फुटद्वीर-
वधूहस्तकटकं स्वकीयसैन्यजन्यजयाः संप्रामोत्थजयस्तस्याकर्णनेन उदयन् उल्लसन्
योऽनी रोमाश्चस्तेन स्फुटन्ति शतसङ्ख्यमीवन्ति वीरवधूनां हस्तानां कटका पल्लवानि
तस्मिन् विजयकटके तत्तथोक्तम् ॥

कदाचित्कामिनीनां मदिरामोदमेदुरमुखमरुत्संवादिसौरभासु विदल-
न्तीषु बकुलकलिकासु, दशनच्छदोद्देशदंशप्रकाशपेशलासु विकसन्तीषु
कङ्कलिवहरीषु, सुरतश्रमसंजातजलजालकलिपिषु विलसन्तीषु माकन्दम-
ञ्जरीषु, दीर्घपात्रभङ्गिसुमनेषु स्फुटसु मल्लिकामुकुलेषु, कलमलालसिली-
लेषु समुच्छलसु पिकपाककुलकोलाहलेषु, चिकुररुचिरुचिरचञ्चरीकचरण-
चापलचलितविकचविचकिलगलन्मकरन्दस्यन्दसार्द्रासु भवन्तीषु वनवसु-
धासु, विकटकुचामोगशोभारम्भिसु विराजत्सु माधवीकुसुमस्तवकेषु,
कपोलकान्तिमाधुर्यस्पर्धिषु प्रबोधत्सु मधूकपुष्पेषु, मृगमदरसच्छुरितैकदे-

कदाचित् कस्मिंश्चिद्वसरे मधो वसन्ते जतौ मकरध्वजं कन्दर्पं धाराधयामास
धाराधितवानहम् । कासु सतीषु । बकुलकलिकासु बकुलतप्तमुकुलेषु सत्सु । कथंभूतासु ।
मदिरामोदमेदुरमुखमरुत्संवादिसौरभासु..... ।
किं कुर्वन्तीषु । विदलन्तीषु विकसन्तीषु । पुनः कासु सतीषु । कङ्कलिवहरीषु जशोक-
तदमञ्जरीषु सतीषु । कथंभूतासु । दशनच्छदोद्देशदंशप्रकाशपेशलासु दन्तच्छदोद्देशः
प्रदेशस्तत्र योऽसौ दंशो दन्तच्छदस्तद्वत् प्रकाशः शोभा तेन पेशला मनोहरास्त्वा । किं
कुर्वन्तीषु । विकसन्तीषु स्फुटन्तीषु । पुनः कासु सतीषु । माकन्दमञ्जरीषु आनन्यहरीषु
सतीषु । कथंभूतासु । सुरतश्रमसंजातजलजालकलिपिषु सुरतश्रमेण संजातं यजलजालकं
स्वेदच्छन्दं तद्वन्निरवयवो यासा तास्त्वा । किं कुर्वन्तीषु । विलसन्तीषु उलसन्तीषु । पुनः
केषु सत्सु । मल्लिकामुकुलेषु नलिकनेलिङ्गकुलेषु सत्सु । कथंभूतेषु । दीर्घपात्रभङ्गिसु-
मनेषु दीर्घा आयता ये अपात्रा लोचनप्रान्तास्तेषां भङ्गी रचना सया शुभगानि तेषु ।
किं कुर्वन्तीषु । स्फुटत्सु विकसत्सु । पुनश्च केषु सत्सु । पिकपाककुलकोलाहलेषु विक-
पाकाः पुंस्कोकिलास्तेषां कुलानि तेषां कोलाहलास्ते तथा तेषु सत्सु । कथंभूतेषु । कल-
मलालसिलीलेषु कला मयुरा वा गन्धलस्यः कण्ठवृजितानि तासां लीला शोभा येषु ।
किं कुर्वन्तीषु । समुच्छलसु उत्पद्यमानेषु । पुनश्च कासु सतीषु । वनवसुधासु सतीषु ।
कथंभूतासु । चिकुररुचिरुचिरचञ्चरीकचरणचापलचलितविकचविचकिलगलन्मकरन्दस्य-
न्दसार्द्रासु चिकुराः केशास्तेषां रुचिः दोषिस्तद्वत् रुचिरा मनोहरा ये चञ्चरीका भ्रमरा-
स्तेषां चरणानां यथाफलं तेन चक्षितानि विकचानि विकशितानि विचकितानि मुक्कच-
न्धपुष्पाणि तेष्वो गलन् निर्गलन् योऽर्धा मकरन्दस्तस्य सन्देन सवयेन सार्द्राः सरसा-
स्त्वा । किं कुर्वन्तीषु । भवन्तीषु संजायमानासु । पुनश्च केषु सत्सु । माधवीकुसुमस्त-
वकेषु वसन्तपद्मीषुपुष्पमुच्छेषु सत्सु । उक्तं च—‘माधवी मधुघर्करा । वायन्ती हुन्ती
ह्ला’ । कथंभूतेषु । विकटकुचामोगशोभारम्भिसु विकट्य उद्धृता ये कुचामोगास्तेषां
शोभामारम्भन्ते इत्येवंशीत्यस्तेषु । किं कुर्वन्तीषु । विराजत्सु शोभमानेषु । पुनश्च केषु
सत्सु । मधूकपुष्पेषु वनपुञ्जीवजुग्मेषु सत्सु । कथंभूतेषु । कपोलकान्तिमाधुर्यस्पर्धिषु क-

शार्धचन्द्राभिनयनवनसनिवेशप्रश्रयेषु चकासत्सु पलाशप्रसवकुञ्जलेषु,
घनधुण्णरसारुणितनाभिकुहरकान्तिध्ववतरत्सु कर्णिकारप्रसूनेषु, विभ्रमो-
द्भटभ्रूप्रभाबनिर्भरेण धनुषा संनद्यति वशीकृतजगत्रये कुसुमचापे, मलयो-
पशल्यवल्लीपल्लवोद्भासिनि मात्यवल्गुतालतान्तामोदमांसले किष्किन्धस्कन्ध-
संबन्धसिन्धुरोद्भरकरप्रचारस्वलितरंहसि दर्दुरदरीसरःसरोजमकरन्दमधु-
त्वादमन्दसंचारे कावेरीसरित्तरङ्गसीकरासारहारिणि केरलाङ्गनालकनूचा-

पोलानां कान्तयस्तासां मांघुर्यं मनोहरत्वं स्पर्धन्ते तिरस्कृवंतीत्येवशीलानि तानि तेषु ।
किं कुर्वत्सु । प्रयोषत्सु विकसत्सु । पुनश्च केषु सत्सु । पलाशप्रसवकुञ्जलेषु पलाशानां
किङ्कुटानां प्रसवाः पुष्पाणि तेषां कुञ्जस्तानि तेषु सत्सु । कथंभूतेषु । मृगमदरसच्छुरितैक-
दिशार्धचन्द्राभिनयनवनसनिवेशप्रश्रयेषु मृगमदरसः कस्तूरिकादवस्तेन दुरितः कर्षुरित
एकदेश एकपाशो यस्य अर्धचन्द्रस्य तस्य अभिनयो व्यग्रकलं तेषां नवनयनियेषानां
प्रलम्बकामाङ्गुशतानां प्रश्रयः सादर्यं येषां तानि तथोक्तानि तेषु । किं कुर्वत्सु । चका-
सत्सु शोभमानेषु । पुनश्च केषु सत्सु । कर्णिकारप्रसूनेषु ह्यमोत्पलपुष्पेषु सत्सु । कथंभू-
तेषु । घनधुण्णरसारुणितनाभिकुहरकान्तिषु पुनः प्रचुरः स चासीं पुण्णरसस्तेन
अरमितमव्यकरागीकृतं यन् नाभिकुहरं तस्य कान्तिः सादर्यं येषां तानि तथा तेषु ।
किं कुर्वत्सु । अवतरत्सु प्रादुर्भवत्सु । पुनश्च कस्मिन् सति । कुसुमचापे धनुषा संनद्यति
सति । कथंभूते कुसुमचापे । वशीकृतजगत्रये आत्माधोनविहितप्रलोकये । कथंभूतेन
धनुषा । विभ्रमोद्भटभ्रूप्रभाबनिर्भरेण विभ्रमेण अपाङ्गनर्तनेन उद्भटा उग्रता या
भूतस्थाः प्रभावेण निर्भरे गाढं सदृशमित्यर्थस्तेन तथोक्तेन । पुनश्च कस्मिन्
सति । समीरे सति । कथंभूते समीरे । मलयोपशल्यवल्लीपल्लवोद्भासिनि मलय-
यन्दनाचलस्य उपग्रत्ये समीपे या वल्लपस्तासां पल्लवास्तान् उद्भासयतीत्येवंशीलः
॥ तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते समीरे । मात्यवल्गुतालतान्तामोदमांसले मात्यवान्
दक्षिणदिक्पर्यंतस्वस्य लतास्तासां लतान्तानि पुष्पाणि तेषामामोदस्तेन मांसलः परि-
पुष्टस्मिन् । पुनः कथंभूते । किष्किन्धस्कन्धसंबन्धसिन्धुरोद्भरकरप्रचारस्वलितरं-
हसि किष्किन्धः सुग्रीवपर्वतस्वस्य स्कन्धा मूलास्तेषां संबन्धयो वृक्षप्रकाण्डास्तेः
सह संबन्ध आश्रयो येषां ते तथोक्तास्ते च ते सिन्धुरास्तेषामुद्धरा ये करास्तेषां
प्रचारेण चेटया स्खलितमवष्टम्भं रंदो यस्य स तथोक्तस्मिन् । पुनः कथंभूते । दर्दुर-
दरीसरःसरोजमकरन्दमधुत्वादमन्दसंचारे दर्दुरो नाम दक्षिणदिग्बर्ती मण्डूकपर्यंतस्य
दरीषु गुह्येषु यानि सन्ति तेषु यानि सरोजानि तेषां मकरन्दमधूनां पुण्णरसमधूनां
स्वादस्तेन मन्दः संचारो यस्य स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । कावेरीसरित्तरङ्गसी-
करासारहारिणि कावेरी नाम दक्षिणदिग्बर्तिनी गरिन् नदी तस्यात्तरङ्गास्तेषां सीद-
रासारं जलकणसमूहं हरतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । केरलाङ्गनाल-

चरणचतुरे परिसरति भागीरथीपथिक इव दक्षिणास्या दिशः समीरे,
 किनरीगणगीतोन्मादितकुरङ्गेषु कुलशैलमेखलोत्सङ्गेषु, रतिरंसोत्कण्ठा-
 जरठचाटुकाराभ्यासिनीषु चारणावासविलासिनीषु, प्रियतमप्रसादनोपदे-
 शविनोददोहदोल्मुकासु गन्धर्वनगराभिसारिकासु, सहचरीचरणचर्चोपचार-
 प्रणयिनि विद्याधरपुरलोके, पौलोमीकपोलफलकोज्जितचित्रज्रातुर्येण विनो-
 दयत्यैरावणमदं पुरंदरे, लक्ष्मीकुचकुम्भशोमारम्भेण संभावयति वनमाला-

कृत्याचरणचतुरे केरलो नाम दक्षिणदिग्दर्ता विययविशेषस्तस्य अज्ञात्वासां अ-
 लकास्तेषां कृत्याचरणं नतैर्नविधानं तत्र चतुरः स वयं तस्मिन् । समीरे किं कुर्वति ।
 दक्षिणास्या दिशो दक्षिणायाः ककुभः स्रक्कायाद् परिसरति आगच्छति सति । पुनः
 कथंभूते । उत्प्रेक्षते—भागीरथीपथिक इव गङ्गातीर्थयात्रिको यथा । पुनश्च केषु सत्सु ।
 कुलशैलमेखलोत्सङ्गेषु कुलशैलानां हिमवदादीनां मेखलानां कटिनीनामुत्सङ्गेषु उपर्यङ्ग-
 मिषु । कथंभूतेषु । किनरीगणगीतोन्मादितकुरङ्गेषु किनरीणां गणास्तेषां भीतानि
 सैहन्मादिता हर्षे प्रापिताः कुरङ्गा येषु ते तथा तेषु । पुनश्च कासु सतीषु । चारणा-
 नासविलासिनीषु चारणानां वाग्जीवनानां आवासास्तेषां विलासिनीषु । कथंभूतासु ।
 रतिरंसोत्कण्ठाजरठचाटुकाराभ्यासिनीषु रतिरससोत्कण्ठा बान्धा तथा जरठाः
 कर्षणा ये चाटुकारा भिन्नास्तुतयस्तेषामभ्यासः पुनः पुनरुशीलवं पतिते वासा ता-
 स्यातासु । पुनश्च कासु सतीषु । गन्धर्वनगराभिसारिकासु गन्धर्वाः कलवाथो गाय-
 नास्तेषां नगराणां अभिसारिका वल्लभजनं प्रति प्रस्थिताः स्त्रियस्तासु । उक्तं च—
 ‘या द्रुतिकामनेकालमपारमन्ती सोढुं स्याज्ज्वरभयार्तिपिपासितेव । तिर्याति वल्लभ-
 जनाधरपानलोभास्त्रा कम्पते कविर्वरभिसारिकेति ॥’ कथंभूतासु । प्रियतमप्रसादनो-
 पदेशविनोददोहदोल्मुकासु प्रियतमस्य प्रसादनस्य उपदेशः शिक्षा तस्य विनोदो-
 ह्देषु मीढामनोरयेषु उत्पुङ्गा उत्तालस्तासु । पुनश्च कस्मिन् सति । विद्याधरपुरलोके
 सति विद्याधराणां पुरलोकेऽस्मिन् सति । कथंभूते सति । सहचरीचरणचर्चोपचारप्रण-
 यिनि सहचरीणां चरणानां चर्चा तस्या उपचारो व्यवहारः तस्मिन् प्रणयो विद्यते
 यस्य स तथा तस्मिन् । पुनश्च कस्मिन् सति । पुरंदरे सति । किं कुर्वति । ऐरावणमदं
 विनोदयति उच्छलति सति । येन वृत्ता । पौलोमीकपोलफलकोज्जितचित्रज्रातुर्येण
 पौलोमीं दात्री तस्याः कपोलफलको तयोर्वचितं यथितं आलेख्यं तस्य चातुर्येण ।
 पुनश्च कस्मिन् सति । शुक्रन्दे सति । किं कुर्वति सति । वनमालाप्रसूनप्रिल्लं वनमा-
 लायां शुन्दरिकापनस्य यानि प्रसूनानि तेषां छिन्नल्लः केसरस्य संभावयति सति ।
 येन वृत्ता । लक्ष्मीकुचकुम्भशोमारम्भेण लक्ष्मीः निजभार्यां तस्याः शुचीं तापेव शुम्भी

प्रसूनकिञ्जरकं मुकुन्दे, गिरिसुताधरदशनदंशनव्यथापायवैदग्ध्येन विधुर-
यति सुधासूतिकलां शंकरे, भुजङ्गीशिखण्डमण्डनाडम्बरेण क्रीडायति नि-
जफणामणीन्भुजंगनाथे,

अपि च ।

हंसो यत्र मृणालिनीकिसलयैर्मण्डपतोयैर्गजः

कौकंश्चुम्बनचेष्टितैः परिपतन्पारापतः कूजितैः ।

एणः शृङ्गविषर्षणैर्मृगपतिर्गाढं पुनः श्लेषणैः

शृङ्गारप्रसरप्रसादिहृदयः स्तां स्तां प्रियां सेवते ॥ ४४२ ॥

यत्राशोकतरुः पुरंभिचरणस्पर्शप्रवृद्धस्पृहः

कान्तावक्रमधूनि वाम्बुति पुनर्यस्मिन्नयं केसरः ।

तयोः शोभारम्भो मण्डनविधित्तेन । पुनश्च कस्मिन् सति । शंकरे सति । किं कुर्वति ।
सुधासूतिकलां निजमस्तकस्थितचन्द्रकलां विधुरयति निषोतयति सति । केन कृता ।
गिरिसुताधरदशनदंशनव्यथापायवैदग्ध्येन गिरिसुतायाः पार्यसा अधरस्य दशनदं-
शनस्य दन्तचर्वणस्य वा व्यथा तस्या अपायवैदग्ध्य विनाशचातुर्यं तेन । पुनश्च कस्मिन्
सति । भुजंगनाथे श्लेषणाय सति । किं कुर्वति । निजफणामणीनिव क्रीडायति विहार-
यति सति । केन कृता । भुजङ्गीशिखण्डमण्डनाडम्बरेण भुजङ्गी देवी पद्मावती तस्याः
शिखण्डो मस्तकं तस्य मण्डनाडम्बरो भूषणाटोपस्तेन ॥

अपि च तथा च कृतध्रुवणाभूतनिपक्षीः कृताः ध्रुवणानां अमृतविषकयः पीयूषव-
र्णानि याभिः सूक्तिभिस्त्रास्ता ताः । इतीति किम्—हंसो यत्रेत्यादि । यत्र वस-
न्तसमये हंसः प्रियां सेवते । कैः कृता । मृणालिनीकिसलयैः । यत्र वसन्ते गजः प्रियां
सेवते । कैः कृता । मण्डपतोयैः कूजकजलेः । यत्र वसन्ते शोकः प्रियां सेवते । कैः
कृता । चुम्बनचेष्टितैः । यत्र वसन्ते पारापतः कलरवः प्रियां सेवते । कैः कृता । कूजितैः ।
पारापतः किं कुर्वन् । परिपतन् संमुखमागच्छन् । यत्रैणः प्रियां सेवते । कैः कृता ।
शृङ्गविषर्षणैः शृङ्गारप्रसादिहृदयैः । यत्र मृगपतिः प्रियां सेवते । कैः कृता । गाढं
पुनःश्लेषणैः पूर्वोक्ता गुणाः तैः । कथंभूतः । शृङ्गारप्रसरप्रसादिहृदयः शृङ्गारप्रसरेण
रागव्याप्ता प्रसादि प्रसन्नं हृदयं यस्य स तथोक्तः । कथंभूता प्रियाम् । स्तां ।
स्ता..... । समुच्चयालंकारः ॥

यत्राशोकतरुरित्यादि । हे शोणीश, स जगत्प्रसिद्ध एव प्रलक्ष्मीभूतो
भवतस्त्वय परावृत्त्य प्रीतिं हर्षं पुष्पतु पुष्टिं नयतु । स कः । यत्र वसन्ते अशोकतरुः
पुरंभिचरणस्पर्शप्रवृद्धस्पृहो वर्तते पुरंभीणां चरणस्पर्शे पादताडने प्रवृद्धा स्पृहा

यत्रायं विरहश्च पञ्चमरुचिश्चेतोभवस्कारणः

स क्षोणीश वसन्त एष भवतः प्रीतिं परां पुष्यतु ॥ ४४३ ॥

भूतः कोकिलकामिनीकलरवैः-कान्तप्रसूनान्तरः

पुत्रागः शुक्लसुन्दरीकृतरतिर्यत्रोलसत्पल्लवः ।

पुष्यस्मेरदलाधरः कुरुवकः क्रीडद्विरेफाङ्गनः

मुच्छायच्छदमाधवीपरिचितः सोऽयं वसन्तोत्सवः ॥ ४४४ ॥

उत्फुल्लवल्लीवलनोलसदङ्गसङ्ग-

संजातकान्ततनवस्तरवोऽपि यत्र ।

पुष्पोद्गमादिव वदन्ति विलासिलोका-

न्मानं विमुच्य कुरुत स्मरसेवितानि ॥ ४४५ ॥

ब्रह्मा कथं कथमपि प्ररुणद्भि चेतः

शक्ताः स्खलन् मुनयोऽपि मनो निरोद्धुम् ।

यस्य स तथा । यस्मिन् वसन्ते अयं केसरो वकुलरक्षः । कान्तावकमधूनि पुनर्वाञ्छति । यत्र वसन्ते अयं विरहरक्षः पञ्चमरुचिः पञ्चमरागमिलापी वर्तते । कथंभूतो विरह-
रक्षः । चेतोभवस्कारणः कामामिसहकारी । जात्यलंकारः ॥

भूत इत्यादि । हे राजन्, सोऽयं वसन्तोत्सवो वर्तते । स कः । यत्र भूतः कोकिल-
कामिनीकलरवैः कान्तप्रसूनान्तरः मनोहरपुष्पमयः । यत्र पुत्रागस्तुतहः पुरुषरक्षः
शुक्लसुन्दरीकृतरतिः वर्तते शुक्लसुन्दरीभिः कृता रविवंश सः । कथंभूतः पुत्रागः ।
उल्लसत्पल्लवः प्रातुर्भूतप्रवालः । यत्र कुरुवकः । आम्बानतहः पुष्यस्मेरदलाधरः विक-
सदीपस्फुट्यपर्णविन्दोष्ठः । कथंभूतः कुरुवकः । क्रीडद्विरेफाङ्गनः क्रीडन्तो रममाणा
द्विरेकाणां भ्रमराणां अङ्गना अलिन्यो यत्र वसन्तोत्सवे । कथंभूतः । मुच्छायच्छदमा-
धवीपरिचितः मुच्छायाः कान्तिसन्तश्छदाः पर्णानि यासो ताः मुच्छायच्छदास्ताथ
माधव्यो वसन्तवल्लपक्षाभिः परिचितः सयुक्तः । हेत्वलंकारः ॥

उत्फुल्लवल्लीत्यादि । हे राजन्, यत्र वसन्ते तरवो विलासिलोकान् कामुकजनान्
वदन्तीव सूचयन्तीव । कथंभूतास्तरवः । पुष्पोद्गमात् पुष्पप्रादुर्भावात् संजातकान्ततनवः
उत्फुल्लवल्लीवलनोलसदङ्गसङ्गसंजातकान्ततनवः उत्फुल्ल या वल्लपक्षाणां बलनेन वे-
द्यनेन उल्लसन्ति उत्कण्ठकृतानि भवन्ति यानि अङ्गानि तेषां सङ्गेन संजाताः सम्य-
गुत्पन्नाः कान्तास्तनवो येषां ते तथा । तरवः किं वदन्ति । मानं विमुच्य स्मरसेवितानि
कामसेवनानि कुरुत विदधत यूयम् । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

ब्रह्मा कथमित्यादि । हे राजन्, वसन्ते स्मरे स्मयविभूतिमत्तयाणस्तौ स्मयेन

प्रमूनकिञ्जरकं मुकुन्दे, गिरिसुताधरदशनदंशनव्यथापायवैदग्ध्येन विधुर-
यति सुधासूतिकलां शंकरे, भुजङ्गीशिखण्डमण्डनाडम्बरेण क्रीडायति नि-
जफणामणीन्भुजंगनाथे,

अपि च ।

हंसो यत्र मृणालिनीकिसलयैर्गण्डपतोयैर्गजः

कोकंश्चुम्बनचेष्टितैः परिपतन्पारापतः कूजितैः ।

एणः शृङ्गविर्घर्षणैर्मृगपतिर्गाढं पुनः श्लेषणैः

शृङ्गारप्रसरप्रसादिहृदयः स्वां स्वां प्रियां सेवते ॥ ४४२ ॥

यत्राशोकतरुः पुरंभिचरणस्पर्शप्रवृद्धस्पृहः

कान्तावक्रमधूनि वाञ्छति पुनर्यस्मिन्नयं केसरः ।

तयोः शोभारम्भो मण्डनविधिस्तेन । पुनश्च कस्मिन् सति । शंकरे सति । किं कुर्वति ।
सुधासूतिकलां निजमस्तकस्थितचन्द्रकला विधुरयति निधोतयति सति । केन कृत्वा ।
गिरिसुताधरदशनदंशनव्यथापायवैदग्ध्येन गिरिसुतायाः पार्वत्या अधरस्य दशनदं-
शनस्य दन्तचर्चणस्य वा व्यथा तस्या अपायवैदग्ध्यं विनाशचतुर्थं तेन । पुनश्च कस्मिन्
सति । भुजंगनाथे श्लेषणाय सति । किं कुर्वति । निजफणामणीनिव क्रीडायति विहार-
यति सति । केन कृत्वा । भुजङ्गीशिखण्डमण्डनाडम्बरेण भुजङ्गी देवी पद्मावती तस्याः
शिखण्डो मस्तकं तस्य मण्डनाडम्बरो भूषणाटोपस्तेन ॥

अपि च तथा च कृतश्रवणामृतनिषङ्गीः कृताः श्रवणतां अमृतनिषङ्गयः पीयूषव-
र्षणानि याभिः सूचिभिरुक्तया ताः । इतीति किम्—हंसो यत्रेत्यादि । यत्र वस-
न्तसमये हंसः प्रियां सेवते । कैः कृत्वा । मृणालिनीकिसलयैः । यत्र वसन्ते गजः प्रियां
सेवते । कैः कृत्वा । गण्डपतोयैः कुल्लुकजलैः । यत्र वसन्ते शोकः प्रियां सेवते । कैः
कृत्वा । चुम्बनचेष्टितैः । यत्र वसन्ते पारापतः कलरनः प्रियां सेवते । कैः कृत्वा । कूजितैः ।
पारापतः किं कुर्वन् । परिपतन् संमुखमागच्छन् । यत्रैवः प्रियां सेवते । कैः कृत्वा ।
शृङ्गविर्घर्षणैः शृङ्गार्यां विविधलेखनैः । यत्र मृगपतिः प्रियां सेवते । कैः कृत्वा । गाढं
पुनःश्लेषणैः पूर्वोक्ता गुणाः तैः । कथंभूतः । शृङ्गारप्रसरप्रसादिहृदयः शृङ्गारप्रसरेण
रागव्याहया प्रसादि प्रसन्नं हृदयं यस्य स तथोक्तः । कथंभूतो प्रियाम् । स्वां
स्वामिनीम् । समुच्चयालंकारः ॥

यत्राशोकतरुरित्यादि । हे शोभीत, स जलस्पृष्टः एव प्रसङ्गीभूतो
भवतस्त्वय पदामुदयं प्रीतिं हर्षं पुष्पान् पुष्टिं वयन्तु । स कः । यत्र वसन्ते अशोकतरुः
पुरंभिचरणस्पर्शप्रवृद्धस्पृहो वर्तते पुष्पीणां चरणस्पर्शं पादताडने प्रहृष्टा स्पृहा

यत्रायं विरहश्च पञ्चमरुचिश्चेतोभवस्कारणः

स क्षोणीश वसन्त एव भवतः प्रीतिं परां पुष्यन्तु ॥ ४४३ ॥

मृतः कोकिलकामिनीकलरवैः कान्तप्रसूनान्तरः

पुन्नागः शुक्लसुन्दरीकृतारतिर्यत्रोत्तसत्पल्लवः ।

पुष्पत्स्मेरदलाधरः कुरुषकः क्रीडद्विरेफाङ्गनः

मुच्छायच्छदमाधवीपरिचितः सोऽयं वसन्तोत्सवः ॥ ४४४ ॥

उत्फुल्लवल्लिवलनोत्तसदङ्गसङ्ग-

संजातकान्ततनवस्तरवोऽपि यत्र ।

पुष्पोद्गमादिव वदन्ति विलासिलोका-

न्मानं विमुच्य कुरुत स्मरसेवितानि ॥ ४४५ ॥

अस्मा कथं कथमपि प्ररुणद्धि चेतः

शक्ताः त्सलज्ज मुनयोऽपि मनो निरोद्धुम् ।

यस्य स तथा । यस्मिन् वसन्ते अयं केसरो बहुलवृक्षः कान्तावकमधूनि पुनर्वाञ्छति । यत्र वसन्ते अयं विरहवृक्षः पञ्चमरुचिः पञ्चमरागाभिलाषी वर्तते । कथंभूतो विरह-
वृक्षः । चेतोभवस्कारणः कामामिसहकारी । जाललंकारः ॥

भूत इत्यादि । हे राजन्, सोऽयं वसन्तोत्सवो वर्तते । सकः । यत्र भूतः कोकिल-
कामिनीकलरवैः कान्तप्रसूनान्तरः मनोहरपुष्पमध्यः । यत्र पुन्नागस्तुततः पुरुषवृक्षः
शुक्लसुन्दरीकृतारतिः पतिवै शुक्लसुन्दरीभिः कृता रतिर्यत्र सः । कथंभूतः पुन्नागः ।
उत्तसत्पल्लवः प्रादुर्भवत्प्रवालः । यत्र कुरुषकः । आम्लानततः पुष्पत्स्मेरदलाधरः विक-
सदोषस्तुट्टपणीविम्वोष्ठः । कथंभूतः कुरुषकः । क्रीडद्विरेफाङ्गनः क्रीडन्तो रममाणा
द्विरेफाणां भ्रमराणां अङ्गना अलिन्यो यत्र वसन्तोत्सवे । कथंभूतः । मुच्छायच्छदमा-
धवीपरिचितः मुच्छायाः कान्तिमन्तद्विषाः पर्णानि यासां ताः मुच्छायच्छदस्ताभ
माधव्यो वसन्तयत्पक्षाभिः परिचितः संयुक्तः । हेत्वल्लारः ॥

उत्फुल्लवल्लीत्यादि । हे राजन्, यत्र वसन्ते तरवो विलासिलोकाः कामुकजनान्
वदन्तीव सूचयन्तीव । कथंभूतास्तरवः । पुष्पोद्गमात् पुष्पप्रादुर्भावात् संजातकान्ततनवः
उत्फुल्लवल्लिवलनोत्तसदङ्गसङ्गसंजातकान्ततनवः उत्फुल्ल या बहुवचसां बलनेन वे-
शनेन उद्गसन्ति उत्कण्ठकिरणि भवन्ति यानि अङ्गानि तेषां सङ्गेन संजाताः सम्य-
गुत्पन्नाः कान्तास्तनवो येषां ते तथा । तरवः किं वदन्ति । मानं विमुच्य स्मरसेवितानि
कामसेवगानि कुरुत विदधत यूयम् । उपेक्षालंकारः ॥

अस्मा कथमित्यादि । हे राजन्, वसन्ते स्मरे स्मयविरुग्मितबाणस्तौ स्मयेन

यत्र स्मरे सायविजृम्भितपाणवृत्ता-

वुन्मादितत्रिभुवनोदरवर्तिलोके ॥ ४४६ ॥

तदेव, आदीयता वासन्तो नेपथ्यविधिः । भवन्ति चात्र श्लोका —

कनककमलगर्भस्पर्धिसौन्दर्यसारे

युवतिजनविनोदव्याप्तहसावतारे ।

परिसरतु तवाङ्गे कुङ्कुमोद्वर्तनश्री-

रणकिरणकान्ति कायवत्काञ्चनाद्रे ॥ ४४७ ॥

त्वं देव देहेऽभिनवे दधानो गoroचनापिञ्जरिते दुकूले ।

आभासि नीरेजरजोरुणाया श्रिया समानस्त्रिदशापगाया ॥ ४४८ ॥

विजृम्भिता पाणवृत्तिर्यस्य स तथा तस्मिन् । पुन कथभूते स्मरे । उन्मादितत्रिभुवनोदरवर्तिलोके उन्मादिता त्रिभुवनोदरवर्तिन श्लोका येन स तथा तस्मिन् । यत्र वसन्ते प्रज्ञा सृष्टिकर्ता कथमपि महता कष्टेन चेत् प्रवृणद्धि सङ्गोति । यत्र वसन्ते मुनयो स्खलत् विषटमान सयमात् दूरीभवत् मनो निरोद्धु न शक्ता वसन्ते । अतिशयालंकारः ॥

तत्तस्मात् वारणात् हे देव हे राजन्, वासन्तो नेपथ्यविधिराभरणविधानमादीयतां पृथक्ताम् । भवन्ति चात्र श्लोका अत्र अस्मिन् नेपथ्यविधाने श्लोकाश्च भवन्ति ।

कनककमलेत्यादि । हे राजन्, तव अङ्गे कुङ्कुमोद्वर्तनश्री काश्मीरजन्मकेस्रप्रवलिपनशोभा परिसरतु । कथभूते तवाङ्गे । कनककमलगर्भस्पर्धिसौन्दर्यसारे कनककमलगर्भेण सह स्पर्धत उपमां धरति वर्तमान्दर्य सुन्दरत्वं तद्वत्सारं तत्तथोक्तम् । पुन कथभूते तवाङ्गे । युवतिजनविनोदव्याप्तहसावतारे युवतीनां जन समूहस्य मोदव्याप्त झीडाविस्सारः । एव हसस्तस्यावतारः प्रवेशो यस्मिन् तत्तथोक्तं तस्मिन् । कुङ्कुमोद्वर्तनश्री द्विवन् । काञ्चनाद्रेर्महर्षवत्तस्य कायवत् शरीर इव । यथा काञ्चनादिकाये अरण्यकिरणकान्ति धीमुख्येतेज परिसरति । रूपकोपमालंकारः ॥

त्यमित्यादि । हे देव, त्वं गoroचनापिञ्जरिते गoroचनवा पीतरक्षीकृते अभिनवे हे दुदृष्टे गरीशमञ्जव्याने दुष्टतेऽधुमाया आकृष्यते क्षतिं दुकूलं दौमवस्त्रं देहे शरीरे दधानो धरन् आभासि । कथभूतस्त्वम् । त्रिदशापगाया श्रिया शोभया समानः । कथभूतापिञ्जरापगाया । नीरेजरजोरुणाया कमलपरागेण अव्यकरागाया । उपमालंकारः ॥

यः श्रीनिरीक्षितसपक्षरुचिप्रपञ्चः

कीर्तिः स्वयंवरणपुष्पशराभिरामः ।

वक्षःस्थले तव नृपापततात्स हारः

कैलासदेश इव देवनदीप्रवाहः ॥ ४४९ ॥

लक्ष्मीलोचनकज्जलोचितरुचौ विद्यावधूचूचक-

श्चाध्यश्यामगुणे मधुवतकुलच्छायापहासिद्युति ।

राजनीलमणिप्ररोहसुभगाभासे प्रसूनोच्चय-

स्त्वन्मौलायसिताम्बुदान्तरचरचन्द्रच्छविः शोभताम् ॥ ४५० ॥

यः श्रीकण्ठग्रहणसुभगो वीरलक्ष्मीविलासः

कीर्तिप्रादुर्भवनवसतिः करुणवृक्षावतारः ।

यः श्रीरित्यादि । हे नृप, स हारस्तव वक्षःस्थले आपततात् आगच्छतात् । स कः । यो हारः श्रीनिरीक्षितसपक्षरुचिप्रपञ्चः श्रीनिरीक्षितं लक्ष्मीविभोक्तितं तस्य सपक्षः तिरस्कारको रुचेर्दीप्तिः प्रपञ्चो यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतो हारः । कीर्तिस्वयंवरणपुष्पशराभिरामः कीर्तिसंपन्धी योऽसौ स्वयंवरणपुष्पशरः स्वयंवरपुष्पमाला तद्वदभिरामो मनोहरः । अपरं कथंभूतो हारः । कैलासदेशे हरावलपर्वते देवनदीप्रवाह इव । उपमालंकारः ॥

लक्ष्मीलोचनेत्यादि । हे राजन्, त्वन्मौली तव मूर्ध्नि प्रसूनोच्चयः शोभतां राजजलु । कथंभूते त्वन्मौली । लक्ष्मीलोचनकज्जलोचितरुचौ लक्ष्म्याः संबन्धि लोचनकज्जलं मयी तद्वदुचिता रुचिर्यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । विद्यावधूचूचकश्चाध्यश्यामगुणे विद्यावधू विद्याधरी तस्याधूचूके स्तनाग्रं तद्वत् श्लाघ्यः प्रशंसनीयः श्यामगुणो यत्र मौली स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । मधुवतकुलच्छायापहासिद्युति मधुवतकुलस्य छाया कृष्णकान्तिः ताम् अपहसति तिरस्करोतीत्येवंशीलो मधुवतकुलच्छायापहासिनी युतिः कान्तिर्वस्य स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । वीरलक्ष्मीविलासः वीरलक्ष्म्याः विलासो विस्तारो तस्मिन् स तथा । पुनः कथंभूते । श्रीकण्ठग्रहणसुभगो दीप्तिर्यस्य तथा तस्मिन् । प्रसूनोच्चयः । खणिताम्बुदान्तरचरचन्द्रच्छवि अस्मिताम्बुदः कालमेघस्तस्य अन्तरस्मिन् चरन् पर्यटन् योऽसौ चन्द्रः पूर्णिमाशशङ्कलदृच्छविः शोभा यस्य स तथोक्तः । उपमालंकारः ॥

यः श्रीकण्ठेत्यादि । हे राजन्, सः अयं तव रत्नभूषाभिरामो हस्तः विजयताम् । कथंभूतो हस्तः । श्रीकण्ठग्रहणसुभगः..... । पुनः कथंभूतः । वीरलक्ष्मीविलासः वीरलक्ष्म्याः विलासो विस्तारो तस्मिन् स तथा । पुनः कथंभूतः । कीर्ति-

पृथ्वीभारोद्धरणसमये शेषसकरूपमूर्ति

सोऽथ हस्तस्तव विजयता रत्नभूषामिराम ॥ ४५१ ॥

दोले वा श्रीसरस्वत्यो प्रचेत पाशपेशले ।

तव भूषयतो भूप श्रुती माणिक्यकुण्डले ॥ ४५२ ॥

भुजशिखरे हरिचन्दनलिखिता तव पत्रपद्धतिर्देव ।

मकरध्वजविजयोत्थितविचित्रकेतुत्रिय धत्ते ॥ ४५३ ॥

तव देव निटिलदेशे चन्दनरसनिर्मितच्छविस्तिलक ।

धत्तेऽष्टमीन्दुमध्यस्थितगुरुशोभाश्रया लक्ष्मीम् ॥ ४५४ ॥

प्रतिबिम्बमपि वहन्ते यस्या शिरसा महीश्वरा सा स्तात् ।

मुद्रा तव देव करे समुद्रमुद्राङ्कितक्षितीशस्य ॥ ४५५ ॥

प्रादुर्भवनवसति कीर्ते प्रादुर्भवन तस्य वसति । पुन कथभूत । कल्पवृक्षावतार बाहुमिषेण कल्पवृक्ष । पुन कथभूत । पृथ्वीभारोद्धरणसमये शेषसकरूपमूर्ति भूमि भारोच्चलनावसरे शेषस्य सकल्पमूर्ति द्वितीयमूर्ति । रूपकालकार ॥

दोले इत्यादि । हे भूप, तव श्रुती कर्णौ कर्मतापसौ द्वे माणिक्ये कुण्डले कर्तृभूते भूषयतो मण्डयत । कथभूते तव श्रुती । श्रीसरस्वत्यो दोले वा द्वे प्रेक्षे वा पुन कथभूते श्रुती । प्रचेत पाशपेशले प्रचेतसो वरुणस्य पाशवत् पेशले । उपमालकार ॥

भुजशिखरे इत्यादि । तव भुजशिखरे भुजाशे हरिचन्दनलिखिता पत्रपद्धति परमोत्तमचन्दनलिखिता पत्रपद्धतिरिति । मकरध्वजविजयोत्थितविचित्रकेतुत्रिय धत्ते मकरध्वजस्य विजये पद्मद्वशीकरण उच्यते विचित्रोऽनेकवर्णो योऽसौ केतु ध्वज सस्य धिय शोभा धत्ते धरति । उपमालकार ॥

तव देव इत्यादि । हे देव, तव निटिलदेशे ललाटपट्टप्रदेशे तिरको लक्ष्मी शोभा धत्ते । कथभूतस्तिलक । चन्दनरसनिर्मितच्छवि चन्दनरसेन निर्मिता छवि दीप्तिर्येन च तथोक्त । कथभूता लक्ष्मीम् । अष्टमीन्दुमध्यस्थितगुरुशोभाश्रयाम् अष्टमीन्दुस्तस्य मध्यस्थितो योऽर्त्तः गुरु बृहस्पतिस्तस्य शोभाया आधारो यस्या लक्ष्म्या सा तथा ताम् । उपमालकार ॥

प्रतिबिम्बमित्यादि । हे देव, तव करे सा मुद्रा स्नाद्भवतु । सा का । यस्या मुद्राया अङ्गुलीयस्य प्रतिबिम्बमपि महीश्वरा राजान शिरसा वहते धारयन्ति । कथभूतस्य तव । समुद्रमुद्राङ्कितक्षितीशस्य समुद्रमुद्राया अङ्किता क्षितीशा देन सा तथा तस्य । अतिशयालकार ॥

कामस्त्वं रतिसंगमे, सुरपतिः स्वर्गाङ्गनानन्दने,
भोगीन्द्रश्च भुजङ्गिकागमविधौ, लक्ष्मीप्रमोदे हरिः ।

वाग्देवीनयनोत्पलोत्सवरसप्राप्तौ सुधादीधिति-

र्जातः संप्रति भूपणोचितवपुर्भूपालचूडामणे ॥ ४५६ ॥

इतश्च स्वरमहोत्सवोद्भासरसवशविलासिनीजनोचार्यमाणमङ्गलपरम्परे-
ऽन्तःपुरे

नवकिमलयपूगीपादपस्तम्भशोभाः

सिततरुफलकान्ताशोकवलिप्रतानाः ।

मणिकुसुमदुकूलोच्चकेतुप्रकान्ता-

स्तव नृपवर दोलः कुर्वतां कामितानि ॥ ४५७ ॥

कामस्त्यमित्यादि । हे भूपालचूडामणे सर्वभूपालानां शिरोरत्न, संप्रति भूपणो-
चितवपुर्लं जातः संपन्नः । कथंभूतस्त्वम् । रतिसंगमे कामः । पुनः कथंभूतः । स्वर्गाङ्ग-
नानन्दने सुरपतिः । पुनः कथंभूतः । भुजङ्गिकाः कामपीडिताः स्त्रियस्तात्तामागमविधौ
आकर्षणविधाने भोगीन्द्रः कामदेवः । यथा भुजङ्गीनां नागकन्यानां चित्तादावने
भोगीन्द्रः शेषनागो भवति । पुनः कथंभूतः । लक्ष्मीप्रमोदे लक्ष्म्या हर्षजनने हरिः ।
पुनः कथंभूतः । वाग्देवीनयनोत्पलोत्सवरसप्राप्तौ सुधादीधितिः वाग्देवी सरस्वती तस्या
नमनानि ताग्येवोत्पलानि तेषामुत्सवरसप्राप्तौ आनन्दरसप्राप्त्यर्थं सुधादीधितिबन्धः ।
रूपकालंकारः ॥

इतश्च अस्मिन् प्रदेशे अन्तःपुरे शुद्धान्ते हे नृपवर, दोलः प्रेक्षास्तव भवतः
कामितानि मनोरथान् कुर्वता पूरयन्तु । कथंभूते अन्तःपुरे । स्वरमहोत्सवोद्भासरस-
वशविलासिनीजनोचार्यमाणमङ्गलपरम्परे.....
.....विलासिनीजनास्त्रैश्चार्यमाणं पठ्यमाना मङ्गलपरम्परा धनधनल-
मङ्गलप्रेमिण्यश्च तत्तथोक्तं तस्मिन् । कथंभूता दोलः । नवकिमलयपूगीपादपस्तम्भशोभाः
नवानि प्रत्यप्राणि किमलयाणि कुम्पलानि येषां पूगीपादपानां कमुकुरक्षाणां तेषां
स्तम्भशोभा स्युःकिमलशोभा यासां तास्तथोक्ताः । पुनः कथंभूताः । सिततरुफलकान्ता-
शोकवलिप्रतानाः सिततरुणां कर्पूरवृक्षाणां फलकानि षट्का अन्तेषु प्रान्तेषु यासाम-
शोकवलीनां तासां प्रतानो रज्जुबन्धनं तस्य रचना यासां ताः । पुनः कथंभूताः ।
मणिकुसुमदुकूलोच्चकेतुप्रकान्ताः मणिकुसुमे रत्नपुष्पैरुपलक्षितानि यानि दुकूलानि
पङ्कलानि तेषामुच्चकेतवधन्द्रोपकण्ठवासैः प्रकान्ताः प्रकर्षेण मनोहराः । समु-
द्यदालंकारः ॥

वक्रं वक्रमुपैति यत्र नयने नेत्रप्रतिस्पर्धिनी

वक्ष पीनपयोधराग्ररत्नात्सोलासलीलान्तरम् ।

हस्तौ हस्तसमीपगृत्तिविलितौ जह्ने च जह्वाश्रिते

दोलान्दोलनमङ्गनार्पितभर तत्कस्य न प्रीतये ॥ ४५८ ॥

इत्यनेकावसरमुक्तविशारदान्मदनमकरन्दानन्दितनिखिलजनात्मनो बन्दिनः

वृत्तश्रवणामृतनिपक्ती सूक्तीर्निशमयन्मधौ मकरध्वजमाराधयामास ।

कदाचित्

खड्गे खड्गस्तनुस्थितिर्धनुषि च प्राप्ता धनु सहति

बाणे बाणवपुर्भुजे भुजमयी गात्रे तनुत्राकृति ।

सम्राजेऽग्रजयाय चिन्तितविधौ चिन्तामणिर्भूमुजा

या सा स्यादपराजिता तव मुहुर्जैत्राय घात्रीपते ॥ ४५९ ॥

यश्चित्पादि । हे राजन्, तज्जगत्प्रसिद्ध दोला-दोलन प्रेक्षण कस्य पुरुषस्य प्रीतये न भवति । अपि तु सर्वस्यापि प्रीतये भवति । कथंभूतं दोला-दोलनम् । अङ्गना-पितभरं अङ्गनाभिरर्पितो भरोऽतिशयो यत्र तत्तथोक्तम् । तत्किम् । यत्र दोलान्दोलने षण् मुख वक्रमुपैति मुनेन सह मिलति । यत्र नयने नेत्रप्रतिस्पर्धिनी होबनविलो-कनशीले । यत्र वक्ष स्तनप्रदेश पीनपयोधरामकन्यात् उन्नतस्तनशिखरसंघटनात् सोलासलीला-तर् वर्तते आनन्दवस्थामप्यप्रदेश भवति । यत्र हस्तौ हस्तसमीपगृत्ति-विलितौ वर्तते हस्तयो समीपयो गृत्तिवर्तन तस्या यत्रितौ ग्रहणवन्तौ वर्तते । यत्र एतौ प्रसृते जह्वाश्रिते प्रसृते मित्रिते वर्तते । समुच्चालकार ॥

कदाचित् रस्मिदिदवसरे कोदण्डविया धनुर्वेद उपासाचक्रे सेवितवानह अभ्या-साचकार । किं कृता पूर्वम् । महानवमी निर्वर्त्य निष्पाद्य । कथंभूता महानवमीम् । इत्यमुना प्रकारेण विनयजैत्रायुषमागधावबोधितत्स्नीं विनयजैत्राकुधो नाम मागधो भट तेन अवबोधिता क्षाप्ता लक्ष्मी शोभा यस्या महानवम्या सा तथा ताम् । इतीति किम्—खड्गे इत्यादि । हे घात्रीपते, सा अपराजिता नाम देवी तव मुहुर्जैत्राय जयनाय स्यात् भवेत् । सा वा । या अपराजिता भूमुजा खड्गे खरतनुस्थिति खड्गे तनो स्थितिर्यस्या सा तथोक्ता । खड्गरूपेण तिष्ठतीत्यर्थः । या अपराजिता च अन्यद् भूमुजा धनुषि धनु सहति प्राप्ता धनुराकारं गता । या बाणे बाणवपु शरशरीरा वर्तते । या भूमुजा भुजमयी । दोर्दण्डरूपेण तिष्ठतीत्यर्थः । या भूमुजा गात्रे तनुत्रा-कृति कथवाकारेण तिष्ठति । या सम्राजे अग्रजयाय उत्तमजयनिमित्त वर्तते । कथ-भूता । चिन्तितविधौ चाञ्छितप्रदाने चिन्तामणिवर्तते । दीपकसमुच्चालकार ॥

ताराः कुन्तलमौक्तिकानि परुषप्रात्येयरश्मी दृशौ

वासः स्वर्गसरिदिशो भुजलताः काञ्ची पयोराशयः ।

देहो देवगिरिः फणीन्द्रमणयो जाताः पदालंकृति-

र्यस्याः साद्गतशक्तिरस्तु भवतो भूत्यै चिरायाम्बिका ॥ ४६० ॥

स्वर्गभमेष्ठशितिकण्ठपयोजपीठ-

वैकुण्ठपाठजठरस्तवनोषिताङ्घ्रिः ।

या चावनीचरमरुचरखेचराच्यौ

सा वः श्रियं प्रतनुतादपराजितेयम् ॥ ४६१ ॥

इति विजयजैत्रायुधभागभावबोधितलक्ष्मीं महानवमीं निर्वर्त्य ।

तथा—

हंसाचलीद्विगुणफेतुसितांशुकश्रीः

पद्मायतंसरमणीरमणीयसारः ।

तारा इत्यादि । हे धात्रीपते, सा अम्बिका आम्ना देवी । कूष्माण्डीनीति यावत् । भवतः चिराय भूत्यै अस्तु । कथंभूताम्बिका । अद्भुतशक्तिः अद्भुता विस्मयकारिणी शक्तिः सामर्थ्यं यस्याः सा तथा । सा का । यस्याः अम्बिकायाः ताराः कुन्तलमौक्तिकानि वर्तन्ते । यस्याः परुषप्रात्येयरश्मी सूर्योच्चन्द्रमणौ दृशौ द्वे लोचने वर्तन्ते । यस्याः स्वर्गसरिद्वारो वर्तते । यस्याः दिशो दश ककुभो भुजलताः सन्ति । यस्याः पयोराशयः काञ्ची कट्टिमेखला वर्तन्ते । यस्याः देहः देवगिरिः मेरुवर्तते । यस्याः फणीन्द्रमणयः शेषशि-
रोरत्नानि पदालंकृतिधरणाभरण जाताः । स्मकशितयसमुच्चयालंकारः ॥

स्वर्गभेत्यादि । हे राजन्, सा इयं अपराजिता यो युष्माकं श्रियं प्रतनुतात् वित्सारयतु । सा का । या स्वर्गभमेष्ठशितिकण्ठपयोजपीठवैकुण्ठपाठजठरस्तवनोषि-
ताङ्घ्रिः स्वर्गभमेष्ठश्च देवेन्द्रः, शितिकण्ठश्च श्रीमहादेवः, पयोजपीठश्च ब्रह्मा, वैकुण्ठश्च श्रीनारायणः, तेषां पाठस्य पाठनस्य जठरे मध्ये यत् स्तवनं तस्मिन्नुचितौ योग्यौ अह्नौ पादौ यस्याः सा तथा । पुनर्यो कथंभूता । चान्यत् अवनीचरमरुचरखेचराच्यौ अवनीचरा भूमिगोचराः, मरुचरा देवाः, खेचरा विद्याधराः, तेषां अर्च्यौ पूजनीया । अतिशय-
समुच्चयालंकारः ॥

पुनश्च किं कृत्वा पूर्वं कोदण्डविद्यामुपासांचके । तथा तेनैव महानवमीप्रकारेण दीपो-
त्सवधियं दीपोत्सवपर्वलक्ष्मीं अनुभूय मुक्ता च । कथंभूतां दीपोत्सवधियम् । इत्यसुना
प्रकारेण सूनासुकेन बाणजीवनविशेषेण सूचितो ह्यपि तोऽयमसरः अस्त्वानो यस्याः सा ताम् ।
इतीति किम्—हंसाचलीत्यादि । हे महीत, दीपोत्सवस्वयं मुदं तनोतु । कथंभूतो

प्रासादसारितमुपाधुतिदीप्तदिक्को

दीपोत्सवस्तव तनोतु मुदं महीश ॥ ४६२ ॥

द्युतोन्मादितकामिनीजितघृतप्राणेशचाट्टकटः

क्रीडद्वारविलासिनीजनमवद्रूपाविकल्पोद्भटः ।

आतोषध्वनिमङ्गलारवभरव्याजृम्भिताशामुसः

प्रीतिं पूर्णमनोरथस्य भवतः पुण्याल्यदीपोत्सवः ॥ ४६३ ॥

आमान्त्यस्वर्पशिखराग्रविटङ्गपालि-

दीपावलीद्युतिधृतः पुरसौषधकन्याः ।

प्रत्यङ्गसगतमहौषधिदीप्तदेश-

स्त्वा सेवितु कुलनगा इव दत्तयात्राः ॥ ४६४ ॥

दीपोत्सव । इषावलीद्विगुणकेतुसिताशुक्लश्री इक्षाना या आवलित्तया द्विगुणानि यानि
वेक्ष्णा सितशुक्लानि तेषां श्रीर्भस्मिन् स तथोक्त । पुन कथभूत । पद्मावतसरमणीर-
मणीयसार पद्मानि अवतधानि याता रमणीनां ता पद्मावतसा ताव ता रमण्यस्ताभी
रमणीय सारो द्रव्य यस्मिन् स तथोक्त । पुन कथभूत । प्रासादसारितमुपाधुतिदी-
प्तदिक् प्रासादेषु तमकेषु सारिता पङ्क्ति या कथा पूर्वं तस्या द्युतिस्रया दीप्ता
दीप्तिमस्यो दिशो यस्मिन् स तथोक्त । नदीरदन्तात् रोषाद्वा बहुमीहौ क । जाति ॥

द्युतोन्मादितेत्यादि । हे महीश, य प्रदीपोत्सवो भवत प्रीतिं पुण्यात् । कथ-
भूतस्य भवत । पूर्णमनोरथस्य । कथभूत । प्रदीपोत्सव द्युतोन्मारितकामिनीजितघृ-
तप्राणेशचाट्टकट द्युतोन्मादित्वा मानोमति प्राप्ता या कामेन्यस्ताभि पूर्व पिताः
पथाद्भूता वरहस्यादौ यद्गीता य प्राणेश निजनिजपतेयस्तेषां चाट्टभि सिम्यास्तुतिभि
वत्कट उत्कर्ष प्राप्त स तथा । पुन कथभूत । क्रीडद्वारविलासिनी जनमवद्रूपाविक-
ल्पोद्भट क्रीडन्तो ये वारविलासिनीजनास्तेषु भवन्त सजायमाना ये भूपाविकल्पा-
द्युत्तारविरोपास्तौ उद्भट उन्मत्त । पुन कथभूत । आतोषध्वनिमङ्गलारवभरव्याजृ-
म्भिताशामुस आतोषा नाम वे ध्वनयस्तेषा मङ्गलारवास्तेषा भर समूहस्तेन व्याजृ-
म्भितानि व्यास्रानि आशामुखानि यत्र सा तथा । हासरसप्रधानो जात्यलङ्कारः ॥

आभामन्तीत्यादि । हे राजन्, पुरसौषधकन्या नगरसख्यिणो राजसदनसमूहा
आमान्ति । कथभूता पुरसौषधकन्या । अस्वर्पशिखराग्रविटङ्गपालि दीपावलीद्युतिधृत
अस्वर्पणि उग्रतानि शिखराणि तेषां तानि च तानि अग्रविटङ्गानि धरण्डवास्तेषां
पाङ्गि भित्तिभागेषु या दीपावत्यस्तासां द्युति धरन्तीति ते तथोक्त । पुन कथ-
भूता । सां भवन्त सेवितुमुपासितु दत्तयात्रा कृतविद्या कुलनगा इव । कथभूताः

इति सूनासूक्तसूचितावसरां दीपोत्सवश्रियं चानुमूय ।

यावन्ति भुवि शस्त्राणि तेषां श्रेष्ठतरं धनुः ।

धनुषां गोचरे तानि न तेषां गोचरो धनुः ॥ ४६५ ॥

इत्यायुधसिद्धान्तमध्यासादितसिंहनादाद्धनुर्वेदादुपश्रुत्य समाश्रितशराभ्या-
सभूमिः ।

कूर्मः पातालमूलं श्रयति फणिपतिः पिण्डते न्यञ्चदङ्गः

खर्वन्त्युर्वधिरन्ध्राण्यपि दधति ककुप्तिन्धुराः साध्वसानि ।

गाधन्तेऽम्भोधयोऽपि क्षितितलविरसद्वीचयस्ते महीश

ज्यारोपासङ्गसीदद्धनुरदनिभरभ्रस्यभूगोलकाले ॥ ४६६ ॥

कुलनगाः । प्रत्यङ्गसंगतमहौपधिदीप्तदेहाः प्रत्यङ्गेषु प्रतिशरीरेषु संगता मिलिता या महौप-
ध्वो ज्योतिष्मत्यादिवल्लघ्नाभिर्दीप्ता दीप्तिमन्तो देश येषां ते तथोक्तः । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

पुनः कथंभूतः सन् कोदण्डविद्यामुपासांनके । समाश्रितशराभ्यासभूमिः समाश्रिता
शराभ्यासस्य क्षुरल्लिकाया भूमिः स्थानं येन मया योऽहं तथोक्तः । किं कुला पूर्वम् ।
इत्यमुना प्रकारेण आयुधसिद्धान्तमध्यासादितसिंहनादाद् आयुधसिद्धान्तस्य शस्त्र-
विद्यायाः मध्ये आसादितः प्राप्तः सिंहनादो गर्जना येन ॥ तथोक्तत्वात् नामकात्
ईदृग्विधात् धनुर्वेदाद्धनुर्वेदोपाध्यासात् उपश्रुत्य समीपे आकर्ष्य । इतीति किम्—
याचन्तीत्यादि । यावन्ति गावत्परिमाणानि भुवि भुवने शस्त्राणि वर्तन्ते तेषां शस्त्राणां
श्रेष्ठतरमतिशयेन श्लाघ्यं धनुर्वर्तते । धनुषां गोचरे गम्यतायां तानि शस्त्राणि वर्तन्ते ।
तेषां शस्त्राणां गोचरविषये न धनुर्वर्तते । जाललंकारः ॥

पुनः किं कुर्वन् कोदण्डविद्यामुपासांनके । इत्यमुना प्रकारेण मार्गणमलस्य एतन्नाम-
कस्य बाग्जीविनो भट्टस्य वृत्तानि शृण्वन् आकर्षयन् । इतीति किम्—कूर्म इत्यादि ।
हे महीश, ते तव ज्यारोपासङ्गसीदद्धनुरदनिभरभ्रस्यभूगोलकाले ज्यायाः प्रत्यगाया
आरोपयदायनं तस्याः सङ्गः संगतिस्तेन सीदन्ती विशीर्यमाणा या धनुषधापस्य
अदनिरप्रभागस्तस्या भरेण भारेण अतिशयेन अस्य अधःपाती योऽसी भूगोलः
भूमण्डलं तस्य कालोऽवसरः स तस्मिन् । कूर्मः कूर्मराजः पातालस्य पृथिव्या आधारं
मूलं श्रयति गच्छति । फणिपतिः कूर्मराजोपरिस्थितः शेषनागः पिण्डते संकुचति ।
कथंभूतः फणिपतिः । न्यञ्चदङ्गः नीचैर्भवत्क्रणामण्डलसहस्रः । उर्वधिरन्ध्राण्यपि पर्वत-
शिद्राण्यपि खर्वन्ति हृस्वीभवन्ति । ककुप्तिन्धुराः साध्वसानि मयानि दधति धरन्ति ।
अम्भोधयोऽपि गाधन्ते । सोढवं कुर्वन्तीत्यर्थः । कथंभूता अम्भोधयः । क्षितितलवि-
रसद्वीचयः क्षितितले विरसन्त्यः शतसङ्ख्यीभवन्त्यो वीचयः कङ्कोलाः येषां ते
तथोक्ताः । अतिशयालंकारः ॥

आनन्ददुन्दुभिरिव त्रिदशालयानां

देवद्वहां हृदयनिर्दलनाभिषोषः ।

दूतः समाह्वयविधौ घरणीश्वराणां

चापस्य ते घ्वनिरयं जयतादुदारः ॥ ४६७ ॥

वामे करे किमु धनुः किमु दक्षिणे वा

बाणावलीं सृजति कोऽत्र करोऽप्यवैताम् ।

इत्थं क्रियाग्रममवेक्ष्य तवाद्भुतार्थं

शस्त्रप्रपञ्चबुल्लं खलु कः करोतु ॥ ४६८ ॥

मौर्वीशरव्यान्तरलग्नमूर्तिः शरावली देव भवत्प्रयुक्ता ।

चापेन योग्या जगतीं प्रमातुं प्रसारितं सूत्रमिवावभाति ॥ ४६९ ॥

लक्ष्यं दृष्टिपथव्यतीतविषयं पुद्गलानुपुद्गलमा-

द्भिस्त्वास्मात्परतः प्रसर्पति गुणस्यूतेव बाणावली ।

आनन्ददुन्दुभिरित्यादि । हे राजन्, अयं ते चापस्य घ्वनिर्जयताद । कथं-
भूतो घ्वनिः । उदारोऽप्युमतः । पुनः कथंभूतः । त्रिदशालयानां स्वर्गाणामानन्ददुन्दु-
भिरिव हर्षपट इव । पुनः कथंभूतः । देवद्वहां अमुराणां हृदयनिर्दलनाभिषोषः हृदयानां
निर्दलने भग्नौ अभिषोषः शब्दो यस्य । अथवा हृदयभग्नशब्द इव । पुनः कथंभूतः ।
घरणीश्वराणां समाह्वयविधौ आह्वानविधाने दूतो वचोदरः रूपकोपमालकारः ॥

वामे करे इत्यादि । हे राजन्, हृषममुना प्रकारेण तव अद्भुतार्थं आधर्यकारकं
क्रियाधर्मं बाणाभ्यासं अवेक्ष्य दृष्ट्वा शस्त्रप्रपञ्चबुल्लं आयुधवित्ताराभ्यासं खलु
निययेन कः पुमान् करोतु निदधातु । न कश्चित्करोतित्यर्थः । इत्थं कथमिति चेत्—
उ इति संवाधने । धनुः चापं वामेकरे सव्यहस्ते किं वर्तते । वा दक्षिणे करे अपस-
व्यहस्ते हिनु वर्तते । अथवा एतां बाणावलीं अत्र सुदृष्ट्या कः करः को हस्तः सृजति
करोति । तच्च दृष्टत्वाप्येव न वशिद्भेति । आक्षेपार्थकारः ॥

मौर्वीत्यादि । हे देव, भवत्प्रयुक्ता शरावली अवभाति शोभते । कथंभूता अव-
भाति । जगतीं प्रमातुं मापितुं प्रसारितं सूत्रमिव । कथंभूता शरावली । मौर्वीशरव्या-
न्तरलग्नमूर्तिः मौर्वी च व्या, शरव्यं च वेध्यम्, तयोरेतरे लग्न मूर्तिः यस्याः सा
तयोष्णा । पुनः कथंभूता । चापेन योग्या अन्यस्या । उपमार्थकारः ॥

लक्ष्यमित्यादि । हे राजन्, भवत्तन्त्र एवममुना प्रकारेण चापविशुम्भितानि धनु-
धेयितानि वर्तन्ते । कस्मिन् । शस्त्रव्ययोभ्याविधौ सद्भिर्विद्भिः कण्यो गणनीयो योऽसी

एवं चापविजृम्भितानि भवतः सद्रूपयोग्याविधौ

धानुर्धर्वगुणं विमुञ्चति मुहुर्धन्वी न बाणं पुनः ॥ ४७० ॥

कोदण्डाञ्चनचातुरीं रचयतः प्राक्पृष्ठपक्षद्वय-

प्रोर्ध्वाधोविषयेषु ते निरवधीन्दृष्ट्वा शरालक्ष्यमान् ।

इत्थं नाथ वदन्ति देववनिताः क्षोणीश्वरोऽयं हले

किं प्रत्यङ्गविनिर्मितेक्षणभुजः किं वेन्द्रजालक्रियः ॥ ४७१ ॥

त्वं कर्णः फालपृष्ठे भवसि बलिरिपुस्त्वं पुनः साधु शार्ङ्गे

गाण्डीवेऽप्रस्त्वमिन्द्रः क्षितिरमण हरस्त्वं पिनाके च साक्षात् ।

योग्याविधिरभ्यासा आसमन्तात् विधानं सद्रूपयोग्याविधिस्त्वस्मिन् धनुर्वैरिभिः प्रशंसनीये अभ्यासविधाने सति । धन्वी धनुर्धरो मुहुर्धर्वांश्चर धानुर्धर्वगुणं विमुञ्चति परिहरति । न पुनर्न च बाणं विमुञ्चति । एवं कथमिति चेत्—लक्ष्यं वेधं तावत् दृष्टिपथव्यतीतविषयं वर्तते लोचनबोरगोचरं वर्तते । बाणावली लक्ष्यं भित्त्वा अस्मात् लक्ष्यात् परतः प्रसर्पति दूरतो गच्छति । यस्मात् । पुद्गलपुद्गलमात् बाणानां पुद्गलान् अनुकूल्य (?) कमात् । कर्पभूता बाणावली । गुणस्यूतेव दरवकेषु प्रोतेव । उपमालंकारः ॥

कोदण्डेत्यादि । हे नाथ राजन्, ते तव निरवधीन् बहून् शरान् लक्ष्यमान् वेध्य-प्राप्तान् दृष्ट्वा देववनिताः अन्तर्निक्षिप्ता देवाङ्गना इत्यममुना प्रकारेण वदन्ति जल्पन्ति । इत्थं कथमिति चेत्—हे हले हे सखि, अयं क्षोणीश्वरो यशोधरः किं प्रत्यङ्गविनिर्मिते-क्षणभुजो वर्तते ईक्षणे च भुजो च ईक्षणभुजः प्रत्यङ्गमङ्गमङ्गं प्रति प्रत्यङ्गं निर्मिताः सृष्टा ईक्षणभुजा यस्य स तथोक्तः । नाथ वा किं इन्द्रजालक्रियो वर्तते इन्द्रजालस्य क्रिया यस्य स तथा तेन । किं कुर्वतः । प्राक् मुखस्याग्रे पृष्ठभागे पक्षद्वये च वामदक्षिणभागयोः प्रोर्ध्वं चान्तरिक्षे अधश्च पातालं तेषां विषयाः । सर्वा दिश इत्यर्थः । तेषु प्राक्पृष्ठपक्षद्वयप्रोर्ध्वाधोविषयेषु कोदण्डाञ्चनचातुरीं कोदण्डस्य धनुषः अथनमाकर्षणं तस्य चातुरीं वैलक्षण्यं ता धनुराकर्षणचतुरस्य रचयतो विदधतः । संशयालंकारः ॥

त्वं कर्ण इत्यादि । हे क्षितिरमण, त्वं भगवन् फालपृष्ठे कर्णधनुषि साक्षात् प्रत्यक्षः कर्णः अप्रकीर्णो भवसि । हे क्षितिरमण, शार्ङ्गे विष्णुचापे त्वं पुनः बलिरिपुः नारायणो भवसि । हे क्षितिरमण गाण्डीवे त्वं अप्र इन्द्रोऽर्जुनो भवसि । हे क्षितिरमण, पिनाके च रुद्रधनुषि त्वं साक्षात् प्रत्यक्षः हरः श्रीमहादेवो भवसि । एवंविधस्य तव गात्रेयद्रोणरामार्जुनबलनहुषकृमापसाम्ये सति गात्रेयश्च भीष्मः, द्रोणश्च, रामः परशुरामः सीतापतिर्वा, अर्जुनश्च, बलश्च दमवन्तीपतिः, नहुषश्च राघवनृपविशेषः, तस्मात्पराजानस्तेषां साम्यं सारद्वयं तस्मिन् । किं श्लाघनीयं प्रशंसा वर्तते । अपि तु न

बालाश्रयायचापाश्रयनचतुरविधेस्तस्य किं श्लाघनीयं

। गात्रेयद्रोणरामार्जुननलनहुषक्षमापसाम्ये तव सात् ॥ ४७२ ॥

इति मार्गणमल्लस्य वागजीविनो वृत्तानि शृण्वन्कोदण्डविद्यामुपासांचक्रे ॥

कदाचित्सध्योपासनोत्सुकैवैखानसमनसि प्रतिदिवानेहसि

अन्योन्यविषयभावं पश्यत यातेऽद्य शशिनि तपने च ।

अरुणमणिकुण्डलश्रियमम्बरलक्ष्मीर्बिभर्त्ताव ॥ ४७३ ॥

अपि बालशृङ्खलशुण्डालगण्डमण्डलीमण्डनमदमलिनरुचि, शिशिर-
करकुरङ्गेक्षणच्छाये, जाह्नवीजलजम्बालमञ्जरीजालजयिनि, पुरंदरपुरपुरंध्री-
पयोधरामोगसयतमृगमदपद्मभङ्गसुभगे, किंपुरुषकामिनीकुचचूचुकपटल-

शाम्प्यमेतत् । कथंभूतस्य तव । बालाश्रयायचापाश्रयनचतुरविधेः बालानां शिद्यतां अन्नं
धनुस्तथायाणि तत्सदृशानि यानि आपानि सेषामश्रयमाकर्षणं तद्वत् बहुरो विचक्षणो
विधिर्विधानं यस्य स तथा तस्य । उपकोपमाशेषपालंकारः ॥

कदाचित्किंस्मिन्निधिवसरे कविकुरङ्गकण्ठीखनामा सहाचारी सहपठितवान् माण्ड-
लिको मित्रं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा समीपमागत्य इमानि प्रत्यक्षीभूतानि चन्द्रोदयवर्ण-
वादि शशाङ्कोदयवर्णनकराणि वृत्तानि श्लोकानि अधिजगे अरुणं पपाठ । कस्मिन्
प्रत्यावे अधिजगे । प्रतिदिवानेहसि प्रतिदिवसस्तस्य अनेहसि काले सति । तस्यकाले
इत्यर्थः । कथंभूते प्रतिदिवानेहसि । सप्यायां सेषाश्रयनं तत्र वस्तुत्वानि
वस्त्रास्त्राणि अदरकार्यपराभ्युत्थानि वैखानसानां तपस्विनां भगवति चित्तानि यस्मिन् स
तथा तस्मिन् । पुनः कस्मिन् सति अधिजगे । तमसि अन्धकारे विजृम्भमाणे प्रव्ररति ।
कथंभूते तमसि । अन्योन्येति । अयं दृष्टानीं पश्यत अवलोकयत । शशिनि चन्द्रे तपने
च भास्करे अन्योन्यविषयभावं परस्परगम्यत्वं याते प्राप्ते सति अम्बरलक्ष्मीः अरुणम-
णिकुण्डलश्रियं रत्नमणिज्वलाटइशोभा विभर्त्ताव धरतीव वर्तते । उपमालंकारः ॥

अपि ॥ तथा च । कथंभूते तमसि । आरुण्डलशुण्डालगण्डमण्डलीमण्डनमदमलिन-
रुचि बालशृङ्खल इन्द्रस्तस्य शृण्डालो हस्ती तस्य गण्डमण्डली कपोलस्थली तस्या मण्डनं
शोभाकर्त्तुं योऽसौ मदलद्वयं मलिनां कृष्णवर्णां रुक् दीप्तिर्यस्य तमसस्तत्तयोर्कं
तस्मिन् । पुनः कथंभूते तमसि । शिशिरकरकुरङ्गेक्षणच्छाये शिशिरकरधन्वस्तस्य
उरस्तस्य ईक्षणयोर्नयनयोरेव छाया कान्तिर्यस्य तत्तयोर्कं तस्मिन् । पुनः कथंभूते
तमसि । जाह्नवीजलजम्बालमञ्जरीजालजयिनि जाह्नवीजलस्य जम्बालं शैवलं तस्य
मञ्जरीं पद्मर्यस्तासां जालानि जलतीत्येवंशीलं तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते तमसि ।
पुरंदरपुरपुरंध्रीपयोधरामोगसयतमृगमदपद्मभङ्गसुभगे पुरंदरस्य वसुरं तस्य सयन्निच्यो

श्यामसंपदि, प्रत्यङ्गमम्बरतलादिकरटिपांशुप्रमाथपांसुले, दिग्देवतानिकेतननीलोपलकलशप्रकाशभासिनि, दिक्न्यकालकवल्लरीविलासप्रसरे, दिक्पालपुरप्रासादप्रचलाकिनीकुलकलापकेलिकले, दिगन्तरकान्तारमधुकरीनिकरश्यामले, प्रत्यन्तरालमाशावलयतटिनीतटतमालदलद्योतकान्ते, शिखरान्तरचरच्छबरसीमन्तिनीचिकुरचयरोचिषि, निकुञ्जकुञ्जरकायकान्तिकाले, गिरीशगलगरलकल्माषत्विषि, सानुसारसारज्ञाज्ञानापाङ्गकृष्णे,

याः पुरंध्योऽमराङ्गनास्तासा पयोधराभोगास्तेषु सगतः सुलभो योऽप्यौ मृगमदस्तस्य पञ्चभङ्गाः पनवत्तयस्तद्वत् सुभगं तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते तमसि । किंपुष्पकानि-
भीकुचचूचुकपटलश्यामसंपदि किंपुष्पा अश्वमुखा देवास्तेषां कामिन्यस्तासां कुचचूचु-
कानि तेषां पटलवत् श्यामा सपत् शोभा यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
प्रत्यङ्गमम्बरतलादिकरटिपांशुप्रमाथपांसुले प्रत्यङ्ग प्रत्यचयन अम्बरतलात् आकाश-
मण्डलात् दिकरटिना योऽप्यौ पाशुप्रमाथः रजस्ताडनं तद्वत् पासुलं रजोदहुलं तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । दिग्देवतानिकेतननीलोपलकलशप्रकाशभासिनि दिग्देवताना दिक्न्य-
काना निकेतनानि मन्दिराणि तेषु ये नीलोपलकलशा इन्द्रनीलमाणिन्यकुम्भास्तेषां
प्रकाशस्तद्वत् भासते इत्येवंशीलं तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते दिक्न्यकालकव-
ल्लरीविलासप्रसरे दिक्न्यकाना अलकदलव्यस्तासां विलासवत् प्रसरवत् प्रसरो यस्य
तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । दिक्पालपुरप्रासादप्रचलाकिनीकुलकलापकेलिकले
दिक्पालपुराणां ये प्रासादा गृहास्तेषां प्रचलाकिनीकुलानि मयूरीसमूहाः तेषां कलाप-
केलीनां पक्षकीडानां कला शोभा विद्यते यस्य तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते दिग-
न्तरकान्तारमधुकरीनिकरश्यामले दिगन्तरेषु यानि कान्ताराणि तेषां मधुकर्क-
स्तासां निकरास्तद्वत् श्यामलं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । प्रत्यन्तरालमाशावलयतटि-
नीतटतमालदलद्योतकान्ते प्रत्यन्तराले प्रत्याकाशमाशावल्यात् यास्तटिन्यो नय-
स्तासां तटेषु ये तमालास्तेषां दलानि तेषां योजवत् प्रकाशवत् कान्तं मनोहरं त-
स्मिन् । पुनः कथंभूते । शिखरान्तरचरच्छबरसीमन्तिनीचिकुरचयरोचिषि शिख-
रान्तरेषु पर्वतेषु चरन्त्यो याः शबरसीमन्तिन्योऽरम्भवीवरवध्यस्तासां चिकुरा-
स्तेषां चयस्तद्वत् रोचिः शोभा यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । निकुञ्ज-
कुञ्जरकायकान्तिकाले निकुञ्जा वतादिपिहितोदरास्तेषां कुञ्जरास्तेषां कायकान्तस्तद्वत्
फालं कृष्णं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । गिरीशगलगरलकल्माषत्विषि गिरीशः श्रीमहादे-
वस्तस्य गलः कण्ठस्तत्र यद्वरलं विषं तद्वत् कल्माषा कृष्णा त्विदं दीपिष्यस्य तत्तथा
तस्मिन् । पुनः कथंभूते । सानुसारसारज्ञाज्ञानापाङ्गकृष्णे सानुसारस्तद्वत्ता ये सारज्ञा-
स्तेषां अज्ञानामृग्यस्तासां अपाङ्गा नेत्रप्रान्तास्तद्वत् कृष्णं कालवर्णं तस्मिन् । पुनः कथं-

प्रतिप्रदेशमचलचक्रवालादभिसारिकाविनृम्भणान्धपटप्रतानतरले, घराघ-
रिणीधम्मिल्लधामपाविनि, महीमहिलामीलिमेचक्रमणिमहोमान्ये, पार्थिव-
पतिपत्न्यप्रान्तप्रचारिचीनांशुकध्वजादम्बरविहम्बिनि, स्मरेक्षुकोदण्डपला-
शपेशले, प्रतिप्रतीकमिलाचक्राद्विजद्विजिह्वाश्रमहोमधूमोद्गमस्पर्धिनि, विर-
हवेगागतभुजग्रीवासानिलमलीमसे, भोगिनगरोपवनपल्लवोद्भासलीलापहा-
सिनि, लेलिहानानिलावलेहजिह्वाजिह्वाकालुष्ये, कालियाहिप्रमाप्रभावपा-

भूते । प्रतिप्रदेशमचलचक्रवालादभिसारिकाविनृम्भणान्धपटप्रतानतरले प्रतिप्रदेशं
स्थाने स्थाने अचलचक्रवालात् मानुषोत्तरपवंतमप्यात् या अभिसारिकाः कान्तार्थिन्यः
क्रियः । 'कान्तार्थिनी तु या याति सकेतं साभिसारिका' इत्यभिधानात् । परंपुर-
सम्पटा क्रियस्तासाः निज्जम्भे प्रसरे योऽधो अन्धपटः कृष्णवर्णं तस्य प्रतानो विला-
सतद्वत्तरलं चपलं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । घरापरिणीधम्मिल्लधामपाविनि घरा पृथिवी
सैव अपरिणी अपरो विद्यते यस्याः सा अपरिणी स्त्री तस्या धम्मिल्लः सयताः कचा-
स्तस्य पाम प्रमा तद्वत् धावतीत्येवंशीलं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । महीमहिलामा-
लिमेचक्रमणिमहोमान्ये महीमहिलायाः पृथिवीक्रियो मीलितस्य मेचक्रमणिः कृष्ण-
रत्नं तस्य महस्तेजस्तद्वन्मान्यं तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । पार्थिवपतिपत्न्यप्रान्तप्र-
चारिचीनांशुकध्वजादम्बरविहम्बिनि पार्थिवानां पतिध्वजवर्ता तस्य पत्न्यप्रान्तप्रचारी
चीनाशुकध्वजस्तस्यादम्बरसं विहम्बयतीत्येवंशीलं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । स्मरे-
क्षुकोदण्डपलाशपेशले

पुनः कथंभूते । प्रतिप्रतीकमिलाचक्राद्विजद्विजिह्वाश्रमहोमधूमोद्गमस्पर्धिनि प्रतिप्रतीकं
अवयव प्रति इलाचक्रात् पृथ्वीमण्डलात् द्विजद्विजिह्वाश्रमे द्विजदन्तशकृष्टे योऽर्धो
होमधूमस्तस्योद्गमः प्रादुर्भावस्तं स्पर्धते इत्येवंशीलं तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
विरहवेगागतभुजग्रीवासानिलमलीमसे विरहो विप्रलम्भस्तस्य वेग उत्सुकत्वं समागता
प्राप्ता या भुजग्री नामकन्या तस्याः सासानिलस्तद्वन्मलीमसं तस्मिन् । पुनः कथंभूते ।
भोगिनगरोपवनपल्लवोद्भासलीलापहासिनि भोगिना नागदेवानां यत्रगरं तस्योपवनानि
आक्रीडनानि तस्य यानि पल्लवानि प्रवालानि तेषां उद्भासलीला अपहसतीत्येवंशीलं
तस्मिन् । पुनः कथंभूते । लेलिहानानिलावलेहजिह्वाजिह्वाकालुष्ये लेलिहाना नागा-
स्तेषां अनिलावलेहा मरुतास्तादिनी या जिह्वा तद्वजिह्वा शुद्धरे कालुष्यं यस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । कालियाहिप्रमाप्रभावपाटवस्तुष्टि कालियाहिः नारायणनाम तस्य
प्रभावस्ताः प्रभावपाटव माहात्म्यपटुस्तं स्पष्टवति तिरस्करोषीत्येवंशीलं तस्मिन् ।

टवस्फुटि, प्रत्यवयवं पातालमूलाच्च तपिच्छगुलच्छोत्तंस इवान्तरिक्ष-
लक्ष्म्याः, सैहिकेयसंचर इव नक्षत्रक्षेत्रस्य, नीलिकोपदेह इव त्रिदिवदी-
र्घिकायाः, कज्जलद्रवोपद्रव इव नभश्चरविमानानाम्, कवचोपचय इव भू-
भृत्कटकस्य, जलधरजवनिकागम इव कन्दरपरिसराणाम्, इन्द्रनीलनिचो-
लक इव भुवनवलभीमण्डलस्य, महामोहरसप्रसर्प इव कीटककुटीरकाणाम्,
परिपत्नूर इव ककुयाभोगस्य, कालिन्दीतरङ्गसंगम इव विश्वभराभागानाम्,
रेरिहाणनिबहविहार इव वनस्यलीदेशस्य, शबरसैन्यसंगम इव काननविषया-
णाम्, असुरसमाजसंपर्क इव धराधरन्ध्रस्थानस्य, कुवलयकर इव निम्नाव-
नीतलानाम्, चञ्चरीकपरिचय इव प्रफुलितारामस्य, कृष्णकलापपरिमह इव
जलनिधीनाम्, काचकपाटपुटोपगम इव च सकललोकविलोकनव्यापारस्य,

प्रत्यवयवं प्रतिप्रतीक पातालमूलाच्च पातालतलात् । चकार उक्तसमुच्चयार्थः । अन्तरिक्ष-
लक्ष्म्या गगनध्रियस्तापिच्छगुलच्छोत्तंस इव कालस्त्वन्ध्रद्वारागुलच्छस्य कर्णपूरे इव ।
पुनः कथंभूते । नक्षत्रक्षेत्रस्य आकाशस्य सैहिकेयसंचर इव राहुसेनव्याधाविव । पुनः
कथंभूते । नीलिकोपदेह इव त्रिदिवदीर्घिकाया जम्बालोपचये इव । पुनः कथंभूते ।
नगधरविमानानां कज्जलद्रवोपद्रव इव गभीरसमिधेपने इव । पुनः कथंभूते । भूभृ-
त्कटकस्य पर्यंतकटिभ्याः कवचोपचय इव माणवारपृष्ठिरिव । पुनः कथंभूते । कन्द-
रपरिसराणां गुहापर्यन्तानां जलधरजवनिकागमे तिरस्वरिणीसमागमे इव । उक्तं
च—‘प्रतिसीरा जवनिका स्थातिरत्नकरिणी च सा । काण्डपटा पर्यविका परिपरः
पर्यङ्ग्या च ॥’.....इत्यनेकार्थान्तरम् । पुनः कथंभूते । भुवनवलभीमण्डलस्य जगत्पट-
लाधारवशापन्नस्य इन्द्रनीलनिचोलके इव कृष्णमाणिक्यप्रच्छदपटे इव । पुनः कथं-
भूते । कीटककुटीरकाणां दक्षिणगुहाणां महामोहप्रसर्प इव अज्ञातरसविश्रम्भने इव ।
पुनः कथंभूते । ककुयाभोगस्य दिव्यण्डलस्य परिपत्नूर इव कर्दमप्रपादे इव । पुनः
कथंभूते । विश्वभराभागानां पृथिवीदेशदेशानां कालिन्दीतरङ्गसंगमे इव.....
..... । पुनः कथंभूते । वनस्यलीदेशस्य रेरिहाणनिबहविहार इव रेरि-
हाणानां महिषाणां निवहारातेषां विहारे पर्यटने इव । पुनः कथंभूते । काननविषयाणां
गोचराणां शबरसैन्यसंगमे इव पाटीमेलापके इव । पुनः कथंभूते । धराधरन्ध्रस्थानस्य
पर्यंतच्छिद्रप्रवेशस्य असुरसमाजसंपर्क इव । पुनः कथंभूते । निम्नावनीतलानां
नीनभूमीनां कुवलयकरे इव इन्दीवरसंगूढे इव । पुनः कथंभूते । प्रफुलितारामस्य
विकसितवल्लीवनस्य । चञ्चरीकपरिचय इव भगवत्संगमे इव । पुनः कथंभूते ।
जलनिधीनां कृष्णकलापपरिमह इव नारायणसंगूहस्वीकारे इव । पुनः कथंभूते ।
सकललोकविद्योपनव्यापारस्य शकलानां लोचनानां विलोकनस्य व्यापारस्य काचकपाटपुटो-

दुर्जनजनचेष्टितमिव समस्तमुच्चमवचं च वस्तु समतां नयति, विजृम्भमाणे तमसि,

विलीन इव, अपहृत इव अदृश्यतोपगत इव, देशान्तरनीत इव, निमग्न इव, संहृत इव, प्रजापतिपाणिपुटपिहित इव, च क्षणमात्रं जते जगति सति,

यैवाशेषजगच्छिरोमणिभुवां धात्राममूदास्पदं

तस्मा एव दिशो मलीमसरुचिप्रायं तमस्त्रायते ।

आपाण्डु प्रथमं ततः सुरनदीसंभेदरेखानिर्ग

पश्चादातसपुष्पकान्ति तदनु श्रीकण्ठकण्ठद्युति ॥ ४७४ ॥

एवम इव कावस्य चक्षुरोगविशेषस्य कपाटपुटस्य प्रच्छदनस्य उपगमे संबन्ध इव । तमसि किं कुर्वति । समस्तं समप्रमुखं अवच च नीचं वस्तु पदार्थं समतां तुल्यतां नयति प्रापयति । कस्मिन् । दुर्जनजनचेष्टितमिव यथा दुर्जनजनानां चेष्टितं खलसमूह-
ध्यापारं उच्यते च समतां नयति ।

पुनश्च कस्मिन् सति अविहङ्गकण्ठीरवनामा सहाय्यायी वृत्तानि अधिजगे । जगति पृथ्वीमण्डले क्षणमात्रं लोककालं जाते सति उत्पन्ने सति । कथंभूते । विलीने विहृते इव । पुनः कथंभूते । अपहृते इव सुपिते इव । पुनः कथंभूते । अदृश्यतोपगते इव अन्तर्धिप्राप्ते इव । पुनः कथंभूते । देशान्तरनीते इव अपरस्थाने प्रापिते इव । पुनः कथंभूते । निमग्न इव । पुनः कथंभूते । संहृते इव प्रलयं गते इव । पुनः कथंभूते । प्रजापतिपाणिपुटपिहिते इव प्रजापतिपाणिपुटेन पिहिते सुपिते इव ।

कस्मिन् सति अविहङ्गकण्ठीरवनामा वृत्तानि अधिजगे । इत्यमुना प्रकारेण चारणानां वचनान्यपि आकर्णयति । कथंभूतानां चारणानाम् । चेत्तः प्रसक्तिकारणानां हृदयप्रसन्नताहेतुनाम् । इतीति किम्—

यैवाशेषेत्यादि । यैव दिक् पात्रां तेजसा आसदमभूत् । कथंभूतानां धात्राम् । अशेषजगच्छिरोमणिभुवां अशेषस्य सर्वस्य जगतः शिरोमणिः श्रीसूर्यसत्त्वात् तस्मिन् वा मवन्तीति यानि घामानि तानि अशेषजगच्छिरोमणिभूतानि तेषां तथो-
क्तानाम् । तस्मा एव दिशस्तेजस्विन्यास्तमस्त्रायते विस्तरति । कथंभूतं तमः । मलीम-
सरुचिप्रायं मलिनतेजःसदृशम् । कथंभूतं तमः । प्रथमं पूर्वं आपाण्डु ईषद्रीरम् । तत-
स्त्रदनन्तरं कथंभूतम् । सुरनदीसंभेदरेखानिर्ग सुरनद्याः 'संभेदः सिन्धुसगमः' इत्य-
भिधानात् या रेखा मनागम्यलिनता तया तिमं सदृशं नीलवर्णः । तदनु तत्पथात् । कथंभूतं तमः आतसपुष्पकान्ति अतसीपुष्पसदृशनीलवर्णम् । तदनु ततः पश्चात्कथंभूतं तमः । श्रीकण्ठकण्ठद्युति अतिकृष्णमित्यर्थः । उपमालंछनः ॥

रविरहनि रजन्यामिन्दुरेप प्रतापी

तदपि न तिमिराणां संततेर्मूलनाशः ।

अनियतगतिसर्गे वैरिवर्गे प्रयुक्तं

किमिव भवतु पुंसस्तुङ्गघातोऽपि धाम ॥ ४७५ ॥

इति चेतःप्रसत्तिकारणानां चारणानां वचनान्याकर्णयति, वारुणीमुखम-
ण्डनरागाभिष्टिते प्रतिष्ठिते चाहनि,

विद्विष्टदृष्टिहरणं लवणं कृशानौ

नीराज्य राज्यविकटं स्फुटतादपास्तम् ।

राजंस्तवावतरणाश्रयणं च भक्तं

ग्रीणातु पुण्यजनमध्वनि बद्धपूजम् ॥ ४७६ ॥

रविरित्यादि । अहनि दिवसे एष प्रख्यसीभूतो रविः प्रतापी वार्तामापि भयावहो
वर्तते । रजन्या इन्दुः प्रतापी कान्तिमान् वर्तते । तदपि तथापि तिमिराणामन्ध-
काराणां संततेः कुलस्य मूलनाशो न भवति । अनियतगतिसर्गे अनिश्चितप्रसूतो वैरि-
वर्गे प्रयुक्तं धाम तुङ्गघातोऽपि पुंसः, लघततेजसोऽपि पुण्यस्य प्रयुक्तमारोपितं किमिव
कीदृशं भवतु कीदृशं न विष्यति । अपि तु न कीदृशमेव । आक्षेपालंकारः ॥

पुनश्च कस्मिन् सति कविकुरङ्गकण्ठीरवो वृत्तानि अधिजगे । अहनि दिवसे प्रतिष्ठिते
भक्तं प्राप्ते सति । कथंभूते अहनि । वारुणीमुखमण्डनरागाभिष्टिते वारुणी पथिमा दिक्
तस्या सुसमण्डनं तस्य रागे अधिष्ठितं अधिकृत्य स्थितं तस्मिन् ।

कस्मिन् सति । कविकुरङ्गकण्ठीरवो वृत्तान्धधिजगे । मयि राजनि इति ईदृशानि वृत्तानि
आकर्णयति सति । कथंभूते मयि । विनिवर्तितापराहस्यभावन्दने विनिवर्तितं निष्पादितं
अपराहस्य सप्यावन्दनं येन मया स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते मयि । चन्द्रालोक-
नकुतूहलितलोचने चन्द्रालोचने शशाङ्कदर्शने कुतूहलितं कीर्तुं प्राप्ते लोचने द्वे नयने
यस्य स तस्मिन् । इतीति किम्—विद्विष्टदृष्टिहरणमित्यादि । हे राज्यविकट
राज्यं विकटं करालं उग्रं दृष्टुं निरुत्तीर्णं रम्यं मनोहरं च यस्य स राज्यविकटस्य
संशोधनं हे तपोक, लवणमक्षीर्णं नीराज्यं तवोपरि उत्तार्य कृशानौ वेधानरे अपास्तं
क्षिप्तं स्फुटतात् तटतटायताम् । कथंभूतं लवणम् । विद्विष्टदृष्टिहरणं विद्विष्टानां दृष्टि-
शोधपिताशम् । हे राजन्, भक्तं भक्तपिण्डका पुण्यजनं सशस्यं ग्रीणातु तर्पयतु ।
कथंभूतं भक्तम् । तव भवतोऽवनरणाश्रयणं उत्तारणसंगन्धि । पुनः कथंभूतम् ।
अध्वनि बद्धपूजं अध्वनि मार्गे निवृद्धा आरोपिता एता पूजा वर्वा यस्य भक्तस्य तत्त-
थोक्तम् । समुपमालंकारः ॥

नीराजनार्जनविधौ विधिवत्प्रयुक्ता

दीपावली सकलमङ्गलहेतुमृता ।

नक्षत्रपङ्क्तिरिव मेरुमहीधरस्य

पर्यन्तवृत्तिरुदयाय तवेयमस्तु ॥ ४७७ ॥

श्रीः श्रेयांसि सरस्वती सुखकथाः स्वर्गोक्तसः स्वःश्रियं

नागा नागवलं ग्रहा ग्रहगुणं रत्नानि रत्नाकराः ।

ये चान्येऽपि समस्तमङ्गलविधौ देवाः सतां संमता-

स्ते सर्वेऽपि दिशन्तु भूप भवतः संध्यास्ववन्ध्याः क्रियाः ॥ ४७८ ॥

इत्याकर्णयति विनिर्वातितापराहसंध्यावन्दने चन्द्रालोकनकुंतुहलितलोचने
मयि सति, प्रविश्य कचिकुरङ्गकण्ठीरवनामा सह्यध्यायी चन्द्रोदयवर्ण-
नानीमानि वृत्तान्यधिजगे—

नीराजनेत्यादि । हे राजन्, नीराजनार्जनविधौ आरातिंकोत्तारणविधौ इयं
प्रत्यक्षीभूता दीपावली दीपकप्रेणिस्तव भवतः पर्यन्तवृत्तिः सती प्राप्ते वर्तमाना सती
उदयाय राज्याभ्युदयनिमित्तं भूतु भवतु । कथंभूता दीपावली । विधिवत् शास्त्रो-
क्तप्रकारेण प्रयुक्ता कृता सती सकलमङ्गलहेतुभूता सकलानि च तानि मङ्गलानि तेषां
हेतुभूता कारणमृता भवति । पुनः कथंभूता दीपावली । मेरुमहीधरस्य मेरुपर्वतस्य
नक्षत्रपङ्क्तिः पर्यन्तवर्तिनी भवति । अन्यवोपमालंकारः ॥

श्रीः श्रेयांसीत्यादि । हे भूप, भवतस्तव सर्वेऽपि ते देवाः संध्यास्तु अवन्ध्याः
सपलाः क्रिया आचरणानि दिशन्तु कुर्यन्तु वदतु । ते के । ये देवाः समस्तमङ्गलविधौ
सर्वकल्याणविधाने सता विद्वज्जनानां समता अमीष्टाः । न केवलं ते, अन्येऽपि च
अपरेऽपि च अर्हदादयो देवाः ते के । तत्र तावत् श्रीः देवता श्रेयांसि कल्याणानि
दिशन्तु । सरस्वती पादवेष्टता सुखकथाः सुखानां कथा त्रिवर्गकथनानि दिशन्तु ।
स्वर्गोक्तसः स्वर्गस्थिता देवाः.....

ग्रहगुणं दिशन्तु । आदित्यस्य प्रतापो गुणः, सोमस्य सौम्यो गुणः, मङ्गलस्य धृष्टीक्षो-
भगुणः, बुधस्य बुद्धिगुणः, वृहस्पते वैदुष्यगुणः, शुकस्य नीतिगुणः, धनेः शत्रूपारि-
श्रुतिगुणः, राहोः एकपादपीडनं गुणः, केतोः धातुविषय उद्दासनगुणः, एवं शात-
व्यम् । रत्नाकराः समुद्राः रत्नानि पञ्चविधमानिषयानि दिशन्तु । समुष्यालंकारः ॥

आहुर्नेत्रोत्थमत्रेः सुतममृतनिधेर्यं हरेर्नर्मबन्धुं

मित्रं पुष्पायुधस्य त्रिपुरविजयिनो मौलिमूषाविधानम् ।

वृत्तिक्षेत्रं सुराणां यदुकुलतिलकं बान्धवं कैरवाणां

त प्रीतिं यस्तनोतु द्विजरजनिपतिश्चन्द्रमाः सर्वकालम् ॥ ४७९ ॥

उदयशिशुरे शेफालीनां प्रसूनचयच्छवि-

रौगनसरसि छायां विम्रद्विसाङ्कुरशालिनीम् ।

सुरपतिवधूहासोल्लासत्रियं(?)थयदाकृतिः

प्रथमसमये चन्द्रोद्योतस्तवास्तु मुदे सदा ॥ ४८० ॥

उत्कल्लोलो जलधिरजहं नीरनीरेजमेत-

न्मारः स्फारः प्रमदहृदयोदारचाराथकोराः ।

कविकुरङ्गकण्ठीरवः कानि वृत्तानि अधिजगे इत्याह—आहुरित्वादि । हे राजन्, स चन्द्रमा वो युष्माकं सर्वकालं सदैव प्रीतिं तनोतु एवं विस्तारयतु । स कः । यं चन्द्र-मस्य अत्रेर्द्दशीतगुरोर्ऋतेर्नेत्रोत्थं नेत्रमलोत्पन्नमाहुर्बन्धि । अमृतनिधेः श्रीरसागरस्य सुतमाहुः । हरेः श्रीनारायणस्य नर्मबन्धुं मैथुनकमाहुः । पुष्पायुधस्य मित्रं सखायमाहुः । त्रिपुरविजयिनः श्रीमहादेवस्य मौलिमूषाविधानं मलकामरणकरणमाहुः । सुराणां वृत्तिक्षेत्रं जीवनसंस्थाधिकरणमाहुः । शेफालीनां प्रसूनमृताशनलात् । यदुकुलतिलकं यादवन्द्रेन्द्र-संघविशेषकमाहुः । यादवाः किल युधकुले समुत्पन्नास्तस्य पितृलात् । कैरवाणां कुमुदानां बान्धवमाहुः । कर्पभूलचन्द्रमाः । द्विजरजनिपतिः द्विजानां मादणानां पतिः, रजम्या राधेभ पतिः । रूपवदीपकालंकारः ॥

उदयशिशुर इत्यादि । हे राजन्, चन्द्रोद्योतः आकाशादपस्तव सदा मुदे अस्तु । कर्पभूतः चन्द्रोद्योतः । प्रथमसमये उद्गमनकाले उदयशिशुरे शेफालीनां त्रिपुण्डीनां प्रसूनचयच्छविः पुष्पसमूहसंघः । तथा रौगनसरसि विसाङ्कुरशालिनीं पद्मिनीकन्दोद्रेद-सोमिनी छायां वर्णं विम्रत् धरत् । पुनः कर्पभूतः । सुरपतिवधूहासोल्लासत्रियं थयदा-कृतिः सुरपतेः वधूनां सचीमहादेवीप्रभृतीनां हासस्फोटासो दशनस्य प्रादुर्भावस्तस्य थियं शोभां प्रयन्ती आकृतिः मूर्तिरस्य स तथोक्तः । अशौल्लवसमासः । उपमालंकारः ॥

उत्कल्लोल इत्यादि । हे राजन्, ग एष चन्द्रः समुद्रनवनीनं जयति । कर्पभूत-

१. 'उदयशिशुर' इति पाठो भवेत्. २. अत्र आलुम्बिधानवचनानुपलब्धेन स्वे-
च्छयेपाठप्रकरणं सन्धयर्जुः प्रमादः, अत एवोपरि 'उदयशिशुर' इति पाठः पाठ्यः.

सौधोत्सङ्गा सपदि विहितक्षीरपूराभिपङ्गा

यस्योष्ठासे स जयति जनानन्दनश्चन्द्र एष ॥ ४८१ ॥

हारैस्तारोत्तरलक्ष्मिभिर्दुग्धमुग्धै कटाक्षै-

र्हासोल्लासश्रियिभिरधरै कैरवासैर्वतसै ।

यस्य स्त्रीणां स्तनतटभरैश्चन्दनस्यन्दसारै-

द्योत सान्द्रीभवति स विधुर्वस्त्रनोतु प्रियाणि ॥ ४८२ ॥

हरति स्मित प्रियाणामपाङ्गकान्तिं विलुम्पति नितान्तम् ।

अधिकरुचि स्तनयुगले तथापि चन्द्रो मुदे जगत ॥ ४८३ ॥

वृद्धिर्बोधैर्विजयसमय पुष्पकोदण्डपाणे

श्रीडानीड रतिरसविधे प्राणित पद्ममस्य ।

यत्र जनानन्दन । स क । यस्य चन्द्रस्य उष्ठासे प्रादुर्भावे जलधि समुद्र उत्कालेन
कर्ष्यगतकङ्गोलवान् भवति ।

। यस्योष्ठासे चकोरा जीवजीवा प्रमदहृदयोदारचारा
प्रमदहृदयेनानन्दितमनसा बदारचारा मनोहररसयो भवन्ति । यस्योष्ठासे सौधो-सङ्गा-
राजसदनोपरितनभागा सपदि क्षीप्र विहितक्षीरपूराभिपङ्गा विहित कृत क्षीरपूरास्य
दुग्धप्रवाहस्य अभिपङ्गा सगतिर्यस्ते तथोक्ता । दीपकालकार ॥

हारैरित्यादि । हे राजन्, स विधुर्वो युष्माक प्रियाणि पुष्पकर्माणि मनीषितानि वा
स्तनोतु । स क । यस्य विधोर्द्योत प्रभा सान्द्रीभवति वृद्धि गच्छति । कै कृता । स्त्रीणां
हारै । कथभूतेहारै । तारोत्तरलक्ष्मिभि तारा निमेषा उत्तरला उच्चैरेण भास्वरा हचयो
येषां स तथा ते । पुन कै कृता । स्त्रीणां कटाक्षै । कथभूते कटाक्षै । दुग्धमुग्धै
दुग्धवनं मुग्धा मनोहरास्ते तथा ते । पुन कै कृता । स्त्रीणामधरै । कथभूतेरधरै ।
हासोल्लासश्रियिभि हलस्य स्मितस्योष्ठास प्रादुर्भावे स अयति हृदयेवशीलस्यै । पुन
कै कृता । स्त्रीणां वनसै । कथभूतैर्वतसै । कैरवासै कैरवाभिभ्रेतोपलायेव वाम स्व-यो
येषां से तथा ते । पुन कै कृता । स्त्रीणां स्तनतटभरै । कथभूते स्तनतटभरै । चन्दन
स्यन्दनारै चन्दनस्य स्यन्दन सरलेन सारा मनोहरास्यै । समुच्चालकार ॥

हरति स्मितमित्यादि । हे राजन्, यत्र प्रियाणां स्मित हरति । अथ अपाङ्ग-
कान्तिं विलुम्पति । कथम् । नितान्तम् । स्तनयुगले अधिकरुचि तथापि जगत मुदे
भवति । उपमेय ॥

वृद्धिरित्यादि । हे देव, अयं चन्द्रोऽयं कथभूत । वार्षे वृद्धि वृद्धिर् । पुन पुष्प
कोदण्डपाणे वृद्धिर्बोधैर्विजयसमय । पुन रतिरसविधे श्रीडानीडम् । रतिरसस्यावास

स्त्रीणां लीलावगमनिगमः कामिनां केलिहेतुः

'स्रोतःसूतिर्निजमणिभुवां देव चन्द्रोदयोऽयम् ॥ ४८४ ॥

नेत्रैः कज्जलपांसुलैः कुवलयैः कर्णावतंसोदयैः

कस्तूरीतिलकैः कपोलफलकैर्लोलालकैर्मालकैः ।

स्त्रीणां नीलमणिप्रकाशवशमैर्वक्षोजवकैस्त्वम-

श्चन्द्रोत्थोतभयेन विद्रुतमिदं दत्तावकाशीकृतम् ॥ ४८५ ॥

चरणनखमयूखैरङ्कुरस्वामवस्थां

हसितकिरणजालैः पल्लवोल्लासरम्याम् ।

प्रसवसमययोग्यामङ्गनानामपाङ्गै

रजनिकरसरुश्रीर्नयिते प्राप्तभूमिः ॥ ४८६ ॥

इत्यर्थः । पुनः पद्यमस्य प्राणितं जीवितप्रायः । पुनः स्त्रीणां लीलावगमनिगमः लीलानां विदग्धचेष्टानां अवगमस्य परिष्ठानस्य निगमः शास्त्रम् । उक्तं च—'हेला विलासविध्यो-
कलीलाललितविधमाः । स्त्रीणां शृङ्गारचेष्टाः स्फुर्दावपर्यायवाचकाः ॥' पुनः कामिनीनां केलिहेतुः निमित्तः । पुनः निजमणिभुवां चन्द्रकान्तरजभूमीनां स्रोतःसूतिः प्रवाहोत्पत्तिः । रूपकालंकारः ॥

नेत्रैरित्यादि । हे राजन्, इदं तमः चन्द्रोत्थोतभयेन विदूरेण विद्रुतं पलायितं स्त्रीणां नेत्रैः दत्तावकाशीकृतं शरणमागतं रक्षितम् । कर्णभूतैर्नेत्रैः । तरकारणमर्णितं विशेष-
णमाह—कज्जलपांसुलैरङ्गनमलिनैः । न केवलं नेत्रै रक्षितम् । कुवलयैः कर्णभूतैः । कर्णा-
वतंसोदयैः कर्णावतंसेषु कर्णपूरेषु उदयो येषां तानि तैः । न केवलं तैः । कपोलफलकैः
गण्डस्थलपट्टकैः । कर्णभूतैः । कस्तूरीतिलकैः कस्तूरीतिलकः पञ्चवल्ली येषु तानि तैः ।
तथा भालकैर्ललाटपट्टैः । कर्णभूतैः । लोलालकैः । तथा वक्षोजवकैः स्वनचूचुकैः । कर्ण-
भूतैः । नीलमणिप्रकाशवशमैः नीलमणिनां प्रकाश उज्ज्वोत्तमस्य वशमैः श्यामवर्णैः ।
हेतुरलंकारः ॥

चरणनखमयूखैरित्यादि । हे राजन्, रजनिकरसरुश्रीः कर्मतरपश्चात् प्राप्तभूमिः
पृथ्वी । भूमिं विना तरुर्नस्थयते । यतः अङ्गनानां चरणनखमयूखैः अङ्कुरस्वामङ्कुरसंवन्धिनी-
मवस्थां दृष्ट्वा नीयते प्राप्यते । तथाङ्गनानां हसितकिरणजालैः पल्लवोल्लासरम्यां प्रवाहो-
त्पत्तिमनोदत्तां अवस्थां नीयते । तथाङ्गनानां अपाङ्गैः प्रसवसमययोग्यां प्रसूतकालोचितां
अवस्थां नीयते । रूपकालंकारः ॥

यस्योदयेषु माघति सरित्पतिनीरसो जडप्रकृतिः ।

सरसधियः सरगुरवस्तत्र कथं सुकृतिनो न माघन्ति ॥ ४८७ ॥

सर इव विलीननीलिकमम्बरमामाति तरुणशशिकिरणम् ।

नीरन्ध्रोघ्रधूलीविधूसर दृश्यते च दिक्चक्रम् ॥ ४८८ ॥

अभिनवयवाङ्कुरा इव कान्तानां कुन्तलेषु शशिकिरणाः ।

कर्पूरपरागरुचो भवन्ति च सनतटेषु विलुठन्तः ॥ ४८९ ॥

कदाचित्—

यस्योदयेष्वित्यादि । हे राजन्, यस्य चन्द्रस्योदयेषु सुकृती सरित्पतिमांघति जड-
प्रकृतिः । कथंभूत सरित्पति । नीरस क्षार । पुन जडप्रकृतिः जलमृत । तत्र तेषु चन्द्रोद-
येषु सुकृतिन पुण्यवत् कथं येन प्रकारेण न माघन्ति न हर्षं प्राप्नुवन्ति । अपि तु माघ-
न्येव । कथंभूताः सुकृतिन । सरसधिय । पुन कथंभूता । सरगुरव सरणे गुरवो
महान्त । श्लेषालङ्कारः ॥

सर इत्येत्यादि । हे राजन्, अम्बरं तरुणशशिकिरण आभाति क्षोभते । किमिव ।
सर इव सरोवरमेव । कथंभूत सर । विलीननीलिक जलशैवालजलरहितम् । चान्यत्
दिक्चक्र दृश्यते विलोक्यते । कथंभूत दृश्यते । नीरन्ध्रोघ्रधूलीविधूसरं नीरन्ध्र निरन्तरं
रोधस्य धूलीभि लोभ्रजोभि विशेषेण धूसरं पाण्डुरम् । उपमालङ्कारः ॥

अभिनववैत्यादि । हे राजन्, शशिकिरणा कान्तानां कुन्तलेषु विलुठन्तोऽभिनवय-
वाङ्कुरा नवीनमितश्रुतीदिदा इव भवन्ति दृश्यन्ते । का तावा सनतटेषु विलुठन्त शशि-
किरणा कर्पूरपरागरुचो घनसारधूलिकान्तयो भवन्ति सजायते । उपमालङ्कारः ॥

कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे एणेशानानां मृगलोचनानां स्त्रीणां सरज्वरं अन्येनैव अपूर्व-
णैव येनचित् अनिर्वचनीयेन कर्मणा व्यापारेण अचिकित्स चिकित्सितवानहम् । कथम् ।
सुहृर्वारक्षारम् । कथंभूतेन कर्मणा । आतुरजनहृदयविदितप्रतीकारशर्मणा आतुरजनस्य हृदयेन
मनसा विदित ज्ञात प्रतीकारस्य चिन्तिताया शर्मै सांख्ययस्मिन् कर्मणि तत्तद्योक्तत्वेन ।
कथंभूत सरज्वरम् । अलङ्कनोपचारं लङ्घनरहितव्यवहारम् । पुन कथंभूतम् । अनौपधो-
पयोगोदाहरं औपधरहितस्योपयोगस्य आस्वादनस्य उदाहर कथायस्य सरज्वरस्य तथा
तम् । कथंभूतानामेणेशानानाम् । अतीवातिशयेन रणरणकेन अरत्रिजनकोत्कण्ठया री-
णानां श्रान्तानाम् । कथंभूतोऽहम् । अवसरमुभाषितमापाकोविदै अवसरोचितशोभनवृत्त-
भाषणविशारदै समालितवज्रमापराधविधि समालितो वज्रभाषा वज्रमानां वा अपराध-
विधि स्मृतिविधिर्न दोषविधानं येन स समालितवज्रमापराधविधि । कथंभूतैरवसर-
मुभाषितमापाकोविदै । इत्यमुना प्रकारेण विप्रलब्धपुष्पीदशाचेदनविशारदै । विप्रलब्धानां
विशुक्लानां पुष्पीणां शुद्धरीणां दशाया अवस्थाया आवेदने कथने विशारदाश्चतुष्टये
तयोक्तत्वे । तथा चोक्तम्—“अहरहरनुगमादुक्तिकं श्रेष्ठं पूर्वं सरभक्तमभिवाद्य कापि

शुष्के कुन्तलकुम्भलैर्मुकुलितं कर्णावतंसोत्पलैः

कीर्णैः केलिबलेहैर्विगलितं गण्डसालीचन्दनैः ।

तत्पल्लवपेशलैश्च शयनैराम्बुजमामूलत-

स्तन्यास्तद्विरहेण सांपतमियं आवर्दशा वर्तते ॥ ४९० ॥

कण्ठे मौक्तिकदामभिः प्रदलितं दीनं करे कन्दरै-

वेशोजैः कथितं मृणालवल्लयैः क्षिप्तं कपोले दलैः ।

जल्पकं कथयामि यत्परिजनैर्याम्यन्दनानां छटाः

कीर्यन्ते स्वरयैव ताः प्रदधते शोषं तद्गोष्मणा ॥ ४९१ ॥

तवागतास्याः सुतनोरवस्था विमुच्यतामेकमिदं तु वच्मि ।

श्वासोष्मणा धाम्पदयःप्रवाहः प्राप्नोति नैवापरस्तुम्बनानि ॥ ४९२ ॥

सवेतके वा । न मिलति सल्ल यस्या वल्लभो देवयोगस्तदययति मरुतम्नां नायिकां त्रिप्र-
भ्याम् ॥ इतीति हिम्—

शुष्कमित्यादि । हे आश्विनः हे राजन्, तन्वा मध्यमाभावाः त्रिपल्लवविरहेण मरु-
तयोगेन याप्रतमिदानीं इयं प्रत्यक्षीयता दशा वर्तते । इयं का । कुन्तलकुम्भलैः केशुक-
लापस्थितैपद्मिणितपुष्पैः शुष्के मण्डितम् । कर्णावतंसोत्पलैः कर्णपूर्णावतंसोत्पलैर्मुकु-
लितं संवृणितम् । हे आश्विनः, केलिबलेहैः कीदृशकमनैः कीर्ण विक्षिप्तम् । गण्डसालीचन्दनैः
कपोतसलविलितसुन्दरवैः निर्गमितं प्रस्वेदेन धातम् । शयनैः मृणालमिराम्बुजानां शुष्कम् ।
कम्पात् । आमूलतो मूलादवस्थ । कर्षभूरीः शयनैः । तत्पल्लवपेशलैः ताति न ताति
प्रतिदानि पद्मभानि तैः वेद्यमानि तपोष्मनि तैः । समुच्चालेकारः ॥

कण्ठ इत्यादि । हे राजन्, ते मौक्तिकदामभिः कण्ठे प्रदलितं कर्णावतंसः । सुकुण्डितमि-
त्तयैः । करे कन्दरैर्नैनादुरक्षितं स्थानीं प्राप । वेशोजैः कृत्वा मृणालवल्लयैः पद्मिनीकन्द-
रामुहैः क्षिप्तं वार्ध्यामभूत् । कपोले दलैः पयैः क्षिप्तं तपतापं प्राप । हे सते, अन्यदपरमपि
सर्वं किं कथयामि यत्परिजनैः साधनदन्तानां छटा यथाः सधरे कीर्यन्ते तावद्वनच्छटा-
स्वरयैव तद्गोष्मणा तस्याः शरीरपत्रेण शोषं प्रदधते कुर्वते । समुच्चालेकारः ॥

तवागतास्यादि । हे मित्र, तव आययापराधेन अस्मान्द्वयं त्रिधायाः सुतनोः शो-
भकविधायाः अवस्था दुःखदशा विमुच्यता विमुच्यते । इदं तु प्रत्यक्षीयतां एकं अद्वितीयं
दुःखम् अहं वच्मि कथयामि । यस्याः श्वासोष्मणा धाम्पदयःप्रवाहः मधुजलपूरः
अपरस्तुम्बनानि नैव प्राप्नोति । अथैव शुष्कतीक्ष्णः । हेतुलक्षणा ॥

उद्वेलद्भुजमूलमङ्गलिकुलव्यत्यस्तहस्तद्वयं

लीलोद्भासितलोचनं विचलितभ्रूविभ्रमत्कुन्तलम् ।

साचिप्राग्निमुखं स्तनोन्नतिवशाद्यस्तद्वलीमण्डलं

किंचित्स्फारनितम्बमङ्गवलितं साकूतमेणीदृशः ॥ ४९३ ॥

तस्याः स्तरञ्जरमरात्त्वयि पान्थ दूरे

किंचिन्न वस्तु रुचिमेति यतः सखीभिः ।

विन्वाधरे धृतमपैति मृणालनालं

हस्ते च शुष्यति कृतं नलिनीप्रवालम् ॥ ४९४ ॥

स्वत्प्रस्थितीक्षतिरतेः पथिकः प्रियायाः

प्रम्लानपल्लवदशो दशनच्छदोऽमृत ।

उद्वेलदित्यादि । हे मित्र, किंचिदनिर्वचनीयं एणीदृशो मृगलोचनायाः साकूतं
साभिप्राय स्वरूप वर्तते । कीदृशम् । उद्वेलद्भुजमूलम् उद्वेलदुरकम्पमानं भुजमूलं यस्मिन्
साकूते स्वरूपे तत्तथोक्तम् । उक्तं च—‘वेष्टितं प्रेक्षिताभूतवलिताकम्पिता धृते । प्रेक्षो-
लितस्तरलितो लुठितान्दोलितावपि ॥’ पुनः कथंभूतं स्वरूपम् । अङ्गलिकुलव्यत्यस्तहस्त-
द्वयम् अङ्गलीनां पुच्छं समूहस्तेन व्यत्यस्त अन्योन्यसहति प्राप्त हस्तद्वयं यत्र तत्तथो-
क्तम् । पुनः कथंभूतम् । लीलोद्भासितलोचनम् । लीलया विदग्धचेष्टयोद्भासिते लोचने यत्र
तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । विचलितभ्रूविभ्रमत्कुन्तलम् विचलिता, पुरस्तादागता व्या-
धुतिता ध्रुवोर्विषये विभ्रमन्तो विविधं चलन्त कुन्तला यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथं-
भूतम् । साचिप्राग्निमुखम् साचि निर्वक्तुं प्राग्नि गमनशीलं मुखं यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः
कथंभूतम् । व्यस्तद्वलीमण्डलम् व्यस्तत् विघटमानं वलीनां उदररेखाणां मण्डलं समूहो
यत्र तत्तथोक्तम् । वस्त्रात् । स्तनोन्नतिवशात् स्तनयोः सति हवलं तस्य वशात् । पुनः
कथंभूतम् । स्फारनितम्बम् स्फारः पृथुतरौ नितम्ब- स्त्रीकटिपथाद्भागो यस्मिन् तत्तथो-
क्तम् । पुनः कथंभूतम् । अङ्गवलितम् शरीरावयवानां वलितं संकुचितं यत्र तत्तथोक्तम् ।
समुच्चयार्थकारः ॥

तस्या इत्यादि । हे पान्थ हे राजन्, त्वयि भवति सति तस्यास्तव प्रियायाः स्तर-
पजरमरात् किंचिद्वस्तु रुचि स्वप्न इति । यतो किञ्चाधरे सखीभिः धृतं मृणालनालं अपैति
अपगच्छति । उत्सारितत्वात् । नलिनीप्रवालं पथिनीप्रवालं हस्ते कृतं सत् शुष्यति च शोषं
प्राप्नोति च । समुच्चयार्थकारः ॥

स्वत्प्रस्थितीत्यादि । हे पथिक, प्रियायाः दशनच्छदः प्रम्लानपल्लवदशः शुद्धप्रवा-
ल उत्तरगोऽमृत । कथंभूतायाः प्रियायाः । स्वत्प्रस्थितिस्तरतेस्वत्प्रवासेन विनष्टश्चेः । हे

आपाकपाण्डुरदलोत्तरतः कपोलः

शुष्यत्सरःप्रतिनिभं नयनद्वयं च ॥ ४९५ ॥

ग्रीष्मस्थलानिलमितं श्वसितं नितान्त-

मुद्यानसारिणिसमश्रुतिरश्रुपूरः ।

आनर्तितस्तनतटास्तव कान्त कोपा-

त्फण्डे च मास्तलवाः सरवाः प्रियायाः ॥ ४९६ ॥

प्रातस्त्यद्विरहेण संज्वरभरादस्याः सरःसंगमे

पाथःकायविधेयदद्भुतममूदेतच्चदाकर्ण्यताम् ।

उड्डीनं मुहुरण्डजैतिमिकुलैस्तीरे स्थितं दूरतः

शीर्णं शैवल्लिमज्जरीभिरमितः क्षीणं क्षणाच्चान्बुजैः ॥ ४९७ ॥

तव सुभग वियोगात्पञ्चपैरप्यहोमि-

र्भनसिजशरदीर्घाः श्वासपाराः सुदत्याः ।

पथिक, तव प्रियायाः कपोल आपाकपाण्डुरदलोत्तरतः पक्षपत्रवत् । शुष्को जातः । नयन-
द्वयं च शुष्यत्सरःप्रतिनिभं शुष्मत्सरोवरसदृशं अभूत् । उपमादीपकाराकारः । समु-
पपद्य ॥

ग्रीष्मस्थलेत्यादि । हे कान्त हे राजन्, तव प्रियायाः श्वसितं श्वासः ग्रीष्मस्थलानि-
लमितम् । उपेष्टावाटीयमदस्थलानल्लोभयसंज्ञातवातसरसदशगुणं संज्ञातमित्यर्थः । हे कान्त,
तव प्रियाया अश्रुपूरः नितान्तमलान्तं उद्यानसारिणिसमश्रुतिः उद्यानं कृत्रिमवने तस्य
सेननसंबन्धिनी या सारिणिः कृत्रिमनदी सया समश्रुतिः प्रवाहो यस्माश्रुपूरस्य ॥ तथा ।
हे कान्त हे हृदयकामदेव, तव प्रियायाः कोपात् मास्तलवाः फण्डे सरवाः । कथंभूता
वर्तन्ते । आनर्तितस्तनतटा आकम्पितकुसप्रदेशाः । उपमासमुच्चालकारः ॥

प्रातस्त्यद्विरहेणेत्यादि । हे प्रातः हे सखे, अस्यास्तव प्रियायाः संज्वरभरात् सं-
ज्ञापातिशयात् सरःसंगमे सरोवरमप्यमखने सति पाथःकायविरोधरसतिपाकविघ्नानात् यद्-
भूत्तदेतदद्भुतमावर्ध आकर्ण्यताम् । अण्डजैः पक्षिभिर्मुहुरण्डीनं विहारवसि गमनं कृतमिति-
मिकुलैः दूरतो विप्रकृष्टात् तीरे स्थितम् । शैवल्लिमज्जरीभिः अभितः समन्ताच्छीर्णं शतख-
ण्डीनभूम् । अम्बुजैश्च क्षणात् मुहूर्तात् क्षीणं म्लानिमात्रम् । अतिशयसमुच्चालकारः ॥

तव सुभगेत्यादि । हे सुभग हे प्रियदर्शन, तव वियोगात् सुदत्याः प्रियायाः पञ्चपै-
रहोभिः पञ्चभिर्वा षट्भिर्वा अहोभिः । “हृत्तौ वाक्चसंख्याने” इत्यनेनेह षट्प्रत्ययः । पञ्चपै-
रहोभिर्निष्पन्ना मनसिजशरदीर्घा मनसिजस्य शरस्वद्वत् दीर्घाः श्वासपाराः श्वाससंततयः

सरविजयपताकासर्धिनी वक्रकान्ति-

स्तनुरस्तनुधनुर्ज्यातानवं चातनोति ॥ ४९८ ॥

नाभीहृदः स्खलति बाष्पसमागमेऽस्याः

प्रायो चलित्रयमिदं दलदलन्तरालम् ।

आवृत्तिवेषधुभरेण मुहुर्गुहः स्या-

दुत्तारहारतरलं स्तनमण्डलं च ॥ ४९९ ॥

षम्यत्त्वं नयनाम्बुपूर विरहव्याजाद्वहिर्यन्मुहुः

प्रादुर्भूय विलासिनीषु लभसे संभोगकेलिक्रमम् ।

नेत्रे फल्लितः कपोलफलके चित्रः सरागोऽधरे

पक्षोजे कृतसंगमस्तिवलिषु स्मिदथ नाभिं यजन् ॥ ५०० ॥

नीलोत्पलं निपतदम्बुलवाम्बुदग्नि

नीहारपूसरदलघृति चन्द्रबिम्बम् ।

बिम्बीफलं च सुदृशस्तव विप्रियेण

विद्वानविद्वमलतानवपल्वणाम् ॥ ५०१ ॥

केदं कार्श्यं क च मनसिजस्फारवाणप्रहारः

कायं तापः क च निरवधिर्वाष्पप्रचारः ।

कैषा मूर्च्छा क च कुचपटप्रेङ्खणश्चासकरूपः

कासौ लज्जा क च मृगदृशश्चित्रमेव प्रजल्पः ॥ ५०२ ॥

बन्धुप्रार्थनतस्त्वयि स्मृतिनिशायेशात्तया गुग्मया

वत्तश्चक्षुषि यावकः कृतमिदं बिम्बाधरे कञ्जलम् ।

फण्टे काञ्चिगुणोऽर्पितः परिहितो हारो नितम्बस्थले

केयूरं चरणे घृतं विरचितं हस्ते च हिज्जीरकम् ॥ ५०३ ॥

नीलोत्पलं नेत्रयुगलम् । कीदृशं जातम् । निपतदम्बुलवाम्बुदधि निपतन्तोऽम्बुलवा यस्मात्
अम्बुदान्मेघात् स निपतदम्बुलवाम्बुदस्तस्य धीः शोभा यस्य नीलोत्पलस्य तत्तथोक्तम् ।
तथा चन्द्रविम्बं सुराम् । कीदृशं जातम् । नीहारधूसरदलद्युति नीहारेण हिमेन धूसरा
तव विरहेण पाण्डुरा दलद्युतिर्यस्य तत्तथोक्तम् । हे सुभग, बिम्बीफलं ओष्ठः । कर्मभूतं
जातम् । विद्वानविद्वमलतानवपल्वणाम् विद्वान् मलिन विद्वमलताया यमपपल्वं तस्यो-
पमात् (स आ तत्ता) दृश्यं यस्य बिम्बीफलस्य तत्तथोक्तम् वचनमात्रेयं युक्तिः । वक्ष-
कोपमारूपस्य वक्षालंकारः । अन्यैरपि वचनमात्रोक्तिः कृता । कमलवनाम्भसि कमलं
कमले कमलेऽपि च कुवलये कमलता सापि कुमारसुभगेत्युच्यते (३) ॥

केदमित्यादि । हे राजन्, गुग्मया इदं कार्श्यं क वर्तते । क च मनसिजस्फारवा-
णप्रहारो वर्तते । स्फारः प्रचुरतरो वाणप्रहारः शरविमुत्पातो यस्य मनसिज तथोक्तः ।
अयं प्रलक्ष्मीभूतः तापः क वर्तते । क च वाष्पप्रचारः अधुप्रवाहप्रतीकारः । कर्मभूतो
वाष्पप्रचारः । निरवधिरमकतप्रलोपकः । एषा प्रलक्ष्मीभूता मूर्च्छा अभेतन्व्यं नष्टपेटता
क वर्तते । क च कुचपटप्रेङ्खणः कञ्चकम्पनकारी आसकरूपः आगविधानं वर्तते । अस्ती
प्रलक्ष्मीभूता लज्जा मन्दार्थं क वर्तते । क च रूप प्रजल्पो मिलिततया प्रलपनं क वा ।
पतत्सर्वं विभ्रं वर्तते । विप्रयोपमालकारः ॥

बन्धुप्रार्थनत इत्यादि । हे राजन् दे तले, तया बन्धुप्रार्थनतो यावकोऽलक्षको दत्तः
अर्पितः । कश्चिन् । चक्षुषि । कर्मभूतया तया । गुग्मया अग्निहातवषावरत्नमया शोभ-
ताम्बुया । कक्षादत्तः । किं तव वित्तोऽननीऽयं चक्षुषि को दीयतां तच्छास्त्रमग्निं विद्वेष-
माह—तामि निपदे स्थितिनिशायेशात् तया स्मृतिः तैव निश । तस्या आयेनात् मनेनात्
यो यावकः पादयोदीयते स चक्षुषि दत्त इत्यर्थः । अपरं किं कृतं तया । इदं प्रलक्ष्मीभूतं

रम्भास्तम्भौ हृदतटभुवौ श्रोष्ठसञ्चालमूलं

• कन्दद्वन्द्वं विसलयमदः प्रस्फुटस्कुञ्जलधि ।

नीलाब्जे चातनुदलचयोदधिते देह एव

प्रायस्तापस्तदपि च सखे कोऽप्यपूर्वस्तरण्याः ॥ ५०४ ॥

निद्रा सपत्नीव न दृष्टिमार्गमायाति तस्याः क्षणदाक्षणेऽपि ।

सखीजने चोपनतेऽप्युपान्ते शून्यस्थिताया इव चेष्टितानि ॥ ५०५ ॥

कामस्यैतत्परमिह रहो यन्मनःप्रातिकूल्यं

तस्मादेष ज्वलति नितरामग्नमाधुर्यहेतुः ।

कामं कान्तास्तदनु रसिकाः प्रीतये कस्य न स्यु-

स्तत्रास्तादः क इव हि सखे या न पका मृणाल्यः ॥ ५०६ ॥

कञ्जल नेत्राञ्जन विम्बाधरे कृतम् । तथा काशीगुणो मेखलागुण कण्ठे अर्पितः । पुनश्च किं कृतम् । हारो नितम्बस्थले परिहितः । पुनः किं कृतम् । केयूरं चरणे धृतम् । द्विजोरकं दूपुरं च हस्ते विरचितम् । समुच्चयालकारः ॥

रम्भास्तम्भावित्यादि । हे सखे हे मित्र, तरण्यास्तव प्रियाया कोऽपि अनिवेचनीयो-
ऽपूर्व तापस्तदपि वर्तते । कथम् । प्रायो बाहुल्येन । तदपि किम् । रम्भास्तम्भौ ऊरू
हृदतटभुवौ नाभितटसञ्चालं यद्यपि वर्तते, तथापि तापो न गतः । कन्दद्वन्द्वं स्तनपुगलम् ।
कथम्भूतम् । श्रोष्ठसञ्चालमूलं शोभायमानवलित्रयम् । अद एतत् किसलय चरणपद्मम् ।
कथम्भूतम् । प्रस्फुटस्कुञ्जलधि प्रस्फुटन्ती विवसन्ती पुष्पलध्री स्मितमुकुलशोभा यत्र
चरणपद्मे तत्तथोक्तम् । नीलाब्जे च नीलोत्पले । लोचनयोर्वचनमिदम् । कथम्भूते
नीलाब्जे । अतनुदलचयोदधिते अतनु महान् दलचयः पत्रसमूहत्वेन उदधिते उपरि-
धृते ययोर्नालाङ्गमोले तयोक्ते । अल्कजालस्य वचनमिदम् । एतत्सर्वं तदस्या देह एव
च मुपै(?) वर्तते । तथापि तापो न गतः । उपमारूपकसमुच्चयालकारः ॥

निद्रेत्यादि । हे राजन्, तस्या निद्रा स्तापो दृष्टिमार्गे लोचनगोचरं नायाति केव ।
सपत्नीव कृतसापश्यकेव । अमूढा अतिविचित्रापरनामद्वया यथा सपत्नी दशोगोचरं नाग-
च्छति । कस्मिन् काले । क्षणदाक्षणेऽपि राज्यवसरे । आस्ता तावत् दिवसक्षणे । तस्या
सखीजने आनीसमूहे उपान्ते उपनते आगतेऽपि सति शून्यस्थिताया इव ग्रहणहीताया
इव चेष्टितानि कर्तव्यानि वर्तन्ते । उपमालकारः ॥

कामस्येत्यादि । हे सखे, कामस्य एतत् परं निश्चयेन इह अस्मिन् ससारे रहो गोप्य-
ताव वर्तते । एतत् किम् । यत् मनःप्रातिकूल्यं चित्तवाञ्छितस्य वैपरीत्यं तस्मात् मन-
प्रातिवृत्त्यात् । किं भवति । एष प्रत्यक्षीभूतः कामो नितरामतिसयेन ज्वलति उदीपीभवति ।
कामः कथम्भूतः । अज्ञमाधुर्यहेतुः अज्ञस्य शरीरस्य माधुर्यहेतुः सुकुमारताकारणम् । तदनु

बाष्पोद्गतिः प्रविरलां नयनान्तराले . . .
 नासान्तरे च मरुतः स्तिमितप्रचारः ।
 तापः प्रशाम्यति सुधाचमनादिवाक्के
 कान्तागमे विरहिणीषु मृगीक्षणासु ॥ ५०७ ॥
 प्रेमप्रदानसलिलं नयनान्मुधाराः
 श्वासाः समागमनसंकथनाप्रदूताः ।
 मौनं पुनर्भवति केलिकृतौ सचाटु
 कान्ते नते कलहितासु विलासिनीषु ॥ ५०८ ॥
 नेत्रान्तर्गतवाष्पविन्दु विवशश्वासानिलान्दोलितं
 मन्दस्पन्दरदच्छदं प्रविदलन्मानमहमन्थि च ।

तात्पश्चात् कामज्वलनादगन्तरं कान्ताः स्त्रियः कामं यद्येष्टं रसिका रागवत्यो भवन्ति । राग-
 वत्यः सत्यः कस्य पुरुषस्य प्रीतये प्रेम्णे न स्युर्न भवेयुः । अपि तु सर्वस्यापि प्रीतये भवेयुरि-
 त्यर्थः । हे सखे, तत्रत्यासु रसिकासु स्त्रीषु विषये क इव कीदृशः आस्वादो वर्तते । याः पक्ता
 मृणाल्यः पाकमागता गोस्तन्यो न भवन्ति । कथम् । हि । स्फुटमिति शेषः । हेतूपमालंकारः ॥

बाष्पोद्गतिरित्यादि । हे सखे, विरहिणीषु विप्रलम्भासु मृगीक्षणासु स्त्रीषु कान्तागमे
 भर्तुर्मेलोपके । किं भवति, तल्लक्षणमाह—नयनान्तराले लोचनयोर्मध्ये बाष्पोद्गतिः अधुज-
 लप्रातुर्भादः प्रविरला अल्पा भवति । नासान्तरे नासिकामध्ये मरुतो वायवः स्तिमित-
 प्रचाराः स्तोका भवन्ति शनैरागच्छन्ति । अङ्गे शरीरे तापः प्रशाम्यति उपशानं याति ।
 कान्तासु । सुधाचमनादिव असृतपानादिव । उपमासमुच्चालंकारः ॥

प्रेमप्रदानेत्यादि । हे राजन्, कलहितासु कोपं प्रापितासु विलासिनीषु कान्ते भर्तारि
 नते नक्षीभूते सति । किं भवति । नयनान्मुधारा प्रेमधाराः प्रेमप्रदानसलिलं स्नेहार्पणजलं
 भवति । 'हे भर्तः, अहं ते तुभ्यं प्रेमाणं दास्यामि' इति प्रतिज्ञाय द्रुते उदकपातो भवति,
 यथा ब्राह्मणेभ्य उदकपारापूर्वं किमपि ददत इति भावः । श्वासाः समागमनसंकथनं
 समागमनस्य यत्संकथनं समीचीनवचनं 'समागच्छन्तु स्वागिनः' इति वचनस्याप्रदूताः पूर्व-
 दूता भवन्ति । पुनः पश्चात् केलिकृतौ संभोगक्रीडायां मौनं भवति न निर्मत्सर्यन्ति । कथम् ।
 सचाटु मिथ्याश्रुतिहतं यथा भवत्येवम् । रूपकालंकारः ॥

नेत्रान्तरित्यादि । हे सखे, आलङ्घ्य कान्तास्य नेत्रान्तर्गतवाष्पविन्दु नेत्रयोरन्तर्गता
 मध्यस्थिता वाष्पस्य आनन्दान्धु जलस्य विन्दवो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । विवश-
 श्वासानिलान्दोलितम् । विवशाः परवशाः स्ववशा वा ये स्वामयस्तेषां अनिलेन आन्दोलितं
 कम्पितम् । पुनः कथंभूतम् । मन्दस्पन्दरदच्छदं मन्दो मनाह सन्दधत्तं विस्तुरणं रद-

मुद्रयापदं सद्योऽत्रिगमाद्भयः प्रसीदन्मन-

शुब्ध्यालिङ्ग्य त्रिपेषचान्धिधिकरं कान्ताम्यमाशोपितम् ॥५०९॥

सरलमलकजालं नेत्रयोर्नाञ्जनश्री-

रधरदलमरागं पद्मशयः कपोलः ।

अवसि च न वर्तते कामिनीनां रतान्ते

तदपि यदनदेशे कान्तिरन्यैव काचित् ॥ ५१० ॥

अलकपल्यवासैर्नाकुलं भालमेत-

द्दशनवसनकान्तिर्नाङ्गनालककेन ।

उरसि न कुचमुद्रा नाङ्गदाङ्ग्यकण्ठे

प्रणयकुपितकान्तासगमे कामुकानाम् ॥ ५११ ॥

इति विमलव्यपुर्भीदशावेदनविशारदैरवसरसुमापितभाषाकोविदैः सं-

भालितवह्मभापराधविधिरन्येनैव केनचिदातुरजनहृदयविदितप्रतीकारश-

र्मणा कर्मणा मुहुरलक्ष्मनोपचारमनौपयोमोदाहारमतीव रणरणकरीणा-

नामेनेक्षणानां सरस्वरमचिकित्सम् ॥

एतद् ओष्ठे यस्मिन् कान्तायै तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । प्रविदलन्मानप्रहमग्निं मा-
नोऽनिमानः स एवमहः विशाचलस्य प्रस्थिर्बन्धनविशेषः सावप्रहमग्निः प्रविदलन् शत-
खण्डीभवत्मानप्रहमग्निं यस्मिन् कान्तायै तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । शुब्ध्यापदसम्
शुब्ध्यापदसम् शतखण्डीभवन्ती तापस्य दशा अवस्था यस्मिन् तत्तथोक्तम् ।

..... पुनः कथंभूतम् । आशोपितं
रूपोपसहितम् । रूपकालंसारः ॥

सरलमित्यादि । हे राजन्, कामिनीनां रतान्ते सभोगश्रीहापयन्ते तदपि तथापि
यदनदेशे मुक्तमण्डले काचिदपूर्ता अन्यैव अनिवर्जनीया कान्तिर्भवति । तदपि किम् ।
यद्यपि अलकजालं सरलं वर्तते वक्ता मुच्यते । नेत्रयोश्चनभीर्मयेः शोभा न वर्तते ।
अधरदलम् अरागं पीताधरत्नात् । कपोलः पद्मशय्यो भगवद्भावलीकः । अथपि कथं वर्तते
कर्णपूरे न वर्तते । समुच्चयालकारः ॥

अलकस्यादि । हे राजन्, प्रणयकुपितकान्तासगमे प्रेमकुद्वलीसव्योरे कामुकानां
वासिना यत् भालं ललाटपटः अलकपल्यवासैर्नाकुलं न वर्तते न भवति । दशनवसन-
कान्तिः ओष्ठशोभा अलककेन अङ्गिता सहिता न भवति । उरसि यद्यपि कुचमुद्रा
स्तनपदं न वर्तते । कण्ठे प्रीवायां अङ्गदाङ्ग्यः बाहुरक्षपदं न भवति । दीपकालंसारः ॥

उन्मीलद्भुजगेन्द्रसंज्ञमुभयान्याविर्भवत्पति-

श्रीचिद्धानि जिनेक्षणगतसुरश्रेणीविमानानि च ।

पूजावर्जनसज्जदुन्दुभिरचोद्यावप्रमोदोदया-

दित्यं त्रीण्यपि यस्य जन्मनि जगन्त्यासन्स बोध्याजिनः ५१२

लोकवित्त्वे कवित्वे वा यदि चातुर्यचक्षवः ।

सोमदेवकवेः सूक्तीः समभ्यस्यन्तु साधवः ॥ ५१३ ॥

इति सखलतार्किकलोकचूडामणे. श्रीमभेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्योनवपराधपुत्र-
विद्याधरचक्रवर्तिसिखण्डमण्डनीमवधरणकमलेन धीसोमदेवसुरिणा विरचिते
यशोधरमहाराजचरिते यशस्तिलकपरनाम्नि महाकाव्ये राजलक्ष्मीविनोदो
नाम तृतीय आश्वासः समाप्तः ।

उन्मीलदित्यादि । स जगत्प्रसिद्धो जिनः श्रीमद्भगवदहंस्वेद्वनूतिराजः बो धु-
ष्मात् अव्यात् रक्षतु । स कः । यस्य तीर्थंकरस्य परमदेवस्य जन्मनि जन्मकल्याणि...
पूजावर्जनसज्जदुन्दुभयः पटहास्तेषां रवाणां उद्याव उत्सवस्तस्य प्रमोदोदयः प्रादुर्भावस्त-
स्मात् इत्यं उक्तप्रकारेण त्रीण्यपि जगन्ति लोकाः आसन् वभूयुः । कथंभूतानि जगन्ति ।
उन्मीलद्भुजगेन्द्रसंज्ञमुभयानि उन्मीलन्ति पातालात् प्रादुर्भवन्ति यानि भुजगेन्द्रसंज्ञानि
संज्ञः सुभयानि । पुनः कथंभूतानि जगन्ति । आविर्भवत्पतियीचिद्धानि आविर्भवन्ति मत्स्य-
लोके प्रादुर्भवन्ति यानि भूपतीना चक्रवर्त्यादिनरेन्द्राणां धीणा लक्ष्मीणां पिद्धानि ध्वज-
पञ्चकामरचन्द्रोपकादीनि येषु जगत्सु तानि तथोक्तानि । पुनः कथंभूतानि जगन्ति । जिनेक्ष-
णागतसुरश्रेणीविमानानि जिनस्य वृषभादेरीक्षणमवलोकने तदर्थमायता उपनता वा सुरश्रे-
ण्यः सुरसमूहास्तां विमानानि येषु जगत्सु तानि तथोक्तानि । अतिशयसन्तुष्यालंकारः ॥

लोकवित्त्वे इत्यादि । साधवो विद्वांसो यदि चेत् लोकवित्त्वे लोकव्यवहारपरितोने
वा अथ वा कवित्वे कवीश्वरत्वे चातुर्यचक्षवः चातुर्यविपुलाः प्रवीणा वर्तन्ते । तर्हि धीसो-
मदेवाचार्यस्य सूक्तीः सुतचनानि समभ्यस्यन्तु अतुशीलयन्ति इति भद्रम् । समुच्चालंकारः ॥

इति सखलतार्किकलोकचूडामणेः श्रीमभेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्योनवपराधपुत्रवि-
द्याधरचक्रवर्तिसिखण्डमण्डनीमवधरणकमलेन धीसोमदेवसुरिणा विरचिते यशोधरमहा-
राजचरिते यशस्तिलकपरनाम्नि महाकाव्ये राजलक्ष्मीविनोदो नाम तृतीय आश्वासः
समाप्त इति । अस्य व्याख्या पूर्ववत् ज्ञातव्या ॥

इति श्रीपद्मनन्दिदेवेन्द्रकीर्तिवियानन्दिमल्लिखरणाश्रायेण महारक्षत्रीमन्त्रिभूषणपुण्यर-
मारोहप्रसन्नानां पुनरेदेशसिंहासनमहारक्षत्रीलक्ष्मीचन्द्रकामिगतेन मालवदेशमहारक्षत्री-
सिंहनन्दिप्रार्थनया यतिश्रीसिद्धान्तसागरव्याख्याकृतिनिमित्तं नवनवसिमहामहावादिष्या-
द्वादलचविजयेन तत्तव्याकरणच्छन्दोऽलंकारसिद्धान्तसाहिष्यादिशास्त्रनिपुणमतिना प्राकृ-
तव्याकरणाद्यनेकशास्त्रचयुना सुरिश्रीश्रुतसागरेण विरचितान्या यशस्तिलकचन्द्रकामिग-
नार्थं यशोधरमहाराजचरितचम्पुमहाकाव्यटीकाया यशोधरमहाराजराजलक्ष्मीविनोदव-
र्णनं नाम तृतीयाश्वाहचन्द्रिका परितरासा इति शुभम् ॥